

Pentti Virrankoski

KÄSITÖISTÄ LEIVÄN LISÄÄ

Suomen ansiokotiteollisuus

1865–1944

Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet
Societas Historica Finlandiae

Historiallisia Tutkimuksia 186

Pentti Virrankoski

Käsitöistä leivän lisää

Suomen ansiokotiteollisuus 1865–1944

SHS / Helsinki / 1994

Kansi: Rauno Endèn

Kansikuva: Albert Gebhardin maalaus Tyttö ja keinutuoli,
K. H. Renlundin museo

© Pentti Virrankoski

ISSN 0073-2559

ISBN 951-8915-99-7

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 1994

Lukijalle

Väitöskirjani ”Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella” (1963) valmistuttua epäilin, jatkaisinko koskaan tämän aihepiirin tutkimista, mutta sittemmin aloin aavistaa, että siinä riittäisi kyllä kiintoisia kysymyksiä. Saatuani hie-man aikaa jatkotyöhön aloitin sen 1988 hankkimalla kenttätyötä tehden muistitietoa kotipitäjäni Kauhavan kudonnasta, ja Suomen Akatemialta lukuvuodeksi 1989–90 saamani apuraha soi jo mahdollisuudet laajaan tutkimukseen. Kirjoittamaan pääsin täydellä todella vasta mentyäni sitä varten eläkkeelle.

Tämä kirja ei ole yksin kirjoittajan työtä: monet sadat naiset ja miehet ovat siinä auttaneet. Tutkimuslaitosten henkilökunnan avuliaisuus joudutti aineiston keruuta. Erikoisesti on mainittava valtionearkisto, maakunta-arkistot, museovirasto, Suomen kotiteollisuusmuseo, Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos ja Turun yliopiston kirjasto. Museovirastoa kiitän myös siitä, että se välitti kotiteollisuutta koskevan tiedusteluni omille tiedonantajilleen. Olen syvästi kiitollinen tiedustelun vastaajille sekä lukuisille avustajille, jotka ovat tukeneet työtä eri yhteyksissä. Kiitokseni ei valitettavasti tavoita ystävääni apulaisprofessori Veikko Anttilaa, joka antoi korvaamattomia neuvoja lähdeaineiston keruuseen.

Kiitän Suomen Historiallista Seuraa kirjani ottamisesta Historiallisia Tutkimuksia -sarjaan ja seuran toiminnanjohtajaa Rauno Endèniä hänen arvokkaasta työstään sen julkaisemiseksi. Kustannusongelmat voitettiin Suomen Kirjasäätiön ja Turun Yliopistosäätiön myöntämien apurahojen turvin, mistä olen säätiöille syvästi kiitollinen.

Esityksessäni on paljon detaljitietoa, jota olisin karsinut ankarammin, jos olisin rajoittunut aiheen taloushistorialliseen problematiikkaan. Olen kuitenkin pitänyt silmällä myös kotiteollisuuden kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisia yhteyksiä, ja niiden vuoksi detaljitieto on joskus tärkeää. Toivon sen antavan myös elämää ja verevyyttä esitykseen. Kirjassa on nimetty lukuisia käsityöntekijöitä, mitä perustelen sillä, että vaikka kansanihmiset eivät vaikuta yksilöinä paljon historiaan, on hyvä kunnioittaa heidän työtään joskus nimeltäkin mainiten. Se ole historiankirjoituksessa ainakaan liian yleistä.

Kirjani maakuntajako voi ihmetyttää, kun se eroaa paikoin nykyisestä. Maakuntien rajat ovat etupäässä samat kuin 1919–31 julkaisussa Suomenmaa-teoksessa, mutta olen lukenut maakunniksi myös Kymenlaakson ja Keski-Suomen siihen tapaan kuin 1930-luvulla tehtiin. Tampereen ja Näsijärven seudun olen lukenut jo 1800-luvulla yleiseen tapaan Hämeeseen mutta Loimaan seudun vielä Satakuntaan. Lappeen kihlakunnan olen lukenut Karjalaan toisin kuin ”Suomenmaassa”. Paikkakuntajaon osalta olen noudattanut 1930-luvun oloja.

Turussa huhtikuulla 1994

Pentti Virrankoski

Sisältö

JOHDANTO	11
Tutkimuksen aika ja ajanjakso	11
Lähteet ja aikaisempi tutkimus	14
Kysymyksenasettelu	24
TEKSTIILITYÖT	28
Kankaankudonta	28
Länsi-Suomi	28
Itä-Suomi	59
Etelä-Pohjanmaa	80
Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa	119
Kankaankudontaan vaikuttaneet tekijät	131
Ryijyt	151
Matot	158
Nauhat ja nyörit	168
Pirtanauhat ja vironvyöt	168
Nyörit ja köydet	177
Kehruu	179
Villan ja pellavan kehruu	179
Karvalangan keh rä äminen	184
Neuletyöt	187
Pitsit	200
Solmitut pitsit ja ripsut (franssit)	200
Nyplätyt pitsit	205
Virkatut pitsit	217
Mustalaisten pitsityöt	218
Ompelutyöt	219
Ompelijan työ	219
Räätälin työ	224
Nuket ja ommellut leikkikalut	225
Lakit ja sadetakit	227
Vanupeitteet	227
Tallukkaat	229
Lankanapit	230
Huovikkaat	232

PUUTYÖT	234
Puuastiat	234
Vakat, rasiat ja pohtimet	257
Seulat	261
Talousvälineitä ja työkaluja	264
Lusikat, kauhat ja puulapiot	264
Pyykkipojat ja tulitikkurasiat	269
Viikatteenvarret ja haravat	270
Hevosajokalut	272
Länsi-Suomi	272
Itä-Suomi	288
Pohjanmaa	312
Ajokalujen mallit ja hinnat	334
Moottorin voittokulkuun romahtanut elinkeino	342
Kelkat ja ahkiot	346
Potkukelkat	346
Poronkelkkojen ja ahkioiden valmistus	347
Länget ja luokit	348
Länget	348
Luokit eli vempheet	355
Sukset	361
Veneet	383
Rannikkoseudun veneenrakennus	383
Sisämaan veneet	394
Rukit	402
Huonekalut	411
Etelä- ja Itä-Suomi	412
Pohjanmaa	419
Uuden ajan kotiteollisuutta	433
Keinutuolit	435
Ruumisarkut	447
Maatalouskoneet	449
Viskurit	449
Silppukoneet	461
Kaiteet ja sukkulat	462
Piiput	463
Puiset lelut ja puuveistokset	470
Varputeokset	474
Vihdat	474
Varpuluudat	475
Juuriluudat	477
Vispilät ja pesimet	479

PUNONTATYÖT	482
Koriteokset pajusta ja juurista	482
Pärekopat	500
Lastuteokset	515
Olkiteokset	524
Kaislateokset	539
Tuohiteokset	551
Sammalmatot	554
NAHKA- JA SARVITYÖT	556
Nahanvalmistus	556
Nahkateokset	557
Kintaat eli rukkaset	557
Kantotyynyt	560
Jalkineet	561
Turkistuotteet	576
Poronnahkateokset	576
Piiskat	578
Karstat	580
Sarviteokset	584
METALLITYÖT	587
Rautatakeet	587
Pyssyt ja pistoolit	600
Peltiteokset	603
Läkipelti- ja kupariastiat	603
Lehmän- ja lampaankellot	609
Valuteokset	612
KIVI- JA SAVITEOKSET	620
Myllynkivet	620
Kovasimet	622
Saviteokset	627
PIENIÄ KOTITEOLLISUUDENHAAROJA	633
Kalanpyydykset	633
Soittimet	641
Kirjansidonta	644
VANHAKANTAISTA KOTIMARKKINATEOLLISUUTTA	645
Kaksi lajia ansiokotiteollisuutta	645
Kotiteollisuuden kehitysjaksot ja alueellinen jakautuma ...	647

Yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutus kotiteollisuuteen ...	658
Kotiteollisuuteen vaikuttaneet taloudelliset tekijät	663
Oliko kotiteollisuuspolitiikasta ja koulutuksesta apua?	671
Ansiokotiteollisuus kotimarkkinateollisuuden vanhakantaisena haarana	681
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	688
Asiakirjalähteet	688
Haastateltuja henkilöitä	690
Sanoma- ja aikakauslehdet	698
Tutkimuskirjallisuus ja painetut lähteet	699
LYHENTEET	714
SUMMARY	715
HENKILÖHAKEMISTO	720
PAIKKAKUNTAHAKEMISTO	738

Johdanto

TUTKIMUKSEN AIHE JA AJANJAKSO

Kirjailija Kersti Bergroth eli vuoden 1930 tienoilla talvi-iltoja Antrean Noskuan kylän Kempin talossa: ”Ja talvella tupa oli kuin runo tai kuin draama. Jo se että tiesi, että ulkona oli niin laaja, keskeytymätön pimeys, teki että tuvassa oli melkein järkyttävän hyvä ja suojattu olla. Katossa paloi öljylamppu kauniisti, ja nurkissa oli viehättäviä varjoja. Kempissä elettiin hyvin vanhalla tavalla, naiset kehräsivät ja miehet tekivät koreja.”¹

Kotiteollisuus tuo meidänkin mieleemme helposti idyllin: öljylampun tai päreen valaiseman tuvan, jossa talonväki vietti iltaa puhdettaita tehden, ennen tehtaita, muoviovia, halpatuontia ja kahdeksan tunnin työpäivää. Mutta kirjailijahan kertoo ajasta, jonka vanha suomalainen muistaa vielä hyvin. Onko idylli niin läheistä historiaa ja onko se aito? Antrean siirtolaiset muistavat Noskuan taloissa tehdyn todella pärekoreja myytäväksi vielä 1920- ja 1930-luvulla mutta tietävät senkin, että suuri osa niistä oli karkeita, löyhästi kudottuja ”rötökoreja”, jotka myytiin Viipurin makkaratehtaalle sen tuotteiden kuljetukseen.

Kyseessä ei siis ollutkaan kaikin puolin ikivanha perinne: kotiteollisuus oli tässä tapauksessa sopeutunut palvelemaan modernia elintarviketeollisuutta tehden karkeaa ja nopeaa työtä juuri siihen tapaan, jota Kersti Bergroth arvostelee Noskuan päivinä kirjoittamassaan näytelmässä Anu ja Mikko. Törmäämme siis vanhassa Antreassa päistikkaa sen aikakauden kotiteollisuuden problematiikkaan, jolloin Suomi oli jo teollistuva maa ja kaikki oli muuttumassa: talouselämä, yhteiskunta ja henkinen kulttuuri. Tässä kirjassa yritetään herättää eloon tuon aikakauden ansiokotiteollisuus ja tarkastella sen yhteyksiä suureen muuttumiseen.

Käsitellessäni Suomessa 1809–65 harjoitettua kotiteollisuutta määrittelin väitöskirjassani, että se oli ”omiksi tarpeiksi tai sivuelinkei-
.....

1 Bergroth 1943 s. 182–183.

non luontoisena ansiotyönä harjoitettua käsityötä, jota tehdään kotona, perheen omaa tai muuta työtä varten pidettyjen palkollisten työvoimaa käyttäen”. Rajoituin kirjassani pääasiallisesti sivuelinkeinona harjoitetun käsityön eli ansiokoteollisuuden käsittelyyn.

Ulottaessani nyt tutkimukseni myöhäisempään aikaan nojaudun entiseen määritelmään ja käsittelen taaskin etupäässä ansiokoteollisuutta eli sivuelinkeinona harjoitettua käsityötä. Kuten ennenkin sivuuttan elinkeinot, joita ei ole perinteisesti luettu tekniikaltaan käsityöksi, esimerkiksi leivonnan ja tervanpolton sekä monien tuttavieni erikoisesti muistaman viinanpolton. En liioin käsittele rakennustyötä enkä venettä isompien alusten rakentamista, kun nämä poikkeavat organisaatioiltaan suuresti muista käsityöelinkeinoista.²

Kotiteollisuuden ja ammattikäsityön erottaminen on tuottanut ongelmia kuten väitöskirjassakin. Lähdetiedot eivät osoita läheskään aina, oliko käsityö harjoittajansa pääammatti vai sivuelinkeino, ja moni käsityöntekijä olisi joutunut itsekin miettimään sitä pitkään. Sitä paitsi hyvin menestyvän käsiteollisuuden kuvaan kuului yleisesti, että osa paikkakuntalaisia harjoitti sitä pääammattina, osa sivuelinkeinona, eikä silloin ole mahdollista jättää ammattilaisten työtä käsittelemättä. Joudun siis antamaan usein tietoja myös sellaisesta käsityöstä, jota on luultavasti harjoitettu pääammattina.

Joskus kotiteollisuus on historiallisessa yhteydessä paikkakunnalla myöhemmin harjoitettuun versta- tai tehdasteollisuuteen, jolloin viimeksi mainitusta on syytä tehdä lyhyesti selkoa. Muitakin harkinnanvaraisia syitä ammattimaisen käsityön tai pienteollisuuden käsittelemiseen on ilmennyt. Periaatteessa olen koettanut pitäytyä määrittelemääni ansiokoteollisuuteen mutta toisaalta olen varonut kaventamasta aihepiiriä väkivaltaisesti vaikka tulisinkin olleeksi joskus epäjohdonmukainen.

Kuten ennenkin olen lukenut kotiteollisuudeksi myös kustannusjärjestelmän puitteissa harjoitetun käsityön. Siinä esiintyy kustantajaksi kutsuttu yrittäjä, joka hankkii raaka-aineet, jakaa ne käsityön tekijöille ja antaa työohjeet. Työn tekee kukin kotonaan, ja Suomen oloissa se on tehty lähes aina omin välinein. Tuotteiden valmistuttua kustantaja tarkastaa ne, maksaa palkan ja huolehtii tavaran markkinoinnista. Tämä tuotantomuoto eroaa organisaatioiltaan ja pääomasuhteiltaan muusta kotiteollisuudesta, mutta tämän yhteyteen se on kuitenkin Suomessa luettu, eikä ole syytä poiketa tästä perinteestä.

Uusi ongelma on syntynyt siitä, että muuten kotiteollisuuden puitteisiin sopivassa tuotannossa on käytetty toisinaan koneita. Tästä voisi

.....

tehdä vaikean teoreettisen kysymyksen. Jos kangaspuilla kutominen on käsityötä, millä perusteella poljettavan ompelukoneen käyttö pitäisi lukea pienteollisuudeksi? Ja muuttuuko esimerkiksi sorvattujen puuesineiden valmistus teollisuudeksi pelkästään sen takia, että sorvi käy lihasvoiman sijasta sähköllä?

Asiaan perehtyminen on osoittanut, että koneiden merkitys on ollut eri aloilla kovin vaihteleva eikä yksinkertaisen koneen käyttö josakin työvaiheessa välttämättä muuta käsityötä pienteollisuudeksi. Niinpä olen luopunut yleisestä teoreettisesta rajanvedosta ja ratkaisut asian kussakin tapauksessa erikseen ottaen huomioon kyseessä olevan työn luonteen. Koko ongelman merkitys on kuitenkin vähäinen, koska merkittävästi koneistunut tuotanto ei juuri ole pysynyt siivulinkeinona.

Kotiteollisuus on määritelty viime aikoina toisin kuin tässä kirjassa, mikäli tätä sanaa on yleensä käytetty. En vastusta sanojen ja käsitteiden muuttumista, jos siihen on aihetta, kuten tässä tapauksessa ilmeisesti on. Tässä teoksessa kirjoitan kuitenkin perinteellisen ansio-
kotiteollisuuden historiaa viimeisellä aikakaudella, jolla se oli vielä merkittävä tuotantomuoto, ja käytän siksi kyseisen aikakauden käsitteitäkin.

13

Käsiteltävä ajanjakso alkaa 1860-luvulta, ja päätekohtaksi olen valinnut vuoden 1944 eli jatkosodan päättymisen. Sotavuosien poikkeukselliset olot vaikuttivat kotiteollisuuteen, mutta työtä tehtiin silti perinteen varassa. Sodan jälkeen taas alkoi lähes välittömästi niin suuri taloudellinen ja yhteiskunnallinen rakennemuutos, että vuosi 1944 näyttää sopivan rajakohtaksi lähes jokaista taloushistoriallista aihetta käsiteltäessä.

Työn aikana on ollut joskus syytä poiketa edellä asetetuista aikarajoista. Uudempi tutkimus on tuottanut oikaisuja ja lisäyksiä väitöskirjassani oleviin tietoihin, ja käyttämäni lähteet valaisevat joskus myös varhaisempaa aikakautta. Sitä koskevat lisätiedot ovat hyödyksi tutkimukselle, joten esitän ne tässä kirjassa, kun ne eivät vaa-
di sanottavasti tilaakaan. Toisaalta viittaan lyhyesti myös toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneeseen kehitykseen, milloin olen saanut sitä koskevia tietoja varsinaisen työni yhteydessä. Lähempään tutkimukseen en ole tältä osin ryhtynyt.

Taloudellisten ja yhteiskunnallisten kehitystekijöiden vuorovaikutus on aina kiinteä, ja myös kotiteollisuutta tutkittaessa on otettava huomioon aiheen sosiaalisia yhteyksiä. Teollistuminen on toisaalta johtanut koko kulttuurin kiihtyvään muuttumiseen, joka tuntui Suo-

messakin vahvasti jo ennen toista maailmansotaa. Ympäristön, tapojen ja arvostusten muutokset, jotka pyrkivät syrjäyttämään perinteen lähes kaikilla elämäneläimillä, vaikuttivat kotiteollisuudenkin edellytyksiin. Täten aiheeni liittyy myös kulttuurihistoriaan sen tutkiessa jopäiväistä elämää ja laajojen kansankerrosten kulttuuria.

Aiheellani on vahvat yhteydet myös kansatieteeseen, ja olen käyttänyt paljon etnologien tutkimuksia. Joudun itsekin tekemään joskus selkoa asioista, jotka luetaan yleensä kansatieteen tutkimusalaan. Tietyn käsityöhaaran tekniikasta ja tuotteista täytyy kertoa, jos on syytä epäillä niitä lukijoille kovin vieraksi tai jos taloushistoriallinen problematiikka liittyy nimenomaan niihin. En ole kuitenkaan yrittänyt varsinaisesti käyttää kansatieteen kysymyksenasettelua.

LÄHTEET JA AIKAISEMPI TUTKIMUS

Taloushistoriassa pyritään mielellään melko eksakteihin tuloksiin, joita voidaan esittää tilaston muodossa, ja tämä onkin usein mahdollista tutkimuksen koskiessa industrialismin aikakautta. Kotiteollisuuden historiaa tutkittaessa näitä ihanteita ei voida noudattaa edes käsiteltäessä verraten läheistä ajanjaksoa. Koska kotiteollisuutta harjoitettaessa syntyi hyvin vähän asiakirjoja, lähteinä on ollut vain nimeksi jääneaineistoa, ja niissä tradition eli kertomuksen luonteisissa lähteissä, joihin joudun miltei kokonaan nojautumaan, kvantitatiiviset tiedot ovat yleensä epäluotettavia.

Aineistoni runkona ovat muutamien valtakunnallisten, kotiteollisuutta koskevien tiedustelujen vastaukset. Niiden tarkoituksena oli kotiteollisuuden edistäminen, mikä edellytti sen tosiasiallisen tilan tuntemista. Pyrittiin siis saamaan luotettavia tietoja, mutta kun tutkimuksen kohteena oli useimmiten koko Suomi kaikkine käsityöaloinen ja varoja oli käytettävissä niukasti, täytyi yleensä turvautua syvätkä tutkimuksen sijasta joukkotiedusteluihin. Niiden luonne oli siksi vaihteleva, että niistä on syytä tehdä selkoa kustakin erikseen.

Valtion kotiteollisuuskomitean 1873 julkaisemaan mietintöön sisältyy luettelo eri paikkakunnilla harjoitetusta ansiokotiteollisuudesta. Se ei kuitenkaan perustu erityiseen tiedusteluun vaan kuvernöörien taloudellisissa kertomuksissaan antamiin tietoihin ja komitean jäsenten omaan asiantuntemukseen. Luettelo on hyvin hatara: siinä on pahoja puutteita ja toisaalta useita mainintoja, joita muut lähteet eivät lainkaan tue. Komitean jäsenten omat havainnot ovat ilmeisesti kovin epäluotettavia, ja näin ollen luettelo on vähäarvoinen.³

.....

3 Komitea 1873.

Tärkeimpiä lähteitani on sen sijaan laaja tiedosto, joka syntyi se-
naatin valtionvaraintoimituskunnan 1887 järjestämän valtakunnalli-
sen tiedustelun tuloksena. Helmikuun 3. päivänä lähetettiin painettu
lomake läänien ja vastaavien alueiden maanviljelysseuroille ja kau-
punkien maistraateille. Lomakkeessa kysyttiin erikseen tekstiilien val-
mistusta, mikä ohjasi monet tiedottajat ajattelemaan etupäässä nais-
ten kotiteollisuutta, ja miesten käsityötä koskeva tieto jäi aika puut-
teelliseksi. Lomakkeessa ei liioin erotettu kunnolla ammattimaista ja
sivuelinkeinona harjoitettua käsityötä. Muuten se oli asianmukainen;
siinä jopa tiedusteltiin erikseen kustannusjärjestelmän esiintymistä
paikkakunnalla.⁴

Maanviljelysseura valitsi toimialueensa joka pitäjstä tiedottajan,
joskus kaksikin, ja lähetti lomakkeen heille. Tiedottajien yhteiskun-
nallinen asema vaihteli: heissä oli nimismiehiä, pappeja, kanttorei-
ta, kansakoulunopettajia, kauppiaita, säätyläismaanviljelijöitä ja yleis-
esti myös talonpoikia. Seura keräsi vastaukset syksyyn 1887 men-
nessä, ja vastaus jäi saamatta vain harvoilta paikkakunnilta. Seuran
toimihenkilöt laativat sitten yhteenvedon, joka perustuu yleensä kiin-
teästi pitäjittäisiin vastauksiin. Satakunnan maanviljelysseura täydensi
kuitenkin yhteenvetoa arvokkain lisätiedoin, samoin jossain määrin
Uudenmaan maanviljelysseura.

Seuraavan kotiteollisuustiedustelun toimitti Suomen Naisyhdistys,
ja se koski pelkästään naisten käsityötä; yhdistyksen tutkimuksen ai-
heena näet oli naisten asema ajan työelämässä. Painetussa lomakkees-
sa lueteltiin toistakymmentä käsityöalaa ja kysyttiin, harjoitettiin-
ko niitä ja myytiinkö tuotteita. Lomakkeet lähetettiin huhtikuussa
1893 ja pyydettiin palauttamaan syyskuun loppuun mennessä, joten
tiedot ovat mainitulta vuodelta.⁵

Keruutyöhön osallistui naisyhdistyksen jäsenten lisäksi muita asi-
asta kiinnostuneita, ja tietoja saatiin noin 400 kunnasta.⁶ Kun palau-
tetuista lomakkeista on löydetty vain yhtä paikkakuntaa koskevat, pe-
rusmateriaali lienee hävitetty yhteenvedon laatimisen jälkeen tai sit-
ten se on joutunut muuten kadoksiin.⁷ Tiedustelun tuloksista on siis
käytettävissä vain yhteenvedo, joka julkaistiin 1894 teoksessa Kalen-
teri Suomen Naisten Työstä. Se on pääosiltaan hyvin lyhytsanainen,
ja tiedottajien sosiaalinen koostumus jää arvaamisen varaan. Vastaajat

.....

4 VA, Valtionvaraintoimituskunnan KD 11/34, 1886.

5 HKA, Suomen Naisyhdistyksen arkisto, Ea: 3, saapuneet kirjeet 1893.

6 HKA, Suomen naisyhdistyksen arkisto, DbI: 8–9, vuosikertomukset 1893–94.

7 Maisteri Hannu Vuorensolan ilmoitus hänen etsittyään hyvin avuliaasti tiedus-
telun vastauksia yhdistyksen arkistosta. Säilyneet lomakkeet koskevat Inkoota.

lienevät kuitenkin olleet etupäässä säätyläisnaisia, joukossa jokunen kansakoulunopettaja ja kauppiaanrouva.⁸

Vuoden 1887 tiedustelun ohella laaja-alaisimman kotiteollisuustutkimuksen toimitti 1903 vaivahoidon tarkastaja⁹ Gustaf Adolf Helsingius. Hänen kiinnostuksensa kotiteollisuuteen johtui ajatuksesta, että sitä edistämällä voitaisiin parantaa maaseudun köyhälistön toimeentuloa. Tutkiakseen kotiteollisuuden tilaa Helsingius lähetti kaikkiin maalaiskuntiin 1. syyskuuta 1903 päivätyin tiedustelulomakkeen ja sai pääosan vastauksista syksyn mittaan, viimeiset vuoden 1904 alussa.

Painetussa lomakkeessa pyydettiin tietoja ”kauppakäsiteollisuudesta” ja lueltiin kymmeniä tuotteita, joista tiedottajan tuli ilmoittaa, kuinka moni mies ja nainen teki paikkakunnalla niitä myyntiä varten. Lomakkeessa oli myös tilaa muiden kuin siinä kysytyjen tuotteiden merkitsemiseen, mitä melko moni tiedottaja käyttikin hyväkseen. Ammattikäsiyötä ja kotiteollisuutta ei yritetty erottaa. Lomakkeessa ei edellytetty sanallisia selontekoja, mutta monet vastaajat tekivät omasta aloitteestaan reunahuomautuksia.

Enimmät vastaajat olivat vaivahoidonhallituksen esimiehiä, joiden opillinen taso vaihteli koulutetuista säätyläisistä ja valistuneista talonpojista henkilöihin, joiden kirjallinen ilmaisukyky oli hyvin vajavainen. Yleensä vastaukset ovat sentään käyttökelpoisia, näin varsinkin kunnallislautakunnan esimiehen ollessa tiedottajana, mikä oli verraten yleistä.¹⁰

Helsingius ei ollut täysin tyytyväinen saamaansa aineistoon, joka oli laaja mutta pinnallinen ja epäluotettava.¹¹ Niinpä hän toimitti täydentävän tiedustelun, joka lähetettiin 12. joulukuuta 1904 päivätyinä lukuisiin maalaiskuntiin. Helsingius viittasi vuoden 1903 tiedusteluun ja mainitsi yhden tai useampia käsityöaloja, joista haluttiin lähempiä tietoja. Mukana oli kaksi painettua kertomusta kuvitellun pitäjän kotiteollisuudesta malliksi siitä, millaista tietoa vaivahoidon tarkastaja halusi saada. Tuloksena syntyi vuonna 1905 sarja hyvin arvokkaita selostuksia. Tiedottajana oli entistä useammin kunnallislautakunnan esimies, joka oli alkanut epäillä vaivahoidon esimiehen arvostelukykä ja viittasi joskus selvästi tähän.¹²

8 Naisten työ 1894 passim.

9 Virkanimen suomenkielinen muoto oli oikeastaan ”vaivahoidontarkastelija”.

10 VA, Vaivahoidon tarkastajan arkisto. Käsiteollisuutta koskevia tietoja Fe 2–4. Vastauksien numeeriset tiedot on myös julkaistu paikkakunnittain ja käsityöaloittain (Helsingius 1904, liite).

11 Helsingius 1904 s. 34–36, missä aineistoa arvioidaan kyllä aiheettoman myönteisesti.

12 VA, Vaivahoidon tarkastajan arkisto. Käsiteollisuutta koskevia tietoja Fe 2–4.

Lähdekritiikin kannalta vuosien 1887, 1893, 1903 ja 1905 tiedustelujen vastauksia voi verrata toisiinsa siinä suhteessa, että ne eivät perustu varsinaiseen tutkimukseen vaan paikkakunnan olojen yleiseen tuntemiseen. Sen taso on varmasti ollut hyvin vaihteleva. Vuosien 1887 ja 1905 vastaukset sisältävät usein selvästi perusteltuja kannanottoja tai osoittavat muuten hyvää asiantuntemusta ja arvostelukykyä. Osa vastauksia taas on niin lyhytsanaisia tai epäselviä, että niiden lähdearvo jää perin hämäräksi. Vuoden 1893 tietojen luotettavuutta on vaikea arvioida, koska ne on julkaistu kovin suppeina.

Vaikka vuoden 1903 tiedustelun alkuperäisaineisto on käytettävissä, vastausten lähdearvo on vähäinen. Ymmärtämättä sitä, että lomakkeessa kysyttiin nimenomaan myyntiä varten harjoitettua käsityötä, osa vastaajista koetti arvioida kaikkien kyseistä käsityötä osaavien paikkakuntalaisten luvun. Joissakin tapauksissa kunnallislautakunnan esimies huomautti tästä vuoden 1905 tiedusteluun vastatessaan, ja muulloinkin näin karkea virhe on helppo huomata.

Muista lähteistä saadut tiedot viittaavat siihen, että lomakkeisiin merkityt arviot ovat useinkin pahoin virheelliset, ja asian luonteeseen katsoen tämä on ymmärrettävää. Helsingius kysyi liian paljon vaikeita asioita, jotta kukaan olisi pystynyt vastaamaan todella hyvin. Näin ollen vuoden 1903 arvioille ei voi antaa kovin suurta lähdearvoa. Niistä voitaisiin tietysti seuloa käytettäväksi sellaiset luvut, jotka ”näyttävät” järjellisiltä ja sopivat muista lähteistä saatuihin tietoihin, mutta tällöin päättely perustuisi olennaisesti muihin lähteisiin ja vetoaminen vuoden 1903 lukuihin olisi eräänlainen silmäkääntötempu.

Vuoden 1903 lukuja voi joskus käyttää laajojen alueiden väliseen vertailuun, mutta sekin on tehtävä varovasti. Lähteen lukuihin on syytä kiinnittää huomiota myös sellaisessa tapauksessa, että yleensä varovainen, pieniin lukuihin pitäytyvä tiedottaja arvioi jonkin käsityöalan tekijöiden luvun suureksi. Hänellä on silloin ollut perusteltua syytä pitää tätä kotiteollisuuden haaraa tärkeänä. Todistusvoimaa on myös tiedoilla, jotka koskevat lomakkeessa mainitsemattomia aloja, koskapa vastaaja on osoittanut niille erikoista huomiota. Lomakkeeseen merkityt sanalliset reunahuomautukset osoittavat itsenäistä ajattelua ja vaikuttavat usein varsin luotettavilta.

Vuodelta 1913 on säilynyt vähän kotiteollisuutta koskevaa aineistoa, joka syntyi Tilastollisen päätoimiston kerätessä tietoja pienteollisuustilaston pohjaksi.¹³ Lomakkeita jaettiin joissakin pitäjissä koti-

.....

13 Kpt 1913. Lähteen on yliopistonlehtori Veikko Laakso ystävällisesti osoittanut.

teollisuuden harjoittajille ja kustantajille. Melko harvat vastasivat, joten kertynyt tieto on hajanaista, mutta se valaisee asioita, joista oltaisiin muuten pelkän muistitiedon varassa. Vastaajat ovat antaneet arvioita 1913 tekemiensä tuotteiden määrästä ja arvosta, useimmiten kai muistinsa varassa ja joskus ehkä peläten, että tietoja käytetään kunnallisveron takseerauksessa.

Pohjois-Suomesta on säilynyt samoilta ajoilta kahden maakunnallisen kotiteollisuusyhdistyksen hankkimaa aineistoa. Oulun läänin yhdistys hankki 1909-10 tietoja, osaksi sangen yksityiskohtaisia, lähes sadasta kotiteollisuuden harjoittajasta. Vuosina 1912-14 Oulun kotiteollisuus­koulun johtaja Aukusti Pulkkinen keräsi yhdistyksen toimesta järjestelmällisesti tietoja lähes kaikista sen alueeseen kuuluvista kunnista käyttäen painettua lomaketta, jonka otsikkona oli ”Tilastoa kauppakotiteollisuudesta”. Perä-Pohjolan kotiteollisuusyhdistys keräsi alueeltaan 1910-12 vastaavan aineiston, jonka se julkaisi välittömästi vuosikirjoissaan.

Tutkimusten varsinaisesta teettäjistä ei ole löytynyt tietoa, mutta suurta asiantuntemusta osoittavat kysymykset viittaavat kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkiseen. Tarkoituksena oli ehkä hankkia vastaava aineisto koko maasta, ja Mäkinen halusi kokeilla kyselylomaketta pohjoisessa, jonne vuoden 1906 kotiteollisuuskomitean tekemät tutkimukset eivät ulottuneet. Kokeiluun viittaa sekin, että lomaketta hieman kehitettiin vuosien 1910 ja 1912 välillä. Hankkeen keskeytyminen lienee johtunut maailmansodasta. Kun lomake oli suunniteltu hyvin, aineisto tuli monipuolinen ja valaiseva, joskin detaljeissa on virheitä. Niinpä käsityöntekijäin syntymävuodet ovat usein väärät, enkä ole voinut tarkistaa niitä järjestelmällisesti.¹⁴

Valtakunnallisten tiedustelujen vastauksiin voidaan verrata 1919-31 ilmestyneen Suomenmaa-teoksen mainintoja eri paikkakuntien kotiteollisuudesta. Siitä esitetään paljon tietoja, joten paikallisten avustajien ohjeisiin on varmasti sisällynyt kotiteollisuutta koskeva kysymys. Vaikka tiedot on julkaistu hyvin suppeina, niillä on arvoa kirjoittajien ollessa kouliintunutta ja paikkakuntansa tuntevaa väkeä. Toisaalta Suomenmaa saattaa vaieta sellaisen pitäjän kotiteollisuus-
.....

14 Tied. 1909-10, 1910-12 ja 1912-14. Perä-Pohjolan yhdistyksen luettelon (Tied. 1910-12) tietoja tarkistin vuoden 1911 henkikirjasta Alatornion Kaakaman kylän osalta. Useita luettelossa mainittuja jäi löytymättä, kun heistä ilmeisesti käytettiin kylän kesken toisia nimiä kuin henkikirjassa. Luettelon syntymävuodet osoittautuivat lähes kauttaaltaan vääriksi. Sen tekijä oli selvästi kysynyt haastateltujen ikää mutta muistanut myöhemmin kysyneensä syntymävuotta. Kun se on luettelossa esimerkiksi 1852, henkikirjaan on usein merkitty asianomaisen iäksi 52 vuotta. Niinpä en ole voinut lainkaan käyttää tämän luettelon syntymävuosia.

desta, jossa sillä oli muiden lähteiden mukaan ilmeistä merkitystä vielä 1920-luvulla, eivätkä teoksen tietojen aukot siis todista mitään.

Maataloushallituksen 1936 asettama kotiteollisuuskomitea kokosi uuden tiedoston maaseudun käsiteollisuudesta. Kotiteollisuuden ylitarkastaja Yrjö Laineen johtama komitea suunnitteli toimia, joilla tuettaisiin maatalouden teollisia sivuelinkeinoja ja vahvistettaisiin siten pientilojen kokonaistaloutta. Selvittääkseen olosuhteet komitea toimitti 1937 maatalouden ohella harjoitettua käsityötä ja pienteollisuutta koskevan tutkimuksen. Kunkin maakunnallisen kotiteollisuusyhdistyksen alueelta valittiin kunta tai kaksi, joiden arvioitiin sopivan edustamaan aluetta, ja niissä haastateltiin kaikkien maataloudesta elävien perheiden päämiehiä.

Tiedustelun luonne oli korostetun talouspoliittinen, ja komitean tavoitteena oli saattaa mahdollisimman suuri osa maaseudun käsi- ja pienteollisuudesta niiden edistämistoimien piiriin, joita se hahmoteli 1946 valmistuneessa mietinnössään. Tämän takia komitea määritteli kotiteollisuuden erittäin laaja-alaisesti: siihen luettiin rakennustyö ja suuri osa täysin ammattimaistakin käsityötä, paljolti myös verstasteollisuus, joka perustui koneiden ja muutaman palkatun työntekijän käyttöön. Lomakkeissa kiinnitettiin päähuomio teollisuustyön tuottavuuteen ja sen asemaan perheen kokonaistaloudessa. Työn laadusta hankittiin vain ylimalkaisia tietoja.

Komitea rajasi täten kotiteollisuuden aivan toisin kuin minun käyttämäni määritelmä edellyttää, ja sen julkaisemat tiedot ovat lisäksi hyvin ylimalkaisia. Niiden edustavuus on kyseenalainen, varsinkin kun mietinnössä ei ilmoiteta, mistä kunnista ne on kerätty. Haastattelulomakkeessa vakuutetaan, että tietoja käytettäisiin vain tilastollisesti ja että yksityisiä talouksia koskevia tietoja ei annettaisi sivullisille. Samaa vakuutettiin tietysti haastateltaville, mihin oli syytäkin, koska verotuksen pelko olisi muuten vaikuttanut tuloja koskeviin tietoihin.

Perusaineisto lienee näiden vakuutusten vuoksi hävitetty mietinnön valmistuttua, koskapa arkistovirkailijoiden vaivannäkö ei ole johtanut sen löytymiseen. Tiedustelun tuloksista on näin ollen käytettävissä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta vain joukko komitean mietintöön sisältyviä taulukoita. Perusaineiston ainoa säilynyt fragmentti, Pyhäjoelta kerätyn tilaston kaksoiskappale, osoittaa senkin tietojen olleen liian ylimalkaisia hyödyttääkseen minun tutkimustani. Jonkin verran hyötyä on eräistä komitean yleiseen kokemukseen nojautuvista arvioinneista.¹⁵

15 Eduskunnan kirjasto, Vuoden 1936 kotiteollisuuskomitean mietintö; Kotiteollisuustilasto Pyhäjoelta vuodelta 1937, OLKA K:1, OMA.

Maataloushallituksen kotiteollisuusosasto toimitti 1938 alueellisille maanviljelysseuroille kyselyn, jolla tavoiteltiin tietoja muun muassa eri käsityöalojen mestareista. Tarkoituksena lienee ollut hankkia lisätietoja kotiteollisuuskomitealle. Tiedustelun tuloksista on säilynyt fragmentteja muutamista osista maata, joissakin tapauksissa arvokastakin tietoa. Nähtävästi maanviljelysseurat reagoivat kyselyyn perin vaihtelevasti, kun sen käsittelemän alan seuraaminen ei ollut enää pitkään aikaan varsinaisesti kuulunut niiden tehtäviin.¹⁶

Jatkosodan päätyttyä maataloushallituksen kotiteollisuusosasto ryhtyi jo vuoden 1944 lopulla hankkimaan tietoja kotiteollisuuden silloisesta tilasta. Maan talouselämän elvyttämiseksi sodan jäljiltä haluttiin kehittää tätäkin tuotantomuotoa ja sitä varten toimitettiin kaksi tiedustelua. Ensimmäinen kohdistettiin 28. marraskuuta 1944 lähetetyin kiertokirjein alueellisille kotiteollisuusyhdistyksille, jotka velvoitettiin laatimaan kunnittain luettelo kotiteollisuuden harjoittajista ja antamaan heistä yksityiskohtaisia tietoja.

Vastauksista olen onnistunut löytämään vain Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen keräämien luettelujen kaksoiskappaleet. Ne ovat peräisin etupäässä vuodelta 1945, osa vasta vuodelta 1947, ja niistä koostuvan tiedoston luonne vaihtelee suuresti sen mukaan, mitä paikalliset asiamiehet osasivat ja viitsivät tehdä. Kriittisesti käytettynä osa tästä aineistosta on arvokasta.¹⁷

Toista tiedustelua varten lähetettiin 22. joulukuuta 1944 kiertokirje maataloudellisille alueneuvojille, ja mukana olevassa lomakkeessa kysyttiin eri alojen käsityötä pää- ja sivuelinkeinonaan tekevien henkilöiden lukua. Lomakkeet tuli palauttaa täytettyinä viimeistään 27. päivänä tammikuuta 1945. Tuloksista olen saanut käsiini kotiteollisuusyhdistysten aluejaon mukaiset yhteenvedot, joissa on kaksi aukkoa (Ahvenanmaata koskevat tiedot ja osa suomenkielistä Etelä-Pohjanmaata koskevaa taulukkoa), sekä lisäksi paria Pohjois-Savon pitäjää koskevien lomakkeiden kaksoiskappaleet.

Kun lomakkeet jouduttiin täyttämään joulunpyhien mentyä noin kolmen viikon kuluessa, tietojen täytyy perustua silmämääräiseen arviointiin samaan tapaan kuin vuoden 1903 tiedustelun vastaukset. Vastaajat olivat tosin entistä tottuneempia tilastojen tekemiseen, mutta silti yhteenvetojen lukuihin täytyy suhtautua äärimmäisen kriittisesti. Niissä voi olla millaisia virheitä hyvänsä, ja lisäksi tietoja on usein vaikea tulkita. Aineiston absoluuttisia lukuja kannattaa harvoin edes

.....

16 Tied. 1938.

17 Tied. 1945/OI, OLKA (OMA): Kotiteollisuusosaston kiertokirje 28.11.1944 ja Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen keräämä materiaali.

mainita, mutta varovasti käytettynä se valaisee osittain varsin merkittävästi kotiteollisuuden tilaa käsittelemäni ajanjakson lopussa.¹⁸

Kun kirjallinen aineisto 1920- ja 1930-luvun kotiteollisuudesta on niukkaa, katsoin muistitietoon nojautuvan valtakunnallisen tiedustelun välttämättömäksi. Museoviraston tutkimusosasto lähetti maaliskuussa 1990 kyselyni noin 3 500 tiedonantajalleen, joista noin kymmenes osa vastasi. Sato oli laadultaan vaihtelevaa. Useimmiten vastaajan asiantuntemus on hyvä mutta näköpiiri rajoittuu omassa perheessä tai kotikylässä harjoitettuun käsityöhön. Tieto on tällöin hyvin luotettavaa, mutta yksittäisen vastauksen merkitys on vähäinen. Joskus vastaus perustuu kotipaikkakunnan laajaan tuntemukseen tai vastaajan tekemään haastattelutyöhön, jolloin tiedot voivat olla erikoisen arvokkaita. Kokonaisuutena vuoden 1990 aineistolla on ollut hyvin suuri merkitys tutkimukselleni.¹⁹

Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen nauhoituksista olen saanut paljon tietoa Pohjois-Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan kotiteollisuudesta. Lisäksi olen hankkinut jonkin verran muistitietoa haastattelemalla omakohtaisesti asiaa tuntevia henkilöitä noin 15 paikkakunnalla. Tätä työtä olisi periaatteessa pitänyt tehdä paljonkin, mutta se olisi kysynyt kovin paljon aikaa ja varoja, kun aihe on valtakunnallinen ja tiedot olisi pitänyt saada yli puolen vuosisadan takaa. Täydentävää haastattelutyötä ovat kuitenkin tehneet monet tutkimusapulaiseni, joiden nimet käyvät selville lähdeluettelosta.

21

Tässä mainittujen valtakunnallisten tiedostojen ohella kotiteollisuudesta on melko paljon tietoa sanoma- ja aikakauslehtien uutisissa ja selosteissa ja monissa muissa, yleensä luonteeltaan paikallisissa kirjoituksissa. Kirjoittajat ovat enimmäkseen vailla tutkijankoulutusta, ja lähteinä ovat osaksi omat havainnot, osaksi muistitieto. Tällaiset kirjoitelmat ovat joka suhteessa vaihtelevia, ja niiden lähdearvoa täytyy pohtia kussakin tapauksessa erikseen. Osa tätä aineistoa on lähes käyttökeltovotonta, mutta moni kirjoitus osoittaa hyvää kykyä tietojen hankkimiseen ja niiden kriittiseen käyttämiseen. Muutamia kirjoittajia voi luonnehtia eteviksi amatööritutkijoiksi.

.....

18 Tied. 1945. Maataloushallituksen kotiteollisuusosaston kiertokirje 22.12.1944 ja tiedustelun tulosten yhteenvedot, KTM; Kuopion seudun käsi- ja taideteollisuusliiton arkisto, Kuopio: täytettyjä tiedustelulomakkeita.

19 Tied. 1990. Tiedustelun suoritusneuvon apulaisprofessori Veikko Anttila, ja museoviraston tutkimusosaston johtaja dosentti Torsten Edgren avusti ystävällisesti tiedustelun ruotsinkielisen version laatimisessa. Todettakoon myös vastaajien ilmeikäs kielenkäyttö, jota olen monesti siteerannut.

Myös tutkijankoulutusta tai muuta opastusta saaneiden henkilöiden kirjoituksia on käytettävissä varsin paljon alkaen yliopistoissa ja opettajaseminaareissa tehdyistä keruutöistä, esitelmistä ja opinnäytteistä. Koko joukko tiettyä kotiteollisuudenhaaraa koskevia paikallismonografioita on julkaistu painettuina. Kansallismuseon virkailijat ovat keränneet arvokasta aineistoa kiinnittäen käsityön tekniikan ohella huomiota historiallisiin seikkoihin. Myös varsinaisesta paikallishistoriallisesta kirjallisuudesta on ollut hyötyä.

Kotiteollisuutta koskevat tutkielmat perustuvat yleensä muistitietoon mutta osaksi myös tekijänsä omaiin havaintoihin, joskus hyvinkin systemaattiseen työhön. Erikoisasemassa ovat Matti Auran 1911 julkaisema tutkimus Vähänkyrön kotiteollisuudesta, Johannes Carpénin 1912 laatima julkaisematon tutkielma Säkkipjärven puuastiateollisuudesta, Eero Koirasen (Railimo) 1933 seminaarin erikoistyönä tekemä esitys Valkjärven ajokaluteollisuudesta ja Lauri Mäkisen (Kuoppamäki) kotiteollisuuskomitean mietinnössä 1908 julkaisemat tutkielmat. Nämä koskevat vielä täydessä kukoistuksessa ollutta kotiteollisuutta, josta oli saatavissa monipuolista ja luotettavaa tietoa.

Lauri Mäkinen pyrki vuoden 1906 kotiteollisuuskomitean toimeksiannosta täydentämään G.A. Helsingiuksen tiedustelujen 1903 ja 1905 luomaa kuvaa eräillä paikkakunnilla tehdyin syvätkimuksin. Hänen älynsä ja käytännön asiantuntemuksensa korvasivat tutkijankoulutuksen puutteen sangen hyvin. Mäkisellä oli toisaalta liian vähän aikaa tietojen keräämiseen; parhaassa tapauksessa (Valkjärvelä) hän oli apulaisineen paikkakunnalla kolme päivää. Hän piti itsensä nimenomaan tilastotietojaan luonnosmaisina, ja melkoinen varovaisuus on paikallaan Mäkisen sinänsä arvokkaita tietoja käytettäessä.²⁰

Koska tutkimukseni ja sen lähteenä olleet kirjoitukset perustuvat suureksi osaksi muistitietoon, on syytä punnita sen lähdearvoa. Muistitieto on tunnetusti varsin luotettavaa koskiessaan jokapäiväiseen elämään kuuluvia käytännön asioita. Ne muistetaan kohtalaisen hyvin, eikä kertoja yleensä vääristele niitä; joskus voi esiintyä taipumusta korostaa oman viiteryhmän ansioita muiden kustannuksella. Pitkä aikaväli ja kertojan korkea ikä lisäävät muistivirheitä, ja perimätieto eli vanhemmalta polvelta kuultu muistitieto voi olla epäilyttävää. Muistitietoon pyrkii myös kutoutumaan sen säilyttäjän omia päätelmiä, jotka voivat olla erheellisiä.

Tutkimukseni eräänä ongelmana on ollut tietojen saaminen sellaisesta kotiteollisuudesta, jonka harjoittajia oli vain pari tai muutamia

.....

20 Kuoppamäki 1908 s. 36–39.

pitäjässä. Varhaiset valtakunnalliset tiedustelut eivät juuri tuottaneet tietoa tällaisesta käsityöstä lukuun ottamatta vuoden 1903 tiedustelua, ja sen tulokset taas ovat epäluotettavia. Pohjois-Suomen kotiteollisuusyhdistysten 1910-luvun alkuvuosina keräämät yksityiskohtaiset tiedot valaisevat niin ollen asiaa huomattavasti. Niinpä esimerkiksi Simon pitäjistä luettiin 1911 kaikkiaan 33 kotiteollisuutta sivuelinkeinona harjoittanutta henkilöä, jotka edustivat lukuisia käsityöaloja.²¹ Muut vanhat lähteet eivät tunne Simosta juuri muuta ansiokotiteollisuutta kuin veneenrakennuksen. Poikkeuksena on vuoden 1903 tiedustelu, jonka tulokset taas muistuttavat vain kaukaisesti 1911 kerättyjä.²²

Etenkin Perä-Pohjolan kotiteollisuusyhdistyksen hankkimat tiedot varoittavat luulemasta, että ansiokotiteollisuutta harjoitettiin vain niillä paikkakunnilla, joilta siitä on säilynyt runsaasti tietoja.²³ Vielä paremmin tätä ongelmaa valaisevat vuoden 1990 tiedustelun tulokset, jotka koskevat etupäässä 1920- ja 1930-lukujen kotiteollisuutta. Eri osista maata saatujen pikkutietojen yhdisteleminen näet osoittaa, että jotkut kotiteollisuudenhaarat olivat koko maata ajatellen verraten yleisiä, vaikka niiden harjoittajia oli yhdessä pitäjässä vain harvoja. Vuoden 1945 tiedustelun aineisto tukee tältä osin muistitietoa.

Tyypillinen esimerkki on ompelijan työ. Muiden lähteiden vaietes-
sa siitä lähes kokonaan vuoden 1945 tiedustelun aineisto viittaa siihen, että se oli ansiokotiteollisuutena yleistä. Tämän todistaa 1990 kerätty muistitieto, joka myös valaisee lähemmin kyseisen elinkeinon luonnetta. Tutkija joutuu kyllä käsittelemään ennen kaikkea sellaista kotiteollisuutta, jonka merkitys oli joillakin seuduilla todella suuri, mutta myös hajallaan esiintynyt kotiteollisuus kuuluu kuvaan. Tämän elinkeinon historiaan kuuluu yhtä hyvin keskisuomalainen maanviljelijä, joka valmisti ainoana pitäjässään kirkkorekiä myytäväksi, kuin Valkjärven lukemattomat ajokalujen tekijät.

Lähteissä on valitettavasti kiinnitetty hyvin vähän huomiota kaupungeissa ja muissa taajamissa harjoitettuun ansiokotiteollisuuteen. Poikkeuksena on vain Rauman pitsien nypläys. Muuten tiedustelujen tekijät ajattelivat kotiteollisuutta lähes yksinomaan maalaisväestön sivuelinkeinona, joten taajamissa harjoitetusta kotiteollisuudesta on kertynyt tietoja vain satunnaisesti. Raumaa lukuun ottamatta sen tuntemus jää yksittäisten esimerkkien varaan. Ansiokotiteollisuudella ei ehkä ollut suurta merkitystä taajamaväestölle, mutta luultavasti se

21 Peräpohj kty 1912 ja 1913.

22 Tied. 1903.

23 Joissakin tapauksissa tietojen runsauden tärkeänä osasyynä on tavallista vireämpi kotiseuduntutkimus.

harjoitti sitä enemmän kuin lähteistä voisi päätellä. Tuskinpa maaseudulta tuotu perinne hävisi tässäkin suhteessa heti jäljettämiin.

Tutkimukseni aineisto on kieltämättä suureksi osaksi epätarkkaa ja osaksi myös epäluotettavaa. Tämän epäkohdan korvaamiseksi olen koettanut käydä huolellisesti läpi kaikki lähteet, joista voi olla apua, pitäen sentään silmällä järjellistä hyötysuhdetta. Niinpä Helsingin yliopiston kirjaston laatima lehtiartikkelien bibliografia loppuu vuoteen 1890, eikä ole mahdollista käydä järjestelmällisesti myöhemmän ajan sanomalehdistöä, joten lehtikirjoitusten käyttö on jäänyt tältä osin vähäiseksi. En ole lukenut systemaattisesti edes markkinauutisia kokeiden osoitettua, etteivät tulokset korvaisi ajanhukkaa. En ole myöskään käyttänyt sanottavasti hallintoviranomaisten autonomian ajan lopulla laatimia taloudellisia kertomuksia, jotka tiedän laihoiksi ja epäluotettaviksi.

Joka tapauksessa olen saanut kokoon laajan materiaalin ja pääsyt usein vertailemaan eri lähteistä saatuja, toisistaan riippumattomia tietoja, mikä onkin tärkeää yksittäisten lähdetietojen todistusvoiman ollessa heikonlainen. Tämä menetelmä on tuottanut joskus monipuolisen ja ilmeisen luotettavan kuvan tutkittavasta kotiteollisuudenhaarasta. Usein taas aineiston niukkuus on jättänyt asian joiltakin osin hämäräksi, ja joskus on täytynyt tyytyä vain viitteellisiin tietoihin. Aineisto on auttamattomasti epätasaista.

Mielestäni ei kuitenkaan ole kohtalokasta, että joiltakin paikkakunnilta on käytettävissä paljon tietoa tietystä kotiteollisuuden haarasta, toisilta verraten vähän. Ensin mainittuja koskevia selvityksiä voidaan ajatella syvätkäytöksinä, jotka valaisevat hyödyllisellä tavalla koko alaa. Väheksymättä paikallista näkökulmaa totean, että olen pyrkinyt tekemään valtakunnallisen monografian enkä paikallishistoriallista hakuteosta. Pahempi on, jos lähdeaineisto on epätasaista laajojen alueiden osalta. Nimenomaan sisämaan maakuntien kotiteollisuutta koskevien tietojen niukkuus voi kyllä osaksi johtua varhaisemman tutkimuksen vähäisyydestä, jota vuoden 1990 tiedustelu ei enää voinut korvata. Tämän mahdollisuuden varaan ei voi kuitenkaan rakentaa, koska tutkimuksen tulee perustua lähdehavaintoihin eikä arvailuun.

KYSYMYKSENASETTELU

Sosiaali- ja kulttuurihistoriallisista yhteyksistään huolimatta tutkimustehtäväni on ensisijaisesti taloushistoriallinen, ja pääongelmana on jo väitöskirjassani huomiota vaatinut kysymys, miten teollis-

tuminen vaikutti ansiokotiteollisuuden edellytyksiin ja sen kehitykseen. Vielä 1860-luvulle mennessä kyseessä oli ollut etupäässä muiden Euroopan maiden teollistuminen, jolla oli erinäisiä vaikutuksia Suomen kotiteollisuuteen. Oman maamme teollistuminen oli vasta alussaan, ja ainoat alat, joilla kotimainen teollisuus muutti selvästi kotiteollisuuden edellytyksiä, olivat kehruu ja kudonta.

Teollistumisen merkittävin vaikutus maamme ansiokotiteollisuuteen oli 1860-luvulle mennessä, että tehdasteollisuuden käyttämät raaka-aineet: metallit, savi ja lasi vähensivät eräiden puusta tehtyjen tuotteiden käyttöä ja heikensivät niitä valmistavaa kotiteollisuutta. Toisaalta puuvillakehräämöjen tuottaman langan halpuus teki puuvillakankaiden kudonnasta merkittävän kotiteollisuudenhaaran meidän maahamme.

Suomen taloudellisessa kehityksessä tapahtui vuoden 1870 vaiheilla käänne maan alkaessa teollistua entistä nopeammin. Siitä toiseen maailmansotaan ulottuvalla jaksolla kotimaisen teollisuuden tuotanto kasvoi ja monipuolistui suuresti, ulkomaisesta puhumattakaan. Näissä oloissa kotiteollisuus joutui käymään ankaraa kilpailua, ja samaan aikaan siitä saatuja ansioita verrattiin muuttuneissa oloissa hyvin valppaasti muiden elinkeinojen tuottamiin.

Kotiteollisuus oli ollut 1800-luvulla vähin poikkeuksin maatalousväestön sivuelinkeino, jonka merkitys perustui etupäässä siihen, että keskimääräinen tulotaso oli maaseudulla alhainen ja osa väestöstä oli pitkän talvikauden vajaatyöllisenä tai kerrassaan työttömänä. Talolisten tulot kasvoivat kuitenkin 1870-luvulta lähtien karjantuotteiden hintojen noustessa ja metsäteollisuuden kasvun kohottaessa kantohintoja, ja myös tilattoman väestön elinehdot alkoivat hitaasti parantua. Varsinkin 1890-luvun puolivälin jälkeen alkaneena pitkänä nousukautena teollisuus ja palveluelinkeinot loivat paljon uusia työpaikkoja, ja maailmansodan jälkeen tämä kehitys jatkui 1920-luvulla.

Ansiokotiteollisuuden asema tällaisena kehityskautena voi näyttää toivottomalta, mutta kokemus varoittaa yksioikoisesta determinismistä. Kotiteollisuuden eri haarojen edellytykset olivat vaihtelevat, joten kehitystekijät tuskin vaikuttivat niihin yhtenäisesti, ja lisäksi on muistettava talousmaantieteelliset eroavuudet, jotka ovat laajassa maassamme suuret. Vain yksityiskohtainen tutkimus voi siis osoittaa, mitä ansiokotiteollisuudelle todella tapahtui Suomen vähitellen teollistuessa. Ei olekaan muuta mahdollisuutta kuin aloittaa jokaisen kotiteollisuudenhaaran käsittely maakunnittain etenevällä katsauksella ja siirtyä vasta empiirisen aineiston esittelemisen jälkeen problematiikan kokoavaan käsittelyyn. Etenemistapa on siis korostetun induktiivinen.

Tiedot kotiteollisuuden varhaisemmasta historiasta ja tämänkertaisen lähdeaineiston alustava tarkastelu ovat johtaneet sellaiseen kysymyksenasettelun täsmentämiseen, että kutakin ansiokotiteollisuuden alaa tarkasteltaessa otetaan huomioon lähinnä neljä kategoriasen kehitykseen vaikuttaneita tekijöitä: tekniset tekijät, käytettävissä ollut työvoima, tuotteiden kysyntä sekä tuotannon ja myynnin organisaatio.

Teknisiin tekijöihin voidaan lukea raaka-aineen saanti. Luonnosta saatujen sekä maanviljelyksen ja karjanhoidon tuottamien raaka-aineiden lisäksi oli jo varhemmin otettu käyttöön teollisuuden käsittelemiä puolivalmisteita, ja niiden merkitys kotiteollisuuden raaka-aineina kasvoi teollistumisen päästyä vauhtiin. Kyseessä olivat ennen kaikkea langat sekä työstetty rauta ja teräs. Liikenteen kehitys edisti näiden saantia syrjäseuduillekin. Toiseksi on huomattava kotiteollisuudessa käytetyn tekniikan kehitys: voitiin pitäytyä perinteelliseen työtapaan tai uudistaa sitä muun muassa entistä parempien työkalujen ansiosta ja lopulta ottamalla käyttöön sähköllä käyviä koneita, jolloin tuotantoa ei enää voida lukea käsityöksi.

26

Kotiteollisuuden käytettävissä oleva työvoima on riippunut käsityötaidosta, jonka yleisyys on vaihdellut eri aloilla, ja lisäksi kotiteollisuus on joutunut kilpailemaan työvoimasta muiden elinkeinojen kanssa. Kilpailun lopputulos riippui siitä, millaiset ansiot kotiteollisuus tarjosi ja oliko siihen halukkailla parempia vaihtoehtoja. Todetakoon sekin, että ansiokotiteollisuudella oli hyvin menestyessään vanhastaan taipumusta muuttua pääammatiksi.

Tuotteiden kysyntä riippuu kulutuksesta, jota ihmisten tarpeet ja heidän mahdollisuutensa niiden tyydyttämiseen säätelevät mutkikkaalla tavalla. Perustarpeiden ohella on muistettava hyödykkeet, joilla on sosiaalisen statussymbolin luonnetta; niiden kysynnällä on taipumusta muuttua nopeastikin. Kotiteollisuuden tuotteiden menekki on riippunut vastaavien tehdastuotteiden kilpailusta, ja lisäksi on otettu käyttöön kokonaan uusia, entiset korvaavia tuotteita. Silloinkin kun tarpeet ovat säilyneet suuressa määrin ennallaan, keinot niiden tyydyttämiseen ovat siis voineet muuttua.

Kotiteollisuuden organisaatiota tarkasteltaessa on otettava huomioon erikoisesti kustannusjärjestelmä, joka luo tuotannolle erilaiset edellytykset kuin yksilöllinen käsityö ja sen tuotteiden markkinointi suoraan kuluttajalle. Kun tunnetaan liikenteen valtava kehitys tässä käsiteltynä aikana, voidaan jo ennakolta päätellä senkin vaikuttaneen olennaisesti ansiokotiteollisuuden edellytyksiin, ja sama koskee liikenteestä suuresti riippuvan kaupan muutoksia.

Vain yhden tekijän tarkastelu ei riitä kotiteollisuutta tutkittaessa

selittämään kehitystä enempää kuin historiassa yleensäkin. Kotiteollisuuden suoranaisesti vaikuttavien seikkojen ohella on muistettava taloudelliset ja yhteiskunnalliset rakennemuutokset, mutta niidenkin vaikutus ei ole ollut välttämättä automaattinen eikä ennalta määrätty. Vasta aiheen empiirinen tarkastelu tuottaa aineistoa eri kehitystekijöiden asialliseen arviointiin.

Tekstiilityöt

KANKAANKUDONTA

Länsi-Suomi

28

Kirjoittaessani varhaisemman ajanjakson kotiteollisuuden historiaa jaottelin kudonnan raaka-aineen mukaan, ja tästä oli hyötyä jos haittaakin. Nyt käsiteltävän ajanjakson lähdeaineisto taas osoitti hyvin pian, että kudonnan levinneisyys ei enää riippunut materiaalin saannista läheskään niin paljon kuin 1800-luvun alkupuolella. Perinteellisen materiaalin: pellavan, villan ja hampun saanti omasta taloudesta edisti kyllä kudontaa vielä vuosisadan lopullakin. Verrattomasti tärkeimmäksi raaka-aineeksi oli kuitenkin tullut tehdastekoinen puuvillalanka, ja sen saanti oli 1800-luvun lopulla liikenteen kehityksen ansiosta helppoa hyvin laajoissa osissa maata. Niinpä olen päätenyt käsittelemään kankaankudontaa tällä kertaa yhtenä kokonaisuutena raaka-aineesta riippumatta.

Muuan lähteitä koskeva ongelma on todettava heti aluksi. Seuraavassa mainitsen monesti tietyn paikkakunnan kutojien tai sitten kotityötä teettävän kustantajan laskuun työskennelleiden kankurien lukumäärän. Kyseessä ovat yleensä arviot, eikä kukaan niiden esittäjä ole ilmoittanut, mitä hän oikeastaan tarkoittaa, toisin sanoen kuinka paljon kutojan on pitänyt tehdä päästäkseen mukaan hänen arvioonsa. Kotityötä teettäneen Kauhavan Kangas-Aitan tilikirja vuodelta 1926 osoittaa, kuinka kohtalokasta tällainen epätasällisuus on.¹

Kangas-Aitan toimeksiannosta työskennelleitä kankureita oli kyseisenä vuonna kaikkiaan 270–280 henkeä.² Näistä noin 110 sai vuoden kuluessa palkkaseen enintään 200 markkaa, mikä lienee vastannut 10–15 päivän ansiota, joten heidän työtään Kangas-Aitalle on pidettävä lähinnä tilapäisenä.³ Vakinaisiksi kankureiksi voitaneen sanoa niitä 80 naista, joiden ansio nousi yli 600 markan. Mutta mitä

.....

- 1 KPTM, Kangas-Aitan tilit.
- 2 Lähemmin taulukossa 3 s. 105.
- 3 Päiväansioista lähemmin s. 142–143.

arvion laatija olisi sanonut niistä noin 80 kutojasta, jotka ansaitsivat 201–600 markkaa? Hän olisi kai ilmoittanut Kangas-Aitalla olleen 80 tai 160 kutojaa tai maininnut jonkin muun luvun, kenties jopa 200–250 kankuria. Lähteiden arviot kutojien lukumääristä on siis muis-tettava hyvin ongelmallisiksi. Yleensä on parasta kiinnittää huomio-ta vain siihen, onko kysymys muutamista, kymmenistä vai sadoista kutojista.

Aloittaakseni kudonnan tarkastelun Suomen lounaisosasta on todet-tava lyhyesti, että se oli Ahvenanmaalla hyvin harvinainen elinkeino. Muutamasta pitäjästä ilmoitettiin 1887, että hieman kankaita myytiin omalle paikkakunnalle.⁴ Varsinais-Suomesta on sen sijaan yhä aika run-saasti tietoja sivuelinkeinona harjoitetusta kudonnasta. Perinne oli täällä voimakas maakunnan oltua aikaisemmin maamme selvästi tärkein ku-dontaseutu, josta oli myyty ainakin 1700-luvulta lähtien runsaasti pel-lava- ja villakankaita sekä myöhemmin myös puuvillaisia.⁵

Turun maistraatti totesi kyllä jo 1871, että kudonta oli kaupungissa ja lähiseudulla huomattavasti vähentynyt tehdastuotteiden kilpailun takia. Raakapuuvillan tullivapaus suosi tehtaita, jotka kehräsivät itse lankansa, kun taas puuvillalangan tulli kohotti ostolangasta kutovan kotiteollisuuden tuotantokustannuksia.⁶ Myös Suomen Talousseura totesi 1887 kotiteollisuustiedusteluun vastatessaan, että Varsinais-Suomen joitakin vuosikymmeniä sitten kukoistanut kudonta oli vä-hentynyt tehtaiden kilpailun takia. Nämä olivat ruvenneet kutomaan halpoja villa-, pellava- ja puuvillakankaita, ja erikoisen halpoja oli-vat kauppaan tulleet venäläiset kankaat, etenkin puuvillaiset.⁷

Ansioityönä harjoitettu kudonta olikin jo 1800-luvun lopulla suh-teellisen vaatimatonta muualla kuin Turun lähipitäjissä. Läntisimmäs-sä osassa Varsinais-Suomea kudottiin villa- ja puuvillakankaita myy-täväksi ainakin Uudessakaupungissa, Lokalahdella, Mynämäessä, Mietoisissa ja Velkuassa, mutta tiedot viittaavat selvästi kudonnan vähäiseen merkitykseen. Vuoden 1903 tiedot ovat tämän alueen osalta etupäässä aivan kielteisiä.⁸

Myös maakunnan itäisimmässä osassa kankaiden myynti näkyy käyneen 1800-luvun lopulle mennessä hyvin vähäiseksi. Mainintoja ansioityönä harjoitetusta kudonnasta on Dragsfjärdistä ja Vestanfjär-

.....

4 Tied. 1887.

5 Virrankoski 1963 passim.

6 TMA, TPLA, vuosikertomusten liitteet: Turun maistraatin kertomus 1866–70.

7 Tied. 1887.

8 Tied. 1887, 1893 ja 1903. Tied. 1893 viittaa (s. 26, 28) Uudenkaupungin osalta verraten merkittävään kudontaan mutta kovin epäselvästi.

distä, Halikosta, Uskelasta, Särkisalosta, Kiikalasta ja Perttelistä, mutta kysymys oli kauttaaltaan hyvin vähäisestä tuotannosta. Tuotteista nimetään puolivillainen, sarka ja puuvillakankaat; näitä myytiin maakauppiaille ja vietiin joskus kaupunkeihin.⁹ Vuoden 1903 vastaajat jättivät Varsinais-Suomen itäosassa kudontaa koskevat sarakkeet yleensä tyhjiksi. Kiikalan kudonnan luonteesta kerrottiin 1905 vähän tarkemmin, että tilattoman väen naiset kutoivat pitäjäläisten tilauksesta ja heidän aineistaan, mutta kankaita ei tiettävästi viety muualle.¹⁰

Varsinais-Suomen kudonta oli keskittynyt aikaisemminkin etupäässä Turun ympäristöpitäjiin, ja täältä kankaita riitti myytäväksi myös 1800-luvun lopulla. Läänin kuvernööri arvioi 1873, että turkulaiset välittivät kotikutoisia tekstiilejä vuosittain vähintään 400 000 markan arvosta, ja vaikka tähän suurelta vaikuttavaan lukuun ei ole sinänsä luottamista, se osoittaa kudonnan olleen yhä tärkeä elinkeino. Vielä 1901 Turun lähipitäjissä kudottiin Väinö Wallinin (Voionmaa) mielestä kankaita ”vanhanaikaisella ahkeruudella”.¹¹

Tiedustelujen vastaukset osoittavat, että kankaita myytiin 1800-luvun lopulla yhä runsaasti Paraisilta, huomattavasti Nousiaisista, Maariasta, Liedosta, Paimiosta, Karunasta, Rymättylästä, Nauvosta ja Korppoosta ja jonkin verran myös Turusta, Naantalın pitäjämästä, Merimaskusta, Maskusta, Raisiosta, Ruskolta, Aurasta, Tarvasjoelta, Marttilasta, Piikkiöstä, Kaks Kerrasta ja Sauvosta. Tuotevalikoimakin oli laaja: kudottiin villakankaita kuten sarkaa, puolivillaisia kuten sarssia, runsaasti puuvillakankaita ja jonkin verran pellavaisiakin. Nousiaisista mainittiin myydyn saaleja, isoja ja paksuja villahuiveja, muihinkin kaupunkeihin kuin Turkuun.

Maariassa sanottiin 1887 kudonnan olevan tärkeä elinkeino enimmille pitäjän tilattomille. Etupäässä juuri tilattomat kutoivat Karunassakin pellava- ja puolivillakankaita myytäväksi kudonnan keskityessä Handbyn ja Smörvikin kyliin, jotka vain kapeahko salmi erotti Paraisten vahvasta kudontapitäjästä. Vanha kuuluisa kangaspitäjä Sauvo ei sen sijaan ollut ennaltaan: vuosien 1887 ja 1893 tiedusteluissa todettiin kudonnan olevan siellä vähäistä, ja tästä maailmansotaan kudonnaisista kerrottiin saatavan vain 300–350 markkaa vuodessa.¹²

. . . . .

9 Tied. 1887 ja 1893.

10 Tied. 1903 ja 1905.

11 Komitea 1873 s. 7; Voionmaa 1901 s. 64.

12 Tied. 1887 ja 1893. Sauvosta lisäksi kunnan arkisto, Tilastoja elinkeinoista vuosilta 1895–1916, fil.lis. Hannu Kujasen antama tieto.

Nauvossa kudottiin vielä 1905 melkoisesti kankaita etenkin talvisin ja puhdetyönä myös syksyin kevään; kutojat olivat etupäässä tialattomia, mutta monissa taloissakin kudottiin myyntiä varten. Nauvossa oli kudottu varhaisemmalla aikakaudella etupäässä villakankaita, mutta 1903 annettujen tietojen mukaan niiden rinnalle olivat nousseet puuvillakankaat. Vielä 1921 sanottiin Nauvon kudonnan jopa huomattavasti edistyneen marttayhdistyksen toimesta ja kiitettiin täällä tehtyjä kankaita ja ikkunaverhoja. Edistyminen saattoi kyllä koskea pikemminkin kankaiden laatua kuin määrää.¹³

Turussa jatkui myyntiä varten harjoitettu kotikudonta 1800-luvun lopulle, mutta maistraatin antamista niukoista tiedoista päätellen se taantui nopeasti jo 1850-luvulta lähtien. Vuonna 1878 sen arvioitiin tuottaneen puuvilla- ja villakankaita vain 5 000 markan arvosta, joten kudonnan merkitys oli jäänyt ainakin maistraatin käsityksen mukaan sangen pieneksi; kutojia oli tästä arviosta päätellen vain joitakin kymmeniä.¹⁴

Varsinais-Suomessa kudottiin osaksi kustannusjärjestelmän puitteissa. Turkulaisilla kustantajilla, joiden toiminta juontui 1840-luvulta, oli vuosisadan lopulla kutojia Tarvasjoella ja Paimiossa asti ja epäilemättä kaikissa Turun lähipitäjissä.¹⁵ Kustantajia ilmaantui maaseudullekin, vaikka heistä on vähänlaisesti tietoa muualta kuin Paraisilta. Liedosta sentään tunnetaan Tootulan kylässä asunut Maria Juhantytär Posti (1827–98), jolla oli kutojina lähiseudun naisia Paimiosta asti; nämä noutivat Marialta valmiiksi luodun kadan. Kankaat myytiin osaksi Turun markkinoilla, osaksi kulkukauppaa käyden: ”Kauppa-Hanna” kuljetti Tootulan kudottajan kankaita käsikärryillä ja myi niitä Lietoon ja lähipitäjiin. Kovin suurena yrittäjänä Maria Postia ei voida pitää, kun myyntiin riittivät näin vanhanaikaiset menetelmät.¹⁶

Varsinais-Suomen vanhoja suuria kangaspitäjiä oli Paimio, ja vielä 1868 Suomen Talousseura arveli suuren osan tämän pitäjän naisista elättävän itsensä kudonnalla, joskin tehdastuotteiden kilpailu oli häirinnyt sitä viime aikoina tuntuvasti. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja kertoi sen sijaan vaatimattomasti: ”Täällä on pari kudottajaa, joilla on useampia kutojoita, jotka kutovat pumpulikankaita, heidän aineistaan.”¹⁷

13 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Virrankoski 1963 s. 192; Suomenmaa III s. 109.

14 Jutikkala 1957 s. 92–93.

15 Virrankoski 1963 s. 156–158; Tied. 1887, Tarvasjoki; Ansas 1962 s. 1–2.

16 NTA, Tiedustelu 234:I, F.H. Postin antamia tietoja.

17 STS Handlingar 1868 6:2 s. 90, 92; Tied. 1903.

Lähemmät tiedot Paimion kudonnasta ovat myöhään kirjattua mutta luotettavan tuntuista muistitietoa. Turkulaisten kustantajien toiminta on ajoitettu 1800-luvulle, mutta sitä jatkoivat vielä 1900-luvun alussa paimiolaiset kudottajat, joista useat olivat kauppiaita. Jotkut kutojat kävivät ammattikäsiyöläisten tavoin taloissa kutomassa. Tuotteina on mainittu monenlaisia puuvilla-, villa- ja pellavakankaita, ja myös säkkikankaita kudottiin. Jokunen paimiolainen jatkoi kudontaa ansiotyönä vielä 1920- ja 1930-luvulla. Yleiseksi vaikutelmaksi jää kuitenkin, että Paimion kudonta kuihtui pahoin jo 1800-luvun lopulla.¹⁸

Parainen ei tiettävästi ollut kovin merkittävä kudontapitäjä pellovan valtakaudella, mutta kun puuvillalanka halpeni 1840-luvulla ja turkulaiset kustantajat aloittivat toimintansa, he saivat jo mainitulla vuosikymmenellä suuren osan Paraisten naisväkeä innostumaan kudontaan.¹⁹ Seuraavilla vuosikymmenillä se kasvoi, kunnes Parainen oli Suomen vahvimpia kudontapitäjiä. Vuonna 1887 kerrottiin, että suuret määrät kankaita myytiin useimpiin maan kaupunkeihin, etupäässä kuitenkin Turkuun, ja että kudonnalla oli hyvin suuri merkitys tilattomille. Myös Suomen Naisyhdistyksen tutkimuksessa 1893 kiinnitettiin suurta huomiota Paraisten kudontaan.²⁰

Kunnallislautakunnan esimies Vilhelm Granlund totesi 1905 kudonnan kehittyneen Paraisilla todelliseksi käsiteollisuudeksi, jonka tuotteita myytiin laajalle. Kutojat olivat etupäässä tilatonta väkeä, jonka keskuudessa vaimot autoivat suuresti perheen elatuksessa ja naimattomat naiset tulivat yleensä hyvin toimeen. Monet merimiehen vaimot kutoivat ahkerasti miehen ollessa merillä. Myös varakkaiden talollisten tyttäret kutoivat yleisesti ansiotyökseen. Granlundin mukaan monet Paraisten naiset olivat hankkineet entistä paremman kutomataidon käymällä koulua Turussa; Suomen Talousseuran 1875 uudelleen perustamassa käsityökoulussa opetettiin näet kudontaakin.

Kudonta tuotti Paraisten naisille suuria sivutuloloja syys- ja talvikausina ja yleensä silloin, kun muita ansioita ei ollut saatavissa. Granlund pelkäsi kotikudonnan menettävän ajan mittaan markkinansa tehdastuotteiden kilpailun takia, vaikka pitäjän naisväki olikin ”tavattomalla tarmolla” saanut kankaitten menekin toistaiseksi säilymään.²¹ Myöhemmin on muisteltu Paraisilla olleen torppia, joissa

18 Kivinen 1962 s. 85; Ansas 1962 s. 1–3.

19 Virrankoski 1963 s. 63, 152, 156.

20 Tied. 1887 ja 1893.

21 Tied. 1905; Laine K 1943 s. 221.

kudottiin kaksilla kangaspuilla tytärten osallistuessa työhön. Erikoisen paljon kudottiin vuoden lopulla joulurahojen hankkimiseksi. Hie-
man yksitoikkoisen työnsä Paraisten kutojat tekivät hauskemmaksi
laulamalla kansanlauluja ja arkkiveisuja.²²

Paraisten kudonnalle oli autonomian ajan lopullakin ominaista kus-
tannustoiminnan suuri merkitys. Aikalaiset ovat antaneet siitä jon-
kin verran tietoja, ja myöhemmin sitä ovat valaisseet Konstantin Sjö-
ström sukunsa muistitietoon perustuvassa kirjoituksessaan (1956) ja
Hagar Nikander pitäjänhistoriaan sisältyvässä tutkimuksessa (1970),
joka perustuu osaksi perukirjojen käyttöön.²³

Vielä jonkin aikaa 1860-luvun jälkeen Paraisilla kudottiin suureksi
osaksi turkulaisille kustantajille, jotka antoivat kutojalle mallin, lan-
gat ja valmiiksi luodun kadan. Heistä käytettiin nimitystä ”vävifru”
(’kangasrouva’), selän takana usein kyllä ”vävikäring” (’kangasäm-
mä’), ja heille kudotut kankaat olivat ”åbovävar” (’Turun-kankaita’).
Pitkäaikainen kustannustoiminta loi siis vakiintuneita termejä. Sjö-
ström katsoo turkulaisten kustantajien toiminnan jatkuneen 1890-lu-
vulle, ja tätä käsitystä tukee se, että eräitä näistä osattiin vielä 1950-
luvulla mainita nimeltä, kuten rouva Sachs ja tavallista paremman
kutomapalkan maksanut rouva Winterqvist, kookas ”Stora Lindholms-
kan” ja pari muutakin.²⁴

Lähteistä ei selviä, kuinka varhain ensimmäiset paraislaiset ryh-
tyivät kudonnan kustantajiksi, mutta viimeistään 1870-luvulla heitä
oli jo toiminnassa. Hagar Nikander nimeää tunnettuna kustantajana
kruunarin vaimon Eva Katarina Söderströmin, joka asui Paraisten
Malmilla, kirkonkylään syntyneessä taajamassa. Eva Katarinalta jäi
hänen 1881 kuollessaan varasto myytäviä kankaita, ja hänelle kudot-
tiin myös parhaillaan eräissä torpissa ja mäkituvissa.²⁵

Myös 1887 Paraisilla kerrottiin oman pitäjän kustantajista, ja 1893
tätä tointa harjoittivat kauan muistetut kudottajat neiti Rosa Tillman,
Erika Jansson (”Apels Rik”) ja emäntä E. Björkfelt (”Björkfeltan”).
Monet kustantajat asuivat Malmilla, mutta heitä oli muuallakin pitä-
jässä. Kudottajien toiminta omassa pitäjässä oli suuri etu Paraisten
kankureille, joilta oli mennyt paljon aikaa heidän käydessään Turussa
kangasta viemässä ja uuden aineita noutamassa.²⁶ Useimmat kustan-
tajat olivat naisia, mutta joukossa oli jokunen mieskin. Kutojan sa-
.....

22 Sjöström 1956 s. 36–37.

23 Sjöström ajoittaa (s. 38) paraislaisten kudottajien toiminnan alun liian myöhäi-
seksi ja johtuu sen vuoksi korostamaan omien sukulaistensa osuutta siihen.

24 Sjöström 1956 s. 36; Nikander H 1970 s. 213.

25 Nikander H 1970 s. 212–213.

26 Tied. 1887 ja 1893 s. 52; Sjöström 1956 s. (36–38), joka käyttää nimimuotoja
Thileman ja Janson ja mainitsee pari muutakin kustantajaa.

notaan pysyneen aina uskollisena omalle kustantajalleen, johon oli oppinut luottamaan, mutta tässä voi olla hieman muistojen kultaa.²⁷

Myöhempiä kustantajia, jotka aloittivat Konstantin Sjöströmin mukaan toimintansa 1890-luvun alkuvuosina, olivat talollisenpoika Nikodemus Johansson (1849–1915) ja hänen kälynsä, merimiehen vaimo Eva Ulrika Sjöström (1849–1940). Sjöströmien suuri perhe asui alkuaan torpassa Gammelgårdin kylässä. Eva Sjöström kutoi Turun kustantajille mutta ryhtyi myöhemmin itse kudottajaksi, ja hänellä sanotaan olleen pitkän aikaa yli 30 kankuria. Menestys oli hyvä, kun kankaiden korkea laatu ja värien pitävyys auttoivat kilpailussa tehdastuotteiden kanssa, ja Sjöströmit pystyivät jo vuonna 1900 ostamaan maatilan. Eva Sjöström lopetti kudottamisen ensimmäisen maailmansodan päättymisen aikoihin, mutta siihen mennessä hänen kolme tyttärtään Josefina Söderström, Vilhelmina Hermansson ja Viola Bäcklund olivat aloittaneet kukin oman kudontaliikkeensä.

Näiden naisten kustannustoiminnan ansiosta Paraisten kotikudonta pysyi elinvoimaisena myös 1920- ja 1930-luvulla. Etenkin Viola Bäcklundin toiminta oli suurisuuntaista, sillä hänellä oli Konstantin Sjöströmin mukaan lopulta noin 70 vakinaista kutojaa. Vähitellen Paraisten kudottajat kumminkin vanhenivat ja kuolivat, eikä uusia ilmestynyt tilalle. Rouva Bäcklund jatkoi liiketoimiaan toiseen maailmansotaan saakka ja menestyi vielä 1930-luvulla hyvin. Jatkosodan aikana raaka-ainepula haittasi pahasti tuotantoa, ja sen jälkeen liikevaihtovero ja sen aiheuttama lisätyö saivat vanhahkon rouva Bäcklundin luopumaan liiketoimistaan. Tähän ansiokotiteollisuutena harjoitettu kudonta suurin piirtein loppui, ja Paraisten naiset menettivät merkittävän tulonlähteen.²⁸

Kokonaan kustantajien käsissä Paraisten kudonta ei ollut ainakaan vielä 1800-luvun lopulla. Jotkut kutojat veivät yhä kankaansa itse myytäväksi Turkuun, mutta pitäjässä oli myös välittäjiä, jotka ottivat kutojien itsenäisesti tekemiä kankaita myydäkseen; eräät kustantajatkin toimivat samalla välittäjinä.²⁹ Kuinka paljon Paraisilla oli ansiotyökseen kutovia naisia, ei selviä lähteistä luotettavasti. Vuonna 1893 kerrottiin neljästä kustantajasta, joilla oli kullakin 15–20 kutojaa, ja kaiken kaikkiaan kankureita sanottiin olevan 88. Laskelmasta puuttunee kuitenkin jokunen kustantaja ja paljon omaan laskuunsa kutovia naisia. Vuoden 1903 tutkimuksessa Paraisilla arvioitiin olevan 250 ansiokotiteollisuutta harjoittavaa kutojaa, ja tätä luokkaa heidän lukunsa saattoi hyvin ollakin.³⁰

.....

27 Nikander H 1970 s. 213.

28 Sjöström 1956 s. 38–40.

29 Nikander H 1970 s. 211–213.

30 Tied. 1893 s. 29; Tied. 1903.

Hagar Nikander otaksuu, että ansiotyönä harjoitettu kudonta oli Paraisilla laajimmillaan 1800-luvun jälkipuolella.³¹ Tämä voi olla oikea käsitys, mutta lähdeaineisto ei salli todentaa sitä varmasti, ja kudonta ehkä jatkui yhtä runsaana ensimmäisen maailmansodan alkuun asti. Edellä esitetyt tiedot viittaavat joka tapauksessa siihen, että kudonnan kustantajia oli autonomian ajan lopulla melko paljon, mutta he olivat verraten pieniä yrittäjiä, kun taas maailmansotien välisenä aikana kustannustoimintaa harjoittivat harvat ja ainakin osaksi entistä suuremmat kudontaliikkeet.

Paraisten kudonta tuotti varsin monenlaisia kankaita, joista puuvillaiset olivat autonomian ajan loppuun pääryhmänä. Niistä on mainittu naisten pukukankaat, paitakankaat ja palttina (lähinnä lakana-kangas), pyyhekangas, jossa oli puuvillaloimi ja pellavakude, sekä esiliinakankaat, jotka olivat usein toimikasta. Myös puuvillaisista pähkuiveista tuli melko aikaisin tärkeä artikkeli; ne olivat pehmeiksi kudottuja ja värillisiä, usein ruudukkaita. Pitkän aikaa tehtiin myös harsohuiveja ("skerdukar"): puuvillaisia, kesäisiä päälliinoja, joiden kudos oli harvaa ja läpikuultavaa.

Edelleen kudottiin patjakangasta, sängynpeitteitä ja jonkin verran pellavapalttinaakin sekä puolivillaisia naisten pukukankaita ja 1800-luvulla myös harmaata, puolivillaista alusvaatekangasta nimeltä "sö-lisars" (myyntisarssi). Muuan erikoistuote oli "våsickstyg", josta ommeltiin ajurien eli vossikoiden kauhtanoita. Ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin kankaista oli pulaa, kudottiin myös miesten pukukankaita, minkä vain aineita riitti. Hyvin tärkeänä tuotteena olivat ainakin 1890-luvulta lähtien ikkunaverhokankaat, jotka olivat ruudukkaita tai raitaisia; moni kankuri keskittyi piankin kutomaan niitä.³²

Hieman muun Varsinais-Suomen oloista poikkeava luonne oli Rymättylän ja Korppoon kudonnalla, jossa villa oli yhä tärkeimpänä raaka-aineena. Rymättylän merkittävän kotikudonnan tuotteina mainittiin 1887 sarka ja puolivillainen, joita tehtiin sekä taloissa että pieneläjien mökeissä Turkuun myytäväksi. Vuoden 1903 muuten pidättyväinen vastaaja arvioi, että 40 Rymättylän naista kutoi myytäväksi villaisia ja puolivillaisia kankaita. Myös Korppoossa pidettiin kudonnan merkitystä 1887 suurena ja todettiin tuotteiden olevan villakankaita; kutojat olivat etupäässä tilatonta väkeä. Konstantin Sjöström yhdistää Korppoon villakankaiden kudonnan siihen seikkaan, että täs-

.....

31 Nikander H 1970 s. 213.

32 STS Handlingar 1868 s. 92; ÅU 19.6.1887; Tied. 1905; Sjöström 1956 s. 36–38; Nikander H 1970 s. 212–214.

sä saaristopitäjässä pidettiin runsaasti lampaita.³³

Varsinais-Suomen kankaiden myyntipaikkana mainittiin autonomian ajan lopulla tavallisimmin Turku, lännessä myös Uusikaupunki ja Rauma, idässä taas Salon markkinat. Turussa menekin muistellaan olleen erikoisen hyvä syysmarkkinoilla.³⁴ Kankaita myytiin vielä autonomian ajan jälkipuolella myös maakunnan ulkopuolelle. Vilhelm Granlund kertoi 1905, että Paraisilla tehdyillä esiliinoilla oli hyvä menekki Viipurissa. Korppoosta ilmoitettiin 1887 kankaita vietävän Helsinkiin, samoin Nauvosta 1905, ja Väinö Wallin mainitsi 1901, että Turun seudun ”maalaiskankaat” olivat tunnettuja Hämeessä asti.³⁵

Luotettavan tuntuinen perimätieto Paraisilta osoittaa, että kankaiden myyntialue oli todella laaja autonomian ajan lopullakin. Konstantin Sjöströmin mukaan Turun kustantajat myivät 1800-luvun lopulla kankaitaan erikoisesti Viipurissa ja Mikkelissä, mikä olikin jo 1840-luvulta juontuva perinne, ja harsohuiveja myytiin Paraisilta Pohjanmaallekin. Hagar Nikanderin keräämissä tiedoissa korostuu esiliinojen myynti kauas itäänpäin, ja hän kertoo Eva Söderströmin myyneen Paraisten kankaita Viipuriin saakka.

36

Paraisten kustantajista Nikodemus Johansson ja Eva Sjöström eivät tyytyneet myymään kankaita vanhaan tapaan Etelä-Suomen rannikko-kaupunkien markkinoilla, vaan he kauppasivat niitä lisäksi kaiket kesät Helsingin torilla. Eva Sjöström alkoi myydä kankaita myös kotiteollisuusliikkeisiin. Perinteellinen kankaiden vienti keisarikuntaan näyttää sen sijaan kuihtuneen pahoin 1860-luvulta lähtien. Esiliinoja sentään vietiin muistitiedon mukaan vielä vuosisadan lopulla Venäjällekkin.³⁶

Paraisten kudonnan kehityksestä 1920- ja 1930-luvulta todettakoon, että ainakin Viola Bäcklund luopui yksinkertaisten puuvillakankaiden, siis naisten pukukankaiden ja lakanapalttina teettämisestä. Patjakangasta, pellavahuiveja ja esiliinoja hän vielä kudotti, mutta tuotannossa korostui nyt sisustustekstiilien osuus. Rouva Bäcklund teetti ikkunaverhoja, mieluummin taitoa vaativia malleja, sekä huonekalukankaita ja pöytäliinoja, ja materiaalina olivat puuvillan ohella pellava ja tekosilkki. Uutuutena olivat tuotannossa myös kansallispuukujen kankaat. Enimmäkseen rouva Bäcklund käytti omia malleja mutta myös tilauksia tekevien ostajien antamia.

Rouva Bäcklundilla oli oma myymälä Paraisten Malmilla, mutta

.....

33 Tied. 1887 ja 1903; Sjöström 1956 s. 36.

34 Nikander H 1970 s. 213.

35 Tied. 1887 ja 1905; Voionmaa 1901 s. 64.

36 Sjöström 1956 s. 38–40; Nikander H 1970 s. 212–214. Varhaisemmasta kankaiden viennistä Itä-Suomeen ks. Virrankoski 1963 s. 165–166.

hän myi kudonnaisia myös tukkuostajille: kotiteollisuusliikkeisiin sekä Turun, Helsingin ja Tampereen tavarataloihin.³⁷ Seuraamalla tarkasti kysynnän muuttumista, teettämällä laatutyötä ja omaksumalla uudenaikaisia markkinointimenetelmiä Viola Bäcklund ja jotkut muut Paraisten kudottajat onnistuivat säilyttämään ansiokotiteollisuutena harjoitetun kudonnan kauas industrialismin aikakaudelle.

Paraisilla yleisenä säilynyt kudonnan harrastus vaikutti siihen, että Åbolands Hemslöjdsförening aloitti 1950-luvulla siellä käsityön neuvonnan, mikä johti 1962 kotiteollisuusliike Gullkronan perustamiseen. Sen ohjaamana kudonta virisi uudelleen myös ansiotyönä Paraisilla ja monilla muilla Varsinais-Suomen paikkakunnilla. Gullkrona ei ole kuitenkaan teettänyt perinteellisiä malleja vaan moderneja taidekudonnaisia.³⁸

Parainen oli ainoa paikkakunta, jolla Varsinais-Suomen kudontaperinne eli vahvana vielä 1920- ja 1930-luvulla. Muualta maakunnasta vain jokin muistitiedon sirpale kertoo yksittäisistä kankureista, jotka tekivät tilaustyönä vaativia kudonnaisia. Tällaisena vanhan perinteen vaalijana mainittakoon Aina Suominen (s. 1877) Taivasalon Vehaksesta. Nuorena leskeksi jäätyään hän kutoi raanuja ja pöytäliinoja, joskus myös tavallista liinakangasta. Huiveja hän kutoi varastoonkin ja kaupitteli niitä ainakin omassa pitäjässä. Nousiaisten Santamalassa oli toinen taituri, pienviljelijän tytär Taimi Kirkkomäki (1910–60), joka teki pöytäliinoja ja sängynpeitteitä ja toimi ohjaajana marttojen kudontakursseilla.³⁹

Uudenmaan länsiosasta, joka oli ollut 1800-luvun alkupuolella jonkinmoinen kudontaseutu, kankaiden myyntiä koskevat tiedot ovat vuosisadan lopulta aika niukat. Bromarvista, Tenholasta ja Tammisaaren pitäjistä sanottiin 1887 myytävän hieman kankaita Tammisaaren markkinoilla, Tenholasta nimenomaan puolivillaista ja sarkaa. Pusulasta vietiin saman vuoden tietojen mukaan pellava- ja villakankaita Helsinkiin. Hieman vakuuttavampia tietoja annettiin 1887 ja 1893 Lohjalta: itseliset ja pikkutilojen naisväki kutoivat myytäväksi villaisia vaatekankaita, palttinaa ja kilpikankaita, huiveja, esiliinoja ja vähän ikkunaverhojakin. Vuoden 1903 vastaukset ovat kaikkialta Länsi-Uudeltamaalta hyvin negatiivisia. Nähtävästi ansiokotiteollisuutena harjoitettu kudonta oli mennänyt täällä lähes kaiken merkityksensä.⁴⁰

.....

37 Sjöström 1956 s. 40.

38 Toiminnanjohtaja Raili Grönblomin antamia tietoja (puhelinhaastattelu 19.11.1993).

39 Tied. 1990 Kerttu Ahvisto, Ella Järäinen.

40 Tied. 1887, 1893 ja 1903.

Itä-Uudellamaalla oli kudonnan perinne hyvin vahva Porvoon seudulla. Sieltä oli myyty 1600-luvulta lähtien paljon kankaita, aluksi Porvoon kaupungin ammattikankurien mutta 1800-luvulla etupäässä lähimmän maaseudun naisten kutomia. Pellavakankaista oli siirrytty 1830-luvulta alkaen kutomaan etupäässä puuvillaisia, ja tuotanto lie-nee kasvanut entisestäänkin. Vanhastaan kudottiin myös paljon vil-lakankaita. Kaiken kaikkiaan Porvoo lähiympäristöineen oli 1800-lu-vun keskivaiheilla Suomen tärkeimpiä kudontaseutuja.⁴¹

Porvoon seudun kudonnasta on runsaasti tietoja autonomian ajan loppujaksoltakin. Valtakunnallisten tiedustelujen vastauksissa siihen kiinnitettiin paljon huomiota, ja 1906 Lauri Mäkinen laati siitä tut-kimuksen, josta on paljon hyötyä, vaikka sen tilastotiedot eivät voi-kaan asian luonteen vuoksi olla muuta kuin varsin epäluotettavia ar-vioita. Vielä 1920- ja 1930-luvulta on käytettävissä harvinaisen ar-vokasta aineistoa, joka sisältyy eräisiin Borgå folkhögskolanin op-pilaiden tutkielmiin.

Porvoon kaupungissa kudonta jatkui 1900-luvulle, joskin siellä oli Mäkisen mukaan 1906 vain 14 ansiokotiteollisuutta harjoitettavaa ku-tojaa. Porvoon pitäjässä heitä oli sen sijaan runsaasti: vuonna 1887 arviolta 200 henkeä ja 1893 jokseenkin sama määrä, 197 kankuria.⁴² Mäkisen tietojen mukaan kutojia oli vuonna 1906 kerrassaan 355 ja lisäksi 52 apulaista, etupäässä emännälleen kutovia palkollisia. Mä-kisen luvut perustuvat kylittäiseen tutkimukseen ja voivat olla lähem-pänä jatkuvasti kutovien kankurien todellista määrää kuin aikaisem-mat arviot. Kutojien luku on voinut myös lisääntyä entisestään, mutta arvioiden varassa olisi uskaliaista päätellä näin; Mäkinen arveli ku-donnan pikemminkin heikentyneen.

Vuonna 1887 ilmoitettiin kudonnan olevan runsainta Siggbölen, Vekkosken ja Andersbölen kylissä. Mäkisen mukaan kutojia oli yk-sityisistä kylistä verrattomasti eniten Siggbölessä (67 henkeä) ja pal-jon myös Söder- ja Norrvekkoskella (yhteensä 41). Yli kaksikym-mentä kutojaa oli Skavabölessä, Seitlaxissa, Andersbölessä ja Kerk-koossa, toistakymmentä Saxbyssä, Finnbyssä, Karsbyssä, Svartsås-sa, Illbyssä (Ilolassa) ja Mickelsbölessä ja muutamia vielä useissa muissa kylissä. Kudonta oli runsasta yli koko laajan pitäjän, saaris-tosta pohjoiseen sisämaahan saakka. Mäkisen tilasto eri kylissä ku-dottujen kankaiden määrästä osoittaa samantapaista jakautumaa.⁴³

Muista Itä-Uudenmaan pitäjistä kudontaa koskevat tiedot ovat aika niukkoja. Sipoosta oli vanhastaan myyty jonkin verran kankaita, ja

41 Virrankoski 1963 s. 54–59, 65–66, 144–145, 193.

42 Tied. 1887 ja 1893 s. 29.

43 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 214–225.

tämä jatkui autonomian ajan lopulle. Vuonna 1887 kerrottiin myytävän vähän palttinaa ja puolivillaista, ja vuoden 1903 tiedustelun asiallisen tuntuinen vastaaja arvioi kudontaa ansiotyönä harjoitettavia Siipoon naisia olevan 75, joten sillä täytyi olla vielä merkitystä. Idempänä kudonta eli autonomian ajan lopulla ansiokotiteollisuutena ainakin Pornaisissa, Askolassa, Myrskylässä, Pernajassa, Lapinjärvellä, Artjärvellä ja Ruotsinpyhtäällä.⁴⁴

Kudonnan määrällisestä kehityksestä on tietoja vain Porvoosta, ja nekin ovat hataria. Vuonna 1887 arveltiin kudonnan hieman vähentyneen edellisillä vuosikymmenillä, mutta silti Porvoon kaupungista ja pitäjästä myytiin vuosittain 300 000 kyynärää erilaisia kankaita, mikä vastaa 180 000 metriä; niiden arvo oli noin 140 000 markkaa. Mäkiselle kerrottiin 1906 kudonnan vähentyneen viime aikoina tuntuvasti varsinkin taloissa mutta myös torpissa. Tämä johtui siitä, että meijerialous oli kovasti kehittynyt ja lehmiä oli lisätty, joten karjanhoito vei naisilta paljon aikaa. Lehmiä kuuluu olleen torpissakin runsaasti. Itsellisnaisille kudonta oli yhä tärkeä elinkeino.

Kankaita kudottiin Mäkisen tietojen mukaan myytäväksi vuonna 1906 kaikkiaan 144 371 metriä tuotannon bruttoarvon ollessa 156 000 markkaa. Vaikka Mäkinen sai kutojien luvun suuremmaksi kuin aikaisemmat arviot, tuotanto oli hänen mukaansa pienempi kuin vuoden 1890 vaiheilla arvioitu. Tuotannon arvon nousu voisi selittyä sillä, että villakankaiden osuus oli kasvanut. Arvioiden epäluotettavuuden takia on kumminkin parasta tyytyä toteamaan, että Porvoon pitäjän kudonnan volyyymi ei ollut muuttunut ainakaan paljon vuosien 1887 ja 1906 välillä.⁴⁵

Uudenmaan kutojien sosiaalisesta asemasta on yleensä vähän tietoja, mutta Askolassa ja Myrskylässä kudontaa sanottiin itsellisnaisen elinkeinoksi. Porvoon pitäjässä kerrottiin 1905 kutojien olevan etupäässä tilattomaan väkeen kuuluvia naisia, jotka kutoivat ympäri vuoden, kun taas talollisperheiden naiset ja palkolliset kutoivat talvisaikaan ja lisäksi puhdetyönä (skymningsarbete) syksyin kevään.⁴⁶ Lauri Mäkinen yritti 1906 laatia tilastoa kutojien sosiaalisesta koostumuksesta. Hänen aineistonsa käsitti vain 210 kankuria eli noin 60 % kaikista hänen tilastoimistaan. Heistä 28 (13 %) kuului talollisväestöön, 8 (4 %) oli torpanväkeä ja 174 (83 %) itsellisiä. Emäntänsä laskuun kutovia palkollisia Mäkinen ei ottanut tässä huomioon.

Kutojista 77 eli 37 % kaikista piti kudontaa pääammattinaan, mutta tutkimuksesta ei selviä, mikä tässä oli mittapuuna. Mäkisen mukaan

44 Tied. 1887, 1893, 1903 ja 1905; Tapio 19.7.1873; Henriksson 1921 s. 53.

45 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 132, 222–225.

46 Tied. 1887 ja 1905.

Porvoon pitäjässä kudottiin ympäri vuotta, vähiten kuitenkin kesälä, jolloin maatyöstä saatavat ansiot houkuttelivat kutojia. Kudonnan kustantajat käyttivät lankojen puolaamiseen lasten sekä vanhojen naisten ja miesten halpaa työvoimaa.⁴⁷ Mäkisen tietojen mukaan kudontataito oli kauttaaltaan kotona opittua perinnettä. Vaikka näet Porvoossa oli ollut kutomakoulu vuodesta 1885, vain yhden ansioikseen kutovan naisen tiedettiin saaneen oppinsa siellä.⁴⁸

Porvoon seudun kudonta, erikoisesti puuvillakankaiden tuotanto, oli organisoitunut jo 1840-luvulla suureksi osaksi kustannusjärjestelmän kannalle. Alkuaikoina kustantajat olivat kaupunkilaisia.⁴⁹ Tärkeän kudottajan Anna Kristina Wallénin kuoltua 1868 liikettä jatkoi hänen miniänsä Emmi Wallén, ja vielä 1870-luvulla toimi tarmokkaasti monipuolinen kudottaja Sofia Charlotta Grönmark.⁵⁰ Porvoon kaupunginvaltuuston 1887 antaman tiedon mukaan aluksi harvojen käsissä ollut kustannustoiminta oli levinnyt siihen mennessä laajalle, mutta vieläkin lähes kaikki kustantajat olivat kaupunkilaisia. Heistä mainittiin erikoisesti rouvat Blomqvist (o.s. Frejborg), Ramström, Rosenqvist, Thomander ja Johansson.⁵¹

40

Valtuuston asiantuntemus oli ehkä hieman vanhentunutta, sillä vuoden 1893 tiedot viittaavat siihen, että Porvoon pitäjänkin puolella oli jo useita kustantajia. Yhdellä heistä oli 27 vakinaista kutojaa, kahdella muulla 25 ja 12.⁵² Vuonna 1906 asui Mäkisen mukaan 36 kudottajaa Porvoon pitäjän puolella ja vain 16 kaupungissa; yhteensä heitä oli siis 52. Maalaiskudottajia oli eniten, 12 henkeä, muutenkin vahvimmassa kudontakylässä Siggbölessä. Vekkosken kylissä oli yhteensä 8 ja Andersbölessä 7 kustantajaa sekä yhdestä kolmeen lisäksi Svartsåssa, Dregsbyssä, Saxbyssä, Karsbyssä ja Kerkkoossa. Vaikka Mäkisen luvut eivät liene aivan tarkkoja, on ilmeistä, että Porvoon seudun kustannustoiminnan painopiste siirtyi 1800-luvun lopulta lähtien maaseudulle.⁵³

Mäkisen keräämän muistitiedon mukaan kustannustoimi laajeni Porvoossa aluksi siten, että jotkut ensimmäisten kustantajien kankurit ryhtyivät itse kudottajiksi. Hänen 1906 tuntemansa kaupunkilais-

.....

47 Kuoppamäki 1908 s. 214–217, 224. Puolaajista Tied. 1887 ja Karlsson 1938 s. 34.

48 Kuoppamäki 1908 s. 140–142.

49 Virrankoski 1963 s. 155–156.

50 Kuoppamäki 1980 s. 136.

51 Tied. 1887.

52 Tied. 1893 s. 29. Sivulla 53 nimetään pitäjistä yhdeksän ”kotioteollisuudenharjoittajaa”, joilla tässä selonteossa tarkoitetaan pikemminkin kustantajia kuin kutojia.

53 Kuoppamäki 1908 s. 222–225.

kustantajat olivat ”säästöjä koonneita vaimoja”, mikä ei viittaa korkeaan sosiaaliseen asemaan. Pitäjän puolella oli kudottajina varakkaita talonemäntiä, joskus isäntiäkin.⁵⁴ Siggbölen osalta vahvistavat myöhemmin laaditut tutkielmat tämän tiedon. Aluksi siellä kudottiin kaupunkiin kahdelle rouvalle. Sittemmin enimmäkseen Siggbölen kudottajista olivat talonemäntiä, jotka kutoivat itse tyttäreineen ja palvelijoineen mutta hankkivat lisäksi kutojia Porvoon lähikylistä sekä Pernajasta, Askolasta ja Myrskylästä, joskus jopa Iitistä asti.⁵⁵

Kudottaminen joutui Porvoon seudulla ajan mittaan yhä enemmän pienyrittäjien käsiin. Vuonna 1906 seudun merkittävin kudottaja oli siggböläinen ratsutilallinen Magnus Nyman, joka oli aloittanut liikkeen pienessä mitassa 1885 ja laajentanut sitä vähitellen, kunnes hänellä oli 40 vakinaista kutojaa ja lisäksi puolaajia. Nyman oli kuitenkin poikkeus, sillä seudun muilla kustantajilla oli töissään keskimäärin vain viisi kankuria. Tämä Lauri Mäkisen käsitys perustuu hänen tilastoihinsa, joita voidaan hieman epäillä, mutta hänen muuttaneensa vahvistavat tämäläisiä kuvia. Siggbölessä muisteltiin myöhemmin, että kylän kudottajilla oli aluksi vain kaksi tai kolme vierasta kankuria. Mäkisen keskiarvo on tosin hieman liian alhainen sen vuoksi, että siinä eivät ole mukana toispitäjäläiset kankurit, mutta tuskinpa näiden huomioon ottaminen muuttaisi kuvaa olennaisesti.⁵⁶

Tärkein kudottajien hankkima raaka-aine oli tehdastekoinen puuvillalanka, joka oli vuoden 1887 tiedustelun vastausten mukaan etupäässä kotimaista. Langat värjättiin tuolloin Porvoossa, vain punainen lanka oli saksalaista tuontitavaraa.⁵⁷ 1900-luvun alkuvuosina Porvoon seudulla käytettiin jo etupäässä tehtaissa värjättyä puuvillalankaa, ja se kuten suuri osa pellava- ja villalankaakin ostettiin yleensä Porvoon kauppiailta. Siggbölessä muistettiin kuitenkin, että puuvillalankaa ostettiin myös suoraan Forssan ja Tampereen kehräämöiltä.

Oma villalangan tuotanto oli vähentynyt lampaanhoidon heikentymisen takia, mutta lisäksi emännät olivat ryhtyneet vaihtamaan villat yleisesti kotimaisten tehtaiden kehräämiin ja värjäämiin lankoihin. Siggbölessä muistettiin toisaalta, että markkinamatkoilta palattiin reet täynnä lankoja, nähtävästi villaisia ja ehkä pellavaisiakin. Villalankaa hankittiin siis ainakin kolmella tavalla: Porvoon kauppiailta, tehtailta villalla vaihtamalla ja markkinoilla ostamalla.⁵⁸

.....

54 Kuoppamäki 1908 s. 136–139.

55 Ahlberg 1924 s. 36; Nyman 1932 s. 71–73; Karlsson 1938 s. 34.

56 Kuoppamäki 1908 s. 138–139, 157; Nyman 1932 s. 72–73; Karlsson 1938 s. 34.

57 Tied. 1887.

58 Kuoppamäki 1908 s. 152, 154–155; Ahlberg 1924 s. 36; Nyman 1932 s. 73; Karlsson 1938 s. 34.

Porvoon seudulla säilyi 1900-luvulle saakka vanha menetelmä puuvillaisten loimilankojen vahvistamiseksi. Kun varhemmin ei ollut saatavissa kerrattua lankaa loimiksi eikä kertaamaton ollut kyllin kestävä, se liisteröitiin seoksella, jossa oli veteen liuotettuna vahaa, liimaa ja vehnä jauhoja. Kun kertaamaton lanka oli halpaa ja se saatiin liisteröimällä kestäväksi, kerrattua ei käytetty yleisesti vielä 1900-luvun alussakaan. Liisteröidyt langat kustantaja yleensä puolautti itse ja hän huolehti myös kankaan luomisesta, joten kankuri sai valmiin kadan ja useimmiten myös puolautetut kudelangat. Kutoja kävi yleensä kustantajan luoma viemässä kankaan ja hakemassa langat uuteen, mutta Magnus Nyman ryhtyi kutojen luvun kasvaessa huolehtimaan hevosta käyttäen näistä kuljetuksista.⁵⁹

Aivan kaikki Porvoon seutukunnan kankurit eivät kutoneet kustantajille. Ei ole tietoja siitä, että näiden toiminta olisi ulottunut Siiposeen ja Pornaisiin, ja Porvoon pitäjässäkin 45 Mäkisen tilaston 210 lähemmin tunnetusta kankurista kutoi omaan laskuunsa. Askolasta 1887 annetut tiedot osoittavat, että kustantajien merkitys ei ollut tämän pitäjän kudonnassa vielä kovin suuri, ja Myrskylässä se oli tuolloin ilmeisesti aivan vähäinen. Vuonna 1905 Myrskylässä sen sijaan kudottiin etupäässä Porvoon kustantajille, joskin jotkut itsellisenaiset olivat ryhtyneet uudelleen kutomaan omaan laskuunsa pitäessään sitä edullisempänä.⁶⁰

Itä-Uudellamaalla kudottujen myyntikankaiden laadusta enimmäkseen lähete sisältävät niukalti tietoja. Maaseudulta mainittiin enimmäkseen puuvillakankaat ja puolivillaiset, Pernajasta 1919 ikkunaverhokankaat. Askolasta kerrottiin 1887 myytävän puuvillakankaiden lisäksi huiveja, esiliinoja ja nenäliinoja.⁶¹ Porvoon pitäjistä ja kaupungista myytiin kaupunginvaltuuston 1887 esittämän arvion mukaan 250 000 kyynärää puuvillaisia ja 50 000 kyynärää villaisia kankaita. Viimeksi mainittuihin luettiin varmasti myös puolivillaiset. Lauri Mäkisen kirjaaman muistitiedon mukaan koko- ja puolivillaisia kankaita kudotti Porvoossa ensimmäisenä rouva Sofia Charlotta Grönmark saatuaan 1860-luvun nälkävuosina villalankaa hyvin halvalla. Kun näiden kankaiden menekki oli hyvä, moni muukin ryhtyi teettämään niitä.⁶²

Mäkinen koetti hankkia 1906 mahdollisimman tarkan tilaston kudonnaisten jakautumasta, ja sai taulukon 1 mukaiset tulokset.

.....

59 Kuoppamäki 1908 s. 136–139; Nyman 1932 s. 71–73; Karlsson 1938 s. 33; Tied. 1887.

60 Kuoppamäki 1908 s. 214–217; Tied. 1887 ja 1905.

61 Tied. 1887 ja 1893; Suomenmaa I (1919) s. 149.

62 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 136.

Taulukko 1. Porvoon pitäjässä ja kaupungissa vuonna 1906 kudotut kankaat, yksikkönä metri.

Puuvillapalttina	1 860	pellavapyyhkeet	2 987
patjakangas	1 687	pellavapalttina	2 089
värillinen puuvillakangas	85 735	kiilpikangas	878
ikkunaverhokangas	1 727	puolivillainen puku-	
pölyliinat	1 461	kangas	37 291
nenäliinat	71	kamelinkarvakangas	329
puolipellavapalttina	1 921	villainen pukukangas	1 113
puolipellavapyyhkeet	5 159	sarka	63

Lähde: Kuoppamäki 1908 s. 222–225.

Kudonnaisten kokonaismäärästä, joka oli 144 371 metriä, värillisen puuvillakankaan osuus oli 59 % ja puolivillaisen pukukankaan 26 % sekä muiden tuotteiden (21 345 metriä) yhteensä vain 15 %. Pukukankaat hallitsivat täysin kudontaa, kun niitä tehtiin yhteensä 124 531 metriä, mikä oli 86 % koko tuotannosta, ja sisustustekstiilien osuus oli vähäinen. Villakankaiden osuus Porvoon kankaista oli yhteensä 27 %. Sen oltua vuoden 1887 arvion mukaan vain 17 % villan merkitys näyttää kasvaneen, mutta etenkin vuoden 1887 luvut ovat hyvin epäluotettavia. Mäkisen tilastokaan ei voi olla tarkka, mutta sen antama kuva Porvoon seudun kudonnan painopistealueista on varmaan oikea.

Mäkinen keräsi tilastonsa kylittäin ja saattoi osoittaa joissakin tapauksissa tiettyä erikoistumista. Niinpä Andersbölessä kudottiin etupäässä pyyhkeitä ja pukukangasta, Skavabölessä värillisiä puuvillakankaita, ja Porvoon kaupungin vaatimattomasta noin 4 900 metrin tuotannosta huomattava osa oli patjakangasta. Siggbölessä, jossa oli kudottu tilaston mukaan yhteensä 30 943 metriä kankaita eli 21 % Porvoon tuotannosta, oli keskitytty puolivillaiseen pukukankaaseen ja kudottu sitä 26 489 metriä, mikä oli 86 % kylän koko tuotannosta.

Tilaston yksityiskohtiin ei pidä luottaa liiaksi, mutta Siggbölen kudonnasta luomaansa kuvaa Mäkinen perusteli lähemmin. Hänen mielestään porvoolaiset eivät yleensä viitsineet tai osanneet laskea, millaisia kankaita kannatti kudottaa, ja tämä oli tärkeänä syynä siihen, että kankurit joutuivat työskentelemään nälkäpalkalla. Poikkeuksena oli Siggböle, jossa Magnus Nyman oli huomannut ajoissa puolivillakankaiden hyvän menekin ja tuottavuuden ja saanut muutkin kyläläiset teettämään etupäässä niitä. Tämä voi tosin olla hieman yksipuolinen käsitys, sillä jo 1887 annetun tiedon mukaan muutamat kustantajat kudottivat Siggbölessä paljon villakankaita, joissa on hy-

vinkin voinut olla puuvillaloimi.⁶³ Nyman ryhtyi vuoden 1910 tienoilla kudottamaan myös suosiota saaneiden kansallispukujen kankaita, joita muut eivät ainakaan Siggbölessä teettäneet.⁶⁴

Porvoon tärkeimmistä kankaista Mäkinen antaa lähempiäkin tietoja. Värilliset puuvillakankaat olivat ruudukkaita tai raidallisia, ja niihin oli sovitettu valkoisen kanssa punaista, keltaista, sinistä tai vihreääkin. Mäkisen mielestä kankaat olivat ”alkuperäisessä yksinkertaisuudessaan varsin raikkaan näköisiä”. Ikkunaverhokangas oli harvaa, valkoista puuvillakangasta, jonka reunoihin jotkut olivat alkaneet kutoa punaisia tai keltaisia raitoja. Patjakankaat olivat toimikasta.

Puolivillakankaan puovillainen loimi ja villainen kude olivat miltei aina eriväriset: loimi oli esimerkiksi musta ja kude punainen, loimi sininen ja kude punainen tai loimi punainen ja kude vihreä. Kankaassa vallitsi kuteen väri, mutta se vivahti loimen väriin. Myös ruudullisia puolivillakankaita kudottiin vielä jonkin verran, mutta yksiväristen suosio oli viime aikoina kasvanut. Nämä tiedot osoittavat värillisten puuvillakankaiden ja puolivillaisten olleen etupäässä naisten pukukankaita.⁶⁵

44

Porvoon puuvillakankaiden laatua kaupungin valtuusto kiitti 1887 väkevästi: ne olivat vanhastaan ”kuuluisia koko maassa lujuudestaan, pysyvistä väreistään ja huokeudestaan”. Vielä 1905 sanottiin: ”Porvoon pitäjän kankaat ovat laadultaan hyviä ja hyvässä maineessa”, mutta todistajana oli nytkin oma mies. Lauri Mäkinen ei seuraavana vuonna näkemänsä perusteella ollut yhtä tyytyväinen Porvoon kankaisiin vaan katsoi, että etenkin värien kestävyys oli heikentynyt tuntuvasti, kun oli siirrytty käyttämään tehtaissa värjättyjä lankoja. Myös kudonnan laatu oli taantunut jonkin verran vaikka ei vielä aivan kohalokkaasti. Puuvillakankaat kudottiin kuitenkin paljon ohuemmasta langasta kuin ennen, mikä teki ne entistä heikommiksi.⁶⁶

Porvoon seudun kankaiden myynnistä Lauri Mäkinen ja Siggbölen kotiseuduntutkijat kertovat paljon. Kustantajat myivät teettämänsä kankaat yleensä itse, kerrottiin vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa, ja tämä oli yleistä myöhemminkin. Itsenäiset kutojat käyttivät usein välittäjiä. Vain pienehkö osa seudulla kudotuista kankaista myytiin Porvoon kangaskaupoissa ja torilla, hyvin paljon sen sijaan markkinoilla pitkin Etelä-Suomea. Mäkiselle kerrottiin porvoolaisten ajaneen aikoinaan jopa viidenkymmenen hevosen jonona markkinoille kankaita myymään. Varhemmin oli myös tavallista, että por-

63 Kuoppamäki 1908 s. 157; Tied. 1887.

64 Nyman 1932 s. 72–73.

65 Kuoppamäki 1908 s. 146–151.

66 Tied. 1887 ja 1905; Kuoppamäki 1908 s. 136–138, 147.

voolainen välittäjä kulki säkki selässä kaupungissa ja maaseudulla kankaita kaupitellen, mutta tämä oli 1900-luvulle tultaessa jäänyt jo harvinaiseksi.

Uudempi menettely oli sellainen, että kustantaja, välittäjä tai kutoja lähetti kankaat rautateitse johonkin kaupunkiin ja matkusti itse myymään. Tampereella kotiteollisuustuotteiden torikaupan kerrotaan edellyttäneen, että ne oli tuotu kaupunkiin hevosella, ja todistukseksi hevosen tuli seistä myynnin aikana kauppiaan vieressä. Niinpä porvoolainen vuokrasi Tampereelle tultuaan hevosen, pistäytyi kankai-
neen kaupungin ulkopuolelle ja ajoi torille myymään. Poliisi tuns
i hevosen, mutta kauppias vakuutti ajaneensa tavarat sillä kaupunkiin,
ja säädöksissä oli sen verran aukkoja, että hänelle ei voitu mitään.
Kun torikauppa rajoittui kaikkialla aamupäivään, porvoolaiset kiertelivät iltapäivisin kangaspakkoineen ovelta ovelle, mutta silti oli tavallista, että melkoinen osa kankaita jouduttiin lopulta myymään halvalla kaupungin torikauppiaille.⁶⁷

Siggbölessä on muisteltu vanhimman myyntimenetelmän olleen, että kutoja kantoi kangaspakkaa kainalossaan talosta taloon omassa pitäjässä tai Porvoon kaupungissa. Kudonnan kasvaessa myyntialuetta täytyi laajentaa. Alettiin myydä markkinoilla, aluksi Porvoossa ja sitten yhä kauempana, ei enää jalan vaan hevosella kulkien. Kudonnan loistoaikana Siggbölen työkykyinen väki lähti markkinoille lähes kokonaan. Lauri Mäkisen mukaan Magnus Nyman toimi myös kankaiden välittäjänä, ja vaikeata onkin uskoa, että kaikki pikkukustantajat olisivat hoitaneet kankaiden myynnin itse.

Siggböleläisten sanotaan myyneen kankaita kaikissa Etelä-Suomen kaupungeissa, mutta erikoisesti on mainittu Loviisa, Hamina ja Viipuri sekä myöhemmistä markkinapaikoista Lahti, Orimattila ja Kausalan asemakylä Iitissä. Joskus käytiin Kuopiossa saakka. Kun rautatieverkko oli kasvanut laajaksi, Siggbölen kankaita sanotaan myydyin melkein koko Suomeen, mutta tämä epämääräinen väite lie-
nee aika lailla liioiteltu. Jos kaikki tavara ei käynyt kaupaksi markkinoilla, loppu myytiin maaseudun kauppiaille kylästä kylään ajaen.⁶⁸

Muista Itä-Uudenmaan pitäjistä vietiin kankaita autonomian ajan lopulla Helsinkiin ja Porvooseen, Ruotsinpyhtäältä Loviisan markkinoille, ja usein kerrottiin kankaita kaupatun myös lähipitäjissä. Askolasta myytiin kankaita 1887 annetun tiedon mukaan osaksi suoraan kuluttajille mutta enemmän ”ympäri kulkevain myyjien kautta”, joten pitäjässä näkyy olleen kankaita myyviä kulkukauppiaita.⁶⁹ Uusi
.....

67 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 136, 155–157.

68 Ahlberg 1924 s. 36; Karlsson 1938 s. 34–35; Kuoppamäki 1908 s. 157.

69 Tied. 1887 ja 1905.

myyntimahdollisuus avautui 1912, kun helsinkiläinen Kotiteollisuus Oy. Pirtti alkoi luoda suhteita Itä-Uudenmaan kankureihin. Mainitusta vuodesta liikkeellä oli kutojia Pernajassa, Skinnarbyn ja Kugomnin kylissä, ja seuraavina vuosina Pirtti laajensi toimintaansa Myrskylään, Artjärvelle ja Lapinjärvelle. Kyseessä oli joko tilaustyön teettäminen tai kustannustoiminta.⁷⁰

Porvoon seudun kudonta joutui vaikeuksiin ensimmäisen maailmansodan aikana, kertoman mukaan raaka-ainepulan vuoksi. Se aiheutti ansiotyönä harjoitetun kudonnan suoranaisten romahtamisen, eikä tämä elpynyt sodan jälkeen entiselleen ainakaan Siggbölessä. Magnus Nymanin liike jouduttiin lopettamaan 1923, ja syyksi mainittiin perheen piirissä, että lanka oli kallista, työpalkat nousivat, kotikutoisia pukukankaita alettiin halveksia ja tehdastekoiset olivat lisäksi niin halpoja, että kilpailu niiden kanssa kävi mahdottomaksi. Yleinen käsitys kylässä näkyy olleen pääpiirteissään sama: Siggbölen kudonnan kuihtumisen aiheuttivat maailmansota ja sen jälkeen tehdastuotteiden ylivoimainen kilpailu. Vuonna 1924 Siggbölessä ei monikaan enää kudottanut kankaita ja näytti siltä, että kudonta loppuisi kokonaan.

46

Hyvin vähiin se menikin. Siggbölen kudonta rajoittui 1930-luvun lopulla siihen, että muutama nainen teki pöytäliinoja, pyyhkeitä ja ruokaliinoja ja vei niitä myytäväksi Helsinkiin kahdesti vuodessa: keväällä ja syksyllä. Matkat tehtiin linja-autolla. Joskus kudonnaisia myytiin ikivanhaan tapaan kulkukauppaa käyden. Anders Allardtin mukaan myös Andersbölestä sekä Norr- ja Södervekkosken kylistä myytiin vielä 1920-luvun jälkipuolella kankaita Helsinkiin.⁷¹ Muualta Itä-Uudeltamaalta on sen verran tietoa, että jotkut talontyttäret kutoivat Mäntsälässä vielä 1930-luvulla tilauksesta pöytäliinoja ja raanuja.⁷² Epäilemättä kudonta oli jäänyt ansiotyönä vähiin kaikkialla Uudellamaalla.

Satakunnassa harjoitettiin kudontaa ansiokotiteollisuutena autonomian loppujaksolla kuten ennenkin: laajalti mutta yleensä vaatimatommassa mitassa. Kotikutoisten kankaiden myynnistä on vuosilta 1887–1903 todistusvoimaisia tietoja rannikkoseudulta Lapista, Luivialta, Porin pitäjältä ja kaupungista, Ulvilasta, Noormarkusta, Po-markusta ja Siikaisista. Eteläisessä sisämaassa olivat jonkinmoisia ku-

70 Henriksson 1921 s. 53.

71 Ahlberg 1924 s. 36; Allardt 1928 s. 486; Nyman 1932 s. 74; Karlsson 1938 s. 34, 36.

72 Tied. 1990 Anneli Peltomäki.

dontapitäjiä Säskylä, Kullaa, Kokemäki ja Kauvatsa, Loimijoen alueella Alastaro, Vampula ja Punkalaidun, ylempänä Kokemäenjoen varrella Kiiikka ja Suoniemi, vähän pohjoisempana taas Lavia, Suodenniemi ja Ikaalinen sekä Pohjois-Satakunnassa Kankaanpää, Jämijärvi ja Honkajoki.

Luettelossa on lähes puolet Satakunnan paikkakunnista, mutta tiedustelujen vastauksissa korostetaan yleisesti kankaiden myynnin vähäisyyttä tai sen pientä merkitystä. Pori ympäristöineen oli verraten huomattava kudontaseutu, ja itse kaupungissa puuvillakankaiden kudonta olikin ollut runsasta 1850-luvulla, mutta vuosisadan lopulle mennessä se lienee taantunut.⁷³ Noormarkussa ja Pomarkussa sanottiin 1887 kudonnalla olevan suuri merkitys itsellisväestölle. Laviasa arvioitiin tuolloin kudonnalla olevan melkoisesti merkitystä, ja Kiiikassa oli tuotteita niin monta lajia, että se viittaa jo sinänsä kohdalaisen runsaaseen kudontaan.⁷⁴

Ikaalisissa kudottiin vuoden 1887 arvion mukaan vähänlaisesti, ja vaikka pitäjän kudonnasta on myöhempiäkin tietoja, se ei vaikuta runsaalta. Edvard Gylling, joka tutki pitäjää vuonna 1902, kertoo erään vaimon ansainneen kudonnalla yli 100 markkaa vuodessa, mutta useimpien ansiot jäivät muutamaa kymmeneen markkaan, ja nämä kuuluvat olleen bruttotuloja, joihin sisältyi raaka-aineen hinta. Nettoansiot jäivät niin ollen hyvin vaatimattomiksi.⁷⁵

Jämijärvellä kudottiin 1900-luvun alussa paljon ainakin Kontin kylässä. Pikkutilaa asuva Hilja Rajalahti, jolla oli monta lasta ja mies Amerikassa, kutoi talvisin esiliinoja ja ”taalainträllisiä” pöytäliinoja. Hilja kasvatti pellavaa talojen maalla maksaen työllään ”prahtia”, teki paljon tilaustyötä mutta kaupitteli kudonnaisia myös Tampereella ovelta ovelle kulkien. Lähinnä ammattikankureina lienee pidettävä 1880-luvulla syntyneitä Sällilän sisaruksia Olгаа ja Aleksandraa, jotka asuivat heidän veljelleen jääneessä talossa mutta saivat pitää isoa pel-lavamaata ja lammaskatrasta. Näin he saattoivat kutoa myyntiin monenlaisia pellava- ja villakudonnaisia karkeasta hurstista saaleihin ja taalainkudoksisiin sängynpeitteisiin. Tässä mainitut kutojat jatkoivat työtään ainakin vielä 1920-luvulla.⁷⁶ Verrattomasti eniten tietoja on Kankaanpään kudonnasta, eikä tämä voi johtua pelkästään uuteras-ta kotiseuduntutkimuksesta. Jo 1887 Satakunnan maanviljelysseura täydensi paikallista vastausta kertomalla, että Kankaanpäästä myytiin paljon puuvillaisia kankaita ja huiveja, puolivillaista jne. Kan-

73 Tied. 1887 ja 1893; Virrankoski 1963 s. 146.

74 Tied. 1887, 1893, 1903.

75 Tied. 1887 ja 1893; Gylling 1907 s. 61; Leinonen P 1973 s. 5.

76 Tied. 1990 Helena Leppihalme ja Kaarina Soini.

kaanpään kiinnitettiin huomiota myös vuoden 1893 tutkimuksessa, ja vuoden 1903 tiedustelun asialliselta vaikuttava vastaaja arvioi kankaita ansiotyökseen kutovia naisia olevan 80 henkeä. Liisa Säiläkiven keräämän muistitiedon mukaan Kankaanpään kudonta kehittyi todella laajaksi 1900-luvun alusta lähtien, mutta jo sitä ennen oli etenkin Vihtiläjärven kylässä ollut paljon taitavia kutojia.⁷⁷

Niinisaloon koulun opettaja Yrjö Päivike kertoi 1913, että kudonta oli ansiotyönä melkein jokaisessa tämän kylän talossa ja torpassa. Sikäläinen kauppias F.O. Siren oli ostanut vuonna 1912 Niinisalosta ja lähiseudulta 2 000 metriä pellavakankaita, 1 500 metriä villasarsia, 250 metriä sarkaa, 120 sängynpeitettä ja 1 500 pyyheliinaa sekä vähän muitakin tekstiilituotteita, yhteensä 12 000 markan arvosta kotiteollisuustuotteita aika pieneltä alueelta.⁷⁸

Milloin Kankaanpään kudonta oli alkanut kehittyä merkittäväksi ansiokotiteollisuudeksi, jää toistaiseksi selvittämättä. Siitä ei ole löytynyt vuotta 1887 varhaisempia tietoja, mutta on vaikea arvioida, mitä tämä lähteiden vaikeneminen todistaa. Sen verran voitaneen päätellä, että kudonta ei ollut Kankaanpäässä kovin tärkeä elinkeino vielä 1800-luvun keskivaiheilla. Toisaalta vuosisadan lopulla annetut tiedot viittaavat huomattavan hyvään kutomataitoon, mikä osoittaa Kankaanpään naisten kutoneen jo kauan innokkaasti ainakin omaa perhettä varten.

Kutojien tuotevalikoima oli monipuolinen muuallakin Satakunnassa kuin Kankaanpäässä. Useimmin toistuvat maininnat puuvillakankaiden ja puolivillaisten myynnistä, ja kyseessä olivat nähtävästi etupäässä naisten pukukankaat kuten joskus erikseen mainittu sarssi; sarasta puhuttiin vain 1887 Ulvilassa. Edelleen mainittiin joskus ”liinaset” eli huivit, nenäliinat, esiliinat ja pöytäliinat sekä Kiikasta ikkunaverhokankaat ja sängynpeitteet. Porin kaupungista myytiin 1893 annetun tiedon mukaan keinutuolinmattoja. Tärkeänä tuotteena olivat Satakunnassa villasaalit, joiden myynnistä on tietoja monesta pitäjästä: Lapista, Ulvilasta, Pomarkusta, Kiikasta, Laviasta, Jämijärveltä ja Kankaanpäästä.⁷⁹

Ansiotyökseen kutovien Satakunnan naisten yhteiskunnallisesta asemasta on joitakin mainintoja vuoden 1887 vastauksissa, ja yleensä heidän kerrottiin olevan tilatonta väkeä: torpparien ja mäkitupa-laisten vaimoja ja tyttäriä. Ikaalisissa ja Kankaanpäässä jokunen kutoja näyttää sentään kuuluneen talollisväestöön. Noormarkun pien-

77 Tied. 1887, 1893 ja 1903; Säiläkivi 1966 s. 22.

78 Päivike 1913.

79 Tied. 1887, 1893 ja 1903; Leinonen P 1973.

eläjistä kerrottiin 1887: ”moni ahkera leski elättää perheensä kutoimisella”. Noormarkun ja Pomarkun kotiteollisuutta selostanut vastaaja piti hyvänä edellytyksenä sitä, että työläiset pyrkivät siellä hankkimaan oman mökin, jossa kankaankudonta kävi päinsä, mutta lie-neekö koturina eläminen ollut kovin yleistä muuallakaan Satakunnassa?⁸⁰

Satakunnasta on autonomian loppujaksolta jonkin verran tietoja kudonnan kustantajista. Porin kaupungissa kerrottiin 1893 olevan ”työnteettäjiä”, jotka kudottivat kankaita ja muita tekstiilejä maaseudun naisilla. Säskylässä kerrottiin 1887 erään maakauppiiaan kudottavan kankaita omista aineistaan, ja Noormarkussa ja Pomarkussa oli samaan aikaan kustantajia, etupäässä kauppiaita, jotka kudottivat puuvillakankaita ja puolivillaisia sekä huiveja ja saaleja.⁸¹

Kovin yleistä kudottaminen ei voinut Satakunnassa olla, kun siitä ei ole enempää tietoja, vaikka vuoden 1887 tiedustelussa nimenomaisesti kysyttiin kustannustoimesta. Sen vastauksissa ei mainita Kankaanpään kudottajia vaan sanotaan nimenomaan, että sikäläiset kankurit myivät tuotteensa itse. Luotettavan muistitiedon mukaan ainakin kaksi kankaanpääläistä kudonnan kustantajaa aloitti joka tapauksessa toimintansa jo ennen autonomian ajan loppua: kauppias Oskari Luoma kirkonkylässä ja mäkitupalaisen vaimo Aleksandra Kiviranta (”Kivirannan Santra”) Karhoismajalla.⁸²

Kudonnaisten myynti ei näytä ulottuneen Satakunnassa autonomian ajalla kovin kauas: usein puhuttiin myymisestä omalle paikkakunnalle, joskus nimenomaan sen kauppiaille. Noormarkun kankaiden välittäjinä mainittiin maakauppiaiden ohella naispuoliset kulkukauppiaat, jotka ottivat myydäkseen usean kutojan tuotteita, ja ”kiertävistä myyjistä” on muitakin tietoja. Kolmantena välittäjäryhmänä mainittiin Noormarkusta ”kokoon-ostajat”, joita kutsuttiin tavallisemmin ”ylösostajiksi” (ruots. uppköpare). Nämä olivat maalaistavaroita ostelevia pienyrittäjiä, jotka eivät liene keskittyneet erikoisesti kudon-naisiin.

Monesti todettiin kankaita vietävän lähimpiin kaupunkeihin, liikennesuhteista riippuen Poriin tai Tampereelle, Kankaanpäästä molempiin. Ainakin Siikaisista, Kankaanpäästä ja Honkajoelta vietiin kankaita myös Kristiinankaupungin torille. Kankaanpään laajahko myyntialuekin osoittaa, että kyseessä oli jo 1800-luvun lopulla Satakunnan vahvin kudontapitäjä.⁸³

.....

80 Tied. 1887.

81 Tied. 1887 ja 1893.

82 Säiläkivi 1966 s. 22–23; mst. Oiva Jaakkola.

83 Tied. 1887.

Maailmansotien väliseltä ajalta on pääosasta Satakuntaa vähänlaisesti kudontaa koskevia tietoja. Suomenmaa-teoksessa kerrotaan 1921 Lapin pitäjässä kudotun yhä kankaita myytäväksi, ja Kokemäellä kudottiin paljon varsinkin Villiön kylässä; tuotteista mainittiin erikokoisesti esiliinat.⁸⁴ Muistitieto tuntee Rauman pitäjästä useita pientilan emäntiä, jotka kutoivat 1930-luvulla kankaita tilauksesta, ja Kiikoisten Jaaran kylässä oli vuoden 1930 vaiheilla viisi kankaiden ja pöytäliinojen kutojaa. Heidän hyvästä, vahvasta puuvillakankaasta tekemänsä esiliinat menivät kaupaksi erikoisen hyvin.⁸⁵

Ikaalisissa oli yhä kankureita, jotka kutoivat tilauksesta kankaita oman talonsa pellavista ja villoista. Mainittakoon yksittäinen, kudontaperinteen jatkumista valaiseva tieto. Muuan Ikaalisten emäntä oli kutonut paljon sivuansioikseen, ja hänen tyttärensä ryhtyi vuoden 1933 vaiheilla sivutuloja saadakseen kutomaan etenkin ikkunaverhokankaita, vei niitä Tampereen, Turun ja Porin markkinoille ja kutoi tilauksesta laitoksiin ja tehtaisiin.⁸⁶

Jämijärvi oli yhä merkittävä kudontapitäjä. Suomenmaa-teos kertoi 1921, että useimmissa kylissä kudottiin sarssia ja ”liinakankaita”, joita myytiin Tampereelle. Tärkein kudontakylä oli muistitiedon mukaan Kontti, mutta paljon kudottiin Kauppilassakin. Monet pientilan emännät tekivät pyyheliinakankaita, joita kaupiteltiin talosta taloon kulkien ja vietiin Tampereen markkinoille. Muista tuotteista on mainittu ”liinaset”, joita kutoi muiden ohella Hilja Palonen (1896–1973). Häneltä kului pääosa kesää rehun hankinnassa lehmälle, mutta muut vuodenaajat Hilja kutoi puuvillahuiveja, joita hän potkukelkalla kulkien kaupitteli naapuripitäjissäkin, jopa 40 kilometrin päässä kotoaan. Liinasilla ja voilla Hilja hankki tuvan itselleen ja navetan lehmälle.⁸⁷ Honkajoeltakin myytiin vielä 1930-luvulla melkoisesti pel-lavakankaita.⁸⁸

Kankaanpää oli 1920- ja 1930-luvulla Suomen huomattavimpia kudontapitäjiä. Paikkakunnan silloista kudontaa valaisevat etupäässä muistitieto ja siihen perustuvat tutkielmat, joita tukee pari vanhaa kirjallista tiedonantoa. Ansiotyönä harjoitettu kudonta ei täällä vähentynyt ensimmäisen maailmansodan jälkeen vaan kaikesta päättäneen kasvoi, ja Suomenmaa-teoksen (1921) tieto, että lähes joka kylässä kudottiin kankaita myytäväksi, näkyy pitävän paikkansa. Erikoisen vahvoja kudontakyläiä olivat Karhoismaja ja Vihtiläjärvi sekä

84 Suomenmaa III (1921) s. 286, 411.

85 Tied. 1990 Salme Lavi, Helvi Arvonen.

86 Tied. 1990 Maire Laurikka; Leinonen P 1973.

87 Suomenmaa III (1921) s. 354; Tied. 1990 Helena Leppihalme, Kaarina Soini.

88 Mst. Arvo ja Selma Majanen.

Ala-Honkajoki ja Santaskylä. Karhoismajalla ja Santasissa kudonnan sanotaan olleen ansiotyönä melkein joka taloudessa. Joissakin muissa Kankaanpään kylissä se oli taas melko vähäistä.

Kankaanpään kudonta oli tähän aikaan monipuolista ja osaksi suurta taitoa vaativaa. Pukutekstiilejä edustivat raidalliset huivit ja esiliinat sekä kankaat kuten sarssi, puolivillainen naisten pukukangas. Myös miesten pukukankaita tehtiin yhä jonkin verran. Sisustustekstiileillä oli maailmansotien välisenä aikana suuri osuus Kankaanpään kudonnassa, ja niistä tärkein oli ikkunaverhokangas, joka oli ainakin pääasiallisesti puuvillaa. Jo 1921 sanottiin Kankaanpäässä kudottavan ”erittäinkin akkunaverhoja”. Värikkäitä raanujakin kudottiin melko yleisesti, samoin taalainkudosta sängynpeitteiksi ja vällyjen päälliskankaaksi. Sen tunnettu kutoja oli Milja Kivilammi (s. 1909) Santaskylästä. Villan ja lehmänkarvojen sekoituksesta kudottiin värikkäitä mutta sidokseltaan yksinkertaisia hevosloimia.⁸⁹

Kankaanpään kutojien erikoisalana oli laajalti tunnettujen pellavakankaiden kudonta, joka säilyi siellä 1930-luvulle paremmin kuin missään muualla Suomessa. Vain Kuortane voidaan ehkä mainita Kankaanpään rinnalla. Muistitiedon mukaan pellavaista kudottiin melkoisesti Vihtiläjärvellä mutta varsinkin Ala-Honkajoella ja Santaskylässä. Näiden kylien päätuotteena oli 1930-luvulla pyyhekangas, joka oli piikkaa eli hurstia, osaksi hyvinkin karkeaa, sidokseltaan useimmiten ”rivanmurteista” eli murtotoimikasta. Lisäksi tehtiin puuvillaloimisia pöytäliinoja sekä lähinnä ruokaliinoiksi käytettyä ”salveetikangasta”, molemmat sidokseltaan kilpikangasta. Pellavasta tehtiin yhä myös lakanakangasta ja aivinaisesta jonkin verran nenäliinoja.⁹⁰

Ainakin Ala-Honkajoella ja Santaskylässä pellava saatiin 1930-luvullakin kokonaan omista pelloista, mutta se kehrutettiin enimmäkseen Tampereella, Tampellan tehtaassa. Villa saatiin omista lampaista, joita pidettiin varsinkin Karhoismajalla paljon, pientiloillakin yleisesti muutamia. Kankaisiin tarvitti kertaamaton villalanka kehrättiin vielä 1930-luvulla etupäässä kotona, mutta puuvillalanka oli tietenkin tehdastekoista.⁹¹

Monet kankurit olivat työmiesten vaimoja, mutta myös itsenäisyyden torppien ja muiden pienehköjen talojen emännät ja tyttäret kutoivat yleisesti sivutuloja saadakseen. Torppia oli Kankaanpäässä

89 Suomenmaa III (1921) s. 339; Arvelin 1933; Säiläkivi 1966; Sevio 1977; Yli-Paattikoski 1986; mst. Iivari Kivistö ja Tyyne Mäki sekä Oiva Jaakkola ja muut opettaja Anna-Liisa Kärjen 9.10.1989 järjestämässä haastattelussa.

90 Mst. Iivari Kivistö, Arvo ja Selma Majanen.

91 Mst. Iivari Kivistö, Tyyne Mäki.

ollut monta sataa. Naimattomilla naisilla kudonta oli usein pääamattina. Osa kankureista työskenteli itsenäisesti, mutta kustantajilla oli Kankaanpäässä suuri merkitys. Ala-Honkajoella toimivat kudottajina Iivari Ylilampi, Emma Ihanamäki ja 1920-luvulla aloittanut emäntä Hilma Mäkitalo, Santaskylässä vuodesta 1931 alkaen Arvo Majanen, jonka puoliso Selma loi kadan kutojille valmiiksi. Kirkonkylässä jatkoi kauppias Oskari Luoma kudottamista. Josefiina Jaakkola Karhoismajalta kudotti kankaita 1920-luvulta lähtien, Hilja Vuorenmaa kirkonkylän Saarenkulmalta 1930-luvulla. Myös tamperelainen kotiteollisuusliike Onerva kudotti 1930-luvun jälkipuolella Kankaanpäässä kansallispukujen kankaita ja muita vaativia kudonnaisia.⁹²

Kankaanpään suurin kustantaja oli 1920- ja 1930-luvulla emäntä Josefiina Jaakkola (1879–1964) Karhoismajan Hemiästä. Jaakkolat viljelivät alkuaan torppaa mutta 1900-luvun puolella he ostivat omaa maata, aluksi hyvin vähän, joten tarvittiin välttämättä lisätuloja. Tarmokas emäntä alkoi käyttää tähän kutomataitoaan ja kudottuaan ensin yksin rupesi 1920-luvun alkuvuosina teettämään kankaita myös naapureilla. Lähimpänä esikuvana oli sukulaisnainen, aikaisemmin mainittu kudottaja Aleksandra Kiviranta. ”Jaakkolan Fiinu” teetti ennen kaikkea ikkunaverhokangasta mutta myös pellavaista pyyheliinakangasta, pöytäliinoja, taalainkudosta sängynpeitteiksi ja vällynpäällisiksi sekä hevosloimia. Miesten pukukankaitakin hän kudotti: puolivillaisia mutta myös täysvillaisia, jotka vanutettiin Tampereella.

Jaakkolan emäntä piti lopulta kahta palvelijaa, jotka kutoivat välitöinään kangasta, ja kutoi itsekin minkä myyntimatkoiltaan ennätti. Kankureita hänellä oli eniten lähitienoilla, Karhoismajan laajassa kylässä, paljon Hapuan kulmalla, mutta heitä oli muuallakin Kankaanpäässä ja myös naapuripitäjissä Jämijärvellä ja Laviassa. Kaikkiaan heitä sanotaan olleen kymmeniä, ja ainakin 30–40 kankuria kerrallaan Fiinulla lienee hyvinkin ollut. Etevimpiä heistä oli lähellä Hemiässä asunut emäntä Tyyne Heikkilä, joka kutoi kotiaskareiden ja karjanhoidon lomassa sata metriä hyvää ikkunaverhokangasta kahdessa viikossa.

Josefiina Jaakkola osti lankoja paikalliselta kauppiaalta, vei ne kutojilleen ja neuvoi mallit. Hän myi jonkin verran kankaita tukutain alan liikkeille, ja Helsingissä hänellä oli jonkin aikaa asiamies hoitamassa kauppoja. Suurimman osan kankaitaan hän myi kuitenkin markkinoilla, ennen kaikkea Tampereella ja Porissa mutta usein myös Hämeenlinnassa, Turussa, Kristiinankaupungissa ja Vaasassa. Joskus Fiinu matkusti jopa Viipurin markkinoille. Matkat tehtiin aluk-

92 Säiläkivi 1966; Sevio 1977; Yli-Paattikoski 1986; mst. Oiva Jaakkola, Arvo ja Selma Majanen, Tyyne Mäki.

si hevosella, sitten linja-autolla ja Tampereelta eteenpäin junalla; Porin ja Haapamäen välisen radan valmistuttua 1938 junaan pääsi Kankaanpäässäkkin. Kansakoulua käymätön emäntä ei osannut ”kynällä laskea” mutta oli sitä etevämpi laskemaan päässään. Ruotsia hän opetteli sen verran, että osasi sanoa Pohjanmaan kaupungeissa ostajille hinnat.⁹³

Muutkin Kankaanpään kudottajat myivät tuotteitaan paljon Porin ja Tampereen markkinoilla vieden ne kaupunkiin hevosella, mihin moni emäntä ei tarvinnut lainkaan miesten apua, ja myyden torilla kuormasta päin. Itsenäiset kankurit saattoivat myydä kudonnaisia kulkukauppaa käyden Kankaanpäässä, naapuripitäjissä tai kauempainakin Satakunnassa, kangaspakka olalla tai koppa kädessä, talvella potkukelkkaa työntäen. Joku käveli Poriinkin kankaita kauppoille. Kaikkein vaativimmat tekstiilit kuten raanut ja tākänät tehtiin useimmiten tilaustyönä.⁹⁴

Vihtiläjärveltä kulkeutui kankaita Tampereen markkinoille kylän monien suutarien jalkinekuormissa, ja myös lihanpalvaajat ja voikauppiat ottivat markkinakuormiinsa kangaspakkoja. Oli myös kankaiden välittäjiä, muun muassa oman pitäjän kauppiaita, ja jotkut kustantajat ostivat teettämiensä lisäksi kankaita itsenäisiltä kutojilta. Näin teki Arvo Majanen (s. 1908) ostaen merkittävän osan myymistään kankaista Santaskylästä ja Ala-Honkajoelta sekä naapuripitäjästä Honkajoelta Vatajan, Paaston ja Rynkästen kylistä. Majanen myi pelavaista suuret määrät Helsinkiin mutta myös Tampereen ja Turun yleisiin saunoihin, Naantalın kylpylaitokselle ja muuallekin. Saunoissa Kankaanpään piikkoa käytettiin paitsi pyyhkeiksi myös laudekankaiksi. Maaseudulla Majanen teki usein kauppaa talosta taloon ajaen ja joskus hän käytti tätä menetelmää kaupungissakin.⁹⁵

Maanviljelijä Iivari Kivistö (s. 1898) Santaskylästä myi ostamalta hankkimiaan Kankaanpään pellavakankaita sivuansiokseen 1930-luvun alun pulavuosista alkaen. Kun toiset kankaiden myyjät olivat vallanneet Turun ja Tampereen suunnat, Kivistölle oli jäänyt rannikko Merikarvialta Vaasaan ja Etelä-Pohjanmaan sisämaa. Hän lähetti säkkeihin pakatut kankaat useimmiten postiautossa Vaasaan tai Kristiinankaupunkiin ja teki sitten varsinaisen myyntimatkan polkupyörällä, kankaat säkissä takapenkillä, esimerkiksi Vaasasta Kristiinaan tai Seinäjoelle ajaen. Kivistö kauppasi kankaita joskus Vaasan, Kaskisten tai Kristiinan torilla, mutta paljon enemmän hän myi niitä ravin-

93 Säiläkivi 1966; mst. Oiva Jaakkola (Josefiina Jaakkolan poika), Tyyne Mäki.

94 Kujala T 1975; Sevio 1977; Yli-Paattikoski 1986; mst. Oiva Jaakkola.

95 Yli-Paattikoski 1986; mst. Arvo ja Selma Majanen.

toloihin, kouluihin ja sairaaloihin. Pyyhe- ja ruokaliinakankaat myytiin metritavarana ja mitattiin kruunatulla puolen metrin mitalla.⁹⁶

Kudonnan sanotaan olleen Kankaanpäässä laajimmillaan 1920-luvulla ja alkaneen sitten taantua. Toisen maailmansodan aikana pellavakankaiden menekki oli kyllä erinomainen, kun kankaista oli muuten kova puute. Säännöstelykään ei ulottunut oman pitäjän pellavista tehtyihin kotikutoisiin kankaisiin. Puuvillalankaa ei jatkosodan aikana ollut lupa käyttää kotikudontaan, mutta sitä saatiin joskus osetuksi ”mustasta pörssistä” loimilangaksi.⁹⁷

Sotien jälkeen ansiotyönä harjoitettu kudonta riutui nopeasti. Josefina Jaakkola kävi viimeisen kerran markkinoilla 1955, ja silloin hänellä oli vain vähän myytävää. Ikäkin olisi pakottanut hänet lopettamaan työnsä, mutta Kankaanpään kotikudonta oli muutenkin kovasti vähenemässä. Arvo Majanen lopetti kangaskaupan pian sotien jälkeen, kun tehtaat alkoivat tuottaa halpaa pyyheliinaa, ja Santaskylässä loppui pellavan viljelykin. Ala-Honkajoella sitä jatkettiin kauemmin, ja muutamat kylän naiset kutoivat piikkoa myyntiin ainakin 1970-luvulle asti. Nykyään kudonta on Kankaanpäässä huomattavan yleistä harrasteena.⁹⁸

54

Kudonnan kehitys voimakkaaksi kotiteollisuudeksi johtui Kankaanpäässä suureksi osaksi yleisistä edellytyksistä, sillä täällä kukoisti moni muukin käsityö. Tuskin yksikään pitäjä muualla Suomessa veti tässä suhteessa vertoja Kankaanpäälle. Tärkeä kudonnan kasvun edellytys oli toisaalta alan tekniikan hyvä ja monipuolinen hallinta jo 1800-luvulla, mikä näyttää hieman yllättävältä, kun Kankaanpää oli tuolloin muun Pohjois-Satakunnan tavoin syrjäistä metsäseutua. Kudontataitoa oli mahdollisesti levinnyt tänne eräiden muiden kulttuurin piirteiden tavoin Etelä-Pohjanmaalta, mutta erikoistutkimuksen puutteessa tämä on vain arvailua.

Kankaanpään kudonnassa oli 1920- ja 1930-luvulla vanhoillisia piirteitä kuten itse kasvatetusta pellavasta kudottujen tuotteiden suuri merkitys sekä raanukankaiden ja taalainkudosten säilyminen tärkeinä artikkeleina. Kankaiden myynnissäkin käytettiin vanhanaikaisia menetelmiä kuten markkina- ja kulkukauppaa. Ikkunaverhojen kudonta ja kustannustoiminnan yleisyys olivat toisaalta moderneja piirteitä, ja kaiken kaikkiaan kankaiden markkinointi oli kohtalaisen tehokasta. Pellavan puhdistamiseen, kehruuseen ja kudontaan meni paljon aikaa, mutta toisaalta Kankaanpään piikolla oli harvinaiseksi käyneenä erikoistuotteena hyvä menekki.

.....

96 Mst. Iivari Kivistö.

97 Säiläkivi 1966; mst. Arvo Majanen.

98 Säiläkivi 1966; mst. Oiva Jaakkola, Kaisu Keinänen, Arvo Majanen.

Kankaanpään kudonnan taloudellisista edellytyksistä ei ole käytävissä tarkkoja tietoja. Pitäjän liikenteellinen asema oli ennen rautatien avaamista 1938 hankala, etenkin ajatellen kudonnaisia, joista suuri osa myytiin Tampereella tai kuljetettiin junalla tämä kaupunki lähtökohtana. Kun Kankaanpään tekstiilit olivat osaksi suuritöisiä ja kun niiden myynti oli paljolti melko vanhanaikaisella kannalla, täytyi olla jokin näitä seikkoja kompensoiva tekijä, joka mahdollisti kotikudonnan jatkumisen melko vahvana 1940-luvun alkuvuosiin saakka.

Suuret kuljetus- ja myyntikustannukset kompensoitiin luultavasti siten, että Kankaanpään kudonnaisten kustantajat ja välittäjät tyytyivät melko pieneen voittoon ja kutojat vaatimattomaan ansioon. Näin voi ajatella tapahtuneen paikkakunnalla, jolla maataloudenkaan edellytykset eivät olleet kehuttavat ja joka oli melko kaukana kulutuskeskuksista. Ennen rautatien tuloa karuun Suomenselän alueeseen kuuluva Kankaanpää oli juuri tällaista seutua. Hallaisten syrjäseutujen asukkaat säilyivät tavallista kauemmin vanhanaikaisen vaatimattomina, mutta Kankaanpäässä tähän liittyi harvinaisen suuri yritteliäisyys, joka ilmeni muun muassa kotiteollisuuden vireydessä.⁹⁹

55

Häme oli ollut monen miespolven ajan kuuluisa pellavan viljelystään, mutta kudonta oli ollut siellä ansiotyönä vähäistä, minkä autonomian ajan alkupuolen hyvä lähdeaineisto täysin todistaa.¹⁰⁰ Samantapaisen kuvan saa autonomian loppujakson lähteistä, jotka ovat kyllä entistä hatarammat. Vuoden 1903 tiedustelun vastaukset osoittavat, että hyvinkin monessa Hämeen pitäjässä kudottiin kankaita myytäväksi, mutta luvut viittaavat harvoin merkittävään tuotantoon. Muista lähteistä ei saa irti kovin paljon enempää. Eteläisestä Hämeestä on valtakunnallisten tiedustelujen ohella käytävissä käsityönopettaja Juho Tattarin 1916 laatima katsaus, joka on tosin niukkasanainen ja perustunee verraten hataraan asiantuntemukseen.

Lounais-Hämeessä Urjala oli jonkinmoinen kudontapitäjä, josta Tattari sanoi myytävän ”huomattavassa määrässä erilaisia kankaita”. Joitakin mainintoja on myös Tammelan kudonnasta. Idempänä kudottiin myyntiä varten jonkin verran Lopella, Tyrvännössä, Pälkäneellä ja Sahalahdella sekä pohjoisempana Lempäälässä, Längelmäellä ja Ähtärissä. Näiden pitäjien kudonta oli kuitenkin selvästi hyvin vähäistä eikä ehkä poikennut todellisuudessa paljoakaan ympäristöstä. Lempäälästä annettiin 1905 sinne kohdistetun tiedustelun ansiosta

99 Suomenmaa III (1921) s. 336–339. Hyvä Kankaanpään tuntija maanviljelijä Reino Korvala yhtyi joka suhteessa tässä esitettyihin ajatuksiin.

100 Virrankoski 1963 s. 66–67, 194.

tarkempia tietoja: kankaita kutoi kaupaksi 30–40 naista, mikä ei ole aivan vähäinen luku.

Edellä mainituista Hämeen pitäjistä myytyjen kankaiden laadusta on heikosti tietoja: villaiset, puolivillaiset ja pellavakankaat mainitaan, joskus säkkikangaskin ja Tammelasta sängynpeitteet, ikkuna-verhokankaat ja esiliinat.¹⁰¹ Erityistä huomiota ansaitsee muuan hyvin taitava hämäläinen kankuri, Kuhmoisten Pihlajalahdessa asunut Vilhelmiina Harjunen, sivuansioikseen kutonut pikkutilan emäntä, joka sai 1900 kunniakirjan Pariisiin maailmannäyttelystä ja toisen Pietarin käsiteollisuusnäyttelyssä 1913.¹⁰²

Hämeen kaksi tärkeintä kudontapitäjää olivat maakunnan kaakkoisosassa. Pellavanviljelystä erikoisen maineikkaan Lammin kankaiden myynnistä on tietoja useassa lähteessä, ja erikoisesti mainittiin pellavakankaat, joita oli myyty täältä jo 1800-luvun alkupuolella; vuosisadan lopulla myytiin myös puolivillaisia.¹⁰³ Orimattila ei esiinny varhaisemmissa lähteissä kangaspitäjänä, mutta vuodesta 1873 lähtien sieltä myydyt kankaat mainittiin usein ja 1900-luvun puolella niitä sanottiin kudottavan runsaasti. Tärkeimpinä kangaskylinä nimettiin 1919 Virenoja ja Pennala. Orimattilan kudonnan tuotteista mainittiin autonomian loppuajalta pellavapalttina, puuvillakankaat ja puolivillainen pukukangas sarssi sekä muistitiedossa myös huivit ja pöytäliinat.¹⁰⁴

Lähempiä tietoja Hämeen kudonnasta on heikosti. Tammelassa kutojat olivat tilatonta väkeä, ja vuoden 1905 vastaaja selitti kankaiden kysynnän siten, että Forssan naiset eivät tehdastyössä käydessään ehtineet kutoa omaankaan tarpeeseen ja ostivat niin ollen kudonnaisia torilta. Pälkäneellä kutoivat etupäässä itselliset (1887). Lempäälästä kerrottiin 1905, että kankurit olivat työläisnaisia ja joutuivat usein ostamaan langat velaksi kauppiaalta, jolle kankaat täytyi sitten viedä. Jos taas kutoja pystyi maksamaan langat käteisellä, hän myi ne vapaasti ja sai paremman hinnan. Myyntipaikkoina mainittiin länsiosassa Hämettä Forssan ohella Hämeenlinna ja Tampere.¹⁰⁵

Ainoa Hämeen paikkakunta, jolla tiedetään käytetyn jo autonomian ajalla kudonnassa kustannusjärjestelmää, on Orimattila. Eline Kerk-

101 Komitea 1873 s. 8; Tied. 1887, 1893, 1903 ja 1905; Tattari 1916 s. 9, 11, 16; Uotila 1939 s. 342.

102 Maanviljelijä Pentti Äskölän antama tieto. Kunniakirjat ovat Kuhmoisten museossa.

103 Tied. 1887 ja 1893; Rapola 1908 s. 141; Tattari 1916 s. 141.

104 Komitea 1873; Tied. 1893; Kerkkonen 1915; Suomenmaa I (1919) s. 163; Heikkonen 1978 s. 78.

105 Tied. 1887, 1905; Uotila 1939 s. 342.

konen kertoi 1915, että siellä oli ”joitakuita toimeliaita emäntiä, jotka talvikauden omaan laskuunsa kudottavat kankaita ja kevätkorvalla – samoin syksyllä – hevosmyötä kulkevat niitä kauppaamassa, etupäässä Kotkan ja Helsingin seutuvilla, samoin mainittujen kaupunkien syksy- ja kevätmarkkinoilla”. Myös Lahden torilla oli ”koko rivi” Orimattilan naisia myymässä kankaita ja muita kudonnaisia. Muuan näitä varhaisia kudottajia oli Hindrika Virtanen, joka teetti 1900-luvun alussa huiveja ja kaupitteli niitä Kotkassa asti. Hän lienee lopettanut liiketoimet ikänsä takia 1910-luvulla. Orimattilan kudonta ei ollut toki täysin kustantajien käsissä. Niinpä Heinämaan kylän pitsejä myyvät kulkukauppiat välittivät muitakin Orimattilan kudonnaisia, ainakin huiveja ja pöytäliinoja.¹⁰⁶

Maailmansotien välisenä aikana kudonta oli Hämeessä ansiokoti-teollisuutena yleensä vähäistä; muistitieto mainitsee sieltä täältä jonkun yksittäisen kutojan.¹⁰⁷ Vain Orimattilassa kudonta oli yhä todella merkittävää. Siellä oli vielä 1920- ja 1930-luvulla itsenäisiäkin kutojia, muun muassa Virenojan kylässä kolme naista, jotka suunnittelivat kutomiensa liinojen raidat ja kulkivat itse myymässä niitä rannikolla päin, ruotsinkielisissä pitäjissä saakka.¹⁰⁸ Orimattilan kudonta liittyi tuohon aikaan kuitenkin pääasiallisesti kahden tämän pitäjän kätevimistä asukkaista polveutuvan yrittäjän kustannustoimintaan.

Paikallista kudontaperinnettä ryhtyi kehittämään Helmi Vuorelma o.s. Kummila (1886–1948), talontytär Orimattilan Pennalasta. Tämä maineikkaan kudontakylän taitava ja yritteliäs tytär meni Fredrika Wetterhoffin Työkouluun Hämeenlinnaan ja valmistui 1909 käsityö-opettajaksi. Samana vuonna hän perusti kutomon Hollolaan, Lahden kaupungin liepeille ja otti pian apulaisekseen erään lapsuudenystävänsä Pennalasta. Kutomossa keskityttiin alusta pitäen laatutyöhön ja suuresti laajentuneena se siirrettiin 1928 Lahteen.

Helmi Vuorelman kutomo toimi pääasiallisesti manufaktuurina, mutta tarmokas johtaja ryhtyi ennen pitkää hankkimaan lisäksi ”ulkokutojia” eli harjoittamaan kustannustointia. Jo 1920-luvun alkupuolella liikkeellä oli noin 40 kotikutojaa ja sitten yhä lukuisampia. Viimeistään tuonnempana mainittavan Eine Alestalon liikkeen erikoistuttua 1937 mattokutomoksi hänenkin kotikutojansa siirtyivät Helmi Vuorelman palvelukseen. Pulavuosina 1930-luvun alussa Vuorelman liikkeen kustannustoimi kasvoi entisestään, kun monen perheen isä oli työttömänä, jolloin äiti ryhtyi mielellään kutomaan.

106 Kerkkonen 1915; Heikkonen 1978 s. 78; mst. Liisa Viljanen.

107 Tied. 1990.

108 Tied. 1990 Irja Isotalo, Liisa Viljanen.

Vuorelman kotikutojia oli vuonna 1936 noin 150 ja enimmillään 1939 jopa 190 henkeä; tällöin kustannustoimen laajuus veti vertoja Kauhavan suurille kutomoille. Kutojat hankittiin Kaakkois-Hämeestä ja Kymenlaakson lähiosista, ennen kaikkea Orimattilan Virenojalta ja Pennalasta. Yksin Virenojalla heitä oli useita kymmeniä. Melko paljon kutojia oli Iitissäkin ja jonkin verran myös Nastolassa ja Lahdessa. Siellä missä kaupalliseen kudontaan ei ollut totuttu, kutojat eivät hevin älynneet, miten tiukkaa tahtia oli pidettävä, ja tämän vuoksi Helmi Vuorelma turvautui etupäässä vanhoihin kudontapitäjiin Orimattilaan ja Iittiin.

Kutojat olivat paljon työläisnaisia, joista monet kävivät kesäisin päiväläisinä maatöissä ja kutoivat talvisin, mutta joukossa oli talontyttäriä ja kotiaskareiden lomassa kutovia emäntiäkin. Monessa mökissä kudottiin kaksin, joskus kolmin kangaspuin. Puolaamisessa auttoivat lapset ja vanhukset ja työttöminä olevat miehetkin. Virenojan kankurien miehet ja isät olivat enimmäkseen työmiehiä, 1930-luvulla useimmat kylän suuren tiilitehtaan työväkeä, mutta kutojat eivät menneet töihin sinne. Kudonta oli Virenojalla ja Pennalassa hyvin tärkeä tulonlähde.

58

Kotikutojilla teetettiin etupäässä verhokankaita, pöytäliinoja ja raanuja sekä erikoisen paljon kansallispuvun kankaita, joiden kudonta oli 1910-luvulta lähtien Vuorelman kutomon tärkeimpiä erikoisaloja. Kansallispukujen suosion kasvaessa suuresti 1930-luvulla liikkeestä tuli niiden johtava valmistaja Helmi Vuorelman osallistuessa myös uusien pukujen suunnitteluun. Työtaitonsa Vuorelman kutojat oppivat kotonaan, mutta jos kankuri oli tottumaton tai uusi malli vaikea, liikkeen neuvoja kävi opastamassa. Vuorelman neuvojat eivät juuri olleet ”Wetterhoffin tyttöjä” vaan tavallisen käsityökoulun käyneitä naisia, jotka olivat saaneet lisäoppia käytännön työssä ja rouva Vuorelman neuvoista.

Virenojan etevimmistä kutojista mainitsi kylän käsityön historiasta kertonut Liisa Viljanen nimeltä Vilhelmiina Jokisen (1857–1949) sekä hänen miniänsä Alina Virtalan (1882–1965) ja tämän kolme tyttäriä: Hilja Leppäsen (1905–90), jolle annettiin sanomalehdessä ”kutojien kuningattaren” arvonimi, Vieno Virtalan (1908–84) ja Helvi Salosen (s. 1912). Virenojan mestarikutojia oli myös Beata Heino (1872–1949), jonka kerrotaan kutoneen kansallispuvun puserokangasta 40 metriä kahdessa viikossa tehden erinomaisen hyvää ja kaunista työtä.

Helmi Vuorelman kutojat matkustivat alkuajoina Lahteen viedäkseen valmiit kankaat ja saadakseen uudet kuteet ja valmiiksi luodun kadan sekä työohjeet. Tähän kului koko päivä, ja myöhemmin siir-

ryttiinkin lähettämään aineet ja kankaat linja-auton rahtitavarana. Tuotteet Vuorelman liike myi ympäri Suomea vakinaisille asiakasliikkeille, joista Stockmann Helsingissä oli vanhin ja tärkein. Varsinaisia kauppaedustajia ei tarvittu liikesuhteiden ollessa yleensä hyvin vakiintuneet, mutta joskus Vuorelmalta käytiin toki neuvottelemassa ja esittelemässä uusia tuotteita.

Toisen maailmansodan aikana raaka-ainepula pakotti Helmi Vuorelman supistamaan kovasti toimintaa, mutta silloinkin hänellä oli 20 kotikutojaa, etupäässä Orimattilassa. Muun raaka-aineen puutteessa jouduttiin kudottamaan paperilangasta pöytäliinoja, ikkunaverhoja, seinävaatteita ja huonekalukangasta. Vielä sodan jälkeen Orimattilan kutojat saivat Helmi Vuorelmalta paljonkin työtä 1950-luvulle saakka, mutta sittemmin kotikudonta on loppunut. Vuorelman kutomo jatkaa kyllä toimintaansa 1990-luvullakin merkittävänä taide-teollisuusliikkeenä.¹⁰⁹

Toinen Orimattilan kudontaan merkittävästi vaikuttanut kustantaja oli Eine Alestalo o.s. Vähätalo (1889–1968), Helmi Vuorelman lähisukulainen ja Fredrika Wetterhoffin koulun käynyt käsityöopettaja hänkin. Hän perusti 1917 äitinsä kotipitäjään Orimattilaan manufaktuurina toimivan kutomon mutta teetti lisäksi kotityönä ikkunaverhoja ja pöytäliinoja sekä paljon valmiiksi ommeltuja kansallispukuja. Kutojat rouva Alestalo hankki Virenojan ja Pennalan kylisistä. Hänen kudostustoimensa jatkui ainakin siihen saakka, että liike siirtyi 1926 Lahteen, kenties vähän kauemminkin. Sekä Alestalon että Vuorelman liikkeet on muistettu vaativina työnantajina: laatu pidettiin korkeana.¹¹⁰

Itä-Suomi

Keski-Suomen vahvin kudontapitäjä Korpilahti näyttää säilyttäneen asemansa 1800-luvun lopulle. Vuonna 1887 sieltä sanottiin myytävän pellavaista palttinaa ja kilpikankaita, puuvilla- ja villakankaita, erikoisesti sarkaa ja saaleja. Kudonnalla oli huomattava merkitys. Melkoisesti kudottiin Hankasalmellakin, jossa oli myös perinteitä. Vuonna 1887 sieltä kyllä kerrottiin myytävän vain vähän ”vaatetta”, mutta muistitiedon mukaan kudonta oli 1900-luvun alussakin aika runsasta: monet naiset mökkiläisistä isojen talojen emäntiin kutoi-
.....

109 Kaitila 1928 s. 84; Koskinen 1948; Fredrika Wetterhoff 1960 s. 260; Heiskanen 1984; Kaukonen 1985 s. 289–290; mst. Esko Vuorelma; Tied. 1990 Liisa Viljanen (Virenojan kutojien elinvuodet kirkonkirjoista).

110 Fredrika Wetterhoff 1960 s. 159; Talsi 1966 s. 9; Tied. 1990 Liisa Viljanen; Esa Alestalon antamia tietoja.

vat saadakseen sivuansioita. Hankasalmen erikoistuotteena olivat toisen maailmansodan ohikin huivit.¹

Jonkinmoisesta myyntiä varten harjoitetusta kudonnasta on tietojaa useastakin Keski-Suomen pitäjistä, edellä mainittujen lisäksi Luhangasta (1887) ja Leivonmäeltä (1924), Laukaasta (1893), Keuruulta, Saarijärveltä ja Viitasaarelta (1913) sekä Rautalammilta ja Vesannolta (1873). Pihtiputaan kudonnasta on useita mainintoja vuosilta 1887–1913, mutta se ei näytä silti olleen runsasta.

Tuotteet olivat Keski-Suomessa erilaisia pellava-, puuvilla- ja vilalakankaita; 1870-luvulla mainittiin vielä hamppukankaatkin. Myyntipaikkana oli useimmiten Jyväskylä, mutta Hankasalmen kankaita vietiin myös Mikkeliin. Pihtiputaalta kerrottiin 1905 tilattoman väen naisten myyvän vähän kudonnaisia oman pitäjän syyskuussa pidetyillä eläinmarkkinoilla. Kokonaiskuva on, että ansiotyönä harjoitettu kudonta ei ollut Keski-Suomessa autonomian ajan lopulla harvinaista mutta ei runsastakaan.²

Maailemansotien väliltä Keski-Suomen kudonnasta on vain hajatietoja. Muistitiedon säilyttämänä esimerkkinä mainittakoon pientilan emäntä Ida Pöyhönen (1890–1934) Sumiaisten kirkonkylästä. Hän kutoi monenlaisia kankaita saatuaan jo nuorena oppia kirkkoherran rouvalta ja toimi ajoittain kansakoulussa tyttöjen käsityönopettajana. Vesannolla pikkutilan emäntä Tilda Nuutinen kutoi 1920- ja 1930-luvulla sivuansioikseen ruudukkaita puuvillahuiveja, jotka menivät hyvin kaupaksi etupäässä kotoa myytyinä; osan myi muuan kiertelevä nainen kulkukauppaa käyden. Kudonnalla oli suuri merkitys Nuutisen perheen taloudelle.³

Konnevedeltä on käytettävissä tavallista paremmat tiedot. Anni Toikkasen kertoman mukaan Istunmäen kylässä oli maailmansotien välisenä aikana useita pikkutalon emäntiä, jotka hankkivat lisätuloja kudonnalla. Isohkojen talojen emännät tilasivat heiltä raanuja, peitteitä, ikkunaverhoja, pöytäliinoja ja pyyhkeitä maksaen rahalla, ruokatarvikkeilla ja joskus villoilla. Anni Toikkasen perustellun käsityksen mukaan Konnevedellä oli tuohon aikaan joka kylällä muutamia tilaustyötä sivuammatikseen tekeviä kutojia.⁴

Savossa oli jo 1700-luvulla syntynyt merkittävä kudontaseutu maan kunnan länsiosaan, jossa se käsitti ennen kaikkea Mikkelin, Kangas-

.....

1 Virrankoski 1963 s. 71; Tied. 1887; Lang 1953; Keino 1962 s. 43.

2 Komitea 1873 s. 10; Tied. 1887, 1893 ja 1905; Suomalainen 28.11.1913; Suomenmaa VI (1924) s. 61.

3 Tied. 1990 Rauni Hytönen, Rauha Parviainen.

4 Tied. 1990 Anni Toikkanen.

niemen ja Pieksämäen pitäjät kappeleineen; hieman heikompana näihin liittyi Juva. Näistä myytiin autonomian ajan alkupuolella paljon pellavakankaita ja sarkaa sekä lisäksi hamppukankaita, joiden runsas kudonta oli tämän seudun kotiteollisuuden ainutlaatuinen piirre. Näin vahvan kudonta-alueen kehittymistä sisämaahan olen yrittänyt väitöskirjassani selittää: kun Länsi-Savoon oli ajan liikenneoloissa vaikea tuoda kankaita kauempaa, kudonta alkoi kasvaa lähiseudun kysynnän varassa. Myöhemmin kankaita vietiin jopa Lappiin asti. Muuallakin Savossa kudottiin myyntiä varten mutta vähemmän, pohjoisessa hyvinkin vähän. Puuvillakankaiden myynnistä ei edes Savon parhaalta kudontaseudulta ole tietoja 1860-luvulle mennessä; perinteelliset raaka-aineet hallitsivat.⁵

Autonomian ajan jälkipuolelta Savon kudonnasta on yhä runsaasti tietoja, ja vanha ydinalue oli pitänyt puolensa aika hyvin. Mikkelin pitäjän kudontaa sanottiin 1887 runsaaksi, ja samaa sanoi käsityöopettaja Juho Voutilainen vielä 1916 katsauksessaan läänin kotiteollisuuteen. Pitäjästä myytiin 1887 sarkaa ja puolivillaista sekä hamppukankaita, 1873 kerrottiin myös säkkikankaan myynnistä. Pellavapalttinakin mainittiin Mikkelin pitäjän tuotteena 1873–1916, samoin pellavainen kilpikangas, jota sanottiin 1916 myytävän etenkin Harjumaan kylästä luoteisosasta pitäjää.⁶

Juvalta myytiin 1800-luvun lopulla pellavapalttinaa ja kilpikankaita, erikoisesti pöytäliinoja, sekä säkkikangasta, sarkaa ja puolivillaista. Voutilainen sanoi 1916 Juvan ”saloseuduilla” kudottavan kankaita myytäväksi, mikä viitanee siihen, että kudonta oli Juvalta syrjäkylään väistyvä elinkeino.⁷ Kangasniemestä kerrottiin 1903, että sarkaa, pellava- ja hamppukankaita sekä kilpikankaita oli kudottu ennen josakin määrin myyntiä varten, ”jota ei enää juuri ollenkaan kaupaksi tehdä eikä sanota kannattavan”. Kangasniemen kilpikankaiden myynnistä on tosin tietoja vuodelta 1905 ja myöhemmältäkin ajalta, mutta Voutilainen piti jo 1916 kudonnan merkitystä täällä pienenä.⁸ Länsi-Savon vanhat kilpikankaat lienevät olleet Kangasniemessä ja muuallakin etupäässä pöytäliinoja ja pyyhkeitä.⁹

Pieksämäen seudun kudonnasta on käytettävissä varsin hyvä lähdeaineisto. Tärkein on laajahko esitys, jonka Lauri Mäkinen laati tut-

5 Virrankoski 1963 s. 69–71, 117–119, 132, 194–195.

6 Komitea 1873 s. 10; Tied. 1887; Voutilainen 1916. Juho Voutilainen toimi 1915–23 Mikkelin läänin Kotiteollisuusyhdistyksen konsulenttina (Tienheimo 1959 s. 7, 18).

7 Komitea 1873 s. 10; Tied. 1887 ja 1893; Voutilainen 1916.

8 Komitea 1873; Tied. 1887, 1903; Kallio OA 1905 s. 24; Voutilainen 1916.

9 Näin otaksuu käsityöopettaja Terttu Tikka Mikkelistä.

kimusapulaistensa, vaasalaisen kotiteollisuusliikkeen omistajan Aina Snellmanin ja kamreeri Anders Edvard Steniuksen 1906 tekemän kenttätöön nojalla. Taavetti Häyrisen Virtasalmelta keräämä muistitieto ajoittuu 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun, ja osapuileen samaa ajanjaksoa näyttää koskevan Pekka Lappalaisen sieltä hankkima muistitieto, jonka arvoa hieman vähentävät heikko ajoitus ja puutteelliset lähdeselvitykset.

Pieksämäen emäpitäjässä kudonta oli 1900-luvun alkuvuosina merkittävä elinkeino. Mäkisen apulaiset ilmoittivat kutojia ja kehrääjiä olleen vuonna 1906 yhteensä 156, ja kun kehrääjiä näyttää olleen näistä noin 40, kutojien osuus jää 115 tienoille. Arvio on kuitenkin epäluotettava. Kutojilla sanotaan olleen lisäksi 24 ”apulaista”, luultavasti emännälleen kutovia palkollisia. Kutojia oli joka puolella pitäjää, erikoisen paljon kirkonkylässä; muita tärkeitä kudontakyläiä olivat laaja Vanaja sekä Niskamäki ja Vilhula. Pieksämäellä oli siirrytty kutomaan etupäässä puuvillakankaita, mutta tarkastelen siellä tuotettuja kankaita lähemmin vasta kustannustoiminnan yhteydessä.¹⁰

Virtasalmella perinteellinen kudonta eli muistitiedon mukaan vahvana 1800-luvun lopulle. Kudottiin vanhaan tapaan pellava- ja hampukankaita sekä sarkaa, monessa talossa satoja kangaskyynäröitä vuodessa.¹¹ Jäppilässä kudonta näyttää kuituneen pahoin jo 1800-luvun puolella, koskapa 1887 sanottiin vain vähän sarkaa, pellavapalttinaa ja ”pumpulivaatetta” tehtävän myytäväksi. Vuoden 1905 kyselyyn vastattiin Jäppilästä, että ennen oli kudottu paljon, mutta nyt ei pellava- ja hampukankailla ollut enää menekkiä. Villat kudottiin puolivillaiseksi tai myytiin lankana, ja käsityö oli mennyt ylipäänsä vähiin. Haukivuoresta myytiin jonkin verran kankaita ainakin vielä 1887.¹²

Etelä-Savon muista pitäjistä on Mäntyharjusta vuosilta 1887–1905 tietoja villakankaiden kuten miesten pukukankaan ja saalien myynnistä.¹³ Hirvensalmelta myytiin (1887) pellavapalttinaa ja kilpikankaita, sarkaa ja puolivillaista, samoin Ristiinasta kaikkia näitä joskin vastaajan mielestä hyvin vähän, ja samantapaista kerrottiin Anttolasta. Joroisista on heikosti tietoja, mutta Juho Voutilainen kertoi 1916, että torpista oli aikaisemmin maksettu vuokraa kartanonomistajille kankaita kutomalla ja torpanemännille opetettu taito oli levinnyt laajemmallekin. Voutilainen nimesi Joroisten kutojista huonekalukankaita tekevän emäntä Maiju Hautaan; näistä kankaista oli sodan aikana paha puute. Puumalasta, Sulkavalta, Säamingistä ja Ke-

10 Kuoppamäki 1908 s 226–237.

11 Häyrinen 1959; Lappalainen 1961 I s. 586–591.

12 Tied. 1887, 1905.

13 Tied. 1887 ja 1893; Kallio OA 1905 s. 24.

rimäeltä myytiin vuoden 1887 tietojen mukaan pellava- ja villakankaita.¹⁴

Savon pohjoisosasta kudontaa koskevat tiedot ovat niukkasansaisia, mutta niitä on monesta pitäjistä: vuosilta 1873–1903 Suonenjoelta, Karttulasta, Pielavedeltä, Leppävirralta, Tuusniemeltä, Kuopion pitäjistä, Nilsiästä ja Iisalmelta. Lähteistä saa sen vaikutelman, ettei kudonta ollut ansiotyönä laajaa missään osassa Pohjois-Savo, tuskin enää Suonenjoellakaan, joka oli tuottanut aikaisemmin paljon pellavakankaita. Kuopion läänin pitäjissä kudottiin myyntiin pellava- ja villakankaita, Tuusniemellä vanhakantaisesti hammppukankaitakin ja sarkaa, Kuopion pitäjässä jo 1873 uuden ajan tuotteita puuvillakangasta ja puolivillaista. Leppävirralta kerrottiin 1893 myytävän pöytäliinoja ja pyyhkeitä, sarssia ja villahuiveja.¹⁵

Etelä-Savosta on vuoden 1887 kyselyn vastauksissa tietoja ansiotyökseen kutovien sosiaalisesta asemasta, ja kyseessä näyttää olleen kauttaaltaan talojen naisväki. Kuva on yhtenäinen ja kaiketi pääpiirteissään oikea.¹⁶ Siitä poikkeavat kuitenkin jyrkästi vuoden 1906 tiedot Pieksämäen kutojista ja kehrääjistä. Heitä oli Lauri Mäkisen mukaan kaikkiaan 176 (näistä 20 Pieksämäen kustantajille kutovia Virtasalmen ja Jäppilän naisia), ja vain 24 kuului talollisperheisiin; 31 oli torppariväestöä ja 121 itsellisiä eli työläisnaisia. Kutojien aikaisemmin mainitut apulaiset eivät ole mukana näissä laskelmissa. Heitä lukuun ottamatta työläisnaisten osuus oli 69 % kutojista ja kehrääjistä. Huonopalkkainen kehruu oli kaiketi erikoisesti köyhäläisten työtä, mutta kehrääjiä ei liene ollut kuin 40 henkeä, joten useimmat kutojatkin olivat joka tapauksessa itsellisiä.¹⁷

Virtasalmella sen sijaan kudottiin Pekka Lappalaisen tietojen mukaan ainakin pääasiallisesti taloissa: emännät ja tyttäret kehräsivät ja kutoivat palvelijoiden avustamana. Oli tosin myös ammatikseen kehrääviä ja kutovia naisia ja kaksi miespuolista ammattikankuria, molemmat hyvin taitavia. Moni Virtasalmen emäntä harjoitti pientä kustannustointia teettämällä omista aineistaan kankaita palkatuilla kutojilla ja myymällä ne. Kotonaan työskentelevälle kankurille maksettiin palkka metrimäärän mukaan, tavallisesti luonnontuotteina, mutta taloon pestattu kutoja sai päiväpalkan. Jäppilässä mainittiin 1887 kutojina talojen naisväki ja ”loisihmiset”. Pohjoisempaa on hyvin vähän tietoja: Suonenjoella sanottiin 1887 etupäässä tilattomien

14 Tied. 1887; Voutilainen 1916.

15 Komitea 1873 s. 10; Tied. 1887, 1893 ja 1903.

16 Tied. 1887.

17 Kuoppamäki 1908 s. 226–229.

kutovan myyntiä varten, kun taas Iisalmella myytiin taloista vaate-
tavaraa oman pitäjän pieneläjille.¹⁸

Myytyjen kankaiden laatu ja niiden kutominen etupäässä taloissa
tai ainakin emäntien toimesta osoittavat kudonnan perustuneen pää-
osassa Savoia vielä 1800-luvun lopulla suureksi osaksi itse tuotettuun
pellavaan, hamppuun ja villaan. Tästä vanhasta perinteestä oli jyrk-
känä poikkeuksena Pieksämäen emäpitäjän kustannustoimintaan pe-
rustuva kudonta, jonka päämateriaalina oli ostettu puuvillalanka.

Vaikka puuvillakankaita ei enimmäissä Savon pitäjissä kudottu vielä
1880-luvulla myyntiä varten, niitä käytettiin ja ostettiin, kotikutoi-
siakin entiseen tapaan Varsinais-Suomesta asti. Turkulaiset kudotta-
jat veivät niitä vielä mainitulla vuosikymmenellä Mikkelin markki-
noille.¹⁹ Vuoden 1903 kyselyn vastaukset osoittavat toisaalta, että
puuvillakankaita oli ruvettu siihen mennessä kutomaan myyntiä varten
muuallakin Savossa kuin Pieksämäellä. Sen enempää tähän heikkoon
lähteeseen ei kannata rakentaa.²⁰

Kudonta lienee ollut Pieksämäellä 1800-luvun lopulle saakka sa-
mantapaista kuin Virtasalmella. Sen muisteltiin jopa vähentyneen
1880-luvulle mennessä, koska kasvavat metsätulot tyydyttivät talo-
jen rahantarpeen. Vuoden 1887 kyselyn vastauksessa sanotaan Piek-
sämäeltä myydyin kankaita suoraan kuluttajille tai sitten maakauppi-
aille, mutta kustannustoimintaa vastaaja ei tiennyt esiintyvän, joten
se ei voinut olla vielä laajaa. Itsenäisiä kutojia oli vielä 1900-luvun
alussa, vaikka heistä on heikosti tietoja. Juho Voutilainen mainitsi
1916 kirkonkylässä kutovan Hilda Kiisken sekä sisarukset Edla, Elsa
ja Elina Tarkiaisen, jotka kutoivat tuvassaan Kukonselän kylässä kol-
min kangaspuin. Nämä kankurit olivat ilmeisesti kaikki laatu työn te-
kijöitä, joihin Voutilainen kiinnitti yleensäkin päähuomion.²¹

Pieksämäen kudonnan ohjaamisen uusille raiteille aloitti 1880-lu-
vun alkupuolella kirkonkylässä asuva värjärimestari Simeon Grön-
roos (s. 1860) teettämällä värjäämistään puuvillalangoista ”tavallista
kangasta” ja varsinkin huiveja. Tavallinen kangas oli varmaan nais-
ten leninkikangasta, jota puuvillasta oli siihen asti etupäässä kudot-
tu muuallakin Suomessa. Grönroosin muutettua pois vuoden 1886
alussa kudottamista jatkoivat toinen värjäri Antti Juhana Markkanen
(1858–1924) ja hänen puolisonsa Maria o.s. Tenhunen, jotka kudot-

18 Lappalainen 1961 I s. 586–591; Tied. 1887.

19 Sjöström 1956 s. 36. Lähdepohja ei ole hyvä, mutta tieto sopii hyvin siihen, mitä
tunnetaan varhaisemmalta ajalta; vrt. Virrankoski 1963 s. 166.

20 Tied. 1903. Kuvaavaa on, että nimenomaan Pieksämäen vastaaja ei tiennyt mi-
tään puuvillakankaiden kudonnasta.

21 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 160–161; Voutilainen 1916.

tivat kankaita vielä 1906 ja myivät niitä puodissaan. Markkasten kustannustoimi ei liene kuitenkaan ollut laajaa, koskapa Lauri Mäkisen tutkimusapulaiset eivät kiinnittäneet siihen sanottavaa huomiota.²²

Värjäri Grönroosin ohella toimi kustantajana rovastin tytär Sofia Berner (Saloheimo), joka kudotti 1887–89 karvalankamattojen ohella kankaitakin. Muuttaessaan pois Pieksämäeltä hän järjesti ennen lähtöään työlleen jatkajan kehottamalla kirkonkylän kansakoulun opettajan Heikki Tepposen rouvaa Olga Tepposta o.s. Teittinen (1859–1942) ryhtymään kudottajaksi. Neiti Berner myi lankavarastonsa hänelle ostohintaan, antoipa 150 markan korottoman lainankin.

Olga Tepposella, joka oli käynyt kolmen vuoden ajan opettajaseminaaria, ei ollut varsinaista kudontakoulutusta, mutta innostuttuaan asiaan hän paransi aluksi omaa ammattitaitoaan kutomalla. Myöhemmin hän kävi joissakin kutomakouluissa tutustumassa alan tekniikkaan, jopa valtionavustuksen turvin Ruotsissakin. Hänellä oli tapana uuden kutojan ottaessaan opettaa tätä ”jonkun päivän tai viikonkin”.²³ Olga Tepposella oli 1912 esitetyn arvion mukaan noin 70 vakinaista kutojaa ainakin pääasiallisesti Pieksämäellä.²⁴

Pieksämäellä käytettiin loimiksi kerrattua puuvillalankaa, jota ei tarvinnut liisteröidä, ja kutojat loivat kankaan itse. Olga Tepponen pyrki siihen, että kukin kutoja erikoistuisi tietyn kangaslajin kutomiseen, ja tämä oli kehittänyt jotkut kankurit hyvin nopeiksi. Parhaita oli Miina Hyvönen, joka kutoi 10 tunnin työpäivänä 25 kyynärää eli 15 metriä ikkunaverhokangasta. Kesäkuun alusta syyskuun loppuun kudonta oli lähes pysähdyksissä maatöiden takia; vain kuudesosa Olga Tepposen kutojista työskenteli kesänkin. Talvisin sen sijaan tehtiin pitkiä päiviä. Useiden rouva Tepposen kutojien vuosiansion sanotaan olleen 300–500 markkaa, ja jotkut kuuluvat rakennuttaneen kutomapalkoillaan siistin tuvankin.²⁵

Pieksämäellä kudottiin 1906 myytäväksi arviolta 19 415 metriä kankaita, joiden jakautuma esitetään taulukossa 2. Tuotannon brut-

22 Kuoppamäki 1908 s. 237; Pieksämäen KA, rouva Laina Utraisen hankkimia tietoja. Kuoppamäen julkaisema muistitieto sisältää sen virheen, että Grönroosin toiminnan päättymisen johtui hänen kuolemastaan, mutta se lienee muuten jokseenkin luotettavaa. Markkasten kustannustoimesta ks. myös nootti 24.

23 Kuoppamäki 1908 s. 161; Jyväskylän seminaari 1937 s. 736; Tepponen 1912; Kotiteollisuus 1942 s. 11. Mikkelin Sanomissa 1912 julkaistu kirjoitus Pieksämäen kudonnasta on anonyymi, mutta Pekka Lappalaisen tieto, että kirjoittaja oli Heikki Tepponen, pitää paikkansa.

24 Tepponen 1912. Pieksämäeltä 1906 mainituista noin 115 kutojasta 43 kuuluu työskennelleen omaan laskuunsa (Kuoppamäki 1908 s. 226), ja jos oletamme Olga Tepposella olleen siihen aikaan 50 kutojaa, Markkasten osuudeksi jäisi noin 20 kankuria. Arvio on tosin hyvin epävarma.

25 Tepponen 1912; Kuoppamäki 1908 s. 163–164, 168, 172, 226–229.

Taulukko 2. Pieksämäellä 1906 myyntiä varten kudotut kankaat, yksikkönä metri.

Pellavapalttina	1 233	patjakangas	18
puolipellavapalttina	110	puolivillainen	
kilpikangas	912	pukukangas	2 251
puuvillapalttina	725	villainen pukukangas	499
värillinen puuvillakangas	3 074	sarka	345
ikkunaverhokangas	10 213	kamelinkarvakangas	35

Lähde: Kuoppamäki 1908 s. 234–247.

toarvo näyttää olleen 24 000 markan tienoilla.²⁶ Tilasto ei voi kuitenkaan olla täydellinen, koska se edellyttäisi, että itsenäisten kutojienkin tuotanto olisi ollut täysin erilainen Pieksämäellä kuin Virtasalmella ja muualla eteläisessä Savossa. Kyseessä lienevät siis olleet vain kustantajien teettämät kankaat. Näemme tuotannon painottuneen täysin puuvillakankaisiin. Ikkunaverhokankaat olivat niitä, samoin suuri osa Pieksämäen kilpikankaitakin, ja yhteensä puuvillaista oli noin 14 500 metriä eli 75 % koko tuotannosta.

Pieksämäen värilliset puuvillakankaat olivat raidallisia tai ristiraitaisia puku- ja esiliinakankaita. Ikkunaverhokankaan malleja rouva Tepponen oli hankkinut tekstiilitehtailijoilta. Kilpikankaat olivat etupäässä yksivärisiä huonekalukankaita ja pöytäliinoja. Patjakangasta oli ennen kudottu enemmän, mutta se kuuluu tuottaneen huonosti. Pieksämäen puolivillaisia pukukankaita Mäkisen tutkimusapulaiset kiittivät hyviksi; ne olivat paljolti raidallisia. Olga Tepponen oli alkanut teettää myös puolivillaisia raanuja, joiden sidoksena oli usein taalainkudos, mutta näitä oli teetetty vasta vähän. Rouva Tepposen kerrottiin nimenomaan aloittaneen Pieksämäellä ikkunaverhokankaan, esiliinojen ja pöytäliinojen kudottamisen.²⁷

Kustannustoimintaa esiintyi kudonnan alalla myös Mikkelin seudulla, missä Juho Voutilainen kertoi 1916 osan kutojista työskentelevän kustantajien laskuun. Merkittävimmät näistä olivat emäntä Helena Kirjalainen ja rouva Ulrika (Ulla) Pasanen Mikkelin pitäjässä. Kaupungissa kudotti Kotipaja-niminen liike kankaita, mutta sillä oli Voutilaisen mukaan vain kahdeksan kutojaa. Ulla Pasasen kustannustoimesta on tarkempia tietoja vasta myöhemmältä ajalta.²⁸

Helena Kirjalaisen o.s. Nousiainen (1855–1926) puoliso oli maanviljelijä ja kauppias, kunnallisneuvos Hiskias Kirjalainen, suuren

26 Kuoppamäki 1908 s. 234.

27 Kuoppamäki 1908 s. 161, 166–172; Käsiteollisuus 1919 s. 40.

28 Voutilainen 1916.

Röppään talon isäntä Liukkolan kylästä. Röppäällä oli monta piikkaa, jotka kutoivat talvisin, mutta hovin emännällä oli myös kotonaan työskenteleviä kutojia, joille hän antoi langat ja mallit. Hänen muistetaan teettäneen ainakin pellavapalttinaisia nenäliinoja ja värikkäitä hartiahuiveja, luultavasti myös villaisia pukukankaita.²⁹

Savon kankaita myytiin 1800-luvun alkupuolella sellaisille kotimaan seuduille, joiden oma kudonta ei riittänyt tarpeisiin, ennen kaikkea Etelä-Karjalaan ja Pohjois-Suomeen.³⁰ 1800-luvun lopulla eteläisen Savon kankaita myytiin vanhaan tapaan Mikkelin ja Savonlinnan markkinoilla, kuten näkyy etenkin vuoden 1887 tiedustelun vastauksista. Savonlinnaan vietiin kankaita lähimmistä pitäjistä sekä Juvalta, Mikkeliin Länsi-Savosta mutta myös Juvalta, jopa Säämingistä asti. Pieksämäen seudulta vietiin kankaita vanhaan tapaan Mikkeliin, myös emäpitäjästä ja Jäppilästä, mutta enemmän kuitenkin Kuopion markkinoille. Kuopio oli virtasalmelaisten tärkein myyntipaikka, ja Haukivuoreltakin vietiin kankaita paitsi Mikkeliin myös Kuopioon. Vielä 1906 kerrottiin Pieksämäen itsenäisten kutojien vievän paljon kankaita Mikkelin ja Kuopion markkinoille.³¹

Kuka Savon kankaita osti maakunnan markkinoilla, jäi tiedusteluissa kysymättä. Mikkelin pitäjästä ilmoitettiin kuitenkin 1887, että ”jotenkin paljon” sarkaa ja puolivillaista sekä hamppu- ja pellavakankaita myytiin Viipurin ja Hämeen lääneihin. Tätä tärkeää tietoa ei ole syytä epäillä, ja sitä täydentävät muutamat muut saman kyselyn vastaukset. Hämeen puolelta näet kerrottiin Joutsaan ja Hartolaan ostetun sarkaa Mikkelin pitäjästä. Mäntyharjusta vietiin kankaita ja saaleja etelään, Kotkassa myytäväksi.³² Ristiinassa ja Puumalassa mainittiin myyntipaikkoina läheiset Karjalan kaupungit Lappeenranta ja Viipuri.

Kun Säämingissä sanottiin kankaita myytävän ”Aunuksen miehille”, kyseessä olivat selvästi kauppiaat, jotka ostivat kankaita Raja-Karjalassa ja ehkä Aunuksessakin myytäväksi. Kangasniemestä vietiin kudonnaisia Jyväskylänkin markkinoille. Etelä-Savon perinteisiä kankaita myytiin siis 1800-luvun lopulla Etelä-Karjalaan, Kymenlaaksoon, Hämeeseen ja Keski-Suomeen, mutta lähteistä ei selviä, ostivatko myös pohjoissavolaiset yhä niitä Kuopion markkinoilla. Se . . . . .

29 Otavan opisto 1932 s. 30; Mikkelin maaseurakunnan KA, rippikirjat; mst. Terttu Tikka. Kirjalaiset olivat kertojan perheen hyviä tuttavvia.

30 Virrankoski 1963 s. 93–95, 133, 195–196, 199.

31 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 173; Häyrinen 1959; Lappalainen 1961 I s. 586–590.

32 Kun kudonta näyttää olleen Sysmän ja Hartolan seudulla 1800-luvun alkupuolellakin vähäistä (Virrankoski 1963), on hyvin mahdollista, että Savon kankaita ostettiin sinne jo tuohon aikaan.

on kyllä luultavaa. Vanhan ajan vaatimaton ja tarkoituksenmukainen pukeutumistapa: vahva hamppuhursti kesäisenä työpukuna, harmaa sarka kylmän vuodenajan vaatteena, eli vielä Itä-Suomessa, koskapa nämäkin Savon kankaat tekivät kauppansa.³³

Savon suurimmasta kudottajasta Olga Tepposesta kerrottiin 1908, että hän piti tarkoin silmällä, mitä kannatti kutoa. Hänellä oli tapana käydä Suomen isoimmissa kaupungeissa esittelemässä mallejaan kangaskauppiaille ja tekemässä vuosittaisia toimitussopimuksia. Vuoden 1908 tienoilla rouva Tepponen toimitti kudonnaisia etupäässä Suomen Yleisen Käsateollisuusyhdistyksen kauppaan Helsinkiin. Hänen liiketoimensa olivat näihin aikoihin ilmeisesti kasvamassa. Heikki Tepponen kertoi 1912 puolisonsa myymien kudonnaisten arvon olleen jo 1905 noin 30 000 mk, missä olivat mukana kankaiden ohella matot, ja sen jälkeen liike oli laajentunut huomattavasti.³⁴

Suurten tilausten toimittaminen edellytti tuotteiden laadun huolellista tarkkailua. Kutojien kouluttaminen ja ohjaaminen erikoistumaan, uusien tuotteiden ottaminen kudottavaksi, mallien hankkiminen taiteilijoilta, myynti kaupunkien erikoisliikkeille ja ahkera matkustaminen markkinoiden seuraamiseksi ja myynnin edistämiseksi osoittavat myös kehittyneitä liiketaloudellista ajattelua. Kaiken kaikkiaan Olga Tepposen laaja kustannustoiminta edusti autonomian ajan loppulla organisaatioltaan moderneinta tasoa, mitä Suomessa esiintyi kudonnan alalla tai kotiteollisuudessa yleensäkin.

Maailmansotien väliseltä ajalta ei Savon kudonnasta ole kovin paljon tietoja. Suomenmaa-teoksessa siitä on muutama maininta 1920-luvulta. Kun Ristiinan naisten kerrottiin tekevän ”monenlaisia käsistöitä, jotka siroutensa vuoksi ovat hyvin kysytyjä Mikkelin markkinoilla”, kyseessä olivat varmasti kudonnaiset. Kangasniemessä ”naiset kutovat aistikkeudesta tunnettuja kuviokankaita myytäväksikin”, siis kilpikankaita kuten ennenkin, ja Pieksämäeltäkin mainittiin kankaiden myynti (1924). Nilsiässä kudottiin myytäväksi muun muassa puuvillakankaita ja huiveja, erikoisesti körttipuvun kanssa pidettäviä (1927).³⁵

Myös 1990 kerätty muistitieto osoittaa kudonnan eläneen 1920- ja 1930-luvulla ansiotyönä Savon maaseudulla. Niinpä Rantasalmen nais-

33 Tied. 1887. Kun Kuopion markkinauutisissa ei puhuta 1880-luvulla sanaakaan kotikutoisista kankaista, niiden ostajakunnasta ei saa selkoa (Savo-lehti 1880-90).

34 Kuoppamäki 1908 s. 161-162; Tepponen 1912. Heikki Tepponen kuuluu auttaneen rouvaansa kirjanpidossa, joten hänen tietonsa lienevät luotettavia (Laina Utriaisien välittämää muistitietoa).

35 Suomenmaa VI (1924) s. 79, 108, 119 ja VIII (1927) s. 180.

ten kerrottiin kutoneen aika yleisesti sivuelinkeinokseen, ja tuotteista mainittiin ”siirhuivit” eli harsohuivit ja miesten pukukankaat. Heinävedellä oli kankureita, jotka kutoivat taitavasti huiveja ja kaupittelivat niitä taloihin. Lapinlahden kylillä oli pikkutilojen emäntiä ja muita vähävaraisia naisia, jotka kutoivat sivuansioikseen. Tuotteista mainittiin täältäkin erikoisesti huivit mutta myös esiliinat ja pöytäliinat.³⁶

Kangasniemen vanhasta kudontapitäjästä on vielä tältäkin aikakaudelta tavallista enemmän tietoja. Kutemajärven kylässä asunut Tyyne Reinikainen kutoi emännille hyvin kauniita ”ristikirjaisia” ja monenvärisiä päähuiveja, joilla oli erinomainen menekki: kaikki käytiin ostamassa kankurin kotoa. Muitakin eteviiä kutojia oli, ja tuotteista mainittiin myös pöytäliinat, pellavapyyhkeet, tākänät ja kuvātākit (pujotuspeitteet). Kangasniemessä viljeltiin yhä pellavaa ja hampua, mutta jo 1920-luvun alkupuolella tuli tavaksi kehruttaa pellavat Tampereella, Tampellan tehtaassa.³⁷

Pieksämäen suuren kudottajan Olga Tepposen liiketoimet kärsivät ensimmäisestä maailmansodasta. Hänellä sanottiin 1916 olleen ”menneinä vuosina” useita kymmeniä kutojia, ja nyt heitä oli siis jo vähemmän.³⁸ Leskeksi jäätyään rouva Tepponen muutti 1919 Mikkeliin mutta jatkoi kudottamista ja kävi tarvittaessa Pieksämäellä ohjaamassa kankureitaan, joskin hän lienee teettänyt siellä enää vain mattoja. Uusia kankaankutojia hän hankki Mikkelin seudulta. Hänen kutojiensa tuotteista mainittiin 1919 mattojen ohella ikkunaverhokankaat, esiliinat ja pöytäliinat, mutta tuotanto ei liene saavuttanut sodanedellisiä mittoja.

Olga Tepponen jatkoi kudottamista 1930-luvun jälkipuolelle saakka, vaikka ikä alkoi rajoittaa hänen toimiaan. Hänellä oli yhä koko joukko kutojia Mikkelin seudulla ja joitakin matonkutojia myös Pieksämäellä. Mikkeliissä hän kudotti 1930-luvun lopulla etenkin puuvillaisia naisten kesäpukukankaita. Niistä osa oli raidallisia, osa kahdeksanniitistä sidosta, joka muodosti kuvioita yksiväriseen kankaaseen. Muista tuotteista on muistettu seinävaatteet ja keikutuolinmatot. Ainakin 1920-luvun lopulle saakka rouva Tepponen toimitti kankaita Suomen Yleisen Käsiteollisuusyhdistyksen kauppaan Helsinkiin, mutta 1930-luvulta on muistettu vain, että niitä myytiin Mikkeliissä.³⁹

.....

36 Tied. 1990 Anna Kosunen, Helmi Pesonen, Saimi Eskelinen.

37 Tied. 1990 Saima Airaksinen.

38 Voutilainen 1916.

39 Käsiteollisuus 1919 s. 40; Pieksämäki 30.1.1942; mst. käsityönopettaja Irja Mahkonen, joka tunsii Olga Tepposen hyvin asuessaan vuodesta 1934 Mikkeliissä. Parissa kirjoituksessa (Lastu ja Lanka 1934 s. 73; Kotiteollisuus 1942 s. 11) liioitellaan rouva Tepposen liiketoimien vähentymistä 1930-luvulla.

Mikkelissä jatkoi metsäpiiripäällikön rouva Ulrika (Ulla) Pasanen (1865–1941) kankaiden kudottamista 1930-luvun jälkipuolelle. Pasaset asuivat Mikkelin esikaupungissa Lähemäellä. Rouva Pasasella oli ollut varhemmin kudontaverstaskin, jossa oli kymmenkunta työntekijää, mutta hänellä oli aina myös kotikutojia ja 1930-luvun jälkipuolella pelkästään näitä, luultavasti hieman vähemmän kuin Olga Tepposella. Ulla Pasanen teetti siihen aikaan ainakin huonekalukankaita, joissa oli sidoksena taalainkudos, sekä ikkunaverhokangasta, pyyhkeitä ja pöytäliinoja. Tuotteet myytiin Mikkelin kaupunkiin ja läheiselle maaseudulle.⁴⁰

Pieksämäellä kankaankudonnalla oli elinvoimaa vielä 1930-luvulla, vaikka Olga Tepposen kustannustoiminta tyrehtyi vähitellen hänen muutettuaan Mikkeleihin. Häntä myöhäisempi pieksämäkeläinen kudottaja oli Pöyhölän kylässä asunut Kustaava Hänninen o.s. Karjalainen (1881–1963), joka teetti 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla muun muassa huiveja.⁴¹ Myös itsenäisiä kutojia oli jatkuvasti. Niinpä lampuodin emäntä Amanda Tarkiainen kutoi 1920-luvulta 1940-luvun alkuun päähuiveja, joita muuan vanhahko nainen kaupitteli Pieksämäellä ja lähipitäjissä kierrellen.⁴² Pieksämäen kudontaperinne on elänyt kauan: vielä 1980-luvun lopulla kaupunkiin tuotiin kotikutoisia huiveja jostakin eteläisestä syrjäkylästä.⁴³

Kymenlaaksossa kudonta oli autonomian ajan lopulla entiseen tapaan ansiokotiteollisuutena vähäistä, minkä kyselyjen vastaukset hyvin osoittavat. Poikkeuksena oli Iitti, jossa Porvoon pitäjän kustantajillakin oli melko pitkistä matkasta huolimatta jokunen kankuri. Iitistä olikin vanhastaan myyty pellava- ja sittemmin puuvillakankaita.⁴⁴ Kudontaperinne eli siellä myöhemminkin, sillä lahtelaisella Helmi Vuorelman kotiteollisuusliikkeellä oli 1920- ja 1930-luvulla työsään lukuisia kotonaan kutovia Iitin naisia.⁴⁵ Kymin taloissa on kerrottu kudotun ainakin 1920- ja 1930-luvulla myytäväksi pellavaisia ruokaliinoja ja kauniisti kuvioituja sängynpeitteitä.⁴⁶

Kymenlaakson itäosassa, Miehikkälässä ja Virolahdella, on kauan kudottu kauniita kuvatäkkejä (pujotuspeitteitä). Niitä kutsutaan usein hieman harhaanjohtavasti raanuiksi, vaikka näiden väritään punamustien peitteiden tekotapa on erilainen kuin varsinaisten raa-

40 Kotiteollisuus 1941 s. 47; mst. Irja Mahkonen.

41 Mst. Martta Collan (Kustaava Hännisen sisarentytär).

42 Mst. Elsa Sarkama; Tied. 1990 Aino Ylönen.

43 Mst. Martta Collan.

44 Karlsson 1938 s. 34; Virrankoski 1963 s. 67, 145.

45 Heiskanen 1984 s. 26; mst. Esko Vuorelma.

46 Tied. 1990 Hilka Kekäläinen.

nujen. Kuvatäkissä kuviolangat pujotetaan kudokseen, mikä tekee sen sangen suuritöiseksi.⁴⁷ Kuvatäkkien varhaisemmasta historiasta puuttuu täsmällistä tietoa, mutta ainakin Miehikkälässä niitä on tehty myytäväksi jo varhain 1900-luvulla ja oletettavasti paljon aikaisemminkin.

Etevnä Miehikkälän kuvatäkkien kutojana on mainittu 1950-luvulla kuollut Liisa Suikkala Suur-Miehikkälän kylästä, ja 1955 sanottiin niiden tunnetuimmaksi tekijäksi Lapjärven kylässä asuvaa Emilia Lappia, joka oli kutonut kuvatäkkejä vuosikymmenien ajan päätyökseen. Näiden vaativien kudonnaisten valmistus lienee ollut lähinnä harvojen ammattikäsitöläisten puuhaa, mikä selittänee sen, että niihin kiinnitettiin varhemmin vähän huomiota. Kuitenkin Miehikkälän komea kuvatäkki elää: niitä kudotaan 1900-luvun lopullakin.⁴⁸

Karjalan Viipurin lääniin kuuluvassa osassa ei autonomian ajan alkupuolella kudottu juuri lainkaan kankaita myytäväksi. Etelä-Karjalaan ja Laatokan-Karjalaan ostettiin päinvastoin suuri osa tarvittavia pellavakankaita Porvoon seudulta ja Savosta, myöhemmin yleistyneet puuvillakankaat taas Porvoon seudulta ja Varsinais-Suomesta. Villakankaiden osalta Etelä-Karjala oli sentään suurin piirtein omavarainen.⁴⁹

Autonomian ajan lopullakaan Etelä-Karjalassa ei ollut yhtään kovin merkittävää kudontapitäjää, mutta aikaisempaan verraten kankaiden myynnistä on aika paljon tietoja. Saimaan seudun pitäjistä myytiin Taipalsaareltä, Lemiltä ja Lappeelta pellavapalttinaa ja sarkaa maaseudun kauppiaille sekä Lappeenrantaan ja Viipuriin, samoin myös Ruokolahdelta ja Rautjärveltä Viipuriin asti. Lappeelta vietiin valmiiksi ommeltuja hameita muun muassa Suursaareen.⁵⁰ Viipurin seudulla myytiin Säkkijärveltä nähtävästi kankaita autonomian ajan lopulla kuten aikaisemmin ja myöhemminkin, mutta tarkkoja tietoja puuttuu.⁵¹

Myös muutamista Karjalan kannaksen pitäjistä on autonomian ajan lopulta kankaiden myyntiä koskevia tietoja. Kirvusta vietiin Viipurin markkinoille ainakin sarkaa, ja myös peitteitä sanotaan sieltä myydyn. Antreasta marttojen paikallisosasto välitti vuoden 1910 tienoilta sarkaa Helsinkiin saakka. Räisälästä sanottiin 1887 kankaita myy-

47 Henriksson 1935 s. 222–245; Vuorela 1975 s. 506; Haikala 1978 s. 6–7.

48 Kymen Sanomat 21.9.1955; Tied. 1990 Kerttu Jokimies, Laila Raisela, Lasse Tiilikka.

49 Virrankoski 1963 s. 74–75, 93–94, 131, 142, 164–165, 195–196.

50 Tied. 1887 ja 1893.

51 Virrankoski 1963 s. 74; Tied. 1903.

dyn Venäjällekin, etupäässä ”kokoontajien” välittämänä. Uudelta-kirkolta kerrottiin 1903, että ”ulkolaisille myytään” erilaisia kankaita, joita 20–30 naista näyttää kutoneen. Venäläisten kesäasukkaiden tarpeet olivat ilmeisesti virittäneet tämän kotiteollisuuden. Toisaalta vuoden 1903 tiedustelun vastaukset osoittavat, että kankaiden kudonta myytäväksi ei ollut Kannaksella vielääkään yleistä.⁵²

Laatokan-Karjalassa Kurkijoki oli 1800-luvun lopulla jonkinmoisten kudontapitäjä. Sieltä myytiin sarkaa ja sarssia sekä hameita, joita maakauppiaat välittivät Venäjällekin. Kurkijoen marttayhdistys piti vuodesta 1907 kudontakursseja ja organisoi sitten kudontaa hankkimalla malleja ja lankoja. Yhdistys myös välitti kudonnaisia, etenkin kauniiksi kiitettyjä ikkunaverhokankaita, vuonna 1911 niinkin paljon kuin 3 900 metriä verhokangasta. Kankaita toimitettiin Viipuriin ja myös Helsinkiin, Marttayhdistyksen myyntitoimistoon. Kutojat ansaitsivat vuosittain noin 2 000 markkaa, ei siis kovin paljoa.⁵³

Suistamalla kertoi vuoden 1903 tiedustelun vastaaja oma-aloitteisesti viiden naisen kutovan esiliinakankaita. Sortavalan pitäjistä kerrottiin 1905 pieneläjien sekä pikkutalojen naisväen kutoneen jo kauan myytäväksi muun muassa hameita, esiliinoja, villaisia ja puolivillaisia pukukankaita sekä hevosloimia. Niitä kudottiin etupäässä talvisin, mutta loisnaisilla oli siihen aikaa myös syksyin kevään. Kudonnaisia myytiin Sortavalan markkinoilla, ja niiden menekki oli usein hyvä; varsinkin Venäjän-karjalaiset ostelivat niitä.⁵⁴

Ainoa Etelä-Karjalasta autonomian ajalta saatu tieto kustannusjärjestelmän soveltamisesta kudontaan on Parikkalasta. Siellä rouva Olga Ahokas perusti 1910 Kangaskylään kotiteollisuusliikkeen, hankki lankoja, opasti naisia kutomaan ja maksoi heille työpalkat. Liike laajeni nopeasti, kunnes sillä oli noin 50 kutojaa, mutta ensimmäisen maailmansodan aikana työ täytyi lopettaa raaka-ainepulan takia. Tämä osoittaa tuotteiden olleen etupäässä puuvillakangasta tai puolivillaista, sillä juuri puuvillan puutetta valitettiin muuallakin.⁵⁵

Maailemansotien väliseltä ajalta eteläisen Karjalan kudonnasta on heikosti kirjallisia tietoja, mutta karjalaisten naisten vireä vastaaminen 1990 tekemääni tiedusteluun paransi lähdetilannetta olennaisesti. Lännestä aloittaaksemme Säkijärven naisten kerrottiin 1923 kutovan näyttelyissä palkittuja kankaita, joita myytiin pitäjän ulkopuolellekin, ja tämä jatkui myös 1930-luvulla. Erikoisesti kiitettiin Säk-

52 Tied. 1887, 1893 ja 1903; Haltia 1949 s. 80.

53 Tied. 1887 ja 1893; Haltia 1952 s. 86; Pelkonen 1958 s. 44–45.

54 Tied. 1903 ja 1905.

55 Vilska 1928 s. 152.

kijärven kauniita kuvatakkejä, joita myytiin Helsinkiin saakka. Myös Luumäen tekotavaltaan hieman erilaisia kuvatakkejä on kiitetty siihen tapaan, että niitä voi päätellä tehdyn sielläkin myyntiä varten.⁵⁶

Lemiltä on paljon tietoja 1920- ja 1930-luvun kudonnasta. Pitäjässä kasvatettiin vielä runsaasti pellavaa, ja siitä myyntikankaat etupäässä kudottiinkin; jonkin verran käytettiin villaakin. Tuotteista on mainittu ennen kaikkea piikko eli rohdinkangas, jota myytiin paljon pyyhkeiksi, mutta hienompaakin palttinaa kudottiin. Kysytty tuote oli myös toimikas, josta saatiin juovikasta värjäämällä osa langoista sipulinkuorin; ostajat käyttivät sitä tyyny- ja patjakankaaksi. Kutojat näyttävät olleen enimmäkseen talollisperheiden naisia. Kankaat myytiin useimmiten Lappeenrannan ja Viipurin torilla mutta tilaustyötäkin tehtiin. Ostajat olivat kaupunkien rouvia ja työläisnaisia, ja melkoisesti pellavakankaita ostettiin myös kylpylaitoksiin.⁵⁷

Lappeenrannan seudun kotikudontaa lisäsivät kaupungissa toimivat kutomot. Varhaisinta niistä johti käsityöopettaja Hinni Orkamo (1872–1951), joka toimi ansiokkaasti Lappeenrannan käsityökoulun johtajattarena kunnes siirtyi yrittäjäksi perustaen 1920 muutamien muiden naisten kanssa kutomon. Yrityksen nimeksi tuli Kotiteollisuus Oy. Orkamo, ja se ryhtyi pian hankkimaan kankaita verstastyön ohella myös kustantamalla kotikudontaa. Lähempiä tietoja kuitenkin puuttuu, paitsi että liike keskittyi sisustustekstiileihin.⁵⁸

Jos Orkamon liike jatkoi kustannustointia joitakin vuosia, sillä oli lopulta kaksikin kilpailijaa Lappeenrannassa. Helsinkiläisellä Kotiteollisuus Oy. Pirtillä oli 1921–34 siellä kutomo, joka teetti kotityötäkin, etupäässä ikkunaverhokankaita. Tämän liikkeen palveluksessa ollut käsityöopettaja, sittemmin kotiteollisuusneuvos Laura Korpikaivo-Tamminen perusti 1932 Lappeenrantaan oman kutomon, ja se harjoitti verstaskudonnan ohella jo 1930-luvulla huomattavaa kustannustointia. Liikkeellä oli kymmeniä ”kotikutojia” eli ”ulkokutojia”, joilla teetettiin etupäässä ikkunaverho- ja kansallispuukankaita sekä pellavaisia pöytäliinoja, jonkin verran myös huonekalukankaita.

Taidekutomo Laura Korpikaivo-Tammisella oli kutojia kaikissa Lappeenrannan lähipitäjissä, eniten Nuijamaalla ja Lemillä. Talvisin heitä oli työssä enemmän kuin kesällä, koska moni kutoi kotitöitensä lomassa; joillakin kudonta oli kyllä pääammattina. Työtaitonsa kannurit olivat oppineet kotonaan, mutta aloittelija sai liikkeeltä erityis-

.....

56 Suomenmaa V (1923) s. 84; Salervo 1946 s. 61; Seppä 1952 s. 381; Haikala 1978 s. 6–7.

57 Tied. 1990 Meeri Haiko, Helka Lattu, Helga Pekkanen.

58 Orkamo Oy. 1931; Tied. 1990 Vilma Jurvanen; Laura Korpikaivo-Tammisen antamia tietoja.

tä neuvontaa. Kutojat noutivat liikkeestä langat, jotka punnittiin luovutettaessa; kankaan luominen jäi kutojan tehtäväksi. Myös valmis kangas punnittiin.⁵⁹

Muualta Etelä-Karjalasta on hajanaisempaa mutta silti valaisevaa tietoa 1920- ja 1930-luvun kotikudonnasta. Suomenmaa-teoksessa kerrottiin 1923 Rautjärveltä myytävän pellavakankaita, ja Torsansalolla Lapakon talossa kudottiin 1930-luvulla puuvillaloomista pyyhekangasta sekä rohtimista että hienommasta pellavasta Imatran taajaman torilla myytäväksi.⁶⁰ Nuijamaan Konnun kylän taloissa kudottiin rekipeitteitä ja karvalankaisia ”täkeiksi” kutsuttuja vuodepeitteitä, enimmäkseen Viipurin torilla myytäväksi, joskus tilaustyönä. Heinojen taloissa kudottiin talvisin pellavakangasta, esiliinakangasta sekä huiveja ja jonkinlaisia raanuja ja myytiin yleensä suoraan kuluttajille.⁶¹ Koivistollakin oli 1930-luvulla sivutoimisia kutojia, jotka myivät kudonnaisia, etenkin ikkunaverhokangasta ja pöytäliinoja Koiviston kauppalan ja Viipurin käsityöliikkeisiin.⁶²

74

Kirvun Rätäkylässä viljeltiin talvisotaan asti pellavaa, joka kehuutettiin tehtaassa ja kudottiin kotona. Kutojat olivat etupäässä viljelijäperheiden emäntiä ja tyttäriä, joilla oli talvisin aikaa käsitöihin. Osa kankaista vietiin Viipurin kevätmarkkinoille, ja kun Kirvun naisten työ oli kotona opitun taidon varassa luotettavaa, pyyhekangas ja palttina menivät hyvin kaupaksi. Muualtakin Kirvusta myytiin 1930-luvulla pellavaisia, puuvillaloomisia pyyhekankaita, joskus myös puuvillaisia nenäliinoja ja harvaksi kudottuja kesähuiveja. Tilauksesta tehtiin pöytäliinojakin.⁶³

Sortavalan seudulla kudonta eli ansiokoteollisuutena ainakin 1920-luvulle, vaikka tietoa on niukalti. Martat organisoivat siellä kansallispukujen hame-, liivi-, esiliina- ja puserokankaiden kudontaa, ja myynnin hoitivat Itä-Karjalan Kotiteollisuusyhdistys ja Viipurin Kotiteollisuuskauppa. Tiedot on esitetty ajoittamatta, mutta innostus kansallispukuihin kehittyi tunnetusti mainittavaksi vasta 1920-luvulla. Suistamalla kudottiin 1930-luvulla sivutoimisesti pellavaisia lakana-kankaita ja pyyhkeitä sekä sängynpeitteitä, joilla oli hyvä kysyntä.⁶⁴

Lähdeaineiston epätasaisuuden uhallakin ansiotyönä harjoitetun kudonnan voi todeta lisääntyneen Karjalan eteläosassa huomattavasti

59 Henriksson 1921 s. 55; Korpikaivo-Tamminen 1987 s. 93; Laura Korpikaivo-Tammisen antamia tietoja.

60 Suomenmaa V (1923) s. 156; Tied. 1990 Anna Suhonen.

61 Tied. 1990 Aune Patjas, Tyne Peltonen.

62 Tied. 1990 Eila Raaska.

63 Tied. 1990 Mari-Anna Aaltonen, Kerttu Varpa.

64 Pelkonen 1958 s. 45; Tied. 1990 Lahja Kananen.

1800-luvun jälkipuolella. Tosin sinne tuotiin yhä kankaita Porvoon seudulta, Paraisilta ja Etelä-Savosta, mutta entiseen verraten tämä oli vähäistä, ja toisaalta kudonnaisia riitti jonkin verran myyntiin lukuisista Karjalan pitäjistä. Lähteissä ei ole puhuttu tämän kehityksen syistä, eikä niitä ole helppo päätellä. Kudonnan tekniikka, joka oli ollut Karjalassa aikaisemmin jonkin verran jäljessä Länsi-Suomesta,⁶⁵ oli epäilemättä edistynyt. Kuitenkin kudonnan kasvu lienee johonkin etupäässä seudun pientilavaltaisuudesta, jonka vuoksi tarvittiin lisätuloja.

Kudonnan kehityksestä Karjalan eteläosassa maailmansotien välisenä aikana ei saa selvää kuvaa. Lappeenrannan seutukunnalla se on voinut lisääntyä kustannustoiminnan ansiosta. Muualla kudonta saattoi olla entistä vähäisempääkin. Varsinaista kudontaseutua Etelä-Karjalasta ei tullut lukuun ottamatta Lemiä, joka on luettavissa merkittäviin kangaspitäjiin.

Pohjois-Karjalasta ei myyty autonomian ajan alkupuolella tietävästi muuta kotikutoista kuin jonkin verran villakankaita, lähinnä sarkaa, Kesälahdelta, Kiteeltä ja Liperistä. Liperi oli tuolloin hyvin laaja pastoraatti, johon kuului useita myöhempiä pitäjiä.⁶⁶ Myöhemmältä ajalta on tältä seutukunnalta tietoja, jotka osoittavat kudontaperinteen jatkuneen.

Kesälahdelta kerrottiin 1905, että kankaita oli kudottu jonkin verran tilaustyönä omaan pitäjään. Kiteen kankaista mainittiin 1887–1905 kolmen kyselyn vastauksissa: ainakin sarkaa, puolivillaista sarssia ja hevosloimia myytiin. Talvella 1892–93 pahan kadon jälkeen kunnan hätäaputoimikunta osti kankaita ja sai kudonnan vilkastumaan. Myöhemminkin etupäässä tilattomat kutoivat syksyisin ja talvisin tehden tilaustyötä pitäjäläisille näiden aineista.⁶⁷ Kiteeseen kuuluneen Rääkkylän taloista myytiin 1887 annetun tiedon mukaan vähän kankaita Joensuuhun ja Sortavalaan, ja 1904 seminaarinjohtaja Oskar Relander sanoi ”kutomateollisuuden” olevan Rääkkylässä yhä hyvissä voimissa.⁶⁸

Liperistä kerrottiin 1887 myytävän monenlaisia kankaita etupäässä Joensuun markkinoilla ja 1893 täsmennettiin, että pitäjistä myytiin pellavapalttinaa, rohdin- ja puolivillakankaita sekä esiliinoja ja huiveja. Kankaita kudottiin ympäri pitäjää, melkein yksinomaan taloissa, ja myytiin suoraan kuluttajille, mikä viittaa lähinnä markki-

65 Virrankoski 1963 s. 88.

66 Virrankoski 1963 s. 196.

67 Tied. 1887, 1893 ja 1905.

68 Tied. 1887; Relander 1904 s. 141.

nakauppaan. Joensuun markkinauutisissa mainittiin 1886 saran ja puolivillalaisen hinnoista.⁶⁹ Ansiotyönä harjoitettu perinteellinen kudonta näyttää säilyneen Pohjois-Karjalan lounaisissa pitäjissä 1800-luvun loppuun saakka hyvin ja jonkin verran monipuolistuneena. Parhaat olivat ilmeisesti Liperi ja Rääkkylä, joissa kankaita myytiin taaloista mutta vain harvoin pieneläjien mökeistä.

Uudentyyppistä kudontaa syntyi Joensuun kauppiaitten ryhdyttyä harjoittamaan kustannustointia. Sen alkua en pysty ajoittamaan aivan tarkasti. Joensuulaisessa lehdessä kerrottiin 1884: ”Monet kauppiaat kaupungissamme, samoin kuin useissa paikoin muuallakin näillä seuduin ovat viimekuluneina vuosina ottaneet tavaksi kudottaa kaikki kaupassa käytettävät pumpulikankaat eli n.s. ’tyygit’ paikkakunnan kankureilla.” Kontiolahdella sanottiin 1905 joensuulaisten kudotustoiminnan alkaneen noin 30 vuotta sitten. Varovasti yhdistämällä nämä tiedot voitaneen otaksua kudottamisen alkaneen 1870-luvulla, ehkä sen jälkipuolella.

Joensuun kudottajien sanotaan muissa lähteissä olleen kauppiaita, mutta seudun olot hyvin tuntenut sanomalehdentoimittaja Tahvo Könönen kertoi 1904 täsmällisemmin, että kaupungin ”värjäyslaitosten omistajat (ovat) kudottaneet tehtaissaan värjäytyjä pumpulilankoja kankaiksi” useissa ympäristön pitäjissä. Tiedot eivät ole keskenään ristiriidassa, koska kauppiaat saattoivat aivan hyvin omistaa värjäämöjä. Kankureita he hankkivat ilmeisesti aluksi itse kaupungista ja sen lähikylistä, kuten 1887 nimenomaan sanotaan.

Näitä kyliä olivat epäilemättä Joensuun liepeillä sijainneet Kontiolahden kylät, jotka liitettiin myöhemmin Pielisensuuhun, mutta myös Kiihtelysvaarasta ilmoitettiin 1887 naisten kutovan kankaita ”Joensuun kauppiaille myötäväksi, siten että nämä kauppiaat antavat tarpeet” ja keuhuttiin käsityötaitoa parhaaksi Mulon ja Hammastalahden kylissä. Nämä sittemmin Pyhäselkään kuuluneet kylät olivat lähellä Joensuuta, joten kauppiaille kutovat kankurit asuivat epäilemättä juuri niissä.

Vuoden 1887 tiedustelun liperiläinen vastaaja ei tiennyt mitään erityisesti kysytystä kustannustoiminnasta, mistä voinee päätellä, että joensuulaiset eivät olleet vielä hankkineet kutojia Liperistä. Vuonna 1904 Oskar Relander jo tiesi useiden Joensuun kauppiaiden kudottavan siellä puuvillakankaita, etenkin Mattisenlahden, Käsämän ja Komperon kylissä mutta ilmeisesti muuallakin. Mainitut kolme kylää olivat aika lähellä maantietä, joten niistä oli kohtalaisen lyhyt matka ”Join kaupunkiin”. Tämän laajemmalle Joensuun kauppiaiden

.....

69 Tied. 1887 ja 1893; Karjalatar 18.12.1886.

kudottamistoiminta ei liene ulottunut; esimerkiksi Rääkkylästä ei ole siihen viittaavia tietoja.

Joensuulaisten sanottiin jo 1887 harjoittavan kudottamista ”suuressa määrässä”, mutta ensimmäinen tarkempi arvio on vuodelta 1891, jolloin pormestari arvioi kudottajien työllistävän 250 kankuria. Vuodelta 1904 on kaksi karkeaa arviota: Tahvo Könösen mukaan sadat kansannaiset olivat saaneet tuloja kyseisestä kudonnasta, ja Oskar Relander sanoi yksin Liperissä olevan ”säännöllisesti satoja kangaspuita käymässä” joensuulaisten toimesta. Kontiolahdella arvioitiin 1903 sadan naisen kutovan puuvillaisia naisten pukukankaita. Kaiken kaikkiaan joensuulaisten työllistämiä kankureita lienee ollut 1900-luvun alkuvuosina vähintään 300–400 henkeä. Muutenkin seudun kudonta oli Suomen oloissa runsasta.

Kutojista on lähempiä tietoja Kontiolahdella, missä kerrottiin 1905 heihin kuuluvan talojen ja torppien naisväkeä mutta kaikkein eniten ”loisia”. Kyseessä lienevät olleet etupäässä mäkitupalaiset, koska taloissa loisina asuvilla oli varmaankin harvoin tilaisuutta käyttää omia kangaspuitaan tuvassa. Loisnaisten sanottiin kutovan noin kahdeksan kuukautta vuodessa; kesä kului tietysti maatoissa. Voi vain arvailla, oliko kutojien sosiaalinen koostumus samanlainen myös Pyhäselässä ja Liperissä. Könösen arvio, jonka mukaan taito ja harrastus kankaankudontaan oli lisääntynyt Joensuun seudulla kustannustoiminnan ansiosta, on hyvin uskottava.

Teetettyjä kankaita koskevat tiedot ovat yhtenäiset: kyseessä olivat puuvillakankaat. Könönen antoi 1904 lähempiäkin tietoja: ”Kudotaan pumpulikankaita, sieviä ristikirjaisia malleja, punasen, valkean kirjavia.” Tämä lyhyt kuvaus voi olla yksipuolisen yleistävä; onhan kyseessä vähintään 30 vuoden pituinen ajanjaksokin. Joka tapauksessa joensuulaisten kudottamat kankaat olivat ainakin pääasiallisesti naisten puku- ja esiliinakankaita. Kaiken kaikkiaan Joensuun seudun kustannustoimi tuotti sellaisia kankaita, joiden teettämisellä se oli muuallakin alkanut, mutta ei ole varmaa, ettei muitakin kankaita kudoitettu.

Joensuulaisten teettämien kankaiden laatua kiitettiin sanomalehdessä jo 1884 Karjalattaren kirjoittajan katsoessa, että niiden laatu oli kaikin puolin parempi kuin vastaavien ulkomaisten. Tahvo Könönen kiitti 1904 näiden kankaiden kestävyyttä. Tietysti molemmilla kirjoittajilla oli hyvä halu kehua kotipuolen kankaita, mutta silti he voivat olla oikeassa. Joensuulaiset lienevät turvautuneet koettuihin menetelmiin, joilla väri saatiin pitäväksi, ja he käyttivät luultavasti vahvempia lankoja kuin ulkomaiset tehtaat.

Kankaiden myyntialueesta on vain hataria tietoja. Kudottajat kaup-

pasivat tietysti niitä omissa puodeissaan Joensuun ja lähipitäjien asukkaille, ja varsinkin markkina-aikoina ostajia tuli kauempaakin. Könönen kertoi 1904, että Joensuun kankaiden kysyntä oli niiden kestävyysansioista kasvanut muissakin Suomen kaupungeissa, ja samana vuonna Oskar Relander todisti, että niitä kaupattiin laajalti Suomessa ja oli yritetty viedä Saksankin.⁷⁰

Pielisen seudultakin on 1800-luvun lopulta alkaen jonkin verran tietoja kudonnan kehittymisestä ansiokotiteollisuudeksi. Pielisjärven vaivashoidon esimies Juho Kärki kertoi 1905, että maakauppiaiden luvun kasvaessa noin 30 vuotta sitten muutamat heistä alkoivat kudottaa puuvillaisia huiveja sekä esiliina-, hame- ja vuorikankaita, jopa miesten kesäpukukankaita myydäkseen niitä rahvaalle puodeissaan. Erikoisesti ”kauppiaan emäntä” Maria Ryyänen kehotti ja opasti tittomattoman väen naisia kudontaan. Hyvin moni leski ja naimaton nainen ansaitsi talvikaudet toimeentulonsa kutomalla kauppiaille. Vaikka Kärki ei nimenomaan sanonut heidän kutoneen teettäjiä aineista, muu ei voine tulla kysymykseen.

78

Juho Kärjen mukaan kotikutoisilla kankailla oli ollut vähän kalliimman hinnankin uhalli ennen parempi menekki kuin tehdastekoisilla, mutta ajan mittaan nämä työntyivät etualalle, eivätkä kauppiaat myyneet vuoden 1905 tienoilla enää paljoakaan kotikutoista. Näyttää siltä, että kudottaminen alkoi Pielisjärvellä osapuilleen samaan aikaan kuin Joensuussakin, ehkä sieltä saadun esikuvan mukaan ja viimeistään vuoden 1880 vaiheilla. Vuoteen 1905 mennessä tämä toiminta oli jo kuihtunut, kenties kokonaan päättynyt, koskapa Kärki ei maininnut siitä omaa aikaansa tarkoittaessaan.⁷¹

Nurmeksessa harjoitti vähäistä kustannustointia piirilääkärin rouva Anna Charlotta Collan o.s. Sallmén (s. 1853), raumalaisen kauppiaan tytär. Collanit tulivat Raumalta 1879 ja asuivat Nurmeksessa vuoteen 1891. Nuori tohtorinna, joka oli ilmeisesti tutustunut lapsuudenkodissaan sekä liiketoimiin että käsitöihin, perusti verstaan teettäkseen muun muassa ikkunaverhoja ja pellavaisia pöytäliinoja, ja lisäksi hän antoi kotona kudottavaksi vähemmän vaativaa työtä. Tohtorinna maksoi palkan heti työn valmistuttua ja opetti Nurmeksen naisille entistä parempaa kutomataitoa. Perimätiedon mukaan hän teetti kudonnaisia myytäväksikin, tuskin sentään kovin paljon.⁷²

70 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Karjalatar 8.7.1884; Könönen 1904 s. 170; Relander 1904 s. 141; Ahonen 1985 s. 286–287.

71 Tied. 1905.

72 Bergholm A 1901 s. 334; TY Kans Käsityöläisten muistelmia, Elin Karjalainen s. 1895 (perimätietoa äidiltä). Rouva Collanin sanotaan lähettäneen kudonnai-

Joensuun seudun kankaita voitiin lähettää laivayhteyksien varas-
sa ainakin Viipuriin asti, mutta Karjalan radan ulottuminen Joensuu-
hun 1894 mahdollisti myynnin entistä laajemmalle. Pian yhteyksien
paraneminen alkoi kuitenkin lisätä tehdastekoisten kankaiden, myös
Juho Kärjen vihaamien venäläisten leninkikankaiden myyntiä. Pie-
lisjärven pienehköt kudottajat kärsivät tästä jo vuosisadan vaihteessa,
mutta niin lienee käynyt varsin pian joensuulaistenkin.

Mihin saakka Pohjois-Karjalan kauppiaiden kustannustoiminta
kesti, ei selviä tarkalleen lähteistä. Relanderin ja hyvänä asiantunti-
jana pidettävän Tahvo Könösen mukaan kudottaminen oli vielä 1904
Joensuun seudulla täydessä voimassa, kun taas Juho Kärjen tiedot
osoittavat sen kuihtuneen Pielisjärvellä siihen mennessä pahasti. En-
simmäisen maailmansodan aikana raaka-ainepula tuntui varmaan Jo-
ensuussakin ja lopetti ehkä kudottamisen kokonaan. Myöhemmissä
lähteissä ei ainakaan puhuta mitään tästä toiminnasta. On kyllä mah-
dollista, että varsinainen romahdus oli tapahtunut jo ennen sotaa.⁷³

Juho Kärki kertoi 1905, että jotkut Pielisjärven naiset kutoivat va-
rakkaalle rahvaalle talvisin tilauksesta pöytä- ja pyyheliinoja, ikku-
naverhoja ynnä muuta joko omista tahi tilaajan langoista, ja vakuut-
ti kaiken siellä kudotun menneen kaupaksi omassa pitäjässä.⁷⁴ Nur-
meksessa oli muistitiedon mukaan ennen ensimmäistä maailmanso-
taa monta vanhahkoa naista, jotka olivat ostaneet palkollisina sääs-
tämillään varoilla oman mökin, pitivät vähän karjaa ja kutoivat lisä-
ansioiksi. Myös ison talon emäntä Eeva Karjalainen (s. 1863) kutoi
vanhemmilla päivillään myötäväksi paljon pöytäliinoja ja ”siirihui-
veja” eli puuvillaisia, kesällä käytettyjä harsohuiveja.⁷⁵

Maailmansotien väliseltä ajalta Pohjois-Karjalan kudonnasta on
kovin vähän aineistoa, mutta vuoden 1945 tiedustelun yhteenvedon
mukaan siellä oli sentään 115 sivutoimista kankaankutojaa. Kun tä-
mäkin lienee vähimmäisluku, ansiokotiteollisuutena harjoitettu ku-
donta ei ollut suinkaan hävinnyt jäljettämiin. Sen etevänä edustaja-
na voidaan mainita emäntä Aino Tuononen (1896–1966), joka kutoi
Säyneisen kirkonkylässä sivuansioikseen ja hyvin taitavasti muun
muassa lakana-, ikkunaverho- ja pyyhekankaita, vanupeittojen ja nah-

.....
sia Raumalle myytäväksi, mutta tätä on 1880-luvun liikenneoloja ajatellen vai-
kea uskoa.

73 Kalevi Ahonen (1985 s. 186–287) arvioi kudonnan päättyneen Joensuun
seudullakin jo vuosisadan vaihteessa, mutta hänen lähdeohjansa on liian sup-
pea.

74 Tied. 1905.

75 TY Kans Käsityöläisten muistelmia, Elin Karjalainen. Kyseinen emäntä oli ker-
tojan anoppi. Siirihuvien nimitys johtuu ruots. sanasta ”skirduk”.

kasten päällisiä ja raanuja. Perhe oli suuri ja navetassa useita lemmiä, mutta silti emännällä riitti tarmoa monipuoliseen kudontaan.⁷⁶

Liperissä kudottiin Suomenmaa-teoksen mukaan 1927 yhä hevosloimia, joilla oli hyvä menekki Joensuussa. Niistä on samaan aikaan sijoittuva muistitiedon sirpale, jonka mukaan loimia kudottiin nimenomaan karvalangoista. Muuten pitäjän kudonnan mainittiin 1927 olleen aikaisemmin runsasta mutta todettiin halpojen tehdasvalmisteiden vähentäneen suuresti sen merkitystä.⁷⁷ Liperin 1908 perustettu marttayhdistys myi jäseniensä kutomia ikkunaverhokankaita 1920- ja 1930-luvulla Kuopion ja Tampereen suuriin kangaskauppoihin. Muistitiedon mukaan pitäjän länsiosan taloissa ei maailmansotien välisenä aikana juuri kudottu myyntiä varten, mutta ”mökin muijat ja loiseukot” tekivät jonkin verran huiveja, joita he möivät kulukauppaa käyden.⁷⁸

Etelä-Pohjanmaa

Pohjanmaan parasta kudontaseutua oli autonomian ajan alkupuolella maakunnan eteläinen sisämaa, josta myytiin laajalta yhtenäiseltä alueelta kankaita: pellavaisia, hamppuisia ja villaisia, 1840-luvulta lähtien puuvillaisiakin. Huomattavina kudontapitäjinä mainittiin ennen kaikkea Vähäkylä ja Ilmajoki, ajanjakson lopulla myös Kauhava. Rannikon ruotsalaisista pitäjistä ja itäiseltä Järvisseudulta kankaita ei sen sijaan myyty juuri ollenkaan.

Etelä-Pohjanmaan kudonta oli korkeatasoista, mutta sen tuotteita voitiin myydä vain nimeksi maakunnan ulkopuolelle. Lehtikirjoituksessa kauhisteltiin vielä 1883 kotikutoisten kankaiden halpuutta Vaasan torilla. Kirjoittaja kaipasi välittäjiä markkinoimaan kankaita muille seuduille; mutta vaikeuksien varsinaisena syynä oli Pohjanmaan huono liikenteellinen asema.¹ Sitä taas paransi juuri näihin aikoihin aivan olennaisesti Tampereen-Vaasan radan valmistuminen 1883 ja Seinäjoen-Oulun radan avaaminen 1886. Sittemmin kudonnan kehitys oli eri pitäjissä hyvin vaihteleva.

Rannikkopitäjissä etelästä Vaasan seudulle rahvaan vaatetuskulttuuri oli rikas, mutta täällä kudottiin yleensä vain omaan tarpeeseen, jopa ostettiin kankaita sisämaasta. Lehtikirjoituksessa pahoiteltiin 1867 ruotsalaisten pitäjien vähäistä kudontaa, ja vuoden 1903 kyseilyn hatarat mutta järjestelmällisesti kerätyt tiedot ovat hyvin kieltei-

76 Tied. 1945 ja 1990 Katri Parviainen.

77 Suomenmaa VIII (1927) s. 233; Puhakka 1977a.

78 Turkkila 1966 s. 287; Tied. 1990 Toivo Parviainen.

1 Virrankoski 1963 passim; Helsingfors Dagblad 29.3.1883.

siä. Vain Maalahdelta ja Sulvasta on 1800-luvun lopulta lyhyt maininta kankaiden myynnistä.² Pohjoisempaan kudottiin Vöyriellä ja Oravaisissa vähän enemmän. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksen mukaan Vöyrieltä myytiin hieman huiveja ja kankaita, ja Bo Lönnqvist on osoittanut pitäjän kudonnan tuottaneen vielä 1900-luvun alussa myytäväksi myös esiliinoja ja vaippoja. Oravaisista mainittiin 1887 myyntituotteena puuvillakankaat, 1905 nimenomaan ikkunaverhokankaat.

Molemmissa pitäjissä kutojat olivat tilatonta väkeä. Oravaisissa kerrottiin 1905 heidän tekevän tilaustyötä, jota oli saatavissa miltei enemmän kuin ennätettiin tehdä, ja 1916 sanottiin kutojien olevan ammattilaisia. Vöyriellä he olivat etupäässä mäkitupalaisia, jotka olivat kesällä paljolti päiväläisinä taloissa mutta kutoivat talvisin. Monet olivat hyvin taitavia kankureita. Kudonnaisten myynti rajoittui Vöyriellä ja Oravaisissa yleensä omaan pitäjään.³ Oravaisissa kerrottiin 1887 erään kauppiaan kustantaneen puuvillakankaiden kudontaa, ja Vöyriellä oli 1900-luvun puolella muuan paikallinen kudottaja, kauppias hänkin. Suuria yrittäjiä nämä eivät näytä olleen, kankaat myytiin ehkä omassa puodissa.⁴

Suomenkielisistä pitäjistä Karijoella jatkui perinteellinen kudonta 1900-luvulle: 1887 sanottiin taloissa kudottavan kankaita myytäväksi ja 1903 mainittiin tuotteista erikoisesti huivit.⁵ Kyrönjoen varrella myytiin 1800-luvun lopulla jonkin verran kankaita Isostakyröstä ja Ylistarosta, etupäässä lähiseudulle ja jonkin verran Vaasaan. Isonkyrön kankaista on lähempiä tietoja: 1875 mainittiin villa- ja puolivillakankaat, 1893 puuvillakankaat ja pöytäliinat, joten kudonta oli aika monipuolista. Kovin laajaa se ei ole voinut olla näissä pitäjissä, mutta toisin oli laita Vähässäkyrössä, jota käsitellään tuonnempana erikseen.⁶

Ilmajoen suurpitäjän kankaita kiitettiin kovasti vielä 1860-luvulla, ja niiden myynnistä on vuosisadan lopultakin tietoja emäpitäjistä, Kurikasta, Seinäjoelta ja Peräseinäjoelta. Kankaiden laadusta ei ole paljon tietoa, mutta Ilmajoelta ja Kurikasta mainittiin 1870-luvulta villa- ja puuvillakankaat ja Seinäjoelta 1893 ”nukelmapeitteet” eli nukkaroidit, sarssi, villakangas ja pellavapalttina. Ilmajoelta on 1800-luvun lopulle palautuva muistitieto jopa karkean hurstin eli rohdinkankaan myymisestä. Täällä sanottiin toisaalta jo 1887 halpojen tehdastuotteiden vähentäneen kotikudontaa.

.....

2 Smeds 1935 s. 385; Tied. 1893; Heikel 1934; Dahl 1934.

3 Tied. 1905; Nordström 1916; Lönnqvist 1972 s. 305–308.

4 Tied. 1887; Gyllén 1981 s. 27, 40.

5 Tied. 1887 ja 1903.

6 Knubb 1975 s. 158; Tied. 1887 ja 1893.

Kurikasta ja Seinäjoelta kerrottiin samana vuonna etupäässä tilattomien kutovan, ja tuotteet myytiin paikkakunnalla tai lähikaupunkeihin, usein maakauppiaiden välittämänä. Lähteiden hataruuden uhalakin on ilmeistä, että vaikka naisten käsityötaito säilyi Ilmajoen entisen suurpitäjän alueella hyvänä ja monipuolisena, ansiotyönä harjoitettu kotikudonta taantui tuntuvasti autonomian ajan lopulla. Vaativimmat kudonnaiset kuten tämän seudun kuuluisat tākānät ja ryyjyt olivat tietävästi etupäässä ammattikankurien työtä.⁷

Etelä-Pohjanmaan eteläisimmästä osasta on mainittava myös Alavuden ja Töysän kudonta, jota kuvattiin vuosien 1887 ja 1893 aineistossa siihen tapaan, että sillä voi päätellä olleen merkitystä. Näistä pitäjistä myytiin pellava-, puuvilla- ja villakankaita sekä puolivillaisia kuten sarssia; Töysästä mainittiin vielä 1893 hammppukankaankin myynnistä. Siellä kerrottiin sekä talojen naisväen että tilattomien myyvän kankaita, joita vietiin myös kaupunkiin ja markkinoille. Alavudella kankaat sanotaan myydyin etupäässä omaan pitäjään, osaksi maakauppiaille.⁸

Maailmansotien väliseltä ajalta Etelä-Pohjanmaan etelä- ja länsiosan kudonnasta on vähän tietoja, Vähääkyröä lukuun ottamatta. Muistitieto mainitsee sieltä täältä etevän kankurin, mutta he näyttävät olleen yleensä tilaustyötä tekeviä ammattikäsityöläisiä. Ansiokoteollisuutena kudonta oli jäänyt monissa pitäjissä vähiin.⁹ Närpiöstä kerrottiin Suomenmaa-teoksessa 1925 hieman yllättäen, että kankaita myytiin jonkin verran pitäjän ulkopuolellekin, ja Alavudella sanottiin kankaita kudottavan yhä ”osittain myytäväksikin”. Vöyryllä kudonta jatkui Lönnqvistin mukaan entiseen tapaan 1920-luvulle asti.¹⁰

Jurva ei esiinny autonomian ajan lähteissä kudontapitäjänä, mutta kudontaa virkisti Kotiteollisuus Oy. Pirtti perustamalla 1921 kudontaverstaan tähän pitäjään, jossa toiminimellä oli jo ennestään huonekaluverstas. Työpajaan otettiin muutama kudontaoppilas ja lisäksi ruvettiin teettämään kotityötä. Pirtin kudontaverstas toimi Jurvassa muutaman vuoden ja teetti paljon huonekalukankaita, pöytäliinoja, sängynpeitteitä ja muita tekstiilejä. Jotkut Jurvan naiset kutoivat myöhemminkin kauan Pirtille, mutta ei käy selville, oliko kyseessä kustannustoimi vai tavallinen tilaustyö.¹¹

7 Virrankoski 1963 s. 197; Knubb 1975 s. 163, 185; Tied. 1887 ja 1893 s. 22, 24; Virrankoski 1981 s. 9; Kontturi 1952 s. 168–169.

8 Tied. 1887 ja 1893.

9 Tied. 1990.

10 Suomenmaa VII (1925) s. 63, 372; Lönnqvist 1972 s. 305–308.

11 Henriksson 1921 s. 55; Vaasa 2.8.1934; Saukkola 1966 s. 3.

Vähänkyrön alueeltaan pienessä pitäjässä oli 1700-luvulta lähtien kudottu paljon hyväksi kiitettyjä kankaita. Autonomian ajan alkupuolella Vähäkyrö myi yhä runsaasti pellava- ja villakankaita ja jonkin verran hamppuisia, ja puuvillakankaita kudottiin paljon jo 1800-luvun keskivaiheilla. Vähänkyrön pellavakankaat olivat yhä kuuluisia myös hyvästä laadustaan.¹² Vanhalla hyvällä kannallaan Vähänkyrön kudonta oli myös 1872 julkaistun lehtikirjoituksen mukaan: kevät-aikaan kuului joka tuvasta kangaspuiden pauke, ja tuotteet olivat kauniita ja kestäviä. Niistä puuvillaisista ja puolivillakankaista, joita kaupattiin päivittäin runsain määrin Vaasan torilla, pääosa oli kudottu Vähässäkyrössä.¹³

Näistä ajoista lähtien Vähänkyrön kudonta organisoitiin vähitellen kustannusjärjestelmän kannalle. Jos 1909 kirjattu muistitieto pitää paikkansa, kustannustoimen aloitti 1874 mäkitupalaisen leski Maria Nikko eli Männikkö, jolla oli monta lasta elätettävänä. Mistä ja miten kudottamisen ajatus oli tullut Vähänkyröön, jää arvaamisen varaan; aivan lähellä ei esikuvia tiettävästi ollut. Vuonna 1887 kerrottiin, että kudottajina oli eräitä maakauppiaita ja muutakin väkeä, joten kustannusjärjestelmä oli hyvää vauhtia etenemässä.¹⁴

Matti Auran 1909 tekemän tutkimuksen mukaan Vähässäkyrössä oli 215 kudottajien laskuun työskentelevää ja kymmenkunta itsenäistä kutojaa. Kudottajia oli 16 henkeä, joista viisi oli kauppiaita, neljä palstatilallisia ja seitsemän mäkitupalaisia. Kahdella kustantajalla oli noin 40 vakinaista kutojaa, neljällä 15–20 ja kymmenellä 5–10. Suurimmat kustantajat olivat varmaan kauppiaita; useimmat muut taas toimivat selvästi hyvin vähäisin pääomin. Aura huomautti luotettavan ihmisen voivan saada lankoja velaksikin ja tarkoitti nähtävästi, että jotkut kudottajat olivat aloittaneet luoton varassa. Muistitieto nimeää kaksi varhaista, merkittävää kudottajaa: Maria Hakasen ja kauppias Jaakko Valtarin, molemmat Saarenpään kylästä.¹⁵

Auran luvut ovat arvion luonteisia, mutta kuva lienee pääpiirteisään oikea. Arviota kutojien kokonaismäärästä tukee vuoden 1903 tiedustelun vastaus, sillä vastaaja on ilmeisesti todella tutkinut asiaa ja saanut tulokseksi 237 kankuria. Vähänkyrön kutojien sanottiin 1887 olevan etupäässä itsellisiä ja torppariväestöä, 1905 itsellisiä ja pikkutalojen naisväkeä. Pääosa kankureista kutoi melkein vuoden ympäri, osa taas vain talvisin ja joutoaikoina. Aura sanoi 1909 tekemiensä havaintojen nojalla, että ansiotyökseen kutovat Vähänkyrön nai-

12 Virrankoski 1963 s. 60, 75–76, 133, 147, 196.

13 Vbl 4.5.1872.

14 Tied. 1887; Aura 1911 s. 196; SKS Suomen Nuorison Liiton kok. (1967).

15 Aura 1911 s. 196–197; SKS, SNL:n kok. (1967) s. 215–216; Gyllén 1981 s. 15.

set olivat yleensä torpparien, mäkitupalaisten ja pientilallisten vaimoja. Päätyönä kudonta oli joillakin leskillä, naimattomilla naisilla ja ”amerikanleskillä” eli siirtolaisten vaimoilla.

Auran mukaan kymmenvuotiaita lapsiakin osallistui Vähäsäkyrössä kudontatyöhön puolaamalla lankoja, ja hän kertoi tyttöjen opettelleen varhemmin kutomaan jo 12–15 vuoden iässä. Vuoden 1910 tienoilla kutominen aloitettiin entistä vanhempana, minkä Aura katsoi johtuvan koulunkäynnistä, ja epäilemättä kansakoulussa olikin tuohon aikaan 12–15 vuoden ikäisiä tyttöjä. Kokonaiskuva on selvä: Vähänkyrön kutojat olivat autonomian ajan lopulla pieneläjien ja pik-kutalollisten vaimoja ja tyttäriä sekä vähävaraisia yksinäisiä naisia, ja pääosa näistä käytti hyvin suuren osan vuotta kudontaan.¹⁶

Aura sanoo puuvillakankaita Vähänkyrön kudonnan päätuotteeksi ja mainitsee ohimennen patjakankaat ja puolivillaiset naisten pukukankaat. Auran tarkoittamat puuvillakankaat olivat melko varmasti etupäässä leninki- ja esiliinakankaita, joita kotikudonta tuotti näihin aikoihin muuallakin. Vuoden 1893 selonteossa kerrottiin Vähästäkyröstä myydyin myös huiveja, muun muassa harsohuiveja, sekä nenäliinoja. Muistitiedon mukaan Vähäsäkyrössä kudottiin jo autonomian ajan lopulla myös täysivillaisia naisten pukukankaita ja ”Kyröön trikooksii” kutsuttua puolivillaista miesten pukukangasta.¹⁷ Erinäisiä miesten pukukankaita nimitettiin näet tuohon aikaan trikoiksi, vaikka ne kudottiin kangaspuin.¹⁸ Myös 1920-luvun kudonnasta saadut tiedot viittaavat vahvasti siihen, että Vähästäkyröstä myytiin autonomian ajan lopulla ennen kaikkea erilaisia pukukankaita.

Vuoden 1903 vastaaja huomautti, että Vähänkyrön kutojat ”tekevät melkein jokainen kaikkia kysytyitä töitä”, joita oli G.A. Helsingiuksen tiedustelussa kymmenisen lajia, ja varmaan tuotanto olikin vanhassa kudontapitäjässä monipuolista. Toisaalta vuoden 1905 kyselyyn vastannut talollinen Tuomas Jussila huomautti, että yksinkertaisten kankaiden kudonta kannatti paremmin kuin ”taiteellisien”, ja Aura valitti samassa hengessä, että puuvillakankaiden kudonta oli lähes hävittänyt taiteellisemmat ja arvokkaammat kudonnaiset. Nämäkin tiedot tukevat sitä päätelmää, että päätuotteiksi olivat tulleet pukukankaat.¹⁹

Jussila katsoi Vähänkyrön kudonnan kasvaneen 1860-luvun nälkävuosista alkaen, ja Matti Aura arveli sen lisääntyneen kustannus-

16 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Aura 1911 s. 195–199. Lapset luettiin Etelä-Pohjanmaalla 1900-luvun alussa vielä 14-vuotiaina kansakouluikäisiksi (Kallio R 1988 s. 28).

17 Tied. 1893; Aura 1911 s. 196, 200; SKS, Suomen Nuorison Liiton kok. s. 215.

18 Vallinheimo 1960 s. 81.

19 Tied. 1903 ja 1905; Aura 1911 s. 196.

järjestelmän tultua käytäntöön ja olleen laajimmillaan vuosien 1906–07 vaiheilla. Toinen Auran tuntemista suurimmista kustantajista, jolla oli ollut vuoteen 1909 mennessä 6–7 vuoden ajan keskimäärin 40 kutojaa, oli kertonut kudottavansa vuosittain 30 000 kyynärää, kutojaa kohti siis 750 kyynärää. Tällaisen teettäjän kankurit lienevät kumminkin työskennelleet tavallista kiinteämmin. Jos oletetaan Vähänkyrön noin 225 kankurin kutoneen keskimäärin vähän yli 500 kyynärää vuodessa, kokonaistuotanto olisi ollut 115 000 kyynärää eli 70 000 metriä. Karkeanakin arvio ilmaisee, mitä luokkaa Vähänkyrön kudonta oli.²⁰

Kankaita kerrottiin 1905 viedyn paljon Vaasan torille ja myös kaupitellun naapuripitäjissä, joissa menekki oli verraten hyvä. Matti Aura totesi samaan tapaan Vähänkyrön kankaiden menekin olevan paras Vaasan torilla, missä suurimpana ostajakuntana oli ruotsinkielinen rannikkoväestö. Kankailla käytiin vielä hieman kulkukauppaakin. Yhden kustantajan Aura sanoi käyttävän kauppamatkustajaa. Tällainen edustaja otti tietysti tilauksia, ja ostajina lienee siis ollut kaupunkien kangaskauppoja ja isoja osuuskauppoja, jotka saattoivat tilata suurehkoja kangaseriä.²¹

Ansiotyönä harjoitetun kudonnan merkitystä pidettiin Vähässäkyrössä autonomian ajan lopulla huomattavana. Vuoden 1887 kyselyn vastaaja sanoi monen perheen saavan pääasialliset tulonsa kotiteollisuudesta, jonka toinen päähaara kudonnan ohella oli läkkiastioiden valmistus. Tuomas Jussila totesi 1905, että kudonnan merkitys pitäjälle oli varsin suuri, ja siihenhän Aurankin tiedot viittaavat, joskin hän korosti kutojien työpalkan pienuutta.²²

Ensimmäisen maailmansodan ajan olosuhteista on säilynyt luotettavan tuntuinen ja jossain määrin valaiseva muistitieto. Kerrotaan lankojen laadun huonontuneen sodan aikana. Tällöin kaksi vähäkyröläistä kudottajaa lähti ajaa kahnustamaan polkupyörillä rantamaantietä etelään ostaakseen lankoja kyläkaupoista. Tyhjentäen puodit järjestelmällisesti Kaskisiin asti miehet saivat kokoon hyvän varaston, koska ruotsalaispitäjissä ei juuri kudottu.²³

Kertomus liittyy muuallakin mainittuun sota-ajan lankapulaan ja toisaalta rannikkoseudun kudonnan vähäisyyteen, joka oli luonut vanhastaan hyvän markkina-alueen. Se kaiketi kannusti Ruotsin-ajasta lähtien Vähänkyrön naisia kutomaan. Yleisinä taustatekijöinä on lisäksi muistettava pitäjän tiheä asutus väentiheyden ollessa jo 1810

20 Tied. 1905; Aura 1911 s. 197, 202.

21 Tied. 1887; Aura 1911 s. 202–203.

22 Tied. 1887 ja 1905; Aura 1911 passim.

23 Gylldén 1981 s. 16.

Vähässäkyrössä 13,3 henkeä neliökilometriä kohti²⁴ ja itsellisväestön runsaus sekä pitäjän asema lähellä rannikkoa ja Vaasan kaupunkia, mikä helpotti teknisten ja taloudellisten innovaatioiden omaksumista.

Maailmansotien väliseltä ajalta Vähänkyrön kudonnasta on käy-tettävissä Pertti Gylldénin kokoama esitys, joka perustuu Kyrönmaan Opiston perinnepiirin 1980 keräämään muistitietoon. Piirin kotiseu-duntutkijat olivat amatöörejä, mutta heidän työnsä tulokset ovat hy-vin arvokkaat. Niistä voi koota monipuolisen ja pääpiirteissään luo-tettavan kuvan Vähänkyrön kudonnasta mainitulla vuosikymmenel-lä, ja muistitieto antaa viitteitä varhaisemman ajan oloista.²⁵

Kutojia Gylldén luettelee 182, joista 139 oli syntynyt vuotta 1870 myöhemmin, ja pääosa näistä kutoi varmasti vielä 1920-luvun alku-vuosina. Mainittu luku ei ilmaise läheskään kankurien kokonaismää-rää mutta viittaa siihen, että heitä oli ainakin yhtä paljon kuin vuon-na 1909, luultavasti enemmänkin. Joka puolella pitääjää kudottiin, pieneläjien mökkien ohella yleisesti taloissakin. ”Niin suurta talua ei ollukkaan, johona ei kurottu”, väitti joku kertoja. Monet ameri-kanlesket olivat edelleen ammattikankureita. ”Nuorna vitsa väännet-tävä” oli myös yhä Vähänkyrön tyttöjen tunnuksena; eräs kertoja oli ryhtynyt kutomaan kustantajan laskuun jo 14-vuotiaana. Kudonnan taito opittiin ilmeisesti aina kotona, muusta ohjauksesta ei ole yh-tään mainintaa.²⁶

Valtaosa Vähänkyrön kankureista kutoi 1920-luvun alkupuolella kustantajien laskuun, mutta itsenäisiä kutojiaakin oli aina jonkin ver-ran. Kudottajia Gylldén mainitsee 37, mutta osa näistä ei liene har-joitannut liikettään enää 1920-luvulla; toisaalta jotkut kustantajat olivat varmasti päässeet unohtumaan vuoteen 1980 mennessä. Tervajoen asemalta, jota vähäkyröläiset käyttivät, kuuluu olleen joskus parikym-mentä kudottajaa lähdössä markkinoille. Ilmeisesti heidän lukunsa oli kasvanut vuodesta 1909 ja saattoi olla 25–30 vaiheilla.

Gylldénin mainitsemista kudottajista 27 oli miehiä ja 10 naisia, mutta suurimmat kudottajat lienevät olleet 1920-luvulla miespuoli-sia. Heistä nimetään Iisakki Maamies (1864–1936) ja Eeli Lalli (s. 1888) Saarensivun kylästä sekä kudottamisen 1913 aloittanut Eeli Kallio (s. 1884) Selkämäestä. Kallion kutojia mainitaan kirjassa 31, Lallin ainakin 23, mutta nämä ovat vähimmäismääriä. Suurilla kus-

24 Luvut väentiheden laskemiseen: Ranta R 1988 s. 925 ja Suomenmaa VII (1925) s. 125.

25 Gylldén 1981.

26 Gylldén 1981 s. 27–28, 33, 36 ja passim.

tantajilla näyttää olleen 1920-luvulla ainakin saman verran vakinaisia kankureita kuin vuonna 1909 eli 40 tienoille. Huomattavana kudottajana mainitaan Saarensivun Juha Vuorinenkin, jolla oli ”ainakin parikymmentä” kankuria.

Maamies, Lalli ja Kallio ja monet muut merkittävät vähäkyröläiset kudottajat olivat monipuuhaisia liikemiehiä, jotka eivät keskittyneet erityisesti kudonnan kustantamiseen; useat heistä kuten Kallio ja Lalli teettivät tai välittivät myös pitäjän kuuluja läkkiteoksia. Pienemmistä kudottajista on mainittu Fiia Rantala Saarenpäästä, ompelija Susanna Myntti sekä kaksi osuuskaupan myymälänhoitajaa ja kolmannen rouva, joilla oli kudottaminen yksityisenä liiketoimena.

Muistitieto korostaa kudonnan suurta merkitystä 1920-luvun Vähällekyrölle, mutta sen varassa ei voi edes yrittää arvioida kudonnan laajuutta ja tuottoa. Todettakoon, että kutojien palkkoja on pidetty hyvin huonoina, kun taas monen kustantajan katsotaan vaurastuneen kovasti. Kun enimmäkseen haastatellut olivat vanhoja kutojia, heidän voi odottaakin puhuneen näin, mutta he voivat silti puhua totta.²⁷

Vähänkyrön kudonnan tuotteista ei saa muistitiedon varassa tarkkaa kuvaa, mutta ilmeisesti kustantajat teettivät 1920-luvulla kuten varhemminkin ennen kaikkea pukukankaita. Naisille niitä kudottiin paljon puuvillasta, mutta tärkeitä olivat myös täysivillaiset talvipukukankaat, joista osa oli yksivärisiä, osa ristiraitaisia. Miehille kudottiin yhä puolivillaista ”Kyröön trikoota”, mutta housukangas voi olla pelkkää puuvillaa. Lisäksi tehtiin jonkin verran patjakangasta sekä ”vaarukangasta” tyynyinpäälliseksi. Sisustustekstiilien kudonnasta on vain nimeksi tietoja, ikkunaverhokankaita ei ole edes mainittu. Fiia Rantala kudotti 1920-luvulla jonkin verran ”kuvaasia” kankaita, siis tavallista vaativampia sidoksia, joita käytettiin esimerkiksi pöytäliinoiniin ja sängynpeitteisiin.²⁸

Langat hankki kustantaja, ja ne olivat 1920-luvulla kaikki tehdastekoisia, villaisetkin. Samoin lienee ollut Vähässäkyrössä jo 1910-luvulla. Langat ostettiin enimmäkseen suoraan Tampereen kehräämöistä, joskus tukkuliikkeen välittämänä. Loimena käytettiin 1920-luvullakin usein kertaamatonta puuvillalankaa, jonka kudottaja ”kliistras” vedestä, vehnä jauhoista ja liimasta keitetyllä liisterillä. Kutojat hakivat yleensä langat kustantajalta ja veivät kankaan hänelle, mutta ainakin Eeli Kallio huolehti kuljetuksista itse. Villakankaat kudottaja mankeloi sileiksi ja kiiltäviksi liesikuumennusmenetelmää

.....

27 Gyllén 1981 passim, etenkin s. 17–33, 40.

28 Gyllén 1981 s. 27–32.

eli kuumuutta ja painoa käyttäen. Silittämöjä eli ”klanssia” sanotaan olleen Vähässäkyrössä 1800-luvun lopulta lähtien, joskus kaksikin; 1920-luvulla käytettiin paljon Eeli Lallin silittämöä.²⁹

Vähänkyrön kudottajien ja kankurien myyntimenetelmistä on 1920-luvulta runsaasti tietoa. Vaasan torilla myytiin yhä paljon kankaita, samoin monen kaupungin markkinoilla. Tampereen kauppatorilla oli markkinoiden aikana koko joukko vähäkyröläisiä kangaspakkoineen, ja heidän muita myyntipaikkojaan olivat Pietarsaari, Oulu, Jyväskylä ja Pori, jopa Mikkeli, Viipuri ja Turku. Toinen vanha, itsenäisten kutojien käyttämä myyntitapa oli kulkukauppa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä, mutta sillä oli 1920-luvulla vähän merkitystä. Uudenaikaisempaa oli myydä kankaita kauppaliikkeille, etupäässä Etelä-Pohjanmaalle mutta joskus esimerkiksi Jyväskylään, jossa osuuskauppa Mäki-Matti osti Vähänkyrön kankaita.

Kehittynein myyntitapa oli myyminen tukkuliikkeille, mutta se edellytti sen verran toimituskykyä, että vain suurimmat kustantajat saattoivat käyttää tätä menetelmää. Tärkeä ostaja oli vaasalainen yhtiö Lassila & Tikanoja, jonka kauppamatkustajat myivät Vähänkyrön kankaita ympäri Suomen. Eeli Kallio ja Eeli Lalli myivät niitä paljon myös tamperelaisille tukkuliikkeille, joita en ole voinut tunnistaa hatarien tietojen perusteella. Tukkuliikkeet toimittivat kustantajille haluamiensa kankaiden malleja.³⁰ Erikoistuneita kotiteollisuusliikkeitä ei ole mainittu ostajina, mikä johtunee siitä, että Vähässäkyrössä kudottiin etupäässä halpoja käyttökankaita eikä paljoakaan taidekudonnaisia läheneviä tuotteita.

Vähänkyrön kudonnan kehitys maailmansodan jälkeen oli dramaattinen. ”Kapinavuoden aikoihin” vallitsi suuri puute kankaista, ja vielä 1920-luvun alussa menekki oli markkinoilla mainio: ”Ei keriinny millään mittaamahan niin kovaa”, kuin kärsimättömät ostajat halusivat, erään kudottajan tytär muisteli. Vielä 1925 Suomenmaa-teos totesi Vähästäkyröstä: ”kutomateollisuus on kukoistava – jokaisessa kylässä valmistetaan kotikutoisia kankaita”. Vain pari vuotta myöhemmin ”siihen tuli toppi niinkun naulan kantahan”. Lassila & Tikanojalla sanottiin, että kauppamatkustajat eivät saaneet myydyksi Vähänkyrön kankaita, ”tämä kangas ei enää ota mennäksensä”, ja pitäjän kudottajat joutuivat pian lopettamaan toimintansa. Tätä äkillistä romahdusta ei ole ajoitettu aivan tarkasti, mutta tiedetään Eeli Kallion ja Eeli Lallin lopettaneen 1927 tai 1928.³¹

29 SKS Suomen Nuorison Liiton kok. s. 214–215; Gyllén 1981 s. 16–29, 35 ja passim.

30 Gyllén 1981 passim.

31 Gyllén 1981 s. 18, 28, 32–33, 37–38.

Vähässäkyrössä on koetettu selittää tätä romahdusta osaksi sillä, että pitäjässä oli kudottu huonoakin tavaraa. Kun kysyntää riitti, yritettiin tehdä samasta lankamäärästä yhä enemmän kangasta. Miesten housukangaskin voitiin kutoa kertaamattomasta mutta liisteröidystä langasta ja niin löyhää, ”että sitä ei saanu lyörä (kutoessa) ollenkaan”.³² Tällainen saattoi tietysti heikentää Vähänkyrön kankaiden mainetta. Pääsyyinä kudonnan kuihtumiseen olivat kuitenkin muunnellaiset tekijät, joita on paras pohtia koko maan kudontaa koskevassa yhteenvedossa.

Aivan kokonaan ei myyntiä varten harjoitettu kudonta Vähästäkyröstä loppunut vielä 1920-luvulla. Etevä kankuri Elsa Koskela (s. 1902) Merikaarron kylästä vei viimeisen kankaan Eeli Lallille 1927 mutta alkoi sen jälkeen kutoa itsenäisesti ”kuvaasia kankahia” kuten pöytäliinoja, sängynpeittoja ja ”väskötiä” eli raanuja. Tällaisia Lalli ei ollut kudottanut, mutta Elsa teki niitä nyt tilaustyönä suoraan kulluttajille.³³

Muitakin itsenäisiä kutojia jäi alalle suuren romahduksen jälkeen, ja kankuri Hanna Fältmars (s. 1891) kertoi heidän myyneen tuotteitaan 1930-luvulla entistä enemmän käymällä kulkukauppaa lähipitäjissä. Itse hän myi kudonnaisia Lapualla ja Ilmajoella saakka sekä ruotsalaispitäjissä Koivulahdelta Oravaisiin. Muuan kutojapariskunta kaupitteli kankaita Raippaluodossa asti.³⁴ Vähänkyrön kudonnan merkitys oli joka tapauksessa 1930-luvulla mennyttä, kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola ei edes maininnut siitä kertoessaan 1936 Kyrönmaan kotiteollisuudesta. Muistitieto toteaa, että muodikkaat tehdaskutoiset kankaat olivat 1930-luvulla jo auttamattomasti syrjäytäneet kotona kudotut.³⁵

Lapuan seutukunnalla, siihen luettuna huomattava kudontapitäjä Kuortane, oli vanhastaan kudottu kankaita myytäväksi, ja tuotanto oli ollut autonomian ajan alkupuolellakin monipuolista joskaan ei kovin runsasta, kun kankaiden menekillä oli rajansa. Monenlaista kudottiin Kuortaneellakin, mutta pellavakankaiden kudonta oli ehkä jo tuolloin pitäjän erikoisalana. Se perustui pääasiallisesti omaan runsaaseen pellavan viljelyyn.³⁶ Myöhemmin Kuortaneen kudonta oli erittäin omaleimaista: pellavakankaiden kudonnan taantuessa lähes kaikkialla muualla se säilyi täällä itsenäisyyden aikaan asti tärkeänä kotiteollisuutena.

.....

32 Gyllén 1981 s. 29, 32, 38.

33 Gyllén 1981 s. 32–34.

34 Gyllén 1981 s. 27–28, 32, 39–40.

35 Tapola 1936; SKS Suomen Nuorison Liiton kok. s. 216.

36 Virrankoski 1963 s. 27, 76, 133, 147, 196.

Autonomian ajan lopulla kotiteollisuustiedustelujen vastaajat totesivat toistuvasti Kuortaneen pellavapalttinan ja kilpikankaiden myynnin, ja 1887 mainittiin myös runsaasta pellavan viljelystä. Siihen aikaan välittäjät ostivat kankaat Kuortaneella ja veivät niitä ainakin Vaasaan, Ouluun, Tampereelle, Helsinkiin ja Turkuun. Vuoden 1887 vastaaja piti kudonnan merkitystä Kuortaneella erittäin suurena, ja 1903 arvioitiin neljänsadan naisen kutovan siellä kankaita myyntiä varten. Arvio on ylimalkainen, mutta sillä on viitteellistä arvoa, koska vastauksessa ei muuten esiinny suuria lukuja. Heikki Klemetti muisteli kotipitäjälleen tunnusomaisena piirteenä, kuinka ”keväisin liinakankaita valkaistiin auringon kirkkaassa kilossa lumihangella. Koko vainio kankailla katettu, ja ohikulkiessa tuli pellavan miellyttävä tuoksu.”³⁷

Lauri Mäkinen kävi 1907 Kuortaneella varta vasten tutkimassa kotiteollisuutta kiinnittäen huomiota myös kudontaan, ja kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola tutustui siihen 1912. Molemmat totesivat runsaan pellavankudonnan, joka perustui kotikasvuiseen raaka-aineeseen. Mäkiselle tosin kerrottiin pellavan viljelyn vähentyneen paljon entisestään. Tapola huomasi hyvin Kuortaneen pellavatalouden liittymisen vanhakantaiseen kulttuuriin: ”Syrjässä suuremmasta maailmasta on Kuortane, enemmän kuin mikään muu pitäjä, säilyttänyt sekä asutuksessaan, että tavoissaan entisajan leiman.” Vertauskohdanta oli muu Etelä-Pohjanmaa.

Kuortaneella kuului, kuten Tapola kertoi, naispalvelijan palkkatuihin vanhaan tapaan oma pellavamaa sekä yhden lampaan laidun. Päivittäisistä taloustoimista talvikaudella liikenevän ajan palvelija sai käyttää joka toisella viikolla omiin käsitöihinsä. ”Täten säästynyt aika niin palvelijoilla kuin talon emännilläkin, käytetään ahkerasti kankaiden, etupäässä pellavakankaiden valmistukseen.” Palvelustyttö kutoi kankaita itselleen, avioliiton varalle, mutta ahkerimmat ja joutuisimmat kutoivat myös myydäkseen. Tapola luki palvelijoiden ohella itsellisnaiset ja talontyttäret uutterimpiin kutojiin.

Mäkinen kertoi Kuortaneen kankaiden laadusta melko yksityiskohteisesti. Paita- ja lakanakankaat kudottiin yleensä aivinoista eli hienoista pellavista, mutta joskus oli kuteissa myös ”harjattappuraa”, pellavaa harjattaessa erottuvia rohtimia. Ruokaliinakangas eli ”salveetti” tehtiin aivinoista, ja se oli sidokseltaan kilpikangasta. Nelivartisen pyyheliinakankaan loimi oli aivinaa, kuteessa oli mukana tappuraa, ja pyyhkeisiin tehtiin joskus raitoja punaisesta puuvillalangasta. Tomupyyhekankaankin loimi oli aivinaa mutta kuteet ainakin osaksi tappuraa, ja hursti kudottiin kokonaan rohtimista. Sitä oli alettu

³⁷ Tied. 1887, 1893 ja 1903; Warén 1893 s. 35; Klemetti H 1947 s. 72.

viime aikoina käyttää paljon saunapyyhkeinä. Kuortaneen pellavakudonnan monipuolisuus näkyy hyvin tästä kuvauksesta.

Kuortaneen kankaita oli myyty Mäkisen mukaan paljon Vaasan kotiteollisuukauppaan, mutta enemmän olivat myyneet pitäjän maa-kauppiaat tai ”markkinoilla ja muilla ostopaikoilla kuljeksivat välittäjät”. Kankaat olivat saaneet hyvän maineen, ja niitä oli ostettu muun muassa sairaaloihin ja varsinkin kylpylaitoksiin. Mäkisen kokoaman arvion mukaan Kuortaneen pellavakankaita oli myyty vuonna 1906 yhteensä noin 30 000 metriä, ja niiden arvo oli ollut 30 000 markkaa. Lisäksi oli myyty 1 300 metriä puuvillakankaita. Samantapaisia lukuja esitti Antti Tapola myyntikaudelta 1911–12 tähdentäen tosin välittäjiltä saamiensa tietojen epäluotettavuutta: kankaita oli myyty noin 29 000 metriä, arvoltaan 25 000 markkaa.³⁸

Ainakin 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan Kuortaneella kudottiin siis runsaasti pellavakankaita myytäväksi laajalle alueelle, ja menekki oli hyvä. Tosin Mäkisen saamat tiedot viittasivat siihen, että tuotanto oli 1900-luvulle mennessä jonkin verran pienentynyt. Kuortaneella kudottiin myös sellaisia vaativia tekstiilejä kuin täkänöitä sekä sängynpeitteiksi, vällynpällisiksi ja tuvan kerrossängyn etuverhoiksi (”erustooksi”) käytettyjä väsköötiraanuja (Kuortaneen murteella ”hihinaasta”). Tällaista ”konstikudontaa” osasivat ”erikoiset taiturit”, etupäässä kai ammattikankurit, eikä niitä myyty ainakaan paljon omaa pitäjää kauemmas. Kuuluisina kankureina on muistettu Justiina (Tiina) Elsola (s. 1824), joka jatkoi työtänsä korkeaan ikään, ja myöhemmältä ajalta Maria Ruismäki (1866–1932).³⁹

Vielä 1920-luvulla Kuortaneella jatkettiin vanhaan tapaan, ja Suomenmaa-teoksen avustaja katsoi 1925 kudonnan kukoistavan: ”Miltei jokaisessa talossa naiset kutovat pellavaisia kankaita, joita paljon myydään kaupunkeihin.” Jo 1928 Antti Tapola sanoi kumminkin kudonnan vähentyneen; pellavaa viljeltiin yhä Kuortaneella, mutta sitä oli ruvettu myymään raaka-aineena ”tehtaaseen”, tietenkin Tampellaan.⁴⁰ Epäilemättä osa palasi kuitenkin lankana kuten muihinkin kudontapitäjiin. Mainittakoon että palvelija sai vielä 1930-luvun lopussa ainakin Ruonan kylässä vanhaan tapaan maatilkun pellavan kasvatamiseen ja tietyn ajan omien kankaidensa kutomiseen.⁴¹

Kuortaneen pellavakudonnan jatkuessa 1930-luvulla sen tuotteista on mainittu lakanakangas (”liina”), pyyheliinat ja ruokaliinat (”sal-

38 Kuoppamäki 1908 s. 175–179, 238; Et Pohj mvs 1912 s. 163; Tapola 1912; Tapola 1928 s. 203.

39 Klemetti H 1947 s. 73; Virrankoski 1992a.

40 Suomenmaa VII (1925) s. 362; Tapola 1928 s. 203.

41 Tied. 1938.

veetit”); jonkin verran myytiin myös sängynpeitteitä ja pöytäliinoja. Ikkunaverhokangasta kudottiin puuvilla- ja pellavalangoista. Keinu- tuolinmatot ja villaiset sängynpeitteet olivat tärkeitä myyntiartikke- leja, ja huivejakin kudottiin, muun muassa ruudullisia, joissa oli puu- villaloiimi ja villakuteet. Myös perinteellisiä raanuja ja tākänöitä teh- tiin, mutta niiden myynnistä ei saa 1930-luvulta selvää kuvaa; niitä lienee kudottu tilaustyönä mutta ei kovin paljon. Kansallispuvun kan- kaita myytiin melkoisesti, ja niiden kutojina on mainittu erikoisesti emännät Nelmi Mäyry ja Kerttu Inkeri sekä Selma Antila sisarineen.

Kudonta oli 1920- ja 1930-luvun Kuortaneella kuten ennenkin etu- päässä maanviljelyksen sivuelinkeino ja sellaisena varsin tärkeä. Raa- ka-aineet saatiin kuten Kankaanpäässäkin yhä suureksi osaksi pella- vaa viljelemällä ja lampaita pitämällä. Kutojat olivat enimmäkseen talojen tai pikkutilojen emäntiä ja tyttäriä, jotka ehtivät kutoa lähin-nä talvisin; ammattikankurit olivat pienenä vähemmistönä. Erikoisen taitavia ja uutteria kutojia olivat edellä mainittujen lisäksi Sanna-Liisa Raittila (1881–1963), maatalousnäyttelyssä palkittu Elma Korpela (1895–1974), ”hihinaasia” raanuja kutonut Helvi Knuutila (1905–82) sekä Aili Saari (s. 1912).

92

Kuortaneen kankaita myytiin maailmansotien välisenä aikana pal- jon välittäjille: pitäjän kauppiaalle ja kiertäville kankaanmyyjille. Kle- metin muistuma kuortanelaisista, joita kulki Helsingissä pellavaista kaupittelemassa kangaspakka kainalossa, ajoittunee 1920-luvun lo- pulle. Tehtiin myös tilaustyötä oman pitäjän kuluttajille, varakkai- siin taloihinkin, ja helsinkiläisen Neoviuksen käsityöliikkeen paikal- liset asiamiehet teettivät kansallispuvun kankaita.

Kuortaneen kankaiden markkinointi ei näytä olleen 1920- ja 1930- luvulla kovin tehokasta, mutta entisestään vähentyneet tuotteet saa- tiin kaupaksi. Ainakin kaksi Kuortaneen kauppiasta hankki 1930-lu- vulla kankaita paitsi ostaen myös kudottamalla, mutta kustannustoi- mella ei ollut sanottavaa merkitystä ennen kuin toisen maailmanso- dan jälkeen, jolloin Kuortaneen kudonta kasvoi sen ansiosta tuntu- vasti. Nykyaikaan mennessä se on ansiokotiteollisuutena sammunut.⁴²

Lapuan kudonnasta ei ole paljonkaan tietoja muissa autonomian ajan loppujakson lähteissä, mutta vuoden 1893 kyselyn tuloksia se- lostettaessa siihen kiinnitettiin melkoista huomiota. Pitäjistä sanot-

.....
42 Klemetti H 1947 s. 72; Virrankoski 1992a. Tutkielmani perustuu etupäässä Kuortanes-Seuran keräämään muistitietoon (MV, kansatieteen toimiston kysely- arkisto). Tärkeimmät kertojat Laila Ahola, Kreetta Hautamäki, Kerttu Inkeri, Tyyne Järvinen, Siviä Korpela, Onni Kuurila, Nelmi Mäyry, Elma Niemistö ja Helvi Yli-Mäyry.

tiin myydyin kaikenlaisia kankaita, ja Lapuan erikoisuutena oli kahden laatutyötä teettäneen kustantajan toiminta. Nämä olivat kunnanlääkärin puoliso Julia Backman o.s. Grönroos, joka asui Lapualla 1888–98, ja lapuallaissyntyinen kauppiaan rouva Elisabet (Liisi) Hautanen o.s. Lagerstedt (1859–1937). Liisi Hautanen ei nuoruutensa vuoksi liene aloittanut kudottamista ainakaan ennen 1880-luvun puoliväliä, ja hyvin mahdollisesti säsäyksen oli antanut vasta rautatien avaaminen 1886.

Tohtorinna Backman oli kudottanut jo vuoteen 1893 mennessä ”Lapuan oviverhoja”, hyvän maineen saavuttanutta tuotetta, jolla oli hintaakin 30–36 markkaa verhoparilta. Lisäksi hänen sanottiin teettäneen kilpikankaita, joiden käyttötarkoitusta ei ilmoitettu. Rouva Hautanen oli kudottanut muun muassa valkoista ikkunaverhokangasta ja ”trikoota”, kaiketi puolivillaista miesten pukukangasta (vrt. s. 84). Otaksuttavasti molemmat teettivät monenkinlaisia tekstiilejä. Ansiotyötä tekeviä kutojia mainittiin olleen Lapualla 48, mutta tähän lienee luettu vain taitavimmat. Heistä 15 kutoi yhden ja 10 toisen kustantajan laskuun, ja kyseessä olivat varmaan rouvat Backman ja Hautanen. Lapuallakin kuuluvat monet kankurit olleen ”amerikanleskiä”.⁴³

Myöhemmältä ajalta Lapuan kudonnasta on niukanlaisesti tietoja. Vuonna 1912 sen sanottiin tuottavan merkittäviä tuloja, ja 1925 todettiin kirkonkylässä kudottavan myyntiä varten. Antti Tapola antoi 1928 hieman tarkempaa tietoa: Liisi Hautasen ja muiden toimesta kudottiin yhä myytäväksi etupäässä ”arvokkaampia kudonnaisia” kuten ryijyjä ja raanuja.⁴⁴ Liisi Hautanen oli 1930-luvulle saakka Lapuan kudonnan keskeinen hahmo. Hänellä kerrotaan olleen pitäjässä monia kymmeniä kutojia, ja hän kehrutti lankaa itse kasvattamastaan pellavasta. Hän myös värjäytti lankoja ja hankki mallit kudonnaisiin, joista on mainittu erityisesti ikkunaverhokankaat, oviverhot ja liinat, lähinnä kai pöytäliinat.

Liisi Hautanen kudotti erikoisen paljon kansallispuvun kankaita ja vaikutti suuresti näiden pukujen yleistymiseen, eniten tietysti Pohjanmaalla. Hänellä sanotaan olleen ”erittäin hyvä ja kehittynyt aisti kutomamallien valinnassa ja värien sommittelussa”. Tuotteita lähetettiin ympäri Suomea ja jonkin verran ulkomaillekin. Liisi Hautanen pyrki ilmeisesti teettämään laatutyötä laajentamatta kustannustointaan kovin suureksi, ja hänellä olikin paljon työtä maataloudesta ja julkisista tehtävistä; kudottaminen oli sivuelinkeino. Se lienee supistunut viimeistään 1930-luvun alussa kudottajan iän takia. Muita-

43 Tied. 1893 s. 15, 23, 28–29, 43, 51; Bergholm H 1917 s. 17; Riipinen 1963 s. 166.

44 Tapola 1912; Suomenmaa VII (1925) s. 202; Tapola 1928 s. 203.

kin kudottajia Lapualla näyttää olleen, mutta heistä ei ole lähempää tietoa. Ojutkankaan ja Mustanmaan kylissä oli 1920- ja 1930-luvulla myös Kauhavan kutomojen laskuun työskenteleviä, osaksi hyvin taitavia kankureita.⁴⁵

Lähipitäjistä on Ylihärmän kudonnasta kovin heikot lähteet. Vain vuoden 1893 tiedustelun vastauksessa sanottiin ylimalkaisesti sieltä myydyn kankaita, mutta Ylihärmässä on voitu silti kutoa melko paljonkin. Kauhavan kustantajilla oli siellä kankureita vielä 1930-luvulla.⁴⁶ Alahärmä oli sitä varmemmin merkittävä kangaspitäjä. Vuoden 1887 kyselyyn vastannut kirkkoherra F.W. Durchman kertoi itsellisaisten tekevän saaleja ja muita kudonnaisia, joskus kauppiailta velaksi saamistaan langoista. Tuotteita myytiin maaseudulla ja lähikaupungeissa, ja niitä kaupiteltiin myös rautatieasemilla, kai lähinnä Härmän asemalla, jolla juna viivähti sen ollessa veturien vedenotto-paikka. Samaa myyntimenetelmää käytettiin Kauhavalla, eikä voida sanoa varmasti, kummassa pitäjässä se oli otettu ensin käytäntöön, mutta Alahärmää koskeva tieto on paljon varhaisempi. Joka tapauksessa Härmän kankurit alkoivat käyttää uutta myyntipaikkaa hyvin nopeasti, olihan Pohjanmaan rata avattu vasta 1886.⁴⁷

94

Alahärmän kudonnan tuotteina mainittiin 1893 puuvillakangas, huivit, esiliinat, nenäliinat ja peitteet, ja kudonta eli täällä ansiotyönä itsenäisyyden aikaan. Maailmansotien välisenä aikana Kauhavan kudottajilla oli kankureita Alahärmässä, muun muassa 1926–38 mainittu uuttera Miina Huhtamäki (s. 1873), joka oli erikoistunut vaati-viin tuotteisiin: kansallispuvun kankaisiin ja ainakin 1920-luvulla raanuihin.⁴⁸ Alahärmässä toimi kustantajana kauppias Juho Emil (Eemeli) Härmänen, joka perusti 1925 Härmän Kotikutomon. Sen varsinainen johtaja oli tietävästi rouva Sanna-Maija Härmänen o.s. Mäki (1897–1979), itsekin hyvin taitava kutoja, joka värjäsi lankoja ja kudotti kankaita Alahärmän naisilla. Tuotteet sanotaan myydyn etupäässä Pohjanmaan kaupunkeihin, mutta ennen talvisotaa Härmäsen pojat tekivät pitempiäkin myyntimatkoja.⁴⁹

Vielä 1920- ja 1930-luvulla Alahärmässä oli myös itsenäisiä kutojia. Emäntä Senja Hautala (1893–1972) kutoi Huhtamäen kylässä vuodesta 1920 lähtien myytäväksi pellavaista, puuvillaloimista pyyheliinakangasta (”hantuukikangasta”). Hänen kaksi tytärtään alkoi-

45 Kotiteollisuus 1937 s. 75; Riipinen 1963 s. 166–167; Ilkka 30.11.1935; mst. Elsa Porkkala.

46 Tied. 1893.

47 Tied. 1887.

48 Tied. 1893 ja 1938; Kauhavan PTM, Kangas-Aitan tilit.

49 Kojonen 1965 s. 916; Valde Mäen ja Eero Kojosen antamia tietoja.

vat kansakoulun käytyään kutoa äidin apuna, niin että tuvassa oli talvisin aina kahdet kangaspuut. Kutomiseen olikin aikaa vain talvella, navetta-askareiden välillä. Pellavaa oli kylvössä monta hehtaaria, ja lanka kehrättiin osaksi itse, osaksi vaihdettiin raakapellavalla Tampellasta. Kankaat myytiin Pietarsaareen ja Uuteenkaarlepyyhyn, ja myynnin hoiti kaupungeissa alahärmäläinen Miina Näsi, joka otti siitä pienen palkkion. Senja Hautala jatkoi pyyhkeiden hyvään menekkiin nojautuvaa kudontaa vuoteen 1940 saakka.

Huhtamässä oli toinenkin uutera kutoja, pikkutilan emäntä Maija Mäkinen. ”Amerikanleskeksi” jäätyään hän kutoi harsohuiveja (”harvoja hilakkuja”) ja kaupitteli niitä naapurikylissäkin. Tilaustyönä hän teki myös kauniita neliniitisiä kuviokudoksia pöytäliinoiksi ja sängynpeitteiksi. Näitä kaikkia hän kutoi 1920–32 ja huiveja myöhemminkin. Työtään Maija Mäkinen kuvasi luonteikkaasti: ”Hiellä ja tuskalla oon leipäni ansaannu, mutta ei oo koskaan näläkääsenä tarvinnu nukkumhan mennä.”⁵⁰ Eteväenä kutojana mainittiin 1938 myös paljon ”konstikankahia” kuten kilpikankaita ja peitteitä kutonut Loviisa Rintala (s. 1867) Voltista. Taitava Sanna-Maija Mäki (s. 1872) Näsin kylästä kertoi aloittaneensa kudonnan niin pienenä että joutui kutomaan seisaaltaan, kun jalat eivät ylettyneet penkiltä polkusiin.⁵¹

Kauhavan kudonnasta on verraten vähän tietoja 1860-luvulle saakka, koska Lapuan suurpitäjää, jonka kappelina Kauhava oli vuoteen 1859, käsiteltiin useimmiten kokonaisuutena. Kauhavalta myytiin jo 1850-luvulla muun muassa puuvillakankaita, ja siellä tehtyjä villakudonnaisia kiitettiin 1867 hyvin kauniiksi.⁵² Seuraavilta vuosikymmeniltä saadut tiedot viittaavat selvästi siihen, että kudonta oli ollut Kauhavalla jo vanhastaan runsasta ja korkeatasoista.

Hufvudstadsbladetissa julkaistiin 1877 Pohjanmaata koskeva runsassisältöinen matkakertomus, jonka tuntematon kirjoittaja näkyy tunteen maakunnan hyvin. Hän arveli Kauhavan naisten olevan kaikista pohjalaisista taitavimpia käsitöissä: ”Mutta istutapa Kauhavan nainen rukin, karstojen tai kangaspuiden ääreen, niin huomaat näiden kovien käsien saavan aikaan hyvin hienon langan ja erittäin kauniita ja vahvoja peitteitä, saaleja sekä villakudonnaisia ja kilpikankaita, joiden kuosit ovat upeat. Erikoisesti huomaamme Kauhavalla kudottavan, paitsi komeita villasaaleja, erinomaisia kankaita miesten kesäpuvuiksi.”⁵³

.....

50 Tied. 1990 Maija Piri (Senja Hautalan tytär).

51 Tied. 1938.

52 Virrankoski 1963 s. 147, 196.

53 Hbl 25.4.1877 B.

Valtakunnallisissa tiedusteluissa Kauhavan kudontaan kiinnitettiin suurta huomiota jo ennen kuin vuoden 1886 lopulla valmistunut rautatie oli ehtinyt vaikuttaa siihen. Vuoden 1887 kyselyn vastaaja, Kauhavalla jo kauan asunut nimismies Adolf Hägglund, kansanlaulun ”ruma faltesmanni”, kertoi sieltä myytävän pellavapalttinaa, kilpikankaita ja saaleja sekä puuvillaisia kankaita ja huiveja Vaasaan, Uuteenkaarlepyyhyn, Pietarsaareen ja Kokkolaan. Kiertelevät kaupustelijat myivät puuvillahuiveja kauemmaksikin, etupäässä Mikkelin ja Kuopion lääneihin.

Kauhavan kutojat olivat nimismiehen mukaan enimmäkseen tilatonta väkeä, jolle tällä elinkeinolla oli suuri merkitys, ja taitavimpia olivat keskipitäjän ja Alakylän naiset. Myös vuoden 1893 kyselyn vastauksessa sanottiin Kauhavalta myytävän paljon kudonnaisia ja kiitettiin etenkin pöytäliinoja ja pyyhkeitä hyväksi; lisäksi mainittiin pellavapalttina, esiliinat ja nenäliinat. Ei siis ole epäilystäkään siitä, että Kauhavan kudonta oli 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä poikkeuksellisen monipuolista ja korkeatasoista. Pellavan ja villan ohella käytettiin jo runsaasti puuvillaakin.⁵⁴

Hägglund ei tiennyt 1887 kustannusjärjestelmää esiintyvän Kauhavalla, mutta juuri tuohon aikaan se oli tulossa pitäjän kudontaan. Kudottamisen aloitti työmiehen leski Liisa Hautamäki o.s. Nahkala (alkuaan Eklouoma, 1851–1927), joka oli muuttanut lapsena vanhempiensa kanssa Alahärmästä. Liisan isä oli koturina asuva työmies, ja tytär oli nuoruudessaan palkollisena. Jäätyään lyhyen avioliiton jälkeen 1876 leskeksi hän asui itsellisenä Hautamäen mökissä Sompinkankaalla kunnes osti 1900-luvun alussa palstatilan Nahkalasta. Nämä paikat ovat molemmat keskipitäjällä. Liisa Hautamäen on kerrottu kutoneen härmäläisen äitinsä opettamana jo kymmenvuotiaana, ja naimisiin mentyään hän alkoi kutoa ansioikseen. Leskenä hänestä tuli ammattikankuri ja hän myi kankaita aluksi Kauhavalle, sitten myös lähikaupunkeihin.⁵⁵

Milloin ”Hautamäen Lissu” ryhtyi kudottamaan kankaita muilla ja mistä hän sai herätteen, ei ole täysin selvää, koska kaikki tätä koskevat tiedot eivät ole luotettavia. Vanhoissa lähteissä on sanottu hänen alkaneen kudottamisen 1880-luvulla tai ”noin 1885 paikkeilla”.⁵⁶

.....

54 Tied. 1887 ja 1893.

55 Tied. 1887; Vaasa 31.10.1916 ja 29.10.1926; Ilkka 28.10.1926; Kauhava 15.8.1946; Järvi Laijo 1963 s. 165.

56 Tied. 1905; Ilkka 28.20.1926. Liisa Hautamäkeä käsitellessäni nojaudun vanhimpiin lähteisiin ja kahteen asialliseen lehtikirjoitukseen, jotka perustuvat vanhojen kutojien muistitietoon.

Vasta 60–80 vuotta myöhemmin kirjatun muistitiedon mukaan virikkeen antoi Kauhavan ensimmäisen asemapäällikön rouva Nadja Castrén, joka asui pitäjässä 1887–1904 ja oli innokas käsityön harrastaja. Hänen on sanottu kehottaneen Liisa Hautamäkeä ”ottamaan apulaisia” ja kehittämään taitoaan sekä lähettäneen vielä muualle muutettuaan Liisalle malleja ja neuvoneen häntä laajentamaan liikettä.⁵⁷ Rouva Castrén toimitti itsekin vuodesta 1896 lähtien Kauhavan kudonnaisia myytäväksi Vaasan käsityömyymälään,⁵⁸ mutta lähteet eivät ilmaise, toimiko hän kudottajana vai ainoastaan välittäjänä.⁵⁹

Lähdetiedot viittaavat siihen, että kudottaminen alkoi Kauhavalla rautatien lisättyä vuodesta 1887 lähtien olennaisesti myyntimahdollisuuksia. Liisa Hautamäki ehkä tiesi Vähänkyrön kudottajista ja piti heitä esikuvanaan, mutta asemapäällikön rouvan kehotukset ovat voineet kyllä rohkaista köyhää kansannaista ryhtymään yrittäjäksi. Toisaalta vaivaishoidon esimies Juho Sippola-Kivimäki kertoi 1905 ikään kuin kummeksuen, että Liisa Hautamäki oli alkanut kudottamisen ”itsestään”, siis omasta aloitteestaan. Ilmeiseltä näyttää, että hän oli ryhtynyt tähän liiketoimintaan jo 1880-luvun lopulla. Liisan vielä eläessä kerrottiin lehdessä hänen kudottaneen kankaita ”aluksi tilapäisesti” mutta kysynnän kasvaessa yhä enemmän.⁶⁰

Liisa Hautamäki jatkoi kudonnan kustantamista vuoteen 1918, jolloin hän lopetti sen lankapulan ja ikänsä takia. Hän ei laajentanut liikkettään kovin suureksi: 1905 hänellä sanottiin olevan kankureina toisakymmentä tilatonta naista, ja enimmillään heidän lukunsa ylitti kaksoikymmentä. Vuonna 1913 heitä oli Liisan oman ilmoituksen mukaan 20. Toisaalta hänen on kerrottu ostaneen ennen maailmansotaa lankoja jopa 7 000 markan arvosta vuodessa, ja 1913 hän ilmoitti liikkeensä tuotannon arvon 11 570 markaksi, mikä on varsin suuri luku. Liisa Hautamäen kutojien joukossa oli ilmeisesti ammattikankureita, ja Sippola-Kivimäki kertoikin, että osa heistä kutoi ympäri vuoden vaikka useimmat vain talvisin. Liisan kutojista on muistettu parhaiten taitava Albertiina Kaitola eli ”Kaitoolan Alapu”.⁶¹

.....

57 Kauhava 15.8.1946 ja 10.4.1968.

58 VMA, Vaasan läänin maanviljelysseuran arkisto, käsityötilit; pääkirjat 1893–1902. (Elina Valkaman ystävällisesti antamia tietoja).

59 Ilkan kirjoituksessa 27.11.1954 ja Vaasa-lehdessä vuoden 1960 vaiheilla olleessa Lydia Kankaansyrjän haastattelussa sanotaan rouva Castrénin kudottaneen kankaita, mutta nämä lähteet ovat epäluotettavia. Ensin mainittu sisältää karkeita virheitä. Vanhemmissa lähteissä ei viitata rouva Castrénin kudotustoimeen, ei liioin Lydia Kankaansyrjän myöhemmässä haastattelussa (Kauhava 10.4.1968).

60 Tied. 1905; Ilkka 28.10.1926.

61 Tied. 1905; Kpt 1913, 7:VI; Vaasa 31.10.1916; Ilkka 28.10.1926; Elsa Porkkalan antamia tietoja.

Liisa Hautamäen 1913 kudottamat kankaat ja niiden arvot ovat seuraavassa asetelmassa hänen itse ilmoittaminaan:

pellavakangasta	300 m	600 mk
pellavaisia käsipyyyhkeitä	1 200 m	1 350 mk
puuvillaisia pöytäliinoja	300 m	1 200 mk
villaista pukukangasta	3 000 m	6 000 mk
raanukangasta	60 m	600 mk
käytävämattoja	700 m	1 500 mk
muita mattoja	300 m	320 mk

Luettelo lienee muistinvarainen ja sellaisena ehkä puutteellinen. Muuta samanaikaista tietoa Liisa Hautamäen kudottamista kankaisista on niukalti, mutta asetelmassa esiintyvien lisäksi mainitaan esiliinat ja naisten kesäpukujen kankaat.⁶² Ilmeisen luotettava muistitieto täsmentää, että Liisa kudotti kauniita ja huolellisesti tehtyjä villaisia esiliinoja (Kauhavan murteella ”kaatia”) ja huiveja (”hilakkuja”), puuvillaisia kesähuiveja sekä naisten pukukankaita, joissa oli puuvilla-loimi ja villakude. Liisan kudottamista sisustustekstiileistä on muistettu keinutuolinmatot; hänen pöytäliinoistaan (”tuukit”), osa kuuluu olleen onteloliinoja. Vuonna 1913 mainitut ”muut matot” lienevät halpuudestaan päättäen olleet juuri keinutuolinmattoja.⁶³

Luettelo Liisa Hautamäen tekstiileistä lienee näin täydennettynäkin puutteellinen, sillä useissa lähteissä kiitetään hänen monipuolista kutomataitoaan ja kerrotaan hänen opettaneen sitä kankureilleen innolla ja tehokkaasti. Esimerkiksi 1916 kirjoitettiin: ”Omin avuin, omin neuvoin on Liisan pitänyt kudontataitonsa hankkia, konstikkaimpiinkin kudoksiin perehtyä. Selville on hän niistä aina tullut ja uuden lajin oppittuaan liikettä laajentanut.”

Liisa Hautamäki lienee siis teettänyt myös ”konstikankahia” kuten sidokseltaan vaativia raanuja ja muita peitteitä; onteloliinatkin kuuluivat kyllä tähän ryhmään. Kangaspuihin (”kangasaseet”) hänen sanotaan keksineen lisälaitteita ja muita parannuksia. Langat Liisa värjäsi aluksi itse mutta liikkeen laajentuessa hän ryhtyi ostamaan ne värjättyinä. Kaiken kaikkiaan Liisa Hautamäki näyttää teettäneen etupäässä vaatekankaita mutta myös jonkin verran sisustustekstiilejä, useinkin suurta taitoa vaativia kudonnaisia.⁶⁴

”Hautamäen Lissu” myi kudonnaisia kotonaankin, jossa hänellä oli niitä hyllymäärin varastossa. Niitä myytiin myös Kauhavan asemal-

62 Kpt 1913, 7:VI; Vaasa 31.10.1916; KPTM, Valokuvakortti Jyväskylästä vuodelta 1915. Liisa Hautamäki hinnoitteli tuotantoilmoituksessaan kankaat ilmeisen rehellisesti.

63 Kauhava 15.8.1946; mst. Sylvi Hietämäki, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala.

64 Tied. 1905; Vaasa 31.10.1916 ja 29.10.1926; Kauhava 15.8.1946.

la, jonne matkustajajuna pysähtyi ravintolan vuoksi aamuin illoin kymmeneksi minuutiksi. Jo 1905 kerrottiin Liisan teettämiä kankaita myytävän siellä ”postijunain aikana”. Ajatus oli ehkä peräisin Alahärmästä (vrt. s. 94), mutta keksintö tuli varmasti tuota pikaa tiedoksi Kauhavalla, ja Liisa Hautamäki lienee hankkinut vastaavan myyntiluvan asemapäällikkö Zachris Castrénin avulla, ehkä jo ennen 1880-luvun loppua. Hän lienee ollut aluksi itse myymässä asemalla, mutta myöhemmin hänellä oli palkattu myyjä, työmiehen vaimo Vilhelmiina (Miina) Vähäpukkinen eli ”Matin-Miina”.⁶⁵

Asemakaupan liikevaihdolla oli rajansa, mutta se lienee ollut tehokasta mainosta monen matkustajan tutustuesssa asemalla Kauhavan kankaisiin. Liisa Hautamäki sai näet ajan mittaan kudonnaisiaan kaukaksi hyvin laajalle. Hänen kerrottiin 1905 teettävän niitä ”vähin tilauksilla, vaan menekin puutteessa kertyy varastoonkin, niitä on myytävänä Helsingis, Turussa ja Vaasassa”. Kyseessä oli lähinnä kotiteollisuusliikkeiden välittämä myynti; Vaasassa Liisan kankaita myytiin vuodesta 1897 maanviljelysseuran käsityömyymälässä.⁶⁶ Kauhavan nimismies ilmoitti 1905 pitäjän kudonnaisia myydyn Helsinkiin ja ”koko maahan”, mikä ei tosin koskenut yksin Liisa Hautamäen kankaita.⁶⁷ Hänen myyntipaikkanaan mainittiin myös Oulu, ja hänen on kerrottu kulkeneen kauppamatkoillaan ”eri puolilla maata”.⁶⁸ Helsingissäkin Lissu myi muistitiedon mukaan markkinoilla parin apulaisen kanssa liinoja, keinutuolinmattoja, esiliinoja ja muuta.⁶⁹

Keväällä 1915 Liisa Hautamäki sai Jyväskylältä valokuvakortin, joka osoittaa hänen olleen maaliskuussa kudonnaisia myymässä tämän kaupungin torilla. Kortissa kerrotaan Jyväskylän rouvien odottavan hänen tuloaan kesäkankaita myymään, mikä todistaa kauniisti Liisan kankaiden laadusta ja osoittaa hänen käyneen ennenkin Jyväskylän markkinoilla. Lukuisien näyttelypalkintojen lisäksi hän sai 1916 Etelä-Pohjanmaan Kotiteollisuusyhdistyksen palkinnon ja kunniakirjan. Luonteeltaan Liisa Hautamäen kerrotaan olleen hiljainen ja tyyni mutta luja ja tarmokas. Tämä etevä kansannainen aloitti Kauhavan kudonnan laajentamisen ja teki sen vanhan ajan käsityöläismoraalin hengessä pyrkien korkeatasoiseen laatutyöhön.⁷⁰

”Hautamäen Lissusta” on tullut legendaarinen henkilö, jonka mer-

65 Tied. 1905; Kauhava 15.8.1946 ja 10.4.1968.

66 Tied. 1905; VMA, Vaasan läänin mv-seuran arkisto, käsityötilit, pääkirjat 1893–1902 (tieto Elina Valkamalta).

67 Pietiläinen 1982 s. 57.

68 Mst. Elvi Somppi; Vaasa 29.10.1926.

69 Kauhava 15.8.1946.

70 KPTM, Valokuvakortti Liisa Hautamäelle; Vaasa 31.10.1916; Ilkka 28.10.1926; Kauhava 15.8.1946.

kitystä Kauhavan kudonnalle on liioiteltukin. Niistä monen kymmenen tuhannen markan arvoisista kankaista, jotka myytiin nimismiehen arvion mukaan Kauhavalta vuosittain jo 1900-luvun alussa, Liisan toistakymmentä kankuria eivät kutoneet kovin suurta osaa.⁷¹ Edellä on myös osoitettu pitäjän kudonnan olleen jo ennen Liisa Hautamäen kustannustoimen alkua niin monipuolista ja laadukasta, että hänen suunnittelu- ja opetustyönsä ei ole voinut kohottaa sen tasoa olennaisesti. Sen sijaan on mahdollista, että juuri hänen liiketoimensa loivat Kauhavan kudonnaisille nimen, joka kohotti pysyvästi niiden kysyntää ympäri Suomea. Kun näet nimismies kertoi 1905 Kauhavan kudonnan kukoistavan ja edistyvän, se oli vasta alkua.

Vielä Liisa Hautamäen aikana oli pääosa Kauhavan tekstiileistä itenäisten kutojien tekemiä ja myymiä, vaikka lähteet eivät valaise paljon heidän toimiaan. Vuodelta 1905 on nimenomainen tieto, jonka mukaan Liisa oli pitäjän ainoa kudottaja. Muuan hyvin etevä kankuri oli talonemäntä Sanna Maria Kosola o.s. Valkeamäki (1880–1922), joka sai 1906 Kuopion kotiteollisuusnäyttelyssä ensimmäisen palkinnon pellavakankaista. Myöhemmin hänen tuvassaan kudottiin kolmilla kangaspuilla palvelijoiden ollessa emännän apuna. Kosolan emännän kankaita myi Kauhavan asemalla Miina Vähäpukkinen, joka oli myös Liisa Hautamäen myyjänä ja kutoi itsekin laadukkaita kankaita.⁷²

Toinen kuuluisa kauhavalainen kankuri näiltä ajoilta oli Maria Hautamäki, joka sai 1908 Vaasan käsityönäyttelyssä kunniakirjan kudonnaisistaan.⁷³ Miina Vähäpukkinen ilmoitti vuonna 1913 kutoneensa 650 saalia, joiden arvo oli 3 100 markkaa. Pääosan tästä saalien paljoudesta täytyi olla toisilla teetettyjä, joten Miina näkyy toimineen myös kudottajana, joskin pienessä mitassa. Torpparin tytär Miina Koivisto kertoi tehneensä peitteitä, pöytäliinoja, mattoja ja esiliinoja 1 625 markan arvosta, mäkitupalainen Kaisa Kosola esiliinoja ja huiveja 1 200 markan arvosta. Kudonnaisten bruttohinnasta meni tietysti melkoinen osa lankojen ostamiseen.⁷⁴

Kehitys vei kustannusjärjestelmän kasvua kohti, ja Kauhava sai uuden merkittävän kudottajan, kun seppämestarin vaimo Anna Loviisa Ekman o.s. Silla (1872–1954) aloitti tämän toimen, oman ker-

71 Pietiläinen 1982 s. 57.

72 Tied. 1905: mst. Aura Luomala o.s. Kosola; kunniakirja Kuopiosta, KPTM.

73 Elsa Porkkalan antama tieto.

74 Kpt 1913, 7:VI. Rengon kylässä asunut Miina Vähäpukkinen esiintyy tässä lähteessä nimellä Miina Renko, ja hänet muistetaan vielä nykyäänkin myös ”Rengoon Miinana” (Elsa Porkkalan hankkima tieto).

tomansa mukaan 1911. ”Eekmannin emäntä” oli kotoisin Kauhavalta mutta oli asunut Helsingissä ja Viipurissa. Perheen muutettua Kauhavalle 1909 Loviisa ryhtyi kutomaan ansiotyökseen. Hänen tyttärensä kertoman mukaan säsäyksen kustannustoimen aloittamiseen antoivat kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen (Kuoppamäki) ja Fredrika Wetterhoffin Työkoulun johtaja Anna Henriksson käydessään 1911 Kauhavalla. Heidän huomionsa oli kiintynyt pitäjän kudontaan ja tavattuana Loviisa Ekmanin he kehottivat häntä kudottamaan toisillakin. Sama kehotus annettiin ehkä jollekulle muullekin, mutta Loviisa lienee ollut ainoa, joka noudatti neuvoa todella tarmokkaasti.⁷⁵

Loviisa Ekman kertoi aloittaneensa kudottamisen velaksi ostetulla langalla, josta Sanna Laitinen kutoi villaesiliinoja; nämä Loviisa myi Kauhavan asemalla. Myöhemmin hänen toimintansa laajeni, niin että kankureita oli enimmillään yli kolmekymmentä. Heistä erikoisen taitavina kudottaja muisti Amalia Nahkalan, Riina Topparin ja Sanna-Maija Turjan. Loviisan kankurit olivat kauhavalaisia, muutama harva oli Korttesjärveltä.⁷⁶ Hän myi kudonnaisia jatkuvasti asemalla, aluksi myös Liisa Hautamäen teettämiä. Mäkinen ja Anna Henriksson olivat toisaalta neuvoneet jo 1911 liikkeitä, jotka ostaisivat kudonnaisia, ja Loviisan puoliso Axel Ekman kävi joskus tilauksia ottamassa Helsingissä ja muuallakin. Ekmanit matkustivat myös toisinaan Helsingin markkinoille myymään, pääkaupunki kun oli heille tuttu, ja eri kaupunkien messuilla käytiin monesti.⁷⁷

Loviisa Ekman kertoi aloittaneensa kudottamisen vanhoista kansanmalleista mutta suunnitelleensa myöhemmin itsekkin kankaita.⁷⁸ Tuotanto kehittyi monipuoliseksi. Siihen kuului sisustustekstiilejä kuten pöytäliinoja, ruokaliinoja, pyyhkeitä, keinutuolinmattoja, sängynpeitteitä ja ikkunaverhokangasta. Loviisa kudotti myös päälliinoja ja hartiahuiveja sekä valmiiksi ommeltuja esiliinoja. Naisten pukukankaita, etupäässä villaisia, hän rupesi teettämään ennen maailmansotaa ja myi niitä jonkin verran 1930-luvulle asti; tilauksesta hän kudotti joskus miestenkin pukukangasta. Ekmanin emäntä teetti hyvinkin vaativia kudonnaisia kuten onteloliinoja ja raanuja ja valvoi tarkoin tuotannon laatua, mikä tuotti hyvän menekin ja kunniakirjoja messuilta.

.....

75 Vaasa 3.6.1950 (Loviisa Ekmanin haastattelu); mst. Elvi Somppi o.s. Ekman. Kauhavan kudottajien syntymä- ja kuolinvuodet on kirkonarkistosta hankkinut Elina Valkama.

76 Vaasa 3.6.1950; mst. Elvi Somppi.

77 Mst. Elvi Somppi; Klemetti M 1967 (perustuu Anna Latikan o.s. Ekman haastatteluun).

78 Vaasa 3.6.1950.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen kankailla oli mainio kysyntä, mutta lankoja oli aluksi vaikea saada. Ekmanit huomasivat, että syrjäkylien pikkukaupoissa oli jonkin verran lankoja jäljellä, ja niitä ostamalla päästiin kudottamaan. Värjättyään näitä lankoja ”metänroskilla” eli perinteellisin kasvisvärein Loviisa saattoi teettää pian jopa pukukankaita. Hänen tasokas kustannustoimensa, joka säilytti Liisa Hautamäen perinteitä kehittymättä kovin laajaksi, jatkui 1930-luvulle. Vielä 1935 Loviisa Ekmanin kankaita oli messuilla, mutta sitten ikä pakotti lopettamaan kudottamisen.⁷⁹

Kaksi vähäisin varoin toimivaa kansannaista oli osoittanut kustannusjärjestelmän mahdollisuudet ja luonut Kauhavan tekstiileille hyvän nimen. Itsenäisyyden ajan alussa alalle hakeutui uusia yrittäjiä, jotka ryhtyivät yhtiöksi liittyneinä sijoittamaan kudottamiseen enemmän pääomaa. Aloitteen tekijä oli tiettävästi rouva Maija Mäkipelkola o.s. Isosomppi (1880–1942). Hän oli myynyt miehensä kanssa pitämässään sekatarakaupassa Kauhavan kudonnaisia, etupäässä ikkunaverhokankaita, ja alkoi ehdotella eräille tuttavilleen yhtiön perustamista. Vuonna 1919 hän perustikin kumppaneinaan rouvat Ilma Somppi o.s. Harjula (1877–1957), Helmi Stenius (sittemmin Korpijaakko) o.s. Viinämäki ja Ida Toivonen yhtiön nimeltä Kauhavan Naisten Kotiteollisuusliike, joka rekisteröitiin seuraavana vuonna.⁸⁰

Jokapäiväisessä puheessa ”Naistenliikkeenä” tunnetun yhtiön perustajista kolme oli liikemiesten rouvia; Helmi Steniuksen puoliso oli rautatienkirjuri, myöhemmin Kauhavan asemapäällikkö. Jotakin osuutta yhtiön alkuun pääsemiseen lienee ollut Ilma Sompin puolisolla tehtailija Kustaa Sompilla, joka oli kokenut, monipuolinen ja varakas liikemies; ainakin hän tuki rouvia neuvoillaan.⁸¹ Rouvat hoitivat kuitenkin liikkeensä alusta pitäen itsenäisesti. Se oli avoin yhtiö, jolla ei ollut nimettyä toimitusjohtajaa, ja osakkaat hoitivat vuoropäivinä yhteyksiä kankureihin parin apulaisen kanssa rouva Steniuksen vastatessa konttoritöistä.⁸²

Naisten Kotiteollisuusliike pystyi paljon laajempiin liiketoimiin kuin Kauhavan varhaisemmat kudottajat ja menestyi hyvin. Tällä tavoin alkoi suurisuuntainen kudottamistoimi, johon liittyi vähitellen

79 Mst. Elvi Somppi; kunniakirjat, KPTM.

80 Ikkø 28.10.1926; Kauhava 15.8.1946; Valkama 1989 (Kauhavan historia-toimikunnan hallussa). Tiedot liikkeen perustamisajasta ja rouva Mäkipelkolan osuudesta pitänevät paikkansa, koskapa ne julkaistiin lehdessä jo 1926, jolloin ne oli helppo kontrolloida.

81 Valkama 1989; Pihlgren 1965 s. 726–727; mst. Alli Pihlaja. Elvi Sompin kertoman mukaan Kustaa Somppi myös lainasi yhtiölle alkupääoman.

82 Mst. Taimi Halmio, joka oli 1920-luvulla liikkeen kauppamatkustajana.

yhä useampia yrityksiä. Kaksi ”Naistenliikkeen” alkuperäisistä omistajista siirtyi myöhemmin uusiin yhtiöihin. Näistä ensimmäinen oli 1925 perustettu Kauhavan Kangas-Aitta, jonka osakkaina olivat Maija Mäkipelkola, Lyyli Karppinen o.s. Hirvimäki (1892–1972), Maiju Orrenmaa ja pankinjohtaja Elli Karp. Sekin oli alusta pitäen hyvin menestynyt yhtiö, jonka asioita hoiti käytännössä etupäässä rouva Karppinen.⁸³ Kolmas oli 1930 rekisteröity Kauhavan Kotityö, jonka perustivat ”Naistenliikkeen” osakas Helmi Korpijaakko, saman liikkeen taitava apulainen Niini Kangas ja sen kauppamatkustajana toiminut Taimi Halmio o.s. Knuuttila (s. 1902).

Kun liikkeet menestyivät ja Kauhavalla riitti yrittäjähengeä, perustettiin ennen talvisotaa ainakin kymmenen uutta ”kotikutomoa”: Halmion Kotikutomo (omistaja Taimi Halmio) 1931, Kudontatupa (Elli Antila, Alli Pihlaja ja Helvi Pyykkö) 1933, Kauhavan Taidekutomo (Helmi ja Nikolai Kari) 1934, Kauhavan Käsiyö (Eeva ja Väinö Kangas) 1934, Kutomapiirtti (Vieno Antila sekä opettaja Ilmi Karikoski ja opettajanrouva Lyyli Mesimäki) 1934 tai 1935, Kauppa-Kutomo (Elli Sulkakoski) viimeistään 1935, Kauhavan Uusi Kutomo Oy. (johtajana Vihtori Luoma) 1935, Kauhavan Kutomaliike (Selma Ylimäki ja Vieno Orrenmaa) 1935, Nikolai Karjanlahden kutomo 1935 ja Kauhavan Tappura (Alli ja Mauno Pihlaja) 1937. Luettelosta voi puuttua jokin liike, tuskin kuitenkaan monta. Kutomojen konttorit sijaitsivat Kauhavan keskustajamassa, etupäässä Lautamuksen kylässä.

Kutomojen omistajina ja johtajina alkoi esiintyä 1930-luvulla miehiäkin, joista jotkut olivat hankkineet kokemusta muilla liikealoilla, mutta naisten osuus säilyi paljon suurempana. Joidenkin liikkeiden omistussuhteissa tapahtui muutoksia ennen talvisotaa, ja pari ehkä sammuihin siihen mennessä, mutta alun toistakymmentä kotikutomoa oli toiminnassa vielä 1939, lippulaivoina kaksi vanhinta: Ilma Sompin johtama Naisten Kotiteollisuusliike ja Lyyli Karppisen Kangas-Aitta.

Yhtiöiden ohella oli Kauhavalla sotien välisenä aikana joitakin pienempiä kudottajia, joista mainittakoon Loviisa Ekmanin lisäksi myymälänhoitajan rouva Liisa Jaakkola. Jokunen kankuri kutoi itsenäisestikin myyden kankaansa välittäjän avulla. Niinpä Loviisa Ekman otti toisinaan myydäkseen itsenäisesti kutovien talonemäntien tuotteita, kun jotkut heistä eivät pitäneet arvolleen sopivana tehdä palkkatyötä. Kuuluisa kankuri Albertiina Kaitola myi 1920-luvulla pää-

.....

83 KPTM, Kangas-Aitan tilit; mst. Jouko Karppinen. Ilkassa kerrottiin 28.10.1926 liikkeen perustamisesta mainitsematta rouva Orrenmaata, mutta tilit osoittavat hänet alkuperäiseksi osakkaaksi.

osan tuotteistaan itsenäisesti hänen kudottajansa Liisa Hautamäen luovuttua ammatistaan.⁸⁴

Kaikkien tässä mainittujen kutomojen toiminta perustui sotiin saakka yksinomaan kotityön teettämiseen eli kustannusjärjestelmään. Vuoteen 1944 mennessä Kauhavalle ei perustettu ainoatakaan tehdasta tai verstaata kankaiden, ryijyjien tai mattojen kutomiseksi.⁸⁵ Kauhavan Uusi Kutomo Oy:tä lukuun ottamatta kaikki Kauhavan kotikutomot olivat sotiin asti avoimia yhtiöitä, joilla ei ollut nimettyä toimitusjohtajaa.

Kankurien luvusta on tietoja parhaiten vuodelta 1926, jolloin Naisten Kotiteollisuusliikkeellä sanottiin olevan yli 200 kutojaa.⁸⁶ Kangas-Aitan tileistä taas näkee ennen kaikkea sen, että tietyn kutomon kankurien luku on äärimmäisen venyvä käsite. Liikkeen kirjanpito osoittaa kaiken kaikkiaan 270–280 naisen kutoneen 1926 sille jotakin, ja heidän jakautumansa sen mukaan, miten paljon he saivat liikkeeltä palkkiota, näkyy taulukosta 3.

Kangas-Aitalla oli 1926 paljon sellaisia kutojia, jotka ottivat liikkeeltä kudontatyötä vain kerran tai pari. Tulos lienee ollut pettymys joko liikkeelle tai kutojalle, ja yhteistyö päättyi ainakin sillä kertaa. Vakinaisia kutojia voitaneen sanoa olleen alun toistasataa naista. Jos Naisten Kotiteollisuusliikkeen yli kaksisataa kankuria on arvioitu samantapaisen mittapuun mukaan, voidaan Kauhavan kahdelle liikkeelle 1926 merkittävästi kutoneiden kankureiden luku arvioida yhteensä noin 350 hengeksi. Kangas-Aitta oli kumminkin vasta aloitteleva yritys, jonka kankurien luku oli kasvamassa.

Asiantuntijana pidettävä tehtailija Kustaa Somppi arvioi 1935, että Kauhavan viidellä suurimmalla kutomaliikkeellä oli päivittäin työssä yhteensä tuhat kankuria.⁸⁷ Muutamat aloittelevat yritykset olisivat lisänneet lukua ehkä 200–300 hengellä. Karkean arvion saamiseksi 1930-luvun lopulta voidaan kauhavalaisen kutomon vakinaisten eli merkittävässä määrin kutoneiden kankurien keskimääräiseksi luvuksi olettaa 150, sillä jotkut liikkeet olivat tiettävästi aika pieniä, ja kun kutomoita oli kahdentoista vaiheille, kankurien kokonaismääräksi tulee tämän mukaan 1 800 henkeä.

Kutojat eli ”kankurit” olivat 1920-luvulla etupäässä Kauhavalta, joka puolelta pitäjää, mutta heitä oli hankittu muualtakin. Lehtikir-

84 Elina Valkaman kaupparekisteristä hankkimia tietoja; Kangas O 1965 s. 955; Ilkka 30.11.1935 (Kauppa-Kutomon ilmoitus); Kauhava 1944 no 47 (Kauhavan Käsityön ilmoitus, tieto Elina Valkamalta); mst. Taimi Halmio, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Elvi Somppi.

85 Kustaa Sompin perustama Kauhavan Villakutomo teki pelkästään neuletuotteita.

86 Vaasa 29.10.1926.

87 Ilkka 30.11.1935.

Taulukko 3. Kauhavan Kangas-Aitan kutojat vuonna 1926 jaoteltuina heille maksettujen työpalkkojen mukaan.

Palkkio mk	kutojia	ryhmän palkat yhteensä mk	ryhmän osuus kutojien luvusta	palkoista
1–200	112	13 228	41 %	8 %
201–600	83	28 883	30 %	18 %
601–1400	56	54 871	20 %	34 %
1401–3000	19	40 409	7 %	25 %
yli 3000	5	22 044	2 %	14 %
Yhteensä	275	159 435	100 %	100 %

Lähde: KPTM, Kangas-Aitan tilit. Kutojien nimet on merkitty melko selvästi, joten virhemarginaali on pieni.

joituksessa kerrottiin 1926, että Naisten Kotiteollisuusliikkeellä oli kutojia myös Lappajärvellä, Härmässä ja Korttesjärvellä. Härmällä tarkoitettaneen lähinnä Alahärmää, jonne oli rautatieyhteys.⁸⁸ Kangas-Aitan tileistä näkyy, että tämäkin nuori liike ehti hankkia jo 1926 kutojia naapuripitäjistä. Lähemmin tarkasteltavaksi olen ottanut mainitulta vuodelta liikkeen 80 eniten kutonutta kankuria. Näistä 62 oli jotakuinkin varmasti Kauhavalta, 10 Korttesjärveltä, etupäässä Ylikylästä, 2 Lapuan Ojutkankaalta ja 1 Alahärmästä; viiden kankurin kotipitäjä jäi selvittämättä.⁸⁹

Kustaa Somppi kertoi 1935, että suuri osa Kauhavan kutomojen kankaista kudottiin omassa pitäjässä mutta paljon tehtiin myös Korttesjärvellä, Lappajärvellä, etenkin sittemmin Lapuaan liitetyssä Kauhajärven kylässä, sekä Alajärvellä ja Alahärmässä, vieläpä Evijärvellä asti. ”Ja Lapuan Ojutkankaalla ovat oikeat taitokutojat, parhaiten kauhavalaisten mestarien veroiset.”⁹⁰ Kolmikymmenluvun kudonnan hyvin tunteneet kauhavalaiset ovat vahvistaneet Sompin tiedot täydentäen niitä siten, että joitakin kutojia oli myös Ylihärmässä, Vimpelissä ja Lapuan Mustanmaan kylässä.⁹¹ Muualta kuin Kauhavalta hankittujen kankurien osuus on epäilemättä kasvanut paljon 1930-luvulla kudontaliikkeen suuresti laajentuessa.

Kauhavan kankureista sanottiin lehtikirjoituksessa 1926, että he olivat ”poikkeuksetta mökkiläisiä ja muita pieneläjiä”, mutta kirjoit-

88 Vaasa 29.10.1926.

89 KPTM, Kangas-Aitan tilit. Identifiointi perustuu etupäässä vuoden 1926 henkikirjaan (VA), osaksi vain sukunimiin, joiden nojalla kutojan kotipitäjää ei voi aina määrätä.

90 Ilkka 30.11.1935. Reportaasin kirjoittaja oli tyylistä päättäen päätoimittaja Artturi Leinonen.

91 Mst. Taimi Halmio, Sylvi Hietämäki, Helvi Pyykkö, Elvi Somppi.

Taulukko 4. Kauhavan Kangas-Aitan 80 tärkeimmän kutojan sosiaaliryhmä vuonna 1926.

Talollisen vaimo tai leski	8	ammattilaisen vaimo	4
talollisen tytär	20	itsellinen	3
(entisen) torpparin vaimo	3	itsellisen/työmiehen vaimo	6
(entisen) torpparin tytär	6	itsellisen tytär	2
palstatilallisen tytär	1	tunnistamattomia	27

Lähteet: KPTM, Kangas-Aitan tilit; VA, henkikirjat Vaasan lääni 1926; mst. Alli Karppinen, Jouko Karppinen, J.O. Perna, Elsa Porkkala, Elvi Somppi.

Huomautus: Tunnistamattomien suurehko luku johtuu osaksi siitä, että henkikirjasta löytyy kaksi samannimistä naista. Kankurin kutsumanimenä on myös voinut olla toinen risitimäni, jota ei juuri merkitty henkikirjaan.

106

tajan asiantuntemuksesta ei ole takeita. Kustaa Somppi taas kertoi 1935 monien kutojien olevan ammattilaisia, ”mutta sitten on paljon amatöörikutojia, talontyttäriä ja sellaisia”, jotka kutovat muiden töiden ohella.⁹² Tarkempien tietojen saamiseksi olen henkikirja lähteenä koettanut selvittää niiden 80 kankurin sosiaaliryhmän, jotka saivat 1926 yli 600 markkaa palkkaa Kauhavan Kangas-Aitalta ja kutoivat yhteensä 74 % liikkeen teettämistä kankaista. Tulokset ovat taulukossa 4.

Kangas-Aitan tärkeimmistä kankureista sain tarkasti tunnistetuksi 53, joista 37 eli 70 % oli maanviljelijän vaimoja tai tyttäriä ja 16 eli 30 % työväkeen luettavia. Tässä on kyse vain yhdestä aloittelevasta kutomosta, mutta 1930-lukua koskeva muistitieto osoittaa, että tuloksen voi pääpiirteissään yleistää: Kauhavan kankurit olivat enimmäkseen maanviljelijöiden emäntiä tai tyttäriä, harvemmin työläisperheiden jäseniä. Työväkeen luettavia ammattikankureita oli sentään moniakin.⁹³ Kauhavalta vasemmistolehteen lähetetyssä kirjoituksessa valitettiin 1941, että ”suurten talollisten vaimot ja tyttäret” kutoivat kovin alhaisin palkoin, mikä kävi päinsä kudonnan ollessa heille sivutoimi. Työläisille, joiden piti elää kudonnalla, tämä ansiotaso oli liian heikko.⁹⁴

Todellisuudessa Kauhavalla ei ollut kovin paljon suuria taloja, ja pääosa kutomojen vakinaisista kankureista olikin pienten tai pienehköjen viljelytilojen naisväkeä. Tähän ryhmään kuuluvien itsenäistyneiden tai vuoteen 1926 mennessä lunastamattomien torppien emäntiä ja tyttäriä oli taulukon 4 kankureista yhdeksän, siis 17 % kaikista. Pikkutiloja oli hyvin paljon myös Kauhavan naapuripitäjissä, ja ku-

92 Vaasa 29.10.1926; Ilkka 30.11.1935.

93 Mst. Taimi Halmio, Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö.

94 Pohjanmaan Kans 13.2.1941.

tojen sosiaalirakenne oli niissä otaksuttavasti samantapainen kuin Kauhavalla.

Kauhavan kankurien ikärakenne oli vaihteleva. Taulukosta 4 näkyy, että tunnistetuista kankureista 29 eli 55 % oli maanviljelijän tai työmiehen tyttäriä, mikä merkitsee useimmiten nuorehkoa ikää. Kotonan asuva tytär ehti ja jaksoi tavallisesti kutoa enemmän kuin emäntä. Kangas-Aitalle 1926 eniten kutonut kankuri Aili Harju (myöhemmin Vähä-Lummukka, s. 1907) oli itsenäistyneen torpparin tytär Kauhavalta. Nuoruudestaan huolimatta Aili, joka sai 5 500 markkaa työpalkkaa, oli erikoistunut pöytäliinojen kutomiseen mutta sai työnsä laadun ansiosta ikkunaverhokankaastakin enemmän ”tekijästä” kuin useimmat muut. Ainakin viisi muuta Kangas-Aitan huippukankuria oli alle 20-vuotiaita tyttöjä. Talontytär Aili Viinikka Kauhavan Ylikylästä täytti 1926 henkikirjan mukaan vasta 16 vuotta mutta ansaitsi kankailla 2 300 markkaa.⁹⁵

Kauhavan kutojat eivät tietävästi käyneet maailmansotien välisenä aikana käsityökouluja eivätkä kursseja vaan oppivat työtaidon kotonaan. ”Lukematon on se naisten joukko, joka jo lapsena oli salaa istunut kangaslaudalle takkuamaan äidin niidet ja polkuset sekä siitä kehittyneet monet tukkapöllyt saaneena taitavaksi kankuriksi, joka ei vaikeakaan väsköötin eli rinkiraanun edessä häkeltynyt” (Alli Pihlaja).⁹⁶ Jonkin verran merkitystä oli tietysti Liisa Hautamäeltä ja myöhemmin kutomaliikkeiden ohjaajilta saadulla opastuksella.

Kauhavalla oli aivan yleistä, että tyttö pystyi jo 16-vuotiaana kutomaan kaupaksi menevää kangasta, ja näppärimmät aloittivat hieinan nuorempinakin. Kaikki kankurit eivät kuitenkaan kehittyneet koko ikänään kovin taitaviksi, useimmat saivat tyytyä kutomaan vain yksinkertaisia sidoksia. Verraten harvoista tuli todella vaikeatkin sidokset taitavia ”konstikankuria”, jotka ansaitsivat työllään paljon enemmän kuin pelkän palttinan ja toimikkaan kutojat.⁹⁷

Joitakin hyvin etevä kankureita voidaan poimia monien joukosta aikaisemmin mainittujen lisäksi. Lehtikirjoituksessa 1935 ja kotiteollisuuskyselyn vastauksessa 1938 mainittiin suutarin vaimo Sanna Kuusinen, Lempi Mäki, Fiina Mäkinen, joka oli kutonut jo kaksi vuosikymmentä ”konstikankahia”, ja Pernaan kylässä asunut työmiehen leski Maija Rukkila (s. 1873), nuoruudestaan lähtien paljon kutonut taitava ammattikankuri. Etevä oli myös nuorempi Liisa Hautamäki,

.....

95 KPTM, Kangas-Aitan tilit; mst. Helvi Pyykkö; Elsa Porkkalan hankkimia tietoja.

96 KPTM, Kysely kudottajille v. 1988, jonka vastauksissa Alli Pihlajan kirjoitus ”Vähäisiä muisteloita Kauhavan Tappuran toiminnasta”.

97 Mst. Kauhavalta.

jota ei pidä sekoittaa kuuluisaan kudottajaan, erikoisalanaan huivit, pöytäliinat ja raanut.⁹⁸

Muistitieto lisää mestarikutojien joukkoon vielä Sylvi Hietamäen ja Hilja Järvisen sekä Maija Hemmingin (1910–90), joka oli Liisa Hautamäen oppilaita ja itsekin suuri taituri. Torpparin tytär Hilda Harju (1880–1972) oli nuoruudessaan palkollisena, mutta sittemmin hän oli ”Naistenliikkeen” pitkäaikainen, taitava kutoja. Etevimpiä kankureita oli myös Lydia (Lyyti) Kankaansyrjä o.s. Pohjola (s. 1888), Liisa Hautamäen sisarentytär, joka oli ollut 17-vuotiaana tätinsä kutomaoppilaana. Miespuolisia kankureita oli vielä 1930-luvulla hyvin vähän, mutta silloin aloittaneista on kauhavalainen Jussi Korpimäki ja Matti Pitkäjärvi Korteesjärven Ylikylästä muistettu poikkeuksellisen etevinä kutojina.⁹⁹

Kudontaa kuvataan kirjallisuudessa usein runollisin, maalailevin sanoin. Kangasta helskytetään, kutojan ranne liikkuu sulavasti, sukula suihkii, hieno aivinainen kiertyy kangaspuiden tukille. Runollisuus on hyvinkin paikallaan, jos ajatellaan kudontaa taiteellisenä harasteena, mutta ansioikseen kutovan eteläpohjalaisen kankurin suhde työhönsä oli hieman toisenlainen. Kysyttäessä, mistä hän oli saanut monipuolisen ja varman taitonsa, vastaukseksi tomahti usein vanhan kansan tylyn kuivakiskoinen lauseparsi: ”Näläkä opetti.” Työkseen kutominen pienellä palkalla oli totisinta totta, eikä kangasta Kauhavalla helskytelty, sitä lyötiin.

Sylvi Hietamäki o.s. Korpimäki syntyi 1907 Kauhavan Juusolasassa pientilallisen tyttärenä kuuluisaan kutojasukuun ja alkoi kutoa ansiotyökseen 1925, siis 17–18 vuoden ikäisenä. Äiti oli opettanut työtaidon mutta kutoi liikkeille vain vähän; Sylvin kolme sisarta kutoivat paljonkin. Mennessään naimisiin Sylvi oli jo Kangas-Aitan vakinaisia kutojia, ja vanhat kutomonjohtajat pitivät häntä yhtenä Kauhavan etevimmistä kankureista. Aluksi hän kutoi pari vuotta lähinnä ikkunaverhokangasta, myöhemmin etupäässä ”tuukia”, pöytäliinoja. Avioparin ostettua pienehkön talon Kettulan loukolta Sylvi-emäntä teki kaikkensa auttaakseen velan lyhentämisessä. Elettiin 1930-luvun alun pulavuosia eikä isäntä voinut vastoin odotuksia saada mainittavia sivutuloloja, kun ei hakattu metsää eikä rakennettu, mutta emännän kutomapalkoilla Hietamäki pidettiin.

Nuori emäntä joutui siis ”kankuroottemhan” tosissaan. Aamulla piti nousta neljältä ”asehin”, kangaspuihin, ja kutoa pari tuntia ennen
.....

98 Ilkka 30.11.1935; Tied. 1938; mst. J.O. Pernaa.

99 Kauhava 10.4.1968; mst. Taimi Halmio, Sylvi Hietamäki, Jouko Karppinen, Elsa Porkkala.

lypsyaikaa. Päivä meni etupäässä taloustöissä, lastenhoidossa ja navetassa, ja vasta kun emäntä oli saanut illalla askareet tehdyksi, hän ehti taas pitemmäksi aikaa kankaan ääreen. Koska oli välttämättä kudottava 6–7 tuntia päivässä, uni jäi vähiin, ehtikö usein nukkua viittäkään tuntia. Pitkäaikaista kudottajaansa Lyyli Karppista Sylvi Hietämäki muisti hyvällä, mutta työpalkat olivat kaikissa liikkeissä pienet. Ilman niistä kertynyttä ansiota moni kauhavalainen perhe ei olisi kuitenkaan tullut toimeen varsinkaan pulavuosina. Siitä ei vanha kankuri voinut olla huomauttamatta, että miehillä oli kyllä aikaa lukea lehteä ”soutulavittas”, mutta emäntä joutui raatamaan koko pitkän päivän.¹⁰⁰

Kauhavalla kudottiin ennen kaikkea talvisaikaan, kesällä paljon vähemmän. Kangas-Aitan tilit osoittavat, että verrattomasti eniten töitä tuotiin liikkeeseen joulukuussa, jolloin maksettiin 16 % koko vuoden 1927 palkoista. Joulun edellä liikkeillä oli paljon tilauksia ja kankurit halusivat saada joulurahaa. Helmikuusta toukokuuhun sekä loka- ja marraskuussa kudottiin tasaisen paljon, tammikuussa hieman vähemmän, mutta kesäkuusta syyskuuhun ulottuvana kautena liikkeeseen tuotiin valmista työtä vain noin puolet siitä kuin normaalikuu-kausina. Kesäkauden hiljaisuus osoittaa hyvin sen, että suuri osa Kauhavan kutojista oli pääammatiltaan maatalousväkeä.¹⁰¹

Koska Kauhavan kotikudonnan jatkuminen ja kasvu maailmansotien välisenä aikana riippuivat ratkaisevasti kutomoliikkeiden organisaatiosta, sitäkin on käsiteltävä kotiteollisuuden yhteydessä. Silloinkin kun liikkeen osakkaana oli mies, kudontaa johtivat käytännössä yleensä naiset. Monet osakkaat olivat itse etevä kutojia, jotka olivat perehtyneet alaan käytännön koulussa; Lyyli Karppinen oli käynyt myös Fredrika Wetterhoffin Työkoulun kurssin. Toisilla taas oli kokemusta, joskus koulutustakin liikealalla. Ilma Somppi, vanhan kudontapitäjän tyttärenä Iitistä, oli ollut kauppatamatkustajana, ei tosin tekstiilialalla. Taina Halmio oli kaupakoulun käytyään toiminut Kauhavan Naisten Kotiteollisuusliikkeen kirjanpitäjänä ja kauppatamatkustajana, ja Helvi Pyykkö oli Maija Mäkipelkolan tyttärenä toisen polven kudottaja. Kutomoväen liikekoulutus lisääntyi entisestään 1930-luvulla.¹⁰²

Kutojien hankinta ei tuottanut 1930-luvun alkuvuosiin mennessä vaikeuksia, heitä ”seisoi jonossa” työtä pyytämässä, mutta myöhem-

100 Mst. Sylvi Hietämäki, Jouko Karppinen, Elsa Porkkala. ”Soutulavitta” on keinu-
tuolin eteläpohjalainen nimitys.

101 KPTM, Kangas-Aitan tilit; mst. Elsa Porkkala.

102 Mst. Taimi Halmio, Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Helvi Pyykkö, Elvi Somppi.

min, kutomojen lisääntyessä, tuli ajoittain puutetta kankureista. Etenkin syyskuussa, jolloin liikkeillä oli jo runsaasti tilauksia mutta emännät tyttärineen nostivat perunaa ja poimivat marjoja, täytyi joskus läheteä kyliin kyselemään kutojia. Lyyli Karppinen saattoi suuria tilauksia saatuaan lähteä apulaisineen vuokra-autolla Korttesjärvelle ja Evi-järvelle värväämään kankureita talosta taloon ajaen.¹⁰³

Kutomo hankki langat, jotka olivat 1920-luvulta lähtien miltei aina tehdastekoisia. Etupäässä ne olivat peräisin Tampereen kehräämöistä ja ne ostettiin yleensä tukkuliikkeiltä, useimmiten Lassila & Tikanojalta Vaasasta. Pellavakankaisiin käytettiin jonkin verran Lappajärven kotikehruista lankaa, etupäässä rohtimista kehrättyä, josta kudottiin piikkoa ja pyyhekangasta. Kangas-Aitta kudotti näitä paljonkin 1930-luvulla. Naisten Kotiteollisuusliike ryhtyi jo 1920-luvun alkuvuosina käyttämään tekosilkkilankaa, jota sanottiin Kauhavalla ”silikiksi”, ja 1930-luvulla se oli hyvin yleinen materiaali. Se oli talvisotaan asti etupäässä ulkomaista, sillä vaikka tekosilkkiä tehtiin Suomessakin vuodesta 1931 lähtien, sen kotimainen tuotanto oli vuoteen 1938 hyvin vähäistä.¹⁰⁴

110

Työvälineistä kangaspuut, loinpuut ja ”sukkulaaset” oli kankurilla itsellään, mutta kaiteen ja ”pännin” eli pingottimen hän sai yleensä kutomolta. Kankuri haki polkupyörällä langat liikkeestä ja toi samoin valmiin kankaan, ellei asunut kovin kaukana. Tosin Lappajärvenkin kankurit tulivat alkuaikoina kutomoon polkupyörällä,¹⁰⁵ ellei hevoskyytiä ollut saatavissa. Alahärmäläiset käyttivät junaa. Ennen pitkää linja-autosta tuli kaukaisempien kankurien tärkein kulkuväline, ja saman mallin kutomista jatkettaessa langat ja kankaat voitiin lähettää autossa itse matkustamatta; aivan uutta mallia aloitettaessa oli tietenkin käytävä liikkeessä.

Kutomo punnitsi langat, ja kankaan punnitseminen osoitti sittemmin, oliko aineet käytetty rehellisesti; pieni hukkaprocentti kuitenkin sallittiin. Tuttujen ja koettujen kankurien lankoja ja kankaita ei punnittu. Kankaan luominen ja lankojen puolaaminen jäi kankurin tehtäväksi; vain Liisa Hautamäen tiedetään antaneen kankurille joskus valmiiksi luodun ”rivan”, kuten kataa Kauhavalla nimitettiin. Puolaamiseen osallistuivat perheen nuoret tytöt ja pojat ja joskus aikamieskin.

103 Mst. Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala.

104 Myös Kangas-Aitta käytti jo 1926–27 paljon tekosilkkiä liinoihin. KPTM, Kangas-Aitan tilit; mst. Taimi Halmio, Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala; Talvitie A 1944–45 II s. 329–330. Väite, että Kauhavan kutomot perustivat 1930-luvun alussa yhtiön lankojen ostamiseksi tukuttain (Jaskari 1958 s. 181), on haastattelemieni asiantuntijoiden mukaan perätön: sellaisesta ei edes puhuttu.

105 Ahvenniemi 1980 s. 711.

Kankurin saadessa kudottavakseen uuden mallin hänelle annettiin näytetilkku ja yleensä myös ”niisintä” eli loimien pujottaminen niisiin, millimetripaperille piirrettynä, milloin sidos ei ollut aivan yksinkertainen. Jos kyseessä oli todella vaikea sidos tai jos kankuri oli kokematon, hän sai neuvontaa kutomon osakkailta tai erityiseltä ohjaajalta. Tällaisia oli Kauhavan kutomoilla 1920-luvulta lähtien, ja 1930-luvulla kudonnan neuvojina oli useita Fredrika Wetterhoffin Työkoulun käyneitä nuoria naisia.

Määräaikaa työllä ei ollut, mutta kovin hitaasti tekeväille kankurille voitiin suositella kutomon vaihtamista. Valmis kangas tarkastettiin huolellisesti, ja palkan määrä metriä tai liinaa kohti riippui työn tasaisuudesta ja reunojen suoruudesta. Ikkunaverhokangaskin, vaikka oli sidokseltaan palttinaa, vaati suurta huolellisuutta epätasaisuuden näkyessä helposti valoa vasten. Kangas-Aitan vuosien 1925–27 tileistä näkyy, että esimerkiksi saman verhokankaan kudonnasta maksettu palkka vaihteli tuntuvasti työn laadun mukaan; tämän voi todeta, kun mallit oli numeroitu. Kokematon ja köyhä kankuri saattoi ruveta itkemään kuultuaan, miten vähän hänelle maksettiin ”tekijäästä”, mutta kutomon täytyi pitää huoli laadusta ja kannattavuudesta.

Kankurit nurisivat usein palkoistaan ja valittivat sitä, että he joutuivat samaan hintaan luomaan kankaan ja puolaamaan, mutta yleensä päästiin sovintoon, ja monet kutoivat kauan samalle liikkeelle. Luotettavalle kankurille voitiin antaa etumaksua.¹⁰⁶ Kutomojen ei ole katsottu mainittavasti kilpailleen etevistä kankureista korkein palkoin; sitä liikkeiden talous ei olisi pitkälle kestänyt. Huonosti onnistunut kangas tai liina myytiin sekundatavarana. Usein tällaisen tuotteen osti joku kauhavalainen pikkuyrittäjä, joka myi sen halvalla kulkukauppaa käyden tai torikauppiaille. Enimmät kutomot säilyttivät tiukan tuotetarkkailun 1930-luvullakin, mutta jokin uudempi liike myi sekundaa täysiarvoisena ja heikensi Kauhavan kankaiden mainetta.

Erinäiset kudonnaiset vaativat vielä viimeistelyä liikkeen otettua ne vastaan kutojalta. Jotkut liinat ja verhot piti pallistaa, ja suuri osa pöytäliinoista varustettiin etenkin 1930-luvulla pitkin ripsuin, joita sanotaan Kauhavalla ”hesuiksi”. Kutomo hankki tätä varten eri tekijät, jotka ”hesuuttivat” liinat kotityönä. Sitä tekivät monet kymmenet Kauhavan keskustaaajaman työmiesten vaimot, useat siihen erikoistuneina. Hesuttajan piti olla näppärä sormistaan, että työ kävi nopeasti, eikä hän saanut asua kovin kaukana kutomosta, jottei kuljetuksiin menisi aikaa.

.....
106 Joulukuussa 1927 etumaksujen osuus Kangas-Aitan maksamista palkoista oli noin 4 %. KPTM, Kangas-Aitan tilit.

Villaiset tai puolivillaiset kankaat sekä pellavaiset liinat silitettiin Kauhavallakin liesikuunnesta eli kuumuutta ja painoa käyttäen. Pitäjässä oli yleensä yksi silittämö eli ”klanssi”, vanhin muistettu kauppias Karl Nybäckillä, jonka kuoltua 1914 kankaita silitti kauppiaan rouva Adolfina Nivala. Hänen apulaisenaan Lauri Favorin oppi silitystyön tekniikan ja jatkoi sitä itsenäisesti rouva Nivalan jälkeen. Favorinin silittämöä Kauhavan kutomot käyttivät vielä 1930-luvulla.¹⁰⁷

Kauhavan kudottajien teettämistä kankaista on 1920-luvulta kohdalaisen hyvät samanaikaiset tiedot lukuun ottamatta 1919 perustetun Naisten Kotiteollisuusliikkeen alkuvuosia. Sen verran on muistettu, että liike teetti aluksi paljon naisten pukukankaita, etupäässä sarssia, jolla oli hyvä menekki, koska pukukankaista oli sodan jälkeen kova puute. Melko pian tehtaat alkoivat kuitenkin toimittaa niitä markkinoille, ja sen vuoksi ”Naistenliike” ei vuodesta 1922 alkaen teettänyt enää pukukankaita ainakaan sanottavasti.¹⁰⁸

112

Myöhemmin 1920-luvulla teetetyistä kankaista saa arvokkaan tilaston Kauhavan Kangas-Aitan vuosien 1926–27 tileistä. Vuodelta 1927 olen tyytynyt työn suuren hankaluuden vuoksi laskemaan vain loka- ja joulukuun tuotannon. Tulokset ovat taulukossa 5. Näkyy hyvin selvästi, että sisustustekstiilit (viisi ensimmäistä tuoteryhmää) olivat Kangas-Aitan silloisessa tuotannossa täysin vallalla: noin 80 % kankurien palkoista maksettiin niistä. Verrattomasti tärkein tuoteryhmä verhokankaat koostui ainakin pääasiallisesti ikkunaverhokankaista, joita teetettiin lukuisia numeroituja malleja; oviverhojen kudottamisesta ei Kangas-Aitan osalta ole varmaa tietoa.

Toisen vanhan kutomon Naisten Kotiteollisuusliikkeen tuotannosta on lehtitietoja vuodelta 1926, ja senkin tärkeimpänä tuotelajina olivat ikkunaverhot. Muista sisustustekstiileistä mainittiin oviverhot, keinutuolinmatot, leposohvan peitteet, raanut ja pöytäliinat. ”Naistenliikekin” myi pyyhkeitä ja tekosilkkisiiä huiveja sekä kansallispuvun kankaita, joita kudottiin ”suuret määrät”; niiden menekki oli hyvä etenkin keväisin. Tuotannon yleiskuva on hyvin samantapainen kuin Kangas-Aitan, jossa otettiin tietysti huomioon Naistenliikkeessä saatu kokemus.¹⁰⁹

Kauhavan kutomojen tuotannon kehityksen 1920-luvun lopulta talvisotaan voi selvittää riittävän hyvin muistitiedon varassa, koska haas-
.....

107 Mst. Taimi Halmio, Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö, Elvi Somppi; KPTM, Kangas-Aitan tilit.

108 Mst. Helvi Pyykkö (perustajaosakkaan tytär), Taimi Halmio.

109 Ilkka 28.10.1926 (Naisten Kotiteollisuusliikkeen ilmoitus); Vaasa 29.10.1926.

Taulukko 5. Kauhavan Kangas-Aitan eri tuotelajeista maksamat työpalkat 1926 sekä loka- ja joulukuussa 1927.

	Vuonna 1926		X ja XII 1927	
	Palkat mk	osuus	Palkat mk	osuus
Verhokankaat	86 949	51.2 %	34 643	56.5 %
keinutuolinmatot	8 066	4.8 %	1 112	1.8 %
sohvatyydynt	1 830	1.1 %	—	—
raanut	10 637	6.3 %	3 412	5.6 %
pöytä- ja kaitaliinat	28 836	17.0 %	15 557	25.4 %
ruokaliinat	5 625	3.3 %	716	1.2 %
pyyhkeet	3 279	1.9 %	640	1.0 %
huivit	1 961	1.2 %	10	0.0 %
kansallisp. hamekangas	10 130	6.0 %	662	1.1 %
kansallisp. puserokangas	3 648	2.1 %	—	—
muut pukukankaat	1 989	1.2 %	217	0.4 %
hursti tms.	484	0.3 %	—	—
matot	3 547	2.1 %	1 514	2.5 %
muut ja tuntemattomat	2 710	1.6 %	2 864	4.7 %
Yhteensä	169 691	100 %	61 347	100 %

Lähde: KPTM, Kangas-Aitan tilit.

Huomautuksia: Tuntemattomiin sisältyvät kankurien etumaksut, joiden kasvu nostaa ryhmän osuutta. Vuoden 1927 tilastossa on vinoutuma: huiveja ja kansallispuvun kankaita ei näet tuotu myöskään 1926 loka- ja joulukuussa juuri lainkaan. Niiden kokonaisuus tuskin vähentyi 1927.

tatellut olivat päteviä asiantuntijoita. Sisustustekstiilit säilyivät päätuotteina, saattoipa niiden osuus kasvaakin. Ikkunaverhot olivat yhä verrattomasti tärkein tuote, ja pöytäliinoja tehtiin runsaasti; myös ruokaliinoja ja pyyhkeitä kudottiin. Keinutuolinmatoilla oli yhä merkitystä, ja lisäksi kudottiin nojatuolinmattoja. Uutta oli, että sängyn- ja leposohvanpeitteitä teetettiin 1930-luvulla hyvin paljon.

Vaatustekstiileistä päänhuiveja kudottiin 1930-luvullakin, usein tekosilkistä. Kauhavallakin tehtiin paljon harsohuiveja ("harvahilakkuja"). Yhä kudottiin jonkin verran kansallispukujen kankaita, mutta niiden merkitys oli ilmeisesti vähentynyt. Muita pukukankaita, jotka näyttävät jääneen jo 1920-luvun keskivaiheilla syrjään silloisten liikkeiden tuotannosta, teetettiin sentään 1930-luvullakin vaikka ei paljon. Niihin kuului villaisia tai puuvillaisia, ruudullisia ja raidallisia naisten pukukankaita sekä poikien housukankaita. Paitakangastakin kudotettiin hieman.

Kauhavan tekstiilien raaka-aineet ja kuosit olivat maailmansotien välisenä aikana hyvin vaihtelevia, ja niitä voidaan käsitellä tässä vain pääpiirteittäin. Ikkunaverhoihin käytettiin puuvillalankaa, usein myös

merseroitua kiiltolankaa, mutta kudottiin täysivillaisiakin verhoja tai puolivillaisia, joissa oli puuvilla loimena ja villa kuteena. Pöytäliinoja tehtiin hyvin monenlaisia, loimena paljolti puuvillalanka ja kuteina pellava, puuvilla, villa tai tekosilkki. Pöytäliinoiksi käytettiin 1920-luvulla yleisesti perinteellisiä kilpikankaita ja taalainkudosta, ja osa niistä oli vaativia onteloliinoja.

Kolmikymmenluvulla pöytäliinat kudottiin pellavasta, puuvillasta, tekosilkistä tai villastakin puuvillaloimeen, ja kahta tai kolmea erilaista lankaa käytettäessä kudonta vaati suurta taitoa, vaikka sidos olisi ollut sinänsä yksinkertainenkin. Kauniita ”kuvikkahia” kilpikankaita ja taalainkudosta käytettiin pöytäliinoissa usein 1930-luvullakin. Suosittuihin tekosilkkisiin liinoihin, joiden loimi oli usein puuvillaista kiiltolankaa, solmittiin ripsut kerratusta tekosilkkilangasta. Ruokaliinat kudottiin aivinaisesta pellavasta puuvillaloimeen, sidoksena tavallisesti kilpikangas.

Sängynpeitteiksi kudottiin 1920-luvulla paljolti raanuja. ”Tapeetiraanu” ja ”vakoraanu” eivät olleet hyvänpuoleiselle kauhavalaiselle kutojalle vaikeita, mutta ”rinkiraanun” tekijä oli jo konstikankuri. Raanuja ei 1930-luvulla enää juuri kudottu myytäväksi. Sängynpeitteet, joita sanottiin yleistyvän rautasängyn tunnetun valmistajan mukaan myös ”hetekanpeitteiksi”, tehtiin melko yksinkertaisin sidoksin villalangasta puuvillaloimeen; ne olivat yleensä poikkiraitaisia. Keinutuolinmatoissa oli tavallisesti kampavillainen loimi ja paksu puuvillakude, mutta nojatuolinmatot, joissa ei tarvittu pehmustusta, saattoivat olla ohuempia. Pyyheliinat kudottiin yleensä rohdinlangasta, sidoksena tavallisimmin ”rivanmurre” eli murtotoimikas.¹¹⁰

Vaikka Kauhavalla käytettiin ja mukailtiin vielä 1920-luvulla vanhoja kansanmalleja, kudontaa johtavat liikenaiset eivät tyytyneet niihin. Lehtikirjoituksessa kerrottiin 1926, että Naisten Kotiteollisuusliike oli hankkinut malleja taiteilija Iлона Jalavalta sekä Suomen Käsitöiden Ystäviltä ja Koristetaiteilijain liitolta. Näistä ajoista lähtien Kauhavan liikkeiden kudonnanohjaajat suunnittelivat suuren osan malleista, joskus matkoilla nähtyjä mukailemalla. Malleja myös ostettiin tekstiilitaiteilijoilta, ja jotkut näistä julkaisivat mallisalkkuja. Lisäksi oli saatavana opaskirjoja. Fredrika Wetterhoffin Työkoulussa suunniteltuja malleja pidettiin kuitenkin paljolti ”liian hienoina” sille ostajakunnalle, joka oli Kauhavan kutomojen tähtäimessä.

Kauhavan puukko- ja tekstiilimuseon kokoelmista näkyy, että kutomot pyrkivät 1920- ja 1930-luvulla seuraamaan muotia sangen valppaasti. Ikkunaverhot, pöytäliinat ja muut tuotteet olivat pääosaksi

110 Mst. Taimi Halmio, Sylvi Hietämäki, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö, Elvi Somppi; KPTM, Kangas-Aitan tilit.

hyvin värikkäitä, mutta on helppo huomata sävyjen ja väriyhdistelmien muuttuneen vuosien mittaan tuntuvasti. Tekstiilitaiteilijoiden ja käsityönopeuttajien ammattitaitoon nojautuen Kauhavan kudonta koetti pysyä ajan tasalla, enemmän kaupallistuvan kansainvälisen kulttuurin kuin pohjalaisen perinteen merkeissä mitä malleihin tulee.¹¹¹

Kauhavan kotikutomot myivät jonkin verran kudonnaisia liikkeen yhteydessä olevista puodeista. Myös rautatieasema oli vanhaan tapaan myyntipaikkana, jossa saatiin kaupaksi lähinnä huiveja, esiliinoja, pöytä- ja ruokaliinoja sekä pyyhkeitä. Myyjiä oli tavallisesti kolme tai neljä. Loviisa Ekman myi kankaita asemalla 1930-luvun alkuvuosiin saakka, etupäässä itse kudottamiaan mutta myös Kangas-Aitan teettämiä. Miina Vähäpukkinen kutoi yhä itsekkin mutta toimi samalla välittäjänä, samoin Fiia Järvenpää. Lokakuussa 1924 Valtionrautatiet uudisti sopimuksen neljän kaupustelijan myyntipöydistä, mutta syyskuun 1931 lopussa kaksi sopimusta raukeni. Koko myyntimenetelmästä jouduttiin sitten pian luopumaan, kun junien pysähtymisaikoja lyhennettiin.¹¹²

Pääosa Kauhavan kudonnaisista myytiin kangasalan liikkeille, etupäässä kaupunkeihin. Naisten Kotiteollisuusliikkeen tärkeänä markkina-alueena mainittiin 1926 erikoisesti Savo, mutta myynti ulottui yli koko Suomen. Näin oli myös vasta perustetun Kangas-Aitan laita.¹¹³ ”Naistenliikkeen” myyntimenetelmänä oli viimeistään vuodesta 1923 lähtien kauppamatkustajan käyttäminen, ja etupäässä täten Kauhavan kutomot myivät kankaansa toiseen maailmansotaan asti. Tosin kangaskauppojen johtajia kävi 1930-luvulla myös ostomatkoiilla Kauhavalla. Kutomojen ”matkustajista” valtaosa oli naisia, mutta 1930-luvulla kelpuutettiin jokunen mieskin tähän toimeen. Edustaja liikkui mallilaukkuineen yleensä junalla ja kävi etupäässä kaupungeissa, ennen kaikkea suurimmissa.

Perille tultuaan 20-luvun kauppamatkustaja kävi suurehkoissa kangaskaupoissa sekä osuuskauppojen ja -liikkeiden kangasosastoilla esittelemässä kutomonsa tuotteita ja ottamassa tilauksia. Myytiin myös molemmille osuuskauppojen keskusliikkeille, SOK:lle ja OTK:lle. Vielä 1930-luvulla käytiin joskus erityisesti myymässä suurissa liikkeissä, mutta yleensä edustaja järjesti hotellihuoneessa tuotenäyttelyn ja kutsui tärkeitä ostajia yhden kerrallaan valitsemaan tilitettäviä malleja. Myyntimenetelmän osoittaa, että Kauhavan kuto-

.....
111 Mst. Taimi Halmio, Helvi Pyykkö; KPTM, Kangas-Aitan mallikirja ja muut koelmat.

112 KPTM, Kangas-Aitan tilit; Jouko Hietasen kokoamia tietoja Kauhavan historiasta, tekijänsä hallussa; mst. Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Elvi Somppi.

113 Vaasa 29.10.1926; KPTM, Kangas-Aitan tilit.

mot keskittyivät 30-luvulla määrätietoisesti tuottamaan hyvää joukkokulutustavaraa suurelle yleisölle. Melko paljon Kauhavan kudonnaisia myytiin silti myös erikoistuneille käsityöliikkeille. Ulkomaille niitä ei tiettävästi viety vielä 1930-luvulla.

Joskus voitiin suuren ostajan kanssa tehdä sopimus tietyn mallin myymisestä vain tälle liikkeelle. Kauppamatkustajat tekivät työtään ympäri vuoden, kesällä kumminkin vähiten. Usein edustaja lähetti tilauksia Kauhavalle kesken kierrostaan, jotta tilattuja kudonnaisia päästiin nopeasti teettämään; toimitusaika koetettiin näet pitää lyhyenä. Varastoon kutomista pyrittiin ymmärrettävästi välttämään. Myynnin ohella ”matkustajien” tehtävänä oli tietysti markkinoiden seuraaminen, ja he toivatkin liikkeille tärkeää tietoa ajan tasalla pysymiseksi.¹¹⁴

Kansantaiteen perinnettä ajatellen voidaan pahoitella sitä, että Kauhavan konstikankurien taitoa ja 1800-luvun komeita malleja ei käytetty enää 1930-luvulla paljonkaan hyväksi. Toisaalta kutomojen tavoitteet oli asetettu liiketalouden kannalta viisaasti. Vuonna 1926 sanottiin ikkunaverhokankaan kysynnän ylittävän Naisten Kotiteollisuusliikkeen toimituskyvyn,¹¹⁵ ja Kangas-Aitan tuotanto saatiin verhokankaisiin keskittymällä nopeasti hyvään käyntiin. Vuosien 1929–33 pulakautena Kauhavan halpojen kankaiden menekki ei huonontunut ainakaan paljon, ja kutojia oli erikoisen helppo saada, kaiketi myös tavallista halvemmalla. Pulakauden jälkeen sisustustekstiilien menekki näkyy kasvaneen vuodesta 1934 alkaen erikoisen voimakkaasti, koskapa uusia kutomoja syntyi Kauhavalle kuin sieniiä sateella.

Hyvän menekin ymmärrettiin edellyttävän tarkkaa laadunvalvontaa, ja siihen enimmät Kauhavan kutomot pyrkivätkin. Tehdastuotteiden kanssa käydyssä kilpailussa ei kuitenkaan auttanut pelkkä laatu, vaan hinnatkin täytyi pitää halpoina. Kutomonjohtaja Alli Pihlaja arveli kauhavalaisien myyneen 1930-luvulla ehkä turhankin halvalla,¹¹⁶ mikä tuntui muun muassa kutojien palkoissa. Muualla Suomessa tehdyistä kotikutoisista ei ollut 1930-luvulla mainittavaa haittaa kauhavalaisille. Niitä kudottavista kilpailijoista huomattiin vain Helmi Vuorelman liike, joka löi erikoistuuotteensa kansallispukujen myynnissä kauhavalaiset selvästi laudalta.¹¹⁷

Kauhavan kotikutomojen kokonaistuotannosta voidaan esittää arvio vuosilta 1926–27. Naisten Kotiteollisuusliikkeen kerrotaan 1926

114 Mst. Taimi Halmio, Jouko Karppinen, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö; KPTM, kysely kudottajille 1988, Jouko Karppisen ja Alli Pihlajan vastaukset.

115 Vaasa 29.10.1926.

116 Alli Pihlajan kanssa käyty keskustelu.

117 Mst. Kauhavalta.

maksaneen työpalkkoja noin 250 000 mk vuodessa, ja Kangas-Aitta maksoi 1927 niitä 240 000 mk. Kun otetaan lisäksi huomioon pari pienempää kudottajaa, voidaan olettaa kankureille maksetun 1927 yhteensä jonkin verran yli 500 000 mk.¹¹⁸ Lähteistä ei kuitenkaan ilmene, kuinka suuri osa tämä oli kutomojen koko liikevaihdosta, johon sisältyivät lankojen hinnat, kiinteistökulut, henkilökunnan palkat, myyntikulut, verot ja liikevoitto.

Lauri Mäkisen Porvoossa 1907 saamien tietojen mukaan työpalkkojen osuus seudun kudonnaisten bruttoarvosta oli noin 15 prosenttia. Pietarsaareissa toimineen kudottajan Sofia Sundin antamien tietojen mukaan kutojan työpalkat olivat 1900-luvun alussa kuudennes tuotteiden myyntihinnasta, siis hyvin samantapainen osuus.¹¹⁹ Kun Kauhavan kahden kutomon muut kustannukset ovat tuskin sallineet työpalkkojen osuuden nousta tämän suuremmaksi, niiden yhteen laskettu liikevaihto vuonna 1927 voidaan arvioida karkeasti 3 miljoonaksi markaksi.

Kauhavan hyvin tunteva tehtailija Kustaa Somppi arvioi 1935 lehdistöhaastattelussa pitäjän kutomojen yhteenlasketun liikevaihdon olevan 10 miljoonan markan vaiheilla tai vähän ylikin.¹²⁰ Kutomoja lie-
nee ollut tuolloin yksitoista, mutta kuusi niistä oli perustettu vasta 1934–35. Jos oletetaan kutomojen liikevaihto yhteensä 10–11 miljoonaksi markaksi ja kankurien palkat kuudenneksi osaksi tästä, viimeksi mainittujen summa olisi ollut 1,7 – 1,8 miljoonaa markkaa. Vaikka pääosa liikkeistä oli aloittelevia, ei ole mahdotonta, että Kauhavan kutomoiden yhteenlaskettu liikevaihto oli 1935 runsaasti kolme kertaa niin suuri kuin kahden liikkeen ja parin pikkuyrittäjän vuonna 1927. Vaikka Sompin arvio perustui silmämääräiseen asiantunte-
mukseen eikä tutkimuksiin, se voi siis olla likimain oikea.

Myöskään aikaisemmin esittämäni arvio, jonka mukaan Kauhavan kutomoilla oli 1930-luvun lopulla 1 800 kutojaa, ei voine olla koh-
talokkaasti virheellinen. Näiden arvioiden nojalla ja niistä riippumat-
takin on varmaa, että kauhavalaisten organisoima, yhdeksässä pitä-
jässä harjoitettu kotikudonta oli kasvanut 1920-luvulta alkaen valta-
vasti ja oli 1930-luvulla maamme oloissa poikkeuksellisen mittava
ansiotiteollisuuden haara.

.....
118 Ilkka 28.10.1926; KPTM, Kangas-Aitan tilit.

119 Kuoppamäki 1908 s. 222–225; Hem och härd 14.3.1936. Lauri Mäkisen tietojen mukaan kutojien palkat olivat Pieksämäellä 1906 peräti 29 % tuotannon bruttoarvosta. Palkkojen sanottiin toisaalta olevan siellä 50 % korkeammat kuin Porvoon seudulla (Kuoppamäki 1908 s. 166–167, 234). Tiedon alkuperä ei ole kuitenkaan täysin selvä, joten siihen ei voi luottaa.

120 Ilkka 30.11.1935.

Toinen maailmansota koetteli Suomen tekstiiliteollisuutta paljon pahemmin kuin ensimmäinen. Raaka-aineen saannissa omavaraisuus oli tällä alalla ennen sotaa alle 10 prosentin, joten ulkomaankaupan lamaantumisen aiheutti pian lankapulan. Kauhavalla muisteltiin sen olleen paha jo talvisodan jälkeen. Seurauksena oli, että siviiliväestöä palveleva tekstiiliteollisuus kiellettiin 1941 lähes kokonaan. Vuodesta 1942 lähtien puuvillaa ja villaa ei tuotu Suomeen ollenkaan. Kotikehruisesta pellavalangasta kudottaminen oli sentään luvallista, ja ainakin jotkut Kauhavan liikkeet käyttivät näitä lankoja, joita saatiin yhä Lappajärveltä. Pari liikettä sai kansanhuoltoministeriön luvalla teettää jätelangoista vähän housukangasta.¹²¹

Mahdollisuuksia lisäsi paperilangan käyttöön ottaminen vuodesta 1942 lähtien, koska kudontakielto ei tietenkään koskenut paperikankaita. Useimmat Kauhavan kutomot ryhtyivät teettämään paperilangasta ikkunaverhoja, seinävaatteita ja käytävämattoja. Sidoksena oli verhoissa palttina, matoissa erilaiset toimikkaat. Vuonna 1943 Kauhavalla tehtiin jo sängen paljon paperikudonnaisia, vaikka paperilanka olikin epämiellyttävää materiaalia. Kudelanka piti kostuttaa sopivan notkeaksi ennen kuin sen sai puolalle, mutta jos se tuli liian märäksi, se saattoi liottaa loimilangat vähitellen poikki ja koko teelmäs valahti odottamatta kutojan syliin. Mutta niin hankalaa kuin paperilanka olikin, Kauhavan kutomot elivät sodan yli pääasiallisesti juuri sen varassa.¹²²

Sodan jälkeen Kauhavan kudonta elpyi ja laajeni tekstiilien valtavien kysynnän ansiosta nopeasti. Se alkoi pian myös koneistua, ja kotikudonnan rinnalle syntyi verstasteollisuutta; mattojen kudonta nousi suuressa määrin etualalle, mutta liinoja ja kankaitakin teetettiin yhä. Uusia kutomoja alkoi syntyä Järviseudulle, jossa oli kudottu sotiin asti etupäässä kauhavalaisten laskuun. Kauhavan kudonta eli vielä 1990-luvun alussa, mutta sen luonne oli täysin muuttunut koneistumisen ja teollistumisen vuoksi. Myyntiä varten harjoitettu käsityö tyrehtyi 1980-luvulla, joten vanhemman ajan perinteestä on jäljellä lähinnä teollisuuden eri aloilla ilmenevä yritteliäisyys. Samaa perua on kudonnan yleisyys harrasteena, jonka merkeissä Kauhavan naiset ovat elvyttäneet innokkaasti vanhojen konstikankurien taitoja.¹²³

Etelä-Pohjanmaan järviseudun pitäjissä kudonta oli ollut vanha-
taan vähäistä; vain Korttesjärveltä ilmoitettiin 1850-luvulla myytävän
.....

121 Pihkala 1982 s. 324; mst. Alli Pihlaja, Elsa Porkkala.

122 KPTM, kysely kudottajille 1988, Alli Pihlajan vastaus; Valkama 1989 s. 12; mst. Taimi Halmio, Elsa Porkkala.

123 Valkama 1989; Alli Pihlajan, Elsa Porkkalan, Aura Luomalan ja muiden kauhavalaisten antamia tietoja.

puuvillakankaita.¹²⁴ Lähdetiedot voivat olla puutteelliset, mutta myöskään vuosien 1887 ja 1893 tiedustelut eivät osoita Järwiseudun kudontaa runsaaksi. Evijärveltä sanottiin 1887 myytävän hieman puuvilla- ja villakankaita, erityisesti sarkaa, naapuripitäjiin ja lähikaupunkiin. Korteesjärven kankaiden myynnistä mainittiin 1887 vain ylimalkaisesti, mutta 1893 kerrottiin sieltä myydyn sarssia, pellavapalttinaa ja huiveja, ei tosin kovin paljon.¹²⁵

Jonkin verran paikallista perinnettä ansiotyönä harjoitetulla kudonnalla kuitenkin oli Kauhavan kudottajien alkaessa hankkia kankureita Järwiseudulta. Edellä on osoitettu tämän alkaneen ennen vuotta 1926, mutta 1920-luvulla kauhavalaisilla lienee ollut kankureita vain naapuripitäjissä Korteesjärvellä ja Lappajärvellä. Ennen vuotta 1936 heitä oli myös Evijärvellä ja Alajärvellä, mahdollisesti Vimpelissäkin, josta kutojia hankittiin joka tapauksessa talvisotaan mennessä.

Järwiseudun kankurien osuus Kauhavan kutomojen tuotantoon oli 1930-luvun lopulla ilmeisesti hyvin suuri. Suhteellisesti eniten heitä näyttää olleen Korteesjärven Ylikylässä ja tuolloin Lappajärven kuuluneella Kauhajärvellä, jossa on sanottu olleen Kauhavan liikkeiden kutojia melkein joka talossa, toisissa useitakin. Tyttären ansaitsivat ”tarvesrahaa”, jotkut muut kutoivat elääkseen. Näitä oli kauhajärveläinen leskivaimo Maija Perälä (1911–76), joka osasi kangasta katseltuaan merkitä niisityksen paperille ja kutoi 35 vuotta samalle Kauhavan liikkeelle.¹²⁶

Jonkin verran itsenäisiäkin kutojia Järwiseudulla oli; ainakin Alajärven Kurejoella jotkut naiset kutoivat värjätyistä puuvillalangoista ”harvoja huivia”, joita he kiersivät kaupittelemassa. Sotien jälkeen Järwiseudulla kudottiin hyvin paljon ja sinne perustettiin lukuisia omia kutomaliikkeitä. Vielä 1930-luvulla niitä ei tiettävästi ollut enempää kuin kaksi aivan pientä kudottajaa Lappajärven Karvalan kylässä vuodesta 1933 lähtien, mutta sotien jälkeen syntyi suuriakin yrityksiä.¹²⁷

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa

Ruotsinkielisen Pohjanmaan pohjoisosassa kudonta oli autonomian ajan lopulla runsaampaa kuin etelämpänä. Munsalassa ja Jepualla oli käsityönneuvoja Elvi Nordströmin 1915 antamien tietojen mukaan useita ammattikutojia, joiden tärkein tuote oli ”fälltäcksväv”, vällyjen päällisenä käytetty raanukangas. Uudenkaarlepyyn kaupun-

124 Virrankoski 1963 s. 147.

125 Tied. 1887 ja 1893 s. 21, 23.

126 Tied. 1990 Anna Hietämäki.

127 Ahvenniemi 1980 s. 712; mst. Elsa Porkkala.

gissa ja pitäjässä kerrottiin 1893 kudottavan myytäväksi monenlaisia tuotteita, muun muassa valkoisia ikkunaverhokankaita. Pietarsaaren pitäjistä sanottiin 1893 myytävän ”kaikenlaisia” kankaita, Ähtävältä huiveja, esiliinoja ja saaleja. Elvi Nordström kertoi 1915 rouva Blomströmin hankkivan Pietarsaaren Källbyn kylässä työtä joillekin kutojille, joten kyseessä näyttää olleen kustannustoimi.¹

Vähän pohjoisempänä oli yksi Pohjanmaan tärkeimpiä kudontaseutuja. Kruunupyystä ja siihen kuuluneesta Teerijärven kappelista myytiin jo 1800-luvun alkupuolella paljon pellava-, hamppu- ja villakankaita, ja Teerijärveltä on 1850-luvun alkuvuosista lähtien tietoja myös huomattavasta puuvillakankaiden myynnistä jopa Etelä-Karjalaan saakka.² Kudonta oli kauan erikoisen runsasta Teerijärvellä, ja vielä 1870 kankaita vietiin sieltä Viipuriin. Teerijärven kankaiden myynnistä on myöhempiäkin tietoja, mutta nähtävästi emäpitäjä ajoi 1870-luvulla edelle. Tosin kotiteollisuudella sanottiin vielä 1887 olevan suuri merkitys Teerijärvellä, mutta vuoden 1903 tiedustelun vastaaja sanoi käsitöiden olevan vähenemässä. ”luultavasti siksi, että on saatavissa tuottavampia sivuansioita”. Myöhemmissä lähteissä Teerijärven kudonnasta ei puhuta.³

120

Kruunupyystä myytiin kuvernöörin 1876 saamien tietojen mukaan vuosittain 10 000 kynnäriä puuvillakankaita, mikä ei ole kovin suuri määrä, mutta virkamiesten arviot ovatkin usein liian alhaisia. Samoihin aikoihin mainittiin Kruunupyyn tuotteina ikkunaverhokankaat, värikkäät puuvillahuivit, harsohuivit (florsdukar) ja harsokuteiset kaulahuivit (florshalsdukar).⁴ Vuosina 1887–88 kerrottiin Kruunupyystä myytävän puuvilla- ja villakankaita, saaleja, pellavapalttinaa, kilpikangasta ja varsinkin ikkunaverhokankaita, jotka mainittiin vuoden 1893 kyselyn vastauksia selostettaessa ainoana Kruunupyyn kudonnan tuotteena.⁵ Vähän myöhemmin pitäjän päätuotteina mainittiin puuvillaiset ja villaiset naisten pukukankaat sekä ikkunaverhokankaat, ja 1910 taas pelkästään viimeksi mainitut.⁶

Ikkunaverhokankaista tuli siis huomattavan varhain, viimeistään 1880-luvulla, Kruunupyyn kankurien tärkein tuote. Kunnallislautakunnan esimies, talollinen Gustaf Biskop ryhtyi vuoden 1905 tiedusteluun vastatessaan pohtimaan verhojen kudonnan alkuperää, vielä-

.....

1 Tied. 1887 ja 1893 s. 24–25, 28; Nordström 1915 s. 127.

2 Virrankoski 1963 s. 76, 133, 147, 165, 197.

3 Tilastokeskuksen kirjasto, Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta noin 1870; Tied. 1887 ja 1903; Storå 1979 s. 348.

4 Tilastokeskus, Vaasan läänin kuv.kert. 1876; Storå 1979 s. 345.

5 Tied. 1887 ja 1893 s. 24; ÄU 24.3.1888.

6 Storå 1979 s. 348.

pä haastatteli vanhoja kutojia, jotka kertoivat niitä ruvetun kutomaan 1860-luvulla. Siihen aikaan Kruunupyystä myytiin jo yleisesti puuvillaisia pukukankaita. Kankurien vietyä niitä Pietarsaareen joku kaupungin rouvista oli neuvonut heitä kutomaan ikkunaverhokangasta, ja neuvo oli otettu varteen.⁷

Kruunupyyn kutojien sanottiin 1887 olevan etupäässä tilatonta väkeä, mutta Biskop kertoi 1905 myös taloissa kudottavan yleisesti. Monet kutoivat suurimman osan vuotta, osa pieneläjistä koko vuodenkin, kun taas toiset olivat kesällä maatoissa ja kutoivat silloin vain satunnaisesti. Biskop kiitti kankurien ahkeruutta ja kertoi naimattomien naisten pitävän kudontaa usein edullisempänä elinkeinona kuin päivätöissä käymistä tai palkolliseksi menemistä. Moni äiti paransi kutomalla perheen toimeentuloa, varsinkin jos puolisoilla oli huonosti ansioita. Muut perheenjäsenet auttoivat lankojen puolaamisessa ja kankaan luomisessa. Nils Storån mukaan Kruunupyyn kutojiin kuului pieneläjien ja leskien lisäksi paljon naimattomia talontyttäreitä, joten hänen hankkimansa tiedot tukevat Biskopin esittämiä.⁸

Kruunupyyn nimismies sanoi 1887 kankurien myyvän tuotteensa välittäjittä, mutta läänin maanviljelysseura kertoi kruunupyyläisten kulkevan laajalti kauppaamassa ikkunaverhoja.⁹ Nämä väitteet ovat ristiriitaisia: tuskinpa kankaita voitiin myydä laajalle ilman välittäjiä. Heitä tunnetaankin jo näiltä ajoilta, parhaiten Hopsalan talollinen Anders Sunde (1829–97), joka osteli kudonnaisia etenkin Hopsalan ja Överbrätön kylien naisilta ja vei niitä hevosella kaupunkeihin, varsinkin markkinoille, Oulua ja Kristiinankaupunkia myöten. Sunde oli selvästi kaupannut kankaita jo ennen Oulun radan avaamista 1886, ja samanaikaisia välittäjiä oli muitakin.¹⁰ Kruunupyysssä oli miespolvien ajan totuttu myymään kaislamattoja kaikkialle Suomeen, ja seudun miehet olivat liikkuneet paljon myös rakennusmiehinä, joten kauppamatkat eivät tuntuneet oudoilta.¹¹

Lähteet eivät osoita tarkasti, milloin Kruunupyyn kudonnassa ryhdyttiin noudattamaan kustannusjärjestelmää. Nimismies ei maininnut 1887 siitä mitään, mutta se ei todista paljoakaan. Vuoden 1893 kyselyn vastaaja mainitsi näet Kruunupyystä kuusi kotiteollisuuden harjoittajaa, joilla tarkoitetaan tässä lähteessä yleensä kudottajia, ja kaksi nimetyistä olikin todistettavasti näitä: veljesten kanssa naimisissa ole-

7 Tied. 1905; Storå 1982 s. 29.

8 Tied. 1887 ja 1905; Storå 1979 s. 348.

9 Tied. 1887.

10 Storå 1979 s. 349, 352.

11 Virrankoski 1963 s. 388–389; Waris 1973 s. 81–84.

vat emännät Maja-Lena ja Greta Harabacka Överbrätöstä.¹² Kuuden kustantajan mainitseminen ei sinänsä todista kustannustointa kovin vanhaksi; se on voinut viritä rautatien vaikutuksesta varsin lyhyessä ajassa. Joka tapauksessa se alkoi viimeistään 1880-luvun jälkipuolella.

Kruunupyyn varhaisimmista kudottajista on mainittava ennen kaikkea Maja-Lena Harabacka, joka käytti myöhemmin nimeä Maria Backman. Hänen isänsä oli välittänyt kudonnaisia, mutta tytär alkoi teettää niitä, ja hänellä oli parhaimmillaan 20–30 kankuria eri puolilla Kruunupyötä. Maria Backman teetti paljon ikkunaverhokankaita valkoisesta puuvillalangasta; ne kirjailtiin värillisellä helmilangalla kustantajan sommiteltua mallin. Jonkin verran teetettiin myös villakangasta. Greta Harabackan kustannustoimi oli samantapaista. Kälysten teettämien kankaiden myynnistä huolehti etupäässä vilkas ja puhelias Maria, joka puhui sujuvasti suomeakin. Tekstiilit myytiin Oulun torilla, etenkin markkinoilla, joilla Maria kävi säännöllisesti kahdesti vuodessa, sekä Vaasassa, Helsingissä, Turussa, Kuopiossa, Mikkelissä, Viipurissa ja joskus muuallakin.¹³

Hyvin huomattava kustantaja sukeutui Anders Sunden miniästä Maria Sofia Sundista o.s. Rönkrans (1861–1940). Hänen puolisonsa meni Amerikkaan 1887, ja 1890-luvun keskivaiheilla Sofia Sund alkoi kutoa kankaita myyntiin. Pian hän ryhtyi myös kudottajaksi teettäen ikkunaverhokankaita, naisten puku- ja esiliinakankaita, raidallisia huonekalujen suojakankaita sekä lujaa, musta- ja harmaaraitaista poikien housukangasta, myöhemmin vielä paitakangasta, ruudullista tyynynpäälliskangasta ja valmiita esiliinoja. Myös harsohuiveja ja muitakin huiveja Sofia teetti. Kruunupyyn kustantajat olivat maksaneet ikkunaverhokankaan kudonnasta nälkäpalkkaa, 5 penniä kyynärältä, mutta Sofia Sund maksoi enemmän, ja kilpailu kohotti kyynäräpalkan vähitellen 10 penniin. Enempää ei Sofiakaan katsonut voitavansa maksaa kankaan myyntihinnan ollessa 60 penniä kyynärältä.

Sofia Sund eli ”Kronoby-Fia” myi kankaita aluksi Kokkolan, Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn markkinoilla mutta keskitti myynnin ennen pitkää Pietarsaareen, jonne hän muutti asumaan 1903. Viikolla hän kulki talosta taloon kangaspakkoineen ja kyynäräkkepeineen mutta lauantaina hän myi torilla. Sofia alkoi sitten myydä kankaita myös kamarissaan, ja niiden saatua yhä paremman maineen kankaita tilattiin kauemminkin. Vuonna 1918 Sofia Sund avasi varsinaisen kangasmyymälän ja alkoi pian harjoittaa myös tukkukauppaa. Hän pyrki jo 1900-luvun alussa selvästi monipuoliseen ja laadukkaaseen

.....

12 Tied. 1887 ja 1893 s. 51; Storå 1979 s. 348, 352.

13 Storå 1979 s. 352.

tuotantoon. Kankaat hän hankki ainakin pääasiallisesti Kruunupyystä, ennen kaikkea Hopsalasta ja Norrbystä. Vaatimattomasti aloitetaan ”Kronoby-Fia” kouliintui eteväksi liikenaiseksi. Hänen kerrotaan olleen hyvin taitava laskemaan päässään, mikä korvasi koulunkäynnin vähäisyyden.¹⁴

Gustaf Biskop kertoi 1905 kudonnaisten myynnistä: ”Useimmat kotiteollisuuden harjoittajat tekevät työnsä tilauksesta, osaksi oman kunnan asukkaille, jotka myyvät tuotteet kaupungeista hankkimiensa tilausten mukaan.” Kyseessä oli kustannusjärjestelmä, sillä tilausten toimittaminen edellyttää ohjattua kudontaa. Toisaalta Biskop mainitsi ”paikkakunnan välittäjät (uppköpare), jotka myyvät omien tuotteidensa ohella toisilta ostamiaan käsitöitä” kaupunkien markkinoilla. Jotkut kustantajat saattoivat toimia myös välittäjinä. Kudonnaisten hyvää menekkiä Biskop piti liikenneyhteyksien parantumisen ansiona.¹⁵

Käsityönneuvoja Elvi Nordström kertoi 1915, että Kruunupyssä kudottiin ikkunaverho- ja leninkikankaita hyvin taitavasti. Ikkunaverhojen menekin ollessa hyvä Pietarsaassa, Vaasassa, Oulussa, Helsingissä, Viipurissa ja muualla niiden kudonta oli yleistä ja tuotti hyvin. Uuden myyntitavankin kertoja tiesi mainita: marttojen paikallisosasto välitti kankaita yhdistyksen myyntitoimistoon Helsinkiin.¹⁶ Kruunupyyn kudonta ei ollut autonomian ajan lopulla kokonaan kustantajien hallussa, mutta hyvä menekki ja laajat markkinat lienevät olleet suuressa määrin heidän ansiotaan. Ikkunaverhokankaat pysyivät maailmansotaan asti pitäjän kudonnan tärkeimpänä tuotteena.

Kruunupyyn kudottajien toiminta, jota Nils Storå valaisee pitäjän historiassa erittäin hyvin, jatkui ensimmäisen maailmansodan ohi. Maria Backmanin liiketoimet otti vuodesta 1910 lähtien vähitellen hoitoonsa hänen poikansa Leander Backman, joka jatkoi kudottamista vuoteen 1925. Siihen mennessä puuvillatehtaiden kilpailun sanotaan kuitenkin käyneen ylivoimaiseksi. Oliko Leander Backman siis keskittynyt verhokankaiden sijasta pukukankaiden teettämiseen, joka kävi kannattamattomaksi, vai eikö liiketaito muuten riittänyt? Joka tapauksessa hän joutui lopettamaan kudottamisen.¹⁷

Sofia Sund sen sijaan kertoi vielä 1936 käyvänsä kotikutoisilla ikkunaverhokankailla tukkukauppaa yli koko Suomen Ahvenanmaata

14 Hem och härd 14.3.1936; Storå 1979 s. 350–351; Kruunupyyn ja Pietarsaaren KA: rippi- ja historiikirjat.

15 Tied. 1905.

16 Nordström 1915 s. 126.

17 Storå 1979 s. 353.

myöten vuotuisen liikevaihdon ollessa 250 000 markan vaiheilla. Se ei ollut samaa luokkaa kuin Kauhavan suurien kutomojen mutta ei aivan vähänkään. ”Kronoby-Fia” huomautti, että ikkunaverhoissa tuli noihin aikoihin olla ”kiiltolankaa ja silkkiä ja hienoja, hillittyjä värejä. Nähkääs mikään korea ja räikeä ei mene kaupaksi näillä seu-
duin eikä ole koskaan mennyt”. Tästä voitaneen päätellä, että Sofia Sundin tärkeimpänä myyntialueena oli vielä 1930-luvulla ruotsalaisen Pohjanmaan pohjoisosa.¹⁸

Kruunupyynn kankaat tunnettiin hyvin vielä maailmansotien väli-
senä aikana. Suomenmaa-teoksessa Kruunupyyp mainittiin 1925 Vaa-
san läänin kudontaa esiteltäessä Etelä-Pohjanmaan suurten kudonta-
pitäjien rinnalla. Vuonna 1930 kerrottiin, että moni Kruunupyynn perhe
sai kotiteollisuudesta tervetullutta sivuansiota ja vanhat yksinäiset
naiset koko elantonsa; erityisesti mainittiin verhokankaiden kudon-
ta. Se oli selvästi 1930-luvullakin Kruunupyynn erikoisuutena, ja So-
fia Sund lienee teettänyt verhoja vielä silloinkin pääasiallisesti koti-
pitäjässään. Hän huomasi varmaan 1920-luvulla, että pukukankaat
eivät enää kannattaneet hyvin, ja keskittyi Kruunupyynn kuuluisien
ikkunaverhojen kudottamiseen.¹⁹

124

Storå kertoo monien Kruunupyynn kankurien myyneen 1920- ja
1930-luvulla kudonnaisiaan itsenäisesti lähikaupunkeihin tai sukulaisten
avulla kauemmaskin kuten Helsinkiin. Myös jotkut Helsingin ja
Tampereen kotiteollisuusliikkeet kuuluvat harjoittaneen kustannus-
toimintaa Kruunupyynnä kuten useilla muillakin paikkakunnilla. Kruu-
nupyynn kudonnaisten kokonaisynti lienee siis ollut 1930-luvulla
tuntuvasti suurempi kuin Sofia Sundin kutomon liikevaihto, mikäli
hän ei hankkinut kankaitaan kovin paljon muilta paikkakunnilta.
Muuten on kyllä ilmeistä, että Kruunupyynn kudonta heikkeni maail-
mansotien välisenä aikana aikaisempaan verrattuna.²⁰

Pohjoisempaa Pohjanmaalta myytiin autonomian ajan alkupuolella
pellavaisia, hamppuisia ja villaisia sekä sittemmin myös puuvillaisia
kankaita Kalajoen, Pyhäjoen ja Siikajoen suurpitäjistä ja samaan tapaan
vaikka vähemmän myös Oulun ympäristöstä, josta ei tosin ole tietoa
puuvillakankaiden myynnistä. Kokkolan, Kälviän ja Lohtajan suurpi-
täjistä myytiin tiettävästi vain villakankaita. Kudonnan taito oli hyvin
kehittynyt, mutta kankaiden myynti ei näytä olleen kovin runsasta. Näh-
tävästi menekkiä oli lähiseudulla vähän, ja kauas ei kannattanut myydä.²¹

18 Hem och härd 14.3.1936.

19 Suomenmaa VII (1925) s. 36; Strömborg 1930.

20 Storå 1979 s. 353.

21 Virrankoski 1963 s. 76–77, 133, 148, 197–198.

Autonomian ajan jälkipuolta koskevat tiedot ovat tältä laajalta alueelta samantapaisia. Kokkolan emäpitäjässä (Kaarlelassa) kerrottiin 1867 kudottavan myytäväksi vähän sarkaa, puolivillaista ja hurstia. Pitäjän lukuisissa pienissä nahkurinverstaissa valmistettiin paljon lampanvuotia ja villat otettiin talteen; niistä kudottua sarkaa myytiin Raaheen ja Tornioon. Tästä luovuttiin kumminkin 1900-luvulle mennessä ja villa ruvettiin myymään sellaisenaan kehräämöihin; 1910-luvulla ei Kokkolan pitäjistä tiettävästi enää myyty kankaita.²²

Kälviältä sanottiin 1887 ja 1893 myytävän sarkaa ja muita villakankaita, huiveja ja esiliinoja lähikaupunkeihin, mutta vuoden 1903 kyselyn vastaaja selitti: ”Pumpuli ja puolivillaisia leninkikankaita kyllä paljo kujotaan taloisa ja Sarkaa josta osa myydäänki mitä jääpi Yli oman tarpeen vaikka ei vasituista Kaupaksi valmistajaa ole.”²³ Yhtä vaatimatonta kudonta oli Lohtajalla: jotkut itsellisenaiset kauppasivat kankaita talosta taloon kulkien tai Kokkolaan vieden, ja heille kudonta oli ”varma työn puutteen poistaja” mutta talojen välle aivan vähäinen sivuansio. Lohtajan taloihin ostettiin lähinnä vain raanuja ja ikkunaverhoja, muut kankaat tehtiin itse.²⁴ Himangan Pahlalan kylässä kudottiin 1800-luvun lopulla monessa talossa hurstia itse kasvatetusta hampusta ja vietiin Kalajoen markkinoille.²⁵

Kalajokilaaksosta myytiin 1800-luvun lopulla jonkin verran kankaita: villaisia kuten sarkaa, puolivillaista, ainakin Kalajoelta hampuhurstiakin ja Nivalasta puuvillakangasta. Rautiosta myytiin villasaaleja. Kankaita myytiin kotiseudulle ja maakauppiaiden välitettäväksi sekä vietiin Kokkolan, Raahan ja Oulun markkinoille. Kalajoelta kerrottiin 1887 vaatetavaraa myydyin Pohjois-Suomeen, ”suurimaksi osaksi Oulun narinkka akoille”, millä tarkoitettiin tietenkin torikauppiaita.

Haapajärvellä sanottiin tilattomien kutovan talvikausina, osaksi kauppiaiden tilauksesta ja heidän antamistaan langoista, joten täällä oli virinnyt vaatimaton kustannustoiminta. 1910-luvun alussa pitäjässä kerrottiin kudottavan myytäväksi muun muassa huiveja ja ikkunaverhoja. Reisjärvellä oli erikoisia raanumestareita, ehkä ammatikankureita, jotka kutoivat Keski-Pohjanmaalla yleisiä silmikkoraanuja, samaa tyyppiä, jota sanottiin etelämpänä väsköötiksi. Muuan Reisjärven kankuri kutoi kauas 1900-luvulle heränneiden käyttämiä tummia huiveja ja esiliinoja ja kaupitteli niitä naapuripitäjissäkin.²⁶

.....

22 Kamis 1917 s. 106–107.

23 Tied. 1887, 1893 s. 23 ja 1903.

24 Tied. 1905.

25 Mst. Elli Alamaa, luotettavaa perimätietoa.

26 Tied. 1887, 1893, 1905 ja 1912–14; Lundahl 1987 s. 232–233.

Pyhäjokilaakson alaosasta lueteltiin 1887 ja 1893 monenlaisia kaupaksi tehtyjä kudonnaisia: Pyhäjoelta sarkaa, puolivilla- ja puuvillakankaita, saaleja, huiveja, työpaitoja ja hevosloimia, Oulaisista verkaa, piikkoa, ”hahensilmädrelliksi” kutsuttua kilpikangasta, peitteitä ja loimia. Haapavedeltä myytiin puuvillakangasta ja trikoota, jolla tarkoitettiin täälläkin varmasti hienoa miesten pukukangasta.

Pyhäjoella ja Merijärvellä (1905) ilmoitettiin kutojien olevan sekä talojen naisväkeä että tilattomia; talvikausina kudottiin ja puhdetöinä myös syksyin kevään. Paitsi omalla paikkakunnalla kerrottiin kudonnaisia myytävän Kalajoen toripäivillä, mutta niitä vietiin myös pohjoiseen kuten Raahen ja Oulun markkinoille. Pyhäjoelta vietiin kankaita Kuopioonkin. Ainakin Pyhäjoella ansiotyönä harjoitetun kudonnan merkitystä pidettiin suurena.²⁷

Raahessa oli kudottu 1840-luvulta alkaen runsaasti puuvillakankaita myytäväksi, mutta vuosisadan lopulle mennessä kudonta näyttää taantuneen. Samuli Paulaharjun tallettaman muistitieton mukaan useassa pieneläjän mökissä kudottiin sentään yhä kankaita ansiotyönä. Monet kankurit olivat merimiesten vaimoja. Kun kutojien sanotaan tehneen raahelaisille muun muassa ikkunaverhoja ja pukukankaita, tämä viittaa lähinnä varakkaiden teettämään tilaustyöhön.²⁸

Siikajoen varrelta on kudontaa koskevia tietoja etenkin Rantsilasta 1880-luvulta lähtien. Sieltä myytiin villaisia, puolivillaisia, pellavaisia ja puuvillaisia kankaita sekä huiveja, ja kankurit olivat etupäässä itsellisiä, jotka kutoivat talvisin päätyönään, mutta villakankaita myytiin taloistakin. Selitykseksi ilmoitettiin Rantsilassa olevan paljon lampaita. Kudonnaisia myytiin oman pitäjän, Raahen ja Oulun markkinoilla, mutta 1905 kerrottiin, että suurin osa puuvillaja pellavakankaita kudottiin Rantsilan kauppiaille, jotka enimmäkseen antoivat langat ja toimivat siis kustantajina.²⁹

Siikajoelta myytiin jonkin verran kudonnaisia, etenkin huiveja. Pikkutalon emäntä Kaisa Myllyoja (s. 1866) kutoi naisten ja miesten pukukankaita kunnes erikoistui vuosisadan vaihteesta lähtien isoihin villasaaleihin, joilla oli hyvä menekki. Ne olivat paksua toimikasta, pohjaväri musta tai harmaa, raidat kahdenlaista luonnonharmaata sekä ruskeaa ja keltaista. Paavolan Lapin kylässä kutoi viisi Matilan tytärtä 1890–1916 talvisin ansioikseen naisten ja miesten pukukankaita. Pulkkilan kirkolla vanhaemäntä Leena Nenämaa (s. 1859) kutoi 1900-luvun alussa ostolangoista muun muassa silmikkoraanu-

27 Tied. 1887, 1893 s. 24 ja 1905.

28 Virrankoski 1963 s. 147–148; Paulaharju S 1925 s. 175.

29 Tied. 1887 ja 1905.

ja ja huiveja 400 markan arvosta vuodessa, kotoa myyden ja tilauksesta.³⁰

Oulun seutukunnan pitäjistä myytiin edelleen jonkin verran kankaita: Limingasta, Kempeleestä ja Iistä puuvillaisia, Limingasta ja Iistä myös huiveja, Kempeleestä pellavapalttinaa. Temmeksen kirkolla torpanemäntä Kaisa Smedman (s. 1858) kutoi 1910-luvulla ”päättyönään” huiveja ja muuta naisten vaatetavaraa ja myi niitä 400 markan arvosta vuosittain. Muhokselta ja Utajärveltä myytiin ainakin huiveja ja saaleja.

Hailuodossa kehrättiin lankaa omien lampaiden villoista ja kudottiin puolivillaista, saaleja ja ”verkoja”, siis hienonpuoleista miesten pukukangasta. Täälläkin kudottiin silmikkoraanuja, kun taito oli opittu Pulkkilasta tulleelta naiselta, muistitiedon mukaan 1870-luvulla. Oulun seudun pitäjistä vietiin kudonnaisia Oulun markkinoille, mitä ei kotikylillä saatu myydyksi.³¹ Kaiken kaikkiaan Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan tasankojen kudonta tuotti kotoisen työtaidon varassa monenlaisia tekstiilejä, mutta myynti rajoittui lähes kokonaan omaan maakuntaan. Menekki ei ollut suuri, kun kyseessä oli verraten homogeeni maatalousväestö, joka pyrki pienehköissä taloissaan mahdollisimman suureen omavaraisuuteen.

Kainuun puolesta on niukalti lähteitä, mutta ilmeisesti siellä ei kudottu paljoa myytäväksi. Vuonna 1887 kerrottiin sentään Kajaanin pitäjistä myydyin lähikaupunkiin sarkaa, puolivillaista ja hurstia, Sotkamosta taas villakankaita. Ristijärveltä ja Hyrynsalmelta sanottiin myydyin jopa Ouluun saakka vähän kankaita, joista ei kerrottu lähemmin.³² Kuusamon kudonnasta ei paljon puhuta, paitsi että 1910 mainittiin kirkonkylässä asuva kutoja ja kudottaja, emäntä Karuliina Niskasaari. Hän kutoi jo nuorena aloitettuaan myyntiin saaleja ja erilaisia kankaita mutta kudotti muillakin kehrutettuaan sitä varten lankoja. Esikuva kustannustoimintaan oli ehkä saatu Oulusta, ellei Niskasaaren emäntä ollut keksinyt sitä omin neuvoin.³³

Oulun kaupungissa virisi 1840-luvun alussa merkittävä puuvillakankaiden kudonta työläisnaisten elinkeinona, mutta siitä puuttuu lähempiä tietoja.³⁴ Vähän myöhemmän ajan tiedot saattavat ounastelemaan, että Oulussa oli kudottu ansiotyönä vanhastaan muutakin,

.....
30 Karttunen 1941 s. 54–58; Tied. 1912–14 ja 1990 Emmi Lehtomaa.

31 Tied. 1887, 1893 s. 22, 1912–14 ja 1945; SKS, *Etnographica* 75; Paulaharju S 1914 s. 42–43.

32 Tied. 1887.

33 Tied. 1909–10.

34 Virrankoski 1963 s. 147, 152.

sillä 1873 kirjatun tiedon mukaan siellä tehtiin myytäväksi pellavaista ja pukukankaita sekä pellava- ja puuvillahuiveja. Vielä 1893 kerrottiin kymmenen naisen kutovan Oulussa yksinomaan sängynpeitteitä.³⁵

Jenny Paulaharjun keräämän muistitiedon mukaan kankureita oli 1800-luvun jälkipuolella ennen kaikkea työväen kaupunginosassa Vaaralla eli ”Kakaravaaralla”, jossa merimiesten vaimot, lesket ja tyttäret sekä muut pieneläjät saivat varmimmat tulonsa kudonnasta. Siellä toimi kudottajana Maria Katarina Järvelin o.s. Marttanan (s. 1813), merimiehen tytär ja merimiehen leski, jota nimitettiin paljolti vain ”Kummiksi”, kun hän oli monen Vaaran lapsen kummina. Hänellä oli noin 20 kotikutojaa, joille hän loi kankaan valmiiksi ja neuvoi mallin. ”Järvelinska” osti puuvillalankaa Oulun porvareilta sekä villalankaa Kalajoen ja Kajaanin markkinoilta asti ja värjäsi langat itse. Hän teetti ainakin naisten ja miesten pukukankaita, ”polsterinpohja- ja mööpelinpäällyysvaatetta” sekä huiveja ja nenäliinoja.

Maria Järvelin myi kankaita oululaisille kotiin ja kauppoihin, kaupasi niitä markkinoilla pitkin maakuntaa ja teetti myös tilaustyötä Oulun rouville. Kankureilleen, joista Muhokselta tullutta Kaisa Määttä mainittiin erikoisen taitavana, kustantaja saattoi antaa etumaksuksi ruokatavaraa ja kynttilöitä, jotta he näkivät kutoa. ”Eikä Kummi kun kuotti, puhunut voitosta mitään, oli vain auttamassa köyhiä vaaralaisia”, Oulussa muisteltiin. Jonkin verran voittoa Maria Järvelin toki tarvitsi toimeentulokseen ja vanhuuden varalle. Hänen ja kutojien vanhetessa tuotanto väheni, ja rautatien tulon aikoihin, 1880-luvun jälkipuolella Kummi lopetti työnsä.³⁶

Maailmansotien väliseltä ajalta Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan kudonnasta on melko vähän tietoja. Vetelin taloissa kudottiin 1930-luvulla jonkin verran kankaita myytäväksi, mistä marttain piiriliitto huolehti toimittaen malleja ja välittäen tuotteet myyntiin. Hyvin taitavana kutojana on mainittu maanviljelijä Sigrid (”Siikri”) Torppa kirkonkylästä: hän kutoi ”fluurihuiveja” (harsohuiveja) ja myös villahuiveja ja teki tilauksesta raanuja sekä sängynpeitteitä, joissa oli sidoksena ”taalaintrelli” tai kilpikangas.³⁷

Pohjoisempaa on hajatietoja, Pyhäjoelta havainnollinen, Aino Sepälän kertoma esimerkki pikkutalon naisten käsityöstä. Kertojan äiti, emäntä Iida Seppälä (1879–1939) Pirttikoskelta hankki lisätuloja ku-

.....
35 Komitea 1873 s. 9; Tied. 1893 s. 29.

36 Paulaharju J 1932 s. 10–11.

37 Mst. Aila Haapala, Laina Lyly, Laina Saarela.

tomalla talvisin tilaustyönä silmikkoraanuja, joita vain harvat osasivat tehdä. Vuoden 1930 vaiheilla postineiti välitti Helsingistä, Stockmannin tavaratalolta ikkunaverhotilauksen malleineen ja lankoineen, ja taidon opittuaan Seppälän emäntä kutoi verhokangasta omaankin laskuunsa. Tyttäristäkin tuli hyviä kutojia. Varsinkin Laina Seppälä (1913–86) kutoi kotitalon töiden ohella ansiokseen paljonkin: ikkunaverhoja, sängynpeitteitä, pöytä ja kaitaliinoja, pyyhe- ja tyynynliinakankaita jne. Kudonnaiset tehtiin Pyhäjoella 1930-luvulla lähes kaikki tilaustyönä.³⁸

Hailuodossa kudottiin vielä 1920- ja 1930-luvulla kankaita myytäväksi monessa talossa ja mökissä. Ojakylän Nissilässä oli kaksitoista aikuista naista, mutta niinpä tuvassa kudottiin parhaina aikoina keväisin neljin kangaspuin. Eteväenä kutojana mainittiin 1910-luvun alusta lähtien palstatilallinen Miina Pääрни (1886–1960) Kirkonkylästä. Käytyään 1908 käsityökoulun hän kutoi enimmäkseen tilauksesta ”silmikkoja” sekä muita raanuja ja liinoja ja opetti taitoa toisillekin. Kreeta Sipola (s. 1891) kutoi aivan nuoresta alkaen yli 30 vuotta vaaleapohjaisia silmikkoraanuja, ja kolmas tarkka raanunkutoja oli Jenni Kittilä (s. 1908).³⁹

129

Peräpohjolan kudonnasta ei ole paljon lähdetietoja. Myös seudun kotiteollisuusyhdistyksen 1910–12 tekemä tarkka tutkimus osoitti, että kudonta ei ollut ansiotyönä yleistä. Mainittakoon, että Simossa oli viisi naista kutonut myytäväksi kankaita, ainakin sarkaa. Manta Marttila Simon kylästä oli myynyt kutomiaan kankaita 1 000 metriä vuodessa ja ansainnut niillä 300 markkaa. Kemijoen varren pitäjistä rannikolta Kemijärvelle mainittiin yhteensä 36 ansiokseen kutovaa kankuria, eniten Tervolasta: 18 kutojaa, talon- ja torpanemäntiä, talontyttäriä ja itsellisiä.⁴⁰

Alatorniolta vastattiin vuoden 1905 kyselyyn kertomalla, että Tornion viitisentoista vuotta toiminut käsityökoulu oli virkistänyt pitäjän kudontaa. Siellä oli ollut kutomataitoaan kohentamassa talollisten, torpparien ja varakkaimpien itsellistenkin tyttäriä. Alatorniolla kudottiin nyt aika paljon syksystä kevääseen taloustöiden lomassa, enimmäkseen tilauksesta omaan pitäjään ja kaupunkiin, vain ani harvoin kankaita vietiin Tornion torille. Kudonnalla oli huomattava taloudellinen merkitys. Käsityökoulujen ystävät näyttävät joskus hieman liioittelleen koulujen vaikutusta; miten lie ollut tässä tapauksessa.⁴¹

38 Tied. 1990 Aino Seppälä.

39 Tied. 1912–14, 1945 ja 1990 Iida Rapinoja.

40 Tied. 1910–12.

41 Tied. 1905.

Edellä kerrotun kanssa ovat nimittäin ristiriidassa 1911 kerätyt tiedot, joiden mukaan Alatorniolla oli vain nimeksi ansiotyökseen kutovia naisia. Poikkeuksena oli sentään käsitöistään muutenkin kuuluisa Kaakaman kylä. Sieltä myytiin kankaitakin mutta erikoisesti karvaraanuja, joita sanotaan kudotun myytäväksi siihen mennessä useita vuosikymmeniä. Niiden kudontaa Kaakaman naiset eivät olleet oppineet koulussa, vaan kyseessä oli vanha peräpohjolainen erikoisuus, joka korvasi eteläiset raanut ja tākānāt, niitä kun ei perinteisesti tehty Oulun seutua pohjoisempana.

Karvaraanu kudottiin lehmänkarvojen ja villan seoksesta kehrätystä langasta, loimena varhemmin pellavalanka, myöhemmin usein puuvillainen. Kaksi raanua ommeltiin lopuksi yhteen, ja näin saatiin huokoinen ja lämmin peite, joka oli mainio rekipeittona tai hevosien loimena. Kaakaman raanujen värit olivat lisäksi hyvin kauniit, niin että niitä oli palkittu näyttelyissä ja niiden menekkiä sanottiin hyväksi. Kylässä muisteltiin 1910-luvulla, että raanuilla oli ansaittu ennen tuhansia markkoja vuodessa. Vuonna 1911 Kaakaman raanujen vuotuinen myyntiarvo laskettiin sen sijaan vain 1 300 markaksi, ja tässä oli mukana raaka-aineen hintakin.

Kaakamalta lueteltiin 1911 kymmenen naista, jotka kutoivat karvaraanuja ansiotyökseen. Heistä yksi oli talon- ja yksi torpanemäntä sekä viisi muuta vain talvisin kutovaa; muut kolme olivat ehkä ammattikankureita. Näihin kuului varmasti mäkitupalainen Manda Oförsagd, jonka kerrottiin tekevän vuosittain sata raanua. Niiden myyntiarvo oli 500 markkaa, mutta kutojan päiväansio arvioitiin vain 75 penniksi, joten raaka-aineeseen näyttää menneen yli puolet raanun hinnasta. Myöhempi muistitieto nimeää etevinä raanunkutojina myös Mari Oförsagdin ja Mari Karppisen.

Kaakaman koulun opettaja Iikka Lassila valitti 1916 karvaraanujen tuotannon vähentyneen vuosi vuodelta hyvästä menekistä huolimatta, kun karvoja ei tahtonut saada enää mistään. Aikaisemmin niitä oli saatu omasta kylästä, jossa parkittiin nahkoja Kaakaman lukuisille suutareille, mutta ilmeisesti nämä olivat ruvenneet ostamaan muualta valmista kenkänahkaa. Itsenäisyyden ajalta ei ole tietoja karvaraanujen myynnistä. Ehkä se todella tukehtui raaka-aineen puutteeseen, mutta jos etevimmän raanunkutojan ansiotaso oli todella niin keho kuin 1911 sanottiin, sekään ei innostanut nuorempia jatkamaan työtä.⁴²

.....

42 Tied. 1910–12; Lassila 1916 s. 56; Vuorela 1975 s. 506–509; Hyötyniemi 1987 s. 137.

Lapissa ei kankaita näytä kudotun varsinaisesti myyntiä varten, mutta Utsjoen naiset kutoivat ainakin Talvaðasin kylässä Tenon varrella raanuja jonkin verran enemmän kuin oma perhe tarvitsi. Niillä vaihdettiin teurasporoja tunturisaamelaisilta. Kyseessä olivat ilmeisesti saamelaisten perinteelliset paksut villaraanut; villat saatiin varmasti omista lampaista.⁴³

Kankaankudontaan vaikuttaneet tekijät

Kankaiden kotikudonnan tekniikka ei kehittynyt Suomessa olennaisesti 1860-luvulta toiseen maailmansotaan mennessä.⁴⁴ Kangaspuiden rakenteeseen keksittiin pieniä parannuksia, mutta pääpiirteissään ne säilyivät ennallaan, samoin apuvälineet. Tosin kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen oli 1911 sitä mieltä, että kangaspuut olivat suuressa osassa Suomea hyvinkin alkeellisia,⁴⁵ joten niiden taso saattoi sittemmin nousta neuvonnan ansiosta.

Muuan kudonnan eduksi koitunut tärkeä uudistus on todettava: öljylamppu paransi 1800-luvun lopulta alkaen olennaisesti valaistusta. Sen ansiosta kankaankudonta kävi hyvin päinsä jo loppusyksyn nopeasti lyhenevinä päivinä, kun se oli varhemmin voitu aloittaa tehokkaasti vasta keväätalvella.⁴⁶ Rintamailla siirryttiin sitten 1920-luvulla sähkövalon käyttöön, ja 1930-luvulla tämä yhä yleistyi.

Lankojen hankinnan luonne muuttui olennaisesti teollistumisen edetessä. Ansiotyönä harjoitettu kudonta perustui alkuaan itse kasvatetun pellavan tai hampun ja omien lampaiden villan käyttämiseen. Pellavan ja hampun esivalmistukseen kului paljon aikaa, ja villatkin oli karstattava ennen kehräämistä. Jo paljon ennen teollistumisen aikaa oli tosin ryhdytty laajalti käyttämään Hämeestä hankittua pellavaa, mutta se ostettiin raakapellavana ja kehrättiin itse.⁴⁷ Kotikudontaan liittyi siis kiinteästi lankojen aikaa vievä kehruu esitöineen, kunnes tehdastekoisien puuvillalangan halpeneminen aloitti uuden aikakauden. Lähes kaikki Suomessa käytetty puuvillalanka oli jo vuoden 1860 vaiheilla tehdastekoista.⁴⁸

Pellavan ja villan osalta säilyi toistaiseksi yleisenä vanha malli: ensin kehruu, sitten kudonta. Tampereen suuren pellavatehtaan aloitettua kehruun 1859 kävi kuitenkin mahdolliseksi ostaa pellavalan-

43 Saressalo 1982 s. 130; Vuorela 1975 s. 508.

44 Tässä alaluvussa käytetään aineistona paljolti jo maakunnittaisessa katsauksessa esitettyjä tietoja, eikä lähdeitä ole silloin merkitty.

45 Aura 1911 s. 199; Kuoppamäki 1911a s. 13.

46 Virrankoski 1963 s. 82–84.

47 Virrankoski 1963 s. 21–36.

48 Virrankoski 1963 s. 150–153.

kaa tai vaihtaa sitä pellavalla. Vuosisadan lopulla maahan perustettiin myös useita villalankaa tuottavia kehräämöjä, ja niitä ruvettiin käyttämään hyväksi myös maaseudulla. Vuoden 1893 kotiteollisuustiedustelun vastauksista näkyy, että villan kotikehruu oli jo vähentynyt monella paikkakunnalla, etenkin rannikkomaakunnissa. Yleisesti oli ryhdytty vaihtamaan villoja tehtaiden lankoihin.⁴⁹

Lauri Mäkinen kertoi 1908 Porvoon pitäjän emäntien vaihtavan kehräämöjen houkuttelemina yleisesti villat valmiisiin lankoihin. Suurin osa seudun kudottajien käyttämistä pellava- ja villalangoista ostettiin Porvoon kauppiailta, ja epäilemättä ne olivat etupäässä tehdastekoisia. Pieksämäen kudottajat kuuluvat sen sijaan käyttäneen vielä tuohon aikaan yksinomaan kotona kehrättyä pellavalankaa.⁵⁰ Vuosisadan vaihteen kahden puolen elettiin ilmeisesti murroskautta kotikehruisten lankojen käytön vähentyessä nopeasti.

Porvoon seudun kudottajien siirtyminen tehdastekoisien lankojen käyttöön osoittaa, että kotona kehrätty lanka oli syrjäytymässä myyntikudonnan raaka-aineena: tehdastekoisien käyttö kannatti paremmin. Lauri Mäkinen totesi 1911, että vaikka kotona kehrätty lanka oli yleensä parempaa kuin tehdastekoinen, jälkimmäisen halpuus oli painanut kotikehruisen hinnat kovin alhaisiksi. Kehrääjän tuntipalkka jäi hänen arvionsa mukaan 3–8 penniin,⁵¹ mistä kertyi kymmentuntisena työpäivänä vain 30–80 penniä, ilmeinen nälkäpalkka. Kehrätessään langat itse kutoja siis käytti osan ajastaan kannattamattomaan työhön.

Käsiteltäessä kudontaa maakunnittain on osoittautunut, että suuri osa ansioikseen kutovista naisista teki sen vielä autonomian ajan lopulla itsenäisesti, kustantajista riippumattomina. Kankuri saattoi myös tehdä tilaustyötä kutoen teettäjän langoista, mistä onkin jonkin verran tietoja. Muuten lähteissä ilmoitetaan ani harvoin, kehrättiinkö villa- ja pellavalangat itse vai hankittiinko ne ostamalla. Joillakin paljon villakankaita tuottaneilla seuduilla kuten eräissä Varsinais-Suomen saariston, Länsi-Savon ja Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä kudonta oli vielä 1900-luvun alussa perinteellisellä kannalla: langat kehrättiin kotona. Myös Kuortaneen pellavapitäjässä kotikehruu vallitsi ennen 1920-lukua.

Usein ei kuitenkaan saa mitään vihiä siitä, milloin kutojat reagoivat kehruun huonoon tuottavuuteen. Järkevä reaktio oli siirtyä käyttämään ostolankoja, jolloin jäi entistä enemmän aikaa kudontaan ja työn tuottavuus parani. Olihan sitä paitsi jo totuttu puuvillalangan ostamiseen. Pellava- ja varsinkin villalanka oli kuitenkin sen verran

49 Tied. 1893 s. 10–12.

50 Kuoppamäki 1908 s. 152, 154–155, 164–165.

51 Kuoppamäki 1911a s. 10–11.

kallista, että niiden ostaminen edellytti aloitekykyä ja uskallusta. Sitä ei monella torpan tai pikkutalon emännällä ollut tarpeeksi, ja lisäksi saattoi olla vaikeaa saada isäntä uskomaan ostolankojen edullisuuteen. Niinpä siis jatkettiin itse kehrätyistä langoista kutomista, ja jos se ei lyönyt leiville ansiotyönä, tyydyttiin kutomaan omalle väelle. Tämä ratkaisu yleistyi vähitellen 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien kuluessa.

Kotikudonnan ollessa muutenkin vaakalaudalla syttyi vuonna 1914 suursota, jonka aikana puuvillalangan saanti kävi hankalaksi. Edellä olevassa katsauksessa tästä on esitetty varmoja tietoja sellaisten kudontapitäjien kuin Porvoon, Parikkalan, Vähänkyrön ja Kauhavan kohdalla: lankojen saanti oli vaikeaa, ja Vähässäkyrössä muisteltiin myös niiden laadun huonontuneen. Porvoon pitäjässä ja Parikkalassa on sanottu kudonnan kohtalokkaan romahtamisen johtuneen suureksi osaksi juuri sota-ajan lankapulasta.

Martti Kovero toteaa puuvillan laadun olleen maailmansodan aikana huonompi kuin rauhan vuosina, mutta sitä tuotiin vuoteen 1917 saakka yhtä paljon kuin ennenkin. Vuonna 1916 puuvillakutomot tosin käyttivät suuremman osan maahan tuodusta puuvillasta kuin ennen sotaa, joten sitä riitti muuhun tuotantoon hieman entistä vähemmän. On kuitenkin vaikea uskoa lankojen puutteen haitanneen vielä tuolloin kovin pahoin kotikudontaa. Vuonna 1918 puuvillaa sen sijaan tuotiin Suomeen hyvin vähän kauppayhteyksien Venäjällekin katkettua, ja myös 1919 sen tuonti oli paljon vähäisempää kuin ennen sotaa.⁵²

Jos kutoja tai kustantaja oli epäillyt jo aikaisemmin työnsä kannattavuutta, ylimääräiset vaikeudet saattoivat tietysti vaikuttaa tuntuvasti. Toisaalta ulkomaisia kankaita tuotiin Suomeen maailmansodan alusta vuoteen 1922 vähemmän kuin ennen sotaa, ajoittain hyvin vähän, joten kankaiden kysynnän pitäisi olleen hyvä, ja näin on muistettukin Paraisilla, Vähässäkyrössä ja Kauhavalla.⁵³ Kaiken kaikkiaan maailmansodan tuottamat hankaluudet eivät liene olleet ainaakaan Porvoon seudulla kudonnan kuihtumisen pääsyyinä.

Kankaiden kysynnän muutoksia lähteet valaisevat vain hyvin yleisin piirtein. Kysyntään vaikutti muodin muuttuminen, joka nopeutui taajamaväestön osuuden kasvaessa, ihmisten liikkeessa entistä enemmän ja lehdistön ja samalla mainonnan lisääntyessä; 1920- ja 1930-

52 Kovero 1928 s. 337–338, 344.

53 Kovero 1928 s. 340, 346; Sjöström 1956 s. 38; mst. Helvi Pyykkö.

luvulla muoti muuttui vaatetuksen alalla jo varsin nopeasti.⁵⁴ Samalla tehdastekoisten kankaiden halpuus houkutteli ostajia. Edellä on osoitettu Turun maistraatin valittaneen sitä jo 1871 Varsinais-Suomen näkökulmasta, ja Suomen Talousseura teki samoin 1887 kiinnittäen erityistä huomiota venäläisten puuvillakankaiden huokeuteen. Suomen Naisyhdistyksen tutkimuksen yhteenvedossa sanottiin 1893, että naisten vaatekankaaksi käytettiin kaikkialla maaseudulla tavattoman paljon karttuunia, ”joka halpuutensa tähden uhkaa melkein tukahuttaa kotikutoiset pumpulikankaat, varsinkin Itä-Suomessa”.

Pielisjärveläinen talonpoika Juho Kärki kirjoitti 1905 vihaisesti, että Pohjois-Karjalan kansa oli viime aikoina tottunut ”tuohon kakenlaiseen halpahintaiseen tehtaan vaaterääsyyn”, ja mainitsi erityisesti ”Venäjän tehtaitten hetaleet”.⁵⁵ Kotikudontaa ihailevien kirjoittajien ei voi odottaa tunnustavan, että ostajat saattoivat arvostaa karttuunin halpuuden ohella myös sen painettuja värejä ja kuvioita. Näin lienee kuitenkin ollut laita, ja jos tehtaan vaaterääsy kestitkin vain puoleksi niin kauan kuin luja kotikutoinen, sen ostaja saattoi olla pelkästään iloinen voidessaan hankkia uuden kirkasvärisen leningin kahta pikemmin köyhtymättä silti sanottavasti.

Naisten pukuihin ja esiliinoiniin käytetyt kotikutoiset, raidalliset tai ristiraitaiset puuvillakankaat eivät silti syrjäytyneet autonomian ajan lopullakaan täysin karttuunin tieltä. Kotikutoisilla puolivillakankaila oli samoin yhä kilpailukykyä hameiden ja pyhäleninkien aineina. Hauskasti värikkäinä ne olivat Lauri Mäkisen mukaan jopa yleistyneet vuoden 1911 tienoille saakka naisten ja lasten pukukankaina. Täysivillaisten kotikudonta oli sen sijaan menettänyt kannattavuutensa, Mäkisen mielestä osaksi sen vuoksi, että kutojat jäljittelivät liiaksi tehdastuotteita.⁵⁶

Vasta 1920-luvulla puuvillaiset ja puolivillaiset kotona kudotut pukukankaat sortuivat kaikkialla tehdastekoisten kilpailuun. Tämä oli tärkeänä syynä kotikudonnan romahdukseen kahdessa pitäjässä, jotka olivat tuottaneet etupäässä pukukankaita; Porvoossa se tapahtui 1920-luvun alussa ja Vähäsäkyrössä sen jälkipuolella. Muistitieto viittaa siihen, että kysymys oli sekä muodin muuttumisesta että hinnoista. Valokuvista näkyy, kuinka ainakin naisten kesävaatteissa alkoi 1920-luvun lopulta lähtien sellainen kuviointi, joka voitiin saada aikaan vain painamalla; kotikutoisten kysyntä oli sittemmin aika vähäistä.⁵⁷

.....

54 Vallinheimo 1960 passim; Lönnqvist 1978.

55 Tied. 1893 s. 14 ja 1905.

56 Kuoppamäki 1911a s. 11.

57 Esim. Sinisalo 1980.

Kotikutoiset, etupäässä villaiset ja puuvillaiset huivit säilyttivät sen sijaan maaseudulla suosionsa kauan; puuvillahuivi oli 1940-luvulla-kin naisten työpäähineenä tuvassa, navetassa ja pellolla. Puuvillasta tehtiin 1800-luvun lopulta lähtien muutamilla seuduilla myös harsohuiveja, jotka kudottiin ohuiksi ja harvoiksi, joten niistä sai kesällä kevyen ja vilpoisan päähineen. Villahuiveihin voidaan lukea toisaalta myös hartiahuivit ja suuret, paksut ja lämpimät saalit, joita myytiin autonomian ajan lopulla monelta paikkakunnalta. Huivien kudonnassa käsityö piti hyvin puoliaan 1930-luvulle saakka.

Miesten vaatteissa sarka väistyi vähitellen ohuempien kankaiden tieltä. Tosin sitä tarvittiin kauan talvisten työvaatteiden aineeksi, mutta kun tehtaat alkoivat tuottaa runsaasti sarkaa 1900-luvun alkuvuosina, sen kotikudonta ei tahtonut enää kannattaa ansiotyönä.⁵⁸ Kotiteollisuus tuotti jonkin verran myös hienompia miesten pukukankaita, mutta 1920-luvulla se joutui luopumaan tälläkin alalla lähes kokonaan kilpailusta. Kesäisten työvaatteiden kankaat rohdin- ja hampuhursti taas väistyivät melko varhain puuvillakankaiden tieltä, niin että jo 1800-luvun lopulla niitä kudottiin ainakin myyntiä varten sangen vähän, hampukangasta etupäässä Länsi-Savon perinteellisissä hampupitäjissä.

Vuotena tuotelajina on mainittava naisten kansallispuvut. Niitä ei voi sanoa sellaisenaan uutuudeksi, koska kysymys oli vanhojen kansanpukujen jäljitelmistä, mutta moderni kansallispuku oli innovaatio, joka perustui kansallisromantiikkaan ja taiteelliseen suunnitteluun. Innostus kansallispukuihin virisi jo 1880-luvulla, mutta kuten Toini-Inkeri Kaukonen on osoittanut, niitä käyttivät aluksi lähinnä säätyläisnaiset, ja vasta 1910-luvulla ne alkoivat saada suosiota myös maaseudulla ennen kaikkea nuorisoseurojen ansiosta. Kansallispuvun käytön suurta nousukautta oli 1920-luku, ja seuraavalla vuosikymmenellä sen suosio yhä lisääntyi.⁵⁹

Vuoden 1910 tienoilla Magnus Nyman Porvoon pitäjistä alkoi tietävästi ensimmäisenä kudottajana teettää kansallispuvun kankaita, ja 1920-luvulla niitä kudottivat huomattavasti ainakin Helmi Vuorelma Lahdessa, Eine Alestalo Orimattilassa ja Kauhavan vanhimmat kutomaliikkeet. Hamekankaita ei voitu kutoa tehtaissa, koska ne olivat aika mutkikkaita eikä niitä voitu mallien lukuisuuden takia tehdä suurina sarjoina. Samat kutomot teettivät kansallispukujen valkoista puserokangasta, jonka hienon palttinan kutominen tasaiseksi oli vaativaa työtä. 1930-luvulla useatkin kutomot teettivät kansallispukujen

.....
58 Kuoppamäki 1911a s. 11.
59 Kaukonen 1985 s. 277–289.

kankaita, mutta Helmi Vuorelman liike säilytti hankkimansa johto-
aseman.

Muodin ja hinnan ohella kudonnaisten menekkiin vaikutti niiden
laatu: kankaan lujuus ja värien pitävyys. Kotiteollisuuden ystävät väit-
tivät 1800-luvun lopulla, että se tuotti lujempia ja paremmin värinsä
pitäviä kankaita kuin tehtaas, mutta tendenssillä voi olla osuutta näi-
hin väitteisiin. Ainakin Porvoon pitäjän ja Vähänkyrön kankaiden laa-
dun on sanottu toisaalta heikentyneen 1900-luvun puolella. Lauri
Mäkinen arveli 1911, että uudet värjäysmenetelmät olivat johtaneet
kotikudonnassakin laadun taantumiseen: aniliinivärien käyttö tuotti
usein epätaiteellisia tuloksia, ja pitävyysskin oli huonontunut.⁶⁰ 1920-
ja 1930-luvulla kotikudonnassa käytettiin jo etupäässä tehtaissa vär-
jättyjä lankoja, joten pitävyys oli samaa tasoa kuin tehdastekoisten
kankaiden.

Pukukankaiden ohella kotiteollisuus tuotti sellaisia käyttötekstii-
lejä kuin lakanat, pyyhkeet, ruokaliinat, nenäliinat ja patjakankaat.
Viimeksi mainitut kudottiin toimikkaaksi, ja ne olivat tavallisesti
loimien suuntaisesti raidallisia.⁶¹ Lakanakankaat näyttävät jääneen jo
1800-luvulla hyvin suureksi osaksi tehtaiden kudottavaksi, ja samoin
kävi vuosisadan vaihteeseen mennessä patjakankaiden; Pieksämäel-
lä todettiin 1906 niiden kudonnan tuottavan huonosti. Pyyhkeitä ja
ruokaliinoja ansiokotiteollisuus kutoi melkoisesti vielä 1920- ja 1930-
luvulla, nenäliinoja sen sijaan hyvin vähän. Rohtimista tai hampusta
kudotun säkkikankaan kudonnasta on jokunen tieto vielä 1800-luvun
lopulta, mutta ilmeisesti se oli lähes syrjäytynyt muiden pakkausma-
teriaalien tieltä.

Sisustustekstiileistä rahvas käytti vanhastaan peitteitä ja varsinkin
Pohjanmaalla edusverhoja (eteläpohjalaisten ”erustoja”), jotka ripus-
tettiin tuvassa olevan kerrossängyn eteen. Peitteitä oli monta lajia,
joista useita on mainittu edellä maakunnittaisessa katsauksessa; ylei-
simpiä olivat erilaiset raanut. Niitä käytettiin myös lampaannahkaisten
vällyjen eli nahkusten päällyskankaana.

Erityisenä peitelajina, joka ei kylläkään kuulunut sisustustekstiilei-
hin, on mainittava vielä hevosloimet, joita kudottiin vanhastaan mie-
lellä lehmänkarvojen sekä villan tai pellavan sekoituksesta. Siitä saa-
tiin sopivan huokoinen, ”hengittävä” loimi, jonka läpi hevosen hiki pääsi
haihtumaan, ja tästä syystä se oli täysivillaista lointa parempi.⁶²

.....

60 Kuoppamäki 1911a s. 13.

61 Kuoppamäki 1908 s. 148.

62 Leinonen P 1973.

Jotkut raanumallit olivat suhteellisen helppoja, mutta mutkikkaimpien raanujen samoin kuin tākänöiden kudonta pysyi aina etupäässä ammattikankurien työnä. Eteläpohjalaiset raanut saivat rautatiekuljetuksen ansiosta autonomian ajan lopulla menekkiä muuallakin maassa. Vähässäkyrössä sanottiin tosin jo 1900-luvun alkuvuosina ”taiteellisten” kudonnaisten joutuneen väistymään yksinkertaisten kankaiden tieltä. Kauhavalta ja Lapualta myytiin raanuja vielä jonkin aikaa, mutta 1920-luvulta lähtien yksinkertaiset ja halvat sängyn- ja leposohvanpeitteet vähensivät pahoin niiden käyttöä. Jonkin verran raanuja, kuvatakkeja ja muita taitoa vaativia peitteitä myytiin toki 1930-luvullakin, jolloin niiden kutojat näyttävät olleen paljolti tilaustyötä tekeviä ammattikankureita.

Keski-Pohjanmaalla käytettiin vanhastaan ”franssilakanoita” peiteraanan alustana ja eräissä seremonioissa, mutta käsittelen niitä vasta franssien eli ripsujen yhteydessä. Muita sisustustekstiilejä käyttivät varhemmin etupäässä vain säätyläiset. Rintamaihin luettavassa kudontapitäjässä Kauhavalla on sananparsi ”Taitaa olla raavas flikka taloos, koska on husuttimet klasiis”, elänyt kauan muistona ajasta, jolloin ikkunaverhot olivat maalaistalossa harvinaiset.⁶³

Oviverhoja käytti myöhemminkin etupäässä vain herrasväki, mutta ikkunaverhot, pöytäliinat ja keinuolinmatot alkoivat yleistyä 1800-luvun jälkipuolella. Kaupungeissa ne omaksui syntyvä keskiluokka, maalla ensiksi varakas talollisväestö, mutta 1900-luvun puolella niitä alettiin vähitellen käyttää myös pikkutaloissa ja lopulta työväenkin asumuksissa. Melko varhaisia mutta toistaiseksi vähän merkinneitä ansiokotiteollisuuden tuotteita olivat huonekalukankaat.

Elsa Silpala on tehnyt hyvän tutkimuksen sisustustekstiilien yleistymisestä käyttäen esimerkkinä Liperin Viinijärven kylää. Paikkakunta on hyvin valittu, koska Liperi sijaitsee kaukana sisämaassa mutta on toisaalta vauras rintapitäjä ja edustanee siis innovaatioiden vastaanottajana maan keskitasoa. Pöytäliina oli Viinijärvellä uuden ajan sisustustekstiileistä ensimmäinen; siitä on mainintoja jo 1890-luvulta, mutta talvisotaan asti se oli yleinen vain varakkaisissa taloissa. Erityisiä sänkyjen päiväpeittoja alettiin hankkia vauraimpiin taloihin 1800-luvun lopulla, ja ne yleistyivät hitaasti, mutta kun rautasänky eli ”heteka” sai 1930-luvulla suuren suosion, yleistyi samalla ”hetekanpeittokin”.

Ikkunaverhoja alkoi ilmestyä Viinijärven varakkaiden talojen kamareihin 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla ja talvi-

.....

63 Mst. Aura Luomala. ”Raavas” merkitsee aikuista, ”husuttaminen” taas koiran suttamista, joten lause on hieman ironinen.

sotaan mennessä ne yleistyivät suuresti. Keinutuoliin, joka yleistyi 1800-luvun lopulta lähtien, kuului välttämättä sen pehmusteena oleva matto.⁶⁴ Innovaatioiden leviäminen riippui tekstiilien käytössäkin suuressa määrin elintason noususta. Rannikkomaakunnissa, joissa tekstiilejä oli ollut vanhastaan verraten paljon, uutuudet yleistyivät varhemmin kuin sisämaassa. Jopa kaupunkien ja tehdastaaajamien työväki alkoi käyttää sisustustekstiilejä melko varhain, ikkunaverhoja Ilmar Talven mukaan jo 1880-luvulta lähtien.⁶⁵ Kotiteollisuuden edellytysten kannalta on tärkeintä, että sisustustekstiilien maantieteellinen ja sosiaalinen levinneisyys kasvoi jatkuvasti 1800-luvun lopulta talvisotaan, joten niiden kysyntä pysyi hyvänä.

Kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen (Kuoppamäki) kirjoitti 1911 ikkunaverhokankaista, että tehdastuotteet eivät pystyneet kilpailemaan pahasti kotikutoisten kanssa, koska verhokankaiden ostajat halusivat alituisesti vaihtelua. Esimerkiksi Pieksämäen verhokankaat olivatkin jo 1906 kuosiltaan vaihtelevia, yleensä raidallisia tai muuten kuvioituja ulkomaisella merseroidulla puuvillalangalla, joka oli kauniin kiiltävää. Kauhavan Kangas-Aitta teetti jo ensimmäisinä vuosinaan 1925–27 kymmeniä erilaisia, numeroituja verhokangasmalleja.⁶⁶

Haastatteleman kauhavalainen kudonnanohjaaja Elsa Porkkala arveli 1930-luvusta puhuttaessa Kuoppamäen tavoin, että sisustustekstiilien ostajat arvostivat yksilöllisyyttä ja suosivat sen vuoksi kotikutoista.⁶⁷ Yksilöllisyyden ja vaihtelun halu vaikuttivat kuitenkin vähintään yhtä paljon naisten pukukankaiden valintaan. Hyvin luultavasti juuri tämä turvasikin kotikutoisten pukukankaiden menekin ensimmäiseen maailmansotaan asti. Vasta 1920-luvulla niiden kysyntä tyrehtyi lähes kokonaan muodin muuttuessa, ja arvattavasti tehdaskutoisten kankaitten mallisto oli myös entistä vaihtelevampi.

Kun kotikutoiset sisustustekstiilit kävivät hyvin kaupaksi vielä 1930-luvulla, syynä ei ole voinut olla pelkästään yksilöllisyyden ja vaihtelun arvostaminen sinänsä. Sillä oli varmaan osuutensa asiaan, sillä kangaspuin kudottaessa oli helpompi vaihtaa mallia tiheään kuin koneita käytettäessä. Toisaalta muodin muutokset olivat sisustustekstiilien osalta sitä laatua, että kotikudonta pystyi hyvin noudattamaan

.....

64 Silpala 1977 passim.

65 Talve 1980 s. 467.

66 Kuoppamäki 1911a s. 12; Kuoppamäki 1908 s. 168, 172; KPTM, Kangas-Aitan tilit. Merseroinnissa lankaa käsitellään väkevällä natronlipeäliuoksella ja samalla venytetään, jolloin kuitujen rakenne muuttuu ja lanka tulee silkkimäisen kiiltäväksi.

67 Elsa Porkkalan lausunto 24.5.1990.

niitä. Pääasia kaiketi oli, että painetut kuviot eivät esimerkiksi ikkunaverhokankaissa vielä syrjäyttäneet kangaspuin aikaan saatuja. Tehdastekoiset sisustustekstiilit eivät ilmeisesti olleet myöskään ratkaisevasti halvempia kuin kotikutoiset.

Kotikutoisten kankaiden hintoja tutkittaessa ei muistitietoa juuri voi käyttää, koska on mahdotonta tietää riittävän tarkasti, millaisesta kankaasta on kysymys. Samasta syystä myös samanaikaisista lähteistä saadut tiedot ovat yleensä epätarkkoja, ja on siis vaikeata saada luotettavia tietoja hintojen kehityksestä. Todettakoon kuitenkin pari 1887 annettua tietoa, jotka osoittavat hintojen alentuneen kyseisellä vuosikymmenellä. Porvoon kaupunginvaltuusto ilmoitti, että seudulla kudottujen puuvillaisten pukukankaiden keskihinta kyynärältä oli ollut aikaisemmin 70–75 penniä, mutta raaka-aineen halpuuden ja ”huonon rahansaannin” takia se oli alentunut 45–50 penniin. Metrihinnoiksi muunnettuina kyseiset summat ovat 1,15–1,25 markkaa ja 75–85 penniä.

Samana vuonna muuan Paraisten nainen kertoi joutuneensa myymään Turussa 50–55 pennin kyynärähintaan (metrihintana 85–90 penniä) puolivillaista kangasta, jollaisesta oli muutamaa vuotta aikaisemmin maksettu toista markkaa (1,80 markan tienoilla metriltä). Tosin villan hintakin kuuluu samaan aikaan alentuneen tuntuvasti. Mainittakoon vielä, että Vaasan torilla kerrottiin 1883 myydyn erinomaista puolivillakangasta 75 pennillä kyynärältä ja hyvää värillistä puuvillakangasta 35 pennillä. Lehtikirjoituksen tekijä piti syystä näitä kauhistuttavina polkuhintoina.⁶⁸

Nämä tiedot liittyvät tuolloin vallinneeseen pahaan lamakauteen: väestön ostovoima oli heikko. Eräiden samanaikaisten, tehdastuotteiden kilpailusta kertovien valitusten taustana olikin varmaan pitkällisen laman aiheuttama hintojen aleneminen, joka pantiin helposti tehtaiden syyksi. Lamakaudella saattoi olla kohtalokas vaikutus moneen kutojaan, joka oli alkanut muutenkin epäillä työnsä kannattavuutta.

Vuodelta 1911 on käytettävissä Lauri Mäkisen laatima katsaus kotikutoisten kankaiden hintoihin. Sarasta oli noihin aikoihin maksettu 2,50–6 mk metriltä, villaisesta pukukankaasta 2–3 mk, puolivillaisesta 1,30–1,40 mk ja puuvillakankaista keskimäärin 85 penniä (eniten värillisistä pukukankaista). Puuvillaisesta ikkunaverhokankaasta maksettiin 60–80 penniä metriltä, jos oli käytetty kertaamantonta lankaa, mutta kerratusta langasta kudottujen ja poiminnalla teh-

.....
68 Tied 1887; ÅU 19.6.1887; Helsingfors Dagblad 29.3.1883.

dyin kuvioin somistettujen verhokankaiden hinta oli 0,90–2,50 mk metriltä.

Pellavakankaista Mäkinen sanoi 1911 maksetun 0,60–1,80 mk, mikä ei paljon asiaa valaise, koska kysymys on monista aivan erilaista kangaslaaduista.⁶⁹ Vuonna 1908 Mäkinen esitti kuitenkin tarkempia tietoja Kuortaneen pellavakankaiden hinnoista: hurstista ja tomppyhekankaasta kutoja sai 60 penniä metriltä, pyyheliinakan-kaasta 80 penniä, paita- ja lakanakankaista 90 penniä ja ruokaliina-kaasta 1,15 markkaa; pöytäliinojen hintoja ei ilmoitettu.⁷⁰

Olettamalla tiedot kutakuinkin luotettaviksi voidaan todeta ainakin puolivillaisen ja puuvillaisen pukukankaan hintojen nousseen huomattavasti 1887–1911. Nähtävästi 1890-luvun jälkipuolella alkanut taloudellinen nousukausi tuntui kotikutoisten kankaiden hinnoissa, mikä selittää muutamien paikkakuntien kudonnan ilmeisen kasvun. Muuten Mäkisen luvuista näkyy, kuinka vaikea hintoja on vertailla näkemättä kangaspakkoja, koska samaan ryhmään kuuluvien kankaiden hinta vaihteli kovin paljon. Ensimmäisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta ei näytä olevan käytettävissä relevantteja hintatietoja, eikä hintoja ehkä kannattaisi olosuhteiden suuren muuttumisen vuoksi muutenkaan verrata varhaisempiin.

140

Maakunnittaisessa katsauksessa on osoitettu, että liikenteen tehostumisella oli 1800-luvun lopulta lähtien hyvin suuri merkitys ansiokotiteollisuutena harjoitetulle kudonnalle. Ennen kaikkea Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kudonta pääsi Oulun radan valmistuttua 1886 eroon liikennevaikeuksista, jotka olivat rajoittaneet kudonnaisten myynnin oman maakunnan ulkopuolelle hyvin vähäiseksi. Rautatiellä oli suuri merkitys myös Pieksämäen kudonnalle, ja se laajensi tun-
tuvasti Kankaanpään sekä jossain määrin Porvoon seudun ja joksi-
kin aikaa Pohjois-Karjalankin tekstiilien myyntialuetta.

Lähteissä ei juuri puhuta ostettujen kotikutoisten tekstiilien kulut-
tajista. Tärkeintä olisi tietää, mikä oli 1800-luvun lopulta lähtien toi-
saalta maatalouden, toisaalta teollisuuden ja palveluelinkeinojen pii-
rissä työskentelevien osuus ostajakunnasta. Varmaa ainakin on, että
kankaankudonta omiksi tarpeiksi oli taajamissa jo autonomian ajan
lopulla verraten harvinaista. Tosin sitä esiintyi, jopa toisinaan kudon-
taa ansiokotiteollisuutenakin, kuten edellä on osoitettu useista kau-
pungeista. Työläiskoti oli kuitenkin kovin usein niin ahdas, että kan-
gaspuut eivät siihen mahtuneet, ja lisäksi työläisvaimot kävivät usein
työssä kodin ulkopuolella.

69 Kuoppamäki 1911a s. 11–12.

70 Kuoppamäki 1908 s. 178–179.

Täten taajamissa oli runsaasti kotikutoisten kankaiden potentiaalista ostajakuntaa. Toinen asia on, ostiko se niitä vai pelkästään tehdastuotteita. Voitaisiin ajatella, että kuosiltaan hieman vanhanaikaiset kotikutoiset kankaat eivät juuri miellyttäneet kaupunkien ja tehdasyhdyskuntien asukkaita. Pääosa heistä oli kuitenkin muuttanut vastikään maaseudulta, ja sieltä tuodut tottumukset pyrkivät säilymään hyvän aikaa, näin varsinkin ennen ensimmäistä maailmansotaa. Eipä tosin Vilhelmiina Väisäsellä nähty maalaisvaatteita hänen matkustessaan kotipuoleen Pielavedelle, ja päähänkin ilmestyi lopulta huivin sijasta hattu, mutta työvaatteet olivat hänen Helsingissä palvellessaan voineet hyvinkin olla torilta ostettua kotikutoista.⁷¹

Runsaalukuinen maaseutuväestö lienee ollut toiseen maailmansotaan asti tärkeä osa kotikutoisten kankaiden käyttäjäkuntaa, mutta myös nopeasti kasvavan taajamaväestön merkitys niiden kuluttajina oli suuri jo autonomian ajan lopulla ja lisääntyi ajan mittaan. Rautatiet laajensivat kotikutoisten myyntialuetta ja elvyttivät niiden tuotantoa nimenomaan sellaisissa pitäjissä, joista kankaita myytiin 1800-luvun lopulta lähtien etupäässä etelään päin: Kankaanpäässä, Piekämäellä, Vähässäkyrössä, Kauhavalla ja Kruunupyysässä. Tämä myyntialueen laajeneminen ei johtunut varmaankaan ratkaisevasti Etelä-Suomen maalaisväestön ostohalusta; järkevämpää on päätellä, että pääsyyinä oli maan eteläosan urbanisoituminen.

141

Kiinnostus ansiotyönä harjoitettuun kankaankudontaan riippui ennen kaikkea kutomataidosta ja työn tarjoamasta ansiosta sekä siitä, mitä muita vaihtoehtoja oli valittavana. Kudontataidon kehityksestä ei ole mahdollista luoda tarkkaa ja luotettavaa kuvaa. Siitä puhutaan tosin lähteissä melko paljon ja usein vakuutetaan, että valtion tai jonkin yhdistyksen järjestämät kurssit olivat tuottaneet hyviä tuloksia. Onkin uskottavaa, että käsityökoulut ja kudontakurssit sekä kansanopistot virittivät harrastusta ja paransivat taitoa sellaisilla seuduilla, joilla taito ja innostus kudontaan oli ollut vaatimatonta.

Toisaalta on huomattava, että tärkeimmistä kudontaseuduista vain Paraisilla kerrottiin kudonnan opetuksen hyödyttäneen ansiokotiteollisuutta. Porvoossa sanottiin Lauri Mäkiselle 1907 nimenomaisesti, että vain yksi ansiotyökseen kutova nainen oli oppinut taitonsa kaupungin kutomakoulussa, joka oli maan vanhimpia. Koulun heikko vetovoima johtui Mäkisen arvelun mukaan etupäässä siitä, että siellä ei kiinnitetty riittävää huomiota sellaisiin tuotteisiin, joita oppilaat voisivat kutoa myyntiä varten.⁷²

71 Juhani Ahon kertomuksesta.

72 Kuoppamäki 1908 s. 140–142.

Täytyy kuitenkin kysyä, miten mäkitupien, torppien ja pikkutalojen aikuiset tyttäret olisivat edes joutaneet käsityökouluun. Ainoa koulutus, joka todella hyödytti ansiokotiteollisuutta, näyttää olleen erinäisten kudottajien harjoittama neuvonta, jonka nimenomaisena tarkoituksena oli lisätä kyseisille liikkeille kutovien kankurien taitoa ja työtehoa. Välillistä merkitystä oli Fredrika Wetterhoffin Työkoululla, josta liikkeet saivat monta etevää neuvojaa.

Kotikudonnan tarjoamasta ansiotasosta on autonomian ajalta monia tietoja, joita tosin vaivaa sama epätasaisuus kuin hintatietojakin. Seuraavassa käytetään vain tutkittuna aikana julkaistuja tietoja; muistitieto on liian epäluotettavaa. Vanhimmat tiedot ovat Porvoon kaupunginvaltuuston 1887 laatimassa selonteossa. Sen mukaan kankuri pystyi kutomaan 8–10 kyynärää päivässä ja kustantajat maksoivat palkkaa mallista riippuen 10–12 penniä kyynärältä, mistä saadaan kankurin päiväänsioksi 0,80–1,20 markkaa. Kysymyksessä lie nee ollut Porvoon seudun päätuotteen puuvillaisen pukukankaan kudonta, vaikka selonteossa ei sitä sanota.

142

Suomen Naisyhdistyksen 1893 toimittaman tutkimuksen yhteenvedossa kerrottiin maaseudulla maksetun kudonnasta päiväpalkkaa tavallisesti 1–1,50 mk kankurin ollessa omissa ruoissaan. Tilaustyötä teetettäessä puuvillakankaista ja muista yksinkertaisista kudonnaisista maksettiin kutomapalkkaa 8–15 penniä kyynärästä, kalliimmista kangaslajeista 15–20 penniä. Kankuri voi kutoa päivässä kankaan laadusta riippuen 6–10 kyynärää, minkä mukaan laskien päiväänsio oli 0,80–1,60 markkaa.

Lauri Mäkinen esitti 1911 tietoja ansiokotiteollisuutta harjoittavien kankurien päiväänsioista, jotka näyttävät olleen hyvin vaihtelevat. Saran kudonnasta voi ansaita 1–2,50 markkaa, muun villakankaan 1,25–3 mk, puolivillaisen 1,50–3 mk, puuvillakankaiden 0,70–2,20 mk, pellavakankaiden 1–2 mk. Kaikkein parhaiten kannatti ikkunaverhokankaan kudonta, jossa päiväänsio oli Mäkisen tietojen mukaan 2,25–3,80 markkaa. Kun hän ei kuitenkaan ilmoita lähteitään, tiedot eivät ansaitse niin suurta luottamusta kuin lukujen tarkkuus edellyttäisi.⁷³

Myöhemmältä ajalta on käytettävissä tehtailija Kustaa Sompin 1935 esittämä arvio, jonka mukaan päätoimisen kankurin viikkoansio oli Kauhavalla 200 markan tienoilla. Olettamalla, että kankuri teki

.....
73 Tied. 1887 ja 1893 s. 28; Kuoppamäki 1911a s. 11–12. Matti Auran (1911 s. 199–202) Vähänkyrön kankurien ansioista esittämät tiedot ovat ristiriitaisia ja perusteiltaan epäilyttäviä, joten niillä ei liene lähdearvoa

viikottain 5,75 työpäivää, saadaan päiväansioksi 35 markkaa. Arvio on kuitenkin hyvin epäluotettava.⁷⁴ Vuonna 1941 valitettiin Kauhavalta lähetetyssä lehtikirjoituksessa kankurien huonoja palkkoja: viikon ansio jäi ahkerasti kutoen 100–150 markkaan. Kysymys oli päätyökseen kutovista kankureista. Kirjoittaja näet katsoi alhaisen palkan johtuvan siitä, että varakkaiden talojen naisväki tyytyi siihen kutoessaan sivuansioikseen. Työläiselle, joka yritti elää kudonnalla, tämä ansio oli liian alhainen. Päiväansioksi saadaan tästä laskemalla 17–26 mk, ja kirjoittajan tendenssin takia luvut eivät ole ainakaan liian korkeat.⁷⁵

Vaikka kaikki tässä mainitut tiedot kankurien ansiotasosta ovat aika epäluotettavia, niitä kannattaa sentään verrata naisten maataloustyöstä maksettuihin päiväpalkkoihin. Vertauskohdaksi otetaan ensin talvikaudella maksettu palkka. Se oli vuonna 1890 keskimäärin 89 penniä, joten 1887–93 ilmoitetut kankurien päiväansiot olivat yleensä jonkin verran paremmat. Vuonna 1910 maataloustyön keskipalkka oli talvella 1,39 mk, ja Lauri Mäkisen ilmoittamat päiväansiot sijoittuvat siis kaikkein huonoimpia lukuun ottamatta selvästi korkeammalle.

Kauhavalla 1935 arvioitu ammattikutojan ansiotaso on epäilyttävän korkea, koska maataloustyöstä maksettiin silloin talvisaikaan vain 14,27 mk päivässä. Sieltä 1941 mainittuja ansioita lienee parasta verrata viimeisen rauhanvuoden 1939 maatalouspalkkaan, joka oli keskimäärin 20,80 markkaa päivältä. Tässä tapauksessa kutojan huonona pidetty päiväansio oli samaa tasoa kuin maataloustyöstä maksettu.⁷⁶

Mikäli esitetyistä tiedoista uskaltaa päätellä, myyntiä varten kutovien kankurien päiväansio oli 1880-luvulta vuoden 1940 tienoilta hyvin vaihteleva riippuen kankaan laadusta ja kutojan taidosta. Huonoimmillaan ansio jäi jopa hieman alemmaksi kuin maataloustyötä tekevän naisen talvikautinen päiväpalkka. Useimmiten se näkyy olleen jonkin verran sitä korkeampi, ja parhaat kankurit ansaitsivat verraten hyvin. Korkeimmat Mäkisen mainitsemat päiväansiot näyttävät lähes epäilyttäviltä, ja näissä tapauksissa onkin voinut olla kysymys harvojen huippukutojien palkoista.

Kesäaikaan kudonta oli verraten vähäistä, ja monet tiedot osoittavat maataloustyön houkutelleen silloin enemmän kuin kankurin an-

74 Iikka 30.11.1935.

75 Pohjanmaan Kansa 13.2.1941. Kauhavan Kangas-Aitan 1925–27 maksamista palkoista on hyvät tiedot, mutta päiväansioita ei saa lasketuksi tietämättä, miten kauan kutakin pakkaa oli kudottu.

76 Taloushistoria 1983 s. 407–409.

siot. Kesällä naiselle maksettiin maataloustyöstä vuonna 1890 keskimäärin 1,41 markkaa päivältä, 1910 jo 1,95 mk, vuonna 1939 taas 26,08 mk.⁷⁷ Palkkasuhteet osoittavat, että vain hyvin etevien kankurien kannatti kutoa kesällä, jos muuta työtä oli saatavissa, ja näin lähteissäkin yleisesti sanotaan.

Ansiotason vertailun lisäksi on syytä mainita joitakin yleisluontoisia arvioita. Lauri Mäkinen katsoi 1908 suurimman osan Porvoon seudun kutojista työskentelevän nälkäpalkoin, ja Matti Aura huomautti 1911, että kudonta oli Vähässäkyrössä ”suoritettava kuumeentapaisella kiireellä, jotta se antaisi edes pieniä tuloksia”.⁷⁸ Vähässäkyrössä pidettiin kutojen palkkoja myöhemminkin hyvin huonoina, ja Kauhavan kankurit valittivat 1920- ja 1930-luvulla yleisesti palkkonsa pienuutta. Pari sikäläistä kutomonjohtajaakin on todennut, että palkkataso täytyi pitää alhaisena, koska tuotantokustannukset olisivat nousseet muuten liiaksi.⁷⁹

Yleiseksi vaikutelmaksi jää, että ansiotyönä harjoitettu kudonta ei tuottanut hyvin. Jos kankurin taito oli puutteellinen, jos kudottiin huonosti kaupaksi menevää tavaraa tai jos työn ja markkinoinnin organisaatiossa oli heikkouksia, kudonnan kannattavuus kävi jo autonomian ajan lopulla kyseenalaiseksi. Kankuri joutui tällöin miettimään, voisiko ajan käyttöä tuottavammin jotakin muuta työtä tekemällä.

Kutojille tarjoutuneita vaihtoehtoja ajateltaessa on muistettava talollisväestöön ja maaseudun tilattomiin kuuluneiden naisten erilainen asema. Pääammatti satoi talon- ja torpanemännän kotitilalle, ja valtaosa talontyttäriä suunnitteli tai toivoi avioliittoa maanviljelijän kanssa ja pysytteli jo tästä syystä kotonaan. Torpparin ja varsinkin työmiehen tytär joutui sen sijaan useimmiten jättämään kotinsa nuorena ja oli vapaa valitsemaan minkä tahansa sopivasti tarjoutuvan ammatin ja muuttamaan työnhaussa kaupunkiin tai muuhun taajamaan.

Käytettävissä olevat tiedot riittävät osoittamaan, että ansiotyökseen kutovat kankurit olivat autonomian ajan lopulla etupäässä maaseudun tilatonta väestöä, torpparien ja mäkitupalaisien vaimoja ja tyttäriä tai yksinäisiä itsellisiä. Kutojalla täytyi olla verraten tilava tupa ja kangaspuut, joten varsinaiseen köyhälistöön hän ei juuri voinut kuulua. Talollisväestöön kuuluvat kutojat olivat ehkä enemmistönä kahdessa tärkeässä kudontapitäjässä: Virtasalmella ja Liperissä, joista

.....

77 Taloushistoria 1983 s. 407–409.

78 Kuoppamäki 1908 s. 157; Aura 1911 s. 199.

79 Mst. Sylvi Hietamäki, Helvi Pyykkö, Taimi Halmio.

ei tosin ole aivan tarkkoja tietoja, mutta tuskin missään muualla. Pie-
nehkö osa kutojista oli kyllä kaikkialla talontyttäriä ja emäntiäkin.
Miehiä oli kankureina häviävän vähän, ja nämä olivat luultavasti kaik-
ki ammattilaisia.

Jo 1920-luvulla ansiotyökseen kutovien naisten sosiaalinen koos-
tumus näkyy olleen toisenlainen. Vähässäkyrössä kudonta oli yleis-
tynyt taloissa, jopa varakkaissakin, joskin tiedot ovat sieltä hieman
hatarat. Kauhavalla, josta on 1920- ja 1930-luvulta luotettavat tie-
dot, valtaosa kustantajien kankureista oli talontyttäriä ja emäntiä, jois-
ta monet kuuluivat itsenäistynyttä torppaa hallitsevaan perheeseen.
Joukossa oli myös monta ammattityömiehen tai käsityöläisen vaimoa.
Myös Kankaanpäässä melko suuri osa kutojista oli talojen naisvä-
keä. Muualta on heikosti tietoja siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan an-
sioikseen kutovat kankurit kuuluivat, mutta lähteistä saa sellaisen tun-
tuman, että suuri osa oli tilallisten perheenjäseniä.

Ilmeinen muutos oli tapahtunut, ja syitä voidaan hakea kahdelta-
kin taholta: mikä oli vieroittanut työväkeen kuuluvia naisia kudon-
nasta, ja miksi tilallisperheisiin kuuluvat olivat kiinnostuneet siitä
entistä enemmän? Ensimmäiseen kysymykseen ei ole vaikea vasta-
ta: elinkeinorakenteen muutos oli luonut työväelle uusia vaihtoehto-
ja, jotka voittivat kudonnan. Sellaiset tärkeät kudontapitäjät kuin Pa-
rainen, Porvoo, Pieksämäki ja Vähäkyrö sijaitsivat aivan lähellä kas-
vavaa kaupunkia tai muuta taajamaa, mikä paransi tuntuvasti työn-
saantia. Eräänä syynä Porvoon pitäjän kudonnan kuihtumiseen 1920-
luvulla on mainittu palkkatason kohoaminen, mikä onkin uskottavaa
aivan lähellä Helsinkiä sijaitsevalla seudulla.

Ongelmalliselta voi näyttää talollisväestöön kuuluvien naisten en-
tistä suurempi halukkuus kudontaan esimerkiksi Kauhavalla ja Vä-
hässäkyrössä. Kudonta oli vielä 1920-luvulla vahvaa myös Kankaan-
päässä, Kuortaneella ja Kruunupyssä, joissa suuri osa kankureista
kuului samoin talollisperheisiin. Kun valtaosa taloista oli kaikissa
näissä pitäjissä verraten pieniä, niissä tarvittiin kyllä lisätuloja. Nai-
set olivat myös entistä halukkaampia saamaan käyttöönsä ”omaa” ra-
haa. Tarpeita oli 1920- ja 1930-luvulla entistä enemmän, eivätkä nai-
set entistä itsenäisempinä tyytyneet enää pyytämään joka penniä isän-
nältä tai myymään talon tuotteita varkein hänen selkensä takana. Näitä
seikkoja muistitieto korostaa yleisesti, joten ne lienevät lisänneet tun-
tuvasti kudontapalkkojen arvostusta.⁸⁰

Oliko taloissa sitten entistä enemmän aikaa ansiotyönä harjoitet-
tuun kudontaan? Lauri Mäkiselle kerrottiin 1907 kudonnan päinvas-

80 Mst. Elsa Porkkala ja Aura Luomala; monet vuoden 1990 tiedustelun vastauk-
set.

toin vähentyneen Porvoon pitäjässä karjanhoidon lisääntymisen ta-
kia: naisille ei jäänyt aikaa kutomiseen. Porvoolaisten päättely ei osu-
nut kuitenkaan välttämättä oikeaan. Olihan karjanhoidon kasvu lisän-
nyt suuresti myös maanviljelijöiden tuloja, joten heikosti tuottavan
kudonnan vähentyminen saattoi johtua pikemminkin tästä kuin ajan
puutteesta.

Onhan näet ilmeistä, että maanviljelijäperheiden naisilla oli 1800-
luvun lopulta lähtien karjanhoidon lisääntymisestä huolimatta entis-
tä enemmän aikaa kudontaan. Pellavan ja hampun viljely lopetettiin
tai se väheni tuntuvasti, joten päästiin niiden aikaa vievästä puhdis-
tuksesta. Kehruu voitiin jättää ostolankojen ansiosta paljon entistä
vähemmälle, ja kun halvimmat kankaat voitiin hankkia ostamalla,
vapautui aikaa vaativampaan kudontaan. Monia maatalous- ja koti-
taloustöitä rationalisoitiin tehokkaasti, ajateltakoon esimerkiksi mei-
jerien ja ompelukoneen merkitystä. Valaistuksen paraneminen hel-
potti kaikkea kotityötä, ja jos pitäjään saatiin vesijohto, sekin huo-
jensi naisten työtä tuntuvasti.

Maailmansotien välisenä aikana jokapäiväiset askareet eivät siis
välttämättä estäneet talontytärtä eivätkä aina emäntääkään kutomas-
ta ansiotyökseen. Olosuhteet vaihtelivat tosin talosta taloon, ja syr-
jäisillä seuduilla, joilla muutokset tapahtuivat hitaasti, naisväen jo-
kapäiväinen työ oli vielä 1930-luvulla hyvinkin aikaa vievää. Kau-
punkien lähellä saattoi toisaalta maanviljelijöillekin ilmaantua uusia
mahdollisuuksia sivuansioiden hankkimiseen, niin että kudonta syr-
jäytyi. Tällä seikalla lienee ollut vaikutusta ainakin Vähässäkyrössä
1920-luvulta lähtien pitäjän alkaessa teollistua.

Vihdoin on tarkasteltava ansiokotiteollisuuden organisaatiota eli
työn ja tuotteiden myynnin järjestämistä, jossa on edellä olevassa
katsauksessa todettu alueellisia eroja ja merkittävää kehitystä. Tär-
keintä oli kustannusjärjestelmän leviäminen paljon entistä laajemmal-
le: kustantajat hallitsivat jo 1800-luvun lopulla useimpia suuria ku-
dontapitäjiä ja 1920-luvulta alkaen myös Kauhavaa ja Kankaanpää-
tä, joissa yksilöllinen työ oli ollut siihen asti etualalla. Poikkeukse-
na pysyi Kuortaneen vanhoillinen pellavapitäjä, jossa ei ollut mer-
kittäviä kudonnan kustantajia. Pieniä kudottajia oli lukuisissa sellai-
sissakin pitäjissä, joissa kudonta oli verraten vaatimatonta.

Kustannusjärjestelmän haittapuolena, jota vanhemman ajan oloja
ihannoivat tarkastelijat kuten Lauri Mäkinen ja Matti Aura korosti-
vat, oli että kudottaja maksoi kankurille vain niukan työpalkan pyr-
kiessään lisäämään omaa voittoaan.⁸¹ Järjestelmän edut, joiden ansi-

81 Kuoppamäki 1908 s. 145–152; Aura 1911 s. 199–200.

osta se levisi laajalle, olivat toisaalta moninaiset. Ensinnäkin kustantaja osti langat tukussa ja sai ne varmasti halvemmalla kuin itsenäiset kutojat. Toiseksi hän pystyi järjestämään kankaiden markkinoinnin paljon edullisemmin kuin yksityinen kankuri, mikäli tämä ei tehnyt tilaustyötä.

Sitä kyllä tekivät vaativiin töihin pystyvät ammattilaiset ja jonkin verran myös sivuelinkeinonaan kutovat kankurit. Tilaustyön tekeminen oli vanha markkinointimenetelmä, eikä pidä välttämättä otaksua sen yleistyneen autonomian ajan lopulla. Kiteellä kerrottiin 1905, että tilattomaan väkeen kuuluvat kankurit kutoivat talvella ja syksyisin varakkaiden pitäjäläisten tilauksesta ja heidän langoistaan. Menekki oli kuitenkin vähentynyt entisestään isojen talojenkin naisväen alettua kutoa omiksi tarpeiksi.⁸² Kudontaan käytettävän ajan lisääntymisen aikaisemmin mainituista syistä oli siis lisännyt talojen omavaraisuutta köyhien kutojien kiusaksi.

Toisaalta muistitieto ja eräät muut lähteet osoittavat itsenäisten kutojien tehneen tilaustyötä hyvin yleisesti 1930-luvulle saakka. Maa-seudulla näkyy olleen varsin yleistä, että talonemäntä tilasi lähellä asuvalta vähävaraiselta kutojalta kangaserän, pöytäliinan tai raanun ja maksoi rahalla tai talonsa tuotteilla. Tästä ei koitunut kuljetus- eikä markkinointikustannuksia, joten tavara tuli halvaksi kutojan saadessa silti säällisen työpalkan. Näin meneteltäessä kylän omavaraisuus tavallaan korvasi talon omavaraisuuden.

Jos itsenäinen kankuri kutoi myyntiä varten ilman ennakkotilautusta, hänellä oli kolme mahdollisuutta: välittäjään turvautuminen, kulkukauppa tai torikauppa markkinoiden aikana tai muuten. Välittäjä pyrki tietysti saamaan voittoa siinä kuin kustantajakin. Poikkeuksena oli Marttaliitto, joka välitti kudonnaisia viimeistään vuoden 1910 tienoilta talvisotaan asti; ainakin 1930-luvulla tämä oli piiriliittojen toimenä. Marttojen vaikutus rajoittui kuitenkin yhdistysten jäseniin ja niille seuduille, joilla marttaliike oli vireää; sitä koskevia tietoja on eniten Karjalasta. Tämän välitystoiminnan merkitys saattoi olla paikallisesti melko huomattava mutta ei valtakunnallisesti katsoen.

Vanhanaikainen kulkukauppa vei paljon aikaa, eikä sen tuloksiin ollut paljon luottamista. Samat varjopuolet oli torikaupalla, joskin lyhyehkö matka markkinapaikkaan, kokemus ja myyntitaito paransivat tuloksia. Kankaita koetettiin saada muun markkinatavaran mukaan, mikä vähensi kustannuksia, mutta tämä kävi vaikeaksi markkinamiesten vähetessä. Kudottajan mahdollisuudet olivat kyllä markkinoillakin paremmat kuin yksityisen kankurin. Hänellä oli enemmän

.....
82 Tied. 1905.

myytävää, joten kulut jäivät kangaspakkaa kohti pienemmiksi, ja hie-
man pääomaa saatuaan kudottaja saattoi ulottaa matkansa laajalle,
hankkia paljon kokemusta ja luoda kankaalleen hyvän maineen ku-
ten Kankaanpään Josefiina Jaakkola ja Kauhavan Liisa Hautamäki.

Kustantaja saattoi myös ryhtyä käymään tukkukauppaa ja hank-
kia asiakkaisiin liikkeitä, jotka ostivat jatkuvasti ja paljon. Tukku-
myynti edellytti tuotannon standardisoimista, huolellista laadunval-
vontaa ja markkinoiden valpasta seuraamista. Kaikki tämä oli vai-
keaa kankaiden välittäjälle, mutta se kävi päinsä kustannusjärjestel-
män puitteissa, jos kudottaja hallitsi riittävän hyvin alan tekniikan
ja liiketoimet. Kustantajat alkoivat käyttää tilausten hankkimiseen
kauppaedustajia ja mainostivat tuotteitaan asettamalla niitä näytteil-
le messuilla; 1920-luvulta lähtien käytettiin jonkin verran lehti-
mainontaakin.

Kudottajien kyvyt olivat vaihtelevaa laatua, ja useimmat joutuivat
tyytymään vaatimattomiin liiketoimiin. Monet pienet kustantajat
olivat maaseudun kauppiaita ja teettivät kankaita muiden toimiensa
ohessa. Kustannustoiminta saattoi viritä itsestään kauppiaan antaes-
sa lankoja velaksi sillä ehdolla, että kankaat tuotaisiin hänelle. Tä-
stä kustannusjärjestelmää lähenevästä menettelystä on tieto Lempää-
lästä vuodelta 1905, mutta sitä lienee esiintynyt muuallakin.⁸³ Jos-
kus kustantajana esiintyi talollinen tai emäntä, joka teetti kankaita
parilla kolmella itsellisellä talossa kudottujen lisäksi. Porvoossa esiin-
tyi varhain 1800-luvulla suurisuuntaista kudottamista, mutta vuosi-
sadan lopulla ala joutui täällä pienyrittäjien käsiin, mikä viittaa tuot-
tavuuden heikentymiseen.

Joensuussa 1870-luvulta lähtien toimineet kauppiaat, jotka kudot-
tivat puuvillakankaita lähiseudun naisilla, olivat nähtävästi kokenei-
ta liikemiehiä, mutta heidän toimistaan ei ole tarkkoja tietoja. Ku-
donnan kustantamisen ollessa vain yksi haara heidän liiketoimiaan
he luopuivat siitä herkästi, kun ilmaantui vaikeuksia, ja tämä oli ehkä
pääsyytä siihen, että Joensuun seudun kotikudonta romahti melko
varhain, ehkä jo ennen maailmansotaa. Sama tekijä vaikutti varmas-
ti Vähänkyrön kudonnan sortumiseen 1920-luvulla. Pitäjän suurim-
mat kustantajat olivat monipuolisia liikemiehiä, jotka menettivät kiin-
nostuksensa kudottamiseen, kun vaikeuksia ilmaantui.

Varhaisena esimerkkinä kudottamiseen erikoistuneen liikenaisen
saavutuksista oli Olga Tepponen Pieksämäeltä, moderneja menetel-
miä käyttänyt ja etevä kustantaja, joka seurasi markkinoita huolelli-
sesti ja opetti kankureitaan. Pietarsaaren Sofia Sund on paras esimer-
k-

. . . . .

ki alalla menestyneestä kansannaisesta. Hän aloitti kutojana, jatkoi kudottajana kulku- ja torikauppaa käyden ja hankki sellaisen markkinoiden tuntemuksen, että pystyi lopulta käymään laajahkoa tukkukauppaa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen alalla esiintyi jo monia laatutyötä teettäviä ja markkinoinnin oivallisesti järjestäneitä kustantajia, ennen kaikkea lahtelainen Helmi Vuorelma ja Kauhavan liikenaiset.

Kauhavalalaisten organisoima kotikudonta oli 1920-luvun lopulta lähtien Suomen laajin ja taloudellisesti merkittävin ansiokotiteollisuuden haara, jolle ei ole maamme taloushistoriassa muuta vertauskohtaa kuin vakkasuomalaisien puuastiateollisuus loistokautenaan ja Varsinais-Suomen kudonta autonomian ajan alkupuolella. Kauhavan kudonnan säilyminen ja menestys johtuivat osaksi perinteellisesti hyvästä kudontataidosta ja osaksi siitä, että vaihtoehtoisia ansionlähteitä ei ollut tarjolla niin paljon kuin kaupunkien liepeillä. Kudottajien työllä oli kuitenkin ratkaiseva merkitys.

Kudottajat olivat Kauhavalla valtaosaksi naisia, jotka tunsivat kudonnan tekniikan hyvin ja erikoistuivat tälle alalle. Heitä olivat jo Liisa Hautamäki ja Loviisa Ekman, jotka hankkivat pitäjään hyödyllistä kokemusta kudonnan organisoimisesta. Kun suurempia kudontaliikkeitä perustettiin vuodesta 1919 lähtien, monet osakkaat keskittyivät niiden hoitamiseen. Usein heillä oli ennestään tuntumaa liiketoimiin, ja merkittävänä taustana oli se kokemus, jota Kauhavan puukoteollisuus oli hankkinut tuotteidensa myynnistä. Tältä taholta kudottajat lienevät oppineet yhtiöksi liittymisen tärkeyden sekä kaupamatkustajien käytön ja ehkä myös tuotteiden laadun huolellisen tarkkailun.

Porvoon seudun ja Vähänkyrön kustantajien toimiessa pienin pääomin he joutuivat hellittämään otteensa vaikeuksia kohdatessaan, ja Kankaanpään kustannustoiminta jäi samasta syystä vaatimattomaksi. Yhtiöiksi liittyneillä kauhavalaisilla oli enemmän pääomaa, ja kutomoon varoja sijoittaneet osakkaat tunsivat asian omakseen. He yhdistivät kutojien perinteellisen taidon ja ahkeruuden moderniin suunnitteluun ja markkinointiin ja keskittyivät parhaiten kaupaksi meneviin tuotteisiin noudattaen mahdollisimman suuren ostajakunnan makua. Kauhavalla tuotettiin hyvää joukkokulutustavaraa sen sijaan, että olisi pyritty luomaan perinteeseen nojautuvaa taideteollisuutta, ja täten pitäjän kudonnaisille luotiin pitkäksi aikaa suuret ja kasvavat markkinat.

Tätä menettelyä voitaisiin ehkä sanoa pitkällä tähtäyksellä kohta-
lokkaaksi, koska Kauhavan kotikudonta on tähän päivään mennessä hävinnyt. Kauhavan kudottajia on kuitenkin helppo puolustaa. Hei-

dän liiketoimensa kasvattivat seudulle suurisuuntaisen kotiteollisuuden ja loivat sille pitkän elinajan. Se työllisti vuosikymmenien varrella yhteensä tuhansia Kauhavan ja lähiseudun kankureita. Kudonnan suomat lisätulot olivat niukat ja kovan työn takana, mutta sadat näiden pitäjien perheet saattoivat pysytellä kotiseudulla niiden ansiosta. Kaikkialla muualla ansiokotiteollisuutena harjoitettu kudonta loppui tai kuihtui vähäiseksi paljon aikaisemmin.

Kotikudonta joutui käymään 1800-luvun keskivaiheilta lähtien taistelua tehtaita vastaan ja samalla kilpailemaan työvoimasta monien uusien elinkeinojen kanssa. Aluksi Suomi teollistui kuitenkin hitaasti, mikä soi perinteelliselle kotikudonnalle hieman armonaikaa. Silti se taantui jo 1880-luvulle mennessä vanhastaan tärkeimmällä kudontaseudulla Varsinais-Suomessa samoin kuin Porvoon kaupungissa, Porissa, Kristiinankaupungissa ja Raahessa, joissa oli 1840- ja 1850-luvulla virinnyt vilkas puuvillakankaiden kudonta. Vuosisadan loppuun mennessä ansiotyönä harjoitettu kotikudonta oli kuihtunut kaupungeissa kokonaan tai vajonnut vähäpätöiseksi. Syytä lähteet eivät juuri valaise, mutta nähtävästi elinkeinojen kehitys loi kaupungeissa naisille uusia ansionlähteitä, jotka löivät kudonnan laudalta.

Samoihin aikoihin kotikudonta sai muutamilla seuduilla uutta vauhtia. Kudonta liittyi perinteeseen siinä, että kankurit työskentelivät kotonaan ja käyttivät samaa tekniikkaa kuin ennenkin. Useimmat kutoivat yhä sivuelinkeinokseen, joskin joukossa oli ammattilaisia, ennen kaikkea perheettömiä naisia. Eräissä muissa suhteissa kudonnassa tapahtui ennen pitkää kaikilla tärkeillä kudontaseuduilla kehitystä, joka juontui pohjimmaltaan yleismaailmallisesta ja kotimaisesta teollistumisesta.

Kustannusjärjestelmä, joka oli ennen 1840-lukua ollut Suomessa harvinainen, alkoi yleistyä, ja tätä jatkui 1900-luvun ensi vuosikymmenille. Kudottajien toiminta perustui ostolankojen käyttöön, joka laajeni entisestään, kun päästiin ostamaan puuvillalankojen lisäksi villa- ja pellavalankaa sekä 1900-luvulla myös merseroitua kiiltolankaa ja tekosilkkilankaa. Samaan aikaan liikenteen kehitys, teollistumisen vaikutusta sekin, loi uusia mahdollisuuksia kankaiden markkinointiin. Niiden hyväksi käyttäminen vaati kuitenkin organisaatiota, johon yksityisillä kutojilla ei ollut edellytyksiä eikä juuri välittäjilläkään. Parhaiten siihen pystyivät etevimmät kustantajat, jotka sovelsivat moderneja periaatteita tehostaessaan tuotannon suunnittelua ja markkinointia.

Liikenteen kehitys mahdollisti kotikutoisten kankaiden markkinoinnin seuduilta, joiden tuotteita oli voitu myydä aikaisemmin vain lä-

hiympäristöön. Jos tällaisella seudulla oli taitavia, kipeästi sivutuloja tarvitsevia kutojia, kudonta saattoi lähteä kasvamaan sangen nopeasti. Myöhemmässä vaiheessa, lähinnä 1900-luvun puolella, maatalouden ja kotitalouden rationalisointi soi talonemännille ja heidän tyttäriilleen entistä enemmän aikaa kudontaan, niin että heistä tuli ansiotyönä tehdyn kotikudonnan viimeinen työvoimareservi.

Kotikudonta siirtyi 1870- ja 1880-luvulta alkaen kasvavassa määrin tuottamaan vaatekankaiden sijasta sisustustekstiilejä, joita oli aikaisemmin käyttänyt vain herrasväki. Elintason noustessa ja tapojen yhtenäistyessä niiden käyttö levisi yhä laajempiin yhteiskuntakerroksiin ja lisääntyi siis jatkuvasti. Ostokyvyn nousu ja siihen liittyvä tapakulttuurin kehitys olivat nekin suureksi osaksi teollistumisen vaikutusta, välitöntä tai välillistä. Sitä oli myös väestön kasvava siirtyminen taajamiin, missä totuttiin vaihtotalouteen ja oltiin entistä alttiimpia hankkimaan tekstiilejäkin ostamalla.

Kankaankudonnan alalla ansiokotiteollisuus eli vielä maailmansotien välisenä aikana kohtalaisen vireänä. Muutamilla seuduilla, varsinkin Etelä-Pohjanmaalla, se oli merkittävä elinkeino, ja sen kokonaistuotanto oli varmasti suurempi arvoltaan kuin minkään muun kotiteollisuudenhaaran. Näin oli ilmeisesti ollut ainakin 1700-luvulta lähtien. Voi siis tulla helposti mieleen, että kyseessä on esimerkki perinteen leimaamasta kotiteollisuudesta, joka pystyi siitä huolimatta säilyttämään elinvoimansa aikain vaihteluissa 1930-luvulle saakka.

Tähän tapaan on joskus kirjoitettukin. Todellisuudessa kudonta pysyi traditionaalisenä vain tekniikaltaan. Työtaidon perinteellisyys on kyllä sinänsä tärkeä seikka, varsinkin kun se oli etupäässä kotona opittua, kautta sukupolvien äidiltä tyttärelle mennyttä perintöä. Muuten ansiotyönä harjoitettu kotikudonta perustui 1930-luvulla lähes kokonaan teollistumisen luomiin innovaatioihin ja sen aiheuttamiin yhteiskunnan rakennemuutoksiin. Tämä pitää paikkansa, ajateltakoon sitten kudonnan raakaaineita, sen tuotteita tai kudonnan, kuljetuksen ja myynnin organisaatiota. Myös ne ihmiset, jotka valmistivat tai ostivat kotikudonnan tuotteita, olivat perin erilaisia 1930-luvulla kuin kaksi tai kolme miespolvea aikaisemmin.

RYIJYT

Ryijynkudonnan taito tunnettiin vanhoista ajoista läntisessä Suomessa, Ahvenanmaalta Kymenlaaksoon, Hämeeseen ja Länsi-Savoon sekä pohjoiseen päin Etelä-Pohjanmaalle ulottuvalla alueella. Ryijyt

käytettiin arkisena, lämpimänä vuodepeitteenä ja joskus rekipeittona, mutta sen kuvioiden ja värien sommittelussa nähtiin silti usein paljon vaivaa ja päästiin taiteellisiin tuloksiin. Lähdeaineistossa on 1860-luvulle saakka kuitenkin hyvin vähän tietoja ryijyjen kudonnasta ansiotyönä. Eniten niitä on Kymenlaakson sisämaasta: Valkealasta ja Iitistä, sekä eräistä Pohjanmaan pitäjistä, ennen kaikkea Ilmajoelta. Tutkimuksessa on otaksuttu ryijynkutojien olleen vanhastaan etupäässä ammattikankureita, mutta tämä päätelmä perustuu lähes kokonaan myöhemmän ajan oloihin.¹

Autonomian loppujakson lähteet ovat näennäisesti antoisimmat, mutta todellisuudessa tiedot ovat paljolti kovin ylimalkaisia. Vuosien 1887 ja 1903 kotiteollisuustiedustelujen vastauksissa mainittiin ryijynkudonnasta hyvinkin monelta paikkakunnalta, mutta lähempää tietoa niissä on vain nimeksi. Etenkin vuoden 1903 tiedot ovat hämentäviä, kun nimenomaan Karjalassa, kaukana vanhan ryijyalueen ulkopuolella, väitettiin olleen lukuisia ryijynkutojia, joskus kymmeniä yhdessä pitäjässä. Nähtävästi karjalaiset vastaajat eivät tieneet, millainen tuote ryijy oikeastaan olikaan, miehiä kun vielä olivat kautaltaan.

152

Ryijyn vanhalla esiintymisalueella sen kutojia oli vastaajien käsityksen mukaan vain harvoissa pitäjissä ja niissäkin yleensä vain yhdestä kolmeen. Suomen Naisyhdistyksen 1893 keräämä aineisto olisi tavallista luotettavampaa, kun vastaajat olivat valistuneita naisia, mutta säilynyt ja julkaistu tieto on kovin lyhytsanaista.² Muita lähteitä on autonomian loppujalta edelleen aika heikosti, joten on syytä todeta kaikki luotettavan tuntuinen tieto, mitä on käytettävissä, ja ottaa mukaan hieman tietoja selvästi ammattimaisistakin ryijynkutojista.

Varsinais-Suomesta kerrottiin 1893 vain lyhyesti, että Nousiaisissa ja Merimaskussa kudottiin ryijyjä myytäväksi.³ Satakunnassa on elänyt muuan ryijyjä monessa polvessa kutonut suku, josta Matti Kauppinen keräsi jo vuonna 1916 muistitietoa. Siikaisten Otamon kylään muutti, luultavasti 1830-luvulla, Isostakyröstä puuseppä, jonka vaimo kutoi ryijyjä ja opetti taidon kolmelle tyttärelleen. Kaikki jatkoivat tätä työtä, yksi Siikaisissa, toinen ammattikankurina Porin pitäjässä ja kolmas, Annakreeta Söderman, puusepän vaimona Merikarviällä.

.....

1 Vuorela 1975 s. 512–515; Kansankulttuuri 1976 s. 123; Virrankoski 1963 s. 242–244.
2 Tied. 1887, 1893 ja 1903.
3 Tied. 1893 s. 23–24.

Södermanin suvussa ryijynkudonnan taito periytyi sitkeästi, äidiltä tyttäreille siirtyen. Annakreetan tyttärentytär elätti 1900-luvun alussa sillä perheensä puolison jäätyä Amerikkaan. Hänen tyttärensä, puusepän rouva Aini Nojomaa o.s. Hill (1898–1967) Merikarvialta, auttoi jo nuorena äitiään ryijyjen kudonnassa ja jatkoi sitä koko elämänsä perheelle tärkeänä sivuelinkeinona. Hänen tyttärensä oppivat äitiään auttaessaan ryijynkudonnan taidon jo kuudennessa polvessa.⁴

Hämeessä oli emäntä Eriika Lielähti Urjalasta etevä ryijynkutoja, mihin Juho Tattari viittasi 1916 kertoessaan, että pitäjässä tehtiin paljon ryijyjä, etenkin Lielahdessa. Eriika Lielähti opetti taidon tyttärilleen ja nämä taas omilleen, ja näiden sanottiin vielä 1930-luvun lopulla kutovan ryijyjä ammatikseen. Myös 80-vuotias vanhaemäntä Eriika osallistui yhä ryijynkudontaan, joka oli tietysti ollut hänelle aina sivuelinkeino.⁵ Viialassa kutoi Aina Jaranko (alkuaan Jansson, 1868–1947) paljon mustapohjaisia, ruusuaiheisia ryijyjä, nähtävästi jo 1800-luvun puolella. Luopioisista kerrottiin 1887, että ”raatarinvaimo” Susanna Sarin ja hänen sisarensa kutoivat ryijyjä tilaustyönä.⁶

Savosta kerrottiin 1887, että Mäntyharjusta, Anttolasta ja Jäppilästä myytiin ryijyjä, ja kun Jäppilästä mainittiin nimenomaan ”rekiryijyt”, vastaaja tiesi selvästi, mistä puhui. Kymenlaakson vanhoissa ryijypitäjissä Valkealassa ja Iitissä perinne säilyi 1800-luvun lopulle. Valkealasta kerrottiin 1887 vähän ryijyjä viedyn Haminan ja Mikkelin markkinoille, ja Iitissä niitä tehtiin tilauksesta varsinkin Sääksjärven kylässä ja ryijyjensä takia jo 1857 mainitussa Lyöttilässä. Iitissä kudottiin vielä tähän aikaan geometrisaiheisia ryijyjä, joissa on katsottu perinteen säilyneen aika hyvin.⁷ Myös Taipalsaarelda kerrottiin 1893 myytävän ryijyjä, ja tietoon lienee syytä luottaa, vaikka pitäjä olikin ryijyalueen itärajoilla.⁸

Pohjanmaalla oli autonomian ajan lopulla kaksi maineikasta ryijypitäjää: Ilmajoki ja Kurikka. Ryijyjä oli kudottu tällä seudulla vanhoista ajoista, mutta taitoa lisäsi muistitiedon mukaan 1800-luvulla eräiden säätyläiskutojien vaikutus. Ilmajoella toimi ammattikankureina neljä köyhän kappalaisen tyttäret, joista taitavimpana ryijyntekijänä on muistettu nuorena leskeksi jäänyt Agatha Elisabeth And-

.....

4 Kauppinen 1916 s. 214–216; Terttu Salon o.s. Nojomaa antamia tietoja.

5 Tattari 1916 s. 16; Tied. 1938 (kertoja Tyyne Yntälä).

6 Tied. 1887 ja 1990 Lyyli Uotila.

7 Tied. 1887; Toikka-Karvonen 1972 s. 276; Virrankoski 1963 s. 243.

8 Tied. 1893 s. 24. Lehtitieto Säkkijärven ”kauniista ryijyistä” (Uusi Suometar 9.9.1886) on sen sijaan epäilyttävä: kunhan ei olisi sekoitettu kuvatakkeja ryijyihin.

ström o.s. Alcenius (1812–94).⁹ ”Alceniuksen mamsellien” ohella on mainittu Jalasjärvellä asunut Anna Alexandra Erling (s. 1834), maanmittarin tytär, joka oli saanut siellä opetusta ammattikankuri Jaakko Flinkiltä. Alexandra Erlingin sanotaan kutoneen vuoteen 1912 mennessä toista sataa ryijyä ja opettaneen ”konstikankahien” kudontaa lukemattomille naisille.¹⁰

Kurikan vanhoista ryijyntekijöistä kuuluisin oli emäntä Kaisa Rinta-Tassi o.s. Laulaja (1821–1906) Miedon kylästä. Hän oli oppinut jo aivan nuorena kutomaan ryijyjä ja teki niitä sivuelinkeinokseen viimeisiin elinvuosiinsa asti. Osa emännän ryijyistä ostettiin kotoa, mutta hän teki hevosella ajaen myös pitkiä myyntimatkoja, vanhanaikin Isoonkyröön asti, ja 1860-luvun nälkävuosina hän vei ryijyjä Vaasaan ja Kristiinankaupunkiin ostaakseen niiden hinnalla jauhoja. Vanhoilla päivillään Kaisa Rinta-Tassi opetti ryijynkudontaa useille nuorille naisille. Hänen oppilaitaan olivat kaunista työtä tehnyt pojantytär Maija Paloluoma (s. 1880) Miedolta sekä kirkonkyläläiset Maria Niemi ja Amalia Pitkämäki. Myös Amalian kaksi tyttäretä kutoivat ryijyjä.¹¹

Osa Kurikan ryijynkutojien taidosta juontui Jalasjärveltä, sillä muuan Alexandra Erlingin palvelijatar tuli 1880-luvulla työhön Oja-Kurikkaan ja opetti talon tyttärille entisen emäntänsä ryijymalleja ja kudontatekniikkaa. Yksi tyttäristä oli sittemmin kuuluisa ryijynkutoja Albertiina Rinta-Tassi o.s. Oja-Kurikka (s. 1859), hänkin myöhemmin Miedolla emäntänä. Kurikan ryijyt olivat 1800-luvun lopulla ainakin pääosaksi mustapohjaisia, suurikukkaisia ”ruusuryijyjä”, ulkomailta omaksuttua ja jokseenkin epätaiteellista muotitavaraa. Samaa lajia olivat tuohon aikaan myös enimmäkseen Satakunnassa kudotut ryijyt, ja edellä on mainittu niitä koskeva tieto Hämeenkin puolelta.¹²

Ilmajoen myöhempiä ryijynkutojia on pidetty ennen kaikkea Alceniuksen ”mamsellien” oppilaina, mutta etevä Maija Malander oli ollut Alexandra Erlingin opissa ja kenties joku muukin.¹³ Mistä taito oli saatukin, Ilmajoen ryijyt olivat ainakin 1850-luvulta lähtien hy-

9 Rantoja 1963a s. 11; Alanen 1953 s. 404–406.

10 Käsiteollisuus 1913 s. 81 (M.F.:n kirjoitus Jalasjärveltä).

11 Hakola 1926; Paulaharju J 1940; Paulaharju S 1943 s. 409; Sinisalo 1980 s. 590; Osmo Rinta-Tassin antamia tietoja. Paulaharjujen väitteet Alceniuksen ”mamsellien” vaikutuksesta Kaisa Rinta-Tassin työhön ovat pelkkää arvailua. Jenny Paulaharju sanoo Kaisan myyneen vain vähän ryijyjä, mutta luotan Hakolan varhaisempiin tietoihin.

12 Paulaharju J 1940; Paulaharju S 1943 s. 252–255, 409; Toikka-Karvonen s. 276–281.

13 Alanen 1953 s. 406.

vässä maineessa Etelä-Suomessa saakka. Vuoden 1870 tienoilla niitä kerrotaan viedyn joskus Helsinkiin ja Pietariin, ja Helsingissä 1875 pidetyssä yleisessä kotiteollisuusnäyttelyssä esitettiin työnäytteenä, kuinka ”tunnettuja Ilmajoen ryijyjä” kudottiin.¹⁴

Kuuluisimpia ilmajokelaisia ryijyntekijöitä 1880- ja 1890-luvulla oli Liisa Lagerström, mutta kaikki muut jäivät näistä ajoista lähtien Sanna Aaltosen o.s. Kenkkilä (1853–1925) varjoon. Hän oli kotoisin Ilmajoelta ja oli oppinut ryijynteon taidon Alceniuksen mamselleilta. Vuonna 1872 hän solmi avioliiton kauppiaan kanssa. Lähteistä ei selviä, milloin Sanna ryhtyi kutomaan ryijyjä tilauksesta, mutta kudonta oli aluksi sivuelinkeinona kaupanpidon rinnalla. Kun kaupaliike oli lopetettu vuoden 1890 vaiheilla puolison sairauden vuoksi, Sanna Aaltonen alkoi kutoa ryijyjä ammattimaisesti. Hänestä tuli maamme aikanaan maineikkain ryijynkutoja, mutta ansiokotiteollisuuden historiaa hänen työnsä sivuaa vain alkuvaiheissaan.¹⁵

Etelä-Pohjanmaan eteläosassa ryijynteko siis osattiin, mutta se oli tiettävästi melko vähin poikkeuksin ammattikankurien työtä. Pohjoisemmissä pitäjissä ryijyjä ei paljonkaan kudottu, eikä ryijyn perinteellinen alue ulottunut edes Keski-Pohjanmaalla kuin pariin rannikkopitäjään.¹⁶ Alatorniolta on tosin varhaisia tietoja ryijyjen kudonnasta myyntiäkin varten. Siitä kerrottiin jo 1857, ja vielä 1887 ilmoitettiin Alatornion ryijyjä myydyn omaan pitäjään ja Tornion kaupunkiin. Koska eteläsuomalainen ryijy ei ollut ehtinyt vielä tulla muotiin perinnetekstiilinä, kyseiset Alatornion kudonnaiset olivat epäilemättä pohjoissuomalaisia ”lapinryijyjä”. Näitä on sanottu myös puoliryijyiksi, koska niiden nukitus on niin harva, että kankaan kudon on näkyvissä sen värikkäänä taustana.¹⁷

Vuoden 1900 tienoilta alkaen käsityöharrastajat huomasivat vanhan suomalaisen ryijyn taiteellisen arvon, ja ajan mittaan siitä tuli tärkeä kansallinen perinnetekstiili.¹⁸ Vanhoja ryijyjä jäljennettiin ja tekstiilitaiteilijat alkoivat kehittää uusia luomuksia niiden tyyli läh-
tökohtana tai siitä rohkeasti poiketen. Ryijyn suosion kasvaessa sitä alettiin pitää etupäässä seinävaatteena. Vaikka ryijyyn kiinnitettiin 1920- ja 1930-luvulla muuten paljon huomiota, sen kudonnasta an-

14 Alanen 1953 s. 408; ÅU 17.10.1867; Helsingius 1882 s. 60; Virrankoski 1963 s. 243–244;

15 Tied. 1893; Käsieteollisuus 1913 s. 80; Koskinen 1933; Rantoja 1963a s. 10–12; Alanen 1953 s. 410–412.

16 Kontturi 1952 s. 168–169.

17 Virrankoski 1963 s. 243; Tied. 1887; Vuorela s. 512, 516.

18 Lähemmin Kava 1994 s. 147–161.

siokotiteollisuutena on käytettävissä etupäässä vain muistitietoa. Tämä johtunee siitä, että ryijynkudonta ei keskittynyt tietyille paikkakunnille.

Varsinais-Suomesta kerrottiin sanomalehdessä 1929, että Yläneellä oli kudottu paljon ryijyjä. Satakunnasta on edelleen monia tietoja ryijyjen kudonnasta ansiotyönä. Rauman pitäjän Vermuntilassa muurarin vaimo ja pientilan emäntä Laura Lausola (1909–73) kutoi ryijyjä tilaustyönä 1930-luvulta viimeisiin vuosiinsa asti. Samassa kylässä teki toinenkin pientilan emäntä Elli Petäjälä (s. 1907) ryijyjä ja ehti kutoa niitä aika paljon hänen äitinsä hoitaessa kotityöt ja karjan. Merikarvialla kalastajan vaimo Alina Santanen auttoi miestään kalastustöissä mutta oli 1930-luvulla myös tunnettu ryijyn ”nukittaja”, kuten seudulla sanottiin. Häinkin teki työnsä tilauksesta ja kutoi mustapohjaisia ruusuryijyjä 1800-luvun tyyliin.¹⁹

Kankaanpään kuuluisassa kudontapitäjässä oli manufaktuurina toimiva ryijykutomo, mutta jotkut naiset kutoivat 1930-luvulla muun muassa Karhoismajan kylässä ryijyjä kotityönäkin, osa maatalouden sivutyönä, osa pääammatikseen. Vielä silloin tehtiin täälläkin 1800-luvun tapaan hyvin paljon kukkaryijyjä, joissa oli keskellä ryhmä isoja ruusuja, joskus taas ruusuköynnös.²⁰ Jämijärveltä on mainittu Kuusijoen kylästä pikkutilan emäntä Maria Rautamäki, joka kävi ainakin 1930-luvulla taloissa kutomassa ryijyjä, ja Karviassa erään pikkutalon tytär kutoi niitä 1920-luvulla hyvin taitavasti.²¹

Hämeessä ryijynkutojat näyttävät olleen yleensä ammattikäsitöläisiä. Orimattilassa oli Virenojan maineikkaassa kudontakylässä tehty vanhastaan ryijyjäkin, ja vielä 1920-luvulla niiden suosio oli hyvin suuri. Ryijyt tehtiin silloin ja 1930-luvullakin monesti hyvin isokokoisia. Tätä varten kylällä oli yhteiset kangaspuut, joilla sai tehdyksi kaksi metriä leveän ryijyn. Kudottiin myös rekiryijyjä ja muita tiheänukkaisempia lattiaryijyjä. Morsiamelle teetettiin säännöllisesti ryijy myötäjäisiksi.²²

Savosta on vähänlaisesti tietoja ryijyistä. Mikkelin seudun kustantajien ei tiedetä kudottaneen niitä ainakaan 1930-luvulla.²³ Emäntä Aino Viinikainen Kangasniemen Kutemajärven kylästä kutoi 1920-luvulla muun ohessa ryijyjä. Pieksämäellä kudottaja Kustaava Hänninen teetti 1930-luvulla ryijyjäkin, useimmiten Suomen Käsityön Ystävien tilauksesta; mallit saatiin Neoviuksen käsityöliikkeestä.

19 TS 9.11.1929; Tied. 1990 Salme Lavi, Pirkko Ruohonen.

20 Arvelin 1933; mst. Tyyne Mäki sekä useat kertajat Kankaanpäässä 9.10.1989.

21 Tied. 1990 Helena Leppihalme, Anni Havunen.

22 Tied. 1990 Liisa Viljanen.

23 Mst. Irja Mahkonen, Terttu Tikka.

Kustaavan liiketoimet eivät olleet suuret: vain pari kutojaa kerrallaan hänellä oli työssään, ryijynkutojana ainakin Hilja Matilainen. Sattumaa ei tietenkään ole, että nämä vähäiset tiedot Savon ryijynkutojista ovat peräisin kahdesta vanhastaan kuuluisasta kudontapitäjästä.²⁴

Etelä-Pohjanmaalla ryijyjä tehtiin myös maailmansotien välillä, mutta tekijät näyttävät olleen suureksi osaksi ammattikäsitöläisiä. Laihialla on kerrottu ryijyjen kysynnän kasvaneen 1930-luvulla niiden tultua muotiin; siellä oli useita naimattomia talontyttäriä, jotka kotonaan asuen tekivät talon töitä mutta kutoivat sen ohessa tilauksesta ryijyjä omiksi ansioikseen.²⁵ Ilmajoella kerrottiin 1925, että ”upeita ryijyjä” tehtiin tilaustyönä monessa talossa, mikä näyttää viittaavan siihen, että niitä kutoivat muutkin kuin ammattilaiset.²⁶ Haja-tietoja ryijyistä on muistakin pitäjistä. Lapualta kerrottiin 1928 huomattavan kudonnan kustantajan Liisi Hautasen teettävän myyntiin muun muassa ryijyjä.²⁷

Kauhavalla ei kudottu vanhastaan mainittavasti ryijyjä, eikä niitä liene tehty myyntiin vielä 1920-luvulla,²⁸ mutta 1930-luvulla ryijyjä teetti kaksikin liikettä: Kauhavan Kangas-Aitta ja 1934 perustettu Kauhavan Taidekutomo, joka otti ryijyt erääksi erikoisalakseen. Ne teetettiin kotityönä ja malleja tilattiin taiteilijoilta, Kangas-Aittaan ainakin Impi Sotavallan piirtämiä.²⁹ Liikkeet välittivät myös kutojien itsenäisesti tekemiä ryijyjä. Esimerkiksi emäntä Irene Virrankoski o.s. Nybäck Kalliokoskelta kutoi 1930-luvun loppuvuosina lukuisia ryijyjä, syytingille mentyään kaksikin kuukaudessa. Hän myi ne kutomoille, joskus taas kutoi tilauksesta tai suoraan yksityiselle ostajalle myydäkseen. Tämä oli joustavaa markkinointia, mutta kutoja olikin kauppiaan tytär.³⁰

Ryijynkudonnan tekniikka ei ole tottuneelle kutojalle vaikea oppia, mutta todella tasaista ja kaunista työtä ei ole helppo tehdä, ja siihen kuluu paljon aikaa. Langoillakin on hintaa, ja kaiken kaikkiaan hyvä ryijy on aika kallis. Tämä rajoitti ryijyjen kysyntää vielä 1930-luvullakin. Niiden kudonta oli yleisesti ammattikankurien työ-

24 Tied. 1990 Saima Airaksinen; mst. Martta Collan.

25 Tied. 1990 Aino-Inkeri Niemistö.

26 Suomenmaa VII (1925) s. 104.

27 Tapola 1928 s. 203; Tied. 1990.

28 Vaasa-lehdessä kerrottiin 29.10.1926 Naisten Kotiteollisuusliikkeen teettäneen ryijyjä, mutta tämän liikkeen palveluksessa olleen Taimi Halmion mukaan niitä ei teetetty Kauhavalla vielä 1920-luvulla, joten lehtitieto lienee virheellinen.

29 Mst. Jouko Karppinen, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö.

30 Mst. Vilma Pernaa o.s. Virrankoski.

tä ja toisaalta se kehittyi moderniksi taideteollisuudeksi. Myös sivutöikseen kutovat ryijyntekijät käyttivät 1920- ja 1930-luvulla usein taiteilijoiden piirtämiä malleja. Monet ryijyjä kotiteollisuutena kutsuneet olivat talonemäntiä tai käsityöläisten vaimoja, siis verraten toimeentulevaa väkeä. Se lienee johtunut ryijynlankojen hinnasta: piti olla hieman pääomaa.

Ryijyjen kysyntä näyttää kasvaneen 1880-luvulta lähtien jatkuvasti, mutta ansiokotiteollisuutena ryijynkudonta oli aina melko vähäistä. Lähdeaineiston hataruudesta huolimatta sen voi todeta keskittyneen etupäässä kolmelle melko suppealle alueelle: Kaakkois-Hämeeseen, osaksi nykyään Kymenlaaksoon luettuihin pitäjiin, sekä Pohjois-Satakuntaan ja Etelä-Pohjanmaalle. Vielä 1930-luvullakaan ryijyjä ei liene kudottu perinteellisen alueen itä- ja pohjoispuolella sanottavasti myyntiin. Ainakin Itä-Suomesta tämän voi sanoa varmasti, sillä vaikka Savon ja Karjalan naiset vastasivat vilkkaasti 1990 tekemääni tiedusteluun, ryijyistä ei kertynyt tietoja entistä enempiä.

M A T O T

158

Mattojen kudonnasta ansiokotiteollisuutena on 1860-luvulle saakka hyvin vähän tietoja, ja sen on täytynyt olla sangen harvinaista.³¹ Mattojen kysyntä olikin vähäistä, koska niitä käytettiin miltei pelkästään säätyläiskodeissa. Vasta 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä matto alkoi levitä rahvaan keskuuteen, ensin kamareihin, myöhemmin tupaankin, jossa sitä pidettiin pitkään vain pyhinä. Paikoin Itä-Suomessa matto yleistyivät talonpoikaistaloissa vasta myöhään 1900-luvun puolella. Esimerkiksi Sotkamosta on kerrottu, ettei ”tavallisen talonpojan lattialle ollut liioin varaa laittaa edes räsymattoja” vielä 1930-luvulla ja että niiden käyttö alkoi varsinaisesti vasta 1950-luvulla.³²

Kotikutoiset matot olivat Suomessa toiseen maailmansotaan asti vähin poikkeuksin karvalanka- tai riepumattoja. Karvalankaan käytettiin lehmänkarvoja, joihin sekoitettiin aina lampaanvillaa kehruun helpottamiseksi.³³ Karvalangan käyttö lienee maassamme ikivanha

.....

31 Virrankoski 1963 s. 245.

32 Kaukonen 1991 s. 7–8; Tied. 1990 Suoma Väisänen.

33 Rouva Elsa Sarkama näytti minulle Pieksämäellä kudotun maton, johon oli käytetty lehmänkarvojen ja villan ohella sianharjaksia. Tämä lienee ollut hyvin harvinaista, koska siitä ei ole lähteissä muuta tietoa. Sikojen ollessa entisaikaan pitkäkarvaisia harjaksia oli saatavissa enemmän, mutta niitä käytettiin etupäässä köysiin, tuskin niinkään kudontaan (Vuorela 1975 s. 447).

perinne. Entisajan lehmien karva oli näet 10 cm pitkää ja pitempääkin, kuten Porvoossa muisteltiin vielä 1906, joten olisi ollut tuhlausta jättää käyttämättä sitä villojen jatkoksi.³⁴

Täten saatu lanka oli ennen mattojen aikakautta huomattu hyväksi hevosloimien aineeksi, ja ainakin Pohjois-Suomessa karvoin sekoitettua lankaa oli käytetty myös reki- ja vuodepeitteiden kutomiseen. Sotkamossa käytettiin karvalankaa vanhastaan ”peiteraanihin” ja saatiin siten lämpimiä vuodepeittoja. Perhossa sanotaan kudotun hevosloimia ja rekivaatteita rohtimista ja karvoista sekoitetuin langoin. Karvalankamattoja on kudottu säätyläisten käyttöön viimeistään 1800-luvun alkupuolella.³⁵

Riepumaton historiaa tutkinut Toini-Inkeri Kaukonen on osoittanut, että säätyläisillä oli niitä jonkin verran jo 1700-luvun lopulla. Rahvas ei käyttänyt vielä siihen aikaan mattoja, mutta räsymaton tapaisilla kudoksilla oli silti vanhat perinteet, koska rievuista kudottu nukeri oli ollut jo satoja vuosia yleinen vuodevaatteena. Sitä oli käytetty lakanan sijasta vuodeolkien päällä ja kesäisin myös peitteenä, köyhissä oloissa talvellakin.³⁶

Kun mattojen kysyntä alkoi 1800-luvun jälkipuolella lisääntyä, oli siis käytettävissä kaksi perinteellistä materiaalia ja niiden kudontaan tarvittava tekniikka. Käsittelen matonkudonnan historiaa yhtenä kokonaisuutena, vaikka karvalanka- ja riepumatot ovatkin varsin erilaisia. Karvalankojen käyttö vaati näet oman tekniikkansa, ja kangspuidenkin tuli olla niistä kudottaessa vahvat ja tanakat.³⁷ Joskus karvalanka- ja riepumattoja tekivät silti samat kutojat. Lähteissä taas jätetään usein sanomatta, millaisista matoista on kysymys, mutta tällaisiakaan lähteitä ei mielellään jättäisi käyttämättä.

Autonomian ajan loppujaksolta on Varsinais-Suomesta jokunen tieto mattojen kudonnasta myytäväksi. Nousiaisten karvatot mainittiin 1868, ja vuonna 1887 sanottiin pitäjistä myytävän sekä karvalanka- että riepumattoja. Kun myös vuoden 1893 tiedustelussa todettiin mattojen myynti Nousiaisista, se oli ilmeisesti aika huomattavaa. Mattojen myymisestä on 1800-luvun lopulta tietoja myös Yläneeltä, jossa kudottiin torpissa ja mäkituvissa karvalanka- ja riepumattoja omaan pitäjään ja Turkuun myytäväksi, sekä Uudestakaupungista ja Karunasta. Dragsfjärdissä ja Västanfjärdissä sanottiin 1887 itsellis-

.....

34 Kuoppamäki 1908 s. 152.

35 Tied. 1990 Suoma Väisänen; Paulaharju S 1930 s. 232; Virrankoski 1963 s. 245. Loimista ja karvaraanuista myös edellä s. 130 ja 136.

36 Kaukonen 1991 s. 7–8.

37 Laine PL 1949 s. 74–75.

ten kutovan ”sämre golfmattor”, varmaan riepumattoja, jotka myytiin seudun kauppiaille tai vietiin Turkuun.³⁸

Uudenmaan länsiosasta mainittiin 1873 Lohjalta ja Pusulasta myytävän karvalankamattoja, ja tiedot toistuivat vähän myöhemmin. Pusulassa mattoja kudottiin taloissa sivuelinkeinona mutta niitä tekivät myös ammattilaiset, ja 1887 niitä kerrottiin myytävän Helsinkiin. Vuonna 1893 Pusulassa ilmoitettiin kudottavan myyntiin sekä karvalanka- että ”rääsymattoja”. Pusulan matonkudonta oli ilmeisesti aika merkittävää.³⁹ Idempää on ylimalkaisia tietoja mattojen myynnistä vuodelta 1903 Espoosta ja 1800-luvun lopulta Sipoosta, Pornaisista ja Pernajasta.⁴⁰

Vahvaa matonkudontaseutua olivat Porvoon kaupunki ja pitäjät, joissa tehtiin karvalankamattoja 1800-luvun lopulla enemmän kuin missään muualla Suomessa. Varhaisin tieto tästä on vuodelta 1868: lehdessä kerrottiin värjärimestarin rouvan Sofia Charlotta Grönmarkin kudottavan kankaiden ohella myös karvalankamattoja. Vielä neljä vuosikymmentä myöhemmin muistettiin juuri hänen aloittaneen niiden kaupallisen kudonnan Porvoon seudulla. Värjäri Grönmarkille tarjottiin 1860-luvun nälkävuosina polkuhintaan suuret määrät karvalankaa, jolloin rouva keksi ryhtyä kudottamaan siitä mattoja, ja kun menekki osoittautui hyväksi, monikin noudatti värjäriin rouvan esimerkkiä.⁴¹

Suomen Naisyhdistyksen 1893 järjestämässä tutkimuksessa Porvoon seudun lutoihin kiinnitettiin paljon huomiota. Porvoon pitäjässä kerrottiin lukuisien naisten kutovan karvalankamattoja ”työn-teettäjille Porvoossa”, jotka myivät matot kotikaupungissaan sekä Helsingissä ja muualla. Nimeltä mainitsematon kudottaja oli teettänyt etupäässä maalaiskunnan naisilla vuoden kuluessa 2 100 metriä mattoa, jotka hän myi 30 metrin erinä saaden kustakin 65 mk eli yhteensä 4 550 markkaa. Maton keskihinnaksi tulee tästä laskien 2,17 mk metriltä. Mattojen kudottajina mainittiin 1893 kaupungista kauppianrouva Anna Frick ja myöhemmin aloittanut konsulinrouva Olga Lindroth sekä rouva Johansson, pitäjän puolelta Bergstadin kartanon emäntä Anna Hougberg. Myöhemmän muistitiedon mukaan rouva Hougberg oli kudottanut vuosittain noin 3 600 metriä karvalankamattoa.⁴²

.....

38 STS Handlingar 1968 s. 99; Tied. 1887 ja 1893 s. 23–25.

39 Komitea 1873 s. 7; Tied. 1887 ja 1893.

40 Komitea 1873 s. 6; Tied. 1887 ja 1903.

41 Virrankoski 1963 s. 156; Kuoppamäki 1908 s. 136.

42 Naisten työ 1894 s. 27–28, 53; Kuoppamäki 1908 s. 136; Allardt 1928 s. 223.

Lauri Mäkiselle, joka tutki 1906 Porvoon seudun kudontaa, kerrottiin karvamattojen kudonnan kovasti vähentyneen edellisinä vuosina. Vuonna 1887 niitä sanotaan teetetyin 20 000 markan arvosta vuodessa, mutta 1900-luvun alussa vuotuisen myynnin arvo oli ollut enintään 5 000 mk. Vuonna 1906 oli teetetty vain 1 665 metriä karvamattoa, lähes yksinomaan kaupungissa.⁴³ Vuoden 1893 tiedoista lasketun metrihinnan mukaan 20 000 markan myyntiarvo edellyttäisi noin 9 000 metrin tuotantoa, mutta laskelma ei perustu kovin luotettavaan tietoihin. Ottaen huomioon muutkin edellä mainitut arviot voitaneen sentään päätellä, että Porvoon karvamattojen myynti oli 1880- ja 1890-luvulla parhaina vuosina 8 000–10 000 metrin vaiheilla.

Mäkiselle kerrottiin karvamaton kutojien tekevän sitä keskimäärin 10 kyynärää päivässä, ja työpalkka oli tavallisesti 10–15 penniä kyynärältä, joskus jopa 22 penniä. Normaali päiväansio oli tämän mukaan 1–1,50 markkaa, huipputulos 2 markan tienoilla. Jos tiedot pitävät paikkansa, matoista saadut ansiot olivat kankaankudontaan verraten huononpuoleiset.⁴⁴ Jos oletetaan matonkutojan kyynäräpalkka 1890-luvun alussa lamakautena 10 penniksi, tulee 1893 mainitun 2 100 metrin eli 3 500 kyynärän mattoerän työpalkoiksi vain 350 mk. Lankojen hintaa ja markkinointikuluja ei tunneta, mutta ainakin keuruutyö teetettiin nälkäpalkoin. Kun matot myytiin 4 550 markalla, kudottajan voitto oli ilmeisesti hyvin suuri. Ihmekö sitten, että ala veti puoleensa varakkaita yrittäjiä, joihin ainakin konsulin rouva ja suuren kartanon emäntä voitaneen lukea.

Porvoon karvalankamatot olivat ainakin suurimmaksi osaksi kaapeita käytävämattoja. Lauri Mäkinen sanoi 1908 Porvoon kudottajien teettävän yksitoikkoisia, raitaisia malleja, joiden värit olivat harvoin hauskat; useammin näki ”vähemmän valittuja” tai suorastaan synkkiä värejä. Kotiteollisuuden tarkastaja Anna Henriksson taas arvosteli 1935 Porvoon aikoinaan kuuluisia käytävämattoja aivan toisin: ne olivat olleet värikkäitä ja vaihtelevasti kuviokkaita. Hän oli tässä tapauksessa ilman muuta parempi asiantuntija, mutta kysymys saattoi olla myös erilaisesta tyylikäsityksestä.⁴⁵

Mäkinen kertoi Porvoon kudottajien myyvän karvamatot ennakosopimuksin suurille liikkeille etenkin Helsinkiin ja Viipuriin. Kudonnan vähentymisen hän selitti johtuvan lähinnä raaka-aineen puutteesta. Yleistyneiden rotulehmien karva oli liian lyhyttä, ja karvojen

.....

43 Tied. 1887, Uudenmaan maanviljelysseuran täydennys; Kuoppamäki 1908 s. 152, 224–225.

44 Kuoppamäki 1980 s. 153–154.

45 Kuoppamäki 1908 s. 153–154; Henriksson 1935 s. 124–127.

hinta oli noussut.⁴⁶ Mäkisen porvoalaisilta omaksuma käsitys ihmetyttää, kun karvojen puute ei myöhemminkään estänyt useita manufaktuurina toimivia kutomoita tekemästä karvamattoja kymmenien vuosien ajan. Karvalankojen keuruuta käsitellessäni palaan vielä tähän ongelmaan.⁴⁷

Riepumattoja kudottiin Porvoon seudulla myyntiä varten hyvin vähän, Mäkisen tietojen mukaan vuonna 1906 vain 339 metriä. Nämä oli kudottu pitäjän puolella, etupäässä Andersbölen, Gammalgårdin ja Kerkkoon kylissä. Muistitiedon mukaan riepumattoja myytiin näihin aikoihin myös Siggbölestä. Selvää tietoa siitä, että kustantajat olisivat teettäneet riepumattoja, ei ole säilynyt.⁴⁸

Satakunnasta on autonomian ajan lopulta vain ylimalkaisia hajatietoja mattojen myynnistä. Kiikasta kerrottiin kuitenkin 1887 myydyn mattoja Tampereelle ja Turkuun, joten niiden myös 1893 mainittu kudonta ei ollut aivan mitätöntä. Kun Kiikkaan perustettiin 1910-luvulla tehdasmainen Aaltosen mattokutomo, virike saatiin siis nähtävästi kotikudonnasta.⁴⁹ Kankaanpään Niinisalossa paikallinen kauppias kertoi ostaneensa vuonna 1912 lähiseudulta riepumattoa 400 metriä ja karvalankamattoa 200 metriä, siis vaatimattomia määriä. Riepumaton metrihinta oli 60 penniä ja karvamaton yksi marka.⁵⁰

Hämeestäkin on hyvin vähän tietoja mattojen kutomisesta myytäväksi. Niitä sanottiin 1887 myytävän Urjalasta, jonne perustettiin myöhemmin useita tehdasmaisia mattokutomoita; tämäkin teollisuus pohjautui siis osaksi paikalliseen kotiteollisuuteen. Orimattilasta kerrottiin jo 1873 myytävän mattoja, ja Kärkölästä niitä myytiin 1887 annetun tiedon mukaan omaan pitäjään ja Helsinkiin asti. Kymenlaakson Hämeen-puoleisesta osasta on Iitistä vuodelta 1873 maininta mattojen myynnistä, ja 1893 kerrottiin niitä kaupattavan Kausalan toripäivillä Iitissä.

Keski-Suomesta on pari tietoa: Korpilahdelta mainittiin 1887 myydyn monien muiden kudonnaisten ohella mattojakin, ja Jämsästä kerrottiin samana vuonna, että paikallinen naisyhdistys oli köyhiä tyttöjä auttaakseen kudottanut heillä ”tupla lattia mattoja”, joilla oli ollut hyvä menekki Jyväskylässä.⁵¹

.....

46 Kuoppamäki 1908 s. 152–153, 155.

47 Ks. s. 186–187.

48 Kuoppamäki 1908 s. 224–225; Nyman 1931 s. 73.

49 Tied. 1887 ja 1893 s. 23; Laine PL 1949.

50 Päivike 1913.

51 Komitea 1873 s. 6; Tied. 1887; Nikkilä 1949; Hämeen Sanomat 26.11.1949.

Savosta on vuodelta 1887 lyhyt maininta mattojen myynnistä Juvalta, Kerimäeltä ja Jäppilästä,⁵² mutta merkittävää niiden kudottaminen oli selvästi vain Pieksämäellä, jossa se niveltyi paikallisten kankaankudottajien toimintaan. Nämä teettivät mattoja lähes yksinomaan karvalangoista, ja aloitteen teki neiti Sofia Berner (Saloheimo), joka kudotti niitä 1887–89. Pois muuttaessaan hän myi lankavarastonsa halvalla rouva Olga Tepposelle, joka jatkoi sitten mattojenkin kudottamista. Muilla kustantajilla ei ollut merkitystä.

Rouva Tepponenkaan ei kudottanut mattoja 1900-luvun alussa kovin paljon. Vuonna 1906 Pieksämäen kudottajien sanotaan näet teettäneen niitä vain 1 424 metriä, mistä valtaosa oli kudottu kirkonkylässä. Osassa Olga Tepposen mattoja olivat sekä loimi että kude karvalankaa, mutta kun sen saanti oli Savossakin vaikeutunut, loimeksi oli ruvettu käyttämään myös puuvillalankoja. Teettäjä oli 1900-luvun alkuvuosina värjännyt kudelangat melkein kauttaaltaan kotoisin kasvivärein.

Olga Tepposen sanottiin ostaneen matonkudontaan tarvittuja isoja kangaspuita Suomen Yleiseltä Käsateollisuusyhdistykseltä, jolle hän puolestaan myi suuren osan mattojaan. Mattojen koko vaihteli pitkistä, 60 cm leveistä käytävämatoista 2,5 x 3 metrin kokoiisiin, ja koteiteollisuuskomitean tutkimusapulaiset kiittelivät niiden hauskaa ja vaihtelevaa kuosia. Käytävämatojen hinta kuului olevan usein yli 3 markkaa metriltä, ja isoimmat matot maksoivat 50–80 mk.⁵³

Muualtakin Itä-Suomesta on 1880-luvulta lähtien hajatietoja mattojen kudonnasta myytäväksi: Taipalsaarelta (1893), Kirvusta (1893, karvamattoja), Kiteeltä (1893) ja Sortavalan pitäjistä, josta kerrottiin 1887 myytävän vähän karvamattoja. Jaakkimasta kerrottiin 1905 tarkemmin, että useat naiset kutoivat sivuelinkeinokseen ”räsymattoja”, joita käytettiin hevosloimina, rekivaatteina ja lattiamattoina.⁵⁴ Pohjois-Karjalassa teetti Nurmeksen tohtorinna Anna Collan perimätiedon mukaan 1880-luvulla vähän mattojakin: antoi niitä kylän naisille kudottavaksi ja myi valmiit tuotteet.⁵⁵

Samantapaisia pikkutietoja matonkudonnasta on autonomian ajalta myös pitkin laajaa Pohjanmaata. Eteläosasta maakuntaa siitä on ylimalkaista tietoa Ilmajoelta (1867, 1893), Isostakyröstä (1893) ja Alahärmästä (1887, 1893), ja Lapualla kerrottiin 1893 rouva Liisi Hau-

52 Tied. 1887.

53 Kuoppamäki 1908 s. 161, 164–166, 171–172, 236–237; Lappalainen 1961 II s. 141–142.

54 Tied. 1887, 1893 s. 23–24 ja 1905.

55 TY kans. käsityöläisten muistelmia, Elin Karjalainen.

tasen kudottavan kankaiden ohella mattoja.⁵⁶ Myös Uudenkaarlepyyn pitäjässä kerrottiin 1893 karvamattoja tehtävän myytäväksi. Tätä tietoa täsmennettiin 1905: matontekijät olivat tilatonta väkeä ja kutoivat melkein ympäri vuoden, tuotteet myytiin tukussa tai vietiin markkinoille. Karvamattojen kudonta oli saanut alkunsa, kun pitäjään oli perustettu nahkurinliikkeitä.⁵⁷

Kruunupyyn laajaan kudontaan liittyi myös karvalankamattojen valmistus, josta on tietoja emäpitäjästä vuodesta 1879 ja Teerijärveltä 1880-luvulta lähtien. Virkamiesten mainitsemat tuotantoluvut ovat pieniä, mattoja myytiin niiden mukaan enintään muutaman sadan markan arvosta vuodessa. Myöhäisin tieto lienee vuodelta 1906, jolloin kudottaja Maria Backman kuuluu myyneen 300 metriä mattoja.⁵⁸ Pohjoisempaa myytiin karvalankamattoja ainakin Pyhäjoelta (1873, 1887), jossa naisille kuuluu opetettua tätä työtä 1860-luvun nälkävuosina, ja Oulaisista (1893). Lähemmin määrittelemättömiä mattoja myytiin 1887 annettujen tietojen mukaan myös Rautiosta ja Lumijoelta.⁵⁹

Tässä esitetty osaksi luettelomainen katsaus osoittaa matonkudonnan ainakin 1880-luvulta alkaen laajalle levinneeksi elinkeinoksi; tietoja puuttuu vain maan pohjoisimmasta osasta. Lähdeaineisto on siksi sattumanvarainen, että mattoja uskaltaa sanoa myydyin todellisuudessa hyvinkin monesta pitäjästä. Toisaalta niitä ei myyty juuri mistään kovin paljon. Kustannustoiminta oli sentään lisännyt niiden kudontaa kolmella tai neljällä paikkakunnalla, ennen kaikkea Porvoon seudulla. Mattoja myytiin yleisesti muutenkin merkittävistä kudontapitäjistä.

Kun myytäväksi kudottiin etupäässä karvalankamattoja, syynä lienee ollut, että riepumattoja oli helppo kutoa kotitarpeiksi. Tavalliset kangaspuut kelpasivat siihen, ja tekniikka oli yksinkertainen. Toisaalta karvamattojenkaan menekki ei liene ollut kovin laaja. Kun käytävämaton metrihintaa ylitti kaksi markkaa ja myöhemmin kolmekin, sitä ostivat vain varakkaat ihmiset, todella kalliista isoista matoista puhumattakaan. Matot olivat kaiken lisäksi hieman hankalia kuljettaa. Nähtävästi niitä tehtiin useimmiten oman paikkakunnan tai lähimmän

. . . . .

56 ÅU 17.10.1867; Tied. 1887 ja 1893 s. 22, 51. Aivan ajanjakson lopusta on Kauhavaltakin tieto, johon palaan tuonnempana.

57 Tied. 1893 s. 28 ja 1905.

58 ÅU 24.3.1888; Storå 1979 s. 346, 348, 352.

59 Komitea 1873 s. 9; Tied. 1887 ja 1893 s. 24. Raahessa kerrottiin 1893 neiti H. Hortlingin pitävän ”työssänsä 23 naista karvamattojen kutomista varten”. Näin suuri luku voisi viitata kotityön teettämiseen, mutta jos siinä on mukana myöskehrääjiä, voi silti olla kysymys kudontaverstaasta.

kaupungin kysynnän varassa, ja sitä oli kyllä lähes kaikkialla mutta ei yleensä paljon.

Maailmansotien väliseltä ajalta on ansiokotiteollisuutena harjoitusta matonkudonnasta etupäässä samantapaisia hajatietoja kuin ennenkin.⁶⁰ Tyydyn mainitsemaan joitakin useimmiten muistitietoon perustuvia esimerkkejä. Porvoon pitäjän Siggbölessä kudottiin vielä 1938 riepumattoja myytäväksi vaikka ei paljon.⁶¹ Rauman pitäjän Vermuntilasta mainitaan kolme pikkutilan emäntää ja neljäntenä naimaton talontytär, jotka kutoivat 1920- ja 1930-luvulla muun muassa mattoja omaan kylään ja myös lähikaupunkiin, enimmäkseen tilauksesta. Jämijärvellä Lyyli Niemelä, jolla oli vuokralla pieni tila Kontinkylässä, kutoi tilauksesta karvamattoja langasta, jossa oli puoleksi villaa.⁶²

Urjalassa oli vielä 1949 tehdasmaisten mattokutomojen ohella joi-takuita kotityötä tekeviä matonkutojia, joten paikallinen mattoperinne oli säilynyt myös tässä muodossa.⁶³ Sumiaisten kirkonkylässä pi-entilan emäntä Ida Pöyhönen o.s. Kauppinen (1890–1934) kutoi myytäväksi karvalankamattoja. Ne lähetettiin enimmäkseen Helsinkiin, josta tuttavat välittivät tilauksia enemmän kuin Ida ehti kutoa. Nahkurin tyttärenä hän sai lehmänkarvoja isältään mutta osti niitä muil-takin nahkureilta ja langat hän kehruutti Saarikkaan kylässä asuval-la Maija Sorrilla. Kangasniemen Kutemajärvellä ainakin kaksi nais-ta, toinen kauppiaan leski, toinen talonemäntä, kutoi 1930-luvulla rie-pumattoja myytäväksi.⁶⁴

Etelä-Karjalasta on mattojen myynnistä tietoja Säkkijärveltä, jos-sa niitä kudottiin maailmansotien välillä kaupunkien käsityöliikkei-siin. Joissakin Nuijamaan Konnun kylän taloissa kudottiin mattoja Viipurin torilla myytäväksi, samoin Kirvussa, jossa oli kysymys ni-menomaan räsymatoista.⁶⁵

Merkittävä mattopitäjä oli Lemi, jossa kudottiin 1920- ja 1930-lu-vulla paljonkin karvalankamattoja. Niitä myytiin Lappeenrantaan ja Viipuriin, usein tilauksesta mutta ainakin Uiminniemen kylästä myös Viipurin markkinoilla. Muuan kylän emännistä kävi mattoineen joka markkinoilla ja mainosti niitä äänekkäästi: ”Tulkoa nyt ostamoa tätä

.....

60 Vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelussa matoista ei kysytty erikseen, eikä niitä koskevien mainintojen pieni määrä todista niin ollen mitään.

61 Karlsson 1938 s. 36.

62 Tied. 1990 Salme Lavi, Helena Leppihalme.

63 Hämeen Sanomat 26.11.1949.

64 Tied. 1990 Rauni Hytönen, Saima Airaksinen.

65 Seppä 1952 s. 381; Tied. 1990 Aune Patjas, Kerttu Varpa.

karvalankamattua; että sitä kohta enää saakkoa, karvat o tiukal, myö-
keä enää saaha ku yhäst paikkaa!” Tämä nauratti markkinamiehiä,
mutta tosi kyllä oli, että lehmänkarvoista tahtoi tulla pulaa. Karva-
lankamattojen kudontaa lienee Lemillä lisännyt Lappeenrannassa
vuodesta 1920 toimineiden mattokutomojen karvalangan hankinta, ne
kun kehruuttivat sen kotityönä, jolloin siihen hyvin harjaannuttiin.⁶⁶

Karvalankamattoja ruvettiin kutomaan 1910-luvulta alkaen yhä
enemmän manufaktuurin tapaan toimivissa tehtaissa. Vielä 1925 mat-
tokutomoiissa oli yhteensä vain 62 työntekijää,⁶⁷ mutta niitä perus-
tettiin jatkuvasti lisää. Karvalankamattojen kudottaminen kustannus-
toimena taas väheni jyrkästi. Tietävästi sitä jatkettiin vain Pieksä-
mäellä, missä Olga Tepponen oli tärkein kudottaja vielä Mikkeliin
muuttosakin (1919) jälkeen. Hän hoiti 1920-luvulla Pieksämäen
matonkudontaa yhteistyössä Moision kartanon tyttären Sigrid (Siiri)
Charlotta Cautonin kanssa. Neiti Cauton huolehti lankojen kehrut-
tamisesta ja värjäsi ne. Mallit suunniteltiin yhdessä rouva Tepposen
käydessä Pieksämäellä, ja hän huolehti mattojen markkinoinnista.

Muistitiedon varassa ei oikein selviä, kuinka laajaa mattojen ku-
dotus oli 1920-luvulla ja milloin Olga Tepponen lopetti sen. Neiti
Cauton ei tietävästi joutanut 1930-luvulla enää osallistua tähän työ-
hön, mutta rouva Tepponen lienee jatkanut sitä jonkin aikaa yksin.⁶⁸
Pieksämäellä oli toinenkin karvalankamattojen kudottaja Kustaava
Hänninen, joka teetti niitä 1920-luvun lopulta lähtien, mutta hänellä
oli vain pari kutojaa kerrallaan. Niskamäen kylässä kutoi Maria Häk-
kinen, ilmeinen ammattikankuri, vuodesta 1920 lähtien muun muas-
sa karvamattoja Suomen Taideteollisuusyhdistykselle. Pieksämäen
matonkudonta oli 1930-luvulla selvästi vähäistä mutta ei rauennut vie-
läkään kokonaan.⁶⁹

Kauhavan varhaisimmista kudottajista ainakin Liisa Hautamäki
teetti myös mattoja, vuonna 1913 oman ilmoituksensa mukaan 700
metriä käytävämattoja, joiden arvo oli 1 500 markkaa. Hinnasta päät-
tään kyseessä olivat ainakin pääasiallisesti karvalankamatot. Kauha-

.....

66 Tied. 1990 Meeri Haiko, Helka Lattu, Helga Pekkanen; Orkamo 1931; Laura
Korpikaivo-Tammiselta saatuja tietoja.

67 Kovero 1928 s. 348.

68 Lastu ja lanka 1934 s. 73; Kotiteollisuus 1942 s. 11; mst. Irja Mahkonen. Rou-
va Elsa Sarkaman mukaan se mattojen teettäminen, johon hänen tätinsä Siiri
Cauton osallistui 1920-luvulla, oli vähäistä; kutojina oli kaksi ammattikankuria.
Pieksämäen historiassa (Lappalainen 1961 II s. 141–142) on virheellistä muis-
titietoa.

69 Mst. Martta Collan; Tied. 1990 Aino Ylönen.

van Kangas-Aitta kudotti vuosina 1926–27 vähän mattoja, joiden laatu ei mainita, mutta luultavasti ne olivat riepumattoja. Vuonna 1926 niistä maksettiin työpalkkaa 3 547 markkaa, mikä oli vain 2 % palkkojen kokonaismäärästä, ja mattojen merkitys oli siis pieni. Kangas-Aitta kudotti 1930-luvullakin hieman riepumattoja (”trasumattoja”).⁷⁰ Mainittakoon että Eine Alestalon tehdaskutomo Lahdessa erikoistui vuodesta 1936 riepumattoihin, mikä osoittaa niiden suosion lisääntymistä.⁷¹

Kauhavalle 1933 perustettu kotikutomo Kudontatupa ryhtyi teettämään riepumattoja heti ensi vuosinaan. Virikkeenä oli niiden kysynnän ilmeinen kasvu mutta myös Kotilieden julkaisema opaskirja, josta saatiin ensimmäiset mallit. Raaka-aineksi ostettiin lumppuja, jotka tulivat paaleina Helsingin osto- ja myyntiliikkeistä. Rievut leikkuutettiin matonkuteiksi Kauhavan naisilla, jotka käyttivät siihen enimmäkseen lammasrautoja, ja värjättiin tarpeen mukaan. Kaikki 1930-luvulla teetetetyt matot olivat 70 cm leveitä käytävämattoja. Mattojen menekki oli alusta pitäen erinomainen, mutta silti Kauhavan muut kutomot seurasivat 1930-luvulla vain nimeksi Kudontatuvan esimerkkiä.⁷²

Talvisodan aikana armeijan lukuisilla hevosilla ei ollut rintamalla kunnan talleja, joten puolustusvoimilta tuli Kauhavalle kehoitus ryhtyä kutomaan mattojen sijasta hevosloimia. Kudontatuvalla oli vielä varastossa riepua, joista ruvettiin kutomaan loimia, ja niitä syntyiikin tuhansittain. Monet taitavat ”konstikankuritkin” osallistuivat innolla tähän yksinkertaiseen työhön halusta auttaa armeijaa ja säällistä hevosraukkoja kohtaan. Jatkosodan aikana mattoihin ei enää ollut juuri muuta materiaalia kuin paperilankaa, josta niitä sitten paljon kudottiin.⁷³

Toisen maailmansodan jälkeen matonkudonta laajeni Kauhavan seutukunnalla ja muualla Etelä-Pohjanmaalla nopeasti eikä käsityö riittänyt kauan tyydyttämään kysyntää, joten otettiin käytäntöön sähköllä käyvät kudontakoneet. Siitä alkaen matonkudonta ei ole ollut tässä kirjassa käytetyn määritelmän mukaan enää kotiteollisuutta, mutta koneistuneenakin se on tietysti käsityöperinteen jatkoa.

70 Kpt 1913, 7:VI; KPTM, Kangas-Aitan tilit; mst. Jouko Karppinen (ks. taulukko 5 sivulla 113). Kauhavan puukko- ja tekstiilimuseossa on valokuva, jossa Liisa Hautamäki seisoo Jyväskylän torilla myyntipöydän takana. Liisasta oikealle näkyvistä matoista ainakin osa on karvalankaisia käytävämattoja, mutta ei ole aivan varmaa, että kyseessä on juuri hänen myyntipöytänsä.

71 Esa Alestalon antamia tietoja.

72 Mst. Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö; KPTM, Kysely kudottajille 1988.

73 Mst. Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Helvi Pyykkö.

Riepumattoja on ehkä kudottu ansiotyönä yleisemmin kuin lähdeaineisto näyttää osoittavan. Jos niitä on tehty oman kylän taloihin tilauksesta ja teettäjän aineista, tämä on taloudellisesti ja teknisesti vaatimattomana tuotantona helposti unohtunut kotiteollisuudesta kerrottaessa. Toisaalta jo raaka-aineen vähyys rajoitti matonkudontaa. Käytettyjä vaatteita tai lehmänkarvoja ei kertynyt tavallisissa oloissa niin paljon, että se olisi houkutellut kudonnan laajentamiseen. Siihen tarvittiin erityistä yrittäjähenkä ja kudonnan organisoimista joko manufaktuuriteollisuudeksi tai kustannustoiminnaksi.

Matonkudonta kuuluu niihin kotiteollisuudenhaaroihin, jotka pääsivät kunnon vauhtiin vasta teollistumisen aikakaudella. Matot olivat alkuaan ylellisyysesineitä, joten vasta talollisten vaurastuminen ja keskiluokan kasvu alkoivat laajentaa niiden kysyntää 1870-luvulta lähtien. Innovaation levitessä alueellisesti ja sosiaalisesti mattojen kysyntä kasvoi jatkuvasti, ja toisen maailmansodan jälkeen oli vielä varaa valtavaan kasvuun. Silloin siirryttiin kuitenkin konekudonnan valtakauteen.

NAUHAT JA NYÖRIT

Pirtanauhat ja vironvyöt

Värikkäillä nauhoilla oli, kuten Toini-Inkeri Kaukonen on osoittanut, tärkeä sija Suomen kansanomaisessa vaatetusperinteessä. Niitä käytettiin varsinkin sukkanauhoina, jotka sidottiin jalan ympäri polven ylä- tai alapuolelle, mutta myös eri vaatekappaleiden vyöttämiseen, hameen ja esiliinan olkaimina, vaatteiden reunustamiseen ja kenkien ja tallukkaiden sidontaan. Vahvoja, värikkäitä nauhoja käytettiin yleisesti myös hevosen ohjaksina kirkkoon ja perhejuhliin ajettaessa. Suomessa tehtiin enimmäkseen pirtanauhoja, jotka kudottiin nauhapirraksi eli tiuhdaksi kutsutulla yksinkertaisella välineellä. Samalla tekniikalla kudottiin myös kapeaa, valkoista kanttinahuaa, jota tarvittiin vaatteiden ja pyyhkeiden ripustamiseen ja muuhun hyötykäyttöön. Nauhoja kudottiin vanhastaan villa- ja pellavalangasta, sittemmin myös puuvillaisesta.⁷⁴

Pirtanauhan kudontatekniikka tunnettiin koko maassa, etelärannikolta Tunturi-Lappiin. Nauhan nimitykset vaihtelivat maakunnittain: Länsi-Suomen eteläosassa puhuttiin rihmasta, Keski-Suomessa ja

.....

74 Kaukonen 1978 s. 7–8, 10.

Savossa yleisesti rippunauhasta, Kymenlaaksossa siteistä, Pohjanmaalla nauhasta. Nauhankudonta oli melko yleinen elinkeino, josta on hajatietoja lukuisista pitäjistä. Ei ole syytä luetella niitä kaikkia, mutta paikoitellen nauhatyöllä oli jonkin verran merkitystä, ja jotkut tiedot valaisevat muuten sen luonnetta.

Nauhapitäjistä merkittävin oli ikivanha Nousiainen keskellä vaurasta Varsinais-Suomea. Siellä kudottiin nauhoja myytäväksi jo 1830-luvulla, ja kyseessä lienee ollut silloinkin vanha elinkeino. Vuonna 1868 ilmoitettiin, että suurin osa tilattoman väen naisista ja lapsista kutoi pellavanauhaa myytäväksi,⁷⁵ ja jokaisen kotiteollisuustiedustelun vastauksissa toistuivat vuoteen 1905 asti tiedot Nousiaisten nauhoista. Niiden kudonnasta ja myynnistä on käytettävissä myös opettaja Vihtori Nurmen hyvä kuvaus.

Nauhapiirran nimenä oli Varsinais-Suomen länsiosassa kaide,⁷⁶ ja nauhan loimilangat kiinnitettiin Nousiaisissa ”rihmatuoluksi” kutsuttuun telineeseen. Kaiteella kudottiin kaikkein eniten valkoista kanttinauhaa (”palterihmaa”), joka oli Nousiaisten nauhatyön päätuote ainakin 1800-luvun lopulta lähtien; se kudottiin silloin puuvillalangasta. Siitä kudottiin myös punaista, mustaa ja kirjavaa nauhaa, jolla koristettiin esiliinoja ja naisten pukujakin. Villalangasta kudottiin värikästä sukkanauhaa (”poluksia”), mutta silloin ei käytetty pirtaa, vaan ”kudelangat lyötiin lähekkäin joko kudekävyllä tai sormella” (Vihtori Nurmi).⁷⁷

Nauhankudonta oli vilkkainta Nousiaisten keskipitäjällä: se oli ”kirkon ympäristökylien mökkiläisten pääelinkeino”, mutta kutojia oli ympäri pitäjää. He olivat jokseenkin kaikki tilatonta väkeä. Talollinen J.A. Härjänsilmä kertoi 1905, että useimmat kutoivat nauhaa vain talvisin mutta vanhukset ja alaikäiset lapset ympäri vuoden. Varsinaisen pääelinkeino nauhankudonta näyttää olleen lähinnä vanhahkoille ja köyhille leskivaimoille.

Pikku mökkien lapset joutuivat yleisesti osallistumaan nauhankudontaan. Joku kutoi työkseen jo kymmenvuotiaana, ja monet vain vähän vanhemmat tytöt ja pojat istuivat päivät päästään rihmatuolun ääressä. Pojat jättivät vartuttuaan nauhatyön, mutta köyhälle tytölle siitä saattoi tulla vuosikymmeninen elinkeino. Martta Sandholm (s. 1900) opetteli nauhan kudontaa samaan aikaan kuin kirjaimia ja ansaitsi 15-vuotiaana 30 penniä päivässä istumalla ahkerasti kumaras-

75 Virrankoski 1963 s. 240.

76 Nurmi 1924; Virrankoski 1993.

77 Tied. 1905; Nurmi 1924; Ansa 1962 s. 2–3; Kaukonen 1965 s. 113–114.

sa nauhaa kutoen. Vihtori Nurmi piti nauhankudontaa lapsille hyvin epäterveellisenä työnä, lähinnä kai juuri kumaran asennon vuoksi.⁷⁸

”Nouste ämmä rihma” oli muistitiedon mukaan viety 1800-luvun alkupuolella paljon Turun torille, ”jonne useat menivät sovitusta palkkiosta” nauhaa kauppaamaan. Kysymys oli nähtävästi komissiokau-pasta, jolloin myyjä sai palkkion myynnin mukaan. Ennen Krimin sotaa torppari Matti Dufva Santamalan kylästä alkoi ostaa rihmaa ja myydä sitä kulkukauppaa käyden. Sodan jälkeen nauhakaupasta tuli Matin varsinainen ammatti, jota hän harjoitti maaseudulla sekä ran-nikon kaupungeissa Turusta Viipuriin ja myös monissa sisämaan kau-pungeissa. Pitkille, 3–4 viikkoa kestäneille matkoilleen hän otti 300 markan nauhat ja myi ne mieluummin vähittäin, mistä sai parhaan voiton. Dufvan kauppamatkat päättyivät vasta 1908 hänen kuolles-saan 75-vuotiaana.⁷⁹

Maakaupan vapauduttua 1859 hyvin suuri osa Nousiaisten nauhaa myytiin oman pitäjän kauppiaille. Langat ostettiin heiltä, nauhanku-tojien köyhyyden takia yleisesti velaksi, joskus sentään rahalla mak-saen. Luotolla ostanut kutoja vei kauppiaalle 50 tai 100 kyynärän ”puntin” valmista nauhaa ja sai työpalkakseen elintarvikkeita ja muuta tavaraa, muun muassa uusia lankoja. Nauhankudonnan myöhäisvai-heita tutkineen Ulla Heinon mukaan kutojat eivät olleet kauppiaan kanssa kiinteässä liikesuhteessa vaan voivat seuraavalla kerralla käyt-tää toista välittäjää.

Ei liene varmaa, että Nousiaisten nauhan myynti kulkukauppaa käymällä oli juuri Matti Dufvan keksintö, idea voi olla vanhempi-kin. Joka tapauksessa nauhaa kaupittelivat 1800-luvun jälkipuolella muutamat muutkin kiertävät kauppiaat, joista monet olivat naisia. Härjänsilmän ja Nurmen kertomuksista saa sen kuvan, että nämä ”rih-manmyyjät” ostivat varastonsa yleensä Nousiaisten kauppiailta, joille kokoontui nauhaa lankakaupan yhteydessä paljon enemmän kuin sitä sai myydyksi omaan pitäjään. Matti Dufva kuuluu rihmaa ostaessaan maksaneen puntista 20 penniä enemmän kuin maakauppiaat.

Kulkukauppias osti toisinaan nauhaa myös suoraan kutojilta. Jos-kus nämä keräsivät keskenään rihmavaraston ja lähettivät jonkun jou-kostaan tai hyväksi tunnetun ammattimyyjän kauppamatkalle. Oltu-aan jo 1900-luvun alkuvuosina huomattavin nauhan ostaja Nousiaisten Osuuskauppa lupasi 1910 ostaa rihmaa vastedes hinnalla, joka tuot-taisi liikkeelle 10 pennin voiton sadalta kyynärältä. Kauppa varusti

78 Tied. 1905; Nurmi 1924; Ansas s. 2–3. Nimimerkki ”Toivo” väitti Rauman Leh-dessä 6.12.1890, että miehetkin kutoivat Nousiaisissa nauhaa, mutta muut läh-teet eivät vahvista tietoa.

79 Nurmi 1924; Tied. 1990 Ella Järäinen.

Turun markkinoille yhden tai useamman nauhanmyyjän, mutta siitä huolimatta nauhaa kertyi muutamassa vuodessa suuri varasto. Jouduttuaan täten vaikeuksiin osuuskauppa otti yhden myyjän lisää, mutta maaliskuussa 1914 sen täytyi kuitenkin luopua rihmojen välittämisestä.⁸⁰

Maailmansota lopetti syksyllä 1914 kanttinauhan teon aluksi tykänään, kun ei saatu lankaa. Kun sitä oli sittemmin taas saatavissa, Nousiaisten kauppiat eivät enää ostaneet nauhaa, koska ei ollut tiedossa sen vähittäismyyjiä. Varsinaiset syyt Nousiaisten nauhankudonnan päättymiseen olivat kuitenkin tehdastekoisien kanttinauhan ylivoimainen kilpailu ja nauhankudonnan keho tuottavuus.

Valkoinen puuvillainen nauhalanka maksoi Vihtori Nurmen mukaan 1910-luvun alussa 70 penniä nauhalta, mistä tuli 100 kyynärää noin 1 cm levyistä nauhaa. Tästä rihmapuntista kauppias antoi tavaraa 1,50 markan arvosta, joten työpalkaksi jäi 80 penniä. Ahkera ja taitava kutoja teki tavallisesti 50 kyynärää päivässä, jolloin päiväansio oli 40 penniä, mutta monen tulos jäi pienemmäksi. Jonkun sanotaan kutoneen jopa 100 kyynärää päivässä jatkamalla sitä kovasti aamusta ja illasta.

Vihtori Nurmi joutui 1924 toteamaan nauhankudonnasta: ”Nykyjään ei nuorilla enää ole harrastusta tässä kerrottuihin toimiin”, ja ansiotason alhaisuuteen katsoen tämä oli luonnollista. Rihmojen kudonta oli kuihtunut jo 1920-luvun alkuvuosiin mennessä vain muutaman naisen jatkaessa sitä. Ahkerimpia oli työmiehen leski Fiina Lindholm Koljolan kylästä. Jäljellä olevien kutojien nauhoja kaupitteli Turussa muuan Nousiaisista sinne muuttanut leskivaimo. Tästä nauhatyö jatkui lähes mitättömiin hiipuneena; Martta Sandholm kutoi nauhaa vielä toisen maailmansodan aikana. Yksittäisiä rihmanteon taitajia on Nousiaisissa toki ollut myöhemminkin.⁸¹

Satakunnassa ei nauhojen kudonta keskittynyt tiettyyn pitäjään, mutta siitä on muuten aika paljon tietoa, enimmäkseen tosin ylimalkaisia. Keikyästä on lähempää tietoa ”lapinpaulaksi” nimitetyn, noin 4 cm leveän moni- ja kirkasvärisen, villaisen pirtanauhan kudonnasta, jota tyrväälinen kauppias Behm kustansi ainakin 1920-luvulla. Lapinpaulaa kutoivat myös keskenkasvuiset tytöt ja pakosta jokunen poikakin, ja siitä saaduilla tuloilla kuuluu olleen aika lailla merkitystä. Kudonta päättyi 1932, muistitiedon mukaan siksi, että pula-aika vaikeutti villalangan saantia, mikä ei liene kuitenkaan oikea selitys.⁸²

.....

80 Tied. 1887 ja 1905; Nurmi 1924; Heino 1980 s. 141.

81 Nurmi 1924; Ansas 1962 s. 11; Heino 1980 s. 141.

82 Kaunismaa 1959 s. 5. Paulaa kerrottiin myydyin ”lappalaisten säärinauhoiksi”.

Hämeenkyrössä Iida Hendolin (1869–1958) kutoi 1920- ja 1930-luvulla nauhoja ja nyörejä ostolangoista ja osasi harvojen taitamia malleja; hän kutoi myös kauniskuvioiset juhlaohjakset monelle hevosmiehelle. Kankaanpäässä yksinäiset leskivaimot ja muut köyhät vanhukset kutoivat vielä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä myytäväksi ”sukkarihmoja” värillisistä villalangoista työvälineenä nauhapirta, jota sanottiin täällä tiuhdaksi.⁸³

Huittisissa asui suku, jonka piirissä tehtiin monessa polvessa nauhaohjaksia erikoista työtapaa noudattaen. Taidon toi paikkakunnalle Turussa nyörinpunojana ollut mies, joka opetti 1880-luvun lopussa sen torpparinleski Fredrika Hilanderille (1842–1905) ja hänen tyttärelleen. Ohjasten kudonnan taito meni Fredrikan tytärten välittämänä perintönä ainakin kolmanteen polveen perheissä, joilla oli nimenä Saarinen, Haapanen ja Smolander. Nämä asuivat etupäässä Huittisissa, osa myös Keikyässä. Ohjastyön tekniikkaa varjeltiin pitkään sukusalaisuutena, ja muutamat Fredrika Hilanderin jälkeläiset osasivat sen vielä 1940-luvun alussa.

Ohjasnauhaa tehtiin puuvillalangasta neliömäisellä kudontalaudalla, ja 17–18 metriä ohjasta normaalina työpäivänä oli hyvä saavutus, vaikka joku teki jopa 25 metriä. Työ oli raskasta ja rasitti erikoisesti selkää. Valmistavana työnä oli ohuen langan kiertäminen paksuksi rihmaksi köydenpunojan välineillä. Ohjakset tehtiin yleensä kaksivärisiä. Fredrika Hilanderin tyttäret olivat naimisissa mäkitupalaisien kanssa, mutta ohjasten kudonta ei ollut perheissä yksinomaisena ammattina, vaan sitä tehtiin tavallisesti syystalvesta toukokuuhun.

Alkuaikoina ohjasten tekijät kulkivat myymässä niitä suoraan käyttäjille, Fredrika Hilander usein huittislaisten leivänmyyjien rattailla. Torilla ohjaksia myytiin hyvin harvoin ja etupäässä vain Lauttakylässä. Fredrikan tytär Iida Saarinen kävi ohjaksia kaupalla rannikon kaupungeissa Turusta aina Vaasaan asti. Kysyntä oli paras joulun alla, rekikelin alkaessa. Loppuaikoina 1930- ja 1940-luvulla ohjakset myytiin etupäässä valjasliikkeisiin.

Toini-Inkeri Kaukonen on koettanut arvioida ohjastyön tuottavuutta kustannustekijöistä keräämänsä muistitiedon nojalla. Kun kaikki työvaiheet ja langan hinta otetaan huomioon, nettoansio näyttää olleen 1900-luvun alussa kymmentuntisena työpäivänä 5 markan vaiheilla. Tässä ei ole tosin otettu huomioon myyntikuluja. Joka tapauksessa kotiteollisuudella on harvoin ansaittu näin hyvin, ja on hyvin ymmärrettävää, ettei tekniikkaa haluttu opettaa vieraille.

.....

mutta tämän täytyy olla lapinpaulan nimen väärä selitys; saamelaisnaisten ei tarvinnut ostaa pauloja. Kyseessä oli ehkä Lapista kulkeutunut malli.

83 Tied. 1990 Elma Kaaja; mst. Jenny Ylinen.

Kun hevosen käyttö kirkko- ja juhlamatkoilla oli 1930-luvun alkuvuosiin mennessä vähentynyt, kudottujen ohjasten kysyntä alkoi käydä huonoksi. Niinpä niiden tekijät alkoivat kutoa samaa tekniikkaa käyttäen ruumisarkun kantoliinoja. Toisen maailmansodan aikana langoista oli paha puute, ja sen jälkeen ohjasten kysyntä loppui pian kokonaan. Kantoliinoja tehtiin vähän kauemmin, kunnes tehdastuotteet veivät kysynnän niiltäkin. Niitä kutoi Hilanderin suvun vanhaa tekniikkaa käyttäen viimeksi Toivo Saarinen.⁸⁴

Hämeestä on Tampereen seudun pitäjistä valaisevia tietoja nauhan-kutojista. Vesilahdella vanha mäkitupalainen ja hieroja ”Virtaska” Tarimaan kulmalta kutoi ja myi 1930-luvulla tallukkaan nauhoja; niillä sidottiin tallukkaat, jottei lumi mennyt sisään. Ne olivat 1,5–2 cm leveää villaista pirtanauhaa, jonka pituus vaihteli vajaan metristä kahteen metriin; väreinä olivat harmaa, punainen ja vihreä. Hilpeä ja hauska Virtaska ilmestyi ainakin kerran vuodessa nauhakaupalle taloihin ja sai maksun rahana ja puurojauhoina.

Tottijärvellä oli samaan aikaan pikkutalon emäntiä, jotka tekivät myyntiin kauniin kirjavia ”tallukkarihoja”. Lempäälässä oli nauhankutojina leskiä tai naimattomia talontyttäreitä, arvostettuja ihmisiä, jotka kävivät taloissa nauhoja kutomassa. Pirkkalasta on vuodelta 1905 tieto, että nauhoja kutoivat muun muassa ”kunnan vaivaishoitoon kuuluvat naiset” ja saivat siitäkin vähän elatuksen apua.⁸⁵

Nousiaisten ohella toinen suuri nauhapitäjä oli Orimattila Kaakois-Hämeessä. Nauhojen kudonnan alku peittyi täälläkin historian hämärään, sillä ensimmäinen tieto siitä on vasta vuodelta 1877, silloin tosin itse kuvernöörin (maaherran) kertomuksessa.⁸⁶ Vähän myöhemmät tiedot osoittavat nauhojen teon Orimattilassa laajalle levinneeksi ja merkittäväksi kotiteollisuudenhaaraksi, mikä edellytti yleensä monen sukupolven perinnettä. Nauhojen kudonnan ydinseutua oli keskipitäjällä oleva Niemenkylä, jota sanottiin jo 1800-luvun lopulla ”Nauhakaupungiksi”, mutta myös läheisessä Järvikylässä kudottiin paljon nauhoja. Jonkin verran nauhaa kudottiin myytäväksi useissa muissakin kylissä eri puolilla Orimattilaa: etelässä Pakaalla ja Mallusjoella, lännessä Luhtikylässä, pohjoisessa Virenojalla ja idässä Niinikoskella. Vain pitäjän koilliskulma puuttuu luettelosta.⁸⁷

84 Kaukonen 1941a s. 6–8; Lauttakylä 18.8.1976; Keijo Jaakolan antamia tietoja. Toiset lähteet osoittavat Kaukosen henkilötiedoissa olevan epätarkkuutta.

85 Tied. 1905 ja 1990 Aino Paappa, Vappu Toriseva; Kaukonen 1965 s. 109–110.

86 Virrankoski 1963 s. 241.

87 Tied. 1887 ja 1990 Aino Huisko; Kerkkonen 1915; Suomenmaa I (1919) s. 163; Kaitila 1928 s. 85; Haapasalo 1948 s. 86.

Nauhankutojien sanottiin 1887 olevan itsellisiä, ja 1905 korostettiin, että he olivat melkein poikkeuksetta tätä väestöryhmää. Myöhemmin on kuitenkin muisteltu, että myös jotkut talontyttäret kutoivat nauhaa ”joutohetkinään” saadakseen omaa rahaa. Yleensä nauhanteko oli työvään sivuelinkeinona, mutta jotkut yksinäiset naiset näyttävät eläneen kokonaan sillä.⁸⁸ Lasten osallistumisesta nauhatyöhön on Orimattilasta säilynyt vain yksi tieto: 1875 syntynyt nainen kertoi kutoneensa nauhoja jo lapsena isoäitinsä kanssa.⁸⁹

Orimattilan nauhaa oli monta lajia. Varhaisin tieto koskee villaisia sukkanauhoja, vähän myöhemmin mainittiin satulavyöt ja kengänrihmat, ja muistitieto on lisännyt näihin vielä kanttinauhan, haamenlievenauhan ja hevosen ohjakset. Valkoinen kanttinauha näyttää olleen täälläkin tärkeä tuote. Kaikki tehtiin nauhapirralla, jonka nimenä oli Orimattilassa ”nauhalasta” tai nauhakaide. Sukkanauhoissa oli useimmiten punaista ja vihreää; lievenauha oli tavallisesti sinisen ja valkoisen kirjavaa.⁹⁰

Vuonna 1887 kerrottiin Niemenkylän itsellisten kulkevan itse kaupittelemassa kutomiaan nauhoja, mutta vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa sanottiin myynnin tapahtuvan etupäässä ”ylösostajien” välittämänä. He tilasivat nauhoja naisilta, jotka kutoivat ne omista langoistaan, mutta usein kyseiset kauppiaat myös teettivät nauhaa antaen kutojille langan ja maksaen työpalkan, jolloin oli kyseessä selvä kustannusjärjestelmä. Nauhakauppiaat tekivät myyntimatkoja ”ympäri maata”, etupäässä kuitenkin Etelä-Suomeen ja erikoisesti kaupunkeihin.⁹¹

Helka Haapasalon 1948 julkaisema muistitieto, joka ulottui mainiosti vuoden 1900 tienoille, osoittaa monen nauhankutojan myyneen kyllä nauhansa suoraan kuluttajille ja usein samalla naapurinkin kutomia. Nauhankutoja saattoi käydä Helsingissä tai Viipurissa asti ja kulki myymässä ovelta ovelle, nauhat käsivarrella kannettavassa korissa, sievästi ja näyttävästi aseteltuina. Myös Orimattilan Heinämaan kylän pitsikauppiaat noutivat usein lisäartikkeliksi Niemenkylän nauhoja.⁹²

Orimattilan nauhojen hinnoista ja ja niistä saaduista työpalkoista on käytettävissä vain muistitietoa, sekin niukkaa ja epätasällista. Kutojan sanotaan tehneen 50 nauhakyynärää päivässä, joskus sata-

88 Tied. 1887 ja 1905; Haapasalo 1948 s. 86–87.

89 Tied. 1990 Aino Huisko.

90 Tilastokeskus, Uudenmaan l:n kuvern. kertomus 1877; Tied. 1887 ja 1893; Haapasalo 1948 s. 86–87; Heikkonen 1978 s. 78.

91 Tied. 1887 ja 1905.

92 Haapasalo 1948 s. 87; Heikkonen 1978 s. 78.

kin kyynärää, jos nauha oli kapeaa ja päivä pitkä. Tekopalkaksi tuli marka sadalta kyynärältä, ja normaali päiväansio voidaan täten laskea 50 penniksi. Tietojen julkaisija ei ilmoita, millaisesta nauhasta oli kysymys, mutta vertaamalla Nousiaisista saatuihin tietoihin voi päätellä tarkoitettua luultavasti tavallista kanttinauhaa.⁹³

Vielä vuoden 1905 kotiteollisuuskyselyn vastauksessa sanottiin, että Orimattilan nauhojen menekki oli hyvänpuoleinen eikä tuotanto ollut supistunut. Vuonna 1915 orimattilalainen kirjoittaja kertoi, että nauhoja kudottiin paljon useissakin kylissä, ja myös Suomenmaateoksessa todettiin 1919 nauhojen kudonta. Sen sijaan 1928 Orimattilan kotiteollisuudesta kirjoittanut Anna Kaitila arveli nauhoja kudottavan ”varsin vähäisessä mitassa” ja päätteli: ”Ulkolainen tavara on kait ne syrjään sysännyt.”⁹⁴ Vuonna 1948 sanottiin nauhan kudonnan loppuneen ajat sitten, ja 1990 vain yksi kyselyni neljästä orimattilalaisesta vastaajasta oli tuntenut nauhantekijän, vanhan mummon, joka kutoi ja kaupitteli nauhaa vielä 1930-luvulla.⁹⁵

Itä-Suomessa ei nauhoja liene kudottu missään kovin paljon, mutta joitakin tietoja kannattaa mainita. Jämsässä ja lähipitäjissä kierteli vuoden 1910 vaiheilla vanhahko originelli nainen ”Rippu-Hilma” eli ”Hassu-Hilma” kaupitellen kutomaansa rippunauhaa. Kangasniemessä ”pienen mökin loisena eläjä” Manta Viinikainen kutoi 1920-luvulla sukkanauhoja ja valkoista kanttinauhaa kulkien kesäisin talosta taloon nauhatarpeet mukanaan. Manta sai talosta nauhojen hinnan ohella aterian, kahvit ja yösijan. Liperin läntisissä kylissä ”mökinmujat ja loiseukot” kutoivat 1920- ja 1920-luvulla kanttinauhaa ja kaupustelivat sitä talosta taloon kulkien.⁹⁶ Moni nauhankutoja harjoitti siis elinkeinoaan ”alimmassa arvonn tiessä”.

Kymenlaaksossa ja Suomenlahden ulappasaarilla oli kirkasvärisillä nauhoilla suuri merkitys naisten perinteellisessä vaateparressa samaan tapaan kuin Virossa, hyvin luultavasti juuri sieltä saaduista vaikutteista. Näitä nauhoja kudottiin yleensä vain omaksi tarpeeksi, mutta Sippolasta kerrottiin 1887, että tilattoman väen naiset tekivät paljon ”kirjavia kansallispukuun kuuluvia siteitä” naapuripitäjiinkin myytäväksi. Tytärsaarella, Lavansaarella ja Seiskarissa muutamat nai-

93 Haapasalo 1948 s. 87. Haapasalon tietojen mukaan laskien valkoisen kanttinauhan hinnaksi tulisi 5 mk sadalta kyynärältä. Tämä on liian paljon ja pahoin epäsuhteessa tekijän mainitsemaan työpalkkaan, joten kertoja lienee tarkoittanut tässä villalangoista kudotun nauhan hintaa.

94 Tied. 1905; Kerkkonen 1915; Suomenmaa I (1919) s. 163; Kaitila 1928 s. 85.

95 Haapasalo 1948 s. 86–87; Tied. 1990 Liisa Viljanen.

96 Tied. 1990 Maire Hirvonen, Saima Airaksinen, Toivo Parviainen.

set tekivät vielä 1930-luvulla pirtanauhoja ja komeita vironvöitä, jotka kudottiin käsin hoidettavin irtoniisin, Virosta opitulla tekniikalla. Nauhoja vietiin myytäväksi etupäässä Viipuriin, Koivistolle ja Viron rannikolle, joskus myös Helsinkiin. Muuan lavansaarelainen nauhankutoja jatkoi työtään vielä sodan jälkeen Kymin Sunilassa.⁹⁷

Iitissä, Nastolassa ja joissakin lähipitäjissä oli värikkäiden pirtanauhojen kudonta kehittynyt mustalaisnaisten kotiteollisuudeksi. Tiedot koskevat 1930-lukua, mutta tämä käsityö lienee alkanut paljon aikaisemmin. Nauhoja tehtiin vaatetuksessa ja hevosen ohjaksina käytettäväksi, osaksi omiin tarpeisiin, mutta nauhat olivat ennen talvisotaa myös tärkeänä myyntiartikkelina. Myös Mikkelin pitäjässä mustalaisnaiset kutoivat 1930-luvulla pirtanauhoja myytäväksi.⁹⁸

Pohjanmaalla oli Maalahdella tavallista enemmän nauhankutojia. Vuoden 1903 tiedustelun ilmeisen arvostelukykyinen vastaaja ilmoitti 20 naisen kutovan nauhoja, joita ei edes erikseen tiedusteltu, mutta 1905 valitettiin niiden heikkoa kysyntää. Vielä 1916 kerrottiin nauhoja kudottavan Övermalaxin kylässä. Myös naapuripitäjästä Sulvasta on vuodelta 1893 luotettava tieto merkittävästä nauhojen myynnistä. Korsnäsissä nauhoja kutoivat 1900-luvun alussa etupäässä tilatoman väestön naiset, jotka saivat siitä elantonsa osaksi tai kokonaan.⁹⁹ Vöyriellä kulki vuoden 1900 kahden puolen Vähän- ja Isonkyrön sekä Härmän naisia kaupittelemassa kudottuja sukkanauhoja, mutta jotkut köyhät naiset kutoivat Vöyrielläkin 1930-luvulle asti erilaisia kirjavia nauhoja myytäväksi. Vuonna 1903 ilmoitettiin Vähästäkyröstä 12 naisen tekevän niitä myyntiin.¹⁰⁰

Paljon pohjoisempaa on Kempeleestä vuosilta 1909–14 tietoja kaikkiaan seitsemästä naisesta, jotka kutoivat nauhoja myytäväksi. Useimmat olivat torpanemäntiä tai itsellisiä. Ketolanperällä asuvan torpanemännän Matilda Minkkisen kerrottiin kutovan 30 kyynärää nauhaa päivässä ja 2 000–2 500 kyynärää vuodessa. Vuotuinen kudontakausi näyttää siis olleen 3–4 kuukautta. Osa nauhoista oli kirjavia. Matilda myi nauhat itse Oulussa ja sai kesällä 9 penniä, talvella 8 penniä metriltä. Kyynärähinnoiksi muunnettuina nämä ovat 5 pennin vaiheilla, joten nauhat olivat ilmeisesti villalangoista tehtyjä.¹⁰¹

Alatornion kuulussa käsityökylässä Kaakamassa kertoi opettaja Iikka Lassila nauhojen kudonnan olleen vielä 1890-luvulla yleistä sekä

97 Korttila 1945 s. 49; Tied. 1887 ja 1990 (käsityönohjaaja Maija Mäkynen); Vuorela 1975 s. 488.

98 Väinö Lindbergin esitelmä Turussa 25.11.1992; mst. Terttu Tikka.

99 Tied. 1893, 1903 ja 1905; Kamis 1916 s. 135; Dahl 1934 s. 171.

100 Lönnqvist 1972 s. 313–315; Tied. 1903.

101 Tied. 1909–10 ja 1912–14.

taloissa että pieneläjien mökeissä. ”Kaakaman nauhaa” kudottiin etupäässä housunkannattimiksi ja hevosvaljaisiin, ja hyvä kutoja teki sitä 30 metriä päivässä. Raidallista ”henkselinauhaa” vietiin 1800-luvun puolella Raahan markkinoille asti. Kaakaman nauhankutojia oli 1910-luvun alussa jäljellä vain kaksi, joista itsellinen Eeva Jänkälä kuului kutovan tuhat kyynärää vuodessa 10 pennin kyynärähintaan; hänen päivänsiokseen mainittiin 50 penniä, taaskin hyvin vähän. Vuonna 1916 Lassila ilmoitti nauhankudonnan ”melkein tyystin” hävinneen tehdastuotteiden kilpailusta johtuvan menekin puutteen takia.¹⁰²

Lapissa olivat saamelaisnaiset mestareita kauniiden pirtanauhojen ja vöiden teossa, mutta niiden myynnistä on hyvin vähän tietoja. Inarista on 1900-luvun alusta lyhyt maininta ”lapinvöiden” ja kengänpaulojen myymisestä, etupäässä Norjaan. Inarin kengänpaulat olivat nekin värikkäitä nauhoja, joilla sidottiin poronahkaiset jalkineet säären ympärille. Vuoden 1938 kotiteollisuustiedustelun vastauksessa nimettiin Inarista Anna-Brita Mattus (lähteessä Magdus), Ivalon saamelaisia, joka teki ”paulanauhoja” ilmeisesti myytäväksikin.¹⁰³ Utsjoella ainakin Talvaðasin kylän naisten kutomia nauhoja on käytetty porosaamelaisten kanssa käytyyn vaihtokauppaan.¹⁰⁴

Nauhojen kudonta osoittautuu vähin poikkeuksin kaikkein köyhimmän väestönosan ansiotyöksi. Työvälineet olivat niin halvat, että kuka tahansa sai ne hankituksi, eikä kudontaan tarvittu paljon tilaa; lancaa sai usein velaksi sen verran kuin sitä kapeisiin nauhoihin kului-kin. Toisaalta ainakin kanttinauhan kudonta oli äärimmäisen huonosti tuottavaa työtä, johon kukaan ei ryhtynyt muuten kuin nälän pakotamana. Villalangoista tehdyt sukkanauhat tuottivat ehkä hieman paremmin. Nauhojen kudonta romahti 1910- ja 1920-luvulla kanttinauhan kotikudonnan käydessä mahdottomaksi tehdastekoisien kilpailun takia ja vanhanaikaisten sukkanauhojen käytön väistyessä. Elintason nousu olisi varmasti muutenkin vähentänyt näin heikosti tuottavaa käsityötä.

Nyörit ja köydet

Nauhojen ohella on maassamme tehty joskus harvoin myytäväksi liereitä rihmoja, tavallisimmin kengännauhoina käytettäväksi. Niinpä Nousiaisissa kerrottiin kolmen perheen eläneen etupäässä niiden

.....

102 Tied. 1910–12; Lassila 1915 s. 87; Lassila 1916 s. 56; Oulun läänin henkik. 1911; Paulaharju S 1925 s. 230.

103 Lapin komitean arkisto, OMA. Kertomuksia Lapin kunnista 1902–03; Tied. 1938.

104 Saressalo 1982 s. 130.

tekemisellä torppari Matti Engströmin tultua 1800-luvun lopulla sinne Turusta, jossa hän oli perehtynyt köydenpunontaan. Oppimaansa tekniikkaa hän sovelsi kengännauhojen tekemiseen, ja niitä kuuluu tehdyn vähän vielä 1920-luvun alkuvuosina.¹⁰⁵ Orimattilasta on vuodesta 1887 lähtien useita tietoja kengänrihmojen myynnistä, mutta koskaan ei sanota, millaisesta tuotteesta oikeastaan oli kysymys.¹⁰⁶

Vähässäkyrössä kengänrihmojen tekeminen oli kehittymässä 1800-luvun lopulla melkoiseksi elinkeinoksi. Vanhin tieto siitä on vuodelta 1893, eikä tämä työ ollut silloin vanhaa perua; asiaa tutkinut Matti Aura sanoo rihmojen tekemisen olleen siihen aikaan ”vasta alullaan”. Kengänrihmoja tehtiin 1890-luvun lopulla yleisesti, Saarenpään ja Hyyriän kylissä melkein joka mökissä. Mustista tehtaen langoista ”kehrättiin” rihmoja, leikattiin metrin pituisiksi pätkiksi ja päihin kiinnitettiin peltiset nastat. Tämä kuuluu olleen nopealle tekijälle hyvin tuottavaa työtä, ja menekki oli aluksi hyvä Vähänkyrön lääkkiastioiden kauppiaiden myydessä rihmoja sivutoimenaan. Kysyntä loppui kuitenkin pian tehdasteokoisten kengännauhojen syrjäyttäessä kotitekoiset; Auran mukaan kengänrihmojen valmistus oli jo 1909 ihan mitätöntä.¹⁰⁷

Varsinainen köydenpunonta oli ammattimiesten työtä ja rajoittui etupäässä kaupunkeihin. Esimerkkinä ammattityön muuntumisesta kotiteollisuudeksi on kuitenkin mainittava Ida Junikan o.s. Vainikainen (s. 1885) köydenpunonta Viitasaaren Taimoniemen kylässä. Idan isä oli kaupungeissa opin käynyt köydenpunoja, joka palattuaan Viitasaarelle jatkoi ammattiaan siellä. Hän opetti sen tyttärelleen, joka isän kuoltua vuoden 1905 tienoilla jatkoi sitä perimällään ”varvilla”, köydenkehrulaitteella.

Ida Junikan puolison tulot kalastajana ja sekatyömiehenä olivat vaatimattomat, joten Ida jatkoi naimisiin mentyäänkin köydenpunontaa kalastustöiden ja kodinhoidon ohessa. Hän teki köyttä tilaustyönä teettäjän pellavasta tai hampusta ja myös ”sianvillaköyttä”; uistimensiimaa syntyi hevosen jouhista. Manillaköyden käyttö vähensi kysyntää 1930-luvulla, mutta toisen maailmansodan aikana Ida Junikan köysi oli taas arvossaan. Viitasaaren köydenpunojan työ jatkui sodan päättymiseen, ja sillä oli tuntuva merkitys perheen toimeentulolle.¹⁰⁸

.....

105 Nurmi 1924.

106 Tied. 1887; Haapasalo 1948 s. 86; Heikkonen 1978 s. 79.

107 Tied. 1893 s. 25; Aura 1911 s. 203–204.

108 Tied. 1990 Yrjö Junikka. Tiedonanto perustuu osaksi Anja Sepän 1944 haastattelutyön nojalla tekemään käsikirjoitukseen.

Mainittakoon vielä esimerkki köydeenteosta kaukaa pohjoisesta: talolliset Erkki ja Ulrik Soppelo Kemijärven Isostakylästä olivat 1910-luvun alussa annetun tiedon mukaan tehneet myytäväksi suopunkinuria noin 20 kappaletta vuodessa. Useita muitakin tuonnempana esiteltäviä ansiokotiteollisuuden haaroja liittyi pohjoisen porotalouteen.¹⁰⁹

KEHRUU

Villan ja pellavan kehruu

Autonomian ajan alkupuolella Suomen Talousseura keräsi hyvät tiedot pellavalangan kehruusta, mutta se osoittautui erityisenä elinkeinona köyhän kansan huonosti tuottavaksi hätätyöksi. Villalangan kehruusta myyntiä varten on noilta ajoilta hyvin vähän tietoja, eikä sitä tiedetä kaupittelun suuria määriä omassa maassa; myös vienti Ruotsiin ja Venäjälle oli melko vähäistä. Villojen kehruttaminen tilaustyönä oman kylän mökkiläisillä on voinut sen sijaan olla yleis-täkin. Tuon ajan lähteiden vaikeneminen sentapaisesta käsityöstä ei näet todista mitään.¹

179

Autonomian ajan loppujakson hyvä lähdeaineisto osoittaa, että pellavan ja villan kehruu oli siihen aikaan yleinen sivuelinkeino kaikkialla Suomessa, ja vielä maailmansotien välisenä aikana se pysyi kohtalaisen yleisenä. Niiden tietojen mukaan, joita maatalousneuvot antoivat 1945, useimmissa maakunnissa oli silloinkin monia satoja sivuelinkeinokseen kehräviä naisia. Vaikka kyseessä on yksityiskohdiltaan epäluotettava aineisto, vastaajat tunsivat sentään maa-seudun olot hyvin, joten voimme luottaa yleiskuvaan: vielä tuolloin kehruu oli tuhansien Suomen naisten ansiotyönä.²

Lähempiä tietoja kehruusta on melko paljon 1880-luvulta aina 1930-luvulle, ja kuva on kauttaaltaan hyvin yhtenäinen: kysymys oli etupäässä siitä, että taloihin kehrutettiin lankaa oman kylän vähävaraisella naisväellä. Työhön kuului aina myös kehruun esivaihe kars-taaminen. Tietoja kehruusta on lukuisilta paikkakunnilta, mutta tyy-dyn esittämään joitakin valaisevia tietoja eri puolilta maata.

Taivassalon mökinemännät kehräsivät 1920- ja 1930-luvulla yleisesti lankoja taloihin ja saivat palkaksi rahaa, jauhoja, polttopuita ja

.....

109 Tied. 1910–12.

1 Virrankoski 1963 s. 44–48, 187.

2 Tied. 1887, 1893, 1903 ja 1945.

heiniäkin. Laitilassa kehrutettiin ”mökinmujil” villoja vielä toisen maailmansodan jälkeen ja aikaisemmin yleisesti pellavaakin.³ Isossa perniöläisessä talossa ei vuoden 1900 kahden puolen paljon kehrätty, kun naisväen aika kului muissa töissä, ”mut ihmisek kehräsit tommosta naise vaa, muhal annettin tehr” eli kehrutettiin pieneläjillä.⁴

Kiikoisten taloissa ei myöskään ehditty kehrätä, mutta kun niissä oli lampaita ja isot pellavamaat vielä 1900-luvulla, lankoja kehrutettiin mökinemännillä. Muuan näistä saattoi lähettää lapsen ostamaan talosta ruokatavaraa maksuna vähän rahaa ja lupaus, että äiti kehräisi lisämaksuksi. Vesilahden Onkemäessä pikkutilan emäntä Miina Viitanen (1871–1955) tunnettiin taitavana, monipuolisen ja ahkerana kehrääjänä, joka kehräsi villat, pellavat ja rohtimet aina sovitusajassa. Pälkäneeltä on kerrottu, että vaikka ”mökineläjällä oli pirttillinen lapsia, hän yritti silti kehrätä kylään saadakseen lisäansioita”. Pitäjän vanhaa perinnettä oli hienon pellavaisen ompelulangan eli ”nöyleen” kehruu, jonka jotkut osasivat vielä 1930-luvulla.⁵

Keski-Suomessa kehruu oli Lauri Kuusanmäen mukaan 1800-luvun lopulla yleisimpiä töitä, joilla kestien eli saunassa asuvien itselisten vaimot palvelivat taloa asunnon korvaukseksi. Laukaan Vehniässä suurtalon torppien vuotuisveroon kuului kehrätä viisi naulaa pellavia tai hampuja talon aineista. Kehruuvero oli ollut ainakin 1800-luvun alkupuolella yleinen torpparinrasitus myös lounaisissa maakunnissa.⁶

Mäntyharjussa kehrääjät olivat ”mökkien ahkeria emäntiä”, jotka olivat kesällä päiväläisinä taloissa ja talvella kehräsivät niihin lankoja. Kehruusta oli taksa lankakiloa kohti, mutta lisäksi kehrääjää kestittiin talossa hänen tuodessaan langat ja hakiessaan uutta kehrättävää. Lapinlahdella köyhät mummit kehräsivät taloihin villalankaa saaden palkaksi vähän ruokatarpeita ja luvan kerätä risuja polttopuiksi.⁷ Hyvin samantapaisia tietoja on myös Karjalasta ja Pohjanmaalta.

Tietoja on myös oman talon pellavien tai villojen kehruusta myyntiä varten, montakin Varsinais-Suomesta 1800-luvun lopulta. Lankoja myytiin Raisiosta, Ruskolta, Rymättylästä, Karunasta, Perniöstä ja

3 Tied. 1990 Kerttu Ahvisto; mst. Helvi Vaaniala.

4 Virtaranta 1964 s. 20.

5 Tied. 1990 Helvi Arvonen, Aino Paappa, Ida Jousmäki; Virrankoski 1963 s. 36–37, 40–43.

6 Kuusanmäki 1954 s. 43–45; Virrankoski 1963 s. 45–46.

7 Tied. 1990 Mauno Karjalainen, Saimi Eskelinen.

Särkisalosta, ja myyntipaikkana mainittiin pari kertaa Turku. Lanka oli yleensä villaista, joskus nimenomaan sukkalankaa, mutta Perniöstä myytiin 1893 annetun tiedon mukaan pellavalankaakin. Korppoosta kerrottiin 1905, että itselliset ja torppien naiset kehräsivät suurimman osan vuotta vahvaa ja hyvää villalankaa, jota myytiin Helsingin ja Turun markkinoilla ja tehtiin tilauksesta Nauvon kutojille. Kesällä kehrääjät tekivät maatöitä. Köyhilläkin oli Korppoossa yleisesti jokunen lammas, ja langan myynti perustui nimenomaan siihen.⁸

Kankaanpäässä kerrottiin 1887 naisten kehräävän myytäväksi paljon sukkalankaa ja pellavaista ompelulankaa. Niinisalon kylän kauppias kertoi ostaneensa 1912 lähitienoilta 275 kg sukkalankaa, jonka hän oli myynyt markkinoilla. Ostohinta oli ollut 6 markkaa kilolta. Myös ompelulangan kehruu eli Kankaanpäässä kauan, sillä vielä toisen maailmansodan aikana Santaskylän naiset kehräsivät pellavista hienoa ”nöylettä” paitatehtaan koneompelulangaksi.⁹

Pieksämäellä kudonnan kustantajat kehruuttivat 1900-luvun alussa villa- ja pellavalangat kotityönä; vuonna 1906 oli molempia yhteensä teetetty 1 055 kg.¹⁰ Karjalasta on Lemiltä monta tietoa villalangan kehruusta myytäväksi, vanhin jo vuodelta 1887, jolloin sitä sanottiin myytävän pitäjän kauppiaille ja Viipurin torilla. Pikkutalojen naisväki kehräsi muun muassa Uiminniemen ja Kurkelan kylissä talvisin villalankoja myytäväksi 1930-luvulle asti, ja Lappeenrannan tori näyttää olleen tavallisin myyntipaikka. ”Kilpaa ostivat Kaukaan työläisnaiset hänen lankat”, on kerrottu erään Kurkelan talon emännestä.¹¹

Idempänä oli Kirvu kehruupitäjä: 1887 ja 1893 kerrottiin talojen naisväen kehräämiä villa- ja pellavalankoja myytävän Viipurin markkinoilla. Perinne eli ainakin Rätäkylässä vielä 1930-luvulla: viljelijäperheiden naisväki kehräsi talvisin ahkerasti ja villalankoja vietiin Viipurin syys- ja talvimarkkinoille. Karjalan kannakselta on vain Uudeltakirkolta 1903 annettu tieto, että siellä kehrättyjä lankoja myytiin ”ulkolaisille”, varmaankin venäläisille kesäasukkaille.¹²

Etelä-Pohjanmaalta mainittiin 1893 Vähästäkyröstä, Lapualta ja Alahärmästä myytävän lankoja, ja Kuortaneella maakauppiat olivat 1906 ostaneet yhteensä 649 kg villaista sukkalankaa 6 markan kilo-

.....

8 Tied. 1887, 1893 s. 22, 24 ja 1905.

9 Tied. 1887, Satakunnan maanviljelysseuran täydennys; Päivike 1913; Sevio 1977 s. 122.

10 Kuoppamäki 1908 s. 164–165, 236–237.

11 Tied. 1887 ja 1990 Meeri Haiko, Helka Lattu, Helga Pekkanen.

12 Tied. 1887, 1893 s. 23, 1903 ja 1990 Mari-Anna Aaltonen.

hintaan.¹³ Poikkeuksellinen pitäjä oli Lappajärvi, josta myytiin vielä maailmansotien välillä paljon kotikehruista pellavalankaa. Siellä viljeltiin yhä runsaasti pellavaa, joka kasvoi varsinkin Itäkylän hiesupelloissa pitkäksi, ja monet vanhat naiset kehräsivät siitä lankaa hyvin taitavasti. Näitä lankoja Lappajärven kauppiaat ottivat tavaroiden maksuksi ja myivät ne etupäässä Kauhavan kutomaliikkeille.

Vielä 1930-luvulla Lappajärven pellavalankaa tuotiin Kauhavalle jopa hevoskuorma kerrallaan. Se oli enimmäkseen rohtimista kehrättyä ”tappuralankaa”, mutta hienompaa aivinalankaakin myytiin jonkin verran. Rohdinlanka oli Kauhavalla haluttua piikon ja pyyhekanakaan raaka-aineeksi, ja jatkosodan aikana Lappajärven pellavalangalla oli huomattava merkitys Kauhavan kudonnalle, kun muuta raaka-ainetta oli huonosti saatavissa.¹⁴ Lappajärven langanmyynti näyttää vanhoilliselta piirteeltä, mutta se olisi tuskin säilynyt 1930-luvulle ilman naapuripitäjän moderneja kutomaliikkeitä.

Vuosien 1887 ja 1893 tiedustelujen vastauksissa mainittiin paljon villalankaa myyvinä pitäjinä edelleen Keski-Pohjanmaalta Kälviä, Kalajoki, Alavieska, Sievi ja Haapajärvi sekä pohjoisempaa Pyhäjoki, Merijärvi ja Oulainen. Kalajokilaaksossa kerrottiin sekä talojen naisväen että tilattomien kehräävän lankaa myytäväksi. Osa langoista myytiin oman pitäjän kauppiaille, mutta niitä vietiin myös Kalajoen, Raahan ja Oulun markkinoille. Teppo Viholan tiedot lammastalouden epätavallisen suuresta merkityksestä Kalajokilaaksossa sopivat hyvin yhteen tämän villalangan myynnin kanssa.¹⁵

Suuri villapitäjä oli Hailuoto, jonka niityillä ja nummilla laidunsi vielä 1920-luvulla neljätuhatta lammasta. Lampaiden runsaus oli perinteenä jo Ruotsin-ajalta, ja niitä oli Hailuodossa paljon vielä jatkosodan jälkeenkin.¹⁶ Vanhojen kotiteollisuuskyselyjen vastauksissa ei ihme kyllä puhuta Hailuodon villalangasta, mutta muistitieto osoittaa sen olleen luotolaisten tärkeänä myyntiartikkelina ainakin 1900-luvun alusta 1940-luvun lopulle, ja otaksuttavasti näin oli paljon aikaisemminkin. Hailuodon langan myyntitavoista ei ole muuta tietoa, kuin että sitä vietiin Oulun markkinoille.

Hailuodon kotiteollisuutta 1940 kuvannut Laila Karttunen piti kehruuta erikoisesti vanhojen naisten työnä. Kuuluisina luotolaisina kehrääjinä voidaan mainita palstatilallinen Anna Maksa (1865–1957), ”mökin muori” Anna Isola (1868–1953) ja Hilma Kivipää (s. 1876),

.....

13 Tied. 1893 s. 22–25; Kuoppamäki 1908 s. 238.

14 Mst. Jouko Karppinen, Siviä Korri, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala.

15 Tied. 1887 ja 1893 s. 23–24; Vihola 1991 s. 304–305.

16 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 273, 277; Järvi Lauri 1949 s. 77; Virrankoski 1955 s. 574–575.

jonka kerrottiin 1945 olleen 40 vuotta ”kehrona”, kuten kehrääjää Pohjois-Pohjanmaalla kutsuttiin. Samassa luettelossa mainittu Kirs-
ti Klemetti (s. 1872) oli mentyään 25-vuotiaana naimisiin alkanut
kehrätä ansiotyökseen ja tehnyt paljon ja hyvää lankaa.¹⁷

Villa- ja pellavalangan kehruun tuottamista ansioista on hyvin vä-
hän tietoja, nekin autonomian ajalta. Suomen Naisyhdistys totesi 1893
keräämiensä tietojen nojalla, että pelkästään kehruusta maksetuilla
”tavattoman pienillä” palkoilla ei kukaan voinut elää, mutta sitä voi-
tiin pitää sivuelinkeinona, jos lapset ja vanhukset huolehtivat kars-
taamisesta. Lauri Mäkinen kertoi 1911 kehrääjän tuntiansion olevan
yleensä 3–8 penniä, mistä kertyi kymmentuntisena päivänä 30–80
penniä. Samoihin aikoihin ilmoitettiin kehrääjän päiväansion olevan
Peräpohjolassa 30–50 penniä.

Tämäkin riittänee osoittamaan, kuinka vähäistä kehruun tuottama
ansio todella oli. Ilmajokelainen sananlasku: ”Keheroolla ja itkulla
saa yhtä paljo”, ei liioitellut kovin paljon. Lauri Mäkisen arvelu, että
tehdastekoiset langat olivat huonontaneet kehruun tuottoa entisestään,
jäi sen sijaan todistamatta. Hän totesi kehruuta pidettävän toisaalta
kevyenä työnä, ja kehrääjinä onkin usein mainittu vanhat mummut.¹⁸
Rukki mahtui pieneenkin mökkiin, ja kehruu kävi päinsä lyhyinäkin
rupeamina, kodinhoidon ohessa. Se sopi siis myös sellaiselle pikku-
tilan emännälle, joka joutui huolehtimaan lapsista ja karjasta, ja täl-
laisista kehrääjistä puhutaan lähteissä useinkin.

183

Myyntiä varten harjoitetusta kehruusta on tietoja etupäässä auto-
nomian ajan lopulta ja vain vähän maailmansotien väliseltä ajalta.
Lähdeaineisto on 1920- ja 1930-luvulta entistä heikompi, mutta otak-
sun kotikehruisen langan myynnin todella vähentyneen lampaanhoidon
ja pellavanviljelyn heikentyessä ja kehruun vähäisen tuoton vuoksi.
Pieksämäeltä kerrottiin jo 1908, ettei kotona kehrättyä villalankaa
käytetty sanottavasti kankaisiin vaan ainoastaan sukkiin. Laiti-
lassa sitä käytettiin ainakin 1920-luvulta lähtien vain neuletöihin
mutta ei edes kotikutoisiin kankaisiin, ja Kauhavan kutomot käytti-
vät samaan aikaan yksinomaan tehdastekoista villalankaa.¹⁹

Myös tilaustyönä kehruu oli ehkä vähentynyt, mutta sitä oli vielä
1930-luvulla paljon jäljelläkin, ja siihen täytyi siis olla joitakin edel-

.....

17 Karttunen 1940a s. 98–104; Järvi Lauri 1949 s. 77; Husso 1972; Tied. 1945/OI
ja 1990 Iida Rapinoja.

18 Tied. 1893 s. 26–27 ja 1910–12; Kuoppamäki 1911a s. 10–11; Sananparsia 1938
s. 104.

19 Kuoppamäki 1908 s. 165–166; mst. Helvi Vaaniala, Taimi Halmio, Elvi Somppi.

lytyksiä. Kotikehruista villalankaa tarvittiin yhä sukkiin ja villapaitoihin, mutta talojen naisväki ei aina ehtinyt kehrätä muilta töiltä tai sitten kehruu tuntui tyttäristä vanhanaikaiselta. Niinpä villat tai osa niistä vietiin lähimökin emännälle ja maksettiin vaatimaton kehruupalkka. Kuljetus- ja myyntikulut eivät tässä tapauksessa pienentäneet ansiota niin kuin lankoja myyntiä varten kehrätessä.

Karvalangan kehrääminen

Karvalangan kehruu oli ansiotyönä toisenluonteista kuin pellava- ja villalankojen. Sitä kehrättiin tiettävästi yksinomaan tilauksesta, yleensä teettäjän aineista, mattoja kutovien tai kudottavien yrittäjien tarpeisiin. Edellä on osoitettu, että karvalankamattoja ryhdyttiin kudottamaan myyntiä varten varhaisimmin Porvoon seudulla, jossa lanka hankittiin alusta pitäen kehruuttamalla sitä lähiseudun naisilla. Varhaisin tieto tästä on vasta vuodelta 1893, mutta se voidaan tässä tapauksessa sovitaa ilman muuta myös varhaisempaan aikaan.

Suomen Naisyhdistyksen 1893 saamien tietojen mukaan näet ”suuri joukko” Porvoon pitäjän naisia elätti itsensä mattoihin käytetyn karvalangan kehruulla ja sen välttämättömällä esityöllä karstaamisella. Suuri matonkudottaja, Bergstadin kartanon emäntä Anna Hougberg työllisti muistitiedon mukaan 1800-luvun lopulla 70 kehrääjää. Myös pieksämäkeläinen kudottaja Olga Tepponen kehruutti karvalangat 1900-luvun alussa kotityönä, mutta hän ei tarvinnut niitä kovin paljon. Lauri Mäkinen totesi 1908, että karvalanka kehrättiin kauttaaltaan rukilla, koska Suomen kehräämöissä käytetyt koneet eivät soveltuneet siihen.²⁰

Matonkudontaan käytetty karvalanka oli myöhemminkin kotikehruista 1930-luvulle asti. Sitä käytti Hilma Aaltosen 1910-luvulla Kiikkaan perustama kutomo, jossa tehtiin verstastyönä alusta asti muun muassa karvalankamattoja ja 1920-luvun keskivaiheilta lähtien yksinomaan niitä. Kutomon kasvaessa kehrääjien luku nousi 1930-luvulla lähelle kuuttasataa ja heitä oli paitsi Kiikassa myös naapuripiitäjissä: Huittisissa, Keikyässä, Kiikoisissa ja Tyrväässä. Kun kehrääjiä oli näin paljon, pääosa heistä kehräsi aivan varmasti sivutyökseen. Ainakin Tyrväässä monet talontyttärekin ansaitsivat vaaterahoja karstaamalla ja kehräämällä Aaltosen mattokutomolle.²¹

Lappeenrannasta tuli 1920-luvulta lähtien huomattava matonkudonnan keskus, jossa kolme liikettä kutoi karvalankamattoja verasteol-

20 Tied. 1893 s. 26; Allardt 1928 s. 223; Kuoppamäki 1908 s. 153, 164–166.

21 Laine PL 1949 s. 73–80; Tied. 1990 Sylvi Hakala, Hilikka Uusinummi.

lisuutta harjoittaen: Kotiteollisuus Oy. Orkamo vuodesta 1920, helsinkiläisen Kotiteollisuus Oy. Pirtin työpaja 1921–34 ja Taidekutomo Laura Korpikaivo-Tamminen vuodesta 1932. Kaikkien kolmen liikkeen tiedetään kehruuttaneen paljon karvalankaa Lemillä ja ainakin Orkamon lisäksi Savitaipaleella ja Taipalsaarella. Kehrääjät olivat pikkutalojen ja mökkien naisväkeä, ja aikaa riitti tähän työhön parhaiten talvella.²² Pirtillä oli tekstiilialan työpaja myös Kankaanpäässä vuodesta 1917 ja Jurvassa vuodesta 1921. Molemmissa kudottiin muun muassa karvalankamattoja, ja langat kehruutettiin kotityönä. Pirtillä oli kummassakin pitäjässä 1920-luvulla kolmisenkymmentä kehrääjää.²³

Tarkempia tietoja on vain Aaltosen mattokutomon menetelmistä, joista Pirkko Liisa Laine kertoo. Kutomo hankki lehmänkarvoja nahkatehtailta ja nahkureilta jakaakseen ne ja niihin sekoitettavat villat kehrääjille, jotka veivät kehruaineet säkissä kotiin karstattavaksi ja kehrättäväksi. Kutomo antoi karstat, mutta ruki olivat ilmeisesti kehrääjien omia lukuun ottamatta langan kertaukseen käytettyjä, tavalista isompia ja vahvempia rukkeja. Langat näet tuotiin kutomoon kertaamattomina, ja erityiset kertaajat, joita Aaltosen kutomolla oli toistakymmentä, hakivat ne sieltä kotiinsa.²⁴

Karvalangan kehrääjien ansioista on varhaisimmat tiedot vuodelta 1893, jolloin Porvoon kudottajien kerrottiin maksavan yhden karvanaulan kehruusta 25–30 penniä. Ahkerimmat ansaitsivat tämän summan päivässä mutta vähemmän taitavat vain 15–20 penniä. Tiedon julkaisijan mukaan ”lisäksi tulee vielä ... vaivaloinen karttaaminenkin”, mutta tämä voi olla väärinkäsitys, sillä jo edellä mainitut päiväansiot olivat kovin alhaiset. Lauri Mäkisen 1908 saamien tietojen mukaan Porvoon seudun karvalangan kutojat ansaitsivat pitkänkin päivänä paljolti vain 50 penniä, langan kertaamisesta sentään yhden markan.

Pieksämäen kudottajat, joista tärkein oli Olga Tepponen, maksoivat kehruusta vielä huonommin: parhaassa tapauksessa ansioksi tuli vain 5 penniä tunnilta. Omissa ruoissa, pitkiä päiviä tehden kehrääjä ansaitsi 1,50–1,80 mk viikossa, mistä voi laskea keskimääräiseksi tuntiansioksi noin 3 penniä ja päiväansioksi 30 penniä. Sosiaalisesti valveutunut Mäkinen kauhistui näistä tiedoista ja kirjoitti rouva Teposta kohtaan tuntemastaan kunnioituksesta huolimatta, että jos kar-
. . . . .

22 Tied. 1990 Meeri Haiko, Vilma Jurvanen, Helka Lattu; Laura Korpikaivo-Tammisen antamia tietoja.

23 Henriksson 1921 s. 55; mst. Kankaanpäästä, useita kertoja 9.10.1989, haastattelijana P. Virrankoski.

24 Laine PL 1949.

valankamattojen kudonta perustui tällaiseen ihmisten räökkäämisen, se olisi parasta lopettaa kokonaan.²⁵

Myöhemmältä ajalta on tietoja vain Aaltosen mattokutomon 1920-luvulla maksamista kehruupalkkioista, ja nekään eivät ole samanlaisia vaan muistitietoa. Kutomo maksoi karvalangan kehruusta työn laadun mukaan aikaisemmin 6–10 markkaa kilolta mutta myöhemmin jo 12 mk hyvästä langasta. Kun etevä kehrääjä teki hyvää lan-kaa kilon verran päivässä, hänen päiväansionsa oli 10–12 markan tienoilla. Kun otetaan huomioon rahan arvon muuttuminen, se oli noin kaksi kertaa suurempi kuin porvoalaisen kehrääjän ansio vuonna 1908 mutta silti vieläkin perin vaatimaton. Tottumaton kehrääjä ansaitsi sitäkin vähemmän.²⁶

Karvalangan kehruu saattoi olla aika epämiellyttävää työtä. Nahkurit käyttivät kalkkia karvojen poistamiseen vuodista, ja vaikka kutomossa yritettiin huuhdella kalkki karvoista, se ei onnistunut aina hyvin. Porvoon pitäjässä valitettiin 1908, että kalkinpölyä meni karvalankaa kehrätessä ja vielä mattoa kutoessakin hengityselimiin. Samaan tapaan kertoi lemiläinen nainen, joka oli kehrännyt karvalankaa kotonaan 1930-luvulla. Sitä ei voinut tehdä tuvassa vaan saunassa, jota vähän lämmitettiin tätä varten, sillä kun karvoja ”raasittiin” eli karstattiin ja kehrättiin, kalkinpölyä tuli kovasti, ”tuntui kuin voisi tukehtua”.²⁷

Aaltosen mattokutomon kehrääjät eivät näytä valittaneen kalkinpölystä, joten se osattiin ehkä poistaa Kiikassa tavallista paremmin. Alhaisesta palkasta huolimatta liikkeen kehrääjät tuntuvat olleen muutenkin tyytyväisiä, ja monet kehräsivät Hilma Aaltoselle uskollisesti useita vuosia. Tyrväässä jopa vakuutettiin myöhemmin, että karvalangan kehrääjät ”voivat hyvin, työtä tehtiin kilvassa”, ja ke-
huttiin: ”Se oli rahantuloa aina kun langat vei kutomolle!”²⁸

Vähään voitiin siis tyytyä vielä itsenäisen Suomen alkuvuosina, kun vastapainona oli vakinaisen ansion saanti. Kudottajat ja kutomot maksoivat puolestaan mahdollisimman huonosti, kun kehrääjiä oli hyvin saatavissa, joskin palkkataso näkyy ajan mittaan nousseen. Kiikan ja Lappeenrannan mattokutomot saivat kehrääjänsä hyvin pien-tilavaltaisilta seuduilta, joilla sivutuloja tarvittiin kipeästi vielä 1930-luvullakin. Sen sijaan on täysi syy kysyä, riittikö Porvoon pitäjässä, aivan lähellä Helsinkiä, enää vuoden 1910 tienoilla kehrääjiä niillä

.....

25 Tied. 1893 s. 26; Kuoppamäki 1908 s. 153, 164–166.

26 Laine PL 1949.

27 Kuoppamäki 1908 s. 153; Tied. 1990 Meeri Haiko.

28 Laine PL 1949; Tied. 1990 Sylvi Hakala. Kyseisiä vanhojen tyrvääläisten lausuntoja ei voitane tulkita ironiaksi, niin kuin joku voisi ehkä ajatella.

palkoilla, joita matonkudottajat katsoivat voivansa maksaa. Otaksun karvalankamattojen kudonnan tyrehtyneen siellä pikemminkin keh-
rääjien loppumiseen kuin lehmänkarvojen huonontumiseen, jota joku
aikalainen piti pääsyynä.²⁹

NEULETYÖT

Silmukoita tehden tapahtuvaa kudontaa on nimitetty käsityöoppais-
sa jo kauan neulomiseksi lähinnä Etelä-Karjalassa käytetyn termin
mukaisesti. Se on tavallaan harhaanjohtava viitatessaan kinnasneu-
lan käyttöön työväliseinä. Tämä todellinen neulominen tunnettiin
maassamme ainakin 1300-luvulta lähtien, mutta lännestä 1600-luvulla
tuodun puikoilla kutomisen vallatessa alaa kinnasneula väistyi. Lo-
pulta sitä käytettiin yleisesti vain Karjalassa, muualla melko harvoissa
pitäjissä, etupäässä Pohjois-Suomessa. Taipuisat sanat neulominen ja
neuletyöt ovat kuitenkin juurtuneet alan kielenkäyttöön, eikä voita-
ne sanoa, että karjalaisia termejä olisi yleiskielessä liikaa. Silti on
toki lupa puhua neulomisen ohella myös puikoin eli kudinvartain ku-
tomisesta.³⁰

187

Hieman sekoittavia ovat myös niiden tärkeiden neuleteosten ni-
mitykset, joita on sanottu paikoin lapasiksi, toisaalla vanttuiksi, tum-
puiksi tai rasoiksi ja Itä-Suomessa yleisesti kintaiksi. Lappeenrannan
seutukunnalla ja laajemmaltikin Karjalassa nimitykset ovat sikäli eri-
koistuneet, että puikoin neulotut villakäsineet ovat lapaset, mutta
”neulalla pujottelemalla” tehtyjä sanotaan kintaiksi.³¹ Koska näillä
villakäsineillä ei ole vakiintunutta yleiskielistä nimeä enempää kuin
monilla muillakaan perinteellisen maaseutukulttuurin esineillä, käy-
tän niistä samaa sanaa kuin lähteessä on kulloinkin käytetty.

Autonomian ajan alkupuolella puikoin neulonta tuli yleiseksi suu-
rimmassa osassa Suomea, mutta tuotteiden myynnistä on mainitta-
vasti tietoja vain kahdelta seudulta. Varsinais-Suomessa, Aurajoesta
länteen niitä kudottiin paljon, ja sukkaa vietiin sieltä suuret määrät
ulkomaille, ensin Ruotsiin, sitten Venäjälle. Tällä seudulla neuletoi-
den kudonta myytäväksi oli vanhaa perua; etenkin pieni Naantalin
kaupunki oli jo 1700-luvulla siitä kuuluisa. Vehmaalla eli vielä 1930-
luvulla perimätieto sadan vuoden takaisesta ajasta, jolloin sukkaa oli
viety Rautilan satamasta paaleiksi pakattuina Tukholmaan ja niitä oli-
vat kutoneet miehetkin.

29 Ks. edellä s. 161–162.

30 Vuorela 1975 s. 594–596; Kaukonen 1960 s. 45; Kaukonen 1984.

31 Tied. 1990 Vilma Jurvanen.

Toinen alue, jolta sukkiä ja ehkä muitakin neuletöitä myytiin viimeistään 1800-luvun keskivaiheilla huomattavasti, oli Pohjanmaalla, missä se ulottui Kalajokilaaksosta ainakin Siikajoen varrelle. Pääosasta Länsi-Suomea ei juuri ole vanhoja tietoja neuletöiden myynnistä, ja sama koskee koko Savoä ja Karjalaa.³²

Myöhemmältä ajalta vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastaukset osoittavat neuletöitä myydyn jonkin verran pääosasta maata, myös hyvin laajalti Itä-Suomesta. Ahvenanmaalta, Karjalan kannakselta, ortodoksisesta Karjalasta ja Lapista niitä ei kuitenkaan myyty kuin nimeksi.³³ Muissa kirjallisissa lähteissä on pääosasta maata yhä hyvin vähän tietoja neuletöiden myynnistä. Kun kotiteollisuudesta on autonomian loppujaksolta muuten hyvä lähdeaineisto, katson tämän osoittavan, ettei neuleita yleensä myytykään paljon. Poikkeuksena olivat kumminkin tietyt seudut, jotka esittelen seuraavassa.

Varsinais-Suomen länsiosassa oli tärkeä neuletyöseutu kuten aikaisemminkin. Se alkoi rannikolta: Uudeltakirkolta (Kalannista), Lohjalahdelta ja Taivassalosta, joista on tosin vain lyhyet maininnat neuletöiden myynnistä. Vehmaalta on vuosilta 1868–1911 lukuisia tietoja, jotka osoittavat sukkipuikkoja käytetyn siellä yhä hyvin ahkerasti. Vuonna 1893 arvioitiin sukkiä myytävän Vehmaalta vähintään 12 000 paria vuodessa. Vuoden 1903 tiedustelun vehmaalainen vastaaja, joka ei muuten harrastanut suuria lukuja, arvioi 250 naisen kutovan neuletöitä myytäväksi, ja 1911 kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen tiesi Vehmaalta myytävän vuosittain sukkiä 20 000 markan arvosta.³⁴

Mynämäestä on luotettavia mutta ylimalkaisia tietoja sukkiä myynnistä 1860-luvulta vuoteen 1893, ja 1800-luvun lopulla niitä sanotaan myydyn myös Lemusta, jota perimätieto on pitänyt suurena sukkipitäjänä, samoin Raisiosta ja Askaisista, vähän myös Velkuasta. Askaisten sukankudonnasta on vakuuttavia tietoja vielä vuodelta 1905.³⁵ Nousiaisista myytiin jonkin verran sukkiä vielä 1900-luvun alussa, ja Merimaskussa ja Rymättylässä sukankudonta oli merkittävä elinkeino. Merimaskusta kerrottiin 1887 sen olevan talvisin tilattoman väestön naisten päätyönä ja heidän pääasiallisena toimeentulon lähteenään. Varsinais-Suomen itäosasta ei sen sijaan ole

32 Virrankoski 1963 s. 217–233; Haavio 1975 s. 169–170.

33 Tied. 1903.

34 STS Handlingar 1868 s. 98; Tied. 1887, 1893 s. 24–25 ja 1903; Kuoppamäki 1911a s. 14.

35 Virrankoski 1963 s. 220; Tied. 1887, 1893 s. 23–25 ja 1905; Ansas 1962 s. 9.

kuin yksi maininnan arvoinen tieto neuletöistä: Uskelassa sanottiin 1893 kudottavan sukkiä huomattavasti myytäväksi.³⁶

Naantalın kaupungin maineikas sukankudonta oli maistraatin vuosia 1866–70 koskevan kertomuksen mukaan vähentynyt huomattavasti, eikä sukkiä ollut enää viety ulkomaille. Kriisi, johon Naantalın sukankudonta oli joutunut 1830-luvun lopulla Ruotsiin suuntautuneen viennin loputtua, oli siis syventynyt, ja sama kehitys jatkui seuraavilla vuosikymmenillä. Naantalın sukankudonnasta on tosin tietoja vuosisadan loppuun saakka, mutta sen tuotoksi mainittiin 1880-luvulla vain muutamia satoja markkoja vuodessa ja 1901 sen sanottiin olevan vähäpätöistä. Vuonna 1913 kerrottiin sanomalehdessä Naantalın sukankudonnan loppuneen ansiotyönä, ja Suomenmaa-teos vahvisti tämän 1921.³⁷ Naantalın kuuluisat nuket tehdään neulomalla, mutta niistä kerrotaan ommeltujen nukkien yhteydessä.

Neulonnan tuotteina mainittiin Varsinais-Suomessa miltei aina pelkästään sukat, jotka olivat olleet varhemminkin neuletöistä verrattomasti tärkein myyntiartikkeli. Vain Vehmaalta ja Lokalahdelta kerrottiin myytävän myös villapaitoja. Sukkien raaka-aine mainittiin ani harvoin, ja se oli silloin aina villa, mutta nähtävästi tiedustelujen vastaajat pitivät itsestään selvänä, että kysymyksessä olivat villasukat.

Kutojien yhteiskunnallisesta asemasta on lähes yhdenmukaisia tietoja: he olivat tilattomaan väestöön kuuluvia naisia. Vain Rymättylässä kerrottiin 1887 osan sukankutojista olevan talojen naisväkeä. Askaisista kerrottiin 1905, että tilaton väki kutoi sukkiä talvisin ja puhdetöinä, vähävoimaiset ja ulkotöihin tottumattomat koko vuodenkin, siis päätyönään. Lemusta ja Naantalista on säilynyt perimätietoa, jonka mukaan pienet tytöt ja pojatkin kutoivat vielä 1800-luvun lopulla sukkiä.

Sukkiien myynnissä käytetystä menettelystä on jokunen tieto 1800-luvun lopulta. Sen hoitivat välittäjät, joina mainittiin usein pitäjien maakauppiaat ja Merimaskussa myös laivurit (skutskeppare). Sukkiä vietiin Suomen rannikkokaupunkeihin, joista nimettiin usein Turku, joskus myös Helsinki. Lokalahdelta vietiin sukkiä eniten Uuteenkauppunkiin ja Raumalle.³⁸ Sukkiien vienti Venäjälle, joka oli ollut run-

.....

36 Tied. 1887 ja 1893 s. 25; TPLA, Rymättylän nimismiehen kertomus 1899; Heino 1980 s. 141.

37 TPLA, Naantalın maistraatin kertomukset 1866–70 ja 1901; Tied. 1893 s. 23–25; Virrankoski 1963 s. 219, 227; Innamaa 1965 s. 97; Kyläkirjaston Kuvalehti, A-sarja 1913 s. 188; Suomenmaa III (1921) s. 502.

38 Tied. 1887 ja 1905; Ansas 1962 s. 9; Kotiteollisuus 1944 s. 23; mst. Irja Aarnio.

saimmillaan Krimin sodan jälkeisinä vuosina, vielä 1861–65 keskimäärin lähes 48 000 paria, alkoi sitten nopeasti kuihtua. Vuotuinen keskivienti oli 1867–70 vain 23 770 sukkaparia ja 1871–76 enää 2 946 paria vuodessa; 1877–78 keskiarvo jäi alle sadan parin. Merimaskusta on vielä vuodelta 1887 yksinäinen tieto, että villasukkia vietiin Pietariin.³⁹

Vientitilasto voi olla hieman puutteellinen, mutta sukkienviennin jatkuva ja nopea vähentyminen oli todellista. Kun Venäjälle vietyt sukat olivat varmasti lähes kaikki peräisin Varsinais-Suomesta kuten ennenkin, viennin ehtyminen oli kova isku tämän maakunnan sukkakutojille. Tuon ajan lähteissä ei kuitenkaan pohdita tätä asiaa eikä sen syitä. Sukkien aikaisempi vienti Ruotsiin oli tukehtunut tullikorotuksiin, mutta vienti Venäjälle ei kärsinyt niistä vaan ilmeisesti teollisuustuotteiden kasvavasta kilpailusta. Suomeenkin syntyi 1850-luvun alussa sukkateollisuutta, jonka tuotanto oli tosin vielä 1870-luvullakin vaatimatonta, mutta Pietarissa tämä ala lienee kehittynyt nopeammin.⁴⁰

Muualta Etelä-Suomesta on autonomian loppujaksolta harvoja maininnan arvoisia tietoja neuletoiden myynnistä. Ahvenanmaalta ilmoitettiin Eckeröstä 1905, että tilattomat naiset kutoivat sukkiä tilaustyönä omaan pitäjään tehden sitä talvisin sekä puhdetöinä syksyin kevään. Satakunnasta mainittiin 1893 Laviasta myytävien vanttuja ja sukkiä, ja Kankaanpäässä oli Niinisalon kauppias F.O. Siren välittänyt 1912 myyntiin 200 paria sukkiä, 425 paria lapasia ja 140 villapaitaa.⁴¹ Savosta kerrottiin Pieksämäellä kudotun vuonna 1906 sukkiä myyntiin monissa kylissä, yhteensä 582 paria, joista pääosan ostivat kirkonkylässä toimivat kudonnan kustantajat.⁴²

Etelä-Karjalassa kuuluivat Lemminkäisen kirkonkylän neuletoissa myös neuletyöt: 1905 kerrottiin, että siellä oli parinkymmenen vuoden ajan neulottu myytäväksi sukkiä ja lapasia. Niitä tekivät talojen naisväki ja itselliset etupäässä talvisin, ja menekki oli hyvä Lappeenrannan ja Viipurin torilla. Vuoden 1903 kyselyn lemmläinen vastaaja ilmoitti sadan naisen neulovan myytäväksi sukkiä ja muita neuletoita, ja kun hän ei muuten harrastanut suuria lukuja, tämäkin tieto osoittaa neulonnan huomattavaa merkitystä. Rautjärveltä saman kyselyn vas-

39 Virrankoski 1963 s. 229; SVT I:2–5; Tied. 1887.

40 Kovero 1928 s. 315; Schybergson 1974 s. 83.

41 Tied. 1893 s. 23 ja 1905; Päivike 1913.

42 Kuoppamäki 1908 s. 234–237.

taaja kertoi, koetettuaan selvästi perehtyä asiaan, että 15 naista neuloi kaupaksi sukkiä ja 21 lapasia.⁴³

Laatokan-Karjalassa myytiin Kurkijoelta 1800-luvun lopulla sukkiä maakauppiaiden välittämänä. Sortavalan pitäjstä vastattiin vuoden 1905 kyselyyn, että tilattoman väen ja pikkutalojen naiset olivat jo kauan tehneet talvisin neuletöitä myytäväksi, loiset myös syksyin kevään. Tuotteet olivat sukkiä, kintaita, vöitä ja ”kaulavaatteita”. Niitä myytiin Sortavalan markkinoilla ja toripäivillä, ja menekki oli hyvä; etenkin Venäjän karjalaiset ostivat niitä innokkaasti. Vähän pohjoisempaa on vuodelta 1893 tieto, että Kiteeltä myytiin sukkiä.⁴⁴

Etelä-Pohjanmaalla tehtiin Korsnäsin rannikkopitäjässä jo 1800-luvun lopulla tilaustyönä sittemmin kuuluisiksi tulleita, ihmeen kausiä villapaitoja, ”korsnäströjör” eli kuten pitäjässä sanottiin vanhasaan ”stickatröjör”. Korsnäsinpaita neulotaan pääasiallisesti puikoin, mutta hartiakappale, helma ja hihansuut tehdään virkkaamalla. Joka kylässä oli röijymestari, joka tuli useimmiten tilaajan taloon ja virkasi vaikeat, kuviolliset osat itse mutta neulotti yleensä talon naisilla muun osan paitaa. Nämä suuritöiset villapaidat, joita tiedetään tehdyn jo 1850-luvulla, kuuluivat miesten ja varakkaiden naistenkin pyhäpukuun, mutta niiden menekki oli toistaiseksi paikallinen.⁴⁵

Muualta Pohjanmaan eteläosasta on kuten 1800-luvun alkupuoleltaikin hajatietoja neuletöiden myynnistä, autonomian loppujaksolta Vähstäkyröstä, Ilmajoelta, Vöyryltä ja Uudenkaarlepyyn pitäjstä. Kauhavalainen kustantaja Loviisa Ekman osti ainakin 1910-luvulla paljon vanhojen naisten kutomia villasukkiä ja lapasia ja myi niitä kankaiden ohella. Samaan tapaan Pietarsaareen siirtynyt kruunupyyläinen kudottaja Sofia Sund välitti 1910-luvulla sukkiä ja lapasia, joista ainakin osa oli epäilemättä kudottu hänen kotipitäjässään.⁴⁶

Pohjoisempana säilyi Kalajoen, Pyhäjoen ja Siikajoen varsilla perinteellinen villateosten neulonta vahvana autonomian ajan lopulle asti. Kalajokilaaksosta niitä lienee myyty joka pitäjstä, vaikka joistakin on vain ylimalkaisia tietoja sukkiä myymisestä. Neuletöitä myytiin seudun kauppiaalle ja vietiin Oulun ja Raahen markkinoille, jonkin verran Kokkolaankin.

Alavieskasta annettiin 1905 lähempiä tietoja, joiden mukaan sukkiä ja ”villanuttujen” kudonta oli ollut vanhastaan yleistä ja kasva-

43 Tied. 1903 ja 1905. Sana ”lapaset” on tässä peräisin kyselylomakkeesta eikä osoita neulontamenetelmää niin kuin seudun murteessa.

44 Tied. 1887, 1893 s. 23 ja 1905.

45 Dahl 1934 s. 163–165; Heikel 1934 s. 139–141.

46 ÄU 17.10.1867; Tied. 1893 s. 25; Lönnqvist 1972 s. 312–313; Hem och härd 14.3.1936; mst. Elvi Somppi.

nut yhä runsaammaksi, niin että niitä vietiin etenkin 1870-luvulla suuret määrät Ouluun ja Tornioon. Sekä talojen naisväki että tilattomat kutoivat Alavieskassa neuletuotteita muun työn ohella etenkin talvisin. 1800-luvun lopulla tehdastuotteet olivat kuitenkin vähentäneet neuletöiden kysyntää ja niiden kudonta oli vähentynyt huomattavasti. Nivalasta vastasi vuoden 1903 kyselyyn talollinen August Wilkuna, joka kerrottuaan noin sadan naisen kutovan myytäväksi sukkia ja muita neuletöitä jatkoi: ”Sukkain kaupaksiteko on niin yleistä, että ilmoitettu summa on pikemminkin vähän. Sitä harjoittaa melkein kaikki talollisten vaimot. Sukkija lähedettään paljo maailman markkinoille.”

Pyhäjoen varrella neuletöitä tehtiin runsaasti ainakin Pyhäjoella, Merijärvellä ja Oulaisissa. ”Vanttuuta ja Sukkija valmistetaan kunnassamme satoja pareja vuotesa”, kirjoitettiin 1903 Pyhäjoelta, ja Merijärvellä kerrottiin 1905 talojen naisväen ja tilattomien kutovan sukkia myyntiin talvisin sekä syys- ja kevätpuhteilla. Suuri osa tuotteista myytiin omassa pitäjässä, ilmeisesti maakauppiaille, mutta niitä vietiin myös Raahan, Oulun ja Kalajoen markkinoille. Siikajokilaaksosta on tietoja villasukkien myynnistä parhaiten Paavolasta ja Rantsilasta, jossa kerrottiin 1887 itsellisten kutovan niitä ja myyvän Raahan, Oulun ja Rantsilan markkinoilla.⁴⁷

Raahan Soveliusten suvussa, joka oli kauan omistanut vanhan Langin kauppahuoneen, on säilynyt muistitietoa neuletuotteiden kaupasta. Liikkeessä kerrottiin 1920-luvulla, että syysmarkkinoille tulleissa pauhapaateissa oli ollut aikaisemmin suolakalan ohella paljon neuletöitä: sukkia, vanttuuta, villapaitoja ja kaulahuiveja. Nämä isot verkkoventteet olivat tulleet etupäässä Siikajoelta, Pyhäjoelta ja Kalajoelta. Langin kauppahuone oli ostanut maalaisilta valtavat määrät villasukkia ja vanttuuta, jotka oli lähetetty Pohjois-Suomen ja Lapin kauppiaille, ja nämä olivat myyneet niitä muun muassa suurille metsätyömaille. Ajan mittaan neuletöiden välitys oli kuitenkin taantunut tuntuvasti.⁴⁸

Hailuodon kuulusta villapitäjästä myytiin neuletöitä jo 1800-luvun lopulla ja lienee myyty paljon varhemminkin, vaikka kehnot lähteet eivät valaise asiaa. Sukkiakin ja ”vanttuja” myytiin paljon, mutta hailuotolaisten erikoistuotteena mainittiin jo 1887 villapaidat, joita saannottiin Luodossa ”tikku-rukkijiksi”, puikoin kudonta kun oli Pohjanmaalla laajalla alueella ”tikkaamista”. Hailuotolainen villapaita, jota nimettiin mannermaalla kunnioittaen ”luotolaiseksi” oli tekotavataan erikoinen, kymmenellä puikolla ”ympäri kudottu” ja sen ansi-

47 Tied. 1887, 1893 s. 23–24, 1903 ja 1905; Paulaharju S 1925 s. 230.

48 Tied. 1990 P.H. Sovio.

osta paksu ja kestävä. Se oli ”merellä kalalla ja hylkeenpyynnissä verraton suoja” (Lauri Järvi), ja myös savottamiehet pitivät luotolaista suuressa arvossa kaataessaan ja ajaessaan puita pakkasella.

Autonomian ajalla neuletöitä myivät Hailuodosta sekä talollisperheiden naiset että itselliset. Taloissa kudottiin omista langoista, mökkeissä ostovilloista. Maineikkaita neuletöiden kutojia olivat talontytöt Eriika (s. 1873) ja Kaisa Hahto (s. 1879) Kirkonkylästä ja emäntä Tilda Kittilä (s. 1850) Ojakylästä sekä päätyökseen kutovat itselliset Maria Kesti (s. 1853) Ojakylästä ja Kaisa Fisk (s. 1853) Isostakylästä. Muistitieto lisää vielä kaksi Ojakylän kutojaa: palstatilalliset Sofia Vesan (1873–1953) ja Selma Hoffmanin (1872–1951), jotka tekivät paljon tikkutröijyjä ja muita neuletuotteita. Neuletöiden myyntiarvot eivät olleet kotiteollisuuskyselyn vastauksen mukaan suuren suuret: vuodessa oli ansaittu vain 100 markkaa henkeen, Kaisa Fisk sentään 150 markkaa.

”Luotolaisia” tehtiin 1900-luvun alussa joskus tilauksesta, mutta suuri osa niistä ja muista neuletöistä myytiin Oulussa, etenkin syys- ja joulumarkkinoilla. Edullisempaa oli kumminkin viedä niitä pohjoisemmaksi, missä maksettiin paremmin. Ruotsin puolelle villatarvaimia oli salakuljetettu silakanpyyntiretkillä, joita hailuotolaiset tekivät 1890-luvulle asti Perämeren pohjoisille ulappasaarille Maluriin ja Sanskerille, ja siellä oli saatu kaikkein parhaat hinnat.⁴⁹

193

Suomessa oli siis autonomian ajan lopulla kaksi laajahkoa aluetta, joilla neuletöitä tehtiin runsaasti myyntiä varten: Varsinais-Suomen länsiosa ja Pohjois-Pohjanmaa Kalajoen varrelta Siikajoen keskijuoksulle ja Hailuotoon. Kummallakin taholla neuletöiden myynti oli vanhaa perinnettä, joka liittyi runsaaseen lampaiden pitämiseen. Varsinais-Suomen länsiosassa tämäkin oli hyvin vanhaa perua, ja myös Pohjanmaalla oli vanhastaan paljon lampaita. Pohjoisen neuletyöpitäjistä Hailuoto poikkesi vielä selvästi muusta maakunnasta: siellä lampaita oli jo Ruotsin-ajan lopulla parikymmentä päätä taloa kohti.⁵⁰ Edellä on kehruuta käsiteltäessä todettu Kalajokilaakson ja Hailuodon lampaanhoidon voimakkuus myös autonomian ajan lopulla.

Neuletöiden ja muiden villatuotteiden myynti saattoi säilyttää lampaanhoidon perinnettä Varsinais-Suomen länsiosassa, sillä vielä 1910 tehdyn tilaston mukaan siellä oli lampaita asukasta kohti paljon enemmän kuin Aurajoen itäpuolisissa pitäjissä. Varsinais-Suomen länsiosan veroista lammassetua olivat Etelä-Karjalan neuletyöpitäjät Lemi

49 Tied. 1887, 1912–14, 1945 ja 1990 Iida Rapinoja; Paulaharju S 1914 s. 47; Schultz 1930 s. 94, 97–98; Järvi Lauri 1949 s. 77; Husso 1972.

50 Virrankoski 1955 s. 574–575; Virrankoski 1963 s. 212–215.

ja Rautjärvi, joskaan ne eivät poikenneet lammasluvultaan kovin selvästi ympäristöstä. Villaa oli joka tapauksessa runsaasti käytettävissä.⁵¹

Neuletöiden myynnin toinen tärkeä edellytys oli tavallista parempi menekki. Varsinais-Suomessa se perustui vanhoista ajoista 1860-luvulle saakka paljolti naapurimaiden markkinoihin, joskin neuletyöt tekivät kauppansa myös Etelä-Suomen rannikkokaupungeissa. Todetakaan, että niitä ei tehty Uudellamaalla paljoakaan myyntiä varten. Villatuotteiden neulonnan kehityksestä Varsinais-Suomessa ei saa autonomian ajan loppujaksolta aivan selvää kuvaa lukuun ottamatta Naantalın kaupunkia, jossa tämä elinkeino kerta kaikkiaan näivettyi ja hävisi. Maaseudulla neulonta oli jäänyt etupäässä tilattomien ansiotyöksi, mikä myös viittaa kannattavuuden alenemiseen.

Pohjanmaan keskiosan villasukkien myynnistä ei ole lähempiä tietoja ennen kuin autonomian ajan lopulta, jolloin paras markkina-alue oli ylempänä Pohjois-Suomessa. Siellä avattiin 1870-luvulta lähtien lukuisia suuria metsätyömaita, ja niillähän villateoksia tarvittiin eikä useimmilla jätkillä ollut lähimailla omaisia niitä neulomassa. Epäilemättä juuri pohjoisen metsätyöt aiheuttivat sen neuletöiden menekin kasvun, jota Alavieskassa muisteltiin 1900-luvun alussa. Mitä tulee Hailuotoon, ”tikkuröijyjen” kysyntä perustui niiden poikkeukselliseen tekotapaan, jonka Luodon naiset olivat jostakin omaksuneet.

Neuletuotteiden hinnoista on lähteissä kovin vähän tietoja. Suomen Naisliitto arvioi 1894, että sukkaparin kudonnasta ansaitsi 40–75 penniä, lapasparista hieman vähemmän. Muistitiedon mukaan etevä kutoja neuloi vanhan ajan pitkiä sukkia parin päivässä, ja sama aika meni kinnasparin neulontaan.⁵² Näitä tietoja ei uskalla yleistää, mutta todetakaan silti, että 1894 mainitut ansiot olivat niiden mukaan aika pienet. Silloin elettiin tosin pahaa lamakautta. Korsnäsin villapaidan neulontaan ja virkkaamiseen on sanottu kuluneen kolme viikkoa, ja siitä jäi päiväansioksi kultamarkan aikaan vain 25 penniä, siis erittäin vähän, mutta tähän olisi lisättävä talossa työskentelevän röijymestarin saama ruoka. Oman talon villoista neulottaessa myytiin työn lisäksi arvokasta raaka-ainetta, ja sen takia neuletöitä tehtiin Karjalassa ja Pohjanmaalla myytäväksi taloissakin eikä vain itsellisten mökeissä.

Ansiokotiteollisuutena harjoitetun neuletyön kehityksestä 1920- ja 1930-luvulla on heikonlaiset lähteet. Jonkin verran arvoa on vuoden

51 Suomenmaa III (1921) ja V (1923), passim.

52 Tied. 1893 s. 31 ja 1990 Aira Pohjonen, Anna Kosunen.

1945 kotiteollisuuskyselyssä arvioiduilla neuletyön tekijöiden luvuilla. Kunkin maakunnallisen kotiteollisuusyhdistyksen alueella arvioitiin sivuansioikseen neulovia naisia olevan yleensä joitakin kymmeniä, ja sen nojalla heitä voitaneen päätellä olleen muutama pitäjää kohti. Arviot voivat kyllä olla tuntuvasti liian pieniä. Toisaalta osa vastaajista lienee sekoittanut joukkoon konekutojia, joiden erikseen ilmoitetut luvut ovat epäilyttävän pienet.⁵³

Tällainen aika vähäpätöinen kotiteollisuus ei ymmärrettävästi jättänyt paljon jälkiä muihin lähteisiin, ja varsinkin 1930-luvulta onkin käytettävissä vain hajanaista muistitietoa pitkin Suomea. Enimmäkseen ne koskevat mökin mummoja tai pikkutilan emäntiä, jotka tekivät neuletöitä taloihin tilauksesta, teettäjän langoista. Muutama esimerkki sisämaasta riittänee.

Ylöjärven Pengonpohjassa Miina Lehtonen kutoi sukkia ja kiviokkaita lapasia myytäväksi ja kutoi vanhastaan yleiseen tapaan myös kävellessään, lankakerä esiliinan taskussa. Kivijärvellä metsätyömiehen vaimo Milja Möttönen (s. 1902) oli taitava sukankutoja mutta kutoi oman pikkutilan töiden takia vain talvisin. Osapalkaksi hän sai hevosen maksutta lainaksi jostakin kylän talosta sitä tarvitessaan. Heinävedellä kierteli taloissa hieroja, kuppari ja etevä sukankutoja Maria Kervinen, jolla oli kulkiessa lankakerä käsivarressaan ohuen rautalangan kannattamana. Lapinlahdella työmiehen vaimo Fredrika Kiimalainen (1878–1953) kävi kesäisin päivämiehenä taloissa ja neuloi talvisin sukkia, kintaita ja muita neuletöitä. Palkaksi emännät antoivat kutojille rahan ohella ruokatarpeita.⁵⁴

Vain muutamassa tapauksessa on viitteitä verraten runsaasta neuletöiden teosta perinteellisin välinein. Varsinais-Suomesta ei ole tältä aikakaudelta enää paljon kertomista. Suomenmaa-teoksen paikallinen avustaja väitti Vehmaalta myydyn vielä 1920-luvun alussa paljon sukkia, mutta jo 1930-luvun alkupuolelle mennessä pitäjän sukankudonta näyttää siirtyneen historiaan. Taivassalosta myytiin 1920-luvulla jonkin verran villasukkia nimenomaan Vehmaalle, jossa oli kivilouhoksien ja 1920-luvun alussa myös Uudenkaupungin radan rakentamisen takia paljon yksinäisiä, sukkia tarvitsevia työmiehiä.⁵⁵

Muualta Etelä-Suomesta on Karjalaa lukuun ottamatta 1920- ja 1930-luvulta niukalti tietoja neuletöistä ansiokotiteollisuutena. Kokemäellä kerrottiin 1921 varsinkin Villiön kylässä kudottavan paljon sukkia. Orimattilassa oli vielä 1930-luvun lopulla ainakin Mus-

.....

53 Tied. 1945.

54 Tied. 1990 Annikki Tukiainen, Aira Pohjonen, Helmi Pesonen, Mirja Nuutinen.

55 Suomenmaa III (1921) s. 51; Haavio 1975 s. 169–170; Tied. 1990 Kerttu Ahvisto.

tajärvellä ja Luhtikylässä useita kutojia, jotka tekivät sivuansioikseen neuletoita myyntiin, muun muassa kirjokintaita ja myssyjä eräälle lah- telaiselle liikkeelle. Lavansaaressa muutamat naiset neuloivat 1930- luvulla lisäansioikseen kirjokintaita ja sukkiä Suomen mannermaal- le myytäväksi; joku teki villapaitojakin tilaustyönä teettäjien langoista eräisiin Koiviston taloihin.⁵⁶

Joistakin Karjalan pitäjistä on vielä 1930-luvulta merkittäviä tie- toja neuletoiden myynnistä, usein samoista kuin jo autonomian ajal- la. Lemillä perinne jatkui vahvana: monessa kylässä kuten Uimin- niemellä, Suontakaisissa ja Kurkelassa neulottiin villaisia sukkiä, neulakintaita, puikoin neulottuja lapasia ja kaulahuiveja Lappeenran- nan ja Viipurin torilla myytäväksi. Viipurin markkinoille tuli metsä- työmailta ”urakkaostajia”, jotka ostivat villateoksia tukussa myydäk- seen ne edelleen metsätöyläisille.

Karjalan neuletuotteet tehtiin ilmeisesti suureksi osaksi taloissa, joissa ainakin tyttäret neuloivat saadakseen omaa rahaa. Lappeenran- talainen kutomaliike Kotiteollisuus Oy. Orkamo neulotti sotavuosiin asti lapasia Lemin, Savitaipaleen ja Taipalsaaren naisilla kustannus- työnä antaen langat ja mallit ja maksaen työpalkat. Niinpä nuori Tai- palsaaren tyttö Vilma Jurvanen (s. 1922) neuloi vuoden 1940 vai- heilla yhtenä talvena Orkamolle 90 paria lapasia.⁵⁷ Rautjärvellä ker- rottiin vielä 1923 sukkiä ja lapasia neulottavan myytäväksi, ja jois- sakin taloissa tämä jatkui 1930-luvullekin. Torsansalon Lapakon ta- lossa neulottiin vielä silloin sukkiä ja neulakintaita, joita emäntä kävi myymässä Imatran torilla.

Kirvusta vietiin Viipurin talvimarkkinoille käsin neulottuja suk- kia, lapasia ja neulakintaita sekä villapaitoja. Pitäjässä näet pidettiin yhä paljon lampaita, ja villatavaroiden menekki oli Viipurissa hyvä. Kurkijoella oli yhä joka kylässä ”mökin naisia”, jotka kävivät kesällä maatöissä mutta talvisin neuloivat myytäväksi sukkiä ja kintaita. Ki- teen neulontaperinteen jatkajia oli liikuntakyvytön mutta tervekäti- nen Aili Perttula (1900–41), joka neuloi tilaustyönä satoja pareja la- pasia sekä sukkiä, villapaitoja ja muita neuletoita.⁵⁸ Neulakintaita on tehty vielä 1900-luvulla vähinsä myyntiä varten monissakin Karja- lan pitäjissä, myös maakunnan pohjoisosassa. Torpparien ja mökki- läisten vaimot sekä leskiemännät näyttävät neuloneen niitä sivuan- sioikseen.⁵⁹

56 Suomenmaa III (1921) s. 411; Tied. 1990 Aino Huisko, Maija Mäkynen.

57 Tied. 1990 Meeri Haiko, Vilma Jurvanen, Helka Lattu, Helga Pekkanen.

58 Suomenmaa V (1923) s. 156; Tied. 1990 Mari-Anna Aaltonen, Anna Suhonen, Martta Toropainen, Kerttu Varpa.

59 Kaukonen 1960 s. 45–47. Tiedot perustuvat 1957 tehtyyn kansatieteelliseen tiedusteluun.

Pohjanmaan neuletöitä koskevat tiedot ovat sulaneet itsenäisyyden ajalle tultaessa aika vähiin. Korsnäsin värikkäitä villapaitoja neulottiin edelleen 1930-luvulla. Ainoa niiden tekijä kirkonkylässä oli tuolloin Klara Sofia Björkström (s. 1865), kun häntä vanhempi Greta Stina Rein (s. 1850) ei enää jaksanut. Paidasta sai 1930-luvun puolivälissä työpalkkaa 75–100 markkaa, ja kun siihen kului yksin tehden kolme viikkoa, päivänsioksi jäi vain 4,50–6 mk, erittäin vähän niin kuin aikaisemminkin. Ilmeisesti näitä kauniita paitoja ei saatu vielä myydyksi omaa pitäjää laajemmalle. Myöhemmin Korsnäsin villapaidat ovat tulleet aiheellisesti kuuluisiksi, ja niitä neulotaan pitäjässä nykyäänkin.⁶⁰

Kälviältä kannattaa mainita talonemäntä, joka teki tilauksesta ”neulavanttuja”, kinnasneulalla tehtyjä villakäsineitä. Vastaava tieto on Puolangalta: nuori tyttö lähetti tekemiään ”neulavanttuita” myytäväksi Kajaanin markkinoille. Tiedot ovat 1910- ja 1920-luvulta, jolloin kinnasneulaa osattiin vielä käyttää paikoittain Keski-Pohjanmaalla ja Pohjois-Suomessa. Itsenäisyyden ajalle sijoittuvia hajatietoja neulakintaiden myynnistä on sieltä täältä pohjoisen pitäjistä, varsinkin Kai-nuusta ja pari Peräpohjolastakin (Tervola, Alatornio).⁶¹

Pyhäjoella ja Merijärvellä kudottiin vielä 1929 sukkia ja lapsasia myytäväksi. Pyhäjoelta niitä vietiin yhä runsaasti Raahan ja Oulun markkinoille; raahelainen Oy. Johan Lang myi vielä vuoden 1924 vaiheilla melkoisesti maalaisten kutomia villasukkia ja vanttuuta vaikka vähemmän kuin ennen. Ilmeisesti neulonta eli 1920-luvulla ansiotyönä muuallakin Pohjanmaan vanhalla neuletyöalueella kuin Pyhäjoen alajuoksulla, mutta ajan lähdeaineisto on laiha.⁶²

Hailuodossa villatavaroiden neulonta säilyi elinkeinona toisen maailmansodan ohikin. Oulun markkinoilla kaupattiin vielä 1949 ”luotolaisia”, vahvoja villapaitoja, ja myös sukkia ja vanttuuta myytiin yhä santaiselta saarelta. Vuoden 1945 tiedustelun vastaaja nimesi useita Luodon kutojia. Jo 1910-luvulla mainittu Kaisa Hahto, lapsuudesta asti neuletöitä tehnyt etevä kutoja työskenteli yhä, samoin vanhat tikkutröijyn tekijät Liisa Annunen (s. 1865), Kreeta Rundelin (s. 1870) ja Kreeta Sipilä (s. 1876), joka oli kutonut edellistalvena seitsemän suuritöistä villapaitaa. Luotolaisia ja muita neuletöitä tekivät myös Maija Haapala (s. 1886) ja Jenni Rasila (s. 1891), joka kävi kesäisin päiväläisenä taloissa ja kutoi talvella ahkerasti. Nuo-

60 Heikel 1934 s. 139–141.

61 Kaukonen 1960 s. 45 (1957 tehdyn tiedustelun tuloksia); Vuorela 1975 s. 594–595; mst. Ahti V. Pajala; Kurkinen 1992 s. 33.

62 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 78, 90; Tied. 1990 P.H.Sovio (vuodesta 1924 työssä Langilla).

rempiakin luotolaisten kutojia mainittiin, joten perinne näytti jatkuvan.⁶³

Kudinvartaiden ja kinnasneulan rinnalle alkoi 1800-luvun lopulla työntyä uusi neulontaväline: neuloma- eli kutomakone. Suomessa käytettiin kotityössä pitkän aikaa Ruotsissa tehtyä, käsivoimin toimivaa Perssonin konetta, alkuaikoina mielellään sellaista mallia, johon kävi myös paksu kotikehruinen villalanka, kunhan se oli tasaista. Villatuotteiden kudontaan konetta näet pääasiallisesti käytettiin. Neulomakone oli puikkoihin ja kinnasneulaan verraten hyvin mekaaninen työväline mutta samalla koneena aika yksinkertainen, ja sitä käyttäneet ovat pitäneet sillä neulomista ilman muuta käsityönä.⁶⁴

Milloin koneneulontaa harjoitettiin sivuelinkeinona, mikään ei estä lukemasta sitä kotiteollisuuteen, kuten myös aikalaiset yleisesti tekivät. Tämä perinteestä poikkeava työ ei ole kuitenkaan kiinnostanut käsityön tutkijoita, ja siitä on tietoja lähinnä vain eräiden taloudellisesta näkökulmasta tehtyjen kotiteollisuustutkimusten aineistossa. Vuonna 1990 keräämäni muistitieto taas valaisee hyvin koneneulontaa, koska vastaajat lukivat sen arvelematta kotiteollisuuteen.

198

Lähdeaineistoni varhaisimmat tiedot neulomakoneen käytöstä ovat Pohjois-Suomesta. Limingassa oli jo 1900-luvun alkuvuosina kaksi koneella kutojaa, joista naimaton talontytär Gustaava Bisi kirkonkylästä oli saanut opin tähän työhön Oulussa vuoden 1895 vaiheilla. Hänellä kudonta oli pääammattina, kun taas talonemäntä Maria Heiko Ketunmaasta teki sitä sivutoimenaan opittuaan taidon noin 1900. Hänkin ansaitsi koneellaan noin 500 markkaa vuodessa, mikä viittaa aika hyvään päiväansioon. Vielä kaksi pohjoissuomalaista kone-neulojaa mainittiin 1910-luvun alussa Iin Karjalan kylästä ja Kemi-järven kirkolta.

Varhaisin vastaava tieto Etelä-Suomesta on vuodelta 1905: Kullaalla kutoi nimeltä mainitsematon torpanemäntä koneella tehden tilaustyönä villapaitoja, sukkaa ja lasten villavaatteita.⁶⁵ Vuonna 1913 kerätyssä käsityötilastossa on hajatietoja ansiotyönä harjoitetusta koneneulonnasta eri puolilta maata.⁶⁶ Tähän kirjalliset lähdetiedot neulomakoneen käyttäjistä lähimain loppuvat, mutta muistitieto osoittaa vakuuttavasti, että koneneulontaa oli viimeistään 1930-luvulla kohtalaisen yleinen elinkeino. Otan esimerkit Karjalan siirtoväeltä saadusta runsaasta muistitiedosta.

. . . . .

63 Järvi Lauri 1949 s. 77; Husso 1972; Tied. 1945/O1 ja 1990 Iida Rapinoja.

64 Näin esimerkiksi veteliläinen emäntä Aila Haapala, jolta kysyin asiaa 1991.

65 Tied. 1905, 1910–12, 1912–14 ja 1990.

66 Kpt 1913, 7:VI.

Pyhäjärvellä oli 1930-luvulla useita koneneulojia, yksi heistä Noitermaan kylässä asunut kirvesmiehen vaimo, joka neuloi vuodesta 1928 koneella villatuotteita tilaustyönä ja opetti tätä työtä nuorille tytöille. Monessa Kirvun kylässä oli neulomakone, jonka omistaja teki koko kylälle villavaatteita tilaajan langoista. Antrean Koljolassa pik-kutalon emäntä Anna-Maria Hinkkanen ja hänen vanhin tyttärensä tekivät neulomakoneella syksystä keväeseen kuviollisia villatakkeja ja -paitoja tilaajien langoista. Isäntä hoiti karjan nuorempien lasten kanssa, jotta emäntä ja aikuinen tyttö saivat neuloa päivät pitkät. Terijoen Raivolassa muuan talonemäntä neuloi sivutyönään omista langoistaan villapaitoja ja muita tuotteita myytäväksi.⁶⁷

Vastaavia tietoja voisi kertoa paljon muualta Suomesta. Syrjäiseen ja vanhoilliseen Sotkamoon alettiin ostaa 1930-luvulla neulomakoneita, joilla talonemännät ja -tyttäret kutoivat karjanhoidolta jääväl-
lä ajalla naapureillekin muun muassa sukanvarsia ja villapaitoja.⁶⁸ Ilmeisesti konekudonta kannatti kohtalaisen hyvin, koskapa se oli usein talonemäntien ja ammattimiesten vaimojen sivuammattina. Tehtiin enimmäkseen tilaustyötä. Oli myös monia ammattimaisia koneneulojia, mutta hekään eivät näytäneet juuri neuloneen varastoon. Moni neuloja sai alkuopetuksen työhön koneita myyvältä liikkeeltä, joilla oli tapana pitää ostajalle lyhyt ilmainen kurssi. Joskus taas koneneuloja opetti hyvän hyvyyttään työtä toisille. Nähtävästi kysyntä oli niin hyvä, ettei kilpailua tarvinnut pelätä.

Vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun yhteenvedossa mainittiin ansioikseen neulovien ”konekutojien” lukumääriä, mutta ne olivat silminnähävästi liian pieniä. Otaksun useimpien maatalousneuvojen laskeneen arvioissaan neuletöiden tekijät yhteen työvälisestä riippumatta. Muistitiedon nojalla uskallan esittää karkean arvion, että Suomessa oli 1930-luvulla pitäjää kohti keskimäärin viisi naista, joilla oli koneneulonta ansiotyönä. Se ei voi olla ainakaan liikaa enimpien pitäjien ollessa aika laajoja. Koneneulojia oli täten koko maassa 2 500–3 000 henkeä, ammattilaiset ja kotiteollisuuden harjoittajat yhteen laskettuina.⁶⁹

Neulonnan merkitys ansiotyönä väheni 1800-luvun jälkipuolella, ilmeisesti tehdasteollisuuden vaikutuksesta, ja sama kehitys jatkui 1900-luvun ensi vuosikymmenillä, mikäli ajatellaan neulontaa perinteisin välinein. Sen sijalle tuli vähitellen koneneulonta, joka tuotti sa-
.....

67 Tied. 1990 Aura Soronen, Kerttu Varpa, Martta Väisänen, Meeri Tuokko-Mansikka.

68 Tied. 1990 Suoma Väisänen.

69 Tied. 1945, 1990.

moja valmisteita mutta uutta tehokasta välinettä käyttäen. Kaikkeen se ei tosin kelvannut: Korsnäsissä ja Hailuodossa puikoin neulominen säilyi sellaisten tuotteiden ansiosta, joita ei pystytty tekemään konein.

Myös eräissä Karjalan pitäjissä perinteellinen neulonta säilyi tavallista paremmin. Täällä oli osaksi kyseessä neulakintaiden tekeminen niiden ollessa Karjalassa arvostettuja työkintaita,⁷⁰ ja siellä lie-nee ymmärretty hyvin myös puikoin neulottujen tuotteiden arvo. Tosin maalaisväestö arvosti vielä 1930-luvulla muuallakin Suomessa paksusta kotikehruisesta langasta neulottuja sukkiä, lapasia ja villapaitoja, mutta ilmeisesti niitä tehtiin etupäässä omiksi tarpeiksi. Ne sukkapuikkoja käyttävät neulojat, jotka vielä tekivät sitä ansiokseen, olivat vähin poikkeuksin vanhahkoja naisia, jotka pitivät neulontaa sopivan kevyenä työnä ja tyytyivät vaatimattomaan ansioon.

P I T S I T

200

Solmitut pitsit ja ripsut (franssit)

Suomessa käytetyistä pitsien tekotavoista on mainittava ensimmäisenä menetelmä, jossa ei varsinaisesti tarvita työvälineitä, koska pitsi tehdään käsin solmimalla. Tämän tekniikan levinneisyyttä tutkiessaan Keski-Pohjanmaan ripsujen eli franssien hyvä tuntija Bertta Aspfors löysi olennaisesti samanlaisia, ripsuin reunustettuja pitsejä Kreikan museoista, etenkin Rhodokselta, jossa niitä tehdään vielä nykyään.¹ Solmittujen pitsien säilyminen kaukana toisistaan olevilla seuduilla viittaa siihen, että kyseessä on hyvin vanha ja aikoinaan laajalle levinnyt menetelmä. Näitä pitsejä voitaneen tavata muuallakin Euroopan tai Etu-Aasian syrjäseuduilta.

Suomessa pitsien solmiminen tunnettiin vielä 1800-luvulla laajalla alueella maan länsiosassa: Uudeltamaalta ja Kymenlaaksosta Keski-Pohjanmaalle, onpa siitä tietoja Ahvenanmaaltakin ja Tornionlaaksosta. Solmittujen pitsien nimet johtuivat kaikkialla siitä, että niihin tehtiin useimmiten myös koristeelliset ripsut. Niiden mukaan näitä pitsejä kutsuttiin Uudellamaalla tupsuiksi ja Kaakkois-Hämeessä tupsyiksi, muualla Hämeessä ripsuiksi ja rimsuiksi, Etelä-Pohjanmaalla hesuiksi ja Keski-Pohjanmaalla fransseiksi tai fransuiksi, mikä oli

.....

70 Vuorela 1975 s. 595.

1 Aspfors 1992 s. 17–20.

lainaa ruotsinkielisten naapurien termistä fransar. Pitsien solmimisen tekniikassa oli eri seuduilla jonkin verran eroa, mutta se lienee silti samaa ikivanhaa alkuperää.²

1800-luvun lopulle mennessä olivat solmitut pitsit syrjäytyneet lähes kaikkialla Suomessa muulla tavoin tehtyjen tieltä. Niiden solmimisesta ansiotyönä ei ole näiltä ajoilta tietoja muualta kuin Keski-Pohjanmaalta, ja sieltäkin ne olivat häviämässä. Kun käsityönharrastajien huomio alkoi 1920-luvulla kiintyä näihin pitseihin, niillä oli enää vähän elinvoimaa muualla kuin Vetelin pitäjän yläosassa, jossa niitä kutsuttiin fransseiksi. Siellä tehtiin vanhastaan solmimalla myös ripsutonta pitsiä, jota käytettiin välipitsinä.

Keski-Pohjanmaan franssit olivat aina valkoisia, ja niiden aineena oli varhemmin pellavalanka mutta jo 1800-luvun lopulla etupäässä puuvillainen. Lanka ei saa olla kovin ohutta, jotta sitä pystyy sormin käsittelemään. Solmiminen aloitetaan jännittämällä yksi ainoa lanka kahteen pystysuoraan tankoon. Niiden ja tukipuiden muodostamaa telinettä kutsutaan Vetelin yläpitäjässä ”franssikonkariksi”. Työssä käytetään vain kahta perussolmua, ja nekin ovat aivan yksinkertaisia, mutta niitä on paha avata, jos huomaa tehneensä virheen, ja pitsiä on sangen vaikea saada tasaiseksi ja säännölliseksi. Todella hyvä solmintataito edellyttää malliston laajaa tuntemusta ja luovaa mielikuvitusta.

Fransseja ommeltiin Keski-Pohjanmaalla ylimuistoisista ajoista ”franssilakanoiden” reunoihin. Tällainen lakana levitettiin vuodetta pyhäkuntoon laitettaessa peiteraanan alle, niin että franssit näkyivät komeasti raanan reunojen alta, mutta lakanan muu käyttö oli seremoniallista. Se oli vihkiäisissä hääparin yläpuolella olevan katoksen eli ”morsiantaivhan” tärkeänä osana, hautajaisissa vainajan arkun alla, perhejuhlissa joskus pöytäliinana ja kirkossa alttariliinana. Kasteelle vietävä lapsi käärittiin mieluiten franssilakanaan. Tällainen suorastaan rituaalinen käyttökäytä osoittaa franssit ja niillä somistetut lakanat ikivanhaksi perinteeksi.³

Franssien solminta säilyi Keski-Pohjanmaalla 1800-luvun lopulle kohtalaisen hyvin alueella, joka ulottui rannikolla ainakin Kruunupyystä Himangalle ja sisämaahan päin Teerijärvelle, Veteliin, Hal-

.....

2 Ek-Noponen 1935 s. 25–27; Heikinmäki 1962 s. 143; Heikkinen 1980 s. 15; Uola 1981 s. 16–17, 50; Aspfors 1992 s. 9–10.

3 Paulaharju J 1930 s. 52; Heikinmäki 1962; Uola 1981 s. 17; Aspfors 1992 s. 10–13, 40; mst. Tyyne Kirvesmäki, Siviä Korri, Vieno Lassila, Tyyne Määttälä, Anna-Liisa Palosaari ja Impi Väliisaari sekä Laina Saarela, joka esitti kirjoittajalle työnäytöksen. ”Morsiantaivaasta” ja sen historiasta ks. Vilkuna 1964b s. 200–234.

sualle, Ullavaan ja Toholammille. Jokunen yksittäinen franssien solmija oli tämän alueen ulkopuolellakin.⁴ Koko edellä mainitulla alueella lienee tehty fransseja jonkin verran myyntiinkin, mutta useimmista pitäjistä siitä on hyvin niukalti tietoja.

Kruunupyysssä ainakin talonemäntä Maria Björkman kirkonkylästä solmi fransseja tilaustyönä vielä 1910-luvulla, mutta 1920-luvulla niitä tehtiin enintään omiksi tarpeiksi. Lohtajan Marinkaisten kylästä tunnetaan useita merkittäviä franssien solmijoita, joista vanhinta polvea oli taitava Eeva Puutio (1835–1917). Hänen oppilaitaan oli Hilda Järvenpää o.s. Niemi (1886–1982), joka solmi paljon fransseja ja esitteli taitoaan Tampereen maatalousnäyttelyssä 1922 herättäen yleisössä kiinnostusta pitsien solmintaan. Kolmas etevä franssien tekijä oli Maria Korvela o.s. Puutio (1860–1930), Marinkaisista hänkin.⁵

Toholammilla on muistettu etevänä fransujen solmijana Aleksandra (Sandra) Kivimaa o.s. Grön (1864–1912), joka oli syntyisin Kivijärveltä ja muutti 1889 Toholammille. Hän eli mökin emäntänä Määttälän kylässä ja elätti perheensä suureksi osaksi käsityötaidolla. Sandra kutoi silmikkoraanuja ja saaleja, mutta erikoinen mestari hän oli fransujen solmijana. Hän teki niitä tilauksesta lähikyliin mutta joskus kauemminkin, jopa Kokkolaan saakka. Kun Sandra Kivimaan työ näyttää liittyneen täysin keskipohjalaiseen perinteeseen, hän lienee oppinut fransujen solminnan vasta Toholammilla.⁶

Eteläisemmistä sisämaan pitäjistä oli Ullavassa vielä 1900-luvun alussa muuan franssien solmija, ja Kaustisella niitä osattiin tehdä tuolloin ainakin Salonkylässä. Anna Liisa Virkkala Kaustisen kirkonkylästä solmi 1868 tai 1869 tilauksesta franssit kotipitäjässä kirkon uuden alttariliinan reunoihin ja oli siis varmasti hyvin merkittävä taitaja. Halsualla emäntä Aliina Tofferi (s. 1874) kuuluu solmineen nuorena fransseja myytäväksi. Myös Vetelin kirkonkylässä oli vuoden 1900 tienoilla kaksi etevää franssien solmijaa, joiden on arveltu myyneen niitä tai tehneen tilauksesta.⁷

Kaikkein parhaiten franssien solminnan taito ja harrastus eli vielä 1900-luvun alussa Vetelin lounaisella sydänmaalla, Kalliojärven torpparikulmalla. Tämä seutu oli jäänyt 1864 isossajaossa Kokkolan emänpitäjän taloille, ja niiden metsämaille oli sen jälkeen syntynyt lukui-

.....

4 Paulaharju J 1930 s. 52; Heikinmäki 1962 s. 140–141; Aspfors 1992 s. 14–15, 185, 198–207; mst. Karin Rönngård.

5 Mst. Karin Rönngård; Aspfors 1992 s. 198–202, 205.

6 Mst. Tyyne Määttälä.

7 Aspfors 1992 s. 14–15, 202; mst. Hilja Salo, Aila Haapala. Aliina Tofferista: Kiviniemi-Kasari 1956.

sia torppia.⁸ Asukkaat pysyivät karulla ja hallaisella korpiseudulla jokseenkin köyhinä ja joutuivat turvautumaan yleisesti kotiteollisuuteen. Pääosa kalliojärveläisistä oli kotoisin Vetelin vanhoista kylistä, mistä he toivat mukanaan monipuolisen käsityötaidon ja ilmeisesti myös franssien solminnan perinteen.

Kalliojärven ensimmäiset franssien solmijat olivat perimätiedon mukaan sisarukset Liisa Kreeta Göös eli Palohuhta (s. 1821) ja Maija Stiina Palohuhta, jotka olivat syntyisin Vetelin Räyringistä; äitikin oli veteliläinen.⁹ Nämä torpanemännät olivat molemmat etevä franssinsolmijoita, ja niitä on ollut lukuisia myös sisarusten jälkeläisissä neljänteen polveen saakka. Tätä sukua olivat muiden muassa kuuluisat solmijat Kristiina Ämmänkoski eli ”Varesharjun Tiina” (1863–1945), Maija Stiina Palohuhdan tytär, ja Hilda Aalto o.s. Palohuhta eli ”Varesharjun Hilta” (1888–1947) sekä Maija Liisa Pulkkinen o.s. Göös (1880–1962), joka oli Liisa Kreeta Göösin pojantytär. Etenkin Kristiina Ämmänkoski on muistettu taitavana ja tuotteliaana solmijana, joka osasi laajan malliston siroja pitsejä.

Kaikki Kalliojärven franssintekijät eivät toki olleet Palohuhdan sukukuntaa. Toista sukua oli etevä taitaja Maria Timosaari o.s. Haukilahdi (s. 1853), syntyisin Vetelin Pulkkisesta. ”Timosaaren Maija” asui pitkään Kalliojärvellä mutta oli ehkä oppinut franssien teon jo ennen sinne tuloaan. Hänen ensimmäisessä avioliitossa syntynyt tyttärensä Kaisa Josefiina Löijä o.s. Haukka eli ”Löijän Fiina” (1872–1960), joka asui pääosan elämästään Räyringissä, oli myös hyvin etevä solmija. Palohuhdan sukua ei ollut myöskään Hulda Nurmi o.s. Järvelä (1892–1960), pikkutalon emäntä ja opinkäynyt räätäli, joka oli kotoisin Kalliojärveltä ja solmi fransseja siellä oppimallaan taidolla.

Kalliojärvellä muisteltiin myöhemmin, että franssien solminnan kukoistuskausi oli ollut vuoden 1880 tienoilla, jolloin se oli kulmakunnan ”paras elatuskeino”. Niitä on sanottu tehdyn siihen aikaan joka mökissä, ja ilmeisesti franssin solmijoita oli vielä 1900-luvun alkuvuosinakin lukuisia. Silloinkin heitä kokoontui mielellään useita jonkun mökkiin ”talakookshin”, tekemään joukolla fransseja ja juttelemaan. Solmijat olivat kauttaaltaan vähävaraista väkeä: torpparien, itsellisten ja käsityöläisten vaimoja.

Tytöt osallistuivat työhön hyvin nuorina. Fiina Löijän kertoman mukaan hänellä oli jo kuusivuotiaana melko suuri, ankaran isäpuo-

.....

8 Virrankoski 1961 s. 336, 359. Joskus käytettyä nimeä Kallioperä pidetään Kalliojärvellä halventavana.

9 Mst. Maija-Liisa Pulkkinen, Siviä Korri, molemmat Liisa Kreeta Göösin pojan tyttäriä; Marjatta Pulkkinen antamia tietoja.

len määräämä päiväurakka franssin solmimista. Joku poikakin saattoi auttaa solminnan alkuvaiheessa. Franssien vaihtelevuuden takia ei ole mahdollista arvioida niistä saatuja päiväansioita, mutta tätä työtä 1940-luvun alussa tutkinut Hulda Kontturi piti sen tuottoa hyvin pienenä. Samaan viittaa sekin, että solminta oli kauttaaltaan köyhien ihmisten työtä.

Fransseja tehtiin paljon tilauksesta Vetelin ja Kaustisen taloihin. Solmija pyydettiin monesti taloon, jossa fransseja tarvittiin, tekemään niitä päiväpalkalla. Solmijat tekivät pitsejään myös varastoon ja kulivat kaupittelemassa niitä naapuripitäjissäkin ja kauempana, 1800-luvun lopulla etelässä Kauhavalla ja Lapualla asti. Kaksi Kalliojärven torpanemäntää kävi 1900-luvun alussa jalkaisin ”Savossa” myymässä solmimiaan fransseja, ja hyvin ne tekivät sielläkin kauppansa. Todellisuudessa matka lienee ulottunut vain Keski-Suomeen, joka luettiin Vetelin seudulla murteen vuoksi yleensä Savoan. Maija Liisa Pulkkinen vei 1930-luvulla paljon fransseja Kokkolan apteekkiin, kun siellä oli farmaseuttina kaukainen sukulaismies, joka välitti niitä kokkolalaisille. Maija Liisan fransseja tilattiin myös Pietarsaareen ja Jyväskylään.

204

Franssilakanat ja niiden perinteellinen käyttö jäivät 1900-luvun ensi kymmenillä pahasti muodista yksin Vetelissä ja Kaustisellakin, ja Kalliojärven torppien itsenäistyminen vähensi toisaalta sivuelinkeinojen tarvetta. Jo 1930-luvulla franssien suosio alkoi kumminkin uudelleen kasvaa ja niitä alkoi ostaa varakkaiden emäntien lisäksi myös herrasväki. Niitä ruvettiin nyt ompelemaan etupäässä pöytäliinojen ja ikkunaverhojen reunoihin. Fransseja solmivat tuolloin yhä kaupaksi muuttamat Vetelin ylipään naiset, etenkin Maija Liisa Pulkkinen, Fiina Löija ja Hulda Nurmi.¹⁰

Toisen maailmansodan jälkeen franssien solminta on kokenut käsityön harrastajien ansiosta renessanssin Keski-Pohjanmaalla, eritoten Vetelin- ja Lestijoen varsilla. Marttojen ja maatalousnaisten järjestämällä kurseilla sekä kansalaisopistoissa ovat lukuisat naiset opettelleet niiden solminnan. Ammatikseen niitä tuskin tekee kukaan, mutta niillä ansaitaan nykyäänkin hieman lisätuloja. Joka tapauksessa franssien solminnan ikivanhan perinteen jatkuminen näyttää olevan turvattu.¹¹

.....

10 Paulaharju J 1930; Kontturi 1941; Aspors 1992 s. 193–194, 198–199, 201–202; mst. Kaisa Järvelä, Siviä Korri, Linnea Lieska, Anna-Liisa Palosaari, Elsa Pulkkinen, Maija-Liisa Pulkkinen ja Impi Väliisaari; Marjatta Pulkkinen antamia tietoja.

11 Suurin ansio franssien solminnan elvyttämisestä kuuluu niiden himankalaiselle harrastajalle Maija Märsylälle, joka oppi taidon 1924 ja on julkaissut fransseista

Nyplätyt pitsit

Pitsin nypläystä, jonka vanhemman historian Aino Linnove on selvittänyt oivallisesti, osattiin vanhastaan vain harvoilla Suomen paikkakunnilla, ja elinkeinona se oli vielä harvinaisempi. Sen vanhin ja merkittävin keskuspaikka oli Rauman kaupunki, josta myytiin paljon pitsejä jo 1700-luvun keskivaiheilla. Myös autonomian ajan alkupuolella nypläys oli Rauman merimiesten, työmiesten ja vähävaraisten porvarienkin perheissä yleinen sivuelinkeino. Kun Raumalla laadittiin 1832 tilasto ansiotyökseen nypläävistä kaupunkilaisista, heitä todettiin olevan noin 400 henkeä.

Vielä tuolloin nypläsi pitsejä naisten ohella moni nuori poika ja jokunen aikamieskin, mitä ei 1800-luvun lopulla enää juuri tapahtunut. Hjalmar Nortamon ”jaarituksien” merimies Anundilan Kalkke kertoi: ”Mnää ole itt saann mukulan hakat pitsi sisarten gans ja tiädä sanno, ett siins saa hikkol, ennengo siin leipäs ansatte, eik stää kaikk taulpääp pyst tekemänkkä.” Nypläyksen tuottoa moitittiin tosiaankin jo 1800-luvun alkupuolella heikoksi. Pitsejä myytiin etupäässä Länsi-Suomeen ja Pohjanmaalle, osaksi Rauman porvarien, osaksi kulkukauppiaiden välittämänä.¹²

Suuri osa Rauman pitseistä oli tehty 1700-luvulla yleistyneen naisten päähineen tykkimyssyn pitseiksi eli ”tykeiksi” (ruots. stycke), ja kun tämä alkoi jäädä 1800-luvun keskivaiheilla muodista, se oli paha isku Rauman nyplääjille. Muoti muuttui nopeimmin lännessä; joillekin Itä-Suomen seuduille kerrottiin vielä 1893 ostettavan Rauman hienoa, leveää pitsiä myssyntykeiksi. Lehtikirjoituksessa sanottiin 1866, että pitsien menekki oli huonontunut pahoin aivan lyhyessä ajassa: kun Rauman pitsejä oli tilattu vielä muutamaa vuotta aikaisemmin postitse noin 8 000 markalla vuodessa, tilauksia oli viime aikoina tullut tuskin kymmenettä osaa siitä.¹³

Menekin huonontuminen johtui 1860-luvun alkuvuosina osaksi huonoista sadoista, joiden vaikutus tuntui tietysti nopeimmin ylellisyystavaroiden menekissä. Näin ollen näyttää yllättävältä, että nypläys, jota harjoitti Rauman väestön ”köyhempi osa”, oli maistraatin mukaan lisääntynyt 1860-luvun loppuvuosina huomattavasti. Tämä johtui ilmeisesti siitä, että valtio ryhtyi suurena nälkävuotena 1868 ostamaan Rauman pitsejä auttaakseen vähävaraisia. Samassa tarkoi-

.....

kaksikin kirjaa. Heikinmäki 1962 s. 141; Aspfors 1992 passim, erikoisesti s. 212; Impi Väliisaaren ja Maija Perttulan antamia tietoja.

12 Sirelius 1921 s. 479–480; Linnove 1947 s. 98–107, 117–118, 124–125, 422; Tied. 1893 s. 160. Sitaatti: Hj. Nortamo, Tasala Vilikum berindraha.

13 Vuorela 1975 s. 548; Lähteenoja 1939 s. 256; Hbl 2.5.1866; Tied. 1893 s. 162.

tuksessa niitä osti myös kaupunginviskaalin rouva Natalia Ridderstad, ja muutamien muiden noudatettua hänen esimerkkiään lähetettiin kulkukauppiaita myymään täten koottuja pitsejä pitkin Suomea.¹⁴

Käsityön ystävien ihaillessa 1800-luvun lopulla Rauman pitsejä annettiin nypläyksen kehityksestä paljonkin tietoja, mutta sen yleisyyttä ansiotyönä luonnehdittiin vain ylimalkaisesti. Kerrottiin, että Raumalla ”saat melkein jokaisesta akkunasta nähdä nypläystyynyn” ja ”tytöt pannaan jo pienenä nypläys-tyynyn eteen” (1873). ”Pitsinkutojia täällä kyllä vielä vilisee”, kerrottiin ja arveltiin, että niiden luku pikemmin eneni kuin väheni (1885) tai että nypläyksellä oli suuri merkitys Rauman naisille sen antaessa varman vaikka vähäisen tulon (1887). Vuonna 1890 lehtikirjoituksessa taas arveltiin, että Rauman pitsinnypläys oli taantumassa.

Vielä 1800-luvun puolivälin jälkeen moni Rauman tyttö joutui toisiaan aloittamaan nypläyksen hyvin nuorena. Merimiehen tytär Johanna Sabina Lundström (s. 1868), sittemmin kuuluisa nyplääjä, sai oman nypläystyynyn jo viisivuotiaana ja oli yhdentoista ikäisenä hyvin taitava. Aina Alanen, köyhän leskivaimon tytär, ansaitsi ensimmäiset penninsä nypläyksellä nelivuotiaana. Jo 1893 valitettiin kuitenkin Suomen Naisyhdistyksen tekemän tutkimuksen nojalla, että Rauman nuoria naisia ei enää opetettu nypläämään. Useimpien Rauman naisten arveltiin kyllä osaavan vielä nypläyksen taidon, mutta silti katsottiin sen olevan vaarassa hävitä, kun pitsien menekki oli pahoin huonontunut.¹⁵

Samoilla vuosikymmenillä valitettiin pitsien laadun heikentymistä. Helsingfors Dagbladissa kirjoitettiin 1887, että todella leveitä ja hienoja pitsejä tekivät enää harvat nyplääjät, jotka olivat lähes kaikki vanhahkoja naisia; nuoremmilla ei ollut kärsivällisyyttä sellaiseen. Kirjoittajan arvio, että pitsejä vietiin Raumalta muille seuduille tuhansien markkojen arvosta vuodessa, lienee ollut vain silmämääräinen. Suomen Naisyhdistykselle kerrottiin 1893 samaan tapaan, että vain muutamat kymmenet vanhat nyplääjät tekivät hienoja pitsejä. Niitä ostettiin vain vähän niiden joutuessa kilpailemaan ulkomaisten, tehdastekoisten pitsien kanssa. Karkeampia pitsilajeja nyplättiin enemmän, kun ne olivat nopeampia tehdä ja menivät paremmin kaupaksi.¹⁶

14 TPLA (TMA), Rauman maistraatin kertomus 1866–70; Laine K 1943 s. 242; Tied. 1893 s. 160.

15 Uusi Suometar 20.10.1873; Sanomia Turusta 25.6.1885; HD 10.11.1887; Tied. 1893 s. 160–163; Karhula 1938; Kauhaneen 1950 s. 177.

16 HD 10.11.1887; Tied. 1893 s. 160.

Rauman taitavimpana nyplääjänä pidettiin tuohon aikaan yleisesti neiti Maria Ulrika Ramstedtia (k. 1891) eli ”Maija-Ullaa”. Hän esitteli nypläystä Suomen ensimmäisessä yleisessä kotiteollisuusnäytelyssä 1875, sai mitaleja ja rahapalkinnon, ja Suomen Talousseuraakin antoi hänelle hopeamitalin. Suomen Naisyhdistys ihaili 1894 sitä, että neiti Ramstedt otti hienoihin pitseihinsä mallia muotilehdistä ja ulkomaisista pitseistä, mutta kaikeksi onneksi hän säilytti hyvin myös kotikaupunkinsa perinnettä. Hyvin etevä nyplääjä oli myös Ulrika Ramstedtin sukulainen ja oppilas, merimiehen vaimo Amanda Lundström (1836–1913). Karolina Wahlberg (1851–1912), syntytään työmiehen tytär, tuli myös kuuluisaksi taiteellisista ja yksilöllisistä pitseistään.¹⁷

”Maija-Ullan” ja eräiden muidenkin saamat palkinnot olivat hyvää mainosta Rauman pitseille, samoin Venäjän keisarinnan niille osoittama suosio. Aleksanteri III:n puoliso Maria Feodorovna tilasi perintöruhtinatarena 1868 useaa lajia Rauman pitsejä ja osti erään tiedon mukaan niitä lisää myöhemminkin. Muuan näistä hienoista pitseistä sai Raumalla nimen ”Dagmarin-lai” keisarinnan ollessa syntytään Tanskan prinsessa Dagmar Rauman merimiehille hyvin tutusta Kööpenhaminasta.¹⁸

Rauman pitsejä myivät tavallisesti kiertelevät kauppiaat, kerrottiin Morgonbladissa 1880 ja huomautettiin heidän vaurastuvan välityskaupallaan, kun he saivat pitseistä yli kaksi kertaa enemmän kuin olivat maksaneet nyplääjille. Suomen Naisyhdistys mainitsi 1894 raumalaisten rouvien Augusta Hellsténin ja Fanny Lundénin välittävän pitsejä ja ottavan tilauksia kauempaakin. Heidän tarkoituksenaan lie nee ollut etupäässä nypläyksen tukeminen, koskapa naisyhdistys kertoi heidän toimistaan erikoisen hyväksyvästi.¹⁹

Nypläyksen tuottamista ansioista on 1800-luvun lopulta kaksi arviota, molemmat lehtikirjoituksissa. Vuonna 1887 sanottiin Rauman ahkerimpien ja taitavimpien nyplääjien ansaitsevan 50–75 penniä päivässä; 1890 taas kerrottiin etevimpien nyplääjien päiväansion olevan tuskin enempää kuin 80–90 penniä. Noihin aikoihin elettiin lamakautta, mutta myös parempana aikana 1911 kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen arvioi, että nypläys tuotti päivässä ani harvoin enempää kuin yhden markan. Rahan arvon alennuttua tämä oli jopa hie- man vähemmän kuin 1890 mainittu ansio.

.....

17 Tied. 1893 s. 160; Kyläkirjaston Kuvalehti, A-sarja 1913 s. 185; Salmetar 29.11.1913; Lähteenoja 1935 s. 51; Kotiteollisuus 1938 s. 113.

18 HD 10.11.1887; Tied. 1893 s. 160.

19 Morgonblad 25.8.1880; Tied. 1893 s. 162.

Nypläystä pidettiin kovana työnä, joka vaati hyvää valoa ja rasitti silti silmiä. Oli myös rasittavaa istua kumartuneena, kädet koko ajan liikkuen, ja erään kirjoittajan mielestä nyplääjät näyttivätkin ”kalpeilta ja sairaalloisilta”.²⁰ Useita nyplääjiä kokoontui joskus yhteen, jolloin työ kävi rattoisasti jutellessa ja leikkiä laskiessa. Kun otetaan huomioon nypläyksen huono tuottavuus, on ilman muuta selvää, että ansiotyökseen nypläävät raumalaiset olivat ”rahvaan naisia”, kuten muuan kirjoittaja sanoi 1880. Toinen tarkastelija arveli 1890, ettei Raumalla ollut enää montakaan ihmistä, jotka olisivat eläneet yksinomaan nypläyksellä.²¹ Nämä harvat olivat ilmeisesti vähin poikkeuksin vanhoja naisia. Sivulinkeinona nypläys oli hieman yleisempää. Rauman nypläys näytti todella olevan suuressa vaarassa.

Vuonna 1901 tuli arkkitehti Armas Lindgren tutkimaan Rauman keskiaikaista kirkkoa apunaan ylioppilas Carl Frankenhaeuser. Näillä miehillä oli silmää myös pitsien kauneudelle, ja saatuaan kuulla nyplääjien vaikeuksista he päättivät ryhtyä elvyttämään Rauman perinteellistä käsityötä. Tämä ajatus kehittyi piankin toiminnaksi, jota voi pitää Rauman nypläyksen historian käännekohtana.

208

Vuonna 1907 kirjoittamassaan tutkielmassa Frankenhaeuser katsoi nypläyksen vähentyneen 1890-luvulla nopeasti pitsien samalla huonontuessa. Tason heikentyminen johtui hänen mielestään siitä, että nyplääjät eivät kyenneet seuraamaan aikaansa, nypläystä ei opetettu ja uusia vaikutteita ei saatu. Lisäksi oli käynyt vaikeaksi saada hienoa pellavaista nypläyslankaa, jota Rauman kauppiaat olivat aikaisemmin hankkineet Englannista. Frankenhaeuser totesi toisaalta Rauman pitsien olevan yhä huolellisesti tehtyjä, tasaisia ja vahvoja; pahin puute oli pitsien karkeus, joka johtui langan paksuudesta. Pitsien menekki oli melkein olematonta, kun yksi ainoa Rauman kaupungin ylläpitämä myymälä koetti heikoin tuloksin kaupata niitä.²²

Carl Frankenhaeuserin palattua 1901 Raumalta hänen äitinsä Thèrese (Thella) Augusta Frankenhaeuser o.s. Wahl (1853–1931) päätti poikansa ja muiden käsityönharrastajien kanssa ryhtyä elvyttämään nypläystä. Rouva Frankenhaeuserilla, joka kuului viipurilaiseen liikemiessukuun, oli käytännöllistä järkeä ja esteettistä silmää. Hän näki

.....

20 HD 10.11.1887; ÅU 22.1.1890; Kuoppamäki 1911 a. s. 14. Silmälasien yleistymisen on täytynyt parantaa 1800-luvulla olennaisesti vanhahkojen nyplääjien kyyä hienon ja säännöllisen pitsin tekemiseen, jota pitkänikäisyys olisi useimmiten rajoittanut.

21 Morgonblad 25.8.1880; ÅU 22.1.1890; Kyläkirjaston Kuvalehti, A-sarja 1913 s. 184.

22 Frankenhaeuser 1907 s. 97, 99, 104; Kuoppamäki 1931 s. 56.

parhaaksi noudattaa ja kehittää vanhoja raumalaisia malleja pyrki-
mättä jäljittelemään ulkomaisia pitsejä, kuten 1800-luvun lopulla oli
usein tehty. Raumalla oli toki vielä vanhojen mallien taitajia ja myös
neuloilla pergamentille merkittyjä vanhojen pitsien malleja. Perintee-
seen nojautuen Thella Frankenhaeuser sommitteli myös uusiin tar-
koituksiin sovellettuja pitsejä.

Parantaakseen nypläyksen edellytyksiä Thella Frankenhaeuser jär-
jesti hienon ulkomaisen pellavalangan saannin riittävän halvalla sekä
ryhtyi organisoimaan Rauman pitsien myyntiä entistä tehokkaammin.
Niitä ryhdyttiin myös tekemään tunnetuiksi toimittamalla niitä käsi-
työnäyttelyihin. Rouva Frankenhaeuser sai työhön mukaan aikaisem-
min mainitun rouva Fanny Lundénin Raumalta ja sittemmin pysics-
väksi, hyvin innokkaaksi asiamiehekseen raumalaisen rehtorin rou-
van Rosa Cannelinin. Frankenhaeuserien toimisto välitti parhaina
vuosina Rauman pitsejä kauppaan 12 000 kultamarkan arvosta, ja
monet kotiteollisuusliikkeet alkoivat myydä niitä. Vuonna 1911 pe-
rustettu Kotiteollisuus Oy. Pirtti, jonka johtajana Carl Frankenhaeuser
toimi alkuvuosina, myi pitkän aikaa Rauman pitsejä kaikkein tarmok-
kaimmin.²³

Rauman pitsejä oli muun muassa Kuopion valtakunnallisessa ko-
titeollisuusnäyttelyssä 1906, ja muutamat nyplääjät saivat siellä kun-
niakirjan. Saadakseen nypläyksen opetuksen Raumalla alkuun Thel-
la Frankenhaeuser pyysi avukseen etevimpänä nyplääjänä pidettyä
Karolina Wahlbergiä, mutta tämä oli haluton yhteistyöhön peläten
ehkä kilpailijoita. Toinen taitava nyplääjä Johanna Sabina Lundström,
Amanda Lundströmin tytär, oli sitä innokkaampi neuvomaan nuorem-
pia.

Rauman kaupunki myönsi 1910-luvun lopulta lähtien useina vuo-
sina varoja ”pitsikoulun” pitämiseen, ja 1920–40 järjestettiin nyplä-
yskursseja vuosittain raumalaisen maanviljelysneuvos Alfred Korde-
linin testamenttivaroin. Näillä kursseilla Sabina Lundström oli alus-
ta pitäen uutterimpana opettajana. Koulutuksen ansiosta arvioitiin jo
1913 noin sadan naisen osaavan nyplätä, ja siitä talvisotaan monet
sadat Rauman tyttäret oppivat taitaviksi nyplääjiksi. Kordelinin va-
roin järjestettiin myös näyttelyjä Rauman pitsien esittelemiseksi. Thel-
la Frankenhaeuser jatkoi kuolemaansa saakka innokkaasti työtään
Rauman nypläyksen edistämiseksi.²⁴

.....

23 Frankenhaeuser 1907 s. 101, 104; Kyläkirjaston kuvalehti, A-sarja 1913 s. 187; Henriksson 1920 s. 93; Kuoppamäki 1931 s. 56–57; Lähteenoja 1935 s. 52.

24 Kyläkirjaston kuvalehti, A-sarja 1913 s. 187; Kuoppamäki 1931 s. 56–57; Kar-
hula 1938; Henriksson 1951.

Pitsinnypläyksestä kehittyi opetuksen turvin Raumalla suosittu harraste, mutta pyrkimys tehdä siitä uudelleen myös kukoistava elinkeino ei toteutunut. Aluksi menestys näytti hyvältä: Carl Frankenhaeuser kertoi 1907 Rauman pitsien menekin kasvaneen suuresti ja hintojenkin kohonneen, mutta jo 1913 nimimerkillä kirjoittava raumalainen valitti menekin alkaneen jälleen huonontua. Kilpailijoina olivat tehdastekoisten ohella Sveitsissä ja Venäjän-Karjalassa nyp-lätyt pitsit, joita myytiin polkuhinnoin. Vuoden 1913 kirjoittaja valitti nimenomaan aunukselaisista, nämä kun kiersivät kaupitellen kotiseutunsa pitsejä, jotka olivat raumalaisia halvempia joskin myös huonompia. Kotimaahan perustettiin 1915 uudeksi kilpailijaksi Vaasan pitsitehdas.²⁵

Pitsien myynnin organisointi ja neuvonta autoivat toki sen verran, että Rauman nypläys ei päässyt täysin häviämään elinkeinonaan. Arvioidessaan 1907 nyplääjien luvun 30 vaiheille Carl Frankenhaeuser tarkoitti epäilemättä ansiotyökseen nyplääviä. Vuoden 1913 raumalainen kirjoittaja katsoi ”varsinaisia nyplääjiä” olevan noin 50, enimmäkseen vanhahkoja naisia. Vuonna 1921 oli Oy. Pirtillä Anna Henrikssonin mukaan Raumalla noin 80 ”vakinaista” nyplääjiä, joiden pitsejä liike osti, ja samana vuonna sanottiin Suomenmaateoksessa nypläyksen olevan pääelinkeinona noin 50 naiselle, joiden lisäksi useat harjoittivat sitä sivuansioikseen.²⁶

Myöhemmät tiedot Rauman nypläyksestä elinkeinona ovat hataria. Nuori maantieteilijä Kurt Enkola sanoi 1933 nypläystä kituvaksi elinkeinoksi, jota harjoittivat etupäässä vanhat naiset, mutta totesi Rauman pitsejä myytävän monessa kaupungissa ja otaksui nypläyksen olevan suuren kysynnän ansiosta elpymässä. Tässä lienee ollut hieman kotiseutuhenkistä optimismia. Raili Seraste näet katsoi 1936, että ”varsinaisia ammattinyplääjiä” oli enää muutama eivätkä hekään voineet elää yksinomaan huonosti tuottavalla nypläyksellä. Anna Henriksson valitti 1937 halpojen tehdastekoisten pitsien tuottamaa haittaa, kun ne ”aivan uskollisesti jäljittelevät oikeita pitsejä”. Vielä 1945 sama asiantuntija totesi kuitenkin, että joukko vanhahkoja nyplääjiä sai Raumalla elatuksensa tästä työstä ja ”nuoremmatkin harjoittavat sitä muun työn ohella väliajoilla.”²⁷

Rauman verrattomasti kuuluisin nyplääjä oli näillä vuosikymme-

25 Frankenhaeuser 1907 s. 104; Kyläkirjaston kuvalehti, A-sarja 1913 s. 187–188; Suomenmaa VII (1925) s. 497; Kuoppamäki 1931 s. 57.

26 Frankenhaeuser 1907 s. 104; Kyläkirjaston kuvalehti, A-sarja 1913 s. 187; Henriksson 1921 s. 55; Suomenmaa III (1921) s. 490.

27 Enkola 1933 s. 23; Seraste 1936 s. 7; Henriksson 1937 s. 114–115; Henriksson 1945 s. 15.

millä Johanna Sabina Lundström eli ”Lundströmin Biinu”. Hänen maineikas sukulaisensa ”Maija-Ulla” Ramstedt oli testamentannut nypläystyynnsä hänelle, ja tädin kuoltua Sabina nypläsi häneltä kesken jääneen vaikean pitsin moitteettomasti valmiiksi. Myöhemmin hän sommitteli monia uusia malleja raumalaisen perinteen pohjalla, teki suuritöisiä alttariliinojen pitsejä Suomeen ja ulkomaille ja edusti maataan kunniaakkaasti maailmannäyttelyissä.

Johanna Sabina Lundström oli ammattinyplääjä, jonka sanotaan kuitenkin ansainneen 1930-luvulla keskimäärin vain 10 markkaa päivässä. Näin pieniin ansioihin Biinun ei olisi tarvinnut tyytyä, mutta hän piti palkkion korottamista synnillisenä ajatuksena, mikä osoittaa Rauman pitsien olleen hänelle taidetta ja uskontoa. Muita eteviä 1930-luvun nyplääjiä olivat Aina Alanen, Hilma Maantila ja Hilda Rauhala sekä Rauman pitäjän puolella Unajan kylässä asuneet sisarukset Evi Nordlund ja Ellen Alander, kaikki jo vanhahkoja naisia.²⁸

Rauman pitsinnypläyksen taloudellinen merkitys ei siis kohonnut kaikista ponnistuksista huolimatta 1900-luvulla suureksi vaan päinvastoin aleni 1930-luvulle mennessä varsin mitättömäksi. Sitä suurempi arvo nypläyksen säilyttämisellä ja elvyttämisellä on ollut keskiaikaisen kaupungin kulttuuriperinteen ja kotiseutuhengen kannalta. Harrastuksena nypläys ei ole sammunut 1900-luvun jälkipuolelakaan, vaan 1949 perustettu yhdistys on vaalinut sitä suurella innolla. Moni nainen on toki saanut nypläyksestä hieman sivutulojakin myös 1900-luvun jälkipuolella.²⁹

Rauman ohella Suomessa on itäinen maaseutualue, jolla pitsiä osatiin nyplätä ainakin 1700-luvulta lähtien: joukko Itä-Uudenmaan, Kaakkois-Hämeen ja Kymenlaakson pitäjiä. Täältä myytiin nyplättyjä pitsejä vielä 1800-luvun keskivaiheilla Orimattilasta, Iitistä ja Jaalasta. Kahdessa viimeksi mainitussa ei tietävästi nyplätty myöhemmin kuin hieman omiksi tarpeiksi, mutta Orimattilan pitseistä on paljon kerrottavaa myöhemmältäkin ajalta. Raija Heikkonen olettaa nypläysalueen pienentyneen tykkimyssyn jäädessä muodista. Samoin kävi toisen vanhan naisten päähineen tanun, johon kuului myös pitsi, milloin sitä pidettiin juhlapuvun kanssa; Kaakkois-Suomessa tanu säilyi 1800-luvun lopulle.³⁰

Nypläys on rajoittunut Orimattilassa elinkeinona yhteen ainoaan kylään: Heinämaan eli kuten paikkakunnalla on sanottu Hyyttärin

28 Kotiteollisuus 1938 s. 113; Karhula 1938; Kauhanen 1950 s. 177.

29 Kauhanen 1950 s. 177; Salonen 1956; Östman 1971 s. 11; Korpi-Hallila 1973 s. 26–33.

30 Virrankoski 1963 s. 237–238; Vuorela 1975 s. 545–546; Heikkonen 1980 s. 14.

”pieneen salokylään”. Vanha nyplääjä kertoi siellä vuonna 1920: ”Minun muorivainaani sanoi, että ainakin hänen muorivainansa jo kutoi pitsiä.” Tämä viittaa siihen muutenkin melko ilmeiseen seikkaan, että nypläyksen taito osattiin Heinämaalla viimeistään 1700-luvun jälkipuolella. Milloin pitsejä ruvettiin tekemään myyntiä varten, on vaikeampaa sanoa, mutta niitä myytiin jo 1869 Mikkelissä asti. Otaksun myynnin alkaneen viimeistäänkin vuoden 1840 tienoilla mutta hyvin mahdollisesti jo paljon aikaisemmin.³¹

Heinämaan nypläys kehittyi 1900-luvun alkuvuosiin saakka ulkopuolisten siihen puuttumatta, mutta oman pitäjän hallintomiehet kiinnittivät siihen kyllä huomiota. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja arvioi 50 naisen nypläävän ansioikseen, ja arvio voi olla melko luotettava, koska se edellytti perehtymistä vain yhden kylän oloihin. Nyplääjien sanottiin 1905 olevan lähes poikkeuksetta itsellisiä. He ”kutoivat”, kuten Orimattilassa aina sanottiin, pitsejä yleensä syksystä kevääseen, mutta joku teki tätä työtä koko vuodenkin. Nypläys näyttää siis olleen maatyöväen sivuelinkeino, jolla täydennettiin päiväläisenä hankittuja ansioita, mutta joillakin nypläys oli pääelinkeinona.³²

Suomen Naisyhdistykselle kerrottiin 1893, että heinämaalainen nuori nainen meni harvoin ”palvelukseen”, siis vuosipalkolliseksi; hän asui mieluummin kotonaan ja nypläsi pitsiä. Vuonna 1887 sanottiin nyplääjien lähtevän jonkin verran pitsiä tehtyään lähitienoille sitä kaupittelemaan. Samaan tapaan kerrottiin myös 1893: saatuaan valmiiksi muutamia satoja metrejä pitsiä tyttö lähti ”mailmalle kulkemaan, myyden omia ja sisartensa tavaroita. Me olemme kaikki nähneet näitä nuoria naisia vasuinensa Helsingin ja Porvoon ympäristöissä” pitsejä kauppaamassa. Vasulla tarkoitettiin tässä kannellista juurikoria.

Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja kuvasi pitsien myyntiä hieman toisin. Niitä myivät pääasiallisesti muutamat orimattilalaiset ”ylösostajat”, jotka osaksi teettivät pitsejä omista aineistaan maksaen nyplääjille työpalkan, osaksi tilasivat niitä naisilta, jotka nypläsivät omista aineistaan. Välittäjät toimivat tämän mukaan joskus nypläyksen kustantajina, ja vaikka tästä ei puhuta muissa lähteissä, tieto lienee luotettava. Myöhempi muistitietokin viittaa siihen kehitykseen, että pitsien myynti siirtyi 1800-luvun lopulla nyplääjiltä suureksi osaksi välittäjien käsiin.

Orimattilan pitsinvälittäjät kulkivat 1905 annetun tiedon mukaan kauppoilla ”ympäri maata”, etupäässä Etelä-Suomessa ja sen kaupun-

.....

31 Virrankoski 1963 s. 237; Koskinen 1920 s. 295.

32 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Heikkonen 1978 s. 31.

geissa. Myöhemmin muisteltiin, että myynti oli suuntautunut varhaisina aikoina erikoisesti Viipuriin päin ja myös Savoan, joskus jalan kulkien Kuopioonkin asti. 1800-luvun lopulla lähdettiin myyntimat- kalle usein junalla Villähteen asemalta Nastolasta. Kovin tarkkaa ku- vaa Orimattilan pitsien myyntialueesta autonomian ajan lopulla ei kuitenkaan voitane saada. Niiden menekkiä vuoden 1905 vastaaja piti ”hyvänpuoleisena” ja katsoi, ettei pitsien tuotanto ollut supistunut.³³

Heinämaan pitsit tehtiin kotikehruisesta pellavalangasta, usein jopa karkeasta rohdinlangasta. Niiden kerrottiin 1893 olevan ainakin pää- asiallisesti ”syrjä- ja välipitsejä”, siis kapeaa metritavaraa. Muisti- tiedon mukaan Heinämaan pitsejä käytettiin etupäässä lakanan ja tyy- nynliinan reunakoristeiksi. Ne olivat vielä 1900-luvun alussa halpo- ja ja hyvin yksinkertaisia. Malleja oli vain harvoja, ja niiden sano- taan muistuttaneen vanhoja reikäompeluksia. Vanhoina aikoina oli nyplättyihin lakananpitseihin solmittu joskus ”typsyt” eli ripsut. Ai- van 1800-luvun lopussa Heinämaalla ruvettiin tekemään valkoisten ohella puna- ja sinikirjavia tyyrynliinan pitsejä.³⁴

Käsityön ystävien huomio kiintyi Orimattilan pitseihin melko var- hain, sillä jo Helsingissä 1875 pidetyssä kotiteollisuusnäyttelyssä oli kolme Heinämaan naista ”kutomassa” pitsejä. Suurempi merkitys oli kuitenkin Hilda Valkaman pitsien Kuopion näyttelyssä 1906 saamalla menestyksellä; siitä lähtien Orimattilan pitsit tulivat jo sangen hy- vin tunnetuiksi. Suomen Yleinen Käsateollisuusyhdistys otti näet myydäkseen niitä, ja monet muut kotiteollisuusliikkeet seurasivat pian esimerkkiä.³⁵

Käsityöliikkeiden ohjaamina Heinämaan nyplääjät alkoivat korvata vanhoja pitsejään raumalaisin, osaksi myös ulkomaisin mallein, ja malliston katsottiin jo 1920 tulleen paljon entistä monipuolisemmaksi. Kaksiväriset pitsit hylättiin U. T. Sireliuksen mukaan 1910-luvun alus- sa. Maailmansotien välisenä aikana ruvettiin nypläämään pitsejä uu- siin tarkoituksiin: kauluksien ja nenäliinojen kulmapitseiksi sekä ko- konaisiksi kauluksiksi. Reuna- ja välipitsit olivat 1900-luvun alusta lähtien leventyneet entisestään. Kuuluisa nyplääjä Hanna Viksten (s. 1891), joka oli saanut 1913 kunniakirjan Pietarin kotiteollisuus- näyttelyssä, alkoi tehdä 1930-luvun lopulla ensimmäisenä myös pyö- reitä ja soikeita pitsiliinoja, aluksi aika pieniä.

33 Tied. 1887, 1893 s. 163 ja 1905; Linnove 1947 s. 210; Heikonen 1978 s. 79.

34 Tied. 1893 s. 163; Koskinen 1920 s. 295; Hardén 1923 s. 242–243; Haapasalo 1947 s. 10; Linnove 1947 s. 211–214; Heikonen 1980 s. 14–15.

35 Hämäläinen 9.9.1875; Koskinen 1920 s. 295.

Näiden muutosten vaikutuksesta Heinämaan pitsit menettivät tunnustavasti perinteellistä luonnettaan. Kuitenkin ne oli Raija Heikkosen mukaan jatkuvasti helppo erottaa Rauman pitseistä: näiden ollessa ohuita ja siroja Heinämaan pitsit tehtiin tukevampia ja kuvioiltaan selvempiä. Materiaalina Heinämaalla käytettiin kautta aikojen lähes yksinomaan pellavalankaa; puuvillalankaa käytettiin joskus lähinnä nenäliinapitseihin.³⁶

Alma Koskinen kuvaili 1920 havainnollisesti Heinämaata ja silloista pitsinnypläystä: Kylässä oli kymmenittäin pikkuasumuksia, nyplääjien koteja. ”Jos on kesä, voi jo ensimmäisen mökin ruohoisella pihamaalla tavata puolen tusinaa nyplääjiä ahkerassa työssä. Nyplääminen yleensä sujuu seurassa sukkelammin, ja siksi kääritään pitsityynyt liinaan kainaloon, sekä mennään milloin yhden, milloin toisen naapurin luo työtä tekemään.” Vielä 1910-luvulla Hyyttärillä oli ollut Koskisen mukaan tapana, että lasten kuului viisi- tai kuusi-vuotiaista lähtien nyplätä päivittäin jokin määrä pitsiä; pojatkin nyppläsivät tavallisesti rippikouluikänsä asti.

”Nuoret tytöt menevät palvelukseen ani harvoin, mieluummin he jäävät pikku koteihinsa pitsejään nypläämään”, Koskinen kertoi aivan kuten vuoden 1893 tiedonantaja. Hän totesi nypläyksen hitaaksi ja huonosti tuottavaksi työksi. ”Mutta kun siihen käytetään kaikki aika niin perin tarkoin kuin Hyyttärillä, ja kun kaikki perheen jäsenet osaltaan ovat työssä mukana, on siitä kuitenkin tuon pienen kylän tilantomalle väestölle – jollaisia pitsinnyplääjä perheet poikkeuksetta ovat – melkoinen tulonlähde, jota ilman he yksinkertaisesti eivät voisi pikkukodeissaan elää.” Se edellytti kuitenkin lapsuudesta asti opeteltua taitoa ja ”äärimmäistä ahkeruutta ja kestävyyttä”.³⁷

Heinämaan nyplääjien lukua arvioitiin vaihtelevasti sen mukaan, tarkoitettiinko kaikkia tämän taidon oppineita vai elinkeinokseen nypplääviä. Elin Kerkkonen kirjoitti 1915, että Hyyttärillä nypläsi ”kymmenittäin naisia”. Anna Henriksson katsoi, että nypläyksen viimeinen kukoistuskauti oli ollut 1930-luvun pulavuosina, jolloin 70 nyplääjää oli hankkinut sillä elatuksensa ja monet muut sivutuloja. Aino Linnoven arvion mukaan Heinämaalla oli vuonna 1936 noin 200 nyplääjää, 125 perheessä nyplättiin ja 65 perheen naiset elättivät itsensä ja mahdollisen perheensä pääasiallisesti tällä työllä. Saman perheen naiset saattoivat vuoroviikoin tehdä taloustöitä ja nyplätä.

.....

36 Kerkkonen 1915; Koskinen 1920 s. 295; Sirelius 1921 s. 475–476; Henriksson 1937 s. 115; Haapasalo 1947 s. 10; Heikkonen 1978 s. 30, 41–44, 67, 86; Heikkonen 1980 s. 14–15.

37 Koskinen 1920 s. 296.

Elinkeinokseen nyplääviä naisia oli Heinämaalla 1910-luvulta talvisotaan koko ajan useita kymmeniä, mutta taito tähän työhön oli paljon useammilla. Nypläys on voinut jopa lisääntyä 1900-luvun puolella Orimattilan pitsien kysynnän kasvaessa. Kurseja Heinämaan nyplääjät eivät käyneet vielä 1930-luvullakaan, vaan taito opittiin lähes aina kotona: ”Sitä ruvettiin vain sohlaamaan äiten pitsityynyä, jolloin äite laitto lapsille omat tyynyt – ja ainahan sitä mielellään alko!” Nyplääjien lapset opetettiin kyllä oikein varta vasten ”kutomaan” pitsiä, ja monet pojatkin oppivat niin taitaviksi, että pystyivät myöhemmin opettamaan omia lapsiaan. Tytöt saattoivat vielä 1930-luvulla nyplätä työkseen jo alle kymmenen vuoden iässä. Muualta Heinämaalle tulleet miniätkin pitivät kunnia-asiana oppia nypläämään.³⁸

Nyplääjän työpäivä oli vielä 1940-luvullakin pitkä: vähintään 10–12 tuntia oli jakettava, jos aikoi tulla toimeen. Ansio nypläyksestä oli tuntia kohti ilmeisesti varsin vähäinen, mutta muuten Heinämaan naiset pitivät sitä kaikin puolin miellyttävänä työnä. Nyplääjän oli pidettävä itsensä hyvin siistinä, samoin vaatteet ja koko tupa, sillä pitsit piti toimittaa kauppaan pesemättä ja silti moitteettoman puhtaina.

Hanna Vikstenin ohella mainittiin Heinämaalta jatkosodan jälkeen taitavina vanhoina nyplääjinä Hilda Olin, joka oli 1947 jo 87 vuoden ikäinen, 84-vuotias Alina Tuominen ja jonkin verran nuorempi Karolina Virtanen sekä Hilma Tähtinen ja Alma Laine. Viimeksi mainittu kertoi aloittaneensa nypläämisen viisivuotiaana, ja opettajana oli ollut pikkutyön isä, syntyperäinen heinämaalainen, joka oli oppinut taidon lapsuudessaan.³⁹

Orimattilan pitsit tulivat jo vuoteen 1915 mennessä paljon entistä paremmin tunnetuiksi, samoin Hyyttärin syrjäinen kylä, jossa niitä tehtiin. Heinämaalaiset saivat myöhemminkin palkintoja näyttelyissä, joissa sikäläisiä pitsin ”kutojia” oli myös usein esittelemässä työtään yleisölle. Pitsejä myytiin 1900-luvun ensi vuosikymmenillä yhä ovelta ovelle kulkien useissakin kaupungeissa, joista on mainittu etelärannikolta Viipuri, Kotka, Loviisa, Porvoo, Helsinki ja Turku, pohjoisempaa Hämeenlinna, Tampere, Vaasa ja Kuopio.

Kauppamatkoilla käytiin keväällä sekä alkutalvesta ennen joulua ja niillä viivytettiin yleensä pari viikkoa. Ennen matkalle lähtöä reitti

.....

38 Kerkkonen 1915; Henriksson 1937 s. 115; Linnove 1947 s. 210; Heikkilä J 1969 s. 103; Heikkonen 1978 s. 22, 25.

39 Haapasalo 1947 s. 10–11; Linnove 1947 s. 209–210; Kauhanen 1950 s. 177; Heikkonen 1978 s. 28.

suunniteltiin tarkasti, ja kylässä tiedettiin, minne kukin oli lähdössä, joten voitiin varoa toisten kalavesille menoa. Matkojen pidentyessä ryhdyttiin käyttämään junaa tai 1920-luvulta lähtien linja-autoa; lähipitäjiin mentiin nyt mieluummin polkupyörällä kuin jalan. Kuljetusvälineenä matkalaukku korvasi ajan mittaan korin. Pitsikauppiat olivat useimmiten naisia, mutta 1930-luvun pulavuosina jokunen mieskin lähti myymään pitsejä. Orimattilan Niemenkylän nauhakauppiat ottivat joskus myyntimatkalle myös Heinämaan pitsejä.⁴⁰

Läheskään kaikkia Heinämaan pitsejä ei toki myyty kulkukauppaa käyden. Jo 1910-luvulta lähtien monet heinämaalaiset välittäjät myivät niitä kaupunkien kotiteollisuusliikkeille, ja huomattava osa pitseistä oli alettu tilata etukäteen. Tärkeä tilaaja oli Kotiteollisuus Oy. Pirtti, jonka kerrottiin 1921 hankkivan Heinämaan pitsejä vakinaisesti noin 30 nyplääjältä. 1930-luvulla pitsejä lähetettiin entiseen tapaan kotiteollisuusliikkeisiin ja myös pariin kansallispukuja tekevään kutomoon, varmasti ainakin orimattilalaisen Helmi Vuorelman liikkeeseen Lahteen. Kulkukauppa lienee tällä vuosikymmenellä vähentynyt, joskin Anna Henriksson mainitsi siitä vielä 1937.⁴¹

Heinämaan pitsinnypläys säilyi sitkeästi vuosikymmenestä toiseen ilman julkisia tukitoimia, joita Raumalla tarvittiin jo 1800-luvun lopulla. Ainakin osaksi tämä johtui siitä, että Heinämaalla oli paljon vähävaraisia perheitä, jotka tarvitsivat toimeen tullakseen välttämättä naisten ansiotyötä, ja vaihtoehtoja oli vähemmän kuin kaupungissa. Heinämaalaiset ovat todenneet, että samojen perheiden miehetkin harjoittivat vielä 1930-luvulla yleisesti kotiteollisuutta tehden etenkin puuastioita. Tämä pidätti naisekin menemästä vieraan työhön, jota ei olisi paljon ollutkaan lähitienoilla. Heinämaan nypläyksen hyvä tuntija Raija Heikkonen yhtyy kyläläisten käsitykseen: naisten ja miesten käsityöt säilyttivät yhdessä perinnettä.⁴²

Nyplääjien luvun todettiin 1947 vähentyneen monien nuorten Heinämaan naisten alettua käydä työssä muualla, etenkin Orimattilan viltelehtaalla, missä ansaitsi paremmin kuin nypläämällä. Silti nypläysharrastus on säilynyt vahvan perinteen turvin. Vuonna 1950 aktiivisia nyplääjiä arvioitiin olevan 60. Joissakin perheissä nypläsivät myös isä ja pojat. Vielä 1968 tehdyn arvion mukaan noin kymmenellä yksinäisellä naisella oli pitsin ”kudonta” ainoana ansiotyönä ja sivu-

40 Kerkkonen 1915; Koskinen 1920 s. 295; Kaitila 1928 s. 84–85; Heikkonen 1978 s. 77–79.

41 Koskinen 1920 s. 295–296; Henriksson 1921 s. 55; Henriksson 1937 s. 115; Kauhanen 1950 s. 177; Heikkonen 1978 s. 80.

42 Heikkonen 1978 s. 82–83.

työkseen nyplääviä oli 40–50 henkeä.⁴³ Vähitellen ansiotyökseen nypläävien heinämaalaisten luku on alentunut, mutta vielä 1990 jotkut tekivät pitsejä myyntiin. Nypläystaidon säilymistä pidetään Orimattilassa kuten Raumallakin kunnia-asiana, ja Heinämaan pitsinnyplääjien yhdistyksessä oli 1990 kerrassaan 130 jäsentä, joukossa nuoriakin.⁴⁴

Nypläys ansiotyönä on perustunut maassamme jokseenkin harvinaiseen taitoon mutta samalla Rauman ja Heinämaan vähävaraisen väestön sivutulujen tarpeeseen. Sen hieman erilainen kehitys molemmilla paikkakunnilla lienee riippunut lähinnä siitä, että muita ansiolähteitä oli Heinämaalla kauan vähemmän kuin Raumalla. Vaikeampi on sanoa, minkä verran pitsien erilaisella luonteella oli osuutta asiaan. Heinämaan verraten yksinkertaiset pitsit olivat paitsi joutuisampia tehdä ehkä myös helpompia myydä kuin raumalaiset. Yhtäläisenä piirteenä on nypläyksen vielä nykyäänkin suuri arvostus kummallakin paikkakunnalla perinteellisen kulttuurin erikoispiirteenä.

Virkatut pitsit

217

Virkkaaminen levisi Suomeen varsin myöhään, tiettävästi 1800-luvun ensi vuosikymmenillä, jokseenkin varmasti Ruotsista kuten sen nimikin (ruots. *virkning*). Sinnekin tämän tekniikan otaksutaan tulleen Keski-Euroopasta vasta vuoden 1800 vaiheilla. Virkkuu yleisyyti maassamme 1800-luvun kuluessa. Se ei kiinnostanut perinteellisten tekstiilien ystäviä, ja kun se verraten helppona käsityönä ei keskittynyt tietyille paikkakunnille, se ei herättänyt ansiokotiteollisuutta tutkivien hallintomiestenkään huomiota. Mahdollisesti sitä ei autonomian ajalla aina myöskään mielletty neulonnasta erottuvaksi käsityön lajiksi. Kotiteollisuustiedusteluissa virkkuuta ei edes mainittu ennen vuotta 1944.⁴⁵

Niinpä autonomian ajan lähteet eivät valaise virkkaamisen asemaa ansiokotiteollisuutena juuri ollenkaan. Ainoana poikkeuksena on Nurmeksesta saatu, 1900-luvun alkuvuosia koskeva muistitieto, jonka mukaan monet talontyttäret ja myös jotkut leskirouvat virkkasivat muun työn lomassa pitsejä myydäkseen. Ne menivät hyvin kaupaksi, kun ”nuori naisväki ei pannut päälleen pitsitöntä paitaa”, kuten

.....

43 Haapasalo 1947 s. 11; Kauhanen 1950 s. 177; Sipilä 1968 s. 9; Heikkonen 1978 s. 17.

44 Nastola-lehti 25.6.1990; Tied. 1990 Sirkka Hakala, Liisa Viljanen.

45 Luutonen 1987 s. 6.

kertoja huomautti, ja pitsejä käytettiin muihinkin tarkoituksiin.⁴⁶ Tämä luotettava tieto syrjäisestä Pohjois-Karjalasta viittaa siihen, että virkkuu oli levinnyt autonomian ajan lopulla jokseenkin koko maahan, ja virkatut pöytäliinat, sängynpeitteet ja pitsit olivatkin tuohon aikaan suuresti muodissa.

Vuoden 1990 tiedustelua valmistellessani en älynnyt mainita pitsejä kiertokirjeessäni, mutta muutama valpas tiedonantaja kertoi silti niiden virkkaamisesta ansiotyönä. Niinpä pikkutalon emäntä Anna Salminen (1899–1988) Jämsästä virkkasi sivuansiokseen, useimmiten tilaajan langasta, lakanan välipitsiä, nenäliinan reunapitsiä ja pyöreitä pikkuliinoja. Hiitolassa Sanna Holopainen (1865–1938) virkkasi kalastajalangasta ikkuna- ja oviverhoja, sängynpeitteitä ja tyynynpäällisiä sekä ohuemmasta langasta lakananpitsejä. Hän työskenteli etupäässä tilauksesta mutta teki myös omista langoistaan virkkuutöitä myytäväksi. Aloitettuaan nämä työt ennen 1920-lukua hän jatkoi niitä kuolemaansa asti. Myös hänen tyttärensä virkkasi tilauksesta muun muassa sängynpeitteitä.⁴⁷

Muissa vastauksissa toistuvat tiedot sängynpeitteiden, ikkunaverhojen, pöytäliinojen ja lakananpitsien virkkaamisesta tilaustyönä tai lähiseudulla kaupiteltavaksi. Vaikka virkkuusta kertominen jäikin tiedonantajien oman aloitteen varaan, tietojen harvalukuisuus viittaa siihen, että se ei ollut ansiokotiteollisuutena kovin yleistä. Vuoden 1945 tiedustelun lomakkeessa virkkuu mainittiin, mutta sitä sivuelinkeinonaan harjoittavien luvut ovat maakunnittaisissa taulukoissa tavalisimmin vain kymmenen hengen tienoilla. Nämä tilastot ovat tosin epäluotettavia, mutta luultavasti virkkuun merkitys ansiokotiteollisuutena oli 1930-luvulla todellakin melko pieni.⁴⁸

Mustalaisten pitsityöt

Suomen mustalaisten (romanien) kotiteollisuudessa on pitsien virkkaamisella ollut paljon tärkeämpi asema kuin valtaväestön keskuudessa. Väinö Lindbergin mukaan pitseillä on ollut suuri merkitys mustalaisten omassa tekstiilikulttuurissa ja suosittuina lahjoina myös heidän sosiaalisessa kanssakäymisessään. Heidän itse käyttämänsä pitsit olivat malliltaan melko tiukasti perinteeseen sidottuja. Niitä käytettiin lakanoiden ja pyyhkeiden reuna- ja välipitseinä sekä naisen pukuun kuuluvan röijyn kauluksessa, hihansuissa ja helmassa.

.....

46 TY kans. käsityöläisten muistelmia, Elin Karjalainen (s. 1895).

47 Tied. 1990 Olga Lehtinen, Impi Pentti.

48 Tied. 1945 ja 1990.

Suuri osa pitseistä oli virkattuja, osa taas puikoin neulottuja, mistä on tietoja Savosta ja Pohjanmaalta.⁴⁹

Suuri osa myytäväksi tehdyistä pitseistä oli 1930-luvulla reuna-pitsejä, mutta mustalaiset myivät myös lakanan välipitsejä sekä ohuesta kalastajalangasta virkattuja sängynpeitteitä ja pöytäliinoja. Liinat olivat enimmäkseen pyöreitä, isoja ja pieniä, ja niiden aineena oli puuvillalangan ohella joskus tekosilkki. Ainakin Mikkelin pitäjässä mustalaisnaiset myivät virkattujen ohella myös puikoin neulottuja pitsejä. Tätä Suomessa harvinaista tekniikkaa käyttäen he tekivät liinoja, joiden pitsi oli tiheämpää kuin virkattu ja sisälsi tähtimäisiä kuvioita.

Etenkin Pohjanmaalta saatu muistitieto osoittaa vakuuttavasti, että mustalaisten 1930-luvulla kaupittelemat pitsit olivat aitoja ja omatekoisia. Moni kertoja sanoi nähneensä, kuinka he virkkasivat niitä ahkerasti kärryillä matkatessaan, ja Keski-Pohjanmaalla on muisteltu joidenkin romanimpiestenkin virkanneen, mikä tuntuu kyllä hyvin oudolta. Muuan kertoja ihmetteli maantien pölyssä virkattujen pitsien puhtautta. Pitsejä kaupiteltiin taloissa, usein vaihtamalla niitä elintarvikkeisiin, ja myytiin markkinoilla, mutta niitä tehtiin tilaukses-takin. Väinö Lindbergin mukaan pitsien virkkaaminen oli mustalaisten ansiokotiteollisuuden tärkein haara, jolla oli 1930-luvulla suuressa osassa Suomea huomattava merkitys heidän toimeentulolleen.⁵⁰

OMPELITYÖT

Ompelijan työ

Ompelija teki elinkeinokseen alusvaatteita sekä naisten ja lasten pukuja, ehkä myös miesten ohutkankaisia puseroita; länsimurteissa on puhuttu vastaavasti ”neulojasta”. Raja ompelijan ja räätälin töiden välillä ei ole ollut käytännössä jyrkkä, moni ompelija teki tarvittaessa myös naisen päällystakin tai miehen housut, mitkä luettaneen yleensä räätälin töihin. Ompelijat ovat olleet Suomessa jokseenkin poikkeuksetta naisia. Ompelijan varusteisiin kuului jo 1800-luvun lopulta lähtien useimmiten ompelukone, mutta hänen työnsä säi-
.....

49 Vehmas 1961 s. 116–117; mst. Terttu Tikka; Väinö Lindbergin omaan haastattelutyöhön perustuva esitelmä Turussa 25.11.1992.

50 Vehmas 1961 s. 116–117; Tied. 1990 Lauri Kolu; mst. Tyyne Kirvesmäki, Anna-Liisa Palosaari, Alli Pihlaja, Elsa Porkkala, Terttu Tikka, Impi Välisaari; Väinö Lindbergin esitelmä 25.11.1992. Tietoja mustalaisten kotiteollisuudesta myös sivuilla 176 ja 603.

lytti silti käsityön luonteen.

Ompelijan työn varhaisempi historia on jokseenkin vaikea tutkia. Se luettiin käsityöksi, mutta ompelijoilla ei ollut esi-industrialistisen ajan Suomessa ammattikuntia, eikä taloushallinto kajonnut heidän työhönsä. Niinpä heistä ei ole systemaattisia lähteitä. Kun 1800-luvulla ruvettiin hankkimaan tietoja kotiteollisuudesta, ompelutyöt unohdettiin jatkuvasti ja samoin vielä 1900-luvun alun tiedusteluissa lukuun ottamatta Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen 1910-luvun alussa tekemää kyselyä.

Riitta Pykkänen on osoittanut, että Suomen säätyläisnaisten puvut olivat kauas 1700-luvulle etupäässä miespuolisten räätälien tekemiä, mutta alalla toimi jonkin verran naisiakkin, vaikka se ei ollut oikeastaan luvallista. Leningin yksinkertaistuminen lisäsi 1700-luvun lopulla naisten osuutta pukujen ompelemiseen. Ainakin kaupungeissa oli myös liinavaatteiden ompelua ammatikseen harjoitettavia naisia.¹

Talonemäntien pyhäröijyt lienevät olleet enimmäkseen räätälien ompelemia, mutta hameet ja liivit vaativat vähemmän taitoa. Nämä vaatekappaleet kuuluivat kustavilaisella ajalla maalaisnaisen pukuun, joka alkoi 1800-luvulla hitaasti väistyä leningin tieltä sen yleistyessä ensiksi juhlapukuna.² Pyhäleningin ompeleminen oli varmasti useimmille kätevillekin naisille vaikea tehtävä, joten viimeistään sen käytäntöön tuleminen loi maaseudullekin ompelijan ammatin. Elin-tason nousu ja tottumus vaihdantatalouteen lisäsivät sitten 1800-luvun lopulta alkaen ostovaatteiden tarvetta, ensin varakkaan väestön ja lopulta työväenkin piirissä, ja kun vaateteollisuus ei kasvanut kovin nopeasti, ompelijoille riitti pitkän aikaa työtä.

Autonomian ajalta on pääosasta maata niin vähän tietoja ompelusta kotiteollisuutena, että niiden luetteleminen lähinnä vain havainnollistaa hankalaa lähdetilannetta. Kankaanpäässä kauppias F.O. Siren oli ostanut 1912 Niinison seudulta välitettäväkseen valmiita alushousuja, paitoja ja puseroita noin 50 tusinaa kutakin, siis melkoisen määrän. Vetelin Kalliojärvellä torpparinvaimo Liisa Kreeta Göös (s. 1821), kuuluisa franssien solmija, oli myös taitava ompelija, joka noudettiin usein Vetelin rintakyyliin morsiamen mustaa leninkiä tekemään. Oulussa monet Vaaran kaupunginosan työläisnaiset ompelivat autonomian ajan lopulla ansiotyökseen vaatteita.³

Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen 1910–12 keräämä aineisto

.....

1 Pykkänen 1982 s. 72–79.

2 Vuorela 1975 s. 558–559.

3 Päivike 1913; Paulaharju J 1932; mst. Siviä Korri.

osoittaa, että ompelu oli pohjoisessa huomattavan yleistä ansiokoti-teollisuutta. Selvästi sivutoimisia ompelijoita mainittiin Simosta 7, Kemin pitäjistä 5, Tervolasta ainakin 20 ja Rovaniemeltä noin 40. Alatornion 19 ompelijasta muutamat voivat olla ammattilaisia. Suuri osa sivutoimisista ompelijoista oli talonemäntiä tai -tyttöä, mutta joukossa oli lukuisia torpanemäntiäkin sekä jokunen itsellinen. Lisäksi oli monia ammattiompelijoita, ja joissakin pitäjissä ei pää- ja sivutoimisia ompelijoita erotettu kunnolla. Näin oli Kemijärvellä, josta mainittiin yhteensä 26 ompelijaa.

Itsenäisesti työskentelevän sivutoimisen ompelijan päiväansioksi arvioitiin rannikkoseudulla yleensä 2–2,50 markkaa, Rovaniemellä 2–3 mk ja Kemijärvellä 3–4 mk. Ero lienee johtunut etupäässä hintatason yleisestä noususta sisämaahan mennessä ja se taas liikenneoloista ja suurien hakkuiden metsäseuduilla aiheuttamasta rahan runsaudesta. Rannikkollakin tulot olivat naisten ansaitsemiksi aika hyvät; ne houkuttelivat kyllä talonemäntiäkin ompelemaan.⁴

Ompelutyöllä oli oma luonteensa Rovaniemen Sinetässä, jossa kylän kauppias teetti suuret määrät miesten vaatteita: alushousuja ja paitoja yli 6 000 kappaletta vuodessa ja lisäksi 350 työhousut. Tietenkin teettäjä hankki kankaat, joten kyseessä oli kustannustoimi. Kauppias maksoi työpalkkaa alushousuista 15 ja paidasta 20 penniä sekä päällyshousuista 70 pennistä yhteen markkaan. Hänellä oli 1912 kymmenen ompelijaa: neljä torpanemäntää, torpantytär, talonemäntä ja talontytär sekä ilmeisesti kolme itsellistä. Päiväänsionsa nämä arvioivat yleensä 1,50 markaksi mutta päällyshousuja ommellut torpanemäntä 2,50 markaksi. Alusvaatteiden teosta maksettiin siis vähänlaisesti, mutta työkin oli vaatimatonta ja helppoa.⁵

Ompelutyön yleisyys Peräpohjolan naisten ansiokotioteollisuutena autonomian ajan lopulla varoittaa ajattelemasta, että se olisi ollut harvinaista muuallakaan Suomessa. Tosin miesten alus- ja työvaatteiden kysyntä oli pohjoisessa varmasti tavallista suurempi. Suurilla savotoilla ja uitoissa oli paljon naimattomia työmiehiä, ja perheellistenkin omaiset olivat enimmäkseen kaukana. Kaikki jätkät joutuivat ostamaan vaatteita. Aikaisemmin todettu villaisten neuletuotteiden hyvä menekki Pohjois-Suomessa koski siis samoista syistä myös ommeltuja vaatteita.

Myöhemmältä ajalta ovat käytettävissä vuoden 1945 koteollisuustiedustelun maakunnalliset tilastot. Niissä ompelutyö on ryhmitelty

.....

4 Ahvenainen 1970 s. 318 ja passim.

5 Tied. 1910–12.

useimmiten tuotteiden mukaan, joten ompelijoiden kokonaisluku jää epäselväksi, ja lisäksi arvioiden suuri vaihtelu lähialueillakin varoittaa luottamasta lukuihin. Todettakoon kumminkin, että sivutoimisten ompelijoiden vähimmäismäärä oli kolmen kotiteollisuusyhdistyksen alueella kolmattasataa ja kahdessa tapauksessa yli sadan. Tämä viittaa siihen, että ompelutyö oli ansiokotiteollisuutena hyvin yleistä; sitä harjoittavia naisia lienee ollut maassa useita tuhansia.

Lähempiä tietoja ompelutyön luonteesta ansiokotiteollisuutena saa 1990 tekemäni tiedustelun vastauksista, joissa puhutaan ompelusta sangen paljon, vaikka en kyselyä laatiessani aavistanut tämän alan merkitystä enkä maininnut sitä lainkaan. Koska ompelutyö oli yleistä eikä sitä ole sanottavasti tutkittu, esitän joukon asiaa valaisevia esimerkkejä. Ne ovat yleensä peräisin 1920- ja 1930-luvulta.

Nousiaisten Santamalassa asui kotonaan pienviljelijän tytär Anna Kirkkomäki (1902–54), joka teki talon töiden ohella ompelutyötä kotona tai asiakkaan luona. Hän leikkasi leningit, hameet ja puserot kaa-voittoa, ”mittanauhaa kankaalla kuljettaen”, ja kaunista ja sopivaa tuli. Myllärin puoliso Alma Katajamäki Maarian Kaerlasta, aivan Turun liepeiltä, ryhtyi 1920-luvun lopulla ompelemaan työkseen. Hän teki lasten vaatteita kyläläisten tilauksesta, korjasi erään Turun lastenkodin pikkuväen vaatteita ja ompeli leninkejä turkulaisille liikkeille valmiiksi leikatusta kankaasta. Näihin tietoihin viitaten huomautan, että juuri vaatteiden ompeleminen on voinut olla kaupungeissa verraten yleinen sivuelinkeino, mutta lähdeaineiston puutteen vuoksi en voi todistaa sitä.⁶

Perheellinen tehdastyöläinen Tyyne Laakso (s. 1902) Keikyästä jäi pulavuosina työttömäksi ja alkoi käteväenä ihmisenä ommella naapurien pyynnöstä vaatteita. Hän ei ollut saanut tämän alan opetusta, mutta esimerkiksi housujen mallin Tyyne selvitti ratkomalla vanhat housut; isäntämiehille täytyi vain lisätä vyötärönmittaa. Forssan puuvillatehtaan naiset saivat halvalla ”tehtaan siroja”, kankaan jäännöskappaleita, joista he tekivät sivuansioikseen alusvaatteita, esiliinoja, lasten vaatteita ja aikuisten työvaatteita. Tässäkin oli kysymys taa-
jamassa harjoitetusta kotiteollisuudesta. Orimattilan Virenoilla muuan nainen teetti 1920-luvulla esiliinoja sekä miesten paitoja ja ”lyys-sejä” eli puseroita ja kaupitteli niitä Kotkaa myöten.⁷

Saarijärvellä pikkutilan emäntä Helmi Väätänen hankki tuntuvat sivutulot ompelutyöllä, jossa hän oli kotona saadun opin nojalla hyvin taitava. Talosta oli 12 kilometriä kirkolle, mutta tilauksia riitti, pyhävaatteiden ja myös miesten työvaatteiden tekemistä. Vesantolai-

6 Tied. 1990 Ella Järäinen; mst. Aatos Katajamäki.

7 Tied. 1990 Paula Laakso, Iiona Niemi, Liisa Viljanen.

nen Tilda Nuutinen (s. 1878) oli ennen naimisiin menoaan opinkäynyt ammattiompelija. Niinpä hän piti pikkutilan emäntänä apunaan pientä piikatyttöä ja ompeli kotitöiden lomassa sivutyökseen pukuja, alusvaatteita ja mitä vain tilattiin. Rantsilassa köyhän työmiehen vaimo joutui kerjäämään nälän vaivatessa lapsia, kunnes opetteli ompelemaan, aluksi lasten vaatteita, sitten miesten työvaatteitakin. Palkaksi annettiin ruokatarpeita ja rahaa, ja näin äidin tarmokkuus pelasti perheen pahimmasta hädästä.⁸

Sivutoimisen ompelutyön luonne näkyy näistä esimerkeistä, paitasi että muistitieto painottuu liiaksi maaseudulle. Kertojani eivät myöskään puhu liinavaatteiden ompelusta, joka oli vuoden 1945 tietojen mukaan hyvinkin yleinen sivuansioiden lähde. Työ tehtiin useimmiten tilauksesta omalle paikkakunnalle, mikä selittää osaksi sen, että ompeluun on kiinnitetty vähän huomiota, vaikka se oli kaikesta päätäten yleinen sivuelinkeino jo 1900-luvun alussa.

Muistitieto viittaa siihen, että ompelutyötä tekivät 1920- ja 1930-luvulla sivuammattikseen monet pikkutalojen emännät tai tyttäret sekä jotkut työmiesten vaimot. Kotona työskennellessään ompelija tarvitsi siistin huoneen ja ompelukoneen sekä muita työkaluja ja tarvikkeita, joten hän ei yleensä kuulunut väestön kaikkein köyhimpään osaan. Hän saattoi tosin ommella myös tilaajan luona ja hänen koneellaan. Ompelijan tuloista ei ole tietoja maailmansotien väliseltä ajalta, mutta kukaan ei ole sanonut niitä huonoiksi, joten Peräpohjolasta saadut 1910-luvun tiedot antanevat pätevän kuvan arvostetusta ammatista.

Nuorena aloittaneen ompelijan kannatti ehkä jäädä alan ammattilaiseksi, joita oli vuoden 1945 tiedustelun mukaan maaseudulla vähintään yhtä paljon kuin sivutoimisia ompelijoita. Alan edellytyksiä luonnehtii keikyäläinen tiedonantajani 1930-lukua tarkoittaen: ”Siinä aikaan tehtiin melkein kaikki vaatteet, niitä ei ollut kaupassa valmiina.” Tosin vaatetusteollisuus oli kasvanut ja monipuolistunut, mutta valmiiden vaatteiden tarjonta ei silti ollut ainakaan maaseudulla kovin runsasta eikä niitä ollut vielä totuttu ostamaan, joten ompelijoita tarvittiin paljonkin.⁹

Kerrassaan ainutlaatuinen kotiteollisuus kukoisti toisen maailmansodan aikana Jyväskylän seudulla. Valtion Kivääritehdas näet teetti kotityönä suuret määrät haupitsin ammuksiin tarvittuja pikeekankaisia ruutipusseja, joita ompelivat lukuisat naiset Jyväskylän ja Vaajakosken välillä, sekä kaupungin että pitäjän puolella.¹⁰

.....

8 MV, Kansatieteen toimiston kyselyarkisto, Laura Salminen; Tied. 1990 Rauha Parviainen, Aune Näsänen.

9 Tied. 1945 ja 1990, erikoisesti Paula Laakso.

10 Lahti 1970 s. 128 (prof. Jussi T. Lappalaisen ystävällisesti osoittama tieto).

Lähinnä ompelijan töihin voidaan liittää reikäompelu, josta on ansiokotiteollisuutena hyvin vähän tietoja. Väyryltä on kuitenkin muistitietoa, jonka mukaan jotkut köyhät naiset tekivät sitä ansioikseen vuoden 1900 tienoilla. Vuoden 1903 tiedustelun vastauksessakin mainittiin väyryläisestä naisesta, joka ansaitsi reikäompelulla (hälsömnad). Kyseinen taito oli Bo Lönnqvistin mukaan opittu verraten myöhään säätyläisiltä.¹¹

Räätälin työ

Räätälin ammatti alkoi eriytyä maaseudullakin hyvin aikaisin, ehkä siitä syystä, että räätälin tunnusomaisin tuote miehen takki on vaikea tehdä edes kohtalaisen hyvin. Takkia kissakin hiirellä teetti, mutta räätälin huonouden takia siitä tuli lopulta vain tuppi. Kotiteollisuustiedusteluissa oletettiin yleensä räätälien olevan ammattimiehiä, joten sivutoimisista räätäleistä on tietoa vain samoissa lähteissä, joissa ompelijatkin on otettu huomioon.

224

Tässäkin osoittautuu 1910-luvun alussa Pohjois-Suomesta koottu aineisto tärkeäksi. Siinä on mainittu Pyhännän Tavastkengän kylästä talokas Antti Heikkinen (s. 1866), joka teki tytär apulaisenaan vaateteita opittuaan taidon isältään. Antti teki tilaustyötä ja ansaitsi räätälintyöllä arviolta 500 markkaa vuodessa. Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistys mainitsi samoihin aikoihin alueeltaan 14 henkilöä, jotka tekivät räätälin työtä muun ammatin ohella. Näihin kuului viisi torpparia ja kaksi torpanemäntää sekä yksi talokas ja yksi talonemäntä. Talokas Erkki Lahti Sallan Kuolajärven kylästä teki vuodessa 30–50 miesten pukua ansaiten niillä 600–800 mk. Hän on voinut olla alkuaan opinkäynyt räätäli kuten ehkä myös Pyhännän Antti Heikkisen isä.¹²

Peräpohjolan sivutoimisia räätäleitä oli kuitenkin alueen laajuuteen katsoen vähän; alan ammattimiehiä oli samoissa pitäjissä paljon enemmän. Myös vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun tulokset viittaavat siihen, että räätälin työ ei ollut kotiteollisuutena yleistä. Sivutoimisia räätäleitä on mainittu maakunnallisten kotiteollisuusyhdistysten alueelta noin 5–20 henkeä, monesti ei yhtäkään. Aineiston epäluotettavuuden uhallakin voi todeta, että räätälin työ oli ompelun verrattuna aika harvinainen sivuelinkeino.

11 Tied. 1903; Lönnqvist 1972 s. 312–313.

12 Tied. 1910–12 ja 1912–14. ”Talokas Felix Lindbladın” Alatornion Kaakamasta mainitaan 1911 tehneen vuosittain satakunta pukua, mutta saman vuoden henkikirja ei tunne häntä. Sen sijaan Kaakamassa asui itsellinen Felix Vittaniemi, joten kyseessä lienee ollut ammattiräätäli.

Mainitsen silti muutaman tämän kotiteollisuudenhaaran luonnetta kuvaavan, muistitiedon säilyttämän esimerkin. Mikkelin pitäjstä on mainittu 1930-luvulta kolme sivutoimista räätäliä, joista kaksi oli maanviljelijöitä, kolmas mylläri. Toisella mainituista isännistä oli keskikokoinen talo Rantakylässä, mutta silti hän räätäloi talvisin ahkerasti kulkien taloissa ompelemassa teettäjien kotikutoisesta sarasta. Hän ei juuri ottanut mittoja, sanoi ”paremmin luottavansa vanhan ammattimiehen silmään, mutta nuo vaatteet tahtoivat tulla sitten milloin mitäkin”, kuitenkin aina väljiä, ”joka oli silloin pääasia”. Tällainen räätäli oli tietysti halpa, ja savolaiset saattoivat olla rintapitäjässään suurpiirteisiä arkivaatteiden ollessa kysymyksessä.¹³

Täysin pätevä räätäli oli sen sijaan maanviljelijä Otto Heikkinen (1888–1966) Nurmeksen Salmen kylässä. Suuren perheen isänä hän hankki sivutuloja räätälin työllä, johon hän oli saanut oppia sedältään, tehden 1920-luvulta lähtien miesten pukuja ja puolipitkiä sisäturkkeja. Setä oli ehkä ollut ammattiräätäli, koskapa Otto Heikkinen otti tarkat mitat, ja puvut ja turkit istuivat hyvin. Otto opetti ammatin tyttärelleen, josta tuli etevä helsinkiläinen ompelijamestari.

Keski-Pohjanmaalla oli Toholammilla 1920- ja 1930-luvulla kaksikin maanviljelijää, jotka olivat samalla ahkeria ja päteviä räätäleitä. Isohkon talon isäntä Kalle Lahnalampi, myöhemmin Toivola (1892–1985) eli ”Lahnalammin kraatari” teki 1930-luvun puoliväliin asti paljonkin räätälin työtä, etupäässä kotonaan. Konsta Virkkalalla (1902–63) oli pieni talo Isollakankaalla, ja sen viljelyn ohella hän toimi räätälinä 1930-luvun lopulle. Reijjärven Levonperällä pientilallinen Antti Nevala hankki maailmansotien välisenä aikana lisätuloja räätälin työllä, erikoisesti körttipukuja ompelemalla.¹⁴

Nuket ja ommellut leikkikalut

Nukkien ja muiden lelujen ompeleminen oli Suomessa harvinaista kotiteollisuutta. Merkittäväntä tällä alalla oli Turun marttojen 1908 aloittama työ, jonka alkuperäisenä tarkoituksena oli ansioiden hankkiminen vähävaraisille perheenäideille. Nukkien ruumis ommeltiin kotona yhdistykseltä saadusta, valmiiksi leikatusta kankaasta, ja kotona tehtiin myös nukkien vaatteet ja asusteet, kun taas päät olivat tehdastekoisia. Martat teettivät ajoittain myös täytettyjä eläinleluja. Turun nuket saivat jo 1910-luvulla hyvän menekin, ja 1918 kotityö-

.....

13 Tied. 1990 Erkki Laamanen.

14 Tied. 1990 Siiri Tolvanen, Anni Kananen; mst. Viljo S. Määttä.

tä riitti monille kymmenille naisille. Se jatkui myös maailmansotien välisenä aikana.¹⁵

Muualta on vastaavia tietoja hyvin vähän. Keikyässä ryhdyttiin ennen talvisotaa tekemään myytäväksi kankaasta ommeltuja ja täytettyjä eläinleluja, mutta niiden tekijöitä ei ollut monta.¹⁶ Lapissa alkoi viimeistään 1930-luvulla ainakin kahdella taholla saamelaispuukuisten nukkien tekeminen myytäväksi. Muoniossa niitä teki Selina Naalisvaara, Inarista taas mainittiin 1938 lapinnukkien tekijänä saamelainen Maarit Valle.¹⁷

Tässä yhteydessä on syytä mainita Naantalin kulttuurihistoriallisesti kiintoisat nuket, vaikka niiden vanulla täytetty ruumis ja vaatteet tehdään neulomalla. Näitä nukkeja ryhtyivät joskus 1800-luvun lopulla tekemään vanhahkot neidit Carolina, Josefina ja Charlotta Lindbom, edesmenneen satulasepän tyttäret. Vähävaraisina heidän täytyi turvautua kotiteollisuuteen: nukkien ohella he kutoivat vanhaan Naantalin tapaan sukkaa ja leipoivat lisäksi piparkakkuja. Kaikkia näitä myi kylpylävieraille ja muille kesäasukkaille kaupungin rannassa Charlotta Lindbom eli ”Tokka-Lotta”, kuten häntä kutsuttiin nukkien mukaan. Hän ei suinkaan ollut synnynnäinen kauppias vaan arka ja vaitelias nainen, ehkä kasvovammansa takia, mutta tavarat menivät kaupaksi itsestäänkin.

Naantalin nuket olivat aina sama pari: metsästäjän tai soturin näköinen nuorimies pyssyineen ja hienoihin hepeneihin puettu tyttö. Näitä sanottiin tavallisesti ”jeegariksi ja jeegerskaksi”, joskus Vänrikki Stoolin tarinain hengessä Savon jääkäriksi ja hänen morsiamekseen. Nukkien ruumis ja vaatteet neulottiin pienin sukkaupukoin puuvillaisesta loimilangasta. Vaatteiden väri vaihteli muistitiedon mukaan jo Lindbomin neitien töissä. Nukkien neulonta päättyi tietävästi 1916 Tokka-Lotan kuoltua 75-vuotiaana; sisaretkin nukahtivat vuoteen 1919 mennessä.

Naantalin ”lottatokat” olivat kuitenkin liian viehättäviä nukkeja suostuakseen katoamaan alkuperäisten tekijöittensä mukana. Jo 1918–20 neiti Anna Söderlund kutoi ja kudotti jonkin verran näitä nukkeja ja niitä myytiin vanhaan tapaan kylpylävieraille. Myöhemminkään perinne ei katkennut pitkäksi aikaa, ja aina väliin lottatokkain tapaisia nukkeja tehtiin kaupaksikin. Naantalilaiset käsityön ystävät ryhtyivät lopulta tarkoin tutkimaan säilyneitä alkuperäisnukkeja, varsin-

15 Haltia 1949 s. 80–81; Hyvönen A 1989 s. 5–7, 31.

16 Kaunismaa 1959; Tied. 1990 Paula Laakso.

17 Tied. 1938 ja 1990 Lauri Vuorio.

kin maisteri Irja Aarnio, joka oli pikkutyttönä tuntenut naapureina asuneet Lindbomin neidit. Niinpä on 1970-luvulta lähtien voitu palata perinteeseen, ja jeegaria ja jeegerskaa on jälleen ryhdytty neu-lomaan paitsi harrasteena myös tilauksesta ja myytäväksikin.¹⁸

Lakit ja sadetakit

Muuan ompelutyön erikoisala oli hattujen ja lakkien tekeminen kankaasta, mistä on tietoja kolmesta pitäjästä. Keikyässä alettiin vuoden 1930 vaiheilla tehdä välittäjille myytäväksi hattuja ja lipallisia kesälakkeja, mutta kovin runsasta tämä työ ei liene ollut.¹⁹ Pietarsaaren pitäjästä kerrottiin 1893 myydyn naisten käsityönä tekemiä lakkeja, mutta tieto on kovin ylimalkainen. Kruunupyssä tehdyt miesten lakit, joiden myynnistä on tietoja vuodesta 1874 lähtien, olivat kotiteollisuuden tuotteita. Nimismies ilmoitti 1882 niitä myydyn 6 000 kappaletta, ilmeisesti vuoden kuluessa. Tunnetun kudonnaisten välittäjän Anders Sunden tiedetään näihin aikoihin ostaneen lippalakkeja ainakin Överbrätön kylän Harabackan taloista. Kruunupyyn lakkiteollisuudesta ei näytä olevan tietoja enää 1900-luvun puolelta.²⁰

Erikoista kotiteollisuutta oli Virolahdella, jonne oli 1885 perustettu sadetakkitehdas. Siitä kaikei jotkut pitäjän kauppiaat saivat aatteen ryhtyä teettämään öljykankaisia sadetakkeja kotityönä, sillä vuoden 1905 kotiteollisuuskyselyn vastaaja kertoi, että tämä homma oli alkanut noin 20 vuotta aikaisemmin. Se oli tyypillistä kustannustointia: kauppiaat hankkivat öljykankaan ja maksoivat työpalkan kappalelun mukaan sekä myivät takit tukkuliikkeille ympäri Suomea. Takkeja tekivät itsellisnaiset ”parissa kyläkunnassa” ja tulivat tiedustelun vastaajan mielestä hyvin toimeen. Vuoden 1903 vastaaja kertoi sadetakin-tekijöitä olevan 27 naista ja 3 miestä. Myöhemmältä ajalta ei ole tietoja tämän kotiteollisuuden jatkumisesta.²¹

227

Vanupeitteet

Monenlaisten vanhempien peittojen sijasta tai niiden ohella ryhdyttiin 1800-luvulla käyttämään täytettyjä vuodepeittoja eli tækkejä. Täytteenä käytettiin paikoittain rohtimia, joskus vielä 1930-luvulla-

.....

18 Innamaa 1965 s. 97–98; Aarnio 1977; Aarnio 1978 s. 8–9; Aarnio 1982; mst. Irja Aarnio.

19 Kaukonen 1941b s. 42.

20 Storå 1979 s. 346, 349. Todettakoon, että Kurikan tunnettu lakkiteollisuus alkoi tiettävästi ammattikäsitteytymänä ja kehittyi pian tehdasteollisuudeksi.

21 Tied. 1903 ja 1905; Suomenmaa V (1923) s. 76.

kin, vaikka niillä täytetty tækki oli aika kova.²² Verrattomasti tavallisin täyte on kumminkin ollut puuvillavanu. Lännestä tulleen uutuu-
den nimenä oli Itä-Suomessa saakka yleisesti ruotsalaisperäinen ”tæk-
ki” tai ”toppatækki”, ja sen tekeminen oli ”tikkaamista”. Savossakin
vanupeatteen tekijä oli ”tækintikkooja”.²³

Vanupeatteiden tekemistä ei ole otettu huomioon ainoassakaan ko-
titeollisuuskyselyssä, ja siitä olisi hyvin vähän tietoja ilman vuonna
1990 tekemäni tiedustelun vastaajien valppautta. Muistitieto osoit-
taa, että tækkien tikkaaminen oli erityinen elinkeino eikä kovin har-
vinainenkaan. Kaikki eivät osanneet tækintekoa, ja siihen tarvittiin
sitä paitsi työvälineeksi puinen kehikko (”pookat, pokat”). Tosin esi-
merkiksi Karjalan pitäjän Laajoella osattiin monessa talossa tikata
tækki omin voiminkin, mutta toiset taas joutuivat tilaamaan sen ky-
län monipuoliselta käsityön taitajalta Emma Julinilta (1880–1953).²⁴

Varhaisimpia tietoja vanupeatteiden tekemisestä ansiotyönä on
1915 julkaistu maininta, että jotkut Orimattilan naiset myivät Lah-
den torilla ”toppa-tækkejä”. Tämä ainoa tietoni niiden tekemisestä
varastoon, myyntiä varten, ei ole turhan takia pitäjistä, jonka naiset
vähintään kokeilivat jokseenkin kaikkia tekstiilikotiteollisuuden aloja.
Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen 1910-luvun alussa tekemissä
hyvissä luetteloissa on mainittu vain kaksi tækintekijää, joista toinen
oli tervolalainen torpanemäntä, toinen itsellinen Alatornion Ylivojak-
kalasta.²⁵

Vuoden 1990 tiedustelun vastauksissa on mainittu kymmenkunta
tækkin tikkaajaa, etupäässä Länsi-Suomesta mutta kaksi Savostakin.
Kokemäen Kyttälässä mäkitupalaisen vaimo Emma Mattila (1867–
1955) teki sivuansioikseen muun muassa tækkejä, myöhemmin tyt-
tärensä auttamana. Kyläläisten vaihtaessa vällyt vähitellen toppatæk-
keihin Emman tækkikehikko oli ahkerassa käytössä. Jalasjärveläinen
Hilma Karjamaa (s. 1898) kävi taloissa päivämiehenä, pyykkärinä,
siivoojana ja vähinsä maatöissäkin mutta hankki lisätuloja tikkaamalla
tækkejä tilauksesta vielä toisen maailmansodan jälkeenkin. Tervolassa
talonemäntä Maria Hoikka teki 1930-luvulla kotona tai tilaajan luo-
na tækkejä ”tikkapoovissa”. Tækintekijät eivät olleet aina kovin eri-
koistuneita; moni harjoitti muutakin tekstiilityötä.²⁶

22 Vuorela 1975 s. 354; Virrankoski 1993; mst. Helvi Vaaniala.

23 Tied. 1990, erikoisesti Saima Airaksinen, Toini Tuiremo.

24 Virrankoski 1993.

25 Kerkkonen 1915; Tied. 1910–12.

26 Tied. 1990, erikoisesti Synnöve Lehti, Annikki Yrjösuuri, Vappu Huhtaniska.

Tallukkaat

Laajalla alueella Etelä-Suomessa, ennen kaikkea Satakunnassa ja Hämeessä käytettiin ties miten vanhoista ajoista talvisajan lämpimänä työjalkineina tallukkaita eli tallukoita. Ne tehtiin yleensä kokonaan tekstiileistä ompelemalla. Runkona oli tavallisesti paksu villasukka, mutta siihen voitiin käyttää myös sarkaa, joskus muutakin vanhaa miesten vaatetta. Pohja oli samaa kudonnaista kuin päällinenkin, mutta se vahvistettiin ompelemalla tihein pistoin vahvaa pellavanyöriä kudoksen läpi, ja näin syntynyt antura tavallisesti vielä tervattiin. Tallukkaan aineet olivat siis halvat, mutta luja tallukas oli aika suuriäinen.²⁷

Monet tekivät tallukkaansa itse köyhyyttään, säästäväisyyttään tai kätevyyttään, mutta taloihin niitä teetettiin yleisesti erityisillä ”tallukasmestareilla”, jotka olivat useimmiten miehiä. Karkusta kerrottiin kumminkin 1903, että tallukkaiden tekijöistä viisi oli naisia, kymmenen miehiä. Huittisten kuusi mestaria olivat miehiä kaikki. Tallukkaan pohjan ompeleminen vaati ilmeisesti jokseenkin vahvoja sormia, joten työ sopi paremmin miehelle. Toini-Inkeri Kaukoselle selitettiin 1940 Tyrvään seudulla, ettei kukaan tulisi toimeen pelkällä tallukoiden tekemisellä, ja muutkin tiedot osoittavat niitä tehdyn ainakin pääasiallisesti sivuelinkeinona, tyypillisenä ansiokotiteollisuutena.²⁸

Tyrväässä ja Kiikassa tallukoita tekivät paljolti sellaiset ammattimiehet, joilla oli talvisin työn puutetta, kuten muurarit ja kirvesmiehet. Tyrvään tunnetuin ”tallukkamaakari” oli 1930-luvulla kirvesmies Kalle Länsijä (s. 1881), joka oli tehnyt talvisin vuosikymmenien ajan tallukoita. Niitä oli tehnyt välitöinänsä jo hänen isänsä, joka oli ammatiltaan seppä. Tallukasmestareissa oli myös pikkutalon isäntiä kuten Viljo Leppihalme (s. 1913) Jämijärveltä ja keuruulainen Vihtori Tuomi (1878–1963), joka teki ”tikkatöppösiä” iltapuhteiden töinä useita kymmeniä pareja talvessa.²⁹

Tallukkaita tehtiin jonkin verran tilauksesta; esimerkiksi Mouhijärvellä niitä tekivät yleisesti talosta taloon kiertävät mestarit. Jotkut tallukkaantekijät tekivät jalkineita varastoon ja kaupittelivat niitä pitkin pitäjää. Tyrvästä vietiin tallukoita Tampereelle myytäväksi torilla tai liikkeisiin, ja Kalle Länsijä vei niitä joskus myös Helsinkiin, jossa meni 1918 kaupaksi jopa sata tallukkaparia. Tampe-

.....

27 Kaukonen 1940; Lehtonen J 1963; Anttila 1989a s. 457; Tied. 1990 Toini Salonen.

28 Tied. 1903; Kaukonen 1940.

29 Kaukonen 1940; Tied. 1990, erikoisesti Helena Leppihalme ja Tauno Tuomi.

reen markkinoilla myytiin myös Tottijärven Karukankulmalla tehtyjä tallukkaita. Vammalan torilla myytiin tallukkaita vielä 1930-luvulla. Tallukasparin hinta oli Hämeessä ennen ensimmäistä maailmansotaa tavallisesti 5–5,50 markkaa parilta, 7 mk oli jo hyvä hinta. Vuonna 1940 tallukaspari maksoi 140 mk. Rahan arvon huomioon ottaen näiden perinteellisten työjalkineiden hinta oli noussut kaksinkertaiseksi, joten tarjonta oli varmaan vähentynyt.³⁰

Lankanapit

Lankanappien ompelu oli harvinainen kotiteollisuudenhaara, jota harjoitettiin kuitenkin kymmeniä vuosia yhtenäisellä alueella Satakunnassa: Huittisten, Kouvatsan, Keikyän ja Kiikan pitäjissä. Kahdesta ensimmäisestä olen löytänyt vain lyhyet maininnat, mutta ne ovat kyllä vakuuttavia. Satakunnan kotiteollisuusnäyttelyssä 1911 oli ”Satakunnan kuuluisia vaatenappeja” Lauttakylästä eli Huittisten kirkolta. Kouvatsalla taas tehtiin Suomenmaa-teoksessa 1921 julkaistun tiedon mukaan useimmissa kylissä lankanappeja. Ainakaan siellä nappien tekeminen ei ole siis voinut olla kovin lyhytaikainen elinkeino.³¹

Keikyän ja Kiikan lankanapeista on Toini-Inkeri Kaukosen tutkimuksen ansiosta hyvät tiedot. Työvälineinä olivat ompeluneula ja puinen ”pulikka” eli ”nappitalla”, jonka ympärille napin sydän kierrettiin. Sydän tehtiin halvasta langasta mutta nappi päällystettiin tavallisesti valkoisella, puuvillaisella merkkausalangalla. Valkoisia lankanappeja käytettiin alusvaatteiden ja työtakkien napeiksi, jollaisina ne olivat kauniita ja käytännöllisiä kestäessään hyvin pesun ja mankeloinnin. Ainakin 1930-luvulla tehtiin myös värillisellä helmilangalla päällystettyjä koristenappeja esiliinoihin ja naisten kesäpukuihin. Nappeja tehtiin kahta kokoa.³²

Keikyän varhaisin muistitiedon tuntema napintekijä oli Kaija Hellström (1829–1900), syöstävämestari Antti Hellström vanhemman tytär, joka elätti itsensä lankanappien ompelulla. Varhainen lankanappien ompelija oli myös työmiehen vaimo Emma Alin, joka ryhtyi tyttärensä kertoman mukaan tekemään niitä 1880-luvun alkuvuosina. Emmakin oli keikyäläisestä käsityöläisperheestä, kampamestarin tytär. Hän opetti lankanapinteon kolmelle tyttärelleen ja eräille muil-

30 Suonpää 1939 s. 74; Kaukonen 1940; Tied. 1990 Vappu Toriseva; mst. Martta Yli-Paattikoski.

31 Kuoppamäki 1911b; Suomenmaa III (1921) s. 400–401.

32 Kaukonen 1940; Vanhaa Keikyää 1982 s. 61.

lekin keikyäläisille, ja tyttäristä Manta Leppäkoski o.s. Alin (s. 1872) teki leskeksi jäätyään nappeja jopa päätoimisesti. Häneltä taas oppi 20-vuotiaana työtaitonsa tunnettu napintekijä Fanni Hellström (s. 1888). Häinkin oli käsityöläisen tytär ja sittemmin syöstäväntekijä Oskari Hellströmin vaimo. Lankanappeja tehtiin usein juuri käsityöläisperheissä. Vielä 1930-luvun lopulla Keikyässä oli useita lankanapin tekijöitä, ja jotkut ompelivat niitä pääansiokeeseen.

Lankanappeja syntyi huolellista työtä tehtäessä neljä tusinaa päivässä, mutta jos tekijällä oli vanhuuttaan kankeat sormet, vain 2–3 tusinaa. Nuorehkot ammattilaiset voivat tehdä 8–12 tusinaa nappeja päivässä, jopa enemmänkin, mutta napit tulivat tällaista vauhtia pidettäessä huonoja ja hajosivat käytössä pian. Ostajat eivät kuitenkaan juuri erottaneet niiden laatua, joten huolellinen työ ei tahtonut kannattaa. Napit myytiin yleensä krossikaupalla, siis 12 tusinaa kerrallaan. Niitä välittivät 1900-luvun alussa kulkukauppiaat, ja pari keikyäläistä kampamestaria myi kampojen ohella vaimon tekemiä nappeja. Sen sijaan 1930-luvulla lankanapit myytiin yleensä Keikyän kauppaliikkeisiin.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa nappikrossin hinnan muisteltiin olleen 6 markkaa, ja päivätuotannon ollessa 4 tusinaa bruttoansioksi tuli tämän mukaan 2 mk. Epäilen kuitenkin mainittua hintaa liian korkeaksi. Luotettavien tietojen mukaan lankanapeista maksettiin 1930-luvun alussa niiden koosta riippuen 30–40 markkaa krossista, sen lopussa 35–50 mk. Jos nappikrossin hinta oletetaan 40 markaksi, neljän tusinan päivä tuotti 13,30 markan ansion. Kun tästäkin sanottiin puolen menevän lankaan, nettoansio hyvin tehdystä työstä oli 30-luvulla kerrassaan kehno. Jotkut tyytyivät siihenkin sen ollessa perheen muiden tulojen lisänä. Jos taas aikoi elää lankanappien ompelulla, oli pakko hutiloida, ja silloinkin ansio jäi vaatimattomaksi.³³

Kiikasta on jo vuodelta 1913 varma tieto lankanappien tekemisestä, ja 1925 kerrottiin lehdessä, että naiset olivat tehneet siellä paljon nappeja. Vielä 1930-luvun alkuvuosina Kiikassa oli useita napintekijöitä, käsityöläisperheiden naisia ja pieneläjiä, mutta vuoteen 1940 mennessä lankanappien teko oli melkein loppunut; Toini-Inkeri Kaukonen mukaan vain yksi päivätyöläisenä elävä nainen teki niitä sivutyönään tilauksesta.³⁴

Muualta maasta on hyvin vähän tietoja lankanappien tekemisestä myytäväksi. Lapualta kuitenkin vastattiin vuoden 1903 tiedusteluun,
.....

33 Kotiliesi 15.11.1930; Kaukonen 1940; Vanhaa Keikyää 1982 s. 68. Jos lankanappien 1910-luvulta mainittu hinta on oikea, napintekijän ansiot ovat rahan arvon huomioon ottaen alentuneet pahoin 1930-luvulle mennessä.

34 Kaihosalo 1913; TS 4.7.1925; Kaukonen 1940.

että lankanappeja, joita ei lomakkeessa lainkaan mainittu, teki viisi naista myytäväksi. Tieto on luotettava, mutta Lapuan lankanappien myöhempiä vaiheita lähteet eivät valaise.³⁵

HUOVIKKAAT

Huovan valmistaminen villasta kastelemalla sitä kiehuvaan vedessä ja vanuttamalla märkänä on Suomessa vanha taito, mutta sitä käytettiin kauan vain hattujen tekemiseen. Huopajalkineet eli huovikkaat ovat sen sijaan myöhäistä lainaa Venäjältä, jonne ne oli omaksuttu turkkilaisilta arokansoilta. Suomessa tutustuttiin venäläisiin huovikkaisiin Juhani U.E. Lehtosen mukaan vasta 1800-luvun jälkipuolella.³⁶

Suomen ensimmäinen huopajalkineiden eli huovikkaiden tekijä näyttää olleen pohjoiskarjalainen Pekka Neiglick, joka palasi viimeistään 1886 kotipitäjäänsä Rääkkylään oltuaan useita vuosia työssä huopatehtaissa muun muassa Helsingissä. Hän alkoi käyttää taitoaan etupäässä huovikkaiden tekemiseen, ja menestys oli hyvä: Karjalatarlehdessä kerrottiin jo 1887, että Rääkkylän ”huopakengät” olivat ainakin ulkomaisten veroisia mutta halvempia. Menekin kasvaessa Neiglick otti apulaisia.

Jotkut Neiglickin työntekijät ryhtyivät sittemmin tekemään huovikkaita omaan laskuunsa, ja vuoteen 1905 mennessä tämä käsityö oli levinnyt Rääkkylästä muihinkin pitäjiin. Rääkkylässä etenkin räätälit kuuluivat tekevän huovikkaita sivutoimenaan. Niitä tehtiin siellä tilauksesta ja lähetettiin ympäri Suomea, osa taas myytiin kaupunkien toreilla. Jo 1905 Rääkkylässä valitettiin kovaa kilpailua, joka painoi huovikkaiden hinnat alhaisiksi, mutta silti kotiteollisuustiedustelun vastaaja kanttori A.E. Saarelainen arveli niiden valmistajien tulevan hyvin toimeen.³⁷

Lämpöisten huovikkaiden suosio kasvoi Suomessa nopeasti. Vuodesta 1893 Mikkelin läänin maanviljelysseura järjesti niiden teon opetusta eri puolilla Itä-Suomea, mutta tuloksista ei ole luotettavaa tietoa. Ensimmäisen varsinaisen huovikastehtaan perusti Arkangelissa opin käynyt Sipi Ahokas 1896 Parikkalan Järvenpäähän. Täälläkin monet tehtaan entiset työntekijät alkoivat tehdä huovikkaita kotite-

.....

35 Tied. 1903.

36 Lehtonen J 1978 s. 135–138.

37 Karjalatar 4.1.1887; Tied. 1905.

ollisuutena useissa Parikkalan kylissä, etenkin tehtaan lähistöllä. Siitä on varma tieto vuodelta 1923 Suomenmaa-teoksessa, mutta seminaarinjohtaja Oskar Relander saattoi tarkoittaa samaa jo 1904 mainitessaan Parikkalan huopasaappaista karjalaisten käsityön yhteydessä.³⁸

Kolmas huovikasteollisuuden keskus syntyi Kirvuun, jonne perustettiin 1897 sittemmin suureksi yritykseksi kasvanut huopatehdas. Sielläkin monet työntekijät oppivat ”huovikkaiden” teon melko yksinkertaisen tekniikan riittävän hyvin ryhtyäkseen tehtaalta pois jäätyään tekemään niitä sivuansioikseen ”hellan päällä”. Naapurit teetivät ”töppösiä” omien lampaitensa villoista, ja tilauksia tuli kauempaakin; Kirvun kaupoissakin myytiin 1930-luvulla kotitekoisia, varrettomia aamutossuja. Kotiteollisuutta harjoittavia ”tossumestareita” oli tuolloin varsinkin huopatehtaan lähistöllä Maamäen kylässä mutta muuallakin, muiden muassa kaksi maanviljelijää kaukana koillisessa, lähellä Hiitolan rajaa.³⁹

Huopajalkineiden tekeminen oli kotiteollisuutena etupäässä karjalaisten erikoisala, joka liittyi kiinteästi alan tehtaisiin ja verstaisiin työtaidon ollessa peräisin niistä. Muualta maasta on tietoja huopasaappaiden, -tossujen ja -syylinkien teosta 1900-luvun alusta muuttamista Pohjois-Pohjanmaan pitäjistä, mutta se oli täällä ilmeisen vähäpätöistä ja lienee sammunut melko pian. Esimerkkinä mainittakoon Pyhännän Tavastkengässä asunut talollisenpoika Juha Haataja (1880–1965), joka nuorena, ennen isännäksi tulemistaan teki niin paljon huopasaappaita ja -tossuja, että sai liikanimen ”Tossu-Jussi”. Lähteistä ei selviä, miten huovikkaiden tekemisen taito oli kulkeutunut Pohjanmaalle.⁴⁰

.....
38 Relander 1904 s. 40; Suomenmaa V (1923) s. 341; Vilska 1928 s. 151–152; Lehtonen J 1978 s. 139.

39 Ylönen 1954 s. 319–321; Suomenmaa V (1923) s. 160; Tied. 1990 Mari-Anna Aaltonen, Anni Koho, Anna Koppi, Kerttu Varpa.

40 Tied. 1912–14, 1945/Ol (Hailuoto) ja 1990 J.W. Sainila.

Puutyöt

PUUASTIAT

234

Puuastioista tärkeimmät olivat kaareviksi vuolluista kimmistä sekä pohjalaudoista kootut astiat, joita käytettiin vielä 1800-luvun lopulla moniin tarkoituksiin. Niitä osattiin tehdä kaikkialla Suomessa, ja vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastausten mukaan niitä tehtiin lukuisissa pitäjissä myytäväksikin. Joskus kerrottiin astiantekijöiden olevan etupäässä tilatonta väestöä, ja tuotteiden myynnin todettiin yleensä rajoittuvan omaan pitäjään ja lähimpään kaupunkiin. Ottaen huomioon myöhemmät tiedot voidaan päätellä, että puuastioita myytäväksi tekeviä miehiä oli vielä 1900-luvun alussa joitakin joka pitäjässä. Jotkut heistä olivat ammattipuseppiä, joiden taitoihin kimpiastioiden tekeminen yleisesti kuului.

G.A. Helsingiuksen 1903 tekemässä tiedustelussa puuastioiden tekemistä ei erotettu muista puutöistä, ja siitä saa järjestelmällisesti kerättyä tietoa vasta vuoden 1945 tiedustelusta. Maatalousneuvojen silmämääräinen käsitys näkyy olleen, että pitäjässä oli siihen aikaan yleensä yksi tai pari astiantekijää, mutta tätä on syytä pitää vähimmäismääränä. Kimpiastian tekijöitä mainittiin yleisesti myös 1990 tekemäni tiedustelun vastauksissa. Tällaiset tiedot riittävät osoittamaan, että kimpiastioiden valmistus myytäväksi ei ollut kovin harvinaista vielä 1930-luvullakaan, mutta on vaikeata sanoa, minkä verran se oli vähentynyt 1800-luvulta lähtien.¹

Lähdetiedot ovat siis pääosasta maata hatarat, mutta poikkeuksena ovat eräät seudut, joilla kimpiastioita tehtiin tavallista enemmän. Ensimmäiseksi on tarkasteltava muinaisten vakkasuomalaisen kotiseutua, johon kuuluivat Uudenkirkon (Kalannin), Pyhänmaan, Laitilan, Mynämäen ja Lapin pitäjät sekä Honkilahden kappeli Varsinais-Suomen länsiosassa ja lähimmässä osassa Satakuntaa. Myöhemmin ”Vakka-Suomella” on tarkoitettu hieman epähistoriallisesti Vehmaan

.....

1 Tied. 1887, 1945 ja 1990.

kihlakuntaa, johon kolme viimeksi mainittua seurakuntaa eivät ole kuuluneet. Nykyinen Vakka-Suomi yhdentyy siis vain osaksi Lounais-Suomen maineikkaaseen puuastiateutuun.²

Historiallisen Vakka-Suomen puuastiateollisuus sai jo 1830-luvulta 1860-luvulle mennessä pahan iskun sen tuotteiden viennin supistuksessa mitättömäksi. Se oli aikaisemminkin vähentynyt muinaisesta suuruudestaan, mutta nyt astioiden vienti Ruotsiin loppui tyystin naapurimaan tullipolitiikan vaikutuksesta, ja vienti Tanskaan ja Saksaan väheni samaan aikaan romahtamalla. Tähän oli montakin syytä, mutta tärkein oli varmaan muista raaka-aineista kuin puusta tehtyjen astioiden kilpailu. Tällä alalla ei myöskään saatu käyntiin korvaavaa vientiä Venäjälle kuten erällä tekstiilikoteollisuuden aloilla.³

Niinpä kimpiastioiden viennillä ei ollut 1870-luvulta lähtien enää merkitystä. Niitä, etupäässä ämpäreitä ja pyttyjä, vietiin 1866–70 Itämeren eteläpuolelle keskimäärin 3 380 mutta 1876–80 vain 1 014 ja 1881–85 enää 485 kappaletta vuodessa. Vakka-Suomen puuastiateollisuus jäi siis kotimaan markkinoiden varaan, ja ne näkyvät rajoittuneen jo 1800-luvun alkupuolella ainakin suurin piirtein Varsinais-Suomeen ja Rauman seudulle.⁴

Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin Kalannista ja Pyhästämaasta, että puuastioiden tekeminen oli vähentynyt pahoin viennin ehtymisen vuoksi, mihin myös Suomen Talousseura yhtyi omassa lausunnossaan. Talollinen Juho Valtonen Laitilasta totesi 1913 pitäjän käsityön muuttaneen vuoden 1870 vaiheilta lähtien täysin luonnetaan. Kun aikaisemmin oli tehty lähes yksinomaan puuastioita ja muita puita taloustavaroita, oli noista ajoista alkaen siirrytty tekemään etupäässä huonekaluja. Valtonen ei viitannut vientiin, mutta hänen kertomansa kehitys liittyy suurella määrällä juuri sen romahtamiseen.⁵

Pyhässämaassa kerrottiin vielä 1887 sekä talollisten että tilattomien tekemän puuastioita, mutta myöhempiä tietoja sieltä ei ole. Kalannista sanottiin 1921 astioita myytävän Uuteenkaupunkiin. Laitilasta, jota on pidetty vakkasuomalaisien ydinalueena, kerrottiin 1887, että tilattomien tekemiä saaveja ja ämpäreitä vietiin lähikaupunkien markkinoille. Myöhempi muistitieto osoittaa, että jotkut Laitilan kylät olivat erikoistuneet vielä 1800-luvun lopulla tietyn puuteoksen tekemiseen ja että perheessäkkin noudatettiin usein työnjakoa esimerkiksi kimpiastioita tehtäessä. Tekniikka oli uudistunut sen verran, että 1800-

2 Virrankoski 1963 s. 250–255.

3 Virrankoski 1963 s. 268–288.

4 SVT I, 2–7.

5 Tied. 1887; Valtonen 1913.

luvun lopulla oli alettu käyttää vuolimen sijasta höylää ”astianlauroi” eli kimpviä tehtäessä.⁶

Käytyään Laitilassa tarkastelemissa kotiteollisuutta Väinö Voionmaa (Wallin) kertoi 1901 sieltä myytävän muun muassa ämpäreitä, saaveja, pyttyjä ja kirnuja sekä lisäsi: ”Rautavyöt ja öljymaalaus alkatavat niissä yhä enemmän tulla muotiin.” Juho Valtonen arvioi vuoden 1903 tiedusteluun vastatessaan, että vain kymmenen Laitilan miestä teki enää puuastioita myytäväksi. Luku voi näyttää pieneltä, mutta älykäs ja pitäjänsä tunteva Valtonen ei ole voinut erehtyä kovin pahoin. Vuonna 1913 hän huomautti, että Katinhännän kylä oli yhä jossakin määrin erikoistunut puuastioiden tekemiseen. Suomenmaa-teoksessa todettiin 1921 niiden valmistuksen vähentyneen Laitilassa tuntuvasti.⁷

Tutkiessaan 1930-luvun alkuvuosina Laitilan puuastiateollisuutta F.M. Karrakoski tapasi Katinhännän, Kaivolän ja Pahojoen kylissä vielä muutamia vanhoja miehiä, joilla astioiden tekeminen oli yksinomaisena ammattina. Näitä oli 70-vuotias itsellinen Kustaa Rosten, joka höyläili kimpviastioita Katinhännän Tapanin talon saunassa. Ukkojen tuotteista Karrakoski mainitsi saavit, ämpärit, ”pesopunkat” ja suolatiinut. Hän kirjoitti 1936, että puuastioiden valmistus oli pularuvosina hieman elpynyt. Välineet ja työtavat olivat jo aivan uuden-aikaiset.⁸

Katinhännässä omisti keskikokoisen talon Oskar Soini (1890–1966), joka teki 1920-luvulta vuoteen 1935 paljon kimpviastioita päätyönään. Maatyöt hän teetti palkkamiehillä ja höyläsi itse astianlauvoja ympäri vuoden. Soini piti kirjaa töistään ja kertoi tehneensä noin 40 000 saavia ja lisäksi paljon pesusoikkoja, voipytyjä, ”fiilpunkki” ynnä muuta. Hän teki saavit perinteellisen tapaan ”knipuiksi”, kymmenen erikokoista saavia sisäkkäin. Soinin veli, muurari Juho Verner Alanko (1886–1951) Katinhännästä teki talvisin puuastioita, kirjanpitonsa mukaan muun muassa 9 000 saavia, jotka hän sovitti yhdeksän kappaleen nipuiksi. Edellä mainittujen lisäksi ainakin neljä muuta Katinhännän miestä lisäksi teki 1930-luvulla kimpviastioita hieman pienemmässä mitassa.⁹

Muualla Laitilassa samaa perinteellistä työtä tekivät 1930-luvulla ainakin Viljo Valtonen veljineen Pahojoen takamailla, Juho Ranta-

6 Tied. 1887; Suomenmaa III (1921) s. 56, 70; Karrakoski 1936 s. 131–132, 134. Erikoistumisesta ja työnjaosta myös Virrankoski 1963 s. 266–267. Kimmet olivat Laitilassa ”astianlauroi” (mst. Toivo Haijanen, Helvi Vaaniala).

7 Voionmaa 1901 s. 52; Tied. 1903; Valtonen 1913; Suomenmaa III (1921) s. 70.

8 Karrakoski 1930, 1932 ja 1936 s. 129.

9 Eenilä 1963; mst. Helvi Vaaniala (Soinin sisarentytär). ”Isien työ” -teoksessa kuvattu saavintekijä on Oskar Soini (Vilkuna ja Mäkinen 1953 s. 280–283).

nen ja Vernereri Jalo Krouvinnumella ja Kustaa ja Jussi Jernvall Koli-sevan kylässä, kaikki pikkutilallisia. Saaveja nämäkin miehet etupäässä tekivät. Vyöt tehtiin niihin aina galvanoidusta rautalistasta mutta muihin astioihin usein vanhaan tapaan kuusen- tai katajanoksasta. Laitilasta vietiin astioita 1930-luvulla etupäässä Turkuun, joskus myös Uudenkaupungin ja Rauman torille. Vielä 1961 Karrakoski totesi puuastioita tehtävän Laitilan metsäkylissä. Niillä oli yhä hyvä maine lähikaupunkien toreilla, ja sisämaahankin niitä käytiin myymässä kuorma-autolla tai lavatraktorilla ajaen.¹⁰

Mynämäessä kerrottiin 1880-luvulla emäpitäjän torpparien ja itsellisten tekevän puuastioita, joita vietiin etupäässä Turkuun ja Uudenkaupunkiin; tällä työllä oli monelle tekijälle suuri merkitys. Myöhemmin tehtiin vielä 1920-luvulla ainakin Kivikylässä, Laajoen varrella paljon puuastioita, jopa muutamissa taloissakin sivuelinkeinona maatalouden ohella, mutta 1930-luvun alussa tämän työn sanotaan vähentyneen.¹¹

Kuten voi odottaakin puuastioiden tekeminen eli sitkeimmin Mynämäen suurpitäjän ylimmässä osassa, sittemmin joksikin aikaa itsenäistyneessä Karjalan kappelissa. Siellä kerrottiin vielä 1887 sekä talollisten että tilattomien tekevän niitä ja myyntipaikkoina mainittiin 1860-luvun lopulla Turku ja Uusikaupunki.¹² Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastaaja sanoi 45 miehen tekevän Karjalassa puuastioita myytäväksi, eikä hänellä näytä olleen taipumusta liioitteluun. Sitä paitsi muistitieto osoittaa, että Karjalassa oli vielä 1930-luvullakin vähintään 15–20 puuastioiden tekijää.

Merkittävimpiä näistä oli Frans Mäkilä Mäyrin metsäkulmalta, Laitilan rajoilta. Hänen näet muistetaan olleen yksi niistä ”uurtajista”, joita jotkut Laitilan Katinhännän astiantekijät käyttivät erikoismiehinä kimpiastian tekemisen tarkimmassa ja tärkeimmässä vaiheessa, pohjalautoja varten tehtävän uurteen vetämisessä kimpiin. Laajoen kylässä asui itsenäistyneen torpan isäntä Vilhelm Vuorinen, joka teki maanviljelyksen sekä rakennus- ja metsätöiden ohella poikien kanssa paljon puuastioita, etenkin saaveja ja pyykkipunkkia. Perinteelliseen tapaan Vuorinen sovitti sarjan saaveja sisäkkäin, nipuksi.¹³

10 Karrakoski 1930 ja 1961; Tied. 1990 Anna Liisa Tähtinen; mst. Helvi Vaani-ala, Eino Venho, Marjatta Vuoristo.

11 Tampere 21.2.1885; Tied. 1887 ja 1990 Oiva Kulma.

12 TPLA, Mynämäen kihlakunnan kruununvoudin kertomus 1866–70; Tied. 1887.

13 Tied. 1887; mst. Helvi Vaani-ala; Virrankoski 1993.

Karjalan pitäjän maineikkain astiantekijä oli pitkän aikaa Frans Jalo (s. 1902) Vehmalaisten kylästä, itsenäistyneen torpan isäntä ja kirvesmies. Jo hänen isänsä oli torpan viljelyn ohella tehnyt puuastioita ja vienyt niitä Turkuun tai myynyt välittäjille. Frans Jalo teki sivutöikseen paljon saaveja, pyykkipunkkia, kirnuja, leilejä ja haarioita vielä toisen maailmansodan jälkeen, pieniä katajaisia haarioita 1970-luvulle saakka.¹⁴

Vakka-Suomen puuastioiden tärkeimpänä myyntipaikkana säilyi kautta vuosikymmenien Turun Puutori (Aninkaistentori), jossa oli vielä 1930-luvulla varsinkin syysmarkkinoiden aikana myytävänä paljon astioita. Lehtiutisissa mainittiin niistä useimmin saavit, joskus myös isot pesupunkat. Gabriel Nikander totesi 1940, että kimpiastioiden valmistus oli Vakka-Suomessa yhä elinvoimaista ja sen tuotteita näki päivittäin Puutorilla.¹⁵ Silti ei ole epäilystäkään siitä, että tämä käsityönala oli heikentynyt pahoin autonomian ajan jälkipuolella. Sen sijaan 1920- ja 1930-luvulla kimpiastioiden alamäki oli selvästi loivempi. Joitakin edellytyksiä niiden tekemiseen oli siis jäljellä.

Muissa osissa Varsinais-Suomea puuastioita ei ollut tietävästi tehty kovin paljon myyntiin 1800-luvun alkupuolellakaan, ja myöhemmän ajan tiedot ovat samoin vaatimattomia. Jokunen tieto on Nousiaisista, Houtskarista, Pöytyältä ja Muurlasta, ja myyntipaikkoina mainitaan Turku ja Salo. Houtskarista kerrottiin 1887, että kala-astioita, pyttyjä, saaveja ja kiuluja, joita etupäässä itselliset tekivät, vietiin paitsi Turkuun myös Helsinkiin mutta tällä työllä ei ollut suurta merkitystä. Pöytyältä myi 1903 annetun tiedon mukaan 23 miestä puuastioita, ja kun tiedustelun vastaaja ei näy harrastaneen liioittelua, niiden tekeminen näyttää säilyneen siellä perinteenä, josta on todisteita 1700-luvulta alkaen.¹⁶

Yläneeltä annettiin tietoja Turun Sanomissa 1929 julkaistussa kirjoituksessa. ”Kauan sitten” pitäjässä tehtiin paljon puuastioita: neliökoita, tynnyreitä ja isoja sammioita, ja myytiin satamakaupunkien porvareille, jotka suolasivat niihin kalaa ja lihaa ulkomaille vietäväksi. Tieto viitannee 1860-lukua varhaisempaan aikaan. Myöhemmin oli myyty pienehköjä kimpiastioita etenkin Heinjoen puolesta, joka oli Karjalan pitäjän Laajoen naapurina, siis lähimpänä Vakka-Suomea. Kirjoittaja arvosteli osaa Yläneen astiantekijöistä purevasti: ”mies

14 Eenilä 1963; Tied. 1990 Ella Järäinen, Anna-Liisa Luotonen; mst. Marjatta Vuoristo.

15 TS 17.9.1930 ja 18.9.1936; Nikander G 1940 s. 72.

16 Virrankoski 1963 s. 289; Tied. 1887, 1903 ja 1990 Ella Järäinen.

saattoi vielä samana päivänä, kun hän oli metsästä varastanut saavin aineet, niistä valmistaa astian. Tuore puu halkeili helpommin ja tarpeenvaatima kuivatus taas tapahtui nopeasti leivinuunissa.” Lienevätkö nämä metkut olleet Yläneellä yleisiäkin; ainakaan ne eivät olleet ominaisia yksin tälle pitäjälle.¹⁷

Uudeltamaalta on syytä todeta, että 1887 ilmoitettiin Vihdissä, Nurmijärvellä, Tuusulassa ja Sipoossa tehdyn puuastioita myytäväksi omaan pitäjään ja Helsinkiin. Tämä kotiteollisuus ei liene ollut aivan vähäistä, sillä kyseinen alue näyttää pääasiallisesti pitäneen Helsingin puuastioissa, ja vaikka pääkaupungissa lienee alettu jo varhain korvata niitä muunlaisin astioin, niitä ei voitu toistaiseksi syrjäyttää kokonaan. Viitteenä siitä, minkä astian kysyntä säilyi sitkeimmin, on muistitieto Tuusulan Jokelasta, jossa ahkerat maanviljelijät Vihtori Sahrman ja hänen kaksi veljeään tekivät 1920- ja 1930-luvulla puhdetöinä saaveja. Kun työ oli hyvää ja saaveja käytettiin yhä paljon, veljekset saivat kovasti tilauksia.¹⁸

Satakunnan lounaiskolkassa, Vakka-Suomeen liittyvissä Lapin, Hinnerjoen ja Honkilahden kunnissa tehtiin vuoden 1887 tietojen mukaan yhä melkoisesti puuastioita ja vietiin Uuteenkaupunkiin ja Lapista myös Raumalle. Honkilahdella sanottiin tilattomien ohella myös talollisten tekevän puuastioita kuten saaveja ja ämpäreitä, ja myyntipaikkana mainittiin Uudenkaupungin ohella Turku. Vuoden 1903 arviot puuastiantekijäin luvusta, yhteensä 19 miestä näissä kolmessa kunnassa, eivät kuitenkaan viittaa kovin suureen tuotantoon.¹⁹

Köyliössä mainittiin 1868 puuastioita tehtävän myytäväksi ja 1887 kerrottiin, että niitä tehtiin paljon ja vietiin Uuteenkaupunkiin, Raumalle ja Poriin sekä myytiin maaseudun nahkureille. Hehän tarvitsivat suuria parkkiammeita. Näin yksityiskohtaiseen tietoon on syytä luottaa, vaikka varhemman aikakauden hatarat lähteet eivät tunnekaan Köyliön puuastiateollisuutta.²⁰

Pohjois-Satakunnassa tehtiin Pomarkussa sangen paljon puuastioita, joita vietiin 1900-luvun puolellakin jatkuvasti Porin torille myytäväksi. Suomenmaa-teoksessa kerrottiin 1921 niitä tehdyn erikoisesti Honkakosken ja Kivijärven kylissä, pohjoisosassa pitäjää. Vuonna 1887 kerrottiin Pomarkun tilattomien tekevän muun muassa yksipuisia

17 TS 9.11.1929.

18 Tied. 1887 ja 1990 Laura Niiranen.

19 Tied. 1887 ja 1903. Vuoden 1903 luvut voivat olla hieman liiankin pienet, mutta ne osoittavat, että vastaajat eivät pitäneet puuastiateollisuutta merkittävänä.

20 STS Handlingar 1868 s. 100; Tied. 1887.

leilejä. Lähempiä tietoja niiden tekotavasta ei annettu, mutta tietenkkin vain leilin laita oli yhtä puuta.²¹

Kankaanpäästä on vuodelta 1887 maininta puuastioiden myynnistä, ja vielä 1930-luvulla niitä tehtiin aika runsaasti Veneskosken ja Venesjärven kylissä ainakin Porin torille vietäväksi. Astiantekijät veivät niitä sinne itsekin, ja kauppias Urho Talonen Veneskoskelta otti 1920-luvun alkupuolella välittääkseen astioiden myyntiä. Kotiteollisuusneuvoja Nestor Arvelin kirjoitti 1933, että Kankaanpään puuastiateollisuus oli vähentynyt paljon entisestään, mutta on vaikea tietää, miten hyvin hän tunsi asian.²²

Hämeessä oli Orimattila vanhastaan tunnettu puuastiapitäjä, joskin lähempää tietoa on vielä 1800-luvun alkupuolelta huonosti.²³ Vuodesta 1887 lähtien on Heinämaan eli Hyyttärin kylä mainittu monesti astianteon keskuksiksi. Anna Kaitila kertoi 1928, että siellä tehtiin ahkerasti monenlaisia astioita, jotka olivat siistiä työtä ja kestäviä, ja puuastioiden teolla oli kylässä merkitystä 1930-luvullakin. Tuotteista mainittiin 1919–23 saavit, ämpärit ja pesupunkat. Orimattilan muistakin kylistä myytiin jonkin verran puuastioita; varmimmat tiedot koskevat Virenojaa. Kovin suurta Orimattilan astiateollisuus ei näytä olleen, mutta 1915 Eline Kerkkonen arvioi sen kuitenkin pitäjän miesten tärkeimmäksi kotiteollisuudenhaaraksi.

Astiat sanottiin 1887 myytävän etupäässä omaan ja lähipitäjiin. Atte Hardén kertoi 1923, että niitä oli myyty aikaisemmin varsinkin Porvooseen ja että astioiden kaupittelijoita tapasi joskus vieläkin kiertelemässä Orimattilassa ja naapuripitäjissä. Heinämaan astiantekijöiden sanottiin 1887 olevan itsellisiä, ja myöhemminkin niiden tekeminen lienee ollut työmiesten sivuelinkeino. Raija Heikkonen yhtyy heinämaalaisten käsitykseen, että pitsien nyplääminen ja puuastioiden valmistus tukivat kylässä toisiaan: hyvin usein nyplääjän aviomies teki puuastioita. Heinämaalla tehtiin niitä vähinsä vielä 1990-luvun alussa.²⁴

Savossa puuastioita tehtiin myytäväksi jokseenkin tasaisesti ympäri maakuntaa, ei missään kovin paljon. Erikoispiirteenä oli voityn-

.....

21 Tied. 1887; Suomenmaa III (1921) s. 324; Rantanen 1967 s. 146, 205.

22 Tied. 1887; Arvelin 1933; Rantanen 1967 s. 146, 152, 205, 210; mst. Alfred Junnila, V.A. Yli-Paattikoski.

23 Virrankoski 1963 s. 293–294.

24 Virrankoski 1963 s. 293–294; Kerkkonen 1915; Suomenmaa I (1919) s. 163; Hardén 1923 s. 241; Kaitila 1928 s. 84; Heikkonen 1978 s. 27, 82; Tied. 1887 ja 1990 Aino Huisko, Irja Isotalo, Liisa Viljanen. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja väitti sadan Orimattilan miehen myyvän puuastioita, mutta hänen tietonsa ovat kovin epäluotettavia, osaksi aivan perättömiä.

nyrien tekeminen, mistä on muuten tietoja vain parista Karjalan ja Pohjanmaan pitäjistä. Savosta on voitynnyrien myynnistä useita mainintoja vuosilta 1887 ja 1905. Niitä myytiin toisinaan muillekin paikkakunnille, esimerkiksi Pieksämäeltä Mikkelin kaupunkiin ja Joroisiin, Jäppilästä Joroisiin ja Leppävirralle. Lapinlahdella kerrottiin 1887 tynnyreitä myytävän voikauppiaille paitsi omaan pitäjään myös Kuopion kaupunkiin. Tynnyrien tekijöiksi mainittiin joskus talolliset, joskus loismiehet.

Parhaat tiedot on Kaavilta, jossa kunnallislautakunnan esimies kertoi 1905 voitynnyrien tekemisen alkaneen 1880-luvulla. Niitä tehtiin ”närepuista maataisvoin kuljetusta varten kauppaan”, ja tekijät olivat etupäässä talollisia, jotka valmistivat voitynnyreitä talvipuhteina ja muina joutoaikoina, tavallisesti tilauksesta. Tästä sivuelinkeinosta kuuluu olleen paljon hyötyä katovuosina ja muun työn puutteessa oltaessa.²⁵ Savosta myytiin ilmeisesti vielä 1800-luvun lopulla kotonakiruttua voita, jota voisaksat veivät kuusipuisiin tynnyreihin pakattuna Pietariin. Tämä kaikki oli vanhanaikaista, ja epäilemättä kotitekoisten voitynnyrien menekki tyrehtyi pian Savossakin, sillä meijerit eivät niitä käyttäneet.

241

Etelä-Karjalassa oli puuastioita tehty kauan myytäväksi Luumäellä ja vielä 1923 niitä tehtiin siellä sivuelinkeinona ja vietiin markkinoille myytäväksi.²⁶ Kymenlaakson puoleisista lähipitäjistä Miehikkälästä ja Virolahdelta on 1880-luvulta lähtien tietoja puuastioiden tekemisestä myytäväksi. Virolahtea sanottiin 1921 jopa kuuluisaksi puuastioistaan, mutta on vaikea sanoa, millaiseen asiantuntemukseen tämä perustui. Lähempää tietoa ei ole sen enempää, kuin että Virolahdelta oli 1886 viety astioita Viipurin markkinoille. Miehikkälässä on kerrottu tehdyn vielä 1930-luvulla paljon saaveja myytäväksi kotoa päin tai markkinoilla.²⁷

Näiden pitäjien itäpuolella oli puuastioistaan monen miespolven ajan kuuluisa Säkkijärvi, josta erotettiin 1925 Ylämaa; 1927 liitettiin vielä kaksi Säkkijärven kylää toiseen uuteen kuntaan Vahvialaan. Koska puuastioita tehtiin yhtenäisellä alueella, joka kuului pääosan tässä käsiteltyä ajanjaksoa vanhaan Säkkijärveen, käytän etupäässä sen nimeä koko seudusta.

Puuastioiden tekeminen kehittyi Säkkijärvellä ansiotyöksi jo Ruotsin-ajalla, luultavasti 1700-luvulla, kuten Johannes Carpén otaksuu,

.....

25 Tied. 1887 ja 1905.

26 Virrankoski 1963 s. 296; Suomenmaa V (1923) s. 112.

27 Viipurin Sanomat 5.2.1886; Sirelius 1921 s. 33; Varpio 1974 s. 102; Tied. 1887 ja 1990 Lasse Tiilikka.

ja oli tärkeä elinkeino viimeistään 1830-luvulla. Se oli etupäässä talollisten sivuelinkeinona, ja tuotteet olivat ennen kaikkea kimpiastioteita. Niiden myynti kehittyi monivaiheisesti ja ulottui ennen 1800-luvun puoliväliä hyvinkin laajalle mutta keskittyi 1860-luvulle mennessä pääasiallisesti lähimpien kaupunkien, varsinkin Viipurin mutta myös Lappeenrannan ja Haminan markkinoille. Ostajina olivat kaupunkilaisten ohella läheisen maaseudun, etenkin Länsi-Kannaksen talonpojat.

Säkkijärven puuastiateollisuuden on selitetty alkaneen lisätulojen tarpeesta, koska pitäjän yläosa eli nykyinen Ylämaa on hyvin karua seutua. Tärkeänä astianteon laajenemisen edellytyksenä oli muiden eteläkarjalaisten varhainen tottuminen vaihdantalouteen. Se johtui vilkkaasta Pietarin-kaupasta ja Suomen ja Venäjän välisestä rahdinkuljetuksesta, joiden ansiosta väestö pystyi Kannaksella hankkimaan monenmoista ostotavaraa aikaisemmin kuin muualla Suomen maaseudulla. Jo 1850-luvulle mennessä puuastiat oli totuttu ostamaan Länsi-Kannakselle hyvin suureksi osaksi Viipurista, ja pääosa niistä oli säkkijärveläisten tekemiä.²⁸

242

Säkkijärven puuastiateollisuus oli 1800-luvun lopulla entisessä voimassaan. Astioita tehtiin pitäjän yläosassa, ja erikoisesti Häsälän kylässä tehtyjä kiitettiin parhaiksi koko Itä-Suomessa. ”Astiat ovat tunnetut erittäinkin somuudestaan ja kauneudestaan sekä myös kestävydestään”, kehui Sortavalassa ilmestynyt Laatokka-lehti Säkkijärven tuotteita 1887. Puuastioiden tekeminen oli yhä etupäässä talollisten sivuelinkeino. Astiat myytiin suoraan kuluttajille. Yksin Häsälästä sanottiin viedyn Viipurin markkinoille 30–40 kuormaa astioita, mutta niitä vietiin Punaisenlähteentorille muulloinkin, samoin kuormittain Lappeenrantaan, Haminaan ja Kotkaan. Lappeelta kerrottiin 1887, että puuastiat ostettiin Säkkijärveltä.²⁹

Säkkijärven puuastiateollisuudesta tehtiin 1900-luvun alussa kaksi tutkielmaa. Lauri Mäkinen (Kuoppamäki) julkaisi 1908 kirjoituksen, joka perustui vähän aikaisemmin tehtyyn kenttätöyöhön, ja ylioppilas Johannes Carpén, Säkkijärven kirkkoherran poika, laati 1912 perinpohjaisen tutkimuksen pitäjän puuastiateollisuudesta. Aineiston hän oli kerännyt 1910–12 haastatteleamalla valistuneimpia astiantekijöitä sekä käyttämällä kirkonkirjoja ja vuoden 1910 maataloustiedustelun tuloksia. Carpén tunsu Mäkisen tutkielman mutta totesi sen

.....
28 Virrankoski 1963 s. 295–304.

29 Uusi Suometar 9.9.1886; Laatokka 18.1.1887; Viipurin Sanomat 9.2.1890; Tied. 1887.

perustuvan liian lyhyessä ajassa hankittuun aineistoon, ja seuraavassa nojaudunkin Carpéniin aina tietojen ollessa ristiriitaisia.³⁰

Säkkijärven puuastiantekijöiden luku oli Mäkisen mukaan 125, mutta Carpén tavoitti heitä paljon enemmän, kaikkiaan 264 miestä. Nämä jakautuivat kylittäin: Hyttilä 5, Häsälä 29, Ihaksela 39, Lahnajärvi 55, Lavola 1, Rakkola 16, Sirkjärvi 59, Timperilä 24, Villala 11 ja Ylijärvi 25. Valtaosa kylistä kuului myöhemmin Ylämaahan, mutta Häsälä ja Rakkola liitettiin Vahvialaan ja vain Lavola jäi Säkkijärven emäpitäjän yhteyteen. Mäkinen mainitsi tutkielmassaan yhden puuastiantekijän myös emäpitäjään jääneestä Hyppälän kylästä. Carpénin tilaston mukaan 218 astiantekijää asui myöhemmän Ylämaan puolella, 45 Vahvialassa ja vain yksi varsinaisella Säkkijärvellä.

Näiden tietojen kanssa ristiriidassa on Väinö Sepän ilmoitus, että puuastioita tehtiin vielä 1930-luvulla useassa emäpitäjän kylässä Vilajoen varrella. Sepän tietoja ei ole syytä epäillä, ja kun astianteon alueen ei voitane ajatella laajentuneen 1900-luvulla, Carpénilta näyttää jääneen Vilajoen kylien astianteko huomaamatta. Se ei ehkä ollut runsasta, mutta kun se otetaan huomioon, Säkkijärven astiantekijöiden kokonaisluku on voinut olla vuonna 1910 lähes 300. Astianteon laadullinen painopiste oli Carpéninkin mukaan Häsälässä, jossa se tuotti miestä kohti verrattomasti enemmän kuin muualla, ja juuri siellähän puuastiateollisuus oli perimätiedon mukaan myös alkanut.³¹

Johannes Carpén kertoi muistitietoon nojautuen, että puuastioiden tekeminen, jonka ansiosta säkkijärveläiset olivat olleet 1860-luvun nälkävuosina ”kadehdittavassa asemassa”, lisääntyi niiden jälkeen ja levisi vasta tällöin Rakkolaan ja Timperilään. Carpén arveli astianteon merkityksen olleen suurimmillaan vuoden 1870 tienoilla; sen jälkeen maatalouden edistyminen heikensi tätä sivuelinkeinoä itäisissä kylissä. Toisaalta sen arveltiin yhä kasvaneen Sirkjärvellä, Ihakselassa ja Lahnajärvellä. Vuodesta 1895 lähtien puuastiatyö heikkeni suuresti metsänmyynnin ja metsätöiden vähentäessä lisätulojen tarvetta. Kun metsätulot vähenivät vuodesta 1905 alkaen liikahakkuun takia, astianteko elpyi tuntuvasti, joskin Amerikan-siirtolaisuus oli vienyt työvoimaa.

Carpénin tilasto astiantekijöiden sosiaalijakautumasta osoittaa, että heistä 222 (84 %) kuului talollisväestöön, 4 (2 %) oli torppareita ja 38 (14 %) mäkitupalaisia eli itsellisiä. Niistä taloista, joissa tehtiin astioita, 95 % oli peltoalaltaan alle 10 hehtaarin ja 41 % jopa alle

.....
30 Carpén 1912 s. 7–10, 14.

31 Kuoppamäki 1908 s. 208–209; Carpén 1912 s. 105, 111; Seppä 1952 s. 379, 709.

5 hehtaarin tiloja. Itsellisiä ei Säkkijärvellä ollut paljon, ja heidän astioista saamiensa tuloja kavensivat puun ostaminen ja tuotteiden vienti kaupunkiin vuokrahevosella.

Maanviljelijöille astianteko oli sivuelinkeino, jota tehtiin tavallisesti puhdetyönä mutta markkinoiden edellä aamusta iltaankin. Itsellisillä se oli useimmiten pääelinkeinona, joskin oli vaikea sanaa, mikä oli kunkin tärkein tulonlähde. Työnjakoa ei ollut kylittäin eikä perheen piirissä, sama mies teki astian alusta loppuun. Työtaito opittiin poikkeuksetta kotona pojan alkaessa tehdä astioita jo 8–10 vuoden iässä isän tai veljen opastamana; 15-vuotiaina useimmat pojat olivat täysin ammattitaitoisia.³²

Säkkijärvellä tehdyistä puuastioista saavi oli verrattomasti yleisin. Varhemmin oli käytetty etupäässä ylöspäin kapenevia ”supposuusaaveja”, mutta 1900-luvulle mennessä ylöspäin levenevä ”liehtsuinen” saavi oli syrjäyttänyt ne lähes kokonaan. Toisena tärkeänä tuotteena Carpén mainitsi soikean, nelijalkaisen pesusoikon. Muina tuotteina mainitaan ”vesikapat”, sangot, maito- ja taikinakorvot, viilikehlot, voipytyt, kaljatynnyrit, haarikat, kirmut, pesuammeet ja vain tilauksesta tehdyt kylpyammeet, nekin varmaan kimpiastioita. Sirkjärven Kieron taloissa Carpén kertoi tehdyn varsinkin aikaisemmin isoja, veden kuljetukseen käytettyjä ammeita.

Veljekset Simo ja Abraham Suuronen Häsälästä olivat ryhtyneet tekemään 1870-luvulla katajasta siroja pienoisastioita: pyttyjä, haarikoita, leilejä ja kirmuja, minkä Abrahamin pojat olivat kehittäneet suoranaiseksi taideteollisuudeksi. Näillä koristeellisilla tuotteilla oli saatu monia näyttelypalkintoja ja tavallista paremmat tulot.³³

Lauri Mäkinen moitiskeli 1908 säkkijärveläisiä siitä, että he eivät ymmärtäneet rajoittua tekemään sellaisia astioita, jotka menivät yhä kaupaksi. Esimerkiksi puisia sankoja ei Mäkisen mukaan kannattanut enää tehdä, koska ne eivät voineet kilpailla emaljoitujen tai galvanoitujen peltisankojen kanssa. Säkkijärven astioiden laadun hän katsoi osaksi heikentyneen.

Carpénkin huomautti, että astiantekijät kiinnittivät entistä vähemmän huomiota puuaineen kestävyYTEEN, mikä johtui tosin osaksi kunnan hongan eli pystyyn kuivaneen mäntypuun loppumisesta. Oli pakko käyttää kuusta ja tavallista petäjää, jotka vettyivät helpommin kuin honka. Vanteet oli ruvettu tekemään etupäässä raudasta, vaikka se altisti ruostuessaan astian lahoamiselle; vain viidennes astiantekijöistä käytti enää puuvanteita. Ostajatkin maksoivat enemmän rautavantei-

.....

32 Carpén 1912 s. 16, 40–44, 62–66, 81–86.

33 Kuoppamäki 1908 s. 128, 213; Carpén 1912 s. 54–61.

sesta saavista. Kimmet olivat toisaalta tulleet entistä sileämmiksi uusien työkalujen, erikoishöylien ansiosta.³⁴

Säkkijärven puuastiat myytiin etupäässä Punaisenlähteentorilla, jolla Viipurin markkinat pidettiin. Carpénin mukaan astiantekijät olivat myyneet varhemmin tuotteensa suoraan kuluttajille, mutta 1890-luvun alusta lähtien Viipurissa oli niitä myyviä torikauppiaita. Kun astioita oli ruvettu viemään Viipuriin markkinoiden välilläkin, jolloin kysyntä oli vähäistä, niitä jouduttiin myymään polkuhintaan välittäjille. Mainittakoon, että Pietariin syksyllä 1913 perustetussa Suomalaisessa kotiteollisuuskaupassa oli jo samana vuonna Säkkijärven puuastioita.³⁵

Johannes Carpén on koettanut laskea puuastiantekijän päivänsiannon nettoarvon ottaen siis huomioon raaka-aineen hinnan ja kuljetuskustannukset. Laskelman mukaan saaveista sai 2,00–2,35 markkaa päivässä mutta pesusoikoista huomattavasti enemmän: 3,50–4,25 mk. Työpäivän pituudeksi Carpén laski yksitoista tuntia, mikä oli tuohon aikaan melko yleistä muissakin töissä.

Säkkijärven puuastioiden myyntiarvo oli 1910 Carpénin laskelman mukaan 43 842 markkaa, mistä tuli tekijää kohti keskimäärin 166 mk. Kovin paljona tätä ei voi pitää, varsinkaan jos Carpén tarkoittaa bruttohintaa. Carpén pyrki selittämään puuastiain valmistusta osaksi toteamalla, että Säkkijärvellä oli pirstottu talot perillisten kesken jakamalla, mikä oli tehnyt sivuelinkeinot välttämättömiksi. Vaikutussuhteen voi esittää myös toisin päin: taloja jaettiin jatkuvasti, koska astiateollisuus mahdollisti toimeentulon pienilläkin tiloilla. Se ei kuitenkaan riittänyt ratkaisemaan ongelmia, koskapa Amerikan-siirtolaisuus kehittyi Säkkijärvellä Viipurin läänin oloissa poikkeuksellisen runsaaksi.³⁶

Maailmansotien väliltä Säkkijärven seudun puuastiateollisuudesta on niukalti tietoja. Väinö Sepän mukaan astioita tehtiin vielä 1930-luvulla yleisesti myytäväksi emäpitäjässä: Alaoutilan, Lahtialan ja Ylähämeen kylissä Vilajoen laaksossa sekä Paakkalassa ja Kallolasassa sen sivujoen varrella. Tuotteista Seppä mainitsee saavit ja kertoo astioita viedyn kuorma-autolla Viipurin markkinoille. Antti Ylärak-

34 Kuoppamäki 1908 s. 125–126, 129; Carpén 1912 46–53, 92.

35 Kuoppamäki 1908 s. 128; Carpén 1912 s. 100–101; Karjala 9.11.1913.

36 Carpén 1912 s. 44, 67–68, 97; Kero 1974 s. 223. Mäkinen (Kuoppamäki 1908 s. 127) sai astiantekijän tuntiansioksi 23–49 penniä, mistä tulee 11-tuntisen päivän ansioksi 2,50–5,40 mk, siis selvästi enemmän kuin Carpén arvioi. Jälkimmäinen lienee kuitenkin tutkinut asian huolellisemmin.

kolan isohkossa talossa Vahvialan Rakkolassa tehtiin ainakin 1930–31 pitkin talvea saaveja, jotka vietiin Viipurin torille.³⁷

Ylämaasta kertoi emäntä Hilda Kälviäinen o.s. Koskimies Lahnajärveltä, että puuastioita tehtiin kylän taloissa vielä 1920- ja 1930-luvulla. Etenkin talollisten pojat tekivät niitä talvisin kotona oppimallaan taidolla saadakseen omaa rahaa. Vannerautaa ostettiin Lappeenrannasta, mutta myöhemmin käytettyä sinkillä galvanoitua listaa oli joskus vaikea saada. Astioita vietiin Viipurin ja Haminan markkinoille, joilla niitä myytiin suoraan kuluttajille ja käsiin jääneet lopuksi tukussa kauppiaille alennettuun hintaan. Lahnajärvellä ei kertojan mukaan ollut muita astioiden välittäjiä kuin hänen isänsä, joka vei joskus kuorman saaveja Kannakselle.

Talvisotaan mennessä puuastioiden tekeminen väheni kovasti, kun siitä saatuja tuloja ei enää entisekseen tarvittu. ”Raha tuli väljemmäksi. Työ paikkoja oli ja irralliset lähtivät. Viljelijät saivat maidon meijeriin ja metsätöissä käivät miehet talvella omassa tai vieraassa. Elämä muuttui aivan talojenkin kohdalla.” Kertojan puoliso ja naapurissa asuva polioinvalidi tekivät puuastioita talvisotaan asti, mutta muita niiden myytäväksi tekijöitä ei Lahnajärvellä ollut enää kolmikymmenluvun lopulla. Kertomus on hyvää taloushistoriaa, josta näkyy Ylämaan astianteon väheneminen ja tärkeä osa sen syistä.³⁸

Karjalan kannakselta ei juuri ole tietoja puuastioiden tekemisestä kaupaksi. Laatokan-Karjalassa Kurkijoen kartanon isäntä hovineuvos Alexander von Etter hankki 1860-luvun nälkävuosina torppareiksi hovinsa takamaille, Kurkijoen pitäjän luoteisille saloille, Keski-Pohjanmaan ruotsalaisia ja sittemmin myös suomenkielisiä pohjalaisia. Torpista kasvoi Sorjon kyläkunta, jossa ruotsin kieli eli talvisotaan asti. Pohjalaiset olivat etevä puun käsittelijöitä, ja Kurkijoen 1872 aloitetuille toripäiville ruvettiin tuomaan Sorjosta puuastioita, joita kiitettiin vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa. Menekki lisäsi tuotantoa, ja monet karjalaisetkin oppivat tekemään entistä parempia astioita. Vielä 1930-luvulla useassa Kurkijoen kylässä oli ainakin pari niiden tekijää, ja astioita oli kaupan paitsi Kurkijoen myös lähipitäjien toripäivillä.³⁹

Pohjois-Karjalassa lienee puuastioita tehty myytäväksi merkittävästi vain Liperissä, josta kerrottiin 1887, että niitä tekivät osaksi talolliset, osaksi loismiehet etenkin lounaisosassa pitäjää, Leppälahden
 . . . . .

37 Seppä 1952 s. 379, 709; Tied. 1990 Siiri Jokela.

38 Tied. 1990 Hilda Kälviäinen.

39 Tied. 1887 ja 1905; Vainio 1960 s. 214; Hakulinen 1972 s. 387–389 ja passim; kenraali Lauri Kohon antamia tietoja.

ja Kaatamon kylissä. Astiat myytiin etupäässä Joensuun markkinoilla. Vuoden 1903 kotiteollisuuskyselyn liperiläinen vastaaja, joka näyttää melko varovaiselta, arvioi 50 miehen tekevän puuastioita kau-paksi.⁴⁰

Kiteeltä kerrottiin 1905 voittynyreitä myydyin pitäjän ulkopuolelle, ja myöhemmältä ajalta on havainnolliset tiedot kahdesta astioiden tekijästä. Säynejärven kylässä viljeli Antti Hakulinen (1886–1944) ahkerasti pientä taloan ja teki puhdetöikseen, myyntiä varten voi- ja sienipyttyjä sekä marjasaaveja. Toinen uuttera ja etevä astioiden tekijä, pienviljelijä Pekka Silvennoinen (1899–1959) Riihijärveltä teki muiden astioiden ohella ”vesitiinuja”, joilla ajettiin vettä rannasta ta-loon. Tällainen tiinu oli noin 1,5 metriä korkea sekä läpimitaltaan pohjasta 2 metriä ja ylöspäin kapenevana suusta 1,75 m, siis kerras-saan jyhkeä sammio.⁴¹

Pohjanmaalta on monesta pitäjistä tietoja puuastioiden tekemisestä myytäväksi, mutta harvoin se oli merkittävän laajaa. Etelä-Pohjanmaalla tämän alan merkkipitäjiä oli Isojoki, josta on jo 1850-luvulta ylimalkainen tieto puuastioiden myynnistä. Kimpiastioita tehtiin siellä varsinkin pitäjän yläosassa, Kodesjärvellä ja Iivarinkylässä, mutta aika lailla myös Vanhassakylässä, alapäässä pitäjää. Vuoden 1887 tiedus-telun vastauksessa kerrottiin kaikenlaisia kimpiastioita viedyn kau-punkeihin, Vaasaan ja Turkuun asti. Jokunen kimpiastioiden tekijä oli Isojoella vielä 1930-luvulla ja Vaasan markkinoille vietiin yhä muun muassa saaveja ja leilejä.⁴²

Vanhassakylässä tehtiin 1928–37 puolustusvoimien tilauksesta yh-teensä parituhatta ”kaviosankoa”: kaksipohjaisia puusankoja hevos-ten kavioiden pesemiseksi. Alempi pohja vastasi lattiaan, joten san-ko ei särkynyt hevosen astuessa siihen jalallaan. Armeijalle tehtiin myös satakunta 200–300 litran lihatiinua ja parisataa saavia. Työn organisoi liikemies ja maanviljelijä Väinö Koskiranta, jolla oli asti-anteossa apuna omien poikien lisäksi muutamia kotonaan työsken-televiä kyläläisiä.⁴³

Kimpiastioiden ohella Isojoella, etupäässä Iivarinkylässä mutta vähinsä myös Vesijärvellä, tehtiin samantapaisia mutta yksipuisia astioita kolmea erilaista tekniikkaa käyttäen. Yhtä työtappaa Lauri Mäkinen kuvasi 1907 kertomalla, että astioihin koverrettiin ”yhdes-

40 Tied. 1887 ja 1903; Relander 1904 s. 140.

41 Tied. 1990 Helli Kostamo.

42 Virrankoski 1963 s. 305; Suomenmaa VII (1925) s. 50; Koskiluoma 1945 s. 30; Tied. 1887.

43 Vanhakyliä 1990 s. 423–424; Esko Hernesharjun hankkimia lisätietoja.

tä puusta, tavallisesti haavasta, koko laitama. Poraamalla pölkkyyn, josta astian kehä tehdään, ympäri laitoja reikiä, saadaan keskusta eheänä pois, joten siitä vielä saadaan pienempiä astioita ... Sitten puun vielä tuoreena ollessa vuollaan sisusta sileäksi ja tehdään uurre pohjaa varten.”

Pohjalaudat tehtiin kuivasta puusta, ja tuoreen laidan kuivuessa pohja painui lujasti uurteeseen. Silti astia vannehdittiin, jotta sen laita ei laajenisi käytössä turvotessaan. Tätä tekniikkaa voitiin tietysti käyttää vain tasalevyisten, suoraseinäisten astioiden tekemiseen, ja Mäkinen mainitsi sellaisina voipytyt, viilipunkit ja leilit. Ison haavan kappaleesta saatiin kolmekin erikokoista viilipunkkia.

Toisenlaista tekniikkaa käytettiin ainakin Iivarinkylän Lepistössä. Tehdessään vaikkapa kaksikorvaisen sahtihaarikan koivun tyvestä Lepistön miehet kairasivat Esko Hernesharjun antamien tietojen mukaan keskelle tuoretta pölkkyä reiän ja ryhtyivät siitä alkaen lohkoamaan puuta taltalla. Viimeksi vuoltiin laita sisältä tasaiseksi kovelolla ja ulkopinta muotoiltiin ja silitettiin. Pohja painui uurteeseen laitapuun kuivuessa, ja haarikan pitävyys varmistettiin puuvanteella. Haarikoiden lisäksi tätä tekniikkaa käytettiin viistoseinäisten kiu-lujen ja kaiketi muidenkin astioiden tekemiseen.

Mäkisen mukaan yksipuuisia puuastioita tehtiin Isojoella 1900-luvun alussa paljonkin ja vietiin ainakin Vaasan markkinoille, missä niitä ostettiin muuallekin lähetettäväksi. Kolme etevintä tekijää olivat siihen aikaan Juho Penttilä, Frans Lepistö ja Mikko Mukkala, jotka tekivät kukin niitä lähes 500 markan arvosta talvessa. Myöhempien tietojen mukaan yhdestä puusta tehtiin edellä mainittujen astioiden lisäksi ainakin lekkereitä, yksikorvaisia piimätuoppeja ja matalahkoja kirnuja, mutta ei käy selville, kumpaa tekniikkaa kulloinkin käytettiin.

Kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola kirjoitti 1928, että yksipuisten astioiden valmistus oli Isojoella ”häviämään päin”. Kauimmin niitä lienee tehty poraa ja talttaa käyttäen Iivarinkylän Lepistössä, jossa tarvittava tekniikka osattiin ainakin kolmessa polvessa. Jaakko Lepistö alkoi tehdä yksipuuisia joskus 1800-luvun alkupuolella, poika Frans Lepistö (1849–1936) jatkoi työtä, ja hänen poikansa Viljam Lepistö (1896–1970) aloitti jo 13-vuotiaana. Vielä 1900-luvun alussa puuastioiden kysyntä oli hyvä: kun Viljam oli pikkupoikana isänsä mukana Vaasan markkinoilla, hevoskuormallinen astioita meni kuin kuumille kiville. Vielä toisen maailmansodan jälkeen Viljam Lepistö teki pienoiskokoisia puuastioita.⁴⁴

.....

44 Kuoppamäki 1907 s. 19–20; Tapola 1928a s. 201; Alanko 1969; SKS, Johan K.

Edellä selostettuja yksipuisten astioiden valmistusmenetelmiä käytettiin tässä käsiteltynä aikana tietävästi hyvin vähän muualla Suomessa. Vanhan tekniikan jäänteinä ne olivat säilyneet sitkeimmin Isojoella, maakuntien rajapitäjässä.⁴⁵ Siellä tehtiin yksipuisia astioita kolmattakin menetelmää käyttäen, nimittäin sorvaamalla, ja tämäkin taito oli vanhaa perua. Samuli Paulaharjun 1908 tallettaman perimätiedon mukaan Kodesjärvelle oli tullut muinoin härmäläinen uudisasukas, joka oli sorvannut puuvateja, ja siltä jäljeltä kylän tilattomat osasivat yhä sorvata astioita myytäväksi.

Kodesjärveläinen maanviljelijä Frans Haapakorpi (1858–1930) sorvasi paljon yksipuisia haapaisia kiuluja, vateja, lautasia ja viilipunkkeja. Työtä jouduttaakseen hän teetti kirveellä ja telsolla puolivalmiiksi veistettyjä aihioita ja täydensi työn sorvaamalla. Haapakorven veli myi astioita sekä Pohjanmaan että Satakunnan puolelle. Muitakin astioiden sorvaajia Kodesjärvellä oli ainakin 1940-luvulle asti; Juho Mukkala (1891–1976) teki niitä paljonkin poljettavalla sorviltaan.⁴⁶

Maalahden puuastioista mainittiin jo 1850-luvulla, ja myöhemmin kirjoitettiin monesti niiden tekemisestä. Kuvernööri mainitsi 1880 puuastiat pitäjän kotiteollisuuden tuotteina, ja lehtiutisessa sanottiin 1878 Yttermalaxin kylässä kuollutta isäntä Nordmania ”Maalahden tunnetuksi puuastiamestariksi”. Kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis kertoi, että vielä vuoden 1890 tienoilla oli Vaasaan viety sankoja, saaveja, viilipunkkeja, pyykkisoikkoja, kylpyammeita ja kimmistä koottuja kukka-astioita. Näitä tekivät muutamat Övermalaxin miehet, etupäässä mäkitupalaiset, talvisin joku talollinenkin, mutta vuoteen 1915 mennessä astiantekijät olivat kuolleet ja pelti- ja emaljiastioiden käyttö oli lopettanut puuastioiden myynnin Maalahdelta.⁴⁷

Jurvassa ja Laihialla mainittiin 1857 puuastioita tehtävän myytäväksi, mutta Jurvasta on myöhempiä tietoja melko vähän. Vuonna 1887 kerrottiin kumminkin, että Koskimäen kylässä tehtiin voipytyjä ja vietiin Vaasan torille, ja maailmansotien välillä teki ainakin muutama Tainuskylän mies puuastioita myytäväksi.⁴⁸

.....

Harjun kokoelma n:ot 1245, 1269; Esko Hernesharjun 1990 ja 1992 antamia tietoja.

45 Yksipuuisista astioista on maininta Laitilasta ja Pomarkusta, ja Jurvassa teki puuseppä Elias Parkkamäki 1800-luvun jälkipuolella yksipuisia kiuluja, sankoja ja viilipunkkeja tuoreesta haavasta. Karrakoski 1936 s. 141; Tied. 1887 (Pomarkku); mst. Eino M. Vuorinen.

46 Paulaharju S 1908 s. 40; Koskiluoma 1945 s. 21; Esko Hernesharjun 1990 ja 1992 antamia tietoja.

47 Virrankoski 1963 s. 305; Smeds 1935 s. 385; Kamis 1915 s. 135; Tied. 1887.

48 Virrankoski 1963 s. 305; Tied. 1887; mst. Juha Tuomela.

Laihialla tehtiin paljon kimpiastioita myöhäiseen aikaan saakka. Vuonna 1887 kerrottiin vain lyhyesti, että voiastioita myytiin Vaasaan ja lähipitäjiin, mutta 1920-luvulta lähtien Laihian puuastioista on hyvät tiedot. Niitä tehtiin etenkin Keskikylässä, jossa oli ”Mökikikyläksi” mainittu ryhmä mäkitupia. Niissä oli tehty ylimuistoisista ajoista kimpiastioita ja tätä jatkettiin uutterasti vielä 1920- ja 1930-luvulla, muistitiedon mukaan ainakin kymmenessä tuvassa. Viljelystä ja kotieläimiä astiantekijöillä oli vain nimeksi, ja käsityö lienee ollut monen pääammattina. Myös läheisessä Kylänpäässä sekä Isossakylässä on kerrottu tehdyn maailmansotien välillä paljon puuastioita myytäväksi.

Tuotteita oli Laihiallakin monta lajia kuten sankoja, kiuluja, pesupunkkia, saaveja ja isoja ammeita. Astioiden laatua kiitettiin kovasti: ne tehtiin hyvin kuivatusta puusta, ja työ oli usein niin viimeisteltyä, että asiantuntijakin saattoi luulla kimpiä sorvilla tehdyiksi. Joskus kuuluu sentään tehdyn huonohkoakin työtä. Astioita vietiin suuret hevoshuoneet Laihian asemalle ja sieltä rautateitse eri puolille maata, Etelä-Suomeen mutta myös pohjoiseen Ouluun ja Rovaniemelle saakka. Astioita myytiin kauppoihin ja kaupiteltiin myös markkinoilla ainakin Pohjois-Suomessa.

Vielä 1928 kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola piti Laihian Keskikylän puuastiateollisuutta menestyvänä elinkeinona, joka näytti olevan laajenemassa. Jo 1930-luvulla muista aineista tehtyjen astioiden kilpailu alkoi kuitenkin tuntua. Toisen maailmansodan aikana puuastioilla oli jälleen hyvä menekki, mutta se heikkeni, kun jotkut asemansuudun yrittäjät rupesivat teettämään astioita huonoista aineista ja liian kovalla kiireellä vahingoittaen siten Laihian astioiden mainetta.⁴⁹

Keski-Pohjanmaalta kerrottiin 1905, että joukko ihmisiä eri puolilla Pietarsaaren pitäjää teki talvisin puhdetöinä nuuskanassakoita (”snuskaggar”) Strengbergin tupakkatehtaalle Pietarsaareen. Valokuva osoittaa nämä astiat pienen tynnyrin muotoisiksi kimpiastioiksi. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja sanoi niiden tekijöitä olevan 15 miestä. Kun Suomenmaa-teoksessa kerrottiin 1925, että Pietarsaaren pitäjän Lövon kylässä tehtiin nuuskarasioita Strengbergille, kysymyksessä saattaa olla ”kage” -sanan epätarkka käänös, tai sitten tehdas oli ryhtynyt pakkaamaan nuuskan uudella tavalla.⁵⁰

.....

49 Tied. 1887 ja 1990 Laura Kytömäki, Aino-Inkeri Niemistö; Suomenmaa VII (1925) s. 134; selostus Vaasa-lehdessä 1926/7, ammattikasvatushallituksen leikekokoelma, KTM; Tapola 1928a s. 201.

50 Tied. 1903, 1905; Hirn ja Tiderman 1916 s. 20; Suomenmaa VII (1925) s. 240.

Teerijärvellä tehtiin huomattavasti kimpiastioita myytäväksi, mistä paikalliset virkamiehet mainitsivat kertomuksissaan 1850-luvulta vuoteen 1900 saakka. Astioita tekivät sekä talolliset että tilattomat ja niitä myytiin lähimpiin kaupunkeihin. Kokkolan pitäjän lukuisat nahkurit kuuluvat ostaneen isot parkkiammeensa autonomian ajalla lähes aina Teerijärveltä.⁵¹

Oulun seudulla oli puuastiateollisuutta vanhastaan Sanginjoen ja Kiiminginjoen varrella. Tiedot tämän seudun astioista alkavat varsinaisesti 1850-luvulta, mutta ainakin Kiimingin puolella niiden tekeminen oli tuolloin runsasta ja monipuolista, joten sillä täytyi olla ikäänkin. Vielä 1600-luvulla oli Limingassa ollut paljon puuta, ja monet talonpojat olivat purjehtineet kesäisin Kemiin tehdäkseen siellä loihitynnyreitä mukanaan viemästään puusta. Tästä on tietoja 1680-luvulle asti. Tämä puuha loppui varmasti 1700-luvulla, koskapa Limingassa valitettiin sen keskivaiheilta lähtien paha metsän puutetta kuten myös Oulun pitäjän rannikolla ja Hailuodossa. Näissä oloissa Kiimingin seudun puuastiateollisuus lienee saanut suuren merkityksen jo 1700-luvulla.⁵²

Myös sittemmin Oulujoen pitäjään kuuluneessa Sanginjoen kylässä kerrottiin 1857 tehtävän huomattavasti puuastioita, ja tästä on myöhempiäkin tietoja vuoteen 1919 saakka. Vuoden 1910 tienoilla Sanginjoelta mainittiin Oulujoen puolelta yhdeksän astiantekijää, enimmäkseen torppareita ja heidän poikiaan. Oulujoen varrella Pikkaralan kylässä oli 1910-luvun alussa kolme torpparia, jotka tekivät astioita myyntiin.

Sanginjoen puuastiaseutu jatkui jokivartta ylös Muhoksen puolelle, jossa kahdeksan torpparia ja yksi talokas tekivät 1910-luvun alussa astioita kaupaksi. Vielä ylempänä Sanginjoen varrella oli Utajärven Sangin kylässä kolme puuastioiden tekijää. Entisen Oulun pitäjän alueella oli tämän mukaan yhteensä 24 astiantekijää, melkein kaikki torppien väkeä. Elinkeinon tuotosta ei saa selvää kuvaa, kun samat miehet tekivät muutakin puutyötä, varsinkin haravoita ja joku veneitäkin. Moni ansaitsi puutöillä 300–500 markkaa, toiset vain 100–200 mk vuodessa.

Oulujoen puolelta keuhuttiin hyvän työn tekijäksi Sanginjoen Mettälän torpan isäntää Janne Eskelistä (s. 1866), joka teki etupäässä talvisin astioita, varsinkin kiuluja ja pyttyjä. Mettälässä oli tehty asti-

.....
51 Nikander G 1940 s. 75; Virrankoski 1963 s. 306; Storå 1979 s. 346; Tied. 1887.
52 Vahtola 1991 s. 405–406, 421; Virrankoski 1963 s. 307–309; Virrankoski 1973 s. 360–361.

oita sivuansioiksi jo noin 50 vuotta. Puu oli saatu ilmaiseksi talon metsästä, mutta nyt se rupesi loppumaan, kun metsät oli hakattu, ja sen takia astioiden tekeminen oli Sanginjoella yleensäkin vähentynyt. Vuoden 1908 vaiheilla arvioitiin astioita myydyin Mettälästä 300 markan arvosta vuodessa. Lähempiä tietoja antoi 1919 kiiminkiläinen Matti Rajavaara huomauttaen, että sanginjokelainen ”tehdä näpertelee ainoastaan pienempiä malleja, niinkuin kiuluja” ja yhtä lajia astiaa kukin. Kyse oli nimenomaan Oulujoen puolella asuvista tekijöistä.

Janne Eskelinen kertoi, että Sanginjoelta oli varhemmin käyty Oulussa myymässä astioita suoraan kuluttajille ja saatu 20 penniä kiulusta, mutta nyt välittäjät ostivat ne maksaen 50–75 penniä kappaleelta. He olivat innokkaita ostamaan ja tulivat joskus Oulujoen yli sanginjokelaisia vastaan. Jotkut astiantekijät, etenkin muhoslaiset, myivät vielä 1910-luvun alussa tuotteitaan itse Oulun kauppatorilla. Sanginjoen varren astiateollisuuden vaiheista vuoden 1919 jälkeen en ole saanut tietoja. Puun väheneminen ja torppien itsenäistyminen ovat voineet yleisempien tekijöiden rinnalla vähentää tätä käsityötä tuntuvasti jo 1920-luvulla.⁵³

252

Oulun Wiikko-Sanomissa todettiin 1872, että puuastioita tuotiin kaupunkiin eniten Kiimingistä, ja syyksi arveltiin seudun hyvin säilyneitä metsiä. Vielä vahvemmin sanottiin 1891: melkein kaikki puuastiat tuotiin Oulun torille Kiimingistä ja Ylikiimingistä. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin Ylikiimingistä, että sieltä vietiin kimpiastioita Ouluun ja merimaan pitäjiin ja myytiin suoraan kuluttajille. Astioita tekivät sekä talolliset että itselliset, ja tällä elinkeinolla oli suuri merkitys varsinkin köyhille.⁵⁴

Lähempiä tietoja on käytettävissä vuosilta 1912–14. Silloin Aukusti Pulkkinen löysi Kiimingistä 13 puuastioiden tekijää, 6 kirkonkylästä ja 7 Huttulasta, sekä Ylikiimingistä 24, jotka jakautuivat eri kyliin seuraavasti: Joloskylä 4, Rekikylä 3, Kirkonkylä 2, Hiltula 3, Juopuli 7, Seluska 1 ja Vuotto 4. Luettelossa on yhteensä 37 astiantekijää ja avustavaa perheenjäsentä, joista 18 oli talojen ja 11 torppien väkeä sekä 8 mäkitupalaisperheiden jäseniä. Kiimingissä lähes kaikki astiantekijät kuuluivat talollisväestöön, kun taas Ylikiimingissä kaksi kolmasosaa oli tilattomia.

Kun Kiimingin pitäjissä oli joukko monia erilaisia puuteoksia tekeviä miehiä, on vaikea selvittää, mikä kaikkea kukin valmisti, ja as-

53 Virrankoski 1963 s. 307; Tied. 1887, 1909–10 ja 1912–14; Rajavaara 1919 s. 72.

54 Oulun Wiikko-Sanomien 27.1.1872; Kaiku 19.3.1891; Tied. 1887.

tiantekijöitä on voinut olla enemmänkin kuin Pulkkisen mainitsemat. Myös astioista saatuja ansioita on samasta syystä vaikea erottaa muusta, mutta kahteen Kiimingin Huttulan taloon kerrottiin joka tapauksessa saadun puuastioilla 500 markkaa vuodessa. Ylikiimingissä mainittiin 125–300 markan vuosiansioita. Astiat sanottiin myytävän enimmäkseen Oulun torilla suoraan kuluttajille, harvoin välittäjille.

Kiiminkiläinen agronomi Matti Rajavaara julkaisi 1919 kirjoituksen, joka valaisee yksityiskohtaisesti hänen kotipitäjänsä ja Ylikiimingin puuastiateollisuutta. Rajavaara piti sitä seudun kotiteollisuuden selvästi tärkeimpänä haarana. Sen harjoittajien pääelinkeinona oli maatalous, mutta monet näistä ”amatööreistä” osasivat kimpiastioiden tekemisen vaikean taidon hyvin. He käyttivät erikoisvälineitä, ja seudun vähäoksaiset kuuset olivat hyvää raaka-ainetta, kun taas muilta seuduilta kaupatut mäntyiset astiat vettyivät helposti.

Kiimingin pitäjissä tehtiin Oulun nahkatehtaille ammeita, usein niinkin suuria, että ne vietiin kaupunkiin laudoiksi hajotettuina ja koottiin siellä uudelleen. Siihen aikaan kun Oulussa vedätettiin vesi joka taloon hevosella, sinne oli myyty paljon 6–8 korttelin eli 90–120 cm läpimittaisia vesiammeita, jotka olivat ylöspäin kapenevia ”suppusuita”, mutta paljon myös pienempiä, ylöspäin leveneviä. Sittemmin vesiammeiden kysyntä oli vähentynyt. Vieläkin tehtiin paljon isohkoja pyykkisaaveja, kolmijalkaisia pyykkisoikkoja, pienempiä saaveja ja yksikorvaisia ämpäreitä. Kiuluja teki Kiimingin pitäjissä vain jokunen mökkiläinen.

Rajavaara pohti Kiimingin pitäjien runsaan kotiteollisuuden edellytyksiä, joista yksi oli hänen mielestään sopivan puun runsaus, toinen maatalouden melkoinen vanhoillisuus ja kolmas tilojen pienuus. Verraten lähellä oli lisäksi hyvä markkina-alue: Oulun kaupunki ja Kiimingin eteläpuolella olevat maatalouspitäjät, siis Oulujoen rintakylät ja Limingan seutu, joihin ostettiin puuastiat kaupungin markkinoilta.

Parhaat astiantekijät olivat Rajavaaran mukaan kahden puolen Kiimingin ja Ylikiimingin rajaa olevissa kylissä; etenkin Huttulasta myytiin paljon astioita. Astioita oli tosin tehty paljon muuallakin, varsinkin Ylikiimingin jokivarrella. Viime aikoina tämä käsityö oli kuitenkin ”muitten harrastusten takia ruvennut jäämään takapajulle, kuten kaikkikin puhdetyö yleensä”. Vain muutamien kylien ”syrjäinen asema valtateihin nähden sekä ominainen vanhoillaan olo” aiheutti, että ”pitkäin puhteiden käyttö kotoiseen askarteluun on vielä nykypäiviin asti aivanpa joka talon tapana säilynyt”.⁵⁵

.....

Myöhemmin kerrottiin Suomenmaa-teoksessa 1929, että Kiimingistä myytiin ”jonkin verran” puuastioita. Huttukylässä (Huttulassa) on sanottu tehdyn vielä 1930-luvulla joka talossa puhdetöinä saaveja ja kiuluja Ouluun vietäväksi. Vuoden 1945 tiedustelun vastaaja tiesi samasta kylästä viisi ensiluokkaista puuastian tekijää, joista 1875 syntynyt vanhaisäntä Eero Huttula oli mainittu jo 1912–14 saavien ja ammeiden tekijänä; toiset mestarit olivat neljänkymmenen vuoden vaiheilla. Vuonna 1950 sanottiin lehtikirjoituksessa puuastioiden tekemisen vähentyneen Kiimingissä; myytäväksi niitä ei enää paljon tehty.⁵⁶

Ylikiimingissä tehtiin puuastioita Suomenmaan (1929) mukaan myytäväksi Rekikylässä, Vepsässä ja Vesalassa. Vesala lienee luettu 1910-luvulla Kirkonkylään, mutta Vepsänkylästä ei silloin nimetty yhtään puuastioiden tekijää. Silti heitä lienee ollut Vepsänjärvelä silloinkin. Vuoden 1945 vastauksessa mainittiin Ylikiimingistä kolme astiantekijää, kaksi heistä Juopulin kylän isäntiä. Ilmeisesti puuastioita myytiin vielä 1920- ja 1930-luvulla ainakin neljästä Ylikiimingin kylästä.⁵⁷

Vähän pohjoisempaa vastattiin Iistä vuoden 1887 tiedusteluun, että pitäjän talolliset ja varsinkin itselliset tekivät kala- ja voiastioita sekä tervatynnyreitä myytäväksi naapuripitäjiin ja Ouluun. Iissä oli tämän mukaan keskitytty pakkausastioiden tekemiseen. Kun 1910-luvun alussa saatiin vähän tarkempaa tietoa, astioita sanottiin tehtävän sittemmin Yli-Iihin liitetyissä kylissä: Pirttitörmällä oli 3 ja Karjalassa 7 miestä, jotka tekivät tilaustyönä lohiammeita ja lisäksi nelikoita, kai silakka-astioiksi. He olivat talokkaita ja näiden poikia sekä torppareita, ja vuosiansiot taloutta kohti arvioitiin 200–400 markaksi. Vielä vuoden 1945 tiedustelun vastauksessa nimettiin Yli-Iistä kaksi miestä, jotka tekivät ammeita, varmaan lohen suolaamista varten.⁵⁸

Peräpohjolasta 1910-luvun alussa kerätty laaja tiedosto valaisee puuastioiden myyntiä heikosti siitä syystä, että niitä ei useinkaan eroteta muista puuteoksista. Vain Tervolasta on tarkempia tietoja puuastioita tehneistä, ja syynä lienee ollut pitäjän erikoistuminen niihin. Tämä oli vanhaa perua, sillä jo 1810-luvulla kerrottiin Tervolan miesten varustavan melkein koko Kemi- ja Tornionjoen kalastuksen lohiasioiden ja tekevän lisäksi paljon voitynnyreitä. Lohiasioiden teke-

56 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 335; Kauppila O 1968; Lepistö 1950 s. 25; Tied. 1912–14, 1945/OI ja 1990 Sanni Karjalainen.

57 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 331; Tied. 1945/OI.

58 Tied. 1887, 1912–14.

minen myytäväksi oli epäilemättä aloitettu jo varhain 1700-luvulla muun muassa sen korvaamiseksi, että liminkalaiset eivät pystyneet enää toimittamaan niitä (ks. s. 251). Tervolan lohi- ja voiastioista kerrottiin sitten jatkuvasti kautta 1800-luvun.⁵⁹

Vielä vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kertoi, että Tervolassa tehtiin paljon lohi- ja voiastioita, joilla pitäjä varusti Kemin, Tornion ja Haaparannan kaupungit. Niitä tekivät pikkutalojen isännät sekä torpparit ja mäkitupalaiset, ja tällä käsityöllä oli suuri merkitys teki-
jölleen. Vuonna 1912 kerättyjen tietojen mukaan Tervolassa oli 31 puuastioita myytäväksi tekevää miestä, enimmäkseen talollisia ja torppareita; melkein kaikki myivät muitakin puuteoksia. Miehistä 10 asui Ylipaakkolassa, 13 Lapinniemiellä, 2 Runkauskylässä ja 6 Koivu-
kylässä. Astioiden laadusta ei annettu tietoja.

Muistitieto todistaa kumminkin, että Alatornion Kaakaman kylään ostettiin vielä 1920- ja 1930-luvulla lohien suolaamiseen käytetyt ammeet Tervolasta. Varmaan niitä ostettiin muuallekin lähiseuduille, sillä lohita saatiin yhä myös Kemi- ja Tornionjoen padoista. Voitaneen siis päätellä, että suuri osa Tervolan miesten tekemistä puuastioista myytiin myös 1910-luvulla lohienpyytäjille. Mahtoivatko ammeet olla enää 300–400 kiloa vetäviä kuten 1800-luvun jälkipuolella, mutta aika järeitä ne kuuluvat kyllä olleen vielä 1930-luvulla-
kin.⁶⁰

Tornionjoen varrelta Karungista kerrottiin 1905, että siellä tehtyjä puuastioita oli myyty kaupungeissa, tietysti Torniossa ja Haaparannassa, ja omassa pitäjässäänkin, mutta niiden tekeminen oli menettänyt kannattavuuttaan ja vähentynyt tehdastekoisten astioiden halpuuden takia. Tästä päätellen Karungin puuastiat olivat olleet etupäässä talousastioita, joita tehtiin jo paljon muista aineista kuin puusta.⁶¹

Lapista on Lapin komitean 1900-luvun alussa keräämissä tiedoissa pari mainintaa puuastioiden myynnistä. Inarissa tehtiin Kyrön suomalaiskylässä kalanmaksa-ammeita, ilmeisesti isoja astioita, jotka myytiin tietysti Ruijan rannikolle. Utsjoellakin tehtiin puuastioita vähän myytäväksi, ja siellä niiden tekijät olivat epäilemättä jokivar-
silla asuvia saamelaisia. He olivat myyneet jo puoli vuosisataa aikaisemmin astioita tunturisaamelaisille tai ehkä vaihtaneet niillä teur-
rasporoja.⁶²

.....

59 Virrankoski 1963 s. 309–311.

60 Tied. 1887 ja 1910–12; mst. Anselmi Prykäri; Vilkuna 1974 s. 357, 360–361.

61 Tied. 1905.

62 Lapista 1902–03 (OMA); Virrankoski 1963 s. 312.

Edellä on joskus mainittu puuastioiden myymisestä kalan, voin tai tervan kuljetusastioiksi, mutta tervanpolttaja teki tynnyrinsä useimmiten itse ja samoin kalastaja silakkanelikkonsa vielä 1800-luvulla. Astian tekemistä voitaisiin tällöin ehkä pitää ansiokoteollisuutena, koska se myytiin sisällön mukana, mutta astian valmistus liittyi näissä tapauksissa kovin kiinteästi kalastukseen, voin valmistukseen tai tervanpolttoon. Todettakoon, että silakkanelikoita tehtiin viimeistään 1900-luvun alusta myös tehdasmaisesti. Velkuassa oli kala-astiatehdas jo 1903, ja vähän myöhemmin sellainen perustettiin ainakin Askaisiin, Kustaviin ja Merikarvialle, joten kotiteollisuusperinne alkoi tässäkin murtua.⁶³

Puuastioiden valmistus keskittyi 1900-luvun ensi vuosikymmenillä melko vahvasti muutamille seuduille, vaikka niitä osattiin tehdä koko Suomessa. Keskittymiseen vaikutti perinne sinänsä, kuten voi odottaa kysymyksen ollessa taantuvasta elinkeinosta. Ainakin Kiimingin seudulla ja Tervolassa oli lisäksi enemmän puuta kuin läheisellä rannikkoseudulla. Säkkijärven puuastioilla taas oli vanhastaan hyvä markkina-alue Länsi-Kannaksella. Puuastioiden valmistus lienee vähentynyt siellä nopeammin kuin niiden tarve, ja Säkkijärven astiateollisuus olikin täydessä kukoistuksessa vielä 1870–1910. Se oli tuoloin paljon laajempaa kuin minkään muun seudun.

Puuastioiden valmistus oli niitä kotiteollisuudenhaaroja, jotka taantuivat auttamattomasti teollistumisen aikakaudella. Vakka-Suomen astiantekijät joutuivat vaikeuksiin erikoisen varhain, koska suuri osa heidän teoksiaan oli viety maihin, joissa puuastiat alkoivat väistyä aikaisemmin kuin Suomessa. Jo 1800-luvun jälkipuolella sama kehitys ennätti kuitenkin pitkälle Suomessakin.

Autonomian ajan lopulla lähteissä puhuttiin hyvin vähän puisten pöytäastioiden myynnistä lukuun ottamatta viilikehloja ja jotakin seremoniallista sahtihaarikkaa. Savivati syrjäyttikin 1800-luvun lopulla talonpojan pöydällä puiset vadit ja lautaset, ja 1900-luvun alussa tulivat käytäntöön fajanssilautaset. Juoma-astioina puutuopit jäivät jo 1800-luvun lopulla suureksi osaksi käytännöstä fajanssi- ja läkkimukien tieltä, ja vuosisadan vaihteessa alkoivat juomalasitkin yleistyä. Nämä tiedot ovat peräisin Vetelistä, joka ei ollut kovin vanhoillinen pitäjä; syrjäseuduilla sama kehitys tapahtui vähän myöhemmin. Kautunkien ja tehdastaajamien työväki taas näyttää omaksuneen kyseiset innovaatiot osapuilleen samaan aikaan kuin veteliläiset.⁶⁴

63 Tied. 1903; Heervä 1974 s. 40–45.

64 Jokivuolle 1955 s. 65–66; Talve 1980 s. 470.

Puisella sangolla, lypsinkiululla ja kirnulla näkyy olleen hieman kysyntää vielä 1900-luvun ensi kymmenillä. Puusanko ja kiulu väistyivät vähin erin peltisangon tieltä, mutta perinne säilytti niitä maaseudulla vielä hyvän aikaa. Puista pesusoikkoa käytettiin paljon vielä 1930-luvulla. Lujin asema oli monikäyttöisellä saavilla, jota ei oikeastaan korvannut mikään ennen isojen muoviasioiden tuloa näyttämölle toisen maailmansodan jälkeen. Saavi oli 1900-luvun puolella selvästi tärkein puuastia, jonka kysyntä oli ennen muuta omiaan säilyttämään puuastiateollisuutta.

Jo 1930-luvulle mennessä puuastioiden valikoima oli kuitenkin tavtomasti supistunut siitä, mitä oli tehty vielä 1800-luvun alkupuolella. Lähdeaineiston niukkuuden uhallakin uskallan väittää, että puuastioiden valmistus vähentyi tuntuvasti myös maailmansotien välisenä aikana. Ainakin Säkkijärven seudulla siihen näyttävät vaikuttaneen kysynnän heikentymisen ohella yleiset taloudelliset tekijät, mutta epäilemättä muista aineista kuin puusta tehtyjen astioiden suosio kasvoi 1900-luvulla nopeasti Karjalassakin.

Puuastioiden tekemisellä ansaitsi vielä autonomian ajan lopulla kohtalaisesti. Säkkijärven astiantekijöiden 1907–10 lasketut päiväansiot, jotka näkyvät olleen 2–3 markan tienoilla, olivat selvästi korkeammat kuin maatyömiehen talvinen päiväpalkka. Tervolassa arviointiin 1912 päiväansio astioita ja muita puuteoksia tehtäessä 4–4,50 markaksi, mihin vaikutti seudun yleensäkin korkea hintataso ja ehkä myös tuotteiden vaativa luonne.⁶⁵ Todettakoon vielä, että suuri osa astiantekijöistä oli etenkin Itä- ja Pohjois-Suomessa talollisväestöä, joka ryhtyi harvoin aivan huonopalkkaisiin hommiin. Puuastian tekijöiden ansiotason kehityksestä 1900-luvulla ei ole tietoja, mutta kovin suotuisa se ei liene ollut.

VAKAT, RASIAT JA POHTIMET

Vakan laidat taivutettiin haapalaudasta ja nidottiin kuusenjuurella, soikea pohja tehtiin havupuusta. Näin syntyi ikivanha länsisuomalainen vakka, jota käytettiin moniin tarkoituksiin 1900-luvulle asti. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla muuten samantapaisen vakan pohja oli pyöreä. Savossa ei tällaista vakkaa juuri käytetty, vielä vähemmän Karjalassa ja itäosassa Pohjois-Suomea, vaan sen korvasi yleensä

.....

65 Taloushistoria 1983 s. 408; Tied. 1910–12.

tuohikopsa.¹ Vakkoja osattiin tehdä vielä autonomian ajan lopulla lukuisissa pitäjissä, ja taitoa oli paikoittain tallella myös maailmansotien välisenä aikana. Vakkamestareita oli 1900-luvun puolella kuitenkin harvassa, usein vain yksi ainoa pitäjässä. Myös pohtimet, joita käytettiin jyvien puhdistukseen puimisen jälkeen, tehtiin haapalautaa taivuttamalla.

Hyvin vähiin olivat vakkurit menneet heidän työstään nimensä saaneessa Vakka-Suomessakin. Vakanteon ydinalueena oli siellä 1800-luvulla Laitila, ja vielä 1887 tämän pitäjän tilattomien tekemiä vakkoja kerrottiin myytävän lähikaupunkien markkinoilla. Kokemäeltä 1937 saatu muistitieto laitilalaisista vakkakauppiaista, joita saattoi keväisin käydä talossa useitakin samana päivänä, palautunee myös 1800-luvun viimeisille vuosikymmenille.² Laitilassa olivat Katinhännän ja Kaivolän kylät erikoistuneet vakkojen tekemiseen, mutta niitä tehtiin jonkin verran muuallakin.

Väinö Wallin (Voionmaa) kertoi 1901 Laitilassa käytyään Katinhännässä yhä vielä tehdyistä vakoista ja ihmetteli nimenomaan jauhovakkoihin käytettyjen haapalautojen leveyttä. Pitäjän syrjäkulmilla Voionmaa kertoi tehtävän arkkuja, »joiden tunnettavan soikean muodon näet kaikkialla Turun puolella piikain ja renkien luhdissa». Varsinaiset arkut eivät tietenkään ole soikeita, joten Wallinin on täytynyt tarkoittaa kannellisia, lukittavia ja lujiksi raudoitettuja matkavakkoja, joita Laitilassa vanhastaan tehtiin.

Juuri näitä lienevät olleet myös ne »arkut» (kistor), joita Laitilasta on kerrottu myydyin paljon jo Ruotsin-ajalla. Olen lukenut väitöskirjassani ne huonekaluiksi luullen niiden olleen laudoista tehtyjä kulmikkaita arkkuja, mutta nähtävästi ne eivät olleetkaan niitä. Ruotsiksi kirjoitettaessa matkavakoille oli varmaan vaikea keksiä muutaakaan nimeä kuin »kista», mikä on johtanut tutkijoita harhaan. Sanoihan suomeksi kirjoittava Wallinkin niitä arkuiksi ja laitilalainen talonpoika Juho Valtonen 1913 »matkakirstuiksi». Häinkin vahvisti sen, että matkavakkojen tekeminen oli ollut aikanaan hyvin yleistä ja »runsas tuottoista».³

Voionmaan kirjoituksesta voisi saada sen käsityksen, että vakanteo oli Laitilassa vanhassa voimassaan, mutta muistitiedon mukaan se oli alkanut vähentyä Kaivolassa ja Katinhännässä nopeasti jo 1880-

.....

1 Vuorela 1975 s. 170–171.

2 Tied 1887; NTA, Sanakirjasäätiön tied. Vakka 4, E. Mäenpää Kokemäeltä.

3 Voionmaa 1901 s. 52; Valtonen 1913; Karrakoski 1936 s. 131–132; Virrankoski 1963 s. 373; mst. Toivo Haijainen, Artturi Pavela ja Helvi Vaaniala. Myös Irja Sahlberg piti Laitilan vanhoja »kistor» varsinaisina arkkujina (Sahlberg 1954 s. 40–44).

luvulla. Vakavat olivat alkaneet jäädä käytöstä, ja 1900-luvulla niitä tehtiin enää hyvin vähän, 1930-luvulla F.M. Karrakosken tietojen mukaan tuskin ollenkaan. Laitilan viimeisiä vakantekijöitä olivat Juho Aaltonen (1853–1927) Kovion kylästä, toinen Juho Aaltonen (1857–1931) Ytöstä ja heitä nuorempi Kustaa Ahtinen (1877–1953) Viikaisista. Myös tunnettu vakantekijä August Julin (1864–1932) on luettu laitilalaiseksi, kun hän asui sikäläisen Nästin kylän liepeillä vaikkakin virallisesti Mietoisten pitäjän takametsissä.⁴

Vakkasuomalaisten vahvoja pitäjiä oli ollut Mynämäki, josta mainittiin 1887, että tilattomat tekivät vakkoja emäpitäjän pohjoisosassa, millä tarkoitettiin Laitilaan rajoittuvia metsäseutuja. Täältä ei ole säilynyt myöhempiä tietoja. Karjalan pitäjässä, Laajoen kulmilla asunut Aistin pikkutalon isäntä Vilhelm Vuorinen (1869–1954) sen sijaan teki jauhovakkoja vanhalla tekniikalla vielä 1930-luvulla ja käytti taitoaan ehkä viimeisenä kaikista historiallisen Vakka-Suomen mestareista.⁵

Vanhaa puutyöseutua oli myös läheinen Lapin pitäjä Satakunnan puolella, ja sielläkin tehtiin vielä 1887 vakkoja myytäväksi. Idempänä vakanteon taito säilyi kauan Huittisissa. Nanhian kylässä mylläri Kalle Ketola teki vesimyllyä hoitaessaan vielä 1930-luvulla sivutyökseen laudasta taivuteltuja ja vitsaksella nidottuja kylvövakkoja. Pitäjässä oli tuolloin ainakin kaksi muuta vakantekijää, Loiman ja Mommolan kylissä. Punkalaitumelta kerrottiin 1857–61 viedyn Hämeenlinnan markkinoille vakkoja ja pohtimia, samoin vielä 1880-luvulla. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja ilmoitti oma-aloitteisesti kahden Punkalaitumen miehen tekävän vakkoja ja rasioita, joista ei loimakkeessa kysytty.⁶

Kankaanpäässä tehtiin myytäväksi vakkoja ja samaan tapaan tehtyjä rasioita sekä myös pohtimia. Kotiteollisuusneuvoja Nestor Arvelin mainitsi näistä tuotteista 1933 ja otaksui niitä tehtävän eniten Verttuun kulmalla mutta sanoi niiden tekemisen vähentyneen paljon viime vuosina. Vakkojen teosta on vielä 1900-luvun puolelta tieto myös Korvaluoman kylästä.⁷

.....

4 Mikkola 1932 s. 157; Karrakoski 1932 ja 1933 s. 27; Karrakoski 1936 s. 129, 143–144; Lastu ja Lanka 1934 s. 133; Helvi Vaanialan ja Aili Suolahden ystävällisesti hankkimia tietoja.

5 Tied. 1887; mst. Marjatta Vuoristo.

6 Virrankoski 1963 s. 293; Uotila 1939 s. 344; Tied. 1887, 1903 ja 1990 Tauno Erkkilä, Elma Kaaja.

7 Arvelin 1933; mst. Martti Ranta.

Orimattilan monipuoliseen kotiteollisuuteen kuului vielä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä vakkojen ja pohtimien tekeminen, mutta niitä lienee tehty myytäväksi vain Heinämaan kylässä. Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kertoi kylän itsellisten tekevän paikkakunnalle ja lähipitäjiin myytäväksi pohtimia ja vakkoja, ja samaa kertoi viimeksi Atte Hardén pitäjänhistoriassa 1923.⁸

Suomen merkittävin vakantekoseutu 1900-luvulla oli Isojoen pitäjä Pohjanmaan lounaiskolkassa. Puuastioiden ohella myös vakanvalmistus oli säilynyt hyvin yläosassa pitäjää, Kortteen ja Kodisjärven kylissä sekä Iivarinkylässä. Hyvin vanhoja lähdetietoja Isojoen vakanteosta ei ole, mutta Ester Uotila kertoo lehti uutisen nojalla, että siellä tehtyjä vakkoja ja pohtimia oli 1800-luvun lopulla kaupan Hämeenlinnan markkinoilla saakka. Isojoen vakkoja oli Vaasankin markkinoilla. Verraten kaukana oli myös Ilmajoki, missä on muistettu »ennen vanhaan» kaupitellun Isojoen »kuuluisien» vakkurien tuotteita. Laaja myyntialue on osoituksena ansiokotiteollisuuden runsaudesta ja pitkäaikaisuudesta, joten vakkoja on epäilemättä myyty Isojoelta jo 1800-luvun alkupuolella, ehkäpä varhemminkin.⁹

260

Vielä 1920- ja 1930-luvulta Isojoelta on nimetty kuusi vakkuria eli »vakanpainajaa», joista jotkut jatkoivat työtään toisen maailmansodan jälkeenkin. He tekivät kaikkein eniten kylvinvakkoja, joita käytettiin Etelä-Pohjanmaalla paljon vielä noihin aikoihin, ja lisäksi kannellisia jauhovakkoja sekä pienempiä, siroja voivakkoja ja jonkin verran hattuvakkoja, kannellisia nekin. Kaikki tehtiin haapalaudasta vanhaa tekniikkaa käyttäen. Vakkojen menekki todettiin vielä 1945 hyväksi, mutta nuoria miehiä ei enää saatu opettelemaan niiden tekemistä. Vakkoja lienee myyty ainakin Pohjanmaan puolelle 1920- ja 1930-luvulla vanhaan tapaan kulkukauppaa käyden.

Arvostettu vakkamestari oli monissa näyttelyissä palkittu Erland Sorvari (1887–1968) Kortteen kylästä, pienen talon isäntä ja kirvesmies, joka teki vanhemmilla päivillään vakkoja päätoimisesti jätettyään talon perillisilleen. Jatkosodan jälkeen hän höyläsi ja sahasi vakanlaudat konein. Sorvari teki eniten kylvinvakkoja mutta aika paljon jauhovakkojakin. Toinen hyvin tunnettu ja taitava vakkuri oli kodesjärveläinen työmies Juho Mukkala, jonka sanotaan tehneen parhaina vuosina puuastioiden ohella jopa neljäsataa vakkaa, etupäässä kylvin- ja jauhovakkoja. Myös monenlaista puutyötä taitanut Frans

8 Tied. 1887; Suomenmaa I (1919) s. 163; Hardén 1923 s. 241.

9 Uotila 1939 s. 344; Koskiluoma 1945 s. 21; NTA, Vakkuri 16, tieto vuodelta 1937.

Lepistö Iivarinkylästä teki vakkoja, samoin hänen poikansa Viljam Lepistö.¹⁰

Vakkojen sukua olivat rasiat, vain pienempiä ja paljon ohuemmasta laudasta taivutettuja. Niiden tekemisestä on joitakin mainintoja Länsi-Suomesta ja Pohjanmaalta, Peräpohjolaan asti. Lapuan Lakaluoman kylässä teki 1900-luvun ensi vuosikymmenillä ainakin kolme miestä rasioita eli »askia». Niitä oli monenkokoisia, pienistä jopa kilon vetäviin »voiaskeihin». Rasian laita tehtiin Lapualla koivu- tai haapapuusta siten, että ohut lauta taivutettiin kuumassa vedessä hauduttuna lestin päällä ja nidottiin kiinni pajunjuurella.¹¹

Nivalan Karvoskylällä oli kaksi etevää rasianteekijää, jotka hankivat tällä työllä leivänlisää: Reinhold Pihlajaniemi ja sittemmin hänen vävyensä Kustaa Oja. Jälkimmäinen kävi kesäisin päiväläisenä maatöissä, mutta voirasioiden tekemisellä hänen on arveltu pääasiallisesti elättäneen suuren perheensä. Hän teki rasioita vielä 1930-luvulla hyvin taitavasti ja kaupitteli niitä laajalti maakunnassa, mistä hän sai liikanimen »Rasia-Kusti».¹²

Karungin Aapajoella teki maanviljelijä ja suksiseppä Aukusti Hoikka (s. 1909) rasioita perityllä taidolla; hänen isänsä Ville Hoikka oli sanonut tehneensä tuhatkunta voirasiaa. Jo esipolvet olivat valmistaneet niitä Tervolassa, josta Ville Hoikan isä oli muuttanut Aapajoelle. Hoikan suvun rasianteekijät taivuttivat laidan koivusta ja nittoivat sen kiinni kapeilla tuomipuun suikaleilla; kansi ja pohjat olivat kuusta tai petäjää. Aukusti Hoikka on jatkanut rasiantekoa 1990-luvun alkuun asti.¹³

261

SEULAT

Seulojen tekeminen liittyi läheisesti vakantekoon, sillä niissäkin oli olennaisena osana taivutetusta laudasta tehty kehä. Niinpä vakasuumalaiset tekivät vanhastaan seulojakin, joista ei ole kuitenkaan lähempää tietoa, ja niiden tekemisestä mainitaan vielä 1887 Mynämäen metsäseudulta ja 1901 Laitilasta. Myöhemmältä ajalta on useilta paikkakunnilta satunnaisia tietoja tästä käsityöstä. Todettakoon, että

10 Koskiluoma 1945 s. 21; Kangas J 1947a s. 8–9; Esko Hernesharjun 1990 ja 1992 antamia tietoja.

11 Mst. Juho Saarimaa, Vieno Saarimaa.

12 Ojanperä 1970 s. 152; mst. Kerttu Kastelli.

13 Mst. Aukusti Hoikka.

Orimattilan Heinämaalla itsellismiehet tekivät monen muun tuotteen ohella myös välppiä ja seuloja, joiden myynnistä on tietoja vuosilta 1887–1923.¹⁴

Välppä on isokokoinen, hyvin karkea seula, jota käytettiin riittä puidessa viljan puhdistuksen alkuvaiheessa. Välppien ja muiden isoreikäisten seulojen verkkoja tehtiin eri paikkakunnilla muun muassa katajan tai pajun kuorista ja puun tai kanervan juurista. Kankaanpään Veneskosken kylästä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä myydyissä välpissä oli kehä haapalaudasta ja verkko kapeista päleistä. Välppiä tehtiin vielä 1920-luvulla samassa pitäjässä myös Verttuun kulmalla.¹⁵

Satakunnan keskiosassa oli alue, jolla seuloja tehtiin tavallista enemmän myytäväksi autonomian ajalla ja myöhemminkin.¹⁶ Varhaisin tieto tämän käsityön historiasta on kruununvoudin ylimalkainen ilmoitus vuodelta 1857, että seuloja myytiin usealtakin paikkakunnalta. Näihin kuului Kiikan kappeli, jonka osalta myöhemmät lähteet vahvistavat kruununvoudin kertoman. Lisäksi seuloja tehtiin 1800-luvun jälkipuolella jonkin verran Tyrväässä, Keikyässä ja Huittisissa, ehkä myös Kiikoisissa. Hämeenkyrössä tekivät useat henkilöt seuloja haapalautaiseen kehään jouhista tai karkeammista aineista. Muistitiedon mukaan etenkin Keskisen torpassa Järvenkylässä tehtiin 1860- ja 1870-luvulla paljon seuloja, joita vietiin myytäväksi Tampereelle ja Pohjois-Satakunnan maaseudulle.¹⁷

Laajinta seulojen tekeminen oli Kiikassa, josta on vuodelta 1887 kaksikin tietoa tästä käsityöstä. Kotiteollisuustiedustelun vastaaja mainitsi siitä huomauttaen, että seuloja tekivät naisetkin, ja lehtiutisessa kerrottiin niitä tehtävän useissa »sivullisten» eli itsellisten pirteissä.¹⁸ Vielä vuoden 1900 tienoilla Kiikassa on muistettu olleen ainakin kuusi seulantekijää, muiden muassa pian tämän jälkeen kuolleet talolliset Juho Hiedanmaa ja Heikki Kynnysmä. Jälkimmäinen oli tehnyt seuloja jo 1860-luvulla ja tuonut nälkävuosina kerran kotiin seularahoilla ostetun jauhomaton, 120 kiloa venäläisiä ruisjauhoja.

Toini-Inkeri Kaukosen julkaisemattoman tutkimuksen ansiosta seulanteasti on Kiikasta ja Keikyästä hyvät tiedot. Kiikan viimeinen seulantemestari oli Teukkulan kylässä asunut, vuoden 1860 tienoilla syn-

.....

14 Tied. 1887 Voionmaa 1901 s. 52; Hardén 1923 s. 241.

15 Arvelin 1933; Kaukonen 1940; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 234:II, M. Myllyharju, Hämeenkyrö; mst. Martti Ranta; Tied. 1990 Aune Näsänen.

16 Seuraavan esityksen lähteenä on pääasiallisesti Kaukonen 1940.

17 Virrankoski 1963 s. 292–293; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 234:II, M. Myllyharju.

18 Tied. 1887; Sanomia Turusta 22.1.1887.

tynyt Fabian Anttila. Hänen isänsä oli työmies, joka oli jossakin oppinut seulanteon ja hankkinut sillä vanhempina vuosinaan lisäansioita. Fabian oppi taidon isältään ja muilta ja ryhtyi tekemään seuloja vuoden 1890 vaiheilla. Tästä tuli hänelle talvikautinen päätyö, mutta kesällä hän kävi päivämiehenä maatoissa. Anttila teki seuloja 1930-luvulle asti.

Keikyässä tehtiin seuloja viimeksi Heinimaan torpassa, joka itse näistyi aikanaan taloksi. Seulanteon aloitti joskus 1800-luvun lopulla torpanemäntä Loviisa Jalonen, jonka sisar oli perimätiedon mukaan oppinut taidon Kiikoisissa ja opettanut sen Loviisalle. Sisar oli muuttanut sittemmin Huittisiin ja tehnyt siellä seuloja myytäväksi. Loviisa Jalonen opetti taitonsa vuoden 1870 tienoilla syntyneelle tyttärelleen Tilda Jaloselle, ja tämä teki seuloja vielä 1930-luvullakin.

Seulan kaksinkertainen kehä eli »keri» tehtiin Kiikassa mäntytuusta. Muuan köyhä seulamestari kertoi varastaneensa puun useinkin talojen metsistä, eikä hänelle ollut tästä paljon vihoiteltu, kun hän varasti vuorotellen eri talojen maalta. Seulan verkko voitiin tehdä jouhista, jolloin se kudottiin Kiikassa ja Keikyässä tavallisin kangaspuin. Siinä tarvittiin kyllä oma tekniikkansa jouhien liukkauden vuoksi. Tyrvään Tapiolan kylässä kuuluu olleen 1800-luvun lopulla seulantekijä, jolla oli erityiset, tavallista pienemmät kangaspuut jouhiseulan pohjan kutomiseksi. Tehtiin myös karkeampia »niiniseuloja», joiden verkko kudottiin katajan- tai joskus pajunkuoren suikaleista, sekä välppiä. Lehtikirjoituksessa mainittiin 1887 Kiikassa tehtyinä sekä jouhi- että niiniseulat.¹⁹

Seuloja lähdettiin myymään, kun niitä oli kertynyt sopiva määrä, jopa hevoskuormallinen, jos tekijä sai hevosen lainaksi tai hänellä oli se omasta takaa. Monen piti kumminkin kulkea jalan, seulasäkki selässä tai kelkkaa vetäen. Muuan kiikkalainen seulantekijä kuuluu usein työntäneen seulakuorman pikkurattailla Turkuun asti. Kiikasta kerrottiin 1887 seuloja vietävän paitsi Turkuun myös Uuteenkaupunkiin ja Raumalle, ja muistitieto Keikyästä lisää näihin Porin ja Tampereen. Hämeenlinnankin markkinoille vietiin 1800-luvun lopulla seuloja Tyrväältä, johon Kiikan kappeli silloin kuului.²⁰ Kaupunkeihin mentiin seulakaupoille yleensäkin markkinoiden aikaan. Hyvin paljon seuloja myytiin maaseudulla talosta taloon kulkien, Kiikasta ainakin Loimaalla ja Sääksmäessä saakka. Talolliset kävivät ostamassa seuloja myös tekijöiden kotona, ja Tilda Jalonen teki niitä 1930-luvulla pelkästään tilauksesta.

.....
19 Sanomia Turusta 22.1.1887.

20 Sanomia Turusta 22.1.1887; Uotila 1939 s. 344.

Seulantekijän päiväansioista ei ole tietoja, mutta kovin kehuttavat ne eivät ilmeisesti olleet, koskapa seulanteko ei ollut ainakaan Kii-kassa ja Keikyässä tiettävästi kenenkään pääelinkeinona. Fabian Anttila katsoi, ettei perheellinen mies mitenkään tullut toimeen yksin seulanteolla ja että niitä tehdessä joutui yleensäkin elämään kädestä suuhun. Kun Fabian sai Tyrvään maatalousnäyttelyssä palkinnon seulostaan ja häneltä kysyttiin, ottaisiko hän mieluummin kunniakirjan vai rahaa, hän vastasi: »Kyllähän sitä kunniaa aina saa, mutta raha olis vetkaletta!»²¹

TALOUSVÄLINEITÄ JA TYÖKALUJA

Lusikat, kauhat ja puulapiot

Puuastioiden tekemiseen liittyi hyvin läheisesti monenlaisten puisten talousvälineiden ja työkalujen vuoleminen; yleisesti niitä tekivät samat miehet kuin kimpiastioitakin. Tärkeimpiä näistä välineistä olivat kauhat, lusikat, jauholapiot, jyvälapiot ja lumilapiot, varhaisina aikoina myös yksipuiset kaukalot, joista isoimpia olivat leipumet (Vakka-Suomessa »leevun»). Tässä mainittuja teoksia olivat vakka-suomalaisetkin paljon tehneet ja vieneet 1800-luvun keskivaiheille saakka paljon Tanskaan ja Saksaan, jauholapioita vielä 1850-luvulla. Niidenkin vienti taantui sitten nopeasti.

Jauholapioiden vienti elpyi hieman 1860-luvun jälkipuolella, ilmeisesti vain sen vuoksi, että niitä koetettiin nälkävuosina tehdä huonon menekin uhallakin hengenpitimiksi, mutta romahti sitten entistä pahemmin. Muista tässä tarkoitetuista tuotteista on vientitilastossa mainittu vain kauhat. Vuosina 1866–70 jauholapioita vietiin Itämeren eteläpuolelle keskimäärin 11 662 kappaletta vuodessa mutta 1876–80 vain 3 166 ja 1885–88 enää 2 691. Kauhojen vastaavat vientiluvut ovat 1 812, 410 ja 443. Tämäntapaisten tuotteiden vienti menetti siis 1880-luvulle mennessä täysin merkityksensä.²²

Puisten talousvälineiden tekeminen oli jo 1800-luvun lopulla sangen vähäistä Lounais-Suomen vanhalla puuteosalueella. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa mainittiin Kalannista jauholapioiden ja Myllymäestä jyvälapioiden tekeminen. Satakunnan puolelta kerrottiin

21 Tied. 1887; Uotila 1939 s. 344; Kaukonen 1940.

22 Virrankoski 1963 s. 268–288; SVT I, 2–9; mst. Toivo Haijanen.

Lapista, että puulapioita, kauhoja ja nappoja vietiin Turkuun ja myös jauholapioita eli »kiffeleitä» ja kaukaloita tehtiin myytäväksi. Myös Hinnerjoelta ja Honkilahdelta myytiin jauholapioita ja kaukaloita. Vuoden 1903 kyselyn vastaaja kertoi oma-aloitteisesti seitsemän Honkilahden miehen tekevän niitä kaupaksi. Laitilassa osattiin vielä 1930-luvulla lähes joka talossa tehdä omat kauhat ja puulusikat. Katinhännessä Frans Tapani teki tällaisia kapineita vielä ammatikseen, Kaiwolassa taas Iisak Salminen, mutta tältäkin osin vakkasuomalaisten ikivanha käsityö alkoi olla mailleen menossa.²³

Lähdeaineisto osoittaa, että eri puolilla maata oli vielä 1900-luvun alussa melko paljon miehiä, jotka olivat erikoistuneet puulusikoiden ja kauhojen tekemiseen tai tekivät niitä kimpiastioiden ohella ja myivät tuotteet kotipitäjään. Yleensä tällaisia kotiteollisuudenharjoittajia näyttää olleen yksi tai kaksi pitäjää kohden. Jopa 1930-luvullakin heitä oli siellä täällä.²⁴ Sen sijaan paikallisia tihentymiä oli hyvin vähän. Hieman tavallista enemmän puulusikoita, kauhoja ja muuta tämäntapaista lienee tehty Kankaanpäässä, josta on tätä koskeva maininta vuodelta 1887 ja vielä 1930-luvulta tieto, että Venesjärven kylästä vietiin puulusikoita ja kauhoja markkinoille myytäväksi.²⁵

265

Karjalassa kotimaisten puuastioiden ja -lusikoiden kilpailijoina olivat autonomian ajan lopulla ja varhemminkin Venäjältä tuodut puulusikat ja sorvatut vadit, joita kaunistivat kirkkaat värit ja siisti ja pitävä lakkaus. Nämä tuotteet olivat etupäässä Nižnij-Novgorodin kuvernementin talonpoikien kotiteollisuutta. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin Kiteeltä, että puuastioita ja muuta sellaista tuotiin Venäjältä, »jopa ruokalusikasta alkaen». Tohmajärveltä kerrottiin: »Puu-kuppia ja -lusikoita melkein yleiseen käytetään Venäjältä tuotuja.» Raja-Karjalaan sanottiin kaikki puuastiat ja -lusikat tai suurin osa niistä ostetun Venäjältä.²⁶

Pitkälle kysytänsä säilyttänyt työkalu oli puinen lumilapio. Veljekset Kustaa Selim (»Seelmi», 1879–1952) ja Vihtori Kivistö, pikkutilan poikia Lopelta, alkoivat jo nuorina tehdä talvisin puusta astioita ja lapioita, milloin ei ollut metsätöitä. Muutettuaan 1917 Vihtiin he tekivät kesäisin rakennustöitä mutta veistivät talvisin paksus-

.....

23 Tied. 1887; Karrakoski 1932; mst. Helvi Vaaniala.

24 Museovirasto järjesti 1968 erityisen kyselyn puulusikan tekijöistä ja vastauksia kertyi runsaasti (MV, kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkisto, Puulusikan tekijät).

25 Tied. 1887; Arvelin 1933; mst. Alfred Junnila.

26 Virrankoski 1963 s. 301–302; Tied. 1887.

ta haapalankusta lumilapioita, joita ostettiin Helsinkiin lumen luomiseksi kaduilta. Lapioita tilattiin veljeksiltä niin paljon kuin he ehtivät tehdä, ja vasta 1940-luvulla niiden menekki huonontui. Samaan tapaan talollinen Pietari Jantunen Vuoksenrannan Kaskiselästä teki kaksine poikineen 1920-luvulla talvisin haapaisia lumilapioita, jotka vietiin Viipuriin. Osa tehtiin tilauksesta, loput myytiin torilla.²⁷

Pohjanmaalla tehtiin puulusikoita ja kauhoja todella paljon Jurvassa, jossa puun käsittely oli monipuolista, vaikka huonekalujen tekeminen jätti ennen pitkää kaiken muun varjoonsa. Kruunuvouti kertoi 1857 Laihialla tai Jurvassa tehdyn puulusikoita, kauhoja ja muuta sentapaista, ja myöhemmät tiedot viittaavat siihen, että kyse oli jo tuolloin nimenomaan Jurvasta. Vuoden 1887 kyselyyn vastattiin, että Jurvan Koskimäen kylän pieneläjät tekivät petsattuja puulusikoita, jotka myytiin pitäjän kauppiaille. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja kertoi neljän Jurvan miehen tekevän myytäväksi puulusikoita, joita ei ollut erikseen kysytty.²⁸

Kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen kiinnitti 1906 Jurvassa käydessään hieman huomiota puulusikoiden valmistukseen. Hän kertoi, että niitä tehtiin muuallekin lähetettäväksi, ja hänen laatimansa taulukon mukaan niitä oli tehty 1906 Jurvan kylässä 270 tusinaa eli 3 240 kappaletta. Lusikoiden tekijät olivat etupäässä kotureita eli toisten huoneissa asuvia itsellisiä, ja työ tuotti hyvin vaatimattoman päävänsion. Lusikoista maksettiin Jurvassa tavallisesti 60 penniä tusinasta.²⁹

Mainittakoon vielä 1930-luvulta peräisin olevat tiedot, kaikki sanoma- tai aikakauslehdistä. Niissä puulusikoiden ja kauhojen teko- paikkana esiteltiin taas uusi kylä: Koivuporras, joka kuului vielä tuolloin Laihiaan. Maat olivat täällä, laajojen suomaiden muusta Laihiasta erottamalla sydänmaalla kuuluneet Perälän kylän taloille, ja asutus koostui alkuaan niiden torpista ja mäkituvista. Kun nämä olivat eristyksissä Laihiasta mutta lähellä Jurvan Niemenkylää, Koivuportaan asukkaat pitivät itseään ainakin 1900-luvulla jurvalaisina, ja sittemmin seutu onkin liitetty Jurvaan. Käsittelen sitä näin ollen Jurvan yhteydessä, vaikka se oli virallisesti Laihiaa.

Koivuportaalla tehtiin 1938 annettujen tietojen mukaan vuosittain satoja tusinoita eli tuhansia kappaleita puulusikoita ja kauhoja. Ne vuotiin koivupuusta, ja joidenkin Koivuportaan mestarien sanottiin

.....

27 Tied. 1990 Olga Kivistö, Eevi Jantunen.

28 Virrankoski 1963 s. 305; Tied. 1887 ja 1903.

29 Kuoppamäki 1907 s. 20 ja 1908 s. 107, 203.

elättävän niiden tekemisellä ison perheen. Hyvin etevänä lusikantekijänä mainittiin Toivo Hautaharju. Sanomalehdessä kerrottiin 1934 Koivuportaan naistenkin osallistuvan ahkerasti puulusikoiden ja kauhojen tekemiseen.

Tuotteet osti Niemenkylän osuuskauppa Tähti, joka markkinoi ne, osaksi ulkomaillekin. Vuonna 1937 tämä kauppa oli myynyt 100 000 markan arvosta lusikoita ja kauhoja, joiden keskihinta oli 20–35 mk tusinalta. Tästä voidaan laskea, että lusikoita ja kauhoja oli myyty 40 000–50 000 kappaletta.³⁰ Osuuskauppa oli kaikesti antanut keskusliikkeensä Yhteishyvä-lehdelle totuudenmukaisia tietoja, mutta ei ole varmaa, että kirjoittaja on käsittänyt kaiken oikein; luvut näyttävät aika suurilta. Niemenkylän osuuskauppa myi tosin varmasti muualakin kuin Koivuportaalla tehtyä tavaraa.

Vanhoiden lähteiden ohella Jurvan puulusikoiden ja kauhojen tekemistä valaisee Erkki Ala-Könnin 1977 hyviltä asiantuntijoilta nauhoittama muistitieto, josta osa ulottui perimätietona kauas 1800-luvulle.³¹ Kyseisiä puuteoksia näkyy tehdyn vielä 1920- ja 1930-luvulla paitsi Jurvan kylässä eli Kirkonkylässä ja Koivuportaalla myös Tainuskylässä, Niemenkylässä ja Metsäkylässä. Koskimäestä ei ole tietoja tältä ajalta. Koivuportaalla mainittiin puulusikoita tehdyn 4–5 paikassa, mutta tekijöitä oli ilmeisesti paljon useampia.

Hyvin merkittävä lusikantekijöiden suku asui alkuaan Kivilammin rannalla, kaukana Koivuportaan perukoilla. Sen kantaisä Matti Kivilammi eli »Lammin Matti», joka oli tullut perimätiedon mukaan Lapualta, vuoli talvisin puulusikoita ja kauhoja ja lakkasi leppäisiä lusikoita itse keittämällään lakalla. Myös hänen kolme poikaansa ja kaksi tyttärtään vuolivat puulusikoita. Oli muuten harvinaista, että nainen vuoli niitä, vaikka monet osallistuivat niiden viimeistelyyn puukolla kaapien ja lopuksi hiomalla lusikkaa liimalla ja hiekalla käsitellyllä lampaannahkahihnalla, myöhemmin santapaperilla.

Lammin Matin pojista kuuluisin lusikantekijä oli Hermanni Lammi (1887–1949), joka muutti ensin kirkonkylän takamaille ja sitten Tainuskylään elääkseen siellä mäkitupalaisena. Hän oli pääammatiltaan kirvesmies mutta vuoli talvisin paljon lusikoita ja kauhoja. »Lammin Herkkoo» oli käsityössään nopea, taitava ja huolellinen. Tampereen maatalousnäyttelyssä 1922 hän voitti puulusikanteossa järjestetyn kilpailun ja sai Suomen mestarin arvonimen. Hänen poikansa

30 Lastu ja Lanka 1934 s. 53; Vaasa 2.8.1934; Yhteishyvä 11.11.1938; mst. Jaakko ja Saima Sjöblom (Koivuportaan historiaa).

31 Mst. Armas Lammi, Arvo Marttila, Jaakko ja Saima Sjöblom, Uno Tikkala, Eeva ja Ilmari Tuominen.

Armas Lammi (s. 1916) vuoli lusikoita ja kauhoja toisen maailmansodan ohikin. Koivuportaan lusikantekijöistä mainittakoon vielä Jaakko Tikkala, »Tikkalan paappa». Jurvan lusikoita kerrotaan tehdyn 1900-luvulla ainakin kolmea kokoa, joista pienin oli kahvilusikka, ja vähintään kolmea kokoa oli kauhojakin. Suurin oli metrin mittainen, jota myytiin muun muassa koulujen keittoloihin mutta joskus taloihinkin pitokokin käyttöön. Lusikat ja kauhat vuolttiin etupäässä koivusta, kauhoja joskus haavastakin, jonka väri on erikoisen valkoinen. Pikkulusikoita tehtiin joskus katajasta.

Jos lusikka haluttiin »lakeerata», käytettiin mieluiten leppää, jossa lakka pysyi paljon paremmin kuin koivulusikassa. Paljon lusikoita myytiin kuitenkin lakkaamattomina. Leppä oli muuten pehmeää vuolla ja kuuluu kyllä kestäneen käyttöä syömälusikkana. Lusikkalakka keitettiin pellavansiemenöljystä ja joistakin muista aineista. Puulusikkaan voitiin piirtää kahden lakkauksen välillä koristekuviota ja kauhanvartta koristeltiin joskus leikkauksin.

Autonomian ajan lopulla Jurvan puulusikoita ja kauhoja myytiin paitsi pitäjän maakauppiaille myös kulkukauppiaille, jotka myivät niitä ympäri maaseutua, ja lisäksi niitä vietiin kaupunkien markkinoille. Jurvan kirkolle asettunut itäkarjalainen, entinen laukkukauppias, osti leppälusikoita ja lähetti ne lakkaamattomina Venäjälle. Hermann Lammi myi tuotteensa aluksi kulkukauppiaille mutta myöhemmin pitkän aikaa Kotiteollisuus Oy. Pirtille, ja sama liike osti lusikoita ja kauhoja muiltakin perustettuaan 1913 Jurvaan oman puusepänerstaan. Pirtin tilaamat esineet lähetettiin Helsinkiin lakkaamattomina. Sittemmin Jurvan puulusikoita ja kauhoja välitti ainakin 1930-luvulla osuuskauppa Tähten lisäksi Jurvan Osuuskauppa. Vaasalainen Tannerin liike osti 1930-luvulla paljon haapaisia kauhoja ulkomaille vietäväksi.

Puulusikan- ja kauhantekijöiden päiväansioita ei ole lähteissä arvioitu. Erään kertojan mukaan tavallinen mies ehti tehdä lusikoita kolme tusinaa päivässä, toinen sanoi niitä tehdyn päivässä 3–5 tusinaa. Hermann Lammi teki poikansa kertoman mukaan pitkänä työpäivänä 4–5 tusinaa koivupuuisia lusikoita, jos hänellä oli valmiina kirveellä veistettyjä aihioita. Voitaneen kumminkin pitää kolmea tusinaa normaalina päivän tuotantona. Jos lusikkatusinan hinta oli Lauri Mäkisen mainitsema 60 penniä,³² lusikoiden vuolija sai vuoden 1910 tienoilla päivässä kokoon kaksi markkaa tai vähän enemmän, mikä

32 Tätä tietoa tukee ylistarolaisen puulusikantekijän tuotteiden hintoja koskeva lehtitieto vuodelta 1913: 60–70 penniä tusinasta (Vaasa 3.5.1913).

vastaa maataloustyömiehen talviaikaista päiväpalkkaa. Myöhemmältä ajalta ei ole tietoja arvion perustaksi.³³

Jurvan puulusikka- ja kauhateollisuuden kehityksestä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle ei saa selvää kuvaa. Jos yksin osuuskauppa Tähti myi 1937 kyseisiä tuotteita 40 000–50 000 kappaletta ja Jurvan osuuskauppa jonkin verran lisää, niiden tekijöitä täytyi olla Jurvassa ainakin 25–30 henkeä. Tähän verrattuna autonomian ajalta saadut tiedot näyttävät vaatimattomilta. Osa niistä koskee kuitenkin vain yhtä kylää ja lisäksi ne perustuvat pinnalliseen asiantuntemukseen. Lähteistä ei muutenkaan saa selviä viitteitä tuotannon vähentymisestä enempää kuin kasvustakaan.

Onko mahdollista, että puulusikoita ja -kauhoja tehtiin Jurvassa 1930-luvulla entistä enemmän? Luultavasti niiden tekeminen oli muualla Suomessa vähentynyt, ja etenkin puinen kauha on toisaalta pysynyt nykypäiviin asti suosittuna talousvälineenä. On ajateltavissa, että puulusikoiden ja kauhojen tuotanto väheni pääosassa maata nopeammin kuin niiden kysyntä, jolloin niihin erikoistuneiden jurvalaisten markkinat paranivat. Lisäksi myyntiorganisaatio tehostui, kun osuuskauppojen ja Pirtin välitystoimi korvasi markkina- ja kulkukaupan. Oli kuinka hyvänsä, puheena oleva kotiteollisuus säilytti muutamissa Jurvan kylissä elinvoimansa talvisotaan asti.

Toisen maailmansodan jälkeen puukauhoja ja -lusikoita ruvettiin tekemään yhä enemmän sorvaamalla ja tehdasmaisesti. Silti Jurvassa kerrottiin 1977, että vuoltujen puulusikoiden menekki oli yhä hyvä, ja mainittiin viisi niiden tekijää eri kylistä, yksi Koivupuortaal-takin.

Pyykkipojat ja tulitikkurasiat

Pyykkipoikien tekeminen oli luultavasti vasta 1800-luvun lopulla syntynyt vähäinen kotiteollisuudenhaara, josta on joitakin tietoja Satakunnasta ja Etelä-Pohjanmaalta, tunnusomaisesti muutenkin vireistä käsityöpitäjistä. Niinpä Satakunnan kotiteollisuusnäyttelyssä oli 1911 Kiiikassa tehtyjä »pyykkipihtejä», ja Kankaanpäässä tehtiin Venesjärven kylän Viljasen talossa maailmansotien välisenä aikana pyykkipoikia, joita vietiin myytäväksi ainakin Porin markkinoille ja Reposaareen.³⁴

.....

33 Edellä mainitut vuoden 1937 tiedot koskevat selvästi osuuskaupan saamia myyntihintoja, joten niistä ei voi laskea tekijöiden ansioita.

34 Kuoppamäki 1911b; mst. Alfred Junnila.

Pohjanmaalla tehtiin Maalahdella kahden puolen vuotta 1900 pyykkipoikia, joita vietiin Vaasaan myytäväksi. Hieman epävarman tiedon mukaan näitä tehtiin Övermalaxin kylässä, joka oli myös puuastioiden valmistuksen ydinalue.³⁵ Teuvalta vastattiin vuoden 1903 kotiteollisuuskyselyyn oma-aloitteisesti, että pyykkipoikain tekijöitä oli kaksi miestä. Näistä on muistettu myöhemminkin mäkitupalainen Matti Vainionpää, joka asui Kauppilan kylässä. Hän ei ollut kotoisin Teuvalta ja pyykkipoikien tekemisen hän kertoi oppineensa Porissa. Matti teki yhtä ja toista käsityötä ja ravusti kesällä uutterasti, mutta hänen tuottavin työnsä oli pyykkipoikien tekeminen, jonka hän lopetti vasta vuoden 1920 vaiheilla.

Vainionpään perhe teki pyykkipoikia parhaimmillaan neljän hengen voimalla, kun lapsiakin oli apuna. Puuosat vuoltiin koivusta kaavaa käyttäen, jouse Matti väänsi rautalangasta. »Poikia» valmistui noin 25 tusinaa päivässä, ja kaupat ja kirkonkylän herrasväki ostivat niitä 25 pennillä tusinalta, kun taas talonpojat eivät käyttäneet niitä vielä paljoakaan. Päivän bruttoansio oli jopa 6 markan paremmalla puolella, ja Matti kuuluikin eläneen perheineen komeasti. Pyykkipoikien tekeminen käsityönä ei lyönyt kumminkaan enää kovin kauan leiville, koska niitäkin oli alettu tehdä konein, muun muassa Väihässäkyrössä vuodesta 1904 lähtien.³⁶

Hyvin vähäpätöinen kotiteollisuuden haara oli tulitikkurasioiden tekeminen tulitikkutehtaiden tilauksesta. Lähteistä olen tavannut kaksi tällaista tapausta, mutta on syytä olettaa, että samoin meneteltiin joskus muulloinkin kotimaisen tulitikkuteollisuuden alkuaikoina. Maarian Kähäriin 1875 perustettu tehdas Åbo Nya Tändsticksfabrik teetti ainakin alkuvuosinaan rasiat kotityönä. Kokkolan pitäjässä (Kaarlelassa) kerrottiin 1903, että muuan köyhien elinkeino oli tulitikkurasioiden (tändstickslådor) tekeminen, ja työnantajana oli epäilemättä pitäjässä lähellä kaupunkia toimiva Gamlakarleby tändsticksfabrik.³⁷

Viikatteenvarret ja haravat

Vaativa puutyön erikoisala oli haravoiden ja viikatteenvarsien tekeminen. Heinäharavan tuli olla kevyt ja kestävä sekä malliltaan ja

.....

35 Knubb 1960 s. 61.

36 Tied. 1903; Ranta-Knuuttila 1953 s. 8–9; KTM, Tietoja pyykkipoikien valmistuksesta, kerännyt Ditte Stürmer-Hiltunen 1985.

37 Perälä 1951 s. 37; Tied. 1903; Uschakoff 1898 s. 130.

suhteiltaan tarkoituksenmukainen, jolloin se oli samalla myös siro ja kaunis, ja ymmärrettävästi jokainen maamies ei osannut eikä ehtinyt tehdä hyvää haravaa itse. Suora viikatteenvarsi ei ollut kovin vaikea, mutta laajalti käytetyn vääräkartisen viikatteen varsi oli hyvinkin tarkka tehdä. Kun molempia tässä mainittuja välineitä tarvittiin heinänteossa, ne olivat usein samojen miesten tekoa.

Eri puolilta maata on 1900-luvun ensi vuosikymmeniltä aika paljon tietoja viikatteenvarren ja haravan tekijöistä. Jokunen esimerkki valaisee asiaa. Jämijärvellä teki Juho Kytölä 1930-luvulla ja myöhemminkin haravoita, viikatteenvarsia ja sirpin »kamppia» eli kahvoja myyden niitä kotoaan, missä hänellä oli niitä aina varastossa. Keuruulla maanviljelijä Vihtori Tuomi teki sivutöikseen vääräkartisen viikatteen varsia, ja Säyneisen Pisankoskella metsä- ja maatyömies Leo Tirkkonen vuoli 1930-luvulla viikatteenvarsia ja haravoita. Jalasjärven Koskuella maatyömies Herman Korpi teki hyvin kauniita heinäharavoita ja kaupitteli niitä lähitienoilla.

Oulun läänin Pyhäjärven Liittoperällä vuoli Gideon Äyhymäki 1930-luvulla väärä viikatteenvarsia etsien metsästä lengon näreen, josta syntyi sopiva, niittoon kelvollinen varsi. Pyhännän Tavastkengässä olivat kirvesmies ja muurari Heikki Kaskenkankaan haravat ja viikatteenvarret »kuin taideteoksia» ja toivat leivänlisää muun muassa 1930-luvun pulavuosina, jolloin rakennusmiehellä ei tahtonut olla töitä. Muoniossa tiedettiin, että haravan ja viikatteenvarren tekijät olivat »kaikkein tarkimman työn tekijöitä», ja heistä tunnetuin oli Iisakki Jerisjärvi eli »Rahtusen Iisko».³⁸

Oulujoella ja Muhoksella oli 1900-luvun alussa koko joukko eteviä haravantekijöitä, joilta syntyi kyllä muutakin puutyötä. Oulujoelta on tätä koskeva tieto vuodelta 1887, ja 1910-luvun alussa Sanginjoella kerrottiin, että puun vähentyessä oli siirretty puuastianteosta yleisesti haravoiden tekemiseen. Niitä tehtiin ennen kaikkea Sanginjoen varrella, josta mainittiin 1912–14 Oulujoen puolelta 17 ja Muhokselta 4 haravantekijää. Näitä oli lisäksi Oulujoen Pikkaralassa neljä miestä ja kaksi Muhoksen Kylmälässä, kaukana pitäjän eteläisellä sydänmaalla, kaikkiaan 27 miestä näissä pitäjissä. Heissä oli talokkaita ja torppareita, näiden poikia ja joku itsellinenkin. Haravoita tehtiin paitsi talvella myös heinäajan edellä.

Haravoita myytiin etupäässä Oulun torilla, mutta jonkin verran myös välittäjille, ja niitä tehtiin taloihin tilauksestakin. Talokas Antti Viitajylhä Oulujoen Sanginjoelta teki vuosittain 200–275 markan ar-

.....

38 Tied. 1990 Helena Leppihalme, Tauno Tuomi, Katri Parviainen, Hilma Mäkelä, Heikki Lohva, Johan W. Sainila, Lauri Vuorio.

vosta haravoita ja Muhoksen puolella samaa kylää torppari Pekka Is-
teri peräti 500 kappaletta vuodessa. Haravan hinnan ollessa 1–1,50
mk hänen vuosiansionsa lienee ollut 600 markan korvilla. Sanginjo-
en ja lähiseutujen haravainteko perustui kuten tämän seudun muu-
kin puutyö rannikkopitäjien metsänpuutteeseen. Viikatteensien
tekemisestä ei ole täältä tietoja, kun läheisellä rantamaalla ei juuri
käytetty väärävarsiviikatetta.³⁹

HEVOSAJO KALUT

Länsi-Suomi

272

Ajokaluksen valmistuksesta on käytettävissä aika hyvä lähdeaineisto
ja useita laajahkoja tutkielmia. Lähteet osoittavat jokseenkin joka pi-
täjässä olleen miehiä, jotka tekivät tilauksesta tai myytäväksi aina-
kin työrekiä, joskus kärrynpyöriä ja usein myös ajelurattaita ja kirk-
korekiä. Monesti tekijä oli ammattikäsiöläinen, joko seppä tai eri-
koistunut ajoneuvojen tekijä, mutta melko paljon oli myös talollisia
ja torppareita, jotka tekivät ajoneuvoja sivuelinkeinokseen. Käsitte-
len etupäässä niitä pitäjiä, joissa ajokaluksen tai kärrynpyörien valmis-
tus oli kehittynyt merkittäväksi kotiteollisuudeksi. Se riittää valaise-
maan tämän käsityöalan olennaisia piirteitä.

Varsinais-Suomessa oli Uskela vanhastaan maineessa laitoistaan
eli kirkkoreistään, ja vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea sanoi nii-
den olevan kuuluisia koko maassa. Turkulaisten perukirjoihin mer-
kittiin Päivi Viherkosken tutkimuksen mukaan 1833–1908 peräti
72 ”uskelanrekeä” (uskelaslåde). Uskelasta ei ole kuitenkaan vuotta
1838 myöhemmältä ajalta pitkiin aikoihin varmoja tietoja reki-
en valmistuksesta. Kotiteollisuuskyselyjen uskelalaiset vastaajat eivät sa-
noneet 1887–1905 siitä sanaakaan, joten ajokaluteollisuus näyttää
kuihtuneen Uskelassa hyvin vähäiseksi.

Vuonna 1913 kerätystä käsityötilaston aineistosta löytyy kuiten-
kin hieman yllättäen tieto Uskelan Isossakylässä työskennelleestä
Allan Vanteesta, joka oli tehnyt apulaisensa kanssa mainittuna vuonna
kahdet trillat, 45 ajelukärryt ja 15 kirkkorekeä. Vanne merkitsi tuot-
teiden arvon selvästi liian alhaiseksi, mutta joku ilmoituksen käsit-
telijä on arvioinut sen 6 400 markkaan, mikä vastaa tuolta ajalta tun-

.....

39 Tied. 1887, 1909–10 ja 1912–14; Vuorela 1975 s. 210.

nettuja hintoja. Suuri tuotanto ja trillojen tekeminen osoittavat Van-
teen tehneen ajokaluja pääammatikseen, mutta hänen työnsä voi liittyä
paikkakunnan perinteeseen.¹

Täytyy ottaa huomioon se mahdollisuus, että uskelanreestä oli tullut
jo 1800-luvun keskivaiheille mennessä tietyn rekityypin nimi vastaa-
valla tavalla kuin sittemmin turunkärryistä. Siinä tapauksessa näitä
rekiä on voitu tehdä muuallakin kuin Uskelassa. Paimion rekiin oli-
kin kunnallislautakunnan esimiehen 1905 antaman tiedon mukaan
otettu mallia Uskelan reestä, ja Lauri Mäkinen arveli myös Kurikan
rekimestarien saaneen vaikutteita Uskelasta. Hän ei tosin kertonut
perustelujaan, joten tietoa ei voi pitää varmana.²

Paimiossa kirkkorekien tekeminen alkoi 1905 kirjatun muistitie-
don mukaan noin 1880. Aluksi tekijöitä oli vain kaksi miestä, mutta
uusia ilmaantui työn osoittautuessa tuottavaksi, ja 1903 reentekijöi-
tä sanottiin olevan 18. Rekiä tehtiin talvisin, marraskuun puolivälis-
tä alkaen, ja ne myytiin Turun markkinoilla, mutta jonkin verran niitä
tehtiin myös tilauksesta. Rekimestarien sanottiin 1905 olevan tilatonta
väkeä, mutta moni heistä oli vaurastunut tällä käsityöllä.

Myöhemmän muistitiedon mukaan rekiä tehtiin eniten Siirilän ja
Sukselan kylissä, ja työ oli etupäässä torpparien ja mäkitupalai-
sten sivuelinkeinona. Varsinainen rekimestari teki vain puuosat, seppä rau-
doitti ja maalasi reen. Paimiolainen kirjoittaja kehui 1905 pitäjäläis-
tensä rekiä siroiksi ja hyvin huolellisesti tehdyiksi. Mallia oli 1960-
luvulla kirjatun muistitiedon mukaan sanottu ”viipurilaiseksi”, ja va-
lokuva osoittaakin Paimion reen muistuttaneen suuresti Tuuloksen
”komiskarekeä”, jonka malli lienee lainattu Valkjärveltä, Karjalan
kannakselta. Tiedot Paimion rekimallin alkuperästä ovat siis ristirii-
taisia, mutta mahdollisesti varhaisempi malli oli saatu Uskelasta,
myöhempi Valkjärveltä.³

Nousiaisista on 1920- ja 1930-luvulta tietoja vähintään kahdeksasta
miehestä, jotka tekivät sivuelinkeinonaan ajoneuvoja: työrekiä ja
vesikelkkoja, joku kärrynpyöriäkin. Nämä eri kylissä asuneet mes-
tarit olivat enimmäkseen pienviljelijöitä ja raudoituttivat tuotteensa
kyläsepillä. Niitä myytiin Turun torilla ja tehtiin tilauksesta naapu-
reille.⁴

Lähteistä ei selviä kunnolla, mistä varsinaissuomalaiset yleensä
hankkivat ajelurattaansa ja kirkkorekensä autonomian ajan jälkipuo-

.....

1 Virrankoski 1963 s. 318–319; Viherkoski 1991 s. 46; Kpt. 1913, 10:VIII.

2 Kuoppamäki 1908 s. 69; Tied. 1905.

3 Tied. 1903 ja 1905; Juhola 1962 s. 79–80.

4 Heino 1980 s. 140; Tied. 1990 Ella Järäinen, Heimo Ristimäki.

lella. Tietävästi niitä ei tuotu ainakaan paljon lähimmistä ajokalu-teollisuuden keskuksista, Hauholta ja Tuuloksesta, joiden myynti ulottui muuten laajalle. Vasta 1920-luvulla Tuuloksen ajokaluja ostettiin jonkin verran jopa Varsinais-Suomen länsiosaan, mutta silloin tuuloslaiset olivatkin tehostaneet myynnin äärimmilleen.⁵ Edellisillä vuosikymmenillä, jolloin Tuuloksen ajokaluja myytiin etupäässä markkinoilla, niitä ei tiedetä viedyn Turkuun, ja hyvien lähteiden vaikeaminen todistaa tässä tapauksessa aika paljon.

Imeisesti varsinaissuomalaiset tyytyivät Uskelassa ja Paimiossa tehtyjen lisäksi etupäässä paikallisten puuseppien ja seppien yhteisvoimin tekemiin ajoneuvoihin. Voidaan kummastella, miksi Hämeen maineikkaat kiesit ja kirkkoreet eivät vallanneet Varsinais-Suomea, mutta selitys lienee yksinkertainen. ”Turun puolen” talonpoikia ei tietävästi juuri käynyt Hämeenlinnan markkinoilla, mistä olisi saatu Hauhon ja Tuuloksen ajoneuvoja, ja kun Hämeen ajokaluilla oli muutenkin hyvä myyntialue, niitä ei yritetty aktiivisesti kaupata Varsinais-Suomeen. Jos Hämeen ajokalutyötä olisi vaivannut menekin puute, matka Turkuun olisi tuskin ollut liian pitkä ainakaan Turun-Toijalan radan valmistuttua 1876.

Uusimaa oli Hämeen ajokalumestarien myyntialuetta, jossa ei ollut paljonkaan omaa tämän alan tuotantoa, ja samoin oli laita suuressa osassa Satakuntaa. Maakunnan lounaiskolkassa tehtiin Lapin pitäjässä jonkin verran ajoneuvoja myyntiin, 1905 kirjatus muistitiedon mukaan vuoden 1860 tienoilta lähtien. Lapissa oli ryhdytty silloin tekemään ”häkkirattaita” ja ”vääräperäisiä laitioita” eli kirkkorekiä, jotka saivat hyvän menekin naapuripitäjissäänkin. Nälkävuosien välillä aiheuttaman laman jälkeen kysyntä elpyi, ja tiedot laitioden ja ”linjaarirattaiden” myynnistä ympäristöön ja lähikaupunkeihin toistuvat. Ajokalujen tekijät olivat 1905 annetun tiedon mukaan etupäässä tilattomia mutta osaksi talollisenpoikia, ja työ oli ainakin enimmillä sivuelinkeinona. Ajoneuvot tehtiin tilauksesta tai Rauman torilla myytäväksi. Vielä 1921 kerrottiin Lapista myytävän kotiteollisuutena tehtyjä rekiä ja rattaita.⁶

Myös idempää on muutamista Satakunnan pitäjistä tietoja ajoneuvojen myynnistä toisille paikkakunnille. Alastarolta myytiin 1868 annetun tiedon mukaan rattaita ja rekiä. Loimaalle kerrottiin 1887 ajelurattaat ostetun Alastarolta, Säskylään ja Köyliöön osaksi Vampulasta, osaksi Tampereen markkinoilta. Eteläisen Satakunnan ajo-

.....

5 Mst. Kaino Heinonen.

6 Tied. 1887, 1905; Voionmaa 1901 s. 52; Suomenmaa III (1921) s. 286.

kaluntekijät ovat tietysti voineet olla ammattikäsitöläisiä. Punkalaitumelta ilmoitettiin 1887 ajokaluja tehdyn markkinoilla myytäväksi, ja tiedusteluihin 1903–05 vastannut älykäs ja kriittinen Juho Lahti kertoi, että kymmenkunta rakennusmiestä teki rekiä, rattaita ja pyöriä etenkin syystalvella, jolloin taloissa ei tehty rakennustöitä. Ajo-neuvoja tehtiin etupäässä tilauksesta omaan pitäjään mutta kirkko-rekiä vähän muuallekin. Tuotteiden karkeus rajoitti kuitenkin menekkiä.⁷

Kiikasta on 1880-luvulta eri lähteistä tietoja ajelurattaiden tekemisestä. Lehtikirjoituksessa sanottiin 1886, että rattaita tehtiin Kiikassa paljon ja yhä kasvavassa määrin. Niiden hinta oli paljon alentunut mestareiden luvun kasvaessa ja raudan ja teräksen halvetessa. Enimmät rattaat myytiin maalaamattomina, etupäässä Tampereella, jonne niitä vietiin joka markkinoille, ”ja kulkevat ne kaupassa tavallisesti Tyrvään ratasten nimellä”. Kiikka oli näet vielä Tyrvään kapeli. Kiikan ajokaluteollisuus oli siis tuohon aikaan merkittävää, mutta myöhemmin siitä ei enää puhuta, paitsi että ajokaluntekijöitä sanottiin 1903 olevan kuusi miestä. Olisiko Tuuloksen rattaiden kilpailu käynyt ylivoimaiseksi?⁸

275

Luoteisosassa Kankaanpään pitäjää, soiden ja karujen kankaiden keskellä, oli erikoistuneiden pyöräntekijöiden kuuluisa kotipaikka Santaskylä. Sikäläisen pyöräteollisuuden alkua ei voida vanhojen lähdetietojen puuttuessa ajoittaa tyydyttävästi. Erkki Suonpää arvioi 1940 muistitiedon nojalla pyöriä tehdyn myytäväksi toista sataa vuotta, ja varhaisimpana mestarina muistettiin 1870 kuollut ”Mylly-Kaapo”. Vasta vuosilta 1887–88 on täsmällisiä tietoja: Kankaanpään pyöriä vietiin myytäväksi Tampereen markkinoille ja ostettiin Laviaan ja Suodenniemelle. Pyörien ilmeisen vakinainen ja runsas myynti Tampereella asti viittaa siihen, että Santaskylän pyöräteollisuus oli todellakin peräisin 1800-luvun alkupuolelta.⁹

Santaskylän pyöräteollisuus jatkui vilkkaana 1920- ja 1930-luvulle saakka, mutta tekijöiden luvusta ei ole luotettavia arvioita. Useita on mainittu jo 1800-luvun jälkipuolelta, mutta osa lienee jäänyt muistamatta.¹⁰ Suonpään mukaan Santaskylässä oli 1940 vain 10 vakinaista pyöräntekijää, mutta lisäksi jotkut tekivät pyöriä silloin tällöin vähemmän taitavasti. Erkki Ala-Könnin 1973 haastattelema, 1909 syn-

.....

7 STS Handlingar 1868 s. 102; Tied. 1887, 1903 ja 1905.

8 Satakunta 1.5.1886; Lounas 18.6.1887; Tied. 1887 ja 1903.

9 Suonpää 1940 s. 29; Tied. 1887; Aamulehti 3.7.1888.

10 Niinpä Yrjö Päiviken artikkeliin (1913) sisältyvässä luettelossa on selvästi vain muutama esimerkki.

tynyt kertoja taas arvioi Santaskylässä olleen parhaimmillaan 30–40 pyöräntekijää. Tämäkin on vain silmämääräinen arvio ja Suonpään esittämään verraten kovin suuri, mutta hänen tietonsa ovat taas selvästi puutteelliset. Pyörä mestareista saadut lähemmät tiedot, joita esitelen seuraavassa tekstissä, viittaavat siihen, että heitä oli maailmansotien välillä samanaikaisesti parikymmentä miestä, joista jotkut tekivät pyöriä vain ajoittain.¹¹

Santaskylän pyörä mestarit olivat etupäässä maanviljelijöitä, joille pyörätyö saattoi silti olla tärkein tulonlähde, mutta 1800-luvulta muistitieto mainitsee pari miestä, jotka elivät lähes kokonaan pyöräntekemisellä ja muilla puutöillä. Monet pyöräntekijät olivat talollisia, toiset torppareita, joista tuli sittemmin pienehköjen talojen isäntiä. Suonpää sanoi 1940 pyörämiesten harjoittavan ammattiaan vähäisen maanviljelyksen ohella, ja kun Santaskylän pellot olivat lisäksi hallanarkoja, sivuelinkeino oli ilmeisen tarpeellinen.

Etupäässä 1800-luvulla työskennelleistä pyöräntekijöistä mainitakoon Mikko Koivusalo (k. 1900), Matti ja Aaro Kurkela ja talollinen Juho Isosantanen. Monet myöhemmät pyörämiehet kuuluivat torppari ja pyörä mestari Juho Pitkäkosen (k. 1905) sukuun. Hän osti sittemmin pienehkön talon, jonka nimen hänen poikansa Kalle Koivusalo otti sukunimekseen. Vuonna 1940 tämä silloin 65-vuotias mestari kertoi tehneensä yli 3 000 pyöräparia, mitä on pidetty kylässä uskottavana arviona. Tilan toisen puoliskon peri Kallen veli Juha Alakoski, joka oli myös uuttera pyöräntekijä samoin kuin veljesten pojat, joita oli yhteensä kahdeksan. Pitkäkosen suvussa oli täten yksitoista pyörä mestaria.

Merkittäviä pyöräntekijöitä olivat talollinen Sven (”Vänni”) Myllykoski, joka raudoitti 1900-luvun alussa etevänä seppänä suuren osan Santaskylän pyörästä, ja toinen seppä Nestori Hietaoja. Pyörämiehenä mainittiin 1913 myös talolliset Erkki Kurkela ja Salomon Kovamäki, joka teki kärrynpyöriä vielä 1930-luvun lopulla. Kurkelan kolme poikaa olivat kaikki pyöräntekijöitä. Isä ja poika tai veljekset olivat usein työkumppaneina pyöränteossa. Niinpä Kalle Koivusalo raudoittutti paljon kärrynpyöriä pojallaan Eemeli Koivusalolla, joka teki silti puutkin yli tuhanteen pyöräpariin. Useimmat pyöränpuiden tekijät raudoittivat ne eri miehellä, mutta esimerkiksi Erkki Kurkela ja Juha Alakoski raudoittivat itse.

Santaskylän päätuotteina olivat aina työkärryjen jykevät, koivupuiset, 12-puolaiset pyörät, jotka myytiin enimmäkseen raudoitetuina ja akseliin kiinnitettynä parina. Jonkin verran myytiin pelkkiä pyö-

.....

11 Suonpää 1940 s. 29–30; mst. Väinö Alakoski.

ränpuita muualla raudoitettavaksi. Vasta 1930-luvulla ryhdyttiin tekemään myös vankkurien pieniä etupyöriä ja käsikärkyjen, jopa vähinsä kottikärkyjenkin pyöriä. Koko homma oli vielä 1940 käsityötä; pyörien kapat tehtiin käsivoimin käyvällä sorvilla. Akselit oli alkuaikoina jouduttu takomaan paksusta kangesta, mutta ennen pitkää Kankaanpään kauppiaat alkoivat välittää valmista akselirautaa ja lopulta määrämittäisiä akseleita.

Laakerien holkit eli ”pyssyt” olivat 1900-luvulla Högforsin tehtaan tekoa, mutta laakerin tekeminen valmiiksi oli silti tarkkaa työtä, josta pyörän liikkeen tasaisuus riippui. Vakinaiset pyöräntekijät pyrkivät tekemään siistiä, kestäväää ja kaikin puolin hyvää työtä. Esimerkiksi pyörien tervaaminen edellytti, että käytettiin hyvin kuivunutta koivua, koska terva ei imeytynyt huonosti kuivattuun puuhun ja asiantunteva ostaja ymmärsi, mistä oli kysymys. Tilapäisemmät tekijät lienevät kuitenkin joskus hätiköineet.

Hyvin suuri osa Santaskylän kärrynpyöristä myytiin Tampereen kauppatorilla, laskiaisesta ”Heinä-Maariaan” eli heinäkuun 2. päivän tienoille pidetyillä neljillä markkinoilla. Pyörät kuljetettiin kaupunkiin hevosella, viisi akselista irroitettua pyöräparia kuormattuina tilapäiselle alustalle, ja myös alustan alla olleet kuudennet pyörät myytiin. Muuan kertoja muisti 1915 pidetyt pääsiäismarkkinat, joille vietiin Santaskylästä noin 75 paria kärrynpyöriä. Pääosa pyöristä myytiin Tampereella ensimmäisenä päivänä, huonoimpia piti kaupitella toisenakin.

Pyöriä vietiin myös Porin ja Kristiinankaupungin markkinoille, ainakin 1920-luvun alussa Pietarsaareenkin, ja paljon myytiin maaseudulla talosta taloon ajaen. Naapuripitäjien lisäksi käytiin kaupoilla etenkin rannikolla: Merikarvialla, Lappfjärdissä ja Närpiössä, sekä sisämaassa Kauhajoella ja Jalasjärvellä. Myyntimatkoista koetettiin sopia etukäteen, etteivät kaikki lähtisi samalle suunnalle. Kun 1930-luvun keskivaiheilla alettiin käyttää autokuljetusta, pyöriä vietiin niin-kin kauas kuin Punkalaitumelle, Huittisiin ja Pälkäneelle. Välittäjiä Santaskylän pyöräntekijät eivät yleensä käyttäneet. Ala-Honkajoen kyläkauppias osti tosin kerran satoja pyöräpareja mutta ei tahtonut saada niitä millään myydyksi ja jätti kokeilun siihen.

Pyöräparin hinnan on muistettu olleen 1930-luvulla useimmiten 400 markkaa tai jonkin verran vähemmän. Hinnoista ei Santaskylässä sovittu, vaan kukin myi omin hinnoin, ja keskinäinen kateus oli melkoinen, kun etenkin Tampereella oli aina useita Santasten miehiä myymässä. Jossakin vaiheessa suunniteltiin siirtymistä osuustointintaan kilpailun lopettamiseksi ja hankintojen helpottamiseksi, mutta aikomukseksi tämä jäi. Joskus 1930-luvulla ilmestyi markkinoille

hyviä tehdastekoisia työkärryn pyöriä, mutta niillä oli hintaa 600 mk parilta. Kun Santaskylän pyöriä myytiin jonkin aikaa 350 markalla, tehdas joutui luopumaan leikistä ja hinta voitiin nostaa vähän 400 markan päällekin.

Pyöränvalmistuksen huippukaudella, joka oli tiettävästi 1930-luku, Santaskylässä on arvioitu tehdyn vuosittain monta sataa paria pyöriä, joskus ehkä tuhatkin. Jos vuosimyynnin arvioidaan varovasti olleen 700–800 pyöräparia ja keskihinnan 390 mk, pyöristä saatiin markkoja 300 000 vaiheille vuodessa. Tästä pitäisi vähentää raaka-aineiden hinta ja markkinointikustannukset, mutta niistä ei ole tarpeellisia tietoja. Joka tapauksessa pyöräntekijöiden sanotaan olleen hyvin tyytyväisiä ansioihinsa.

Kärrynpyörien kysyntä pysyi erinomaisena talvisotaan asti ja saattoi parantuakin, koska on hyvin mahdollista, että paikallinen pyöräntekeminen väheni kankaanpääläisten myyntialueella, jota autokuljetus laajensi entisestäänkin. Sodat aiheuttivat pahan laman, mutta niiden jälkeen pyöräteollisuus elpyi vielä hyvin, kunnes kumipyöräntekeminen lopetti 1950-luvun alkuvuosina perinteellisten kärrynpyörien menekien. Sen jälkeen Santasen pyöräntekijät keskittyivät etupäässä maanviljelykseen. Kärrynpyöriä teki viimeisenä Nestori Myllykoski.¹²

Lounais-Hämeestä on Humppilasta tietoja ajokalujen ja pyörien tekemisestä monissa lähteissä vuosilta 1880–1922. Niinpä kerrottiin 1887 Humppilasta myytävän rattaita, rekiä ja kärrynpyöriä naapuripitäjiin ja kaupunkiin, ja Loimaalta ilmoitettiin, että kirkkoreet ostettiin Humppilasta. Lähempiä tietoja on ainoastaan Myllynkulmalta, jossa Jalmary Matisto keräsi muistitietoa ajokalueteollisuudesta. Siellä valmistettiin etupäässä pyöriä, mutta pari mestaria teki myös kirkkorekiä ja rattaita. Juha Kivistö (1832–1920) teki niitä vuosikymmenien ajan, jopa nelipyöräisiä trillojakin. Myllynkulman pyörämestareista tiettävästi varhaisin oli Matti Penttilä (1820–1903), joka oli nuoruudessaan renkinä mutta eli sittemmin miltei yksinomaan pyöräntekemisellä. Hän lienee siis aloittanut sen jo 1850-luvulla.

Myllynkulman viimeinen pyöräntekijä oli Matti Penttilän poika Matti Ojala (1846–1924), joka teki sorveineen paljon muutakin puutyötä. Humppilan ajokalun- ja pyöräntekijöiden sanottiin 1887 olevan itsellisiä, ja enimmäkseen Myllynkulman mestarit olivat ilmeisiä am-

12 Päivike 1913; Suonpää 1940 s. 29–30; Rantanen 1967 s. 26; Kujala 1975 s. 38; mst. Väinö Alakoski, Toivo Koivusalo. Reino Korvalan pyynnöstäni tekemät tarkistushaastattelut ovat osoittaneet Päivikien ja Kujalan tiedot osittain epäluotettaviksi.

matikkäsityöläisiä. Kylän mylläri teki sentään 1800-luvun lopulla paljon kärrynpyöriä sivuansioikseen. Humppilan pyöriä ja ajokaluja on kiitetty taitavasti ja huolellisesti tehdyiksi. Ainakin Myllynkulman mestarit elivät etupäässä 1800-luvun puolella, ja käsityönneuvoja Juho Tattari kirjoittikin 1916, että Humppilassa tehtiin ”vähissä määrin” kärrynpyöriä ja ajokaluja. Tämä työ lienee päättynyt kokonaan 1920-luvulla.¹³

Tammelasta vastattiin vuoden 1905 tiedusteluun, että itselliset ja torpparit olivat varsinkin ennen rautateiden aikaa tehneet sydäntalvisin runsaasti kuljetuksiin sopivia rekiä Forssan torilla myytäväksi ja talollisten tilauksesta. Forssan ja Jokioisten tehtaiden rahdinajoon tarvittiin näet paljon ajokaluja, ennen kuin rautatiet alkoivat helpottaa liikennettä: Turun-Toijalan rata 1876 ja Humppilan-Forssan 1899. Vielä 1916 Juho Tattari mainitsi, että Tammelassa tehtiin työajokaluja myytäväksi.¹⁴

Idempänä Hämeessä olivat Hauho ja Tuulos kuuluisia ajokalupitäjiä, joista oli alettu myydä kirkkorekiä ja ajelurattaita jo 1800-luvun alkupuolella. Lauri Kauppila otaksui hyvin perustein ajokalutyön levinneen Tuulokseen Hauholta, jossa se näyttää alkaneen viimeistään 1820-luvulla, mutta kovin paljon nuorempaa se ei ollut Tuuloksessakaan. Sielläkin sen on täytynyt alkaa jo 1840-luvulla, ja 1860-luvulla kummankin pitäjän ajokalut, joita myytiin etupäässä Hämeenlinnan ja Tampereen markkinoilla, olivat tunnettuja laajalti Etelä-Suomessa. Sanomalehdissä niitä väliin kiitettiin hyvin tehdyiksi ja ko-meiksi, väliin taas moitittiin kehoiksi ja helposti hajoaviksi.¹⁵

Hauhon ajokaluista on lähdetietoja 1920-luvulle saakka, mutta harvoin kerrottiin yksityiskohtia, joita saa oikeastaan vain maanviljelijä Aleksi Mattilan vuoden 1930 vaiheilla kokoamasta muistitiedosta. Sen mukaan kirkkorekiä ja rattaita tehtiin 1800-luvun jälkipuolella Tuittulan, Kokkilan, Juntulan, Sotjalan ja Vitsiälän kylissä. Por-rasta ja Sappeeta, jotka nimettiin vuonna 1861 Sotjalan ohella ajokalukylyiksi, Mattila ei maininnut, mutta muistitieto saattoi olla puut-teellista.

Hauholaisten ajokalumiesten kerrottiin 1887 olevan talollisia ja it-sellisiä, ja 1905 sanottiin tarkemmin, että he olivat enimmäkseen ti-lattomia, mutta myös joistakin pikkutalollisten pojista oli tullut hy-viä ”reki- ja ratasmestareita”. Ajokaluja tehtiin etupäässä pitkinä tal-

13 Kaukovalta 1931 s. 908–909, 913; Rapola 1908 s. 141; Tattari 1916 s. 8; Matisto 1937 s. 50–54; Suomenmaa IV (1922) s. 21; Tied. 1887.

14 Tied. 1905; Tattari 1916 s. 11.

15 Virrankoski 1963 s. 321–327.

vipuhteina, siis sivuelinkeinona. Mattila luetteli kolmetoista 1800-luvun jälkipuolella työskennellyttä mestaria, joista kuusi oli kuollut vuoteen 1907 mennessä. Kaksi mestaria oli tehnyt kirkkorekiä ”melkein ammatikseen”, ja toinen heistä oli seppä. Mestareista mainittakoon veljekset Jussi (k. 1892) ja Oskari Ylöstalo (k. 1906) Tuittulasta sekä ”kuuluista rekimestari” talollinen Rafael Haukka Vitsiälästä. Torppari Kalle Pajue (k. 1904) oli erikoistunut rattaanpyöriin.

Hauholla tehdyistä ajokaluista ei ole tässä käsitellyn ajan lähteissä lähempiä tietoja, mutta varmaan ne olivat samantapaisia kuin Tuuloksessa. Niitä myytiin 1900-luvullakin Hämeenlinnan ja Tampereen sekä Mattilan mukaan myös Lahden markkinoilla ja tehtiin lisäksi tilauksesta. Kotiteollisuustiedustelun vastaaja kiitti vuonna 1905 ajoneuvojen menekkiä, mutta silti niitä ei liene tehty 1900-luvun puolella enää kovin paljon. Hauhon ajokalumestareita arvioitiin 1903 olevan vain seitsemän miestä, ja Juho Tattari sanoi 1916 ajokaluja tehtävän ”kokolailla”, mikä ei viittaa kovin runsaaseen tuotantoon.

Nähtävästi Hauhon ajokaluteollisuus oli vähentynyt jo 1800-luvun lopulla, ja sittemmin sama kehitys jatkui. Suomenmaa-teoksessa sanottiin 1922 kotiteollisuutta harrastettavan ”vielä jossakin määrin” ja mainittiin erikoisesti Tuittulan kylän ajokaluista, mutta Aleks Mattila totesi vuoden 1930 vaiheilla, että Hauhon ajokaluteollisuus oli loppunut. Syiksi hän arveli menekin heikentymisen ohella sitä, että puhdetöistä oli luovuttu ja maatalouteen alettu kiinnittää entistä enemmän huomiota.¹⁶

Tuuloksen ajokalutyöstä on käytettävissä harvojen 1800-luvun lähteiden lisäksi neljä tutkielmaa. Näistä käsityönneuvoja Juho Tattarin 1916 ja maanviljelijä Alarik Saarikiven 1931 julkaisemat sisältävät tuoretta muistitietoa ja kirjoittajan omia havaintoja. Lauri Kaupilan 1938–39 tekemä laaja ja monipuolinen tutkimus, joka julkaistiin 1943 tekijän kaaduttua talvisodassa, perustuu sekin vielä verraten tuoreeseen ja luotettavaan muistitietoon. Tapio Lehtosen kirjoitussarja Tuuloksen ajokaluteollisuudesta perustuu osaksi vasta 1970-luvun alkupuolella kerättyyn muistitietoon, mutta sekin ulottui 1910-luvulle ja osaksi kauemmaskin, joten siihen sisältyi arvokasta aineistoa.

Todettakoon ensin Saarikiven tieto, jonka mukaan ajokaluihin käytetty rauta tuotiin aluksi 1853 perustetulta Padasjoen Vierun ruukilta paksuina kankina, joista oli taottava rekien ja rattaiden pienimmät-

.....

16 Tattari 1916 s. 7; Suomenmaa IV (1922) s. 256; Kaukovalta 1931 s. 910–911; Tied. 1887, 1903 ja 1905.

kin rautaosat.¹⁷ Vuosilta 1879–99 säilyneet kirjalliset tiedot ajokalu-teollisuudesta on syytä mainita hyvän lähdearvonsa vuoksi erikseen. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastauksen mukaan kirkkoreikiä, ajelurattaita ja trilloja tehtiin Tuuloksen Pohjoisten, Syrjäntaan ja Sairialan kylissä. Tekijät olivat talollisia, itsellisiä ja käsityöläisiä, mutta vain muutamilla tämä työ oli varsinaisena pääelinkeinona. Tuotteet myytiin etupäässä markkinoilla.

Jotkut lehtikirjoitukset valaisevat lähemmin Tuuloksen ajokalujen myyntiä. Siellä tehdyt reet valtasivat Hämeenlinnan talvimarkkinoilla 1879 torin yläreunan ja läheiset kadut ja loppuivat kuitenkin kesken. Tampereella oli Heinä-Maarian markkinoilla 1888 kymmenittäin ”nappularattaita”, melkein kaikki Tuuloksessa tehtyjä. Hämeenlinnan talvimarkkinoilta lähetettiin 1897–99 vuosittain 100–200 rekeä edelleen rautateitse, etupäässä Porin ja Hangon ratojen varrelle. Hämeen Sanomissa kiitettiin 1886 Tuuloksen rattaita kauniiksi ja rekiä käytännöllisiksi ja mukaviksi mutta kerrottiin myös molempien joutuneen huonoon maineeseen heikon kestävyytensä takia.¹⁸

Näistä lähteistä saa sen kuvan, että Tuuloksen ajokalueteollisuus oli viimeistään 1870-luvulta lähtien hyvin runsasta. Kauppila katsoo muistitiedon nojalla, että ajoneuvojen tekeminen alkoi juuri mainitulla vuosikymmenellä kasvaa kovasti ja sitä sivuelinkeinona harjoitavien miesten osuus lisääntyi samaan aikaan tuntuvasti. Muistitietokin tunnustaa naapurikylät Pohjoisen ja Syrjäntaan ajokalujen teon pääpaikoiksi, joskin muutamia eteviä tekijöitä oli myös Sairialassa ja Jutillassa ja ainakin yksi erikoistunut pyörämestari Lakkolassa.

Muistitieto nimeää jo 1800-luvulta lukuisia Tuuloksen ajokaluntekijöitä, vaikka on tietysti hieman epävarmaa, ketkä heistä olivat merkittävimpiä. Pohjoisten varhaisimpia huomattavia ajokalumiehiä olivat kuitenkin sepät Heikki Helander (1842–1924) ja Kustaa Hammar (s. 1844) sekä puuseppä ja maalari Israel (Isto) Lindberg (s. 1843), Hauholta 1871 muuttanut hyvin taitava ammattimies. Myös hänen veljensä Kustaa Lindberg (1827–72) oli etevä ajokalumaalari. Kustaa Hammarin poika Kustaa Vasara oli parhaita ajoneuvojen raudoittajia, ja monista Vasaran apulaisistakin tuli tavallista parempia seppiä.

Pohjoisissa asui myös varhainen pyöräntekijä Eerikki Marjanen eli ”Pyärrä-Eeri” (1826–1908). Ison-Häppölän talon neljä poikaa, joista vanhin, kotitalon perinyt Jooseppi Häppölä (1844–1928) lienee ol-

17 Saarikivi 1931; Laine E 1948 s. 513–514.

18 Tied. 1887; Hämeen Sanomat 24.9.1886; Aamulehti 3.7.1888; Uotila 1939 s. 343.

lut etevin, ryhtyivät 1870-luvulla tekemään ajokaluja yhteisvoimin opittuaan taitonsa Isto Lindbergiltä. He tekivät niitä sivuelinkeinona mutta hyvin paljon. Vähän nuorempaa polvea olivat Kustaa Orilähde (1854–1938) ja Kalle Salonen (1855–1926), joka teki runsaasti ajokaluja, lopulta suuressa verstaassa viisi omaa poikaa apunaan. Pohjoisten tuotteliaimpia ajokaluseppiä oli myös Konsta Lehtonen (1887–1961).

Syrjäntaan vanhin muistettu ajokalujen tekijä oli Mikko Antinpoika eli ”Mäki-Mikko” (1804–80). Taitava seppä Yrjö Hylander (s. 1835) tuli nuorena Hauholta Syrjäntaakse ja raudoitti pitkän ikänsä ajokaluja, muun muassa ensimmäiset Tuuloksessa tehdyt trillat. Fridolf Hammarén eli ”Riitto-seppä” (1845–82) teki rattaat ja reet taitavasti alusta loppuun ja oli myös etevä kauppamies. Syrjäntakana asuivat myös ajokalumaalarit Israel Vahlström (1826–96) ja hänen poikansa Iisakki Vahlström (1848–1915), jota tarkoittaen sanottiin erikoisen hyvin maalatusta reestä: ”Se on ihan kun Vaalströmmen maalaama!” Kustaa Jokinen (s. 1845) pehmusti Syrjäntakana ajokaluja vuoden 1880 tienoilta lähtien. Todettakoon, että ajokalutyö periytyi Tuuloksessa lähes säännöllisesti isältä pojalle ja sitä tehtiin monessa suvussa kolmessa, jopa neljässäkin polvessa.¹⁹

282

Tuuloksen ajokalumiesten kokonaismäärää yritettiin arvioida ensi kerran 1903, mutta silloin esitetty luku 40 miestä on aivan liian pieni. Ehkä tarkoitettiin vain mestareita ottamatta lukuun palkkamiehiä tai avustavia perheenjäseniä. Juho Tattarin 1916 tekemän tutkimuksen mukaan ajokaluja tehtiin Tuuloksessa 77 paikassa ja tekijöitä oli apulaisineen 141 miestä. Alarik Saarikiven mukaan Tuuloksen ajokaluteollisuus oli laajinta 1921–25, jolloin rattaita ja rekiä raudoitetttiin enimmillään 24 pajassa ja ajokalutyöhön osallistui noin 400 henkeä. Jos tämä arvio on lähimain oikea, mistä ei kyllä ole takeita, myös Tattarin arvion täytyy olla pahoin puutteellinen. Laajasta kotiteollisuudesta arviot joka tapauksessa todistavat ja viittaavat myös siihen, että Tuuloksen ajokalutyö oli 1900-luvun alussa kasvamassa.²⁰

Tuuloksen ajokaluteollisuudelle oli hyvin aikaisin ominaista pitkälle menevä työnjako, sillä jo varhaisimmat muistetut tekijät olivat paljolti yhden alan ammattimiehiä: puuseppiä, seppiä, maalareita, satulaseppiä. Pyöräntekijöinäkin oli erikoismiehiä, joista jotkut sorvasivat pelkästään pyöränkappoja. Lauri Kauppila katsoo työnjaon var-

.....
19 Tattari 1916 s. 12–13; Kauppila L 1943 s. 8–16; Lehtonen T 1976–80: 1976 s. 11–12, 1979 s. 13–14.

20 Tied. 1903; Tattari 1916 s. 13; Saarikivi 1931.

haisuuden johtuneen juuri siitä, että ajokaluja tekijät olivat 1860-luvulle saakka pääasiallisesti ammattimiehiä. Tämä käsitys nojautuu melko kaukaiseen muistitietoon mutta on silti hyvin perusteltu. Myös Hauholla ajokalumiehet lienevät olleet aluksi ammattikäsitöläisiä.

Kauppilan mukaan Tuuloksessa oli 1880-luvun alussa 3–4 erikoistunutta rattaanpyörätekijää, mutta silti jotkut puusepät tekivät itse pyörätkin. Sepät olivat paljolti ammattimiehiä, ja heillä oli tulinen kiire toisten tuodessa ajokaluja raudoitettavaksi ”ihan syytämällä”. Myös ajokalumaalarit ja ajoneuvoja nahoittaneet ”satulamaakarit” olivat ammattimiehiä. Pohjoisissa on tosin sanottu mestarien nahoittaneen itse ajokalut. Reen ja rattaankorin puuosien tekijät taas olivat 1870-luvulta lähtien suureksi osaksi maanviljelijöitä, jotka höyläsivät niitä sivuelinkeinonaan, etupäässä tietysti talvisaikaan. Moni talollisenpoika tai itsellinen aloitti ajokalutyön sivuelinkeinona mutta kehittyi vähitellen ammattikäsitöläiseksi.²¹

Kun ajokaluja tekemisessä oli monta vaihetta, joihin osallistui Tuuloksessa vähintään kolme, joskus jopa viisi eri alojen taitajaa, jonnekin täytyi hoitaa työn organisointi. Tattarin mukaan tavallisin menettely oli, että seppä osti puuosat niiden tekijältä ja raudoitti ne itse, maalautti ja nahoitutti ne sitten näiden alojen erikoismiehillä ja myi valmiit ajoneuvot markkinoilla tai toimitti ne tilaajalle.

Saarikivi kirjoitti seppien asemasta ajokalutyön kokonaisuudessa samaan tapaan kuin Tattari. Kauppila ei kiinnittänyt tähän kysymykseen erityistä huomiota, mutta hänen esityksestään saa lähinnä sen kuvan, että puuseppä otti useimmiten päävastuun ajokaluja teettämisestä ja markkinoinnista. Tattarin käsitys ansainnee tuoreisiin tietoihin nojautuvana kumminkin enemmän luottamusta. Mainittakoon vielä, että Syrjäntakana asunut ajokalumaalari Juho Orilähde (1815–85) osti usein reen puuosat, raudoitutti, maalasi ja vei markkinoille myytäväksi.²²

Tuuloksesta myydyt ajokalut olivat etupäässä kaksipyöräisiä ajelurattaita sekä tavallisia kirkkorekiä. Malleja, jotka vaihtelivat ja muuttuivat ajan mittaan, käsittelen ajokaluja koskevan pääluvun lopulla, yhdessä muualla tehtyjen ajoneuvojen kanssa. Tuuloksessa tehtiin 1860-luvulta lähtien joskus myös hienoja, nelipyöräisiä trilloja (”rilloja”) herrasväelle ja varakkaimmille talollisille. Työrekiä ruvettiin Tapio Lehtosen mukaan tekemään myytäväksi vasta 1900-luvun puolella, ja niiden merkitys lienee ollut pitkän aikaa vähäinen.

.....

21 Kauppila L 1943 s. 9–12, 16–18, 122–123; Virrankoski 1963 s. 324–325; Lehtonen T 1976–80: 1979 s. 14.

22 Tattari 1916 s. 13; Saarikivi 1931: Kauppila L 1943 s. 8, 10, 123; Lehtonen T 1976–80: 1976 s. 11.

Juho Tattari katsoi ainakin puusepäntyön laadun huonontuneen ajokalueteollisuuden kasvaessa. Tottumattomien tai liian kovaa kiirettä pitävien miesten tekemät ajoneuvot sai kohtalaisesti raudoitettuina ja hyvin maalattuina helposti kaupaksi, ja kun puuosat sai tällaisilta tekijöiltä halvalla, valmiit ajokalutkin voitiin myydä halvemmalla kuin kunnollisesti tehty työ. Ajokalujen laatu näyttää tämän mukaan pysyneen Tuuloksessa kautta vuosikymmenien epätasaisena.²³

Tuuloksen ajokalujen myynnistä on 1900-luvun osalta etupäässä Kauppilan keräämää muistitietoa. Tampereen ja Hämeenlinnan markkinat olivat yhä hyvin tärkeitä myyntipaikkoja. Hämeenlinnan talvimarkkinoilla oli joskus parikymmentäkin tuulokselaista rekineen, joita oli yhteensä toista sataa, joskus kaksisataakin. Saman verran niitä oli tavallisesti myös Tampereella, jossa myytiin etenkin Antin päivän markkinoilla paljon rekiä. Rattaat menivät hyvin kaupaksi Tampereen pääsiäis- ja kesämarkkinoilla. Vanhempien kaupunkien rinnalle nousi Lahti, jossa myytiin 1920-luvun alkupuolella kaikkein eniten Tuuloksen ajokaluja, siellä kun oli markkinat kerran kuussa.

Jyväskylän markkinoille, joilla Tuuloksen ajokaluja myytiin jo 1800-luvun lopulla, vietiin reet hevosella mutta rattaat kuormattiin junaan Hämeenlinnassa tai laivaan Asikkalan Vääksyssä. Porvoonkin markkinoilla myytiin rattaaita ja rekiä, samoin toripäivillä Hämeen läänin Koskella ja Iitin Kausalassa. Anianpellon markkinoilla Asikkalassa ajokalujen kysyntä kuuluu olleen heikonlainen, mutta Heinolan syysmarkkinoilla Tuuloksen rattaat tekivät hyvin kauppansa. Myös melko kaukaisen Porin torilla myydyt ajelurattaat ja kirkkoreet olivat ainakin 1900-luvun puolella etupäässä Tuuloksessa tehtyjä.²⁴

Tässä mainitut paikkakunnat kuuluivat ilmeisesti Tuuloksen ajokalujen normaaliin myyntialueeseen, mutta ajoittain yritettiin kauempanakin. Häppölän suvussa säilyneen, ilmeisen luotettavan perimätiedon mukaan Tuuloksen ajokaluja vietiin joskus Lappeenrannan markkinoille, ja Vaasan talvimarkkinoilla oli ensimmäisen maailmansodan aikoihin tavallisesti tusinan verta Tuuloksen rekiä. Muistitiedon mukaan Tuuloksen ajoneuvoja myytiin 1920-luvulla jonkin verran Varsinais-Suomeenkin, joka ei kuulunut tietävästi varhemmin pitäjän markkina-alueeseen.

Leo Häppölän mukaan Tuuloksen ajokaluja tehtiin 1900-luvun alusta lähtien myös tilaustyönä, mutta ainakin trillat oli varmasti tehty

.....

23 Kauppila L 1943 s. 40–42, 127; Tattari 1916 s. 13–14; Lehtonen T 1976–80: 1977 s. 24.

24 Kauppila L 1943 s. 124–126; Häppölä 1948; Keino 1962 s. 43; Rantanen 1967 passim.

aikaisemminkin tilauksesta. Sittemmin teetettiin nähtävästi myös tavallisia kirkkorattaita tilaustyönä haluttaessa todella hyvät ajoneuvot, koska markkinatavaran laatu oli hieman epävarma. Tuulokselaisten ei tiedetä myyneen ajokaluja talosta taloon ajaen. Tätä aikaa vievää myyntikeinoa ei liene tarvittu, kun lähiseuduilla pidettiin lukuisia markkinoita.²⁵

Tuuloksen ajokalutyössä alkoi 1900-luvun puolella tuntua teollistumisen välitön vaikutus. Hollolan Pyhäniemeen perustettu pyörätehdas ryhtyi 1910-luvun alussa myymään Tuulokseen halpoja rattaanpyöriä, mikä pakotti pitäjän omat pyöräntekijät alentamaan hintoja mutta sai monet myös hutiloimaan työssään, jotta päiväansio ei aleni. Tästä ja tuotteiden laadun yleisestä heikentymisestä huolestuneina jotkut Tuuloksen ajokalumiehet perustivat elokuussa 1914 ”Tuuloksen ajokalu osuuskassan”, jonka tarkoituksena oli saada aikaan laadun valvonnan ohella raaka-aineiden yhteisostoja ja hintoja koskeva sopimus.

Osuustoiminta oli saanut maassa suuren suosion, joten siitä haettiin helposti ratkaisua ongelmiin, mutta tässä tapauksessa otettiin ehkä mallia nimenomaan Kurikan vastaavanlaisesta osuuskassasta. Tuuloksen kassaan liittyi 15 ajokalujen tekijää, mutta sen säännöt jäivät vahvistamatta, eikä se päässyt ilmeisesti lainkaan aloittamaan toimintaansa. Osuuskassan perustajien kiinnostus asiaan laimeni varmasti maailmansodan aiheuttamien vaikeuksien vuoksi. Kesästä 1915 lähtien raudan puute kuuluu olleen pahana haittana ja sittemmin myös rahan arvon epävakaisuus.²⁶

Syrjäntakana käytiin huhtikuussa 1918 kova taistelu ja suuri osa kylää paloi tykkitulen sytyttämänä, mutta pian sodan jälkeen Tuuloksen ajokaluteollisuus alkoi taas kasvaa nopeasti, ja tämä lienee jatkunut vuoteen 1925 saakka. Samalla työ alkoi koneistua: hankittiin sähköllä käyviä höyliä ja vannesahoja sekä puu- ja rautasorveja. Myös työn organisaatio alkoi muuttua. Tuulokseen perustettiin ajokaluliikkeitä, jotka teettivät rekiä ja rattaita omissa verstaissaan mutta tilasivat niitä myös yksityisiltä tekijöiltä ja ostivat heiltä valmista tavaraa. Liikkeen johdossa saattoi olla ajokaluseppä tai pelkästään kaupaa käyvä liikemies.

Tuuloksen ajokalutyö alkoi siis hyvää vauhtia muuttua käsityöstä koneistetuksi pienteollisuudeksi. Osa puusepistä teki silti vielä 1920-luvullakin ajokaluja sivuelinkeinona. Heidänkin tuotteidensa myynti jäi pääasiallisesti liikkeiden tehtäväksi, eivätkä ajokalujen tekijät

.....
25 Häppölä 1948; Virrankoski 1981 s. 82; mst. Kaino Heinonen.

26 Tattari 1916 s. 14–15; Kauppila L 1943 s. 128; Suomenmaa IV (1922) s. 324.

käyneet enää itse markkinoilla myymässä. Liikkeillä oli muistitiedon mukaan painettuja tuoteluetteloitakin.²⁷

Tuuloksen ajokaluteollisuuden kokonaistuotannosta on sen kukoistuskaudelta kaksi arviota. Juho Tattari ilmoitti 1916 ajokalujen vuotuiseksi myyntiarvoksi 133 500 markkaa. Alarik Saarikivi taas arvioi 1931, että Tuuloksessa oli tehty huippukautena, vuoden 1925 tienoilla, vuosittain 1 500 rattaat ja 3 500–4 000 rekeä. Niistä oli saatu 5–6 miljoonaa markkaa, mistä jäi työpalkkoina pitäjään lähes 3 miljoonaa. Nämä arviot, joiden varsinaista alkuperää kirjoittajat eivät kerro, ovat kaukana toisistaan. Vaikka näet on syytä olettaa, että Tattarin mainitsema summa perustuu viimeisten rauhanvuosien hintoihin, se vastaa vuoden 1925 rahassa vain 1,6 miljoonaa markkaa.

Tuulokselaisella Saarikivellä oli epäilemättä paremmat mahdollisuudet luotettavan arvion tekemiseen kuin Tattarilla, joka toimi kotiteollisuusneuvojana Hämeessä vain 1915–16. Kun ajelurattaiden hinta oli osapuilleen kaksi kertaa korkeampi kuin kirkkoreen, rekien keskihinta oli vuoden 1925 vaiheilla Saarikiven luvuista laskien 800 matkan vaiheilla, mikä on hyvin mahdollista. Hänen arvionsa eivät siis ole keskenään ristiriitaisia. Jos Saarikivi oli suurin piirtein oikeassa, täytyy päätellä Tattarin arvio tältäkin osin pahoin liian alhaiseksi, mikä on yleisenä vikana kotiteollisuutta koskevista arvioista.²⁸

En ole tavannut arvioita Tuuloksen ajokalumiesten päiväansioista, mutta Kauppilalla oli se käsitys, että pitäjän ajokalukylissä huomattiin ajan mittaan yhä selvemmin rattaiden ja rekien tekemisen kannattavan paremmin kuin maataloustyö. Saarikivi korostaa voimakkaasti ajokaluntekijöiden ”erikoisen hyvää” toimeentuloa kertoen, että heihin kuuluvilla tilattomillakin oli ”hyvin rakennetut maalatut asunot”. Tapio Lehtosen mukaan Tuuloksen kunnankin talous oli ajokaluteollisuuden ansiosta pitkän ajan hyvässä kunnossa.²⁹

Tuuloksen ajokalutyön kohtalosta vuosina 1926–31 Saarikivi kertoo: ”tuskinpa on löydettävissä alaa, jolla uusi aika olisi saanut aikaan niin täydellisen romahduksen ja niin lyhyessä ajassa kuin tällä alalla. Autoliikenne on parissa vuodessa melkein kokonaan lopettanut Tuuloksen ajokaluteollisuuden, varsinkin rattaiden valmistuksen”. Saarikiven tietämän mukaan oli talvella ja kesällä 1930–31 myyty vain noin 65 rattaat ja 450 rekeä yhteensä 300 000 markan hintaan.

.....

27 Saarikivi 1931; Kauppila L 1943 s. 128–130; Lehtonen T 1976–80: 1980 s. 16; mst. Kaino Heinonen.

28 Tattari 1916 s. 13; Saarikivi 1931; Rantoja 1965c. Ajokalujen hinnat Kauppila L 1943 s. 124. Vrt. myös Virrankoski 1981 s. 79.

29 Saarikivi 1931; Kauppila L 1943 s. 127; Lehtonen T 1976–80: 1980 s. 17.

Näistäkin oli suurin osa tehty jo edellisinä vuosina ja myyty kovin halvalla. Kirkkoreen keskihinnaksi tulee näiden lukujen mukaan 517 mk, mutta alihintaan myyminen lamakaudella on uskottavaa.

Ajokalutyöhön osallistuneiden asemasta heti suuren romahduksen jälkeen Saarikivi kertoi, että ”useat hyvinä aikoina keräämiensä säästöjen nojalla ovat hankkineet maata ja elävät nyt maanviljelijöinä”. Puusepät olivat kesäisin rakennusmiehinä, ajokalumaalarit tekivät muuta maalaustyötä, mutta seppiä oli vaikea saada korvaavaa työtä ajokalujen raudoituksen sijaan. Jotkut entiset ajokalumiehet olivat muuttaneet Tuuloksesta muualle. Ajokaluteollisuuden romahtaminen juuri ennen pahaa pulakautta oli tietenkin raskas isku koko pitäjälle.³⁰

Kauppila lisää tähän, että ajokalujen menekki oli vähentynyt tunnustavasti 1920-luvun keskivaiheilta lähtien ja että syynä oli nimenomaan linja-autoliikenne. Pulakauden jälkeen ajokalujen menekki elpyi jonkin verran, mutta talvella 1937–38 näyttää kuitenkin myydyin vain joitakin satoja rekiä ja yli sadat rattaat. Toisen maailmansodan jälkeen koettiin 1944–47 vielä melko hyvä aika, jonka kuluessa Tuuloksesta myytiin yhteensä tuhansia ajoneuvoja, mutta jo 1948 näkyi laskusuunnan merkkejä. Tapio Lehtosen mukaan sodan jälkeen tehtiin etupäässä työrekiä, ja joku mestari myi niitä 1960-luvulle asti, mutta kirkkorekien ja ajelurattaiden valmistus loppui aikaisemmin.³¹

Neljän muunkin kaakkoisen Hämeen pitäjän ajokaluteollisuudesta on jonkin verran tietoja autonomian ajan lopulta. Luopioisista oli 1880 hyviä rekiä myytävänä Hämeenlinnan markkinoilla. Vuonna 1905 kerrottiin kirkkorekiä tehtävän melkein yksinomaan Puutikkalan kylässä, jonne taidon arveltiin levinneen Tuuloksesta. Osa teki-joistä oli talollisia ja heidän perheenjäseniään, mutta enemmistö oli tilattomia; rauditus ja maalaus teetettiin tavallisesti ammattimiehillä. Ajokalutyötä tehtiin yleensä marraskuusta tammikuuhun mutta välitöinä muulloinkin pitkin vuotta. Reet myytiin Tampereen ja Hämeenlinnan markkinoilla. Tilaustyö oli harvinaisempaa, mitä vastaaja ihmetteli, kun osa markkinatarvasta oli hutiloiden tehtynä epäluotettavaa.³²

Lammiltakin oli 1880-luvun alkupuolella rekiä kaupan Hämeenlinnan markkinoilla, ja vielä 1916 ajokaluja tehtiin pitäjässä Juho Tattarin mukaan ”melkoisessa määrin” myytäväksi. Lammilaisten

.....

30 Saarikivi 1931.

31 Kauppila L 1943 s. 130–131; Häppölä 1948; Lehtonen T 1976–80: 1976 s. 12, 1977 s. 24.

32 Uotila 1939 s. 342; Tied. 1905.

innostusta tähän työhön ei ainakaan vähentänyt Eerikki Häppölän muuttaminen 1891 Tuuloksen Pohjoisista kirkonkylän Hakkalan isännäksi. Siellä tämä Ison-Häppölän kätevään veljessarjaan kuuluva taituri jatkoi apumiehensä kanssa ainakin jonkin aikaa kotona oppimaan- ja rekien ja rattaiden tekemistä.³³

Asikkalassa kerrottiin 1905 joidenkin pikkutalon isäntien tekevän etupäässä talvisin rekiä ja rattaita, joita myytiin paitsi kotipitäjässä myös Lahdessa, Heinolassa ja Hämeenlinnassa. Orimattilasta on tietoja kärrynpyörien tekemisestä myytäväksi. Siitä kerrottiin 1887 ja vuodelta 1928 on täsmällisempi tieto, jonka mukaan pyöriä oli tehty Heinämaalla ja Järvikylässä. Vanhat mestarit olivat kuitenkin kuolleet, ja uusia ei ollut ilmestynyt, joten pyöränteko oli häviämässä.³⁴

Itä-Suomi

Keski-Suomessa ei ajokalujen tekeminen ollut erikoisesti keskittynyt tietyille paikkakunnille, mutta kaksi etevää mestaria on mainittava. Hankasalmen Ristimäellä teki pienviljelijä Jussi Pietiläinen eli ”Kotilehon Jussi” vielä 1930-luvulla sivuammatikseen tilaustyönä siroja kirkkorekiä, joiden mallin kerrotaan käyneen ”Hankasalmen reen” nimellä. Tämä viittaa siihen, että tällaisia rekiä oli myyty pitäjistä muuallekin. Vesannolla oli taitava kirkkorekien tekijä Vilho Halonen (1901–53), pikkutilan isäntä hänkin mutta samalla lähes ammattimainen reentekijä, joka teki puuosat talvisin ja raudoitti ne kesällä pajassaan. Halosen kauniita rekiä, jotka olivat myös Pohjois-Savolle tyypillistä mallia, tilattiin 1930-luvulla laajalti muihinkin pitäjiin.³⁵

Savosta on sieltä täältä hajatietoja ajokalujen tekemisestä myytäväksi, mutta vain kahta paikkakuntaa on syytä tarkastella lähemmin. Pieksämäen emäpitäjästä on vuosilta 1887–1908 mainintoja rekien ja kärryjen tekemisestä myytäväksi. Tiedot ovat tosin hyvin ylimalkaisia: 1887 ajokaluja kerrottiin tehdyn jokseenkin paljon, kun taas 1908 sanottiin tilattomien tehneen ”jossain määrin” rekiä ansiotyökseen, ja 1905 muuan kirjoittaja kehui Pieksämäen ajokaluja hyväksi. Kovin runsasta niiden myynti ei ilmeisesti ollut.³⁶

Pielavedellä tehtiin kirkkorekiä myytäväksi vielä 1920-luvulla, jolloin niitä oli Kuopion markkinoilla. Niitä nimitettiin ”pielakkaiksi”,

33 Uotila 1939 s. 343; Tattari 1916 s. 9; Kauppila L 1943 s. 14–15.

34 Tied. 1887 ja 1905; Hardén 1923 s. 241; Kaitila 1928 s. 84–86.

35 Mst. Tyne Hämäläinen, Anni Toikkanen; Esko Toikkasen valokuvat Halosen tekemästä reestä.

36 Tied. 1887; Kallio OA 1905 s. 24; Kuoppamäki 1908 s. 160.

mikä osoittaa vakiintunutta mainetta, ja Pielaveden reet tunnettiin-kin hyvin Liperissä asti. Tässä kuulussa ajokalupitäjässä näet ryhdyttiin, kaiketi 1900-luvun puolella, tekemään oman perinteisen kirkkoreen sijasta ”pielavelteläisiä” rekiä. Pielakkaat edustivat Pohjois-Savossa vanhastaan yleistä kirkkoreen mallia. Tämän siron, kevyt-rakenteisen reen keula nousi loivasti, vain lievästi ylöspäin kaartuen mutta korkealle samaan tapaan kuin itäsuomalaisessa työreessä. Reen laita kohosi tasaisesti ollen korkeimmillaan takaosassa. Ajajalla oli istuin, mutta reen perässä istuivat matkustajat pohjalla laitojen suo-jatessa heitä viimalta. Pohjois-Savossa oli ainakin 1900-luvun puo- lella yleisenä tapana maalata reki hyvin vaaleaksi.³⁷

Kymenlaaksossa tehtiin ajokaluja pitkän aikaa myytäväksi Virolahdella, mutta lähteet ovat pääosaksi niin vanhalta ajalta, että on vai-kea sanoa, tarkoitetaanko niissä nykyistä Virolahtea, siihen käytän-nössä vuoteen 1887 kuulunutta Miehikkälää vai kumpaakin. Myöhem-pien tietojen nojalla on tosin varmaa, että ajokaluja on tehty paljon Miehikkälän puolella, mutta Virolahden kantaosasta todisteet ovat heikommat. Virolahden ”koriniekka-rekiä” eli laidoin varustettuja rekiä oli jo 1854 myytävänä Viipurin markkinoilla, ja vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea tiesi myös Virolahden ”kärrien” myynnistä, jo-ten sekään ei ollut vallan uusi asia. Viipurin markkinoille oli tuotu helmikuussa 1874 Virolahdelta ajokaluja, otaksuttavasti vain rekiä.³⁸

289

Kaikkein eniten tietoja Virolahden ajokaluteollisuudesta on 1880-luvulta. Ajokaluja ja kärrinpyöriä sanottiin tehdyn myytäväksi eri-toten lähipitäjiin mutta hyväksi kiitettuja kärrejä osaksi etäällekin. Tekijät olivat talollisia ja käsityöläisiä, ja maatalousnäyttelyn palkin-totuomari kertoi 1889 Virolahden ajokalujen olevan usean eri alan miesten yhteistyötä. Tässä lienee tarkoitettu Virolahden emäpitäjää, mutta täysin varmaa se ei ole. Virolahden ajokaluja myytiin Hami-nan markkinoilla, mistä niitä ostettiin etenkin Vehkalahdelle, mutta Virolahdella tehtyjä kärrinpyöriä käytettiin myös Lappeella. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin, että ajokalujen teolla oli todellista mer-kitystä pitäjälle. Virolahden ajokaluteollisuus oli siis selvästi varsin huomattavaa, ja sillä oli laajahko myyntialue Kymenlaaksossa ja Ete-lä-Karjalassa.³⁹

.....

37 Soininen ML 1965; Puhakka 1977b s. 12; Toivo Tikkasen ja Jussi T. Lappalain-
sen antamia tietoja.

38 Virrankoski 1963 s. 328; Komitea 1873 s. 11; Viborgs Tidning 5.2.1874.

39 Tied. 1887 (Virolahti, Vehkalahti, Lappee); Uusi Suometar 9.9.1886; Ilmarinen
21.10.1886; Tuhkanen 1889.

Miehikkälän itsenäistyttyä läänin kuvernööri tiesi kertoa 1892, että sieltä myytiin kärkejä ja rekiä. Tämä on tärkein todiste Miehhikkälän ajokaluteollisuuden merkityksestä, ja vielä 1923 mainittiin Suomenmaa-teoksessa ajoneuvoja tehdyn kotiteollisuutena ”jonkun verran” Miehhikkälän ja Saivikkalan kylissä. Muistitieto osoittaa, että kärrinpyörien tekeminen raudoitettuina myytäväksi eli Miehhikkälässä pitkälle; vielä 1930-luvulla niitä on sanottu tehdyn joissakin kylissä melko paljon. Eteväenä pyörämestarina on mainittu maanviljelijä Anton Pakkanen Salo-Miehhikkälän kylästä.⁴⁰

Lähes ainoa viite ajokaluteollisuuden jatkumisesta Virolahden kantaosassa on vuoden 1903 tiedustelun vastaajan arvio, että viisi miestä teki siellä ajoneuvoja myytäväksi. Tätä tietoa tukee jonkin verran vuonna 1888 syntyneen säkkijärveläisen tiedonantajan maininta Virolahdella tehdyistä kärreistä.⁴¹ Näyttää kuitenkin siltä, että ”Virolahden” ajokalut olivat olleet peräisin etupäässä sittemmin Miehhikkälään kuuluneista kylistä. Lähteet viittaavat toisaalta siihen, että Virolahden seudun ajokaluteollisuus kasvoi 1800-luvun lopulle asti mutta näivettyi sitten jostakin syystä nopeasti.

290

Etelä-Karjalan ajokalupitäjistä on mainittava ensin Luumäki, josta on jo vuodelta 1828 tieto rekien ja kärrinpyörien tekemisestä myytäväksi. Seuraavaan mainintaan kului aikaa: 1874 sanottiin Viipurin markkinoilla olleen myytävänä Luumäellä tehtyjä rekiä. Vihdoin kerrottiin 1923, että jotkut luumäkeläiset hankkivat sivuansioita tekeillä kärrejä markkinoilla myytäväksi. Voisi ajatella, että näin pitkän välein annetut tiedot eivät todista ajokalutyön yhtäjaksoista jatkumista, mutta kotiteollisuutta koskeva lähdeaineisto on yleisesti niin niukkaa, että päinvastainen tulkinta on pikemminkin oikea. Otaksun siis Luumäellä tehdyn ajokaluja myytäväksi noin sadan vuoden ajan, ei tosin milloinkaan kovin paljon.⁴²

Hyvin merkittävää oli ajokaluteollisuus Säkkijärvellä, johon luen tässä siitä 1920-luvulla erotetut Ylämaan ja Vahvialan kunnat. Säkkijärven ajokaluista ei ole tehty varsinaisia tutkimuksia, mutta autonomian aikaa koskeva lähdeaineisto on jokseenkin runsas. Varhaisin varma tieto sikäläisestä ajokaluteollisuudesta on vuodelta 1852, jolloin Lappeenrannan talvimarkkinoilla oli myytävänä Säkkijärvellä tehtyjä rekiä.⁴³

40 Suomenmaa V (1923) s. 70; Varpio 1974 s. 102–103; Tied. 1990 Lasse Tiilikka.

41 Tied. 1903; NTA, Sanakirjasäätiön tiedustelu 272:14 (Heikki Hovi).

42 Virrankoski 1963 s. 328; Viborgs Tidning 5.2.1874; Suomenmaa V (1923) s. 112.

43 Virrankoski 1963 s. 328.

Lähdeaineisto viittaa siihen, että Säkkijärven ajokalutyö tuotti etupäässä rekiä ja kärrinpyöriä. Valmiiden kärrien myymisestä on näet tietoja vain 1880-luvulta. Sanomalehdessä kerrottiin 1886 Säkkijärvellä ruvetun viime aikoina tekemään rekien lisäksi hyviä kärkejäkin, ja toinen lehti tiesi niitä tuodun Haminan markkinoille. Säkkijärven maatalousnäyttelyn palkintotuomari kertoi 1889 kärkejä tehtävän pitäjässä puusepän, sepän, maalarin ja satulamaakarin yhteistyönä, joten niistä ei voitu antaa yksilölliselle käsityölle kuuluvia palkintoja. Kärrien valmistus näyttää työnjaosta päättäen olleen Säkkijärvellä aika kehittyntä, mutta jää selvittämättä, oliko se yleistä ja pitkäaikaista.⁴⁴

Rekien valmistus keskittyi kaukaiseen ja karuun, nykyään Ylämaahan kuuluvaan Säämälän metsäkylään, jossa tehtiin Viipurin Sanomissa 1886 julkaistun kirjoituksen mukaan vuosittain satamäärin ”oivallisia rekiä”. Tuleville Viipurin talvimarkkinoille aiottiin viedä myytäväksi 65 rekeä. Myöhemminkin todettiin monesti rekiä tehdyn nimenomaan Säämälässä. Niitä sanotaan lähteissä aina työreiksi, ja tiettävästi ne olivat ainakin pääasiallisesti niin sanottuja ”vaaterekiä”, joiden laidat ja perä olivat puukehysten ja nuoraristikon tukemaa vahvaa purjekangasta. Länsi-Kannaksella näitä rekiä sanottiin ”puntaanireiksi” purjekankaan rinnakkaisnimen (ruots. buldan) mukaan.

291

Vaatelaitaiset reet olivat halpoja ja hyvin keveitä, koska paljon lautta oli korvattu kankaalla. Museossa näkemäni vaatereki vaikutti toisaalta tukevalta ja erittäin sovelialta tavaroiden kuljetukseen. Tällaisia rekiä tehtiin vähin Kannaksellakin mutta tiettävästi paljon vähemmän kuin Ylämaalla, ja sieltä niiden mallikin kerrottiin saadun Valkjärvelle. Voimme siis kuvitella, että sekin Liikolan myllytuvan ikäloppu puntaanireki, jossa Unto Seppäsen mylläri Juones loikoili ukkojen tarinoita kuunnellessaan, oli Säämälän miesten tekoa.⁴⁵

Varsinaiseen Säkkijärveen kuuluneessa Yläoutilan kylässä oli myöhäisen muistitiedon mukaan tehty ”vanhempaan aikaan” ajokaluja kuten myös sittemmin Vahvialaan liitettyssä Rakkolassa, mutta lähempiä tietoja puuttuu. Viipurin markkinoilla kerrottiin 1913 olleen Säkkijärveltä tuotuja rekiä, jotka olivat ”Virolahden mallia”. Millaisia nämä reet oikeastaan olivat, jää epäselväksi, mutta arvattavasti ne eivät olleet säkkijärveläisten tavallisia vaatelaitarekiä.⁴⁶

44 Uusi Suometar 9.9.1886; Ilmarinen 21.10.1886; Tuhkanen 1889.

45 Viipurin Sanomat 27.1.1886, 21.9.1889 ja 9.2.1890; Uusi Suometar 9.9.1886; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 272:14 (Heikki Hovi); Kuoppamäki 1908 s. 56, 129; Seppänen 1955 s. 13. Näkemäni vaatereki on Taivassalon museossa Karjalan siirtolaisilta saatuna.

46 Seppä 1952 s.380; Karjalan Lehti 10.12.1913.

Kärrinpyörien tekemisestä myytäväksi ei ole Säkkijärveltä kovin varhaisia tietoja. Lappeelta mainittiin 1887 osa siellä käytetyistä pyöristä ostetun Säkkijärveltä, ja säkkijärveläinen kirjoittaja kertoi lehdessä 1890, että Rakkolassa oli kotiteollisuutena kärrinpyörien ”varvaaminen”. Sorviahahan tarvittiin pyöränkappojen tekemiseen. Myöhemmän muistitiedon mukaan työkärrien pyöriä tehtiin paljon myös Kallolan, Paakkalan ja Ylähämeen kylissä, jotka jäivät pitäjän jaossa Säkkijärven puolelle. Pyöriä on sanottu viedyn Viipuriin, mutta lappeelaisten luulisi ostaneen niitä pikemminkin Lappeenrannan markkinoilta.⁴⁷

Vuoden 1887 kyselyn vastauksessa kerrottiin ajokaluntekijöiden olevan Säkkijärvellä etupäässä talollisia, jotka myivät tuotteensa yleensä suoraan kuluttajille. Ajokaluja myytiin etupäässä Viipuriin mutta muihinkin lähikaupunkeihin, siis ainakin Haminaan ja Lappeenrantaan, ja niitä vietiin myös Venäjälle. Lehtikirjoituksessa kerrottiin 1889, että Säkkijärven työrekiä ”kaupitaan suurissa määrin Viipurin markkinoilla koko lääniin ja viedään vaunulastittain Venäjällekin”. Kyseiset reet olivat epäilemättä ainakin pääasiallisesti Säämälän vaaterekiä, mutta oliko niiden vienti Pietariin todella merkittävää ja pitkäaikaista, on epävarmaa. Lehtikirjoituksiin ei ole kaikin puolin luottamista.⁴⁸

Kuinka laajaa Säkkijärven seudun ajokaluteollisuus oli maailmansotien välisenä aikana, jää melko epäselväksi. Vielä 1923 kerrottiin Säkkijärvellä tehtävän ”säkkijärvenmallisia” rekiä. Kun pitäjää ei ollut vielä jaettu, nämä olivat epäilemättä Säämälän vaaterekiä, mutta myöhempiä tietoja en ole niistä tavannut. Sen sijaan tiedetään aikaisemmin mainituissa emäpitäjän kylissä tehdyn vielä 1930-luvulla työkärrien pyöriä ja lisäksi ”teleskoita” eli käsikärrejä. Molempia vietiin Viipurin markkinoille, pyöriä autokuormittain.⁴⁹

Lappeenrannan ympäristössä tehtiin ajokaluja myytäväksi ainakin kolmessa pitäjässä, tietävästi ei tosin kovin paljon. Savitaipaleella kerrottiin 1923 miesten tekevän puhdetöinä ajoneuvoja, joita vietiin Lappeenrannan markkinoille. Ruokolahdelta ilmoitettiin 1887 kärrejä ja rekiä myydyn omaan pitäjään sekä vähän Lappeenrannan ja Viipurin markkinoilla ja nimettiin niiden eteviksi tekijöiksi talollinen Mikko Huhtanen Lassilan kylästä ja talollisenpoika Josef Halonen

47 Tied. 1887 (Lappee); Viipurin Sanomat 9.2.1890; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 272:14 (H. Hovi).

48 Tied. 1887; Viipurin Sanomat 21.9.1889.

49 Suomenmaa V (1923) s. 84; Seppä 1952 s. 380–381, 709.

Kotaniemestä. Joutsenostakin vietiin 1887 annetun tiedon mukaan vähän talollisten tekemiä ajokaluja Lappeenrantaan.

Vähän etelämpänä, Nuijamaan Konnun kylässä tehtiin viimeistään 1900-luvun alussa työrekiä ja monenkokoisia kelkkoja useassa talossa, etenkin Kukkosen kulmalla ja Kultasen mäellä. Reet olivat täällä kuten Jääskessäkin Karjalan mallia, jonka sepä nousi kauniina kaarena. Talolliset niitä tekivät talvisaikaan sivuelinkeinokseen ja myivät Viipurin markkinoilla. Tämä työ kukoisti Konnussa talvisotaan asti varsinkin Kultasen suvun kotiteollisuutena.

Myös Jääsken isäntien kerrottiin 1887 vievän tekemiään työrekiä Viipuriin ja Pietariin. Niiden ja puisten kelkkojen tekeminen jatkui Jääskessä sivuelinkeinona talvisotaan asti ainakin neljässä Myllölän kylän talossa; yksi tekijä on mainittu Lottolastakin. Myllölän reki-miehiä oli naapurikylästä, Nuijamaan Konnusta tullut talollinen Juha Kultanen, joka raudoitutti tekemänsä reet veljellään Antti Kultasella Konnussa. Rekiä ja kelkkoja myytiin Viipurissa etenkin syys- ja talvimarkkinoilla ja tehtiin myös tilauksesta. Ajokalutyö väheni 1930-luvulla, kun monet nuoret miehet hakeutuivat tehdastyöhön.⁵⁰ Antreasta sanotaan 1800-luvun lopulla viedyn jonkin verran kärkejä ja työrekiä Viipuriin ja Pietariinkin mutta 1905 enää vain Viipuriin; myös työkärrien pyöriä myytiin erikseen. Jokunen antrealainen teki työrekiä vielä 1920- ja 1930-luvulla.⁵¹

293

Karjalan kannakselta on Kivennavalta vuodelta 1887 tieto ajokalujen myynnistä Venäjälle ja naapuripitäjiin. Kovin merkittävää se ei ole voinut olla, mutta vielä 1913 mainittiin Kivennavan ajokaluntekijöitä pari miestä. Muolaassa työrekiä tehtiin enemmänkin. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin, että talolliset tekivät niitä Venäjälle myytäväksi ja veivät itse Pietariin. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja arvioi, että 50 Muolaan miestä teki ajokaluja kaupaksi, mikä epäluotettava ja luultavasti liioitteleva tieto osoittaa kuitenkin elinkeinoa pidetyn merkittävänä. Työrekiä ja kärrinpyöriä tehtiin Muolaassa autonomian ajan lopulla myös tilauksesta.⁵²

Etelä-Karjalan verrattomasti merkittävin ajokalupitäjä oli Valkjärvi. Ajokalujen valmistus alkoi Nurmijärven kylässä vuoden 1830 tienoilla joidenkin kätevien miesten aloitekyvyn ja suotuisien olosuhteiden ansiosta. Aluksi myytiin laidoin varustettuja työrekiä ja 1840-luvulta

.....

50 Suomenmaa V (1923) s. 134; Tied. 1887 ja 1990 Aune Patjas, Anna Myllö.

51 Tied. 1887, 1905 ja 1990 Martta Väisänen.

52 Tied. 1887, 1903 ja 1990 Ester Kaukinen, Anna-Liisa Pekonen; Kpt 1913, 10:VIII; Repo 1952 s. 184.

lähtien työkärrejäkin, mutta tuotevalikoima monipuolistui hyvin nopeasti. Viimeistään 1850-luvulla Valkjärvellä tehtiin myös komeita nelipyöräisiä ajelukärrejä. Myyntipaikkana oli ihan alussa lähes yksinomaan Pietari, mutta ainakin 1850-luvun puolivälistä lähtien Valkjärven ajokaluja myytiin paljon kotimaahankin. Ajokalujen tekijät olivat alusta pitäen etupäässä talollisia, ja työ oli siis tyypillistä ansiokriteollisuutta.⁵³

Valkjärven ajokalutyön historian päälähteinä ovat Lauri Mäkisen (Kuoppamäki) 1908 kotiteollisuuskomitean mietinnön liitteenä julkaiseva tutkimus ja Eero Railimon (alkuaan Koiranen) Sortavalan seminaarissa 1933 laatima, julkaisematon erikoistyö. Molemmat perustuvat etupäässä haastatteluihin ja sisältävät arvokasta tietoa. Mäkisen 1906 tekemä kenttätö tapahtui tosin liian kiireesti kestäen vain kolme päivää.⁵⁴ Railimo hankki pääosan tietojaan kotikylästään Nurmijärveltä, eikä ole varmaa, että niitä voi yleistää joka suhteessa koko pitäjään. Muuten molemmat kirjoittajat pyrkivät tekemään asiallista tutkimusta ja onnistuivat sängen hyvin.

Ajokalujen valmistus levisi jo varhain Nurmijärveltä muihin Valkjärven kyliin. Kruununvouti kirjoitti 1857, että niitä tehtiin myytäväksi kuudessa isohkossa kylässä, mutta on kyseenalaista, tunsiko hän kaikki ajokalukylät. Niitä olivat jo tuohon aikaan Nurmijärven ohella varmaankin Uosukkala, Vaalimo ja Rampala sekä jokin Vuoksen pohjoispuolella sijainnut, myöhemmin Vuokselaan liitetty kylä.⁵⁵

Lauri Mäkisen mukaan Valkjärven ajokaluntekijöiden luku oli vuonna 1906 kylittäin: Nurmijärvi 33, Vaalimo 26, Nousiala 20, Valkeiamatka 15, Uosukkala, Oravaniemi ja Piikkilä 12, Nirkkola, Pöppölä ja Siparila 11, Hampaala 8, Kyllästilä, Laavola ja Rampala 7, Koivula ja Teppola 6, Lemmettylä, Liikola, Salokylä ja Turulila 5. Neljässä muussa kylässä oli yhteensä 10 ajokaluntekijää. Valkjärven pitäjän jaossa 1914 kantapitäjään jääneessä osassa heitä oli yhteensä 234. Itsenäistyneen Vuoksen Uudessakylässä oli 35 ajokaluntekijää, siis enemmän kuin Nurmijärvellä, ja Päiväkivessä 15. Koko silloisen Valkjärven ajokalumiesten luku oli tämän mukaan 284.

Tähän eivät vielä sisältyneet avustavat perheenjäsenet, eivät liioin palkatut apulaiset, joita oli Mäkisen tietämän mukaan 53 miestä. Jo tästä ajokaluntekijäin luvuksi tulee 337. Kun avustavat perheenjäsenet otetaan huomioon, päästään helposti 400–450 henkeen, vaikka

53 Virrankoski 1963 s. 329–338.

54 Tutkiessani 1951 Ilmajoen ajokaluteollisuutta tein kenttätöitä kolme tiivistä viikkoa, ja silti tietoihin jäi aukkoja.

55 Virrankoski 1963 s. 330–331.

ajateltaisiin vain työhön todella tehokkaasti osallistuneita. Mäkisen arvion synty tapa ja sen tarkkuus jäävät lähemmin selvittämättä, mutta tietenkään hän ei voinut kolmen päivän kenttätyössään edes käydä kaikissa Valkjärven ajokalukylissä.

Niinpä Mäkinen ei tiennyt, että sittemmin Vuokselaan liitettyssä Virkkilässä olisi tehty ajokaluja, mutta tämä on ristiriidassa Suomenmaan tiedon kanssa (1923). Kun tämän teoksen paikallinen avustaja tunsu varmaan asian paremmin, Mäkisen arvio lienee siltä osin puutteellinen.⁵⁶ Eero Railimon mukaan Nurmijärven kylässä osallistuttiin 1900-luvun alussa ajokalutyöhön noin 50 talossa, mikä ylittää suuresti Mäkisen arvion. Railimon väite perustuu muistitietoon, mutta hän keräsi sen kotikylästään vain 30 vuotta myöhemmin, jolloin asiat muistettiin vielä hyvin.⁵⁷ Kaiken kaikkiaan jopa 450 henkeä voi olla liian pieni arvio Valkjärven ajokaluntekijäin luvuksi, mutta enempää on mahdoton sanoa.

Ajokaluteollisuus keskittyi 1906 vahvimmin Vuoksen kahden puolen sijaitseviin kyliin. Etelämpänä sitä harjoitettiin paljon varsinaisen Valkjärven keskiosassa ja itäisessä Nurmijärven kylässä, kun taas läntisimmissä kylissä tehtiin ajoneuvoja verraten vähän, huomattavasti ainoastaan Valkiamatkassa. Ainakin osasyyski tähän jakautumaan Mäkinen arveli sitä, että useissa läntisissä kylissä saatiin vastaavat lisätulot lumpuilla ja Muolaan Kyyrölän saviastiolla käydystä kaupasta.⁵⁸

Mäkinen laati tilaston myös Valkjärven ajokaluntekijöiden yhteiskunnallisesta asemasta ottaen kumminkin huomioon vain mainitsemansa 284 yrittäjää. Näistä 245 eli 86 % oli talollisia, lähes kaikki muut itsellisiä. Arviosta puuttuvat työläisiksi luettavat palkkamiehet, mutta avustavien perheenjäsenten huomioon ottaminen olisi säilyttänyt talollisväkeen kuuluvien ajokaluntekijäin osuuden hyvin suurena.

Myös vuoden 1905 tiedusteluun vastannut kunnallislautakunnan varaesimies Tuomas Sipponen sanoi Valkjärven ajokaluntekijöiden olevan enimmäkseen talollisia, ja saman käsityksen saa Railimonkin tutkimuksesta. Sipponen kertoi, että jos talossa asui isohko perhe, saattoi mies tai kaksikin tehdä ajokalutyötä lähes koko vuoden pait-si kesän kiireisimpiä korjuuaikoja. Valkjärven Nirkkolasta kotoisin oleva seppä Arvi Nirkkonen kertoi ajokalutyön olleen 1920- ja 1930-

56 Kuoppamäki 1908 s. 43, 182–185; Suomenmaa V (1923) s. 272.

57 Railimo 1933 s. 20–21. Railimon mukaan Nurmijärvellä oli 60 taloa, minkä käyttämäni henkilökirja todistaa, ja näistä tuskin 10 oli sellaisia, joissa ei osallistuttu ajokalutöihin.

58 Kuoppamäki 1908 s. 44–45.

luvulla joillakin kokovuotisena pääammattina, mutta maanviljelijäperheissä sitä tehtiin vain syksystä kevääseen. Työtaito opittiin silloinkin etupäässä kotona, mutta joku saattoi käydä muualla Valkjärvellä vieraan mestarin opissa.⁵⁹

Railimo arvelee muistitiedon nojalla, että Valkjärven ajokaluteollisuudessa ei noudatettu alkuaikoina sanottavaa työnjakoa, vaan sama mies teki puuosat, raudoitti ja maalasi ajoneuvot. Tämä onkin uskotavaa, kun työ alkoi nimenomaan maamiesten sivuelinkeinona eikä ammattimaisena käsityönä. Mäkisen mukaan oli vielä 1906 tavallista, että sama mies teki ajoneuvot alusta loppuun tai että koko työ tehtiin ainakin samassa talossa, ja tämä oli Valkjärvellä varsin yleistä vielä 1920- ja 1930-luvullakin.

Ajokalujuen teon ollessa laajimmillaan 1800-luvun lopulla syntyi kuitenkin jonkin verran työnjakoa. Toisinaan valmiit puut raudoitettiin erikseen sepällä. Joidenkin talojen miehet erikoistuiivat pitemmällekin, usein ”pyöränikkareiksi”, joskus ajokalumaalareiksi, jottkut sepät taas ”resolisepiksi” eli jousentekijöiksi, koska ”linjarien” karaiseminen oli erikoisen vaativa työ. Mäkinen kirjoitti 1906 kuulemansa nojalla, että pyörien tekeminen oli ollut jo pitkähkön ajan eräiden Valkjärven kylien erikoisalana mutta erikoistumista kärrinjousien tekemiseen oli tapahtunut vasta edellisvuosina. Myös ajokalujuen pehmusteet tehtiin usein erikseen tietyissä taloissa, ja tämä oli paljolti naisten työtä.

Voidaan siis todeta, että työnjako lisääntyi Valkjärven ajokaluteollisuudessa mutta ei päässyt kokonaan vallitsevaksi. Mäkisen mukaan ajokalutyö jakautui usein myös perheen piirissä esimerkiksi siten, että isäntä teki puutyön ja aikuinen poika raudoitti nuoremman apulaisen kanssa. Isä saattoi tosin takoa kärrinjouset ja auttaa ajoneuvojen kokoamisessa. Maalaus oli ukkovaarin työtä, mutta joku nuorempi perheenjäsen, useinkin tytär tai miniä, täydensi maalauksen koriste- viivoin. Jos ajoneuvot haluttiin ”topata” eli nahoittaa, talon naiset tekivät sen. Yleensä koko perhe osallistui jollakin tavoin ajokalutyöhön.⁶⁰

Puusepän osuus näyttää olleen Valkjärven ajokaluteollisuudessa keskeinen. Jos hän ei tehnyt ajoneuvoja valmiiksi yksin tai perheensä auttamana, hän osti pyörät tai kärrinjouset ja teetti ehkä maalauksen ja pehmustuksen niihin erikoistuneilla naapureilla tai toisessa kylässä. Mistään kustannusjärjestelmään vivahtavasta ei Valkjärvel-

59 Kuoppamäki 1908 s. 54, 182–183; Tied. 1905 ja 1990 Arvi Nirkkonen.

60 Kuoppamäki 1908 s. 45–47; Railimo 1933 s. 20–21, 69–72, 80; Tied. 1990 Arvi Nirkkonen.

tä ole säilynyt tietoja. Palkatun apulaisen käyttökkin oli tietävästi melko vähäistä, mutta pajatöissä se oli välttämätöntä, jos raudoittajalla ei ollut oman talon miestä apuna.

Puusepän itsenäinen asema ajokalutyön organisaatiossa johtui ilmeisesti siitä, että ajokalutyö alkoi Valkjärvellä sivuelinkeinona ja säilyi periaatteessa sellaisena myöhemminkin, vaikka monessa talossa saatiin varmasti pitkän aikaa enimmäkseen tulot ajokaluista. Todellisia ammattikäsitöläisiä oli vähän verrattuna esimerkiksi Tuulokseen. Näissä oloissa puusepän, ajoneuvojen valmistuksen ensimmäisen ja työläimmän vaiheen tekijän, luontainen asema varsinaisena organisaattorina säilyi jo perinteen voimasta.

Mäkinen ei nimennyt yksittäisiä ajokaluntekijöitä, ja Railimo mainitsi vain Nurmijärven kylän mestareita. Heistä etevimmät kuuluivat etupäässä samoihin viiteen sukuun, jotka olivat tämän työn aloittaneetkin: Koiranen, Ratas, Äikäs ja kaksi eri sukua, joilla oli nimenä Ryypö. Taitavimmista tekijöistä Railimo mainitsee erikoisesti Matti (1844–1909) ja Antti Ryypön (1848–1916), joiden on sanottu olleen 1800-luvun lopulla kylän taitavimmat mestarit, sekä heitä nuoremasta polvesta toiseen sukuun kuuluvan Mikko Ryypön (s. 1870) ja Matti Äikkään (1859–1932). Hyvin etevä nurmijärveläisiä kärrintehtäjiä olivat vielä Juho Ratas (1858–1924) sekä Juho (s. 1846) ja Mikko Koiranen (1855–1923).

Muita mestarisukuja olivat Nurmijärvellä vielä Holttinen, Kuopio, Lius ja Pylsy. Nirkkolan ajokalumiehiä olivat Sipposet ja Nirkkoset sekä lähinnä pyöriin erikoistuneet Kaipaiset, Inkiläiset, Raaskat ja Liskit. Uosukkalasta on mainittu hyvin taitavina kärrimestareina 1800-luvulla työskennellyt Matti Mononen sekä hänen neljä poikaansa, ja Vaalimossa takoivat ensiluokkaiset kärrinjousien tekijät Jalmari ja Jooseppi Karjalainen. Mainittakoon vielä, että Yrjö Suokas Valkjärveltä sai 1913 Pietarin kotiteollisuusnäyttelyssä ensimmäisen palkinnon, suuren hopeamitalin, ja Mikko Koiranen pienen hopeamitalin. Kotimaan näyttelyissä Valkjärven ajokalumestarit saivat lukuisia palkintoja.⁶¹

Lauri Mäkiselle muisteltiin, että Valkjärvellä ei osattu vielä 1860-luvun alussa tehdä kärrinjousia, vaan tyydyttiin ostamaan käytettyjä jousistoja Pietarista, mutta pian niitä ryhdyttiin takomaan itsekin. Jousien karkaisemisen tärkeä taito kuuluu kehittyneen huomattavasti

.....

61 Tied. 1905; Railimo 1933 s. 24–39; Valkjärvi 1953 s. 322–325, 336; Kuoppamäki 1914 s. 20; Tied. 1990 Arvi Nirkkonen. Yrjö Suokkaan kotikylää en saanut selville edes henkikirjasta.

Antti Kestisen palattua vuoden 1880 tienoilla Helsingistä sepän opista. Yrjö Suokas alkoi vuoden 1880 vaiheilla kehittää maalaus- ja lakkaustekniikkaa ja käyttää venäläistä saarnilautaa käärien näkyvimpiin puusiin. Viipurin läänin maanviljelysseura toimitti maalarimestari Oskari Nylundin 1893 joksikin aikaa Valkjärvelle kiertäväksi maalauksen ja lakkauksen neuvojaksi ja myöhemmin vielä uudelleen. Kuoppamäen mukaan lakkaus olikin Valkjärvellä parhaimmillaan ensiluokkaista, mikä oli myös hyvän venäläisen lakan ansiota.⁶²

Valkjärven ajokaluteollisuus oli Mäkisen mukaan vielä 1906 puhdasta käsityötä. ”Sorvikonetta ei edes pyörän rumpujen valmistuksessa käytetä, vaan kaaputetaan niitä melkein kuin tahkoa vääntäen, usein emännän kampea kiertäessä”, hän kertoo epäselvästi ja ehkä väärin yleistäen. On hyvin vaikea uskoa, ettei Valkjärvellä olisi tunnettu jo tuolloin poljettavaa sorvia. Railimon mukaan pyöränrummut tehtiin 1930-luvun alussa sorvilla ja laakereihin ostettiin valurautaiset holkit; joskus käytettiin jo kuulalaakereita. Kiesien koreihin oli viimeistään 1920-luvulla ruvettu käyttämään vaneria. Raudat, ruuvit, maaliaineet ja lakka ostettiin 1900-luvun alussa Valkjärven kauppiailta, mutta varhemmin tarveaineita oli tuotu paljon Pietarista.⁶³

Mäkisen mukaan jotkut valkjärveläiset ostivat vielä 1900-luvun alussa Pietarista vanhoja käärinjousia ja käyttivät ne sellaisinaan uusiin käreihin, vaikka osa oli aivan kuoleentuneita. Muutakin huolimattomuutta esiintyi, ja valkjärveläisten markkinatavara oli Mäkisen tietojen mukaan usein varsin kehnoa; puu esimerkiksi saattoi olla puutteellisesti kuivattua. Hutilointi juontui osaksi runsaasta viennistä Venäjälle, koska Pietarissa meni kaupaksi hyvinkin kehno tavara eikä jälkipuheita kuulunut.

Suomalaiset ostajat olivat tarkempia, mutta hekään eivät huomanneet kaikkea, ja kotikylästään puhuva Railimokin myönsi, ettei markkinatavara ollut aina ensiluokkaista. Todettakoon toisaalta, että viipurilaisen lehden markkinauutisissa sanottiin jo 1855 Valkjärven kärejä lujiksi, tarkoituksenmukaisiksi ja komeiksi, vuonna 1868 taas niiden puutyötä ja raudoitusta parhaiksi, mitä Viipurissa oli nähty. Siihen aikaan valtaosa Valkjärven ajoneuvoja meni Pietariin, mutta silti työmoraali saattoi olla hyvinkin korkea.⁶⁴

Ajoneuvoja tehtiin Valkjärvellä sängen monta lajia, jotka myös muuttuivat aikojen kuluessa. Ajelurattaat olivat 1900-luvun alussa
 . . . . .

62 Kuoppamäki 1908 s. 42–43; Viip mvs 1894 s. 6.

63 Kuoppamäki 1908 s. 48, 57–58, 184–185; Railimo 1933 s. 42, 59, 61, 83.

64 Wiborg 1855 no:t 76–77; Ilmarinen 9.10.1868; Kuoppamäki s. 49, 53, 57–58; Railimo 1933 s. 85, 90.

enimmäkseen kaksipyöräisiä, yksi- tai kaksi-istuimisia ”kiessejä”, mutta jonkin verran tehtiin myös kalliita nelipyöräisiä trilloja (”rilloja”) eli ”sarapaaneja”. Nelipyöräiset laidalliset työrattaat eli rospuskat olivat valkjärveläisten vanhoja tuotteita, joista on varma tieto jo vuodelta 1856. Samantapaisia lienevät olleet telegat, joita kerrotaan myydyin Viipurissa 1868. Pienehköjä rospuskia kutsuttiin myöhemmin laveteiksi, iso taas oli ”maitotelekkä”. Lavetteja myytiin paljon Pohjois-Inkerin maaseudulle.

Tavallista ajelurekeä nimitettiin Valkjärvellä saahkaksi. Sen myöhäinen muunnos oli ajurinrekenä käytetty kaksipaikkainen ”kukka-reki”, joka verhoiltiin Pietarista ostetulla kukikkaalla plyysikankaalla. Työrekiä oli kolmea lajia. Tavalliset karjalaismalliset reet myytiin usein raudoittamatta; vaatelaitarekien malli kerrottiin saadun Ylämaalta. Kolmas tyyppi oli maitoreki eli maitosaahka: korkea, jyrkkälaitainen reslareki, johon mahtui paljon tavaraa. Näitä myytiin paljon inkeriläisille, jotka kuljettivat maitoa Pietariin, mutta niitä käyttivät myös kannakselaiset ”rätinajajat” pitkillä matkoillaan.⁶⁵

Valikoima oli siis laaja, vaikka jokin harvinaisuus jätetään mainitsemattakin. Lauri Mäkinen laati Valkjärvellä 1906 tehdyistä ajokaluista tilaston, ja vaikka se lienee puutteellinen, tuotteiden määrät kannattaa todeta: kiesejä 1 318, trilloja ja muita nelipyöräisiä ajelukärrejä 226, rospuskoja 96, saahkoja 1 371, tavallisia työrekiä 1 150, vaatelaitarekiä 145 ja maitorekiä 551 kappaletta. Kiesien ja saahkojen osuus oli siis suuri, ja erilaisia työrekiä tehtiin paljon, yhteensä enemmän kuin saahkoja. Varhemmin, ainakin vielä 1860-luvulla, työrekien osuus oli ollut paljon suurempikin. Isojen ajoneuvojen lisäksi Valkjärvellä tehtiin paljon kelkkoja, joista suurimman osan tekivät aivan nuoret, ajokalutyötä opettelevat pojat. Paljon myytiin pelkkiä kärrinpyöriäkin, 1 359 paria, ja lisäksi 266 paria erillisiä kärrien jousistoja.⁶⁶

Valkjärven ajokaluteollisuudessa oli tapahtunut 1900-luvun alkuun mennessä kylittäistä erikoistumista. Tavallisia työrekiä tehtiin verrattomasti eniten Vuoksen etelärannalla Pöppölässä, Turulilassa ja Piikkilässä ja virran pohjoispuolella Uudessakylässä. Nurmijärvi oli saahkojen kuuluisin tekopaikka, ja maitorekiäkin siellä tehtiin mut-

.....
65 Ilmarinen 9.10.1868; Kuoppamäki 1908 s. 43, 54–57, 186–187; Railimo 1933 s. 60–63; Penttinen 1937 s. 25–26; Karste-Liikkanen 1968 s. 210–212. Hyvät kuvat kiesleistä ja trilloista: Käsiteollisuus 1907 s. 7.

66 Virrankoski 1963 s. 332–333; Kuoppamäki 1908 s. 46, 62–63, 186–187. Mäkinen tuotetilastossa on rekiä yhteensä 3 217, ja kun Venäjälle vietiin samana vuonna 3 063 rekeä, niitä olisi jäänyt kotimaahan myytäväksi vain 154, mikä ei ole uskottavaa.

ta Mäkisen mukaan ei tavallisia työrekiä eikä vaatelaitarekiä. Valkiamatka ja Kyllästilä olivat erikoistuneet maitorekiin, joita naapurikylien rätinajajat ostivat. Trilloja tehtiin eniten Vuokselan puolella. Kärrinpyöriin oli erikoistunut ennen kaikkea Nirkkola, mutta niitä tehtiin paljon myös Uudessakylässä, Vaalimossa, Siparilassa ja Valkiamatkassa.⁶⁷

Vuonna 1913 kerätystä käsityötilaston aineistosta saadaan joitakin esimerkkejä yksityisten ajokaluntekijöiden tuotannosta. Niinpä Juho Pekki Valkjärveltä oli tehnyt mainittuna vuonna 10 trillat ja 19 kiesit, joiden arvon hän ilmoitti yhteensä 3 355 markaksi. Mikko Koironen saman pitäjän Nurmijärveltä oli saanut valmiiksi 5 trillat, 8 kiesit ja 5 rekeä, joiden arvon hän laski 2 735 markaksi. Vuokselassa oli Juho Pulkki tehnyt 19 kiesit ja 5 saahkarekeä, arvoltaan 3 225 mk, ja saman pitäjän mies Yrjö Toukkari 12 kiesit ja 6 rekeä, joiden arvo oli hänen ilmoituksensa mukaan 1 800 mk.⁶⁸

Valkjärven ajokaluteollisuus alkoi perimätiedon mukaan nimenomaan ”Pietäriissä”⁶⁹ ilmenneen kysynnän varassa, ja tämä suurkaupunki, jonne oli 80–90 kilometrin matka, pysyi kauan tärkeimpänä myyntipaikkana. Aluksi vietiin pelkästään rekiä mutta viimeistään 1850-luvun alusta kärrejäkin. Pietarissa tekivät kauppansa hyvin monenlaiset ajoneuvot, mutta rekiä vietiin aina paljon enemmän kuin rattaita, alkuaikoina ennen kaikkea työrekiä. Paitsi Pietariin ajoneuvoja myytiin melko paljon Kronstadtin sekä Pohjois-Inkerin maaseudulle: Valkeasaareen, Lempaalaan ja Toksovaan.

Suomesta vietiin Venäjän puolelle 1861–65 vuosittain, ehkä hieman puutteellisen tilaston mukaan, keskimäärin 3 483 työrekeä ja 845 ajelurekeä sekä 293 kärrit. Pieni osa reistä lienee viety muualta kuin Valkjärveltä. Kärrien vienti vaikeutui joksikin aikaa, kun Venäjän 1885 annettua tulliasetusta tulkittiin siten, että jousitettujen kärrien tuonti oli kielletty. Tätä valvottiin sen verran tarkasti, että Matti Lius Nurmijärven kylästä joutui 1888 ”linjarikärrien” salakuljetuksesta puoleksi vuodeksi tyrmään. Kyseinen rajoitus purettiin kuitenkin 1890. Vuonna 1898 vietiin Venäjälle Valkjärven nimismiehen tietojen mukaan, hän kun antoi Venäjän tullia varten todistukset käsityöntuotteista, 4 885 rekeä ja 1 013 kärrit, 1906 taas 3 063 rekeä ja 528 kärrit.⁷⁰

.....

67 Kuoppamäki 1908 s. 63, 186–187; Penttinen 1937 s. 25; Tied. 1990 Arvi Nirkkonen.

68 Kpt 1913, 10:VIII.

69 Nimen muoto Railimolta.

70 Tied. 1905; Virrankoski 1963 s. 329–334; Kuoppamäki 1908 s. 48–52; Railimo

Kärrien vienti Venäjälle lisääntyi siis suuresti 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, mutta 1900-luvun alkuvuosina kaikki ajokalu- lujen myynti sinne väheni. Lauri Mäkiselle mainittiin syyksi Japa- nin-sota ja Suomessa maksetut paremmat hinnat, joiden takia ajoneu- vojen vientiä Pietariin ei ollut kovin yritettykään elvyttää. Tuomas Sipponen totesi 1905 ajokalu- jen menekin heikentyneen edellisvuosi- na, millä hän lienee tarkoittanut Venäjän markkinoita.⁷¹

Pietarissa Valkjärven ajoneuvoja myytiin aluksi karjalaisten Kon- noilatsiksi tai Konnoirintkaksi kutsumalla torilla (Konnyi rynok, 'he- vostori'), joka oli Terijoen tien päässä kaupungin luoteisreunalla. Myöhemminkin ajokaluja vietiin paljon sinne ja käytiin torikauppaa kukin kykynsä mukaan venettä solkaten. Sangen varhain ryhdyttiin rekiä ja kärrejä myymään myös pietarilaisille välittäjille eli "paris- niekoille", joista valkjärveläisten suosiossa olivat ennen kaikkea Luka Kuganov ja sittemmin hänen poikansa Ivan Kuganov eli "Luka Vana". He ostivat myös raudoittamattomia ajoneuvoja ja myivät tarveainei- ta. Ivan Kuganov piti kovasti valkjärveläisistä, vietti kesälomia hei- dän pitäjässään ja avusti arvostamaansa kärrimestari Juho Ratasta hänen ollessaan pitkään sokeana.

Ajokalu- jen välittäjiä oli Pietarissa lukuisia, ja kysynnän ollessa parhaimmillaan heitä tuli 10–20 kilometrin päähän kaupungista valk- järveläisiä vastaan saadakseen parhaat ajoneuvot myytäväkseen. Kai- kein taitavimpien ja tarkimpien tekijöiden ajokalut oli tosin tilattu etukäteen. Kaupan on kerrottu käyneen Pietarissa yleensä mainiosti, torillakin ostajat saattoivat arpoa viimeiset kärrit riidelttyään niistä aikansa. Joskus valkjärveläiset lähtivät sentään tiehensä hintojen pu- dottua liiaksi ja myivät viimeiset ajokalut Suomen puolella, Terijo- ella tai Kivennavalla.

Muistoihin on tosin voinut kertyä hieman kultausta ajan kulues- sa. Mäkiselle näet kerrottiin 1906, että ajokaluja jäi joskus myymät- tä Pietarin torilla, jolloin loput jouduttiin myymään parisniekoille tosi halvalla. Todettakoon, että ajokaluja vietiin Pietariin jatkuvasti eikä ainoastaan erityisinä markkina-aikoina. Erikoisen hyvä myyntikausi oli laskiaisen aika, jolloin venäläiset tarvitsivat rekiä "maaslitsan" (ven. maslenitsa) ajoon. Valkjärveläiset saattoivat saada laskiaisvii- kolla kaupaksi jopa 400 rekeä.⁷²

.....

1933 s. 85–86; Karste-Liikkanen 1968 s. 212.

71 Tied. 1905; Kuoppamäki 1908 s. 48–53.

72 Kuoppamäki 1908 s. 49; Railimo 1933 s. 83–86; Penttinen 1937 s. 24–25; Karste- Liikkanen 1968 s. 50–53, 212. Railimon ajokalu- jen myyntipaikkana mainitseman "Nevskoin torin" täytynee olla sama kuin Konnyi rynok, joka sijaitti lähellä Nevan pohjoisinta suuhaaraa.

Kotimaassa tuli Viipurista varhain tärkeä myyntipaikka: jo 1855 oli syysmarkkinoilla Punaisenlähteentorilla suurehko määrä nelipyöräisiä Valkjärven kärkejä, ja 1860 niitä kerrottiin olleen siellä paljon ”niinkuin tavallisesti”, samoin taas 1868. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin Valkjärveltä, että ajokaluja vietiin paitsi Pietariin myös Viipuriin ja naapuripitäjiin, ja Antreassa ja Jääskessä asti kerrottiin kиеsit ostettavan valkjärveläisiltä.⁷³

Näiden luotettavien tietojen rinnalla Tuomas Sipposen 1905 esittämä väite, että ajokaluja oli myyty vasta edellisinä vuosina ”laajemmalle” Suomeen, on pahoin epätarkka. Myös Eero Railimon keräämä muistitieto väheksyy ajokalujen kotimaisen myynnin ikää ja merkitystä; todellisuudessa se oli jo 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä hyvin huomattavaa. Pietari lienee silti ollut vuosisadan loppuun saakka Valkjärven ajokalujen tärkein myyntipaikka. Sen liiallinen korostuminen muistitiedossa johtunee siitä, että matkat keisarikunnan pääkaupunkiin kiehtoivat mielikuvitusta enemmän kuin markkinareissut Viipuriin.⁷⁴

Valkjärven ajokalujen kotimaisesta myynnistä ja levikistä on 1800-luvulta niukasti tietoja, mutta ilmeisesti Viipurin markkinat olivat aina keskeisessä asemassa. Mäkinen kertoi kuitenkin 1906 parhaiden ajokalumestarien tekevän paljon tilaustyötä, ja sitä on varmasti tehty jo 1800-luvullakin. Tilauksia saatiin muun muassa markkinoilla.

Pietarin-kaupan heikennyttyä yritettiin 1900-luvun puolella laajentaa kotimaista myyntialuetta, ja ilmeisesti juuri tämän takia jotkut Valkjärven miehet ryhtyivät ajokalujen välittäjiksi. Vuodelta 1901 on säilynyt ilmoitus, jonka mukaan niitä välittivät ”Veljekset Lius” Valkjärveltä, luultavasti kärrimestarit Tahvo ja Mikko Lius Nurmijärven kylästä. Kun Tuomas Sipponen kertoi 1905, että Valkjärven ajokaluja tehtiin tilauksesta jonkin verran muihinkin lääneihin kuin Viipurin, tämä liittyi ehkä juuri Liuksen veljesten puuhiin. Pari vuotta myöhemmin myös nurmijärveläisen kärrimestarin Matti Koirasen pojat lopettivat ajokalujen valmistuksen ja ryhtyivät myymään niitä.

Noihin aikoihin valkjärveläiset saivat läänin maanviljelysseuran avulla Viipurin kaupungin järjestämään vuosittain kahdet erityiset ajokalumarkkinat, ja niiden edellä julkaistiin ainakin joskus lehti-ilmoitus Valkjärven kärkeistä. Muutamat etevät kärrimestarit perustivat 1912 Valkjärven kotiteollisuusyhdistyksen, jonka tarkoituksena oli välittää myyntiin kestäviä ja siroja ajokaluja, ja samana vuonna painatettiin kuvitettu hintaluettelo. Molempien viimeksi mainittujen

.....

73 Virrankoski 1963 s. 335–336; Ilmarinen 9.10.1868; Tied. 1887.

74 Tied. 1905; Railimo 1933 s. 86–87.

hankkeiden isä kuuluu olleen kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen. Kotiteollisuusyhdistys nukahti tosin heti alkuunsa, mutta luttelo oli käytössä 1930-luvulle asti.⁷⁵

Viimeistään 1900-luvun ensi vuosikymmenillä Valkjärven ajokalamiehet ulottivat myynnin muihinkin kotimaisiin markkinapaikkoihin kuin Viipuriin, sillä 1923 kerrottiin pitäjän ajokaluja myytävän suuret määrät myös Kurkijoen, Sortavalan ja Joensuun markkinoilla. Muistitieto osoittaa myös Käkisalmen ja Sakkolan Kiviniemen toripäivät valkjärveläisten myyntipaikoiksi, ja joskus käytiin jopa Heinolan markkinoilla. Muuan ilmajokelainen kertoi Valkjärven kiesien lyöneen 1910-luvulla halpuudellaan hänen ajokärrynsä laudalta Rantasalmella, joten niitä myytiin Savoinkin. Lehtitiedon mukaan oli kauniita ja hyvin tehtyjä Valkjärven kärkejä syksyllä 1909 myös Helsingin markkinoilla.

Viipurin markkinat olivat tietysti yhä tärkeimmät: vuoden 1913 joulumarkkinoilla sanotaan olleen jopa sadoittain erilaisia Valkjärven rekiä. Ajokalut vietiin Viipuriin hevosella, kauemmas taas junnalla, kunnes autokuljetus alkoi 1920-luvun lopulla. Näyttää siltä, että Valkjärven ajoneuvot heikensivät vähitellen tuntuvasti ajelukärrien ja kirkkorekien valmistusta eräissä muissa Etelä-Karjalan pitäjissä.⁷⁶

Selvää kokonaiskuvaa Valkjärven ajokalutyön kehityksestä autonomian ajan jälkipuolella on vaikea saada. Mäkiselle kerrottiin sen kasvaneen erikoisesti 1880–92 isojakoa valmisteltaessa, koska peltojen parantaminen ei houkutellut ennen jaon toimeenpanoa. Railimon kertojat arvelivat, että ajokalutyö oli ollut laajimmillaan vuosisadan vaihteessa. Edellä on todettu Venäjälle tapahtuneen myynnin heikentyminen 1900-luvun alussa, mutta sen korvasi osaksi entistä tarmokkaampi myynti kotimaahan, eikä Valkjärven ajokaluteollisuus liene taantunut ainakaan pahoin ennen maailmansotaa.

Venäjän vallankumous ja Suomen itsenäistyminen johtivat 1918 rajan sulkeutumiseen. Yhteyksiä Venäjälle yritettiin avata ylitarkastaja Lauri Kuoppamäen avulla 1923, ja vielä 1931 valkjärveläiset anoivat, että valtiovalta koettaisi saada ajoneuvojen viennin Leningradiin elvytetyksi, mutta tuloksia ei syntynyt.⁷⁷ Kotimaiset ajokalamarkkinat olivat sen sijaan Eero Railimon mukaan heti vapausso-

.....

75 Tied. 1905; Helsingius 1901 (ilmoitus kirjan lopussa); Kuoppamäki 1908 s. 48; Kuoppamäki 1913 s. 306; Railimo 1933 s. 86–91; Eero Railimon antamia tietoja.

76 Hbl 2.10.1909; Karjalan Lehti 10.12.1913; Suomenmaa V (1923) s. 277; Virrankoski 1981 s. 77; Tied. 1990 Arvi Nirkkonen; Eero Railimon antamia tietoja.

77 Kuoppamäki 1908 s. 44–45; Railimo 1933 s. 20–21, 92; Valkjärvi 1953 s. 352.

dan jälkeen kohtalaisen hyvät, ja vielä 1923 keuhuttiin Valkjärven rekiä ja kärrien vilkasta valmistamista ja hyvää menekkiä.

Kirjoittaessaan tutkielmansa 1933 Railimo sen sijaan kertoi ajokaluja myynnin huonontuneen nopeasti viime vuosina ja katsoi sen johtuneen maatalouden merkityksen kasvusta, autoliikenteestä ja lopulta pula-ajastakin. Moni ajokaluja tekijä oli keskittynyt maatalouteen, ja vain ”muutamat vanhat kärrimestarit ... jatkavat työtään rakentaen silloin tällöin kärrin ja reen ja lähtevät sitten Suomen markkinoille sitä myymään”. Ajokalutyön romahdus näyttää siis olleen osapuulle samanaikainen kuin Tuuloksessa ja yhtä pahakin.⁷⁸

Pulavuosien jälkeenkin ajokaluja tehtiin Valkjärvellä hyvin vähän. Kiesien tekeminen ei tahtonut kannattaa, kun tarveaineet olivat kalliita ja huolellinen työ olisi edellyttänyt yli tuhannen markan hintaa. Arvi Nirkkonen katsoi ajokalutyön laman johtuneen autojen lisääntymisestä ja myös siitä, että nuorehkot ihmiset käyttivät yhä enemmän polkupyörää. Nirkkonen auttoi isäänsä kiesien ja rekiä teossa, mutta isä vähensi ajokalutyötä vuosi vuodelta maatalouden viedessä yhä enemmän aikaa. Joissakin Nirkkolan taloissa tehtiin kyllä ajoneuvoja talvisotaan asti. Vuoden 1938 kotiteollisuustiedustelun vastauksessa lueteltiin Valkjärveltä vielä kymmenen ajokalumestaria monen nimen edustaessa kiesejä ja rekiä kauan tehneitä sukuja: Ryyppö, Koironen, Äikäs ja Kaipainen.⁷⁹

Valkjärven ajokalutyön kokonaistuotanto oli Lauri Mäkisen arvioiden mukaan 1906 arvoltaan 335 000 markkaa, mistä tekijöiden puhtaaksi tuloksi jäi 190 000 mk. Kyseisenä vuonna sekä menekki että hinnat olivat tosin poikkeuksellisen hyvät. Kylistä oli Nurmijärvi tuotannon arvonn mukaan verrattomasti merkittävin, toisena Vaalimo. Mäkisen arvioiden luotettavuudesta ei ole kuitenkaan takeita, kun hän piti itsekin tilastojaan luonnosmaisina eikä perustellut arvioitaan.⁸⁰

Tehtyjen ajokaluja luvusta saa vuoden 1898 Venäjän-viennistä (ks. s. 300) vähimmäismäärät: noin 5 000 rekeä ja 1 000 kärrit, mutta kotimaan myynnistä ei ole tietoja. Hyvin varovainen arvio on 500 rekeä ja yhtä monet kärrit, mikä merkitsee jo suurempaa kokonaistuotantoa kuin Tuuloksessa sikäläisen ajokalutyön loistoaikoina. Vertailu ontuu kuitenkin siitä syystä, että valkjärveläiset myivät paljon halpoja työajokaluja, ja Tuuloksessa sellaisten merkitys oli aivan vähäinen. Joka tapauksessa Valkjärvi oli Tuuloksen ohella toinen Suo-

78 Suomenmaa V (1923) s. 277; Railimo 1933 s. 21–22, 91–92.

79 Penttinen 1937 s. 26; Tied. 1938 ja 1990 Arvi Nirkkonen; Eero Railimon antamia tietoja.

80 Kuoppamäki 1908 s. 65, 186–187.

men tärkeimmistä ajokaluteollisuuden keskuksista, ja tämän elinkei-
non taloudellinen merkitys oli monissa kylissä hyvin suuri 1840-lu-
vulta 1920-luvun jälkipuolelle saakka.

Valkjärven itäisessä naapuripitäjässä Sakkolassa tehtiin autonomian
ajan lopulla melkoisesti ajokaluja. Tietoja on vasta vuodesta 1887
lähtien, mutta silloin kerrottiin, että kaksipyöräisiä ”liniaalikärryjä”
ja rattaanpyöriä myytiin omaan pitäjään ja kärrejä sekä ajelu- ja työ-
rekiä myös Pietariin. Naapuripitäjistä samana vuonna saadut tiedot
täydentävät kuvaa: Pyhäjärvelle ostettiin ajoneuvoja Sakkolasta, sa-
moin Rautuun ainakin työrekiä. Muutama sakkolalainen ajokalujen-
tekijä esiintyy myös 1913 kerätyssä käsityötilastossa. Lauri Mäkinen
mainitsi 1906 saamiensa tietojen nojalla, että Sakkolassa tehtiin pal-
jon kaksipyöräisiä kiesejä, jotka muistuttivat tuntuvasti valkjärveläisiä
paitsi että Sakkolan kieseissä oli usein vielä pienemmät pyörät.⁸¹

Autonomian loppujaksoa valaisevat myös vähän myöhemmin kir-
jatut tiedot. Työrekiä oli tehty muistitiedon mukaan Venäjällekin vie-
täväksi erikoisesti Suvannon pohjoispuolen kylissä, joilla oli hyviä
koivumetsiä: Tikansaarella, Kottilassa, Haparaisissa, Purpuassa ja
Vilakkalassa. Suomenmaa-teoksessa kerrottiin 1923, että Petäjärven
kylässä tehtiin ajelukärrejä ja rekiä, Vilakkalassa kärrinpyöriä.⁸²

Vielä 1930-luvulla Sakkolassa tehtiin ajokaluja myytäväksi. Niinpä
Edvard Raaska ja Hioppi (Job) Nirkkonen tekivät Petäjärvellä kär-
rinpyöriä, Matti Nuora Valkjärven-mallisia kiesejä ja rekiä ja Mik-
ko Kurikka vaatelaitaisia rekiä, jotka hän maalasi öljymaalilla ”kir-
javiksi”. Haitermaan kylässä Valkjärveltä muuttanut talollinen Tah-
vo Holttinen (s. 1879) ja hänen kaksi poikaansa tekivät kiesejä ja kirk-
korekiä talvisotaan asti ja Tahvon tyttäret varustivat kiesien sel-
känöjan ja istuimen nahkapehmustein. Holttiset myivät ajoneuvoja
laajalle: he olivat 1938 muun muassa Jyväskylän markkinoilla kie-
sejä kauppaamassa.⁸³

Itä-Kannaksen ajokaluseutuun kuului myös Räisälä, josta myytiin
autonomian ajalla pitkän aikaa ajoneuvoja ja kärrinpyöriä. Jo 1857
kruunuvouti kertoi Räisälästä myytävän vähän rekiä ja kärrejä, ja
1887 ilmoitettiin, että pitäjistä vietiin kärrinpyöriä naapuripitäjiin ja
työrekiä Venäjällekin. Lähipitäjistä annettiin lisätietoja: Räisälän ajo-
neuvoja ostettiin Pyhäjärvelle ja siellä tehtyjä työrekiä Rautuun saak-
ka. Myös vuoden 1913 käsityötilaston aineistossa mainitaan Räisä-

.....

81 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 43, Kpt 1913, 10:VIII.

82 Suomenmaa V (1923) s. 291; Kaasalainen 1951 s. 305.

83 Paukku 1983 s. 92; Tied. 1990 Saima Airaksinen, Viljo Purontaa.

lästä pari ajokalujen tekijää. Tämän pitäjän kauan jatkunut ja ympäristössäkkin tunnettu ajokalutyö ei ole voinut olla aivan vähäistä, mutta lähempiä tietoja siitä puuttuu.⁸⁴

Kuten näkyy Etelä-Karjalassa tehtiin ajokaluja tässä käsiteltynä aikana myytäväksi sängen monessa pitäjässä, joissakin tapauksissa hyvin runsaasti. Melkein ihmetyttää, minne ne kaikki saatiin kaupaksi. Pietarissa ja muualla Venäjän lähiosissa oli kyllä etenkin työajoneuvoilla pitkät ajat erinomainen kysyntä, mutta autonomian ajan lopulla ajoneuvojen menekin on täytyntä olla hyvä Kaakkois-Suomessakin. Tämä näyttää yllättävältä, varsinkin kun Helsingin-Pietarin radan valmistuminen 1870 vähensi suuresti Suomen ja Venäjän välistä rahdinajoa.

Toisaalta rautatiet lisäsivät maantieliikennettä siellä, mihin ne eivät ulottuneet, ja vielä 1920-luvulla se hoidettiin suureksi osaksi hevospelein. Autonomian ajalla Kannakselta käytiin myös yleisesti ajotöissä Venäjän puolella, ja lounaisissa pitäjissä moni mies palveli ajurina runsaslukuisia venäläisiä kesäasukkaita. Korkeasepäisen itäsuomalaisen työreen jalasten painaminen oli myös vaativaa työtä, johon ei ehkä viitsitty niinkään vain ruveta, jos läheltä oli halvalla saatavissa valmiita rekiä. Tämä seikka selittänee varsin pitkälle työreikin hyvän menekin Kaakkois-Suomessa.⁸⁵

Laatokan-Karjalassa tehtiin Kurkijoella jonkin verran ajoneuvoja myytäväksi, mistä on ylimalkainen maininta vuodelta 1887 ja hajatietoja vielä 1930-luvulta, jolloin kurkijokelaisia rekiä ja kärkejä kerrotaan kysytyin naapuripitäjienkin markkinoilla. Silloiset mestarit ovat kyllä voineet olla ammattikäsiöläisiä, eikä tuotanto näytä olleen kovin runsasta. Malliltaan Kurkijoen ajokalut olivat 1930-luvulla valkjärveläisiä.⁸⁶

Merkittävä ajokaluteollisuus virisi Parikkalassa 1800-luvun jälkipuolella, tiettävästi vuoden 1860 tienoilta alkaen. Sitä aloitettiin vähitellen, mutta 1887 mainittiin jo kotiteollisuuskyselyn vastauksessa talollisten tekemät kaksipyöräiset ”Karjalan kärret”, ja lehtikirjoituksessa kerrottiin vuotta myöhemmin rekiä ja kärkejä tehtävän ennen kaikkea Kinnarniemen kylässä. Etevin mestari oli talollinen, nikkari ja maalari Heikki Loikkanen, jonka työ oli ollut esikuvana muillekin. Vuoden 1905 kyselyn vastaaja ilmoitti, että ajoneuvoja tehtiin ”suuremmassa määrin” etenkin Kinnarniemen, Rasvaniemen ja Tyr-

84 Virrankoski 1963 s. 329; Tied. 1887; Kpt 1913, 10:VIII.

85 Karste-Liikkanen 1968 s. 87–90.

86 Tied. 1887; Hakulinen 1972 s. 16–17, 140–141, 306.

jän kylissä. Niiden tekijöinä oli sekä talollisia että tilattomia, ja kun ajokaluja sanotaan tehdyn talvisin ja ”joutoaikoina”, kyseessä oli ainakin useimmiten sivuelinkeino.

Kotipitäjässä Parikkalan ajoneuvot menivät hyvin kaupaksi, mutta tilaustyönä niitä tehtiin vain vähän, jonkin verran kumminkin pitäjän isännille. Ajoneuvoja vietiin myös markkinoille lähimpiin kaupunkeihin, joista nimettiin Sortavala. Kun kaukana Hämeessä omakuttiin Tuuloksen kirkkorekeen kaustapuun ja laidan välinen rako ”Parikkalan mallista”, tämän pitäjän ajoneuvoilla täytyi olla melkoisesti mainetta ja menekkiä. Matti Vilskan mukaan Parikkalan ajokaluteollisuus raukeni 1900-luvun puolella siihen, että Valkjärven ajoneuvot alkoivat miellyttää karjalaisia enemmän ja ne syrjäyttivät täällä tehdyt. Tämä 1928 julkaistu ilmoitus perustui tuoreeseen muistitietoon ja on ilmeisen luotettava.⁸⁷

Laatokan-Karjalan kolmas ajokalupitäjä oli Sortavalan maalaiskunta. Ajoneuvojen valmistus oli keskittynyt ennen kaikkea pitäjän lounaisosaan, varsinkin Kuokkaniemen kylään mutta myös naapurikyliin Lavijärvelle, josta on tosin vain myöhäistä muistitietoa. Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kirjoitti, että Sortavalan pitäjistä myytiin vähän ja huonosti tehtyjä ajelurekiä, mutta tämä on pahasti ristiriidassa vähän myöhempien tietojen kanssa. Olikohan juuri vastaajalle onnistuttu myymään erikoisen epäonnistunut reki?

Sortavalasta kotoisin ollut lehtori Oskar Relander kertoi näet 1904, että rekien tekeminen oli jo kauan ollut suosittu elinkeino Kuokkaniemellä, josta niitä vietiin sadoittain myytäväksi lähikaupunkien markkinoille. Ne olivat keveitä ja kauniita, korkeasepäisiä ajelurekiä, joita Relander suorastaan ihaili. Kuokkaniemen ajokalut mainittiin vielä 1923, ja ilmeisesti niitä tehtiin myöhemminkin siellä ja Lavijärvellä. Ajokalutyön muisto näyttää olleen elävä vielä 1950-luvulla, ja erään lavijärveläisen mestarin kerrottiin jatkaneen sotien jälkeenkin ajoneuvojen tekoa siirtolaisena.⁸⁸

Pohjois-Karjalassa olivat Liperin ajoneuvot saaneet suuren maineen jo 1860-luvulle mennessä. Sikäläisen ajokaluteollisuuden alkamisen olen ajoittanut jo varhemmin lähinnä 1830-luvulle. Tätä tukee jossain määrin myös 1905 kirjattu muistitieto, jonka mukaan ajokalujen tekeminen alkoi Mattisenlahden kylässä vuoden 1835 paik-

.....

87 Tied. 1887 ja 1905; Laatokka 14.1.1888; Vilksa 1928 s. 150–151; Lehtonen T 1976–80: 1977 s. 24.

88 Tied. 1887; Relander 1904 s. 40; Suomenmaa V (1923) s. 361; Sortavala 1954 s. 469–470.

keilla. Tämä Liperin koillisosassa, aika lähellä Joensuuta sijaitseva kylä oli kauan ajokalutyön keskuksena, mutta 1850-luvun alkuvuosina sitä harjoitettiin lisäksi ainakin Roukalahdella.⁸⁹

Autonomian ajan lopulle mennessä ajokalujen valmistusalue oli laajentunut, mutta jostakin syystä niiden tekeminen oli jäänyt Mattisenlahdella vähiin. Kylän ajokaluteollisuus mainittiin vielä vuoden 1887 kyselyn vastauksessa varauksitta, mutta 1905 liperiläinen vastaaja kertoi, että ajoneuvojen tekeminen oli Mattisenlahdella ”melkein kokonaan lakannut”. Jotkut muut lähteet antavat asiasta toisen, harhaanjohtavan kuvan sen vuoksi, että Liperin kärrejä nimitettiin yleisesti ”mattisenlahtelaisiksi” siitä riippumatta, millä kylällä ne oli tehty.

Liperin myöhempää ajokaluteollisuutta valaisee huomattavasti Martti Puhakan keräämä muistitieto. Tärkein ajokalukylä oli 1900-luvun alussa Vaivio, varsin lähellä Joensuuta sek in, mutta ajoneuvoja tehtiin myös Roukalahdella sekä Liperin kirkon seudulla ja toki vähän Mattisenlahdellakin. Milloin ajokalujen tekeminen myyntiä varten oli alkanut Vaiviossa, ei käy lähteistä selville. Vuonna 1887 niiden valmistus oli siellä täydessä käynnissä, mutta se on voinut alkaa koko joukon aikaisemmin. Tietävästi tämä työ lisääntyi kuitenkin Vaiviossa tuntuvasti 1800-luvun lopulta lähtien, ja muistitiedon mukaan se oli siellä laajimmillaan vuoden 1910 tienoilla.⁹⁰

Ajokalutyö alkoi Liperissä maamiesten sivuelinkeinona ja säilyi pitkään sellaisena. Vuonna 1887 sanottiin tekijöiden olevan ”melkein yksinomaisesti” talollisia, mutta 1905 kerrottiin, että mukana oli myös tilattomia, tosin vähemmistönä. Ajokaluja tehtiin etupäässä talvisin mutta myös syksyin kevään, siis maatöiden lomassa. Myöhään kirjattun mutta luultavasti luotettavan muistitiedon mukaan olivat varsin monet ajokalumestarit 1900-luvun puolella loisia, kuten Liperissä kutsuttiin mäkitupalaisiakin, ja useilla oli tämä työ pääelinkeinona. Yks in Vaivion Sammakkovaaralla kerrotaan asuneen neljä loista, jotka tekivät kärrejä ammatikseen.⁹¹

Ajokalujen teossa ei noudatettu alkuaikoina useinkaan työnjakoa, kuten 1850-luvun lähteissä nimenomaan sanotaan. Tämä johtui Li-

89 Virrankoski 1963 s. 338; Tied. 1905. Ajokalutyön alkajaksi nimettiin 1905 Mattisenlahden Riihikankaan talon isäntä, seppä Varis, mutta tätä miestä en löytänyt henkikirjasta. Lähteissä puhutaan usein Ruokolahden kylästä, mutta nimen oikea muoto on Roukalahti (Suomenmaa V s. 230).

90 Tied. 1887 ja 1905; Relander 1904 s. 140; Könönen 1904 s. 144; Kotiseutu-uutiset 12.7.1973 (82-vuotiaan vaiviolaisen Uuno Huikurin haastattelu); Puhakka 1977a s. 12.

91 Tied. 1887 ja 1905; Kotiseutu-uutiset 12.7.1973; Puhakka 1977b s. 133.

perissä kuten Valkjärvelläkin siitä, että työ alkoi tyyppillisenä ansio-
kotioteollisuutena. Vaivion kylän myöhemmistä oloista kertoo muis-
titieto, että jotkut ajokalumiehet tekivät koko työn 1900-luvun puo-
lellakin yksin mutta yleensä raudoitus teetettiin erikseen sepällä.
Muuan vaiviolainen erikoistui pyörien tekemiseen, ja ainakin niiden
rummut voitiin sorvauttaa erikoismiehellä. Valmiit ajokalut maalasi
yleensä niiden tekijä, mutta koristeraidat teetettiin tavallisesti erik-
seen taitavalla maalarilla. Liperin kärriä pyörineen maalattiin näet
1900-luvulla enimmäkseen mustiksi mutta koristettiin kapein, kirkas-
värisin ”rannuin”.⁹²

Liperin ajokaluntekijöiden luvun arvioitiin 1905 olevan 70 vaiheil-
la, mutta tähän ei ehkä luettu avustavia perheenjäseniä. Mattisenlah-
della tekivät kärrejä ainakin Karttusen, Kettusen ja Utraisen sukui-
hin kuuluneet miehet. Vaiviossa on Heikki ja Pekka Turusen sekä
loisena asustaneen seppä Juho Pietarisen sanottu olleen vuosisadan
vaihteessa taitavimmat ajokalujen tekijät, ja muita oli ainakin Ero-
sen ja Hirvosen suvuista. Pyöränrumpuja sorvasi täällä Heikki Lavi-
kainen. Vähän myöhempiä Vaivion ajokalumestareita olivat loismie-
het Benjam Turunen ja Paavo Martikainen. Jälkimmäinen oli hyvin
taitava tekijä, joka sai kärreistään palkinnon Tampereen maatalous-
näyttelyssä 1922.⁹³

”Liperiläiskärriä” eli ”Mattisenlahen kärriä” olivat ainakin enim-
mäkseen yksi-istuisia, ja niitä on kiitetty tilaviksi, keveiksi ja ”su-
lavan kaarevalinjaisiksi”. Kärreissä ei ollut lokasuojia. Kirkkorekiä,
omaa paikallista mallia nekin, tehtiin jo varhain Mattisenlahdella,
mutta 1900-luvulla puhuttiin useimmiten ”Vaivion reistä”. Reki-
merkitys oli Liperin ajokalutyön alkuaikoina pieni mutta se lienee
kasvanut 1800-luvun lopulla, jolloin teollisuuden painopiste oli siir-
tynyt Vaivioon.⁹⁴

Liperin ajokaluja tehtiin toisinaan tilauksesta. Markkinoilla niitä
myytiin alkuaikoina pääasiallisesti Sortavalassa, mutta jo 1864 niitä
oli viety myös Savonlinnan talvimarkkinoille. Vuoden 1887 tiedus-
telun vastauksessa sanottiin Sortavalaa edelleen tärkeimmäksi Lipe-
rin kärrien myyntipaikaksi, mutta niitä kuten rekiäkin myytiin myös
Joensuussa, Kuopiossa ja Savonlinnassa. Savo-lehdessä kerrottiin
1886 Liperin kärrejä olleen Kuopion talvimarkkinoilla ”oikein ko-

.....

92 Virrankoski 1963 s. 339; Puhakka 1977b s. 133–135.

93 Kotiseutu-uutiset 12.7.1973; Puhakka 1977a s. 1,4, 11–12. Näyttelyn vuosiluku
on Puhakan tallettamassa muistitiedossa väärä mutta paikka on helpompi muis-
taa, joten se lienee oikea.

94 Virrankoski 1963 s. 338–339; Relander 1904 s. 140; Saari K 1907 s. 52–54;
Puhakka 1977a s. 5, 12; Puhakka 1977b s. 133–135.

solta” myytävänä. Vuoden 1887 vastauksista näkyy, että Liperin ajoneuvoja ostettiin Sortavalan markkinoilta muun muassa Impilahdelle, Joensuusta taas Korpiselkään ja Suojärvelle.

Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja mainitsi Liperin ajokalujen silloisina myyntipaikkoina vain Joensuun ja Sortavalan, ”mutta ennen aikaan vietiin niitä myöskin Savonlinnaan ja Mikkeliin”. Myynti Etelä-Savoon oli siis taantunut pahoin. Myöhäinen muistitieto piti Kuopiota tärkeänä myyntipaikkana, joten ajokaluja vietiin Liperistä sinne ilmeisesti myös 1900-luvulla. Niitä myytiin jonkin verran myös Korpiselän toripäivillä, mutta kaikkein tärkein myyntipaikka oli yhä Sortavala. Liperin ajokalumestarit veivät tuotteensa markkinoille itse, välittäjistä ei ole tietoja, mikä on hieman yllättävää, kun otetaan huomioon myyntialueen laajuus.⁹⁵

Liperistä myytyjen ajokalujen luvusta on heikosti tietoja. Oskar Relander arvioi 1904 väljästi kärrejä myydyin ”satamääriä” vuodessa. Joensuulainen lehtimies Tahvo Könönen sanoi samana vuonna ajokaluja viedyn Joensuusta vuosittain 150–200 kappaletta tarkoittaen kaiketi, että niitä ostettiin tämän verran kaupungin markkinoilta. Kun niitä lienee myyty vähän enemmänkin Sortavalassa ja lisäksi jonkin verran Kuopiossa, kärrien ja kirkkorekien yhteenlaskettu myynti on voinut olla 400–500 kappaletta vuodessa. Jos tekijöitä oli Liperissä 70 tienoille, nämä luvut eivät olisi kovinkaan suuria, varsinkin kun niihin sisältynevät myös Kontiolahdella tehdyt ajokalut. Nähtävästi Relander ei liioitellut puhuessaan satojen ajoneuvojen myynnistä.⁹⁶

Jo 1857 kerrottiin ajokaluja tehdyn myytäväksi myös Kontiolahdella, Pielisensuun kylässä, jonne virike oli tietenkin tullut naapurikylästä Mattisenlahdelta. Vuonna 1887 kerrottiin, että ajokaluja tehtiin paljon nimenomaan Ontolan ja Noljakan kulmilla, jotka olivat Mattisenlahtea lähinnä, ja tähän viitataan myös vuoden 1905 selonteossa puhumalla Liperin-puoleisista rajakylistä. Tekijät olivat pienitulallisia, torppareita ja loisia, jotka rakentelivat ajokaluja noin kahdeksan kuukautta vuodessa ja veivät itse tuotteet etupäässä Sortavalan, Joensuun ja Kuopion markkinoille. Kuva samanlainen kuin Liperin puolella. Vuoden 1905 vastaaja puhui kontiolahtelaisten tuotteista ”Liperin kärryinä ja rekinä”, joten niitä lienee myyty markkinoilla käyttäen hyväksi liperiläisten laajalti tunnettua nimeä.⁹⁷

95 Virrankoski 1963 s. 340; Savo 16.1.1886; Tied. 1887 ja 1905; Puhakka 1977b s. 133.

96 Relander 1904 s. 140; Könönen 1904 s. 144.

97 Virrankoski 1963 s. 341; Tied. 1887 ja 1905. Vuoden 1887 vastauksessa puuhataan ”Valjakan” kylästä, mutta Noljakkaa tällä on varmaan tarkoitettu.

Maailmansotien väliseltä ajalta ei Liperin ja Kontiolahden ajokalu- lutyöstä ole muuta samanaikaista tietoa kuin Suomenmaa-teoksen maininta vuodelta 1927: kärkejä ja rekiä myytiin edelleen molemmista pitäjistä. Muistitiedon mukaan autoliikenne alkoi kuitenkin vähentää ajelukärrien kysyntää pahoin jo 1920-luvulla. Kirkkoreen malli muuttui Liperissä joskus 1900-luvun puolella. Vanhan kotoisen mallin sijasta ryhdyttiin tekemään ”pielaveteläisiä” rekiä ja käyttämään niiden korin laitoihin vaneria. Olisiko uusi, työtä jouduttava raaka-aine sopinut paremmin tämänmallisiin rekiin?

Vaiviossa tehtiin maailmansotien välisenä aikana myytäväksi myös tukkirekiä ja tavallisia työrekiä, joiden myynnistä ei ole mainintoja autonomian ajalta. Pahoin heikentyneenä Vaivion ajokaluteollisuus jatkui vielä toisen maailmansodan jälkeenkin: kärkejä tehtiin 1960-luvun alkuun, työrekiä ja jokin kirkkoreki vielä 1970-luvulla.⁹⁸

Pohjois-Karjalan kuuluisimpia ajokalumestareita oli nainen kaukaa maakunnan pohjoislaidalta, Nurmeksen Karhunpään kylästä, joka oli vuodesta 1908 Valtimon pitäjää. Kutusalmen talon tytär Marjetta Kortelainen (1865–1937) opetteli Suomen tiettävästi ainoaksi naispuoliseksi ajokalujen tekijäksi. Naisia oli toki muuallakin maalaamassa ja nahoittamassa ajoneuvoja, mutta Kutusalmen tyttö teki kärrit ja reet alusta loppuun: nikkaroi puuosat, raudoitti ja maalasi. Eivätkä tuotteet olleet yksinkertaisia tai jotenkuten välttäviä tekeleitä vaan vaativimmillaan ”Turun nappulakärryjä” sekä lujaa ja viimeisteltyä työtä.

Marjetta Kortelainen teki Karjalattaessa 1890 julkaistun kirjoituksen mukaan ensimmäiset turunkärrinsä vuoden 1882 vaiheilla ollessaan vasta seitsentoistavuotias. Mallin hän kuuluu ottaneen rikkaan kauppiaan kärreistä. Kertomus voi tuntua legendalta, mutta hyvin nuorena Marjetta oli joka tapauksessa käsityönsä aloittanut, koska vuoden 1887 tiedustelun vastaaja mainitsi hänet eteväksi turunkärrien tekijäksi. Lehdessä kerrottiin 1890 Marjetan töiden auttaneen suuresti kotiväen toimeentuloa. Jo siihen mennessä hän oli alkanut tehdä myös huonekaluja. Vuonna 1903 hänet mainittiin Nurmeksen ainoana ajokalumestarina.

Isän kuoltua 1891 Marjetta asui äitinsä kanssa Karhunpäässä vuoteen 1908, jolloin hän muutti Nurmeksen emäpitäjänsä asuakseen palsatitilallisena Savikylässä. Nurmeksen rippikirjan mukaan tämä mer-

.....
98 Suomenmaa V (1927) s. 232, 247 (tiedot Liperin ajokaluista ovat Relanderin kirjasta vuodelta 1904); Kotiseutu-uutiset 12.7.1973; Puhakka 1977a passim; Puhakka 1977b s. 135.

killinen nainen oli ”nikkari, etevä kärrien, rekien ja suksien tekijä. Kutsutaan kansan kesken ’Nikkari Marjetta’ ”. Marjetta Kortelainen lienee ollut 1890-luvulta lähtien ammattikäsitöläinen mutta hän aloitti uransa kotiteollisuuden harjoittajana talonpojan pirtissä. Vastustamaton innostus veti hänet miesten yksinoikeutena pidetylle alalle joko vain kotona opitun taidon varassa tai kylän käsityöläisten neuvoessa kätevää ja riskiä tyttöä ensin huvittuneina, sitten ihmetellen.

Nikkari-Marjetan tuntenut kertoja muisti hänen olleen hyvin kookas ja roteva nainen, joka jutteli ”mukavasti”. Naimisiin hän ei mennyt. Ehkäpä puuseppä ja kärrimestari tuntui hieman oudolta perheenemännäksi. Muuten karjalaiset näyttävät nielleen mahdolliset ennakkoluulonsa ja suhtautuneen Nikkari-Marjettaan kunnioittavasti, jopa ihailleen.⁹⁹

Pohjanmaa

312

Etelä-Pohjanmaalla alkoi ajokalujen valmistus laajentua Närpiössä ja sen silloisessa kappelissa Ylimarkussa (Övermark) viimeistään 1840-luvulla. Otaksuttavasti se alkoi emäpitäjässä mutta levisi samantien Ylimarkkuun, jonka asutus liittyy kiinteästi Närpiöön. Tällä seudulla tehtiin kirkkorekiä sekä ajelukärriä markkinoille vietäväksi Vaasaan asti ja myös tilauksesta. Viimeistään 1860-luvulla ”Närpiön kääsit” olivat jousitettuja turunkärriä (”åbokärror”), jotka lienevät levinneet juuri Närpiön kautta Pohjanmaalle. Ilmajoella elänyt perimätieto, jonka mukaan turunkärriä oli tehty ”Närpöös ennen kun täällä”, vaikuttaa luotettavalta.¹

Närpiön ajokaluista on seuraavilta vuosikymmeniltä monia tietoja, niinpä ne mainittiin 1875 ja 1882 Vaasan markkinauutisissa Ilmajoelta ja Kurikasta tuotujen rinnalla. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaaja kertoi sen sijaan hyvin vaatimattomasti, että Närpiössä ja Ylimarkussa tehtiin ”jagtkärror” eli kevyitä ajelukärriä mutta hyvin vähän ja vain ”af enkom dertill kunnige slöjdare”. Tämä näyttää viittaavan lähinnä harvalukuisiin ammattimiehiin. Sulvasta ilmoitettiin kyllä vielä 1887, että sinne ostettiin Vaasan torilta Närpiössä tehtyjä rekiä ja turunkärriä.

.....
99 Tied. 1887 ja 1903; Karjalatar 4.3.1890; Kuopion läänin henkikirja 1890, VA; Nurmeksens rippikirja 1900-37, Nurmeksens KA; TY kans. Käsityöläisten muistelmia, Elin Karjalainen. Marjetta-nimen toisintona on henkikirjassa Reetta, joten kyseessä ovat Margareeta-nimen paikalliset muodot.

1 Virrankoski 1963 s. 341-342 ja 1981 s. 18.

Närpiön emäpitäjän ajokaluista ei ole tämän myöhempiä tietoja. Ylimarkussa kerrottiin 1903 yhdeksän miehen tekevän ajoneuvoja kaupaksi, mutta vuoden 1905 tiedustelun vastaaja totesi tämän työn olevan loppumassa. Ajokaluja oli tehty Ylimarkussa kauan, mutta osa 1903 mainituista tekijöistä oli muuttanut Amerikkaan ja kotiin jääneet olivat vanhoja itsellisiä, jotka eivät juuri jaksaneet tehdä käsityötä. Ylimarkun ajokaluntekijät olivat ainakin loppuvaiheessa selvästi tilatonta väkeä. Närpiön seudun ajokaluteollisuuden luonne jää niukkasanaisten lähteiden varassa hieman hämäräksi, mutta sen on täytynyt olla 1850-luvulta 1870-luvulle kohtalaisen laajaa ja laadukasta.²

Ajokalutyö kuihtui Närpiön seudulla 1800-luvun lopulla, ja 1900-luvun puolella sitä oli hyvin vähän jäljellä. Kurikan ja Ilmajoen ajokaluja myytiin vuosisadan alussa myös ruotsalaisen Pohjanmaan eteläosaan, eikä kilpailusta paikallisten mestarien kanssa ole kerrottu. Ylimarkkulainen asiantuntija oli luultavasti oikeassa pitäessään Amerikan-siirtolaisuutta pääsyyinä ajokalutyön loppumiseen. Siirtolaisuus alkoi Närpiön seudulla varhain ja kehittyi suureksi, ja tilattomaan väestöön kuuluvien kätevien miesten voi arvata tempautuneen erikoisen helposti mukaan. Oma vaikutuksensa oli ehkä myös Kurikan ja Ilmajoen ajokalutyön nousulla, tarjonnan kasvu saattoi alentaa hintoja.³

313

Vuonna 1873 kerrottiin ajokaluja tehtävän myytäväksi myös Petolahden (Petalax) pitäjässä, ja vuoden 1887 tiedustelun vastauksen mukaan sieltä vietiin turunkärryjä Vaasan markkinoille ja myytiin ympäristön pitäjiin. Myöhempiä tietoja Petolahden ajokaluteollisuudesta ei ole, joten sen harjoittajia lienee ollut vähän. Se ei ole silti ollut välttämättä niin lyhytaikaista kuin tietojen vähyydestä voisi päätellä.⁴

Myös Maalahden kotiteollisuuspitäjään, Övermalaxin kylään syntyi 1800-luvun lopulla ajokaluteollisuutta, josta kuvernööri mainitsi kertomuksessaan lyhyesti jo 1880. Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja kertoi, että Vaasan seudun rahvasta oli parikymmentä vuotta aikaisemmin kielletty sakon uhalla tuomasta kuormia kaupunkiin kakkulareella (skakelrede). Sen vuoksi talonpoikien täytyi ottaa tämän perinteellisen länsisuomalaisen työreen sijasta käytäntöön korkeasepäinen reki (kroksläde) erilaisine aisoineen. Tätä itä- ja pohjoissuoma-

.....

2 Vbl 19.1.1876; Vaasan Lehti 26.1.1882; Tied. 1887, 1903 ja 1905.

3 Tied. 1905; Paulaharju S 1943 s. 230–231; Virrankoski 1981 s. 73–76; Kero 1974 s. 18–19, 51, 227.

4 Komitea 1873 s. 8; Tied. 1887.

laista rekimallia käytettiin vanhastaan niinkin lähellä kuin Keski-Pohjanmaalla. Sama määräys johti myös pariinen käyttöön ottamiseen.

Määräyksen antoi epäilemättä Vaasan lääninhallitus, ja tarkoituksena oli ehkä parantaa rekimallia hevosten säästämiseksi. Vuoden 1905 tietojen mukaan määräystä toteltiin ainakin Maalahdella, ja siitä sai alkunsa työrekien valmistus myyntiä varten. Käsityöneuvoja Erik Kamis ajoitti 1915 sen alkamisen vuoden 1890 tienoille. Rekiä tehtiin etupäässä talvisin, ilmeisesti siis sivuelinkeinona, ja tekijöiden luku arvioitiin vuoden 1903 kyselyn vastauksessa 15 mieheksi, josten kovin laajasta kotiteollisuudesta ei ollut kysymys.

Kuten näkyy, ajoitukset ovat hieman ristiriitaisia, ja Maalahden rekiteollisuus näyttää pikemminkin kasvaneen entisestään uuden mallin takia kuin alkaneen tyhjästä. Erikoistunut reenvalmistus lisääntyi varmaan siitä syystä, että korkeakaariset jalakset eivät olleet helppoja tehdä. Maalahdella aikaisemmin kukoistanut kimpiastioiden valmistus oli lisäksi kuihtumassa, ja Kamisin mukaan juuri rekiteollisuus korvasi sen Övermalaxissa. Vuotta 1915 myöhempiä tietoja rekien kaupallisesta valmistuksesta Maalahdella ei ole kuitenkaan löytynyt.⁵

314

Suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla oli Jurva jonkinmoinen ajokalupitäjä, jossa kerrottiin jo 1873 tehtävän kärrynpyöriä myytäväksi. Vuonna 1887 pyöriä ja rekiä sanottiin viedyn Vaasan markkinoille ja myydyn lähipitäjiin; Jurvassa kuuluu olleen pari etevää pyöräntekijää. Vielä 1920- ja 1930-luvulla ainakin kolme Tainuskylän miestä teki työrekiä ja vei niitä Isoonkyröön asti. Ajokalujen tekeminen oli Jurvassa kuitenkin aivan vähäistä verrattuna huonekaluteollisuuteen.⁶ Idempänä oli Alavudella pari etevää ajokalujen tekijää, mutta he olivat ammattilaisia; kuuluisalla Vihtori Pukkilalla oli vuosisadan vaihteesta lähtien verstaas palkkamiehineen.⁷

Hyvin huomattava ajokaluteollisuus virisi 1800-luvulla muutamissa Ilmajoen ja Kurikan kylissä. Tärkeimmät niistä ovat toistensa naapureina pitäjien läntisillä ”larvamailla”, Kyrönjoen varren vanhojen kylien takametsissä, ja ajokalujen valmistus oli niissä historialtaan ja luonteeltaan sangen yhtenäistä. Näistä syistä on parasta käsitellä tämän seudun ajokalutyötä yhtenä kokonaisuutena: Kurikan ja Ilmajoen ajokaluteollisuutena.

.....
5 Tied. 1903 ja 1905; Smeds s. 385; Kamis 1915 s. 135; Kansankulttuuri 1976 s. 141.

6 Komitea 1873 s. 8; Tied. 1887; mst. Eeva ja Ilmari Tuominen.

7 Ilkka 18.1.1927; Kojonen 1963 s. 613; Rantoja 1965a s. 605.

Kurikan osalta on melko hyvänä lähteenä Lauri Mäkisen (Kuoppamäki) 1906 tekemä tutkimus. Mäkistä kiinnosti kuitenkin eniten ajokalumestarien osuustoiminta, ja tämän vuoksi sekä ajan puutteessa hän perehtyi ajokalukylien olosuhteisiin kovin pinnallisesti. Kurikkalainen Samuli Paulaharju, ajokalumestarin poika Kampinkylästä, kuvasi kotipitäjänsä ajokalutyötä teoksessa ”Rintakylä ja larvamaita” (1943) nojautuen suureksi osaksi oman sukunsa muistitietoon. Paulaharjulla on pikemminkin kuvailevan taiteilijan kuin kysymyksiä tekevän tutkijan ote, mutta hänen tiedoillaan on silti arvoa.

Ilmajoen ajokaluteollisuudesta tämän kirjoittaja keräsi Etelä-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutututkimuksella 1951 muistitietoa, jota oli saatavissa runsaasti, kun monia eteviä mestareita ja heidän poikiaan oli vielä elossa. Kirjoitin aiheesta jo samana kesänä laajan tutkielman, mutta se julkaistiin vasta 1981 kirjallisista lähteistä saaduin tiedoin täydennettynä. Keräämäni muistitieto ulottui vahvana 1900-luvun alkuun ja suvussa kulkeneena perimätietona kauemminkin, mutta se ei ole tietenkään kaikessa täsmällistä eikä salli varsinaisia tilastollisia selvityksiä.⁸

Erikoistuminen ajokaluteollisuuteen alkoi Ilmajoella kuuluisien Könnin seppien verstaissa. He olivat saaneet jo vuoteen 1823 mennessä mainetta muun ohessa etevinä vaunujen ja kääsien tekijöinä, ja niiden tekeminen jatkui ainakin 1850-luvulle saakka, mutta viimeistään seuraavalla vuosikymmenellä se raukeni kuten Könnien muukin teollisuus. Ilmajoen alapäässä asuneet Könnit olivat ammattikäsitöläisiä ja myöhemmin tehtailijoita, ja kun heillä oli paljon kisailejia, heidän työpajoistaan levisi etenkin metallien käsittelyn taitoa laajalle ympäristöön.⁹

Ajokalutyö jäi Könnien jälkeen elämään läheisellä Seittun ja Ujais-ten kulmalla, jossa heidän oppilaansa tekivät vielä 1800-luvun puolivälin jälkeen vanhan ajan komeita ja raskaita kääsejä. Perinnettä jatkoi ja uudisti sittemmin Iisakki Lehtinen eli Saunamäki (1844–1933) Seittulta. Hän oli innokas ja etevä maanviljelijä, joka kasvatti alkuun torppana viljelemänsä tilan isoksi taloksi, mutta samalla hän teki 1870-luvulta lähtien paljon ajokaluja käyttäen apunaan jonkin veran palkkamiehiä.

.....

8 Kuoppamäki 1908; Paulaharju S 1943; Virrankoski 1981. Dosentti Osmo Rinta-Tassi on lukenut Etelä-Pohjanmaan ajokalutyötä koskevan jakson ja antanut arvokkaita Kurikkaa koskevia lisätietoja sekä osoittanut monia lähteitä.

9 Alanen 1953 s. 376–390; Virrankoski 1963 s. 342.

Iisakki Lehtinen oli monipuolinen taituri, joka teki komeat ajelukärryt alusta loppuun vain pajamies apunaan. Hän teki yksinomaan tilauksesta trilloja, turunkärryjä, ”kasaanilaasia” kirkkorekiä ja muita vaatavia ajoneuvoja, kaunista ja laadukasta työtä, kunnes lopetti vuoden 1900 vaiheilla keskittyäkseen maatalouteen. Ilmajoen alapään ajokalutyö raukeni tähän, ehkä sen vuoksi, että tällä viljavalla seudulla ei ollut suurta sivuelinkeinon tarvetta.¹⁰

Kurikassa alkoi Koiviston kylän Viitalaksi kutsutulla torppariloukolla asunut Sameli Tuohisaari (1784–1830) perimätiedon mukaan ensimmäisenä erikoistua kirkkorekien tekemiseen. Hänen poikansa siirtyivät Kampinkylään, Kurikan kylän ”larvaan”, ja ryhtyivät tekemään rekien lisäksi teräsrousia kääsejä (”keisiä”) ja nelipyöräisiä kuomuvaunuja, kaleeseja. Tietävästi Kurikan ajokalutyö eli 1860-luvulle asti etupäässä Sameli Tuohisaaren poikien: torppari Juha Siltalan (1807–74) ja hänen veljiensä taidon varassa ja oli siis verraten suppeaa. Vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea oli silti jo selvillä Kurikan ajokaluista.¹¹

Ilmajolle syntyi uutta ajokaluteollisuutta ”larvamailla” Nopankylässä, joka oli Kurikan Viitalan naapurikylä. Ajokaluksen tekemisen myytäväksi aloitti siellä 1860-luvun ”köyhinä vuosina” nuori mäkitupalainen Valentin Kuusisto (1847–1932), joka teki reen puuosia ja vei ne Isoonkyröön raudoitettavaksi, kun Nopankylässä ei ollut ajokaluseppää. Tämä Kuusiston pojalta saatu perimätieto lienee oikea, sillä Nopankylässä haastateltujen yksimielinen käsitys oli, että ajokaluksen tekeminen oli alkanut siellä myöhemmin kuin Kurikassa. Joka tapauksessa vuosilta 1874–76 on jo sekä Kurikasta että Ilmajolta vakuuttavat tiedot laadukkaiden kirkkorekien ja ajelukärryjen tekemisestä.

Samuli Paulaharju arvelee, että hänen isoisänsä Juha Siltala oli saanut esikuvan kääsien tekemiseen Ilmajoen Ujaisissa työskennelleiden Könnin oppilaiden teoksista. Se on mahdollista, mutta Könnien koulukunnan vaikutusta Kurikan ajokalutyön syntyyn ei voitane kuitenkaan osoittaa lähemmin. Toisiin Kurikan kyliin ja Nopankylään taas saatiin heräte aivan ilmeisesti Kampinkylän ajokalutyöstä. Sen varsinainen leviäminen lienee alkanut vasta vuoden 1870 tienoilla, kun Turun kärrymalli (”turkulaaset”) oli tullut tunnetuksi Kurikassa ja Ilmajoella.

Kampinkylän ajokaluteollisuuden kasvaessa ruvettiin ajelukärryjä ja kirkkorekiä tekemään myös Viitalassa, ja samaan aikaan No-

.....

10 Alanen 1953 s. 369; Paulaharju S 1943 s. 220; Virrankoski 1981 s. 13–14.

11 Komitea 1973 s. 8; Saari V 1926; Paulaharju 1943 s. 220, 410

pankylänkin ajokalutyö alkoi nopeasti kasvaa. Edellytykset olivat hyvät, kun näissä kylissä oli vanhastaan taitavia seppiä, jotka olivat takoneet myytäväksi varsinkin kääntöauroja eli ”fälttiä”. Puutakin osattiin larvamailla hyvin käsitellä, Nopalla oli tehty paljon kimpistioita myyntiin. Larvakyläien asumukset olivat etupäässä torppia ja mäkitupia, itsenäisiä taloja oli an harvoja ja nekin pienenhöjä. Vähäiset pelot olivat melko laihaa moreenia ja usein hallanarkoja, karjanhoitokin oli vähäistä. ”Hyvä koto kun leivän mualta hankkii”, kuvasi sattuvasti useimpia larvamaan pieneläjien mökkejä.¹²

Levitessään Kampinkylästä pohjoiseen, Viitalaan ja Nopankylään, ajokalutyö eteni myös etelään päin: Luomainkylän ja Häjynluoman loukoille Miedon kylän larvaan sekä Kurikan kirkon suuntaan Palomäkeen, jopa rintapitäjällekin Kurikan kylään. Ajokalutyön alue kasvoi siis Kurikassa melko laajaksi. Ilmajoen ylipäässä se rajoittui pääasiallisesti Nopalle, vain naapurikylässä Huissilla asui muutamia ajokaluntekijöitä. Kurikan ”kylissä” oli Lauri Mäkisen 1906 laatiman tilaston mukaan seuraava määrä ajokalujen tekijöitä: Viitala 27, Kampinkylä 18, Luomainkylä ja Häjyluoma yhteensä 13, Palomäki 8, Kurikan rintakylä 12 ja Koivisto 1. Kahta viimeksi mainittua lukuun ottamatta kaikki olivat larvamaata, joskaan Palomäki ei ollut kaukana jokivarresta.¹³

Kurikan ”kärrymiehiä”, kuten ajokaluntekijöitä siellä ja Ilmajoelalla nimitettiin, oli vuonna 1906 Mäkisen mukaan kaikkiaan 79. Tähän sisältyivät maalarit ja nahoittajat (”topparit”) mutta eivät avustavat perheenjäsenet eivätkä palkkamiehet. Epäilen Mäkisen laskelmaa muutenkin puutteelliseksi. Oma arvioni Ilmajoen kärrymiehistä 1910-luvun alussa päättyy 90 henkeen, mutta muistitiedon nojalla varovasti tehtynä sekin voi olla liian alhainen. Nopankylässä mainittiin monen miehen osallistuneen ajokalutöihin joskus tai ”vähinsä”, ja varmaan tekijöiden luku vaihteli tuntuvasti kysynnän mukaan.¹⁴ Otaksun 230 henkeä olevan kohtuullinen arvio Kurikan ja Ilmajoen ajokaluntekijöiden kokonaisluvuksi hyvinä vuosina 1900-luvun alussa. Muutamaa naispuolista maalaria lukuun ottamatta he olivat miehiä.

Kurikan ajokalumestareista oli Mäkisen 1906 tekemän tilaston mukaan 12 talollisia, 35 torppareita ja 32 mäkitupalaisia. Talollisten luku näyttää suurelta, koska heitä ei ole voinut olla larvakylissä mon-

12 Uusi Suometar 13.3.1874; Kuoppamäki 1908 s. 68; Paulaharju S 1943 s. 189–190, 220–224; Virrankoski 1981 s. 7–9, 16–18.

13 Kuoppamäki 1908 s. 188–189; Paulaharju S 1943 s. 219–225; Virrankoski 1981 s. 24–35.

14 Virrankoski 1981 s. 20.

takaan, mutta Kurikassahan tehtiin ajokaluja rintapitäjälläkin. Ilma-
joen puolelta ei voida tehdä tarkkaa laskelmaa. Nopalla oli kuitenkin
vain kahdessa talossa isäntiä, jotka tekivät ajokaluja myyntiin.
Muut kärrymiehet olivat tilattomia: torppareita ja luultavasti vielä
useammat mäkitupalaisia. Torpparin ja mäkitupalaisen ero on tuon
ajan lähteissä häilyvä, ja enimmillä Kurikan ja Ilmajoen larvamai-
den mökkiläisillä lienee ollut jonkin verran viljelystä.¹⁵

Joitakin hyvin taitaviksi muistettuja ajokalumiehiä on syytä mai-
nita. Kurikassa monet heistä kuuluivat Juha Siltalan sukuun, ja hän-
nen poikansa Jaakko Paulaharju eli ”Harjun Jaakkoo” (1835–1915)
Kampinkylästä on mainittu pitäjän ensimmäiseksi turunkärryjen te-
kijäksi. Hyvin taitava oli myös hänen veljensä Juha Vätiluoma (1841–
1918) Luomainkylässä. Lisäksi Kaihla (1849–1917) Riitakorvesta,
Viitalankylän liepeiltä oli samoin parhaita kärrymiehiä. Molemmat
viimeksi mainitut olivat lähinnä puuseppiä. Mainittakoon vielä Juha
Peräkamppi (1843–1928) ja Matti Luoma (1844–1923), Kampinky-
lästä hänkin. Nuoremmista kärrymestareista huomattavimpia oli Jaak-
ko Muurimäki (s. 1880), pappilan torpparin poika.

318

Kurikan ajokalusepistä on erikoisen taitavana mainittu Jalasjärvellä
sepän poikana syntynyt torppari Tuomas Frigård (1836–95) Viitalasta.
Pitäjän tunnetuimpia ajokalumaalareita olivat Matti Viitala ja hänen
poikansa Viitalankylästä. Mainittakoon Kurikasta myös naispuolinen
ajokalumaalari, taidon isältään oppinut Maija Granholma, joka oli
1880-luvulla kolmisen vuotta maalaamassa Nopankylässä.¹⁶

Nopankylässä monet taitavat ajokalunikkarit olivat Valentin Kuu-
siston jälkeläisiä. Etevimpiin kuuluivat hänen poikansa Jaakko (1879–
1951) ja Iisakki Kuusisto (1885–1967). ”Kuusiston Iikkoo” oli huo-
lellinen ja monitaitoinen mies, joka pystyi tekemään kärryt alusta lop-
puun, puuosista nahoitukseen. Hyvin taitavia puuseppiä olivat myös
Ludvig (”Viiki”) Tuomela (1894–1944) ja talollinen Jussi Kalajai-
nen (1880–1949), joka raudoitti itse tekemänsä ajokalut.

Nopankylän sepistä kuuluisimmat olivat torpparit Juha Laurila
(1862–1937) ja Jaakko Frigård, myöhemmin Sairo (1865–1944) sekä
mäkitupalainen Jaakko Saari (1866–1933). Nämä olivat kaikki pie-
nestä maanviljelyksestään huolimatta ammattikäsiyöläisiä, ja Lau-
rilalla oli apuna omien poikien ohella jatkuvasti kaksi ”sälliä”. Hän
oli kuuluisa joutuisana seppänä ja taitava teräksen karkaisija. Lauri-

.....

15 Kuoppamäki 1908 s. 188–189; Virrankoski 1981 s. 21–35.

16 Paulaharju S 1943 s. 222–227, 233, 405–410; Virrankoski 1981 s. 24, 35, 52;
Kurikan ja Jalasjärven kunnallislehti 16.3.1950.

lasta polveutui laaja kärrymiesten suku, jossa tehtiin ajokaluja neljässä polvessa, sillä jo Juha Laurilan isä oli ollut kärryseppä.

Jaakko Frigård oli Tuomas Frigårdin poika Kurikan Viitalasta, kolmannen polven seppä. Vaasan markkinoilla ostajat kokoontuivat ”Friikoolin Jaakoon” ympärille ja ostivat nopeasti hänen kärrynsä ja muut teoksensa, jotka olivat tavallista kalliimpia mutta samalla ehdottoman luotettavaa työtä. Myös Jaakko Saari eli ”Saari-seppä”, hänkin syntyisin Kurikasta, oli kuuluisa lujan ja siistin työn tekijä, ”tarkka kun hampahan mato”. Frigårdilla oli usein sälli sepänopissa, ja Saarella sanotaan olleen joskus kaksikin.

Nopankylän ajokalumaalareista kuuluisin oli torppari Juha Lybeck (1870–1940), joka teki kaunista ja kestäväää työtä. Edellä mainittua Maija Granholmaa oli kielletty opettamasta ajokalujen maalausta ilmajokelaisille, mutta viisitoistavuotias Lybeckin Jukka sai seurata hänen työntekeään ja oppi täten tulevan ammattinsa alkeet kurikkalaiselta maalarilta. Nähtävästi Maija salli hyvästä sydämestään raman pojan opetella itselleen ammatin. Kun eräät Nopankylän parhaisista sepistä olivat kotoisin Kurikasta ja sieltä oli tullut useita muitakin kärrymiehiä Nopalle, yhteys Kurikan ajokaluteollisuuteen oli hyvin vahva.¹⁷

Kurikan ja Ilmajoen ajokalukylissä noudatetusta työnjaosta on tarkkaa tietoa vasta 1900-luvun alusta, ja silloin se oli hyvin pitkällä. Joku harva mies teki ajoneuvot itse alusta loppuun tai ainakin puusepän ja sepän työt, mutta useimmiten kirkkoreen valmistukseen osallistui neljä henkeä, joskus kuusikin. Tavallisesti yksi teki reen puosat, toinen raudoitti, kolmas maalasi ja neljäs ”toppas” eli nahoitti. Kärryjen tekemiseen tarvittiin usein vielä erityinen pyörämasteri. Kurikan tunnetuin pyöräntekijä oli Mikko Luoma (s. 1867) Kampinkylästä, kärryestari Matti Luoman poika, jonka väitetään tehneen hyvän pyöräparin päivässä. Nopalla Mikko Mukkala (1858–1944) oli erikoistunut pyörämasteri, kuuluisa hyvän työn tekijä, jonka pyöriä parhaat sepät mielellään raudoittivat.

Monet kärrynikkarit ostivat pyöränkappoja, koska läheskään kaikilla ei ollut sorvia. Niinpä Petteri Harjunpää (1863–1930) Nopalta, huolellinen mies, myi niitä paljon toisille nikkareille. Pitkälle kehitetty työnjako liittyi siihen, että suuri osa Kurikan ja Ilmajoen larvakylien kärryntekijöitä oli ammattimiehiä, ja nämä pyrkivät yleensä erikoistumaan. Mäkitupalaisista puhumatta ajokalutyö oli monilla torppareillakin ilmeisenä pääammattina, maanviljelys sivuhoimana.

.....

17 Virrankoski 1981 s. 21–31.

Tosin torpan isäntä osallistui yleensä heinän ja elojen korjuutöihin jättäen höylän tai pajavasaran siksi aikaa lepäämään, mutta Nopalla kerrottiin muiden peltotöiden jääneen helposti emännän huoleksi.¹⁸

Nopankylässä ajokalutyö järjestyi useimmiten siten, että seppä osti puusepän, maalarin ja ”topparin” työn, mutta joskus puuseppä hoiti organisaation vastaavalla tavalla, harvemmin maalari. Toisen työ voitiin maksaa rahalla, mutta se oli yleensä vähissä markkinoiden edellä, jolloin ajokaluja eniten tehtiin. Niinpä rahamaksu korvattiin ”vaihoskaupalla” esimerkiksi siten, että nikkari teki sepälle kaksien kärkyjen puut ja seppä raudoitti omilla raudoillaan kolmannet nikkarille. Kirkkoreen puuta nikkari antoi sepälle vain yhdet, ja seppä raudoitti hänelle toiset. Vastaavalla tavalla meneteltiin suhteissa maalarin kanssa, mutta maalaus oli paljon halvempi työ kuin puosien tekeminen. Kurikassa käytettiin Paulaharjun mukaan samaa menetelmää.¹⁹

Ajokalujen tarveaineista kalleinta oli rauta. Nopankylässä muisteltiin, että raudoitus oli ajokalutyön alkuaikoina taottu ainakin osaksi järeästä kankiraudasta, mikä oli raskasta ja hidasta työtä. Naulatkin piti aluksi takoa itse ja pitkän aikaa myös ruuvit. Sittemmin Nopalle perustettiin kauppapuoteja ja 1898 osuuskauppa, Suomen ensimmäisiä, suureksi osaksi kärryriesten toimesta. Näistä saatiin tehtaissa pitkälle työstettyjä rautoja eri tarkoituksiin. Sepät ostivat raudan yleensä velaksi maksaakseen markkinain jälkeen, ja jos myynti onnistui huonosti, suuri osa hintaa meni rautavelkoihin. Niinpä myyntimatkoilla hankittiin maakunnasta vanhoja ajokaluja ja otettiin raudat, varsinkin jousistot, uudelleen käyttöön.²⁰

Työn laatu on sekä Kurikassa että Nopankylässä tunnustettu hyvin vaihtelevaksi. ”Kun Mukkala teköö puut ja Friikooli rauroottaa, niin parempia että löyrä!” sanottiin Nopan parhaista tekijöistä, mutta luotettavien mestarien ohella oli keskinkertaisia kärrymiehiä, jopa monia heikkoja ja huolimattomia. Puusepät saattoivat käyttää huonosti kuivattua puuta ja ajoneuvoihin jäi irvistäviä saumoja ja koloja, joita piti peittää paklein ja maalein. Taitamattomilta ”porovasaroolta” eli ”kylymän rauran sepiltä” ei varsinkaan jousitus tahtonut onnistua, ja kesällä Vaasan markkinoille matkatessa kärryt piti joskus työntää Laihialla jokeen jäähtymään, jotta kuumalla tiellä löhythyneet raudat pysyisivät pyörien päällä torille asti.²¹

18 Kuoppamäki 1908 s. 73–74, 188–189; Paulaharju S 1943 s. 219–226; Virrankoski 1981 s. 28, 30, 68–71, 84.

19 Paulaharju 1943 s. 230; Virrankoski 1981 s. 68–71.

20 Virrankoski 1981 s. 42.

21 Virrankoski 1981 s. 30, 36, 53, 79–82.

Lauri Mäkinen laatiman tilaston mukaan Kurikassa oli tehty vuonna 1906 kaksipyöräisiä ajelukärriä 195 kappaletta, nelipyöräisiä trilloja (Kurikan kylässä) 9, työkärriä 22, kirkkorekiä 59, työrekiä 8 ja kärrynpyöriä 1 047 paria. Kyseessä olivat tietenkin työkärrien pyörät. Kirkkorekien luku on oudostuttavan pieni, vaikka hyvä asian tuntija Kaarlo Saari kertoi 1907, että Kurikassa tehtiin etupäässä kärriä. Mäkisen tilasto voi silti olla rekien osalta puutteellinen.

Erikseen myytyjen pyörien suuri luku ihmetyttää, kun muissa näin varhaisissa lähteissä ei ole tietoja kärrynpyörien runsaasta myynnistä. Tosin Kurikan ajokalutyötä koskeva lähdeaineisto ei ole hyvä, eikä sen vaikeneminen siis paljoo todista. Tuhannen pyöräparin vuotuisen tuotannon myynnin voi ajatella tuottaneen vaikeuksia, etenkin kun Etelä-Pohjanmaan eteläosa oli myös Kankaanpään pyörien myyntialuetta, mutta Kurikan pyöriä on voitu viedä myös Keski-Pohjanmaalle ja Pohjois-Suomeen. Sitä paitsi Kurikasta tiedetään myydyn 1920-luvulla paljon kärrynpyöriä, mikä saattoi olla perinnettä vanhemmalta ajalta. Mäkisen tieto voi siis olla oikea, vaikka hän ei kertonut kärrynpyöristä muuta kuin yhden vuoden tuotantoluvun.

Ilmajoella tehtyjen ajokalujen määrää ei voida arvioida muistitiedon varassa. Päätuotteena olivat sielläkin ajelukärret, mutta kirkko-reillä oli Nopankylässä selvästi hyvin suuri merkitys. Trilloja siellä ei tehty ja työajokaluja tehtiin hyvin vähän myytäväksi. Kärrynpyöriä myytiin mutta ei paljon, joten ero Kurikkaan oli suuri, jos Mäkisen tieto on lähelläkään oikeaa. Nopalla tehtiin jonkin verran ”pikkukärriä” eli käsikärriä, lavoineen tosin vain tilauksesta mutta niiden pyöräpareja myyntiinkin. Ajoneuvojen malleja, jotka muuttuivat ajan mittaan suuresti, käsitellään tuonnempaan.²²

Kurikassa ja Ilmajoella tehtyjen ajelukärrien luvun arvioinnin pohjana voi käyttää Vaasan juhannusmarkkinoille tuotujen kärrien määrää. Nopankylässä muisteltiin siellä olleen 1900-luvun alussa parhaimmillaan yli 300 kärriä, joskus jopa 350 kappaletta. Myös Kurikassa on muistettu yli 300 nousevia kärrymääriä. Vaasa-lehdessä kerrottiin 1905, että ”Kurikan” kärriä oli ollut torilla jo aamuvarhaisella lähes 300, ja 1910 toimittaja yritti laskea tien varrella kaupunkiin tuotuja kärriä mutta väsyi päästyään lukuun 250. Kaikkia kärriä ei saatu aina Vaasassa kaupaksi, mutta myyntipaikkoja ja -tapoja oli muitakin. Niinpä Kurikan ja Ilmajoen ajokalukylissä voidaan arvioida tehdyn 1900-luvun alussa hyvinä vuosina yhteensä vähintään 400–500 kärriä. Rekien luku jää hämäräksi.²³

.....

22 Kuoppamäki 1908 s. 80, 190–191; Virrankoski 1981 s. 60, 65 ja passim.

23 Vaasa 29.6.1905 ja 28.6.1910; Paulaharju S 1943 s. 229; Virrankoski 1981 s. 71.

Mäkinen arvioi Kurikassa 1906 tehtyjen ajoneuvojen ja pyörien arvoksi 110 000 markkaa, mistä kärrymiehille jäi puhdasta tuloa 58 000 mk. Arvio kestää kuitenkin huononlaisesti kritiikkiä, sillä varsin luotettavien hintatietojen mukaan Mäkisen ilmoittaman tuotemäärän bruttoarvo ei voinut olla korkeampi kuin 70 000 mk. On tietysti mahdollista, että Mäkinen sai arvion kokonaisuunnistista joltakulta kurikkalaiselta tuotetilastosta riippumatta, mutta siinä tapauksessa sen perusteet ovat täysin tuntemattomat.

Käsityönneuvoja Antti Tapola sanoi 1912 Kurikan ajokalujen kokonaisuunnin nousevan ”hyvän määrän” toiselle sadalle tuhannelle. Perusteluna oli Kurikan käsityöläisyhdistyksen osuuskassalta saatu tieto 60 000–70 000 markan arvoisesta myunnististä, mihin Tapola lisäsi silmämääräisen arvion yksityisten myymien ajokalujen arvosta. Vuonna 1913 opettaja Kaarlo Saari ilmoitti johtamansa osuuskassan myyneen ajoneuvoja 52 900 markan arvosta. Joka tapauksessa tiedot Kurikan ajokalutyön kokonaistuotosta ovat jokseenkin epäluotettavia, ja Ilmajoen osalta asiaa on täysin mahdoton arvioida.²⁴

Vuonna 1913 kerätystä käsityötilaston aineistosta saa hieman tietoja yksityisten kärrymiesten vuosituotannosta. Kyselylomakkeita oli jaettu Kurikassa ja Ilmajoella, mutta kovin moni ajokalujen tekijä ei vastannut. Kurikassa oli esimerkiksi puuseppä Iisakki Luoma tehnyt 23 kärryt ja 12 rekeä, joiden arvo oli yhteensä 3 595 markkaa. Sepä Emil Perkiömäki samasta pitäjämästä ilmoitti raudoittaneensa 25 kärryt ja 30 rekeä, joiden arvo oli 4 900 mk. Ilmajoen Nopankylässä seppä Jaakko Saari kertoi tehneensä oma poika apulaisenaan 20 kärryt, 10 ajelurekeä ja 5 työkärryt, joiden arvo oli yhteensä 2 950 mk. Osa työstä oli varmaan teetetty näissä pitäjissä tavalliseen tapaan toisen alan miehillä, mutta arviot perustuvat ajoneuvojen myyntihintoihin.²⁵

Kurikan ja Ilmajoen kärrymiehet käyttivät ajoneuvoja myydessään kolmea menetelmää, joista tärkein oli markkinakauppa ennen kaikkea Vaasassa. Muiden markkinapaikkojen merkitys oli hyvin pieni. Paulaharju mainitsee vain Kristiinankaupungin ja Uudenkaarlepyyn, ja niissä oli autonomian ajalla kurikkalaisten ohella myös Nopankylän miehiä ajoneuvoja myymässä. Ainakin noppalaiset kävivät rautateitse myös Kokkolan ja Jyväskylän markkinoilla, Lapuan toripäivät olivat verraten tärkeä myyntipaikka ja toripäivillä käytiin myös

.....

24 Kuoppamäki 1908 s. 190–191; Tapola 1912; Virrankoski 1981 s. 69, 78–79; Kpt 1913, 10:VIII. Osuuskassasta lähemmin s. 326–327.

25 Kpt 1913, 10:VIII.

Seinäjoella ja Alavudella, sekä Parkanossa, jossa menekki oli heikko. Kurikan ajokaluja nähtiin 1900-luvun puolella joskus myös Porin torilla kilpailemassa tuulokselaisten kanssa.

Toinen menetelmä oli ”maakuntahan vieminen”: hevosen perään sonnustettiin neljä tai viisi rekeä tai neljät kärret, mitä sanottiin Kurikassa ”kärkyjunaksi”, ja ajettiin talosta taloon kysellen ostajaa. Tätä menetelmää käyttivät sekä Kurikan että Ilmajoen ajokaluntekijät yleisesti, pitkiäkin matkoja kulkien. Kurikkalaisten myyntialueena olivat naapuripitäjät Jalasjärvi, Kauhajoki ja Jurva sekä lähempänä Teuva ja ruotsalaiset rantamaat. Satakunnassa kuljettiin Merikarvialla ja Ikaalisissa asti, idässä päin Kuortaneella, Ähtärissä ja Virroilla, jopa Karstulassa ja Keuruulla. Myös Keski-Pohjanmaalle kurikkalaiset kärrykauppiat matkasivat usein, Vetelin- ja Lestijoen pitäjiin. Paulaharju ei tiedä kurikkalaisten kulkeneen kaupoilla Kyrössä, Ylistarossa ja Lapuanjoen pitäjissä, joten nämä seudut eivät liene olleet heidän vakinaista myyntipiiriään.

Nopankylän tärkeimpänä myyntialueena maakuntaan vietäessä olivat taas nimenomaan Kyrönjoen alajuoksun pitäjät ja Lapuan seutukunta Härmään, Kauhavalle ja Kuortaneelle asti. Paljon vietiin ajoneuvoja myös Peräseinäjoelle ja Alavudelle sekä länteen: Jurvaan, Teuvalle ja Laihialle. Rannikon pitäjistä olivat Nopan ajokalujen tärkeää myyntialuetta Pirttikylä, Ylimarkku, Närpiö ja Tiukka etelässä sekä Vöyri, Oravainen ja Munsala pohjoisessa. Vaasan lähipiiriin ajoneuvot ostettiin tietysti kaupungin markkinoilta, joten siellä ei kannattanut kierrellä.

Juha Laurilan ja Jaakko Saaren vaimot, jotka osasivat sukuperänsä ansiosta ruotsia, kulkivat rannikon pitäjissä ajokaluja myymässä ja menestyivät hyvin. Saaren emäntä Maria Joonaan tytär oli kotoisin Maalahdelta ja ajeli mielellään sille suunnalle. Vilhelmiina Laurila, jolla oli sukulaisia Vöyriellä, ajeli kaksin hevosen ja jonkun apulaisen kanssa pohjoista rannikkoseutua Kokkolaan asti. Kurikkalaisille ja ilmajokelaisille näyttää vakiintuneen osittain eri myyntialueet, ja kullakin mestarilla oli vielä oma suppeampi piiri, jossa hänet ja hänen ajoneuvonsa tunnettiin parhaiten.

Myös kolmas myyntimenetelmä, tilauksesta tekeminen, oli yleinen. Ensiluokkaiset ajokalut haluava tilasi ne tunnetulta kärrymieheltä, ja esimerkiksi Jaakko Frigård teki suunnilleen puolet kärryistään tilaustyönä. Paraskin seppä teki tilauskärret tavallista huolellisemmin mutta otti vastaavasti hintaakin. Tilauksia tuli paljon kärrymiesten kotipitäjistä mutta muualtakin Etelä-Pohjanmaalta rannikkoa myöten, usein myös Keski-Pohjanmaalta. Rantasalmen rovasti tilasi 1913 kärret noppalaiselta talolliselta Hermanni Teemu-Toralalta, ja

tämän tuotteita meni sitten Savoan 3–4 vuotta, kunnes valkjärveläisten halvat ajokalut pilasivat markkinat. Kurikkalainen nikkari Mauno Johansson eli ”Lehtisen Manu” hankki 1890-luvulla lehti-ilmoitukseen joukon kärrytilauksia Oulun seudulta.²⁶

Nopankylän Jaakko Saarella olivat omana asiakaspiirinä mustalaiset, jotka paljon ”tien päällä” ollessaan tarvitsivat hyviä ja lujia kärryjä. Niiden piti olla lisäksi erityistä mallia: pienikokoisia turunkärryjä, joissa oli vielä erikoisen matalat pyörät. ”Mustalaisykärryjen” värit olivat kirkkaat, pehmusteen nahatkin mieluiten punaiset. Kun Saari tunsu romanien toivomukset ja teki hyvää työtä, heitä tuli kaukaakin hänen asiakkakseen, ja tätä vilkasta kansaa oli joskus iso joukko Saari-sepän pajan liepeillä kärryjään odottamassa. Saari vei mustalaisykärryjä myös Kokkolan markkinoille. Samanlaisia tehtiin kyllä Kampinkylässäkin.²⁷

Ajokaluja myytiin markkinoilla yleisesti ”kurikkalaisten” nimellä, vaikka ne olisi tehty Ilmajoen puolellakin. Nopalla kerrottiin, että kylän kehnoimmat kärrymiehet muuttuivat tekeleitä myydessään helposti itsekkin kurikkalaisiksi. Ostajat eivät puolestaan suuria välittäneet siitä, kummalla puolen pitäjänraja ajoneuvot oli tehty, tekijän mieskohtainen maine oli paljon tärkeämpi. Parhaat mestarit merkitsivätkin ajokaluihin nimensä ja kotipaikkansa joko maalauttamalla sen kärryjen etulautaan tai painamalla jotakin ajoneuvojen näkyvää rautaosaa takoessaan siihen syvennysleiman. Näin ostaja näki, että tuotteen laadusta vastasi ”J. Saari Ilmola” tai ”T Friikooli Kurikas”.²⁸

Kurikan ajokalut myytiin 1887 annetun tiedon mukaan välittäjittä, mutta pian näitä ilmestyi sekä sinne että Nopankylään. Enimmät olivat pikkuyrittäjiä, mutta poikkeuksena oli maakauppias ja talollinen Matti Kananoja (1858–1912) eli ”Pakan Matti” Kurikan Viitalasta. Hän ryhtyi 1890-luvun alussa välittämään ajokaluja ja laajensi vähitellen liiketoimiaan, kunnes myi muistitedon mukaan parhaina vuosina 250 kärryt, joista suuri osa oli tehty Nopankylässä. Kananoja osti valmiita ajoneuvoja ja myös teetti niitä kustantaen itse ainakin raudat. Lopulta hän perusti verstaan, jossa raudoitutti ja nahoitutti puusepiltä ostamia ajokaluja. Vuonna 1912 hän oli poikansa ilmoituksen mukaan raudoituttanut täten 40 ajelukärryt, 5 työkärryt ja 10 ajelurekeä, joiden arvo oli yhteensä 6 800 markkaa. Markki-

.....
26 Paulaharju S 1943 s. 228–231; Virrankoski 1981 s. 71–78. Kärryjuna-termi Osmo Rinta-Tassilta.

27 Virrankoski 1981 s. 62, 73, 77–78. Kurikasta Osmo Rinta-Tassin tieto.

28 Paulaharju S 1943 s. 227, 229; Virrankoski 1981 s. 24, 80–82.

noilla Kananoja voi ostaa myymättä jääneet kärryt, jos ne olivat kelloista tavaraa. Rekiä hän myi melko vähän.

Kananojan kærryjä saattoi olla useita kymmeniä Vaasan markkinoilla, mutta muuten hän suuntasi myynnin etupäässä pohjoiseen. Kærryt vietiin hevosella Seinäjoelle ja sieltä junalla markkinapaikoille. Tärkein oli Kokkola, jossa Matilla oli syksyllä 1906, hyvän satokauden jälkeen, jopa 46 kærryt. Kananojan myyntipaikkoja olivat myös Pietarsaari, Raahel ja Oulu, joskus Kajaani ja Rovaniemikin. Tornion markkinoilla hän kävi säännöllisesti kærryjä myymässä, toisinaan myös Ruotsin puolella Haaparannassa. Eteläpohjalaiset reet sen sijaan eivät käyneet pohjoisessa kaupaksi, kun jalasten väli oli siellä leveämpi. Etelään Kananoja vei ajokaluja ainakin Tampereen markkinoille, itään Pihtiputaan toripäiville ja joskus Joensuuhunkin, jossa oli varmaan vaikea kilpailla liperiläisten kanssa.²⁹

Kurikan ja Ilmajoen ajokalujen myynnissä on Tuulokseen ja Karjalan ajokalupitäjiin verraten kaksi erikoisuutta: ajokalujen myynti kulkukauppaa käymällä ja välittäjien merkityksen kasvu jo 1890-luvulla. Edellinen piirre johtui epäilemättä siitä, että Etelä-Pohjanmaalla oli vain yksi merkittävä markkinapaikka Vaasa, joka ei ollut keskellä vaurasta lakeutta vaan pahasti sivussa. Kauhajoen, Isonkyrön, Lapuan ja monen muun peltopitäjän isännät olivat tyytyväisiä, kun kærryt tai reet tuotiin heidän kartanollensa, jottei tarvinnut lähteä hakemaan niitä Vaasasta asti.

Matti Kananojan merkittävä välittäjäntoimi taas nojautui suureksi osaksi pohjoiseen, osaksi melko kauaskin suuntautuneeseen myyntiin, joka edellytti rautatiekuljetusta. Sitä ajokaluntekijöiden olisi ollut paljon vaikeampi organisoida tehokkaasti kuin erikoistuneen välittäjän. Laajentamalla myyntialuetta Kananoja lienee täysin korvannut kærryjen tekijöille sen, että hän otti osuutensa myyntihinnasta.

Jotkut kurikkalaiset huolestuivat jo 1800-luvun puolella siitä, että pitäjässä tehtiin paljon heikkolaatuisia ajokaluja, ja luultavasti tämän vuoksi perustettiin 1894 Kurikan käsityöläisyhdistys. Sen toiminta vilkastui erikoisesti vuodesta 1899 opettaja Kaarlo Saaren (1857–1927) ansiosta. Myös kirkkoherra Berndt Israel Söderman oli kiinnostunut käsiteollisuudesta, ja lähinnä hänen toimestaan ajokalupuu-seppä, torppari Jaakko Huhtanen lähetettiin 1899 lisäoppia saamaan Turkuun ja Helsinkiin. Palattuaan hän perusti 1900 valtionavun turvin Kurikan ajokalukoulun, jossa myös tehtiin ensiluokkaisia ajoneu-

.....

29 Paulaharju S 1943 s. 229–230; Virrankoski 1981 s. 73–75; Kpt 1913, 10:VIII.

voja myytäväksi. Koulun merkitys jäi kuitenkin pieneksi: oppilaita oli vähän ja nekin etupäässä muista pitäjistä.³⁰

Käsityöläisyhdistyksen johdon, etenkin Kaarlo Saaren aloitteesta perustettiin 1903 Kurikan käsityöläisyhdistyksen osuuskassa, joka sai alkuun päästäkseen lainan valtiolta. Saaren johtama kassa ryhtyi toimimaan tuotanto-osuuskuntana antaen jäsenilleen lainoja työpajojen kunnostamiseen ja tarvikkeisiin, hankkien näitä yhteisostoin ja järjestäen ajokalujen myyntiä. Niitä ostettiin talvisin kassan jäseniltä ja myytiin keväällä ja kesällä. Tuotteet tarkastettiin maalaamattomina ja hinnoiteltiin laadun mukaan, vialliset määrättiin korjattavaksi ja kelvottomat palautettiin, mikä olikin alussa aika yleistä. Myynnin tehostamiseksi painettiin vuoteen 1906 mennessä hintaluettelo. Voitto jaettiin jäsenille, varmaan valmistaiden arvon mukaisessa suhteessa.

Kassan tarkoituksena oli ajokalujen laadun kohottaminen ja myynnin lisääminen sekä tekijöiden vapauttaminen välittäjistä, jotka olivat Kaarlo Saaren mielestä ostaneet ajokaluja usein polkuhinnasta. Osuustoiminta oli 1900-luvun alussa Suomessa vahvassa nousussa, ja moni odotti sen ratkaisevan kaikki taloudelliset ja yhteiskunnalliset ongelmat, mutta Saari esitti myös selvästi sosialistisia ajatuksia. Hänestä tulikin 1910 sosiaalidemokraattinen kansanedustaja. Lauri Mäkinen porvarina ylisti Kurikan kassaa pelkän osuustoiminta-aitteen innoittamana: sen ansiosta kärrymiehet olivat vapautuneet ”oman voiton pyyntöisestä välikauppiasta”.

Osuuskassan jäseniä oli vuonna 1906 Mäkisen mukaan 60, mutta myöhemmin heitä sanotaan olleen yli satakin. Lienevätkö kaikki kuitenkin myyneet säännöllisesti ajoneuvojaan kassan välityksellä? Vuonna 1913 kassan kerrottiin myyneen 60 miehen tekemiä ajoneuvoja. Mäkinen sai sen käsityksen, että kassan vaikutus rajoittui varsinaisesti sen toimipaikkaan, Kurikan kylään. Alkuaikoina monet vanhat tekijät kuuluvat loukkaantuneen arvostelusta ja palanneen entisiin myyntitapoihin. Etenkin Viitalan kylä oli vanhoillista, ja Mäkisellekin kerrottiin sikäläisestä välittäjästä. Viitalassa lienee oltu tyytyväisiä oman kylän miehen Matti Kananojan liiketoimiin, mutta penseys osuuskassaa kohtaan saattoi johtua myös pitkästä matkasta Kurikan kirkolle. Ilmajoen puolella tyydyttiin vanhoihin myyntitapoihin.³¹

Käsityöläisten osuuskassan toiminta sai uuden suunnan 1911 sen ostaessa Kurikan ajokalukoulun työpajoineen. Koulu lienee joutunut . . . . .

30 Vaas mvs 1901 s. 42; Kuoppamäki 1908 s. 71–72; Saari V 1926; Rantoja 1963b s. 202–203; Rantoja 1965b s. 673.

31 Saari K 1907 s. 44–45; Kuoppamäki 1908 s. 75–78, 84–85; Rantoja 1965b s. 673–674; Kpt 1913, 10:VIII.

heikkoon kuntoon Jaakko Huhtasen kuoltua 1907. Tämän jälkeen osuuskassa ryhtyi ajokalujen välittämisen ohella tekemään niitä itse verstasyönä ja hankki 1914 ensimmäiset koneet. Vuonna 1919 osuuskassa muutettiin Kurikan Ajokalutehdas Osakeyhtiöksi.³² Siitä lähtien kotiteollisuuden harjoittajat joutuivat taas huolehtimaan omin voimin ajoneuvojen myynnistä. Osuuskassan kehitys viittaa siihen, että sen alkuperäinen tarkoitus ei toteutunut hyvin. Epäilemättä kassa oli kuitenkin kohottanut kotiteollisuuden tasoa ja lisännyt myyntiä. Niinpä Helsingin markkinoilla 1909 olleet, komeiksi kehutut Kurikan kärret olivat melko varmasti osuuskassan lähettämiä.³³

Kurikan ja Ilmajoen ajokaluteollisuuden määrällisestä kehityksestä ei saa autonomian ajalta kovin täsmällistä kuvaa. Tuotanto alkoi kasvaa kovasti 1870-luvun alussa ja kasvu jatkui tasaisena vuosisadan vaihteen ohikin. Nopankylässä pidettiin 1900-luvun alkua ajokalutyön kukoistuskautena, mutta se päättyi ensimmäiseen maailmansotaan, jonka aikana ajokaluja ei saatu moneen vuoteen myydyksi juuri ollenkaan. Syynä oli ehkä sahateollisuuden lama, jonka takia maanviljelijät eivät saaneet metsätuloja. Tuuloksessa mainitusta raudan puutteesta Ilmajoella ei kerrottu 1951, mutta tämä ei todista, ettei sitä olisi sielläkin esiintynyt.

Vapaus sodan jälkeen ajokalujen menekki oli jonkin aikaa hyvä, ja osasyyskin sanottiin Nopankylässä muodin muuttumista, mutta jo 1926 Kurikan Ajokalutehtaan johtaja Viljo Saari kertoi autoliikenteen heikentäneen ajelukärryjen menekkiä. Niinpä oli lisätty työajoneuvojen valmistusta, ja kärrynpyörien menekki oli osoittautunut hyväksi. Etevä kärrymies Jaakko Muurimäki, joka oli ollut jonkin aikaa työssä ajokalutehtaalla, perusti 1926 oman tehtaan, jonka päätuotteena olivat pitkän aikaa kärrynpyörien puuosat. Vuoteen 1929 mennessä perustettiin Kurikkaan kolmaskin ajokaluja valmistava tehdas. Työajokalujen markkinat olivat tästä päätellen vielä melko hyvät.

Sen sijaan ajelukärryjen ja kirkkorekien valmistus ansiokotiteollisuutena kuihtui Etelä-Pohjanmaallakin. Vielä 1928 Viitalassa ja Nopalla tehtiin käsityönneuvoja Antti Tapolan mukaan ahkerasti reikiä ja kärryjä, joita myytiin entiseen tapaan Vaasan markkinoilla ja maakunnassa, talosta taloon ajaen. Kampinkylää Tapola ei maininnut, mutta Viljo Saari totesi 1926 sielläkin olevan yhä paljon kärrymiehiä. Myydyt ajoneuvot eivät Tapolan mielestä olleet valiotava-

.....

32 Saari V 1926; Rantoja 1963b s. 202–203.

33 Hbl 2.10.1909.

raa, mutta hinnat olivat sen mukaiset. Kärrymiehet eivät nähtävästi yrittäneet kilpailla Kurikan tehtaiden kanssa tekemällä ensiluokkaisia ajokaluja, ja ainakin Nopankylässä parhaat sepät olivat jo vanhoja miehiä heiluttamaan pajavasaraa. Väkipahva Jaakko Frigård olisi ehkä vielä jaksanut, mutta hän keskittyi talonsa viljelemiseen.³⁴

Kova takaisku koettiin 1930-luvun alun pulavuosina, ja sittemmin autoliikenne heikensi yhä pahemmin ajelukärryjen ja kirkkorekien myyntiä. Vuodelta 1935 on kahden kurikkalaisen antamia tietoja, joiden mukaan Kampinkylässä ja Viitalassa tehtiin yhä ajokaluja käsityönä ilman sähköllä käyviä koneita. Kampinkylässä oli tällä alalla kymmenkunta yrittäjää, mutta näihin oli luettu myös ajokalujen välittäjät, joten niiden tekijöitä ei liene ollut enempää kuin 7–8. Kurikkalaisten myyntialue ulottui vielä 1930-luvulla muun muassa Jyväskylään, joskin sinne vietiin ehkä lähinnä ajokalutehtaiden tuotteita. Nopankylässäkin ajokalujen valmistus väheni maailmansotien välillä nopeasti, ja syyksi sanottiin muun ohella torppien itsenäistymistä, jonka jälkeen maanviljelykseen kiinnitettiin paljon enemmän huomiota kuin ennen.³⁵

Toisen maailmansodan aikana ja lähivuosina hevosajokalujen menekki oli hyvä, mutta tämä jälkisato ehtyi pian, vaikka pari Nopankylän välittäjää vei ajoneuvoja autolla Keski-Pohjanmaalle ja Keski-Suomeen asti. Jo 1951 Nopalla todettiin kärryjen kysyntä hyvin pieneksi. Kirkkorekiä tehtiin vähän enemmän, tosin etupäässä verstastyönä ja osaksi konein. Samalla vuosikymmenellä ajokalujen tekeminen tyrehtyi kokonaan, ensin kärryjen, sitten rekiengin. Kampinkylän kärryjen viimeisiä ostajia olivat romanit, joille tehtiin vielä 1950-luvulla mustalaiskärryjä, muuten vanhaa mallia mutta kumi-pyöräisinä. Vuonna 1961 ei Kurikassakaan enää tehty kärryjä; kirkkorekiä oli siihen asti harvaksen tilailtu Kampinkylän viimeisiltä mestareilta.³⁶

Nopankylän vanhojen kärrymiesten mielestä ajokalutyön tuotto ei ollut parhaanakaan aikana erikoisen hyvä. Tekemällä armottoman pitkiä päiviä ja nukkumalla kiireisinä aikoina vähän saatiin perhe elätetyksi. ”Yhyreksän virkaa ja näläkä kymmenes”, luonnehti ”kärryhommaa” Iisakki Kuusisto, joka hallitsi siinä monta alaa ja oli vielä

.....

34 Saari V 1926; Tapola 1928b; Raitamaa 1929; Kurikan ja Jalasjärven kunnallislehti 16.3.1950; Virrankoski 1981 s. 25, 82.

35 Huhtanen 1935; Ingman 1935 s. 59; Virrankoski 1981 s. 82–84. Tieto viennistä Jyväskylään Osmo Rinta-Tassilta.

36 Virrankoski 1981 s. 77, 83–85; Kurikan ja Jalasjärven kunnallislehti 7.3.1961; dosentti Osmo Rinta-Tassin antamia tietoja.

maamieskin. Toisaalta kyllä tunnustettiin ajokalutyön suuri merkitys Nopankylälle. Runsasväkisen kylän miesten ei tarvinnut useinkaan etsiä työtä kotikylää kauempaa, ja Amerikan-siirtolaisiakin sanotaan lähteneen Nopalta maakunnan oloihin katsoen hyvin vähän. Sinne menneitä kärrymiehiä ei muistettu, eikä sellaisia tosiaan löytynyt rippikirjastakaan.

Nopankylän parhaat kärrymiehet menestyivät ajan mittaan kohtalaisen hyvin: joku mäkitupalaisena aloittanut hankki ansioillaan talon, toinen osti torpasta itsenäistyneeseen tilaansa lisämaita. Oma viljelytila olikin jo autonomian ajalla kärrymiesten unelmana, maamiehen toimeentulo tuntui varmemmalta kuin kärrysepan tai nikkarin. Kuitenkin ajokalutyön loppuminen tunnettiin Nopalla vielä 1950-luvulla tappioksi. Korvaukseksi yritettiin käyttää vanhaa puusepän taitoa huonekalujen valmistukseen, mutta menestys jäi verraten heikoksi.³⁷ Kurikassa kärrymiesten toimeentulo lienee ollut samantapainen kuin Nopankylässä: kovalla työllä sai perheelle toimeentulon mutta harva pääsi vaurastumaan.

Pohjoisempaa Pohjanmaalta on paljon tietoja yksittäisistä ajokaluntekijöistä. Hyvin monesta pitäjistä on mainittu joku talokas, torppari tai mäkitupalainen, joka teki myytäväksi työrekiä tai kärrynpyöriä, joskus ajelukärryjäkin. Temmeksellä kerrottiin 1910-luvun alkuvuosina jopa kanttori F.A. Gutzénin (s. 1852) tekevän tilauksesta ajokaluja omat pojat apunaan.³⁸ Kuitenkin ajokaluja myytiin merkittävän paljon vain ani harvoista pitäjistä ja silloinkin yleensä vain työrekiä, joiden tekeminen korostuu Pohjois-Suomen lähteissä aivan erikoisesti.

Ruotsalaisen Pohjanmaan pohjoisosassa joltinen ajokalupitäjä oli Munsala, josta on vuodesta 1873 lähtien tietoja kärrynpyörien myynnistä; 1885 mainittiin niitä olleen Vaasan markkinoilla. Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kertoi, että Pensalan kylässä tehtiin työkärryjä, joita myytiin lähipitäjiin ja vietiin kaupunkeihin, etupäässä Vaasaan. Koska työkärryissä ei ollut muuta erikoista taitoa vaativaa kuin pyörät, niitäkin lienee myyty juuri Pensalasta. Vuonna 1903 sanottiin ajokalujen tekijöitä olevan Munsalassa 9 miestä, joten kovin laajaa pitäjän ajokalutyö ei näytä olleen.³⁹

Alavetelissä oli 1800-luvun lopulla merkittävää ajokaluteollisuutta. Jo vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea tiesi siellä tehtävän rekiä myy-

.....

37 Virrankoski 1981 s. 28, 83–84, 86–87.

38 Tied. 1912–14.

39 Komitea 1873 s. 8; Vasa Tidning 25.1.1885; Tied. 1887 ja 1903.

täväksi, ja Österbotten-lehdessä annettiin 1877 lähempiä tietoja. Reentekijöitä oli useita, mutta mestariksi sanottiin seppä Hans Henrik Gås-järveä, joka oli tuolloin jo ”vanha ukko”. Kun hänen rekiänsä sanottiin paitsi vahvoiksi myös kauniiksi, kyse oli kirkkoreistä. Toisena reentekijänä nimettiin talollinen Matts Emmes, jolle ajokalutyö oli sivuelinkeinona, kun taas Gåsjärv lienee ollut ammattikäsitöläinen. Vuonna 1887 kerrottiin Alavetelistä myytävän Kokkolan kaupunkiin ja lähipitäjiin paitsi rekiä myös jousitettuja häkkikärryjä; tekijöinä oli talollisia ja tilattomia.⁴⁰

Pohjoisempaa on Oulaisista tietoja ajokaluteollisuudesta vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa. Ajoneuvoja oli tehty entistä enemmän katovuodesta 1892–93 lähtien tekijöiden ollessa etupäässä talollisia, jotka omistautuivat tähän työhön talvisin ja ”kevähölseessä”, keli-rikon aikana. Tuotteet, joista ei kerrottu lähemmin, menivät etupäässä omaan pitäjään tilaustyönä tai myyden, mutta joskus niitä vietiin kaupunkiin, varmaankin Raaheen, ja markkinoille. Vuonna 1903 sanottiin ajokalujen tekijöitä olevan kymmenen, ja 1910-luvun alussa nimettiin torppari Aapeli Ylitalo (s. 1857) Oulaisten kylästä. Hän myi ajokaluja 900 markan edestä vuodessa ottamalla tilauksia ja myymällä kotoa päin. Ylitalo omisti sorvin, mikä osoittaa hänen tehneen kär-ryjä ja sorvanneen pyöränkatat itse.⁴¹

Oulun seutukunnalla tehtiin puun käsittelystä kuuluisissa Kiimingin ja Ylikiimingin pitäjissä paljon työrekiä. Oulun talvimarkkinoilla oli niitä jo 1850-luvulla säännöllisesti myytävänä. Tekopaikkaa ei mainita, mutta luultavasti suuri osa reistä oli jo silloin peräisin Kiimingin kappeleista, niissä kun oli runsaasti puuta, jota rannikolta puutui. Molemmista kunnista on ensimmäinen varma työrekien myyntiä koskeva maininta vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa, ja Ouluun ja ”merimaan pitäjiin” niitä kerrottiin vietävän. Ylikiimingiläinen kirjoittaja sanoi Kaiku-lehdessä 1891, että melkein kaikki Oulussa myydyt reet tuotiin Kiimingistä ja Ylikiimingistä, eikä ole aihetta epäillä häntä puolueellisuudesta.⁴²

Kiimingin pitäjien rekiteollisuudesta on näet kerrottu 1900-luvulakin kymmeniä vuosia lähteissä, jotka ovat hieman epätasaisia vuoroin kummankin pitäjän hyväksi. Niinpä vuonna 1903 sanottiin ajokalujen tekijöitä olevan Kiimingissä vain 5 mutta Ylikiimingissä 20 miestä. Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja kertoi lähemmin, että Yli-

40 Komitea 1873 s. 8; Österbotten 5.5.1877; Tied. 1887.

41 Tied. 1903, 1905 ja 1912–14.

42 Virrankoski 1963 s. 344; Tied. 1887; Kaiku 19.3.1891.

kiimingin talolliset ja tilattomat tekivät talvisin ajokaluja, etupäässä rekiä ja kelkkoja, joita vietiin ”jossakin määrin” kaupaksi Oulun torille.

Aukusti Pulkkinen löysi puolestaan 1912–14 Ylikiimingistä vain neljä työrekien tekijää mutta Kiimingistä 28, joista kirkonkylässä asui 5, Alakylässä 15, Tirinkylässä 5 ja Sydänmaalla 3. Monella oli perheenjäseniä apuna, niin että rekihommaan osallistui kaiken kaikkiaan ainakin 50 miestä. Itse mestareista 22 oli talollisia, jotka saivat puun omasta metsästään. Reet myytiin kaikki Oulun kauppatorilla, ja niiden vuotuinen arvo oli taloa kohti 100–200 markkaa sekä yhteensä 3 500 markan vaiheilla.

Pulkkisen tiedot olivat ilmeisesti pahoin vinoutuneet, koskapa Matti Rajavaara kertoi 1919 rekiä ja kelkkoja tehdyn takavuosina eniten Ylikiimingin puolella. Parhaat rekimestarit olivat ainakin ennen olleet Karahkan kylässä. Rajavaara tähdensi, että kyseessä olivat yksinomaan työreet, ja kertoi niillä olleen melkoisen hyvä menekki myytäessä joko suoraan Tyrnävälle tai Oulun kautta muihin merenrannan pitäjiin. Näitä tietoja vahvistaa Suomenmaa-teoksen maininta vuodelta 1929: Ylikiimingissä tehtiin Vepsän, Karahkan, Rekikylän ja Vesalan kylissä rekiä myytäväksi. Sama teos toteaa myös Kiimingin työrekien myynnin.⁴³ Lähteistä saa kaiken kaikkiaan sen käsityksen, että molemmissa Kiimingin seudun kunnissa oli 1900-luvun ensi vuosikymmenillä kymmeniä työrekien tekijöitä.

Varsinaisen Kiimingin rekiteollisuuteen kiinnitettiin myöhemminkin paljon huomiota ja siitä on runsaasti tietoja sotien jälkeiseen aikaan asti. Kiimingin ”kuuluisaa” työrekeä kehuttiin erinomaisen sopivaksi Pohjois-Suomen lumisiin metsiin. Toisen maailmansodan aikana ”Kiimingin mestarit saivat valmistaa rekiä Pohjois-Suomessa toimiville armeijan osastoille niin paljon kuin ehtivät” (Lauri Järvi), ja saksalaisillekin joukoille niitä myytiin paljon ja hyvin hinnoin. Vielä 1940-luvun lopulla työrekiä vietiin etenkin Alakylästä suuret määrät Ouluun myytäväksi ja lisäksi tehtiin vesikelkkoja ja lasten kelkkoja. Tunnettuja rekimestareita olivat 1940-luvulla Eemeli Luukkonen ja Alakylän Tolpan isäntä Heikki Mikkonen.

Ylikiiminkiä koskevat, vuotta 1929 myöhemmät tiedot kalpenevat edellisiin verrattuina: vain vuoden 1945 tiedustelun vastaaja mainitsi sieltä yhden työrekien tekijän, ja tämäkin oli 70-vuotias. Kiimingistäkään ei tosin löytynyt sillä kertaa kuin kolme rekimestaria, vanhoja kirkonkylän miehiä. Todellisuudessa on vaikea uskoa, että

.....
43 Tied. 1903, 1905 ja 1912–14; Rajavaara 1919 s. 75; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 331, 335.

työrekien tekeminen olisi romahtanut Ylikiimingissäkään vielä 1930-luvulla, lähteet vain ovat epätasaisia kuten ennenkin. Luultavasti molemmissa pitäjissä tehtiin paljon työrekiä 1930-luvulle ja ainakin Kiimingissä toisen maailmansodan ohikin.⁴⁴

Vähän pohjoisempana oli Iissä vuoden 1910 vaiheilla useita ajokalujen tekijöitä, Pulkkisen mukaan 11 miestä. Pääosa asui sittemmin Yli-Iiksi erotetussa osassa pitäjää: 7 Karjalassa ja 2 Tannilassa. Tuotteet olivat kirkkorekiä, työrekiä ja ajelukärryjäkin. Tekijät olivat enimmäkseen isäntiä, ja parhaaksi mainittiin Karjalan talokasta Juho Alataloa (s. 1855), joka teki tilaustyönä kirkkorekiä ja kärryjä. Yli-Iissä ainakin työrekien valmistus jatkui myöhemminkin, sillä vielä 1945 mainittiin kolme merkittävää tekijää Karjalan ja Tannilan kylistä.⁴⁵

332

Kainuusta on niukalti tietoja ajokalujen myynnistä. Hyrynsalmella päinvastoin toivottiin 1903 opetusta ”kesä ajo kärryjen, vieterien ja kaksien istuimien” tekemisessä, ”kun niitä kärryjä täällä ei osata tehdä eikä saada ostamallakaan muualta kuin Etelä suomesta”. Hyrynsalmella tehtiin kuitenkin 1929 rekiä myytäväksi Kytömäessä ja Luvankylässä, aika lailla syrjäisillä seuduilla, joten kysymyksessä lie-nevät olleet työreet.⁴⁶

Pohjoisempana tehtiin tosin Pudasjärven Sarajärvellä, etäisessä syrjäkylässä, paljonkin kirkkorekiä eli ”matkarekiä”. Vuoden 1910 vaiheilla kerrottiin, että talollinen Kustu Rytinki (s. 1871) teki tilaustyönä tusinan verran rekiä vuodessa 40 markan kappalehintaan. Häneltä sai tilata myös vähän kalliimpia ”matkarekiä purjekankaalla” ja peräti 75 mk maksavia ”matkarekiä hylkeennahalla”. Kangas oli ilmeisesti kiinteänä rekipeittona, samoin hylkeennahka, verraton suoja pohjoisen talvipakkasilla. Kustu Rytingin rekien vuotuisen myyntiarvon sanottiin olevan 500 markkaa. Myös naapuri, talokas Sakari Rytinki (s. 1873) teki rekiä, nähtävästi matkarekiäkin. Pudasjärven Livon ja Naamangan kylissä sikäläiset rukkisorvarit tekivät vuoden 1910 vaiheilla myös kärrynpyöriä.

Kun läänin kotiteollisuusyhdistys teki vuonna 1945, kymmenien vuosien päästä, luetteloa etevistä käsityön tekijöistä, siihen merkittiin kaksi harmaapäistä reentekijää Rytinkijärveltä: vanhat isännät Kustu ja Sakari Rytinki. Paljon he olivat varmasti rekiä tehneet ja hyviä, koskapa kysyntää oli riittänyt, ja Kustu Rytingin muisto tai-

44 Järvi Lauri 1949 s. 77; Lepistö 1950 s. 26; Kauppila O 1968; Tied. 1945/Ol.

45 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1945/Ol.

46 Tied. 1903; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 251.

tavana ”reslojen” eli matkarekien tekijänä eli kotikylällä niinkin myöhään kuin 1990. Samassa Sarajärven kylässä teki 1920- ja 1930-luvulla myös maanviljelijä Paavo Sarala sivutyökseen rekiä, mutta ne olivat tukkirekiä ja muita työrekiä, jotka hän itse raudoitti. Myös Pudasjärven Siurualta mainittiin 1945 kolme reentekijää, Asmunnin talojen käteviä miehiä.⁴⁷

Peräpohjolasta 1910–12 kerätyssä hyvässä tiedostossa esiintyy koko joukko ajokalujen tekijöitä. Eniten selviä mainintoja on Tervolasta, jossa ajoneuvoja tai kärrynpyöriä teki luettelon mukaan 27 miestä. Heistä 22 oli talokkaita, muut torppareita. Miehistä 23 teki työrekiä, kaksi matkarekiä, kaksi kelkkoja ja neljä pyöriä. Useimpien tuotannon laajuudesta ei saa selvää, kun he tekivät muutakin käsityötä. Merkittävänä ajokalumiehenä voidaan kumminkin mainita talokas Aapo Niemelä Ylipaakkolasta. Hän teki matkarekiä, tavallisia työrekiä ja tukkirekiä ja ansaitsi niillä arviolta 600 markkaa vuodessa. Muistitiedon tallettamana esimerkkinä mainittakoon myös Pekka Ylikunnari (1863–1949) Rovaniemen Ylikylästä, isohkon talon isäntä, joka teki sivutyökseen matka- ja tukkirekiä.⁴⁸

Alatorniolta kerrottiin 1905, että talolliset, torpparit ja itselliset tekivät syksyisin ja talvisin ajokaluja kaupaksi. Niillä oli hyvä menekki kotipitäjässä, jonne niitä tehtiin tilauksesta, ja Tornion torilla myytiin. Karungista ilmoitettiin samana vuonna, että talolliset ja tilatomat olivat tehneet ylimuistoisista ajoista ajokaluja kaupungeissa ja markkinoilla myytäväksi. Jotkut olivat erikoistuneet tekemään tukkirekiä, joita yhtiöt olivat tilanneet vuoden 1890 tienoilta lähtien, ja kun maantietä oli jatkettu vuosisadan vaihteessa pohjoiseen, kärryjäkin oli ruvettu tekemään entistä enemmän tilaustyönä.

Karungissa tehtiin rekiä myytäväksi myöhemminkin, 1930-luvulle ja sotien ohikin. Kukkolan kylässä oli muutamia miehiä, jotka olivat erikoistuneet matkarekien sekä tukkirekien ja muiden työrekien tekemiseen, ja joku teki myös vesikelkkoja ja pieniä lasten kelkkoja. Aapajärven kylässäkin oli muuan tukkirekien tekijä. Maanviljelijä Pentti Ylinärällä (s. 1890) Kukkolassa rekiä tekeminen oli talvisin päätyönä. Hän teki eniten matkarekiä, muutamia vielä jatkosodan jälkeen, mutta myös tukkirekiä ja muita työrekiä ja myi paljon Ruotsin puolellekin. Yleensä rekiä tehtiin tilauksesta ja vietiin Tornion markkinoille. Turtolassa (Pellossa) oli 1900-luvun ensi vuosikymmenillä

47 Tied. 1909–10, 1912–14, 1945/OI ja 1990 Taimi Mäntyjärvi.

48 Tied. 1910–12 ja 1990 Väinö Ylikunnari.

miltei joka kylässä joku muita taitavampi työrekien tekijä, joka teki niitä sivuansioikseen naapureille ja joskus etäämmällekin.⁴⁹

Ajokalujen mallit ja hinnat

Ajokaluteollisuutta koskevissa tutkielmissa on kiinnitetty jonkin verran huomiota kääsien ja kirkkorekien mallien vaihteluun ja kehitykseen. Järjestelmällistä tutkimusta tästä aiheesta ei ole kuitenkaan tehty, enkä voi nytkään syventyä siihen, varsinkin kun se on lähinnä kansatieteen alaa. Ajoneuvojen kehityksellä on toisaalta taloushistoriallisia yhteyksiä, joten sen pääpiirteistä on syytä tehdä selkoa. En kuitenkaan puutu nelipyöräisiin trilloihin, joilla oli vähänlaisesti merkitystä kotiteollisuuden tuotteina.

Vielä 1800-luvun keskivaiheilla kääsit olivat etupäässä vanhaa, jokseenkin raskasta mallia, jossa kaarevalinjainen kori oli umpinaista lautarakennetta tai levein, pystysuuntaisin puupuikoin varustettu. Jos kääseissä oli jouset, ne olivat järeää teräskiskoa tai joustavaa puuta, usein notkuvin nahkahihnoin täydennettyinä. Tällaisia kääsejä näkee vielä monissa museoissa. Niiden kevytrakenteinen muunnos, jossa oli tilaa vain ajajalle, oli Etelä-Pohjanmaalla muodissa vielä 1880-luvulla nimenään ”poukkolava” tai ”poukahros”.⁵⁰

Hauholla ja Tuuloksessa tehtiin vielä 1800-luvun jälkipuolella jonkin verran ”lankkaareiksi” tai ”lonkkaareiksi” nimitettyjä yksi- tai kaksi-istuimisia kääsejä, joissa oli takana vahvat, voimakkaasti eteenpäin kaartuvat teräsjouset. Kori heilui niiden yläpähän kiinnitettyjen nahkahihnojen varassa. Tämän mallin nimi johtui ranskan kielen sanasta *brancard* (Ruotsissa myös *blankard*), joka oli alun perin jonkin kääsien osan nimitys. Tämä kääsimalli oli siis läntistä alkupeuraa.⁵¹

Turun perukirjoissa esiintyy ainakin vuodesta 1808 lähtien häkkikärryiksi (suomenruotsissa häckkärra) kutsuttu kääsimalli, ja 1860-luvulle mennessä se mainittiin usein.⁵² Häkkikärryillä tarkoitettiin ilmeisesti rattaita, joiden korin sivuilla ja selustassa oli puiset, pystysuuntaiset puikot. Enempää nimitys ei ilmaise; häkkikärryiksi on näet nimitetty rakenteeltaan varsin monenlaisia kääsejä. Niinpä Kurikassa muisteltiin, että varhaisten häkkikärryjen kori lepäsi ”notku-

. . . . .

49 Tied. 1905 ja 1990 Olavi Niskala, Alli Niku.

50 Paulaharju S 1932 s. 230–233, 298; Paulaharju S 1943 s. 221; Virrankoski 1981 s. 11, 61.

51 Kaukovalta 1931 II s. 910–912; Sinisalo 1980 s. 720; Dalin 1850–53 s. 185, 241.

52 Viherkoski 1991 s. 35.

villa vartailla” ja oli siis varustettu puujousin. Ilmajoella taas sanottiin häkkikärryiksi ja Tuuloksessa häkkirattaiksi autonomian ajan lopulla tehtyjä kärryjä, joissa oli kulmikas, pohjaltaan suorakaiteen muotoinen, puupuikoin varustettu kori ja uudenaikaiset teräsjouset.⁵³

Hyvin suuren suosion varsinkin Länsi-Suomessa saivat turunkärryt eli ”turkulaiset”, joita kutsuttiin Hämeessä myös ”pinnarattaiksi” ja Etelä-Pohjanmaalla laajalti ”hoijakaksi”. Turunkärryjen nimi osoittaa, miltä suunnalta ne levisivät Hämeeseen ja Pohjanmaalle. Tuuloksessa, Kurikassa ja Ilmajoella niitä tehtiin vuoden 1870 tienoilta lähtien, Närpiössä jo vähän aikaisemmin. Turun perukirjoissa termi turunkärryt (åbokärror) esiintyy ensi kerran vasta 1878, ja kun malli oli tietenkin juuri siellä tätä vanhempi, se oli ilmeisesti luettu varhemmin häkkikärryihin. Joku lounaissuomalainen kirjoittaja kantelikin 1880 Sanomia Turusta -lehdessä, että Vaasan markkinoilla oli ollut ”häkkirattaita (Turun mallia, mutt’ ei sinnepäinkään)”.

Alun perin puupuikkoisine koreineen ja istuimineen, joista johtui myös Hämeessä yleinen rinnakkaisnimitys ”nappularattaat”, turunkärryt olivat todellakin häkkikärryjen muunnos. Turunkärryjen muoto vaihteli ainakin Etelä-Pohjanmaalla melkoisesti korin ollessa joskus kaarevalinjainen, joskus kulmikas, ja niitä tehtiin sekä yksi- että kaksi-istuimisia. Korin ja istuimen puupuikot korvattiin jo 1800-luvun lopulla sekä Hämeessä että Pohjanmaalla useimmiten ohuin rautapuu-

335

kääsien yleistyminen 1870-luvulla liittyi sekä Hämeessä että Pohjanmaalla selvästi turunkärryjen käytäntöön ottamiseen. Onko niillä siis tarkoitettu nimenomaan sellaisia häkkikärryjä, joissa oli uudenaikainen, valssatusta teräslistasta tehty jousisto korin alla, pyörien akseliin kiinnitettynä? Tällaisen jousiston käyttöön tuloa on kyllä vaikea ajoittaa tarkasti. Kurikan ensimmäisissä, 1870-luvun alussa tehdyissä turunkärryissä sanotaan olleen sellaiset. Tämä on Samuli Paulaharjun vasta 1943 julkaisemaa muistitietoa, mutta kärryt rakensi hänen isänsä Jaakko Paulaharju, eikä kyseistä yksityiskohtaa ole muutenkaan syytä epäillä.⁵⁴

Samanlaiset jouset oli melko varmasti jo Närpiössä 1860-luvulla tehdyissä turunkärryissä, mutta milloin nämä jouset oli otettu käytäntöön Turussa, jää toistaiseksi selvittämättä. On kuitenkin vaikea uskoa sen tapahtuneen paljon ennen vuotta 1860, sillä tällainen hyödyllinen uutuus lienee levinyt nopeasti. Uudenaikaista jousistoa ei

53 Paulaharju S 1943 s. 222–223; Kauppila L 1943 s. 37; Virrankoski 1981 s. 61.

54 Kauppila L 1943 s. 13, 35–36; Paulaharju S 1943 s. 223–224, 227–228; Virrankoski 1981 s. 18–19, 61–64; Viherkoski 1991 s. 37.

tietenkään keksitty Turussa, vaan se oli epäilemättä ulkomainen, Turussa varmasti läntinen innovaatio, ja tarvittava teräslistakin lienee tuotu aluksi ulkomailta.

Jos turunkärryillä todella tarkoitettiin uudenaikaisin teräsjousin varustettuja häkkikärryjä, tämän mallin suosio johtui varsinaisesti entistä paremmasta jousituksesta eikä niinkään koria somistavista puikoista. Silti on mahdollista, että kääsien muoto ja niiden puikotkin miellettiin olennaiseksi osaksi niiden uudenaikaisuutta, ja tietysti puikoin varustettu kori oli hieman kevyempikin kuin umpeen laudoitettu.

Myöhemmistä länsisuomalaisista kääsimalleista kannattaa mainita ”tanskalaismalliset” kärryt, joita tehtiin opettaja Kaarlo Saaren 1907 antaman tiedon mukaan Kurikassa 1900-luvun ensimmäisinä vuosina. Kyseessä olivat kulmikkaat kääsit, joiden korissa ei ollut puikkoja vaan vaakasuorat sivulaudat, joiden väliin jäi kaksi tai kolme leveää rakoa. Ilmajoen Nopankylässä, jossa kerrottiin tehdyn samantlaisia kääsejä 1900-luvun alussa, niitä kutsuttiin ”tanskanmallisiksi”. Myös Tuuloksessa tehtiin, muistitiedon mukaan 1910-luvun ensi vuosisista lähtien, samoja kääsejä, mutta siellä niitä sanottiin ”listahäkeiksi”. Kyseessä oli nähtävästi lännestä tuotu malli, mutta on vaikea sanoa, onko lähtöalueena ollut nimenomaan Tanska.⁵⁵

Itä-Suomen kieseistä voitaneen Liperin vanha kärrimalli luokitella häkkikärryiksi, koska korin laidoissa ja istuimen kaarevassa ja korkeassa selustassa oli vielä 1900-luvulla pitkät pystysuuntaiset puupuikot. Parikkalan kärrien sanotaan olleen 1800-luvun lopulla ”Liperin mallisia”, joten esikuva lienee otettu suoraan liperiläiskärreistä. Molemmilla paikkakunnilla otettiin 1800-luvun jälkipuolella käyttöön uudenaikaiset jouset, mutta lähteistä ei selviä, vaikuttiko tämä kiesien malliin.⁵⁶

Valkjärvellä kehitettiin vuoden 1890 tienoilta mennessä oma kiesimalli, jona erottui ensi silmäyksellä muista Suomessa käytetyistä. Valkjärven ”kiessit” olivat tavallisesti yksi-istuimiset, pienet ja kevyet, ja pyörätkin olivat yleensä pienemmät kuin Länsi-Suomen ajelukärryissä. Kieseissä oli aina lokasuojat eli lipat, mistä ne saivat ”lipakiessien” nimen. Korin laidoissa ei ollut puikkoja vaan vaakasuo-
 . . . . .

55 Saari K 1907 s. 52 ja valokuva teksteineen; Kauppila L 1943 s. 40–42; Virrankoski 1981 s. 63–64. Kaarlo Saari arveli ”tanskalaisen” mallin tulleen Amerikasta, mutta hänen kirjoituksensa kuvatekstissä sitä sanotaan englantilais-ranskalaiseksi. Läntiseen alkuperään nämäkin arvelut viittaavat.

56 Saari K 1907 s. 52–53; Puhakka 1977b s. 134–135.

rat laudat. Istuimen yläreunasta hieman kaarevan selustan koristeenä oli kolme kapeaa vaakasuoraa, samalla tavoin kaarevaa rakoa. Vuodelta 1907 säilyneessä piirroksessa lippakiesit olivat kutakuinkin tarkkaan samanlaiset kuin 1930-luvulla. Jousisto oli samanlainen kuin muuan Etelä-Pohjanmaalla käytetty, siellä ”saksilinjaareiksi” nimetty tyyppi.⁵⁷

Valkjärven kiesien varhaishistoriaa ja alkuperää ei ole varsinaisesti tutkittu. Lauri Mäkisen mielestä kiesit oli kehitetty paikallisen reen mallista, Eero Railimon mukaan taas malli oli saatu Pietarista ostajien halutessa yhä kevyempiä ja sirompia ajoneuvoja. Kumpikaan ei perustele käsityksiään, jotka ovat jo sinänsä aika ylimalkaiset. Venäläistä vaikutusta voisi tietenkin odottaa, kun sitä oli Valkjärven ajokalujen nimissäkin, mutta toisaalta omaleimaisuus saattoi olla Pietarin ajokalumarkkinoilla hyvinkin edullinen tekijä. Kaiken kaikkiaan Valkjärven kiesien alkuperä on toistaiseksi selvittämättä lukuun ottamatta sitä, että mallia ei ollut otettu ainakaan Länsi-Suomesta.⁵⁸

Myös kirkkorekien kehityshistoria on tutkimatta, ja 1800-luvun osalta siinä on paljon epäselvyyttä. Viittaukset Uskelan laitton vaihtokukseen ovat kovin ylimalkaisia. Tuuloksessa vallitsi Lauri Kauppilan keräämän muistitiedon mukaan 1870-luvun alusta 1910-luvulle ”komiskareki”, jota sanottiin yleisesti myös ”tuuloslaiseksi”. Sen suora keula kohosi loivasti. Kauppila pitää mallia alun perin venäläisenä ja arvelee sen kulkeutuneen Tuulokseen Valkjärven kautta. Tuuloksessa jopa muisteltiin, että Syrjäntaan kestikievarin isäntä oli tuonut ensimmäisen komiskareen Viipurin markkinoilta. Kauppilan käsitys voi olla oikea, mutta toistaiseksi tieto komiskareen alkupe-
räästä jää hieman epävarmaksi.⁵⁹

Kurikassa tehtiin 1800-luvun keskivaiheilla kirkkorekiä, joiden mallia Paulaharju nimittää ”lohonaksi”. Tämä on kuitenkin kyseenalainen tietyn rekityypin nimenä, koska lohna oli ainakin myöhemmin Etelä-Pohjanmaalla ja myös Ilmajoella kirkkoreen yleisnimitys. Vanhassa Kurikan reessä oli joka tapauksessa hyvin korkea perälauda ja verraten jyrkästi kohoava suora keula, joka yhtyi käyrien jalasten nokkaan. Tästä tyylistä kehittyi Kurikassa ja Ilmajoella 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä yleinen entistä pienempi ja kevyempi ”lojonenänen” reki. Sen nenälaudan nokassa oli jalasten kärjen yläpuolella matala, eteenpäin kaartuva ”särmä”.

57 Käsiteollisuus 1907 s. 7; Kuoppamäki 1908 s. 43; Railimo 1933 s. 52, 60–62, 70–72; Virrankoski 1981 s. 43–44, 81.

58 Kuoppamäki 1908 s. 43; Railimo 1933 s. 52–53.

59 Kauppila L 1943 s. 13, 49–52.

Kurikassa ryhdyttiin 1870-luvulla tekemään myös ”kasaanirekiä”, joiden nimi johtui Kazanin kaupungista. Malli oli epäilemättä peräisin Venäjältä, mutta Kurikan ajokaluntekijät oppivat sen Pohjanmaan säätyläisiltä. Se oli kaareva laidoista, perästä ja varsinkin keulasta, joka kaartui joutsenen kaulan tavoin alaosasta taakse ja ylempää eteenpäin. Kasaanirekiä tehtiin Kurikassakin vähän ja Ilmajoen Nopankylässä vain muutama pienikokoinen. Tämän reen kaarevasta keulasta otettiin kuitenkin mallia muihin kirkkorekiin, ja täten syntyi ”vääränenäinen” reki, kazanilaista kevyempi, hyvän suhdetilman omaavan miehen tekemänä kerrassaan kaunis kirkkoreki. Se syrjäytti vähitellen lojonenäisen, mutta tätäkin tehtiin vielä 1900-luvun alussa.⁶⁰

Savossa ja Pohjois-Karjalassa kirkkoreki, jota olen jo kuvannut Savon ajokaluteollisuuden yhteydessä, lienee kehittynyt itsenäisesti, paikallisen perinteen pohjalta. Valkjärvellä on voitu ottaa mallia Venäjältä, mutta tästä ei ole varmaa tietoa, eikä valkjärveläistä rekeä edes tunneta hyvin ennen kuin 1800-luvun lopulta. ”Saahkareeksi” kutsutun Valkjärven kirkkoreen malli vakiintui Eero Railimon mukaan vuoden 1890 tienoilla ja säilyi jokseenkin samana 1930-luvulle asti. Reen korkeaa perää koristi tavallisesti kolme vaakatasossa hie-man kaarevaa rakoa. Keula kohosi alhaalta melko jyrkästi, vähän taaksepäin kaartuen, mutta ylempänä se kaartui eteenpäin. Saahkan keula ei kuitenkaan kaartunut varsinkaan alhaalta yhtä rohkeasti kuin eteläpohjalaisen väränenäisen reen.⁶¹

Ajoneuvojen historia osoittaa, että valkjärveläisillä malleilla oli voimakas taipumus levitä muualle Suomeen. Tuuloksessa opittiin tuntemaan Valkjärven kiesit Lauri Kauppilan mukaan 1900-luvun alussa, ja Juho Tattari kertoi jo 1916, että rattaat tehtiin enimmäkseen Valkjärven-mallisia. Kauppilan julkaisemat valokuvat osoittavat, että Tuuloksessa tehdyt rattaat olivat myös 1930-luvun lopulla aivan samanlaiset kuin valkjärveläiset lippakiesit.

Hämeeseen kotiuduttuaan Valkjärven kiesit levisivät pian myös Pohjanmaalle. Ilmajoen Nopankylässä ruvettiin jo ennen ensimmäistä maailmansotaa vähinsä tekemään valkjärveläisiä eli ”valakkilaasia” kärryjä, ja vähitellen ne työnsivät kaikki muut mallit syrjään. Tämä johtui ainakin osaksi siitä, että valkjärveläisten valmistaminen oli nopeaa ja suhteellisen helppoa työtä. ”Niitä teköövät vaikka ämmät,” sanoi vanha turunkärryjen tekijä Iisakki Kuusisto. Nopalla 1951 teh-

60 Paulaharju S 1943 s. 231–233; Virrankoski 1981 s. 65–67.

61 Railimo 1933 s. 54–57; Karste-Liikkanen 1968 s. 210–211.

dyt ajelukärryt olivat kaikki Valkjärven mallia, koriin vain käytettiin lautojen sijasta vaneria. Pohjanmaan mustalaiset pysyivät kuitenkin loppuun asti uskollisina suosimalleen turunkärryjen muunnokselle.⁶²

Kolmannen aluevaltauksen Valkjärven lippakiesit tekivät Pohjois-Karjalassa, jossa ne alkoivat muistitiedon mukaan kilpailla perinteellisten liperiläiskärryjen kanssa 1920-luvun alussa. Aluksi niitä ostettiin Joensuun markkinoilta, mutta jotkut Vaivion kylän kärrimestarit alkoivat ennen pitkää itsekin tehdä ”valkjärveläisiä”. Tämä malli syrjäytti 1930-luvun alkuun mennessä kokonaan liperiläiskärriit, ja siitä lähtien tehtiin Liperissä pelkästään lippakiesejä toiseen maailmansotaan, jopa vähinsä 1960-luvun alkuun asti.⁶³

Juho Tattari kirjoitti 1916, että myös Tuuloksessa tehdyt kirkkoereet olivat etupäässä Valkjärven mallia, ja tällä hän tarkoitti epäilemättä saahkarekeä. Lauri Kauppilan mukaan komiskareki oli Tuuloksessa vallitsevana mallina 1910-luvulle, mutta tämä käsitys perustuu muistitietoon, jonka ajoitukset eivät ole aina tarkkoja. Nähtävästi rekimalli ei toisaalta muuttunut yhtäkkiä vaan vähitellen. Kauppilan julkaisemat valokuvat osoittavat joka tapauksessa sen, että Tuuloksessa 1930-luvulla tehtyjen kirkkorekien malli ei eronnut olennaisesti Valkjärven saahkasta.

Sama rekimalli levisi Hämeen kautta pian Pohjanmaallekin. No-pankylässä näet kerrottiin, että maakunnassa oli vapaussodan jälkeen tullut muotiin ”rauskaperäänen” eli ”hauhonmallinen” reki. En arvanut ajokaluntekijöitä haastatellessani kysyä, millainen tämän reen keula oli, mutta sen perä oli rauska siinä mielessä, että siinä oli kaksi tai kolme vaakatasoista rakoa. Tämä osoittaa yhdessä reen nimityksen kanssa, että kyseessä oli sama malli, jonka tuulokselaiset olivat lainanneet Valkjärveltä. Ehkä sitä oli tehty Hauhollakin, tai siten pohjalaiset eivät olleet tarkasti selvillä Hämeen pitäjistä.⁶⁴

Valkjärveläisten kiesien ja rekien voittokulku Pohjois-Karjalaan ja Pohjanmaalle asti johtui varmaan osaksi niiden keveydestä ja siroudesta, mutta hinta saattoi merkitä enemmän. Ilmajoella näet sanottiin Valkjärven-mallisten kiesien olleen selvästi halvempia kuin turunkärryt. Hintojen vertailuun ei tosin ole riittävästi samanaikaista

.....

62 Tattari 1916 s. 13 Kauppila L 1943 s. 85, 92–96; Virrankoski 1981 s. 63–64.

63 Kotiseutu-uutiset 12.7.1973 (Uuno Huikurin kertomaa muistitietoa); Puhakka 1977a s. 5–7; Puhakka 1977b s. 135.

64 Kauppila L 1943 s. 117–118; Virrankoski 1981 s. 67.

tietoa, ja muistitieto epäilyttää tässä tapauksessa tavallista enemmän. Tiedustellessani Ilmajoella 1951 ajoneuvojen hintoja usealta vanhalta kärrymieheltä he olivat tosin hyvin varmoja 1900-luvun alun osalta, sillä kultamarkan arvon ollessa kauan lähes muuttumaton hinnat olivat painuneet ajoneuvoja myyneiden miesten mieleen. Myöhemmän ajan hintoja oli sen sijaan vaikea muistaa.

Tuuloksessa tehtyjen turunkärryjen hinta oli 1800-luvun lopulla muistitiedon mukaan 140–150 markkaa, ja lehtitiedon mukaan Tampereen markkinoilla 1888 myydyt ”nappularattaat” maksoivat 100–175 mk. Vaasassa vuoden 1890 tienoilla myytyjen kärryjen hinta oli 80–90 mk, mutta 1900-luvun alkuvuosina hinnat vaihtelivat enemmän: 1905 kärryt maksoivat 75–120 mk, ja 1910 kerrottiin kaksi-istuimisten, täysin nahoitettujen turunkärryjen maksaneen 140–145 mk. Tällaisissa kärryissä oli pehmustus sekä istuimen sarjassa että istuinlaudassa ja lisäksi sylinahka kuskin jalkojen suojana. Mainitut Vaasan hinnat ovat peräisin lehtien markkina uutisista.

Ilmajokelaisen muistitiedon mukaan maksoivat nahoittamattomat ”kovat kärryt” Vaasan markkinoilla 1900-luvun alussa tavallisesti 100 mk, ”sarjatoppiset” 115–120 mk, täysitoppiset 150–160 mk ja huippuluokan kärryt hiehonnahalla topattuina jopa 180 mk. Kurikan ja Ilmajoen ajokaluntekijöiden ilmoittaessa 1913 kärryjen hinnaksi 110–150 mk vaihtelu lienee siis johtunut etupäässä nahoituksen laadusta. Myös tuulokselaisten 1888 mainitut suuret hintaerot olivat todenmukaiset ja johtuivat lähinnä vaihtelevasta nahoituksesta.⁶⁵

Valkjärven lippakiesit maksoivat Lauri Mäkisen 1906 saamien tietojen mukaan tavallisesti 80–110 mk, mutta Pietariin myytiin paljon kalliimpiakin, jotka oli tehty osaksi saarnilaudasta; niiden hinta oli 115–260 mk. Pietarissa oli hyvinkin rikasta väkeä, joka pystyi ostamaan Suomessa myytyihin verrattuina ylellisiä ajoneuvoja. Vuonna 1913 Valkjärven ja Vuokselan ajokalumiehet hinnoittelivat kiesit 120–150 markkaan, mutta Yrjö Penttisen 1937 keräämän muistitiedon mukaan lippakiesien hinta oli ennen ensimmäistä maailmansotaa 25–40 ruplaa, Suomen rahaksi muunnettuna vain 65–105 mk. Liperin kärrien hinnat olivat vuosina 1885–86 lehtitietojen mukaan 45–100 mk, mutta 1905 keskihinnaksi arvioitiin 100 mk.⁶⁶

Tuuloksen komiskareen hinnan muisteltiin olleen 1880-luvulla 40 mk mutta 1900-luvun alussa 50–60 mk. Vaasan markkinoilla kirk-

65 Aamulehti 3.7.1888; Kauppila L 1943 s. 124; Virrankoski 1981 s. 58–59, 78–79 ja nootti 45; Kpt 1913, 10:VIII.

66 Kuoppamäki 1908 s. 54–57; Kpt 1913, 10:VIII; Penttinen 1937 s. 25; Karjalatar 18.9.1885, 18.9. ja 18.12.1886; Tied. 1905.

koreen hinta oli lehtien mukaan vuosina 1882–83 vain 25–35 mk, mutta 1900-luvun alussa lojonenäinen kirkkoreki maksoi muistitiedon mukaan 35–45 mk, vääränenäinen 50–60 mk. Näitä tietoja tukevat vuoden 1913 käsityötilaston aineistosta saadut tiedot Kurikan ja Ilmajoen kirkkorekien hinnasta: se oli 50–60 markkaa.⁶⁷

Tavallisen valkjärveläisen saahkareen hinnaksi Mäkinen ilmoitti 18–50 mk, mutta osaksi saarnilaudasta tehdyt maksoivat 55–125 mk. Vuonna 1913 tekijät merkitsivät saahkan hinnaksi 50–75 mk, mutta Penttisen tietojen mukaan se oli 1900-luvun alussa mallista, työn laadusta ja maalauksesta riippuen 10–25 ruplaa, mikä vastasi 25–65 markkaa. Liperin kirkkorekien hinta oli 1886 lehtitiedon mukaan 20–55 mk, mutta 1905 niiden keskihinnaksi arvioitiin 55 mk.⁶⁸

Tässä esitetyt tiedot viittaavat siihen, että Valkjärven ajokalujen hinnat alkoivat 1900-luvun alussa jonkin verran alemmalta tasolta kuin länsisuomalaisten. Sen sijaan valkjärveläisten 1913 ilmoittamat hinnat kestävät vertailun mainiosti, ja jos ne oli maksettu Viipurissa, ne tukevat Lauri Mäkisen 1906 välittämää tietoa, että Suomessa maksettiin ajokaluista paremmin kuin Pietarissa. Tämä voi johtua osaksi siitäkin, että Pietariin myytiin keskimäärin huonompaa tavaraa kuin Suomeen, mihin lähteissä myös viitataan. Autonomian ajan lähteissä ei Valkjärven ajoneuvojen Suomessa maksettuja hintoja ole verrattu länsisuomalaisten ajokalujen hintoihin.⁶⁹

Kääsien hinnan kehityksestä autonomian ajan lopulla ei saa varmaa selkoa, mutta kirkkorekien hinnat nousivat tuntuvasti 1880-luvulta 1900-luvun alkuvuosiin. Hintatiedot osoittavat joka tapauksessa sen, että ajelukärret ja kirkkoreet olivat melko kalliita tuotteita, jollaisia ei yleensä tarvinnut tehdä huonoin päiväansioin. Lauri Mäkinen yritti selvittää ansiotasoa Valkjärvellä 1906 ja tuli siihen tulokseen, että päiväansio vaihteli kiesien ja kirkkorekien teossa 3,50 markasta 8,07 markkaan. Yksinkertaisten lippakiesien ja saahkojen teossa se oli 3,50–4,20 mk, kalliimpien tuotteiden teossa korkeampi, kuten Mäkinen nimenomaan huomautti. Hänen arvionsa ovat tosin epäilyttäviä, koska hän keräsi tiedot kovin nopeasti. Mäkisen väitteet, että kiesien raudoittamiseen kului 8–15 päivää ja saahkareen tekemiseen alusta loppuun 12–19 päivää, ovat tuulesta temmattuja ja täysin mahdottomia.

67 Vaasan Lehti 26.1.1882; HD 29.3.1883; Kauppila L 1943 s. 124; Virrankoski 1981 s. 79; Kpt 1913, 10:VIII.

68 Karjalatar 18.12.1886; Tied. 1905; Kuoppamäki 1908 s. 54–57; Kpt 1913, 10:VIII; Penttinen 1937 s. 25.

69 Vrt. edellä s. 298 ja 301.

Ilmajoen Nopankylässä kerrottiin, että seppä maksoi puusepälle turunkärryjen puista tavallisesti 23–26 markkaa, lojonenäisen reen puista 8–10 mk ja väärenäisen 15 mk. Kärryjen puiden tekemiseen pyörät mukaan luettuina meni nikkarilta neljä päivää tai vähän enemmän, lojonenäisen reen puihin kaksi ja väärenäisen kolme päivää. Näistä tiedoista laskien puusepän päiväansioksi tulee kärryjen teosta 5,50–6,00 mk ja reen 4–5 mk. Seppä sai turunkärryjen raudoittamisesta 20–25 mk, jos nikkari oli hankkinut raudat, ja kun kärryjen raudoittamiseen kului tavalliselta sepältä kaksi ja puoli päivää tai vähän enemmän, päiväansioksi tuli 7–10 mk. Siitä pitäisi tosin vähentää pajamiehen palkka, ehkä 2 mk. Tässä esitetyt arviot perustuvat muistitietoon, mutta niissä ei pitäisi olla suuria virheitä.⁷⁰

Arvioiden ero ei ole kovin suuri, mutta vertailu vahvistaa sitä käsitystä, että Mäkisen luvut ovat liian alhaisia hänen arvioituaan työhön kuluvan ajan vääriin. Valkjärveläiset eivät ole voineet olla työssään olennaisesti hitaampia kuin ilmajokelaiset, ja kun ajoneuvojen hinnoissakaan ei ollut kovin suuria eroja, ansiotason on täytynyt olla kutakuinkin samanlainen. Ajokalutyössä ansaittiin siis ennen ensimmäistä maailmansotaa tavallisimmin 5–8 markkaa päivässä. Kun omassa ruoassa olevan maatyömiehen päiväpalkka oli vuonna 1910 talvella keskimäärin 2,16 mk ja kesällä 3,09 mk, ajokalutyötä tekevä puuseppä ja seppä ansaitsivat paljon paremmin.⁷¹

Kuten edellä on osoitettu, ajokalutyötä pidettiin erikoisesti Tuuloksessa hyvänä ammattina, eikä sen tuottoa tiettävästi moitittu autonomian ajalla muissakaan ajokalupitäjissä. Ilmajoella sitä pidettiin jälkeen päin ansiotasoon katsoen kovana ammattina, mutta Suomen itsenäisyyden ajan olot, torppien itsenäistyminen ja yleinen vaurastuminen, himmensivät tietysti varhaisemman ajan kuvaa. Ilmajoelakin pidettiin ajokaluteollisuuden työllistävää vaikutusta sentään suurena etuna.

Moottorin voittokulkuun romahtanut elinkeino

Kun sivuutetaan kaupunkien ammattimaiset vaunutekijät, ajokaluteollisuus alkoi kasvaa maassamme 1800-luvun alkupuolella ja kehittyi Valkjärvellä ja Liperissä aika vahvaksi jo 1840-luvulla sekä

70 Kuoppamäki 1908 s. 59–62; Virrankoski 1981 s. 40, 47, 51, 69. Ilmajoella sanottiin, että nopealta sepältä meni turunkärryjen raudoittamiseen kaksi tavallista pitempää päivää.

71 Taloushistoria 1983 s. 408.

Närpiössä seuraavalla vuosikymmenellä. Muissa tärkeissä ajokalupitäjissä Hämeessä ja Pohjanmaalla todella voimakas kasvu alkoi vasta 1870-luvulla. Valkjärven nojautuessa pitkän aikaa ennen kaikkea Pietarissa avautuvaan suureen kysyntään ajokalutyön kasvu riippui etupäässä tekijöiden taidon lisääntymisestä. Se olikin Valkjärvellä aivan alussa vaatimatonta työn alettua puhtaasti kotiteollisuutena, ja samoin lienee ollut Liperissä. Hämeen ajokalupitäjissä alan ensimmäiset edustajat olivat enimmäkseen ammattikäsiyöläisiä, ja työ oli alun perin laadukasta.

Autonomian ajan jälkipuolella tekninen kehitys vaikutti kaikkialla suuresti ajokaluteollisuuteen. Tehtaat alkoivat tuottaa valmiiksi työstettyä rautaa ja terästä: akselirautaa ja laakerinholkkeja sekä erilaisia listoja, nauvoja ja ruuveja, joiden käyttö joudutti ajokalujen raudoittamista aivan olennaisesti. Puusepätkin saivat entistä parempia työkaluja. Tämän kehityksen on täytynt joko alentaa ajoneuvojen hintoja tai parantaa työn tuottavuutta, ja luultavasti kävi kummallakin tavalla.

Samaan aikaan Suomen maanteitä parannettiin vuosikymmenestä toiseen, mikä lisäsi etenkin kääsien käyttöä. Edelleen talollisväestön ostokyky parani hyvin merkittävästi 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Ajokalujen kysyntää edisti sekin, että komeat ajoneuvot olivat tärkeä vaurauden ja yhteiskunnallisen arvon osoitin. Ennen auton aikakautta talonpojan ylpeytenä olivat muhkeat ja hyvin tehdyt kääsit ja kirkkoreki, joiden lakattu pinta loisti hevosen kiidättaessä isäntää kirkkoon tai kuntakokoukseen. Ajopelien asema nuoremman miehen statussymbolina taas kuvastuu monista kansanlauluista kuten härmäläisestä värsystä:

Hevoonen kun hernes ja valjahat välkky
ja fiäterit alla soutuu ...

tai toisesta, jossa tyttö laulaa sydämen kyllyydestä:

Ristilinjaari-hoijakalla ja varsalla viriällä
minä vain ajelen kultani viäres miälellä keviällä.⁷²

Kääsien ja kirkkorekien kysynnän nousuun oli kaiken kaikkiaan monta hyvää edellytystä, ja yhdessä tekniikan edistymisen kanssa ne saivat aikaan ajokalutyön nopean kasvun 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan.

Ajokaluteollisuuden keskittyminen tietyille paikkakunnille johtui paljolti siitä, että virikkeitä ja taitoa saatiin helpoimmin oman pi-

.....

72 Paulaharju S 1932 s. 263, 330.

täjän ja kylän miehiltä. Tunnetun ajokalupitäjän nimellä oli sitä paitsi mainosarvoa: Tuuloksen, Liperin tai Kurikan mestarien tuotteet houkuttelivat enemmän kuin omassa pitäjässä tehdyt. Työkärryjen pyörätkin tuntuivat erikoisen luotettavilta, kun ne oli tehty Humppillassa tai Kankaanpään Santaskylässä. Vaativimmat ostajat kiinnittivät huomiota jopa yksityisen mestarin nimeen, joka sai niin ollen mielellään näkyä ajoneuvoissa.

Oli kuitenkin seutuja, joille ei ostettu kovin paljon keskeisten ajokalupitäjien tuotteita. Näin oli ennen kaikkea Varsinais-Suomessa ja Satakunnan eteläisimmässä osassa. Keski-Suomeen, Savoona ja laajaan Pohjois-Suomeen myytiin jonkin verran kuuluisimpien ajokalupitäjien tuotteita, mutta silti näillä seuduilla oltiin suureksi osaksi omien mestarien varassa. Heitä oli aika paljon, ehkä ainakin pari joka pitäjässä. Mistä sitten johtui, että ajokalutyö ei keskittynyt kaikkialla tietyille paikkakunnille? Tähän on vaikea vastata vetoamalla kollektiivisiin tekijöihin. Kasvun perimmäisenä syynä ovat voineet suurissa ajokalupitäjissäkin olla yksilölliset tekijät: joku aloitti työn tai myynnin erikoisen taitavasti, ja siitä ajokalutyö lähti laajentumaan.

344

Työajokalujen kysyntä riippui aivan erilaisista tekijöistä kuin ajelurekien ja kirkkokärryjen. Työrekien tarvetta lisäsi ennen kaikkea hakkuiden voimakas kasvu 1870-luvulta alkaen, ja niissä tarvittiin varsinkin tukkien kuljetukseen käytettyjä parirekiä. Näiden rakenne vaihteli huomattavasti eri osissa maata,⁷³ joten niitä ei juuri hankittu kaukaa, mikä olisi ollut hankalaa myös näiden rekien koon vuoksi. Tukkierekien valmistus ei näin ollen keskittynyt kovin vahvasti tietyille paikkakunnille; niitä tehtiin myytäväksi pitkin maata, missä vain oli suuria metsätyömaita. Työkärryjen pyöräpareja taas ostettiin, koska niiden valmistus oli hyvin vaikeaa. Muuten työkärryt teki kuka tahansa maalaismies, olipa kyseessä ”elolava” tai ”sontalava”, kauha-valaisia nimityksiä käyttäkseni.

Ajokalutyö nousi varsinaiseen kukoistukseensa vasta maamme teollistumisen alkujaksolla industrialismiin liittyvien tekijöiden helpottaessa ajoneuvojen valmistusta ja lisätessä niiden kysyntää. Elinkeinoon kasvaessa ja osoittautuessa tuottavaksi sitä tehostivat työnjaon lisääntyminen ja välityskauppa. Lopulta pyrittiin kehittämään yhteistoimin tuotantoa ja lisäämään myyntiä, missä Kurikan käsityöläisyhdistyksen osuuskassa pääsi pisimmälle. Tuuloksessa alettiin siirtyä koneistettuun, liikemiesten johtamaan verstasteollisuuteen, ja tämä linja omaksuttiin pian myös Kurikassa. Ajokalualan kotiteollisuus oli

.....

itsenäisyyden ajan alussa kehitymässä koneistetuksi verstasteollisuudeksi.

Juuri tässä vaiheessa ajokalutyöhön iski teollistumisen uusi vaikutus autojen alkaessa kilpailla maanteillä hevosen kanssa. Tieteenkin rautatiet olivat vähentäneet jo siihen mennessä hevosen käyttöä pitkillä matkoilla, mutta tämä ei liene vaikuttanut ajoneuvojen tarpeeseen. Maaseudun elämän kaikinpuolinen vilkastuminen oli näet lisännyt liikkumista omassa pitäjässä tai lähipaikkakuntien välillä. Sen sijaan linja-auto, joka yleistyi jo 1920-luvun mittaan, alkoi pian vähentää tuntuvasti kääsien ja kirkkorekien käyttöä.

Vähemmän huomiota on kiinnitetty siihen, että myös polkupyörä vähensi jo 1920-luvulla hevosen käyttöä lyhyehköillä matkoilla.⁷⁴ Nuorehkon isäntämiehen lähtiessä muutaman kilometrin päähän käymään vaikkapa kunnantoimistossa polkupyörä oli sulan maan aikana ja poutailmalla nopea kulkuväline verrattuna hevoseen, joka piti valjastaa vajasta vedettyjen kääsien eteen ja ehkä hakea sitä varten laitumelta. Pohjanmaan tasangolla rukiilla ruokitut vanhahkot emännätkin saattoivat ajaa kirkkoon polkupyörällä, jolle löysi hetkessä paikan kirkon lähistöltä.

Valkjärvellä ja muuallakin Etelä-Karjalassa on otettava huomioon Pietarin markkinoiden menettäminen; sinnehän oli myyty etupäässä työajokaluja, joilla olisi kai ollut menekkiä vielä 1920-luvulla. Suomessa vaikutti sekin, että kääsit ja kirkkoreki menettivät statussymbolin asemaansa; henkilöauto alkoi nousta niiden sijaan ollessaan vielä sangen harvinainen. Perinnekuvasot ovat väärällään kuvia, joissa kaksikymmenluvun maalaiset katselevat tyyriin näköisinä auton tuulilasin takaa. Mitä hohtoa uusilla ajelukärryillä ja kirkkoreella olisi enää ollut? Monet tekijät vaikuttivat yhteensä, että niitä tuottava kotiteollisuus romahti dramaattisesti jo 1920-luvun jälkipuolella. Jonkinlaista varjoelämää se tosin eli toisen maailmansodan ohikin.

Työajokaluja moottoriajoneuvot eivät syrjäyttäneet yhtä nopeasti. Kuorma-auto alkoi vallata maanteitä, mutta pellolla ja metsässä ajettiin yhä etupäässä hevosella, ja työreet ja työkärrien pyörät olivat kysytyä tavaraa vielä 1940-luvulla. Niiden tekeminen näkyy osaksi korvanneen kääsien ja kirkkorekien valmistuksen, ja tämä ajokaluteollisuuden arkisempi haara eli paikoin vilkkaana, kunnes traktori yleistyi 1950-luvulla. Jo vähän aikaisemmin kumipyörät olivat lyöneet laudalta työkärrien perinteellisen pyöräparin.

Ajokalutyö on hyvä esimerkki Suomen teollistumisen kaksivaiheisesta vaikutuksesta kotiteollisuuteen. Teollistumisen ensimmäinen

.....

74 Tästä havainnosta saan kiittää valkjärveläistä seppää Arvi Nirkkosta.

jakso soi paljon entistä paremmat edellytykset hevosajoneuvojen valmistukseen ja myyntiin, mutta tekniikan yhä edistyessä tämä kotiteollisuudenhaara heikkeni nopeasti ja kuihtui kolmen vuosikymmenen kuluessa kokonaan.

KELKAT JA AHKIOT

Potkukelkat

Vedettävien kelkkojen tekeminen liittyi hevosajoneuvojen valmistukseen, jonka yhteydessä sitä on jo käsitelty. Potkukelkka eli potkuri oli verraten myöhäinen uutuus, jota kehiteltiin pitkin 1800-lukua, Nils Storån mukaan osaksi Ruotsista saatujen esikuvien nojalla, ja vuosisadan lopulla siitä tuli suosittu kulkuväline lyhyehköillä matkoilla. Rakenteeltaan se oli vielä tuohon aikaan hyvin vaihteleva, ja jalakset olivat puuta, joskus alapinnaltaan raudoitettut. Teräslistasta niitä alettiin tehdä vuoden 1900 vaiheilla, ja teräsjalakset yleistyivät sitten nopeasti. Tehtaat alkoivat tuottaa potkureita 1910-luvulla.⁷⁵

346

Kirjallisista lähteistä ei ole löytynyt mainintoja potkukelkan valmistuksesta kotiteollisuutena, enkä arvannut kiinnittää vuoden 1990 tiedustelussa huomiota tähän vaatimattomaan kulkuvälineeseen. Kun jotkut vireät vastaajat älysivät silti kirjoittaa siitä, muutamilta Länsi-Suomen paikkakunnilta kertyi tietoja potkukelkkojen tekemisestä sivuelinkeinona. Esimerkiksi maanviljelijä Vihtori Vainio-Kaila Laitilan Padon kylästä teki 1920- ja 1930-luvulla teräsjalaksisia potkureita. Kälviän Prutikankaan talon isäntä Sakari Lassila oli rukkisorvari ja seppä, joten häneltä luontui hyvin potkukelkkain tekeminen; moni ostaja näet halusi, että kelkan tolpat oli tehty sorvaamalla.

Porin pitäjässä tiilitehtaan työmies Antti Salo (s. 1877) teki iltatöinään potkukelkkoja muutettuaan vuosisadan vaihteessa Vähänrauman esikaupunkiin. Porissa kuuluu potkureissa olleen siihen asti puiset jalakset, mutta Salo teki ne rautakaupasta ostamastaan teräslistasta ja teetti osan kelkan puista ammattisorvarilla. Antti Salo teki tilaustyötä ja kokosi monia kymmeniä kelkkoja jatkaessaan niiden valmistusta vuoteen 1916. Kelkkoja ostivat muun muassa talvisin merenjäällä liikkuvat kalastajat, ja heidän tiedetään käyttäneen muu-

.....

75 Storå 1988 s. 35–37.

76 Tied. 1990 Erkki Salo; mst. Artturi Pavela, Ahti V. Pajala; Storå 1988 s. 55–57.

allakin mielellään tätä kulkuvälinettä. Teräsjalkainen potkuri kulkee jäällä erikoisen kevyesti, jos lunta ei ole paljon.⁷⁶

Poronkelkkojen ja ahkioiden valmistus

Poronhoitoalueella oli omat kulkuvälineensä hevosajoneuvojen lisäksi. Suomalaiset poromiehet käyttivät vanhastaan paljon poronkelkkaa, joka oli kuin pienikokoinen pohjoisen työreki kiveräsepäisine jalaksineen, ja monet saamelaisetkin omaksuivat sen ajoneuvokseen. Poronkelkkoja tehtiin 1900-luvun ensi vuosikymmenillä Muonion Kätkäsuvannossa, josta niitä ostettiin naapuripitäjiinkin, samoin Inarin Kyrössä. Myös Inarin saamelaisten kerrottiin 1900-luvun alussa tekevän poronkelkkoja myyntiinkin. Enontekiön saamelaiset ryhtyivät tekemään suomalaisten mallin mukaan myös pienikokoisia laitiorekiä, joita poro jaksoi vetää, ja Inarin länsiosan poromiehet ostivat niitä heiltä 1930-luvulla.⁷⁷

Ahkiota eli poron pulkkia käytettiin laajalla alueella Peräpohjosta alkaen. Siellä niitä teki 1910–12 koottujen tietojen mukaan muun muassa monitaitoinen metsänvartija Matti Pulju Simon Jokikylästä, Sallassa taas talollinen ja poliisikonstaapeli Matti Alakurtti Kurtista. Rovaniemeltä mainittiin viisi pulkkien tekijää, joista erikoisesti Jääskön kylän Juho Murtolaa kehuttiin taitavaksi. Poronpulkat eivät olleet kovin halpoja, hinnat kuuluvat vaihdelleen 30 ja 50 markan välillä.⁷⁸

Lapissa oli ahkioiden tekeminen myytäväksi vanha perinne, sillä ainakin Enontekiön ja Inarin suomalaiset uudisasukkaat ja Inarin kalastajasaamelaiset myivät niitä jo 1800-luvun ensi vuosikymmenillä. Samantapaisia tietoja on vielä 1900-luvulta. Muonion Kätkäsuvanto oli sen ensi vuosikymmenillä tunnettu ahkioiden teko- ja ostopaikka. Enontekiöllä kerrottiin 1900-luvun alussa olevan ”tekemiehiä”, joilta ostettiin muun muassa ahkiota, ja 1931 kerrottiin, että niitä tehtiin paljon Jatunin taloissa vähän Kaaresuvannon alapuolella. Inarissa tekivät Kyrön suomalaiset 1900-luvun alussa ahkiota, mutta myös saamelaiset rakentelivat niitä myytäväksikin.⁷⁹

Eniten tietoja ahkioiden tekemisestä myyntiin on Utsjoelta, jossa Tenon ja Utsjoen varrella asuvat kalastajasaamelaiset tekivät 1800-luvun alkupuolella niitä hyvin taitavasti ja myivät Suomen tunturi-
.....

77 Itkonen 1948 I s. 410–412; Lapista 1902–03; Tied. 1990 Antti A. Aho.

78 Tied. 1910–12.

79 Virrankoski 1963 s. 346; Lapista 1902–03; Suomenmaa IX,2 (1931) s. 266; Vuollo ja Vuorio 1977 s. 259; Tied. 1990 Antti A. Aho.

saamelaisille ja Norjaan. Myöhemmältäkin ajalta on monia tietoja siitä, että Utsjoen jokivarsien miehet myivät ahkioita läheisten tunturi-seutujen poromiehille. Lassi Saressalo totesi ahkioiden tekemisen olleen Talvaðasin kylässä Tenon varrella hyvin tärkeä ansiokotiteollisuuden haara. Talvisin niitä tehtiin ja myytiin tunturilaisille vaihtamalla poroihin. Kuorma-ahkion hintana oli hyvä vaadin, mutta koristeltu ja raudoitettu ajoahkio oli kalliimpi. Ahkioiden tekeminen päättyi 1950-luvulla moottorikelkan tultua käyttöön.⁸⁰

L Ä N G E T J A L U O K I T

Länget

348

Työhevosen valjaiden välttämätön osa on pari länkiä, joiden nimen muotona on Länsi-Suomessa laajalti ”ränget”. Länget ovat ylhäältä ja alhaalta yhteen sidottuina hevosen kaulassa, ja vetäessään se nojaa olkapäällään niitä vasten. Huonosti sopivat länget voivat aiheuttaa hevoselle pahoja hiertymiä, jotka estävät ajamisen. Sopivien länkien tekeminen taas ei ollut aivan joka miehen työtä, se on luettu jopa vaikeimpiin puusepäntöihin. Tietysti oli silti isäntiä, jotka osasivat tehdä ainakin kohtalaisen hyvät länget hevosilleen.

Lähdeaineisto osoittaa kaikkialla maassa olleen erityisiä länkien tekijöitä, joilta niitä tilattiin lähiseudulle. Länkimestareita lienee ollut jokseenkin jokaisella paikkakunnalla, isoissa pitäjissä useitakin. Heissä oli talollisia mutta paljon myös tilatonta väkeä, ja joskus länkien tekeminen näyttää olleen mestarin pääammattinakin. Siellä täällä oli erikoisen taitava tekijä, jolta tilattiin länkiä moneen pitäjään. Moni huolellinen mestari otti mitan tilaajan hevosesta, jotta länget tulivat varmasti sopivat.

Niinpä maanviljelijä Jalmari Toivonen (1886–1948) Turun läänin Koskelta, Tapalan kylästä, teki sivutöikseen tarkalleen sopivia länkiä, joita naapuripitäjienkin isännät tulivat tilaamaan. Teiskossa kirvesmies Yrjö Suominen (1898–1961) kulki talvisin länkiä tekemässä Teiskon ja naapuripitäjien taloissa, ja saattoi siten sovittaa ne tarkasti hevosen mittoihin. Eläinlääkäri määräsi hevosen hoidoksi joskus nimenomaan Suomisen tekemät länget. Yhtä huolellinen länkimestari oli maanviljelijä Ananias Räsänen (1893–1977) Säyneisen

.....
80 Virrankoski 1963 s. 346; Oulun Lehti 23.7.1870 ja 3.8.1881; Lapista 1902–03; Saressalo 1982 s. 132.

Losomäeltä. Hän otti hevosesta mitat ja kävi länkien ollessa puoli-valmiit kokeilemassa niiden sopivuutta. Pientilallinen Heikki Hakulinen, joka muutti 1800-luvun lopulla Rääkkylästä Sakkolan Hovinkylään, oli ”koko itäisen Kannaksen tuntema länkimestari”.¹

Etelä-Suomessa ei liene tehty länkiä varastoon juuri muualla kuin Mäntyharjussa. Sieltä kerrottiin 1887 viedyn taloissa tehtyjä länkiä Mikkeliin ja Heinolaan, mistä ympäristön isännät niitä ostivat. Etelä-Pohjanmaalla ”ränkiä” tehtiin myyntiin useassakin pitäjässä. Laihian komeiksi maalatut ja lakatut länget olivat maineessa sopivuudesta ja kestävyystään. Niitä myytiin Vaasan torilla, ja Koivulahdella on muistettu, että itseään kunnioittavat isännät (”husbönder med stil och självtkning”) ostivat hevoselleen ”Laihela ränker”. Niiden tekijöistä kuuluisin oli Kylänpään Hermanni Vikberg (Viranto), joka teki länkiä ainakin 1900-luvun alusta lähtien, sittemmin kahden poikansa auttamana. Virannot, joiden länkiteollisuus jatkui 1940-luvulle, olivat ammattikäsitöläisiä.²

Peräseinäjoella tehtiin ainakin 1890-luvulta lähtien paljon länkiä, joilla oli hyvä menekki kauempanakin. Tunnetuimmat mestarit olivat Juho Luoma (Kallio) Viitalassa ja Elias Ania poikineen Peräseinäjoen kylässä; varsinkin Ania vei paljon länkiä Ilmajolle ja Isoonkyröön. Länkimestarien kerrottiin kuitenkin yhtä lukuun ottamatta kuolleen 1910-luvun ensi vuosina.³

Hyvin merkittävä länkiteollisuus virisi 1800-luvun keskivaiheilta lähtien eräissä Etelä-Pohjanmaan itäosan pitäjissä. Seudun tiettävästi ensimmäinen huomattava länkimestari Matti Hintsalo aloitti tämän työn 18-vuotiaana renkipoikana Kuortaneen Kaarangalla vuoden 1850 tienoilla. Ensimmäinen samanaikainen tieto Kuortaneen längistä on vasta vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa. Länkiä kerrottiin silloin myytävän Itä- ja Etelä-Suomeen saakka, ja kaupasta huolehtivat etupäässä välittäjät, jotka ostivat länget tekijäin kotoa. Jotkut länkimestarit olivat talollisia mutta useimmat olivat tilattomia, ja etevin oli yhä itsellinen Matti Hintsalo.

Lauri Mäkinen (Kuoppamäki) kertoo Hintsan olleen maineessa Kuortaneen nopeimpana länkien tekijänä ja saaneen siitä liikanimen ”Masiina”. Matti Hintsalo veisteli länkiä vielä vanhana ukkona 1900-luvun alkuvuosina. Pohjanmaan länkien maine ja myynti ulottuivat jo 1800-luvun lopulla ainakin Etelä-Hämeeseen asti. Hauholla ei sil-

.....

1 Tied. 1990 Aili Toivonen, Annikki Tukiainen, Katri Parviainen; Paukku 1983 s. 218, 115.

2 Tied. 1887 ja 1990 Levi Almén, Juha Tuomela; Sinisalo 1980 s. 552.

3 Ilkka 23.7.1914.

loin tehty ainakaan ”ruusattuja länkiä”, vaan ne ostettiin pohjalaisilta ”piltspukareilta” (bildhuggare) eli puunleikkaajilta.⁴

Lähempiä tietoja Kuortaneen länkiyöstä antoi Lauri Mäkinen käytyään 1906 tutustumassa siihen. Länkien tekijöitä oli 37 miestä, joista valtaosa asui itäisissä metsäkyliissä: 21 Kaarangalla ja 11 Leppälässä. Mestareista 7 oli talollisia, 14 torppareita ja 16 itsellisiä, ja 22 heistä piti länkien tekemistä päätyönään. Parhaat, taidostaan maan kuulut mestarit olivat Juha Anttila ja Kustaa Kangas, jotka tekivät kumpikin noin 200 länkiparia talvessa. He polttivat länkiin nimikirjaimensa, niin että asiantuntija tiesi ostavansa hyvää tavaraa. Anttila oli ollut talollinen, mutta 1890-luvulla hän oli myynyt talonsa länkien tekemisen tuottaessa paremmin kuin maanviljelys ja asui nyt pientä torppaa.

Länget tehtiin Kuortaneella luonnonvääristä puusta, koivun tyvestä ja juurakosta; se oli halvimmankin markkinatavaran aineena. Tästä syystä Kuortaneen länget olivat hyvin kestäviä, ja lisäksi Mäkinen kehui niiden muodon noudattavan ”anatomillisen tarkoin” hevosen ruumiinrakennetta. Länkiä ei siis tarvinnut pehmustaa sisäpuolelta ainakaan paksult. Mäkisen mukaan kaikki asiantuntijat kehuivat Kuortaneen länkiä parhaiksi, mitä Suomessa tehtiin. Vertailukohteena olivat otaksuttavasti muut markkinoilla ja puodeissa myydyt länget; hevosen mittojen mukaan tehty tilaustyö oli toki omaa luokkaansa. Sitä paitsi Mäkinen myönsi, että Kuortaneelta lähetettiin joskus myös huonosti kuivatusta puusta tehtyjä ja sen vuoksi kieroutuneita länkiä.

Länkien tekeminen oli käsityötä, jossa käytettiin varsinaiseen muotoiluun kirvestä ja puukkoa. Noin puolet Kuortaneen längeistä myytiin puuvalmiina, loput siveltiin pellavaöljyllä, varustettiin koristeellisin raidoin ja lakattiin kopaalilakalla. Länkimestari teki taitoa ja huolellisuutta vaativan työnsä yleensä alusta loppuun yksin.

Mäkisen tietojen mukaan Kuortaneella tehtiin vuonna 1906 yhteensä 5 550 länkiparia, joista 2 750 maalattiin. Innostus länkiyöhön ei näyttänyt olevan heikentymässä. Käsityönneuvoja Antti Tapola arvioi sittemmin, että Kuortaneella oli 1912 tehty 7 920 paria länkiä. Tuotanto näyttää siis kasvaneen, mutta lukuihin ei pidä luottaa liiaksi, ja vuotuinen vaihtelu saattoi olla melko suuri.⁵ Vielä 1925 kerrottiin, että Kuortaneen länkillä oli hyvä menekki. Leppälän kylässä oli 1930-luvulla muistitiedon mukaan kahdeksan länkien tekijää, joista useimmilla länkiyö oli sivuelinkeinona. Kaarangan längeistä ei ole

.....

4 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 88, 91; Vilkuna 1934 s. 247.

5 Kuoppamäki 1907 s. 20 ja 1908 s. 88–94, 192–194; EtPohj mvs 1912 s. 163.

tältä ajalta tietoja puoleen eikä toiseen, mutta länkityöllä ei liene ollut Kuortaneella enää niin paljon merkitystä kuin vuosisadan alussa.⁶

Länkiteollisuutta oli myös Järviseudulla, etenkin Kuortaneen naapuripitäjissä Lehtimäellä ja Alajärvellä. Parhaat tiedot Lehtimäen länkityöstä on antanut lukkari ja kunnallismies Aaro Vallinmäki 1929 julkaisemassaan kirjassa. Hänen käsityksensä mukaan länkien tekeminen oli ollut Lehtimäellä jo kauan tärkein sivuelinkeino. Se oli aloitettu vuoden 1870 tienoilla, ja virike arveltiin saadun Kuortaneelta, jossa länkiä tehtiin Lehtimäkeen rajoittuvassa osassa pitäjää. Kruununvoudin 1901 välittämän arvion mukaan Lehtimäellä saatiin kotiteollisuuden tuotteista 3 000 markkaa vuodessa, pääosa juuri längistä. Virkamiesten arviot ovat kuitenkin epäluotettavia ja useimmiten liian alhaisia.

Vallinmäen mukaan länkiä tehtiin etupäässä Länsikylässä eli Sydänmaalla, kun taas idempänä, Ähtärinjärven rannoilla, niitä tehtiin vain vähän. Vallinmäen 1911 tekemän arvion mukaan Lehtimäellä oli tehty edellisinä vuosina 6 000 paria länkiä vuodessa. Päätyökseen tekevät saivat niitä valmiiksi keskimäärin 300 paria vuodessa ja suurin osa sivutyökseen tekeviä 150–200 paria. Jos päätyökseen tekeviä oli kolmas tai neljäs osa kaikista, länkimestarien kokonaisluvuksi tulee edellisestä laskien noin 30 miestä.

Vallinmäen käsityksen mukaan Lehtimäen länkimestarien luku kasvoi 1920-luvulla. Vuosikymmenen lopulla yksinomaan länkien tekemisellä eläviä ei ”enää löydy monia”, joten se lienee harvinaistunut pääammattina, mutta talvisena sivuhommana niitä tehtiin noin 25 perheessä, ja joissakin oli useitakin tekijöitä. Tämä mukaan länkien tekijöitä oli ehkä 35 tienoille. Mestareista kymmenkunta oli talollisia, loput torppareita, tähän aikaan enimmäkseen jo itsenäistyneitä, sekä itsellisiä. Länkien kysyntä oli 1920-luvun lopullakin hyvin hyvä.⁷

Lehtimäen länkiteollisuus jatkui vilkkaana toisen maailmansodan ohi. Se oli yhä keskittynyt etupäässä länsiosaan pitäjää, missä suuri osa väestöstä sai vielä 1948 annetun tiedon mukaan talvisaikaan pääasialliset ansionsa längistä. Muistitiedonkin mukaan länkien tekeminen oli talvikautinen sivuelinkeino mutta sellaisena tärkeä.⁸

.....

6 Suomenmaa VII (1925) s. 362; mst. Elias Saarimäki.

7 Vallinmäki 1929 s. 18–20; Suomenmaa VII (1925) s. 336; Viitaniemi 1983 s. 279–280.

8 Järviseutu 20.1.1943; Kotiteollisuus 1948 s. 9; Tied. 1990 Helle Hyypä.

Kolmas Pohjanmaan suuri länkipitäjä oli Alajärvi, jossa tehtiin länkiä ennen kaikkea Saukonperällä ja Kurejoella. Molemmat kylät ovat pitäjän lounaisosassa, lähellä Lehtimäen ja Kuortaneen länkiä. Kurejoen vanhimmaksi elossa olevaksi länkimestariksi nimettiin 1947 Nestori Yli-Sissala, Saukonperän parhaiksi tekijöiksi Kustaa Sillanpää veljineen. Vielä 1930-luvulla Alajärven länget myytiin kauniisti maalattuina. Lehtikirjoituksessa sanottiin 1943, että länkiä tehtiin myytäväksi useassa Alajärven kylässä ja sitä paitsi melkein kaikissa muissakin Järvisseudun pitäjissä.

Etelä-Pohjanmaan länkiteollisuus keskittyi kuitenkin pääasiallisesti suppealle, yhtenäiselle alueelle: Kuortaneen, Lehtimäen ja Alajärven toisiinsa rajoittuville metsäseuduille. Kurejoen viljely oli tosin vanhaa, kun taas Saukonperää, jossa sanottiin 1947 olevan puolisen-sataa länkimestaria, voitaneen kutsua metsäkyläksi. Alajärven länkiteollisuuden iästä ja alkuperästä ei ole tietoja, mutta sen laajuus 1940-luvulla viittaa ainakin muutaman vuosikymmenen ikään. Länkityön sijoittuminen johtaa ajattelemaan, että virike oli saatu Alajärvellekin Kuortaneelta, mutta varmaa selkoa tästä ei voitane enää saada.⁹

352

Kuortaneen ja Järvisseudun länkien myynnistä on 1900-luvun alusta 1940-luvulle yhtäpitävät tiedot, joiden mukaan sen hoitivat oman pitäjän välittäjät. Lauri Mäkinen kiitti kuortanelaisia länkikauppiaita tehokkaasta myynnistä, joka ulottui kaikkialle Suomeen. Vallinmäki kertoi 1929, että Lehtimäen länget myytiin suurimmaksi osaksi markkinoilla, varsinkin Turussa ja Viipurissa. Vuonna 1943 kerrottiin lehdessä, että länkillä oli hyvä kysyntä Ruotsissakin, mutta kun niistä kannettiin siellä korkea tulli painon mukaan, sinne vietiin erikoisesti tehtyjä, hyvin kevyitä länkiä, jotka vahvistettiin Ruotsissa raudoituksin. Ne lienee tehty jostakin koivua kevyemmästä puusta. Kotimaassa länkillä oli yhä erinomainen menekki suurilla metsätyömailla.

Samana lehtikirjoituksen mukaan neljä kauppiasta osti ja välitti länkiä Lehtimäen Sydänmaalla (Länsikylässä), ja Alajärven Kurejoella kerrottiin 1947 kauppias Toivo Kokon edistäneen välitystoiminnallaan suuresti länkiteollisuutta. Länkiä siis välittivät osaksi pitäjien varsinaiset kauppiat, mutta muistitiedon mukaan oli myös pienempiä yrittäjiä, jotka kiertelivät kylissä niitä ostelemassa.¹⁰

9 Järvisseutu 20.1.1943; Kangas J 1947c.

10 Kuoppamäki 1908 s. 95; Vallinmäki 1929 s. 20; Järvisseutu 20.1.1943; Kangas J 1947c; Tied. 1990 Helle Hyyppä, Eeva Männikkö.

Lauri Mäkisen mukaan länkiparin tekemiseen kului kaiken huomioon ottaen pitkä päivä. Aaro Vallinmäki taas arvioi, että kun otettiin lukuun kaikki työn vaiheet puiden hakemisesta länkien maalaamiseen ja kauppiaille viemiseen, hyvä tekijä oli tyytyväinen, jos pystyi tekemään pitkänä päivänä puolitoista paria länkiä. Vuonna 1948 arvioitiin, että länkiparin tekemiseen ja maalaamiseen tai lakkaamiseen kului yksi työpäivä, mutta se oli ehkä lyhyempi kuin 1900-luvun alussa.

Länkien hinta oli Mäkisen mukaan markkinoilla 2,50–5,00 markkaa parilta, mutta niiden tekijöille Kuortaneen välittäjät maksoivat vain 0,85–2 mk. Kuljetus- ja myyntikulutkin huomioon ottaen ero on kovin suuri. Mäkinen moitti välittäjiä siitä, että he ottivat toimestaan liian suuren voiton länkimestarien kustannuksella: vähintään 25 % mutta joskus jopa 50–100 % tuottajahinnasta. Kun Mäkinen arvioi Kuortaneelta myytyjen länkien vuotuiseksi bruttoarvoksi 7 500 mk ja tekijöiden puhtaan tulon 5 900 markaksi, välittäjien keskimääräinen voitto oli sen mukaan kuitenkin vain 27 %. Kovin suurien voittoprosenttien täytyi olla tämän mukaan harvinaisia, ja Mäkisellä oli-kin taipumusta välittäjien vastaiseen tendenssiin.

Vallinmäen mukaan länkiparin hinta oli 1910-luvun alussa tukku-myynnissä keskimäärin 2 markkaa, ja kun hän laski Lehtimäelle saadut tulot tämän mukaan, hintaan lienee sisältynyt sikäläisten välittäjien saama voitto. Myös Antti Tapola oletti 1912 Kuortanetta koskevassa laskelmassaan länkien hinnaksi 2 mk parilta. Vallinmäki valitti tuottajahinnan huonoutta länkien kulkiessa ”useampien välikäsien kautta”. Lauri Mäkinen koetti selvittää myös länkimestarien päiväansioita ja tuli masentaviin tuloksiin: tavallisen tekijän nettotulo oli vain 1,35 markan tienoilla eivätkä parhaatkaan mestarit ansainneet enempää kuin 1,70 markan tienoille päivässä.

Jos taas ajatellaan Vallinmäen ja Tapolan ilmoittamaa länkiparin hintaa ja oletetaan välittäjän voitoksi 25 % tuottajahinnasta, tekijä sai 1,60 mk parilta. Jos länkiä voitiin tehdä vaikkapa 1,25 paria päivässä, tekijän päiväansio oli 2 mk. Tämä arvio kestää jo hieman lähdekritiikkiä ja riittää ainakin osoittamaan Mäkisen arviot epäilyttäviksi. Hänhän tuli kaiken lisäksi kertoneeksi, että Juha Anttila oli hylännyt maanviljelyksen länkiyön hyvän tuoton vuoksi.¹¹

Vuonna 1943 oli maalaamattoman länkiparin hinta 130–150 markkaa, rahan arvon muuttumisen huomioon ottaen 2,5–3 kertaa niin paljon kuin 1906–12. Kyseessä voi tosin olla myyntihinta, josta pitäisi

.....

11 Kuoppamäki 1908 s. 94–95, 194–195; EtPohj mvs 1912 s. 163; Vallinmäki 1929 s. 18–20; Kotiteollisuus 1948 s. 9.

ehkä vähentää 25 % välittäjän palkkiona, mutta näinkin tuottajahinta olisi 100–110 mk, paljon korkeampi kuin 1900-luvun alkuvuosina arvioitu. Kun länget sai tehdyksi vajaassa päivässä, päiväansio oli tämän mukaan 125–140 markan nurkilla. Länkien tekijän tuloja voi verrata omassa ruoassa olevan maatyömiehen talviseen päiväpalkkaan, joka oli 1906–11 keskimäärin 2,10 mk, vuonna 1943 taas 96,70 mk. Länkimestari olisi tämän mukaan jättänyt kuokkamiehen vähän yli kolmessa vuosikymmenessä selvästi jälkeensä. Arviot eivät ole tosin kovinkaan luotettavia.¹²

Raaka-aineen kalleus olisi tietysti rasittanut länkiteollisuutta, jos koivuontyillä olisi ollut hintaa. Kuortaneella kerrottiin kuitenkin 1906, että länkipuut otettiin koivuista, joiden oksat oli karsittu lehdeksi kotieläimille, ja muu osa puuta hakattiin tietysti polttopuiksi. Samaa kertoi Vallinmäki 1929 Lehtimäeltä. Niinpä tilattomatkin lienevät saaneet koivunkantoja hyvin halvalla. Vielä 1948 sanottiin, että Lehtimäellä oli runsaasti sopivaa ainespuuta länkien tekemiseen.¹³

Vallinmäen mukaan länkiteollisuus toi vuoden 1911 tienoilla Lehtimäen pitäjään 12 000 mk vuodessa, ja Tapolan mukaan saatiin Kuortaneelle 1912 längistä 16 200 mk.¹⁴ Summat näyttävät vaatimattomilta, mutta eivät ne ihan pieniä olleet noin 80 syrjäkylän miehen ja muutaman välittäjän ansaitsemiksi: yli 300 mk miestä kohti. Silti Etelä-Pohjanmaan itäosan länkytön suhteellinen kannattavuus lienee riippunut 1900-luvun alussa ennen kaikkea seudun köyhyydestä ja talvikautisesta työn puutteesta. Näyttäähän länkien tekeminen olleen tuolloin verraten heikosti tuottavaa työtä.

Ansiotason kohoaminen 1940-luvulle mennessä, jota käytettävissä olevat lähteet eivät täysin todista, on hyvin uskottavaa. Muutenhan olisi mahdotonta selittää sitä, että länkiteollisuus säilyi ja nähtävästi myös laajeni ainakin Järviseudun pitäjissä; Kuortaneella se saattoi kyllä vähentyä. Ansioiden paraneminen johtui länkien hinnan kohoamisesta, ja tämän aiheena lienee ollut entistä suurempi alttius ostolänkien hankintaan sekä taloissa että savotoilla.

Pohjois-Suomessa oli länkien tekijöitä samaan tapaan pitkin pitäjiä kuin etelässäkin. Tietoja yksittäisistä mestareista on paljonkin, mutta vain kaksi miestä on syytä mainita erikseen. Oulujoen Sanginjoelta kerrottiin 1910-luvun alussa talollisenpoika Matti Viitajylhästä, joka teki länkiä sivuelinkeinonaan, etupäässä tilaustyönä, noin 125 paria vuodessa. Niistä maksettiin maalattuina 4–6 mk parilta, selvästi

.....

12 Järviseutu 20.1.1943; Taloushistoria 1983 s. 408–409.

13 Kuoppamäki 1908 s. 88; Vallinmäki 1929 s. 18; Kotiteollisuus 1948 s.9.

14 Vallinmäki 1929 s. 19–20; EtPohj mvs 1912 s. 163.

enemmän kuin kuortanelaisten markkinatavarasta. Viitajylhä olikin opettanut länkien tekemistä Oulun läänin talousseuran järjestämällä kurseilla. Lapin erämaista Sodankylän Kelujärveltä on muistettu kolme maanviljelijää, jotka olivat taitavia längentekijöitä. Paras kuuluu olleen talollinen Olli Raasakka, joka jatkoi työtään vielä 1930-luvulla ja oli hyvä hevosten tuntija, kuten länkimestarille sopikin.¹⁵

Pohjoisessa oli erikoisalana poronlänkien tekeminen. Lapin suomalaiset käyttivät näet ajoporollakin länkiä, jotka muistuttivat hevoslänkiä mutta olivat pienemmät ja sirommat. Saamelaisetkin olivat ajan mittaan omaksuneet länget, joilla poron oli paljon helpompi vetää ahkiota tai kelkkaa kuin varhemmin käytetyllä vyöntäpöisellä ”kesätillä”. Poronlängilläkin oli omat tekijänsä, joita merkittiin 1910-luvun alussa muistiin muutamia Rovaniemeltä ja Kemijärveltä.¹⁶

Luokit eli vempelit

Luokkivaljaiden käyttö levisi Suomeen jo varhaisina aikoina Venäjältä, ja ne tulivat lopulta yleisiksi Länsi-Suomea myöten; Karjalassa käytettiin yksinomaan niitä. Luokkivaljaisiin kuuluu länkien lisäksi toinen puusta valmistettu kappale: kaareva luokki, jota sanotaan Länsi-Suomessa laajalti luokaksi, Etelä-Karjalassa taas vempeliksi. Se yhdistää kuorman oivallisella tavalla länkiin: ”Luokki muodostaa valjaista joustavan kokonaisuuden, mikä helpottaa vetämistä ja edistää välineiden kestämistä” (Kustaa Viikuna). Luokkipuu painettiin tuoreena, kuumassa haudutettuna oikeaan muotoonsa ja jätettiin jonkinlaiseen pitimeen; siinä kuivuttuaan se säilytti muotonsa. Luokki tehtiin sitkeästä ja joustavasta puusta, mielellään niinipuusta, mutta koska sitä oli Etelä-Suomessakin melko vähän, tavallisimmin tuomesta, koivusta tai pihlajasta.¹⁷

Luokkien tekijöistä ei ole pääosasta maata kovin paljon tietoja ennen kuin vasta vuoden 1945 tiedusteluun nojautuvassa tilastossa. Siihen on merkitty luokintekijöitä niin paljon, että heitä näyttää olleen yli koko maan ainakin mies tai pari pitäjää kohti. Luokit tehtiin kylä monessa talossa omin voimin, mutta ajot taukosivat auttamattomasti kaaren katkeamiseen, ja jos talossa ei ollut varalla luotettavaa vemmeltä, sellainen voitiin joutua ostamaan. Uuden luokin painaminen otti näet aikansa.

.....
15 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1990 Ali Postila.

16 Tied. 1910–12; Itkonen 1948 I s. 415–416.

17 Viikuna ja Mäkinen 1953 s. 262; Vuorela 1975 s. 692–694; Kansankulttuuri 1976 s. 143.

Etenkin metsäajoissa, joissa käytettiin aina luokkivaljaita, välineet joutuivat koville. Niinpä Itä- ja Pohjois-Suomen suurilla savotoilla täytyi olla luokkeja varastossa. Ajomiehet painoivat niitä kotonaan, mutta autonomian ajalta on myös tietoja erinomaisten niinipuulokkien tuonnista Venäjältä ainakin Pohjois-Karjalaan ja Kainuuseen. Tohmajärveltä on tieto niinipuu- ja koivuluokkien ”imettämisestä” siten, että luokin toinen pää pantiin paloöljyastiaan ja annettiin olla siinä, kunnes öljyä ilmestyi toiseen päähän. Näin käsitelty luokki ei katkennut helposti pakkaselakaan.¹⁸

Mainitsen muutaman esimerkin yksittäisistä luokintekijöistä 1920- ja 1930-luvulta. Maanviljelijä Juho Kytölä Jämijärveltä painoi pihlajaisia luokkeja ja myi niitä kotoa päin, missä niitä oli aina varastossa. Kalastaja ja kirvesmies Kustaa Teräsvuori Pälkäneen Töyräniemestä teki sivutöikseen kauniita luokkeja. Kalastaja Johannes Granqvist Korsnäsin Moikipäystä (Molpe) teki luokkeja pihlajista ja tuomista hakaten kalaretkillä aineet rantaniityiltä. Hän myi osan luokkeja kotikylään, mutta syksyisin hänellä oli tapana lainata hevonen ja viedä kuorma suolasilakkaa ja luokkeja Pirttikylään viljaan vaihdettavaksi. Kalajoen Rahjan kylässä Aapo Siermala oli kesäisin rakennustöissä mutta teki talvisin paljon tuomipuuisia luokkeja.¹⁹

Muutamilta harvoilta paikkakunnilta on tietoja tavallista runsaammasta luokkien tekemisestä myyntiin. Vehmaalla niitä tehtiin nuorista niinipuista, jotka oli varta vasten taivutettu kasvamaan vääriksi. Niistä tehtyjä tavattoman lujia luokkeja myytiin jonkin verran lähipitäjiinkin.²⁰ Yläneeltä kerrottiin 1929, että paljon luokkeja vietiin Turun markkinoille. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastauksen mukaan tekivät etenkin tilattomat Muhoksella luokkeja Oulussa myytäväksi. Sotkamosta kerrottiin myytävän luokkeja peräti ”yli Suomen” välittäjien hoitaessa kaupanteon. Ihmeeksi Sotkamon luokkiteollisuudesta ei ole löytnyt sen enempää tietoja, joten sen todellinen luonne ja laajuus jäävät epäselviksi.²¹

Huomattava luokkien valmistuspaikka oli autonomian ajan lopulla Mikkelin pitäjää, josta on vuosilta 1887–1916 useissa lähteissä tätä koskevia tietoja, tosin hyvin niukkoja. Vain vuoden 1887 tiedustelun vastaukset valaisevat asiaa jonkin verran. Niiden mukaan luok-

.....

18 Tied. 1945 ja 1990 Arvo Pirhonen; TY kans. Metsätyötiedustelu, Oskari Huttu, Suomussalmi.

19 Tied. 1990 Helena Leppihalme, Kaarina Aspila, Nestor Enberg; mst. Uno Siermala.

20 Mst. Eino Venho, Kaarlo Haanperä.

21 TS 9.11.1929; Tied. 1887.

keja tehtiin pitäjässä jokseenkin paljon ja niitä myytiin Mikkelin kaupungissa, Haminassa ja Kotkassa. Lähiseudulta taas kerrottiin Sysmästä, Heinolasta, Hirvensalmelta ja Puumalasta, että luokkeja ostettiin Mikkelin pitäjältä.

Mikkelin luokeilla oli täten laajahko myyntialue Etelä-Savossa, Itä-Hämeessä ja Kymenlaaksossa, eikä tuotanto ei ole siis voinut olla aivan pientä. Yksi luokkien tekijä tunnetaan nimeltäkin: Mikkelin esikaupungissa asunut Antti Pääkkönen, jonka kerrottiin 1916 tekevän ensiluokkaisia, heloitettuja luokkeja. Hän oli asuinpaikastaan päätellen ehkä ammattikäsitöläinen. Maailmansotien väliltä ei ole tietoja Mikkelin luokkiteollisuudesta, joten se lienee ainakin heikentynyt.²²

Omaa luokkaansa luokkien eli vemmelten tekopaikkana oli Kurkijoen pitäjä Laatokan-Karjalassa. Vielä 1830- ja 1840-luvun tietojen mukaan vempelit tuotiin Etelä-Karjalaan Venäjältä, mutta vuosisadan lopulle mennessä Karjalan eteläosan olivat valloittaneet Kurkijoen vempelit, joiden valmistus myyntiin oli alkanut perimätiedon mukaan Savoijan kylässä vuoden 1850 tienoilla. Vuodelta 1863 on jo varma tieto niiden myynnistä Käkisalmen markkinoilla.²³

357

Vempelitä tehtiin monissa Kurkijoen kylissä, mutta niiden tärkeimpinä tekopaikkoina mainitaan useimmissa lähteissä Aromäki, Oksenttiinmäki ja Elisenvaara. Muita vemmelykiä, joissa oli joku-
nen niiden tekijä, olivat etelästä lukien Rahola, Saviinkylä, Sillankorva, Alho, Särkijärvi, Titto, Savoja, Luhovaara ja Räihävaara. Yksittäisiä vempelen tekijöitä oli vielä Laatokan rannalla Pohjiin, Hämeenlahden ja Lapinlahden kylissä. Viimeksi mainittua lukuun ottamatta kaikki vemmelykylät olivat Kurkijoen länsiosassa, kun taas itäisten kylien vallitsevana kotiteollisuutena oli piiskojen tekeminen.

Kurkijoen vempelen tekijöiden eli ”veäryyve tekijöihe”, kuten heitä leikillä kutsuttiin, luvusta ei ole kovin luotettavia arvioita. Lauri Mäkinen kävi 1906 Kurkijoellakin ja laski vempelen tekijöitä 21 miestä ja lisäksi 25 avustavaa perheenjäsentä. Vempelentekijöitä oli hänen mukaansa Aromäessä 8, Elisenvaarassa 6, Luhovaarassa ja Oksenttiinmäessä 3 kummassakin ja Särkijärvellä 1 mies, mutta tuskinpa Mäkinen lyhyellä käynnillään ehti saada läheskään kaikkia selville.

Kerätessään 1970-luvun alussa tarmokkaasti muistitietoa Rainar Hakulinen sai näet kokoon 40–45 Kurkijoen taloa, joissa oli tehty

.....
22 Tied. 1887; Kallio OA 1905 s. 24; Kuoppamäki 1911a s. 20; Voutilainen 1916.
23 Virrankoski 1963 s. 348.

vempeleitä maailmansotien välisenä aikana, ja eräissä oli ollut useitakin tekijöitä. Tunnetuimpia näistä olivat 1930-luvulla Pekka Ahokas Raholasta, Jussi Kyytinen Särkijärveltä, Pekka Torikka poikineen Titon kylästä sekä Matti Hirvonen ja hänen viisi poikaansa Oksentiinmäestä.

Vempeleiden suurtuotanto oli alkanut 1912 kirjatun muistitiedon mukaan vasta 1880-luvulla, ja niiden ensimmäiseksi ”tunnetummaksi” tekijäksi nimettiin Matti Löyhkö Luhovaarasta. Kirjallisuudessa ei ole kunnon tietoja vemmelen teon myöhemmästä kehityksestä, paitsi että Elisenvaarassa sen sanotaan olleen 1930-luvulla vähäistä. Kaikista lähteistä saa sen kuvan, että vempelen tekeminen oli kauttaaltaan tyyppillistä ansiokoteiteollisuutta, pääasiallisesti maanviljelijöiden sivuelinkeino, jota harjoitettiin etupäässä talvisin. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa sanottiin kuitenkin, että osa vempelen tekijöistä oli loisia.²⁴

Vempelet tehtiin Kurkijoella tavallisimmin koivusta, usein myös tuomesta, kaikkein parhaat niinipuusta. Vemmelpuu haudottiin kuomassa saunassa ja painettiin kaareksi. Sitä veistettiin ensin kirveellä, höylättiin, vuolttiin puukolla ja viimeisteltiin raspilla, viilalla, lasinpalalla ja hiekkapaperilla. Työ ei ollut mutkikasta mutta se oli aineksen valinnasta lähtien tarkkaa, koska vempelen tuli kestää aika-
moista rasitusta. Lauri Mäkinen tosin valitti, että kurkijokelaiset myivät melko paljon hieman viallisia vempeleitä, joiden rosot ja oksapaikat oli paklattu kitillä ja peitetty maalilla. Vähänkin tottunut ostaja karttoi sen vuoksi maalattuja vempeleitä.

Osa vempeleistä näet myytiin puuvalmiina, osa öljyttiin, maalaettiin ja lakattiin kopaalilakalla. Kurkijoen vemmelen suosio oli muistitiedon mukaan perustunut alkuaan koreaan maalaukseen, mutta ajan mittaan siirryttiin yleisesti maalaamaan ne mustiksi. Näin tehtiin Mäkisen mukaan jo 1900-luvun alussa. Ajoittain oli muodissa vempelen koristaminen kirkkain heloin, minkä Mäkinen myös totesi. Hänen tietojensa mukaan noin kuudesosa Kurkijoen vempeleistä myytiin noihin aikoihin maalaamatta.²⁵

Kurkijoen vempeleiden tekijät veivät alkuaikoina itse tuotteensa markkinoille, ja vielä 1887 ne sanottiin myydyn välittäjittä. Karjalalehdessä kerrottiin 1912, että Pietari oli ollut 1800-luvulla tärkeä

24 Tied. 1887 ja 1938; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 272:9 (Simo Laakso Kurkijoelta); Kuoppamäki 1908 s. 196–197; Karjala 20.6.1912; Vainio 1960 s. 220; Hakulinen 1972 passim. ”Karjalan” kirjoittajan (hän käytti nimimerkkiä P.U.) henkilöllisyyttä en ole onnistunut selvittämään.

25 Kuoppamäki 1908 s. 97–101, 198; Vainio 1960 s. 220–223; Kyytinen 1939 s. 120–128.

myyntipaikka, kun Kurkijoen vempelit olivat hyvän näköisiä, millä kirjoittaja kai tarkoitti niiden koreaa maalausta. Myös vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kertoi vempeliteitä vietävän Venäjälle. Toisaalta niinkin kaukana omassa maassa kuin Lappeella ilmoitettiin tuolloin, että vempelit ostettiin Kurkijoelta.

Karjala-lehden tuntemattoman kirjoittajan mukaan Karjalan radan valmistuminen 1893 avasi koko Suomen Kurkijoen vempelien myyntialueeksi, ne kun oli siitä lähtien helppo kuormata junaan Elisenvaaran ja Alhon asemilla. Myynti siirtyi tämän jälkeen välittäjien toimeksi. He ostivat saman kertojan mukaan talven tuotannon etukäteen jo syksyllä, kiersivät markkinoilta markkinoille ja saivat uutta tavaraa Kurkijoelta sitä myöten kuin sitä tarvittiin ja tehtiin. ”Karjalan” kirjoittaja kertoi tämän järjestelmän korottaneen vempelien hintoja tuntuvasti.

Lauri Mäkinen myönsi 1908 välittäjien suuren merkityksen ja kertoi, että Kurkijoen vempeliteitä vietiin junalla etenkin Viipuriin, Turkuun, Hämeenlinnaan ja Tampereelle, vieläpä Jyväskylään, Ouluun ja Rovaniemelle asti. Muistitieto osoittaa niitä myydyin myös Porin torilla. Vempelien tärkeimpänä menekkialueena lienee pysynyt kuitenkin aina Itä-Suomi. Niiden viennistä Venäjälle ei ole tietoja 1900-luvun puolelta, joten sen merkitys oli varmaan vähentynyt, mutta tuskinpa se kokonaan tyrehtyi ennen maailmansotaa.

Mäkisellä oli välittäjistä aivan eri käsitys kuin ”Karjalan” kirjoittajalla: hän kertoi vempelien tekemisen vähentyneen tuntuvasti heidän maksamiensa huonojen hintojen takia. Niinpä Sortavalassa toimiva Itä-Karjalan kotiteollisuusyhdistys oli saanut vempelentekijät vastikään yhteistoimintaan keskenään ja Itä-Karjalan Kotiteollisuuskaupan kanssa. Tarkoituksena oli hinnoitella ja leimata vempelit ennen niiden maalaamista ja myydä ne liioitta välikäsittä. Haluttiin siis kohottaa sekä vempelien laatua että hintoja.

Väitteidensä vahvistukseksi Mäkinen kertoi, että vempelistä maksettiin markkinoilla yleensä 1,50–4,00 mk kappaleelta mutta parhaista ja hienoimmista jopa 8 mk. Kurkijokelaiset välittäjät taas maksoivat tekijöille vain 0,70–2,00 markan kappalehintoja. Mäkisen kauna välittäjiä kohtaan ja innostus osuustoimintaan on selvästi vaikuttanut hänen käsityksiinsä, mutta on vaikeampi sanoa, onko se suorastaan vääristänyt hänen tietojaan. Tietysti ”Karjalan” kirjoittaja saattoi puolestaan korostaa liiaksikin välittäjien ansioita. Heidän toimintansa täytyi kuitenkin tehostaa suuresti myyntiä, ja kilpailun luulisi pitäneen välittäjien voitonhimon aisoissa, joten Mäkisen väitteitä on vaikea uskoa.

Ei ole varmaa, että yhteistyöstä vempelentekijöiden kesken tai

kotiteollisuuskaupan kanssa tuli käytännössä mitään; hyvin usein tällaiset hankkeet raukenivat. Ainakin 1930-luvulla Kurkijoen vempelleitä myivät vanhaan tapaan sikäläiset välittäjät, joita olivat Hakulisen mukaan Pekka Hartikka Aromäestä, Jaakko Raikaa Titon kylästä, vempelentekijä Matti Kylliäinen Räihävaarasta ja ennen kaikkea Hämeenlahden kylän talollinen Juho Lukka, joka teki itsekin vempelleitä mutta osti niitä toisilta tuhansittain ja kauppasi markkinoilla ympäri Suomea.

Kurkijoella tehtyjen vommelten vuotuista määrää yritti Mäkinen arvioida vuonna 1906 ja sai sen 6 600 pariaksi. Vempeleiden bruttoarvo oli hänen käsityksensä mukaan 9 000 mk ja tekijöiden saama puhdas tulo 7 000 mk. Mäkinen tarkoittanee bruttoarvolla vempelien myyntihintaa markkinoilla, jolloin tässä mainitut arviot lyövät lujasti korville hänen edellä mainittuja tietojaan vempelien hinnoista. Niiden mukaan vempelien bruttohinnasta olisi mennyt puolet myyntikuluihin ja välittäjien voittoon, mutta edellä mainitun arvion mukaan keskimäärin vain 22 prosenttia. Näin suuri ero tekee Mäkinen arviot tältä osin hyödyttömiksi.

Vempeleiden vuotuisen tuotannon sanoi ”Karjalan” kirjoittaja 1912 olleen ”enimmillään” 30 000 kappaletta vuodessa. Mäkinen mukaan mies pystyi tekemään maalaamattomia vempelleitä aineen hakeminen mukaan luettuna kolme päivässä ja maalattuja lähes kaksi päivässä. Kun kuudennes vempelleistä oli maalattuja, 6 600 vempelleen tekeminen vaati tämän mukaan noin 2 400 työpäivää. Jos oletetaan vempelen tekijän käyttäneen näihin töihin keskimäärin 80 työpäivää vuodessa, Mäkinen arvioima tuotanto edellytti 30 vempelleen tekijää mutta ”Karjalan” kirjoittajan arvio noin sataaneljäkymmentä. Mäkinen arvio näyttää siis järjelliseltä, ”Karjalan” kirjoittajan taas hyvin vaikealta uskoa. Vertailu osoittaa jälleen kerran kotiteollisuuden tuotantoa koskevien arvioiden pahan epäluotettavuuden.²⁶

Luokkien eli vempelien tekeminen kukoisti samoin kuin työreikien ja länkien valmistus niin kauan kuin hevosia käytettiin runsaasti työajoihin. Koska metsäajoissa käytettiin aina luokkivaljaita, luokkien tarve kasvoi epäilemättä vahvasti metsäajojen lisääntyessä 1870-luvulta lähtien. Lähinnä juuri niissä alettiin käyttää 1900-luvun puolella teräsluokkeja, mutta vaikka nämä olivat kevyitä ja lujia, ne eivät yleistyneet kovin nopeasti. Varsinaisesti vasta traktori teki lopun luokkitekiteollisuudesta. Kurkijoella se tietysti loppui, kun Laatokan-Karjala riistettiin Suomelta 1940.

.....

26 Tied. 1887; Kuoppamäki 1908 s. 101, 198–199; Karjala 20.6.1912; Rantanen 1967 s. 20; Hakulinen 1972 passim.

SUKSET

Suksien valmistus on siinä suhteessa ainutlaatuinen ilmiö Suomen kotiteollisuudessa, että sen loi ensisijaisesti urheilu. Tosin maan keski- ja pohjoisosissa oli jo ennen hiihtourheilun viriämistä paikallisia suksiseppiä, jotka myivät tuotteitaan. Tästä on 1850-luvulta tietoja Peräpohjolasta, ja 1858 muuan parkanolainen suksentekijä toi hevoskuormallisen suksia Helsingin Kauppatorille, missä niitä ostettiin innokkaasti. Suksiteollisuuden varsinainen kasvu alkoi kuitenkin vasta 1800-luvun lopulla.¹

Vielä 1800-luvun keskivaiheilla hiihtäminen oli lähes tuntematon käsite suuressa osassa maatamme, Länsi-Suomen rannikkoseuduista puhumatta sisämaassakin. Hauholla oli 1880-luvulla suksia vain kaukaisissa metsätorppissa, joista ei päässyt talvisin ihmisten ilmoille muuten kuin hiihtäen. Samaan aikaan suksset olivat hyvin harvinaiset Tampereen ympäristössä, ja pohjoisempana ei Kuortaneen metsäisessä pitäjässä nähnyt juuri koskaan suksen latua. Herrasväki oli lukenut suksista ja niiden käytöstä Runebergin Hirvenhiihtäjistä, mutta talonpojat eivät tienneet tästä runoteoksesta. Joku harva Kalevalan tunteva oli lukenut Lemminkäisen hiiden hirven hiihdännästä, mutta siitä ei ollut esikuvaksi. Todettakoon myös, että manufaktuuri- ja oheisteknillisen 1857 toimittamassa laajassa kotiteollisuustiedustelussa ei suksien valmistusta vielä kysytty.²

Itä- ja Pohjois-Suomen lumisilla metsäseuduilla hiihdon käytännöllinen merkitys oli toki säilynyt talvisajan liikenteessä ja ennen kaikkea metsästyksessä. Varsinkin pohjoisessa suksia osattiin tehdä yleisesti, ja erikoistuneita suksiseppiä oli varmasti Peräpohjolaa etelämpänäkin. Pohjois-Suomi olikin Suomen suksiteollisuuden kehto, ja pohjoisen suksset saivat suuren suosion myös etelämpänä, kun suksien menekki alkoi kasvaa hiihtourheilun vaikutuksesta.

Hiihtourheilun viriämistä Suomessa ei ole syytä käsitellä tässä yksityiskohtaisesti; viittaaminen Jussi Kirjavaisen ja Antero Heikkisen tutkimuksiin riittää.³ Suomalaisten huomio alkoi kiintyä hiihtoon osapuulleen samaan aikaan kuin muuhunkin urheiluun: 1870- ja 1880-luvulla. Hiihtokilpailuja pidettiin 1870-luvun lopulta lähtien, aluksi harvaksen ja haparoiden, kunnes 1889 järjestetyt ensimmäiset Oulun hiihdot sytyttivät Pohjois-Suomessa suuren innostuksen. Se levisi muutamassa vuodessa Itä-Suomeen aina Kymenlaaksoa myöten

1 Virrankoski 1963 s. 349–351.

2 Vilkuna 1934 s. 242–243; Vesa 1927; Klemetti H 1947 s. 136.

3 Kirjavainen 1938 ja 1969; Heikkinen A 1977.

ja ennen vuosisadan loppua lähes koko maahan.

Urheiluharrastus levisi Suomeen Länsi-Euroopasta, ja sitä edistivät monet aikakaudelle ominaiset tekijät. Yksi oli antiikin kulttuurin ihailu, joka johti Olympian kisojen herättämiseen uudessa muodossa. Toisaalta urheilun suosio perustui sellaisiin industrialismin tuomiin seikkoihin kuin yleinen vaurastuminen, vapaa-ajan lisääntyminen, liikenteen kehitys ja lehdistön kasvu, jonka ansiosta urheilu-uutiset levisivät tehokkaasti. Suomessa urheiluharrastus levisi erikoisen nopeasti kaikkiin yhteiskuntakerroksiin, joten köyhästä, hioimattomasta maalaismiehestä saattoi jo 1800-luvun lopulla tulla urheilusankari. Näin oli varsinkin juuri hiihdossa, jossa välineet olivat halvat ja kenttänä lumiset maat ja jäät.

Suksien kysyntä kasvoi Etelä-Suomessa tuntuvasti jo 1880-luvulla ja seuraavalla vuosikymmenellä yhä enemmän. Tämä näkyi myös hinnoissa. Lauri Kuoppamäen mukaan Kajaanin suksiset maksoivat 1880-luvulla 2–6 markkaa pari mutta 1890-luvulla jo 5–10 mk. Suksikauppias Juho Hiltusen 1903–04 julkaisemassa luettelossa ensiluokkaisten Puolangan suksien hinnat olivat mallista riippuen 8–12 mk parilta. Ainakin 1900-luvun alkuvuosina suksien tekijälle näyttää jääneen noin puolet myyntihinnasta eli keskimäärin 5 mk. Kun oletan Kuoppamäen tietojen pitävän suurin piirtein paikkansa, hintojen kehitys oli hyvin edullinen; rahan arvo näet aleni samaan aikaan vain vähän. Todettakoon myös, että suksien kuljetus Pohjois-Suomesta, jossa niitä alkuajoina etupäässä tehtiin, helpottui ja halpeni ratkaisevasti, kun rautatie saatiin valmiiksi Ouluun 1886 ja Kajaaniin 1904.⁴

Hyvä menekki ja hintojen kohoaminen kasvattivat nopeasti suksiteollisuutta, aluksi kotiteollisuutena, sitten myös verstaytona, jossa alettiin vuoden 1900 tienoilta lähtien käyttää työstökoneita. Noihin aikoihin syntyi varsinainen suksiteollisuus, jonka aloitti Kerkkoon suksitehdas Porvoon pitäjässä. Suksien kysyntä oli kuitenkin niin valtava, että alalle mahtui vielä pitkän aikaa myös kotiteollisuutta. Juho Hiltunen kertoi 1907 Kajaanissa toimiessaan, että suksia menisi kaupaksi paljon enemmän kuin ehdittiin valmistaa, ja vuosikausia varastossa olleet ”raakitkin” oli jo saatu myydyksi. Tämä johtui hiihtoharrastuksen kasvusta, mutta tuolloinkin se oli vasta alussa.⁵

.....

- 4 VTA, Hiltusen hintaluettelo 1903–04; Westerlund 1919 s. 54–55; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 12–13, 35; Heikkinen A 1977 s. 145, 148. Puolangan suksiseppien sanottiin 1898 saavan 2 mk suksiparilta, mutta arvio voi olla liian alhainen.
- 5 Hiltunen 1907 s. 60–61; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 33; Nikkilä 1966 s. 71–72.

Kilpahihto ja siinä käytetyt välineet olivat esikuvana tavallisille hiihdon harrastajille, ja kilpailut pidettiin Suomessa autonomian ajan loppuun enimmäkseen tasamaalla tai jäällä. Välineinä pysyivät sen vuoksi kauan samantapaiset pohjoissuomalaiset sukset, joita ensimmäisten Oulun hiihtojen pohjalaiset sankarit käyttivät. Suurhiihtäjät olivat tietenkin hyvänä mainoksena käyttämilleen suksille, varsinkin kun monella heistä oli tasamaahiihdon aikakaudella niiden valmistus sivuelinkeinona. Huomattava merkitys suksien kehitykselle oli näyttelyillä, joista tärkeimmät järjestettiin 1889–1922 Oulun hiihtojen yhteydessä.

Pohjois-Suomen tasamaansukset olivat alkuaan yleensä kolmisen metriä pitkät ja 7,5–9 cm leveät, mutta kilpailuissa saatu kokemus kavensi niitä huomattavasti. Suksien kärjen ja niiden yläpinnan muodossa oli melkoisia eroja. Kuuluisimmat olivat Haapaveden, Kajaa-
nin, Iin ja Tornion sukset. Pohjoissuomalaiset sukset olivat hyvin takapainoisia, minkä hiihdosta kiinnostunut musiikkimies Heikki Klemetti huomasi epäkohdaksi seuratessaan 1901 Ruotsissa murtomaalla pidettyjä kilpailuja. Niinpä hän suunnitteli etupainoisen Ihanne-suksen, jota porvoolainen suksitehtailija Emil Lampinen vielä kehitti. Itsenäisyyden ajan alussa siirryttiin murtomaahiihtoon, jolloin suksien malli uudistui täydellisesti, ja kotiteollisuuskin siirtyi tekemään Norjasta omaksuttuja murtomaasuksia.⁶

Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastauksista saa sen kuvan, että suksilla oli jo hyvä kysyntä lähes koko maassa, ja suksiseppiä on mainittu lukuisilta Etelä-Suomenkin paikkakunnilta. Ahvenanmaalta heitä ei ollut sentään löytenyt ainoatakaan. Muuten heitä kirjattiin suhteellisesti vähiten Varsinais-Suomesta ja Uudellamaalta, kun maan lounaisimman osan vähälumisuus tietenkin rajoitti hiihtämistä. Todettakoon vuoden 1903 tietojen epäluotettavuuden uhallakin, että niissä mainituista suksisepeistä, joita oli yhteensä 1 171, asui Oulun läänissä 559 eli 48 % kaikista, mikä osoittaa suksiteollisuuden painopisteen olleen vielä vahvasti pohjoisessa.⁷

Myöhemmältä ajalta ei ole järjestelmällisesti koottua tietoa suksien valmistuksesta ennen vuotta 1945, jolloin kotiteollisuustiedustelu tuotti paljonkin tietoa suksista, vaikka lomakkeessa ei erityisesti kysytty niistä. Kun Ahvenanmaata koskeva tilasto ei ole säilynyt,

.....

6 Westerlund 1919 s. 52; Kuoppamäki 1926 s. 20; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 12–13, 16–19; Klemetti H 1947 s. 136–138; Heikkinen A 1977 s. 134–135, 139–143.

7 Tied. 1903.

selvästi pienimmät luvut olivat nytkin peräisin Varsinais-Suomesta ja Uudeltamaalta. Muualta kirjattiin maakunnallisten kotiteollisuusyhdistysten alueelta kauttaaltaan kymmeniä suksentekijöitä, joten suksien valmistus koti- tai pienteollisuutena oli säilynyt kohtalaisesti. Muistitieto vahvistaa tämän kuvan oikeaksi. Vaikeampi on sanoa, missä määrin oli enää kysymyksessä todellinen käsityö.⁸

Seuraavassa kerron osaksi valaisevia esimerkkejä yksittäisistä suksisepistä, osaksi teen selkoa pitäjistä, joissa suksia tehtiin tavallista enemmän kotiteollisuutena. Laitilassa höyläsi kaksi pikkutalon isäntää: Vihtori Salminen Malosta ja Armas Saloniemi Suontakaa, 1930-luvulla talvikaudet suksia, pääasiallisesti tilaustyönä. Tyrvään Stormissa veljekset Väinö (1901–71) ja Vihtori Tanni (1903–70), molemmat maanviljelijöitä, ryhtyivät tekemään vuoden 1927 tienoilla talvityönään suksia, aluksi käsityönä, sitten myös omatekoista, käsin kierrettävää sirkkeliä käyttäen mutta 1930-luvulla jo öljymootorin käyttämin konein. Vaikka kyseessä oli yhä maatalouden sivulinkeino, työ oli siis muuttunut verstasteollisuudeksi.⁹

Teiskolaisilla oli 1880-luvulla suksia vain nimeksi erään puusepän tehdessä niitä halukkaille, mutta 1890-luvulla hiihtourheilu virisi tällä seudulla ja suksentekijöitä ilmaantui lisää, monet itsekin kilpahiihtäjiä. Teiskosta tuli pian Näsijärven seudun johtava hiihto- ja suksipitäjä. Merkittäviä suksiseppiä olivat Heikki (1883–1918) ja Konsta Vesa (s. 1885), torpparin poikia Länsi-Teiskosta ja molemmat maan parhaiden hiihtäjien joukossa. Konsta sai 1913 Pietarin kotiteollisuusnäyttelyssä suksistaan pienen hopeamitalin eli toisen palkinnon.

Teiskon suksiseppiä olivat vielä Matti Kari, hyvä hiihtäjä hänkin, ja Matti Rantala, joka teki satoja pareja ensiluokkaisia suksia. Täällä siirryttiin sittemmin tekemään murtomaasuksia, ja vielä 1930-luvulla ainakin kolme maanviljelijää teki Länsi-Teiskossa suksia sivutoikseen. Myös Kurussa tehtiin sängen paljon suksia jo 1900-luvun alussa, vuodelta 1922 saadun tiedon mukaan etenkin Juhtimäen kylässä. Alkuaikojen mestareita olivat Kurussa Juho Saarijärvi ja Kalle Hauturi. Ruoveden kirkolla Onni Taipale (s. 1889) teki 1917–22 tilaustyönä ”kajaanilaisia” suksia muun muassa kilpahiihtäjille mutta lopetti tämän työn ostettuaan maatilan.¹⁰

8 Tied. 1945 ja 1990.

9 Mst. Toivo Haijanen, Artturi Pavela; Tied. 1990 Helena Aartelo, Tauno Lehtimäki.

10 Kuoppamäki 1914 s. 20; Vesa 1927; Kirjavainen 1938 s. 275–289; Suomenmaa IV (1922) s. 175, 180; Tied. 1990 Annikki Tukiainen, Simo Taipale.

Keski-Suomen suksiteollisuus oli merkittävää. Vuoden 1903 tiedustelun vastauksessa mainittiin useista pitäjistä niin paljon suksiseppiä (Viitasaari 11, Pihtipudas 8, Uurainen 8, Jyväskylä 6), että sillä on jo todistusvoimaa. Vuoden 1913 lopulla arvioitiin lehtikirjoituksessa, että Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistyksen alueella oli tehty lähes 20 000 markan arvosta suksia, ilmeisesti edellisenä talvikautena. Niiden valmistus olikin maakunnan tärkein kotiteollisuushaara. Vuonna 1925 mainittiin erikoisesti Keuruun Liesjärvi ja Toivakan Vihijärvi kylinä, joissa tehtiin huomattavasti suksia.¹¹

Savon suksiteollisuudesta on heikosti tietoja. Iisalmen pitäjässä oli 1890-luvulla kaksi etevää suksiseppää: Heikki Partanen Vänninmäestä ja Juho Malm Iinrannalta. Heidän suksiaan käytti muiden muassa iisalmelainen suurhiihtäjä Kalle Eskelinen. Hänen voitettuaan 1893 kilpailun Joensuussa erään herrasmiehen kerrotaan ostaneen puoliväkisin 30 markalla Kallen sukset, joista tämä oli itse maksanut kolme markkaa. Nilsiästä mainittiin vielä 1945 seitsemän miestä, jotka tekivät suksia sivuelinkeinonaan. Sonkajärvellä teki pienviljelijä Pekka Hirvonen (1883–1947) käsityönä suksia tilauksesta omaan pitäjään. Hän teki alkuun Haapaveden ja Paltamon mallisia tasamaansuksia mutta siirtyi murtomaasuksiin ja jatkoi työtään 1930-luvullakin.¹²

Kymenlaaksossa, jossa oli jo 1900-luvun alussa suurhiihtäjiä, tehtiin paikoitellen paljon suksia. Vehkalahden ensimmäiseksi merkittäväksi suksiseppäksi on mainittu Alfred Pakkasta, joka aloitti tämän työn 1896, ja lähes yhtä varhainen mestari oli Jalmari Pakkanen. He asuivat tosin molemmat Haminan kaupungin alueella Pitäjänsaarella. Aivan 1900-luvun alussa ryhtyi kirvesmies Matti Lanki (s. 1874) Ihamaan kylästä tekemään talvisin suksia, ja kolme hänen nuorempaa veljeään noudatti pian esimerkkiä. Matti muutti myöhemmin Vehkajärven kylään ja hankkiutui maanviljelijäksi, mutta vielä hänen poikansa Väinö Lanki (s. 1905) teki suksia. Jonkin verran suksia tehtiin useassakin Vehkalahden kylässä, aluksi Haapaveden mallia, siten Ihanne-suksea.

Murtomaasuksien tekoa opittiin suojeluskuntajärjestön 1920–21 Vehkalahdella pitämillä kurseilla, ja niiden huomattavimpia tekijöitä olivat sitten Eevert Harjula ja Artturi Toikka. Maanviljelijä Mooses Syrjänen (1883–1964) Ihamaalta teki maailmansotien välillä suksia

.....

11 Tied. 1903; Suomalainen 28.11.1913 (pääkirjoitus); Suomenmaa VII (1925) s. 399–400, 418.

12 Kirjavainen 1938 s. 44–45; Tied. 1945 ja 1990 Pekka Hirvonen.

käsityönä mutta silti paljon, joutuen jopa ostamaan koivupuuta. Vehkalahten suksia myytiin noihin aikoihin Haminan ja Kotkan, joskus Kouvolankin markkinoilla. Haminan Tuomaan-päivän markkinoilla oli joskus kolmekymmentäkin vehkalahtelaista suksia myymässä, ja kysyntä kasvoi Kymenlaakson hiihtäjien menestyksen lisätessä hiihtoharrastusta. Vehkalahten suksenteko pysyi kuitenkin kauan käsityönä: koneita kerrotaan otetun käytäntöön vasta 1930-luvulla.¹³

Virolahden suksiteollisuus ei liene ollut käsityön kaudella kovin laajaa. Ensimmäisiä suksiseppiä olivat täällä serkukset Matti (s.1871) ja Santeri Harju (s. 1873) Länsikylästä, molemmat hyviä hiihtäjiä. Matti opetteli suksentekoa itsekseen, kunnes kykeni 1900-luvun alkuvuosina tekemään myytäväksi kelpaavaa tavaraa. Hän opetti taidon muun muassa suurhiihtäjä Eetu Niskalle, joka perusti aikanaan suksitehtaan Virolahden Klamilaan. Matti Harju muutti 1912 maanviljelijäksi Nurmijärvelle, jossa hän teki suksia talvisin vielä 1920-luvullakin. Myös Santeri Harjun suksityö pysyi maanviljelyksen sivuelinkeinona. Virolahden Säkäjärvellä teki pienehkön talon isäntä Väinö Paronen 1920-luvulla talvisin hyviä suksia, joiden käyttäjiin kuului virolahtelainen suurhiihtäjä Veli Saarinen.¹⁴

Karjalasta kerrottiin jo 1887 suksia myytävän Viipurin pitäjän Kaipolan kylästä, mikä on varhaisin tapaamani tieto Etelä-Suomen suksiteollisuudesta. Säkkijärven Alaoutilassa teki pienviljelijä ja kirvesmies Johannes Ala-Outinen (1883–1959) talvisin paljon ja hyviä suksia. Hän vei niitä vielä 1930-luvulla syksystä alkaen Viipurin markkinoille ja teki suksia myös tilaustyönä kilpahiihtäjille. Näillä oli tapana teettää aina uudet sukset suuriin kilpailuihin ja käyttää vanhoja harjoittellessaan. Rainar Hakulisen tarkka tutkimus 1930-luvun Kurkijoesta tavoitti tästä merkittävästä kotiteollisuuspitäjästä kymmenkunta paikallisesti tunnettua suksiseppiä.¹⁵

Kiteen Potoskavaarassa teki työmiehes Jussi Luukkainen 1930-luvulla talvisin suksia käsityönä sekä tilauksesta että varastoon. Kylän kauppias myi paljon Jussin suksia, jotka olivat kysytyjä, koska ne olivat huolellisesti valitusta koivusta tehtyinä kestäviä ja säilyttivät hyvin jalkavuutensa. Puun ”Suksi-Luukkainen”, kuten Jussia kunnioittavasti kutsuttiin, sai maanviljelijöiltä aika halvalla. Luukkaisen suksityö päättyi hänen kaatuessaan sodassa. Tohmajärven Akkalan kylässä teki maanviljelijä Eino Lajunen 1930-luvulla erinomaisia suksia tilauk-

.....

13 Mst. Väinö Lanki; Tied. 1990 Elna Koski; Saarento 1980 s. 227–229.

14 Kirjavainen 1938 s. 103–109, 148, 317; Tied. 1990 Inkeri Kytö.

15 Tied. 1887; Hakulinen 1972 passim.

sesta ja vähin varastoonkin, mutta ”Suksi-Lajusen” sivakoilla oli sen verran hintaa, että köyhimmat eivät raskineet niitä ostaa. Liperin suksiseppiä oli suurhihtäjä Tauno Lappalainen.¹⁶

Etelä-Pohjanmaalla ei toiseen maailmansotaan saakka ollut suurhihtäjiä, mutta suksiseppiä oli jonkin verran. Maalahdella tehtiin muun puutyön ohessa ainakin 1920-luvulla suksia, joita myytiin Vaasan torilla. Ainakaan Koivulahdella eivät ”Malax tjimban” tosin olleet kovin arvostettuja. Ylihärman Ikolankylässä teki Jaakko Mäntylä vielä 1930-luvulla hyviä suksia, joita tilattiin moneen pitäjään. Kuortanelainen Elias Linja teki 1902 Heikki Klemetin neuvomana ensimmäiset Ihanne-sukset, ja 1913 hän ilmoitti tekevänsä vuosittain 200–300 suksiparia, joiden arvo oli 1 500–2 000 markkaa. Tämä oli hyvin paljon yhden miehen työksi. Vielä 1938 Elias Linja mainittiin ”vanhanaikaisena” suksiseppänä, millä lienee tarkoitettu käsityöhön pitäytymistä; tuotteet olivat varmaankin jo murtomaasuksia.¹⁷

Vimpelissä teki Julius Uusitupa (1878–1950) aluksi suksia kotonaan maatyön ohella mutta siirtyi 1908 Jyväskylään ja perusti 1913 suksitehtaan maalaiskuntaan. Työntekijöiksi hän värväsi muun muassa käteviä Vimpelin poikia, ja osaksi näiden Uusituvalta saamaan oppiin perustui Vimpelissä 1919 alkanut tehdasmainen suksiteollisuus, joka kasvoi nopeasti hyvin laajaksi ja tuottavaksi. Vielä 1925 kerrottiin suksia silti tehtävän kotiteollisuutenakin monessa Vimpelin talossa.¹⁸

Teerijärveltä pakeni nuori Oskar Granö 1900-luvun alussa laittomia kutsuntoja Pohjois-Ruotsiin ja tutustui sikäläiseen, Suomessa tuntemattomaan suksimalliin, josta ei ole lähempiä tietoja. Palattuaan parin vuoden päästä Teerijärvelle hän valmisti käsityönä näitä erinomaisia suksia muun muassa tilauksesta kilpahiihtäjille. Vuonna 1913 Granö kertoi tehneensä vain 56 suksiparia, arvoltaan 280 markkaa, joten suksenteko ei voinut olla hänen ainoa elinkeinonsa. Hiihdosta oli tullut Keski-Pohjanmaan ruotsalaispitäjissä hyvin suosittu urheilumuoto, joten suksilla oli siellä kyllä menekkiä.¹⁹

.....

16 Tied. 1990 Matti Vatanen, Helli Saloheimo, Siiri Tolvanen; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 31.

17 Kuoppamäki 1926 s. 20; Kpt 1913, 10:VIII; Tied. 1938 ja 1990 Levi Almén ja Helmi Elenius.

18 Suomenmaa VII (1925) s. 345; Uusitupa 1965 s. 814–815; Viitaniemi 1938 s. 390–391.

19 Den österbottniska byn 1943 s. 112; Kpt 1913, 10:VIII.

Pohjois-Suomessa oli autonomian ajan lopulla Kalajoen varsilta Peräpohjolaan lähes joka paikkakunnalla eteviä suksiseppiä, mutta tietyt pitäjät tulivat muita kuuluisammiksi suksimallinsa, laajan tuotannon tai nimekkäiden tekijöiden ansiosta. Tietoja suksisepeistä on täältä aika paljon Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen 1909–14 keräämien luetteloiden ansiosta, joskaan yksityiskohtien luotettavuus ei ole varmaa. Pohjois-Suomenkaan suksiteollisuudesta ei ole kirjoitettu kovin paljon, joten Liisa Kurkisen monipuolinen tutkimus Puolangan suksiteollisuudesta on ollut suureksi avuksi.²⁰

Suurista suksipitäjistä eteläisin oli Haapavesi, jonka hiihtäjät voittivat 1889–97 yhdeksän Oulun hiihtojen neljästätoista kilpailusta. Suotta eivät Haapaveden kapeat kilpasukset, joiden yläpinnassa oli korkea harja, tulleet erinomaisen suosituiksi. Tämän mallin kehittäjäksi nimettiin jo 1900-luvun alussa Vähän Vajusjärven rannalla asunut talokas Matti Ritola, joka sai palkinnon Oulun suksinäyttelyssä 1890. Useimmat suurhiihtäjät Hämettä ja Savoaa myöten käyttivät 1890-luvulla ”haapaveteläisiä”, ja niihin turvautuivat Kymenlaaksonkin hiihtäjät alkaessaan saada mainetta 1900-luvun alkuvuosina.²¹

Kunnallismies K.O. Kuusisto kertoi 1905 suksien tekemisen ansiotyönä alkaneen Haapavedellä 1890, siis pian siellä asuvan Aappo Luomajoen voitettua 1889 ensimmäisen Oulun hiihdon. Suksiseppiä Kuusisto arvioi 1903 olevan 20 miestä, pientilallisia, itsellisiä tai torppareita, ja ”useat ovat tai ovat olleet kuuluisia hiihtäjiä ja itse kehittäneet tuotteensa tarkoitustaan vastaaviksi”. Suksia tehtiin etupäässä talvisin, nelisen kuukautta vuodessa. Vuosina 1912–14 tehdyssä luettelossa Haapavedeltä mainittiin 12 suksiseppää muistamatta kylä läheskään kaikkia. Toisen lähteen mukaan ”päätoimisia” suksiseppiä oli 1914 siellä 25 miestä. Pitäjän suksentekijöiden luku ei ollut siltikään niin suuri, kuin ”haapaveteläisten” laaja käyttö edellyttäisi, mutta samaa mallia ryhdyttiinkin tekemään myös muilla paikkakunnilla.²²

Jo 1893 helsinkiläinen kauppias tilasi Aappo Luomajoelta ja nuorelta Juho Ritolalta (s. 1871) 500 paria suksia. Matti Ritolan poika Juho oli 1892–97 Suomen hiihtokuningas ja myös kelpo suksiseppä, mutta varsinainen mestari suksentekijänä tuli nuoremasta veljestä Jaakko Ritolasta (s. 1879), joka aloitti työn 1890-luvun lopulla. Hän

20 Kurkinen 1992. Muistitietoa kerättiin tätä tutkimusta varten kuitenkin vasta 1986, joten se valaisee etupäässä 1920- ja 1930-luvun oloja.

21 Tied. 1909–10; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 18–19; Kirjavainen 1938, liite 2; Heikkinen A 1977 s. 153–154.

22 Tied. 1903, 1905 ja 1912–14.

opetti 1911–16 Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen suksentekokursseilla ja päätyi kuten Juho-velikin pientalolliseksi kotikyläänsä. Suksia myydessään veljekset käyttivät hyväkseen Jussin hiihtäjänmainetta, ja Jaakon osuus jäi hieman varjoon. Hänen arvioitiin 1914 myyneen suksia 700 markan arvosta vuodessa, kun Haapaveden suksiteollisuuden koko tuotto arvioitiin 6 000 markaksi. Ritolan veljesten suksukset saivat korkeimman palkinnon Tukholman kansainvälisessä suksinäyttelyssä 1902 ja monta muuta palkintoa.²³

Haapaveden taitavia suksiseppiä olivat jo 1890-luvulla myös työmies Heikki Erkkilä (s. 1858) ja räätäri, sittemmin poliisikonstaapeli Esko Käräjäoja (1864–1935) Haapajärven kylästä sekä talokas Kalle Anttila Vatjusjärveltä. Erkkilän sanotaan aloittaneen suksenteon 1890, ja hänet mainittiin suksiseppänä vielä 1910-luvun alussa kuten Käräjäojakin. Molemmat olivat suurhiihtäjiä, ja Anttila oli ollut nuorena Juho Ritolan harjoitustoveri. Eräisiin myöhempiinkin Haapaveden hiihtäjiin sopii Antero Heikkisen toteamus, että he sovelsivat kokemustaan suksityöhön hankkiakseen siten pysyvämpää lisäansiota kuin hiihtokilpailujen palkintomarkat.

Haapaveden vanhoja suksentekijöitä olivat myös mäkitupalaiset Juho Mustapää (s. 1864) ja Heikki Alikoski (s. 1864) Haapajärven kylästä. Heidän sanottiin aloittaneen jo vuoden 1890 vaiheilla, ja kumpikin höyläsi suksia vielä 1910-luvun alkuvuosina; Alikosken arvioitiin myyvän niitä vuosittain 700 markan arvosta. Edelleen on mainittava Antti Heikkinen, joka sai kerran ensipalkinnon Oulun suksinäyttelyssä, sekä Ainalin kylän miehet kruununtorppari Juho Paldanius (s. 1878) ja mäkitupalainen Heikki Jylänki (s. 1880), kumpikin suksiseppien luettelossa 1910-luvulla. Monetkin tässä mainituista saivat näyttelypalkintoja.

Parhaita suksiseppiä oli talokas Jaakko Ahola (s. 1876) Haapaveden Vatjusjärven kylästä. Aloitettuaan suksityön vuoden 1900 vaiheilla Ahola teki sitä ututterasti ja hyvin. Hänen sanotaan myyneen 1910-luvun alkuvuosina suksia 2 000 markan arvosta vuodessa, enemmän kuin kukaan muu Haapavedellä, ja kuitenkin hän teki työnsä yksin ja tiettävästi koneitta. Vielä 1914 suksien valmistus oli Haapavedellä Jorma Keräsen mukaan kokonaan käsityötä. Ahola sai suksistaan I palkinnon Oulun näyttelyssä ja pienen hopeamitalin (II palkinto) Pietarin kotiteollisuusnäyttelyssä 1913.²⁴

.....

23 Tied. 1912–14; Pulkkinen 1919a s. 36–37; Kirjavainen 1938 s. 118–121, 125; Heikkinen A 1977 s. 153.

24 Tied. 1909–10 ja 1912–14; Kuoppamäki 1914 s. 20; Kirjavainen 1938 s. 31–34, 67–72; Keränen J 1973 s. 164; Heikkinen A 1977 s. 153–154.

Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja K.O. Kuusisto sanoi Haapaveden suksiteollisuuden olleen parhaimmillaan 1897–1902 mutta vähentyneen sen jälkeen menekin huonontuessa. Tämä oli ehkä tilapäinen ilmiö, joskin hiihtokilpailuja pidettiin routavuosina entistä vähemmän. Keräsen mukaan ”haapaveteläiset” menettivät sittemmin vuoden 1910 tienoilta alkaen suosiotaan Ihanne-suksen takia, ja tasamaahiihdon päättyminen kilpaurheiluna 1920-luvun alussa teki pian lopun Haapaveden suksimallista. Haapaveteläinen suurhiihtäjä Tapani Niku perusti 1923 pitäjään tehtaan murtomaasuksien valmistamiseksi, mutta 1930-luvulle saakka niitä tehtiin Haapavedellä käsityönäkin.²⁵

Lähempänä rannikkoa tehtiin Pyhäjoen Limingojalla ”hyviksi tunnettuja suksia”, kuten 1929 kerrottiin. Tämä saattoi olla osaksi kylässä 1914 pidettyjen kurssien ansiota, kun itse Jaakko Ritola oli opettanut suksentekoa.²⁶ Vähän pohjoisempaa mainittiin Vihannista 1909–14 useita sivutoimisia suksiseppiä, joista neljä oli aloittanut työnsä jo 1890-luvulla: Alpualta torppari, sittemmin poliisikonstaapeli Elias Mämmelä (s. 1865), talokas Adrian Pyöreäsaari ja torppari Juho Teräs sekä Korven kylästä torppari Kalle Uusitalo. Suurin tuotanto oli arvion mukaan Mämmelällä, arvoltaan 700 markkaa vuodessa. Piipolassa teki mestarihiihtäjä Kalle Haudanlampi (s. 1894) hyviä suksia ainakin vuoteen 1945 saatuaan jo 1916 opin kiertävässä suksentekokoulussa.²⁷

Muhokselta lueteltiin 1910-luvun alkuvuosina kuusi suksiseppiä, joista Muhoskylän torpparin Lauri Karppisen (s. 1858) sanotaan aloittaneen suksenteon jo vuoden 1880 tienoilla. Eniten suksia tekivät arvion mukaan torpparit Aappo Keränen (s. 1875) Muhoskylästä ja yhdessä poikansa kanssa työskentelevä Juho Keinänen (s. 1862) Pyhänsivulta. Muhoksella tehtiin tiettävästi samantyyppisiä suksia kuin Kainuussa, josta mallin sanotaan kulkeutuneen sinne 1800-luvun lopulla, mutta ainakin Keränen teki myös haapaveteläisiä.

Utajärveltä mainittiin samaan aikaan seitsemän suksentekijää, joista merkittävien näyttää olleen vanha torppari Paavo Väyrynen (s. 1830) Sotkajärven kylästä. Hän teki suksia samannimisen poikansa kanssa, ja luettelon mukaan tämä oli heidän tärkein tulonlähteensä. Väyryset saivat 1900-luvun alkuvuosina palkintoja Oulun suksinäyttelyissä. Utajärveläinen Juho Aitamurto, maan parhaita hiihtäjiä, ei ollut suksiseppiä, mutta 1890-luvun lopulla hän oli kahtena talvena helsin-

25 Tied. 1905; Kirjavainen 1938 s. 16; Keränen J 1973 s. 164–166.

26 Pulkkinen 1919a s. 36–37; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 90.

27 Tied. 1909–10, 1912–14, 1945/OI ja 1990 Aino Hankonen; Kirjavainen 1941 s. 245–246.

kiläisen Otto Brandtin suksiliikkeen palveluksessa, lajitteli suksia ja myi niitä etevästi asiantuntemuksensa ja nimensä ansiosta.²⁸

Kainuusta eli Kajaanin kihlakunnasta, kuten seutua enimmäkseen nimitettiin vielä 1900-luvun alussa, myytiin erittäin paljon suksia. Siellä oli oma mallinsa, joka vaihteli hieman pitäjistä toiseen. Alkuperäiset ”Kajaanin sukset” eli ”kajaanilaiset” olivat kaikkialla keskeltä hyvin leveät mutta alkoivat pian kaveta kärkeä ja kantaa kohti. Yläpinnassa oli korkea harja. Kajaanin sukset olivat hyvin jalkavat, ja niillä oli helppo hiihtää lumisissa metsissä, koska ne eivät painuneet pahasti pehmeäänkään lumeen. Ostajat eivät liene olleet hyvin selvillä Kainuun eri pitäjien suksimallien eroista; kaikkia sanottiin autonomian ajalla Kajaanin suksiksi.²⁹

”Kajaanilaiset” tulivat tunnetuiksi Etelä-Suomessakin viimeistään 1880-luvun alussa, osaksi näyttelypalkintojen ansiosta. Matti Väyrynen Puolangalta sai 1881 suksistaan I palkinnon Turun yleisessä maanviljelysnäyttelyssä, ja Juho Mikkonen Ristijärveltä palkittiin parhaana suksiseppänä 1883 Helsingissä, maan ensimmäisessä erikseen pidetyssä suksinäyttelyssä. Jo näihin aikoihin Kajaanin suksia oli Helsingissä myytävänä. Lappeenrannan seudulla ne tunnettiin 1887 hyvin, ja Tampereen seudulla muisteltiin käytetyn noihin aikoihin etupäässä kajaanilaisia. Vaasassa harvat hiihtivät vielä 1890-luvun alkuvuosina, mutta näillä kaikilla oli Kajaanin sukset, kertoo siellä koulua käynyt Heikki Klemetti.

Lauri Kuoppamäki katsookin kajaanilaisten olleen vuoden 1895 tienoille saakka kautta Suomen yleisimmin käytetyt sukset. Ne pysyivät pitkän aikaa myös hyvin suosittuina kilpasuksina. Helsingin ensimmäisissä hiihtokilpailuissa 1886 oli monella osanottajalla kajaanilaiset, ja kun Evon metsäkoulun oppilas Antti Väyrynen (1853–1917) voitti kotipitäjässään Puolangalla tehdyin suksin, se oli erinomaista mainosta ”kajaanilaisille”.³⁰

Kainuun suksisepistä ei ole autonomian ajalta kovin paljon henkilö tietoja, kun Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen luettelot eivät ulottuneet sinne. Niinpä Säräisniemeltä ei tiedetä juuri muuta kuin

28 Tied. 1909–10 ja 1912–14; Nikkilä 1966 s. 60; Heikkinen A 1977 s. 142. Paa-vo Väyrynen asui Heikkisen mukaan 1900-luvun alussa Muhoksella, joten hän lienee muuttanut sieltä vähän myöhemmin Utajärvelle.

29 Kuoppamäki 1926 s. 20; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 12–13. Liisa Kurkinen koetti 1986 tutkia erikoisesti Puolangan suksimallin suhdetta muihin kainuulaisiin, mutta ainakaan niin myöhään ei olennaisia eroja näy muistetun (Kurkinen 1992 s. 17–23).

30 Tied. 1887; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 12–13; Klemetti H 1947 s. 136; Kirjavainen 1969 s. 8, 11.

että pitäjän suksisepät saivat 1900-luvun alussa useita palkintoja Oulun näyttelyissä. Heistä mainittakoon Antti Leinonen, joka sai 1891 suksipalkinnon ja menestyi 30 kilometrin hiihdossakin. Kajaanin pitäjistä on vain 1929 kerrottu tieto, jonka mukaan siellä tehtiin vielä silloinkin myytäväksi perinteellisiä ”Kajaanin suksia”, vaikka murtoasuukset olivat jo muodissa.³¹

Paltamo oli merkittävä suksipitäjä, josta kerrottiin jo 1887 myydyin suksia etupäässä Etelä-Suomeen. Antero Heikkinen toteaa pitäjässä olleen paljon koivumetsää, joka oli noussut vanhoille kaskiahoille. Oulun ensimmäisestä suksinäyttelystä 1889 tuli palkinto Paltamonkin, ja kun Kajaanissa pidettiin 1900 ensimmäinen näyttely, Paltamon suksisepät veivät useimmat palkinnot. Talokas Taavetti Keränen Mieslahdesta oli heistä taitavimpia, koskapa hän sai 1903 valtiolta pienen avustuksen ja lainan suksenteon opettamiseen. Paltamon viimeisiä suksentekijöitä oli Fredrik Heikkinen (s. 1910) Vaarankylästä. Hän teki suksia myydäkseen 15-vuotiaasta lähtien, vuoden 1950 vaiheille saakka käsityönä, ja sai monia näyttelypalkintoja.³²

372

Sotkamostakin kerrottiin jo 1887, että suksia tehtiin myytäväksi, ja Oulun suksinäyttelyissä annettiin 1900-luvun alussa muutamia palkintoja tähänkin pitäjään. Vielä 1929 olivat Sotkamon kotiteollisuuden tärkeimpiä tuotteita sukset, joita tehtiin etenkin Nuasjärven ja Ylisotkamon kylissä. Ristijärveltä kerrottiin 1905, että suksien tekeminen kaupaksi oli alkanut 1880-luvulla ja kasvanut vähitellen kysynnän mukaan. Tekijät olivat talollisia ja torppareita, ja 1903 nimettiin yhdeksän hyvää suksiseppää. Vielä 1929 kerrottiin, että suksia oli tehty Ristijärvellä myytäväksi joka puolella pitäjää.³³

Hyrnsalmen suksityöstä on vain vuodelta 1929 myöhäinen tieto, että Kytömäen kylässä tehtiin suksia ansiokotiteollisuutena. Suomussalmelle perustettiin 1902 miesten käsityöskoulu, jossa tuli valtion avustusten ja lainojen turvin teettää suksia hätäaputyönä ja opettaa niiden tekemistä, mutta tulokset eivät näytä olleet kovin hyvät, vaikka koulu toimi ainakin vuoteen 1910. Suomussalmella oli toki hyviäkin suksiseppiä kuten 1938 Alanäljängän kylästä mainittu Antti Kempainen, joka oli oppinut taidon isältään.³⁴

31 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 214; Heikkinen A 1977 s. 142–143.

32 Tied. 1887; VTA, Fe 2, Kauppa- ja teollisuustoimituskunnan kirje vaivashoidon tarkastajalle 29.1.1903; Heinonen 1970; Heikkinen A 1977 s. 144, 149–151.

33 Tied. 1887 ja 1905; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 224, 244; Heikkinen A 1977 s. 142, 150–151.

34 VTA, Käsityöskouluun koskevia tietoja Fe 2; Tied. 1938; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 251; Heikkinen A 1977 s. 150–151.

Puolanka oli autonomian ajalla Kainuun merkittävin suksipitäjä ja tuotannon määrän puolesta selvästi ensimmäinen koko Suomessa. Antero Heikkinen katsoo tämän johtuneen muun muassa siitä, että pitäjässä poltettiin muuhun Kainuuseen verraten vain vähän tervaa ja että siellä oli paljon koivupuuta suksien aineeksi. Terva ei tosiaankaan ollut Puolangalla merkittävä tulonlähde, mikä johtui kuljetusvaikeuksista.³⁵

Helsingin hiihdon voittaja Antti Väyrynen kertoi Hämeen Sanomissa 1887 kotipitäjänsä suksityön alkuvaiheista, että kätevä renkimies Eerikki Kempainen oli tehnyt kaksikymmentä vuotta aikaisemmin ensimmäiset sukset Puolangan mallia. Hän teki sittemmin useita kymmeniä suksipareja talvessa. Edellä mainittu Matti Väyrynen ryhtyi myöhemmin tekemään suksia Kempaisen mallin mukaan, ja 1880-luvulle mennessä tämä oli levinnyt ”koko Eteläpuolelle Puolangan pitäjältä”, jossa oli useita hyviä suksiseppiä. Puolangan suksimalli oli levinnyt myös Ristijärven länsiosaan. Antti Väyrynen vakuutti Puolangan oivana mainosmiehenä, että sukset tehtiin siellä luja, valikoidusta puusta.³⁶

Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja kertoi, että Puolangan parhaat sukset tehtiin Kotilan ja Väyrylän kylissä. Suksisepät olivat etupäässä torppareita ja itsellisiä, jotka tekivät suksia useimmiten tilauksesta mutta myös varastoon. Vastaaja ei pitänyt suksiteollisuuden merkitystä suurena, ja näin saattoi vielä 1887 ollakin. Toista mieltä oli vuoden 1903 kyselyn vastaaja, joka arvioi Puolangan suksiseppiä luvun kerrassaan 300 mieheksi. Tämä oli kuitenkin aivan silmämääräisesti huitaistu arvio, johon ei sovi luottaa.³⁷

Jo Oulun ensimmäisessä suksinäyttelyssä 1889 kolme Puolangan miestä pääsi palkinnoille. Kaiku-lehteen lähetetyssä kirjoituksessa kerrottiin 1898, että suksia oli tehty Puolangalla yleisesti jo vuosikymmenen ajan mutta talvella 1897–98 entistä enemmän. Kotilan kylässä oli valmistunut helmikuulle mennessä lähes 2 000 paria, ja suksentekijöitä oli siellä 30–40 miestä. Tammikuussa 1899 lehteen kirjoitettiin, että Kotilan kylässä oli taas 35 miestä suksenteossa.³⁸

Muistitieto osoittaa, että suksia tekivät Puolangalla tilattomat: kruunantorpparit, mäkitupalaiset, jopa jotkut vieraan katon alla asuvat huonemiehetkin, mutta yleisesti myös talokkaat. Suksityön loistokaudella 1900-luvun alussa sitä tehtiin muutamissa Puolangan oloissa

.....
35 Hautala K 1956 s. 161; Heikkinen A 1977 s. 144.

36 Väyrynen 1887.

37 Tied. 1887 ja 1903.

38 Heikkinen A 1977 s. 145.

isoinakin pidetyissä taloissa. Pitäjän etevimpiä suksiseppiä olivat autonoman ajan lopulla Matti Väyrysen ohella tiettävästi Aapeli ja Risto Väisänen sekä Eero Hyttinen ja nuoremasta polvesta Antti Heikkinen, Antti Kempainen ja Matti Mäkelä. Tämä arviointi perustuu etupäässä suksinäyttelyissä annettuihin palkintoihin, joita saivat kyllä monet muutkin puolankalaiset.³⁹

Puolangan suksiteollisuuden organisaatio muuttui vähäksi aikaa kirkonkylän koulun opettajan Juho Hiltusen ryhdyttyä kehittämään sitä syksyllä 1902. Hänen toimintaansa tunnetaan etupäässä hänen omien kertomustensa ja jonkun hänen ystävänsä Kylväjä-lehdessä 1903 julkaiseman kirjoituksen nojalla, joten tietoihin täytyy suhtautua hieman varovasti.⁴⁰ Puolangalla syntynyt Hiltunen kuuluu olleen hyvä hiihtäjä ja kätevä käsistään, ja hänen sanotaan keksineen Puolangan suksen erikoisesti kilpahiihtoon sovelletun muunnoksen, jota oli lähennetty jonkin verran Haapaveden sukseen, ilmeisesti kaventamalla vanhaa mallia keskeltä.

Kylväjän kirjoituksen mukaan Hiltunen aloitti suksiliikkeensä vuoden 1902 pahan kadon takia, puolankalaisia auttaakseen. Anomuksensa nojalla hän sai silloin suksityötä varten 5 000 markan valtionlainan. Maaliskuussa 1904 Hiltunen sai kolmeksi seuraavaksi talveksi 2 000 markan vuotuisen avustuksen sekä 8 000 markan korottoman lainan suksiteollisuuskoulun pitämiseksi Puolangalla. Koulu toimi ainakin 1902–04, ja siinä oli 1904 jo 60 oppilasta, kymmenen kerrallaan lyhyehköillä kurssilla. Puolangan vanhan suksimallin ja siitä kehitetyn kilpasuksen lisäksi Hiltunen teetti painetun luettelon mukaan Haapaveden ja Ylitornion suksia sekä leveitä ”metsäsuksia” ja lisäksi norjalaismallisia Telemarkin suksia.

Suksikoulun lisäksi Juho Hiltunen perusti oman verstaan ja osti paljon kotona tehtyjä suksia. Kirjeessään vaivaishoidon tarkastaja G.A. Helsingiukselle hän kertoi teettäneensä talvella 1902–03 yli 5 000 suksiparia, joista hän oli myynyt lähes puolet. Hiltusen arvion mukaan Puolangalta oli myyty kyseisenä talvena kaikkiaan 6 000 suksiparia, joista oli saatu pitäjään arviolta 30 000 markkaa. Hiltunen kertoi hankkineensa suksia yli sadalta mieheltä, mutta suurempi osa Puolangan suksista näkyy silti myydyin muulla tavoin. Tietojen luotettavuus ei ole taattu, mutta niiden nojalla saa jonkinlaisen arvion Puolangan suksiseppien luvusta. Kolmeasataa heitä ei ollut, mutta jos

39 Kurkinen 1992 s. 18, 59–62, 78–83.

40 Kylväjän kirjoitusta en ole saanut käsiini, mutta sitä on referoinut Kotiteollisuus-lehden tuntematon kirjoittaja 1955, samoin Liisa Kurkinen tutkimuksessaan.

miehen oletetaan tehneen talvessa keskimäärin 40–50 suksiparia, heitä oli 120–150. Vähemmälläkin Puolangan suksityö olisi ollut 1900-luvun alkuvuosina verrattoman laajaa.

Kylväjän kirjoituksen mukaan suksista oli ennen Juho Hiltusen toimintaa saatu Puolangalla huonot ansiot, kun ”monet poropeukatol polkivat huonoilla tekeleillään tekopalkan hyviltäkin tekijöiltä” ja suksista saatu voitto jäi etupäässä välittäjille. Hiltunen itse kertoi maksavansa suksista heti käteisellä, kun taas muut välittäjät olivat tinkineet muutaman kuukauden maksuajan. Puolangalta lähetettiin toisaalta alkuvuodesta 1903 Kaiku-lehteen kirjoitus, jossa väitettiin suksista maksettavan paljon entistä huonommin, ja Antero Heikkinen katsoo moitteen kohdistuneen nimenomaan Hiltuseen. Kahdes- sa muussa lähetetyssä kirjoituksessa taas sanottiin suksityön kukois- tavan Puolangalla kuten ennenkin.

Juho Hiltusen toiminta lienee lisännyt joksikin aikaa Puolangan suksiteollisuutta ja kohottanut sen tasoa, mutta sen vaikutus tekijöi- den ansioihin jää epäselväksi. Jo syksyllä 1903 Hiltunen erosi opet- tajanvirastaan ja muutti Kajaaniin jatkaakseen suksiliikettään siellä. Niinpä on vaikea sanoa, oliko hänen toimillaan pysyvää vaikutusta Puolangan suksityöhön. Hiltunen toimi myöhemmin muun muassa Kajaanin suksikoulun opettajana, ja hänellä teetettiin 1907 suksien valmistusta koskeva liite kotiteollisuuskomitean mietintöön.⁴¹

375

Liisa Kurkinen on kiinnittänyt huomiota siihen, mistä Puolangan suksisepät saivat oppinsa. Selvästi tärkein oli kotona, isältä tai vel- jeltä saatu opastus, jota jotkut pojat alkoivat soveltaa käytäntöön jo alun toisella kymmenellä ollessaan. Oppia voitiin saada tai mallia katsoa myös kylän muilta suksisepiltä. Oma osuutensa oli kurseille- la, joita pidettiin suksenteon tai yleensä puunkäsittelyn opettamiseksi. Veistonopetusta aikamiehille järjesti Kainuussa ensin Oulun läänin talousseura vuodesta 1894 lähtien. Sitten toimi Puolangalla Juho Hil- tusen suksikoulu, ja 1909–30 sivakoiden tekemistä opetti Kajaanin Kotiteollisuusyhdistyksen kiertävä suksentekokoulu, 1925–29 Puo- langalle sijoitettuna.⁴²

Puolangan suksiteollisuus ei sammunut tasamaahiihtojen loppumi- seen mutta ilmeisesti se väheni 1920-luvulla tuntuvasti. Vielä 1930- luvulla arviolta 50–60 miestä teki Puolangalla suksia myytäväksi, pää-

41 VTA, Kauppa- ja teollisuusostimituskunnan sekä Juho Hiltusen kirjeenvaihtoa ja Hiltusen hintaluettelo 1903–04; Hiltunen 1907; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 13; Kotiteollisuus 1955 s. 60–61; Heikkinen A 1977 s. 145–149; Kurkinen 1992 s. 40.

42 Kurkinen 1992 s. 52–58.

asiallisesti Kotilan ja Väyrylän kylissä. Tekijät olivat etupäässä tallollisia ja pientilallisia, ja työ oli entiseen tapaan talvinen sivuelinkeino, jota tehtiin lähinnä marraskuun ja huhtikuun välisenä aikana. Vielä 1930-luvulla se näyttää olleen Puolangalla kauttaaltaan käsi-työtä.

Liisa Kurkinen osoittaa, että varsin moni puolankalainen, vähintään 30 miestä, siirtyi 1920- ja 1930-luvulla suksitehtaan työntekijöiksi muualle Suomeen, etenkin Porvoon pitäjään, harjoittamaan kotipitäjässä oppimaansa ammattia. Jatkosodan jälkeen Puolangan suksiteollisuus romahti metsätöiden tuottaessa paremmat ansiot kuin suksenteko. Kainuulainen kirjoittaja sanoi 1949 suksityön loppuneen Puolangalla miltei kokonaan; vain yksi mies jatkoi sitä ammattimaisena verstastyönä. Puolangan suksiteollisuus päättyi tämän miehen, Kusti Heikkisen, kuollessa 1960-luvulla.⁴³

Rannikkotasangolle palataksemme Kiimingin Huttukylässä asui 1910-luvun alussa torppari Iikka Vilppola (s. 1850), joka oli tehnyt vuoden 1900 tienoilta lähtien sivutyönään suksensauvoja. Myös mäkitupalainen Heikki Kokko (s. 1879) Ylikiimingin Seluskasta oli vuodesta 1908 lähtien erikoistunut sauvojen tekemiseen, joka oli hänelläkin sivuammattina maatyön ohella. Molempien arvioitiin 1914 ansaitsevan sauvoilla 250 markkaa vuodessa. Kun Kokon ilmoitettiin saavan sauvoista 0,75–1 mk parilta, kummankin mestarin vuosituotanto lienee ollut 300 sauvaparin nurkilla. Torppari Matti Väyrynen (s. 1858) Ylikiimingin Karahkan kylästä oli etevä suksiseppä, joka sai 1900-luvun alkuvuosina monta palkintoa Oulun näyttelyissä. Juuri hän oli opettanut Heikki Kokon tekemään hyviä sauvoja.⁴⁴

Iissä ei näytä olleen kovin paljon suksiseppiä, mutta sikäläinen suksimalli tuli kuuluisaksi, suureksi osaksi sillä hiihtäneen Kalle Jussilan (s. 1869) ansiosta. Tämä sittemmin Yli-fihin kuuluneessa Pirttitörmän kylässä asunut talokas oli Suomen urheiluhistorian parhaita hiihtäjiä, jonka huippukausi oli 1896–1905. Jussila oli itsekin etevä suksiseppä opittuaan taidon nuorena isältään, samoin hänen nuorempi veljensä Heikki Jussila Pirttitörmältä.

Iin suksi oli 1900-luvun alussa mitoiltaan samantapainen kuin kajaanilainen mutta päältä aivan latuskainen ja kärkiosasta terävä kuin

.....
43 Matti Väisäsen antamia tietoja; Ruuskanen 1949 s. 21; Kurkinen 1992 s. 8–10, 29, 63–65, 67–71.

44 Tied. 1909–10 ja 1912–14; Heikkinen A 1977 s. 142. Väyrystä ei pidä sekoittaa samannimiseen puolankalaiseen suksiseppään.

keihäs. Tällä suksella Kalle Jussila menestyi erinomaisesti myös mur-tomaalla. Kun jokunen eteläisempikin suurhiihtäjä piti iiläisiä par-haina kilpasuksina, niitä ruvettiin tekemään muuallakin. Iin suksise-pistä mainittiin 1914 Jussilan veljesten ohella suksenteon jo vuoden 1885 vaiheilla aloittanut torppari ja muurari Eeli Juntunen (s. 1854) Pohjois-Iistä ja neljä muuta. Vielä 1945 mainittiin kotiteollisuustie-dustelun vastauksessa hyvä suksiseppä Jaakko Veijola emäpitäjän Pohjois-Iistä.⁴⁵

Ylempänä Iijoen alueella oli Pudasjärven suksisepillä oma mal-linsa, joka muistutti melkoisesti Kajaanin suksia. Etevinä suksisep-pinä mainittiin jo 1887 talollinen Olavi Pönkkö Kurjen kylästä, kruu-nuntorppari Matti Tavajärvi Puhokselta ja torppari Juho Björkberg Sotkajärveltä. Myöhemmin, 1900-luvun alkuvuosina, sai talollinen Sakari Karvonen Jongun kylästä useita palkintoja Oulun suksinäyt-telyistä. Vielä 1945 mainittiin maanviljelijä Kalle Asmunti Pudas-järven Siuruan kylästä hyvänä suksiseppänä.⁴⁶

Peräpohjolasta ei useimmista pitäjistä ole tiedossa erikoisen pal-jon suksien tekijöitä, joskin Tervolasta on vielä vuodelta 1931 mai-ninta niiden tekemisestä myytäväksi. Tornionlaaksossa oli kummin-kin hyvin merkittävä suksipitäjä Karunki. Siellä tehtiin maineikkai-ta ”Tornion suksia” eli ”torniolaisia”, jotka muistuttivat Lauri Kuop-pamäen mukaan muuten melkoisesti Kajaanin suksia mutta olivat ta-samaansuksiksi lyhyet, yleensä alle kahden metrin. Tornion suksia-kin tehtiin sittemmin myös eräillä eteläisemmillä paikkakunnilla.⁴⁷

Karungissa oli Peräpohjolan kotiteollisuusyhdistyksen 1910 kerää-mien tietojen mukaan 37 suksiseppää ja lisäksi yksi sauvojen tekijä. Suksentekijöistä 16 asui Aapajoen kylässä ja 9 Kukkolassa, joten suk-sityö keskittyi vahvasti näihin kyliin. Yhteensä suksia arvioitiin teh-dyn vuonna 1910 noin 950 paria, ja Elis Keskitalo (s. 1877) Aapa-joelta oli saanut valmiiksi eniten: sata paria. Suksityön kehittämiseksi pidettiin Karungissa ainakin vuonna 1917 kursseja, joilla oli opetta-ja Puolangalta.

Suksiteollisuus eli Aapajoella pitkään, ja Karungin suksien nimi-kin muuttui torniolaisista ”aapajokisiksi”. Vielä 1931 kerrottiin, että Karungin kotiteollisuuden tunnetuimpia tuotteita olivat Aapajoen suk-set, ja pitkin 1930-lukua niitä tehtiin paljon; suksiseppiä on muistel-

.....

45 Tied. 1912–14 ja 1945; Kuoppamäki 1926 s. 20; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 17–18; Kirjavainen 1938 s. 62, 81.

46 Tied. 1887, 1909–10 ja 1945; Oulun läänin henkikirja 1887; Heikkinen A 1977 s. 142.

47 Westerlund 1919 s. 52; Suomenmaa IX,2 (1931) s. 169; Kuoppamäki ja Pohjo-la 1934 s. 16.

tu olleen enimmillään 50 miestä. Suksenteko oli vielä silloinkin käsityötä, jota tehtiin talvipäivinä asuinhuoneissa. Useita Aapajoen sukseppii kaatui sodissa, mutta kotona olevat tekivät suksia armeijalle. Maanviljelijä Aukusti Hoikka (s. 1909) kertoi höylänneensä niitä joka sotatalvena vähintään 200 paria. Näiden suksien piti olla 2,40–3 metriä pitkät ja 7,5–8 cm leveät kantaakseen miehen, aseensa ja pakkausten painon. Suksia vastaanottaessaan kylän kauppias tarkasti ne huolellisesti ja sanoi joskus: ”Emme pane tätä paria, siinä on oksa pahasti, siitä voi tiukassa paikassa riippua miehen henki.”⁴⁸

Ylitornionkin suksista puhuttiin autonomian ajan lopulla; suksi-kauppias Juho Hiltusen hintaluettelossa mainittiin 1903–04 ”Ylitornion sukset”, joita oli siis ruvettu tekemään Puolangallakin. Tarkempaa tietoa Ylitornion suksiteollisuudesta on vain nimeksi. Se ei luultavasti ollut kovin laajaa; vuoden 1903 tiedustelun kylläkin epäluotettavassa luettelossa sanottiin pitäjässä olevan 10 suksentekijää. Merkittäviä näistä olivat 1900-luvun alussa Oulun näyttelyissä palkittu mäkitupalainen Pekka Martimo Kainuunkylästä ja Lohijärven kylässä, kaukana jokilaaksosta asunut Felix Koivurinta, jonka arvioitiin 1910 tekevän 100 suksiparia vuodessa.⁴⁹

378

Oulun Hiihtoseuran 1904 esittämän arvion mukaan oli edellisenä talvena lähetetty yksin Oulun rautatieasemalta noin 12 000 paria suksia, joiden arvo oli tekijöille maksetun ostohinnan mukaan laskien vähintään 60 000 markkaa. Lisäksi suksia oli lähetetty eräiltä muilta asemilta. Kajaaniin ulottuva rata avattiin vasta vuoden 1904 lopulla, mutta varhemminkaan ei siellä ostetuista suksista Itä-Suomeen meneviä ollut tietenkään kuljetettu Oulun kautta. Oulun Hiihtoseura arvioi läänin suksiteollisuuden tuottaneen tekijöille 100 000 mk vuodessa, mikä ”suurimmaksi osaksi joutuu köyhille torppareille, mäkitupalaisille ja itsellisille, jotka saavat valmistaa sukset kotonaan perheensä keskuudessa.”

Juho Hiltunen arvioi 1907, että Kainuussa tehtiin vuosittain suksia yli 10 000 paria, mikä edellytti yli 50 000 markan ostohintaa. Samaa arvioon perustuneen Kajaanin kotiteollisuusyhdistyksen 1908 antama tieto, jonka mukaan Kainuusta myytiin suksia vuosittain yli 100 000 markan arvosta; tämä taas lienee laskettu vähittäismyynti-

48 Peräpohj kty 1911, tilastoliite; Tied. 1990 Olavi Niskala; mst. Aukusti Hoikka, Juha Väisänen; Suomenmaa IX,2 (1931) s. 210.

49 Tied. 1903; Peräpohj kty 1911, tilastoliite; Oulun läänin henkikirja 1905; Heikkinen A 1977 s. 142.

hinnan mukaan. Joka tapauksessa hyvin suuri osa Oulun läänissä tehdystä suksista oli peräisin Kainuusta, jonka maakuntalaulun Ilmari Kianto nimitti noihin aikoihin Nälkämaan lauluksi eikä ihan suotta: lisätuloja tarvittiin kipeästi. Suksiteollisuuden merkitys oli autonomian ajan lopulla epäilemättä kaikkein suurin juuri eräissä Kainuun pitäjissä, ennen kaikkea Puolangalla.⁵⁰

Pohjois-Suomen suksisevät myivät itsekkin tuotteitaan lähiseudulle ja tekivät myös tilaustyötä. Myynnin maan eteläisempiin osiin ja ulkomaille hoitivat sen sijaan 1800-luvun lopulta lähtien etupäässä Oulun ja Kajaanin välitysliikkeet. Oulussa näitä oli useita, vanhimpana ja tärkeimpänä L.E. Fabritiuksen suksiliike, joka myi jo 1892 noin 1 000 suksiparia. Alkuvuodesta 1898 Fabritius ilmoitti ostavansa ennen kevättä 4 000 paria suksia. Haapavedeltä kerrottiin 1905, että suksia tehtiin tilauksesta, lähetettiin kaupunkeihin tunnetuille ostajille ja myytiin oman paikkakunnan kauppiaille. Vihannista sanottiin 1910 suksia myydyn nimenomaan Oulun välittäjille.⁵¹

Kajaanissa alkoi monipuolinen teollisuusmies Herman Renfors ostaa suksia 1880-luvulla toimittaakseen niitä Etelä-Suomeen, mutta Kainuun suksia vietiin paljon Oulunkin kautta. Jokunen välittäjä oli maaseudullakin, kuten lehdessä 1898 mainittu paltamolainen talollinen, joka oli myynyt suksierän Helsinkiin. Kainuun suksia osteltiin 1800-luvun lopulla myös suoraan Etelä-Suomeen Kajaanin talvimarkkinoilta.⁵² Suomen suuriruhtinaskunnan armeija oli aikanaan hyvä pohjoisen suksien ostaja opettaessaan asevelvollisille hiihtotaitoa. Esimerkiksi Mikkelin tarkk'ampujapataljoona osti 1892 kaksisataa paria Kajaanin suksia.⁵³

Kainuussa ei oltu oikein tyytyväisiä suksien välittäjiin, joten Kajaanin kotiteollisuusyhdistys perusti 1908 suksiseppien kanssa neuvoteltuaan ”koetteeksi” välitystoimiston. Se osti suksia maksaen tekijöille kahden ammattimiehen arvostelun mukaiset hinnat. Yhdistys otti alkupääomaksi lainan ja ryhtyi toimittamaan suksia alan liikkeisiin Etelä-Suomeen; voitto jaettiin suksiseppien kesken.

Kokeilu näkyy onnistuneen hyvin, koskapa 1910 perustettiin toimiston työtä jatkamaan Kajaanin suksiosuuskunta. Sen jäsenenä oli vuonna 1926 kerrassaan 141 suksiseppää. Osuuskunta välitti suksia eniten 1911–18, aina vähintään 3 000 paria vuodessa vuotuisen myyn-

.....

50 Hiltunen 1907 s. 61; Westerlund 1919 s. 54–55; Claudelin 1938.

51 Tied. 1905, 1909–10 ja 1912–14; Westerlund 1919 s. 52; Heikkinen A 1977 s. 157–159; Kurkinen 1992 s. 33–34.

52 Kuoppamäki 1926 s. 20; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 12–13; Claudelin 1938; Heikkinen A 1977 s. 150.

53 Kirjavainen 1938 s. 12; Heikkinen A 1977 s. 158; Kurkinen 1992 s. 35–36.

nin ollessa arvoltaan 22 000–48 000 markkaa. Syksystä 1918 lähtien myynti pieneni tuntuvasti, tuotti vuodesta 1927 lähtien tappiota ja tyrehtyi talvella 1931–32 kokonaan. Käsityönä tehtyjä suksia ei siis kannattanut enää myydä omaa pitäjää kauemmas. Aikaisemmin, nimenomaan 1910-luvulla, Kajaanin suksiosuuskunnasta lienee ollut tuntuvasti hyötyä Kainuun salokyltien suksiseipille.⁵⁴

Tasamaahiihtojen loppuminen 1920-luvun alussa oli raskas isku Pohjois-Suomelle: sikäläisten suksimallien kuuluisat nimet menettivät mainosarvonsa. Kainuussakin ruvettiin tekemään murtomaasuksia jo vuoden 1920 tienoilla, mutta ne eivät voineet enää saada samaa menekkiä kuin vanhat ”kajaanilaiset”. Kun suksia teki vuoden 1945 tilaston mukaan sivuelinkeinokseen koko Suomessa 551 miestä, näistä 148 asui Oulun ja Lapin lääneissä. Tämä oli vain 27 % sen sijaan, että pohjoisen suksiseppiä oli vuonna 1903 ollut 48 % kaikista. Lukuihin ei ole sinänsä paljon luottamista, mutta ilmeinen tosiasia on, että pohjoisen osuus suksien tekemiseen kotiteollisuutena oli alentunut pahoin.⁵⁵

Vaikka Suomen suksista ei tullut käsityön kaudella suurta vienti-artikkelia, niitä meni kaupaksi lähimpiin naapurimaihin. Jonkin verran suksia vietiin Ruotsiin, jonne oululainen Fabritiuksen liike lähetti niitä jo 1893. Juho Hiltunen kertoi 1903 häneltä tilatun Puolangan suksia Ruotsiin, ja Keski-Suomen Kotiteosaitta myi suksia sinne vuodesta 1908 lähtien. Haapaveden suksilla oli Ruotsissa valtava maine Juho Ritolan saavutettua 1892 komean voiton Tukholman hiihdoissa. Heikki Klemetti kirjoitti tästä 1901 sen vuoden Tukholman hiihtoja seurattuaan: ”Semmoinen mies jolla ei ole haapaveteläisiä, on joko huono sunnuntaihihtäjä tai mäenlaskija. Kaikki parhaat ruotsalaiset suksimiehet käyttävät haapaveteläisiä ... Niitä nimitetään joko ’haapaweesi’ tai ’riittulaskidor’.”⁵⁶

Fabritiuksen liike toimitti jo 1893 suksia Venäjällekin, ja Juho Hiltunen kertoi 1903 sinne tilatun Puolangan suksia. Vähän myöhemmin myös Keski-Suomen Kotiteosaitta myi suksia Venäjälle. Kajaanista myytiin sinne 1910–17 H.W. Claudelinin tietojen mukaan noin 13 000 suksiparia ja Suomessa olevalle venäläiselle sotaväelle lisäksi 7 000 paria. Osa Kajaanista Venäjälle viedyistä suksista kuului ar-

.....

54 Kuoppamäki 1926 s. 20; Kuoppamäki ja Pohjola 1934 s. 34; Claudelin 1938; Heikkinen A 1977 s. 158–159; Kurkinen 1992 s. 45–49.

55 Claudelin 1938; Tied. 1945. Vrt. edellä s. 363.

56 VTA, Hiltusen kirje G.A. Helsingiukselle 17.10.1903; Heikkinen A 1977 s. 157–158, 166.

meijan 1915 tekemään tilaukseen, johon kohta palataan, mutta pääosan osti kaksi suomalaista liikemiestä, joista Otto Taivalland toimi Pietarissa, E. Lipponen Moskovassa. Taivalland kustansi 1913 viiden virolahtelaisen hiihtäjän matkan keisarikunnan pääkaupunkiin, jossa nämä voittivat venäläiset kilpakumppaninsa selvästi. Liikemies oli arvioinut oikein, että Virolahden pojat olisivat hyvänä mainoksena suomalaisille suksille.⁵⁷

Suksiseppien ansiotasosta on lähdeaineistossa vain nimeksi tietoja. Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen 1910–12 keräämissä taulukoissa heidän päiväansioitaan on arvioitu ja päädytty useimmiten 4,50–5,00 markkaan, mutta tietojen pätevyydestä ei ole takeita. Vuonna 1904 sanottiin lehtikirjoituksessa parhaiden suksiseppien tekevän parin päivässä, kun taas aloittelijalta voi mennä kolmekin päivää. Jos tekijä sai 5 mk suksiparilta, päiväansio oli tämän mukaan enintään 5 markan tienoilla. Tämän hieman epäluotettavan laskelman mukaan etevän suksiseppän päiväansiot olivat aika hyvät. Hitaampi tai muuten huonompi tekijä ansaitsi tietysti vähemmän. Kirjallisuudessa esitetyt arvioinnit suksityön tuottavuudesta kotiteollisuutena ovat hyvin ylimalkaisia; lähimpänä oikeaa lienee vanhojen puolankalaisten käsitys, että suksenteolla tuli toimeen mutta ei juuri rikastunut.⁵⁸

381

Erikoinen episodi suksiteollisuuden historiassa on suksien tekeminen Venäjän armeijalle, joka tilasi 1915 niitä 100 000 paria sauvoi-neen, vanhoja pohjoissuomalaisia suksia lähellä olevaa mallia. Hankintaa johti teollisuushallituksen kotiteollisuustoimisto apunaan maakunnalliset kotiteollisuusyhdistykset ja pääorganisaattorina tarkastaja Lauri Mäkinen (Kuoppamäki), joka halusi osoittaa, että kotiteollisuus pystyi tuottamaan tavaraa suurinakin sarjoina. Sukset ja sauvat toimitettiin 1915–16, ja venäläiset maksoivat niistä 3,6 miljoonaa markkaa. Heidän suksiparista maksamansa keskihinta 36 mk parilta oli rahan arvon alenemisen huomioon ottaen kaksinkertainen verrattuna ensiluokkaisten suksien sodanedelliseen hintaan.⁵⁹

Mäkinen kertoi tekijöiden saaneen armeijan suksista 15–25 markan päiväansion, mikä myös osoittaa venäläisten maksaneen huokeita hintoja. Mäkisen mukaan suksista saatiin vastaanottajalta pelkkää

.....

57 VTA, Hiltusen kirje G.A. Helsingiukselle 17.10.1903; Claudelin 1938; Kirjavain 1938 s. 313–314; Heikkinen A 1977 s. 157.

58 Tied. 1910–12; Kurkinen 1992 s. 65–66. Suksien hinnoista edellä s. 362.

59 Mäkisen mukaan venäläisten maksama hinta oli 50 % korkeampi kuin ennen sotaa maksettu, mutta epäilen hänen tarkoittaneen, että rauhanajan hinta oli ollut 50 % Venäjältä saadusta.

kiitosta. Itse hommaan osallistunut teiskolainen Konsta Vesa taas muisteli Jussi Kirjavaiselle: ”Se oli kauheata tekoa, kaksi paria päivässä, kun kiirettä piti. Poisheitetyistä ämmien saunapuista höylättiin vain, pantiin pinteeseen ja kuivattiin orsilla kieroimmat paikat suoriksi. Ei niin risaista ja oksaista puuta löytynytäkään, etteikö I ja II luokan suksea olisi iivanoille syntynyt.” Humoristisen liioittelun ohella tässä oli varmaan jonkin verran tottakin, mutta Venäjällä sukset taisivat jäädä vähälle käytölle, niin että niiden laatu oli jokseenkin soromnoo.⁶⁰

Jo 1920- ja 1930-luvulla Suomessa oli lukuisia suksitehtaita, jotka tekivät murtomaasuksia sekä kilpa- että sunnuntaihihtäjille. Vain pohjoisen metsissä työkseen hiihtävät poromiehet sekä jätkät ukkoherroineen ja kymppeineen arvostivat vanhanaikaisia pitkiä ja leveitä metsäsuksia. Niitä tekivät muiden muassa paltamolainen suksiseppä Fredrik Heikkinen ja Kusti Heikkinen Puolangalla vielä 1960-luvullakin, tosin jo työstökoneita käyttäen.⁶¹ Myös suksien valmistus käsityönä ja sivuelinkeinona eli kuitenkin lähes kaikkialla Suomessa toiseen maailmansotaan asti.

382

Muistitieto on säilyttänyt joitakin viitteitä siitä, mihin tämä perustui. Käsityönä tehtyjä suksia kuuluu ensinnäkin myydyn lähiseudulle tuntuvasti halvemmalla kuin tehdastekoisia. Laitilassa katsottiin myös kotitekoisten laatu varmemmaksi, ja jos toinen suksi katkesi, pitäjän suksisevät tekivät ehjäksi jääneelle uuden parin, kun taas kaupasta ei myyty yksinäistä suksea. Suksiseppä Armas Saloniemi myös auttoi poikia suksien tervaamisessa ja paahtamisessa, mikä ei ollut tyhmää myynninkään kannalta. Karjalan pitäjässä todettiin paikallisen suksisevän tehneet sukset tilaajan laudoista, mikä alensi jo sinänsä hintaa tehdastekoisiiin verraten. Näin tehtiin varmaan usein muuallakin.⁶²

Kiteellä on kerrottu tehdastekkoisten suksien olleen usein kömpelöitä, ja monesti ainakin toinen meni käytössä kieroon tai menetti jalavuutensa. Paikallisen mestarin suksia pidettiin näistä syistä paljon parempina. Kyläkauppoihin ei liene saatu parasta laatua tehdassuksia, ja niissä oloissa luotettiin enemmän tuttuun suksiseppään. Käsityötä tekevien suksiseppien myyntialue rajoittui 1930-luvulla yleensä omaan pitäjään, jossa heidän työnsä ja nimensä tunnettiin. Teh-

60 Kajaanin Lehti 1.11.1915; Kuoppamäki 1917 s. 4–5; Korpola 1982 s. 66–67; Kirjavainen 1938 s. 284.

61 Heinonen 1970.

62 Mst. Toivo Haijanen, Artturi Pavela, Kaarlo Haanperä, Eino Venho.

dasteokoisten suksien kilpailu oli silti kova, ja muistitieto tuntee tapauksia, jolloin suksiseppä joutui lopettamaan sen takia käsityönsä.⁶³

Toisen maailmansodan jälkeen suksien valmistus kotiteollisuutena alkoi vähitellen sammua. Tähän näkyy olleen moniakin syitä, mutta tehdasteollisuuden ylivoimaiseksi käynyt kilpailu oli yleisenä taustana. Kainuussa sanottiin jo 1949 suksenteon loppuneen kotityönä lähes kokonaan, teollisuuden tukehduttamana.⁶⁴ Silloin oli pian tulossa aika, jolloin perinteellinen koivusuksi alkoi syrjäytyä muista aineista tehtyjen suksien tieltä, mutta jo sitä ennen lienevät kotonaan työskennelleet suksiseppät luopuneet tästä elinkeinosta.

Suksiteollisuus syntyi hiihtourheilun mukana ja kehittyi sen kanssa käsi kädessä. Hiihtoharrastuksen laajuus kasvatti kotiteollisuutena tapahtuvaa suksien valmistusta ja paransi siitä saatuja ansioita 1870-luvulta 1910-luvulle, niin että se kasvoi tyhjistä merkittäväksi elinkeinoksi. Virta kääntyi 1920-luvulla: koneita suosiva joukkotuotanto alkoi kuihduttaa alan kotiteollisuutta ja tuhosi sen vihdoin kokonaan 1950-luvulle mennessä. Tässä oli kysymyksessä kotiteollisuudenhaara, jonka synty ja kasvu perustuivat monin tavoin industrialismin luomiin edellytyksiin, mutta silti juuri teollistuminen koitui ajan mittaan sillekin häviöksi.

V E N E E T

Rannikkoseudun veneenrakennus

Veneenrakennus on ikivanha, kunnioitettu ja mielikuvitukseen vetoava käsityönala, josta olettaisi säilyneen paljon ja hyvää lähdeaineistoa. Niinpä jo autonomian ajan alkupuolelta saatavien tietojen niukkuus tuntui yllättävältä ja vaati pohdintaa. Myöhemmältä ajalta veneenrakennusta koskeva aineisto on paljon runsaampi, mutta sitä vaivaa edelleen sattumanvaraisuus ja epätasaisuus. Näinkin on kyllä mahdollista luoda tyydyttävä kokonaiskuva ansiokotiteollisuutena harjoitetusta veneenrakennuksesta, mutta paikallisia yksityiskoh-
tia lähteet eivät valaisien hyvin.

Lähdevaikeudet liittyvät ilmeisesti kuten varhemman ajankin osalta siihen seikkaan, että veneenrakennus ei kotiteollisuutena keskittynyt

.....

63 Tied. 1990 Matti Vatanen, Tuovi Peltola, Inkeri Kytö.

64 Ruuskanen 1949 s. 21.

kovin vahvasti yksille paikkakunnille. Venemestareita oli aika tasaisesti pitkin rannikkoa ja sisämaan järviolueella sekä kulkuväyliksi kelpaavien jokien varsilla. Tämän hajanaisuuden takia tiedusteluissa ja myöhemmässä tutkimuksessa on kiinnitetty verraten vähän huomiota veneenrakennukseen. Vuoden 1903 tiedustelussa veneet unohdettiin kokonaan. Jotkut vastaajat tosin mainitsivat niistä oma-aloitteisesti, ja tämä kiinnostuksen osoitus lisää heidän tietojensa lähdearvoa.

Rannikon veneenteon tarkastelu on paras aloittaa idästä. Karjalassa tehtiin Säkkijärvellä paljon veneitä, ehkä enemmän kuin millään muulla Suomen paikkakunnalla, mutta tarkkaa tietoa tuotannon määrästä ei sieltäkään ole. Vanhimmat varmat tiedot ovat Teikarsaaresta, jossa kerrottiin 1870 ”muutamien” veistävän pitkin kesää kauniita ja vahvoja veneitä. Ne myytiin enimmäkseen Viipurin ulkosatamaan Uuraaseen, jossa niitä näki ”mahdottoman paljon”. Karjalassa matkustellut länsisuomalainen täydensi 1876 kuvausta: ”Teikarilaisten pursia kiitetään erittäin hyväksi purjehtijoiksi ja ovat siitä syystä hyvin halutut. Astu Teikarinsaaren rantaan mihin vuodenaikaan hyvänsä, kuulet aina kirveiden kalkkeon, vasarain kalkkeon ja hyöläin (!) hurinan, sillä kaikissa taloissa valmistetaan pursia lakkamatta lähes ympäri vuotta ... Pursien hyvää menekkiä todistaa sekin, että ne ovat tavallisesti tilatut jo ennen tekoansa.”¹

384

Muu Säkkijärven veneenrakennusta koskeva aineisto on muistitietoa, pääasiallisesti Väinö Sepän 1952 julkaisemaa. Tiedot oli saatu kotiseudultaan karkotetuilta siirtolaisilta, mutta veneenrakennus oli toki tuoreessa muistossa. Teikarsaaren lisäksi varsinaista veneenrakennuseutua olivat olleet Patrusjärven yläpäässä, muutaman kilometrin päässä rannikosta sijaitsevat Huovilan, Lahtialan, Tapiolan ja Siisalan kylät, joita kutsuttiin yhteisesti Järvikyliksi. Ainakin Lahtialassa oli ammattimaisia venemestareita, mutta epäilemättä veneitä tehtiin paljon myös ansiokotiteollisuutena.

Säkkijärven veneenrakennus oli vanhaa perinnettä, ja sen on täytynyt olla laajaa jo 1800-luvun alkupuolella. Veistetyt alukset olivat soutuveneitä, mutta niillä saattoi hyvin purjehtiakin. Veneenrakennuksen merkitys oli vuoden 1905 kotiteollisuustiedustelun vastaajan mielestä Säkkijärvellä pienempi kuin puuastia- ja ajokaluteollisuuden, mutta tällaisiin arvioihin ei ole aina luottamista. Väinö Sepän mukaan Järvikylistä vietiin 1920- ja 1930-luvulla vuosittain satoja veneitä Viipurin markkinoille ja paljon myös Kotkaan. Säkkijärven

.....

1 Ilmarinen 1870, numero 31; Satakunta 18.3.1876.

veneitä oli myytävänä myös Haminassa. Itäisellä Suomenlahdella oli meriveneen malli Kymijoen suulta alkaen melko yhtenäinen, joten Säkkijärven venettä oli helppo myydä tälle rannikolle. Sen sijaan se ei liene juuri levinnyt lännemmäksi; varmoja tietoja ainakin puuttuu²

Kymenlaakson rannikolla veistettiin veneitä Suomenmaa-teoksessa 1923 esitettyjen tietojen mukaan Vehkalahden Summan ja Neuvottoman kylissä, Kymin Kaarniemellä ja Kuutsalon ja Mussalon saarilla sekä Pyhtään Kaunissaassa. Lähempiä tietoja on vain Vehkalahdelta, jossa veneenrakennus oli ollut mainituissa kylissä kauan vahvana perinteenä. Summassa kerrottiin tehdyn veneitä ylimuistoisista ajoista: kaksimastoisia ”seiliveneitä” ja haapioiksi nimettyjä soutuveneitä, joihin voitiin pystyttää mastokin purjeineen. Myös Kymissä ja Pyhtäässä veneenrakennus liittyi epäilemättä käsityökauden perinteeseen.

Summan kylässä veneenrakennus alkoi muuttua jo 1880-luvun loppulla ammattimaiseksi verstasteollisuudeksi, ja 1900-luvulla se näyttää olleen etupäässä sellaista. Tällöin mainitaan myös Kuorsalon ja Tammion saaristokylissä tehdyn runsaasti veneitä, mikä lienee perustunut niissäkin perinteeseen. Jo ennen ensimmäistä maailmansotaa Vehkalahdella ryhdyttiin rakentamaan moottoriveneitäkin. Vielä 1900-luvun ensi kymmenillä siellä sanotaan veistetyn veneitä kotiteollisuutena, mutta kun tätä sanaa on käytetty kovin väljästi, on vaikea sanoa, oliko veneenrakennusta mainittavasti jäljellä varsinaisena ansiokotiteollisuutena enempää Vehkalahdella kuin Kymissä ja Pyhtäässäkään.

Ruotsinkielisen rannikkoseudun kalastajaveneistä Uudeltamaalta Pohjanmaalle julkaisi hyvä asiantuntija, maataloushallituksen kalastusneuvos Gunnar Gottberg 1925 valaisevan selostuksen edellisinä vuosina keräämänsä aineiston nojalla. Hän ei tosin kiinnittänyt erityistä huomiota veneiden rakentamiseen, mutta siitä on aika paljon muuta aineistoa. Gottbergin tietojen todistusvoimaisuus ei tietysti ulotu välttämättä 1800-luvun loppua varhaisempaan aikaan.

Uudenmaan rannikolla käytettiin Gottbergin mukaan yksimastoista purjevenettä, jossa oli maakunnan itäosassa kiinteä puuköli, kun taas Länsi-Uudenmaalla käytettiin nostoköliä. Veneissä oli kaikkialla jahdin takila kahvelipurjeineen ja halkaisijoineen. Itä-Uudellamaalla teh-

.....

2 Tied. 1905; NTA, Sanakirjasäätiön tied. 272:14 (Heikki Hovi s. 1888); mst. Albin Seppälä; Seppä 1952 s. 379–380, 688; Itkonen 1926 s. 37–38.

tiin soutuveineitä myytäväksi Sipoossa, mistä on maininta vuodelta 1873, ja vielä toukokuussa 1911 veneitä oli tuotu Sipoosta Helsinkiin. Veneenrakennuksen keskus oli kuitenkin Porvoon pitäjän saaristo, jossa veneitä veistettiin ennen kaikkea Pellingessä mutta myös Emsalön ja Pörtön (Pirttisaari) saarilla. Porvoon saariston veneet mainittiin jo 1873 ja 1887, ja niitä tuotiin 1910-luvun alussa yhä paljon Helsinkiin.

Nimeään ilmoittamaton asiantuntija käsitteli Hufvudstadsbladetissa keväällä 1910 ja 1911 Porvoon saariston veneitä kertoen, että niitä tuli toukokuussa ensimmäisen kunnan itätuulen mukana monta kymmentä Eteläsatamaan, jossa pidettiin vuotuiset venemarkkinat. Sinne tuotiin myös varsin paljon aluksia, joista kirjoittaja käyttää nimeä ”ekstock” ja joita tehtiin Pörtössä ja idempänä Porvoon saaristossa. Kyseessä olivat epäilemättä pyöreäpohjaiset ja poikkiperäiset pikkuveneet, mutta kirjoittaja huomauttaa että niissä oli terävä keula, joka oli tullut siihen mennessä tavalliseksi.

Kyseinen kirjoittaja oli tarkkaillut Itä-Uudenmaan kalastajaveneitä silmä kovana, varmaan lähinnä siksi, että niitä käytettiin vielä tuohon aikaan yleisesti retkeilyaluksina. Hän totesi, että niiden vuosikymmenien kuluessa, jolloin Pellingen veneitä oli ollut myytävänä, niiden tyyppiä ei ollut muutettu, ja tuntui olevan tyytyväinen itse malliin. Muuten hän moitti aika tavalla Porvoon saariston venemestareita aloittaen keväällä 1910: ”Pellingen veneet ovat olleet kauan tunnettuja ja arvostettuja, vaikka ne on usein rakennettu karkeasti, etten sanoisi huolimattomasti.”

Tämäkin tiukka arvostelija myönsi, että joukossa oli hyviä ja kau- niita veneitä, vieläpä katsoi 1910 työn parantuneen viime aikoina, mutta molemmissa kirjoituksissa hän luetteli lukuisia arveluttavia vi-koja, jotka tekivät osan veneistä entistä heikommiksi. Puuttumatta yksityiskohtiin todettakoon, että kirjoittaja kertoi monet veneet veis- tetyn osaksi kuusesta, mikä ei häntä miellyttänyt. Ivar Nordlund on todennut saman: varsinkin Emsalössä ja Länsi-Pellingessä kuusi syr- jäytti 1900-luvun alusta lähtien männyn veneenrakennusaineena. Omaan käyttöön tarkoitettuja veneitä siitä ei tehty mutta kyllä myyn- tiveneitä, koska kaupunkilaiset eivät tienneet kuusipuun lahoavan verraten nopeasti. Porvoon pitäjän veneiden myynnistä muualle kuin Helsinkiin ei lähteissä ole kerrottu, mutta varmaan niitä ostettiin laa- jallekin Uudenmaan rannikolle.

Porvoon saariston vanhoista venemestareista on mainittu erikoi- sen taitavina 1890-luvulla kuollut Anders Andersson eli ”Krönarn” Pellingen Gräsörnistä sekä Hannes Nyholm (k. 1890-luvulla) ja Gus- tav Lindberg (k. 1918) Emsalön Varlaxista. Anders Allardtin 1928

julkaisemasta pitäjänhistoriasta saa sen kuvan, että Porvoon saariston veneenrakennus oli teollistunut siihen mennessä tuntuvasti. Uutta oppia oli käyty hankkimassa muun muassa Porvoon veistämöltä, veneet tehtiin piirustusten mukaan ja huomattava osa niistä kulki moottorilla. Gottberg kertoikin 1925 ammattikalastajien käyttävän pääosassa Uudenmaan rannikkoa lähes yksinomaan moottoriveneitä. Nordlundin mukaan Porvoon saariston kalastajat rakensivat kuitenkin vielä 1920-luvulla sivuelinkeinokseen myös perinteellisiä veneitä.³

Länsi-Uudellamaalla tehtiin Barösundin rannoilla Inkoossa varsin paljon pienempiä aluksia, joiden nimenä Hufvudstadsbladetin artikkelissa 1910 oli ”ekstock”. Ne olivat varmaan poikkiperäisiä, mutta keula oli terävä, ja osassa veneistä oli nostoköli, jolloin niillä voitiin purjehtia, monilla jopa erinomaisesti. Ne täyttivät kirjoittajan mielestä kaikki vaatimukset, mitä veneelle voitiin saaristossa asettaa, ellei ollut kysymys matkapurjehduksesta, ja ostajat olivatkin alkaneet vähitellen hyväksyä ne merellä käytettäväksi. Näitäkin aluksia, joista osa oli hyvin ja huolellisesti veistettyjä ja silti halvempia kuin isot veneet, myytiin Helsinkiin. Kyseessä oli selvästi Länsi-Uudenmaan ja Turun saaristoissa myöhemminkin tunnettu pyöreäpohjainen vene, josta on käytetty nimeä ”Hangö-eka”. ’Ruuhi’ ei edellä mainituissa yhteyksissä sovi ekstock- ja eka-sanojen suomenkieliseksi vastineeksi.⁴

387

Varsinais-Suomesta on vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastauksissa vain muutamasta pitäjästä lyhyehkö maininta veneiden tekemisestä myytäväksi. Korppoon ja Uudenkaupungin pitäjän veneenrakennuksesta ei annettu sen enempää tietoja; Kemiöstä sanottiin myytävän veneitä itään päin Tammisaaren seudulle asti. Hiittisissä kerrottiin talollisten ja tilattomien veistävän veneitä ja ”ekstockar” Helsinkiin myytäväksi. Viimeksi mainitut olivat Hufvudstadsbladetin asiantuntijan mukaan samanlaisia kuin edellä mainitut Barösundin veneet. Kirjoittaja arveli tämän tyyppin olevan alun perin kotoisin juuri Hiittisistä ja levinneen sieltä Uudellemaalle. Muuten Turun saaristossa käytettiin Gottbergin mukaan sekä yksi- että kaksimastoisia kalastajaveneitä, joskin viimeksi mainitut olivat 1900-luvulla väistymässä.⁵

Nauvossa oli veneitä tehty vanhastaan myytäväksi, ja 1800-luvun

.....

- 3 Komitea 1873 s. 7; Tied. 1887; Hbl 7.5.1910 ja 14.5.1911; Gottberg 1925 s. 186, 188; Allardt 1928 s. 488–490; Nordlund I 1972 s. 11–14, 19.
- 4 Hbl 7.5.1910; Sjöhistoriska museet vid Åbo Akademi, kuvia ekstock-aluksista; fil.lis. John Hackmanin ystävällisesti antamia tietoja.
- 5 Tied. 1887; Hbl 7.5.1910; Gottberg 1925 s. 187–188.

alkupuolella niitä oli viety jonkin verran Ruotsiinkin. Vuoden 1887 tiedusteluun vastattiin Nauvosta, että veneitä rakennettiin etenkin ulkosaarilla myytäväksi lähipitäjiin, Suomen kaupunkeihin ja yhä myös Tukholmaan. Tammisaaren pitäjässä kerrottiin veneitä ostetun muun muassa Nauvosta. Nauvon veneet olivat Gottbergin mukaan yksimas-toisia. Folkvännens-lehdessä muuan selvästi nauvolainen kirjoittaja kiitti 1870 pitäjänsä veneenrakennuksen korkeaa tasoa: ”Nauvosta on toimitettu etelärannikon kaupunkeihin monia niiden nopeimmista purjeveneistä.”

Myös usein mainittu Hufvudstadsbladetin asiantuntija kirjoitti 1910, että monet olivat aikoinaan pitäneet Nauvon veneitä kalastajaveneistä parhaina. Hän ei kuitenkaan kehunut niitä nopeiksi. Ne olivat hänen käsityksensä mukaan enimmäkseen isohkoja ja hieman kömpelöitä mutta turvallisia, tilavia ja merikelpoisia sekä yleensä hyvin huolellisesti tehtyjä. Keväällä 1910 niitä ei näkynyt Helsingissä, ja kirjoittaja viittasi selvästi siihen, että Nauvon veneiden saanti oli vaikeutunut. Jo 1920-luvun alkupuolella Turun saaristossa käytettiin paljon moottoriveneitä, joten perinteellisten kalastajaveneiden kysyntä lienee vähentynyt.⁶

388

Ahvenanmaalla tarvittiin erikoisen paljon veneitä kalastukseen, ja vaikka melkein joka mies osasi veneenrakennusta, kaikki eivät silti olleet taitavia ja etevimmät saivat paljon tilauksia. Birger Törnroos kertoo erinomaisessa teoksessaan maakunnan itäosan veneenrakennuksesta 1850–1930, että se ei kuitenkaan kehittynyt rakentajien pääammattiksi, vaan he veistivät veneitä vain kalastukselta ja maanviljelykseltä jäävänä joutoaikana, tavallisesti keväisin. Yleensä veneenrakennus aloitettiin, kun päiväsaikaan ei ollut enää pakkasta. Brändön Jurmossa veneiden tuli toisaalta olla valmiina toukokuun 25. päivään mennessä, jotta päästiin käsiksi muihin töihin. Joskus ihmeeksi veneitä tehtiin kesälläkin: Johannes Nordqvist Enklingestä, Kumlingen tunnetuimpia venemestareita, rakensi eräänä kesänä 13 venettä.

Useimmiten mestari tuli tilaajan taloon venettä veistäämään ja talon omat miehet olivat apulaisina. Joskus mestari hankki aineet itse ja teki veneen kotonaan, mutta 1800-luvun puolella tämä lienee ollut harvinaista. Ajan mittaan veneiltä vaadittiin yhä enemmän ja erityiseen venemestariin turvauduttiin entistä herkemmin. Esimerkiksi Brändön Lappossa ei ollut tällaista mestaria, ennen kuin J.A. Törn-

.....
6 Tied. 1887; Folkvännens 17.8.1870; Hbl 7.5.1910; Virrankoski 1963 s. 352; Gottberg 1925 s. 187–188.

roos erikoistui 1860-luvulla veneenrakennukseen; myöhemmin muuttamat muut noudattivat hänen esimerkkiään.

Tästä kehityksestä huolimatta veneentekijöitä ei koskaan luettu erikoiseksi ammattikunnaksi: he olivat kalastajia ja maanviljelijöitä kuten muutkin. Kaiken kaikkiaan veneenrakennus pysyi Ahvenanmaalla pitkään tyypillisenä ansiokotiteollisuutena, ja se oli myös ainoa tätä tuotantomuotoa edustava ala, jolla oli siellä merkitystä. Vielä 1920-luvun alkupuolella sille oli hyvät edellytykset, koska Ahvenanmaalla käytettiin kalastuksessa yhä etupäässä purjeventeitä; vain joissakin itäisissä pitäjissä oli moottorivene alkanut yleistyä.

Veneiden malli ja rakennustekniikka pysyivät Ahvenanmaalla kaupan visusti perinteellisinä. Vanhastaan vallinnut raakapurje syrjäytyi sentään lähes kokonaan 1800-luvun keskivaiheilla. Siitä lähtien isoissa veneissä oli tavallisesti jahdin takila isoine kahvelipurjeineen ja halkaisijoineen. Pienempi nuottavene oli Ahvenanmaan itäosassa yleensä kaksimastoinen, ja siinä käytettiin priipurjeita (sprisegel, varpapurje). Gunnar Gottbergin mukaan Ahvenanmaan itäosassa käytettiin enemmän kaksimastoisia veneitä, länsiosassa yksimastoisia. Ahvenanmaalainen vene oli hyvin leveä ja erittäin vakaa ja merikelpoinen.

389

Kyseessä oli siis hyvä, koeteltu venemalli, mutta silti veneitä myytiin vain nimeksi Ahvenanmaan ulkopuolelle. Getasta kerrottiin 1887, että jokunen vene tehtiin myytäväksi kaupunkeihin, millä ei liene tarkoitettu pelkästään Maarianhaminaa. Kökarista vietiin joskus veneitä Helsinkiin. Hufvudstadsbladetin asiantuntija piti 1910 Kökarin pienten veneiden muotoa aika hyvänä mutta arvosteli niitä muuten tylysti: näki heti, että puun käsittely ei ollut kökarilaisten alaa. Se ei ollut ihmekään, myönsi kirjoittaja, kun kaikki ainespuu piti tuoda sinne muualta. Puuta ei ollut runsaasti missään Ahvenanmaalla, ja luultavasti veneitä ei senkään takia myyty paljon edes pitäjistä toiseen. Suomenmaa-teoksessa korostettiin 1920 Getan veneenrakennusta ja todettiin sikäläistä venemallia käytettävän Ahvenanmaalla yleisesti, mutta sitä rakennettiin ehkä muuallakin.⁷

Pohjanlahden rannikolla Satakunnan veneenrakennus ei näytä keskittyneen erikoisesti tiettyihin paikkoihin, ja tietoja on sieltä heikosti. Ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta taas on aika paljon lähteitä, mutta sielläkin veneitä näkyy rakennetun melko tasaisesti pitkin rannikkoa.

7 Tied. 1887; Hbl 7.5.1910; Suomenmaa II (1920) s. 40; Gottberg 1925 s. 187–188; Törnroos 1968 s. 10, 13, 16–19, 107, 112–118.

Gunnar Gottberg kirjoitti 1925 tämän seudun veneistä, että verkko-veneet olivat kaksimastoisia paitsi Siipyyn kolmimastoisia pursia ja että niissä käytettiin yksinomaan priipurjeita. Veneen pituus oli yleensä 7–8 metriä, Pietarsaaren seudulla vähemmän. Ruotsalaisella Pohjanmaalla oli jo 1925 käytössä runsaasti moottoriveneitä, joten perinteisten veneiden kysyntä oli heikentymässä.⁸

Maakunnan eteläosasta mainittiin 1925 erikoisesti Lappfjärdin Härkmerellä ja Närpiön Nämptänsissä myytäväksi tehdyt veneet, ja maailmansotien välistä aikaa koskeva muistitieto lisää niihin Korsnäsin Moikipäässä (Molpe) ja Sulvan Sundomissa rakennetut. Nämptänsin kuuluisin veneenrakentaja oli kalastaja Artur Sjökvist, jonka neljä poikaa jatkoivat tätä ammattia, kalastuksen ohella hekin. Moikipäässä veljekset Karl ja Henrik Granqvist, jotka olivat kalastajia ja pienviljelijöitä, tekivät keväisin veneitä mutta saattoivat keskeyttää välillä työnsä kalastuksen tai maanviljelyksen vuoksi. He veistivät veneen tilaajan talossa ja saivat sieltä ruoan ja kahvin. Granqvistien työllä oli hyvä kysyntä, koska ”det var ont om kunniga båtbyggare”. Tälläkään kalastajien rannikolla veneenrakennus ei siis ollut läheskään joka miehen työtä.⁹

390

Raippaluodossa kerrottiin 1887 olevan kuusi etevää veneenrakentajaa, jotka tekivät veneitä omaan pitäjään sekä Vaasaan vietäväksi. Talollinen Herman Gammal vastasi vuoden 1905 tiedusteluun, että veneitä veisti perityllä taidolla neljätoista miestä, talollisia ja tilattomia. He työskentelivät keväisin, etupäässä päiväpalkalla tilaajan talossa, ja rakensivat silakanpyynnissä käytettyjä verkko-veneitä (skjöt-båtar) ja pieniä jollia (jullar) sekä joskus hylkiveneitä (fälbåtar) hylkeenampujille.

Jokunen vene tehtiin myös myytäväksi Vaasaan tai muualle, ja niitä olisi Gammalin mielestä voitu tehdä enemmänkin, mutta ”det är så ondt om virket att göra båtarna af”. Magnus Schjerfbeck kiitti 1905 kalastajaveneistä kirjoittaessaan erikoisesti Raippaluodon venettä, joka ui matalassa ja oli silti merikelpoinen nousten hyvin kepeästi laineille. Näillä hyvillä veneillä olisi ilmeisesti ollut kysyntää, mutta ainespuun puute rajoitti pahoin saaristopitäjän veneenrakennusta.¹⁰

Pohjoisempaa kerrottiin 1887, että Munsalassa tehtiin Monån ja Vexalan kylissä kalastajaveneitä, joita vietiin myös läheisiin kaupunkeihin, ja lisäksi tilauksesta kuljetusveneitä (lastbåtar). Pietarsaaren pitäjästä kerrottiin 1903 yhdeksän miehen veistävän veneitä, vaikka

8 Gottberg 1925 s. 187–188.

9 Suomenmaa VII (1925) s. 55, 67; MV, kyselyarkisto (Holger Juth, Närpiö); Tied. 1990 Nestor Enberg, Levi Almén.

10 Tied. 1887 ja 1905; Schjerfbeck 1905.

niistä ei erikseen kysytty kotiteollisuustiedustelussa. Kotiteollisuuskomitea ilmoitti 1908 veneitä myytävän Pietarsaaresta Helsinkiin asti. Larsmon (Luodon) veneistä mainittiin jo 1873 kotiteollisuuskomitean mietinnössä, ja vuoden 1903 tiedustelun vastauksessa sanottiin seitsemän miehen tekevän veneitä sivuelinkeinokseen.

Larsmon veneenrakennuksen historiasta kerrottiin 1905, että muutamia talollisia ja tilattomia oli matkustanut 1880 Jyväskylään rakentamaan veneitä ja palattuaan he olivat alkaneet tehdä niitä entistä enemmän talvisin ja keväisin. Saaristolaisten hankkiminen venemestareiksi Jyväskylään on hieman yllättävää, mutta kaiketi haluttiin kokeilla meriveneitä Päijänteen aavoilla selillä. Larsmossa rakennettiin veneitä 1900-luvun alussa kaupunkiin myytäväksi mutta vain vähän tilauksesta lähipitäjiin. Muuan saaristopitäjän veneentekijöistä oli pikkutalon isäntä ja kalastaja Otto Nyblom Bosundin kylästä. Hän veisti monia kymmeniä veneitä, etupäässä 16–25 jalkaa (5–7,5 m) pitkiä verkkoveneitä, kaikki limisaumaisia ja kaksimastoisia priipurjeineen. Muistitieto tukee siis Gottbergin ilmoitusta, että Pietarsaaren seudun kalastajaveneet olivat verraten pieniä.¹¹

Kruunupyssä rakennettiin veneitä etenkin niissä saaristokylissä, joista muodostettiin myöhemmin Öjan kunta. Uutteria veneentekijöitä olivat muiden muassa Sveinsin talon miehet Näcksundin kylässä: talollinen Leander Sveins 1800-luvulla, sitten hänen poikansa Matts ja pojanpoika Georg Sveins. Myös naapuri Evert Sundfors rakensi veneitä, samoin hänen poikansa Birger (s. 1908). Näcksundissa tehtiin etupäässä tavallisia soutuveneitä, aina tilaustyönä, mutta 1920-luvulla Sveinsit ja Sundforsit veistivät yhteisvoimin myös joukon isohkoja veneitä, jotka Wilhelm Schauman Oy. tilasi Pietarsaareen, ehkä lastaajien ja muun työväen kuljetuksia varten. Kokkolan pitäjässä rakennettiin veneitä erikoisesti Rödsön kylässä Vetelinjoen suulla.¹²

Pohjoisempana Keski-Pohjanmaan rannikolla veistettiin 1900-luvun ensi vuosikymmenillä veneitä yleensä maanviljelyksen ja kalastuksen ohella, etupäässä tilaustyönä mutta joskus myös kaupungin torille tai markkinoille vietäväksi. Melkein joka kylässä oli oma arvostettu venemestarinsa. Tämä tuli tavallisesti taloon venettä tekemään, ja teettäjä oli mielissään siitä, että mestarin ateriat pienensivät hänen rahapalkkaansa.

Kälviän rantakylässä Ruotsalossa rakennettiin jyrkeviä, kolmisou-

11 Komitea 1873 s. 8; Komitea 1908 s. 39; Tied. 1903 ja 1905; mst. Sigurd Nyblom.

12 Suomenmaa VII (1925) s. 270; mst. Georg Sveins, Birger Sundfors.

tuisia verkkoveneitä, joissa oli matala köli ja kaksi mastoa priipurjeineen sekä 13–16 kyynärää (7,8–9,6 m) pituutta ja syli (1,8 m) leveyttä. Perämeren aavalla rannikolla kysyttiin vahvoja ja merikelpoisia veneitä. Niitä veistivät itsellinen Topias Nissilä eli ”Paatti-Topo” pääammatikseen sekä kalastajat Matti Puotiranta ja Alfred Palola siuelinkeinonaan. Palola teki veneitä enemmän kuin muut, paljon myös naapuripitäjään Lohtajalle. Ruotsalon ”seilimestareista” muistetaan erikoisesti pikkutalon isäntä Jussi Kinnari, joka ompeli purjeita ostokankaasta.¹³

Kalajoen Vasankarissa veistivät paljon veneitä Nestori Juola ja hänen poikansa Pauli Juola sekä Martti Karlsberg. Pyhäjoen Yppäriissä oli maanviljelijä ja kalastaja Tuomas Suni (1865–1944) mainio veneenrakentaja, samoin hänen poikansa Eino Suni, joka peri talon isältään. Tuomaan toinen poika Heikki Suni (1891–1959) muutti 1930-luvun alussa Kalajoen Pohjankylään, missä hänkin rakensi paljon veneitä. Hänen kaksi poikaansa jatkoivat tätä työtä, etupäässä sotien jälkeen. Verkkoveneiden ja pienten soutuveneiden lisäksi Sunit tekivät ”fälpaatteja” hylkeenpyytäjille ja uittoveneitä. Ainakin Kalajoen Sunit kävivät itsekin silakanpyynnissä Ulkokallassa.¹⁴

392

Raahan seudulla olivat muun muassa Saloisten Siniluodon talojen miehet etevinä veneentekijöitä. Siikajoen Alapäässä rakennettiin 1900-luvun alussa huomattavasti veneitä, joiden veistäjistä mainittiin talokkaat Kusti ja Jaakko Kiviniitty; veljekset olivat oppineet taidon isältään. Lumijoen kirkonkylässä oli venemestareina kaksi mäkitupalaista: Juho Ollakka aloitettuaan vuoden 1890 vaiheilla ja Fredrik Majjala, joka oli ollut 1908 Ollakalla opissa. Näiden kahden mestarin vuotuista tuotantoa pidettiin 1914 yhteensä 3 500 markan arvoisena, mikä tukee Aukusti Pulkkisen ilmoitusta, että veneenrakennus oli heillä pääammatina.¹⁵

Hailuodon venemestareista on nimetty talokkaat Jaakko Piekkola (s. 1859) ja Kustaa Järvelä (s. 1880) Kirkonkylästä sekä pienviljelijä ja kalastaja Kustaa Rantasuo (1891–1966) Salmenrannalta. Myöhemmin Luodon kuuluisin veneenrakentaja oli Tauno Päämi (s. 1903), kalastaja ja pienviljelijä, jolla veneenrakennus oli kuitenkin pääammatina. Hän oli oppinut taidon isältään ja alkanut venetyön rippikouluikänsä. Päärin kerrottiin veistäneen jo vuoteen 1945 mennessä satakunta hyvää venettä. Kuivaniemeltä mainittiin vuoden 1912–14

13 Mst. Eero Kinnari; Myllykoski 1987.

14 Tied. 1990 Lauri Tanska.

15 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1990 P.H. Sovio; Vilmusenaho 1984 s. 167.

utkimuksessa talokas Heikki Kehus (s. 1847) kirkonkylästä mesta-
rina, joka teki tilauksesta erittäin hyviä veneitä.¹⁶

Peräpohjolan rannikolta mainittiin Simon Maksniemen taitavat
veneenerakentajat jo 1887. Vuonna 1911 tehdyn tutkimuksen mukaan
Simonien kylässä oli kaksi ja Maksniemellä seitsemän veneenveis-
täjää: viisi talollista, kaksi talollisenpoikaa ja kaksi luotsia. Nämä te-
kivät etupäässä verkkoveneitä mutta myös pienempiä soutuveneitä
ja ”luotsipaateja”, yhteensä 15–20 venettä vuodessa, arvoltaan 1 000–
1 800 markkaa. Muistitiedon mukaan verkkoveneet olivat Simossa-
kin kaksimastoisia ja kookkaita, isoimmat 7–9 metrin pituisia.

Alatornion Kaakamassa oli 1910-luvun alussa kolme mestaria, joil-
ta syntyi yhteensä viitisentoista venettä vuodessa. Venemestareista
mainittakoon talokas Pekka Liitti, jota auttoivat hänen kolme poikaan-
sa. Nämä jatkoivat veneerakennusta isänsä jälkeen, ennen pitkää jo
verstasteollisuutena.¹⁷ Isoja verkkoveneitä sanottiin Pohjois-Pohjan-
maalla ”pauhapaateiksi” tai ”pauhaveneiksi”, koska niitä käytettiin
silakanpyyntiin ulkomeren pauhojen eli matalikkojen äärellä. Ne oli-
vat tiettävästi kaikki kaksimastoisia. Priipurjeita käytettiin ainakin
Raahan seudulle asti ja ilmeisesti siitä pohjoiseenkin.¹⁸

393

Pohjanmaan rannikolla rakennetut veneet tehtiin tilauksesta tai
myytiin etupäässä omaan maakuntaan, useimmiten hyvinkin lähelle.
Larsmosta kuitenkin kerrottiin 1905, että sieltä oli 1880-luvulla vie-
ty talvella ja keväällä veistettyjä veneitä ensi avovedellä Ruotsiin.
Myyntimatkoja sinne oli tehty monta vuotta, mutta viennin laajuus-
desta ei annettu tietoja. Vuoteen 1905 mennessä olivat jotkut lars-
molaiset alkaneet viedä veneitä kaukaisiin kotimaan kaupunkeihin
kuten Helsinkiin ja Jyväskylään. Veneiden viennistä Etelä-Suomeen
on tietoja myös Lappfjärdistä (1925) sekä nimenomaan Helsinkiin
Munsalasta (1887) ja Öjasta (1905) mutta ei sen pohjoisempaa. Öjan
veneitä kerrottiin 1905 tilatun pohjoiseenkin Oulua myöten.¹⁹

Hufvudstadsbladetiin 1910 kirjoittanut asiantuntija mainitsi venei-
den tuonnista Pohjanmaalta: niitä oli keväisin myytävänä Eteläsata-
man laitureilla, mutta pohjalaisten veneet eivät juuri saaneet armoa
tämän ankaran arvostelijan silmissä. Ne olivat kauniita katsoa mutta
vaikuttivat heikoilta, joten täytyi ainakin valita tarkasti, jos halusi
kunnan veneen. Tosin valikoima oli parempi kuin ennen, jolloin ”tän-

.....

16 Tied. 1912–14, 1945/O1 ja 1990 Iida Rapinoja.

17 Tied. 1887, 1910–12 ja 1990 Antti A. Aho; mst. Anselmi Prykäri; Lassila 1916 s. 56.

18 Levón 1964 s. 240 (kuva), 290; Paulaharju S 1914 s. 12.

19 Tied. 1887 ja 1905; Suomenmaa VII (1925) s. 55

ne tuotiin pohjoisesta paljon tusinaveneitä”. Muut lähteet eivät viittaa siihen, että Pohjanmaalta olisi viety Etelä-Suomeen kovin paljon huonoja enempiä kuin hyviäkään veneitä, pikemminkin yritykset näyttävät jääneen kokeilun asteelle.²⁰

Sisämaan veneet

Suomen eteläisessä sisämaassa veneiden menekki näkyy olleen kotiteollisuuden aikakaudella vähin poikkeuksin hyvin paikallista. Venemestareita oli kaikkialla, mutta he veistivät veneitä sivuelinkeinokseen ja yleensä tilauksesta lähiseudulle. Lähteissä kerrotaan vain harvoin, että veneitä oli myyty oman pitäjän ulkopuolelle. Tuotteet olivat etupäässä pienehköjä soutuveneitä, eri maakuntien perinteellisiä malleja. Seuraavassa mainitsen joitakin pitäjiä, joista veneitä on lähteiden mukaan myyty tavallista laajemmalle, ja myös muutamia erikoisesti kiitettuja venemestareita lähinnä esimerkkinä tämän elinkeinon harjoittajista.

394

Satakunnassa tehtiin kiitettuja veneitä Sääksjärven rannoilla sekä Kokemäen että Kauvatsan puolella, ja siellä tehtyjä ”Kokemäenjoen veneitä” vietiin muuallekin; niitä myytiin 1900-luvun ensi vuosikymmenillä muun muassa Porin torilla. Jo 1887 kerrottiin, että Kokemäen Kakkulaisten kylän takamailla tehtiin ”paatteja” muun muassa tukinuittajille ja ansaittiin niillä noin tuhat markkaa vuodessa.²¹ Pohjoisempaan tehtiin Parkanon Aurejärvellä suurin osa laajassa pitäjässä tarvituista veneistä. Parkanoon, jopa itse Aurejärvelle, myytiin kuitenkin lehtitiedon mukaan myös Kihniön Nerkoonjärvellä veistettyjä, hyviksi kiitettuja veneitä, joiden erikoisen taitavana tekijänä mainittiin 1900-luvun ensi kymmeniltä Ville Vaviolahti.²²

Hämeessä olivat Teisko ja Ruovesi vanhastaan kuuluja veneenkennuksesta, ja molemmissa pitäjissä oli taitoa jäljellä autonomin ajan lopullakin. Ruovedeltä sanottiin 1887 vähän veneitä myytävän omaan ja naapuripitäjiin sekä Tampereella, ja samaan tapaan kerrottiin Teiskon veneistä. Tampereen venemarkkinat pidettiin kesä- ja heinäkuun vaihteessa Mustassalahdessa, jossa oli lehtiutisen mukaan 1888 kaupan useita kymmeniä veneitä. Vielä 1922 kiitettiin sekä Länsi-Teiskon että Ruoveden venemestareita ja sanottiin veneenrakennusta Ruoveden ainoaksi merkittäväksi kotiteollisuudenhaaraksi.²³

.....

20 Hbl 7.5.1910.

21 Tied. 1887, Suomenmaa III (1921) s. 400, 411; Itkonen 1926 s. 51; Rantanen 1967 s. 26.

22 Satakunnan Kansaa 4.9.1962.

23 Tied. 1887; Aamulehti 3.7.1888; Suomenmaa IV (1922) s. 175, 188; Virrankoski

Idempää on Sysmästä vuodelta 1887 tieto, että sinne ostettiin veneitä Kuhmoisista, ja siellä niitä tehtiin vielä 1900-luvulla ainakin Harjoisten kylässä.²⁴

Keski-Suomessa suosittiin vanhastaan Keuruun kapeaa, sirotekoista ja kevyttä venettä. Tämän pitäjän Valkeaniemen kylässä asunut maanviljelijä Lauri Aalto (s. 1886) oli tunnettu ja harvinaisen uuttera veneenveistäjä, jonka työtä jatkoi hänen poikansa Väinö Aalto (s. 1918). Perittyään pienehkön maatilan Lauri Aalto teki veneitä aluksi vain keväisin mutta myöhemmin jo ympäri vuoden ja tuli kuuluisaksi nopeasta ja silti huolellisesta työstään. Aallot arvioivat tehneensä vuoteen 1961 mennessä noin 700 venettä, etupäässä soutuveneitä, joista pääosa oli myyty kotipitäjään.²⁵

Sumiaisten veneenrakentajia kiitettiin kovasti 1925 Suomenmaateoksessa ja kerrottiin heidän veneillään olevan kysyntää paitsi ympäristöseudulla myös kauempana, ”jopa Kotkassa asti”. Muistitieto tuntee Sumiaisten venemestareista etenkin taitavan Juho Korhosen (1880–1950), joka asui alkuaan pienviljelijänä Saarikkaan kylässä, ja hänen poikansa Aadam Korhosen, joka oli pääammatiltaan maalari. Korhosilta sai opin Saarikkaan Yrjö Nieminen, ja hänkin teki hyviä, näyttelyihin kelpaavia veneitä. Kotiteollisuuskomitea ilmoitti 1908 myös Rautalammilla tehdyn erikoisen paljon veneitä, mutta lähepiä tietoja en ole saanut.²⁶

Savosta mainittiin vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa joistakin pitäjistä veneitä myydyin muille paikkakunnille. Näitä olivat Kerimäki, josta niitä sanottiin myytävän Savonlinnaan, Lappeenrantaan, Mikkeliiin, Joensuuhun ja naapuripitäjiin, niin että Kerimäen veneenkennuksen on täytynyt olla melko laajaa. Savonrannalla sanottiin veneitä tehtävän tilauksesta Joensuuhun ja Savonlinnan tienoille, Kangaslammilta niitä myytiin naapuripitäjiin. Kuopion pitäjistä myytiin vähän veneitä lähikaupunkiin, parhaat Enolahden kylästä.²⁷

Leppävirralla kerrottiin 1927 tehdyn hyvien veneiden lisäksi proomuja ja tervahöyryjä. Näädänmaan kylässä asunut pientilallinen ja rakennusmies Toimi Junkkarinen (1912–85) teki 1930-luvulta alkaen erinomaisia, laajalti kysytyjä veneitä. Hän oli perinyt kätevyys-

.....
1963 s. 353; Rasila V 1984 s. 353.

24 Tied. 1887 ja 1990 Helvi Laine.

25 Warén 1893 s. 35; Lintula 1961.

26 Suomenmaa VII (1925) s. 481; Tied. 1990 Rauni Hytönen; Komitea 1908 s. 39.

27 Tied. 1887.

tensä kaukaa, kirkonrakentajina muistetuilta esi-isiltään, joista kuulsuisin oli 1700-luvulla monta kirkkoa rakentanut Arvi Junkkarinen. Leppävirran Kotalahdessa tehtiin muun muassa suuria lotjia. Aitojen savolaisten soutuveneiden tekijänä tunnettiin Kotalahden miehistä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä parhaiten pienviljelijä ja kirvesmies Kusti Manninen. Mutta Savo ei olisi Savo, jos ei siellä muisteltaisi joskus syntyneen myös ”kolomen souvettavia venneitä: yks soutaa, toenen mättää vettä venneestä ja kolomas huutaa apua” (Joroinen).²⁸

Kaavilla kuten monessa muussakin Itä-Suomen pitäjässä tehtiin metsäyhtiöille keluveneitä: vankkoja aluksia, joita tarvittiin puutavaralauttojen hinaukseen. Niiden ja myös tavallisten soutuveneiden etevänä tekijänä tuli kuuluisaksi maanviljelijä Antti Räsänen (1892–1966) Rauvantaipaleelta. Poikien auttaessa isää veneiden veistämisessä suuri perhe tuli hyvin toimeen, vaikka talo oli pieni. Mainittakoon toinenkin pohjoiskarjalainen keluveneiden tekijä, maanviljelijä Mikko Sormunen Nurmeksien Ylikylästä. Hän veisti 1930-luvulla poikiensa auttamina niitä ja tilauksesta myös tavallisia soutuveneitä.²⁹

396

Etelämpää Karjalasta kerrottiin Räisälästä 1887 veneitä myydyn naapuripitäjiin. Kurkijoella sanoi vuoden 1903 tiedustelun vastaaja viiden miehen tekevän veneitä kaupaksi, ja venemestareita on mainittu täältä useita vielä 1930-luvultakin. Parhaimpia heistä oli Paa-vo Poutanen Tervun kylästä. Kurkijoen veneillä oli hyvä maine naapuripitäjissäkin, mutta kovin runsaasti niitä ei liene kuitenkaan rakennettu. Sortavalan pitäjässä tehtiin paljon veneitä Haavuksen, Riekkalan ja Tulolan kylissä Laatokan saaristossa.³⁰

Pohjois-Suomessa olivat Kainuun erikoisuutena isot veneet, joilla ylimaissa poltettu terva kuljetettiin Ouluun. Tervavene oli pitkä ja soukka: pituus kuudesta sylestä kyynärää vaille kahdeksaan (10,8–13,8 m) mutta leveys vain kaksi kyynärää (1,2 m). Vene tehtiin hyvin ohuista laudoista, jotka olivat mieluiten kevyttä kuusipuuta. Tällaisena tervavene oli tilava, sujuva ohjata kovissa koskissa ja verrat-ten kevyt sauvoa tai vetää paluumatkalla. Näitä veneitä tarvittiin runsaasti 1900-luvun alkuvuosiin asti mutta siitä eteenpäin vähemmän, kun tervanpolto kuihtui ja osa Kainuun tervoista ohjautui vuodesta

.....
28 Tied. 1990 Eila Hytönen, Irja Nyysönen, Liisa Sorri; Suomenmaa VIII (1927) s. 45; Klemetti H 1927 s. 64–67.

29 Suomenmaa VIII (1927) s. 203; Tied. 1990 Liisa Tukiainen, Siiri Tolvanen.

30 Tied. 1887 ja 1903; Suomenmaa V (1923) s. 32, 361; Vainio 1960 s. 214; Hakulinen 1972 s. 217, 429, 461.

1904 Kajaanin kautta Savon radalle. Viimeiset tervakuormat laskivat Emäjoen ja Oulujoen vuoden 1927 tienoilla, mutta vuodesta 1906 lähtien tervaveneitä oli ostettu ja niitä mukailevia koskiveneitä teetetty matkailijoiden koskenlaskua varten.

Yksi ja toinen tervanpolttaja kykeni itsekin veistämään veneensä, mutta kaikkialla Kainuussa oli muita taitavampia veneseppiä, joilta tervaveneitä tilattiin. Niitä tehtiin 1800-luvun jälkipuolella hyvin vähän Oulujärven rannoilla, muistitiedon mukaan tuskin muualla kuin Paltamon Melalahdessa. Veneitä sai näet ostaa halvalla Oulusta palaavilta ylimaalaisilta tervansoutajilta ja sieltä tulevilta vienankarjalaisilta kauppiailta.

Paljon tervaveneitä tehtiin Kuhmossa, jossa viimeisiä suuria veneseppiä oli Taneli Seppänen Lentiirasta. Samuli Paulaharjulle kerrottiin hänen tehneen satoja veneitä ja käyneen Vienan puolellakin veistämässä niitä tilauksesta. Emäjoen (Kiehimänjoen) varrella tehtiin jo Ristijärvellä paljon tervaveneitä. Kuuluisimpia mestareita oli kovan Seitenoikean kosken alapuolella, Hyrynsalmen rajoilla asunut Herman Oikarinen eli ”Oilingin Hermanni”, joka kuoli vuoden 1920 tienoilla veistettyään satoja tervaveneitä ja pienempiä soutuveneitä. Suomen Matkailijayhdistys osti sittemmin koskiveneet etupäässä Ristijärveltä, missä niitä teki muun muassa Paavo Karppinen poikiensa avustamana, yhtenäkin keväänä vuoden 1925 tienoilla neljä venettä. Tilaukset loppuivat 1930-luvulle mennessä.

Hyrynsalmella tehtiin muistitiedon mukaan kaikkein parhaat tervaveneet; viimeisiä mestareita oli vielä 1910-luvulla työskennellyt Lauri Tolonen. Vuonna 1929 kerrottiin veneitä tehtävän lisäansioiksi erikoisesti Luvankylässä, mutta tervaveneitä ne eivät silloin enää olleet. Suomussalmen veneet olivat myös hyvässä maineessa, ja kaikkein eniten niitä on sanottu tehdyn Vuokin kylillä, mistä Ouluun matkaavat vienankarjalaiset niitä paljon ostivat. Vuokin vanhoja kuuluisia veneseppiä oli Jussi Kyllönen. Suomussalmen veneperinteen myöhäisiä jatkajia oli Matti Manninen eli ”Runtin Matti” Piispajärveltä, 1938 annetun tiedon mukaan useiden satojen veneiden tekijä.³¹

Myös Kiannan kylän pohjoisosassa asunut kruununtorppari, sittemmin pientilallinen Janne Moilanen (1879–1970) oli kuuluisa veneseppä, jolla veneiden rakentaminen oli tärkeänä sivuelinkeinona. Kysyntää riitti, kun kylässä ei juuri muuta veneseppää ollut. Moilanen veisti aluksi soutuveneitä, Kainuun kauniisti korkeakeulaisia,

31 Tied. 1938 ja 1990 Eeva Kemppainen; Paulaharju S 1922 s. 24–26; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 244, 251; Karjalainen 1954 s. 130–135, 279; Hautala 1956 s. 161, 173, 178, 184–185.

mutta 1920-luvulta lähtien moottoriveneitäkin ja aina keluveneitä puutavarayhtiöille. Vuonna 1934 Moilanen teki tilauksesta koskiveeneen Oulujoen laskua varten vanhan tervaveneen malliin ja lasketuaan Emäjoen luovutti veneen Paltamossa tilaajalle.³²

Ijoen varrella oli Pudasjärvellä tehty veneitä myytäväksi ainakin 1700-luvun jälkipuolelta lähtien, ja monet lähteet osoittavat tämän miespolvia jatkuneeksi, vakiintuneeksi sivuelinkeinoksi. Ainakin 1800-luvun keskivaiheille asti Pudasjärven veneseppien tapana oli viedä suuri osa veneistä kevättulvalla jokea alas Iihin, jossa ne myytiin, enimmäkseen Oulun kauppiaille. Veneet eivät siis olleet tervaveneitä, joille porvareilla ei olisi tietenkään ollut käyttöä, mutta muuten ei Pudasjärveltä myydyistä veneistä ole lähempiä tietoja.³³

Myös autonomian ajan loppujaksolta Pudasjärven veneenrakennuksesta on niukalti tietoja, mutta niiden myynti todettiin jatkuvasti kaikissa kysymykseen tulevissa lähteissä. Eteviksi venemestareiksi nimettiin 1887 Kollajan Arolan uudistilan isäntä Simo Kinnunen eli Liikanen (1835–1918) sekä uudistilallinen Kasper Liikanen (1837–1925) Jongun kylästä ja Jaakko Matinpoika Ylitalo, Ohtalan uudistilan isäntä Kurjen kylästä.

398

Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen luetteloihin merkittiin 1909–14 Pudasjärveltä 14 veneseppää: 4 Kollajalta, 4 Jongusta ja 2 Sotkajärveltä sekä Sarajärveltä, Korpikylästä ja Kurjen ja Livon kylistä yksi kustakin. Miehistä oli seitsemän talokkaita, muut tilatonta väkeä. Eniten veneitä, 800 markan arvosta vuodessa, oli veistänyt talokas Antti Konttila (alkuaan Pähtilä, 1869–1943) Kollajalta. Itsellinen Matti Kipinä (1883–1958) samasta kylästä oli tehnyt veneitä 500 markan arvosta, ja yhtä suureksi arvioitiin Kurjen kylän itsellisen Juho Katajan (s. 1853) vuosituotanto. Antti Konttila ja toinen kollajalainen veneseppä, talokas Aappo Petäjäkangas (s. 1865), olivat oppineet taitonsa Simo Kinnuselta. Jongussa rakensivat veneitä Kasper Liikasen poika, mäkitupalainen Juho Heikki Liikanen (1860–1933), sekä talokas Heikki Pesälä (1884–1952).

Vielä 1929 sanottiin veneitä myytävän nimenomaan Jongusta ja Kollajasta, ja 1945 todettiin Pudasjärveltä yhä 10 venemestaria, joista 4 asui Kollajassa ja 5 Jongussa. Kollajan venesepistä mainittiin muiden muassa vanha talokas Matti Konttila, sama mies kuin vuoden 1914 Matti Kipinä. Antti Konttilan poikaa, talokas Jalmari Konttilaa (1899–1978) sanottiin Pudasjärven parhaaksi venesepäksi. Jongun kylän mestareita oli talokas Samuli Liikanen (1885–1952), Juho

32 Tied. 1990 Martta Merenluoto, Elvi Moilanen.

33 Virrankoski 1963 s. 354–355.

Heikki Liikasen poika ja siis vähintään kolmannen polven veneenrakentaja. Heikki Pesälän sijasta mainittiin veneseppänä hänen veljensä, talokas Joonas Pesälä (1879–1965). Pesälän suvussa on ollut venemestareita seuraavassakin miespolvessa. Pudasjärven venesepien henkilötiedot osoittavat havainnollisesti, kuinka taito periytyi isältä pojalle.

Lähteissä ei ole kerrottu 1860-luvun jälkeen sanallakaan Pudasjärvellä ansiotyöksi tehtyjen veneiden mallista, mutta 1910-luvun alussa ilmoitettiin niiden olleen lähes yksinomaan tilaustyötä. Tästä voitaneen päätellä, että veneet myytiin etupäässä omaan pitäjään, Kollajalta ehkä myös Iihin, ja että ne olivat näin ollen tyyppillisiä pohjoispohjalaisia jokiveneitä, hyviä soutaa ja sauvoa vuolaissa virroissa ja kelvollisia koskissakin.³⁴

Ranualta mainittiin veneseppänä 1910-luvun alussa kruununtorppari Aukusti Petäjäjärvi (s. 1878), joka alettuaan hiljattain tehdä veneitä elinkeinokseen veisti niitä utterasti, 900 markan arvosta vuodessa. 1930-luvulla olivat Ranuan veneseppiä muun muassa Matti Petäjäjärvi ja kuuluisa mestari Evert (Vertti) Kortessalmi Piittisjärveltä. Hän teki veneensä kuusilaudoista, joita arvostettiin pohjoisessa veneen aineena puun keveyden tähden. Kuusen taipumus lahoamiseen ei haitannut, kun vene pidettiin hyvässä tervassa.³⁵ Rovaniemen etevin veneenrakentaja oli 1910-luvun alussa talokas Juho Haavikko Sinetän kylästä. Hän teki vuosittain 14–25 hyväksi kehuttua venettä, joiden arvo saattoi ylittää tuhat markkaa. Vielä 1931 Haavikon suvun miehet olivat pitäjän tunnetuimpia veneseppiä, jotka saivat tilauksia muun muassa metsäyhtiöiltä.³⁶

Lapissa asui Kittilän Alakylässä uudistilallinen, suutari ja länkimestari Juho Aapo Jääskö eli Suutari (1819–1900), joka poltti tervaa, kalasti ja metsästeli ja oli kaiken tämän ohella laajalti kuuluisa veneseppä. Samuli Paulaharju kertoo, että jo hänen isänsä, Juho Alajääskö eli ”Vene-Jussi” Rovaniemen Ounasjoen kylästä, oli ollut maineikas veneenrakentaja. Aapo Jääskö veisti kymmeniä vuosia Peräpohjolan jokiveneitä isältä oppimallaan taidolla, jopa 10–14 venettä vuodessa, tilaustyönä Ounasjoen varren asukkaille. Päiväkirjansa mukaan Aapo rakensi vuosina 1856–98 kaikkiaan 325 venettä, mut-

34 Komitea 1873 s. 8; Tied. 1887, 1909–10, 1912–14, 1945/Ol; VA, Oulun läänin henkikirja 1887; Pudasjärven KA, rippikirjat; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 371. Suuritoiset rippikirjan tiedot haki hyvin avuliaasti toimistonhoitaja Eeva Mäntykenttä.

35 Tied. 1912–14 ja 1990 Toini Tuiremo.

36 Tied. 1910–12; Suomenmaa IX,2 (1931) s. 156.

ta aikaisemmat mukaan lukien niitä on täytynyt olla lähes neljäsat-
taa. Jääskö saikin naapureiltaan kunnioittavan liikanimen ”Vene-
Aapo”.³⁷

Muoniossa oli veneenrakennus Kätkäsuvannon kylän miesten pe-
rinteellisenä sivuelinkeinona. Sen alkua ei ole osattu ajoittaa, mutta
1931 sanottiin kylässä tehtävän veneitä koko pitäjän tarpeiksi, ja niitä
oli veistetty kaupaksi jo 1800-luvulla. Kätkäsuvannon veneitä myy-
ttiin 1900-luvun alussa myös Ruotsin puolelle, muistitiedon mukaan
niinkin kauas kuin Pajalaan. Tuon ajan venesepistä on muistettu Vil-
helmi Alatalo, mutta vielä maailmansotien välillä veneitä tehtiin ”mel-
kein joka talossa”. Ainakin osa Kätkäsuvannon veneistä oli tuolloin
uutta mallia siitä syystä, että niittokone piti nyt kuljettaa veneellä
Muonionjoen reheväkasvuille saariniityille.³⁸

Inarin laajassa järvipitäjässä teki 1903 annetun tiedon mukaan 15
miestä veneitä myytäväksi tai tilauksesta. Vuotta aikaisemmin ker-
rottiin Kyrön kylässä tehtävän myös meriveneiden osia: emäpuita,
kaaria ja laitoja sekä airoja Norjaan vietäväksi. Tämä perustui luon-
nollisesti siihen, että Inarissa kasvoi mäntyä, jota Ruijan rannikolla
ei ollut. Veneiden vieminen osina oli keksitty sen takia, että olisi ol-
lut ylivoimaista taivaltaa raskaita meriveneitä Jäämerelle Patsjoen
kauheiden könkäiden ohi. Lähteistä ei kuitenkaan selviä, oliko tällä
veneiden viennillä paljonkin merkitystä.³⁹

Utsjoen saamelaisissa oli monia veneenrakentajia, jotka veistivät
etupäässä tilaustyönä pitäjälle ominaisia pitkäkapeita ja matalia jo-
kiveneitä, vuodelta 1903 säilyneen tiedon mukaan Ruijan rannikol-
lekin. Utsjoen parhaita veneseppiä olivat 1900-luvun ensi vuosikym-
menillä herastuomari Fredrik Högman (s. 1872) Utsjoen varrella
Jomppalassa, Jousep Laiti Tenojoella, Veähtšakin kylässä, ja Erik
Katekeetta (s. 1841) ylempänä Talvaðasissa. Myös Nuvvoksessa, vä-
hän Talvaðasia alempana, on rakennettu paljon veneitä.

Lassi Saressalon hyvin tutkimassa Talvaðasissa veneenrakennus
oli vanhoista ajoista tärkeimpiä rahatulojen lähteitä ja se jatkui enti-
seen tapaan vielä 1980-luvun alussa. Veneitä on osattu veistää joka
talossa ja useassa on tehty niitä myytäväksikin. Niitä on veistetty ke-
vällä ja kesällä muiden töiden ohessa, tavallisesti vene tai kaksi vuo-
dessa, mutta parhaat mestarit ovat tehneet joskus neljä tai viisikin.
Veneitä on myyty paitsi Tenon varrelle muuallekin Suomen Lappiin

37 Paulaharju S 1923 s. 34–35, 45–46.

38 Suomenmaa IX,2 (1931) s. 243; Vuollo ja Vuorio 1977 s. 252–259; Tied. 1990
Antti A. Aho, Lauri Vuorio.

39 Lapista 1902–03; Tied. 1903.

ja Norjan lohijokien varrelle. Venepuut on haettu Tenon varrelle ylempää, Inarijoen mäntymetsistä.⁴⁰

Kun lähteissä on kiinnitetty yleensäkin vähän huomiota veneenrakennukseen, sen tuotosta ei ole juuri mitään luotettavaa tietoa. Veneiden hintoja on joskus mainittu, mutta niistä ei ole hyötyä, kun veneet olivat perin vaihtelevia. Vain Perä-Pohjolan kotiteollisuusyhdistyksen 1910–12 tekemän tiedustelun yhteydessä kyseltiin venesepien päiväansioita, ja ilmoitetut summat olivat yleensä 4–6 markkaa; Rovaniemellä mainittiin 8 markkan ansioista. Sen verran näistäkin tiedoista voi päätellä, että veneenteolla ansaitsi vähintään kohtalaisesti, ja sen arvaisi muutenkin, kun kyseessä oli tärkeä taito, jonka vain harvat hallitsivat todella hyvin.

Veneenrakennuksen sijoittumisen hajalleen pitkin rannikkoa ja sisämaata aiheutti epäilemättä pääasiallisesti paikallisten venemallien vahva perinteellisyys. Se taas johtui siitä, että veneelle oli aikojen kuluessa muotoutunut kaikkialla sen käytöstä ja seudun vesistöjen luonteesta riippuva tarkoituksenmukainen rakenne. Kun huono vene on hankala, jopa suorastaan vaarallinen, veneet teetettiin sitä paitsi mielellään tilaustyönä tunnetulla ja luotettavalla lähiseudun mestarilla.⁴¹

Lähdeaineiston epätasaisuudesta huolimatta on varmaa, että teollistuminen ei ollut perinteelliselle veneenrakennukselle tuhoisaa vielä 1940-luvulle mennessä. Tämä johtui siitä, että laudoista koottu vene pysyi toistaiseksi jokseenkin ennallaan. Moottorivene tosin syrjäytti perinteellisen purjeveneen lähes kokonaan merikalastuksessa, ja retkeilyveneenäkin se jäi harvinaiseksi. Jonkin verran moottoriveneitäkin tehtiin kyllä kotiteollisuutena. Soutuvene säilytti asemansa hyvin varsinkin sisävesillä, ja maan vaurastuessa ja kesähuviloiden lisääntyessä sen kysyntä saattoi kasvaakin. Perinteellinen veneenrakennus joutui todellisiin vaikeuksiin vasta myöhemmin, kun veneitä alettiin tehdä puun sijasta muista aineista.

Työkalujen paranemisesta oli tällä alalla paljon hyötyä, varsinkin höylä helpotti suuresti veneen laitojen tekemistä. Veneenrakennus alkoi kyllä meren rannikoilla koneistua jo 1800-luvun lopulla ja kehittyä samalla ammattimaiseksi verstasteollisuudeksi, mutta sisämaassa se säilyi paljolti käsityönä 1940-luvun alkupuolelle saakka. Siel-

40 Lapista 1902–03; Paulaharju S 1927 s. 59–60, 315–316; Saressalo 1982 s. 133, 136–137.

41 Virrankoski 1963 s. 356; Kansankulttuuri 1976 s. 149 (venetyypit).

lä veneiden veistäminen oli yhä etupäässä kotiteollisuutta; harvoin se kehittyi täysin ammattimaiseksi. Vuoden 1945 tiedustelun tuottaman tilaston mukaan koko maassa oli noin 600 veneenrakentajaa, joilla tämä työ oli sivuelinkeinona, mutta tämän lähteen luonteeseen katsoen otaksun todellisen luvun olleen tuntuvasti suurempi.⁴²

RUKIT

Rukki oli vallannut jo 1800-luvun puoliväliin mennessä kehruvälineenä miltei koko Suomen; värttinää käytettiin vain Raja-Karjalan salokylissä. Kotona kehrääminen vähentyi huomattavasti 1800-luvun lopulta lähtien mutta ei tyrehtynyt kokonaan, ja uusia rukkeja tarvittiin vielä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä. Vanhoja rukkeja korjautettiin, mutta aina jokin särkyi auttamattomasti, ja lisäksi oli maan itäosassa ainakin paikoittain tapana antaa kotoa uusi rukki naimisiin menevälle tytölle.¹

402

Rukin valmistus oli vaativimpia käsitöitä, joka edellytti hyvää sorvaustaitoa. Etelä-Suomessa se oli jo autonomian ajan alkupuolella etupäässä ammattisorvarien työtä. Myöhemmin rukit olivat täällä suurimmaksi osaksi peräisin pienteollisuuteen luettavista verstaista kuten Antti ja Jooseppi Ulvénin (Kynnysmaa) 1800-luvun keskivaiheilta lähtien Kiikassa tekemät rukit. Ulvénin suku jatkoi myöhemminkin niiden sorvaamista, vuodesta 1924 sähköllä käyvin konein. Kiikan rukkityö ei tässä kirjassa käytetyn määritelmän mukaan ollut kotiteollisuutta, mutta se on silti voinut olla seudun monipuolisen käsityön yhtenä esikuvana. Toinen tärkeä työpaja oli Kalle Salosen verstaas Alastarolla; sieltä kerrottiin 1921 myydyn vuosittain noin 600 rukkia.²

Kun Etelä-Suomessa oli lisäksi lukuisia ammattikäsitöläisiä, jotka kykenivät tekemään hyvän rukin, alan kotiteollisuudelle ei ollut paljon tilaa, ja siitä onkin vähän tietoja. Monella paikkakunnalla on kyllä sanottu tehdyn rukkeja, mutta milloin lähempiä tietoja puuttuu, lie nee useimmiten ollut kyse ammattilaisista. Jokunen varma poikkeus sentään tunnetaan. Niinpä Väinö Wallin kuuli 1901 Laitilan Vekan kylässä asuvasta muurarista, joka sorvasi talvisin rukkeja ja teki niitä apumiehineen useita kymmeniä vuodessa. Laviassa asui 1953 van-

.....

42 Tied. 1945.

1 Tied. 1990 Helli Kostamo (Kitee), Eeva Kemppainen (Ristijärvi).

2 Suomenmaa III (1921) s. 440; Jokipii 1949 s. 49–52, 70–71; Aamulehti 15.12.1956; Virrankoski 1963 s. 358.

hahko pienviljelijä, joka oli tehnyt sivuammattikseen satakunta rukkia opittuaan taidon isältään; tämä oli ehkä ollut ammattikäsitteilyläinen.³

Itä-Suomesta ilmoitettiin Rantasalmelta 1924, että Ahvensalmen kylän Mutkan talossa tehtiin paljon rukkeja myytäväksi, selvästi maatalouden sivuelinkeinona. Muistitiedon mukaan ”vokkeja”, kuten rukkia nimitettiin Itä-Suomessa, oli sorvattu vuoden 1900 tienoilla kotteellisuutena myös keskipitäjällä, mutta ”vokkivarvalin” työ jäi Rantasalmella kuitenkin piippujen tekemisen varjoon.⁴ Säkkipärveltä kerrottiin 1890, että sittemmin Vahvialaan liitettyssä Rakkolan kylässä ”varvattiin” kärrinpyörän kappojen ohella ”vokkeja”. Kurkijoen Sorjon kylässä sorvasi maanviljelijä Olli Kajander 1900-luvun ensi vuosikymmenillä sivuelinkeinokseen paljon rukkeja. Hän oli kotoisin Parikkalasta, josta rukkeja tiettävästi myytiin 1800-luvun lopulla, jossaan niiden valmistuksesta ei ole tarkkoja tietoja.⁵

Pohjanmaalla rukkien valmistus kukoisti jo varhain kotiteollisuutena. Närpiössä sen aloitti 1810-luvulla Gabriel Ehrström, alun perin ammattisorvari, josta tuli avioliiton ansiosta talollinen Ståbackan kylään. Hän teki sittemmin paljon rukkeja sivuelinkeinonaan, ja hänen neljä poikaansa jatkoivat tätä työtä. Svarvar’in (”sorvari”) nimen saaneen talon isännäksi jäi Gabrielin pojista Johan Erik Ehrström. Vielä hänen pojanpoikansa, maanviljelijä Karl Johan Ehrström nuorempi, samannimisen isänsä opettama neljännen polven sorvari, teki rukkeja vuoden 1930 tienoille mutta lopetti vähän myöhemmin. Svarvarissa muisteltiin, että rukkeja oli sorvattu pitkät ajat toista sataa vuodessa, 1890 jopa 145 kappaletta, ja talossa arvioitiin tehdyn yhteensä ainakin 10 000 rukkia. Niitä myytiin etupäässä Pohjanmaalle mutta aina jokin veneellinen Ahvenanmaallekin.⁶

Teuvalainen torpanpoika Juho Heikki Parkki (k. 1926) kävi rukkisorvarin opissa Närpiössä, mistä hän palasi Teuvalle 1860-luvulla. Hän oli pitäjän lähes ainoa rukintekijä ja ammatissaan hyvin taitava. Vuoden 1873 kotiteollisuuskomitean maininta Teuvalta myydyistä rukeista tarkoittanee juuri Juho Parkin töitä. Aluksi hän vei rukkeja naapuripitäjiinkin, jopa kerran laivalla Ahvenanmaalle, mutta myöhemmin hänen tarvitsi tehdä pelkästään tilaustyötä. Parkki takoi

3 Voionmaa 1901 s. 52; Terttula 1953 s. 16 (ei mainitse Lavian rukkimestarin nimeä).

4 Suomenmaa VI (1924) s. 214; Arvo M. Soinisen antamia tietoja.

5 Viipurin Sanomat 9.2.1890; Vilksa 1928 s. 150; Hakulinen 1972 s. 217.

6 Nordlund KI 1931 s. 300; Brommels 1936; MV, kansatieteen toimiston kyselyarkisto, Holger Juth.

itse rukkien rautaosat mutta myi tuotteensa maalaamattomina. Hänen sanotaan tehneen rukkeja tavallisesti kolme viikossa lähes ympäri vuoden, koko elämänsä aikana useita tuhansia. Juho Parkki vaurastui kovasti ja osti talon Kauppilan kylästä mutta ei osallistunut paljon maatöihin, ja vaikka ”Vanha sorvari” siis kuoli talollisena, hän oli lähinnä ammattikäsiyöläinen.⁷

Ilmeinen kotiteollisuuden harjoittaja oli kurikkalainen maalari Juha Koskiniemi (1812–1905), joka sorvasi sivutöikseen rukkeja. Juhan oppilas oli Miedon kylän talollinen Juha Heikki Karjanmaa (1857–1938), joka teki pitkän aikaa ”hyviksi tunnettuja ja kysytyjä” rukkeja Kurikkaan ja naapuripitäjiin. Heikin poika Iisakki Karjanmaa (k. 1941), joka oli myös rukkimestari, arveli isän tehneen toistatuhatta rukkia.⁸ Peräseinäjoen Luoman kylässä monitaitoinen talollinen Salomon Ala-Kortesmaa sorvasi jonkin verran rukkeja ainakin 1860-luvulta kuolemaansa (1886) saakka. Luomalta tämä elinkeino sittemmin hävisi, mutta vielä 1910-luvulla muuan Viitalan kylän talollinen teki rukkeja sivuelinkeinokseen.⁹

Etelä-Pohjanmaan järviseläältä on Soinista tietoja rukkien tekemisestä myytäväksi 1850-luvun alusta vuoteen 1893, mutta ainoa lähempi tieto on vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa: pitäjässä oli taitava rukkimestari. Myös Evijärveltä myytiin rukkeja 1893 ja 1901 annettujen tietojen mukaan mutta ilmeisesti hyvin vähän. Molemmissa kunnissa rukkien valmistus on voinut olla yhden tai parin ammattisorvarin varassa.¹⁰

Kortesjärven Ylikylässä rukkiteollisuus oli sen sijaan pitkäaikainen ja huomattava kotiteollisuudenhaara. Se alkoi muistitiedon mukaan jo 1700-luvun lopulla, ja siitä on tietoja lukuisissa lähteissä 1920-luvun loppuun asti. Ylikylän ensimmäiset rukkimestarit olivat ammattikäsiyöläisiä, mutta ennen pitkää heistä merkittävien, vuodesta 1815 rukkeja tehnyt Kustaa Teppo osti talon ja jatkoi sorvaamista maatalouden ohella. Hänen neljä poikaansa oppivat taidon isältään, ja kotitalon perinyt Hermann ja toista Ylikylän taloa hallinnut veli Jaakko Teppo sorvasivat rukkeja sivuelinkeinokseen koko ikänsä. Muistitiedon mukaan Jaakko teki niitä eniten kaikista kortesjärveläisistä.

- .....
- 7 Komitea 1873 s. 8; Ranta-Knuutila 1953 s. 6–7; Heikki Perttulan antamia tietoja.
  - 8 Kurikan ja Jalasjärven kunnallislehti 7.10.1937; Paulaharju S 1943 s. 209–210, 406, 412; Kurikan KA.
  - 9 Ilkka 23.7.1914.
  - 10 Virrankoski 1963 s. 360; Tied. 1887; Warén 1893 s. 35; Viitaniemi 1983 s. 280.

Kustaa Teppo opetti myös renkinsä Simuna Kaupin sorvaamaan, ja tämä teki rukkeja kauan pääammatikseen. Jaakko Tepon kaksi poikaa ja Kaupin poika jatkoivat rukkien tekemistä mutta kuolivat kaikki nuorina. Hermannin Tepon ainoa poika Kustaa Teppo nuorempi ryhtyi vasta varttuneena miehenä tekemään rukkeja lisäansioikseen isänsä opettamana mutta teki niitä sitten samannimisen poikansa avustamana ainakin vuoteen 1929. Nuorin Kustaa Teppo oli jo neljännen polven rukkimestari.

Muista kuin Tepon ja Kaupin sukuihin kuuluvista rukkimestareista on heikommin tietoja. Heitä oli 1800-luvun lopulla useissakin Ylikylän taloissa, ainakin Norrbackassa, Lauttamuksessa ja Torrbackassa, ja ehkä muuallakin Korteesjärvellä, koskapa vuodelta 1925 on tieto, että rukkeja tehtiin ”eniten” Ylikylässä. Rukkiteollisuuden sanottiin olleen laajimmillaan 1890-luvulla, ja vuoden 1903 tiedustelun vastaaja sanoi Korteesjärven rukkimestareita olevan yhdeksän miestä. Kun rukeista ei ollut erikseen kysytty ja vastaaja oli arvioissaan pidättyväinen, tieto voi olla aika tarkka.

Korteesjärvellä on sanottu tehdyn 1890-luvulla noin sata rukkia vuodessa, mutta arvio on peräisin Ilkka-lehden kirjoituksesta (1929), joka perustui Tepon suvussa säilyneeseen muistitietoon, ja siinä on voitu tarkoittaa vain tämän suvun sorvaamia rukkeja. Kruununvouti arvioi rukkeja tehdyn tuohon aikaan vain 50–80 vuodessa, mutta virkamiesten arvioihin ei ole paljon luottamista. Satakin rukkia vuodessa olisi näet kovin vähän, jos tekijöitä oli kymmenkunta miestä. Tästä asiasta ei siis saa varmaa selkoa, mutta Ilkan kirjoittaja vakuutti, että rukkeja oli myyty Korteesjärveltä todella paljon. Sikäläiseen malliin tehtyjä rukkeja näki kirjoittajan mukaan etenkin Järviseudulla ja Lapuan jokialueella melkein joka talossa, ja joissakin pitäjissä niitä oli monta sataa. Tämän mukaan Korteesjärvi siis hallitsi mainitun alueen rukkimarkkinoita.

Saman kirjoittajan mukaan Korteesjärvellä ei ollut 1920-luvun lopulla enää muita rukkimestareita kuin Kustaa Teppo nuorempi ja hänen poikansa, jotka olivat tehneet yhdessä 40–45 rukkia talvessa, eräinä vuosina jopa 60 kappaletta. Nämä miehet tekivät yksinkin rugin kolmessa päivässä. Menekki oli edelleen hyvä, varastoa ei päässyt syntymään, ja tilaajat joutuivat usein odottamaan rukkiaan pitkän aikaa. Tämä jo viittaa siihen, että Tepon isännät tekivät laatutyötä, ja he olivatkin saaneet rukeistaan palkintoja näyttelyissä. Otaksuttavasti Tepolla tehtiin rukkeja vielä 1930-luvullakin, mutta tästä en ole saanut hankituksi tietoja.¹¹

11 Virrankoski 1963 s. 360; Tied. 1903; Suomenmaa VII (1925) s. 352; Ilkka 12.3.1929; Laukkonen 1966 s. 192; Viitaniemi 1983 s. 279–280.

Keski-Pohjanmaalla oli talonpoikainen rukkiteollisuus alkanut jo Ruotsin-ajan lopulla Kruunupyssä, Kaustisella ja Kälviällä sekä Lohtajan ja Kalajoen suurpitäjissä, ja 1800-luvun alkupuolella rukkeja vietiin täältä paljon Pohjois-Savoon ja Kainuuseen asti. Myöhemmältä ajalta en ole tavannut tietoja Kruunupyyn rukeista, mutta Kaustisella niitä tehtiin vielä 1877 lehtikirjoituksen mukaan runsaasti ("i betydlig mängd").

Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja ilmoitti talollisten tekevän Kaustisella rukkeja myytäväksi, mutta pitäjässä oli noihin aikoihin myös tilattomiin kuuluvia rukintekijöitä, joista ainakin osa lienee ollut ammattilaisia. Parhaiten heistä tunnetaan Juho Alin (1818–1905) ja hänen vävynsä Heikki Krintilä (1855–1916), joka oli ehkä oppinut taitonsa apeltaan. Alinkin oli alkuaan ammattikäsitöläinen, koskapa häntä sanottiin rippikirjassa sorvariksi, kunnes hän alkoi viljellä Kalaveden torppaa. Rukki tehtiin Kaustisella koivusta paitsi pyörän kehää ja rullia, jotka olivat kevyttä ja helposti työstettävää leppää.

Jotkut Kaustisen Nikulan ja Kuorikosken talojen isännät tekivät vielä 1800-luvun lopulla rukkeja isiensä tapaan. Tekijät vähenivät nopeasti, mutta ainakin kolmessa Nikulan talossa sorvattiin rukkeja 1900-luvun alkuun saakka. Aleksanteri Nikula teki niitä päätyönään osallistumatta juuri viljelytöihin, ja toinen etevä rukkimestari oli talollinen Juho Heikki Nikula (1822–1910). Sen sijaan Jooseppi Nikula eli "Sepän Jooseppi" oli ammattimies, jolla oli vain vähän viljelystä. Hän teki rukkien osia kesäisin vesivoimalla käyväällä sorviltaan ja kokosi ne talvella. Rukkeja haettiin Nikulasta paitsi lähitiemille ainakin Vimpeliin ja Karstulaan asti ja niitä vietiin markkinoillekin, muun muassa Jyväskylään. Pian vapaussodan jälkeen kuollut Jooseppi Nikula oli tiettävästi kylän viimeinen rukkimestari.¹²

Koko Kaustisen viimeinen rukintekijä asui Viiperillä, alapäässä pitäjää. Edellä mainittu Heikki Krintilä muutti 1900-luvun alussa sinne ja jatkoi rukkien sorvaamista maanviljelyksen ohella. Hänen poikansa Rikhard Krintilä (1883–1946) oppi nuorena taidon isältään mutta oli välillä Amerikassa ja alkoi tiettävästi tehdä rukkeja kolmannen polven mestarina vuoden 1920 vaiheilla. Hänellä oli pieni talo Viiperillä, mutta hän hankki lisäansioita kesäisin kirvesmiehenä ja talvisin rukinteolla. Krintilä korjasi rikkoutuneita rukkeja ja teki uusia etupäässä tilauksesta Kaustiselle ja lähipiäjiin. Näitä töitä hän

12 Virrankoski 1963 s. 360–361; Österbotten 5.5.1877; Tied. 1887; mst. Sylvi Järvelä, Olli Krintilä, Vilho Kuorikoski, Sulo Nikula; Junnila 1987 s. 220; Kaustisen KA, rippikirjat (maisteri Risto Käsälän hankkimia tietoja).

jatko kuolemaansa asti, joten Kaustisen rukkiteollisuus jatkui yhden miehen työnä jatkosodan ohi.¹³

Vetelin Räyrinkiin muutti 1872 erään Alaspään talon vävyksi Jaako Nikula (sittemmin Alaspää, 1847–1918) Kaustisen Nikulasta. Hän oli oppinut kotonaan rukinteon taidon ja käytti sitä lisäansioiden hankkimiseen myös isännäksi tultuaan. ”Alapään rukkimestari” teki rukkeja talvikaudet, usein kaksikin viikossa, ja myi niitä etupäässä lähitienoille sekä korjasi särkyneitä rukkeja ja sorvasi paljon muutaakin. Alaspää pani kulkumiehet vääntämään yösijan maksuksi sorvia, kunnes nämä alkoivat varoitella toisiaan ”veivitalosta”. Rukkien valmistusta ei Alaspäässä jatkettu Jaakon kuoleman jälkeen.¹⁴

Kälviän rukkiteollisuus, joka oli 1800-luvun alkupuolella hyvin laajaa, väheni sittemmin nopeasti, ja vuosisadan lopulla mestareita oli vain vähän. Paljon rukkeja tehtiin kuitenkin yhä Prutikankaalla, Lohtajan rajoilla, sekä Vähänjoen varrella Honkimaassa, jossa oli vedellä käyvä sorvi. Myös Miekkojalla tehtiin vielä rukkeja. Niitä myytiin lähiseudulle, varsin paljon Lohtajalle, jossa on muistettu rukkit hankitun useimmiten Honkimaasta ja Prutikankaalta. Muistitiedon mukaan Kälviän rukkeja vietiin Keski-Suomeen ja Savoan asti, Kuopion markkinoille säännöllisesti. Tieto on ajoittamaton mutta tarkoittanee lähinnä 1800-luvun viimeisiä vuosikymmeniä.

Kälviän maineikkaan rukkiteollisuuden viimeinen edustaja näyttää olleen taitava Sakari Lassila (1876–1941), Prutikankaan talon isäntä, joka teki rukkeja talvikaudet kuolemaansa asti. Hän teki tilaus-työtä ja korjasi vanhoja rukkeja. Lassilan rukkit olivat pienikokoisia, siroja ja kevyitä. Mestarin tyttäretkin saattoivat aikuisiksi tultuaan joutua vääntämään sorvia, kunnes isä hankki lopulta sähkömoottorin. Suuri osa Lassilan rukeista ostettiin Lohtajalle, ja läheiseen Koskenkylään niitä kuljetettiin kantamalla, kivin merkittävä Rukkipolkua pitkin. Arvostetun mestarin rukkeja tilattiin myös laajemmalle, ainakin moniin Pohjanmaan pitäjiin.¹⁵

Lohtajan emäpitäjästä ei ole tässä käsitellyltä ajalta tietoja rukkien tekemisestä mutta sitä enemmän Himangalta, joka oli Lohtajan kappelina vuoteen 1898. Rukkiteollisuus keskittyi 1800-luvun lopulla Pahkalan kylään, jossa sitä harjoitettiin sivuelinkeinona kuudessa ta-

13 Mst. Ölli Krintilä, Sulo Nikula, Sanfred Rauma, Hilja Salo; Kaustisen KA, rippikirjat.

14 Mst. Olavi ja Martti Alaspää.

15 Virrankoski 1963 s. 361–362; SKS, Otto ja Antti Tikanojan muistiinpanot; Vilppula 1938 s. 164; Huhtala 1989 s. 74; Syrjälä 1994; mst. Toivo Jylhä, Ahti V. Pajala.

lossa, eniten Alatalossa ja Heikkilässä. Taito oli saatu perimätiedon mukaan Kälviältä ”Maijan-Matin” tuomana viimeistään 1800-luvun alkupuolella. Rukkimestari Johannes Alatalo (1867–1941) kertoi, että jo hänen isoisänsä, talollinen Juho Erkinpoika Pahkala (1823–93) oli tehnyt hyvin paljon rukkeja. Juhon työtä rukkimestarina jatkoi hänen poikansa, talollinen Erkki Isopahkala (1849–93). Vuoden 1873 kotiteollisuuskomitean maininta Lohtajan ruukeista lienee koskenut nimenomaan Pahkalassa tehtyjä.

Himangallakin rukki tehtiin koivusta paitsi pyörän kehä lepästä. Puut kaadettiin talvella ja veistettiin aihioiksi kuivumaan, ja toista vuotta myöhemmin ne sorvattiin rukiin osiksi. Tämä tehtiin usein Alatalon sorvilla, jota Himanganjoen Sorvinkoski keväisin pyöritti. Rukkien tekemistä jatkettiin syksyllä peltotöiden loputtua ja ne koottiin köyryn ja joulun välillä. Pahkalan naiset saattoivat lähteä jopa metsään halonhakkuuseen, jotta miehille jäi mahdollisimman paljon aikaa rukkien tekemiseen ja myyntiin. Johannes Alatalo kertoi heillä tehdyn Juho Erkinpoika Pahkalan aikana toista sataa rukkia talvessa. Heikkilässä niitä tehtiin vuosisadan lopulla, Heikki Pahkalan (1843–1933) ollessa isäntänä, satakunta vuodessa.

Pahkalan ”ruskian punaseksi” ja myöhemmin siniseksi maalattuja rukkeja myytiin omaan pitäjään ja muualle lähitienoille, mutta niitä vietiin myös paljon Itä-Suomen markkinoille, eniten Kuopioon ja Lisalmeen, usein myös Jyväskylään ja Kajaaniin sekä joskus Viipuriin asti. Rukit kuljetettiin työreelle nostetussa isossa heinäähkissä, johon niitä mahtui jopa 35 kappaletta. Miehet niitä yleensä kulkivat myymässä, mutta Heikkilän emäntä Anna-Liisa Pahkala (1842–1913, Heikki Pahkalan puoliso) uskalsi lähteä pitkille markkinamatkoille vain nuori poika apumiehenään ja turvanaan. Heikkilän emäntä vei 1800-luvun lopulla useita kertoja rekikuorman miehensä tekemiä rukkeja Viipurin talvimarkkinoille.

Rukkien menekki oli vielä 1800-luvun lopulla varsinkin Savossa erittäin hyvä; samoille markkinoille vietiin rukkeja useistakin Pahkalan taloista ja kaikki tekivät kauppansa. Alatalon miehet ostivat rukkirahoilla useimmiten Savossa kasvatetun varsan tai kaksikin, jotka myytiin kotipuolella voitolla ja saatiin näin rukinteko kannattamaan yhä paremmin. Johannes Alatalon arvion mukaan Pahkalan rukkeja vietiin Itä-Suomen markkinoille parhaana aikana 5–6 hevoskuormaa, siis lähes 200 kappaletta talvessa. Lähiseuduille tapahtunut myynti olisi lisättävä tähän, mutta sen määrästä ei ole tietoja.

Rukkiteollisuus alkoi Pahkalassakin vähentyä nopeasti 1900-luvun puolella, ja 1920-luvulla sitä on muistettu harjoitetun enää vain Alatalossa, jossa työtaito osattiin jo neljännessä polvessa. Siellä tehtiin

jokunen rukki vielä 1930-luvulla ja vanhoja korjattiin, mutta jo vuosikymmenen lopulla Johannes Alatalo totesi, että rukkinteko oli täysin lamassa.¹⁶

Kalajoella tehtiin paljon rukkeja Rahjan kylässä, jonne talollinen Aapo Pystö (alkuaan Vuollet, 1799–1875) näyttää tuoneen taidon kotipitäjästään Kälviältä, kuten Mikko Himanka päättelee hyvin perustein. Myös Aapon poika Juho Pystö (1843–1911) oli rukkimestari, ja hän opetti 1880-luvun alussa rukkintekoa viidelle langolleen, Rahjan Yli-Siermalan talon pojille. Muita taitavampi oli Juho Siermala (1845–1929), joka sorvasi rukan tärkeimmät osat ja teki myös tarvittavat sepäntyöt. Sorvi kävi kevätkesällä vesivoimalla, mutta syksyisin sitä väännettiin käsin naisten osallistuessa usein tähän työhön. Rukkeja tehtiin pitkän aikaa satakunta vuodessa.

Juho Siermalan veljistä Mikko (1848–1913) osallistui paljon rukkintekoon, ja työtä jatkoi Mikon poika, talollinen Kalle Siermala. Myös Kallen poika Jussi Siermala osasi rukkintekoa kuten eräät muutkin saman suvun miehet. Rukkeja myytiin ennen kaikkea Kuopion markkinoilla mutta paljon myös Raahessa, Oulussa, Iisalmessa ja Kajaanissa. Kauas vietäessä rukkit kuljetettiin työreelle asetetussa isossa, pärein vuoratussa häkissä, johon mahtui hajotettuina 35 jopa 40 rukkia. Mikko Siermala oli eläessään tavallisimmin talon markkinamiehenä. Osa ruukeista tehtiin tilaustyönä. Rukkien tekeminen väheni Yli-Siermalassa nopeasti jo 1920-luvulle mennessä, ja 1930-luvulla niitä ei enää juuri tehty myytäväksi, joskus kyllä tilauksesta.¹⁷

Rukkeja tehtiin paikoin muuallakin Kalajokilaaksossa. Niinpä Jaako Heikkinen Kalajoen Tyngän kylässä alkoi sorvata niitä vuoden 1870 tienoilla, ja hänen poikansa Jalmari Heikkinen (1892–1970) osallistui työhön jo nuorena. Heikkisten rukkit olivat hyviä ja laajalti kysytyjä. Ylivieskan Niemelänkylästä mainittiin maanviljelijät Soini Savela (s. 1901) ja hänen veljensä Pentti Savela vielä 1945 etevinä rukkisorvareina.¹⁸

16 Komitea 1873 s. 8; NTA, Sanakirjasäätiön tiedustelu 234:I (S. Pöyhtäri); mst. Elli Alamaa, Martti Peltola; Himanka 1979 s. 133–134; Himanka M 1993. Himanka-kirjan tiedot, jotka toimitti siihen Maija Märsylä, perustuvat laivuri Sakari Pöyhtärin tekemään Johannes Alatalon haastatteluun vuodelta 1938 tai 1939. Häntä sanotaan näet 71-vuotiaaksi (Ellen Alatalon antamia tietoja kuten myös henkilöiden elinvuodet).

17 Himanka M 1993 (perustuu etupäässä 1938 kirjattuun muistitietoon); mst. Hilja ja Uno Siermala. Varhempi tietoni (Virrankoski 1963 s. 362) Himangan Torven rukkiteollisuudesta koskee juuri Siermalaa, joka luettiin lähteessäni Torven kylään. Siermala on Torven talojen lomassa mutta kuuluu silti Kalajokeen.

18 Tied. 1945/OI ja 1990 Lauri Tanska; Himanka M 1993.

Reisjärven rukkiteollisuudesta on tietoja kuvernöörin kertomuksissa vuodesta 1884 lähtien, joten sen on täytynyt olla merkittävää, ja rukkeja tehtiin pitäjässä paljon vielä 1900-luvun alussa. Tuottelivain rukkimestari oli tuohon aikaan Kalajan kylän talollinen Erkki Iso-maa (1856–1926), joka teki tilaustyönä vuosittain noin 60 rukkia, etupäässä talvisaikaan. Etenkin katovuosina niistä saatu lisäansio kuuluu olleen hyvään tarpeeseen. Isomaa opetti rukinteon poikapuolelle maanviljelijä Antti Koskelalle (s. 1896), joka jatkoi rukkien sorvaamista 1930-luvulle. Reisjärveltä on mainittu kaksi muutakin rukintekijää. Siellä tehdyt rukkit olivat Raija Lundahlin tutkielman mukaan kevyempiä ja sirompia kuin kälviäläiset, mikä on tosin ristiriidassa sen kanssa, mitä on kerrottu Sakari Lassilan rukeista.¹⁹

Pohjois-Suomen hyvissä lähteissä on sieltä täältä tietoja yksittäisistä rukkimestareista. Niinpä Merijärven kirkonkylästä mainittiin 1910 rukkimestarina talokas Otto Härö (s. 1881), ja vielä 1945 saman vanhahkon isännän kerrottiin tekevän hyviä rukkeja. Muhokselta mainittiin talokas ja mylläri Juho Leskelä (s. 1855) Muhoskylästä 1910-luvulla rukkimestarina, joka oli opetellut taidon nuorena itseksseen ja myi kotoaan rukkeja 400 markan arvosta vuodessa. Ristijärveltä mainittiin 1938 hyvänä rukintekijänä Frans Kemppainen, joka oli oppinut taidon kotonaan, ja siitä päätellen jo hänen isänsä oli tehnyt rukkeja.²⁰

Pudasjärvellä oli Naamangan melko syrjäisessä kylässä kaksi merkittävää, useissa lähteissä mainittua rukkimestaria. Parhaat tiedot heistä on 1910-luvun alussa tehdyn tiedustelun luettelossa. Vanhaisäntä Sakari Naamanka (1840–1922) teki rukkeja opeteltuaan taidon jo nuorena miehenä ilman varsinaista opettajaa, kun taas hänen veljenpoikansa, talollinen Juho Samulinpoika Naamanka (1869–1937) oli saanut opin Sakari-sedältään. Sakari Naamanka lienee tehnyt rukkeja myytäväksi ainakin 1870-luvulta lähtien ja aika paljon.

Naamangalla kerrottiin, että talosta ei vuoden 1900 tienoilla ”yh-tään Oulun kuormaa viety, että ei olisi ollut 1–2 rukkia kuorman päällä”. Rukkit voitiin tietysti myydä jo menomatalla. Naamangan mestarit tekivät myös tilaustyötä Pudasjärvelle, ja heidän rukkinsa tunnettiin Kuusamossa asti. Heidän arvioitiin 1910-luvun alussa myyvän rukkeja vuosittain yhteensä 700–750 markan arvosta, mikä mer-

19 Lundahl 1987 s. 234; Oulun läänin henkikirja 1908; Tied. 1990 Anni Kananen, Impi Putila. Mainitsemani ristiriidan (vrt. s. 407) takia joutuu muun muassa kysymään, pitävätkö rukkien alkuperää koskevat tiedot aina paikkansa.

20 Tied. 1909–10, 1912–14, 1938 ja 1945/Ol.

kinnee 40–50 rukin tuotantoa. Juho Naamanka teki rukkeja ainakin 1920-luvulle saakka.²¹

Lapista on Utsjoelta Talvaðasin saamelaiskylästä tieto, jonka mukaan jotkut kylän puutöissä taitavista miehistä tekivät 1900-luvun ensi vuosikymmenillä rukkejakin myytäväksi, varmaan lähinnä muihin Tenon varren kyliin.²²

Talonpoikainen rukkiteollisuus rajoittui lähes yksinomaan Pohjanmaalle, missä se eli osaksi Itä-Suomen markkinoiden varassa. Nimenomaan Keski-Pohjanmaa näyttää varustaneen laajat osat itäistä sisämaata rukein noin sadan vuoden ajan. Kun rukinteko oli etupäässä talollisten elinkeino ja jatkui usein samassa talossa monen miespolven ajan, voi päätellä sen olleen parhaiten kannattavia kotiteollisuuden aloja. Rukkiteollisuus heikentyi kuitenkin paikoittain jo 1800-luvun jälkipuolella ja vähentyi 1900-luvun alusta lähtien hyvin nopeasti. Tämän ilmiön syitä ei lähteissä vahingossakaan pohdita.

Tärkeä tekijä oli tietenkin jo alussa mainittu kotikehruun väheneminen. Toiseksi on mahdollista, että Etelä-Suomessa tehdasmaisesti tehdyt rukkit olivat levinneet maan itä- ja pohjoisosaan rautatien ulottuttua 1880-luvulla Pohjanmaalle ja Pohjois-Savoon saakka. Nämä seikat ja toisaalta muiden tulonlähteiden lisääntyminen lienevät riittäneet kuihduttamaan rukkiteollisuuden miltei kokonaan toiseen maailmansotaan mennessä. Tämä kehitys näytti ilmeisesti niin vääjäämättömältä, ettei sitä juuri yritetty torjua esimerkiksi myyntimenetelmiä uudistamalla.

H U O N E K A L U T

Käsitellessäni puusepän työtä ansiokotiteollisuutena olen jaotellut sen erinäisten tärkeiden tuoteryhmien mukaan, koska laaja ala olisi muuten liian vaikea hallita. On kuitenkin syytä tähdentää, että vaikka monet puusepät olivat erikoistuneet esimerkiksi puuastiioihin, ajokaluihin tai rukkeihin, oli myös paljon nikkareita, jotka tekivät tilauksesta hyvin monenlaisia alan tuotteita. Rakenteensa vuoksi esitykseni ei siis anna täysin oikeaa kuvaa lukuisien talonpoikaisten puuseppien monipuolisesta taidosta.

Olen myös jättänyt aiheeni ulkopuolelle rakennuspuusepän työt

21 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1990 Taimi Mäntyjärvi, Taimi Pitkänen; Pudasjärven KA, rippikirjat. Ainoa Pohjois-Suomea koskeva tieto rukin hinnasta on Simosta, jossa se oli 1910-luvun alussa 14–18 markkaa.

22 Saressalo 1982 s. 132.

kuten ovien ja ikkunoiden sekä muotoiltujen listojen tekemisen. Tämä liittyy siihen, että en ole käsitellyt muutamaakaan rakennusalan käsityötä ja mainitut puusepäntyöt olivat lähellä kirvesmiehen toimialaa, josta niitä olisi vaikea erottaa. Todettakoon kuitenkin, että kotiteollisuutta harjoittavat huonekalupuusepät tekivät hyvin yleisesti myös edellä mainittuja puisia rakennustarvikkeita ja olivat tarpeen vaatiessa yleensä päteviä kirvesmiehiä.

Entisajan suomalaisen maalaismiehen kätevyyttä puun käsittelijänä on ihailtu, ja kotiseutumuseoissa käydessä arvostus kasvaa, kun niihin on koottu seudun parhaiden taiturien tekemiä huonekaluja ja rukiinlapoja. Voisi helposti luulla, että isännän oma taito riitti useimmiten talonpojan verraten vaatimattomien huonekalujen tekemiseen, eikä tämän kirjoittaja osannut ennen lähdeaineistoon tutustumista ajatella huonekalujen tekemistä kovinkaan tärkeäksi ansiokotiteollisuuden haaraksi. Tietenkin huonekalujen tarve kasvoi ajan mittaan ja vaatimukset kohosivat, mutta toisaalta veistotaitoa opetettiin 1800-luvun jälkipuolelta lähtien kansakoulussa, kansanopistoissa, kotiteollisuuskouluissa ja kiertävillä käsityökurseilla.

412

Niinpä jo vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastaukset ihmetyttivät, kun useimmissa pitäjissä oli lukuisia ansiokotiteollisuutta harjoitettavia huonekalupuuseppiä. Joiltakin paikkakunnilta tarjottiin mahdollittomia lukuja, jotka osoittavat vain vastaajan tottumattomuutta, mutta silti on ilmeistä, että huonekalujen tekeminen oli todella yleinen kotiteollisuuden haara. Vielä vuoden 1945 tiedusteluun perustuvaan tilastoon on merkitty koko maasta 868 sivutoimista huonekalupuuseppää, mikä osoittaa tämän alan elinvoiman ansiokotiteollisuutena. Etelä-Suomen maaseudulla oli alan ammattimiehiä suunnilleen yhtä paljon kuin sivutoimisia huonekalunikkareita, mutta Pohjanmaal-la kotiteollisuus hallitsi, jos ajatellaan tekijöiden määrää.

Täten saatu hieman yllättävä kuva on kuitenkin kovin ylimalkainen. Jotta saataisiin empiiristä pohjaa huonekaluja valmistavan kotiteollisuuden tutkimukseen, on jälleen ryhdyttävä tarkastelemaan lähdetietoja lähemmin. Molemmat edellä mainitut tilastot on kuitenkin hylättävä lähes kokonaan, koska niiden luvut ovat yksityiskohdissaan aivan liian epäluotettavia. Monet muut epämääräiset maininnat huonekalujen myynnistä ovat myös tutkimukseni kannalta hyödyttömiä, koska ne voivat tarkoittaa ammattimiesten töitä.

Etelä- ja Itä-Suomi

Ahvenanmaalta ja Uudeltamaalta ei ole juuri lainkaan tietoja huonekalujen tekemisestä ansiokotiteollisuutena. Varsinais-Suomessa oli

Udellakirkolla (Kalannissa), ollut perinteenä tuolien tekeminen Tanskaan ja Saksaan vietäväksi, mutta vienti hupeni olemattomiin 1860-luvulle mennessä, eikä Uudenkirkon tuoleista puhuta enää myöhemmin.²³ Laitilasta taas kerrottiin Ruotsin-ajan lopulla myydyin muun muassa Turkuun paljon raudoitettuja ”arkkuja” (ruots. kistor). Kyseessä lienevät kuitenkin olleet haapalaudasta taivutetut matkavakat (vrt. s. 258), joita ei voida lukea huonekaluiksi. Varsinaisten arkkujen merkittävää myyntiä Laitilasta taas täytyy epäillä, koska niiden tekemiseen tuskin tarvittiin erikoistunutta tekniikkaa, jonka takia tuotanto olisi keskittynyt yhteen pitäjään.²⁴

Laitilassa virisi kuitenkin 1800-luvun jälkipuolella huomattava huonekaluteollisuus. Huonekaluja oli tietysti tehty aikaisemminkin, mutta vuoden 1870 vaiheilla niiden valmistus alkoi kehittyä Laitilan miesten tärkeimmäksi kotiteollisuudeksi kimpiastioiden ja vakkojen tekemisen sijasta. Jo 1887 kerrottiin, että Laitilassa tehtiin karmituoleja, sänkyjä, piironkeja, kaappeja ja keinituoleja myytäväksi lähikaupunkien markkinoilla.

Vähä myöhemmin laativat Laitilassa 1901 käynyt Väinö Wallin (Voionmaa) ja sikäläinen valistunut talonpoika Juho Valtonen hyvät kertomukset huonekaluteollisuudesta. Valtonen vastasi vuosien 1903 ja 1905 kotiteollisuuskyselyihin ja kirjoitti huonekalujen teosta 1913 Uudenkaupungin Sanomiin. Wallin arveli hieman epäröiden, että huonekalujen valmistus oli Laitilan kotiteollisuuden päähaara, ja Valtonen arvioi 1903, että 32 miestä teki niitä myytäväksi. Arvio voi kuitenkin olla liian alhainen, sillä Laitila oli laaja pitäjä tarkoin tunnettavaksi.

Wallin kertoi huonekaluja tehtävän vähän kaikkialla mutta erikoisesti Seppälän ja Kouman kylissä, ja Valtonen luetteli useita kyliä, joissa niitä valmistettiin. Jo 1887 kerrottiin huonekalujen valmistuksen olevan Laitilassa tilattomien työtä ja monella pääelinkeinona, jota harjoitettiin ympäri vuoden. Valtonenkin sanoi 1905, että huonekaluja tekivät enimmäkseen tilattomat, mutta hänen mielestään niitä tehtiin ”talvipuhteina”, siis sivuelinkeinon luonteisesti. Vuonna 1913 hän kertoi, että useimmat kotiteollisuuden harjoittajat viljelivät kesäisin maata tai olivat rakennustöissä. Käsitöihin ryhdyttiin syksyllä ja joulumarkkinoille vietiin paljon huonekaluja. Valtonen korosti tilattoman väen runsautta Laitilassa.

23 Virrankoski 1963 s. 369–373.

24 Virrankoski 1963 s. 373. Irja Sahlberg otaksui tietojen koskevan varsinaisia arkkuja (Sahlberg 1954 s. 39–44).

Kuten puuastioita tehdessään laitilalaiset noudattivat huonekaluja höylätessäänkin tiettyä kylien välistä työnjakoa. Valtonen kertoi 1913, että Koumalla, Seppälässä ja Untamalassa tehtiin lähes yksinomaan kiillotettuja laatikkopiironkeja, Vahantakana kiillotettuja sänkyjä, Kodisjoella sorvattuja ja Malossa käyräselkäisiä tuoleja, Koukkelassa, Haukalla ja Koverolla maalattuja piironkeja sekä ruoka- ja patakaappeja, Nästissä taas maalattuja sänkyjä ja ruokapöytiä. Valtonen huomautti kuitenkin, että jotkut tekivät muuta kuin kylän miehet yleensä, muutamat useankinlaisia huonekaluja.

Juho Valtonen kertoi vielä, että Laitilan huonekalut olivat olleet aluksi yksinkertaisia, mutta vähitellen opittiin uusia malleja oman pitäjän ”herrastaloista” ja niitä neuvottiin auliisti toisillekin. Jo vuoteen 1913 mennessä otettiin mallia myös saksalaisten huonekaluliikkeiden kuvitetuista hintaluetteloista. Aluksi huonekalut myytiin maalaamatta mutta vähitellen niitä opittiin maalaamaan. Kiillotuksen eli ”puleerauksen” taito opittiin kaupunkien puuseppämestareilta, mutta Valtonen ei kerro lähemmin, miten oppi oli saatu. Nikkarien käsilleinä oli ehkä Laitilan poikia, joita palaili kotipitäjään, ja saattoivathan ammattimiehet muutenkin neuvoa sukulaisiaan.

414

Wallin kiitti Seppälän ja Kouman huonekaluja taitavasti ja sirosti tehdyiksi mutta sanoi melkein samaan hengenvetoon, että Laitilassa tehtiin etupäässä ”tusinatavaraa” markkinoilla myytäväksi, mikä edellytti nykyaikaisia malleja ja halpoja hintoja. Kun tuolista maksettiin marka tai kaksi ja pesukaapista kolme, ei ”työn hyvyys auta paljon katsoa”. Juho Valtonen sen sijaan kirjoitti 1903: ”Täällä on kotiteollisuus tavallisella kannalla joten ei voida erittäin lisää oppia kaitavaa.” Varsinaissuomalaista puheenpartta tunteva ymmärtää ”tavalisen” merkitsevän tässä tapauksessa erittäin hyvää.

Vuoteen 1913 mennessä Valtonen oli muuttanut mieltään. Yhtiöiden ostettua Laitilasta enemmän kelvollisen puun olivat puusepät alkaneet ostaa sahoilta hylkylautaa, josta arveltiin syntyvän auttavaa markkinatavaraa. Niinpä huonekalut eivät olleet enää yhtä luotettavaa työtä kuin ennen, ja lisäksi vanhat tekotavat, muodot ja mitat olivat juurtuneet liian syvälle. Lounais-Suomen kotiteollisuusyhdistyksen kiertävä käsityökoulu oli sijoitettu 1912 Laitilaan, mutta pitäjän ”itsetietoiset” ja ”arvostaan arat” nikkarit eivät menneet sinne. ”Puusepän työtaitoa pidetäänkin Laitilassa jonkunlaisena synnynnäisenä lahjana, jonka omaa jok’ainoa mies aina hamasta lapsuudestaan”, Valtonen kirjoitti moittivaan sävyyn. Lopuksi hän silitti sentään pitäjäläisiään myötäkarvaan myöntäen: ”Sangen voimakkaasti Laitilan miesten yleinen kätevyys kyllä tukeekin tätä käsitystä.”

Valtosen mukaan Laitilan huonekaluja oli myyty aluksi lähiseu-

dun markkinoilla, ja markkinakauppa oli selvästi yleistä vielä 1910-luvullakin. Wallin oli siitä huolestunut pelätessään, että kehnon markkinatavaran valmistus pilaisi ajan mittaan koko elinkeinon. Valtonenkin piti markkinakauppaa epäkohtana mutta totesi toisaalta 1913 monien Laitilan puuseppien tekevän yksinomaan tilaustyötä. Seppälän ja Kouman kylissä ei Wallininkaan mukaan tehty markkinatavaraa, vaan huonekalut tilattiin nikkareilta tai ostettiin kotoa, Seppälästä etupäässä Turun huonekalukauppoihin. Vuonna 1887 kerrottiin, että Laitilan puusepät myivät tuotteensa itse, ja kun Valtonen ei maininnut 1913 välittäjistä, näitä ei ehkä ollut silloinkaan.²⁵

Juho Valtosen huoli Laitilan huonekalujen tasosta ei liene ollut aivan aiheetonta, mutta niitä tehtiin kyllä paljon myös 1920- ja 1930-luvulla. Tältä ajalta on muistettu useita eteviä ammattipuuseppiä, joiden työ juontui kotiteollisuuden perinteestä. Taitavimpien kannatti omistautua kokonaan käsityöhön. Toiset olivat puoliammattilaisia kuten jo puuastioiden tekijänä mainittu muurari Juho Verner Alan-ko Katinhännän kylästä. Hän teki talvisin myös paljon ”mööpelei” kuten pinnasohvia, sorvattuja tuoleja, piironkeja ja sänkyjä.

Myös jotkut pienviljelijät tekivät huonekaluja sivuelinkeinonaan kuten Juho Rantanen Krouvinummelta sekä Jussi ja Kustaa Jernvall Kolisevan kylästä. Nästissä Juho Varjonen teki pöytiä, Juho Grönlund piironkeja ja sivustavedettäviä sänkyjä. Koneita nämä miehet eivät käyttäneet vielä 1930-luvullakaan. Hyvin suuri osa huonekaluja ootrattiin kasselinruskealla eli maalattiin puun juovia jäljitellen.

Seppälä näyttää olleen yhä Laitilan tärkein huonekalukylä, josta puuseppä Kaino Heinonen luetteli helposti kymmenkunta maailmansotien välillä työskennellyttä huonekalujen tekijää. Kertojan isä teki niitä koneistetussa verstaassa mutta muut vielä 30-luvulla käsityönä. Useimmat Seppälän puusepät olivat kirvesmiehiä, joille huonekalujen tekeminen oli talvikauden sivuelinkeino, eikä niistä saatuja ansioita pidetty hyvinä. Seppälässä tehtiin entiseen tapaan etupäässä piironkeja mutta jonkin verran myös sänkyjä ja tuoleja, hieman keinu-olejakin. Raaka-aineena oli etupäässä koivu, joka ostettiin talollisilta ja kuivattiin huolellisesti. Huonekalut myytiin maalaamatta mutta kiillotettuina.

Ei tiedetä tarkasti, kuinka moni Laitilan mies teki 1930-luvulla huonekaluja kotiteollisuutena, mutta karkeasti arvioiden heitä oli 25–30. Huonekalut tehtiin suureksi osaksi tilauksesta Laitilaan, naapuripitäjiin tai lähikaupunkeihin. Omaan pitäjään tehtäessä vähävarainen nikkari meni mielellään tilaajan taloon, koska ruoallakin oli suuri

.....
25 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Voionmaa 1901 s. 52; Valtonen 1913.

arvo. Vielä 1930-luvulla huonekaluja vietiin kesäkaudella yleisesti markkinoille, etenkin Turun Puutorille, jonkin verran myös Uuteenkaupunkiin ja Raumalle. Toisen maailmansodan aikana ja heti sen jälkeen menekkiä lisäsi Karjalan siirtoväki, joka tarvitsi huonekaluja uusiin koteihinsa. Sotien jälkeen tehtaiden kilpailu alkoi käydä ylivoimaiseksi, mutta jokunen vanha nikkari teki huonekaluja käsityönä 1970-luvulle asti.²⁶

Eräissä muissakin Varsinais-Suomen länsiosan pitäjissä huonekalujen valmistus oli tärkeä kotiteollisuudenhaara. Mynämäestä kerrottiin 1887, että tilattomat tekivät yksinkertaisia huonekaluja, jotka he myivät enimmäkseen Turussa ja Uudessakaupungissa. Vielä 1921 kerrottiin huonekaluja valmistettavan Mynämäessä ”huomattavassa määrin” melkein joka kylässä. Niinpä Kivikylässä useat talollisenpojat tekivät 1920-luvulla maatöiden ohella puusepänteoksia, huonekalujen lisäksi ovia ja ikkunoita, yleensä tilaustyönä omaan pitäjään ja Turkuun. Huonekalujen valmistus väheni Mynämäessä 1930-luvulla mutta ei loppunut kokonaan. Myös Karjalan kappelissa tekivät talolliset ja tilattomat 1887–99 annettujen tietojen mukaan huonekaluja, jotka myytiin tavallisesti Turussa.²⁷

416

Nousiaisissa, erikoisesti Saksalan kylässä, tehtiin myytäväksi paljon huonekaluja. Muistitiedon mukaan Saksalassa oli otettu esikuvaa erään Kyrön huonekalutehtaalla Karinaisissa olleen miehen työstä. Koska tämä tehdas oli perustettu 1893, huonekalutyö ei liene alkanut Saksalassa ennen vuosisadanvaihdetta. Se oli pieniä peltotilkkuja viljelevien kyläläisten talvisena sivuelinkeinona, johon osallistui usein perheen naisetkin kiillottamalla valmiit huonekalut. Ne myytiin etupäässä Turkuun. Tämä kotiteollisuus jatkui nähtävästi myös 1920- ja 1930-luvulla. Muista kylistä huonekaluja tehtiin etenkin Vainionpohjassa.²⁸

Maarian kunnallislautakunnan esimies kertoi 1905, että pitäjään oli parinkymmenen vuoden aikana muuttanut maaseudulta paljon työmiehiä, jotka työskentelivät kesäisin Turussa etenkin kirvesmiehinä. Kun marraskuusta tammikuuhun oli puutetta rakennustyöstä, monet näistä miehistä olivat ryhtyneet tekemään silloin huonekaluja sekä puita talous- ja työvälineitä, pääasiallisesti tilaustyönä mutta osak-

.....
26 Mst. Toivo Haijanen, Kaino Heinonen, Artturi Pavela, Helvi Vaaniala; Tied. 1990 Anna Liisa Tähtinen; Vaaniala 1987.

27 Tied. 1887 ja 1990 Oiva Kulma; TPLA, nimismiesten kertomuksia vuodelta 1899; Suomenmaa III (1921) s. 78.

28 Heino 1980 s. 139–140.

si vietäväksi Turkuun, jossa näillä tavaroilla oli verraten hyvä menekki.²⁹

Satakunnassa tehtiin monessa pitäjässä keinutuoleja, joista puhutaan tuonnempana erikseen, mutta muuten huonekalujen valmistus näyttää olleen paljolti ammattimiesten käsissä. Lapin pitäjässä kerrottiin huonekaluteollisuuden alkaneen siten, että sinne tuli katovuonna 1867–68 joitakin miehiä, jotka olivat olleet puusepän kisälleinä kaupungissa, ja nämä alkoivat tehdä huonekaluja kaupaksi. Vuonna 1905 Lapissa ei kuulu enää olleen ammattinikkareita, mutta tilatottomat ja jotkut talollisenpojat tekivät sivutöikseen paljon huonekaluja joko tilauksesta tai Rauman torille vietäväksi. Vuoden 1903 tiedustelun asiallisen tuntuinen vastaaja arvioi huonekalupuuseppiä olevan 24 miestä. Vielä 1921 todettiin huonekalujen myynnin Lapista jatkuvan.³⁰

Pomarkusta kerrottiin 1887 torpparien ja itsellisten tekevän sortattuja tuoleja, joita myytiin etupäässä Porin torilla. Vuoden 1903 tiedustelun hyvin pidättyväinen vastaaja arvioi huonekalujen tekijöitä olevan Pomarkussa 10 miestä, ja 1921 kerrottiin tuoleja tehtävän erikoisesti Honkakosken ja Kivijärven kylissä. Malliltaan ne olivat muistitiedon mukaan pinnatuoleja, ja näistä puhui myös käsityönneuvoja Nestor Arvelin vuonna 1933. Hän kertoi Pomarkun tuoleista, että ”suuria kuormia kulkee markkinoille aina pääkaupunkia myöten”, mutta tuolit olivat niin halpoja, ”ettei niissä ole paljon muuta kuin raaka-aineen hinta”. Kyseessä oli selvästi kauan säilynyt käsityönhaara, mutta teollisuuden kilpailu näyttää painaneen sen tuoton alhaiseksi.³¹

Kankaanpäästä on vuosilta 1911–33 hajanaisia ja niukkoja tietoja pinnatuolien tekemisestä myytäväksi. Lauri Mäkinen (Kuoppämäki) mainitsi 1911 Satakunnan kotiteollisuusnäyttelystä kirjoittaessaan Kankaanpään tuoleista, joita oli ollut siellä näytteillä. Vuonna 1913 kerrottiin, että palstatilallinen Oskar Nordlund Niinisolasta teki pinnatuoleja satasen kappaletta vuodessa. Arvelinin mukaan taas tuolien valmistus oli levinnyt Pomarkusta Kankaanpäähän, etupäässä Lepäruhkan kylään, jossa niitä yhä tehtiin vuonna 1933. Porissa muisteltiin kaupungin torille tuodun Kankaanpäästä paljon pinnatuoleja, mutta niiden tekopaikkoja saattoi olla vaikea muistaa tarkasti. Itse

29 Tied. 1905.

30 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Suomenmaa III (1921) s. 286.

31 Tied. 1887 ja 1903; Suomenmaa III (1921) s. 324; Arvelin 1933; Rantanen 1967 s. 26.

Kankaanpäässä on säilynyt vain nimeksi muistitietoa tuolien myynnistä, joten se ei ole voinut olla ainakaan 1900-luvulla runsasta.³²

Hämeestä ja Keski-Suomesta voin kertoa pari esimerkkiä sivutoimisista huonekalunikkareista maailmansotien väliseltä ajalta. Ylöjärven Pengonpohjassa teki rakennusmies Hermann Penkonen talvisin huonekaluja. Jämsän suntio Nestori Salminen (1872–1957), jolla oli myös maanviljelystä, teki tilauksesta huonekaluja, etenkin ”lahvipiironkeja” ja keinutuoleja. Piironkeihin tarvitut sorvatut koristeet hän teetti eräällä rukkimestarilla. Sumiaisissa talollinen Paavo Rautiainen (1910–75) kirkonkylästä teki huonekaluja myytäväksi saatuaan alan opetusta kansanopistossa, ja hänen veljestään Eino Rautiaisesta tuli ammattipuseppä.³³

Itä-Suomen kotiteollisuuteen sisältyi paljonkin huonekalutyötä, sillä vielä vuoden 1945 tilastoon kertyi Savosta, Kymenlaaksosta ja Karjalasta 172 sivutoimista huonekalunikkaria. Tämä elinkeino ei kuitenkaan keskittynyt sanottavasti tietyille paikkakunnille. Rantasalmelta tosin kerrottiin 1883, että siellä tehtiin ”varvaamalla” paljon tavallisia tuoleja ja keinutuoleja, ja vielä 1905 mainittiin siellä tehtyjen pinnatuolien myynnistä. Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja ilmoitti, että Rantasalmen tuoleja myytiin paljon maan etelärannikolle. Ainakin osa Rantasalmen tuolintekijöistä oli varmaan ammattilaisia.³⁴

Naapuripitäjässä Kangaslammissa oli kysymys kotiteollisuudesta, kun sieltä kerrottiin 1887 myytävän vähän pinna- ja keinutuoleja, joiden tekijät olivat enimmäkseen torppareita ja itsellisiä. Tuoleja myytiin Kuopioon ja Viipuriin, jopa kerrassaan Helsinkiin ja Pietariin, mikä tuntuu ihmeelliseltä, jos tuoleja tehtiin vain vähän. Kaukomarkkinoita lienee siis vain kokeiltu, eikä menestys liene ollut hyvä, koska Kangaslammin tuoleista ei ole myöhempiä tietoja. Tosin lähdeaineistokaan ei ole Savosta kehuttava.³⁵

Karjalasta kerrottiin 1923, että Savitaipaleen miehet tekivät puhdetöikseen huonekaluja Lappeenrannan markkinoilla myytäväksi. Luumäeltä kirjoitettiin 1874 sanomalehteen, että 8–9 pitäjäläistä oli ryhtynyt tekemään kuorimattomasta pihlajasta kevyitä kesähuonekaluja: sohvia, lepotuoleja ja pöytiä. Nimismies Henrik Lindegren oli ryhtynyt järjestämään näille kapineille menekkiä, ja vaikka niitä oli

32 Kuoppamäki 1911b; Päivike 1913; Arvelin 1933; Rantanen 1967 s. 26, 223; mst. Viljo A. Yli-Paattikoski; Reino Korvalan hankkimia tietoja.

33 Tied. 1990 Annikki Tukiainen, Maire Hirvonen, Olga Lehtinen, Rauni Hytönen.

34 Pellervo (Mikkeli) 13.12.1883; Kallio OA 1905 s. 24.

35 Tied. 1887.

tehty huhtikuusta toukokuuhun 1 350 kappaletta, kaikki oli saatu kaupaksi heinäkuun puoliväliin mennessä. Tämä oli siis hyvä keksintö, mutta miten lienee puutarhahuonekalujen valmistuksen ja myynnin käynyt, kun vallesmanni siirrettiin jo kesällä 1874 muualle.³⁶

Pohjanmaa

Etelä-Pohjanmaan ruotsinkielisellä rannikolla tehtiin paljon huonekaluja myytäväksi alueella, jonka keskuksena oli Maalahden pitäjä. Itse Maalahdella keräsi kaksikin miestä muistitietoa huonekaluteollisuuden alkamisesta: kunnan vaivaishoidon esimies Erik Mattlar 1905 ja kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis 1915. Mattlar kertoi puusepäntyön kehittyneen Maalahdella erikoisesti 1852 tapahtuneen Vaasan palon jälkeen. Kun kaupungin paikkakin muutettiin, se jouduttiin rakentamaan kokonaan uudestaan, ja tällöin monet maalahtelaiset olivat siellä rakennuspuuseppinä. Tästä versoi Mattlarin mukaan pian myös huonekalujen valmistus, koska niitä tarvittiin uusissa kodeissa.

Kamis puolestaan kertoi, että Yttermalaxin kylän miehet Karl Köping (s. 1841), Vilhelm Orre ja Isak Klockars ryhtyivät ensimmäisinä maalahtelaisina viemään huonekaluja Vaasaan 1860-luvun lopulla. Muut noudattivat vähitellen esimerkkiä. Tietojen pahan ristiriitaisuuden voisi selittää olettamalla, että Mattlar tarkoitti maalahtelaisten Vaasassa tekemiä huonekaluja, kun taas niiden vienti Maalahdelta Vaasaan alkoi vasta Kamisin mainitsemana aikana. Kamisin tietoihin on kuitenkin paha luottaa, sillä hän on vieraana voinut käsittää Maalahdella kuulemansa väärin, ja hän lienee ajoittanut huonekalujen viennin Vaasaan liian myöhäiseksi.³⁷

Ensimmäinen samanaikainen tieto Maalahden huonekalujen myynnistä on vuodelta 1885: niitä oli ollut Vaasan markkinoilla. Vuonna 1887 kerrottiin, että talolliset ja tilattomat tekivät etenkin Yttermalaxissa huonekaluja, joita myytiin Vaasassa kaupungin ja ympäristön pitäjien asukkaille, ja lisäksi Mustasaaresta ja Sulvasta ilmoitettiin, että Vaasan torilta ostettiin Maalahdella tehtyjä ”parempia huonekaluja”. Muuan koivulahtelainen valitti 1890 sanomalehdessä sitä, että pitäjään ostettiin huonekaluja Vaasasta, koska niiden halpuus tukahdutti oman huonekalutyön.

Maalahtelaisten töistä oli suureksi osaksi kysymys vöyriäläisen kirjoittajan päivätellessä 1883 sanomalehdessä Vaasan torilla kaupattu-

.....

36 HD 20.3. ja 19.7.1874; Suomenmaa V (1923) s. 134.

37 Tied. 1905; Kamis 1915.

jen huonekalujen halpuutta. Siellä oli pitkät rivit sohvia, tuoleja, pöytiä ja piironkeja sekä pesu- ja vaatekaappeja, monet erinomaista tekoa, mutta esimerkiksi hyvätekoisesta piirongista, jossa oli neljä laatikkoa lukkoineen, pyydettiin maalattuna vain 13–15 markkaa. Osa lehdissä mainituista, Vaasassa myydyistä huonekaluista oli varmasti Jurvassa tehtyjä, mutta niiden halpuus ei siitä muutu³⁸

Erik Mattlar arvioi 1903, että 50 miestä teki Maalahdella huonekaluja myytäväksi. Kaksi vuotta myöhemmin hän otaksui tekijöiden olevan puoleksi talollisia ja puoleksi tilattomia ja arvioi, että jälkimmäisistä kymmenkunta sai pääansionsa käsitöistä. Erik Kamis sanoi 1915 ansiokoteollisuuden harjoittajia olevan Maalahdella noin 70 henkeä, mutta hän luki varmaan mukaan reentekijät, joten arvio ei ollut olennaisesti korkeampi kuin Mattlarin esittämä. Molemmat kirjoittajat kertoivat huonekaluja tehtävän etupäässä talvisin, mikä osoittaa tämän työn olleen useimmiten maatalouden sivuelinkeinona.

Kamis luetteli Maalahdelta myytyjen huonekalujen lajeja samaan tapaan kuin jo 1883 tehtiin mutta lisäsi niihin sängyt, kukkapöydät ja sifonieirit eli laskukannelliset lipastot pikkulaatikoineen. Tuotannon arvosta ei ole säilynyt tietoja. Huonekalut myytiin 1900-luvun alussa yhä enimmäkseen Vaasan markkinoilla tai muuten torille vietyinä, mutta jonkin verran tehtiin myös tilaustyötä etenkin vaasalaisille. Kamisin mukaan myynnissä käytettiin joskus välittäjiä.

Maalahden huonekalujen laatua käsitteli Erik Mattlar 1905 ja sittemmin Thor Lagerros 1915 julkaistussa kirjoituksessaan. Mattlar huomautti, että hyvän maineen saaneet puusepät saivat tilauksia ja heidän oli muutenkin helppo myydä tuotteensa. Epäkohtana hän taas piti sitä, että 14–15 vuoden ikäiset pojat kyhäsivät kokoon etenkin tuoleja ja yksinkertaisia kaappejakin, mutta eivät huolineet kuvata puuta kunnolla ja kokosivat huonekalut huonosti. Raot he peittivät kitillä ja paklilla sekä maalaamalla ja peittivät täten ostajia, mistä kaikki Maalahden huonekalupuusepät joutuivat kärsimään.

Lagerros totesi 1915, että Maalahden huonekalut jouduttiin myymään halvalla, mikäli ne yleensä saatiin kaupaksi, kun niiden vaatimaton laatu ei houkutellut ”ostokykysisempää yleisöä”. Hänkin viittasi siihen, että huonoa työtä peiteltiin paklein ja maalein; olisi hyvä jos tekijät uskaltaisivat yleisemmin viedä huonekalut torille maalaamattomina. Lagerrosin mielestä niiden likaisenruskea öljymaali tai petsaus esti useinkin saamasta kohtuullista hintaa, ja hän koetti neuvoa värejä, joilla varakkaatkin ihmiset saataisiin ostamaan Maalah-

.....
38 HD 29.3.1883; Vasa Tidning 25.1.1885 ja 10.1.1890; Tied. 1887.

den huonekaluja, sikäli kuin ne haluttiin välttämättä myydä maala-
tuina.

Mattlar kertoi 1905 Tampereelta muutama vuosi sitten saadusta ti-
lauksesta, jonka aiheena oli sikäläisten puusepän työntekijöiden lakko.
Kyseessä oli ilmeisesti lakko, joka kesti 1898–99 seitsemisen kuu-
kautta. Sen aiheutettua puutetta ”yksinkertaisista” huonekaluista muu-
an tamperelainen kauppias tilasi Maalahdelta erän kaappeja, sänky-
jä, pöytiä, tuoleja ynnä muuta. Taitamaton vaasalainen asiamies toi-
mitti tilauksen tarkastamatta tavaroita, ja osa niistä osoittautui perin
kehnoiksi. Siten tämä kauppa, josta olisi voinut olla vastedes paljon-
kin hyötyä, koitui maalahtelaisille pelkästään vahingoksi.

Maalahden huonekalujen laatua pyrittiin kyllä kohottamaan. Vuo-
desta 1890 pitäjässä toimi miesten kotiteollisuuskoulu osaksi valtion,
osaksi paikallisen kannatusyhdistyksen kustantamana. Mattlar katsoi
koulun olleen suureksi hyödyksi parantamalla huonekalujen malleja
ja työn tekniikkaa, ja monet sen käyneet olivatkin saaneet tuotteen-
sa hyvin kaupaksi. Kirjoittaja toivoi kuitenkin, että Maalahdelle pe-
rustettaisiin lisäksi yhdistys valvomaan tuotteiden laatua. Vuonna
1915 sinne perustettiin Österbottens svenska hemslöjdsföreninge-
nin aloitteesta kotiteollisuusyhdistys, jonka tehtävänä oli hankkia vie-
hättävien ja käytännöllisten huonekalujen piirustuksia ja valvoa tuo-
tannon laatua.³⁹

Kuinka pontevasti yhdistys käytännössä toimi, ei selviä lähteistä,
mutta ilmeisesti Maalahden huonekalutyö ei muuttunut olennaisesti
ensimmäisen maailmansodan jälkeenkään vaan säilyi ansiokotiteol-
lisuutena, joka tuotti verraten halpaa markkinatavaraa. Vuonna 1925
tuotantoa pidettiin yhä merkittävän laajana: ”Yli koko pitäjän val-
mistetaan myytäväksi pöytiä, tuoleja, kaappeja, sänkyjä ... jotka ovat
hyvässä maineessa Etelä-Pohjanmaalla.”

Helmer Smeds kertoi vielä 1935, että varsinkin Yttermalaxin (Yt-
terbyn) taloista vietiin huonekaluja Vaasan markkinoille. Vuoden
1934 joulumarkkinoille oli kylästä lähetetty huonekaluja 18 000 mar-
kan arvosta. Kyseessä oli ”inköpspris”, välittäjien tekijöille maksa-
ma hinta, eikä se todista runsaasta tuotannosta, ja Smeds katsoikin
Maalahden kotiteollisuuden kärsineen tehdasteokoisten huonekalujen
kilpailusta. Joka tapauksessa huonekaluteollisuus oli elänyt Maalah-
della noin 80 vuotta ja tuottanut pitäjäläisille ajan mittaan merkittä-
vät tulot.⁴⁰

39 Tied. 1905; Kamis 1915 s. 135; Lagerros 1915 s. 119. Tampereen lakosta: Reuna
1984 s. 110 (fil.lis. Kari Teräksen ystävällisesti osoittama lähde).

40 Suomenmaa VII (1925) s. 155; Smeds 1935 s. 385–386. Smeds ajoittaa
huonekaluteollisuuden alun liian myöhäseksi.

Maalahden naapuripitäjästä Petolahdelta (Petalax) kerrottiin 1887 myydyin vähän huonekaluja Vaasaan ja naapuripitäjiin. Tämä luultavasti melko vähäinen kotiteollisuus voi olla Maalahden vaikutusta. Vaikeampi on sanoa, oliko heräte saatu sieltä myös hieman kauempana sijaitsevaan Korsnäsin Harrströmin kylään, jossa tehtiin huonekaluja myytäväksi ainakin 1920- ja 1930-luvulla. Tämä oli etupäässä talollisväen sivuelinkeinona, jota harjoitettiin enimmäkseen talvela, mutta jotkut tekijät olivat työmiehiä tai kalastajia.

Korsnäsin huonekalumestareista on mainittu talollinen Johannes Nyfors (1880–1966) ja hänen kaksi poikaansa sekä hieman nuoremmat Johannes Mattans ja Oskar Bergström. Aluksi tehtiin käsityötä mutta ajan mittaan hankittiin työstökoneita. Tuotteista, jotka myytiin yleensä Vaasan ja Kristiinankaupungin markkinoilla, on mainittu tavallisimmin tuolit, mutta muutakin tehtiin, jopa Moran-kellojen kaappeja. Huonekaluista saatiin hyvin tarpeellista lisätuloa, mutta jatkosodan jälkeen niiden tekemisestä ennen pitkää luovuttiin.⁴¹

Hyvin merkittävä huonekaluteollisuus virisi 1800-luvun jälkipuolella Jurvassa. Kunnallislautakunnan esimies, talollinen Tuomas Mänty kertoi vuoden 1905 kotiteollisuuskyselyyn vastatessaan, että huonekaluja oli ruvettu tekemään myytäväksi vuoden 1870 tienoilla, ja samaa kerrottiin vuotta myöhemmin Jurvassa käyneelle Lauri Mäkiselle (Kuoppamäki). Ei ole syytä epäillä tätä tuolloin vielä tuoretta muistitietoa. Huonekaluja oli tietysti tehty Jurvassa aikaisemminkin omiin tarpeisiin ja tilaustyönä, ja Mäkisen keräämien tietojen mukaan niihin oli jo 1800-luvun keskivaiheille mennessä omaksuttu säätyläisten huonekaluista barokin ja empiren tyyliuotoja. Niinpä sohvien selustassa oli puikot ja huonekalut maalattiin valkoisiksi ja keltaisiksi.

Mäkiselle kerrottiin torppari Juha Markuksesta (k. 1879), joka oli ollut taposta vankilassa ja oppinut siellä tekemään huonekaluja. Pallattuaan 1858 Jurvaan hän oli opettanut joillekin tutuilleen entistä kestävämpää puusepäntyötä ja lisäksi muun muassa laskukantisen piirongin ("klaffipiironki") tekemisen, jota pitäjässä ei ollut aikaisemmin osattu. Tekninen kehitys, johon Markuksella oli Mäkisen saamien tietojen mukaan ollut suuri osuus, lienee antanut uutta intoa huonekaluteollisuuteen. Jurvassa oli tehty jo aikaisemmin myytäväksi ainakin kimpiaatioita ja puulusikoita, joten puutyö ei ollut ansioko-

.....
41 Tied. 1887 ja 1990 Einar Nyfors.

titeollisuutenakaan aivan uutta. Virikettä huonekalujen valmistukseen on voitu saada myös naapuripitäjästä Maalahdelta.⁴²

Huonekalutyön kehittyttyä aikanaan kukoistavaksi teollisuudeksi Jurvassa ruvettiin jälleen pohtimaan sen alkuperää ja hahmoteltiin sille pitkä ja hieman romanttiset juuret. Ainakin vuodesta 1961 lähtien on väitetty huonekalujen teon virinneen Tainuskylässä 1798–1818 asuneen esikuntakapteeni Gustaf Adolf Hobinin järjestämistä puutyö-kursseista. Tuomas Mänty ei kuitenkaan tiennyt tästä enempää kuin Mäkinenkään, ei liioin Hobinista 1930 julkaistun hyvän lehtikirjoituksen tuntematon tekijä eikä hänen elämäkertansa (1963) kirjoittaja Y.S. Koskimies. Ilmeisesti Hobinin osuuden korostaminen ei perustukaan muistitietoon vaan varomattomiin päätelmiin.⁴³

Tuomas Mänty oli 1903 ilmeisen tyytymätön Jurvan huonekalujen laatuun, ja Lauri Mäkinen huomautti käytyään 1906 pitäjässä, että siellä osattiin liitostekniikkaa heikosti ja käytettiin sen takia liian paljon rautanauloja ja ruuveja. Puu myös kuivattiin usein kehnosti, huonekalut koottiin hutiloiden ja maalattiin ”kaikin puolin huonosti”. Puu- ja rautasepän ammattikoulun johtajana Mäkinen oli pätevä arvostelija, ja jurvalaiset kuuluvat itsekin myöntäneen, että heidän puusepän ja maalarin taitonsa olivat puutteelliset. Silti heillä oli Mäkisen mielestä pohjaltaan hyvät taipumukset huonekalutyöhön, ja tietysti Jurvassa olikin paljon tottumusta ja innostusta siihen.⁴⁴

Jurvan huonekaluteollisuus kasvoi jokseenkin runsaaksi jo 1880-luvulle mennessä. Vaasan markkinauutisissa kerrottiin 1885 Jurvasta tuoduista huonekaluista, jotka siis kilpailivat torilla maalaitelaisien kanssa. Vuonna 1887 Jurvasta ilmoitettiin myytävän kaikenlaisia maalattuja huonekaluja lähipitäjiin ja Vaasaan. Torpparit ja mäkitupalaiset tekivät niitä talvisaikaan ja siis sivuelinkeinonaan ennen kaikkea Niemenkylässä. Tuomas Mänty arvioi 1903, että huonekaluja teki myytäväksi 64 miestä, mutta luku lienee liian alhainen, koska Lauri Mäkinen katsoi 1906 Jurvassa olevan 123 puutyöntekijää, ja hyvin suuri osa näistä oli huonekalupuuseppiä.

Eniten puuseppiä oli tuolloin Niemenkylässä, nimittäin 53 miestä. Jurvan kylässä heitä oli 34, Koskimäellä 18, Järvenpäässä 7, När-

42 Tied. 1905; Kuoppamäki 1908 s. 104–107; Rankila 1969; Perttula 1985 s. 200. Muista vankilassa olleista jurvalaisista on kerrottu myöhemmin samantapaista kuin Markuksesta (Mäenpää 1961 s. 22), mutta näiden legendojen ilmeinen perättömyys ei heikennä Mäkisen välittämän verraten tuoreen muistitiedon lähdearvoa.

43 Vaasa 16.8.1930; Mäenpää 1961 s. 21; Koskimies 1963 s. 193–194; Rankila 1969; Oksala 1973.

44 Tied. 1903; Kuoppamäki 1908 s. 104–115.

vijoella 4, muissa kylissä yksi tai pari. Tuomas Mänty sanoi 1905 enimpien huonekaluntekijöiden olevan tilatonta väkeä tai pikkutalollisia, jotka tekivät tätä työtä jokseenkin koko talven. Mäkisen tilaston mukaan 44 puutyöntekijää oli talollisia, 28 torppareita ja 51 mäkitupalaisia ja muita itsellisiä. Tilattomien osuus oli tämän mukaan 64 prosenttia. Tilasto ei ole tietenkään tarkka, mutta se antanee oikean yleiskuvan Jurvan nikkarien maantieteellisestä ja sosiaalisesta jakautumasta 1900-luvun alussa. Mäkisen mukaan puutyö oli pääelinkeinona 66 miehellä. Merkittävinä 1800-luvun mestareina on myöhemmin muisteltu Juha Markuksen ohella Sameli Viitalaa, Aukusti Puskalaa ja Santeri Nostajaa.⁴⁵

Mäkinen keräsi 1906 tietoa myös eri huonekalujen osuudesta jurvalaisten tuotannossa ja päätyi seuraavaan luetteloon: 1 326 tuolia, 524 kukkapöytää, 299 laatikollista pöytää, 289 ruokakaappia, 234 pesukaappia, 1 215 sohvaa, 10 sänkyä, 527 piironkia ja 64 keinu-
tuolia. Taulukosta näkyy, että Jurvan kylässä oli aika lailla erikoistuttu tuoleihin, Niemenkylässä sohviin ja kukkapöytiin, joskin siellä tehtiin hyvin monenlaisia tuotteita. Muistitiedon mukaan erikoistumista esiintyi muissakin kylissä ja yksittäiset puusepät saattoivat keskittyä tietyn huonekalun tekemiseen. Jurvassa 1906 tehtyjen huonekalujen bruttoarvo, jolla Mäkinen tarkoittanee vähittäismyyntihintaa, oli arviolta 45 000 markkaa, mistä puusepille jäi puhdasta tuloa 24 000 mk, siis noin 200 mk mieheen. Kovin paljon tätä ei voi pitää, mutta arvio on epäluotettava.

Huonekalujen mallien sanoi Tuomas Mänty olleen 1870-luvulla hyvin yksinkertaisia. Mäkisen mukaan jurvalaiset olivat omaksuneet 1800-luvun jälkipuolella saksalaisista ja venäläisistä ”tusinahuonekaluista” tyylin, jota hän nimitti valerenessanssiksi. Myöhemmin sitä on kutsuttu Jurvassa markkinatyyliseksi. Mäkisen mielestä se edusti selvää rappiota verrattuna varhaisempaan, barokkia ja empireä jäljittelevään tyyliin. Kun vaaleat väritkin oli korvattu ruskeanpunaisella pohjavärillä, johon yritettiin ootrata mahongin ja muiden vieraiden puulajien kuvioita, Mäkinen katsoi Jurvan huonekalujen menettäneen tyystin taiteellisen arvonsa. Yhtä kaikki hän hankki niitä Helsingissä 1910 pidettyyn kotiteollisuusnäyttelyyn, missä ne ”herratitvät ansaittua huomiota”. Jurvassa oli siis laatutyönkin tekijöitä.

Lauri Mäkinen kertoi, että Jurvan puusepillä oli 1906 monenlaisia työkaluja mutta ainoana koneena sorvi. Laudat oli tehty käsisa-

⁴⁵ Vasa Tidning 25.1.1885; Tied. 1887 ja 1905; Kuoppamäki 1908 s. 200–201; Mäenpää 1961 s. 21, 23. Mäenpään keräämä myöhäinen muistitieto korostaa Tainuskylän ja Koskimäen asemaa huonekaluteollisuudessa jo 1800-luvulla, mutta se ei ansaitse samaa luottamusta kuin varhaiset lähteet.

halla, kunnes lähiseudulle perustettiin 1890-luvulla höyrysahoja, joilta laudat nyt ostettiin, enimmäkseen Laihialta tai Teuvalta. Tämä uudistus lienee alentanut kustannuksia tuntuvasti. Puuseppä maalasi huonekalut aina itse. Peräti 40 % Jurvan nikkareista oli aloittanut työn vasta vuoden 1896 jälkeen, joten huonekaluteollisuus oli laajenemassa, ja nousevaa polvea koettiin kouluttaa antamalla nuorten poikasten tehdä yksinkertaisia huonekaluja. Moni ryhtyi tekemään huonekaluja itsenäisestikin varsin nuorena, mitä Mäkinen lienee pitänyt epäkohtana.⁴⁶

Vielä 1887 jurvalaisten kerrottiin myyvän huonekalut välittäjittä markkinoilla tai ostajan kotiin viemällä. Tuomas Mänty sanoi 1905, että huonekalut oli ennen myyty kaikki Vaasaan tai lähipitäjiin, mutta ”näinä vuosina on jokin ottanu toimekseen kulettaa edemmäksikin ja ottaa tilauksia vastaan ja niin ostaa sitten kotona tekiöiltä ... hyvin vähäs määräs kotoa suodaan [suoraan] tilataan.” Huonekalujen välittäminen oli siis tullut yleiseksi. Mäkinen totesi 1906, että jotkut veivät tuotteensa itse lähikaupunkeihin ja saivat paljon tavaraa kulkemaan kerralla; hevosettomat joutuivat maksamaan kuljetuksesta. Myöhemmän muistitiedon mukaan käytiin paitsi Vaasan myös Kristiinankaupungin ja Kaskisten markkinoilla.

425

Mäkisenkin tietojen mukaan huonekalut myytiin useimmiten jurvalaisille välittäjille, jotka kuljettivat niitä junalla vaunulasteittain Pohjanmaan kaukaisempiin kaupunkeihin ja Hämeeseen. Ennen Kristiinan radan 1913 tapahtunutta avaamista käytettiin ilmeisesti Laihian asemaa. Ihme kyllä Mäkinen ei tässä tapauksessa pitänyt välittäjien saamia voittoja kohtuuttomina; hän moitti heitä vain siitä, että he eivät yrittäneet kohottaa tavarán laatua. Ilmeisen luotettavan muistitiedon mukaan alettiin jo vähän ennen ensimmäistä maailmansotaa myös huonekalujen kauppaaminen hevosella talosta taloon ajaen.⁴⁷

Lauri Mäkinen hankki tietoja Jurvan huonekalujen hinnoistakin. Vuonna 1906 maksettiin tuolista 1,50–3 markkaa, pöydästä 8–15 mk, ruokakaapista 9–15 mk, sohvasta 10–20 mk, sängystä 13–20 mk ja piirongista 25–40 mk. Mäkinen piti näitä hintoja ”uskomattoman halpoina” mutta totesi niiden sentään kohonneen Jurvan huonekaluteollisuuden alkuajasta, jolloin 3–5 mk oli ollut laatuunkäypä hinta sänkysohvasta. Myös Vaasasta 1883 mainittu piirongin hinta 13–15 mk osoittaa hintatason nousseen tuntuvasti. Puusepän päiväansio oli Mäkisen tietojen mukaan 2,50–4 mk, ja parhaiten ansaittiin monilaatik-

46 Tied. 1905; Kuoppamäki 1907, kuvaliite s. 20–21; Kuoppamäki 1908 s. 104–110, 114, 202–103; Käsiteollisuus 1921 s. 50–51; Mäenpää 1961 s. 22–23.

47 Tied. 1887 ja 1905; mst. Lauri Tuomisto; Kuoppamäki 1908 s. 114–115; Yli-Jokipii 1967 s. 62; Oksala 1973 s. 27.

koista pöytää ja laskukantista piironkia tehtäessä. Eräänlainen noidankehä esti Jurvan huonekalujen laadun kohottamisen: halpojen hintojen takia työ tehtiin liian joutuisasti, ja tämä hätiköinti piti tavarain ja hinnat jatkuvasti huonoina.⁴⁸

Noidankehä murrettiin nopeasti ja tehokkaasti 1910-luvulla. Keinoina olivat tekninen koulutus ja taiteellinen neuvonta, joihin Tuomas Mänty viittasi jo 1903 kirjoittaessaan: ”Huonekalujen teossa kansa tulee aina vaativaisemmaksi että ne saatais ajan mukaisia, ja me nekki niille hyvä. Siis emme oikein tierä millä niille (Jurvan puusepille) saatais opetusta siinä suhtees emme voi ehrottaa mitään sillä ovat vasta hakoisia mitään uhraamaankaan sen hyväksi.” Sanonta on hieman kömpelöä mutta ajatus sitä viisaampi. Lauri Mäkinen ajatteli ilmeisesti samoin ja siirryttyään 1908 kotiteollisuuden tarkastajaksi hän piti Jurvan mielessään.

Ensimmäisenä toimenpiteenä oli miesten käsityökoulun perustaminen Jurvaan, mikä tapahtui hiljan perustetun maamiesseuran aloitteesta, mutta varsinainen herätteen antaja lienee ollut Lauri Mäkinen. Kalustonsa koulu peri lakkautetulta Vaasan veistokoululta ja syksyllä 1911 se aloitti toimintansa valtionavun turvin. Ensimmäiseksi opettajaksi saatiin Jurvassa syntynyt, veistokoulun käynyt Jaakko Hah-to, joka opetti Jurvan koulussa 35 vuotta. Sen piti alun perin toimia kiertävänä, mutta 1932 se muutettiin kiinteäksi, ja kirkonkylässä se oli pääasiallisesti toiminut siihenkin asti. Koulun virallinen nimi muuttui pariin kertaan, viimeksi 1932 Jurvan mieskotiteollisuuskouluksi, mutta pitäjäläisten puheessa se oli ”veistokoulu”. Opetus oli tehokasta: Mäkinen totesi jo 1912 tarkastusmatkallaan sen tuottaneen hyviä tuloksia.⁴⁹

Lauri Mäkinen ei tyytynyt tähänkään. Helsinkiläinen Kotiteollisuus Oy. Pirtti näet perusti 1913, varmaan hänen aloitteestaan, Jurvaan ”huonekalutyön neuvontapajan”, jonka ensimmäisen ohjaajana toimi puuseppämestari Emil Mäkinen (k. 1918). Työpajassa tehtiin huonekaluja Pirtin myytäväksi, mutta samalla pyrittiin kouluttamaan etevä puuseppiä. Pirtti tilasi huonekaluja piirustusten mukaan myös lukuisilta kotityötä tekevilta nikkareilta, joita Emil Mäkinen kävi neuvomassa, ja järjesti ainakin 1920 kurssin koristeveistäjille. Kurssinpitäjä kyllä totesi tämän tärkeän alan olevan Jurvassa jo valmiiksi hyvällä kannalla. Vuonna 1917 Pirtti rakennutti uuden suuren verssaan ja kuivaamon raaka-aineen parantamiseksi. Työpaja lopetettiin

.....
48 HD 29.3.1883; Kuoppamäki 1908 s. 111–114.

49 EtPohj mvs 1911 s. 157; Vaasa 2.8.1934; Saukkola 1966 s. 14; Rankila 1969; Oksala 1973 s. 13–14.

vihdoin 1922, muistitiedon mukaan siksi, että sen koulutustyötä ei enää tarvittu. Ehkä siihen oli taloudellisiakin syitä.⁵⁰

Kahden puusepänkoulun ansiosta Jurvan huonekaluteollisuus kehittyi nopeasti aivan toiselle tasolle kuin ennen. Paitsi koulutuksesta sinänsä tämä johtui oppilaiden ja koko pitäjän innostuksesta puutyöhön ja sen tosiasian ymmärtämisestä, että opista oli hyötyä. Koulut kehittivät puutyön tekniikkaa ja antoivat samalla tehokasta taiteellista neuvontaa. Puusepille ryhdyttiin opettamaan tyylihuonekalujen tekemistä, ja ”markkinatyyli” alkoi syrjäytyä barokin, rokokoon ja empirien mallien sekä kansantaiteen perinteellisten muotojen tieltä.

Jurvan ensimmäisiä etevä tyylihuonekalujen tekijöinä olivat 1910-luvulla nuoret puusepät Viljami Alanen (s. 1894), Sulo Mänty (s. 1894) ja Yrjö Virta (s. 1895), ja vähitellen pitäjään kasvoi verraton joukko ammattitaitoisia ja etevä puuseppiä. Antti Tuurin romaanissa ”Talvisota” kauhavalainen kertoja liioittelee vain lievästi tunnustaessaan: ”Kyllä jurvalainen puusta tekee vaikka ihmisen, jos tarve tulee.”⁵¹

Jurvan huonekalutyö kehittyi 1910-luvulta lähtien joka suhteessa nopeasti. Pirtti Oy. myi tilaamansa huonekalut ja välitti muutakin hyvin tehtyä, maalaamatonta tavaraa. Vielä 1920-luvun alussa itsenäisesti työskentelevät puusepät veivät huonekaluja markkinoillekin, mutta ennen vuosikymmenen loppua ovelta ovelle myyminen syrjäytti tämän vanhan myyntitavan, ja kuorma-auton yleistyttyä 1930-luvulla myyntimatkat alkoivat käsittää suuren osan Suomea. Kokonaisia kalustoja alettiin tehdä 1920-luvulla, ja 1934 tämä todettiin lehtikirjoituksessa vallitsevaksi tavaksi. Ensimmäiset työstökoneet vanhaan käytetyn sorvin lisäksi hankittiin Jurvaan jo Pirtin toimintakaudella, ja veistokoululle ostettiin 1925 täydellinen puusepänerveestaan koneisto.

Koneistuessaan Jurvan huonekalutyö menetti jo 1920-luvulla suureksi osaksi kotiteollisuuden luonteensa, mikäli tämä määritellään käsityöksi. Tosin käsityö ei loppunut kokonaan, sitähan esimerkiksi koristeleikkauksien tekeminen on ollut myöhemminkin, mutta koneiden osuus oli jo 1930-luvulla hyvin suuri. Puusepäntyö alkoi myös kehittyä yhä enemmän pääammatiksi, joskin ensimmäiset palkkatyöntekijät sanotaan otetun Jurvan huonekaluverstaisiin vasta 1932. Vie-

50 Kuoppamäki 1921 s. 52; Vaasa 2.8.1934; Saukkola 1966 s. 7, 11, 14; Oksala 1913 s. 13.

51 Vaasa 2.8.1934; Rankila 1969; Oksala 1973 s. 16; Tuuri 1984 s. 41; mst. Ilmari Tuominen. Tuurin kuulema sanomus on sukua kultaneidosta kertovalle muinaisrunolle, sillä ihmisellä tarkoitetaan tässä naista.

lä 1930-luvulla oli jonkin verran maanviljelijöitä ja kirvesmiehiä, jotka tekivät puusepän työtä talvisaikaan ja ainakin periaatteessa sivuelinkeinona, mutta heidän lukunsa pieneni koko ajan ja sotien jälkeen se oli jo hyvin vähäinen.

Jurvan huonekalutyö kehittyi 1910-luvulta lähtien kotiteollisuudesta verstaateollisuudeksi ja sittemmin tehdasmaiseksi pienteollisuudeksi, jollaisena se on saavuttanut suuren, valtakunnallisen merkityksen puhumattakaan siitä, mitä se on vaikuttanut oman pitäjän oloihin. Jo vuonna 1929 Jurvassa oli 45 huonekaluverstasta, ja 1949 alan yrityksiä oli 62, mutta myöhemminkin tuotanto on yhä laajentunut ja kaikin puolin kehittynyt. Viittaa täältä osin Pentti Yli-Jokipiin hyvään tutkimukseen vuodelta 1967. Mainittuna vuonna Jurvassa oli 82 alan työpajaa ja tehdasta, kaikki tosin melko pieniä. Jurvalaisten esimerkin vaikutuksesta perustettiin 1900-luvun jälkipuolella jonkin verran huonekaluteollisuutta myös Teuvalle, Karijoelle, Kauhajoelle, Kurikkaan ja Ilmajoelle.⁵² Kankaanpään jalkineteollisuuden ohella tämä on merkittävin Suomesta tavattava esimerkki kotiteollisuuden kehittymisestä moderniksi tehdasteollisuudeksi.

428

Yli-Jokipii on huomauttanut, että tämän kehityksen aiheena ei ole ollut Jurvassa erikoisen hyvä raaka-aineen saanti, niin kuin ulkomailla on joskus ollut laita tällaisissa tapauksissa. Edellä onkin todettu, että tarvittava puu tuotiin jo 1900-luvun alkuvuosina etupäässä naapuripiitäjistä. Ratkaiseva merkitys oli sen sijaan 1911 aloitetulla tarkoituksenmukaisella koulutuksella. Sitä ennen huonekalutyö oli ilmeisesti joutumassa Jurvassa samanlaiseen kriisiin kuin Maalahdella, mutta kun jurvalaiset oppivat tekemään todella hyviä tuotteita, joiden menekki laajeni maan vaurastuessa, vaikeudet voitettiin.

Tehdasteollisuuden haasteeseen Jurvan huonekalutyö vastasi seuraavilla vuosikymmenillä teollistumalla itse riittävän nopeasti. Jotain osuutta on ollut myös sillä seikalla, että Jurva ei ole aivan lähellä työvoimaa imeviä kaupunkeja. Amerikan-siirtolaisia lähti Jurvastaikin paljon mutta sentään vähemmän kuin useimmista muista Etelä-Pohjanmaan pitäjistä. Tämä oli varmaan osaksi varhaisen huonekalutyön ja muun kotiteollisuuden vaikutusta, ja sen ansiosta säästyi omaa työvoimaa vastaisen laajentumisen varalle. Kaiken kaikkiaan Jurvan huonekaluteollisuus on paikallisen, kotiteollisuuden kaudelta perityn yrittäjähengen ja teollisuusneuvos Lauri Kuoppamäen (Mäkinen) oikeaan aikaan järjestämän tehokkaan koulutuksen tulosta.⁵³

⁵² Perttula 1985 s. 202.

⁵³ Yli-Jokipii 1967 s. 59–64; Kero 1974 s. 227–229.

Muualta Pohjanmaalta on etupäässä samantapaisia hajatietoja huonekalujen tekemisestä kotiteollisuutena kuin maan eteläisemmistä osista. Mainitsen joitakin merkittäviä tietoja. Alajärvellä Kurejoen kylän Juutlaukkosen isäntä Erkki Juuti (k. 1915) teki huonekaluja tuoleista piironkeihin, ja poika ja pojanpoika jatkoivat tätä työtä. Vielä 1990-luvun alussa talon vanhahko isäntä oli taitava kellokaappien tekijä. Ansoillaan Juutlaukkosen puusepät ostivat lisämaita taloonsa, joka oli ollut alkuaan pienenlainen torppa.⁵⁴

Reisjärvellä kerrottiin 1903 kuuden miehen tekevän huonekaluja kaupaksi ja 1905 lisättiin, että kyseessä olivat talolliset, jotka tekivät tilaustyötä omista aineistaan. Tämä sivuelinkeino oli aloitettu 1892–93 pahan kadon jälkeen. Piippolassa Marttilan talon isäntä Pekka Huttunen (1857–1919) oli opinkäynyt huonekalupuuseppä, jolla oli 1800-luvun lopulta lähtien työpajassaan oppilaita ja joku palkkamieskin. Piippolassa oli myöhemminkin talonpoikaisia huonekalunikkareita, monet Marttilan verstaassa opin saaneita kuten talokas Fredrik Hankonen (1872–1957), joka teki vielä 1930-luvulla tilauksesta monenlaisia huonekaluja. Perinteellistä huonekaluteollisuutta yritettiin uudistaa Piippolassa sotien jälkeen, mutta se tyrehtyi myyntivaikkeuksiin.⁵⁵

Merkittävä huonekaluteollisuus virisi 1800-luvulla Tynrännällä, jossa pääasiallisena valmisteena olivat karmituolit. Rintapitäjällä niitä teki muistitiedon mukaan ammattipuuseppä T. Hemmilä 1900-luvun alussa, mutta tuolinteon pääalue oli kaakkoisella sydänmaalla, Kolmikannan, Suutarinkylän ja Ylipään kulmilla Tynrännäjoen yläjuoksulla. Vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa arveltiin tuoleja tehdyn ylimuistoisista ajoista, mutta Aukusti Pulkkisen 1919 julkaiseman tiedon mukaan niitä oli ”suuremmassa määrin” tehnyt ensimmäisenä talokas Samuli Niemelä Ylipäästä hallavuosista 1866–67 lähtien. Hänellä oli apulaisina palkkamiehiä ja myöhemminkin muuan torppari, jonka kanssa Niemelä teki tuoleja talvikaudet.

Vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa kerrottiin, että pientilalliset, torpparit ja itselliset tekivät Tynrännän ylisellä sydänmaalla paljon tuoleja myytäväksi. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja arvioi tuolintekijöitä olevan 10 miestä, ja 1905 heidän sanottiin olevan puoleksi talollisia ja tilattomia. Tynrännän tuolintekijöistä mainittiin 1910-luvun alussa torppari Antti Hartikka (s. 1873) Kolmikannasta, mäkitupalainen Antti Väli (s. 1843) veljineen ja torppari Antti Tervo

54 Tied. 1990 Eeva Männikkö.

55 Tied. 1903, 1905, 1912–14 ja 1990 kotiseutuneuvos Aino Hankonen.

(s. 1863) Suutarinkylästä sekä torppari Antti Heinonen (s. 1880) Ylipäästä. Tuolien tekeminen oli Hartikan ja Antti Välin tärkein ansiolähde kuten myös Tervon, joka oli oppinut työn isältään; toisten taas sanottiin opetelleen sen itseksensä. Välin arvioitiin ansainneen tuoleilla eniten: 400 markkaa vuodessa, mitä ei voi sanoa kovin paljoksi.

Pulkkinen tiesi joitakin tuolimestareita edellä mainittujen lisäksi, muiden muassa torppari Antti Parkkisen, joka oli muuttanut Tyrnävältä Muhoksen Kylmälään ja jatkanut tuolien tekemistä siellä kunnes kuoli 1914. Vielä 1919 tuoleja teki Pulkkisen tietojen mukaan neljä Tyrnävän miestä. Hän oli kuullut kaikkiaan yhdeksästä tuolimestarista, mutta nähtävästi heitä oli useampiakin, etenkin talokkaita, joita ei ole mainittu nimeltä kuin yksi. Pulkkisen mukaan Tyrnävänjoen yläjuoksulla oli hyvät koivumetsät, joista sai helposti tuolien raaka-aineen. Työ tehtiin etupäässä talvella ja puhdetöinä syksyin kevään. Vuotta 1919 myöhempiä tietoja tästä kotiteollisuudesta ei ole löytynyt, joten se lienee ennen pitkää tyrehtynyt.⁵⁶

Vanhoista lähteistä vain Pulkkisen kertomuksessa on lähempiä tietoja Tyrnävällä tehdyistä tuoleista. Tärkeimmässä mallissa, jota hän sanoi ”Tyrnävän tuoliksi”, oli karmin ylälauta ja ainoa poikkilauta leikattu koristeelliseksi ja istuin oli lähes neliömäinen. Antti Väli teki näiden ohella myös pyöreäistuimisia tuoleja, joissa oli sorvattuja osia.

Leena Hakli on julkaissut 1972 tutkielman kahdestakin Tyrnävällä tehdystä tuolimallista. Toisessa on karmin yläreunassa ”hartialauda” ja alhaalla vaakasuora välipuu, ja hartialaudan alareuna sekä välipuun yläreuna, joskus alareunakin on vuoltu koristeellisiksi. Tämä on täsmälleen sama malli kuin Pulkkisen esittelemä ”Tyrnävän tuoli”, ja Haklin mukaan sitä on sanottu ”liminkalaiseksi” tai ”tyrnäväläiseksi” tuoliksi. Tyrnävä näet kuului vuoteen 1901 saakka kappelina Limingan pitäjään. Leena Haklin mukaan tällaisia tuoleja oli tehty muuallakin Pohjois-Suomessa.

Toisen tuolimallin karmin pystypuita yhdistävät ylhäällä ja alhaalla vaakasuorat puut, joihin on kiinnitetty keskelle kolme pystylistää; reunimmaisat ovat keskellä olevaa kapeammat. Tuolin jalat ovat sivot ja usein kaartuvat. Tätäkin tuolimallia on kutsuttu ainakin Siikajoella ”tyrnäväläiseksi”. Sitä esiintyy Pyhäjokilaaksosta ja Pohjois-Savosta alkaen yli Pohjois-Suomen Muonioon, Rovaniemelle ja Kuusamoon asti mutta ei lainkaan etelämpänä. Samantapainen on edellisenkin tuolimallin levinneisyys. Leena Hakli lukee molemmat mallit yleistyypiltään biedermeiertyyliin, joka kukoisti Saksassa ja Skan-

⁵⁶ Tied. 1887, 1903, 1905 ja 1912–14; Pulkkinen 1919b s. 65–67.

dinavian maissa 1820- ja 1830-luvulla. Pystylistaisen tuolin hän otaksuu tulleen Ruotsista lähinnä Ouluun ja Raahen, mutta toisen Tyrnävän tuolin alkuperästä ei ole lähempää tietoa.⁵⁷

Voi näyttää merkilliseltä, että tällaiset alkuperältään keskieurooppalaiset tyylihuonekalut olivat kulkeutuneet Tyrnävän sydänmaankyliin, jossa niitä tehtiin suuret määrät ainakin 1860-luvulta 1910-luvulle ja kenties jo vähän aikaisemminkin. Oulun kautta ne olivat kaiketi tulleet, ja kun se oli tyrnäväläisten tuttu kauppakaupunki, jonkun ylijoella asuneen tai sinne muuttaneen näppärän nikkarin ei ollut oikeastaan kovin vaikea saada sieltä tuolin mallia.

Tyrnävän tuoleja myytiin 1887 annetun tiedon mukaan Oulun ja Raahen torilla ja markkinoilla. Vuonna 1905 sen sijaan kerrottiin, että enimmäkseen tuolit tehtiin tilauksesta Tyrnävälle, tavallisesti tilaajan aineista, ja vain pienempi osa vietiin Ouluun joko tilattuina tai torilla myytäväksi. Oulun ja Raahen kauppa-alue oli yhteensä hyvin laaja, joten Tyrnävän tuolit levisivät näistä kaupungeista helposti edellä todetulle alueelle. Tyrnävän kiintoisa tuoliteollisuus lienee lopulta rauennut muodin muuttumiseen, johon puusepät eivät kotiteollisuuden yleisten edellytysten heikennyttyä välittäneet reagoida. Käytöstä näitä kauniita ja lujia tuoleja ei ole silti hylätty, etenkin Tyrnävällä niitä oli vielä 1900-luvun lopulla runsaasti jäljellä.⁵⁸

431

Oulusta pohjoiseen huonekalujen tekeminen oli merkittävänä erikoisalana Haukiputaalla. Vuonna 1887 ilmoitettiin, että sieltä vietiin Oulun torille vähän ”käsityöläisten” tekemiä huonekaluja. Vuonna 1912–14 tehdyn tiedustelun vastauksissa mainittiin Haukiputaalta 15 huonekalupuuseppää, joista viisi oli ilmeisiä ammattilaisia, useimmat opinkäyneitä nikkareita. Muut olivat sivutoimisia: 3 lastaajaa, 3 kirvesmiestä, 2 maanviljelijää ja 2 kalastajaa, joilla oli myös torppa viljeltävänä. Miehistä 10 asui Kellossa, 2 kirkonkylässä, 2 ”Putaan-
kylässä” ja yksi Sahakylässä. Jotkut olivat saaneet opetusta Oulun veistokoulussa kuten nuori kellolainen torppari Väinö Taskinen (s. 1889), joka kertoi tehneensä huonekaluja vuosittain 600 markan arvosta.

Tuotteista annettiin vain vähän tietoja, mutta sängyt, piirongit ja ”pöytäkaapit” mainittiin, ja ainakin molemmat Kellon kalastajat, Heikki Nikkilä (s. 1859) ja Juho Jukuri (s. 1869), tekivät nimenomaan sohväsänkyjä. Sivutoimiset puusepät myivät tuotteensa etupäässä välittäjille; joskus harvoin niitä vietiin markkinoille, kaiketi Ouluun.

57 Pulkkinen 1919b s. 65–67; Hakli 1972 s. 70–76.

58 Tied. 1885, 1905; Matinoli 1989 s. 81, nootti 23.

Useimmat Haukiputaan huonekalujen tekijät olivat nuorehkoja miehiä, jotka olivat aloittaneet tämän työn aikaisintaan 1890-luvulla. Kyseessä ei siis liene ollut vanha elinkeino, mutta se jatkui hyvän aikaa, sillä Suomenmaa-teoksessa todettiin vielä 1929 huonekaluja tehtävän Haukiputaalla myytäväksi.⁵⁹

Kuusamosta on hyvät tiedot kahdesta merkittävästä puusepistä, jotka voitaneen lukea lähinnä kotiteollisuuden harjoittajiksi, vaikka he tekivät nikkarin töitä suuren osan vuodesta. Maivalan kylässä asui Pekka Tornberg (s. 1878), joka mainittiin vuoden 1912–14 tutkimuksessa talokkaana ja huonekalujen tekijänä. Hänen sanottiin myyvän puusepäntuotteita kotoa päin 500 markan edestä vuodessa. Muistitiedon mukaan Tornberg oli paitsi etevä puuseppä myös muurari ja rakennusmestari. Huonekaluja kuten piironkeja, sänkyjä ja keinutuoleja hän teki tilauksesta kotonaan tai tilaajan talossa. Hän eli todellisen suurperheen jäsenenä kolmen tai neljän naimisissa olevan veljensä yhteistaloudessa, ja kun talossa oli paljon työvoimaa, Pekka saattoi omistautua käsitöihin ja rakennushommiin. Talon kannalta katsoen ne olivat kuitenkin sivuelinkeino.⁶⁰

432

Talokas Erkki Pätsi (1892–1985) Kuolion kylän Penttilänvaarasta oli oppinut taitonsa kansanopistossa ja veistonopettajan kursseilla. Kesät menivät maatoissa, mutta syksyllä Pätsi alkoi puusepäntyöt; savotassa hän ei käynyt. Hänellä oli hyvät, Amerikasta palanneelta mieheltä ostetut työkalut, ja poljettavan sorvin hän teki itse. Tilauksia Pätsillä oli niin paljon kuin hän suinkin ehti tehdä, jopa 1930-luvun pula-aikanakin, ja lisäksi hän toimi pitkään kansakoulun veistonopettajana. Erkki Pätsi teki kaikenlaisia huonekaluja ja maalasi ne vasta tilaajan luona, jotta maali ei tärveltyisi kuljetettaessa; liiman hän keitti poronsarvista. Lähtiessään 1944 evakkoon Pätsi otti puusepän työkalut mukaansa, ja silläkin matkalla niillä oli paljon käyttöä.⁶¹

Peräpohjolasta luetteloiitiin vuosina 1910–12 Simosta Sallaan ja Alatorniolle ulottuvalta alueelta lähes 80 puuseppää, joista pääosa näyttää olleen sivutoimisia, paljolti talokkaita ja torppareita tai näiden poikia. Tuotteina mainittiin huonekalujen lisäksi höyläpenkkejä, ovia ja ikkunoita. Puuseppien päiväansioiksi merkittiin Kemissä ja Tervolassa 4–5 markkaa, Sallassa 5–6 mk. Rovaniemeltä on hieinan lisätietoja vuoden 1905 kotiteollisuustiedustelun vastauksessa: kun ”puuliike” alkoi 1870-luvulla tuoda pitäjään paljon rahaa, huo-

59 Tied. 1887, 1912–14; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 341.

60 Tied. 1912–14; Tornberg 1971 s. 123 ja passim.

61 Tied. 1990 Taimi Pitkänen.

nekalujen menekki oli alkanut kasvaa. Niitä tekivät Rovaniemellä sekä talolliset että tilattomat.⁶²

Uuden ajan kotiteollisuutta

Monen huonekaluja tehneen puusepän tuotteisiin kuuluivat myös sellaiset työvälineet kuin kangaspuut, loinpuut ja höyläpenkit. Ani harva näyttää erikoistuneen niiden tekemiseen, kun menekki ei tietenkään ollut kovin suuri. Useita tietoja on myös maanviljelijöistä, jotka tekivät sivutyönään huonekaluja ja toimivat sen ohella kansakoulun veistonopettajina. Esimerkiksi Olli Raasakka Sodankylän Kelujärveltä, keskikokoisen talon isäntä ja etevä ja monipuolinen puuseppä, oli 1920- ja 1930-luvulla kansakoulun veistonopettajana ja sai jälkimaineekseen: ”Ei ole ennen eikä sen jälkeen ollut niin hyvää käsityön opettajaa.” Jotkut talonpoikaiset veistonopettajat olivat hankkineet muodollisen pätevyyden seminaarissa pidetyillä kursseilla.⁶³

Huonekalujen valmistuksen tarkastelu osoittaa, että ansiokotiteollisuus alkoi kasvaa tällä alalla merkittävästi vasta 1870-luvulta lähtien. Edellytyksenä oli elintason noususta ja kulttuurin muutoksesta johtuva kysynnän kasvu, joka jatkui vahvana vuosikymmenestä toiseen. Ilmeisesti kehitys oli hyvin samantapainen kuin sisustustekstiilien kysynnässä: innovaatiot levisivät säätyläiskodeista yhä laajemmalle. Kasvava keskiluokka ja rintamaiden varakas talollisväestö omaksuivat uudenaikaisia huonekaluja ensimmäisinä, torpparit ja työväki sekä syrjäseutujen rahvas yleensäkin seurasivat esimerkkiä hitaammin. Tähän vaikutti muun muassa tilan puute, mutta 1900-luvulla hankittiin jo työläiskoteihinkin yhä enemmän tuoleja, sivustavedettäviä sänkyjä, jopa piironkeja.

Tietenkin oli talollisia, jotka tekivät itse tai teettivät käteväällä renkillä ainakin suuren osan tarvitsemiaan huonekaluja, mutta joka talossa ei ollut tarvittavaa taitoa. Taajamien asukkailla ei yleensä ollut edes työpajaksi sopivia tiloja, ei myöskään sellaisella maalaisväellä, jolla oli käytössään vain ahdas asunto. Taajamaväestön kasvassa nopeasti ja samalla vaurastuessa ja maaseutuväestön ostokyvyn noustessa huomattavasti 1920- ja 1930-luvulla huonekalujen kysyntä pysyi jatkuvasti suurena.

Lähdeaineisto osoittaa, että ansiokotiteollisuuden tuottamat huonekalut olivat yleensä vaatimatonta tavaraa, joka täytti harvoin mai-

62 Tied. 1905 ja 1910–12.

63 Tied. 1990, erikoisesti Ali Postila; mst. Artturi Pavela, jonka isä oli käynyt veistonopettajan kurssin Rauman seminaarissa.

nittavia taiteellisia vaatimuksia. Tärkeimmissä huonekalupitäjissä valitettiin 1900-luvun alussa, että tuotteet olivat usein myös teknisesti heikkoja. Mutta ne oli vähin poikkeuksin tarkoitettu halvaksi joukkokulutustavaraksi, ja niillä oli hyvä menekki niin kauan, kuin valtaosa kansaa tyytyi vaatimattomiin huonekaluihin. Huomattava osa huonekaluista hankittiin nimenomaan uusiin koteihin, ja halpuus oli silloin useimmiten painava seikka.

Huonekalupuuseppien ansiotasosta on kovin vähän tietoja; täsmällisiä arvioita on vain vuosilta 1906–10 Jurvasta ja Peräpohjolasta. Niiden mukaan oli kyseessä kohtalaisesti tai varsin hyvinkin tuottava kotiteollisuudenhaara, ja tähän viittaa tietysti myös huonekaluteollisuuden yleisyys ja sen suuri suosio muutamissa pitäjissä. Etelä-Pohjanmaalta saadut tiedot huonekalujen hintakehityksestä osoittavat toisaalta, että ansiotaso nousi tällä alalla voimakkaasti 1800-luvun lopulla. Ei ole ihme, että huonekalujen valmistus kotiteollisuutena lisääntyi tuolloin nopeasti.

Kotiteollisuuden kanssa kilpailivat vanhoista ajoista ammattipuusepät, joilla oli vahva ote Etelä-Suomessa mutta melko vähän sanomista Pohjanmaan maaseudulla. Tehdasmaista huonekaluteollisuutta ei lähteissäni ole mainittu kotiteollisuuden kilpailijana ennen ensimmäistä maailmansotaa. Viimeistään 1920-luvulla Laitilan ja Maalahden huonekalutyö näyttää kuitenkin kärsineen tehtaiden kilpailusta. Se tuntui epäilemättä ensiksi myytäessä huonekaluja kaupunkeihin, joihin niitä vietiinkin juuri näistä pitäjistä.

Maaseudulla ei sen sijaan ollut vielä 1930-luvullakaan huonekalumyymälöitä, eikä kaupungeista liene ostettu maalle kovin paljon huonekaluja, kun ne olivat hankalia kuljettaa. Herrasväkeä lukuun ottamatta maaseudulla turvaututtiin siis etupäässä paikallisiin ammatinikkareihin ja kotiteollisuuden harjoittajiin. Rautasängyn kasvava suosio oli tosin jo maailmansotien välisenä aikana tärkeänä poikkeuksena, eikä pidä unohtaa tehdasmaiseen tuotantoon siirtyviä, ovelta ovelle myyviä jurvalaisia, joista alkoi olla jo 1930-luvulla harmia muiden seutujen kotiteollisuudelle.

Huonekalujen valmistus oli joka tapauksessa 1940-luvulle asti parhaiten säilyneitä ansiokotiteollisuuden haaroja. Sen harjoittajista erotuu selvästi kolme ryhmää. Hyvin suuri osa heistä oli maanviljelijöitä: pienehköjen tai keskikokoisten talojen isäntiä, aikaisemmin myös torppareita. Toisena tärkeänä ryhmänä olivat kirvesmiehet, joilla oli talvisin rakennustyötä vähän tai ei ollenkaan. Puun käsittelyyn tottuneina miehinä, jotka olivat ehkä tehneet myös rakennuspuuseppän työtä, monet heistä antautuivat talvisin huonekalujen valmistukseen. Näiden ryhmien välillä olivat mäkitupalaiset, jotka olivat ke-

sällä paljolti maatoissa mutta joskus myös kirvesmiehinä ja hankkivat talvella sivutuloja huonekalujen teolla. Mökissä ei olisi aina ollut riittävästi tilaa huonekalujen tekemiseen, mutta niitä tehtiin usein tilaajan talossa.

KEINUTUOLIT

Huonekaluista käsittelen erikseen keinutuolit, koska näiden taitoa vaativien kapineiden valmistus keskittyi tunnusomaisella tavalla tietuille paikkakunnille. Yleiseksi tullut pitkä- ja ohutjalaksinen keinutuoli tuli Suomeen länsimaisena uutuutena Ruotsin kautta tiettävästi 1800-luvun keskivaiheilla,¹ ja sitä valmistettiin myöhemminkin etupäässä Länsi-Suomessa. Niin vaikea keinutuoli ei ollut, etteivät sitä olisi tehneet monet ammattipuusepät sellaisissakin pitäjissä, joissa ei ollut erityistä paikallista perinnettä. Jokunen vastaava tieto on myös ansiokotiteollisuutta harjoittaneista puusepistä. Näistä hajatiedoista mainitsen seuraavassa vain tärkeimmät ja käsittelen etupäässä varsinaisia keinutuolipitäjiä.

435

Varsinais-Suomessa tehtiin Laitilassa jonkin verran keinutuoleja; osa niiden tekijöistä oli ammattipuuseppiä.² Satakunnan keinutuoleista suurimman maineen ovat saaneet Nakkilassa tehdyt. Ensimmäisenä niitä valmisti vuoden 1850 tienoilta alkaen torppari Kustaa Fagerlund Tattaran kylästä saatuaan hyvän mallin Ahvenanmaalta tuodusta tuolista. Työtä jatkoi hänen poikansa Iisakki Tyni (k. 1890), joka otti tämän nimen ostamansa talon mukaan. Hän teki keinutuoleja sivuelinkeinokseen kuolemaansa saakka, noin 50 vuodessa, lähes yksinomaan tilaustyönä. Ne olivat erinomaisen hyviä: tarkoin tutkittua mallia, siroja, mukavia ja kestäviä. Tyni teki myös pinnatuoleja. Hänellä oli apunaan oppilaita, jotka säilyttivät Nakkilan keinutuolien maineen.³

Nakkilan keinutuolintekijöitä ei ollut paljon. Vuonna 1887 mainittiin joistakin Iisakki Tynin oppilaista antamalla lähempiä tietoja. Lauri Mäkinen tavoitti 1906 kahdeksan keinutuolimestaria, joista neljä asui Lammaisten kylässä. Kuusi heistä oli itsellisiä, kaksi torppareita.

1 Vuorela 1975 s. 343.

2 Mst. Kaino Heinonen, Artturi Pavela, Helvi Vaaniala.

3 Tied. 1887 (myös Satakunnan maanviljelysseuran täydennykset); Kuoppamäki 1908 s. 118–119; Laine-Juva 1944 s. 74. Väitöskirjassani (Virrankoski 1963 s. 373) Fagerlundilla on väärä sukunimi.

ta. Enimmät olivat ammattimaisia puuseppiä, joista monet kuuluivat Wahlströmin sukuun. Juuri Lammaisissa kertoi Suomenmaa-teoskin 1921 keinutuoleja tehtävän. Vuonna 1906 niitä tehtiin Lauri Mäkisen tietojen mukaan 463 kappaletta. Suuri osa Nakkilan keinutuoleista lienee tehty tilaustyönä.

Nakkilan keinutuolien malli muuttui 1800-luvun lopulla. Alkuaan niiden karmissa oli kaksi poikkilautaa, jotka oli runsaasti koristeltu leikkauksin, mutta uuden mallin selkänøjassa oli pitkittäiset puikot kuten Urjalan keinutuoleissa. Lauri Mäkisen mukaan Nakkilan tuoleissa ei ollut vuoteen 1906 mennessä lainkaan sorvattuja osia. Keinutuolien tekeminen ei laajentunut Nakkilassa myöhemminkään, mutta se on säilynyt kauan ja korkeatasoisena. Vielä 1930-luvulla tuoleja teki 5-6 miestä ja niiden menekki oli hyvä. Vuonna 1944 keinutuoleja teki ammatikseen kaksi miestä ja muutamat muut jonkin verran sivuelinkeinokseen. Muuan 1957 haastateltu mestari korosti sitä, että keinutuolien tekemisen täytyi pysyä yksilöllisenä käsityönä, ja vielä 1990 kaksi ammattipuuseppää teki Nakkilan keinutuoleja tämän mukaisesti, perinteessä pysyen.⁴

436

Muullakin Satakunnassa tehtiin keinutuoleja verraten yleisesti. Arkkitehti Yrjö Blomstedt kertoi 1904 muiden muassa Eurajoen keinutuolien saaneen hyvän maineen, ja muistitieto tuntee kaksi puuseppää, joilla oli osuutta tähän. Torppari Jaakko Jussila (k. 1926) oli oppinut vankilassa tekemään keinutuoleja ja valmisti niitä sittemmin torpassaan poikansa Frans Jussilan kanssa. Tuolit olivat Urjalan keinutuolien tapaisia, rohkeasti taaksepäin kallistuvia mutta silti turvallisia, komeita ja huolellisesti tehtyjä.⁵

Sisämaasta on Köyliöstä varhainen, aivan ylimalkainen tieto keinutuolien myynnistä vuodelta 1868. Kiikoisten Niemenmaassa pienviljelijä Jussi Sarkonen teki 1900-luvun puolella keinutuoleja ja tavallisia pinnatuolejakin poljettava sorvi työvälineenään. Sellainen oli myös Karkun Vihtiälässä kalastaja Kalle Hjortilla, joka alkoi tehdä 1930-luvun alussa veljensä avustamana hyvinmallisia keinutuoleja sekä pinnatuoleja, pääasiallisesti tilaustyönä. Suoniemen Sarkolassa

.....
4 Kuoppamäki 1908 s. 118–120, 204–206; Suomenmaa III (1921) s. 313; Laine-Juva 1944 s. 76; Seppälä 1957; Lommi 1984; Huurre 1990. Nakkilan keinutuoleja on muisteltu myydyin joskus Porin kauppatorilla (Rantanen 1967 passim), mutta Laine-Juvalle oli kerrottu, että siellä nakkilalaisina myydyistä keinutuoleista ainakin osa oli ollut Kankaanpäässä tehtyjä kehoja jäljennöksiä. Muut lähteet eivät tiedä tästä mitään.

5 Blomstedt 1904 s. 6; Saaristo 1991 s. 62–64.

teki torppari Tavela ainakin 1910-luvulla tilauksesta huonekaluja, muun muassa hyvänmallisia keinutuoleja.⁶

Metsämaan keinutuoleja eivät tutkijat ole tunteneet, vaikka niitä tehtiin kauan ja runsaasti. Tämä työ alkoi Metsämaalla viimeistään 1880-luvulla mutta luultavasti jo vähän aikaisemmin. Kunnasta vastattiin vuoden 1887 kotiteollisuustiedusteluun: ”Jokunen itsellinen valmistaa talvisaikoina keinutuoleja, jotka hän itse myy Turkuun, mutta tämä käsityö tuskin ruokkii tekijänsä.” Turkulaisessa lehdessä mainittiin 1890 Metsämaan keinutuoleista ja koetettiin antaa neuvoja niiden myymiseen, mikä osoittaa tuolien herättäneen jo huomiota läänin pääkaupungissa.

Keinutuolien valmistus jatkui Metsämaalla sitkeästi myös 1900-luvulla. Vuonna 1921 sanottiin joidenkin puuseppien tekevän siellä yksinomaisena ammattinaan hyviä keinutuoleja, ja lehtikirjoituksessa kerrottiin 1924, että Metsämaan keinutuoleilla, jotka tunnettiin kaikkialla Varsinais-Suomessa, oli hyvä kysyntä. Keinutuolintekijöitä on muistettu 1800-luvun lopulta lähtien kaikkiaan 14 miestä, jotka asuivat enimmäkseen Metsämaan ja Korven kylissä. Varhaisimpia oli Juho Saarinen (1842–1918), jonka jälkeläiset tekivät keinutuoleja kauan: pojat Juho Saurio (1887–1964) ja Lauri Saarinen (1895–1969) sekä Juhon poika Matti Saurio (s. 1915). Vanhimpia mestareita oli myös Metsämaan kylässä asunut Kustaa Toivonen (1848–1927), jonka työtä jatkoi hänen poikansa Juho Toivonen (1877–1929).

Kunnallislautakunnan 1887 antama lausunto viittaa siihen, että osa tekijöistä valmisti keinutuoleja sivuelinkeinokseen, koskapa niitä sanottiin tehdyn talvisin. Kaikki nimeltä tunnetut mestarit ovat kuitenkin olleet ammattipuuseppiä. Keinutuolit tehtiin 1930-luvulle saakka ilman koneita, poljettavaa sorvia lukuun ottamatta. Muistitieto viittaa siihen, että Metsämaan keinutuoleja tehtiin eniten 1900-luvun alusta 1930-luvulle. Vielä kolmikymmenluvulla mestareita oli työssä 6–7, paljolti kyllä jo ikämiehiä.

Metsämaan keinutuolit ovat olleet 1900-luvulla pääpiirteissään samaa mallia kuin Urjalassa tehdyt sorvattuine jalkoineen, sarjassa pitkittäiset puikot. Ainakin Samuli Salo (1865–1946) Korven kylästä teki myös vanhan Nakkilan mallin mukaisia keinutuoleja, joiden karmissa oli kaksi koristeelliseksi leikattua välipuuta. Lähteet eivät anna viitteitä siitä, mistä Metsämaalle oli saatu virike keinutuolien valmistukseen, mutta Urjala, jossa niitä oli ilmeisesti tehty tuntuvasti

6 STS Handlingar 1868 s. 100; Tied. 1990 Tauno Lehtimäki, Vappu Toriseva.

aikaisemmin, on hyvin lähellä, joten ajatus on voitu helposti saada sieltä.

Metsämaan keinutuoleja myytiin alkuaikoina etupäässä Turun Puutorilla ja sittemmin vähinsä myös Tampereen, Porin, Rauman, Uudenkaupungin, Forssan ja Jokioisten toreilla. Vuodelta 1916 on säilynyt postikortti, jolla erä keinutuoleja tilattiin Helsinkiin puuseppä Vihtori Ketotalta (1884–1965), ja vuodelta 1923 samanlainen, Hangoista lähetetty tilaus.

Vielä 1930-luvulla kauppaliikkeet ja Metsämaalla kulkevat välittäjät ostivat keinutuoleja ja myivät niitä laajalle alueelle. Yleisin myyntitapa oli siihen aikaan kuitenkin ”maakuntaan” vieminen: ajettiin hevosella talosta taloon, etupäässä Etelä-Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa, pitkässä reessä 12–20 keinutuolia. Joskus käytettiin kuorma-autoakin. Jatkosodan jälkeen keinutuolien valmistus alkoi nopeasti vähentyä, kun puusepät saivat paremmin kannattavaa työtä, mutta vasta 1970-luvulla Matti Saurio lopetti keinutuolien tekemisen tilaustyönä.⁷

438

Urjala Lounais-Hämeessä on Nakkilan ohella maamme kuuluisin keinutuolipitäjä, ja hyvin paljon näitä huonekaluja siellä tehtiinkin. Tärkeimmät Urjalan keinutuoliteollisuutta koskevat lähteet ovat käsityönneuvoja Juho Tattarin 1916 julkaisema suppea tiedonanto sekä tehtailija Frans Basilius Lindvallin ja Väinö Kyrölän 1944 julkaisemat kirjoitukset. Lindvall oli itsekin keinutuolimestari ja siis hyvä asiantuntija. Kyrölä taas oli kerännyt 1937 runsaasti muistitietoa Urjalan keinutuolien tekijöistä.

Keinutuolien tekemisen on katsottu alkaneen Urjalassa 1850-luvulla, mutta vielä 1860-luvulla se lienee ollut vähäistä, eikä meneki ole voinut olla kehuttava niin huonona aikana. Tattarin 1916 tallettaman muistitiedon mukaan Urjalan ensimmäinen keinutuolimestari oli Salmen kylässä asunut sorvari Matti Taxell (s. 1822) eli ”Pikkuvarvari”, joka muutti 1878 Humpillaan. Muita varhaisia keinutuolintekijöitä olivat Kehron kylässä asunut Robert Rök (s. 1825), joka muutti 1884 Vesilahdelle, ammattimainen huonekalupuuseppä Rikhard Hartman (1818–60), torppari Aleksanteri Helin (1830–1910) Urjalankylästä, Josef Lundeqvist (1832–1914) Huhdistista ja Juho Lindvall (1834–1907) Kolunkulmalta.

Myöhään kerätty muistitieto on pitänyt nimenomaan Hartmania ja Lundeqvistia Urjalan keinutuolimallin luojina. Lundeqvist oli erikoisen altis neuvomaan aloittelijoita ja lainaamaan heille keinutuolin ja

7 Virrankoski 1992b.

lasten ja selkänöjan puikkojen mallia eli ”luattaa”, joten työtaito levisi hänen ansiostaan nopeasti Huhdin kylässä. Sittemmin oli melko yleistä, että mestarin poika jatkoi keinutuolien tekemistä. Näin tekivät muun muassa eräät edellä mainittujen miesten pojat: Juho Alfred Helin (1871–1932), Juho Luoto (alkuaan Lundeqvist, 1861–1942) ja Frans Basilius Lindvall (s. 1876), joka perusti 1903 puusepäntehtaan Forssaan.

Salmen kylässä ryhtyi nahkuri Efraim Ekman (1846–1914) vuoden 1870 tienoilla keinutuolimestariksi, ja hänen kaksi poikaansa jatkoivat tätä ammattia. Kolunkulman mestareita olivat Johan Eemil Lehtonen (k. 1942) ja hänen poikansa Artturi Lehtonen sekä Matti Huhtanen (k. 1908). Salmella tekivät hyviä keinutuoleja myös veljekset Kalle, Aapo ja Juho Enqvist, Annulassa taas kuuluisa mestari Vihtori Rantanen (1868–1957) vaihdettuaan 1900-luvun alussa sen ammatin keinutuolien tekemiseen ja Välkkilässä Abraham Arvelin (k. 1925) ja hänen kaksi veljeään, jotka muuttivat myöhemmin Akaaseen.⁸

Lehtikirjoituksessa valitettiin 1875 sitä, että Urjalan keinutuoleja ei ollut tuotu Helsingin yleiseen kotiteollisuusnäyttelyyn, mikä osoittaa niiden saaneen siihen mennessä hyvän maineen. Vuonna 1886 kerrottiin sanomalehdessä keinutuolien tekemisen kasvaneen Urjalassa suuresti kahden vuosikymmenen kuluessa: niitä vietiin joka vuosi sadoittain kaupaksi. Vuonna 1887 annettujen tietojen mukaan keinutuoleja tehtiin paljon nimenomaan Urjalan itäosassa, etenkin Salmen ja Huhdin kylissä. Lehtikirjoituksessa arvioitiin samana vuonna lähes kolmenkymmenen perheen miesten tekevän ”kiikkutuoleja” melkein lakkaamatta.⁹

Keinutuolien valmistus näyttää kasvaneen Urjalassa edelleen 1900-luvulle tultaessa. Juho Tattarin mukaan niitä tehtiin vuonna 1916 merkittävästi 28 taloudessa ja yhteensä 2 800 tuolia vuodessa. Tuotantoluku on selvästi arvioitu tekopaikkojen mukaan olettamalla, että tekijöitä oli ainakin kaksi samassa perheessä. Tattarin sanonta viittaa kuitenkin siihen, että Urjalassa oli lisäksi satunnaisempia keinutuolintekijöitä. Väinö Kyrölä arvioikin muistitiedon nojalla väljästi, että 1910-luvun alkuvuosina oli puolensataa miestä keinutuoleja tekemässä ja että niitä tehtiin monta tuhatta vuodessa.

Kotiteollisuuden tarkastaja Frans Jokela väitti 1927 Urjalan keinutuolintekijöiden luvun kuten tuotannonkin kasvaneen vuosi vuodelta: viime aikoina tuoleja oli tehty noin 4 000 vuodessa ja niiden

8 Tattari 1916 s. 15; Kyrölä 1944 s. 121–124; Laine-Juva 1945 s. 5–6; Arajärvi 1975 s. 213–215.

9 Hämäläinen 9.9.1875; Satakunta 1.5.1886; Sulonen 1887; Tied. 1887.

myyntiarvo oli ollut 400 000 markan tienoilla. Kaikkiin näihin arvi-oihin on kuitenkin vaikea luottaa tietämättä, miten ne on muodostettu. Väinö Kyrölän mukaan keinutuoleja tehtiin 1920-luvulla paljon mutta ennen ensimmäistä maailmansotaa vielä enemmän. Hänen ja Jokelan arviot Urjalan tuoliteollisuuden kehityksestä ovat siis ristiriidassa, mutta kun Kyrölän käsitys nojautuu laajaan tutkimukseen, hän lienee oikeassa, ja siinä tapauksessa Urjalan keinutuoliteollisuus heikkeni hieman jo 1920-luvulla.¹⁰

Keinutuoleja tehtiin etupäässä melko suppealla alueella Urjalan laajan pitäjän itäosassa, ennen kaikkea Huhdin ja Salmen kylissä, erikoisesti myös Kolunkulmalla Salmen takamaalla, sekä vielä idempänä Annulassa. Muutama mestari asui Urjalankylässä, joku ehkä vielä muuallakin. Lehtikirjoituksessa sanottiin 1887 keinutuolintekijöiden asuvan ”yhden peninkulman alalla”, ja samaan tapaan oli laita myöhemminkin. F.B. Lindvall arveli 1944 kirjoittamassaan artikkelissa tämän johtuneen siitä, että Urjalan itäosan ylängöllä oli paljon hyvää koivupuuta. Toinen tekijä oli varmasti taidon yleinen periytyminen isältä pojalle tai ainakin saman kylän piirissä.¹¹

Urjalan keinutuolintekijät kuuluivat kauttaaltaan tilattomaan väestöön; kenenkään talollisen ei tiedetä tehneen niitä. Vuonna 1887 tuolimestarien sanottiin olevan nimenomaan itsellisiä. Lindvallin mukaan heidän toimeentulonsa oli 1800-luvulla suhteellisen hyvä sen vuoksi, etteivät he yleensä olleet yhden ammatin varassa. Jotkut olivat toiselta ammatiltaan ”pykmestareja” eli itsenäiseen rakennustyöhön pystyviä kirvesmiehiä, jotkut muurareita, ja jokseenkin kaikilla oli vähän viljelystäkin; kirkonkirjoihin merkittiin useimmat mäkitupalaisiksi.

Etevä keinutuolintekijä Aleksanteri Helin oli pääammatiltaan Nuutajärven tehtaan ”pykäysmestari”, joka teki kesäisin etupäässä rakennustöitä; tuoleja hän teki sivutyökseen tilauksesta. Toinen taitava tuolimestari Josef Lundeqvist työskenteli kesäkaudet muurarina. Väinö Kyrölä arvioi muistitiedon nojalla, että keinutuolien tekeminen oli melkein aina mestarien sivutyönä, mutta suuri osa hänen nimeltä mainitsemistaan tuolintekijöistä oli kyllä ilmeisiä ammattipuuseppiä. Keinutuolien tekeminen lienee siis ollut Urjalassakin loistokautenaan etupäässä ammattinikkarien hommaa vaikka ei ehkä aivan niin suureksi osaksi kuin Nakkilassa ja Metsämaalla.¹²

10 Tattari 1916 s. 15; Jokela 1927 s. 150; Kyrölä 1944 s. 124.

11 Tattari 1916 s. 16; Lindvall 1944 s. 34, 37; Kyrölä 1944 s. 124; Arajärvi 1975 s. 213–215.

12 Tied. 1887; Lindvall 1944 s. 35–36; Kyrölä 1944 s. 121–124; Laine-Juva 1945 s. 5–6; Arajärvi 1975 s. 214–215.

Varsinaiseen Urjalan tuolimalliin kuului ainakin 1800-luvun lopulta lähtien pitkittäisin puikoin varustettu selkänöja, mutta jonkin verran tehtiin Nakkilan-mallisiakin tuoleja, joissa oli keskellä karmia koristeellinen poikkilauta tai kaksikin. Useimmilla tuolintekijöillä ei ollut sorvia, joten syntyi työnjakoa sorvarin tehdessä keinutuolin osia, lähinnä sen jalvoja, jopa parillekymmenelle tuolintekijälle. Uuttera Juho Lindvall kuuluu sorvanneen neljällekympenelle nikkarille.¹³

F.B. Lindvall katsoi Urjalan keinutuolien huonontuneen ajan mitaan pahoin, varsinkin 1900-luvun puolella. Yhtenä syynä oli tekijöiden luvun kasvu: moni renkimies oppi ammatin puutteellisesti olemalla vähän aikaa tuolimestarin apumiehenä, joten keskimääräinen ammattitaito heikkeni. Keinutuoleja ruvettiin myös myymään maallattuina, Kyrölän mukaan 1893 Helsingistä tulleen maalarin aloitteesta, ja se alensi tuntuvasti tuolien tasoa, kun ostaja ei enää nähnyt niiden vikoja. Jotkut ryhtyivät tekemään keinutuoleja kokonaan lepästä, joka oli halpaa, kuivui nopeasti ja oli pehmeänä puuna helppoa käsitellä mutta kesti huonosti. Lindvall kertoo häpeämättömästi Urjalan miehestä, joka tokaisi uuden keinutuolin hajoamisesta kuultuaan: ”Rouva taisi istua siihen? En minä niitä istuttavaksi ole tehnyt-kään kun myytäväksi.” Väinö Kyröläkin on todennut Urjalan tuolien yleisesti heikon laadun.

441

Tarkastaja Frans Jokela katsoi 1927 Urjalan keinutuolien tulleen entistä kömpelömmiksi ja vähemmän koristeellisiksi ja piti laadun heikentymisen eräänä syynä naapuripitäjissä konein tehtyjen tuolien kilpailua. Luotettavan metsämaalaisen kertojan mukaan keinutuolia myytäessä täytyi usein vakuuttaa, että se ei ollut peräisin Urjalasta. Huolimattomat tekijät olivat siis huonontaneet Urjalan keinutuolien mainetta tuntuvasti siitä huolimatta, että pitäjässä oli aina myös ensiluokkaisia mestareita.¹⁴

Urjalan keinutuolien myynnistä kerrottiin 1887 hieman arvoituksellisesti, että niitä vietiin ”enimmiten Helsinkiin ja osaksi Tampereelle sekä muualle maamme itäosiin”. Toinen kertoja ilmoitti, että kaupasta huolehtivat etupäässä välittäjät, jotka myivät tuoleja ympäri maan. F.B. Lindvallin kertoman mukaan 1800-luvun tuolimestarit saivat harvoin tilauksia ja heidän oli siis tehtävä vaivalloisia myyntimatkoja. Tärkeimmät myyntipaikat olivat Helsinki ja Porvoo sekä varsinkin markkina-aikoina myös Tammisaari, Tampere ja Hämeenlinna. Matkalla myytiin tuoleja myös tienvarren taloihin. Kun mo-

13 Kyrölä 1944 passim; Arajärvi 1975 s. 213, 215.

14 Lindvall 1944 s. 37; Kyrölä 1944 s. 124–125; Virrankoski 1992b s. 130. Leppä kesti kyllä hyvin keinutuolin jalkojen aineena (mst. Matti Saurio).

nella keinutuolintekijällä oli taipumusta juopotteluun, myyntimatikalle lähti usein mestarin vaimo ajomies apulaisenaan, jotta tuolien hinta tulisi varmasti kotiin.

Lindvallin mukaan Urjalan keinutuolien välittäjinä olivat 1800-luvulla monet kaupunkien maalarimestarit, jotka ostivat tuoleja, maalasivat ne ja myivät. 1900-luvun alusta lähtien muuan Urjalan asemamies välitti paljon keinutuoleja eri puolille maata. Myöhemmin pitäjässä toimi useita välittäjiä, jotka maalasivat tai maalauttivat keinutuoleja ja myivät niitä hevosella ajaen talosta taloon; erikoislaittein voitiin yksillä työrattailla kuljettaa jopa 24 tuolia. Lopulta miltei jokaisessa Lounais-Hämeen talossa oli Urjalassa tehty keinutuoli. Tampereen ja Hämeenlinnan markkinoilla on kerrottu keinutuoleista olleen usein ylitarjontaa ja huonot hinnat, mikä on kyllä uskottavaa. Kyrölän tietojen mukaan Urjalan tuoleja myytiin ennen ensimmäistä maailmansotaa vähän Venäjällekin.¹⁵

Urjalan keinutuoliteollisuus romahti täysin 1930-luvulle tultaessa. Väinö Kyrölä löysi 1937 pitäjistä vain kolme tai neljä mestaria, ja heilläkin keinutuolien tekeminen oli menekin huonouden vuoksi sivuelinkeinona. Vuoden 1938 kotiteollisuustiedustelun yhteydessä haastateltiin Urjalassa viittä keinutuolintekijää, joista kaksi asui Kolunkulmalla, kaksi Annulassa. Yksi miehistä oli ammattipuuseppä, joka teki muun ohella keinutuoleja, kaksi nikkaroi niitä talvisena sivuelinkeinonaan, yksi teki tuoleja pelkästään tilaustyönä mutta nähtävästi ei kovin paljon.

Pääammatikseen keinutuolien tekemisen ilmoitti noin 50-vuotias pienviljelijä Jalmari Huhtanen Kolunkulmalta, tunnetun keinutuolimestarin Matti Huhtasen poika. Hän teki tuoleja perheensä avustamana, matkusti itse myymässä niitä Pohjois-Pohjanmaata myöten ja kehui menekkiä hyväksi. Toinen mestari kertoi maalaamattomien tuoliensa menevän tilattuina Karjalaan: Imatralle, Vuoksenniskalle ja Ensoon. Kaksikin tuolintekijää katsoi, että mestarit olivat polkeneet keskenään kilpaillessaan hinnat liian alhaisiksi, ja samat miehet moittivat myös Urjalan keinutuolien osaksi huonoa laatua. Käsityönä niiden tekeminen näyttää kyllä säilyneen.¹⁶

Urjalan keinutuolien hinnasta on aika paljon tietoja alkaen vuodesta 1887, jolloin sen sanottiin olevan 5 markkaa. Muistitiedon mukaan sai maalaamattomasta keinutuolista 1880-luvulla Helsingin ja Tampereen markkinoilla 4–4,25 mk mutta Tammisaaressa tavallisimmin 5 mk. Vuosisadan vaihteessa hyvästä maalaamattomasta tuolis-

15 Tied. 1887; Sulonen 1887; Uotila 1939 s. 344; Lindvall 1944 s. 35–37.

16 Tied. 1938; Kyrölä 1944 s. 121; Arajärvi 1975 s. 214.

ta sai F.B. Lindvallin mukaan Urjalassa 8 mk, maalaus maksoi 2,50 mk, ja kaupungissa voi hyvästä maalatusta tuolista saada 12 mk. Siihen mennessä hinnat olivat nousseet tuntuvasti, eikä siis ole ihme, että keinutuolien valmistus kasvoi.

Vuosilta 1937–39 on jälleen useita tietoja Urjalan keinutuolien hinnoista. Tavallisen ”tusinatuolin” hinnan sanottiin olevan 100 mk, joskin niitä voitiin myydä jopa 60 markalla, mutta tilaustyönä tehty tuoli, jonka kestävyys taattiin, maksoi 120–145 mk. Oikein hyvästä keinutuolista saattoi Kyrölän mukaan saada jopa 250 markkaa. Toisaalta tuolin puuaineen ja maalitarpeiden sanottiin 1939 maksaneen 35–50 mk.¹⁷ Kun hyvän Urjalan keinutuolin hinta oli 1900-luvun alussa 12 mk, sen olisi pitänyt olla vuonna 1937 rahan arvon muuttumisen vuoksi noin 150 mk. Tällainen vertailu on kuitenkin epävarmaa, ja enintään voidaan sanoa, että hintataso näyttää hieman alentuneen.

Yrjö Laine-Juvan 1939 Urjalasta saamien tietojen mukaan mies pystyi tekemään viikossa 3–5 keinutuolia, jos työpäivät olivat pitkiä, kun taas 1990 haastatellun nakkilalaisen puusepän mielestä hyvän keinutuolin tekemiseen kului viikko. Metsämaalainen keinutuolimestari Matti Saurio puolestaan totesi, että keinutuolin tekemiseen kuluva aika riippui täysin työn laadusta. Todella ensiluokkaisen, la-
kattuna myytävän tuolin tekeminen vei viikon, kun taas maalattavaa markkinatavaraa voitiin tehdä jopa tuoli päivässä, jolloin työpäivä oli tosin pitkä. Työ ei ollut silloinkaan välttämättä aivan huonoa. Maalattuna myytävän, tarkinta viimeistelyä lukuun ottamatta ensiluokkaisen keinutuolin tekemiseen kului 1930-luvun välinein kolme tavallista työpäivää.¹⁸

Edellä esitettyjen tietojen nojalla voi yrittää arvioida keinutuolin-tekijän päiväansioita olettamalla, että mestarilta kului hyvän tuolin tekemiseen puolikolmatta päivää ja että sen aineet maksoivat vuonna 1938 Urjalassa 50 markkaa ja vuonna 1900 korkeamman rahanarvon huomioon ottaen arviolta 4 mk. Kyseisen keinutuolin myyntihinnaksi vuosina 1900 ja 1938 oletetaan 12 mk ja 135 mk. Näistä luvuista laskien keinutuolimestarin nettoansioiksi työpäivää kohti vuosina 1900 ja 1938 tulee 3,20 mk ja 34 mk. Rahanarvon eron mukaan ansion olisi pitänyt vuonna 1938 olla 41 mk, jotta taso olisi säilynyt.

Jos vertauskohdaksi otetaan omassa ruoassa olleen maatyömiehen talvikautinen päiväpalkka, joka oli vuosina 1900 ja 1938 keskimäärin 1,80 ja 29,60 mk, arvioitu keinutuolimestarin päiväansio oli 1900

17 Tied. 1938; Kyrölä 1944 s. 125; Laine-Juva 1945 s. 6.

18 Laine-Juva 1945 s. 6; Huurre 1990; mst. Matti Saurio 2.6.1993.

noin 44 % sitä korkeampi, kun taas 1938 ansioissa oli vain 13 % ero. Vertailu ei perustu tarkkoihin lukuihin, mutta silti on jokseenkin ilmeistä, että keinutuolien valmistuksen tuotto oli jäänyt jälkeen yleisen ansiotason noustessa. Keinutuolimestari Reino Sakala Urjalan Kolunkulmalta sanoi 1938 työn kannattavan jotenkuten, kun vaimo ja lapset osallistuivat tuolien viimeistelyyn ja maalaukseen.¹⁹

Urjalan keinutuoliteollisuudessa siirryttiin 1800-luvun lopulla laajaan joukkokulutustavaran tuottamiseen, mikä johti laadun osittaiseen heikkenemiseen, ja tämän sanotaan olleen tärkeänä syynä tuotannon romahdukseen 1930-luvulla. Siitä huolimatta Urjalan keinutuolien maine on säilynyt ja ajan mittaan parantunut. Pitäjässä lienee tehty autonomian ajan lopulla enemmän keinutuoleja kuin koko muussa Suomessa yhteensä. Niin ollen ne levisivät laajalle, ja kun huonosti tehdyt tuolit ovat vuosien varrella arvattavasti hajonneet, jäljellä olevien omistajat viihtyvät hyvin Urjalan keinutuolissa.

Urjalasta keinutuolien valmistus levisi jo 1800-luvulla itään päin lähimmille paikkakunnille. Kalvolasta ilmoitettiin 1887, että Lintumaan ja Ahlajärven kylissä tehtiin keinutuoleja myytäväksi Tampereelle, Hämeenlinnaan, Helsinkiin ja muuallekin. Tuotanto ei siis liene ollut aivan vähäistä. Juho Tattari mainitsi 1916 J. Niinivaaran Lintumaan kylästä etevänä keinutuolien tekijänä ja kertoi tämän käsityön levinneen tänne Urjalasta. Lintumaa olikin lähellä Urjalaa, samoin Ahlajärvi. Muita lähempiä tietoja Kalvolan keinutuoleista en ole tavannut.²⁰

Ainakin yhtä vanhaa oli keinutuoliteollisuus Akaassa. Lehtikirjoituksessa kerrottiin jo 1887, että muutamia tuolimestareita asui ”Akaan puolella Urjalan rajaa”, ilmeisesti Riisikkalan kylässä, kuten Väinö Kyrölä myöhemmin mainitsi. Juho Tattari kirjoitti 1916, että Urjalasta Akaaseen levinnyt keinutuolien tekeminen oli pitäjän kotiteollisuuden huomattavimpia aloja, mutta tuoleja oli alettu tehdä siellä myös tehdasmaisesti, koneita käyttäen. Koneiden käyttövoimana kuuluu olleen alkuaikoina öljymoottori.²¹ Viialassa teki keinutuoleja 1930-luvulla ammattimaisena verstastyönä kaksi Urjalasta tullutta veljestä, joiden isä oli ollut sikäläinen keinutuolimestari.²²

Muualta Hämeestä mainittakoon Someron kirkonkellojen soittaja, puutarhuri Juho Grönholm (1857–1930), joka teki talvisin huo-

19 Taloushistoria 1983 s. 408; Tied. 1938.

20 Tied. 1887; Tattari 1916 s. 9.

21 Sulonen 1887; Tattari 1916 s. 9, 16; Kyrölä 1944 s. 124; Laine-Juva 1945 s. 6.

22 Tied. 1990 Lyyli Uotila.

nekaluja, muun muassa vahvoja, kuusijalkaisia keinutuoleja, jotka saivat hyvän maineen. Tiedonantajani oli ostanut 1929 tällaisen tuolin Grönholmilta korkeaan 175 markan hintaan. Keski-Suomesta on mainittu pienviljelijä Juho Korhonen (1880–1950) Sumiaisten Saarikkaasta keinutuolimestarina.²³

Idempää on vain hajatietoja keinutuolimestareista. Savosta voidaan mainita Kiuruveden Remeskylän talollinen Heikki Väisänen, joka teki ainakin 1920-luvulla tilauksesta hyviä keinutuoleja. Samaan aikaan pientilallinen ja etevä puuseppä Kalle Rissanen Nilsian Sänkimäestä teki tilauksesta taloihin huonekaluja, muun ohella ”kiikkutuoleja”²⁴ Karjalassa oli Kurkijoen markkinoilla ainakin 1930-luvulla omassa pitäjässä tehtyjä ”kiikkutuoleja”, mutta tekijät näyttävät olleen ammattikäsitöläisiä. Nurmeksen Ylikylässä teki maanviljelijä Antti Partanen 1900-luvun puolella keinutuoleja sivuammattikseen. Hänen tuolinsa, joiden malli ei ollut kaukana Urjalassa tehdystä, olivat hyvin kiikkuvia mutta turvallisia ja kelpasivat hyvin viimeistelyinä papilan saliinkin.²⁵

Pohjanmaalta on Närpiöstä varhainen maininta keinutuolien tekemisestä turkulaisessa sanomalehdessä vuonna 1869, ja vuoden 1873 kotiteollisuuskomiteakin tiesi Närpiöstä myytävän keinutuoleja. Tiedot viittaavat siihen, että niitä oli ryhdytty tekemään viimeistään 1850-luvulla ja että tuotanto ei ollut aivan vähäistä. Vielä vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa kerrottiin, että Närpiössä tehtiin keinutuoleja myytäväksi ”af enkom dertill kunnige slöjdare”, mikä tuntuu viittaavan siihen, että tekijöitä ei ollut paljon. Myöhempiä tietoja Närpiön keinutuoleista en ole tavannut.²⁶

Pohjanmaalta on muuten varsin vähän tietoja keinutuolien tekemisestä myytäväksi. Jurvassa niitä tehtiin ainakin 1900-luvun alussa, Lauri Mäkisen mukaan kuitenkin vuonna 1906 vain 64 tuolia. Keinutuoleja on muistettu tehdyn ainakin Jurvan kirkonkylässä.²⁷ Tyrnävällä tekivät yläpitäjän tuolimestareista ainakin Antti Väli ja Antti Hartikka 1900-luvun alussa ”kiikkutuolejakin”, Väli tiettävästi paljonkin.²⁸

.....

23 Tied. 1990 Siiri Haltia, Rauni Hytönen.

24 Tied. 1990 Mirjam Aroheinä, Elina Tuovinen.

25 Hakulinen 1972 s. 217, 243, 277; Tied. 1990 Siiri Tolvanen.

26 ÅU 12.4.1869; Tied. 1873 s. 8 ja 1887.

27 Kuoppamäki 1908 s. 202–203; mst. Arvo Marttila.

28 Tied. 1912–14; Pulkkinen 1919b s. 65–67. Vrt. edellä s. 429.

Hailuodon Santosessa torppari ja kalastaja, sittemmin pienviljelijä Juho Lepistö (1884–1949) teki 1910-luvulta ainakin 1930-luvulle laajalti arvostettuja ”kiikkutooleja” tilaustyönä ja välittäjien myytäväksi. Tuotannon arvoksi ilmoitettiin 1914 noin 500 markkaa vuodessa, mikä viittaa kymmenien tuolien tuotantoon.²⁹ Kuusamossa etivät, sivuelinkeinokseen huonekaluja tekevät puusepät Pekka Tornberg Maivalasta ja Erkki Pätsi Kuoliosta nikkaroivat 1900-luvulla muun ohella ”soututooleja”, ja Pätsin vielä 1930-luvulla tekemät lukuisat keinutuolit muistetaan hyvänmallisiksi ja kestäviksi.³⁰

Alatornion Kaakamassa teki kalastaja Pekka Dunder (s. 1870) yli viidenkymmenen vuoden ajan ”soututooleja” opittuaan 1910-luvun alussa annetun tiedon mukaan taidon isältään, joka oli tehnyt ensimmäisenä ”Perä-Pohjolan keinutuolimallia”. Kun lehdessä kerrottiin 1951, että 81-vuotias Kaakaman mies teki keinutuoleja, kyseessä oli edelleen Pekka Dunder, joka kuoli vasta 1960-luvulla. Pekalla oli poljettava sorvi, jolla hän teki tuolien jalat. Raaka-aineena oli koi-vu, ja Pekka käytti tuoleihinsa jonkin verran luonnonvääääkin puuta, tietenkin jalaksiin. Hyviksi ja lujiksi kiitetyt tuolit maalattiin mustiksi, ja ainakin vanhemmalla iällään Dunder teki nimenomaan tilaustyötä. Keinutuoleja Pekka teki talvisin mutta kesät hän kalasti verkoillaan silakkaa Sarven matalikoilta, kaikkiaan 72 kesänä, kuten ”tässä meän kylässä” Kaakamassa on muistettu.³¹

Keinutuoli kuului samaan kodin sisustuksen läntisten innovaatioiden ryhmään kuin riepumatot ja ikkunaverhot ja niiden tavoin se yleistyi nopeasti 1870-luvulta lähtien ja Länsi-Suomesta alkaen. Keinutuoleja ostivat aluksi säätyläisten lisäksi talollisväestö ja keskiluokka, mutta näinkin niiden kysyntä kasvoi nopeasti. Keinutuoli vie sen verran tilaa, että sitä ei voitu hankkia kovin ahtaisiin asuntoihin, ja olihan sillä hintaakin, mutta tehdastyöläisten elintason kohotessa tämä mukava huonekalu alkoi houkutellessa heitäkin ja yleistyi työväen kodeissa Ilmar Talven mukaan 1900-luvun alussa.³²

Aikanaan keinutuoli alkoi kumminkin jäädä muodista, jossain määrin jo 1920-luvulta alkaen. Vanhan tuolimallin rinnalle työntyi sitä paitsi tehdastekoinen, lyhytjalaksinen ja sellaisena vähän tilaa vievä keinutuoli. Koska Urjalassa valitettiin 1930-luvulla keinutuolien heik-

29 Tied. 1912–14 ja 1990 Iida Rapinoja.

30 Tornberg 1971 s. 123; Tied. 1990 Taimi Pitkänen.

31 Tied. 1910–12, ja 1990 Anselmi Prykäri; Oulun läänin henkik. 1911; Pohjolan Sanomat 7.10.1951; Hyötyniemi 1987 s. 138; mst. Anselmi Prykäri.

32 Talve 1980 s. 466.

koa menekkiä, niitä ei varmaankaan enää hankittu yleisesti uusiin koteihin. Maa oli niin sanoakseni kyllästetty keinutuolein.

Taitoa vaativa keinutuoli pysyi aina suureksi osaksi ammattipuuseppien valmistena, mutta silti sen valmistus kuuluu myös ansio-
koteollisuuden historiaan. Joukkotuotannoksi se kehittyi harvoissa tapauksissa, oikeastaan vain Nakkilassa, Metsämaalla ja ennen kaikkea Urjalassa. Sitä tehtiin etupäässä Satakunnassa ja Hämeessä, Itä-Suomessa sen sijaan aika vähän. Pohjanmaalla näkee paljon vanhoja keinutuoleja, mutta on tutkimatta, ovatko ne paikallisten puuseppien käsialaa vai etelämpää tuotuja. Kyllä keinutuoleja Pohjanmaalakin tehtiin, mutta niiden joukkotuotannosta ei sieltä ole tietoja.

Voi näyttää oudolta, että keinutuoliteollisuus romahti Urjalassa vuosien 1927 ja 1937 välillä vaikka se jatkui muualla ainakin lähimain entisellään. Urjalassa tämä on selitetty valittamalla pitäjässä tehtyjen keinutuolien suureksi osaksi heikkoa laatua, ja kaiketi se heikkensikin Urjalan tuolien kilpailuasemaa. Olennainen tekijä oli kuitenkin kokonaiskysynnän alentuminen, joka osui raskaimmin heikkolaatuisiin tuotteisiin. Lisäksi yleiset tekijät ovat voineet vaikuttaa Urjalassa vahvasti, kun pitäjä oli lähellä työvoimaa imeviä suuria kaupungeja.

447

R U U M I S A R K K U T

Ruumisarkkujen tekeminen oli 1900-luvun alussa pääosassa Suomen maaseutua etupäässä kotiteollisuutta, mutta varhaisempaa tietoa ei juuri ole saatavissa. Kotiteollisuustiedusteluissa sitä ei erotettu muusta puusepän työstä, eikä siihen ole kiinnitetty huomiota muisakaan kirjallisissa lähteissä. Poikkeuksena ovat vuoden 1945 tiedustelun vastaukset, mutta niissä annetaan tietoja lähes yksinomaan ammattimaisesta ruumisarkkujen valmistuksesta. Käytettävissä on siis vain keräämääni muistitietoa, joka ulottuu joskus perimätietona 1800-luvun lopulle. Enimmät tiedot ovat peräisin 1990 tekemäni tiedustelun vastauksista.

Niissäkään ei ole tietoja ruumisarkkujen tekemisestä lounaisista maakunnista, Ahvenanmaalta Satakuntaan ja Kymenlaaksoon. Muualta maasta mainintoja on seuraavasti: Häme 2, Keski-Suomi 1, Savo 2, Karjala 6, Pohjanmaa 8 ja Lappi 1. Näistä luvuista ei voi päätellä oikeastaan mitään. Tekisi mieli otaksua niiden kuvastavan sitä, että kaupungeissa olevien ruumisarkkuliikkeiden ja ammattipuuseppien tekemiä arkkuja oli 1920- ja 1930-luvulla parhaiten saatavissa lou-

naisissa maakunnissa, vähiten Karjalassa ja Pohjanmaalla, mutta aineisto on liian niukkaa.³³

Muistitiedon mainitsevat arkuntekijät olivat maanviljelijöitä: pien-tilallisia tai talollisia. Enimmäkseen he tekivät vain arkun puuosat ja maalasivat sen, kun taas mahdollinen verhoilu jäi tilaajan asiaksi. Suuressa osassa maata näyttää olleen lähes joka kylässä vakinainen ruumisarkuntekijä, niin että arkkua ei tarvinnut hankkia kaukaa. Vain Korsnäsistä, Harrströmin kylästä, on kerrottu, että ruumisarkkuja tehtiin maailmansotien välisenä aikana myös myytäväksi ja että arkuntekijän perheen naisväki verhoili osan arkuista.

Mainittakoon muutama esimerkki. Urjalan Salmelta on tieto varhaisesta arkuntekijästä: torppari Johan Jussila (s. 1843) teki tilauksesta ruumisarkkuja tuttaville ja naapureille. Iisalmen pitäjässä talollinen Samuli Hartikainen, joka kuoli 1800-luvun puolella, ja hänen veljenpoikansa, maanviljelijä Juho Hartikainen (1880–1957) tekivät talvisin ruumisarkkuja tilaustyönä, Juho viimeksi ”espanjantautitalvena” 1919–20. Muolaan Pukinniemellä veljekset Simo ja Matti Pääkönen tekivät 1920- ja 1930-luvulla maanviljelyksen ohella ruumisarkkuja ja maalasivat vanhojen arkut mustiksi, nuorempien harmaiksi tai valkoisiksi. Kontiolahden Selkien kylässä vanhaisäntä Eero Eskelinen oli 1920-luvulla tunnettu arkkujen tekijä. Varsinkaan varattomat eivät juuri ostaneet ruumisarkkua Joensuusta vaan tilasivat sen Eskeliseltä, joka teki siistejä arkkuja ja maalasi ne vanhahkoille ihmisille mustiksi, nuoremmille valkoisiksi.

Reisjärveltä on mainittu nimenomaan, että joka kylällä oli aina joku mies, joka pystyi tekemään ruumisarkun. Ristijärvellä arkkuja tekivät muiden muassa Antti ja Penna Kempainen, jotka myös maalasivat arkut mustiksi. Arkku tehtiin vainajan kotona, ja kuului asiaan, että talossa oli arkunlaudat aina valmiina. Arkuntekijä koetti työnsä ohella lohduttaa vainajan omaisia ja antoi neuvoja hautajaisten järjestämisestä. Vakinaisen arkuntekijän piti pyydetessä aina joutaa tähän toimeen ja hautajaisissa hän oli kunniavieraana. Rovaniemen Kivitaipaleella maanviljelijä Matti Ruokanen (1879–1959) teki ruumisarkun jonkun kyläläisen kuoltua, ja kertojani huomauttikin maailmansotien välistä aikaa tarkoittaen: ”Ei siihen aikaan ollut valmiita arkkuja myytävänä.”³⁴

Aineistostani ei selviä, mistä lähtien ruumisarkun siistiin ulkoasuun on kiinnitetty Suomen maaseudulla huomiota, mutta jo 1800-luvun

33 Tied. 1990.

34 Tied. 1990 Tähkä Mäenpää, Hilja Räihä, Anna Koppi, Maija Pekkarinen, Einar Nyfors, Anni Kananen, Eeva Kempainen, Siviä Tolonen.

jälkipuolella näin lienee tehty kaikkialla, ainakin jos vainajan perhe halusi pitää huolta arvostaan. Tämä saattoi jo sinänsä edellyttää arkun tilaamista erikoistuneelta tekijältä. Ristijärveltä saadut tiedot ovat toisaalta osoituksena siitä, että ruumisarkun hankkimiseen liittyi sosiaalista ja henkistä perinnettä, joka voi aiheuttaa erikoistuneen tekijän suosimista. Kuolema ja hautajaiset olivat syvästi koskettavia ja juhlallisia tapahtumia, joissa ruumisarkulla, ihmisen viimeksi tarvitsemalla esineellä, oli huomattava merkitys.

Otaksuttavasti vainajan omaisista tuntui hyvältä tietää, että arkun tekijä ei toimittaisi työtään aivan jokapäiväisellä mielellä eikä missään tapauksessa kiroillen tai sopimattomia puhellen. Senkään takia arkun tekemistä ei uskottu kenelle hyvänsä. Toisaalta ruumisarkku oli kuoleman vertauskuva, jota monet ihmiset kammoksuvat, eikä jokaisella puusepän työtä osaavalla miehellä liene ollut luontoa arkun tekemiseen. Siltäkin kannalta ruumisarkku erosi pöydästä ja kaapistista, jotka olivat teknisesti vaikeampia tehdä kuin arkku.

Tämäntapaisista seikoista ilmeisesti johtui, että ruumisarkku tilattiin mielellään lähellä asuvalta, erikoistuneelta tekijältä. Aineistoni oikeuttanee päätelemään, että näin oli laita koko Suomessa siihen saakka, kunnes ruumisarkkuliikkeitä ja hautaustoimistoja alkoi syntyä ensin kaupunkeihin ja lopulta maaseudullekin. Osan arkkuja tekivät ammattinikkarit, mutta laajalla maaseudulla heitä oli vielä maailmansotien välisenä aikana siksi harvassa, että arkkujen tekeminen eli ainakin Karjalassa ja Pohjanmaalla yleisenä ansiokotiteollisuuden haarana. Niitä ei kuitenkaan tarvittu niin paljon, että niiden tekemisellä olisi ollut sanottavaa taloudellista merkitystä.

MAATALOUSKONEET

Viskurit

Vanhin Suomessa käytetty maatalouskone oli käsin kierrettävä viskuri, joka puhdisti jyvät ruumenista lietson ja seulojen avulla. Aikaisemmin vilja oli puhdistettu riihessä puolapiolla viskaamalla ja pohtimella tuultamalla, kun taas koneellinen viskuri oli kiinalainen keksintö, joka tuotiin Eurooppaan 1700-luvulla. Veikko Anttila on todennut, että viskuri oli käytössä paikoin Etelä-Suomessa jo 1800-luvun alussa, ja 1830-luvulle mennessä se oli levinnyt Satakuntaan, Hämeeseen ja Etelä-Pohjanmaalle saakka. Se yleistyi nopeasti 1860-luvulta lähtien ja oli tärkeä väline vielä varhaisia puimakoneita käy-

tettäessä, koska ne eivät erottaneet jyviä ruumenista. Kahden puolen vuotta 1900 viskuri oli Suomen yleisin maatalouskone. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedusteluun vastannut Satakunnan maanviljelys-seuran jäsen korosti viskurin halpuutta, jonka ansiosta sitä ostettiin pikkutiloillekin.³⁵

Tämä hyödyllinen kone sai maalaisväestöltä eri osissa maata lukuisia erilaisia nimityksiä. Pohjois-Satakunnassa sitä kutsuttiin vanhemman puhdistusmenetelmän mukana luontevasti viskuriksi, Tampereen puolessa paikoittain kasmasiiniksi (ruots. kastmaskin). Etelä-Pohjanmaalla sen nimenä oli joko tuulipohorin (Kurikka) tai pohorinmylly (Kauhava), ainakin osassa ruotsinkielisiä pitäjiä dryftmaskin (Koivulahti). Keski-Pohjanmaalla koneen nimenä oli trusamasiina, rusamasiina tai rusamyly (Toholampi), Kuusamossa rusakone, Tornionlaaksossa rusamasiini.³⁶

Viskureita tehtiin kotiteollisuutena ennen kaikkea muutamissa Pohjois-Satakunnan pitäjissä. Jo 1887 kirjatun muistitiedon mukaan tämä alkoi Karviassa, jossa ensimmäisenä viskurimestarina oli Pohjanmaalta muuttanut mies. Tarkempaa muistitietoa on kerätty Karviassa niin myöhään, että viskurien valmistuksen alku on voitu ajoittaa vain likimääräisesti vuoden 1870 tienoille. Kurikassa säilynyt tieto, jonka mukaan karvialaiset kulkivat jo ”köyhään vuotten” aikoihin kaupittelemassa viskureita, tuntuu kuitenkin hyvin muistettuihin nälkävuosiin 1867–68 sitoutuneena verraten luotettavalta. Karvian viskuriteollisuus lienee siis alkanut viimeistään 1860-luvulla.³⁷

Viskurien teosta Karviassa annettiin vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa paljon tietoa. Niitä tehtiin Karvian ja Sarvelan kylissä, Kirkonkylässä ja Kantinkylässä, siis pääosassa pitäjää, ja tekijöitä arveltiin olevan ainakin 30 miestä. He olivat paljolti tilatonta väkeä mutta osaksi myös talollisia. Koneiden myyjät olivat eri miehiä kuin niiden tekijät, ja niitä myytiin eniten Kristiinankaupungissa, Vaasassa ja Oulussa. Ilmeisen runsas tuotanto ja laaja myyntialue tukevat vahvasti sitä käsitystä, että viskurien valmistuksella oli ikää ainakin parikymmentä vuotta. Toisaalta valitettiin, että tämä teollisuus ”huonon myyntitavan vuoksi on lakastumaisillaan”, koneet eivät tahtoneet enää käydä kaupaksi.³⁸

35 Tied. 1887 (Satakunnan mv-seuran täydennys); Kaukovalta 1931 s. 1018–1019; Anttila 1974 s. 125–134.

36 Korvala 1953; Aamulehti 4.12.1888; Paulaharju S 1943 s. 93; Tied. 1990 Levi Almén; Hernesniemi 1961 s. 109; Tornberg 1971 s. 115; Paulaharju 1923 s. 27 ja kirjoittajan havainnot (Kauhava, Keski-Pohjanmaa).

37 Tied. 1887 (myös Satakunnan maanviljelys-seuran täydennys); Paulaharju S 1943 s. 93; Korvala 1976 s. 29; Saari E 1977 s. 265.

Eino Saaren 1977 julkaisema muistitieto täydentää Karvian viskuriteollisuuden kuvaa. Saari luettelee koko joukon merkittäviä viskurintekijöitä ja useiden syntymävuodetkin (sulukkeissa): Nikodemus Nevala (1838), ammattipuseppä Juho Sankari (1841), Juho Piikkilä (1842), Antti Kivisilta (1844), Aukusti Kukkasmäki (1851), Juho Luomaniemi (1853) ja Mikko Hietapakka (1854). Karvian viskurien loistokausi ajoittuu jo näiden miesten iän perusteella 1800-luvun puolelle. Myöhäinen muistitieto ei vahvista eikä kumoa vuoden 1887 tietoja, joiden mukaan viskurien valmistus oli jo siihen mennessä selvästi vähentynyt. Koneiden valmistusalueesta Saaren tiedot antavat samanlaisen kuvan kuin edellä on esitetty: se ulottui Karviankylästä alkaen etelään aina Kantinkylän Luomanvarren loukolle asti. Tuotannon painopiste oli Kantinkylässä.

Viskuriin tarvittiin kaksi valurautaista hammasratasta, jotka hankittiin maakauppiaiden välityksellä 1858 perustetusta Porin konepajasta, jossakin vaiheessa siten, että rattaat tuotiin Jämijärvelle, kaikei jonkun sikäläisen kauppiaan tilaamina, ja noudettiin sieltä Karviaan. Viskurin seulat tehtiin sen sijaan kotityönä teräslangasta. Muistitiedon mukaan Karvian viskurit myytiin talosta taloon ajamalla, etupäässä ympäri Etelä-Pohjanmaata mutta joskus pohjoisemmaksikin, jopa samalla aikaa vievällä menetelmällä Oulun seudulle asti.

Kärriille saatiin mahtumaan viisi viskuriä, jopa seitsemänkin jatkamalla elolavaa parruilla, ja reelläkin voitiin kuljettaa seitsemän konetta. Muistitiedon mukaan viskurien tekeminen Karviassa jatkui vuoden 1910 tienoille. Sen päättymisen on selitetty johtuneen tehdastekoisten viljanlajittelijoiden yleistymisestä. Mutta koska Kankaanpään viskureita vietiin Pohjanmaalle vielä huomattavasti myöhemminkin, on mahdollista sekin, että nämä syrjäyttivät Karvian koneet Etelä-Pohjanmaalla halvempina tai tarmokkaammin myytyinä.³⁹

Karvian lounaisesta naapuripitäjästä Honkajoelta on vuodelta 1887 tieto, jonka mukaan Lauhalan kylässä tehtiin viskureita vaikka ei kovin paljon. Lauhala ei ole kaukana Karvian viskurikylistä, ja niistä lienee saatu virike Honkajoelle. Samuli Paulaharjun Kurikasta saaman tiedon mukaan honkajokelaiset olivat kulkeneet jo 1860-luvun nälkävuosina siellä viskureita myymässä, mutta vaikka tieto lienee muuten luotettava, Honkajokea koskeva ajoitus ei välttämättä ole. Honkajoen viskuriteollisuus näyttää sammuneen melko varhain, ehkä kankaanpääläisten kilpailuun.⁴⁰

38 Tied. 1887 (myös Satakunnan mv-seuran täydennys).

39 Saari E 1977 s. 265–266, 318–319.

40 Tied. 1887 (myös Satakunnan mv-seuran täydennys): Paulaharju S 1943 s. 93.

Viskuriteollisuuden ydinalueeksi kehittyi ajan mittaan Kankaanpään Korvaluoma suurien soiden keskellä Pohjankankaan itälaidalla, pitäjän koilliskulmalla. Tämän kylän viskureista on erittäin hyvät tiedot jo vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa, ja myöhemmin on maanviljelijä Reino Korvalan tutkimustyö tuottanut arvokkaita lisätietoja.⁴¹ Hakalan suvussa säilyneen perimätiedon mukaan joku kyläläinen oli nähnyt ensimmäisen viskurin Karviassa, ja jo 1887 kerrottiin, että viskurien valmistus oli opittu tästä naapuripitäjästä. Korvaluomalla niitä teki muistitiedon mukaan ensimmäisenä torppari Heikki Karhusaari. Reino Korvala otaksuu tämän tapahtuneen 1860-luvulla, mutta ajoitus perustuu myöhäiseen muistitietoon. Jo 1870-luvun alkupuolella Korvaluomalla tehtiin joka tapauksessa varmasti viskureita.

Varhaisia viskurintekijöitä olivat Heikki Karhusaaren ohella torppari Juha Hakala eli Esala (1854–1940), itsellinen Juho Tihiäsalo eli Siren (1851–1928), jonka sanotaan eläneen 1900-luvun alussa yksinomaan viskurien teolla, talollinen Juho Kukasmäki eli Kukkanen sekä torppari Efraim Koivuniemi ja hänen poikansa Vihtori Koivuniemi eli Peltomaa (1876–1962), joka teki viskureita neljäkymmentä vuotta. Vielä on mainittava torppari Kalle Lepistö ja Frans Niemi (1873–1956) sekä vihdoinkin Korvaluomalta hieman etelään, Niinisalon Jokivarrella asunut Aaro (”Aaru”) Rajahalme. Muualla Kankaanpäässä viskureita tehtiin vain lähellä Korvaluomaa sijaitsevassa Santaskylässä ja sielläkin ilmeisesti hyvin vähän.

Osa Korvaluoman viskurimestareista oli alun pitäen talollisia, mutta joukossa oli myös lukuisia torppareita, joista valtaosa asui kruunun maalla. Talolliset saivat viskureihin tarvittun puun omasta metsästä, kun taas kruununtorpparit saivat viskurien tekoa varten nähtävästi lupia valtion metsän käyttöön, kunnes torpat itsenäistyivät. Alkuaikoina viskuriin tarvittut puut sahattiin tukeista ”plankkusahalla” ja kuivattiin saunassa.

Etevät teknikat Efraim Koivuniemi ja Aaro Rajahalme keksivät viskuriin monia parannuksia. Vihtori Koivuniemi teki puolestaan jo 14-vuotiaana viskurin itsenäisesti alusta loppuun. Hän ja Juho Kukasmäki olivat sittemmin verrattoman nopeita mestareita, joilta syntyivät viskurin puuosat päivässä. Muilta sama työ vei kaksi päivää, joiltakin koko viikon. Varsinainen viskurimestari teki useimmiten vain puuosat ja raudoitutti koneen sepällä, mutta jotkut kuten Aaro Rajahalme ja Frans Niemi tekivät itse raudoituksenkin. Viskurien rauta-

41 Korvalan varhaisin tätä aihetta koskeva kirjoitus (Korvala 1953) julkaistiin 1959 myös Kotiseutu-lehdessä, erehdyksessä A. Haapakosken nimellä.

osia takoi eniten kyläseppä Juha Koskinen. Koivuniemen (Koivulan) talossa oli hyviä seppiä kolmessa polvessa. Tavallinen seppä pystyi tekemään päivässä kahden viskurin raudat, mutta huippusaavutus kuuluu olleen viiden koneen raudoitus ylipitkänä työpäivänä.⁴²

Viskurin hammasrattaat saatiin Porin konepajasta, josta Kankaanpään maakauppiat tilasivat niitä mallien mukaan. Näitä rattaita oli Korvaluoman kyläkaupassa suuri määrä vielä 1930-luvun alussa. Koneen kolmen seulan teräslankaisen verkon kutoivat Korvaluoman naiset etupäässä tavallisin kangaspuin, karkeimmat kuitenkin käsin pujottaen. Hyvin etevänä seulojen kutojana on muistettu talontytär Miina Koivuniemi.⁴³

Vuonna 1887 kerrottiin, että osa Korvaluoman viskurimestareista kulki itse myymässä koneitaan toisten käyttäessä välittäjiä. Vielä 1913 jokunen mestari myi koneet itse, mutta ajan mittaan tämä kävi hyvin harvinaiseksi. Viskurien myyjistä tuli täten Korvaluomalle erityinen ammattiryhmä, ”reisumiähet”. Miehiä nämä olivatkin lukuun ottamatta Rajahalmeen emäntää, joka kulki myymässä puolisonsa tekemiä viskureita. Uudenkaupungin lähellä toinen reisumies meni taloon kauppoja yrittämään, mutta isäntä selitti: ”Mää osti jo silt ämmältä, ko ajo pruuni heose kans.” Vakinaisia reisumiehiä olivat Joo-

453

seppi Lehtiniemi, joka kulki myyntimatkoilla vielä vuoden 1930 vaiheilla, ja Sven Pihlajaniemi; monet muut tekivät tätä satunnaisemmin.

”Reisua” eli myyntimatkaa varten reisumies tilasi mestarilta 4–6 viskuria, tavallisesti valmiiksi raudoitettuina mutta joskus pelkät puurakenteet eli ”ropat”, jotka välittäjä raudoitutti sepällä. Jotkut myyjät ostivat koneet aina samalta tekijältä. Kesällä ne kuormattiin pitkälle kärrykorille, talvella parireelle. Kuorman myymiseen kului matkan pituudesta riippuen tavallisesti 1–3 viikkoa. Viskureita myytiin talosta taloon ajaen mutta myös markkinoilla ja toripäivillä. Reisumies otti lähtiessään päivän eväät itselleen ja hevoselleen ja osti sen, mitä myöhemmin tarvitsi. Korvaluoman reisumiehet olivat hyvässä maineessa, joten taloista annettiin yösija maksutta ja joskus kahvi ja ateriakin ilmaiseksi.

42 Tied. 1887; Päivike 1913; Korvala 1976 s. 29–30; Korvala 1991 s. 93–98; mst. Juho Hakala, Viljo Lehtiniemi; Reino Korvalan kirjoittajalle antamia tietoja. Viskurien teosta Santaskylässä tiesivät Juho Hakala (s. 1889) ja Viljo A. Yli-Paattikoski (s. 1908) mutta ei tämän kylän mies Toivo Koivusalo (s. 1923), joten se lienee loppunut viimeistään 1920-luvulla.

43 Tied. 1887; Korvala 1953; Korvala 1976 s. 30; mst. Juho Hakala, Viljo Lehtiniemi; Reino Korvalan antamia tietoja.

Viskureita myytiin ympäri vuoden, joskin talven kylmimpiä kuu-kausia kartettiin. Menekki oli paras heinä- ja elokuussa, huonoin puintiajan ja joulun välillä. Viskurin myyntihinta ei ollut kiinteä vaan vaihteli matkan pituuden ja ostajan arvioidun maksukyvyn mukaan. Koneita tehtiin kahta kokoa, joista isompi oli joutuisampi käyttää ja maksoi tietysti enemmän. Maksuksi otettiin usein jyviä ja joskus muitakin maantuotteita. Monesti myytiin velaksikin pientä käsirahaa vastaan, ja yleensä saatava saatiin myöhemmin perityksi.

Viskurien myyntialuetta kuvattiin jo 1887 laajaksi: niitä vietiin ”pian joka haaralle maassa, niin kauas kuin kaupustelia hevoskyydillä saa kuletetuksi”. Myyntimatkoja itse tekevät mestarit suuntasivat ne enimmäkseen eteläiseen Länsi-Suomeen: etenkin Tampereelle, jonka markkinoilla viskureita meni kaupaksi paljon, sekä Poriin, Raumalle ja Uuteenkaupunkiin. Toiset, nähtävästi etupäässä toisten koneita myyvät reisumiehet, ajoivat Pohjanmaalle Kokkolaa myöten, jotkut Keski-Suomeen kuten Laukaaseen ja Viitasaarelle. Viskureita kerrottiin myytävän Savoon asti.

Samaan tapaan on viskurien normaalista myyntialueesta kerrottu myöhemminkin. Niitä myytiin Satakuntaan, Hämeeseen ja Varsinais-Suomen länsiosaan, hyvin paljon myös Etelä-Pohjanmaalle, Vaasan ympäristöön ja Järviseudulle asti, sekä Keski-Suomeen Pihlputaalle saakka. Savoon suuntautuneita myyntimatkoja ei ole kumminkaan muistettu, ja mahdollisesti vuoden 1887 maininta tarkoittikin Keski-Suomea, joka luettiin länsimurteiden alueella usein Savoon. Viskurimestarit ja reisumiehet eivät sopineet keskenään myyntialueista, joten kilpailu samoilla seuduilla tahtoi alentaa hintoja.⁴⁴

Korvaluoman viskureita myytiin myös kehittyneemmin menetelmin, osaksi hyvinkin kauas. Pienehkö myyntietappi syntyi Saarijärvelle, kun viskurimestari Josua Honkasalo (”Honkalan Joosu”) muutti Korvaluomalta sinne joskus viskurien valmistuksen loistoaikoina huomattuaan kauppamatkoillaan pitäjän hyväksi myyntialueeksi. Kysyntä olikin Saarijärvellä niin suuri, ettei Joosu kyennyt yksin tyydyttämään sitä, vaan hänen täytyi tavan takaa noutaa koneita Korvaluomalta.⁴⁵

Suurisuuntaisempaa viskurien kaukomyyntiä harjoitti kolme muuta Korvaluoman miestä, jotka veivät viskureita Karjalaan Viipuri tukikohtanaan. Kuljetus kävi rautateitse ja oli siis mahdollista vasta sen jälkeen kun rata ulottui vuodesta 1876 Tampereelle. Kaukomyynnin

44 Tied. 1887 (myös Satakunnan mv-seuran täydennys); Folkvännens 29.4.1886; Aamulehti 3.7.1888; Päivike 1913; Kaukovalta 1931 s. 1018–1019; Korvala 1953 ja 1976 s. 30; Korvala 1991 s. 95–96; Reino Korvalan antamia tietoja; mst. Viljo Lehtiniemi, Svante Lampikoski.

45 Korvala 1991 s. 97–98.

alkamista ei voida ajoittaa aivan tarkasti. Se oli 1887 jo pitkälle kehittyntynyt ja laajaa, mutta toisaalta Aamulehdessä sanottiin 1888, että viskureita oli ”näinä vuosina” ruvettu myymään paljon Viipurin puoleen. Jos lehden väljän sanonnan voisi tulkita tarkoittavan vain muutamaa vuotta, tämä ajoittaisi kaukomyynnin alun 1880-luvun puolelle.

Vuoden 1887 tiedusteluun vastannut Satakunnan maanviljelysseuran jäsen kertoi, että korvaluomalainen Heikki Karhusaari oli oleskellut 3–4 vuotta Viipurin ulkosatamassa Uuraassa ”för fabrikation och spridning af kastmaskiner”, tehdäkseen ja levittääkseen viskureita. Karhusaari oli siis saanut vihjeen Karjalasta hyvänä menekki-alueena ja lähtenyt sinne viskureita tekemään, mutta sen ohella hän lienee vienyt tai tilannut Viipuriin Korvaluomalla tehtyjä koneita. Kirjoituksesta saa sen käsityksen, että Karhusaari oli jo palannut Korvaluomalle, ja siinä sanotaan selvästi, että hän ei tehnyt enää paljon viskureita.

On mahdollista, että juuri Heikki Karhusaari oli aloittanut viskurien viemisen Karjalaan, mutta täysin varmaa se ei ole. Edellä mainittu tiedonantaja kertoi näet 1887, että ”torppari Esala” eli Juha Hakala Korvaluomalta osti tekijöiltä suuria eriä viskurien puuosia, raudoitutti ne ja kulki lakkaamatta myymässä niitä, enimmäkseen Etelä-Suomeen ja Viipurin lääniin. Vuonna 1886 hän oli myynyt vähintään 300 konetta. Hänellä oli tapana viedä sata konetta kerrallaan Tampereelle, junalla edelleen lähetettäväksi. Muistitietokin todistaa, että Hakalan viskurikaravaanissa saattoi olla lähes kaksikymmentä hevoskuormaa, joilla satakunta konetta todella siirtyi Tampereen asemalle. Matkaa oli tosin sata kilometriä.

Oliko Juha Hakala aloittanut Karjalan-matkat vasta Heikki Karhusaarelta saamastaan virikkeestä vai jo häntä aikaisemmin, ei selviä lähteistä. Viipurista tuli joka tapauksessa Hakalan liiketoimien keskuspaikka, josta hän ulotti myyntimatkinsa laajalle. Lokakuussa 1888 hän sai ilmaista mainosta Lappeenrannan Utisten kertoessa: ”Viljain tuultokoneita on sanottujen koneitten tekijä Juho Hakala Kankaanpäästä tuonut rautateitse tänne lähetettäväksi laivoilla Joensuuun myötäväksi. Koneet, luvultaan toistasataa, ovat siroja ja vahva-tekoisia, tarkoitukseensa käytännöllisiä ja helppohintaisia (35 mk). Hyvä tavara käynee kaupaksi!”

Eteläkarjalaisille Hakala myi viskureita paitsi tietysti Viipurin markkinoilla myös maaseudulle suunnatuin kauppamatkoin, talosta taloon ajaen. Vuokrahevosien isäntä oli usein mukana ja saattoi, kuten on kerrottu, auttaa karjalaisella vilkkaudellaan tehokkaasti viskurien myynnissä; kauppahommathan olivat monelle Etelä-Karjalan talonpojalle peräti tuttuja. Hakala myi viskureita myös velaksi ja käy-

dessään monta vuotta myöhemmin Karjalassa perimässä saataviaan hän kuuluu epäonnistuneen vain ani harvoin. Karjalan kannasta kierrellessään Juha Hakala törmäsi Venäjän rajaan ja yritti laajentaa myyntiä sen taaksekin. Tässä tuli vaikeuksia Venäjän tullimiesten pitäessä viskureita koneina, ja niitä ei vuodesta 1885 lähtien saanut viedä rajan taa tullitta. Niinpä Hakala yritti kuljettaa viskureita sinea salavihkaa. Kerran häneltä takavarikoitiin koko kuorma, mutta sen verran hän pääsi sentään yrittämään, että totesi Pohjois-Inkerin köyhät talonpojat huonoiksi ostajiksi. Kartanoihin hän sai viskureita kaupaksi Venäjän puolellakin. Varsinaista merkitystä tällä viennillä ei tietenkään ollut, mutta se osoittaa Hakalan kauppahenkeä.

Liiketoimissaan Hakala joutui oleskelemaan Viipurissa ja muualla Karjalassa melkoisen paljon. Hänellä oli aluksi kumppanina toinen Korvaluoman mies Matti Kullaa, mutta vaimo kuuluu noutaneen kahden vuoden päästä Matin takaisin Korvaluomalle. Hakala sen sijaan jäi yhä Viipuriin kauppooja tekemään. Poikansa kertoman mukaan hän teki viimeisen Viipurin-matkansa 1899. Ilmeisesti hän oli välittänyt viskureita Itä-Suomeen vähintään viisitoista vuotta. Tämän kaupanteon lopettamisen syytä ei tunneta; mahdollisesti tehdasvalmisteiset viskuukoneet olivat pilanneet Kaakkois-Suomen markkinat.

Juha Hakala jatkoi myöhemminkin Korvaluoman koneiden kaupyntiä muihin osiin Suomea ja teki viimeisen ”reisunsa” muistiedon mukaan lähes 80-vuotiaana, ilmeisesti 1930-luvun alussa. Hakalan katsotaan myyneen Korvaluoman viskureita enemmän kuin kukaan muu, ja itse hän väitti käyneensä niitä kauppoilla kaikissa Suomen kaupungeissa lukuun ottamatta kahta pohjoisinta, siis Kemiä ja Torniota. Kun Toholammilla on kerrottu, että viskureita saatiin Kankaanpäästä tilaamalla, tämäkin voi liittyä Juha Hakalan toimiin, ellei sitten jokin Kankaanpään kauppaliike ottanut tilauksia vastaan. Liiketoimillaan Hakala vaurastui ajan mittaan suuresti: jo 1913 hän omisti itsenäiseksi lunastamansa torpan lisäksi kolme muuta Korvaluoman taloa.⁴⁶

Korvaluoman viskuriteollisuus oli ilmeisesti laajimmillaan 1890-luvulta 1910-luvulle, jolloin koneita tehtiin Reino Korvalan tietojen mukaan 35 talossa, ehkä ei sentään kaikissa samanaikaisesti. Jo 1900-luvun alussa Suomessakin tehtiin tehdasmaisesti monenlaisia viskureita ja viljanlajittelijoita, ja puimakoneet olivat alkaneet kehittyä sellaisiksi, että ne puhdistivat viljan valmiiksi. Lajittelijaa ei kuitenkaan

46 Tied. 1887; Aamulehti 4.12.1888; Lappeenrannan Uutiset 12.10.1888; Päivike 1913; Korvala 1953 ja 1976 s. 30; Korvala 1991 s. 98; Hernesniemi 1961 s. 109; mst. Juho Hakala; Reino Korvalan antamia tietoja.

käytetty talonpoikaistaloissa sanottavasti ennen kuin 1920-luvulla, ja vanhanaikaisia puimakoneita oli vielä vuonna 1930 käytössä koko paljon. Niinpä käsikäyttöisellä viskurilla oli kysyntää vielä itsenäisyyden ajan alussa. Vasta 1930-luvulla se heikkeni nopeasti, ja 1939 viskurimestari Kalle Lepistön poika Frans Lampikoski (k. 1947) rakensi Korvaluoman viimeiset viskurit.⁴⁷

Korvaluoman viskuriteollisuus oli varsin suurisuuntaista. Niinisaalon koulun opettaja Yrjö Päivike arvioi vuonna 1913, että Juha Hakala, Juho Kukkasmäki, Vihtori Koivuniemi ja Kalle Lepistö tekivät kukin vuosittain keskimäärin 50 konetta ja myös Juho Tihiäsalo useita kymmeniä. Jos viskurimestareita oli kerrallaan vaikkapa 25 miestä ja muut kuin edellä mainitut tekivät keskimäärin edes 20 viskuriä vuodessa, vuotuinen kokonaistuotanto oli noin 650 konetta.

Jos Korvaluoman keskimääräiseksi vuosituotannoksi 1890–1914 arvioidaan 600 konetta, kylässä tehtiin noina vuosina 15 000 viskuriä. Kokonaistuotanto 1860-luvulta 1930-luvulle on voinut olla 20 000 – 25 000 koneen tienoilla. Arviot ovat epävarmoja ja väljiä, mutta niistä näkee, minkä luokan tuotannosta oli kysymys. Reino Korvalan arvio, että ahkerimmat mestarit tekivät eläessään satoja viskureita, on lähinnä liian varovainen. Ainakin näitä koneita neljäkymmentä vuotta rakentanut Vihtori Koivuniemi lienee päässyt lähelle tuhatta kappaletta jollei ylikin.⁴⁸

Varsin huomattavaksi kehittyi viskuriteollisuus myös Kankaanpään itäisessä naapuripitäjässä Jämijärvellä, jonne se oli levinnyt jo varhain, 1887 annetun tiedon mukaan sinnekin Karviasta käsin. Saman lähteen mukaan viskureita tehtiin Suurenmaan, Sydänmaan ja Tykköön kylissä ja jonkin verran Peijarissakin. Noihin aikoihin Jämijärven viskurit mainittiin useita kertoja Kankaanpäässä tehtyjen rinnalla Tampereen markkinautisissa, joten tämä kaupunki oli selvästi jämijärveläisten tärkeä myyntipaikka. Ylöjärvellä on kerrottu viskurien yleistyneen 1880-luvulla, kun niitä saatiin Jämijärveltä ja Kankaanpäästä. Vuotta 1899 myöhemmissä kirjallisissa lähteissä ei puhuta Jämijärven viskureista, joten niiden valmistus on ehkä vähentynyt siellä korvaluomalaisten päästyä hyvään vauhtiin.⁴⁹

47 Anttila 1974 s. 131–134, 171; Korvala 1976 s. 29–30; Korvala 1991 s. 93; mst. Juho Hakala, Svante Lampikoski.

48 Päivike 1913; Korvala 1953.

49 Tied. 1887, Satakunnan mv-seuran täydennys; TPLA, Ikaalisten kihlakunnan kruununvoudin kertomus 1899; Folkvännens 29.4.1886; Aamulehti 3.7. ja 4.12.1888; Kaukovalta 1931 s. 1018–1019.

Tutkimusapulaiseni Kaarina Soini ja Helena Leppihalme ovat pystyneet muistitietoa kerättyään nimeämään useita jämijärveläisiä viskurimestareita. Sydänmaalla näitä olivat Nikodemus Kortesuoma (1842–1925) ja Kaarle Mäensivu (1866–1935) sekä Vesterbackan talon isäntä, josta ei tiedetä paljon suvun siirryttyä muualle. Tykköön viskurimestareita olivat Jooseppi Kalliola (s. 1857) sekä talolliset Konstantin Ahola (alkuaan Mylläri, 1883–1946) ja Tommi Uusitykky, jonka arvellaan tehneen koneita vielä 1910-luvulla. Hänen muistettiin vieneen viskureita Korvaluoman reisumiesten tavoin hevosella ajaen ympäri Suomea, ”ainakin Luumäelle asti”. Työtä jatkoi hänen poikansa Mauritsi Uusitykky, joka lienee tehnyt viskureita vielä 1920-luvulla. Jämijärven naapuristossa teki Aapeli Niemenmaa Ikaalisten Koverannalla ainakin jonkin verran viskureita, kaiketi 1900-luvun puolella, koskapa hänet muistettiin vielä 1990.⁵⁰

Pohjois-Satakunnan viskurien hinnoista on jonkin verran tietoja. Sanomalehtien mukaan hintana oli 1886–88 Tampereen markkinoilla 13–16 markkaa, ja vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa mainittiin viskurin hinnaksi 12–14 mk koneelta. Hammasratasparin sanottiin 1887 maksavan 1,80 mk, ja lisäksi tarvittiin muuta rautaa ja teräslankaa. Voitaneen olettaa tarvikkeiden maksaneen yhteensä 3 mk viskurilta, vaikka puu olisi ollut ilmaista. Viskurin puuosien tekemiseen kului tavalliselta tekijältä kaksi päivää, raudoittamiseen puoli ja viiden viskurin myyntiin Tampereella matkoineen arviolta viisi päivää eli päivä konetta kohti. Kun viskurin hinta oli markkinoilla 13–16, tekijöiden päiväansioksi jäi 2,85–3,70 mk. Tämä oli 1880-luvun lamakaudella hyvä ansio köyhän syrjäseudun miehelle.⁵¹

Kun Juha Hakalan Karjalassa 1888 myymien viskurien hinnaksi mainittiin 35 mk, siihen vaikuttivat tietenkin kuljetus- ja myyntikustannukset, mutta Aamulehti oli kyllä sitä mieltä, että viskureista maksettiin Viipurin puolessa kovia hintoja. Niinpä Hakala saikin hyvät voitot ja vaurastui.⁵²

Reino Korvalan hyviltä korvaluomalaisilta asiantuntijoilta Vihtori Koivuniemeltä ja Frans Niemeltä saamien tietojen mukaan viskurin tekijä sai 1910-luvun alussa välittäjältä 15 mk koneesta, mutta maakunnassa myytessä sen hinta oli olosuhteiden mukaan 20–50 mk, keskimäärin siis 35 markan vaiheille. Tästä on tietysti vähennettävä tarveaineiden hinta. Koska on epäselvää, oliko 15 mk vain puosien

.....
50 Tied. 1990 Kaarina Soini, Helena Leppihalme.

51 Folkvännens 29.4.1886; Aamulehti 4.12.1888; Tied. 1887.

52 Lappeenrannan Uutiset 12.10.1888; Aamulehti 4.12.1888.

vai valmiin koneen hinta, tekijän päivänsioksi täytyy laskea 4,80–6,00 mk, mikä oli joka tapauksessa aika paljon. Huippumiehet, jotka pystyivät tekemään viskurin puuosat päivässä, ansaitsivat sepän palkankin huomioon ottaen 7–8 mk, mikä oli jo parhaita kotiteollisuudesta saatuja ansioita.⁵³

Myöhemmältä ajalta tiedetään vain, että Korvaluoman viskurien myyntihinta oli 1930-luvun alussa 300–400 mk. Reaalihinta ei ollut huonontunut 1910-lukuun verraten, mikä johtunee siitä, että vaikka viskurien kysyntä oli heikentynyt, maanviljelijöiden maksukyky oli kasvanut. Edellä mainittuun hintaan ei pulakausi liene vielä vaikuttanut.⁵⁴

Jos Kankaanpään Korvaluomalta myytiin kaiken kaikkiaan 25 000 viskuriä keskimäärin 35 markan hintaan, tämä merkitsee 1910-luvun alun rahanarvon mukaan 875 000 markan tuloa, mikä ylitti moninkertaisesti kaikkien kylän talojen ja torppien hinnan. Ei ole ihme, että viskuriiteollisuuden loistokautena miehuuden iässä ollut sukupolvi on pitänyt tätä elinkeinoa kylälle hyvin tärkeänä. Kylän puusepät, sepät, teräsverkon kutojat ja myyntimiehet saivat siitä pitkän aikaa suuren osan toimentulostaan.⁵⁵ Sama sopinee myös Karviaan ja osaan Jämijärveä, luultavasti kyllä hieman varhaisempaa aikaa ajatellen.⁵⁶

459

Pohjois-Satakunnan viskuriiteollisuus on Suomen ansiokotiteollisuuden historian hämmästyttävimpiä lukuja. Miten sellaisen syrjäseudun miehet keksivät ryhtyä rakentamaan koneita ja tekivät ne niin päteviä, että niiden markkina-alue peitti suurimman osan Länsi-Suomea ja parhaana aikana Karjalankin? Tietysti väestöllä oli luontaista teknistä lahjakkuutta ja hieman kokemustakin. Hammasrattaita oli käytetty vanhastaan tuuli- ja vesimyllyissä ja lietsoa pajassa vielä paljon kauemmin. Näistä ja seuloista yhdistetty kone, jonka joku tekniikkaa taitava pohjalainen näyttää tuoneen Karviaan, sai seutukunnan näppärimmät miehet innostumaan asiaan ja keksimään ajan mittaan parannuksiakin viskuriin. Tärkeä osuus oli myös kauppiailta, jotka hankkivat rautaisia hammasrattaita Porista.

Silti näyttää merkilliseltä, että viskurin kaltaisia koneita tehtiin kotiteollisuutena verrattomasti eniten juuri Pohjois-Satakunnassa,

53 Korvala 1976 s. 30.

54 Korvala 1991 s. 96.

55 Korvala 1953.

56 Jämijärveläisen kauppiaan kerrottiin 1887 myyneen 5–6 vuotta aikaisemmin ”tälle seudulle” 3 000 paria valurautaisia hammasrattaita. Vaikka ei tiedetä, kuinka pitkän ajan kuluessa ne oli myyty ja käytetty, tämäkin tieto viittaa varsin suureen tuotantoon (Tied. 1887).

kaukana maamme teollisuuden keskuspaikoista, eikä esimerkiksi Porin tai Tampereen ympäristössä. Reino Korvala selittää asian vetoamalla Korvaluoman peltojen pienuuteen ja hallaisuuteen, joiden vuoksi sivuelinkeinoja tarvittiin kipeästi tyydyttävän toimeentulon turvaamiseksi.⁵⁷ Sama selitys sopii myös Karviaan ja Jämijärveen, mutta tämä on kuitenkin vain osa totuutta. Pohjois-Satakunnan viskuriteollisuus on todella omiaan muistuttamaan taloushistorian tutkijalle, että tälläkään alalla ei kaikkea pysty selittämään ottamatta huomioon yksilöllisten ja sattumanvaraisten tekijöiden vaikutusta.

Muualta Suomesta on ani harvoja hajatietoja viskurien valmistuksesta käsityönä. Länsi-Suomen eteläosasta on vain yksi selvä esimerkki: pienviljelijä Kustaa Hakala Ruskon Merttilässä teki kahden puolen vuotta 1900 sivuelinkeinokseen tilaustyönä hyviä viskureita. Karjalassa niitä teki Matti Mustonen Kurkijoen Haapavaarassa mutta vain oman kylän tarpeiksi. Parikkalassa talollinen Heikki Loikkanen Kinarniemen kylästä teki 1888 annetun tiedon mukaan viskureita.⁵⁸

460

Koivulahden Västerhankmossa Anders Näsman (1849–1913) hoiti talonsa hyvin mutta ehti uutterana miehenä tehdä lisäksi viskureita, ilmeisesti paljonkin, koskapa tiedonantajani Levi Almén on nähnyt niitä monissa Koivulahden ja Mustasaaren kylissä. Näsmanin viskurit tuntee keltaisesta maalista ja koristeellisiksi höylätyistä kulmalau-doista. Eräässä viskurissa oli vuosiluku 1910. Himangan Pöntiössä talollinen Johan Henrik Hukka (1841–1907) kävi viskurista kuultuaan katsomassa mallia ja teki sittemmin itse näitä koneita moniin pitäjän taloihin.⁵⁹ Kuusamossa teki talokas Pekka Tornberg Maivalasta viskureita 1900-luvun ensi vuosikymmenillä, Tervolassa samoin talokas Jussi Vaara Lapinniementä.⁶⁰

Etelä-Suomessa ulottui Varsinais-Suomen itäosasta Kymenlaaksoon laaja alue, jolla käytettyjen viskurien alkuperää lähteeni eivät juuri valaise, ja sama koskee eräitä pohjoisempiakin seutuja. Ammattimiehet, puusepät ja sepät, ovat voineet tehdä siellä täällä yhteistyönä viskureita. Monissa Hämeen pitäjissä oli K.V. Kaukovallan mukaan 1860-luvulta 1880-luvulle omia mestareita, jotka kiertelivät tekemässä niitä. Tämä viittaa lähinnä ammattikäsitöläisiin, mutta alan kotite-

.....
57 Korvala 1976 s. 30.

58 Tied. 1990 Ella Järäinen; Hakulinen 1972 s. 107; Laatokka 14.1.1888.

59 Hämäläinen 1979 s. 166–168; Tied. 1990 Levi Almén.

60 Tied. 1910–12 ja 1912–14; Tornberg s. 123.

ollisuuttakin on voinut olla enemmän kuin lähteet ilmaisevat. Varsinkin maan eteläisimmässä osassa lienee käytetty jo varhain myös tehdasvalmisteisia viskuukoneita.

Viskurien valmistus kotiteollisuutena oli leimallisesti teollistumisen alkuvaiheen uutuus. Viskuri liittyi sinänsä maatalouden alkavaan koneistumiseen, ja toisaalta viskurien merkittävän valmistuksen edellytyksenä oli valurautaisten hammasrattaiden saanti. Kyseessä oli käsityö, joka tarvitsi konepajan alihankkijakseen. Maatalouskoneita tuottavan teollisuuden edistyminen taas teki aikanaan lopun viskurien valmistuksesta käsityönä ja lopulta itse viskuristakin. Mutta väliin jäi kymmenien vuosien ajanjakso, jonka kuluessa Pohjois-Satakunnan koneenrakentajat pystyivät myymään viskureita suureen osaan Suomea.

Silppukoneet

Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaaja ilmoitti, että viskureita kauppaavat kankaanpääläiset myivät joskus myös silppukoneita. Näitä laitteita, joilla silputtiin olkia ja heiniä kotieläinten ruoaksi, voi hädin tuskin sanoa koneeksi. Silppukoneita eli silppureita oli erilaisia malleja, mutta kaikki olivat rakenteeltaan hyvin yksinkertaisia. Muistitietoa näistä Kankaanpäässä ”silppuloukuiksi” kutsutuista laitteista on säilynyt sen verran, että muuan iäkäs tiedonantajani tiesi niitä todella tehdyn Kankaanpään Korvaluoman kylässä myytäväksi. Kun itse Korvaluomalla ei ole viime aikoina enää muistettu ”silppuloukkujen” valmistusta, se näyttää loppuneen aikaisin, kenties jo autonomian ajalla, ja varmaan sillä oli varhemminkin vain vähän merkitystä.⁶¹

Muualta maasta on vain Parikkalasta vuodelta 1887 Laatokka-lehden tieto, jonka mukaan sieltä myytiin silppu- ja havunhakkuukoneita. Seuraavana vuonna toinen Laatokan kirjoittaja, joka oli tullut väheksyneeksi Parikkalan kotiteollisuutta, myönsi Anajoen syrjäkylän torparien tekemän mainittuja koneita mutta koetti puolustautua toisen kirjoittajan moitteita vastaan lisäämällä: ”nehän ovatkin hengeltään ja vereltään kokonaan ruotsalaisia”. Anajoki oli Kurkijoen rajalla, sikäläisen Sorjon metsäkulman kyljessä, ja sinne oli ilmeisesti muuttanut samoja Keski-Pohjanmaan ruotsalaisia, jotka osoittivat käsityötaitoaan Kurkijoen puolella puuastioita tekemällä. Mitä tulee kysei-

siin koneisiin, ne lienevät olleet vankkoja silppukoneita, joilla saat-
toi pienentää myös havuja tunkioon; kahdesta eri laitteesta tuskin oli
kysymys.⁶²

K A I T E E T J A S U K K U L A T

Kudonnassa käytettyjä kaiteita eli pirtoja tehtiin Suomessa
1800 luvun alkupuolella sängen vähän, ja vain harvat osasivat tar-
vittavan, jokseenkin vaikean tekniikan. Kaiteita tuotiin Ruotsista, ja
lisäksi pitkin Suomea kierteli Taalainmaalta ja Smoolannista kotoi-
sin olevia kaitureita, jotka kokosivat täällä kaiteita mukanaan tuo-
mistaan osista.¹

462

Myös tässä kirjassa käsitellyltä aikakaudelta kaiteiden valmistuk-
sesta kotimaisena käsityönä on vain nimeksi tietoja. Jokunen ammat-
tikaituri teki työtään vielä 1800-luvun lopulla. Sellaisia lienevät ol-
leet veljekset Esaias, Sylvester ja Vilhelm Pietikäinen Nilsiässä. Tai-
tonsa he olivat oppineet 1844 kuolleelta isältään Esaias Pietikäinen
vanhemmalta ja he tekivät kaiteita ainakin 1880-luvulle asti tilaus-
työnä, etupäässä Kuopion kutojille. Tilauksia kuuluu tulleen kaiken
aikaa enemmän kuin veljekset ehtivät tehdä.² Nahkuri Jussi Riento
(1888–1947) Nakkilan Kukonharjasta teki vielä 1920- ja 1930-luvulla
talvisin iltatöinänsä kaiteita ja myi niitä matonkutojille 25 markan kap-
palehintaan. Tämä oli pikemminkin näppärän miehen harrastus kuin
elinkeino, eikä tuotanto liene ollut runsasta.³

Teuvalla kaiteenteko oli sivuelinkeinona kahdella torpparilla, joista
Komsin kylässä asunut Juuse Korsberg kuoli vuoden 1870 tienoilla;
perimätiedon mukaan hän oli kuljettanut kaiteita ympäri maakuntaa.
Juuse Åberg Riipin kylästä oli oppinut kaiteiden tekemisen isältään
ja teki niitä talvisin tilaustyönä. Kehyspuut Åberg teki koivusta, ”tryi-
jyt” eli piit puusäleistä, metallista tai ruo’osta. Hän kuoli 1900-lu-
vun alussa.⁴ Kiimingin Huttukylässä asui 1910-luvun alussa torpan-
emäntä Kreetta Vilppola, joka oli oppinut lapsuudenkodissaan teke-

.....

62 Laatokka 27.12.1887 ja 14.1.1888.

1 Virrankoski 1963 s. 365–368.

2 Savon Sanomat 29.8.1913.

3 Tied. 1990 Taimi Närvä.

4 Ranta-Knuutila 1953 s. 17.

mään ”rytikaiteita” ja nitoi niitä vähäiseksi sivuelinkeinokseen; kaiteiden kehyspuut olivat rytiä eli järviruokoa.⁵ Tähän aikaan kaiteet saatiin pääasiallisesti jo tehtaista, joista Kauhavalla toimineen perusti 1898 kaksi smoolantilaista kaiteentekijää.⁶

Toisen kudonnassa välttämättömän välineen sukkulan eli syöstävän valmistuksesta on ihmeen vähän tietoja. Keikyässä on kuitenkin tehty paljon syöstäviä Hellströmin suvussa ainakin neljässä polvessa. Suvussa kulkeneen, epäilemättä luotettavan perimätiedon mukaan jo itsellinen Antti Hellström (1799–1867) teki talvikaudet syöstäviä mutta oli kesäisin rakennusmiehenä. Hänen molemmat poikansa Antti Hellström nuorempi (1839–1918) ja Kalle Hellström (1843–1920) olivat myös syöstävämestareita, mutta kumpikin teki isän tavoin kesäisin rakennustöitä, ja ainakin Antti kävi lisäksi taloissa päivämiehenä. Kalle opetti sukkulanteon viidelle pojalleen, ja heistä Oskari Hellström (1875–1958) teki syöstäviä koko ikänsä pääammatikseen. Hänen poikansakin, Lauri Hellström (s. 1918), oppi taidon ja teki nuorena syöstäviä. Jotkut muut suvun jäsenet ovat tehneet Keikyässä yleiseen tapaan sarvikampoja.⁷

Nivalassa Juho Rauhala eli ”Sukkulais-Juho” Töllinperältä teki 1800-luvun puolella paljon puisia sukkuloita, ja työtä jatkoi hänen poikansa torppari Heikki Rauhala (1853–1926) eli ”Sukkulais-Heikki”. Hänenkin poikansa auttoi työssä isäänsä. Heikki teki sukkuloita etupäässä talvisin mutta puhde- ja välitöinä muinakin vuodenaikoina. Hän myi niitä Nivalan ja noin kymmenen lähipitäjän taloihin sekä myös kauppaaliikkeisiin. Sukkuloiden laatua osoittaa Kuopion valtakunnallisessa kotiteollisuusnäyttelyssä 1906 saatu I palkinto. Sukkulanteko oli Rauhaloilla periaatteessa sivuammatti vaikka kaiketi silti tärkein tulonlähde.⁸ Sen sijaan Herman Laukkanen, joka teki 1900-luvun alussa Muhoksen Kylmälässä kymmentä lajia sukkuloita ja myi niitä painettua luetteloa käyttäen, oli ilmeinen ammattikäsitöläinen.⁹

463

PIIPUT

Puisten tai ainakin puupesäisten piippujen tekemisestä myytäväksi on jonkin verran tietoja jo autonomian ajan alkupuolelta.¹⁰ Myö-

5 Tied. 1912–14.

6 Rintala 1965 s. 593.

7 Vanhaa Keikyää 1982 s. 68–71; Tied. 1990 Paula Laakso.

8 Tied. 1912–14; Ojanperä 1970 s. 151–152.

9 Tied. 1909–10.

10 Virrankoski 1963 s. 375–376.

hemmin tämä käsityö keskittyi maaseudulla vahvasti kolmelle eriliselle seutukunnalle. Yhden näistä muodostivat naapurikunnat Kiikka, Keikyä ja Kiikoinen Ylä-Satakunnan monipuolisella käsityöalueella. Milloin ja mistä piipun teon taito oli tullut tänne, ei täysin selviä lähteistä, sillä Toini-Inkeri Kaukosen 1940 keräämä muuten antoisa muistitieto on liian myöhäistä valaistakseen hyvin tämän työn varhaisvaiheita.

Keikyästä on piippujen valmistuksesta melko vähän tietoja, ja sen alku peittyi hämärään, koska kaikki sikäläiset piippusorvarit olivat kuolleet vuoteen 1940 mennessä. Tämä ajoittaa jo sinänsä Keikyän piipun teon alun melko varhaiseksi. Oppi kerrottiin saadun sinne Huittisista tai Kiikasta, mutta nämä ristiriitaiset tiedot eivät herätä luottamusta. Teuvalla sanottiin tiettyä piippumallia ”Huittisten karipaliksi”, mutta on muistettava, että Keikyä kuului vuoteen 1919 asti Huittisiin. ”Karipaltti” viittaa Italian kansallissankariin Giuseppe Garibaldiin, jonka piippua jäljittelevä malli sai suuren suosion kaukaisessa Suomessakin, viimeistään kai 1860-luvulla.

Piipun teon tai ainakin Garibaldin-piipun varhaisin leviämiskeskus Satakunnan sisämaassa on siis voinut olla Huittisten emäpitäjä, mutta ei ole mahdotonta, että se onkin ollut Keikyä. Keikyässä ostettiin kam-mantekijöiltä tähteeksi jääneitä lehmänsarven kärkiä ja tehtiin niistä suokappaleita muuten puusta sorvattuun piippuun. Piippujen valmistus olisi voinut saada Keikyässä alkunsa melko varhain juuri suokappaleiden hyvästä saannista, sillä sarvikamppoja tehtiin siellä jo 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Keikyän piipunteosta mainittiin vielä 1921 ilmestyneessä Suomenmaa-teoksen osassa.¹¹

Kiikasta on vuodelta 1887 varma tieto piippujen tekemisestä myytäväksi. Muistitiedon mukaan sikäläinen piipunteollisuus alkoi vuoden 1880 vaiheilla mutta todellisuudessa ehkä aikaisemmin. Ensimmäinen piipuntekijä kuuluu olleen pikkutalon poika Iisakki Koivisto Hoipalasta, ja hänen sanotaan käyneen varta vasten opissa Huittisissa, ellei tällä sitten tarkoitettu jotain Keikyän kylää. Koiviston veljistä tuli ammattimaisia piipunsorvaajia, ja sellaisia useimmat Kiikan piipuntekijät olivat myöhemminkin. Ville Kuusisto (s. 1876) Hoipalasta hankkiutui kumminkin ajan mittaan talolliseksi ja teki sittemmin piippuja vain talvisin, poikiensa avustamana. Kiikassa on arvioitu olleen 1880–1940 yhteensä monia kymmeniä piipuntekijöitä.

Kiikassa tehtiin monenlaisia piippuja, mutta vanhimmaksi on mainittu suoravartista ”karipalattia”, jonka pesä sorvattiin yleensä visa-

.....
 11 Suomenmaa III (1921) s. 422; Kaukonen 1940; Liljebld 1946; Ranta-Knuutila 1953; Viikki 1977 s. 141; Virrankoski 1963 s. 397.

koivusta; puisen varren suokappale oli täälläkin sarvea. Myöhemmin Kiikassa tehtiin myös pieniä, väärvartisia piippuja, joiden koko varsi saattoi olla sarvea. Tehtiin myös suuritöisiä ja kalliita ”letkuvartisia” piippuja, jotka olivat muodissa noin 1890–1910. Niiden rautalangasta kierretty imuletku oli päällystetty eläimen rakolla ja se vielä sileällä tai palmikoidulla nahalla.

Muistitiedon mukaan piippujen kysyntä väheni ennen ensimmäistä maailmansotaa ”paperossien” yleistyessä mutta kasvoi taas sodan aikana, kun savukkeisiin käytetystä tupakasta tuli pulaa. Vielä 1925 piippujen valmistus oli Kiikassa lehtikirjoituksen mukaan huomattavan runsasta, mutta vuoden 1930 vaiheilla piippujen menekki ale ni ja moni sorvari siirtyi tekemään leikkikaluja. Vuonna 1939 piippujen kysyntä kääntyi taas nousuun. Toini-Inkeri Kaukonen totesi 1940 muutaman kiikkalaisen mestarin tekevän niitä yhä käsityönä, poljettavalla sorvilla.

Kiikan piipuntekijöiden muisteltiin käyneen varhaisimpaan aikaan itse myymässä tuotteitaan kauppiaille tai markkinoilla suoraan kulluttajille, etupäässä lähitienoilla mutta joskus jopa Oulussa asti. Kulkukauppaakin käytiin Satakunnan pitäjissä. Jo 1887 kerrottiin, että tavallisin menettely oli myydä piiput ammattimaisille kulkukauppiaille, joita on muisteltu tulleen Pohjanmaalta asti ostamaan kuormittain piippuja. Kiikkalaisen ”karipaltin” hinta oli kultamarkan aikana kauan 2 markkaa tusinalta. Tällä sorvari ansaitsi 3–5 mk päivässä, mikä ylitti selvästi maatyömiehen ansion. Keskimääräinen tuotanto oli ilmeisesti kaksi tusinaa piippua päivässä. Letkuvarsipiippu taas maksoi useita markkoja.¹²

Kiikoisista myytiin piippuja jo 1887, jolloin ”piippuvarvareja” sanottiin olevan kuusi miestä. Muistitieto, jonka mukaan piipunsorvaus levisi tänne Kiikasta vuoden 1885 vaiheilla, on ainakin sikäli virheellinen, että työn on täytynyt alkaa tuntuvasti aikaisemmin. Vuonna 1900 arvioitiin, että Kiikoisissa oli ansaittu vuoden mittaan piipuilla 10 000 markkaa. Kiikasta saatujen lukujen mukaan tämä merkitsi 5 000 tusinan eli 60 000 ”karipaltin” vuosituotantoa ja se taas 2 500 työpäivää. Tämän mukaan piipunsorvaajia oli ainakin kymmenkunta miestä, mutta vielä useampia, jos vain osa oli ammattilaisia.

Kiikoisten piiput olivat pitkän aikaa hyvin tunnettuja, ja niiden on sanottu kilpailleen etenkin 1910-luvulla kiikkalaisten kanssa. Piippuja tehtiin etupäässä Jaaran kylässä, mutta lähteet eivät ilmaise, oliko kyse tekijöiden pää- vai sivuelinkeinosta. Piipuistakin on kerrottu vain

sen verran, että niiden pesät tehtiin visakoivusta. Piippujen tekemisen on arveltu päättyneen Kiikoisissa 1930-luvulla.¹³

Suomen piippupitäjistä maineikkain oli Rantasalmi, jossa piippujen sorvaaminen oli alkanut viimeistäänkin 1840-luvulla. Piipunpesät tehtiin siellä niverästä eli visakoivusta suoravartisia tai äkkivääriä, ja suukappale oli sarvea. Joskus piipun pesäkin oli sarvea, jolloin se tehtiin sisäpuolelta tulenkestäväksi tätä varten sekoitetulla aineella. Rantasalmen piipuissa oli kuitenkin yleisesti pitkä ja komea letkuvarsi, joka tehtiin samoin kuin Kiikassa, paitsi että päällysverho saattoi olla nahan sijasta punaista kangasta. Rantasalmella tehtiin piippuja suuret määrät ja myytiin yli koko maan; 1889 annetun tiedon mukaan niitä vietiin vähän Ruotsiinkin. Hämeenlinnan seudulla ne olivat hienoina pyhäpiippuina, ja näin oli varmaan yleisemminkin.¹⁴

Piippujen valmistus oli Rantasalmella kauttaaltaan ammattimiesten, erikoistuneiden ”piippuvarvalien” työtä, joka kehittyi Arvo M. Soinisen mukaan 1800-luvun loppuun mennessä verstasteollisuudeksi. Mestarilla saattoi olla monta apulaista. Varvalimestarit antoivat kylä piipunkoppien sorvausta alihankkijoille kotityöksi, ja osa heistä teki ehkä tätä sivutyönään. Piiputeollisuus oli laajimmillaan vuoden 1900 tienoilla mutta 1920-luvulla se taantui kovasti eikä siitä enää elpynyt. Vielä 1947 piippuja tehtiin Rantasalmella kuudessa perheessä, ja joku teki letkuvartisiakin, mutta viimeinen piippuvarvali sulki työpajansa talvella 1953–54.¹⁵

Teuvalla aloitettiin piippujen tekeminen perimätiedon mukaan 1800-luvun keskivaiheilla, ja tämä hieman väljä ajoitus näyttää oikealta, koska ylimarkkulainen kirjoittaja tiesi 1869 kertoa, että Teuvalla tehtiin ”sieviä puupiippuja”, joiden hinta oli markka tusinalta. Lähempää tietoa tuon ajan piipuista ei ole. Luultavasti ne tehtiin vuolemmalla, mutta hinnasta päättäen ne eivät olleet yhtä vaatimattomia kuin myöhemmän ajan yleisin malli. Teuvan piippujen teosta on 1800-

13 Tied. 1887; TPLA, Tyrvään nimismiehen kertomus 1900; Kaukonen 1940.

14 Virrankoski 1963 s. 376; Tied. 1887; Turun Lehti 10.1.1889; Jaakkola 1949 s. 242; Kangas J 1947 s. 16–17; Kyytinen 1953 s. 17; Soininen A 1954 s. 394, 614; Arvo M. Soinisen antamia tietoja.

15 Tied. 1887 ja 1903; Kangas J 1947 s. 16–17; Kyytinen 1953 s. 17; Soininen A 1954 s. 614–616; Nukarinen 1961; Arvo M. Soinisen antamia tietoja (piipun-
teon päättyminen). Vielä 1983 Rantasalmella haastateltiin kahta vanhaa piipun-
tekijää (Le Louarn 1983 s. 11).

luvun lopulta lähtien Antti Ranta-Knuutilan ja Toivo Mikkilän tutkimusten ansiosta hyvät tiedot.¹⁶

Piippuja tehtiin suppealla alueella: Parkinmäessä eli Parkinkylässä, vähän matkaa luoteeseen Teuvan kirkonkylän taloista, jonne oli asettunut mäkitupalaisiksi näiden talojen väistyviä perillisiä ja muualta tullutta väkeä. Osaa näistä mökkiläisistä on sanottu torppareiksi, mutta viljelystä oli kaikilla hyvin vähän. Parkinmäessä oli 1900-luvun alussa taaja ryhmä pieniä tupia, kaikkiaan parikymmentä, ja useimmissa vuolttiin piippuja. Varhaisimpia piipuntekijöitä oli Jaako Kulmala (1835–1915) eli ”Koura-Jaska”, joka oli kotoisin Teuvan Horonkylästä. Häntä on pidetty pitäjän piipuntekijöistä taitavimpana, mutta missä hän oli taitonsa oppinut, on jäänyt unhoon. Muita eteväi tekijöitä olivat Jaako Takaneva ja Akseli Kallio sekä Juuse Kuusipuska (1836–91) ja hänen samanniminen poikansa.

Nämä mestarit tekivät monenlaisia piippuja mutta eivät kuitenkaan letkuvartisia. Jaako Kulmala vuoli muun muassa ”kourapiippuja”, joista hän sai liikanimensä. Niiden isonlaiseen, koivuiseen pesään oli muotoiltu piippua pitelevä käsi, hieman vääri varsi oli katajaa, ja sen suosana oli ”hammasluu”, ilmeisesti useimmiten pässinsarvea. Kuusipuskassa tehtiin samantapaisia piippuja. Kulmala vuoli myös visapäisiä piippuja ja ”Huittisten karipaltteja”: suoravartisia piippuja, joiden keskeltä paksumman pesän suussa oli metallihela. Jaako Takanevakin teki paljon ”helapiippuja”.

Parkinmäelle erikoisesti ominainen oli tuoreesta koivusta vuoltu yksipuinen piippu, jonka pesä oli tasapaksu, varsi suora, lieiä ja noin 10 cm pituinen. Tätä Garibaldin-piipun jäljitelmää sanottiin Teuvalakin ”karipaltiksi”, myöhemmin myös ”karapaltiksi”. Piipussa oli ainakin joskus hammasluu. Tämän piipun tekemiseen tarvittiin puukko ja poranterä, joka muotoili samalla kiertämällä piipunpesän sisä- ja ulkopuolelta; toisella terällä kairattiin reikä piipun varteen. Valmis piippu silitettiin ”santanahaalla”, joka oli lampaannahkaa liimalla ja hiekalla karhennettuna. Pesä vuorattiin tulenkestäväksi vedestä, ruisjauhoista ja hienosta hiekasta keitetyllä ”foorilla” tai pelkästään hiesusavella. Useimmiten piippu ”lakeerattiin” ruskeaksi värjättyllä lakalla ja lopuksi kuivattiin uunissa. Piippujen pintakäsittely oli paljolti naisten työtä.

Teuvan karipalttien tekijöitä oli aika paljon, mutta lähempiä arvioita ei ole säilynyt. Viimeksi niitä valmistivat suuria määriä Parkin talosta lähteneet veljekset Juho ja Samuli Parkki. He kuten parem-

16 . . . . .
ÄU 12.4.1869. Olen ilmeisesti erehtynyt arvellessani (Virrankoski 1963 s. 376), että varhaiset Teuvan piiput olivat sorvattuja.

pien piippujen tekijätkin vuolivat piippuja talvikaudella, mutta ke-sällä tehtiin muita töitä. Osa piipuista myytiin kulkukauppiaille, jotka kuljettivat niitä ympäri Etelä-Pohjanmaata ja myös Satakuntaan; myöhemmin piippuja myytiin myös Teuvan kauppaliikkeisiin. Jaakko Kulmalan hyviä ja haluttuja piippuja myi vakinaisesti kolme kulkukauppiasta. Paljon piippuja myytiin Vaasan ja varsinkin Kristiinankaupungin kauppiaille, jotka myivät niitä tukussa edelleen.¹⁷

Huomattava osa Teuvan karipalteista päätyi täten Poriin, ja siellä kuten Kristiinassakin puutavaraa vievät liikemiehet antoivat niitä kaupantekijäisiksi lankkukuormia tuoville maalaisille. Tästä nämä piiput saivat Satakunnassa ”plankkupiippujen” nimen, joka tunnettiin ainakin Karkussa asti. Kokemäenjoen varrella tiedettiin plankkupiiput Teuvalla tehdyiksi, ja jotkut sieltä tulleet kulkukauppiat olivat myyneet niitä Tyrvään seudulla asti, jossa on muistettu, millaisia hintoja ”Teuvan äijät” olivat niistä pyytäneet. Näitä piippuja kuuluvat käytäneen Satakunnassa etupäässä pieneläjät, sillä ne olivat huonoja eivätkä kestäneet kauan.¹⁸

Vaikka Parkinmäen karipaltilien teossa oli monta vaihetta, tottuneet tekijät tuottivat niitä nopeasti, tusinoittain päivässä yhdessä mökissä. Ranta-Knuutilan kertojat, jotka olivat lapsena auttaneet vanhempiaan piipunteossa, sanoivat mökkiläispariskunnan tehneen 25 tusinaa karipaltilia eli 300 piippua viikossa. Näiden yksinkertaisten piippujen hinta oli toisaalta peräti keho: kulkukauppias maksoi niistä 10–15 penniä tusinalta. Jos niitä vei Kristiinankaupunkiin säkillisen selässään kantaen tai kelkalla vetäen, voi saada 25 penniäkin tusinalta, mutta kaupunkimatkaan meni lähes kaksi päivää.

Jos mökinemännän arvioidaan käyttäneen miehensä apulaisena vähän alle puolet ajastaan piipuntekoon, 25 tusinan tekemiseen meni viikossa kahdeksan työpäivää, ja jos tästä saatiin 15 penniä tusinalta eli yhteensä 3,75 mk, päiväansio jäi 45 pennin nurkille henkeä kohti. Jos tekijä vei piiput itse Kristiinankaupunkiin, sai kahdeksan päivän työstä ja matkapäivistä yhteensä ehkä 6 markan ansion eli 60 penniä päivältä. Nämä luvut olivat etenkin miehen ansioiksi 1800-luvun lopun lamakautenakin äärimmäisen alhaisia. Piipuista saatu ansio muistettiin jälkeenpäinkin huonoksi, mutta sillapä vain hankittiin moneen mökkiin pääosa suuren perheen talvikautisesta elannosta. Tyrvään seudulla muisteltiin ”Teuvan äijien” myyneen karipaltilteja 28 pennillä tusinan ja kappalekaupalla 5 pennillä piipun, joten kulkukauppiatkaan eivät kääriineet suuria voittoja.

17 Kujala Y 1953; Ranta-Knuutila 1953; Mikkilä 1971 s. 98–101.

18 Kaukonen 1940; Virtaranta 1953 s. 64; Kujala Y 1953.

Muistitiedon mukaan Teuvan karipalttien tekeminen lähes tyrehtyi jo 1800-luvun lopulla, mutta vielä 1895 niitä tehtiin jonkin verran. Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelussa ei piippujen valmistusta kysytty, mutta teuvalainen vastaaja kertoi oma-aloitteisesti niiden tekijöitä olevan neljä miestä ja yksi nainen. Kun piippuja tehtiin hyvin suppealla alueella, jolta ei ollut vaikeaa hankkia tietoja, luku lienee aika luotettava. Karipalttien menetettyä markkinansa muita piippuja tehtiin jonkin verran vielä vuoden 1910 tienoilla, mutta pian Parkinmäen piipputeollisuus loppui kokonaan, muistitiedon mukaan menekin heikentymisen takia. Kaiketi myös kyllästyttiin tämän elinkeinon huonoon tuottoon. Juuse Kuusipuska nuorempi kuuluu tehneen vielä 1920-luvulla jonkin verran kourapiippuja.¹⁹

Teuvan naapuripitäjästä Jurvasta kerrottiin vuoden 1870 tienoilla, että siellä oli tehty myytäväksi visapiippuja; tämä oli kuitenkin lopetettu kysynnän puutteen takia. Menekki kai parani nälkävuosien mentyä, koska 1887 ilmoitettiin Koskimäen kylän tilattomien tekevän vaski- ja läkkihelaisia piippuja, joita myytiin maakauppiaille, ja mainittiin Mikko Parkkamäki etevänä piipuntekijänä.²⁰ Muitakin Parkkamäen suvun miehiä on muistettu piippumestareina. He vuolivat ”Karipaltti-piippujensa” pesän visasta tai loimukoivun juurista, ja naiset vuolivat niihin varret. Piippuja on kerrottu viedyn Vaasaan, sanotaanpa Hermanni Parkkamäen vieneen niitä kerran 1800-luvun puolella potkukelkalla Merenkurkun yli Ruotsiin. Kun Jurvan piipuista on säilynyt kovin vähän täsmällistä tietoa, niiden valmistus lienee loppunut jo autonomian ajalla.²¹

469

Puupesäisten piippujen valmistus kohosi erällä Suomen maaseudun paikkakunnilla 1870-luvun alusta lähtien lyhytaikaiseen kukoistukseen, joka päättyi Teuvalla ja Jurvassa jo vuosisadan lopulla mutta parempia piippuja tuottavissa pitäjissä Kiikassa, Kiikoisissa ja Rantasalmella vasta 1920-luvulla. Rantasalmella ja osaksi Kiikassakin oli kyse ammattimiesten tekemistä komeista ja korkealaatuisista, paljolti letkuvartisista piipuista, jotka vasta kauan kestäneen muodon muuttuminen karkotti markkinoilta.

Kiikan seutukunnan ja Teuvan piippujen menestykseen näyttää vaikuttaneen olennaisesti Garibaldin-piipun 1860-luvulta lähtien saavuttama suosio. Sitähän näillä seudulla kaikkein eniten tehtiin, Teuvalla hyvin vaatimattomana jäljitelmänä. Tämäntyyppinen piippu ei

19 Tied. 1903; Kaukonen 1940; Kujala Y 1953; Ranta-Knuutila 1953; Mikkilä 1971 s. 101.

20 Virrankoski 1963 s. 376; Tied. 1887.

21 Rankila 1969; Oksala 1973 s. 26–27; mst. Arvo Marttila.

ole jäänyt muodista edes 1900-luvun lopulle mennessä, mutta piipunpoltto väheni nopeasti jo vuosisadan alussa ja yhä enemmän 1920-luvulla savukkeiden vallatessa markkinat. Jäljelle jääneet piippumiehet taas alkoivat suosia ulkomaisista puulajeista kuten puukanervan juuresta ("briar") tehtyjä piippuja.

PUISET LELUT JA PUU- VEISTOKSET

Puisten leikkikalujen tekemiseen kotiteollisuutena on kirjallisissa lähteissä kiinnitetty vähän huomiota, mutta muistitiedosta saa hieman lisäaineistoa. Moni isä ja isovelji oli vuollut lapsille leluja, varsinkin puueläimiä, siitä lähtien kuin suomalainen oli saanut jonkinlaisen veitsen käteensä, mutta niiden tekeminen myytäväksi oli harvinaista. Kertyneet hajatieidot osoittavat kumminkin, etteivät käsityönä tehdyt puuhevoset ja muut sellaiset ole olleet kauttaaltaan kotitekoisia.

470

Tässä käsiteltynä aikakautena puisia leikkikaluja ruvettiin valmistamaan hyvinkin paljon täysin ammattimaisesti ja koneita käyttäen. Ammattityöstä näyttää olleen kysymys, kun Keikyän käsityöpitäjässä ryhdyttiin tekemään puisia leluja. Vuodelta 1930 on tieto puisten leikkiautojen ja muiden lelujen valmistuksesta Keikyässä, ja myöhemmin on kerrottu, että nimenomaan monet piipusorvarit olivat siirtyneet vuoden 1930 tienoilla tekemään leikkikaluja.²²

Myöskään Nilsin puulelut, joista kirjoitettiin 1900-luvun alkuvuosina, eivät juontuneet suoraan perinteestä, vaan taustana oli vaivahoidon tarkastaja Gustaf Adolf Helsingiuksen harrastus ansiokotiteollisuuden kehittämiseen. Hänen toimestaan ja valtion varoin annettiin Nilsissä vuodesta 1902 lähtien opetusta muun muassa puuhevosien ja muiden puisten lelujen tekemiseen, saman vuoden syyskuussa julkaistun lehtikirjoituksen mukaan erinomaisin tuloksin. Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastauksessa kerrottiin, että puisia leluja teki Nilsissä seitsemän miestä, ja 1905 lisättiin, että niitä viettiin pitäjältä muuallekin. Myöhempiä tietoja Nilsin puuleluista en ole kuitenkaan tavannut.²³

Karjalassa oli Vahvialan puuastiantekijöistä ainakin Tahvo Hyökki ryhtynyt Johannes Carpenin 1912 antaman tiedon mukaan tekemään pienoiskokoisten astioiden ohella myös puisia leikkikaluja kuten

22 Kotiliesi 15.11.1930; Kaukonen 1940.

23 Hbl 14.9.1902; Tied. 1903 ja 1905; Helsingius 1904 s. 21.

”nukkekatkyeitä” sekä pieniä kärkejä, pyöriä, haravoita ja lapioita.²⁴ Teuvalla taitava puupiippujen tekijä Jaakko Kulmala vuoli puusta lintuja, jotka hän maalasi ja lakkasi, mutta minne hän ne myi, ei ole osattu kertoa. Kuuluista puulusikoiden tekijä Hermann Lammi Jurvan Tainuskylästä taas teki Kotiteollisuus Oy. Pirtin tilauksesta, piirustusten mukaan, muun muassa pieniä leluveneitä tuhtoineen ja airoineen. Tietoa ei ole ajoitettu tarkasti, mutta se sijoittunee vuosiin 1913–22, jolloin Pirtin käsityöpaja toimi Jurvassa.²⁵

Harvinaisen korkeatasoisia puisia lelueläimiä tehtiin kahden puolen vuotta 1900 vaatimattomassa tuvassa, joka oli Lammin talon maala Jalasjärven kylässä samannimistä pitäjää. Siellä asui suurine perheineen torppari Elias Ilkka, joka teki taitavasti puuastioita ja muuta käsityötä, vaikka hänen toinen käsivartensa oli halvaantunut jo nuorella iällä. Sivuansioita tarvittiin, koska torppa näyttää olleen hyvin pieni; sen emäntää näet sanotaan jossakin lähteessä itsellisvaimoksi. Tämä torpanemäntä Emilia Ilkka o.s. Kuutti (1858–1909) oli ahkera ja tarmokas nainen, joka piti kodin hyvässä kunnossa ja teki sen ohella paljon käsitöitä.

Emilia Kuutilla oli ollut lapsuudesta asti rakkaana harrastuksena kaikenlainen vuolesskelu, ja vaikka se ei tietenkään ollut tyttöjen työtä, ”Emeliä” ei liiaksi estelty. Kun tytön taidolle annettiin päinvastoin arvoa, hän kehittyi tavattoman eteväksi puukon käyttäjäksi. Aikuisena hän vuolesskeli lapsilleen leppäpuisia eläimiä ja antoi niitä naapurienkin tenaville. Nämä kyllä usein menettivät lelunsa, kun isä nosti Emilian kauniit eläimet kamarin piirongin päälle vieraidenkin katseltavaksi. Ilmeisesti torpanemännän pienoisveistokset eivät olleet tavallisia puuhevosia vaan pikemminkin taideteoksia. Seurauksena oli, että lelueläimille alkoi tulla kaupallista menekkiä, jopa tilauksia.²⁶

Vaivaishoidon tarkastaja G.A. Helsingius kertoi 1901 kuulleensa käsityönopeuttaja J.W. Lundqvistilta, että Ilkan perhe Jalasjärvellä elätti itsensä puueläinten valmistuksella. Lundqvist oli tehnyt sinne matkan Suomen Yleisen Käsateollisuusyhdistyksen toimesta, ilmeisesti varta vasten tutustuakseen Ilkkain käsitöihin. Herätteen tähän on voinut antaa Jalasjärven apteekkari Oskar Dahl, joka lupasi 1901 lähettää Helsingiuksellekin ”näytteitä täällä tehdyistä tonttu-ukoista”. Emilia Ilkka oli nähtävästi ryhtynyt vuolemaan niitäkin.

Lundqvistin matkan jälkeen hänet lähettänyt käsateollisuusyhdistys hankki joukon erikoistyökaluja, jotka G.A. Helsingius luovutti

24 Carpén 1912 s. 60.

25 Mikkilä 1971 s. 99; mst. Armas Lammi.

26 Tirranen 1955 s. 150–151; Jalasjärven KA, rippikirjat.

Pohjanmaalla käydessään ”itsellisvaimo Emeli Ilkalle” joulukuun 4. päivänä 1901 Lammin kestikievarissa. Ihmetellen ja iloisen liikuttuneena Emilia tarkasteli teräskaluja, joiden hyödyllisyyden hän helposti huomasi, ja epäilemättä puueläimiä syntyi niitä käyttäen entistäkin helpommin. Jalasjärven kuntakin sai 1902 valtionavustuksen kotiteollisuustuotteiden, muun muassa erikoisesti mainittujen puisten lelujen välittämiseen ja myyntiin.²⁷

Näppärin vuoleskelija Ilkan lapsista oli Elias (1889–1968), joka tarttui puukkoon ja leppäpuun palaseen jo pikkupoikana ja teki isompana innokkaasti lelueläimiä. Epäilemättä hän sai käyttää myös äidin saamia erikoistyökaluja. Hänen sisarensa Sofia, joka oli 1900-luvun alkuvuosina palveluksessa Vaasassa, otti kotona käydessään mukaan Eliaksen eläimiä ja myi niitä kaupunkilaisille.

Nähtyään näitä pienenoisveistoksia Sofian isäntä prokuristi, sittemmin kauppaneuvos Alwar Niklander huomasi kuvataiteiden harrastajana niiden taiteellisuuden ja ymmärsi tekijän hämmästyttävät lahjat. Vuonna 1906 Elias Ilkka nuorempi pääsi Niklanderin ja hänen ystäviensä avustamana taidekoulun oppilaaksi Helsinkiin. Mesenaatit eivät pettyneet: Eliaksesta tuli etevä kuvanveistäjä, joka ei unoh-
tanut myöskään äitinsä puukon vuolemaa jaloa ainetta vaan teki monia veistoksia ja reliefejä puuhun. Myös hänen nuorempi veljensä Johannes oli hyvin taitava puukon käsittelijä, joka sai Pietarin käsiteollisuusnäyttelyssä 1913 yhdessä Eliaksen kanssa pronssimitalin (III palkinto) puisista leikkikalusta. Johannes ei kuitenkaan uskaltanut taiteilijan epävarmalle uralle vaan hankkiutui maalarimestariksi ja muutti 1920 Amerikkaan.²⁸

Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelun vastaaja kertoi, että neljä miestä ja kaksi naista teki Jalasjärvellä puisia leluja. Näistä naiset ja kaksi miestä ovat voineet olla Emilia Ilkka ja hänen puolisonsa sekä kaksi heidän vanhimmista lapsistaan, mutta kaksi miehistä ei voinut kuulua Ilkan perheeseen. Kaiketi siis pari muutakin jalasjärveläistä oli ryhtynyt vuolemaan puuleluja myytäväksi Emilia Ilkan esikuvan mukaan. Vielä 1925 Jalasjärvellä tehtiin Suomenmaa-teoksen mukaan Jalasjärven ja Jokipiin kylissä leikkikaluja myytäväksi. Lähempiä tietoja en ole saanut, kun asia näkyy Jalasjärvellä unohtuneen. Tuskin on epäilystä siitä, että kysymys oli puisista leikkikalusta, mutta niiden yhteys Ilkan perheen työhön jää selvittämättä.²⁹

27 VTA, Fe 2.

28 Tirranen 1955 s. 151–159; Kuoppamäki 1914 s. 22; Jalasjärven KA, rippikirjat.

29 Tied. 1903; Suomenmaa VII (1925) s. 95.

Muualtakin Pohjanmaalta on mainintoja puulelujen tekemisestä sivuelinkeinona, ja luettelen ne valaistakseni tätä usein unohdettua kotiteollisuudenhaaraa. Kauhavan Kosolassa asui 1920-luvulla suutari Antti Pukkinen, joka vuoleskeli sivutöikseen puisia eläinleluja: hevosia, lehmii ja muita. Hän myyskenteli niitä lähikyliissä ja sai huipaisesti juttelevana originellina ne kaupaksi, vaikka niitä olisi ollut ennestäänkin talon tarpeiksi. Oulaisten Lastumäessä vuoli mäkitupalainen Kalle Miettinen (s. 1883) vuoden 1910 vaiheilla eläimiä leikkikaluiksi, ”hyvin kömpelöitä mutta vahvoja”. Taidon hän kuuluu oppineen veljeltään. Kalle käytti etupäässä haapaa mutta myös koi-vua, jota hän osti varta vasten talollisilta. Hänen vaimonsa kauppasi puueläimiä Oulaisten asemalla, ja niiden vuolemista sanottiin Miettisten pääelinkeinoksi.³⁰

Oulun Hintanperällä asui vuoden 1910 vaiheilla rakennustyömieh K.J. Haapalehto, joka teki sivuelinkeinokseen leikkikaluja. Kemini Hirmulassa nuoret torpanpojat, kaksoisveljekset Matti ja Antti Kur-su (s. 1893) tekivät samoihin aikoihin talvisin puisia leikkikaluja ja Antti lisäksi ”pystejä”, siis jonkinlaisia puuveistoksia, lienevätkö olleet peräti muotokuvia. Matti rakensi viulujakin. Taitavien poikien sanottiin ansaitsevan käsitöillään 400 markkaa mieheen vuodessa, ja heidän päiväansiokseen arvioitiin 4,50 mk.³¹

Maailmansotien väliseltä ajalta on jokunen tieto muunlaistenkin puuveistosten tekemisestä kotiteollisuutena. Varsinaisten kansantaitelijoiden työ ei kuulu tähän yhteyteen, mutta enimmäkseen kysymyksessä oli matkamuuistojen luokkaan luettavien, tasoltaan vaihtelevien esineiden vuoleminen ja leikkaaminen. Tällainen käsityö oli suurisuuntaista 1930-luvulla Keski-Suomessa. Käsityönneuvoja Nestor Arvelinin 1935 antamien tietojen mukaan Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistyksen alueella oli tehty ”jo jonkin aikaa” kotityönä puusta veistettyjä karhuja. Sysäys tähän puuhaan lienee saatu vastikään koetuista, maaseutua raskaasti vaivanneista pulavuosista. Koska ansio olisi jäänyt pieneksi tekijöiden joutuessa itse huolehtimaan myynnistä, yhdistys oli ottanut hoitaakseen liikepuolen ja myynyt ulkomaille noin 70 000 puukarhua, joista oli saatu täten parempi hinta kuin kotimaassa myymällä.

Keski-Suomessa oli Arvelinin mukaan kymmeniä pienviljelijöitä ja muita pieneläjiä, jotka saivat puukarhuista huomattavan lisätulon, ja muistitietokin tuntee juuri Keski-Suomesta kaksi karhujen veistäjää, joiden teoksia kotiteollisuusyhdistys lienee välittänyt. Maanvil-

30 Mst. Aura Luomala; Tied. 1909–10 ja 1912–14.

31 Tied. 1909–10 ja 1910–12.

jelijä Martti Salon Jämsän Kolmusista on kerrottu tehneen 1930-luvulla puisia karhuja, ja samaan aikaan niitä teki Eemeli Hänninen Saarijärveltä. Hänen veistoksensa oli tarkoitettu puutarhan kaunistukseksi, joten ne eivät olleet aivan pieniä. Hänninen, joka teki myös puisia leluja, oli kertojani mielestä täysi taiteilija.³²

Mainittakoon vielä kaksi yritteliästä maanviljelijäveljestä Säyneisestä. Nämä keksivät 1920-luvun lopulla ryhtyä veistämään puisia neekeripoikia, joiden käsissään pitelemä tarjotin toimi tupakka- tai lehtipöytänä. On vaikea uskoa, että tällainen laite olisi keksitty itsenäisesti Säyneisessä, pikemminkin malli oli nähty luonnossa tai ehkä lehtikuvassa, tai sitten joku Amerikasta palannut oli kertonut sellaisesta. Veljekset veivät teoksiaan hevosella Kuopion markkinoille, mutta kertoja ei tiennyt, miten kauppa oli onnistunut. Tämä on joka tapauksessa elävä esimerkki varhaisesta yrityksestä tehdä kunniallisella puukolla modernia rihkamaa syvällä Itä-Suomen maaseudulla.³³

Puusta vuollut lelut eivät kehittyneet Suomessa sellaiseksi myyntiartikkeliksi kuin Moran puuhevoset Ruotsissa. Tämän kirjoittajalla oli kaksi pientä, karkeasti vuoltua pohjalaista puuhevosta, mutta pikukupojan silmissä ne voitti kirkkaasti niitä isompi ja koreampi, tehdastekoinen elikko. Myöhemmin olen toivonut, että kaksi klassista puuhevostani olisivat säilyneet. Meidän aikamme lapset eivät ole nähneet suomalaista puuhevosta kuin enintään museossa. Puisten leikkieläimien vuoleminen on jäänyt puukon kotimaassa vähäiseksi siitä huolimatta, että G.A. Helsingius kiinnitti aikanaan siihen jonkin verran huomiota.

V A R P U T E O K S E T

Vihdat

Suomessa on tarvittu rajattomasti saunavihtoja eli vastoja, mutta maaseudulla ne tehtiin yleensä kotona. Kirkonkyliin niitä voitiin kauptella maallakin,³⁴ mutta merkittävä elinkeino vihtojen tekemisestä saattoi tulla vain suurehkojen kaupunkien lähellä. Niiden kuten muidenkin varputeosten valmistuksesta on kerrottu hyvin vähän kirjalli-

32 Länsi-Suomi 14.11.1953; Tied. 1990 Maire Hirvonen, Mirja Korhonen.

33 Tied. 1990 Hemmo Hakkarainen.

34 Tied. 1990.

sisä lähteissä, joten olen joutunut turvautumaan etupäässä muistitietoon.

Vakuuttavia tietoja vihtojen teosta olen saanut Varsinais-Suomen länsiosasta, josta niitä vietiin Turkuun. Laitilasta on mainittu 1920- ja 1930-luvulta useita vihtojen tekijöitä. Hilma Lehtonen Kiilin kylästä kävi taloissa päivämiehenä kesäisin ja talvisinkin, jos oli sopivaa työtä, mutta teki lisäksi ahkerasti vihtoja ja luutia. F.M. Karra-
koski kertoi 1932 Kiilin metsäseudulla Laitilan itäosassa asuvasta mökkiläispariskunnasta, joka teki kaikki kesät vihtoja, useita tuhansia vuodessa, ja myi ne 75 pennin hintaan parilta. Muina vuodenaikoina samat puoliset tekivät luutia. Vihdat vietiin Turkuun linja-autolla.³⁵

Karjalan pitäjässä tehtiin Laajoen kulmalla suuret määrät vihtoja 1930-luvulla ja vielä sotien jälkeinkin. Työkseen niitä tekivät Elina Mattila ja Hilda Tasanen Suontaustasta ja Olga Haavisto Laajoen kylästä; Elinan on kerrottu tehneen sataakin vihtaparia päivässä. Vihdat vietiin Turkuun aluksi hevosella, myöhemmin linja-autolla, usein sen katolle kuormattuina, ja myytiin yleisiin saunoihin tai Puutorin kauppiaille.³⁶ Kullaalta on mainittu pikkutilan vanhaisäntä ja -emäntä, jotka tekivät 1930-luvulla vihtoja Porin torilla myytäväksi. Rengon Uudessakylässä tehtiin 1930-luvulla pienehkössä talossa vihtoja, jotka vietiin hevosella Hämeenlinnaan.³⁷

Karjalassa tehtiin ainakin Lemillä vastoja myytäväksi, kertojani Helka Latun kotona useita satoja vuodessa. Vastat vietiin hevosella Lappeenrantaan ja myytiin osaksi yleiseen saunaan, osaksi kaupunkiin muuttaneille tutuille. Viipurin pitäjässä tehtiin vastoja omaan lähikaupunkiin; saamani tieto koskee Pihkalan kylää, mutta tietysti vastoja tehtiin muuallakin. Kannaksen rajapitäjistä niitä oli viety aikoinaan myös Pietariin. Kainuussa muuan sotkamolainen aviopari teki 1930-luvulla sivuansioikseen muun muassa vastoja Kajaanin torilla myytäväksi.³⁸

Varpuluudat

Luutia on tehty joskus katajan ja hanhenpajunkin (Laitila) oksista,³⁹ mutta tavallisina aineina ovat olleet ohuet koivunoksat sekä va-

35 Karrakoski 1932; mst. Toivo Haijanen, Artturi Pavela, Helvi Vaaniala.

36 Virrankoski 1993 s. 13–14.

37 Tied. 1990 Alli Mykrä.

38 Tied. 1990 Helka Lattu, Kerttu Kukkonen, Suoma Väisänen; Karste-Liikkanen 1968 s. 150.

39 Karrakoski 1932.

riksenmarjan juuret ja varvut. Koivusta tehty, vitsaksella sidottu varpuluuta vaatii jonkin verran raaka-ainetta ja tuntuvasti työtäkkin, joten sen tekeminen saattoi kaupunkien ja muiden taajamien kasvaessa kehittyä verraten tärkeäksi käsityönhaaraksi. Luutien tekemisestä myytäväksi on paljonkin pikkutietoja eri puolilta Suomea, varsinkin kaupunkien liepeiltä, mutta varpuluutia voi kyllä saada maallakin kaupaksi taloihin. Enimmäkseen luudenteko oli pieneläjien työtä.

Nousiaisissa työmies Antti Rangell Paistanojalta teki 1930-luvulla ansioikseen varpuluutia, muun muassa isoja navettaluutia, ja myi niitä talosta taloon kulkien kautta pitäjän. Isoissa taloissa ei viitsitty tehdä luutia, joten tämä halpa tavara meni hyvin kaupaksi. Honka-joella tekivät päiväläisinä taloissa käyvät mökkiläiset luutia sivutyökseen ja kaupittelivat ovelta ovelle. Tammelan Riihivalkaman mökeissä tekivät äidit lapsineen 1920- ja 1930-luvulla varpu- ja juuriluutia sekä vispilöitä, ja lapset myivät niitä lauantaiaamuisin Forssan toripäivillä. Kauppa alkoi jo kello kuusi, ja yhdeksältä piti olla koulussa Riihivalkamassa. Pikku jaloilla oli käveltävänä yli kymmenen kilometriä ja väliaika piti seistä torilla, mutta Riihivalkaman vanha opettaja todisti lasten tulleen aina ajoissa kouluun.⁴⁰

476

Hattulan lounaisella sydänmaalla, etenkin Taipaleen kulmalla tehtiin 1930-luvulla runsaasti luutia, joita vietiin torille Forssaan, Hämeenlinnaan ja Toijalaan. Pohjois-Pirkkalan (Nokian) Pinsiössä kaksi pientilallista teki maailmansotien välisenä aikana varpuluutia Tampereen tehtaille sekä kaupungille katujen lakaisemiseen, kolmannen pikkutalon väki taas Nokia-yhtiölle. Leppävirralla sanotaan olleen paljon varpuluudan tekijöitä eri puolilla pitäjää.⁴¹

Karjalassa tehtiin luutia melkoisesti Säkkijärven Timperilässä, kuten joku pitäjäläinen kertoi Viipurin Sanomissa 1889 lisäten, että ”se on heillä alentava ammatti”. Samassa sittemmin Ylämaahan kuuluneessa kylässä tehtiin paljon puuastioita, joten luudentekoa lienee pidetty siihen verraten hävettävän helppona työnä. Kun Johannes Carpén kertoi 1912, että yhdessä Säkkijärven kylässä oli sivuelinkeinona luutien tekeminen, kysymyksessä lienee ollut yhä sama Timperilä.

Aivan lähellä Timperilää mutta Vahvialan puolella tehtiin Antti Yläräkkolan isonlaisessa talossa 1930-luvun alussa ja varmaan aikaisemminkin talvisena sivuelinkeinona suuret määrät luutia. Koivunvarpuja oli tuvassa kattoa myöten, ja naisten sovitellessa niitä kimpuiksi isäntä satoi luudat valmiiksi. Ne vietiin hevosella Viipuriin ja

40 Mst. Voipa Luotonen; Tied. 1990 Elma Laine, Ilona Niemi.

41 Lekkala 1935 s. 127; Tied. 1990 Elma Kaaja, Toini Tuiremo.

myytiin Punaisenlähteentorilla 2–2,50 markan kappalehintaan. Tästä kertoneen sukulaistytön mielestä luutien tekeminen tuntui täälläkin käyvän talon kunnialle; jos työn kestäessä sattui tulemaan vieras, ainakin naisten ”korvat oli punaisina”.⁴²

Kannaksen eteläosassa, etenkin rajapitäjissä Raudussa, Kivennavalla ja Terijoella tehtiin keisarinvallan aikana paljon varpuluutia Pietariin vietäväksi. Niitä vietiin kyllä hieman kauempaakin, ainakin Muolaasta asti. ”Metloi”, kuten luutia Kannaksella enimmäkseen nimitettiin, tehtiin keväisin ennen koivun lehtimistä. Niillä oli Pietarin toreilla kova kysyntä, ja metloja myytiin myös tehtaisiin ja moiniin laitoksiin; ne olivat välttämättömät myös katujen lakaisemiseen.

Yhdestä metlasta sai vain muutaman kopeekan, mutta kun niitä tehtiin paljon, moni karjalaisperhe elätti itsensä suureksi osaksi metlojen tekemisellä. Niinpä ”Metla-Matti” Raudusta kuljetti Pietariin hevoskuormittain perheen tekemiä luutia, ja kun yhteen kuormaan mahduttui noin 2 000 metlaa, siitä saatiin yli kaksisataa markkaa. Kivennavalla sanottiinkin: ”A tie vaik varpaluutii, ni nekkii männööt kau-paks Pietari toril!” Pietarin kaupan katkettua varpaluutia koetettiin viedä Terijoelta asti Viipuriin.⁴³

Pohjanmaaltakin on koko joukko pikkutietoja luutien myynnistä. Ylihärmässä on kerrottu taloihin ostetun maailmansotien välisenä aikana paljon luutia pientilojen emänniltä, useimmiten leivällä tai jauhoilla vaihtaen. Sotkamossa Antti ja Reeta Tervo tekivät ainakin 1930-luvulla sivuansioikseen varpuluutia valtionrautateille; niitä tarvittiin lumen lakaisemiseen asemilta. Pienviljelijä Eemil Hoikka Tervolasta teki varpuluutia keväisin, kun savotat olivat loppuneet ja kylvötöihin pääsi vasta toukokuun lopulla. Isäntä kanteli ”luuakset” selässään metsästä yläkuun aikaan, jotta ne olisivat kestäviä, ja ison pirtin lattia oli pian täynnä monenmittaista koivunvarpua. Valmiit luudat vietiin Kemin kaupunkiin ”paaluihin” (paaleiksi) pakattuina.⁴⁴

477

Juuriluudat

Juuriluudalla tarkoitetaan variksenmarjan juurista ja varren jäykästä tyviosasta solmittua kevyttä luutaa, jota on käytetty harjan sijasta lattian lakaisemiseen. Juuriluuta on hyvä myös maton päältä lakaistessa. Siivousvälineitä on tutkittu Suomessa heikosti, mutta melko niu-

42 Viipurin Sanomat 21.9.1889; Carpén 1912 s. 28; Tied. 1990 Siiri Jokela.

43 Karste-Liikkanen 1968 s. 150; Tied. 1990 Lahja Hyttinen, Meeri Tuokko-Mansikka.

44 Tied. 1990 Helmi Elenius, Suoma Väisänen, Vappu Huhtaniska.

kan aineistoni mukaan juuriluudan valmistus ja käyttö ovat rajoittuneet maan länsiosaan: Ahvenanmaalta Uudellemaalle, Satakuntaan ja Hämeeseen, Pohjanmaalla etelästä Lohtajalle. Vuonna 1990 tekemäni tiedustelun vastaajissa oli erikoisen paljon Itä-Suomen naisia, joten juuriluudasta olisi pitänyt tulla tietoja, jos se tunnettaisiin siellä. Juuriluudan mahdollista esiintymistä Pohjois-Suomessa en tunne.⁴⁵

Variksenmarjan juurista tehdyn luudan nimenä oli lounaismurteen alueella variksenmarjan sikäläisen nimityksen mukaan ”kraakuvar-tine luut” tai ”kraakuluut”. Vielä Kullaalta on mainittu nimitys ”kraak-kuluuta”. Hämmäläismurteiden alueella ja Pohjanmaalla on sen sijaan puhuttu ”juuriluudasta”.⁴⁶

Taito Kanerva Kärkölästä on selostanut juuriluudan tekemistä tarkasti ja havainnollisesti. Marttilan kylään haettiin luudakset 1930-luvulla kymmenen kilometrin päästä, koska lähiseudun suot oli jo puhdistettu variksenmarjasta. Hakijat kulkivat linja-autolla, mutta aikaisemmin oli luudastaakka tuotu selässä kantaen. Naisen kannettavan juuritaakan kiskomiseen suosta meni päivä, ja siitä saatiin kymmenkunta luutaa. Koska juuren lisäksi käytettiin marjanvarsien jäykkä alaosa, siitä poistettiin kotona lehdet kärventämällä varsia tulessa ja hankaamalla niitä sitten kämmenellä kiveä vasten. Luuta sidottiin koivunvitsalla siten, että siihen jäi noin 40 cm pitkä varsiosa, jonka sisään lyötiin tukikeppi. Varsinais-Suomessa tehdään juuriluutia yhä samaan tapaan, mutta 1930-luvulta lähtien ne on sidottu rautalangalla.⁴⁷

Juuriluudan esiintymisalueelta on koko joukko tietoja sen tekemisestä myytäväksi, mutta niissä on vähän keromista. Ahvenanmaalla asui Lemlandin Hellestorpin kylässä mökinmummo, joka myi 1900-luvun alussa juuriluutia 80 pennin tai yhden markan kappalehintaan. Honkajoella juuriluudan hintana oli kolmikymmenluvulla 3–4 leipää. Juuriluutien tekijöinä on mainittu kauttaaltaan pieneläjiä: vanhahkoja mökinmummoja, päiväläisinä käyviä työläisiä, aivan pienten tilojen haltijoita. Kärkölän Marttilassa juuriluutia teki 30-luvulla kaksi sahan työläistä, jotka olivat kumpikin yksinäisiä äitejä ja kesällä pahassa puutteessa sahan ollessa suljettuna. Luudat myytiin lähiseudulle ja kappalehinnan muistellaan olleen 5 markkaa.⁴⁸

45 Vuorela 1975; Tied. 1990 ja oman kenttätöni tuottama aineisto.

46 Tied. 1990; mst. Hilja Aho, Anna-Liisa Luotonen, Marjatta Vuoristo.

47 Tied. 1990 Taito Kanerva, Kerttu Ahvisto.

48 Tied. 1990 Mildred Lindqvist, Elma Laine, Taito Kanerva.

Isojoen Kärjenkoskella muuan mökkiläisen leski teki juuriluutia 1930-luvulla pääammatikseen ja kaupitteli niitä talosta taloon kulki-en. Hänen sanotaan olleen ”pahasuinen akka”, jolta ei uskaltanut olla ostamatta ainakin yhtä luutaa, ja varminta oli antaa mestarille myös ateria ja kahvi. Pohjoisin juuriluutia koskeva tietoni on Lohtajan kirkonkylästä. Niiden sikäläinen valmistaja, mäkitupalainen Hanna Jukkola, joka kaupitteli niitä vanhana leskenä vielä 1920-luvun alussa, oli kotoisin etelämpää ja puhui omien sanojensa mukaan paremmin ”ruotti päälle” kuin suomea, joten hän oli ehkä tuonut taitonsa jostakin ruotsalaispitäjältä.⁴⁹

Juuriluudalla on huoneiden lakaisussa omat etunsa, ja kun se on lisäksi hauskan näköinen kapine, sillä on yhä kysyntää vanhalla alueellaan. Turussa näitä luutia on kaupiteltu 1990-luvullakin jatkuvasti kahdella torilla, mutta niiden tekopaikat tuntuvat olevan liikesalaisuus. Kovin kaukaa niitä ei tietenkään tuoda; variksenmarja on Turun saaristossa yleinen. Rymättylässä kerrottiin tuntemattoman miehen ”manteralt” käyneen joskus 1980-luvulla keräämässä kraakunvarsia. Muualla maassa on ainakin Lahden torilla näkynyt juuriluutia 1900-luvun lopullakin.⁵⁰

479

Vispilät ja pesimet

Perinteellinen vispilä, joka oli jo 1850-luvulla yleinen myyntiartikkeli ainakin kaupunkien liepeillä,⁵¹ sidottiin kuorituista varvuista hieman luutaa muistuttavaksi mutta pitkänomaiseksi kimpuksi. Vispilän aineena muistitieto mainitsee koivun ja pajun (Juupajoki), kattan (Asikkala) ja vaivaiskoivun (Vahviala) varvut. Vähän samantapaisia mutta paljon jäykempiä olivat ruoka-astioiden pesuun käytetyt pesimet, joiden aineeksi on mainittu ohuet, kuoritut kuusenoksat (Juupajoki).

Suurisuuntaiseen luutien ja vihtojen tekemiseen liittyi joskus vispilöidenkin valmistusta. Niinpä Antti Yläräkkolan talon naisväki Vahvialassa teki 1930-luvun alussa luutien ohella vispilöitä ja kainosteli sitä varmaan vielä enemmän kuin luudantekoa. Mutta Viipurin torilla maksettiin vispilästä markka, ja kun myi sata vispilää, tuli markkojakin sata. Kivennavalta oli ennen vallankumousta viety Pietariin vispilöitäkin.⁵²

49 Tied. 1990 Ilmari Mäkelä; mst. Irene Pöyhtäri.

50 Tied. 1990 Taito Kanerva; Rymättylässä kuultua.

51 Virrankoski 1963 s. 376–377.

52 Tied. 1990, varsinkin Toini Salonen, Helvi Koskinen, Siiri Jokela, Lahja Hyttinen.

Enimmäkseen vispiläntekijät olivat kuitenkin kaikkein varattominta väkeä, mitä maaseudulla oli. Tästä on kertynyt Hämeestä havainnollista muistitietoa. Niinpä Juupajoella huolehti 1930-luvulla vispilöistä ja pesimistä osassa pitäjää vanha Tilda Ek, joka oli talvet kunnalliskodissa mutta kiersi kesät talosta toiseen. Välillä hän otti metsästä aineita ja istui ojanpenkalle töihin, vei sitten nipun teoksiaan seuraavaan taloon ja sai palkakseen ruokaa ja kahvia. Tildan kuusenoksisista tekemien pesimien kestävyys on muistettu vielä vuosikymmenien päästä. Jämsässä tekivät vispilöitä ja luutia maailmansotien välillä ”Laulu-Selema” ja ”Varpus-Riikka”, kumpikin yksinkertaisia ja erikoisia naisia.

Asikkalan läntisiä kyliä kierteli pikkuruinen vanha mökinmummo, joka teki luutia ja erittäin hyviä vispilöitä mutta osasi vähän kerjätäkin. Yöksi hän meni tuttuun taloon, jossa mummon ”suu kävi koko illan ja melkein yönkin kun hän kertoi kylien asioita”, kehui anteli-aat emännät ja haukkui takana päin ”tikkuuukat” ja ennen kaikkea laiskan vävynsä. Vanha nainen oli hupainen, mutta hänpä auttoi pienillä ansioillaan hyväntahtoisesti tyttärensä suurta perhettä. Sysmää taas kiersi 1910-luvulla ”Hetan-Mari”, joka teki luutia, vispilöitä ja muuta pientä. Jos kysyttiin, mistä Mari otti teostensa aineet, hän vähäkään häkeltymättä ”hujautti kättään ja sanoi että pilvissä on raja-aita”. Marille maksettiin tavallisesti ruokatarpeilla.⁵³

Tässä yhteydessä on vielä mainittava Kruunupyysssä jatkosodan aikana tehdyt pesimet ja lattianpesuharjat, joiden harja-aineena olivat variksenmarjan juuret. Puhdistusvälineistä oli syntynyt puutetta, ja muiden muassa suuri tukkuliike Hankkija kehotteli niiden tekemiseen. Niitä tehtiinkin kotiteollisuuteen tottuneessa pitäjässä suuret määrät, ja pari sikäläistä yhtiötä välitti niitä ympäri maata. Paljon pesimiä ja harjoja tekivät myös kruunupyyläiset rintamamiehet Karjalan kannaksella, jonka hietanummilla oli variksenmarjan juuria runsaasti saatavissa.⁵⁴

Tässä mainittujen varputeosten valmistus myytäväksi oli vielä 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä varmasti paljon yleisempää kuin niukka lähdeaineisto pystyy osoittamaan. Eihän se valaise lainkaan esimerkiksi Helsingin huoltamista vihdoin ja varpuluudin, joita siellä yhä tarvittiin paljonkin. Vuoden 1990 tiedustelun vastaukset suovat sentään yleiskuvan näiden teknisesti vaatimattomien

53 Tied. 1990 Toini Salonen, Maire Hirvonen, Helvi Koskinen, Helmi Pesonen. Sannon ”pilvissä on raja-aita” tunnettiin muuallakin.

54 Storå 1979 s. 354.

käsitöiden luonteesta. Kyseessä oli etupäässä maaseudun köyhimmän väestönsan elinkeino, jota ei voitu harjoittaa talvisin, ja niinpä siihen antautuivat monesti sellaiset ihmiset, joiden työkyky ei riittänyt päivämiehenä käymiseen taloissa. Suurisuuntaisesti harjoitettuna ja hyvin organisoituna vihtojen ja varpuluutien valmistus saattoi tuottaa kohtalaisen hyvin, koska näillä tuotteilla oli etenkin taajamissa vielä 1930-luvullakin hyvä menekki.

Punontatyöt

KORITEOKSET PAJUSTA JA JUURISTA

482

Korien punonta pajuista tai juurista ei ole ollut Suomessa historiallisella ajalla yleinen taito, ja vielä autonomian ajan alkupuolella sitä harjoitettiin maassamme melko harvoilla paikkakunnilla. Myöhemmänä aikana näistä käsitöistä on kerätty tietoa järjestelmällisesti oikeastaan vain vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelussa. Sen tuottama aineisto osoittaa, että paju- tai juurikorien tekijöitä oli siellä täällä mutta yleensä hyvin vähän eikä läheskään joka pitäjässä. Tämänkin hataran tiedoston mukaan heitä oli Pohjanmaan rannikkotasangolla paljon enemmän kuin muualla.¹ Seuraavassa esityksessä mainitsen kaikki jollakin tavoin merkittävät tiedot kotiteollisuutena harjoitetusta korinpunonnasta.

Varsinais-Suomessa oli Mynämäessä punottu vanhastaan pajukoreja, joista on varma tieto vuodelta 1854. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksen mukaan tilaton väki teki yhä paju- ja juurikoreja myytäväksi, etupäässä Turkuun, ja vielä 1893 mainittiin Mynämäestä myytävän ”leipävasuja”. Osa niistä oli naisten tekemiä. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja ei sen sijaan tuntenut lainkaan Mynämäen koreja, joten niiden valmistus näyttää loppuneen tai menneen ainakin hyvin vähiin.²

Uudeltamaalta kerrottiin Helsingin pitäjästä 1887, että itsellisten tekemiä pajukoreja vietiin lähikaupunkiin. Porvoon pitäjästä kerrottiin 1905, että kymmenkunta Vekkijärven kylän tilatonta oli alkanut muutamia vuosia sitten tehdä ”hienompia koreja” pajusta ja juuris-

.....
1 Virrankoski 1963 s. 379; Tied. 1903.

2 Virrankoski 1963 s. 379; Tied. 1887, 1893 ja 1903.

ta. Pari heistä oli osallistunut sittemmin korintekokursseihin, ja he punoivat nyt koreja koko vuoden. Niitä tehtiin sekä tilauksesta että torilla myytäväksi, ja menekki oli ollut hyvä. Myöhempiä tietoja Porvoon koreista en ole löytänyt. Satakunnasta kannattanee mainita vuoden 1887 tieto, jonka mukaan Kiikasta myytiin ”varpukoreja”, mutta muuten tämä ala ei tiettävästi kehittänyt ansiokiteollisuudeksi tässä maakunnassa, jossa käsityötaito oli muuten monipuolista.³

Vähäistä korityö oli Hämeessäkin, paitsi että Eräjärvellä oli pajukorien tekeminen yhden suvun elinkeinona satakunta vuotta ellei kauemminkin. Reino Vuolannon keräämän muistitiedon mukaan eräjärveläinen Manu Dahlman oli Krimin sodassa ja joutui vangiksi Englantiin. Joukko Venäjän armeijassa, värvättyinä tarkk’ampujina palvelleita suomalaisia vietiin todellakin Bomarsundin linnoituksen antauduttua Etelä-Englantiin, missä miehiä kohdeltiin hyvin. Jotkut heistä saivat tehdä veistotöitä, ja Dahlman oppi Englannissa punomaan pajukoreja, joita hän Eräjärvelle palattuaan teki myytäväksi, kaiketi muun työn ohella. Manun taito rajoittui kuitenkin leipä- ja torikorien tekemiseen.

Dahlmanin kaksi tytärtä Matilda Humlin (1869–1933) ja Maria Rientonen (1872–1944) oppivat isänsä taidon ja kehittivät sitä. He punoivat jo sängen monenlaisia koreja, ja Matilda, joka meni naimisiin puusepän kanssa, teki myös korihuonekaluja. Hänen tyttärensä Siiri Rantanen (s. 1889), jonka puoliso oli myös puuseppä, jatkoi korityötä ja samoin hänen kaksi tytärtään, jotka punoivat pajukoreja jo neljännessä polvessa. Matilda Humlin teki ainakin vuodesta 1918 lähtien koreja joidenkin liikkeiden tilauksesta. Pulavuosina 1930-luvun alussa korien menekki oli heikko, ja Siiri Rantanen joutui kuljettamaan niitä kelkalla naapuripitäjiin. Korien tekeminen jatkui Rantasella vielä vuonna 1945.⁴

Ristiinassa eli torpassaan etevä savolainen pajukorien tekijä Modig, jonka taito oli 1916 annetun tiedon mukaan myös peräisin ulkomailta, hän kun oli paimenpoikana Inkerinmaalla ollessaan oppinut punomaan koreja ja teki vahvaa ja kaunista työtä. ”Suomesta pois, paimeniksi Inkerinmaalle!” neuvoi Simeonikin Jukolan veljeksiä lähemmään heidän pelätessään hurjan tappelun seurauksia. Useimmat siellä käyneet toivat palatessaan vain vähän ruplia, mutta Modig toi hyödyllisen elinkeinon.⁵ Vanhoja koripitäjiä oli Sääminki, josta on jo 1850- ja 1860-luvulta tietoja korien myynnistä. Myös 1887 kerrot-

3 . . . . . Tied. 1887 ja 1905.

4 Vuolanto 1945 s. 30–31; Schulman 1905 s. 110.

5 Voutilainen 1916.

tiin, että sieltä vietiin lähikaupunkeihin ”varpukoreja”, nähtävästi siis pajunoksista punottuja. Vuoden 1903 kyselyn vastauksessa korinte-kijöitä sanottiin olevan Säämingissä neljä miestä, mikä ei viittaa kovin laajaan tuotantoon.⁶

Kerimäeltä kerrottiin vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa, että loiset tekivät paljon varpukoreja, joita myytiin ympäri Suomea. Kolme etevää korinpunoojaa mainittiin nimeltäkin: torppari Tobias Muhonen sekä David Haverinen ja A. Pesonen. Tiedon vahvisti O.A. Kallio sanoessaan 1905 Savoä koskevassa teoksessaan, että Kerimäki tunnettiin koriteoksistaan. Vielä 1924 kerrottiin koreja tehtävän monessa Kerimäen kylässä yli oman tarpeen, mutta tämän tarkempia tietoja Kerimäen kymmeniä vuosia eläneestä koriteollisuudesta en ole löytänyt. Niukat lähdetiedot eivät ilmeisesti anna oikeaa kuvaa sen merkityksestä.⁷

Karjalasta on sängen niukasti tietoja korinpunonnasta. Metsäpirtistä sanottiin 1887 myytävän Pietariin vähän petäjänjuurista punottuja koreja, ja samana vuonna kerrottiin, että pari Pohjanmaalta Sortavalan pitäjään muuttanutta perhettä teki juurikoreja ja kaupitsi niitä Viipuriin saakka.⁸

484

Etelä-Pohjanmaalla pajukoreja ja muita koriteoksia on tehty paljon kolmessa toisiinsa rajoittuvassa pitäjässä: Ylistarossa, Ylihärmässä ja Lapualla. Pajusta kuten päreistäkin punotun korin vanha nimitys on seudun murteessa ”koppa”. Tuntemattoman kirjoittajan 1913 keräämä ja Vaasa-lehdessä julkaisema perimätieto osoittaa korityön olleen Ylistarossa vanhaa: koreja oli punonut jo 1700-luvun jälkipuolella Topparlan kylän Hiipakkalassa elänyt Israel Kuusisto. Tähän tietoon on täysi syy luottaa, sillä se oli kuten korinteon taitokin periytynyt Israelin jälkipolvissa pojalta pojalle, ja suvun ”nykyinen mestari” vuonna 1913 oli noin neljäkymmenen vuoden ikäinen mäkitupalainen Siimon Kuusisto.

Vanhana kuuluisana korintekijänä mainittiin myös mäkitupalainen Heikki Syreeni (s. 1836) Topparlan Hanhikoskelta. Hän oli kertonut tehneensä koreja vuoden 1858 tienoilta lähtien, aluksi yksin, sitten lastensa kanssa. Syreeni oli maksanut lapsilleen palkkaa, niin että nämä pystyivät ajan mittaan hankkimaan itselleen pienet tilukset. Heikki elätti vielä 1913 korityöllä itsensä ja vaimonsa. Kirjoittaja ar-

.....

6 Virrankoski 1963 s. 380; Tied. 1887 ja 1903.

7 Tied. 1887; Kallio OA 1905 s. 24; Suomenmaa VI (1924) s. 185. Vuoden 1887 henkikirjasta löysin Muholan ”kylässä” asuneen Tobias Muhosen mutta en Taavetti Haverista; A. Pesosta oli puutteellisin tiedoin mahdoton tunnistaa.

8 Tied. 1887.

vioi Ylistarossa olevan muutamia kymmeniä korintekijöitä ja luetelli nimeltäkin viisitoista miestä. Tekijät kuuluvat olleen ainakin suureksi osaksi mäkitupalaisia. Vielä 1925 kerrottiin pajukoreja tehtävän Topparlan ja Kaukolan kylissä, jotka ovat molemmat Ylistaron itäosaa.

”Vaasan” kirjoittaja kertoi 1913, että Ylistarossa oli tehty vanhaan aikaan vain pieniä pöytäkoreja, mutta kun vuoden 1890 vaiheilla oli ryhdytty tekemään torikorejakin, ansiot olivat parantuneet. Kirjoittaja kertoi erään välittäjän arvioineen korityön tuovan pitäjään vuosittain 15 000 – 20 000 markkaa ja arvioi omasta puolestaan yksityisen tekijän voivan ansaita 500–800 mk vuodessa. Pitäessään korinpunontaa Ylistaron tärkeimpänä kotiteollisuudenhaarana kirjoittaja oli varmasti oikeassa.⁹

Ylistaron korinteko näyttää taantuneen pahasti 1930-luvulle mennessä, koskapa pitäjän tuolta ajalta hyvin tunteva ja huomiokykyinen tiedonantajani ei kyennyt mainitsemaan enempää kuin neljä korintekijää, useimmat Topparlasta. Heitä on voinut olla todellisuudessa vähän enemmän, mutta kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola kirjoitti kyllä jo 1936 Ylistaron pajukoreista, että niitä ”on tehty”. Nimeltä tunnetuista maailmansotien välisen ajan korinpunojista mainittakoon Sanna ja Jaakko Kontturi Hanhikoskelta; heidän poikansa jatkoi työtä vielä sota-ajan jälkeenkin. Topparlaan kuuluu myös Liipantönkkä, jossa tehtiin samaan aikaan paitsi pajukoreja myös korihuonekaluja.¹⁰

485

Vanhin tieto Ylihärmän koriteollisuudesta on vuoden 1887 tiedusteluun annettu lyhyt vastaus, jonka mukaan itselliset tekivät myytäväksi pajukoreja. Sitä parempi lähde on kirjoitus, jonka ylihärmäläinen kotiseutumies, talollinen Kustaa Kangas-Kurki julkaisi Vaasalehdessä 1914 saatuaan ehkä herätteen edellä mainitusta, Ylistaron korinpunontaa koskevasta tutkielmasta. Kangas-Kurki, joka oli asunut Ylihärmän Kankaankylässä vuodesta 1881, oli täydentänyt omia havaintojaan keräämällä perimätietoa Widmanin eli Kankaan korinpunojasuvulta.

Näin kertyneiden tietojen mukaan Kankaankylän ensimmäinen korinpunoja oli ollut Antti Matinpöika (1754–1838), joka oli muuttanut sinne torppariksi tai mäkitupalaiseksi viimeistään 1792; Kangas-Kurki oli todennut sen kirkonkirjasta. Antti tuli Alahärmästä mutta ei ollut välttämättä alun perin kotoisin sieltä. Monitaitoinen

9 Vaasa 3.5.1913; Suomenmaa VII (1925) s. 115.

10 Tapola 1936; Emilia Salmisen kirje 31.1.1990.

Antti Matinpoika oli rakennusmies, seppä ja tervanpolttaja ja kirjoitustaitoisena myös seutukunnan ”kriivari”, mutta lisäksi hän alkoi punoa pajusta leipäkoreja. Ilmeisesti juuri tämän työnsä takia hän otti Kankaalla asuessaan nimen Widman, vaikka korinpunonta oli vain yksi ”Pajumiehen” monista hommista.

Antti Widmanin vuoden 1790 vaiheilla syntynyt poika Juho Widman asui Nurkan torpassa Kankaankylässä ja punoi leipäkoreja lähes ainoaksi ammatikseen. Hänen kolmella pojallaan korityö oli nuorena pääammattina, mutta ainoastaan vanhin, Antti Kangas vanhempi (noin 1815–1881) teki sitä koko ikänsä. Hän viljeli torppaa Sati-mäessä, Ylihärmän rajoilla Lapuan Hellanmaassa, mutta häntä sanottiin syntymäkodin mukaan ”Nurkan Antiksi”. Hän oli etevä korinpunoja, joka alkoi tehdä pyöreiden leipäkorien ohella soikeita koreja, mutta samalla taitava ja kysytty kirvesmies. Hänen poikansa Antti Kangas nuorempi teki koreja pääammattikseen. Hellanmaassa on katsottu korinteon levinneen sinne Ylihärmästä, ja luultavasti juuri Nurkan Antti toi taidon ensimmäisenä Lapuan puolelle. Autonomian ajalta toimineista Hellanmaan korintekijöistä on muistettu puoliset Anna ja Matti Hella.

486

Koriteollisuuden laajentumisen Kangas-Kurki ajoittaa hieman epämääräisesti mutta tarkoittanee 1860- tai 1870-luvulta alkavaa ajanjaksoa. Silloin Kankaalle ja Hellanmaahan alkoi ilmestyä paljon ”koppamestareita”. Kankaankylän vanhoista korinpunojista on muistettu Kankaan suvun ohella veljekset Kustaa ja Iisakki Hangasmaa, joista jälkimmäinen sai 1897 palkinnon Ylihärmässä pidetyssä näyttelyssä. Antti Kangas vanhemman koreja välittäneen torppari Juho Pölkyn eli Pörvölän kaksi poikaa Matti ja Vihtori Pörvölä Ylihärmän Keskikylästä oppivat korinteon ”Nurkan Antin” työtä katselemalla, kun joutuivat odottelemaan hänen torpassaan. Myöhempi muistitieto viittaa siihen, että korinteko alkoi ”Pörvölän kaupungissa”, Keskikylän laidalla olevassa mökkikylässä, 1880-luvulla. Torppari Turjanmäki ja Pörvölän veljekset on mainittu Keskikylän ensimmäisinä korinpunojina, ja pian näitä oli siellä enemmänkin.¹¹

Ellei Ylihärmän korinteko juontunut kokonaan Ylistarosta, sieltä saatiin ainakin vahvoja vaikutteita. Kosolan kylään muutti 1890-luvulla nuori ylistarolainen Emil Majjala, joka osasi tehdä pajukoreja, ja hänen opetettuaan taidon Vihtori Taipaleelle tämä alkoi tehdä niitä päätyökseen, josta hän sai ”Koppa-Vihtorin” liikanimen. Täten taito levisi Kosolaan ja täältä hyvin nopeasti läheiseen Jussilan kyläkun-

.....
11 Kangas-Kurki 1914; Ilkka 25.3.1939 (”Ylihärmäläistä koriteollisuutta”); Tied. 1990 Saara Jussila; Kujala J 1971 s. 17; Ylikangas 1989 s. 260–261.

taan. Vielä vuoden 1910 vaiheilla on kerrottu parin ylihärmäläisen käyneen korinteon opissa Ylistaron Liipantölkässä. Kangas-Kurjen mukaan Ylihärmän korinpunonta rajoittui 1913 etupäässä Kosolaan ja Jussilaan, joissa oli useita kymmeniä mestareita. Muuallakin koreja tehtiin mutta vain vähän, joten Keskikylän koriteollisuus lienee siihen mennessä taantunut, samoin ehkä Kankaankin.

Kangas-Kurjen mukaan Juho Pörvölä alkoi välittää Antti Kangas vanhemman koreja kauppaan 1860-luvulla. Hän oli ehkä varhaisin kirjoittajan mainitsemista ”kaupustelijoista”, jotka alkoivat kuljettaa Ylihärmän ja Hellanmaan pajukoreja Tampereelle, Hämeenlinnaan ja Turkuun. Ennen Pohjanmaan radan avaamista 1886 koreja vietiin kelkalla vetäen Turkuun saakka ja myytiin torilla sekä ovelta ovelle kaupaten. Ester Uotilan keräämät lehtitiedot vahvistavat sen, että Hämeenlinnan markkinoille tuotiin 1800-luvun lopulla koreja Lapualta ja arvattavasti myös Ylihärmästä. Myöhemmin korit vietiin hevosella kauppaliikkeisiin tai rautatieasemille kauemmas kuljetettavaksi. Kangas-Kurjen mukaan niitä myytiin 1910-luvulla ympäri Suomea ja jonkin verran ulkomaillekin.¹²

Kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola arvioi, korostaen kyllä tietojensa epäluotettavuutta, että Ylihärmässä tehtyjen koriteosten arvo oli 1912 vähän yli 20 000 markkaa, siis samaa luokkaa kuin Ylistaron tuotannon. Kangas-Kurjen mukaan ylihärmäläisten tuotevalikoima oli kasvanut Vihtori Taipaleen ryhdyttyä ensimmäisenä tekemään myös torikoreja, kannellisia ja kannettomia. ”Mitään hienon hienoa työtä” Ylihärmän korit eivät olleet, kirjoittaja myönsi, mutta oli sitä mieltä, että tuotteiden määrä ja hyvä menekki olivat tärkeämmät kuin ”turha hienous”, johon tekijöillä olisi kyllä ollut taitoa. Pyrittiin siis tekemään paljon kaupaksi menevää kulutustavaraa välittämättä tuotteiden taiteellisuudesta.

Kangas-Kurki kertoi, että pajua oli saatu 1800-luvulla helposti, mutta se oli kallistunut ja sen saanti huonontunut maanviljelyksen edistyessä. Niinpä oli siirrytty osaksi rottingin käyttöön, ja korinpu-nojat olivat perustaneet osuuskunnan, joka osti sitä sekä väriaineita ynnä muita tarvikkeita. Osuuskunnasta ei ole myöhempiä tietoja, rottingin käytöstä kyllä jonkin verran. Kangas-Kurjen mukaan ”useoita perheitä” eli 1914 Ylihärmässä kokonaan korien tekemisellä myös naisten ja tyttöjen punoessa niitä kätevästi. Sanonta viittaa siihen, että korinteko oli kuitenkin enimmille sivuammatti, ja tämän käsityksen esitti 1915 selvästi toinen ylihärmäläinen, kotipitäjässään opettajana

12 Kangas-Kurki 1914; Ilkka 25.3.1939; Uotila 1939 s. 344; Marttila 1957; TY kans. Käsityöläisten muistelmia, Elsa Jaatisen keräämää muistitietoa.

toimiva Artturi Leinonen. ”Koppamestarilla” oli hänen tietojensa mukaan useimmiten pieni talo, torppa tai palstatila, joten perhe ehti punoa koreja vain talvisaikaan.¹³

Käsityötilaston aineistossa on 13 ylihärmäläisen korinpunojan ilmoitukset tuotannostaan vuonna 1913. He olivat tehneet 7 750 koria, tekijää kohti keskimäärin 596 kappaletta. Eniten koreja, kerrassaan 1 800 kappaletta, oli tehnyt Vihtori Taipale yhden apulaisen, ehkä vaimonsa tai poikansa kanssa. Kalle Katajamäki ja Iisakki Luoma olivat kumpikin tehneet koreja 900 markan arvosta. Kolmentoista tekijän korien arvo oli yhteensä 11 635 markkaa. Jos Vihtori Taipaleen poikkeuksellisen suuri tuotanto jätetään ottamatta huomioon, korien keskimääräinen myyntiarvo tekijää kohti oli 820 mk, mikä ei ole vähän, kun raaka-ainekin oli jokseenkin halpaa. Kolme korinpu-nojista oli naisia, joista Maria Katajamäki ja Maria Yliluoma olivat tehneet kumpikin 600 markan arvosta koreja.¹⁴

Ylihärmän ja Lapuan koriteollisuus säilyi elinvoimaisena toiseen maailmansotaan asti. Ilkka-lehdessä 1939 julkaistun arvion mukaan yksin Kosolan kylässä oli tuohon aikaan yli 60 koppamestaria, ja Juhani Kujala päättelee muistitiedon nojalla heitä olleen Ylihärmässä ja Lapualla ennen talvisotaa yhteensä toista sataa. Kosola oli maailmansotien välillä Ylihärmän varsinainen ”koppakylä”, mutta koreja tehtiin jonkin verran myös Rannanjärven kyläkunnassa ja sen lähellä Ahomäessä. Muiden Ylihärmän kylien koreista ei tämän aikakauden lähteissä puhuta, mutta on vaikea sanoa, todistaako tämän korin-teon menneen niissä hyvin vähäiseksi.

Härmän koppamestareista on mainittu tältä ajalta hyvin taitava Oskari Jaakonmäki (1905–86) ja Vihtori Taipaleen pojanpoika Eemeli Taipale. Emäntä Hanna Helpakka Rannanjärveltä oli oppinut korinteon nuorena langoltaan, tehnyt koreja 1910-luvun lopulta lähtien ja opettanut kolme poikaansa taitaviksi korintekijöiksi. Koreja punoivat miesten ohella yleisesti naiset ja toisella kymmenellä olevat lapsetkin. Näillä saattoi olla urakka, joka piti tehdä koulusta tultua ennen kuin pääsi ulos toisten joukkoon. Enimmät korintekijät olivat pientilallisia, mutta joukossa oli maattomiakin. Kesällä voitiin olla päivämiehenä taloissa, ja talvella jotkut miehet kävivät metsätöissä, mutta väliajoilla punottiin koreja. Kertojani Helmi Eleniuksen mukaan ”koppamestaria hiukan halveksittiin”, mutta monelle pieneläjälle korinteko oli talvisotaan asti paras elinkeino.¹⁵

13 Etelä-Pohjanmaan mvs 1912; Kangas-Kurki 1914; Leinonen A 1915.

14 Kpt 1913, 10:VIII.

15 Ilkka 25.3.1939; Lehtmäki 1946 s. 35; Marttila 1957 s. 154; Kujala 1965 s. 1; Tied. 1990 Helmi Elenius.

Lapuan Hellanmaassa koriteollisuus näkyi kehittyneen jo 1800-luvun lopulta lähtien yleisesti tekijän pääammatiksi. Joissakin vers-
taissa käytettiin palkkamiehiä, ja muutamat hellanmaalaiset kävivät
opissa Helsingissä ja Turussa. Etelässä opittiin nimenomaan tekemään
korihuonekaluja, joita ryhdyttiin Lapualla ja jossain määrin Ylihär-
mässäkin valmistamaan korien ohella. Kun Kangas-Kurki ei mainin-
nut vielä 1914 korihuonekaluista, niiden tekeminen lienee alkanut
ainakin Härmässä vasta myöhemmin. Hellanmaassakin oli ilmeises-
ti vielä 1920- ja 1930-luvulla myös koko joukko sivutoimisia korin-
tekijöitä. Tuon ajan koppamestareista on sieltä mainittu Anna ja Matti
Hellan poika Jaakko Hella (s. 1890), Oskari ja Jalmari Koivumäki
sekä Tuomas Haikonen ja hänen vaimonsa Milja o.s. Ista.¹⁶

Ylihärmässä ja Lapualla maailmansotien välillä tehtyjen pajuko-
rien valikoimaa on selostettu lähteissä vain luettelemalla nimikkei-
tä. Ainakin leipäkorit ja torikorit olivat säilyneet tärkeinä tuotteina,
ja lisäksi on mainittu muun muassa matkakorit ja lastenkorit. Tämän
kirjoittaja muistaa lapsuudestaan Kauhavalta isohkon, kannella ja
sangalla varustetun ”kopan”, jolla vanha ”Korppu-Maija” kanteli lei-
pomon sokerikorppuja ja korvapuusteja pitkin kyliä. Ensimmäisen
maailmansodan aikana Ylihärmässä tehtiin myös pullonkoreja, joi-
den tuonti oli tyrehtynyt. Kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola huo-
mautti 1934, että Ylihärmän ja Lapuan pajukorien laatu ei ollut ”jak-
sanut tavallista markkinatavaraa korkeammalle kehittyä”. Periaate
näyttää siis olleen sama kuin ennenkin: tehtiin paljon halpaa tava-
raa, joka meni hyvin kaupaksi.¹⁷

Pajunoksia koppamestarit saivat osaksi käymällä itse ”pajus” eten-
kin Lapuanjoen varren luhtamailla, missä ojanvarret puskiivat sake-
aa pensaikkaa, mutta suurimmaksi osaksi paju hankittiin 1920- ja
1930-luvulla ostamalla. Sitä keräsivät keväisin lapset ja monet aika-
ihmisetkin, ja oksat myytiin kuorittuina seudun kauppaliikkeisiin, jois-
ta korintekijät ostivat niitä sadan varvun kimppuina. Pajun kuorikin
oli parkitusaineena rahanarvoista tavaraa. Korinpunontaan sopivien
oksien kasvua edistettiin leikkaamalla pajuja tietyllä, kokemuksen
opettamalla tavalla, mutta yhtä kaikki raaka-aineesta tahtoi tulla puu-
tetta, kun pajua kasvavat ojat eivät sopineet yhteen edistyvän maan-
viljelyksen kanssa. Kokeiltiin myös pajunoksien tuomista Saksasta,
mutta hinnat olivat liian korkeat.¹⁸

16 Kujala J 1971 s. 3, 5–6; Tied. 1990 Saara Jussila.

17 Tapola 1934 s. 52; Ilkka 25.3.1939; Kujala J 1971 s. 4; Ylikangas 1989 s. 264.

18 Ilkka 25.3.1939; Lehtmäki 1946 s. 35; Kujala 1971 s. 7; TY kans. Käsityöläisten
muistelmia, Elma Jaatisen keräelmä; Tied. 1990 Helmi Elenius.

Pajukorien myyntitapoja oli maailmansotien välisenä aikana monta. Osa meni suoraan kuluttajille välittäjien kaupatessa niitä hevosella ajaen ovelta ovelle, ja paljon koreja myytiin kaupunkien toreilla. Koppamestari saattoi tietysti kulkea itsekin myymässä tuotteitaan. Huomattavan osan niistä välittivät kuitenkin osuuskaupat tai yksityiskauppiat, jotka myivät niitä vähittäin tai toimittivat tukussa kauempana myytäväksi.

Korintekoa tutkinut Juhani Kujala katsoo sen tuottaneen vuoteen 1940 saakka aika hyvin, eikä se olisi muuten voinut säilyäkään. Lähempiä arvioita ei ole enempää kuin 1939 esitetty, jonka mukaan Ylihärmään saatiin koreista vuosittain noin 400 000 markkaa, mikä on rahanarvon muutoksen huomioon ottaen noin 75 % enemmän kuin Antti Tapolan arvio vuodelta 1912. Vuoden 1939 arvion esittänyt ”Ilkan” kirjoittaja huomautti, että korintekijän piti tehdä toimeen tulakseen 10–12 tunnin työpäiviä.¹⁹

Toisen maailmansodan jälkeen Ylihärmän ja Lapuan koriteollisuus alkoi vähentyä. Ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina sanotaan näissä pitäjissä olleen yhteensä 60 korintekijää, ja vielä 1957 Kotilieden kirjoittajalle kerrottiin pajukoreja tehtävän Härmän Kosolassa noin 40 perheessä. Vuoteen 1965 mennessä härmäläisten koppamestarien luku oli jo alentunut pariinkymmeneen. Ylihärmäläisen historian tutkijan Heikki Ylikankaan mukaan oli tuolloin jo nähtävissä, että vain vanhempi polvi teki koreja, nuoremmat eivät enää ottaneet pajunvarpuja käteensä. Sitä menoa korinteko on auttamattomasti kuihtunut, vaikka jotkut vanhat mestarit jatkoivat sitä sitkeästi, esimerkiksi Oskari Jaakonmäki 1980-luvun alkuvuosiin asti. Vielä 1990 Kosolasta saattoi kyllä saada tilaamalla pajukorin.²⁰

Etelä-Pohjanmaan pajukorikylät muodostavat niin yhtenäisen alueen, että korinteon täytyy otaksua olleen kaikissa kolmessa pitäjässä yhteistä alkuperää. Perimätieto osoittaa sen olleen selvästi vanhinta Ylistarossa. Lähteet eivät kerro, mistä Ylihärmän ensimmäinen korimestari Antti Widman sai virikkeen ja taidon tähän työhön, mutta luontevinta on ajatella niiden olleen peräisin Ylistarosta. Rakennusmiehenä Antti on voinut käydä työmatkoilla naapuripitäjässä, ja paljon sellainen mies tarvitsi aikaa oppiakseen punomaan leipäkorin. Lapualla korinpunonta levisi muistitiedon mukaan Ylihärmästä, mutta ei ole mahdotonta, että sinnekin saatiin herätteitä suoraan Ylistarosta.

19 Ilkka 25.3.1939; Kujala 1971 s. 14, 16; Tied. 1990 Helmi Elenius, Saara Jussila.

20 Marttila 1957 s. 154; Kleemola 1965 s. 10; Kujala J 1971 s. 1; Ylikangas 1989 s. 264; Tied. 1990 Helmi Elenius.

Juhani Kujala yhdistää Ylihärmän ja Lapuan koriteollisuuden pajukkojen runsauteen,²¹ ja jokainen niillä tienoin asunut muistaa, että pajua tahtoi olla vielä toisen maailmansodan aikoihin kiusaksi asti. Toisaalta sitä oli muissakin lakeuden pitäjissä kuin edellä mainituissa ja Ylistarossa. Toinen ratkaiseva edellytys on siis ollut korinteon tekniikan leviäminen seudulle lähemmin tuntemattomalla tavalla jo Ruotsin-ajalla.

Keski-Pohjanmaalta kertoi käsityönneuvoja Erik Kamis 1916, että Kokkolan pitäjän (Kaarlelan) kuntakokouksen pöytäkirjassa kerrottiin 1867 siellä tehtävän leipäkoreja pajunvarvuista ja että niillä oli ollut hyvä menekki Raahessa ja Oulussa asti. Sittemmin tämä kotiteollisuus oli tyrehtynyt, ilmeisesti jo kauan sitten, koska kukaan ei tuntunut 1910-luvulla muistavan sitä.²²

Lohtajalla oli vanhastaan tehty männynjuurista monenlaisia ja laadukkaita koreja, jotka saivat 1800-luvun keskivaiheilla suuren maineen. Niistä on mainittu ohimennen vielä 1873–76, mutta myöhemmältä ajalta on vain vuoden 1903 kyselyn tieto, jonka mukaan kaksi naista punoi Lohtajalla koreja. Lehtikirjoituksessa kerrottiin 1868, että Lohtajan ensimmäinen korinpunoja oli mukaan oppinut taitonsa vanhaa koria katselemalla ja hajottamalla, mutta työtaito ei ollut yleistynyt, koska sitä oli varjeltu tietyn suvun piirissä ja varottu opettamasta ulkopuolisille. Kyseessä lienee ollut ammattimainen käsityö, joka kai kuihtui sitä harjoittaneen suvun mukana.²³

491

Pohjois-Pohjanmaan rannikolla tehtiin Siikajoella pitkän aikaa koriteoksia männynjuurista. Pohjanlahden pohjoisosassa maa nousee monin paikoin merestä hienona hiekkana, josta on syntynyt laajoja lentohietikoita dyyniharjanteineen, ja ne ovat muuttuneet vähitellen petäjikkönummiksi. Dyynien puhtaassa ja karussa, valkoisessa hiekkassa mänty kasvattaa hyvin pitkät ja ohuet juuret, joista suuri osa on lähellä maanpintaa verraten helposti nostettavissa. Siikajoella tämä tehtiin erityisellä juurenottokuokalla hakien ja sitten käsin kiskomalla. Juuret otettiin syys- tai lokakuussa, ja niiden katsottiin olevan sitä parempia korityöhön, mitä hienommassa hiekkassa ne olivat kasvanneet.²⁴

21 Kujala J 1971 s. 1.

22 Kamis 1916 s. 107.

23 Virrankoski 1963 s. 380–381; Hbl 28.5.1868; Tilastokeskuksen kirjasto, Vaasan läänin kuvernöörin kertomus 1876; Tied. 1903.

24 Kastemaa 1938; Karttunen 1941 s. 51; Pirilä 1957 s. 7; Kajander 1982 s. 10.

Ohuet petäjänjuuret olivat Pohjois-Pohjanmaalla ikiajoista tunnettua punontatöiden raaka-ainetta, josta oli ennen kaikkea tehty kevyttä ja lujaa köyttä käytettäväksi nuotan ja verkon pauloina sekä nuotan taukoina eli vetoköysinä. Etenkin Hailuodossa sitä oli tehty suuret määrät ja myyty Ouluun, Raaheen, Siikajoelle ja Pattijoelle sekä Malurin kaukaisille matalikoille tehdyillä silakanpyyntiretkillä myös Ruotsin puolelle. Ainakin yksi vanhahko Hailuodon mies teki petäjänjuuriköyttä vielä 1900-luvun alussa.²⁵

Siikajoen korinteosta on vanhojen lähteiden sekä useiden tutkielmien, etenkin Aukusti Pulkkinen, Aili Raution ja Mauri Pirilän tekemien ansiosta käytettävissä harvinaisen paljon tietoa. Vanhoissa korinpunojasuvuissa kulkeneen, ilmeisen luotettavan perimätiedon mukaan tämä käsityö sai alkunsa, kun Era Kuula (1781–1852) löysi vuoden 1800 tienoilla meren tuoman juurivakan ja tutki sitä toverinsa Mikko Turpeenojan (s. 1778) kanssa päästäkseen selville korinpunonnan periaatteesta. Myöhemminkin Kuulan ja Turpeenojan suvut kehittivät etunenässä Siikajoen koriteollisuutta. Se alkoi herättää huomiota 1840-luvulla, ja seuraavalta vuosikymmeneltä lähtien Oulun läänin Talousseura koetti levittää juurikorien tekotaitoa.²⁶

Korien valmistus rajoittui pitkän aikaa pääasiallisesti Siikajoen Alapäässä, lähellä merenrantaa olevalle Turpeenperän torpparikulmalle, missä se oli alkanutkin. Vuoden 1903 tiedusteluun annettiin vastaus, että koreja teki kymmenen miestä ja viisi naista. Suppealta valmistualueelta luulisi olleen helppo hankkia tietoja, mutta kovin luotettavana laskelmaa ei voi silti pitää. Mauri Pirilä katsoo näet korintekijöiden luvun olleen 1900-luvun alussa noin 30 henkeä, mutta myöhäiseen muistitietoon perustuvana tämäkin arvio on hieman epävarma.²⁷ Tekijät olivat 1887 annetun tiedon mukaan torppareita ja mäkitupalaisia. Muissa lähteissä heitä sanotaan milloin torppareiksi milloin mökkiläisiksi, joten ilmeisesti oli kysymys hyvin pienistä vuokratiloista. Enimmillä korinpunojilla oli kuitenkin jonkin verran viljelystä ja kalastus usein kolmantena elinkeinona.

Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen luetteloissa mainittiin 1909–14 nimeltä kuusi etevää siikajokelaista korinpunojaa. Kuulan sukua edusti juurikorien tekijöistä luultavasti kuuluisin, Sakari Kuula (1875–1961) eli ”Rykyn Sako”, joka piti 1896–1900 kahdeksassa pitäjässä juurityökursseja Oulun läänin Talousseuran toimesta. Hän toimi myös

25 Paulaharju S 1914 s. 37–38; Pulkkinen 1928 s. 50–51; SKS E 75, Samuli Paulaharjun 1912 keräämää tietoa Hailuodosta.

26 Pulkkinen 1928 s. 50–51; Virrankoski 1963 s. 382.

27 Tied. 1903; Pirilä 1957 s. 20–21.

postinkantajana. Suvun vanhempaa polvea oli Liisa Kuula (s. 1850), pääelinkeinoltaan maatyöläinen. Toiseen korintekijöiden kantasukuun kuuluivat Paavo (s. 1853), Sakari (s. 1873) ja Alekski Turpeenoja (s. 1880). Sakarin vanha isä auttoi häntä korityössä. Lisäksi mainittiin korinpunojana vielä ”mökkiläinen” Heikki Aho. Todettakoon, että Lumijoen kirkonkylässä vuonna 1910 turvemökissä asunut Antti Turpeenoja, joka elätti itsensä ja vaimonsa juurikorien tekemisellä, oli ilmeisesti myös kotoisin Siikajoelta.²⁸

Siikajoen korien ainoana raaka-aineena olivat männynjuuret, joista Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen tiedonantaja kertoi 1910, että niitä hankkivat ”eri henkilöt nippukaupalla”, noin kolme metriä pitkinä. Korinpunoajat ostivat siis raaka-aineen erityisiltä juurennostajilta, mistä myöhemmät lähteet eivät kylläkään tiedä. Metsän arvon kasvaessa jotkut maanomistajat pelkäsivät juurenoton haittaavan puuden kasvua ja kielsivät sen. Tämän uhatessa koriteollisuutta läänin kotiteollisuusyhdistys pyysi 1900-luvun alussa metsänhoitaja Seth Nordbergiä tutkimaan asiaa, ja hän tuli siihen tulokseen, että juuri-
en ottaminen kuohkeutti maata eikä mitenkään haitannut mäntyjen kasvua. Niinpä Siikajoen kuntakokous selitti petäjänjuurien ottamisen luvalliseksi, eikä sitä kielletty pitkään aikaan.²⁹

Juurikorin ”kutomisessa” olivat Siikajoella työvälineinä vain terävä puukko, luinen ”purasin” eli teräväkärkinen puikko sekä tekijän omat sormet ja hampaat. Isojen korien tekemisessä tarvittiin vahvat käsivoimat, ja kun enimmäkseen tuotteet olivat 1800-luvulla kookkaita, naiset kelpasivat useimmiten vain avustamaan korinkutojaa. Siikajoen korintekijöiden tuotevalikoima kehittyi jo varhain laajaksi. Kun Oulun läänin Talousseura järjesti 1857 Puolangalla korintekokurssit, siikajokelainen ohjaaja opetti 28 erilaisen juuriteoksen valmistuksen. Näitä nimitetään autonomian ajan lähteissä yleensä vain koreiksi, paitsi että Helsingin kotiteollisuusnäyttelyssä kerrottiin 1875 olleen Siikajoelta myös juurista punottuja matkalaukkuja.

Mauri Pirilän arvokkaasta, muistitietoon ja esineiden tuntemukseen nojautuvasta tutkimuksesta selviää, että Siikajoen juuriteokset olivat vanhaan aikaan eli 1910-luvulle asti etupäässä isokokoisia käyttöesineitä ja ”kutoja” suunnitteli itse mallit perinteeseen nojautuen. Vanhimpia teoksia olivat jauho- ja kylvövasut, kannella ja sangalla varustetut pyöreät ”pömpärit”, joissa voitiin pitää vaikkapa ompelutarpeita, jauhosoikot, laukut, ”sankaniekat”, jotka olivat pyöreitä, kan-

28 . . . . .
Tied. 1887, 1909–10 ja 1912–14; Pirilä 1957 s. 14, 18; Vilmusenaho 1984 s. 164.

29 Tied. 1909–10; Kastemaa 1938; Rautio A 1945 s. 98; Pirilä 1957 s. 8–9.

nellisiä ja pystysankaisia vasuja, sekä leipäkorit. Koreissa ei ollut juuri nimeksikään koristeita, mutta muodoltaan ne olivat kauniita, ja juuria huolellisesti säilyttämällä ne oli saatu pysymään valkoisina. Kutojat ovat olleet sitä mieltä, että korityön tekniikka ei ollut sinänsä vaikea oppia, mutta toinen asia oli tehdä koreista kauniinmuotoisia. Pojat saivatkin ruveta jo kymmenen vuotta täytettyään opettelemaan punonnan tekniikkaa.³⁰

Pulkkisen ja Pirilän keräämän muistitiedon mukaan koreja kaupattiin vielä 1800-luvun jälkipuolella pitkään siten, että tekijän saatua kudotuksi niitä riittävän määrän hän lähti itse myyntimatkalle Raahen, Ouluun tai kauemmas, joskus Ruotsin puolelle saakka. Vaasaan koreja vietiin ennen rautatien aikakautta laivalla. Matti Koivisto (k. 1924) veti kelkalla yhdeksän kertaa korikuorman Tornion markkinoille, ja Antti Ahola kuljetti yhtä sitkeästi koreja kelkalla Kuopioon. Molemmat olivat itsekin korinkutojia. Pitkälle kauppamatkalle lähtevä mestari osti tavallisesti myös toisten tekemiä koreja tai otti niitä myydäkseen palkkiota vastaan.

Tässä kuvattu menettely johti kuin itsestään vakinaisen välitystoiminnan syntyyn. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa kerrottiin Siikajoen juurikoreja myytävän läheisiin pitäjiin ja kaupunkeihin, mutta välittäjät toimittivat niitä myös Etelä-Suomeen. Lehtitietojen mukaan Siikajoen ”vasuja” oli 1800-luvun lopulla myytävänä muun muassa Hämeenlinnan markkinoilla. Noilta ajoilta on muistettu merkittävänä välittäjänä edellä jo korinpuojana mainittu torppari Paa-vo Turpeenoja, joka myi 1800-luvun lopulla etenkin jauho- ja kylvövasuja Limingan ja Oulun seudun pitäjiin.

Hyvin paljon Siikajoen koreja välitti 1900-luvun alkuvuosista 1920-luvun keskivaiheille käsityönopettaja ja liikemies J.A. Kastemaa (Kastell), jonka kerrottiin vielä 1910 asuvan kotitalossaan Siikajoen Kastellissa; sittemmin hänellä oli kirjakauppa Limingassa. Hänen sanottiin 1910 myyvän koreja muun muassa Tampereen torilla. Myöhemmin hän toimitti koreja kotiteollisuusliikkeisiin, etenkin Vaasaan, Turkuun ja Helsinkiin, jopa kokeili vientiä Yhdysvaltoihin. Sinne Kastemaa myi suuria koreja hedelmien korjuussa käytettäväksi.³¹

Neljän merkittävän siikajokelaisen korintekijän vuotuisen tuotannon arvo oli 1914 tehdyn arvion mukaan 200–300 markkaa mieheen. Jos tekijöitä oli tuohon aikaan vaikkapa 20, mikä on hyvin mahdollista, Siikajoen korien vuotuinen myyntiarvo saattoi olla tämän mu-

30 Virrankoski 1963 s. 382–383; Hämäläinen 9.9.1975; Pirilä 1957 s. 9–11, 16.

31 Tied. 1887 ja 1909–10; Pulkinen 1928 s. 51; Uotila 1939 s. 344; Rautio A 1945 s. 104–105; Pirilä 1957 s. 15, 19–20.

kaan 4 000 markan vaiheilla tai vähän enemmän. Se näyttää aika vaatimattomalta, kun otetaan huomioon jokseenkin laaja myyntialue, eikä arvioihin olekaan paljon luottamista. Vuosien 1909–10 käsityötutkimuksen tekijä sanoo korintekijöistä: ”Elävät melkein kädestä suuhun”, joten heidän ansiotasonsa oli varmaan alhainen, ja tähän viittaa sekin, että koreja ei punottu talollisperheissä.³²

Sen mukaan, mitä Aukusti Pulkkinen kirjoitti 1928, markkina-myynti oli huonontanut 1800-luvun lopulle mennessä Siikajoen korien laatua, jota kukaan ei valvonut, ja tuotteiden epätasaisuus oli alentanut hyvienkin korien hintoja. Niinpä korinpunonta kävi lähes kannattamattomaksi ja alkoi vähentyä. Oulun läänin kotiteollisuusyhdistys järjesti tämän vuoksi valtionavun turvin Siikajoella juurityökurssit 1912–13 ja uudelleen 1917. Opettajina oli etevä paikallisia korinkutojia ja 1912–13 myös käsityönopettaja J.A. Kastell. Pulkkinen katsoi kurssien parantaneen korien laatua huomattavasti. Siikajoen korit saivatkin 1920- ja 1930-luvulla paljon tunnustusta kauneudestaan ja taiteellisesta tekotavastaan, muun muassa Pohjoismaiden kotiteollisuuskäräjillä 1928, ja messuilla ja näyttelyissä niistä annettiin lukuisia palkintoja.

Toisaalta ulkopuoliset kotiteollisuuden harrastajat alkoivat juuri 1910-luvulla vaikuttaa Siikajoen korien malleihin. Saatuaan valtion apurahan koriteollisuuden kehittämiseksi J.A. Kastell kävi Venäjällä, josta hän toi uusia malleja. Myös kotiteollisuusliikkeet kuten 1913 perustettu Pirtti Oy. valvoivat Siikajoen korien laatua ja toimittivat uusia malleja. Vanhojen tuotteiden ohella ruvettiin tekemään kaksisankaisia, kulmikkaita ja kannellisia vakkoja, matkalaukkuja, hatturasioita, veitsilaatikoita ja pullojen kantokoreja. Ajan mittaan siirryttiin punomaan entistä pienempiä ja sirompia koreja, kunnes 1950-luvulla tehtiin etupäässä leipäkoreja, pieniä vakkoja, sangallisia hedelmäkoreja ja pannunalustoja.

Mauri Pirilä on epäilemättä oikeassa arvellessaan tuotannon muutosten riippuneen kysynnästä. Siikajoen koreja sopeutettiin 1910-luvulla selvästi kaupunkilaisten tarpeisiin soveltuviksi, ja Pulkkinen lausunto korien laadun paranemisesta sisältää ilmeisesti sen, että tämä pyrkimys tuotti tuloksia. Eri asia on, oliko pitkällä tähtäyksellä onnellista, että perinteellisten isojen, kauniiden ja omintakeisten korien valmistus tyrehtyi vähitellen kokonaan. Kuten monesti muulloinkin kaupalliset näkökohdat näyttävät voittaneen taiteellisten kustannuksella. Toisaalta on mahdollista, että tiukka pitäytyminen vanhoihin malleihin olisi tehnyt Siikajoen juurikorien kudonnasta lopun jo

.....
32 Tied. 1909–10 ja 1912–14.

1910- tai 1920-luvulla. Malleja muuttamalla tälle käsityölle hankittiin vielä lisääaikaa.³³

Tosin Pulkkinen epäili jo 1928, että Siikajoen korinpunonta alkaisi heikentyä, mutta vielä tuolloin tekijöitä oli hänen arvionsa mukaan 20 henkeä. Valmistaiden vuotuinen arvo oli Pulkkinen mukaan 40 000 – 60 000 markan vaiheilla. Tämä vastaa rahan arvon alenemisen huomioon ottaen sitä hyvin hataraa arviota, jonka olen edellä esittänyt vuodelta 1914. Tuotanto ei tämän mukaan ollut vielä alentunut. Korinpunojien lukukaan ei vähentynyt edes vuoteen 1945 mennessä paljon; silloin Aili Rautio laski heitä olevan 17 henkeä.

Vielä 1929 korityö keskittyi Turpeenperälle, mutta 1945 kutojia oli jo muuallakin Siikajoen Alapäässä, jokunen myös Karinkannan kylässä ja muualla Oulun maantien varrella. Suuri osa heistä oli näihin aikoihin naisia, mutta he tekivät etupäässä vain leipäkoreja ja pannunalustoja, miehet sen sijaan isompiakin koreja. Monen korintekijän kesä kuului itsenäistyneen torpan viljelyyn korinkudonnan jäädessä talvityöksi, mutta pienimpien tilojen haltijat ehtivät tehdä sitä kesäläkin. Oli myös joitakin ”juurenkutojia”, joilla se oli ainoana työnä. Huomattaviksi korinpunojiksi nimettiin 1941 vanhat tekijät Sakari Kuula ja Aleksi Turpeenoja sekä Tyyne Paakkari (s. 1908) ja Tyyne Toppila.³⁴

Männynjuuria ei tahtonut 1930-luvulla enää saada riittävästi Turpeenperän lähimetsistä, ja monet maanomistajat olivat jälleen kieltäneet juurenoton peläten sen olevan haitaksi metsälle. Tärkeimmät juurenottopaikat olivatkin tähän aikaan eräät hietikkoiset metsäkan-
kaat naapuripitäjässä Pattijoella, ja sinne saattoi lähteä syksyisin useitakin korinpunojia yhteiselle ”juurestamisretkelle” hevosella ajaen.³⁵

J.A. Kastemaan lopetettua korien välittämisen sitä harjoitti noin 1925–35 maanviljelijä, sittemmin talousneuvos M.A. Pietola ja hänen jälkeensä helsinkiläisen liikkeen asiamiehenä toiminut emäntä Tyyne Millala, joka oli itsekin korintekijä. Hänen aikanaan koreista maksettiin paljon entistä paremmin. Tämän takia Pietolaa on jälkeenpäin moitittu, mutta pula-aika lienee vaikuttanut hintoihin hänen viimeisinä toimintavuosinaan. Hänen sanotaan toimittaneen koreja etupäässä Helsinkiin ja Turkuun ja jonkin erän ulkomaillekin ja toimineen innokkaasti korityön säilyttämiseksi ja levittämiseksi. Vuonna 1945 tekijät lähettivät itse koreja kotiteollisuusliikkeisiin.³⁶

33 Pulkkinen 1928 s. 52–53; Pirilä 1957 s. 11–13.

34 Pulkkinen 1928 s. 53; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 128; Karttunen 1941 s. 52; Rautio A 1945 s. 105–107; Pirilä 1957 s. 16–18.

35 Karttunen 1941 s. 51; Rautio 1945 s. 98; Rehula 1971 s. 6–7.

36 Rautio A 1945 s. 105; Pirilä 1957 s. 20; Rehula 1971 s. 10, 13–14; Vilmusenaho 1984 s. 164.

Siikajoen koriteollisuus heikkeni toisen maailmansodan aikana eikä kyennyt sen jälkeen elpymään. Vuonna 1957 korintekijöitä oli Mauri Pirilän mukaan vielä 15, joista kolmannes oli ammattilaisia, mutta alamäki jatkui sittemmin jyrkkänä, kun huonona pidetty ansiotaso ei enää houkutellut nuoria korinkudontaan. Vielä 1960-luvulla korintekijöitä oli useita mutta 1982 vain yksi ainoa: Turpeenojan sukuun kuuluva 77-vuotias Tyyne Toppila, joka oli siihen saakka kuttonut talvisin petäjänjuurikoreja. Turpeenojan miehet olleet aloittamassa korinkudontaa, ja tämän suvun nainen punoi viimeisenä uskollisena Siikajoen koreja lähes kaksi vuosisataa myöhemmin.³⁷

Siikajoen petäjänjuurikorien historiassa esiintyy monia kotiteollisuudelle tunnusomaisia piirteitä. Niiden valmistus alkoi siitä, että kolme tärkeää tekijää osui yhteen: sopivan raaka-aineen runsas esiintyminen, uuden tekniikan oppiminen muualta kulkeutuneesta esineestä ja köyhien vuokraviljelijöiden sivutulon tarve. Tähän on vielä lisättävä oivallus, joka syntyi kahden nuoren torpanpojan mielessä heidän katsellessaan aaltojen tuomaa rikkinäistä koria. Lukemattomia kauniita koreja tuottanut käsityö tyrehtyi, kun turpeenperäläisille tarjoutui niin paljon parempia ansionlähteitä, että vaikea ja suuritöinen korinkudonta ei enää houkutellut.

497

Oulun läänin Talousseuran yritys levittää juurikorien teon taitoa Siikajoelta laajemmalle ei johtanut kaksisiin tuloksiin. Luultavasti 1860-luvulla seura palkkasi kolme siikajokelaista korityön neuvojiksi Revonlahdelle ja Paavolaan, ja he ottivat mukaansa suuren joukon korimalleja. Revonlahdella opetus tuotti jonkinlaisia tuloksia, koska kuvernöörin kertomuksessa sanottiin 1877 sielläkin tehdyn juurikoreja, mutta myöhempiä tietoja asiasta ei ole, joten tämä käsityö näyttää kuihtuneen Revonlahdella nopeasti.³⁸

Muualta Pohjois-Suomesta on vain hajatietoja juuritöiden tekemisestä myyntiin. Edellä on mainittu Hailuodon juuriköydestä, ja Posiolta kerrottiin niin myöhään kuin 1945, että Antti Oikarainen (s. 1883) Tolvan kylästä oli ”harjoittanut useita vuosia puunjuurista köytettyä punojan ammattia hyvällä menestyksellä” ja tehnyt hyvää köyttä. Hailuodossa Juho Pääрни (1851–1929) Ojakylästä teki myytäväksi männynjuurista punomiaan koreja ja vakkvoja. Tynävältäkin mainittiin 1914 muuan juurikorien tekijä, ja samaan aikaan työmies Heikki Keskiaho teki Muhoksen Kylmälässä niitä sivutöikseen opeteltuun tekniikan itsekseen.³⁹

37 Rautio A 1945 s. 104; Pirilä 1957 s. 21; Kajander 1982 s. 10–11.

38 Tilastokeskuksen kirjasto, Oulun läänin kuvernöörin kertomus 1877; Vilmusenaho 1984 s. 163, 165.

39 Tied. 1912–14, 1945/OI ja 1990 Iida Rapinoja.

Limingan seutukunnalla harjoitettiin 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä huomattavaa koriteollisuutta raaka-aineena paju, jota oli alavilla niityillä rajattomasti. Koritöitä oli ruvettu tällä seudulla opettelemaan tietyvästi 1800-luvun lopulla, aluksi lähinnä satunnaisesti. Ensimmäinen lähteissä mainittu korinpunoja oli maatyömies Juho Kälkäinen (s. 1845) Kempeleestä: hän teki ja kaupusteli vielä 1910-luvun alussa pajuisia leipäkoreja opittuaan taidon vuoden 1880 tienoilla vankilassa. Samoihin aikoihin asui Limingan Ketunmaassa turvemökissä Sakari Utriainen, joka oli opetellut 1890-luvun keskivaiheilla itsekseen pajukorien punomisen ja teki niitä pääammatikseen 800–900 markan arvosta vuodessa, jos esitetty arvio on oikea.⁴⁰

Limingan koriteollisuuden myöhemmistä vaiheista ovat antaneet arvokkaita tietoja maanviljelijä Emil Keränen (s. 1906) kirjoituksessaan ja hänen tyttärensä Maila Ekola o.s. Keränen vastatessaan 1990 tiedusteluuni. Oulun läänin vireä kotiteollisuusyhdistys antoi alkusysäyksen koriteollisuuden kehittämiseksi järjestäessään 1909 Limingassa pidetyn ”pajutyökoulun”. Korityön tekniikkaan perehtyi näillä kursseilla muiden muassa nuori talokas Jaakko Kaartenaho, joka lähti Helsinkiin saamaan lisäoppia ja kykeni 1912 toimimaan opettajana kaksilla Limingassa pidetyillä korityökurseilla. Ne järjesti sillä kertaa Oulun läänin Talousseura. Opetettiin pienehköjen korien tekemistä, mutta useat osanottajat lähtivät Helsinkiin ja Turkuun saamaan lisäoppia ja ryhtyivät palattuaan tekemään koritöitä Limingassa. He opettivat taas muita, ja kaiken kaikkiaan korityöntekijöitä oli 1920- ja 1930-luvulla kymmenittäin.

Etelässä saatu oppi koski korihuonekalujen tekemistä, ja siihen liminkalaiset täysin keskittyivätkin, vaikka jotkut tekivät myös pieniä pajukoreja omiksi ja lähiseudun tarpeiksi. Korihuonekalujen menekki oli erinomainen 1910- ja 1920-luvulla, jolloin ne olivat varsinkin kesähuviloilla aivan välttämättömiä. Päätuotteena olleiden korituolien ohella tehtiin myös lasten huonekaluja ja korkeajalkaisia vauvankoreja. Varsinaisia koneita korityössä ei sanota käytetyn. Raaka-ainetta ei korityöntekijöiden tarvinnut itse hankkia, vaan sitä ostettiin mökkiläisiltä, jotka perheineen leikkasivat ja kuorivat pajunoksia Limingan avaroilta niityiltä. Viimeistään 1920-luvulla alettiin käyttää myös rottinkia.

Limingan koriteollisuus, joka keskittyi etupäässä Alatemmeksen kylään, oli osaksi verstateollisuutta palkattuine työntekijöineen, mutta monellakaan se ei ollut kauan pääammattina. Sivutyönä se oli

.....

ainakin 1920-luvulta lähtien Jaakko Kaarteenahollakin, joka asui taloan ja ryhtyi korityöhön vain ”ylimääräisen rahan” tarpeessa ollessaan. Sivuhommakseen korityötä tekivät myös Antti ja Erkki Sangi, talokkaita hekin. Jotkut muut korityöntekijät olivat pienviljelijöitä, muutamat maattomia mökkiläisiä. Eemil Keränen osti pikkutilan hyvin nuorena 1927 ja laajensi sitä 1930-luvulla, koska arveli ettei korityöllä ollut tulevaisuutta, mutta se oli kuitenkin sota-aikaan asti hänen pääelinkeinonaan.

Limingan korityön kukoistuskautta oli 1920-luku, jolloin se oli monella päähommana, mutta se joutui vastatuuleen seuranneina pulavuosina. Jotkut korimestarit palasivat silloin maatyöhön tai muuttivat Limingasta. Myöhemmin 1930-luvulla muoti ei suosinut korihuonekaluja eikä niitä juuri ostettu edes huviloille, mutta uusin mallien saatiin tuoleille sentään hieman menekkiä. Sotien jälkeen 1940-luvun lopulla korituolien menekki oli vähän aikaa hyvä, mutta Limingassa ei enää ollut montakaan niiden tekijää, Eemil Keräseläkin maatalous ja kunnallishallinto veivät kaiken ajan. Seuraavilla vuosikymmenillä Limingan koriteollisuus on loppunut kokonaan. Sen tuottoa on arvioitu vaihtelevasti, mutta Keräsen mielestä se oli aikanaan hyvä elinkeino, jos osasi työn hyvin ja kykeni myymään tuotteet edullisesti.⁴¹

Naapuripitäjistä Tyrnävällä oli 1910-luvun alussa kaksi pajukorien tekijää, joista Ahti Heikkinen Leppiojalta punoi etupäässä pape rikoreja. Myöhemmin pitäjässä oli 1930-luvulle asti joitakin Limingassa opin saaneita korintekijöitä, mutta heidän työstään ei ole lähempiä tietoja. Kempeleessä korityö pysyi hyvin vähäisenä; aikaisemmin mainitun Kälkäisen lisäksi mökkiläinen Juho Pyykkö teki 1900-luvun alussa paju- ja rottinkitöitä, joista ei ole lähempiä tietoja. Muhokselta kerrottiin jo 1887, että tilattomat tekivät pajukoreja myydäkseen niitä etupäässä Oulussa. Mahdollisesti korityötä tehtiin Limingan ympäristössä enemmän kuin laihat lähteet ilmaisevat, mutta pääasiallisesti se keskittyi Limingan emäpitäjään.⁴²

Koritöiden tekeminen pajusta tai männynjuurista näyttää riippuneen suuresti siitä, että seudulla oli erikoisen runsaasti raaka-ainetta. Maantieteellistä determinismia ei pidä kuitenkaan viedä liian pitkälle: monella muullakin paikkakunnalla olisi pajun tai petäjänjuurien saanti ollut hyvä. Sysäyksen saamiseen tarvittiin ilmeisesti li-

41 Tied. 1912–14 ja 1990 Maila Ekola; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 310; Keränen E 1983.

42 Tied. 1887, 1909–10 ja 1990 Maila Ekola.

säksi ainakin punontatekniikan oppiminen ja ehkä muitakin luonteeltaan satunnaisia tai yksilöllisiä tekijöitä, joita on tätä alaa tutkittaessa voitu joissakin tapauksissa osoittaa. Merkittävää on, että korityön tuotanto näkyy yleensä lisääntyneen huomattavasti 1800-luvun jälkipuolelta lähtien.

P Ä R E K O P A T

Milloin tarvittiin kevyttä kanto- ja säilytysastiaa, jonka ei tarvinnut pitää vettä, Suomessa käytettiin paju- ja juurikorien sijasta vanhastaan pärekoppaa, ja vielä teollistumisen alkaessa se oli yleinen kaikkialla maassa. Joka tilalla oli pärekoppia käytössä koko joukko, monenkokoisia ja muodoltaankin vaihtelevia, joskin kopan pohja oli jo punontatekniikan vaikutuksesta aina neliön tai suorakaiteen muotoinen. Useimmiten pärekopan yleismuotokin oli kulmikas. Varsinkin pienehköillä pärekopilla oli käyttöä kaupungeissakin.

Kestävän mutta samalla kevyen ja hyvin viimeistellyn pärekopan tekeminen ei ollut suinkaan helppoa. Punontaakin oli useaa eri mallia. Verrattomasti tavallisin oli kuitenkin suorakulmainen, kankaan palttinasidoksen tapainen punonta, joka on sinänsä yksinkertainen tehdä. Kun arkisen pärekopan ei lisäksi tarvinnut olla viimeistely eikä siltä vaadittu aina kovin suurta kestävyyttäkään, välttävän kopan tekeminen lienee ollut esi-industrialistisen ajan suomalaisen maalaismiehen yleisimpiä taitoja.

Koppapäre otettiin tuoreen tai vähän kuivahtaneen männyn pinta-puusta samoin kuin valaistukseen käytetty päre, irroitamalla se alkuun puukolla ja repäisemällä sitten käsivoimin puun syitä myöten. Täten päreestä tuli kestävä, kunhan mänty oli kasvanut suon reunalla, karulla nummella tai kalliometsässä ja tullut näin ollen tiheäsyinen. Tällaisesta puusta tehty päre ei murtunut taitoskohdissa, mutta jos puu oli harvasyistä ja haurasta, siitä ei voinut parhaallakaan taidolla tehdä kunnon koppaa. Pärepuun oikea valinta oli siis kopantekijän taidon ydinkohtia, ja sopivan puun puute rajoitti koppien tekemistä.

Missä pärekoppia tehtiin elinkeinoksi, tilattomalla väellä oli taipumusta pitäytyä isojakoa edeltäneen ajan vapaampaan metsännauttintaan ja varastaa pärepuita. Kankaanpäässä, jossa niitä tarvittiin paljon, joku koppamestari kuuluu jopa vahingoittaneen mäntyjä lyömällä tyvestä palan pois, mistä puu alkoi kitua ja kasvoi hienosyiseksi.¹

1 . . . . .
Tiedot useista haastatteluista; puun vahingoittamisesta kertoi Viljo A. Yli-Paattikoski.

Asiantuntija osasi valita sopivia pärepuita sahalla lankkuja ja lautota.² Päreiden kiskominen puusta vaati hyviä käsivoimia ja oli siis miesten työtä, kun taas varsinainen kopan kutominen kävi hyvin naiseltakin, ja naispuolisia koppamestareita olikin melko paljon.

Pärekopan nimitykset vaihtelivat seudulta toiselle, ja seuraava luettelo on vain viitteellinen. ”Koppaa” on käytetty laajalti hämäläismurteiden alueella sekä Etelä-Pohjanmaalla ja Vetelinjoen varrella. Pohjoisempana Keski-Pohjanmaalla pärekopan nimenä oli ruotsista lainattu ”keppu” (ruots. skäppa). Suomen ruotsalaiset ovat käyttäneet ainakin pääasiallisesti termiä ”pärtkorg”, jossa alkuosa on lainattu suomen kielestä, mutta ruotsista lainattu ”kori” on toisaalta ollut pärekopan nimenä lounaismurteissa samoin kuin Kymenlaakson itäosassa ja laajalti Karjalassa. Kaakkois-Hämeessä on tunnettu nimitys ”kesi”. Savolaismurteissa käytettiin nimityksiä ”vakka” ja ”vasu”, ja nämä ovat olleet yleisiä Pohjois-Suomessakin.

Tavallisimpia maaseudulla käytettyjä pärekoppia olivat tässä käsiteltynä aikakautena iso, useimmiten pitkänomainen silppukoppa (silpkori, pelukoppa, ruumenkori, karjankoppa, vihkokeppu), usein kannellinen pyykkikoppa (kantikori), karstattujen villahahtuvien säilytykseen käytetty hahtuvakoppa (hahtukori, levekori, lokkikeppu), joka oli usein ”vinoon kudottu”, sekä perunan istutuksessa ja nostossa käytetty kapea, koivunvitsaksesta väännetyllä sangalla varustettu perunakoppa ja samoin sangallinen marjakoppa. Tehtiin myös matalia perunan idätyskoppia, kalakoppia, joita oli monenkokoisia, niistä pienin ”nelikonkoppa”, kannellisia matkakoppia (kanskori) sekä pullonkoreja ja erinäisiä muitakin malleja. Isohkoja koppia tehtiin kuljetuksen helpottamiseksi monesti sarja, jossa useita koppia sopi sisäkkäin.³

Autonomian alkuaajan kotiteollisuutta tutkiessani totesin ihmeekseni, että pärekoppien tekemisestä myytäväksi oli hyvin vähän tietoja, vaikka niistä erikoisesti kysyttiin manufaktuurijohtokunnan 1857 tekemässä tiedustelussa. Sen vastauksista näkyy, että koppia kyllä tehtiin joka pitäjässä, mutta niiden myynnistä kertyi tietoja etupäässä vain muutamien kaupunkien lähiympäristöstä.⁴ Myöhemmänkin ajan lähteet antavat hyvin samantapaisen kuvan osasta Pohjois-Suomea: Kainuusta, Koillismaalta ja Peräpohjolasta on kertynyt 1900-

2 Mst. Eino Venho; Tied. 1905 (Kiiminki) ja 1990 Ella Järäinen.

3 Varpio 1974 s. 103; Korpela 1992 s. 18; mst. Toivo Haijanen, Eino Venho, Martti Ranta, Frans Ojatalo; Tied. 1990 Lasse Tiilikka, Laila Raisela.

4 Virrankoski 1963 s. 378–379.

luvun järjestelmällisissä tiedusteluissa vain nimeksi tietoja pärekoppien myynnistä.

Keskustellessani tästä pohjoissuomalaisen asiantuntijan kanssa hän totesi pärekoreja käytetyn hänen kotiseudullaan Kuusamossa paljon ja monenlaisiin tarkoituksiin. Niitä osattiin kuitenkin tehdä lähes joka talossa, ja tiheäsyistä petäjääkin on Pohjois-Suomessa kaikkialla, joten koreja ei juuri tarvinnut ostaa.⁵ Kuljetuskustannukset olisivatkin nostaneet harvaan asutulla seudulla pahoin muuten halvan tavaran hintaa. Varhemmin olivat olosuhteet etelämpänä aika lailla samantapaiset kuin Pohjois-Suomessa 1900-luvulla ja koko maaseutu lienee ollut samoista syistä pärekoppien suhteen jokseenkin omavarainen. Aivan joka talossa niitä ei tietenkään tehty, mutta niitä voitiin teettää lähellä eikä niistä voinut mitenkään tulla merkittävää myyntiartikkelia.

502

Myöhemmän ajan lähdeaineisto antaa pääosasta maata aivan erilaisen kuvan. Pärekkoppien valmistusta myytäväksi kysyttiin vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelussa, ja myös 1945 siitä kertyi paljon tietoa. Yksityiskohtiin ei kannata kiinnittää huomiota, mutta yleiskuva on selvä: joka pitäjässä suunnilleen Oulun korkeudelle saakka oli 1900-luvun alussa useita miehiä, jotka tekivät koppia myyntiin tai tilauksesta. Poikkeuksena oli Ahvenanmaa, josta mainittiin vain yksi kopantekijä. Vielä 1945 pärekoppien valmistus ei ollut ansiokotiteollisuutena kovin harvinaista: pitäjää kohti oli yleensä ainakin pari koppamestaria.⁶ Muista lähteistä selviää, että maassa oli myös seutuja, joilla oli erikoistuttu pärekoppien tekemiseen. Seuraavassa kiinnitetään päähuomio näihin paikkakuntiin ja muuten merkittäviin tai havainnollisiin tietoihin.

Varsinais-Suomessa tehtiin Laitilassa paljon pärekoreja, mutta niiden tekeminen oli keskittynyt 1900-luvun alkuun mennessä Kaivolan ja Katinhännän kyliin, kuten pitäjän hyvin tuntenut Juho Valtonen totesi 1913. Kummassakaan ei tehty kovin paljon huonekaluja, mikä oli yleistä muualla Laitilassa.⁷ Samoissa kylissä tehtiin paljon ja monenlaisia pärekoreja vielä 1920- ja 1930-luvulla. Kaivolassa niitä kutoivat etenkin taitavat veljekset Yrjö (s. 1901) ja Kaino Keskilä (s. 1909), joiden isä oli jo tehnyt niitä torpan viljelyn ohella. Yrjö Keskilällä pärekorien tekeminen oli ainoana ammattina, Kainolla tärkeänä maanviljelyksen sivuelinkeinona. Katinhännästä on mainittu hyvinä korimestareina Oskar ja Vihtori Laaksonen.

5 Fil.lis. Matleena Tornbergin antamia tietoja.

6 Tied. 1903 ja 1945.

7 Voionmaa 1901 s. 52; Valtonen 1913.

Jokunen etevä korintekijä oli Laitilassa myös Pahojoella, Tomasassa, Kiilin korvessa, Koverolla ja Viikaisissa. Kodjalassa Fredrik Raitanen (s. 1883) kävi talvisin metsätöissä mutta teki muulloin pärekoreja ja sai niistä palkinnon maatalousnäyttelyssä. Päkoreja osattiin Laitilassa tehdä vielä maailmansotien välillä jokseenkin yleisesti, mutta silti niitä kyllä ostettiin ja tilattiin pitäjän taloihin. Korimestarit myivät tuotteitaan välittäjille mutta veivät niitä vielä 30-luvulla itsekin Turun Puutorille tai Uuteenkaupunkiin, joskus myös Raumalle, usein lainahevosella. Ennen perunannostoa kävi kiertäviä kauppiaita myymässä ”perunkorei”. Vielä 1980 pärekoreja tehtiin Laitilassa varsin paljon, ja 1990-luvullakin niitä on kudottu muun muassa Kaijalan Keskilässä välittäjien myytäväksi.⁸

Karjalan pitäjässä tehtiin pärekoreja ilmeisesti jo 1800-luvun jälkipuolella paljon myytäväksi pohjoisella metsäkumalla: Laajoen kylässä ja sen lähistöllä. Vielä 1930-luvulla pärekorien tekijöitä oli tällä seudulla vähintään kolmetoista miestä. Erikoisesti on mainittava Kajalan suku, joka teki koreja Laajoella viimeistään 1850-luvulta alkaen. Vilhelm Kajala eli Lagerroos (k. 1926) oli oppinut taidon isältään, ja hänen työtään jatkoivat tytär sekä neljä poikaa, nimeltään Kajala tai Venho. Vilhelm Venhon (1889–1936) kaksi poikaa jatkoivat työtä neljännessä polvessa, toinen Laajoen viimeisenä korimestarina 1970-luvulle saakka. Laajoen korintekijöillä oli yleensä pienenkö maatila, ja monet heistä kävivät lisäksi rakennus- ja metsätöissä, joten pärekorien tekeminen oli sivuelinkeino.

Laajoen ympäristön soisilla mailla riitti päremäntyä, ja ilmeisesti korinteko korvasi täällä kuten Laitilassakin osittain puuastioiden tekemisen niiden viennin tyrehtyttyä 1800-luvun keskivaiheilla. Koreja tehtiin Laajoella vielä maailmansotien välisenä aikana monta lajia, ja suuri osa niistä vietiin ”maakuntaan” omalla tai vuokrahevosella talosta taloon ajaen. Laitilaan ei yritetty myydä eikä juuri Mynämäkeenkään, mutta Mietoinen, Vehmaa, Lokalahti ja Taivassalo olivat Laajoen korien vakinaista myyntialuetta. Vehmaan reissu vei kaksi päivää, Taivassalon kolme. Näiden pitäjien osuuskaupat ostivat usein tukussa koko korikuorman.

Paljon koreja vietiin myös Turun Puutorille ja myytiin tutuille ”ylösostajille”, torikauppiaille. Itse ei kannattanut yrittää vähittäismyyntiä, koska hinnat jäivät kokemuksen ja ajan puutteessa huonoiksi. Muuten ne riippuivat työn laadusta, joka vaihteli niin paljon, että torikauppiat tunnistivat koreista niiden tekijän. Melkoisesti koreja

.....

8 Karrakoski 1932; Eenilä 1963; Vaaniala 1987; mst. Toivo Haijanen, Artturi Pavela, Helvi Vaaniala, Eino Venho, Marjatta Vuoristo.

laajokelaiset tekivät myös tilauksesta: kaljakoreja viiden ja kymmenen litran pulloja varten Turun kaljatehtaille, vahvoja kalakoreja saman kaupungin kalaliikkeille. Vasta jatkosodan jälkeen pärekorien tekeminen alkoi taantua selvästi oltuaan kymmeniä vuosia Laajoen seudun tärkeintä ansiokotiteollisuutta.⁹

Eräissä muissakin Varsinais-Suomen pitäjissä tehtiin tässä käsiteltynä aikana melkoisesti pärekoreja. Mynämäen emäpitäjästä on vain vuodelta 1887 lyhyt maininta tästä, mutta Laajoella kerrottiin, että Mynämäkeen ei 1930-luvullakaan juuri saanut pärekoreja kaupaksi pitäjän oman tuotannon takia.¹⁰ Yläneeltä kirjoitettiin 1929, että sieltä vietiin Turun markkinoille kuormittain pärekoreja ja Loimaan ja Lauttakylän kaljatehtaille paljon ”kaljapullon koreja”. Nauvossa tekivät 1930-luvulla jotkut metsätyömiehet varsinkin huonoilla ilmoilla sivuansioikseen pärekoreja, ja puun ottaminen tätä varten oli heillä luontaistena.¹¹

Uudellamaalta kerrottiin 1873 Nurmijärveltä ja muista suomenkielisisistä pitäjistä myydyin pärekoreja Helsinkiin ja muihin rannikon kaupunkeihin, ja 1887 annetun tiedon mukaan niitä myytiin pääkaupunkiin myös Helsingin pitäjästä. Porvoon pitäjän tilattomien kerrottiin 1905 tehneen jo hyvin kauan pärekoreja talvisin ja puhdetöinä syksyin keväin ja saaneen tästä ”icke så ringa inkomst”. Pääosa koreista tehtiin tilauksesta pitäjään tai Porvoon kauppiaille, loput vietiin kaupungin torille.¹²

Satakunnassa tekivät monet merikarvialaiset vielä maailmansotien välisenä aikana pärekoppia kalastajille, jotka tarvitsivat niitä paljon, koska ”silakka käsiteltiin kopissa ja mitattiin niihin nykyisten laatikoiden sijasta”.¹³ Maakunnan varsinainen koppapitäjä on kuitenkin Kankaanpää, jossa pärekoppia on tehty myytäväksi pääasiallisesti Veneskosken kylässä. Sikäläisestä kopanteosta puuttuu varhaisia lähteitä, mutta Elli Hovi ajoittaa sen alkamisen muistitiedon nojalla vuoden 1870 tienoille. Tätä tukee vuoden 1903 tiedustelun asialliselta näyttävään vastaajan arvio, jonka mukaan koppia teki Kankaanpäässä myytäväksi 20 miestä. Ansiokotiteollisuuden ollessa noin laajaa sillä täytyi olla jonkin verran ikääkin.¹⁴

Veneskosken vanhimpia muistettuja ”koppamiähiä” olivat torppari Frans Ranta, jonka isä Eljas Ranta oli jo tehnyt vähän koppia 1800-

9 Virrankoski 1993.

10 Tied. 1887; mst. Eino Venho.

11 TS 9.11.1929; Tied. 1990 Harry Svahnström.

12 Tied. 1873, 1887 ja 1905.

13 Tied. 1990 Matti Mäkitalo.

14 Hovi 1968 s. 32; Tied. 1903.

luvun puolella, sekä Jussi Lehtimäki. Lehtimäen suvussa oli myöhemminkin uutteria koppamestareita kuten Frans Lehtimäki veljineen. Kopanteko on jatkunut monessakin suvussa polvesta polveen: Frans Rajamäen työtä jatkoi hänen poikansa Martti, ja tämän pojatkin alkoivat käyttää isältä oppimaansa taitoa. Iisakki Kallion eli ”Kallion Sakin” työtä jatkoivat hänen lapsensa Elle ja Kalle Kallio.

Veneskoskella oli koppamestareina monia naisia, ja työ jaettiin usein siten, että mies kiskoi päreet ja vaimo ”sitoi” kopat. Koppia tehneitä pariskuntia olivat esimerkiksi Hanna ja Hugo Heino, Tyyne (o.s. Lehtimäki) ja Vilho Metsälä, Fanni ja Nestori Jäniskangas ja Aina ja Iivari Kallio. Kopantekijät olivat enimmäkseen pieneläjiä, ja monella koppatyö oli pääammattina, jota harjoitettiin ympäri vuoden. Toiset hankkivat sillä lisätuloja, kun pienen tilan viljely ei riittänyt elättämään perhettä. Työpäivät saattoivat venyä armottoman pitkiksi: kello kahdelta tai kolmelta aamulla noustiin kiskomaan päreitä ja koppia sidottiin illalla kuuteen tai seitsemään.

Koppia tehtiin Veneskoskella niin paljon, että hyvä pärepuu rupesi jo 1930-luvulla loppumaan ja sitä täytyi ostaa naapuripitäjistä. Kaikkia tavallisia koppamalleja tehtiin. Juomatehtaille myytiin pulonkoreja, Merikarvian ja Ahlaisten kalastajille paljon ”nelikonkoppia”, Tampereen pellavatehtaalte isoja, kahden pelukopan kokoisia koppia, joita käytettiin pellavien säilytykseen ja kuljetukseen. 1900-luvun alussa tehtiin korkean silppukopan kokoisia ja mallisia ”rysänkoppia”, jotka vietiin Reposaareen ja myytiin venäläisiin laivoihin. Niitä käytettiin tiettävästi kalakoppina, mutta menekki loppui ennen maailmansotaa joidenkin veneskoskelaisten myytyä kelvotonta tavaraa.

Jotkut Veneskosken koppamiehet lähtivät itse myymään tuotteitaan kuten Jussi Lehtimäki Merikarvialle, Ahlasiin ja Poriin, mutta ennen pitkää koppien myynti jäi etupäässä välittäjien toimeksi. Jo 1900-luvun alussa niitä välitti veneskoskelainen Iisakki Peltomaa eli ”Pelto-Sakki”, joka myi koppia maakunnassa talosta taloon ajaen ja vei niitä Kankaanpään kirkolla vuodesta 1902 pidetyille toripäiville. Koppia välitti viimeistään 1910-luvulla myös Paattikoskella asunut Ojala, joka niitä kuljetti hevosella ajaen Tampereelle asti. Välittäjiä lienee ollut jo tuohon aikaan muitakin.

Suuri pärekoppien välittäjä sukeutui Urho Talosesta, joka piti kaupapuotia Veneskoskella ja ryhtyi 1920-luvun alkupuolella viemään koppia hevosella ajaen Poriin ja Tampereelle. Porissa Veneskosken koppia oli vakinaisesti myytävänä ja Satakunnan sisämaahan niitä vietiin Tyrvääseen saakka. Joskus koppia vietiin kaupunkiin linja-auton katolla. Hankittuaan 1930-luvulla kuorma-auton Talonen laa-

jensi myyntialuettaan ja kauppasi Kankaanpään koppia pitkin Suomea toreilla ja markkinoilla. Hän osti matkoillaan Miehikkälän pärekoreja, jotta veneskokelaiset saisivat uusia malleja. Talonen oli hyvässä maineessa rehellisyydestään, ja veneskokelaiset ovat olleet kiitollisia hänelle ja muille välittäjille heidän hankittuaan myyntitoimillaan paljon rahaa koppelkylään.

Pärekoppien kysyntä jatkui toisen maailmansodan jälkeenkin, joskin mallit alkoivat vähitellen muuttua. Veneskokella on muisteltu kopanteon olleen vilkkaimmillaan vasta 1940-luvulla. Soile Korpe-lan tutkimuksen mukaan Kankaanpäässä oli vielä 1992 kaksitoista koppelkaverstasta, enimmäkseen edelleen Veneskokella, ja joissakin tapauksissa koppia tehtiin yhä muun elinkeinon ohella. Työ oli entiseen tapaan käsityötä, ja kopantekijät arvelivat menekin riippuvan osaksi siitä, että pärekopilla oli käyttöarvon ohella perinnearvoa.¹⁵

Hämeessä tehtiin Tottijärven Karukankulman kaikilla tiloilla 1940-luvulle asti pärekoppia myytäväksi, ja niitä kutoivat naisetkin. Hattulan lounaisella takamaalla tehtiin paljon pärekoppia ainakin maailmansotien välisenä aikana. Etenkin pientilalliset veivät niitä Forsan, Toijalan ja Hämeenlinnan torille. Myös Orimattilan Heinämaalla, kuulussa käsityökylässä, on tehty ”maailman sivu” ja vielä 1980-luvullakin pienehköjä pärekoppia eli keskejä, joita ”kessikauppias” kauppieli kylissä polkupyörällä ajaen.¹⁶

Luopioisista ilmoitettiin 1903, että 30 miestä ansaitsi tekemällä päreistä rapukoppia. Vaivaishoidon tarkastajan pyydettyä lisätietoja kerrottiin 1905, että koppia oli ruvettu tekemään noin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin eli 1880-luvulla, jolloin rapuja alettiin viedä pitäjistä. Tilattomat niitä tekivät ”rapusaksojen” tilauksesta, ja ne kuuluvat olleen helppoja tehdä; varmaankaan rapukoppien ei tarvinnut olla kovin kestäviä. Osa kopista tehtiin talvella, osa suoraan metsästä otetusta puusta kesällä. Rapukoppien menekki olisi ollut hyvä, mutta puun hinta oli noussut, kun talolliset olivat haluttomia antamaan mäntyjensä ”koppamiesten” pilkottavaksi.¹⁷

15 Arvelin 1933; Hovi 1968 s. 32–34; Korpela 1992 passim; mst. Heikki Lehtimäki, Vilho Lehtimäki, Yrjö Nylund, Martti Ranta, Kustaa Vettenranta, Svante Uusi-Rajasalo ja Viljo A. Yli-Paattikoski.

16 Lekkala 1935 s. 127–129; Tied. 1990 Vappu Toriseva, Sirkka Hakala, Liisa Viljanen.

17 Tied. 1903 ja 1905.

Keski-Suomessa alkoi Saarijärven kunta vuoden 1900 vaiheilla teettää vaivaistalon hoidokeilla pärevasuja ja myydä tuotteita eri puolille Suomea. Joku lienee muistanut, kuinka pitäjässä oli teetetty 1860-luvulla hätätyönä suuret määrät suksia. Köyhien havaittua uuden ansionlähteen vasunteko levisi kulona kylästä kylään ja mökistä mökkiin. Vaivaishoitokunnan esimies apteekkari Arthur Lindholm koetti vielä edistää tätä kotiteollisuutta kaikin keinoin, ja kun syksyllä 1902 oli tullut paha kato, hän hankki valtiolta omissa nimissään 20 000 markan lainan vasujen teettämiseksi sekä luvan, että kruunun metsistä sai ottaa ilmaiseksi puuta tähän tarkoitukseen. Kun vasujen menekki alkoi Suomessa tyrehtyä, Lindholm hankki ostajia ulkomailta, etupäässä Tanskasta.

Alussa vuotta 1903 kerrottiin sanomalehdessä, että ainakin 500 saarijärveläistä teki pärevasuja, enimmät kyllä vain puhdetoina: miehet hankkivat puun ja kiskoivat päreet naisten ja lasten punoessa vasuja kokoon. Arvio lienee ollut kuitenkin liioiteltu; Lindholm itse merkitsi samana vuonna kotiteollisuustiedusteluun vasuntekijöiden luvun sadaksi hengeksi. Sekin riittää osoittamaan, että jonkinmoisen pärevasun tekeminen oli yleinen taito tai helppo oppia. Näemme myös, että Saarijärven Paavon köyhillä heimolaisilla oli etenkin hallavuonna kipeä lisäansioiden tarve. Pian pitäjstä kuitenkin kirjoitettiin, että 1904–05 ei enää ollut tehty pärevasuja apteekkari Lindholmmin muutettua muualle; lieneekö lähtenyt pakoon vasujen paljoutta?¹⁸

Savossa pärevasujen tekeminen ei keskittynyt tiettyihin pitäjiin, mutta Kymenlaaksossa kehittyi Miehikkälä huomattavaksi koripitäjäksi. Sieltä puuttuu vanhoja kirjallisia tietoja, ja Yrjö Varpio antaa 1970-luvulla kerättyyn muistitiedon nojalla sen kuvan, että merkittävä korinteko alkoikin Miehikkälässä vasta 1900-luvun ensi vuosikymmenellä, jolloin siellä on arvioitu tehdyn vuosittain yli 10 000 pulonkoria olut- ja limonaditehtaille sekä apteekkareille. Korityötä tehtiin etupäässä talvisaikaan ja siis sivuelinkeinona. Vuoden 1903 tiedustelun vastaajan mielestä Miehikkälässä oli vain kaksi pärekorian tekijää, mutta hän ei liene vaivannut sanottavasti päättään kyselyn takia. Silti arvio viittaa siihen, että koriteollisuus ei ollut vielä kovin laajaa.¹⁹

Myöhemmältä ajalta Miehikkälän koriteollisuudesta on hyvät tiedot, koska museoviraston sikäläiset tiedonantajat vastasivat esikuval-

18 Hbl 27.1.1903; Tied. 1905; Virrankoski 1963 s. 350–351.

19 Varpio 1974 s. 103; Tied. 1903.

lisen innokkaasti 1990 tekemääni tiedusteluun. Pullonkorit kävivät 1910- ja 1920-luvulla edelleen hyvin kaupaksi ja niitä vietiin Hel-singin, Viipurin ja Lappeenrannan ”vesitehtaille” ja panimoihin. Vielä 1930-luvun pulavuosina pullonkoreilla oli kysyntää, ja koska ne käy-tettiin tarkasti, jotkut Miehikkälän miehet matkustivat pärenippu mukanaan Helsinkiin tai Viipuriin paikkaamaan rikkiäisiä koreja.

Ajan mittaan päreistä punotut pullonkorit alettiin korvata lautai-silla, ja tällöin Miehikkälässä ryhdyttiin tekemään muita koreja, etu-päässä maaseudulla tavallisia malleja kuten ruumen-, pyykki-, peru-na- ja marjakoreja. Tämä tuotannon muutos oli ilmeisesti täydessä käynnissä jo 1920-luvulla. ”Kantikorin” eli pyykkikorin on muistel-tu olleen Miehikkälän korimestarien päätuotteena 1930-luvulla. Pä-repuuta sai metsänvartijalle puhumalla ostaa halvalla valtion metsistä, joissa mänty kasvaa hiekkakankailla hitaasti ja tiheäyiseksi.

Pärekoreja on tehty ennen kaikkea Suur-Miehikkälän kylässä, jossa taito on mennyt yleensä suvuttain isästä poikaan. Merkittävinä ko-rintekijäsukuina on mainittu Korpela, Metsälä, Ramu, Rautamies, Takki, Toikka, Tuhkiainen ja Turu. Salo-Miehikkälässä on varsin-kin Ylämäen suku tehnyt paljon koreja, ja myös Kalliokoskella ja Muurikkalassa on ollut jokunen korintekijä. Turun suvussa koreja on tehty taitavasti kolmessa polvessa: Taneli Turu, hänen poikansa Vih-tori ja tämän pojat, jotka jatkoivat työtä vielä 1990-luvun alussa. Pal-jon pärekoreja tekivät myös Jaakko Ramu (1862–1931) sekä hänen veljensä Mikko ja Taneli, ja Ramunkin suvussa koreja on tehty toi-ssessa ja kolmannessa polvessa. Taitavana korintekijänä on muistettu myös Taneli Tuhkiainen, ja hänenkin poikansa on jatkanut isän työ-tä.

Korintekijät olivat alkuaikoina pikkutalojen isäntiä, torppareita ja mäkitupalaisia ja myöhemminkin etupäässä pienviljelijöitä, paljolti itsenäistyneiden torppien isäntiä, jotka saivat korityöstä tärkeää li-säänsiota. Jotkut metsätyömiehet tekivät koreja huonoilla ilmoilla ja työn puutteessa ollessaan ja huomasivat, että päivän piti olla korin-teossa paljon pitempi kuin metsätöissä, jos halusi ansaita saman. Enimmäkseen koreja tehtiin talvella ja keväällä, mutta jotkut tekivät niitä ympäri vuodenkin kuten lähinnä ammattilaisiksi katsottavat Tu-run perheen miehet. Miehikkälän korintekijöiden luvusta ei juuri ole aikalaisten arvioita, mutta Jouko Muuronen otaksuu muistitiedon no-jalla, että heitä oli 1930-luvulla noin 40 henkeä. Melko harvat nai-set ovat Miehikkälässä tehneet pärekoreja, mutta monet ovat viimeis-telleet niitä puukolla ”rapsimalla”.

Sen jälkeen kun Miehikkälässä oli ryhdytty tekemään muitakin kuin pullonkoreja, tekijät kävivät itse myymässä tuotteitaan etenkin Haminassa ja Kotkassa mutta myös Kouvolan, Kausalan, Lahden, Heinolan, Mikkelin, Riihimäen ja Hämeenlinnan markkinoilla ja toripäivillä. Tämä oli ilmeisesti pääasiallisena myyntitapana vielä 1930-luvulla, mutta jonkin verran ”parisniekkoja” kierteli jo silloin hevosella kulkien ostamassa koreja tekijöiltä myydäkseen ne sitten lähikaupungeissa ja markkinoilla. Sotien jälkeen pärekoriakauppa on siirtynyt kokonaan välittäjien käsiin, ja he ovat myyneet Miehikkälän koreja hyvinkin kauas.

Jatkosodan jälkeenkin oli etenkin pyykki- ja perunanidätyskoreilla jonkin aikaa hyvä menekki, mutta edelliset syrjäytti sittemmin muovikori, jälkimmäiset lautalaatikko. Niinpä on keksitty uusia korituotteita kuten ostos- ja puunkantokoreja sekä lampunvarjostimia. Vuonna 1974 Miehikkälässä arvioitiin olevan noin 20 pärekorien tekijää, ja vielä 1990-luvun alussa muutamat vanhan elinkeinon jatkajat tekivät niitä tilauksesta ja toreilla myytäväksi.²⁰

Etelä-Karjalassa tehtiin Nuijamaan Konnussa pärekoreja ainakin 1930-luvulla Viipurin torilla myytäväksi, samoin Jääskessä Myllölän ja Lottolan kylissä. Antreasta kerrottiin 1887 pärekoreja myytävän etupäässä Viipuriin ja samoin 1905. Vuonna 1923 koreja ilmoitettiin tehtävän nimenomaan Noskuan kylässä, ja siellä pärekoreja tehtiin vielä 1930-luvullakin, kaupattiin muualla Antreassa ja vietiin Viipuriin. Noskuassa tehtiin muun muassa ”rötökoreja”, joita vietiin hevoskuormittain Viipurin makkaratehtaalle. Niitä oli kolmea kokoa, jotka sopivat sisäkkäin, suurimman ollessa pohjamitaltaan noin 80x50 cm. Makkaraa kuljetettiin muuallakin Suomessa paperilla vuoratuissa pärekoreissa, jotka saivat olla karkeatekoisia ja löyhästi kudottuja. Makkarakoreja tehtiin useassa Noskuan talossa iltapuhteina kaikkien aikaihmissen voimin, ja niistä saatiin lisätuloja vuoteen 1944 asti.²¹

Laatokan-Karjalassa tehtiin Kurkijoella useissa Vätikän kylän taloissa 1930-luvulla pärekoreja myytäväksi. Uukuniemeltä kerrottiin 1905 pärevasuja tehdyn Kalattoman, Latvasyrjän ja Ännikän kylissä myytäväksi noin viisikymmentä vuotta eli siis 1850-luvulta saakka mutta entistä enemmän 1860-luvun nälkävuosista lähtien. Pientaliliset tekivät niitä talvisin ja veivät isohkon erän kerrallaan Sortava-

20 Varpio 1974 s. 103; Rompio 1981 s. 10; Tied. 1990 Kerttu Jokimies, Irja Kiviharju, Jouko Muuronen, Laila Raisela, Lasse Tiilikka.

21 Tied. 1887, 1905 ja 1990 Anna Myllö, Lempi Hörkkä, Martta Väisänen; Suomenmaa V (1923) s. 178. Makkarakoreista mst. Matias Rintala.

lan markkinoille, missä ainakin ”tavaravasuilla” oli hyvä menekki. Vasujen tekijöitä arvioitiin 1903 olevan 30 miestä, mikä pitänee aika hyvin paikkansa. Latvasyrjän pärekoreista mainittiin vielä 1923. Pohjois-Karjalasta on vain hajatietoja pärekorien myynnistä, ja tausta lie-
nee ollut kauttaaltaan sama kuin tiedonantajani mukaan Tohmajär-
vellä: korit tehtiin miltei joka talossa itse, joten niitä ei saanut kau-
paksi. Myös Enosta on kerrottu, että pärevasuja osattiin tehdä joka
talossa.²²

Etelä-Pohjanmaalla myytiin Maalahdelta Övermalaxin kylästä monenlaisia pärekoppia, kuten kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis ker-
toi 1916. Isojoella arvioi vuoden 1903 tiedustelun asiallisen tuntui-
nen vastaaja kymmenen miehen tekevän pärekoppia myytäväksi, ja
1905 kerrottiin niitä tehtävän puhdetöinä syksyisin ja talvisin. Ko-
pilla oli hyvä menekki omassa pitäjässä, ja vain pienehkö osa myy-
tiin Kristiinankaupungissa. Vielä 1930-luvulla koppia teki myyntiin
ainakin kaksi miestä Vesijärven ja Peuralan kylistä.²³

Teuvalla tehtiin pärekoppia myyntiin ainakin Riipin kylässä 1950-
luvulle asti, jolloin ”syrpyskoppien” (silppukoppien) tarve loppui.
Mestarit tekivät koppia pikkutilojensa viljelyn ohella ja kulkivat lä-
hitienoilla niitä myymässä vetäen varastoaan vesikelkalla. Alavudel-
takin kerrottiin 1905 joidenkin pientilallisten tekevän talvisaikaan
pärekoppia myytäväksi. Osa niistä meni kaupaksi kotipitäjässä, muut
viettiin ”alamaahan”, jossa kopilla oli hyvä menekki, vaihdettavaksi
karjanrehuun tai muuhun tavaraan.²⁴

Lapualla tehtiin pärekoppia myytäväksi ennen kaikkea Lakaluo-
man kylässä, muistitiedon mukaan jo 1800-luvun viimeisillä vuosi-
kymmenillä. Sen ajan koppamestareita oli Matti Orava (k. 1924), joka
oli kotoisin Alajärveltä ja eli Lakaluomalla maatyömiehenä mutta teki
talvikaudet isoja pärekoppia. Sama sivuelinkeino oli hänen pojallaan
Matti Orava nuoremmalla, joka oli työmies ja myöhemmin mylläri.
Hänen tyttärensä Vieno (s. 1909) oppi kopanteon nuorena ja opetti
sen 1930-luvun alussa puolisolleen Juho Saarimalle (s. 1909). Juho
oli kirvesmies ja muurari, mutta kopanteko oli silti tärkein tulonläh-
de. Perheen kaksi poikaa tekivät sotien jälkeen pärekoppia ammatti-
maisesti neljännen polven koppamestareina. Myös Vieno Saarimaan
sisaruksissa oli kopantekijöitä.

22 Suomenmaa V (1923) s. 377; Hakulinen 1972 s. 461; Heikkinen K 1991 s. 23;
Tied. 1903, 1905 ja 1990 Arvo Pirhonen.

23 Kamis 1916; Tied. 1903, 1905 ja 1990 Ilmari Mäkelä.

24 Heikki Perttulan kirje 19.1.1990; Tied. 1905.

Koppamestareita oli Lakaluomalla enemmänkin, muiden muassa torppari Matti Rintala (k. 1918), joka oli oppinut taidon äidiltään, ja hänen kaksi poikaansa Matias (s. 1906) ja Jaakko Rintala. Matias Rintala osti 1928 pienen tilan, jota hän sittemmin laajensi mutta teki viljelyn ohella pärekoppia ja katsoi sen olleen pääasiallisena tulonlähteenään 1960-luvulle asti. Lakaluomalla tehtiin kaikkia tavallisia koppelamalleja, myös ”vinoon kudottuja”. Makkarakoreja tehtiin paljon seinäjokelaisen osuusteurastamo Itikan alettua ostaa niitä 1930-luvulta lähtien. Keski-Suomeen vietäväksi tehtiin selässä kannettavia silpukoppia, joiden pohja oli neliönmuotoinen mutta suu pyöreä.

Lakaluoman koppia myytiin kotoa päin välittäjille, mutta Rintalat kuljettivat niitä myös hevosella lähiseuduille, ennen kaikkea Ylistaroon sekä Isoon- ja Vähäänkyröön. Matti Rintala vaihtoi koppia Kyronmaassa usein jyviin ja heiniin. Matias Rintala myi koppansa samaan tapaan kuin isäkin, hevosella talosta taloon ajaen mutta hie- man laajemmalle käyden myös Vöyrillä ja Ilmajoella, ja paljon kop- pia meni Lapuan naapuripitäjiinkin: Nurmoon, Kauhavalle ja Ylihär- mään. Rintalat eivät juuri myyneet koppiaan markkinoilla, ja välit- täjille myymistä he pitivät epäedullisena. Saarimaat sen sijaan myi- vät kopat kotoaan välittäjille, kun heillä ei ollut hevosta.

Pulavuosina 1930-luvun alussa pärekoppien menekki oli tavallista huonompi, mutta vuosikymmenen lopulla niitä tehtiin Lakaluomalla hyvin paljon. Pärepuuta jouduttiin ostamaan joskus naapuripitäjistä, Alajärveltä ja Kuortaneelta. Toimeentulo kopanteon varassa edellytti pitkiä työpäiviä, ja koska tekijöiden nopeus vaihteli suuresti, päivä- ansion laita oli samoin. Pärekkoppien menekki alkoi heikentyä vuo- den 1960 tienoilla muun muassa muovituotteiden takia, mutta silloin keksittiin uusia malleja kuten puunkantokoppia ja lampunvarjostimia ja laajennettiin myyntialuetta. Vielä 1970 Lakaluomalla ja lähiseu- dulla oli ainakin 5–6 kopantekijää.²⁵

Keski-Pohjanmaalla tehtiin useissa pitäjissä pärekoppia myyntiin. Vetelin vaivashoitokunnan esimies kertoi 1903 ja 1905, että päre- koppia teki neljä torpparia ja mäkitupalaista talvitöinänsä. Saatuaan hevoskuormallisen koppia valmiiksi he kuljettivat niitä talosta talon, ja menekki olisi ollut hyvä, mutta sopivasta puusta oli puutetta. Vä- hän myöhemmin tunnettiin koppamestarina Aaprami Salmela (1859– 1930) Räyriingin kylästä. Hän myi 1914 talonsa pojalleen, osti pie- nehkön Puurosen tilan ja alkoi tehdä koppia lisäansioikseen, kun lä- heisillä hiekkakankailla oli hyvää mäntyä. Salmela teki monenlaisia

.....
25 Kyytinen 1949 s. 29; mst. Matias Rintala, Vieno ja Juho Saarimaa.

koppia ja saatuaan hevoskuormallisen valmiiksi lähti myyntimatkal- le lähikyliin ja usein Evijärvelle, Lappajärvelle ja Korttesjärvelle asti. Näitä matkoja hän teki yhden tai kaksi talvessa, kunnes lopetti ko- panteon vuoden 1927 jälkeen ikänsä vuoksi.²⁶

Halsualla tekivät 1900-luvun ensi vuosikymmenillä paljon päre- koppia talollinen Kristian Karhukorpi (1876–1950) ja hänen neljä poikaansa. Talon pihalla oli vielä 1930-luvulla talvisin valtava va- rasto koppia. Myös Kristianin vävy Pietari Kalliokoski (1894–1965) oppi kopanteon taidon entistä paremmin asuessaan 1920-luvun kes- kivaiheilla Karhukorvessa. Niinpä hän alkoi Kalliokoskelle palattu- aan tehdä sivuansioikseen pärekoppia, koska kotitalo oli niin pieni, että oman pellon viljakaan ei oikein riittänyt. Toverina kopanteossa oli Pietarin melkein samanikäinen setä Frans Kalliokoski (1892– 1976). Pärepuut haettiin syksyllä, kun maatöiltä joudettiin, ja kopat tehtiin talvisydännä.

Myös Pietarin isä Matti Kalliokoski (1870–1951) teki koppia, mutta hänen toimensa oli ennen kaikkea niiden myynti. Parireki kuormat- tiin täyteen koppia sovitellen useita sisäkkäin, ja vanhaisäntä mat- kasi Sieviin, Nivalaan ja Oulaisiin asti, myi koppia talosta taloon ajaen ja vaihtoi jyviin, joita oli reessä säkkikaupalla hänen palatessaan parin kolmen viikon päästä. Joskus Matti kävi myös Alajärvellä ja Soinis- sa, mutta 1930-luvun pulavuosina hän palasi sieltä kerran puolet ko- pista myymättä seudun köyhyyden takia. Halsualainen kauppias vä- litti Kalliokosken koppia Kokkolan seudulle, ja erään veteliläisen muistellaan välittäneen Karhukorven miesten koppia. Molemmissa taloissa kopanteosta oli paljon toimeentulon apua.²⁷

Kälviältä kerrottiin 1905, että pärekeppuja tekivät myytäväksi etu- päässä torpparit ja mäkitupalaiset mutta vain talvisin. Menekki oli yleensä hyvä jo omassa pitäjässä, mutta joskus keppuja vietiin naa- puripitäjiinkin tai Kokkolaan ja paljon tehtiin myös tilauksesta. Eri- koisesti mainittiin Sydänmaalla asuva torppari, joka oli monet vuo- det elättänyt suuren perheensä talven yli pärekeppujen teolla, kun ”raaka-aineen saalis” oli siellä tavallista parempi.

Kyseessä oli Jooseppi Luokkamäki (1854–1918) eli ”Keppu-Joo- seppi”, joka asui Pihlajakankaan torppaa Honkimaan takana, Kan- nuksen rajoilla, erikoisen soisella seudulla, jossa päremäntyä mah- toi riittää. Jooseppi myi pääosan kepuistaan Kälviälle, mutta Oskari Tokoi kertoo hänen tehneen ainakin 1880-luvulla vuosittain myyn- timatkan Kannukseinkin. Jooseppi veti keppukuorman kevättalvisin hankikannolla nevojen yli kelkalla, joka oli pitkä ja leveä mutta haa-

²⁶ Tied. 1903, 1905 ja 1990 Sulo Salmela.

²⁷ Tenho Kalliokosken kirje 11.2.1991.

papuisena kevyt. Valtava kuorma muistutti aavalla nevalla purjelai-
vaa, ja Jooseppi lähtikin matkaan mieluiten myötätuulella. Sievästi
tehtyinä ja kestävinä keput kävivät Kannuksessakin mainiosti kau-
paksi.²⁸

Kannuksen Mutkalammin isoa kylää piti 1920- ja 1930-luvulla aina
kaksi kätevää miestä pärekepuissa. Lähellä kylää, lohtajalaisten ta-
kametsissä asui Juho Vähämäki eli ”Karhusalon Jussi”, joka teki koko
tuon aikakauden hyviä ja kevyitä keppuja mutkalampilaisille. Hänellä
oli vain vähän viljelystä, ja keppujen tekeminen oli vanhemmiten hän-
nen pääammattinsa. Jussi otti tilauksia kylällä käydessään ja teki ta-
vallisesti 5–6 kepun sarjan kerrallaan; hänelle maksettiin rahalla tai
jauhoilla. Itse kylässä asui 1920-luvulla kuokkuri ja metsätyömies
Tuomas Pirttijärvi, joka teki iltapuhteilla ja talvisin pärekeppuja hy-
vin nopeasti ja taitavasti. Hänen kuoltuaan Mutkalammin vanha pos-
tinkantaja Antti Arvo teki 1930-luvulla iltatöikseen pärekeppuja ja
myi niitä kyläläisille.²⁹

Pohjois-Pohjanmaalta on kotiteollisuustiedusteluissa mainittu mo-
nia pärevasujen tekijöitä etelästä Oulun pohjoispuolelle. Heitä on
1910-luvulla tehdyissä luetteloissa yleensä yksi tai kaksi pitäjää kohti,
ja he olivat vaihtelevasti talokkaita, torppareita ja mökkiläisiä. Muuan
pyhäjokelainen oli oppinut taitonsa vuoden 1905 vaiheilla ollessaan
kuritushuoneessa Helsingin Sörnäisissä.³⁰

Todella runsaasti pärevasuja tehtiin vain Kiimingissä ja Ylikiimin-
gissä, joissa syntyi puusta paljon muutakin. Oulussa kerrottiin jo 1872,
että Kiimingistä tuotiin kaupunkiin ”vasuja” enemmän kuin muual-
ta, ja myös vuoden 1887 tiedustelun vastauksen mukaan pärevasuja
myytiin sieltä Ouluun. Aukusti Pulkkisen 1912–14 keräämien tietojen
mukaan korintekijöitä oli Kiimingissä kaikkiaan 33 miestä: 5 kir-
konkylässä, 13 Alakylässä, 1 Ylipäässä, 6 Haipuskylässä, 4 Tirinky-
lässä ja 4 Huttukylässä. Yhteiskunnallinen jakautuma oli 27 talokasta,
3 torpparia ja 3 mäkitupalaista. Monilla oli perheenjäseniä apuna,
mutta on vaikea tietää, osallistuivatko nämä korien kudontaan vai ai-
noastaan aputöihin.

Pärekorit myytiin etupäässä Oulun torilla, joskus taas välittäjille,
kalakorit kalakauppiaille. Pulkkisen mukaan korintekijät ansaitsivat
työllään yleensä 100–300 markkaa vuodessa. Tavallista enemmän
niistä sai mäkitupalainen Heikki Vesa (s. 1847) Ylipäästä tehdessään
koreja ammattimaisesti poikansa auttamana ja myydessään niitä 1 200
markan arvosta vuodessa. Toinen Heikki Vesa (s. 1873), talokas Ala-

28 Tied. 1905; Tokoi 1955 s. 51–55; Huhtala 1989 s. 476; mst. Ahti V. Pajala.

29 Mst. Juho Pelto-Arvo, Eero V. Erkkilä.

30 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1990.

kylästä, ansaitsi koreilla 500 mk ja ammattilaiseksi sanottu mäkitupalainen Iisakki Vesa (s. 1877) kirkonkylästä 450 mk. Kiimingin korimestarien yhteenlaskettu vuosituotanto oli arvion mukaan 5 500 markan nurkilla.³¹

Erikoisesti kalakoreja teki Pulkkisen tietojen mukaan 14 Kiimingin miestä, vaatekoreja kaksi. Lähempiä tietoja antoi Matti Rajavaara, joka sanoi 1919 karkeita kalakoreja tehtävän yleisesti, kun taas hienompitekoisia avonaisia vaatekoreja ja kannellisia matkakoreja, joihin käytettiin leveitä ja ohuita päreitä, tekivät vain muutamat mestarit. Näitäkin koreja näki silti usein myytävän Oulun torilla. Vaatekorit lienevät olleet samoja kapineita, joita sanottiin etelässä pyykkikoreiksi. Pulkkisen tavoin Rajavaarakin puhuu koreista, mutta ”vasu” lienee ollut seudun vanhaa kieltä. Rajavaara kiitti Kiimingin korien laatua ja sanoi muutamien pieneläjien saaneen niistä pääasiällisen toimeentulonsa.³²

Pärevasujen tekeminen jatkui Kiimingissä vuosikymmeniä. Vielä 1940-luvun lopulla niitä tehtiin paljon: jotkut tekivät koreja päätoimenaan, toiset puhdetöinä maa- ja metsätalouden lomassa, ja sivuansioiksi niitä tehtiin taloissakin. 1940-luvulla tehtiin enimmäkseen makkarakoreja ja pyöreäkulmaisia ”heinäkoreja”, kai samantapaisia kuin etelän silppukopat, sekä yhä myös vaatekoreja. Koreja tehtiin Oulun liikkeiden tilauksesta mutta myös oman pitäjän kauppapuoteihin; osa myytiin ovelta ovelle kaupaten omaan ja naapuripitäjiin. Pärekoriperinne näkyy siis pysyneen Kiimingissä vuoden 1950 tienoille lähimain ennallaan.³³

Myös Ylikiimingin pärekorien myynnistä Ouluun kerrottiin jo 1887, ja koriteollisuus jatkui sielläkin iät ja ajat. Vuoden 1912–14 luettelossa mainittiin täältä vain 6 tekijää, joista enimmät olivat torppareita. Palstatilallinen Juho Paso (s. 1867) Rekikylästä oli opetellut korinteon seitsentoistavuotiaana ja tehnyt niitä siitä lähtien myytäväksi; hän sai niistä 500 markkaa vuodessa. Paso osti puun talokkailta ja myi ”pärevasut” 1910 annetun tiedon mukaan Oulun torikauppiaille. Aukusti Pulkkisen mukaan maanviljelys oli Pason pääelinkeino, mikä tarkoittanee, että hän kävi päivämiehenä taloissa, sillä palstatilat olivat yleensä hyvin pieniä. Ylikiimingin vasuista Pulkkinen mainitsi kalakorit sekä pullonkorit, jotka myytiin torilla tai tehtiin tilauksesta ”vesitehtaille”.

31 Oulun Viikko-Sanomia 27.1.1872; Tied. 1887, 1905, 1909–10 ja 1912–14. Vuoden 1905 kyselyn vastaaja väitti pärevasujen myynnin alkaneen vasta noin 1885 ja olevan etupäässä tilattoman väen työtä, mutta ainakin ajoitus on erheellinen.

32 Tied. 1912–14; Rajavaara 1919 s. 74–75.

33 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 335; Järvi Lauri 1949 s. 77; Lepistö 1950 s. 26; Kauppila O 1968; Tied. 1990 Sanni Karjalainen.

Rekikylän pärekorien myynti todettiin myös 1929. Vuoden 1945 tiedustelun vastaaja löysi Ylikiimingistä vielä viisi korintekijää, joita kaikkia hän nimitti puusepiksi, joten he olivat ehkä ammattikäsi-työläisiä. Kolme miehistä oli Rekikylän Pasoja, vanhimpana kukapa muu kuin Juho Paso. Häntä oli sanottu ”vanhanpuoleiseksi” mieheksi jo 1910-luvulla, vähän yli neljäkymmenen ikäisenä, mutta Jussi osoitti vielä 77-vuotiaana taitavansa sen, minkä oli kuusi vuosikymmentä sitten oppinut, ja voimiakin riitti yhä pärevasun tekemiseen.³⁴

Vaikka otetaan huomioon 1800-luvun lähdeaineiston hatarus, on ilmeistä, että pärekoppien valmistus myyntiä varten kasvoi ansiokoteollisuutena huomattavasti 1860- tai 1870-luvulta alkaneella ajanjaksolla. Niiden käytön on vaikea uskoa lisääntyneen näin myöhäisenä aikana olennaisesti, joten ainoaksi selitykseksi tarjoutuu yleisluonteinen tekijä: vaihdantatalouden yleistyminen. Sen vuoksi pärekoppia alettiin ostaa maaseudullakin entistä enemmän sen sijaan että ne olisi tehty omissa talouksissa, ja niillä oli menekkiä myös kasvavissa taajamissa.

Ajan mittaan pärekopille ilmestyi muista aineista tehtyjä kilpailijoita, mutta etenkin maaseudulla niitä tarvittiin paljonkin vielä 1930-luvulla, jopa toisen maailmansodan jälkeenkin. Vasta 1950- ja 1960-luvulla monien entisten käyttötarkoitusten loppuminen ja muoviasutioiden tulo markkinoille vähensivät pärekoppien kysyntää todella pahoin. Joidenkin uusien tuotteiden keksiminen on kuitenkin auttanut ikivanhan koppateollisuuden säilymistä 1900-luvun lopulle saakka, ja myös täysin perinteellisillä kopilla, varsinkin pienehköillä, on yhä lämpimät ystävänsä. Monen suomalaisen on esimerkiksi vaikea lähteä sienimetsään muuten kuin pärekoppa kantovälineenä.

515

LASTUTEOKSET

Suomen puulajeista soveltuu lastuteosten valmistukseen parhaiten pehmeä, kauniin valkoinen haapa. Kuusi ja mäntykin kävisivät, mutta haapa on ollut halvempaa. Lastut on irroitettu mahdollisimman ok-sattomasta ja suorasyisestä pintapuusta erikoisesti tähän tarkoitukseen tehdyllä höylällä; lastun leveys riippui käyttötarkoituksesta. Haapalastua voidaan mainiosti värjätä. Seuraavassa käsiteltyjen tuotteiden lisäksi on eräissä Satakunnan pitäjissä käytetty lastuja kengänpohjallisten tekemiseen, mutta kun näissä oli useimmiten toisena osana olkipunos, niitä käsitellään olkiteosten yhteydessä.

34 Tied. 1887, 1909–10, 1912–14 ja 1945/OI; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 331.

Lastuteosten valmistus on ollut maassamme harvinaista kotiteollisuutta, joka on keskittynyt Länsi-Suomeen, suureksi osaksi Ylä-Satakunnan käsityöpitäjiin. Mistä lastuteosten idea ja tekniikka on sinne saatu, ei näytä selviävän lähteistä. Todettakoon kuitenkin, että Ruotsissa, Taalainmaan Älvdalenissa tehtiin 1800-luvulla kotiteollisuutena lastuteoksia, ja sikäläisiä lastunkutojia kierteli Suomessakin niitä valmistamassa. Lastukoreja tuotiin myös valmiina Älvdalenista ja myytiin Helsingissä niinkin myöhään kuin 1864. Satakunnan lastutyö on siis ehkä omaksuttu perimmältään Ruotsista.¹

Merkittävin lastuteospitäjä oli Keikyä, josta on hyvät tätä alaa koskevat tiedot etenkin Toini-Inkeri Kaukosen 1941 tekemien haastattelujen ansiosta. Keikyän ensimmäinen lastuteosten valmistaja oli Johan Forsell (s. 1826, k. noin 1900), torpparin poika Potilan kylästä, jossa hän itsekkin asui. Forsell oli monipuolinen ammattikäsityöläinen, aluksi pääelinkeinoltaan läkkiseppä, mistä hän sai ”Pläkki-Jussin” liikanimen.

Myöhemmin Forsell ryhtyi tekemään myytäväksi lastuista kudotuja ikkunan kaihtimia saatuaan herätteen näkemästään vanhasta kaihtimesta. Käteväenä miehenä hän suunnitteli ja valmisti kaksi lastujen tekemiseen tarvittavaa höylää. Lastu oli yhden senttimetrin levyistä, ja Jussi käytti raaka-aineena aluksi mäntyä, myöhemmin haapaa. Kaihtimet tehtiin kangaspuin kutomalla, pellava- tai kalastuslanka loimena ja lastut kuteena, ja lopuksi Forsell koristeli ne maalatuin kuvioin. Kaihtimet olivat irrallisia, ja illalla niitä asetettiin kaksi vierekkäin ikkunalle kankaasta kudotun puoliverhon sijasta.

Lastukaihtimet tulivat pian muotiin Huittisten seudulla, ja Johan Forsell alkoi tehdä niitä päätyönään. Milloin hän varsinaisesti aloitti kaihtimien tekemisen, ei täysin selviä lähteistä, mutta eräs aikalainen on muistellut, että lastutyöstä tuli hänen pääammattinsa vuosien 1877-78 tienoilla. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaaja kertoi, että itsellinen Johan Forsell teki perheensä auttamana lastukaihtimia (spångardiner), jotka levisivät laajalle Satakuntaan. Jussi koetti pitää lastuhöylät salaisuutena, jottei menettäisi monopoliaan. Myöhemmältä ajalta lastukaihtimista ei ole tietoja, ja niiden valmistus päättyi viimeistään Forsellin kuoltua; tietävästi muut eivät niitä tehneetkään.²

.....

1 Kaukonen 1941b s. 56; Niku 1984 s. 8; Virrankoski 1963 s. 378–379.

2 Tied. 1887, Satakunnan maanviljelysseuran täydennykset; Laine-Juva 1940 s. 60; Kaukonen 1941b s. 38; Liljebld 1946.

Paljon laajemmaksi kasvoi Keikyässä hattujen tekeminen haapalastuista. Tiedot tämän käsityön alkamisajasta ovat ristiriitaisia,³ mutta nojaudun Toini-Inkeri Kaukosen kokoamaan muistitietoon. Hänen kertojansa Anna Hildén Villilän kylästä oli tehnyt lapsuudestaan asti olkihattuja, mutta vuoden 1890 vaiheilla hän tuli ajatelleeksi lastuhattujen tekemistä. Annan pyynnöstä hänen appensa, puuseppä Lars Henrik Hildén urkki selville Johan Forsellin lastuhöylien rakenteen, teki samanlaiset ja ryhtyi höyläämään lastuja miniälleen. Näin Anna pääsi tekemään ”haapahattuja”. Myös hänen puolisonsa, rakennustyömies Lauri Vilho Hildén (1859–1927) eli ”Lasse-Ville” teki niitä talvisin ja kehittyi niin taitavaksi, että sai näyttelyissä kolme palkintoa teoksistaan. Myös Hildénien tytär Anni Järvinen (1897–1979) teki lastuhattuja vielä pientilan emäntänä ollessaan.⁴

Haapahatut olivat vähemmän kestäviä kuin olkihatut mutta menivät silti hyvin kaupaksi. Niinpä niiden valmistus levisi nopeasti seudulla, jossa moni oli jo tottunut olkihattujen tekemiseen. Lars Henrik Hildén ei myöskään salannut viekkaudella hankkimiaan höyliä vaan teki niitä toisillekin, ja lastuhatun tekijöitä oli Keikyässä piankin kymmenkunta. Vaikka lastuhatut myytiin halvemmalla kuin olkiseta, niillä ansaitsi vähän paremmin, koska raaka-aine oli halvempaa ja työ huomattavasti joutuisampaa.⁵

Varhaisimpia lastuhattujen tekijöitä Hildénien jälkeen olivat työmies Frans Korpela (1860–1938) perheineen Meskalasta sekä Kustaa Palo ja Ville Koivusen perhe Villilästä. Koivunen oli ollut Johan Forsellin apumiehenä kaihtimia tekemässä. Myös Frans Oskari Tuominen (1865–1939) Villilästä, alkuaan rakennusmies, alkoi jo 1896 tehdä lastuhattuja, ja Tuomisen suvussa tehtiin niitä sitten paljon, monen miehen päätyönä. Haapahattuja tekivät myös torppari Mauri Aro (1855–1934) Villilästä sekä hänen poikansa Eino Aro (s. 1908) veljineen. Honkolan kylän ensimmäisiä lastuhatun tekijöitä oli Matti Mäkinen vaimoineen ja tyttärineen. Lastuhattujen tekemisen on sanottu keskittyneen myöhemminkin Villilän ja Honkolan kyliin. Tekijät olivat autonomian ajalla etupäässä torpareita ja mäkitupalaisia.

3 Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja väitti lastuhattujen tekemisen alkaneen 1868, mutta hän on ehkä sekoittanut ne siltä osin olkihattuihin. Laine-Juva (1940 s. 60) sanoo Johan Forsellin tehneen lastuhattuja 1870-luvun lopulla, mutta hänen kirjaamassaan muistitiedossa on pahoja virheitä. Kun vuoden 1887 tiedustelun vastaaja puhuu kaihtimista mainitsematta lastuhattuja, niitä tuskin tehtiin Keikyässä vielä silloinkaan.

4 Kaukonen 1941b s. 38–40; Tied. 1990 Paula Laakso.

5 Arvelin 1927; Kaukonen 1941b s. 40; Niku 1984 s. 12.

Vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa lastutyöstä kertoi Huittisten vaivashoitokunnan esimies, mutta tiedot koskevat selvästi Keikyää, joka kuului vielä tuolloin Huittisiin. Vastaaaja arvioi lastuhattuja tehtävän noin 50 perheessä, joissa oli tässä puuhassa ”mies, vaimo ja isompia ja vähempiä lapsia”. Tällöin noudatettiin sellaista työnjakoa, että isä höyläsi lastut, lapset palmikoivat rihmaa ja äiti ja osaksi isäkin ompeli hatut kokoon. Muistitiedon mukaan perheenäiti ompeli usein lastuhattuja yöllä lasten nukkuessa.

Vuodelta 1913 kerättyyn käsityötiedusteluun antoi tietoja Keikyästä poliisikonstaapeli, joka luetteli 16 lastuhattujen tekijää. Nämä olivat omien ilmoitustensa mukaan ommelleet yhteensä 2 910 tusinaa lastuhattuja, joiden hinta merkittiin 2 markaksi tusinalta. Yhteensä tästä kertyi 5 820 mk. Tekijää kohti tuotanto oli keskimäärin 182 tusinaa eli 2 182 kappaletta hattuja, hinnaltaan 364 mk. Heihin kuuluivat edellä mainitut Lauri Vilho Hildén, Ville Koivunen, F.O. Tuominen, Mauri Aro ja Matti Mäkinen. Koivusen vuosituotanto oli suurin, 400 tusinaa; Hildén ja Aro olivat seuraavina tehtyään kumpikin 250 tusinaa lastuhattuja. Tietojen luotettavuudesta ei ole kuitenkaan takeita, ja lukuja on syytä pitää vähimmäismäärinä.

518

Hatuntekijät teettivät lasturihmaa yleisesti myös naapureilla. Rihman kudonta oli paljon lasten työnä, kun ”se on niin helppoa hommaa, ettei siinä aikaihmissen juuri kannata aikaansa kuluttaa”. Tilda Kaihosalo kertoi Kansan Lehdessä 1913, että hatuntekoon osallistui jopa 6–7 vuoden ikäisiä lapsia. Kirjoittaja pyrki osoittamaan ansio-
kotiteollisuuden köyhälistön riistämiseksi, mutta tendenssi ei tee välttämättä tietoa vääräksi. Rihmanpunojia on arvioitu olleen Keikyässä enimmillään jopa parisataa henkeä. Lastutyön tekijät olivat 1905 annetun tiedon mukaan tilatonta väkeä, joka teki sitä noin neljänä talvikuukautena, ja vuoden 1913 tiedottaja kutsui kaikkia mainitsemiin tekijöitä työmiehiksi.⁶

Seuraavat tiedot lastuhatuista ja niiden valmistuksesta on saatu osaksi Keikyästä, osaksi Kirsi Nikun Kauvatsalta keräämästä aineistosta. Hattuihin käytetyt lastut höylättiin 4–5 mm leveitä ja niistä palmikoitiin eli ”kudottiin” seitsensäikeistä, noin tuuman levyistä ”rihmaa” eli nauhaa. Tästä hatut ommeltiin, aluksi käsin, mikä oli hidasta työtä, myöhemmin koneella. Anna Hildén kertoi siirtyneensä jo 3–4 vuoden kuluttua ompelukoneen käyttöön. Lastuhattut ommeltiin samoin kuin olkihatut, mutta rihman ollessa leveämpää työ kävi

6 Tied. 1905 ja 1990 Paula Laakso; Kpt 1913, 7:VI; Kaihosalo 1913; Suomenmaa III (1921) s. 422; Laine-Juva 1940 s. 60; Kaukonen 1941b s. 40–41, 58; Vanhaa Keikyää 1982 s. 63.

nopeammin. Hatut olivat aluksi kapealierisiä, mutta sitten tuli muotiin leveä lieri, joka suojeli kasvoja ja niskaa auringolta. Varsinkin naisten hattuihin käytettiin usein värjättyä lasturihmää; ainakin hatun reunaan voitiin ommella sinistä, punaista tai vihreää lastua.⁷

Vuoden 1905 tiedustelun vastaajan mukaan lastuhattuja tehtiin siihen aikaan isonlainen varasto, jota hatuntekijät kulkivat itse myymässä muissa pitäjissä ja kaupungeissa. Muistitieto on samansuuntaista. Hildénin perheen miehet myivät alkuaikoina hattuja toreilla ja markkinoilla sekä taajamissa ovelta ovellekin. F.O. Tuominen sekä hänen veljensä ja poikansa kiertelivät aluksi lähipitäjissä kuljettaen hattuja käsikärryillä, mutta myöhemmin he tekivät kesäisin pitkiä myyntimatkoja Helsinkiin ja Turun puoleen sekä pohjoiseen, Vaasaan ja Ouluunkin asti. Helsingissä Tuomiset myivät hattuja päivällä Kauppatorilla ja iltaisin talojen pihalla.

Kun Keikyässä oli useita lastuteosten myyjiä, oli tapana sopia etukäteen, minne päin kukin lähtisi. Hattuja vietiin paljonkin Uudellemaalle sekä Viipuriin, joskus muuallekin Karjalaan ja Savoona, ja markkinoilla ja toreilla niitä etupäässä myytiin. Hugo Koivusen ollessa 13-vuotiaana isoisänsä kanssa kaupoilla Viipurissa ukko myi lastuhattuja Pyöreän tornin luona Kauppatorilla, Hugo taas Punaisenlähteentorilla. Jotkut sivutyökseen lastuhattuja tekevät myyvät niitä kauppapuoteihin ja saivat huomomman hinnan, mutta heidän työnsäkin saattoi olla melko karkeaa.

Haapahattujen menekki oli parhaimmillaan vuoden 1910 tienoilla mutta heikentyi huomattavasti 1920-luvulla, jolloin monet keikyäläiset siirtyivät tekemään lastukoppia tai kengänpohjallisia. Lastuhattujen kysyntä huononi sitten yhä pahemmin 1930-luvun keskivaiheilla. Silti niitä tehtiin vähinsä vielä muutamia vuosia ja niiden ohella parina kolmena vuotena lipallisia ”haapalakkeja”⁸

Toinen tärkeä haara Keikyän lastutyötä oli koppien ja kassien punominen. Tämän työn alkua ei ole ajoitettu tarkasti, mutta vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa siitä ei vielä mainittu. Muistitiedon mukaan Frans Korpela Meskalasta ryhtyi ensimmäisenä keikyäläisenä tekemään koppia lastuista, luultavasti vuosien 1905 ja 1910 välillä. Hän käytti aluksi kuusilastua, ja toiset ostivat häneltä koppia malliksi. Niihin tarvittava lastu oli tietysti paljon leveämpää kuin hatturihmoiniin käytetty. Kun pienille lastukopille ilmaantui kysyntää, myös kansakoulupoika Niilo Tuominen Villilästä alkoi kokeilla niiden teke-

7 Kaukonen 1941b s. 40, 55; Vanhaa Keikyää 1982 s. 63; Niku 1984 s. 9.

8 Tied. 1905; Arvelin 1927; Kaukonen 1941b s. 42, 54–55, 57; Vanhaa Keikyää 1982 s. 67.

mistä 1910-luvun alkupuolella, ja siitä lähtien Tuomiset tekivät paljon lastukoppia, neljää eri kokoa, joista isoimmat vetivät 7–8 litraa. Suvussa jatkettiin tätä työtä vielä 1940-luvun alussa.

Kevyitä lastukoppia käytettiin yleisesti marjakoppina. Ne olivat halpaa tavaraa, joka meni kaupaksi kesäisin ja syksyisin, ja muina vuodenaikoina niitä tehtiin varastoon. Vuoteen 1930 mennessä Keikyässä oli ruvettu tekemään haapalastuista myös ostoskasseja, joilla voitiin kantaa kevyehköä tavaraa, sekä pieniä avonaisia kontteja, joita ripustettiin seinälle pikkuesineiden säilyttämiseksi. Kopat ja muut edellä mainitut lastuteokset olivat usein kaksivärisiä: joka toinen lastu oli värjätty, joka toinen puunvärinen. Kopat ja kassit olivat Keikyän tärkeimmät lastuteokset haapahattujen menekin heikennyttyä 1920-luvulta lähtien, mutta niidenkin kysyntä vähentyi kolmikymmenluvulla. Toini-Inkeri Kaukonen arvioi 1941, että lastukoppatyö ei voinut enää elättää kovin monta perhettä.⁹

Ajan mittaan lastutyön edellytykset Keikyässä muuttuivat. Useimmat tämän työn tekijät lunastivat vuoden 1918 jälkeen ”paikkansa” itsenäisiksi. Alkuaikoina haapaa sai Keikyän, Huittisten ja Kauvat-
 san talollisilta sangen halvalla, ja jotkut ottivat sitä luvattakin, puun sieltä, toisen täältä. Myöhemmin puuta piti ostaa kauempaa, varsinkin kun sitä kului koppiin enemmän kuin hattuihin, ja raaka-ainekulut nousivat. Myyntimenetelmätkin muuttuivat, aluksi siten, että kulkukauppiat saivat myydäkseen osan lastutöistä. Erään tiedonantajani isä kaupitteli lastukoppia 1930-luvun pula-aikana työttömänä ollessaan polkupyörällä kulkien. Saman vuosikymmenen lopulla lastutyöt tehtiin etupäässä tilauksesta torimyyjille ja kauppaliikkeisiin, suureksi osaksi Helsinkiin.¹⁰

Lastutyön tuotosta on jonkin verran muistitietoa, joka koskee ensimmäistä maailmansotaa edeltävää aikaa. Nopea ihminen palmikoi sata kyynärää lasturihmaa päivässä, ja siitä maksettiin 45–50 penniä. Myös Tilda Kaihosalo kertoi vuonna 1913, että kyseinen palkka oli 50 penniä. Aikaihmissen hattuun tarvittiin 10–15 kyynärää rihmaa. Haapahattujen alkuaikana niistä saatiin ”maailmalla” 2–4 markkaa tusinasta mutta Keikyässä myytäessä vain yksi markka tai vähemmänkin.

Kovan kilpailun aikaan ennen ensimmäistä maailmansotaa haapahattujen tusinahinta oli vain 1,80 mk. Jos niitä ompeli kokoon viisi

9 Kotiliesi 15.11.1930; Kaukonen 1941b s. 41, 54–57; Vanhaa Keikyää 1982 s. 66.

10 Kaukonen 1941b s. 56–57; Tied. 1990 Paula Laakso.

tusinaa päivässä, mitä pidettiin tottuneen hatuntekijän normaalina päivätöenä koneella ommeltaessa, bruttoansio oli siis 9 mk. Niin moneen hattuun tarvittiin noin 750 kyynärää rihmaa, ja kun sen tekopalkaksi on arvioitava 3,75 mk, hatun ompelijalle jäi 5,25 mk. Tästä pitäisi vielä vähentää puun hinta, lastujen höyläämisen palkka ja myyntikulut. Nettoansioksi saattoi jäädä 4 mk päivässä, mikä olisi kotiteollisuudella ansaituksi aika paljon, mutta lastuhatun tekijät olivatkin etupäässä miehiä, ja he tyytyivät harvoin kovin kehnoihin ansioihin. Käsien ommellen hattuja ei juuri saanut kokoon enempää kuin tusinan päivässä, jolloin nettoansio jäi paljon alle markan.

Rihman palmikoinnista maksettu palkka oli huono, mutta lapsen päiväansiona jo 20–30 penniä oli arvossa kultamarkan aikana. Joku keikyäläinen on muistellut tyytyväisenä ansainneensa jo kansakoulua käydessään lasturihmallalla vaaterahansa. Lastutyön tekijöiden on katsottu yleensäkin tulleen kohtalaisen hyvin toimeen. Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja oli tietävinään, että muuan ”isompi” lastuhattujen tekijä oli hankkinut niillä peräti 5 000 markan säästöt. Lastutyötä kuuluu riittäneen hyvin myös 1930-luvun pulavuosina. Parhaiten tulivat toimeen sellaiset tekijät, joilla oli myös maanviljelystä, mutta kun lastutyön merkitys ei ollut heille kovin suuri, heidän on sanottu myyneen teoksiaan liian halvalla ja alentaneen siten toistenkin tuloja. Päättyönään lastuhommaa tehneet kävivät kesäisin yleensä maatyössä. Yksinomaan lastutyöllä eläneiden on sanottu olleen tiukalla.¹¹

Keikyän lastutyö päättyi pian toisen maailmansodan jälkeen, jolloin pitäjässä ryhdyttiin tekemään kasseja ja laukkuja muista aineista, aluksi 1944 jostakin korvikemateriaalista. Tämän uuden, satoihin Keikyän koteihin levinneen käsiteollisuuden tekninen idea omaksuttiin muualta, mutta Raimo Viikin ajatus, että teollinen yritteliäisyys periytyi Keikyän vanhasta kotiteollisuudesta, on varmasti oikea.¹²

Lastuhattuja tehtiin myös Kauvatsalla, ja sieltäkin saadut tiedot tämän työn alkamisesta ovat ristiriitaisia. Ossian Grotenfelt kertoi 1907 lähettään ilmoittamatta, että Kauvatsalla oli tehty lastuhattuja vuoden 1860 tienoilta lähtien, mutta hänen tiedonantajansa lienee sekoittanut lastu- ja olkihatut.¹³ Käsiyönneuvoja Nestor Arvelin taas

11 Tied. 1905; Kaihosalo 1913; Kaukonen 1941b s. 40–41, 57–58; Vanhaa Keikyää 1982 s. 63.

12 Hara 1976 s. 4; Viikki 1977 s. 141.

13 Grotenfelt 1907 s. 109. Lastuhattujen tekemisen oli tämän mukaan aloittanut ”Johanna Granlund”. Muissa lähteissä tämä hyvin tunnettu käsiyöläinen, oikealta nimeltään Grönlund, esiintyy vain olkihattujen tekijänä.

kirjoitti 1927, että ”haapahattuja” oli ruvettu tekemään Kauvatsalla noin 25 vuotta sitten eli vuoden 1900 tienoilla taidon levittyä Keikyästä. Kun hän ei ilmoittanut lähdeään, tähänkään tietoon ei voi täysin luottaa. Paljon lastutyötä tehneessä Tannerin perheessä taas väitettiin, että sitä ei Kauvatsalla osattu, ennen kuin Keikyästä Jalonojan kylään tullut Lempi Tanner ryhtyi 1915 tekemään lastuhattuja.¹⁴

Näyttää siis epävarmalta, että Kauvatsalla olisi tehty lastuhattuja ennen vuotta 1915. Arvelinin tieto voi johtua siitä, että keikyäläiset hatuntekijät olivat teettäneet lasturihmaa myös Kauvatsan puolella, ainakin Työtilän kylässä.¹⁵ Toisaalta myös Tannerin perheen muistitieto voi olla puutteellista. Jos kuitenkin uskotaan kahden lähteen ilmoitus, että lastutyö omaksuttiin Kauvatsalle Keikyästä, tämä ei liene tapahtunut ennen vuotta 1900, kun työ näyttää alkaneen Keikyässäkin vasta vuoden 1890 tienoilla. Lastuhattujen tekeminen Kauvatsalla alkoi tämän mukaan aikaisintaan 1900-luvun ensi vuosina ja viimeistään 1915.

Lempi Tanner opetti hattujen tekemisen puolisolleen Väinö Tannerille, ja pariskunta teki niitä paljon vuodesta 1915 lähtien, parhaimmillaan parisataa viikossa. Tällöin heillä oli Jalonojalla noin 40 rihmankutojaa. Aluksi Tannerit saattoivat kilpailun puutteessa määrätä rihman hinnan, ja hattujen ompelu kannatti hyvin, mutta vuodesta 1920 lähtien eräät muutkin alkoivat tehdä haapahattuja, ensimmäisinä Voitto Niemi ja Frans Lauren, ja rihman hinta nousi nopeasti. Tannerit myivät alkuvuosina hatut Keikyän ja Tyrvään puoteihin, kunnes kauvatsalainen kauppias Nissilä alkoi ostaa niitä. Myöhemmin kulkukauppiaat välittivät osan hatuista.

Lastuhattujen tekemisen on sanottu käyneen Kauvatsalla kannattamattomaksi jo 1920-luvun alkupuolella. Sielläkin ryhdyttiin 1934 tekemään haapalastuista lipallisia ”puulakkeja”, jotka ommeltiin värjätyistä lastuista yksivärisiksi tai kirjaviksi, mutta niiden kysyntä ei näytä kestäneen kauan. Toisen maailmansodan jälkeen Kauvatsalla alettiin uudelleen tehdä haapalastuhattuja lähinnä aurinko- ja rantahatuiksi, mutta 1950-luvun puolivälissä tehdastekoiset hatut lopettivat niiden menekin. Lastukoppia eivät Kauvatsalla liene tehneet muut kuin muuan Keikyän Tuomisista, joka muutti pitäjään 1930-luvulla.¹⁶

Lastutyö levisi Keikyästä myös Huittisten puolelle, Karhiniemen kylään, jonka mökeissä tehtiin paljon lasturihmaa Keikyän hatunte-

14 Arvelin 1927; Niku 1984 s. 7, 13.

15 Kaukonen 1941b s. 40.

16 Arvelin 1927; Virtamo 1939; Kaukonen 1941b s. 55; Niku 1984 s. 7–8, 13.

kijöille, lähinnä 1900-luvun alusta 1920-luvulle. Haapahattuja teki Huittisissa valmiiksi asti Ville Tamminen, joka myi osan tuotteistaan Keikyän Tuomisten välitettäväksi. Keikyäläiset teettivät haapahattujen loistokaudella jonkin verran lasturihmaa myös Kiikan puolella, Äetsän kylässä. Kiikassa näyttää joku myös ommelleen lastuhattuja, koska lehdessä kerrottiin 1925, että tämä työ oli siellä ”varsin vähäistä”. Kirjoittaja näyttää kyllä tunteneen pitäjää. Muiden lähteiden vaikeneminen vahvistaa sitä käsitystä, että lastuhattuja ei tehty Kiikassa paljon.¹⁷

Ylä-Satakunnan lastutyö juontui, mikäli muistitieto pitää paikkansa, osaksi Johan Forsellin käyttöön ottamasta uudesta raaka-aineesta, osaksi seudulla vanhastaan tunnetusta punontatekniikasta. Lastutöihin sovellettiin kahtakin eri tekniikkaa, joista toista oli käytetty olkitöissä, toista pärekoppien teossa. Tällaisin sovellutuksin luotiin uusia tuotteita, joilla oli jonkin aikaa hyvä menekki, kunnes ne joutuivat pois muodista tai syrjäytyivät muista aineista tehtyjen valmisteiden tieltä. Yritteliäisyys ja pyrkimys hankkia tuloja käsi- ja pien-teollisuutta harjoittamalla taas periytyivät varsinkin Keikyässä myöhempiinkin aikoihin.

523

Muually Suomessa lastuteoksia on tehty sangen vähän, mutta jokunen hajatieta niistäkin on kertynyt. Maininnan ansaitsee ennen kaikkea Vihtori Lehtilä (1889–1959), joka oli kotoisin Kullaalta, satakuntalaisia siis hänkin. Hänen kerrottiin käyneen valtion varoilla järjestetyn lastuteoskurssin jo ennen vuotta 1911, jolloin Satakunnan kotiteollisuusnäyttelyssä oli ”sievä valikoima” tämän nuoren miehen tekemiä lastukoppia. Vuonna 1913 Lehtilä ilmoitti omistavansa lastukoppatehtaan Kullaalla. Kyseessä oli siis selvästi ammattimainen käsityö.¹⁸

Vihtori Lehtilä muutti vuoden 1920 vaiheilla Jämijärven Sydänmaan kylään, aivan Kankaanpään rajalle, niin että häntä sanotaan joissakin lähteissä kankaanpääläiseksi. Hän osti itsenäistyneen torpan ja myöhemmin Kaharin talon, oli sitten eturivin maanviljelijä ja vähinsä kauppiaskin, mutta vielä Jämijärvellä asuessaan hän teki myös pärekoppia ja paljon lastuteoksia. Raaka-aineena oli haapalastu, usein värjättyä. Lehtilän lastuteoksista on mainittu ostoskorit, kannelliset kantokorit, marjakorit, joita oli vain yhden litrankin vetoisia, ja lieriö-

17 TS 4.7.1925; Kaukonen 1941b s. 40, 55.

18 Kuoppamäki 1911b; Kpt 1913, 10:VIII.

mäiset, sateenvarjon säilytykseen tarkoitettut korit. Tuotteita myytiin Jämijärvellä ja naapuripitäjien toripäivillä sekä lähetettiin junalla Etelä-Suomeen. Lehtilän pojat perustivat 1958 lastukoritehtaan Kankaanpään Karhusaareen.¹⁹

OLKITEOKSET

Olkien punominen palmikoiksi, joita voitiin käyttää erilaisiin käsitöihin, ennen kaikkea hattujen ompelemiseen, oli levinnyt 1800-luvun alkupuolelle mennessä Länsi-Suomeen selvästi läntisenä kulttuurilainana, jota ei omaksuttu maan itäosiin sanottavasti myöhemminkään. Ansiotyönä olkiteosten valmistus oli vielä 1800-luvun keskivaiheilla melko harvinaista, mutta sitä esiintyi siellä täällä läntisissä maakunnissa, ja 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä se yleistyi huomattavasti.

Olkityön tärkeimmistä keskuksista on mainittava ensin Porvoon seutu, jossa ommeltiin hattuja olkipalmikoista. Nämä punottiin Porvoon pitäjässä, kaikki tiettävästi Illbyn (Ilolan) kylässä, mutta hatut ommeltiin kaupungissa. Nälkävuonna 1867–68 rouvat Fredrika Runeberg ja Natalia Castrén toimittivat Porvoon olkihattuja Helsingin kauppapuoteihin, ja kauppiaiden on kerrottu ihmetelleen, kun Porvoon olkityöstä ei ollut tiedetty aikaisemmin mitään. Tämä viittaa siihen, että olkityö olikin vielä aika nuorta, mutta tieto on julkaistu vasta 1906, mikä heikentää sen lähdearvoa.

Borgå-Bladetissa kerrottiin 1870, että porvoolaiset modistit neiti Jansson ja neiti Sjöblom olivat kumpikin saaneet vastikään palkinnon olkihatuista Pietarin teollisuusnäyttelyssä. Heidän hattunsa olivat saaneet jo varhemmin ansaittua huomiota Suomessa. Sama lehti kertoi 1873, että olkipalmikot saatiin kaupunkiin etupäässä Illbyn kylästä, jossa lapsetkin punoivat niitä, mutta palmikoista tahtoi silti olla puutetta.²⁰ Täytynee otaksua, että Porvoon olkihatuntekijöillä oli ainakin muutaman vuoden kokemus työssään ennen kuin he pääsivät palkinnoille Pietarissa. Jos toisaalta luotetaan tietoon, että Helsingissä ei tunnettu Porvoon olkihattuja ennen vuotta 1867, niiden valmistamisen alkua ei voitane ajoittaa paljon vuotta 1860 varhaisemmaksi. Palmikoiden punonta Illbyssä taas oli alkanut jokseenkin

¹⁹ Korpela 1992 s. 25; mst. Jenny Ylinen ja Viljo A. Yli-Paattikoski; Tied. 1990 Kaarina Soini; Reino Korvalan kirje 18.11.1989.

²⁰ Borgå-Bladet 23.7.1870 ja 1873 n:o 8; Grotenfelt 1906 s. 15.

varmasti vasta Porvoon kaupungin hatuntekijöiden tilausten ja heil-
tä saadun opastuksen ansiosta.²¹

Porvoon seudun olkityö kasvoi 1880-luvulle mennessä varsin mer-
kittäväksi. Vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa arvioitiin kaupun-
gissa tehdyn niihin aikoihin vuosittain noin 3 000 olkihattua, etupääs-
sä naisille ja lapsille tarkoitettuja. Niiden tärkeimmät tekijät olivat
neidit Sjöblom ja rouva Jansson, ehkä kuitenkin sama modisti, jota
sanottiin 1870 neiti Janssoniksi. Muistitieto lisää tähän vielä neiti
Granfeltin. Oljet palmikoitiin Illbyssä, jossa noin 80 henkeä, naisia
ja lapsia, teki tätä työtä hyvin taitavasti. Tuotanto oli ollut tasaises-
sa nousussa. Vuoden 1893 tiedusteluun vastattiin, että Illbyssä oli
ajoittain 50–60 naista ja joukko lapsia tehnyt talvisaikaan olkipal-
mikoita, joten arviot tukevat toisiaan.²²

Porvooseen perustettiin 1888 käsiteollisuusyhdistys ja 1890 sen
aloitteesta olkihattutehdas, Halmhatts aktiebolaget i Borgå. Se käyt-
ti aluksi yksinomaan Illbyn olkipalmikoita, joita saatiin runsaasti.
Mutta kun hatuilla oli hyvä menekki, tehtaan tuotanto kasvoi nope-
asti ja samalla raaka-aineen tarve, joten sen täytyi jo 1894 ryhtyä käyt-
tämään myös Japanista ja Kiinasta tuotuja palmikoita, vaikka ne olivat
huonompia ja kalliimpia kuin kotimaiset. Vuonna 1906 Illbyn pal-
mikot olivat enää vähäisenä osana Porvoon olkihattutehtaan raaka-
aineesta.²³

Olkipalmikoiden tekeminen oli Illbyssä tilattoman väestön sivu-
elinkeino, jota tehtiin loppusyksyllä ja talvella. Se oli etupäässä nais-
ten ja lasten työtä, ja lapsetkin opetettiin pitämään arvossa sitä, että
he ansaitsivat rahaa. He poistivat aluksi solmukohtia oljista leikkaa-
malla mutta joutuivat usein opettelemaan palmikointiakin hyvin nuo-
rina. Tekeleet menivät aluksi uuniin, ”till kakelmakaren”, kuten äi-
deillä oli tapana hienotunteisesti sanoa, mutta moni lapsi pystyi jo
7–8 vuoden iässä tekemään kelvollista työtä. Isompien lasten päivä-
urakkana oli 25 kyynärää olkipalmikkoa, missä heillä oli aika kova
työ.

Aikuiset tekivät hyvinkin pitkiä työpäiviä. Palmikko punottiin 50
kyynärän pituiseksi, eikä ollut leikintekoa saada se taloustöiden ohella
valmiiksi päivässä. Joskus naapurukset kerääntyivät palmikoimaan
olkia joukolla ja keskenään kilpaillen. Valmis palmikko mankeloi-

.....
21 Kun Ossian Grotenfelt sanoo olkityötä tehdyn Porvoon seudulla ”ylimuistoisista
ajoista”, otaksuin aikaisemmin sen alkaneen jo vuoden 1840 tienoilla, mutta hän-
nen epäluotettava ilmoituksensa tuskin sallii tällaista päätelmää (Grotenfelt 1907
s. 110; Virrankoski 1963 s. 386).

22 Tied. 1887 ja 1893 s. 31–32; Blomfelt 1934 s. 16.

23 Grotenfelt 1906 s. 19; Blomfelt 1934 s. 17–18.

tiin kaulauslaudalla ohueksi ja sileäksi, rullattiin, sidottiin ja vietiin jalkapatikassa kaupunkiin.²⁴

Vuonna 1887 kerrottiin, että olkia palmikoitiin Illbyssä valikoituista, puiduista rukiinöljistä, hatuntekijöiden hankkimien ulkomaisen mallien mukaan. Palmikot värjättiin kaupungissa. Erinäisten kokeilujen jälkeen Porvoon hattutehtaalla todettiin 1894, että kun syysruis leikattiin vähän ennen juhannusta, sen olki oli erikoisen sopivaa palmikointiin; se oli myös helppo valkaista levittämällä oljet nurmelle päivänpaisteeseen. Tästä lähtien Illbyssä tuli tavaksi, että palmikoija osti maanviljelijältä pienen palstan syysruista hattuöljiksi. Myöhemmin vuosina oljet valkaistiin polttamalla rikkiä siten, että syntyvä oksidi pääsi olkiin, ja olkia ryhdyttiin myös värjäämään Illbyssä ennen palmikointia.²⁵

Viidenkymmenen kyynärän olkipalmikosta maksettiin ennen hattutehtaan perustamista 40–70 penniä, ja taitavan palmikoijan päiväansioiksi arvioitiin 70–80 penniä tai vähän enemmän. Vuoden 1893 tiedustelun vastaaja sanoi naisten ansaitsevan olkipalmikon teosta markan päivässä ja lasten 50 penniä. Ingeborg Blomfeltin keräämän muistitiedon mukaan palkka kohosi tehtaan perustamisen jälkeen, niin että yksinkertaisista malleista maksettiin 0,70–1,60 mk palmikolta. Porvoolaisen lehtorin Ossian Grotenfeltin mukaan tehdas osti vain hyvin yksinkertaista palmikkoa, vaikka Illbyssä osattiin tehdä varsin taiteellistakin.

Työn valvonta oli muuten tullut entistä tiukemmaksi, joten päiväansio ei liene kohonnut samassa suhteessa kuin palmikon hinnat. Ehkä se kuitenkin parani jonkin verran, koska Grotenfelt katsoi 1907, että hinnat eivät olleet lainkaan huonot. Tosin hän lienee suhteuttanut ne tilattoman väestön naisten muuhun ansiotasoon, joka oli talvisin yhä hyvin alhainen.²⁶

Grotenfeltin mukaan Porvoon hattutehtaan perustaminen virkisti Illbyn olkityötä, niin että monet sen lopettaneet naiset aloittivat uudelleen. Palmikoiden entistä tasaisempi menekki ilahdutti, kun niitä oli varhemmin ostettu etupäässä vain keväisin. Porvoon käsityösuosiyhdistys yritti koulutusta järjestämällä levittää olkityötä muihinkin Porvoon pitäjän kyliin mutta ei onnistunut alkuunkaan, tätä työtä suorastaan halveksittiin muualla kuin Illbyssä.

24 Grotenfelt 1907 s. 115–116; Blomfelt 1934 s. 15–17. Vuoden 1905 tiedustelun vastaaja väitti, että Illbyn naiset palmikoivat olkia ympäri vuoden, mutta hänen tiedoissaan on muutenkin pahoja virheitä.

25 Grotenfelt 1906 s. 18; Grotenfelt 1907 s. 111–112; Blomfelt 1934 s. 15, 17–18.

26 Tied. 1893 s. 32; Grotenfelt 1906 s. 15; Grotenfelt 1907 s. 116; Blomfelt 1934 s. 16–18.

Sielläkin se oli 1907 vähenemässä, tekijöitä oli enää tuskin viittäkymmentä. Olkipalmikkoa sanotaan ostetun noihin aikoihin 1 000 – 2 000 markalla vuodessa, ja jos palmikoijia oli vaikkapa 40, tästä tuli enintään 50 mk henkeen. Vuonna 1911 hattutehdas osti Illbystä 1 962 kolmenkymmenen kyynärän rullaa olkipalmikkoa; hintaa ei mainita, mutta se lienee jäänyt 2 000 markan alle. Vuoteen 1907 mennessä myös Helsingin kukkakauppiat ja korintekijät olivat ostaneet ajoittain Illbyn olkipalmikoita käyttääkseen niitä kukkalaitteisiin ja koreihin, mutta tämä ei liene merkinnyt paljoakaan.²⁷

Vuosisadan vaihteessa mainittiin Illbyn taitavimpina olkipalmikon punojina Anna Vinter, Henrika Mattson ja Sofia Forsman (k. 1933), joka opetti tätä työtä 30 vuotta Porvoon käsityökoulussa. Vähän nuoremman polven eteviä palmikoijia olivat Amanda Söderholm, Fanny Ingelin ja Augusta Waselius, joka sittemmin myös opetti palmikointia. Jo 1910-luvulla Illbyn oljenpalmikointi väheni kuitenkin nopeasti naisten pitäessä sitä kannattamattomana, ja Porvoon olkihattutehdas joutui lähes kokonaan ulkomaisen raaka-aineen varaan; 1921 se ei enää käyttänyt juuri ollenkaan Illbyn palmikoita. Tehdas joutui pian itsekin vastatuuleen olkihattujen mentyä muodista ja lopetti 1925 toimintansa.

527

Olkityö ei kumminkaan loppunut Illbyssä hattutehtaan kaatumiseen. Jokunen nainen käytti oppimaansa taitoa 1920- ja 1930-luvullakin tehdäkseen olkipalmikoista sommiteltuja koreja, laukkuja ja pannunalustoja ja sittemmin myös toisella tavoin tehtyjä pöytäliinoja sekä olkisia joulukoristeita: pukkeja, enkeleitä ja tonttuja. Jatkosodan jälkeen olkiteosten menekki parani joksikin aikaa, ja työ sai Illbyssä uutta vauhtia jatkuakseen 1980-luvulle asti, tosin vähitellen heikentyen. Vuonna 1988 annetun tiedon mukaan se oli tyrehtynyt ainakin sillä erää kokonaan.²⁸

Palmikoijien päiväansion kehitystä koskevat tiedot ovat epävarmoja, mutta työ kannatti Illbyn naisten mielestä jo 1900-luvun alkuvuosina selvästi entistä heikommin, ja 1910-luvulla se kävi täysin kannattamattomaksi. Silti on mahdollista, että päiväansio ei ollut ainaakaan alentunut 1880-luvulta lähtien. Silloin oli kuitenkin eletty paha lamaa, kun taas 1900-luvun puolella vallitsi vahva nousukausi, ja Porvoon pitäjässä ja lähikaupungeissa tarjoutui yhä enemmän työtä, jolla ansaitsi paremmin kuin olkien palmikoinnilla. Tämä käsityö kuihtui siis ansiotason heikkouden takia jo ennen kuin Porvoon olkihattutehdas joutui ylivoimaisiin vaikeuksiin.

27 Grotenfelt 1906 s. 19 ja 1907 s. 111–115; Kotimainen teollisuus 1913 II s. 256.

28 Blomfelt 1934 s. 19; Mäkinen 1984 s. 25; Hirvonen 1988 s. 11, 17–19.

Toinen tärkeä olkityöalue oli Ylä-Satakunnassa, Kokemäenjoen varren käsityöpitäjissä. Olkityö alkoi muistitiedon mukaan Kiikan Ulvin kylässä, jossa torpanemäntä Maria Kynnysmaa opetteli 1830-luvulla palmikoiden teon muualta kulkeutuneen mallin mukaan ja alkoi tehdä niistä hattuja ja tiettävästi myös leipäkoreja. Hän opetti taidon kolmelle tyttärelleen, ja nämä levittivät sitä lähipitäjiin.²⁹ Kiikassa tehtiin olkihattuja vielä vuonna 1893, ja niitä kerrottiin myydyn Tampereelle ja Forssaan. Olkihattujen valmistus lienee kuitenkin loppunut Kiikassa melko pian tämän jälkeen, koska siitä ei ole lainkaan tietoja 1900-luvun puolelta.³⁰

Kiikasta olkityö levisi tiettävästi ensin Kauvatsalle Maria Kynnysmaan tyttären Johanna Kynnysmaan (1822–1920) muutettua 1858 rengin leskenä Jalonojan kylään. Vuoden 1866 tienoilla hän meni uusiin naimisiin samassa kylässä asuvan räätäli August Grönlundin (myöhemmin Koskinen) eli ”Prunnilan kraatarin” kanssa. Johanna oli leskenä varmaan elänyt olkihattujen tekemisellä ja Grönlundin puolisona hän laajensi hattujen teon vuoden 1870 vaiheilta lähtien pieneteollisuudeksi. Grönlundit näet palkkasivat olkihattujen ompelijoita, kunnes heidän tehtaassaan oli 1877 jo kymmenen työntekijää.

Tämä ei ollut enää kotiteollisuutta, mutta sitä oli olkirihman palmikointi, jota Johanna Grönlund eli ”Prunnilan Johanna” teetti pitkät ajat lähiseudun mökeissä. Vuonna 1887 hänen sanottiin antavan talvisin työtä 20–30 tytölle. Karkeammista olkirihmoista Johanna teki tai teetti mattoja, kasseja ja koreja, ja hänen on kerrottu myyneen olkipalmikoita myös sellaisenaan. Johannan tekemillä mustilla tai kirjavilla naisten hatuilla oli pari vuosikymmentä erinomainen menekki: varsinkin Turussa oli monen rouvan ja neidin kesäpäähineenä Jalonojalla tehty sievä olkihattu. Grönlundien tytär Elina erikoistui tekemään miesten olkihattuja, valkoisia tai sinisen ja valkoisen kirjavia.³¹

Johanna Koskinen jatkoi liiketoimiaan vielä 1887 mutta joutui lopettamaan ne ikänsä vuoksi ennen vuosisadan päättymistä. Hänen poikansa Kaarlo Koskinen jatkoi olkihattujen tekemistä Kauvatsalla ammattityönä, samoin sittemmin hänen kaksi kaupunkeihin muuttanutta lastaan. Isänsä tavoin nämäkin teettivät vielä 1907 olkipalmikot Kauvatsalla, missä niiden punominen oli suureksi osaksi lasten

29 Virrankoski 1963 s. 386; Kaukonen 1941c s. 72.

30 Tied. 1887 ja 1893 s. 23.

31 Satakunta 5.5.1877; Tied. 1887; Grotenfelt 1907 s. 107–109; Jyräkoski 1916 s. 221; Arvelin 1927; Kaukonen 1941c s. 72, 85; Niku 1984, liite. Aikaisemmin (Virrankoski 1963 s. 387) olen ajoittanut Johanna Kynnysmaan muuttamisen Kauvatsalle väärin Grotenfeltin tietojen nojalla.

ansiotyötä. Jalonojalla olkihattuja tehtiin vuosisadanvaihteen tienoilla kotiteollisuutena. Eniten niitä ompelivat emäntä Pauliina Kärki sekä Maria Eskola, joka aloitti tämän työn vuoden 1890 tienoilla ja ompeli hatut koneella. Hän lopetti kuitenkin tämän työn perheen hankittua maatilan.

Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja ilmoitti, että olkihattuja, joista ei erikseen kysytty, teki Kauvatsalla kymmenen naista ja kaksi miestä. Vuonna 1905 kerrottiin lisäksi, että nämä olivat tilattomia, jotka tekivät olkityötä melkein ympäri vuoden paitsi kesällä kiireimpien maatöiden aikana. Tuotteet myytiin välittäjille tai tekijät itse veivät niitä kaupunkeihin. Hieman myöhemmän tiedon mukaan niitä myytiin paljon torilla. Menekki oli 1905 yhä hyvä, mutta hattujen hinnat kuuluivat alentuneen entisestään.

Kauvatsan viimeisenä huomattavana olkihattujen tekijänä on mainittu pientilan emäntä Anna Jyräkoski, joka ryhtyi ompelemaan niitä vuoden 1915 vaiheilla. Vielä 1916 kerrottiin Jalonojalla palmikoitavan olkirihmaa hattuja varten melkein joka mökissä, ja sitä tehtiin paljon myös Työttilän kylässä. Lapset sitä enimmäkseen tekivät, ja monen sanottiin pystyvän lukemaan samalla läksyjään tai hoitelemaan pienempiä sisaruksiaan. Anna Jyräkoski muutti 1920-luvun alussa Helsinkiin, ja niihin aikoihin olkihattujen tekeminen päättyi Kauvatsalla lopullisesti. Vielä 1934 yritettiin tosin tehdä olkirihmasta lippalakkeja, etupäässä tilauksesta omaan pitäjään, mutta tämä jäi hyvin vähiin.³²

Olkirihman palmikoinnin tuottamasta ansiosta on käytettävissä Lempi Jyräkosken 1916 julkaisemia, ilmeisen luotettavia tietoja. Rihmasta, joka kierrettiin Kauvatsallakin yleensä 50 kyynärän mittaiseksi rullaksi eli ”palliksi”, maksettiin yksi penni kyynärältä mutta usein kumminkin 60 penniä pallista. Jos oljet oli valmiiksi valittu ja katkottu sekä solmukohdat poistettu, aikuinen nainen saattoi kutoa rihmaa 75 kyynärää päivässä, mutta jos ”pillit” piti katkoa itse, sitä syntyi vain 40 kyynärää.

Tästä laskien päiväansioksi tuli joko 48 tai 90 penniä, mutta jälkimmäisessä tapauksessa palmikojilla piti olla apuna lapsi, joka kykeni alustavasti käsittelemään oljet. Korkeammasta päiväansiosta oli siis 42 penniä oikeastaan lapsen osuutta. Ansiotaso näyttää olleen vielä huonompi kuin Porvoon pitäjässä, mutta kirjoittaja huomautti, että lastuhattujen halpuus oli alentanut olkihattujen hintaa entisestään.

32 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Grotenfelt 1907 s. 107, 109; Jyräkoski 1916 s. 221; Arvelin 1927; Niku 1984 s. 6–7. Kirsi Nikulle kerrottiin olkihattujen tekemisen tyrehtyneen joiksikin vuosiksi kokonaan Maria Eskolan lopetettua, mutta näin myöhäisen muistitiedon lähdearvo on vähäinen.

Ehkäpä olkirihmasta saatu ansio oli siis ollut Kauvatsalla aikaisemmin samantapainen kuin Illbyssä.³³

Kolmannessa saman seudun pitäjässä Keikyässä olkityö oli alkanut jo ennen 1860-luvun suuria nälkävuosia. Anna Hildén (1856–1954), alkuaan torpparin tytär Villilän kylästä, kertoi aloittaneensa olkihattujen tekemisen yhdeksänvuotiaana, jolloin perheen elämä oli hyvin tukalaa katojen vuoksi. Annan taito periytyi läheisen torpan pojilta, joiden opettajana taas oli ollut muuan Johanna Kynnysmaan opastama nainen. Luultavinta on, että tämä oli saanut oppinsa vasta Johannan muutettua 1858 Kauvatsan Jalonojalle, josta ei ole kovin pitkä matka Villilään, ja näin ollen Keikyän olkityön alku voitaneen ajoittaa vuoden 1860 tienoille.³⁴

Olkihattujen tekemisestä Keikyässä on myöhemmältä ajalta melko vähän tietoja. Toini-Inkeri Kaukonen toteaa muistitiedon nojalla, että niitä tehtiin lähes yksinomaan Kokemäenjoen pohjoispuolisissa kylissä ja että monissa mökeissä tehtiin pelkästään rihmaa, jota myytiin hatuntekijöille. Olkihattujen valmistus oli Keikyässä ilmeisesti runsaimmillaan 1870- ja 1880-luvulla, mutta kuinka laajaa se oli, jää epäselväksi. Näyttää kuitenkin siltä, että se oli paljon vähäisempää kuin Kauvatsalla.

Lähteet eivät tue Kaukosen käsitystä, että olkihattujen tekemisen pääpaikaksi tuli Keikyä Johanna Koskisen lopetettua työnsä Kauvatsalla. Edellä on päinvastoin osoitettu lastuteoksista puhuttaessa, etupäässä juuri Kaukosen hankkiman arvokkaan muistitiedon nojalla, että Anna Hildénin ryhdyttyä vuoden 1890 tienoilla tekemään lastuhattuja olki syrjäytyi Keikyässä sangen pian hatunaineena. Vuoden 1905 tiedustelun vastauksessa ilmoitettiin, että Huittisissa, johon Keikyä vielä kuului, tehtiin olkihattuja paljon vähemmän kuin lastuhattuja. Vielä 1921 kerrottiin Suomenmaa-teoksessa Keikyän Honkolan ja Villilän kylissä tehtävän olkihattuja, mutta jokseenkin näihin aikoihin tämä työ lienee loppunut. Kun olkihattujen tekeminen päättyi vuoden 1920 tienoilla Kauvatsalla, se ei liene voinut enää kannattaa Keikyässäkään.³⁵

Maria Kynnysmaan toinen tytär Kaisa Kynnysmaa muutti joskus 1800-luvun keskivaiheilla Kiikan Ulvista Huittisiin, jossa hän jatkoi äidiltä oppimansa taidon varassa jonkin aikaa olkihattujen tekemis-

33 Jyräkoski 1916 s. 221.

34 Kaukonen 1941c s. 72.

35 Suomenmaa III (1921) s. 422; Kaukonen 1941c s. 72; Tied. 1905.

tä. Muita olkihattujen tekijöitä Huittisissa ei tiettävästi ollut, mutta 1916 kerrottiin, että Karhiniemen ja Sammun kylissä punottiin olkirihmaa, jonka tilaajat olivat otaksuttavasti keikyäläisiä. Tosin Kauvatsan Jalonojakaan ei ollut kovin kaukana.³⁶

Uuden punostuotteen Keikyä sai ensimmäisen maailmansodan alkuvuosina. Tuomisen perheessä säilyneen muistitiedon mukaan joku Porin tukkukauppias oli antanut keikyäläiselle kauppias Markkulalle punotun kengänpohjallisen, jollaisia oli ennen sotaa tuotu Saksasta, ja kysynyt eikö sellaisia voitaisi tehdä Keikyässä. Markkulan annettua sen punontatöihin tottuneelle Villilän kylän miehelle Frans O. Tuomiselle tämä oli kokeilemalla kehittänyt menetelmän pohjallisten valmistamiseksi ja ryhtynyt tekemään niitä.

”Olkipohjien” eli ”hikipohjien” tekeminen levisi Keikyässä nopeasti, ja niitä tehtiin siellä paljon maailmansodan jälkeenkin. Varsinkin vuoden 1930 tienoilla, jolloin pohjallisten menekki oli paras, joen pohjoispuolella olevissa kylissä ”melkein joka mökin” naiset ja lapset kutoivat niitä varten olki- ja lasturihmaa. F.O. Tuominen lopetti pohjallisten teon 1920-luvun jälkipuolella, kun niiden hinta oli alentunut tekijöiden luvun kasvaessa, mutta Villilässä pohjallisia tehtiin paljon vielä vuoden 1940 tienoilla, samoin varsin runsaasti ainakin Honkolassa ja ehkä vähin muissakin kylissä.

Jo ensimmäisen maailmansodan aikana myös Kiikan tilattomat ryhtyivät tekemään oljista punottuja kengänpohjallisia Keikyästä sinne muuttaneiden tekijöiden esikuvan mukaan. Tämä käsityö ei kumminkaan kehittynyt Kiikassa kovin laajaksi. Pitäjstä myytiin myös olkirihmaa Keikyän pohjallisten tekijöille.³⁷

Kauvatsallakin ryhdyttiin tekemään pohjallisia jo 1915. Sen aloitti Väinö Tanner Jalonojan kylästä, eikä virike pohjallisten tekemiseen tullut hänen kertomansa mukaan Keikyästä, vaikka hänen vaimonsa Lempi Tanner oli kotoisin sieltä ja oli opettanut miehelleen olki- ja lastutyön tekniikan. Pohjallisten valmistuksen Tanner kertoi näet alkaneensa tyrväläisen käsityöliikkeen omistajan Niemen kehotuksesta ja häneltä saadun ulkomaisen mallin mukaan. Virike saatiin siis Keikyään ja Kauvatsalle samaan tapaan vaikka eri taholta. Silti ajatus on voinut olla molemmissa tapauksissa pohjimmaltaan samaa alkuperää.

36 Jyräkoski 1916 s. 221–222; Kaukonen 1941c s. 72.

37 Kaukonen 1941c s. 72–74. On myös kerrottu (Vanhaa Keikyää 1982 s. 62), että pohjallisten tekeminen oli aloitettu Honkolassa ja malli saatu kulkukauppialta, mutta Kaukonen keräsi muistitietoa 40 vuotta aikaisemmin, joten olen nojautunut hänen tutkimukseensa.

Kauvatsan pohjallisten myöhempi historia tunnetaan hyvin useiden tutkijoiden keräämän muistitiedon ansiosta. Väinö ja Lempi Tanner tekivät pohjallisia aluksi sivutyönä lastuhattujen ohella ja olivat vuoteen 1919 Kauvatsan ainoat pohjallisten tekijät, mutta sitten niitä alkoivat valmistaa myös Voitto Niemi ja Frans Lauren, jotka tekivät niitä 1920-luvulla Tannerien ohella kaikkein eniten. Vuonna 1927 pohjallisia tehtiin Arvelinin mahdollisesti liian alhaisen arvion mukaan Jalonojalla viidessä ja Työtilässä yhdessä taloudessa. Tekijöitä oli enemmän, koska perheenjäsenet useinkin avustivat; niinpä Niemellä ja Laurenilla on kerrottu olleen kotonaan apulainen.

Tannerit, Niemi ja Lauren olivat 1920-luvulla yhteistyössä: he hankkivat Kiikoisista hyvää haapapuuta, sopivat keskenään rihmankutojien palkoista ja pitivät pohjallisten hinnat salassa muilta tekijöiltä. Suurena pulakautena tekijöiden luku kasvoi: 1932 pohjallisia tehtiin Arvelinin mukaan Jalonojalla kymmenessä ja Työtilässä kolmessa taloudessa. Arvio on kuitenkin pahoin liian alhainen, kuten tuonempana selostetun olkipohjaosuuskunnan jäsenluku osoittaa. Tarjonnan lisääntymisen seurauksena oli pohjallisten hinnan aleneminen, ja Niemi ja Lauren lopettivatkin pulavuosina niiden tekemisen kuten myös Väinö Tanner, joka oli ollut 1920-luvun lopulta lähtien pääelinkeinoltaan sahanasettaja.

Keikyän ja Kauvatsan pohjalliset tehtiin aivan alussa kokonaan oljesta, mutta sen saannin vaikeuduttua ne ryhdyttiin tekemään osaksi haapalastusta ja joskus pelkästään siitä. Kesäpohjallisissa oli oljen sijasta joskus paperikangasta. Pohjallisten yleisin tyyppi oli kaksikerroksinen: oljista punottu levy jalkapohjaa vasten, lastuista tehty alapuolelle. Olkirihma oli 11-säikeistä ja 2,5 cm leveää, lasturihma 7-säikeistä ja 10 cm leveää. Rihmoista ommeltiin koneella pitkä ”pleeta” eli ”matto”, ja tästä leikattiin pahvista mallia eli ”luattaa” käyttäen pohjallisten olki- ja lastulevyt. Myöhemmin ne irroitettiin matosta lyömällä rautaisella ”formulla”. Levypari yhdistettiin ompelemalla reunoihin suikale lujaa mutta venyvää kangasta.

Olki- ja lasturihman kudonnan teetti kukin pohjallisten valmistaja omilla ”rihmureillaan”, joille hän tavallisesti hankki oljet ja haapalastut toimien siis kustantajana. Rihmankutojat olivat etupäässä lapsia, mutta täysikasvuisia naisiakin oli koko paljon mukana, ja joillekin vanhuksille se oli tärkeä tulonlähde. Nestor Arvelinin arvion mukaan pohjallisten tekijöitä ja rihmureita oli Kauvatsalla 1927 yhteensä 90–100 henkeä, mistä rihmurien luvuksi tulee 70–80 henkeä. Hänen 1932 antamansa tiedon mukaan rihmaa tuotiin Kauvatsalle paljon myös Keikyästä.

Valmistettujen pohjallisten määrästä ja työn tuottavuudesta on arvioita vain Kauvatsalta. Vuonna 1915 pohjallisparien hinta oli 2–2,5 mk tusinalta, ja 1920-luvun alussa Tannerit yhteistyökumppaneineen saivat 17–18 mk tusinalta, mikä oli rahan arvon alenemisen huomiota ottaen hieman entistä vähemmän. Väinö Tannerin mielestä työ tuotti vielä silloinkin melko hyvin. Arvelin arvioi 1927, että pohjallisia tehtiin Kauvatsalla keskimäärin 8 000 tusinaa eli 96 000 paria vuodessa, ja kun niiden hinta oli 14,50 markkaa tusinalta, pohjallisista saatiin kaikkiaan noin 116 000 mk vuodessa. On kyllä uskottavaa, että hinta oli jälleen alentunut. Arvelinin 1935 antamien tietojen mukaan se painui pulavuosina vain 5 markan vaiheille tusinalta vähävaraisten tekijöiden myydessä pohjallisia pieniä erii kerrallaan.

Olkipohjan tekijöiden jouduttua täten ahtaalle Satakunnan kotiteollisuusyhdistys koetti järjestää pohjallisten myyntiä ja rahoittaa tuotantoa, ja Arvelin sanoi tuloksia hyväksi. Tämä lehtihaastattelussa annettu tieto ei liene liikaa kehua, koska aikalaiset olisivat huomanneet sellaisen. Vihdoin olkipohjien tekijät perustivat, ehkä kotiteollisuusyhdistyksen aloitteesta, joulukuussa 1932 Kauvatsan olkipohjaosuuskunnan. Jäseniä oli aluksi 26 ja enimmillään 29, jotkut heistä keikyäläisiä. Kun kyseessä oli tärkeä elinkeino, Kauvatsan kunta myönsi osuuskunnalle 10 000 markan halpakorkoisen lainan, ja osuuskunta menestyikin jonkin aikaa hyvin. Raaka-aineita saatiin yhteisostoina edullisesti, ja pohjallisten hinta saatiin nousemaan myymälä ne tukuttain. Tämä johti tuotannon vahvaan kasvuun, eikä Kauvatsan kunnan tarvinnut järjestää työttömien varatöitä.

Kauvatsan olkipohjaosuuskunnan liikevaihto oli 1933 vähän yli 200 000 mk ja parhaana vuonna, joka lienee ollut 1934, kerrassaan 350 000 mk osuuskunnan välittäessä noin 50 000 tusinaa pohjallisia. Väljän näköisen arvion mukaan niiden tusinahinta oli 7 mk, siis enemmän kuin pahimpaan aikaan. Tuotanto pieneni taas suuresti vuoteen 1938 mennessä, jolloin olkipohjia myytiin vain 15 000 tusinaa. Hinnan ollessa nyt 8,50–10 mk tusinalta myynnin arvo oli 140 000 markan vaiheilla. Pohjallisten tekijöitäkin oli Jalonojalla enää kymmenkunta. Kun markkinoille alkoi 1930-luvun lopulla tulla halpoja tehdastekoisia pohjallisia, olkipohjaosuuskunta lopetti vuoden 1940 tienoilla toimintansa. Jatkosodan jälkeen pohjallisia ei kannattanut enää lainkaan tehdä käsityönä.

Keikyässä pohjallisia myytiin aluksi kauppaliikkeisiin, myös kaupunkien kenkäkauppoihin, ja toreillakin niitä myytiin muun tavaran ohella. Myös kulkukauppiat välittivät niitä, mutta 1930-luvun lopulla Keikyän pohjallisia välittivät enimmäkseen oman pitäjän kauppaliikkeet. Väinö Tanner Kauvatsalta kertoi myyneensä olkipohjat ensin

Niemen käsityöliikkeeseen Tyrvääseen, sitten Turun ja Helsingin kenkäkauppoihin. Arvelinin 1927 antaman tiedon mukaan Kauvatsan olkipohjat myytiin etupäässä Helsingin ja Turun tukkuliikkeisiin, joista ne levisivät yli koko maan. Kauvatsan olkipohjaosuuskunnan pohjallisia välitti 1930-luvulla pitkään sikäläinen Keski-Satakunnan Osuusliike myyden niitä eri puolille Suomea, tukku- ja vähittäiskauppiaille.

Lähteistä ei saa luotettavaa kuvaa pohjallisen tekijöiden ja rihmurien ansioista. Keikyässä maksettiin olkirihman kutomisesta vuoden 1930 vaiheilla 10 penniä kyynärältä ja pulavuosina vain 5 penniä; 1940-luvun alussa palkka oli 10–12 penniä kyynärältä. Kaksi Kauvatsan Jalonojalla 1939 työskennellyttä naista, jotka elättivät itsensä olkirihman tekemisellä, tekivät kumpikin sitä pitkänä työpäivänä 100 kyynärää eli 60 metriä. Sillä ansaitsi 16 markkaa, mutta tästä on vähennettävä rihmurien ostamien olkien hinta 2 mk. Nettoansio oli siis 14 penniä kyynärältä eli 14 mk päivässä, kolmannesta vähemmän kuin omassa ruoassa olevan naispuolisen maatyöläisen talvikautinen päiväansio. Vastaavasti voitaneen arvioida aikuisen rihmuriin päiväansioiksi vuoden 1930 vaiheilla 10 mk, mikä oli myös vähän. Ei siis ole ihme, että rihmankudonta jäi etupäässä lasten työksi.

534

Toini-Inkeri Kaukosen Keikyästä saamien tietojen mukaan kolme henkilöä oli yhteistyötä tehden valmistanut päivässä 10 tusinaa ensiluokkaisia olkipohjallisia. Tästä voi laskea tekijöiden bruttoansioksi vuoden 1938 hintatason mukaan noin 90 markkaa päivässä eli 30 mk henkeen. Nettoansiota ei voi laskea, kun lähteissä ei kerrota, mitä pohjallisiin tarvittut olki- ja lasturihmat sekä kangas ja lanka maksoivat tusinaa kohti. Pohjallisten tekijöitä ei ole myöskään saatu arvioimaan nettoansiotaan. Mutta jos bruttoansiosta meni raaka-aineiden hintaan kolmannes, nettoansio oli lähimain sama kuin naispuolisen maatyöläisen talvikautinen päiväpalkka. Missään tapauksessa pohjallisten tekijän ansiot eivät olleet 1930-luvulla kovin hyvät.

Vielä 1920-luvulla pohjallisten valmistuksesta saatiin kohtalaisen hyvät tulot, mitä osoittaa sekin, että jotkut miehet voivat pitää sitä vuosikausia pääelinkeinonaan. Sen sijaan 1930-luvun lopulla, jolloin pohjallisten hinnat olivat alentuneet pahoin ja yleinen ansiotaso nousut, tämä käsityö ei enää houkutellut. Voi tosin näyttää oudolta, että olkipohjien tuotanto vähentyi 1934–38 alle puolen hintojen kohotessa lähes kolmanneksella, mutta yleinen ansiotaso nousi Suomessa samoina vuosina vielä paljon jyrkemmin. Niinpä Kirsi Nikun päätelmä, että pohjallisten tekeminen oli menettänyt merkitystään nousukauden vaikutuksesta, näyttää oikealta.

Toini-Inkeri Kaukonen katsoo olkipohjallisia tehdyn eniten Keikyässä, mutta tämä kuvastanee enemmän sikäläisten kertojien käsityksiä kuin todellisuutta. Olkipohjaosuuskunta perustettiin Kauvatsalla eikä Keikyässä, ja pohjallisten valmistukseen on kiinnitetty Kauvatsan perinteessä paljon enemmän huomiota. Ainakin tämän käsityön merkitys oli Kauvatsalla selvästi suurempi kuin Keikyässä ja samoin luultavasti olkipohjien tuotanto, vaikka se rajoittuikin Jalonojan ja Työtilän kyliin. Se oli kuitenkin Kauvatsan erikoisala, haapahattujen ja lastukoppien valmistus taas Keikyän. Todettakoon lopuksi, että käsityöneuvoja Nestor Arvelin kertoi 1927 Kauvatsan olkipohjien olevan laadultaan hyvässä maineessa, mitä osoittivat monet teollisuusnäyttelyistä saadut palkinnot ja kunniakirjat.³⁸

Toisen maailmansodan aikana puolustusvoimat teetti väljiä olkitossuja, jotka saappaiden päälle vedettyinä suojasivat jalkaa pakka-selta. Niitä lienee tehty muuallakin, mutta ainoa käsiini sattunut tieto on peräisin Kankaanpäästä, jossa olkitossuja tehtiin ainakin pitäjän koillisosassa, Korvaluoman kulmalla. Järvenmäen Uudessatalossa tehtiin kerran koko vuoden olkisato tossuiksi. Vilja oli tietenkin puitu varstoin, ja tossut tehtiin olkipalmikosta, jotka ommeltiin jalkineiksi pellavalangalla. Tossuissa oli jonkin verran varttakin. Tässä tapauksessa kotiteollisuus ei perustunut yksinomaan kankaanpääläisten yritteliäisyyteen vaan myös Niinisalon varuskunnan olemassaoloon; sen välityksellä olkitossut lähetettiin rintamalle.³⁹

535

Sangen vanhaa perua olkityö oli Hauholla, niin laiha kuin tämän Hämeen pitäjän olkitekoksia koskeva lähdeaineisto onkin. Hauholaisten kirjoittaja kertoi Åbo Tidningissä 1888, että pitäjässä oli palmikoitu olkea jo 50 vuoden ajan, siis vuoden 1840 tienoilta lähtien. Kruununvoutikin ilmoitti 1857 manufaktuurijohtokunnan kyselyyn vastatessaan, että muutamat Hauhon naiset tekivät olkipalmikoita myytäväksi, ja kun tällä käsityöllä täytyi olla silloin jo hieman ikää, se on voinut hyvinkin alkaa 1840-luvulla.⁴⁰

Vanhimmissa lähteissä vuoteen 1873 saakka puhuttiin vain Hauhon olkipalmikoiden myynnistä, joten jää epäselväksi, myytiinkö ne sellaisinaan, ehkä Hämeenlinnan hatuntekijöille, vai oliko olkityö

.....
38 Arvelin 1927 ja 1932; Länsi-Suomi 14.11.1935 (Nestor Arvelinin haastattelu); Virtamo 1939; Kaukonen 1941 c s. 73–74, 85; Vanhaa Keikyää 1982 s. 62; Niku 1984 s. 9–15. Arvelin julkaisi kirjoituksensa vuodelta 1927 uudelleen 1932 hieman täydennettynä. Kirsi Niku on käyttänyt suuressa määrin Martti Knuutilan jo 1936 ja 1938 keräämää aineistoa (Kokemäen kaupunginarkistossa).

39 Pohjankangas 1991 s. 236.

40 Åbo Tidning 8.8.1888; Virrankoski 1963 s. 387.

kehittynyt jo Hauhollakin pitemmälle. Helsingissä 1875 pidetyssä valtakunnallisessa kotiteollisuusnäyttelyssä oli kuitenkin olkitekoksia Hämeenlinnasta ja Hauholta, joten viimeistään siihen aikaan Hauholla tehtiin muutakin kuin pelkkiä palmikoita; eihän niitä olisi varmaanakaan pantu näytteille.⁴¹

Åbo Tidningissä annettiin 1888 vihdoin vähän enemmän tietoja Hauhon olkitöistä: kirkonkylässä tehtiin oljista hattuja, mattoja ja muutakin. Moni perhe sai koko elantonsa olkityöstä, jota tekivät vanhat ja nuoret, palmikkoa jopa alle kymmenvuotiaat lapset. Sylestä olkipalmikkoa maksettiin yksi penni. Muuan satulamaakarın vaimo oli hiljattain lähettänyt Helsinkiin 40 lyhyessä ajassa tekemäänsä hattua, jotka olivat menneet hyvin kaupaksi. Hauhon olkitekoksia myytiin yleensäkin laajalti, ja niistä oli saatu palkintoja näyttelyissä. Eräs hauholainen oli suunnitellut ompelukoneen varta vasten olkitekosten ompelemiseen ja tehnyt sellaisen vaimolleen. Edellä mainittu olkipalmikon hinta oli pahinta lajia nälkäpalkka, vain 40 % huonoimmasta Porvoossa maksetusta, mikä selittää sen, että työtä teetettiin mielellään pienillä päsilla.

536

Tiedot Hauhon olkihattuista jatkuvat 1890-luvulle. Niinpä 1888 kerrottiin erään kirkonkyläläisen tekevän sekä naisten että miesten hattuja, ja 1890 Hauhon olkihattuja mainittiin taas myydyin Helsingissä. Vuoden 1895 jälkeen tiedot loppuvat, ja 1916 käsityöneuvoja Juho Tattari väitti, että Hauhon olkityö oli kannattamattomana tyrehtynyt. Tämä ei näytä kuitenkaan pitäneen täysin paikkaansa. Lauri Kuoppamäen 1928 julkaisema lyhyt maininta olkihattujen tekemisestä Hauholla voisi tosin perustua vanhentuneeseen tietoon, mutta vuoden 1938 tiedustelun vastaaja kertoi Linda Saxlinista (s. 1870), joka teki Hauholla olkitekoksia opeteltuaan itseksensä tämän taidon. Se lie nee kuitenkin juontunut Hauhon olkityöperinteestä, joka oli elänyt vahvana Lindan nuoruudessa. Vielä talvisodan aattona se lepatti pienenä liekkinä.⁴²

Itä-Suomesta olen tavannut vain yhden olkitekoksia koskevan tiedon. Vuoden 1893 tiedustelun vastaaja kertoi, että Johanneksen naiset myivät olkihattuja ja muita ”pienempiä” olkitekoksia.⁴³ Pohjois-Pohjanmaalta on tietoja olkitekoksista Siikajoelta Iihin ulottuvalta alueelta. Varhaisin on Oulun läänin kuvernöörin kertomuksen lyhyt mai-

41 Hämäläinen 9.9.1875.

42 Åbo Tidning 8.8.1888; Hämeen Sanomat 28.8.1888; Uusi Suometar 22.5.1890; Tattari 1916 s. 7; Kuoppamäki 1928 s. 340; Kaukovalta 1931 II s. 913; Tied. 1938.

43 Tied. 1893 s. 22–23.

ninta vuodelta 1877, että Siikajoella tehtiin olkimattoja. Myöhäisen perimätiedon mukaan olkien palmikointi oli alkanut Siikajoella jo ”nälkävuosina”, millä tarkoitettiin epäilemättä vuosia 1867–68. Tähän järkyttävään, kauan muistettuun aikaan kiintynyt tieto pitää usein paikkansa, ja näin lienee tässäkin tapauksessa.

Tuntematon kirjoittaja kertoi 1890 mikkeliiläisessä lehdessä, että useissa Oulun läänin pitäjissä kudottiin oljista kynnysmattoja, jotka olivat kestävämpiä kuin kaislamatot ja paremmissa hinnoissa. Oulussa ja Raahessa olkimatoista tosin maksettiin huonosti, mutta muuan raahelainen oli alkanut viedä niitä muihin Suomen kaupunkeihin ja Venäjälle ja rikastunut niiden myynnillä. Edellisenä talvena Helsinkiin tuotu vaunulasti olkimattoja oli mennyt kaupaksi viikossa. Pohjanmaalla oli ruvettu tekemään oljista myös varsinaisia lattiamattoja, jotka kudottiin kangaspuissa lankaloimeen; kirjoittaja tunsi Siikajoelta talon, jonka lattioilla oli omatekoiset olkimatot. On vaikea arvioida hänen kaikkien tietojensa luotettavuutta, mutta niissä on kyllä terve ydin.

Laila Karttusen Siikajoelta keräämän muistitiedon mukaan tilatomat olivat tehneet siellä nälkävuosista lähtien olkipalmikoista ”so-pivia esineitä”, joista saatiin taloista vähän jauhoja maksuksi, ja olkisten mattojen, laukkujen ja hattujen tekeminen jatkui aina 1930-luvulle asti. Vielä 1940 oli jäljellä näiden töiden taitajia kuten emäntä Kaisa Myllyoja, joka oli kutonut kankaiden ohella paljon olkimattoja. Oljet solmittiin sitä varten öhuista päistään kolmittain yhteen ja kudottiin kalastus- tai hampulankaiseen loimeen. Raitoja varten oljet värjättiin, tavallisesti punaisiksi. Kyseessä oli sama työtapo, josta vuoden 1890 kirjoittaja kertoi.⁴⁴

Olkitöistä on tietoja kahdesta muustakin pohjoisen pitäjistä. Lumijoen Lapinkylässä oli mäkitupalainen Juho Vuoti tehnyt 1914 annetun tiedon mukaan vuoden 1880 tienoilta lähtien sivutyökseen olkimattoja perheenjäsenten avustamana. Juho myi mattoja Oulun torilla ja ansaitsi niillä sievän summan, 500 markkaa vuodessa. Iissä kerrottiin 1903 naisten tekevän olkimattoja myytäväksi, ja 1910 mainittiin niiden kutojana erikoisesti ”Pihlaisten Maija” Karjalan kylästä, joka kuului sittemmin Yli-Iihin. Tekniikasta ei lähteissä kerrottu, mutta muu tuskin tulee kysymykseen kuin olkimattojen kudonta kangaspuissa. Se näyttää olleen todella aika yleistä Oulun lähiseudulla.⁴⁵

44 Tilastokeskuksen kirjasto, Oulun läänin kuv.kert. 1877; Suomi (Mikkeli) 15.2.1890; Karttunen 1940b s. 79; Karttunen 1941 s. 57–58.

45 Tied. 1903, 1909–10 ja 1912–14.

Muuan olkityön muoto, jota ei oikeastaan voida lukea punontatöihin, esiintyy Varsinais-Suomessa käsittelemäni aikakauden lopulla. Tästä maakunnasta on hyvin vähän varhaisempia tietoja olkitöistä ja nekin lyhytsanaisia: Piikkiöstä kerrottiin 1887 olkimattoja myydyin Turkuun, ja 1893 sanottiin Nousiaisissa tehdyn olkihattuja myytäväksi.⁴⁶ Sangen tarkat tiedot on sen sijaan Liedossa 1930-luvulla tehdystä olkityöstä, koska tiedusteluuni 1990 vastannut Viljo Kärpijoki on tutkinut sitä haastatteluja tehden.

Liedon Kahlojalle muutti 1930 Eskolan talon ostanut maisteri Alfred Norrgård, jonka puoliso Helene Norrgård (1893–1945) oli yritteliäs ja kätevä nainen. Hän muun muassa leivotti myytäväksi hyvän menekin saaneita korppuja. Liedossa asuessaan hän opetteli olkityön tekniikkaa, suunnitteli olkiteosten malleja ja opetti tätä työtä pientilojen nuorille tyttärille. Näistä osallistuivat olkityöhön eniten Eeva Aalto, Salme Jalonen ja Aili Yli-Lonttinen. Tytöt tekivät työn kotonaan saatuaan Eskolan emännältä oljet ja mallit; taitavimmat saivat tehdäkseen vaikeimmat työt. Oljet saatiin Eskolan pelloista ja osa niistä vaalennettiin, ehkä vain päivänpaisteessa pitämällä. Tuotteet olivat ennen kaikkea joulukoristeita: sarvipäisiä pukkeja sekä enkeleitä, tähtiä, himmeleitä ynnä muita. Myös pääsiäiseksi tehtiin paljon olkiteoksia siihen sopivin mallein.

Työllä oli siis samaa luonnetta kuin Porvoon Illbyssä 1920- ja 1930-luvulla tehdyllä olkityöllä. Kesällä olkiteoksilla ei juuri ollut kysyntää, mutta silloinkin niitä tehtiin jonkin verran varastoon. Rouva Norrgård valvoi tarkasti tuotteiden laatua. Olkityötä tehneiden neitosten ansiot eivät olleet suuret, mutta he olivat iloisia saadessaan omaa rahaa, ja veroa heidän tuloistaan ei peritty. Liedon olkityö oli parhaimmillaan juuri ennen talvisotaa, jolloin tuotteita myytiin laajalle: Turkuun, Helsinkiin, Tampereelle, Kuopioon ja muualle Suomeen sekä hieman ulkomaillekin. Sota-aikana olkityö väheni ja vielä pahemmin rouva Norrgårdin sairastuttua; hänen kuolemansa lopetti sen tyystin. Pari hänen oppilastaan jatkoi myöhemmin olkityötä itsenäisesti mutta eivät varsinaisesti ansioikseen.⁴⁷

Olkiteosten tekeminen kotiteollisuutena alkoi muutamin paikoin Suomen maaseudulla jo vuosien 1830 ja 1860 välillä, mutta se kasvoi kaikkialla huomattavasti 1800-luvun lopulla. Porvoon pitäjässä, Kauvatsalla ja Keikyässä sekä Hauholla tehtiin aluksi olkihattuja ja

46 Tied. 1887 ja 1893 s. 24.

47 Tied. 1990 Vilho Kärpijoki (mm. Helene Norrgårdin pojalta Karl Norrgårdilta saatua muistitietoa).

niihin tarvittavaa rihmaa, ja lähtökohtana olivat kaupungeista saadut virikkeet. Olkihattu oli alkuaan säätyläisten, sitten jo muidenkin kaupunkilaisten päähine. Kun se alkoi jäädä muodista, Satakunnan olkityön tekijät saivat uuden tuotteen myöhemmästä innovaatiosta: kangänpohjallisista, joiden tuonnin Saksasta sota oli pysäyttänyt. Tilaukset tulivat jälleen ulkopuolelta, tällä kertaa kauppiailta, jotka tunsivat pohjallisten kysynnän. Tehdastuotteet tuhosivat lopulta käsityönä tehtyjen pohjallisten menekien. Myöhäisimmät kotiteollisuutena tehdyt olkiteokset olivat joulukoristeita, joita ostetaan vielä nykyäänkin.

Olkiteosten valmistus eli maaseudulla ulkopuolelta tulleiden innovaatioiden varassa. Niiden kysyntä ei sallinut kovin merkittävää laajenemista, ja olkitöiden harvinainen tekniikka sitoi ne Etelä-Suomessa muutamiin kyliin. Pohjanmaan olkimattojen alkuperää lähteet eivät paljasta, mutta niiden kudonnasta ei sukeutunut lopultakaan kovin merkittävää kotiteollisuutta. Olkirihaman punonta oli kaikkialla erikoisen huonopalkkaista hommaa, joka jäi suureksi osaksi lasten työksi. Olkihattujen ja pohjallisten valmistus tuotti paljon paremmin, ja varsinkin hattujen tekeminen olikin suuressa määrin ammattilaisten käsissä.

539

K A I S L A T E O K S E T

Vaikka käsityön raaka-aineeksi sopivaa kaislaa (*Scirpus*) esiintyy jokseenkin yleisesti Etelä-Suomessakin, sitä käytettiin siellä perinteisesti hyvin vähän muuhun kuin eläinten rehuksi. Laajassa lähdeaineistossani on yksi ainoa eteläsuomalainen tieto kaislatöistä: Ruotsinpyhtäältä kerrottiin 1887, että kaislamattoja tehtiin vähän myytäväksi,⁴⁸ eikä ole mahdotonta, että idean ja työtaidon oli tuonut joku sinne muuttanut pohjalainen. Pohjanmaan rannikkoseutu oli näet kaislateosten kotimaa, mikä johtui varmaan etupäässä siitä, että monilla matalan rannikon jokisuilla ja lahdissa oli ja on todella laajoja kaislikoita, joissa raaka-ainetta riitti pitkälle.

Eteläisin pitäjä, josta on tietoja kaislateosten myynnistä, on Närpiö. Folkvännens-lehteen 1876 lähetetyn kirjoituksen mukaan siellä tehtyjä kaislamattoja oli myyty Porissa 25 pennin kyynärähintaan, ja myyjät kertoivat saaneensa talvella 1875–76 kaupaksi yhdessä päivässä 1 300 kyynärää mattoa. Matot oli kudottu kangaspuissa kar-

.....
48 Tied. 1887.

keaan, hyvin harvaan rohdinlankaloimeen. Tämä lienee varhaisin varma tieto kaislamattojen tekemisestä Pohjanmaalla kangaspuissa ku-toen. Myöhempiä tietoja Närpiön kaislamatoista en ole tavannut, joten niiden valmistus ei ole voinut olla kovin runsasta.⁴⁹

Koivulahdelta on varhaisin tieto kaislamatoista säilynyt oikeusju-tun yhteydessä. Itsellinen Johan Sand Västerhankmon kylästä oli elät-tänyt perheensä kalastuksella ja tekemällä puisia talousesineitä sekä kaislamattoja. Tammikuussa 1857 hän oli kertomansa mukaan yrit-tänyt lainata hevosta myydäkseen näitä mattoja Vähäänkyröön. Sandia syytettiin peräti ryöstömurhasta, mutta hänellä ei silti ollut mitään syytä kertoa oikeudessa perättömiä kaislatyöstään. Niinpä hän oli sel-västi tehnyt kaislamattoja jo vuosikautia opittuaan taidon Västerhank-mossa tai mahdollisesti Petsmon kylässä, jossa hän oli asunut vuo-den 1845 tienoille saakka.⁵⁰

Petsmolainen kaislateosten valmistaja I.E. Fantdahl kertoi puoles-taan 1916 muistitietona, että kaislamattoja oli alettu tehdä kylässä vuoden 1850 tienoilla. Silloin kuuluu vallinneen katojen aiheuttama paha puute, ja satojen tiedetäänkin olleen Etelä-Pohjanmaalla 1848–52 huonot. Köyhä Petsmon nainen Anna Stina Kronholm eli ”Särpe Stina” päätti tuolloin ryhtyä tekemään kaislamattoja, kehitti itsenäi-sesti kaislan esikäsitteilyn ja palmikoinnin tekniikan sekä ompeli mat-toja, jotka hän vaihtoi ruokatarvikkeisiin. Stinan kaislatyön aloitta-minen voi olla oikein ajoitettu, mutta työn tekniikka ei ollut varmas-tikaan hänen omaa keksintöään jotain yksityiskohtaa ehkä lukuun ot-tamatta. Muistitieto oli siis ajan mittaan vääristynyt tai Fantdahl ei ollut ymmärtänyt sitä oikein.

Kaislatyötä alkoivat Fantdahlin mukaan pian opetella myös Stina Kronholmin sisar Greta eli ”Särpe Greta” ja Brita Stagnäs (s. 1811) eli ”Lindskat Brita” ja vähitellen monet muutkin Petsmon vähäva-raiset naiset. Koska Koivulahden kaislamatot mainittiin vuoden 1873 kotiteollisuuskomitean mietinnössä, ne tunnettiin jo siihen aikaan hyvin ainakin Vaasassa. Viimeistään 1900-luvun alkuun mennessä kaislamattojen valmistus oli levinnyt Västerhankmon ja Petsmon li-säksi Vassorin kylään, ja ainakin 1920-luvulta lähtien niitä tehtiin myös Österhankmossa, luultavasti kyllä jo varhemminkin.

Työtaito lienee kehittynyt ajan mittaan, niin että 1910-luvulla pal-mikoitiin jo 21-säikeistä kaislarihmaa. Kun matot saatiin syntymään riittävän hyvän näköisiä, tekijät uskaltautuivat Vaasan torille myy-

49 Folkvännens 27.12.1876.

50 Backman 1981 s. 12–13 (maanviljelijä Levi Alménin ystävällisesti osoittama lähde).

mään niitä. Niinpä Sofia Fantdahl (1843–1908), Petsmon nopeimpia matontekijöitä, kävi pitkän aikaa joka lauantaina syys- ja talvikaudella Vaasassa kaislamattoja myymässä.

Paljon ei matoista saatu: vuoden 1890 tienoilla vain 15 penniä kappaleelta. Keskinertainen tekijä sai valmiiksi kolme mattoa päivässä ja jotkut näppärimmät neljä, joten päiväansio oli vain 45–60 penniä. Vuoteen 1916 mennessä kaislamaton hinta kohosi sentään 40–60 penniin kappaleelta. Tällöin päiväansio oli osapuilleen sama kuin omassa ruoassa olevan naispuolisen maatyöläisen talvikautinen päiväpalkka. Tässä ei ole tosin otettu huomioon sitä, että sen kaislamäärän keruuseen ja alustavaan käsittelyyn, jonka yksi nainen käytti talvikauden kuluessa, kului kolme viikkoa, ja lisäksi oikeus kaislojen ottamiseen maksoi 6–7 markkaa. Nämä seikat vähensivät matontekijän nettoansiota, ja I.E. Fantdahl katsoikin, että kaislamattoja punottiin vain äärimmäisessä varojen ja työn puutteessa.⁵¹

Maailmansotien väliseltä ajalta on maanviljelijä Levi Almén hankinut hyvät tiedot Koivulahden kaislatyöstä. Kaislamattoja punottiin monissa työväen ja kalastajien tuvissa, yleensä sivuelinkeinona, jota harjoitettiin syksyisin ja talvisin. Työtaito opittiin kotona vanhan perinteen mukaisesti. Koivulahden matontekijät olivat etupäässä naisia, mutta miehiä osallistui kaislan korjuuseen, joka tapahtui juhannuksen aikaan. Silloin otettu ja hajallaan päivänpaisteessa kuivattu kaisla sai kauniin keltaisen värin. Osa kaislasta värjättiin kirkkaan punaiseksi ja siniseksi. Kaislat palmikoitiin takan keitinkoukkuun kiinnitettyinä noin 10 cm leveiksi nauhoiksi ja nämä ommeltiin käsin, tavallisesti kalastuslangalla puolipyöreiksi matoiksi. Niiden suora sivu oli noin metrin pituinen, ja maton leveys oli 80 cm. Eriväriset nauhat vaihtelivat, joten matto oli värikäs.

Vielä 1930-luvulla Koivulahden kaislamattoja myytiin Vaasan torilla, ja ne olivat silloinkin ”en ganska stor artikel”, vaikka niitä ei käytetty enää yhtä paljon kuin 1920-luvun alussa. Silloin Koivulahdella oli ollut joka talossa 5–10 kaislamattoa, koska oli tapana pitää puolipyöreä matto jokaisen oven edessä ja lisäksi yksi lieden luona, missä emäntä seisoi ruokaa laittaessaan. Alménin käsityksen mukaan kaislamattojen tekemisellä oli vielä 1920-luvulla suuri merkitys monen koivulahtelaisen toimeentulolle. Toisen maailmansodan aikana niiden valmistus väheni kovasti, mutta rauhan tultua se elpyi vielä jonkin verran kuihtuakseen sitten vähitellen kokonaan. Vuonna 1990 niitä ei enää tehty ja tuskin kukaan olisi osannutkaan.⁵²

51 Komitea 1873 s. 8; Fantdahl 1916 s. 132–133; Ranta R 1988 s. 511; Tied. 1990 Levi Almén.

52 Tied. 1990 Levi Almén.

Jotkut koivulahtelaiset kotiteollisuuden ystävät tulivat ajatelleeksi alkuvuodesta 1914, että kaislasta voitaisiin ryhtyä tekemään myös kengänpohjallisia, ja keväällä I.E. Fantdahl Petsmosta alkoi opettaja K.V. Åkerblomin neuvosta valmistaa ja myydä niitä. Kaislapohjalisten markkinoimiseksi perustettiin joulukuussa 1914 Kvevlax Hemslöjdsförening, joka ryhtyi seuraavan vuoden alusta välittämään niiden myyntiä tukenaan maakunnallinen kotiteollisuusyhdistys. Koivulahden yhdistys myi 1915–16 yhteensä 16 401 paria kaislapohjallisia yksityisten välittäjien myymien lisäksi. Vuonna 1916 teki noin kaksikymmentä henkilöä kaislateoksia, etupäässä pohjallisia, yhdistyksen välitettäväksi.

Vuosina 1914–16 Österbottens svenska hemslöjdsföreningenin nuori kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis ja koivulahtelaiset asianharrastajat keksivät monia parannuksia pohjallisiin ja niiden valmistukseen. Osa käsityöstä korvattiin erinäisin laittein ja työ teetettiin sarjoittain neljänä eri henkilöiden tekemänä vaiheena. Tekijöille jätettiin kuitenkin vapaus valmistaa pohjalliset yksin alusta loppuun. K.V. Åkerblomin mukaan ostajat ihailivat kaislapohjallisia ja niiden menekki oli 1916 kasvamassa, mutta silti Kvevlax Hemslöjdsföreninginillä oli vuoden lopulla velkaa työvälineiden ostamisen ja pohjallisaraston vuoksi. Yhdistys yritti 1916 edistää myös kaislamattojen valmistusta opettamalla tekijöille uusia malleja mutta ei näytä sanottavasti menestyneen tässä.

Vapaussodan talvena 1917–18 kaislapohjallisten valmistus kärsi siitä, että ei saatu palttinaa, jota oli viimeiseltä käytetty niiden vuoriksi ja reunusnauhaksi. Erik Kamis ei sodan jälkeen jatkanut työtään pohjallisten valmistuksen hyväksi, eivätkä koivulahtelaiset osanneet yksinään jatkaa sitä entiseen tapaan. Kaislapohjallisia tehtiin silti jonkin aikaa; vielä 1925 kerrottiin Petsmossa ja Västerhankmossa tehtyjä ”irtopohjia” myytävän pitäjän ulkopuolellekin. Kolmikymmenvuorilla niitä ei liene enää myyty ainakaan merkittävästi. Ilmeisesti pohjallisten valmistus, joka oli virinnyt asianharrastajien innostuksen varassa, ei päässyt juurtumaan Koivulahdelle siinä määrin kuin perinteellinen kaislamattojen punominen.⁵³

Kaislamattojen valmistus Koivulahdella ei näytä olleen niin runsasta, että mattoja olisi myyty muualle kuin Vaasaan ja lähipitäjiin. Lähteissä ei viitata vahingossakaan siihen, että kaislatyö olisi omaksuttu Kruunupyystä, vaikka siellä oli tehty viimeistään 1700-luvulla hyvin samantapaisia kaislamattoja kuin sittemmin Koivulahdella. Nils

53 . . . . .
Åkerblom 1916 s. 131–132; Åkerblom 1923 s. 99–100; Suomenmaa VII (1925) s. 181; Knubb 1975 s. 203–204; Tied. 1990 Levi Almén.

Storå otaksuu yhtä kaikki, että kaislatyön idea ja sen tekniikka oli omaksuttu Kruunupyystä, ja tämä on tietysti mahdollista. Kaislamattojen valmistus oli toisaalta Koivulahdellakin niin vanhaa perua, että sen kruunupyyläistä alkuperää ei voitane pitää vielä varmana.⁵⁴ Kengänpohjallisten tekeminen kaislasta taas alkoi Kruunupyössä joitakin vuosia aikaisemmin kuin Koivulahdella, joten tämän uutuuden lainautuminen sieltä näyttää ilmeiseltä.

Pohjoisempana on Pietarsaaren pitäjän Lepplaxin kylässä tehty pitkän aikaa kaislateoksia myytäväksi, vaikka tietoja on niukalti. Vuoden 1893 kotiteollisuustiedustelun vastaaja totesi, että Lepplaxin naiset tekivät kaislamattoja myytäväksi. Puoli vuosisataa myöhemmin kerrottiin 1943, että Storfjärdenin runsaita kaislavaroja, jotka olivat kylän yhteistä omaisuutta, ei käytetty enää paljon eläinten rehuksi mutta entistäkin enemmän kaislamattojen tekemiseen. Niille oli saatu Helsingistä niin hyvät markkinat, että lepplaxilaisten työvoima ei riittänyt tyydyttämään mattojen kysyntää. Vielä 1992 Lepplaxissa tehtiin kaislasta ainakin kengänpohjallisia. Tämä kylä rajoittuu Kruunupyhyyn, ja sieltä kaislatyö lienee omaksuttu Lepplaxiin, ehkä jo hyvin varhaisen aikana.⁵⁵

543

Kruunupyössä kaislamattojen valmistus oli Helmer Tegengrenin tutkimusten mukaan yleinen elinkeino jo 1700-luvulla, ja kaislankorjuuta säännösteltiin Ruotsin-ajalla tehdyin päätöksin kauas 1800-luvulle. Tässä oli siis kysymyksessä todella vanha kotiteollisuudenhaara. Nils Storå, jonka Kruunupyyn kaislatyötä koskevia tutkimuksia olen voinut käyttää suuressa määrin hyväkseni, toteaa sen perustuvan laajalle levinneeseen pohjoismaiseen perinteeseen.⁵⁶ Kruunupyhyyn sen idea ja varhainen tekniikka ovat epäilemättä tulleet Ruotsista, jonne pitäjistä oli erittäin vilkkaat yhteydet 1600-luvulla alkaneella suurella laivanrakennuskaudella.

Kaislatöihin on käytetty Kruunupyössä järvikaislaa (*Scirpus lacuster*), ja paras kaisla saadaan Kruunupyynjoen suulta. Storån käsityksen mukaan kaislamattoja tehtiin perinteisesti eniten Hopsalan ja Norrbyn kylissä mutta hyvin paljon Ytterbrätöissäkin ja jonkin verran myös ylempänä jokivarressa aina Söderbyn Merijärven taloon saakka. Myös kauan Kruunupyhyyn kuuluneessa Öjan kunnassa on kaislamattoja tehty jonkin verran myytäväksi. Lehtikirjoituksessa sanottiin 1877, että kaislamattoja teki Kruunupyössä ”etupäässä köyhempi väestö”, ja 1890 sitä luonnehdittiin muun muassa sellaisten

54 . . . . .
Storå 1989.

55 Tied. 1893 s. 24; Den österbottniska byn 1943 s. 140; mst. Karin Rönngård.

56 Virrankoski 1963 s. 388–389; Storå 1979 s. 354; Storå 1989.

vaimojen elinkeinoksi, joiden mies oli mennyt Amerikkaan. Selvästi kaislatyö olikin 1800-luvulla etupäässä tilattoman väestön elinkeino, mutta sitä harjoitettiin kyllä jonkin verran taloissakin.

Kaislatyö näyttää olleen 1900-luvun ensi vuosikymmenillä entistä selvemmin vähävaraisten elinkeino, ”en typisk fattigmanssysla” (Pia Höglund-Ingo). Vuonna 1903 arvioitiin noin 50 Kruunupyynn naisen tekevän kaislatyötä, mutta tiedon luotettavuus on kyseenalainen. Muuan kirjoittaja luonnehti 1930 kaislatyötä monen perheen sivuelinkeinoksi, mutta jotkut vanhat, yksinäiset naiset saivat siitä koko elantonsa. Sekin että kaislatyötä tehtiin etupäässä talvella, jolloin maatoista jäi aikaa, osoittaa sen olleen etupäässä ansiokotiteollisuutta, vain harvoin tekijänsä pääelinkeino.⁵⁷ Kaislatyö oli Kruunupyynn vanhastaan naisten puuhaa, mutta joku mieskin osallistui siihen jo varhaisina aikoina, ja kaislan palmikointi oli ainakin 1800-luvulla usein lasten työnä. Naiset kokoontuivat usein jonkun tupaan tekemään kaislatyötä joukolla ja samalla rupattelemaan.⁵⁸

544

Kaislankorjuu aloitettiin vanhoina aikoina Laurin päivänä eli elokuun 10. päivänä, mutta myöhemmin kaislaa ruvettiin korjaamaan jo heinäkuun alussa, jolloin se on vihreää ja hyvin taipuisaa. Korjuu aloitettiin aina yhteisesti sovittuna päivänä, ja nimismies antoi ruuhissaan odottaville kaislanottajille alkamismerkkin ampumalla kolme laukausta. Jakamattomasta vedestä saivat tilattomat ottaa ensin kaislaa niin paljon kuin tarvitsivat ja sitten vasta talolliset. Toisen maailmansodan aikana, jolloin raaka-aineesta oli kova kilpailu, korjuu aloitettiin heinäkuun 12. päivänä kello 12 yöllä, minkä jälkeen lahdet tyhjenivät äkkiä kaislasta. Jos kaisla loppui kesken, sitä voitiin hankkia myös Pietarsaaren pitäjän puolelta.⁵⁹

Rannalle tuotuna kaisla kuivattiin, tavallisesti päivänpaisteeseen levitettynä, ja se vaaleni sitä enemmän, mitä kauemmin se sai olla auringossa. Riihessä kuivattuna kaisla pysyi vihreänä. Jo 1800-luvulla kaislaa myös värjättiin etenkin punaiseksi ja vihreäksi, joten matot voitiin tehdä raidallisia. Kaisla varastoitiin sitten niputettuna. Siitä tehtyjen tuotteiden laatu riippui paljon kuivatuksen ja säilytyksen onnistumisesta.⁶⁰

.....
57 Österbotten 21.4.1877; Uusi Suometar 14.3.1890; Tied. 1903; Strömborg 1930; Sivonen K 1945 s. 28; Storå 1979 s. 355, 359; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 5–6; Höglund-Ingo 1988 s. 13–14.

58 Österbotten 21.4.1877; Uusi Suometar 14.3.1890; Storå 1989.

59 Storå 1979 s. 354–355; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 10; Höglund-Ingo 1988 s. 16; Tammilehto 1988; mst. Karin Rönngård.

60 Storå 1979 s. 355; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 6, 11; mst. Karin Rönngård.

Ruotsin-ajalta 1800-luvun lopulle Kruunupyysssä ei tiettävästi tehty muita kaislateoksia kuin mattoja. Niukoissa kirjallisissa lähteissä puhutaan kolmen tuuman eli neljän sormen levyisistä palmikoista, joista ommeltiin halpoja ja kestäviä mattoja. Muodoltaan nämä olivat Österbotten-lehdessä 1877 julkaistun kirjoituksen mukaan joko pyöreitä tai puolipyöreitä tai sitten lyhyitä ja nelikulmaisia, siis lyhyen suunnikkaan muotoisia. Nils Storån mukaan Kruunupyysssä tehtiin ainakin myöhemmin myös soikeita mattoja.

Koska muistitietoa Kruunupyyn kaislatöistä ryhdyttiin keräämään verraten myöhään, tutkijat ovat olleet hieman epävarmoja siitä, tehtiinkö kaislamattoja Kruunupyysssä jo 1800-luvulla myös kangaspuin kutomalla. Edellä on osoitettu, että Närpiössä kudottiin 1876 varmasti kaislamattoja kangaspuissa. Siikajoella taas tehtiin 1890 yhtä varmasti olkimattoja samaa tekniikkaa käyttäen. Olkimatto oli kuitenkin Pohjois-Pohjanmaalla uutuus, kaislamatto vanha tuote, joten olkeen sovellettua tekniikkaa oli hyvin luultavasti käytetty aikaisemmin kaislamattoja tehtäessä.

Voisi ajatella, että kaislamattojen kudonta kangaspuissa oli omaksumtu kumpaankin pitäjään hiljattain suoraan Ruotsista, mutta luontevampaa on olettaa, että tämä tekniikka tunnettiin Pohjanmaan rannikolla vanhastaan. Siinä tapauksessa olisi tuskin mahdollista, että kaislamattoja miespolvien ajan tehneet, laajalti liikkuvat kruunupyyläiset eivät olisi tunteneet sitä. Storå ja Ditte Stürmer-Hiltunen lienevät siis oikeassa olettaessaan, että kaislamattojen kudonta kangaspuissa tunnettiin myös Kruunupyysssä jo 1800-luvulla, mutta tätä tekniikkaa ei lähteiden vaikenemisesta päättäen liene käytetty paljon.⁶¹

Kruunupyyn kaislamattoja myytiin jo ennen rautateiden aikakautta hyvin laajalle Vaasan, Oulun ja eräiden muiden kaupunkien markkinoiden ollessa tärkeimmät myyntipaikat. Porvoolaisen lehden kirjoittaja sanoi 1868 Kruunupyyn kaislamattoja olevan ”joka miehen oven alla” ja kertoi, että niitä tuotiin myös Helsinkiin kuormittain myytäväksi. Ainakin 1830-luvulla niitä oli yritetty viedä Ruotsiinkin. Storå yhdistää kaislamattojen laajan menekin siihen seikkaan, että pitäjän miehet kiertelivät Ruotsin-ajalta lähtien ahkerasti rakennusmiehinä ja pitivät samalla silmällä mattojen myyntimahdollisuuksia. Kaislamattoja ruvettiin 1800-luvun lopulla käyttämään erikoisesti kesähuviloilla.⁶²

61 Storå 1979 s. 346, 354; Storå 1985 n:o 7 s. 24; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 5.

62 Virrankoski 1963 s. 388–389; Storå 1979 s. 360; Storå 1989.

Kaislamattojen viennistä Helsinkiin on tietoja myös 1800-luvun lopulta; niinpä kruunupyyläinen leskivaimo oli tuonut 1890 pääkaupunkiin kolmattasataa palmikoista koottua mattoa. Vielä 1800-luvun lopulla monetkin kaislamattojen tekijät myivät Storån mukaan tuotensa itse vieden ne tavallisimmin Kokkolaan ja Pietarsaaren. Niitä myös välittivät toiset kruunupyyläiset, osaksi samat henkilöt, jotka myivät ja kustansivat kudonnaisia, kuten talollinen Anders Sund de Hopsalasta sekä emännät Maria Backman ja Greta Harabacka Överbrätöstä. Välittäjien merkitys kasvoi 1900-luvulla, jolloin monet Kruunupyyn kauppaliikkeet ryhtyivät ostamaan kaislateoksia.⁶³

Kruunupyyn kaislamattojen hinnoista ja työn tuotosta on 1800-luvulta huonosti tietoja. Helsingissä 1890 myytyjen mattojen hinta oli 60 penniä kappaleelta ja yksi marka parilta. Nopea tekijä sai Nils Storån mukaan päivässä valmiiksi 3–5 puolipyöreää mattoa, joten Helsingissä myydyistä matoista saatu bruttoansio oli noin 1,80–2,50 markkaa päivältä. Myyntikulujen vuoksi nettoansio jäi kuitenkin paljon pienemmäksi ja lienee ollut yleensä aika vaatimaton. Vaasan läänin maanviljelysseura huomautti 1887 kerrottuaan kruunupyyläisten kauppaavan kaislamattojaan laajoissa osissa maata, että koska ne olivat tilaa vievää tavaraa, ”on syytä kysyä, mitä valmistajille oikein jää voitoksi itse työstä”.⁶⁴

Kruunupyyn kaislateosten valikoima laajentui 1900-luvun alusta lähtien. Kangaspuissa puuvillaloimeen kudottujen mattojen valmistus näyttää lisääntyneen. Kengänpohjallisia ruvettiin punomaan kaislasta viimeistään 1900-luvun ensi vuosikymmenellä, ja nämä suosittu tuotteet, jotka pitivät jalat lämpiminä, levisivät nopeasti yli koko Suomen. Marta ja Edit Holmqvist Ytterbrätöstä alkoivat tehdä 1910-luvulla kaislasta tohveleita samalla tekniikalla kuin tuohivirsut tehdään, palttinasadoksen tapaan punoen, ja niitä vietiin tuolloin Ruotsiinkin. Myöhemmin Marta Holmqvist sommitteli ensimmäisen kaislakassin. Niinpä voitiin 1930 kertoa, että Kruunupyssä tehtiin kaislasta mattoja kutomalla ja punomalla sekä lisäksi pohjallisia, tohveleita ja laukkuja. Pitäjän etevimpiä kaislateosten tekijöitä oli näihin aikoihin Selma Rudnäs, joka sommitteli entistä kauniimpia mattoja.⁶⁵

63 Österbotten 21.4.1877; Uusi Suometar 14.3.1890; Storå 1979 s. 349, 352, 360; Storå 1989.

64 Tied. 1887; Uusi Suometar 14.3.1890; Storå 1989. Paikallisviranomaiset arvioivat 1879–95 Kruunupyyn kaislamattojen vuotuisen myyntiarvon 700 ja 1 000 markan välille (Storå 1979 s. 348) ilmoittamatta, oliko kyse tekijöiden vai välittäjien saamasta hinnasta. Joka tapauksessa arviot ovat epäilyttävän pieniä.

65 Strömborg 1930; Storå 1979 s. 359–362; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 7, 13; Höglund-Ingö 1988 s. 16–17.

Kruunupyyn kaislapohjallisia ryhtyivät vuoden 1910 tienoilla välittämään Ytterbråten koulun opettaja Leander Häggblom ja hänen rouvansa Alma, ja heillä oli jonkin aikaa jopa erityinen kauppamatkustaja. Muita pitkäaikaisia kaislatuotteiden välittäjiä olivat Anna Riska ja Edvin Holmén, ja Selma Rudnäskin välitti niitä. Anna Riska oli etevä liikemies mutta samalla hyväsydäminen: erehdyttyään joskus ostamaan huonoa tavaraa hän poltti sen puhumatta asiasta teki jälle. Kaislatyön tekijöiden ja välittäjien suhteet kuuluvat olleen Kruunupyssä yleensä hyvät, eikä hinnoista juuri riidely. Laajentamalla tuotevalikoimaa ja myymällä tehokkaasti kruunupyyläiset saivat kaislateosten menekin säilymään hyvänä vielä 1920- ja 1930-luvulla, jolloin pitäjän vanhastaan kukoistava kudonta kuihtui pahoin.⁶⁶

Toisen maailmansodan ajasta tuli Kruunupyyn kaislatyön suuri nousukausi. Jo talvisodan jälkeen kaislakassien kysyntä kasvoi nahkapulan takia suureksi, ja niitä ruvettiin tekemään miltei joka kodissa, ei ainoastaan mökeissä vaan yleisesti myös taloissa. Työhön osallistuivat myös miehet ja lapset. Kaislatyö alkoi tuottaa huomattavan hyvin, ja sen merkitys kasvoi paljon entistä suuremmaksi. Todettakoon, että veroviranomaiset alkoivat jatkosodan lopulla vaatia kaislatyön tekijöitä ilmoittamaan siitä saamansa tulot. Ansiokotiteollisuuden verottaminen on muuten ollut Suomessa erittäin harvinaista. Vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun tulosten mukaan ruotsinkielisellä Pohjanmaalla oli 260 sivutoimista ja 5 päätoimista kaislatyön tekijää, ja valtaosa heistä oli varmasti kruunupyyläisiä. Arvio on silmämääräinen mutta osoittaa maatalousneuvojen pitäneen tämän elinkeinon merkitystä suurena.

Helsingin ja Turun kotiteollisuusliikkeet tilasivat sota-aikana uudenlaisia kaislateoksia ja antoivat ohjeita niiden tekemiseen; helsinkiläisistä liikkeistä on muistettu erikoisesti Norma hemslöjd. Myös Kruunupyyn kauppaliikkeet ja yksityiset välittäjät toimittivat kaislateoksia myyntiin eri puolille Suomea. Sota-ajan päätuotteita olivat laukut, kassit ja virsujen malliset tai kantapäistä avoimet tohvelit, mutta paljon tehtiin myös kukkaruukun suojuksia ja monenlaisia koreja sekä vanhaan tapaan mattojakin, joista osa kudottiin nyt paperilankaiseen loimeen. Monessa Kruunupyyn talossa erikoistuttiin tietyn tuotteen.⁶⁷

66 . . . . . Storå 1979 s. 353, 360–362; Höglund-Ingo 1988 s. 14–15, 17.

67 Kaila 1957 s. 6–7; Storå 1979 s. 360–361; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 7–8; Höglund-Ingo 1988 s. 16–17.

Vielä 1950-luvulla kaislateosten menekki pysyi hyvänä, varsinkin kun kruunupyyläiset keksivät uusia tuotteita ja sovelsivat useaakin uutta, muualta omaksuttua tekniikkaa. Vasta 1960-luvulla kysyntä alkoi vähentyä pahoin ja jatkuvasti. Vuonna 1986 Kruunupyssä arvioitiin enää noin kymmenen hengen tekevän kaislateoksia ansiotyökseen, ja saman verran heitä oli 1992. Monet kruunupyyläiset ovat sen sijaan opetelleet kaislatyötä harrasteekseen. Perinteelliset tuotteet, jotka olivat kotien käyttötavaraa, ovat suureksi osaksi syrjäytyneet; nykyään tehdään etupäässä koriste-esineitä, mutta kaislan käyttö käsitöihin on sinänsä vähintään kolmatta vuosisataa vanha kruunupyyläinen perinne.⁶⁸

Kruunupyystä pohjoiseen kaislamattoja on kudottu Kälviällä, Lohtajalla ja Kalajoella mutta tiettävästi vain omaan tarpeeseen. Kalajoki kuului Oulun lääniin, jonka kuvernööri mainitsi ensi kerran 1840-luvulla, että kaislamattoja tehtiin myytäväksi, ja maininnat toistuvat läänin virkamiesten kertomuksissa myöhemminkin. Kaislamattoja myytiin ainakin Siikajoelta, kuten mainittiin kuvernöörin kertomuksessa 1877, ja siihen mennessä niitä lienee tehty siellä jo hyvän aikaa. Muistitiedon nojalla on tosin arveltu Siikajoen kaislatyön alkaneen vasta 1860-luvun nälkävuosina, mutta tämä lienee yhtä mökki-läisperhettä koskevasta tiedosta tehty varomaton päätelmä. Kaislan palmikoinnin taito auttoi tätä perhettä elämään nälkävuoden yli, ja sen nuorimmalle tyttarelle Kaisa Takalolle (s. 1865) eli ”Lapu-Kaijalle” kaislatyöstä tuli elämänikäinen ansionlähde.⁶⁹

Siikajokea erikseen mainitsematta kerrottiin sanomalehdessä 1890, että ”useissa Oulun läänin kunnissa” oli kudottu vanhastaan kynnysmattoja kaisloista. Vuoden 1909–10 kotiteollisuustiedustelun yhteydessä todettiin, että nimenomaan Siikajoella kudottiin paljon kaislamattoja, joita myytiin 40 pennin kynnärähintaan; niitä välitti käsityönopeuttaja J.A. Kastell (Kastemaa). Myös vuodelta 1929 on tieto, että Siikajoella tehtiin ”toisin paikoin” kaislamattoja myytäväksi.⁷⁰

Vielä 1940 Laila Karttuselle muisteltiin, että kaislamattoja oli kudottu Siikajoella ”myytäväksikin monissa taloissa vaikka nykyään enää hyvin vähän”. Kaisa Takalo oli kuitenkin ansainnut siihen asti elantonsa kaislatyöllä, jossa hän oli erinomaisen taitava. Hän teki muun muassa paksua, siistiä ja lujaa käytävämattoa, ja sellaisen ku-

68 Kaila 1957 s. 7–9; Storå 1979 s. 362; Stürmer-Hiltunen 1986 s. 9, 13–16; Höglund-Ingo 1988 s. 22; mst. Karin Rönngård.

69 Tilastokeskuksen kirjasto, Oulun lääniin kuv.kert. 1877; Karttunen 1940b s. 79; Sivonen K 1945 s. 28.

70 Suomi (Mikkeli) 15.2.1890; Tied. 1909–10; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 128.

dontaan viittaa tietysti myös edellä mainittu tieto kyynärähintaan myydystä matosta. Tällainen matto oli epäilemättä kudottu kangaspuissa, vaikka sitä ei ole nimenomaan mainittu. Aikaisemmin olen osoittanut, että Siikajoella ja muuallakin Pohjois-Pohjanmaalla oli ryhdytty vuoteen 1890 mennessä kutomaan olkimattoja kangaspuissa, mikä viittaa siihen, että samaa tekniikkaa oli käytetty jo varhemin kaislamattojen kudontaan.

Kaisa Takalo ompeli myös puolipyöreitä ja soikeita kynnysmattoja 8–9 cm leveästä kaislapalmikosta, joten hän oli ilmeisesti säilyttänyt 1800-luvulla oppimansa siikajokelaisen kaislatyötekniikan molemmat päämuodot, viimeiseltä jo melkein yksinään. Siikajoella-kin kaisloja värjättiin, jotta mattoihin saatiin raitoja. Kaisa Takalo myi teoksiaan Siikajoen taloihin mutta lähti toisinaan mattokäärö selässään tai kelkassa lähipitäjiin sekä Ouluun tai Raaheen kaupataksseen mattoja ovelta ovelle. Menekki oli hyvä, ja kun Kaisa taloon tullessaan huusi iloisesti: ”Nyt on Kaisalta taas rahat lopussa, toin mattua!” emäntä yleensä osti kaislamaton vaikka ei olisi sitä varsinaisesti tarvinnutkaan.⁷¹

Jo 1850-luvun jälkipuolelta on säilynyt varma tieto, jonka mukaan kaislamattoja tehtiin Limingan pitäjässä, heti Siikajoelta pohjoiseen. Luultavasti tällöin tarkoitettiin nimenomaan Lumijoen kappelia, jossa kaislamattoja tehtiin Siikajoella säilyneen perimätiedon mukaan jo ennen 1860-luvun nälkävuosia. Niihin aikoihin lumijokelaiset hakivat ainakin joskus kaislaa Siikajoen suun laajoista kaislikoista.

Lumijoen kaislatöistä on kovin niukasti lähempiä tietoja. Vain 1912–14 tehdyn tiedustelun luetteloissa kerrotaan, että mökkiläiset Juho ja Antti Greus kirkonkylästä ja Antti Pakanen Hirvasniemeltä tekivät sivutöikseen ”kahilamattoja” opeteltuaan taidon itseksensä vuoden 1880 tienoilla. Miehet myivät matot osaksi Oulun torilla, osaksi välittäjille, ja ansaitsivat niillä vuosittain 100–300 markkaa. Vielä pohjoisempaa on Iistä vuodelta 1893 lyhyt maininta, jonka mukaan jotkut pitäjän naiset tekivät kaislamattoja myytäväksi.⁷²

Alatornion Kaakaman kylässä, jonka väestön käsityötaito oli pe-
rästi monipuolinen, tehtiin ties mistä asti myös kaislatöitä. Kovin var-
haisia tietoja ei ole säilynyt, mutta 1912 ilmoitettiin, että Eetu Knuu-
tila vaimoineen teki talvisin kaislasta mattoja ja kenkiä, joiden arvo

71 Karttunen 1940b s. 79–80 ja 1941 s. 58.

72 Virrankoski 1963 s. 389; Karttunen 1940b s. 79; Tied. 1893 s. 22, 32 ja 1912–14.

oli 300 markkaa vuodessa. Joopi Vanhala ja hänen puolisonsa Lida tekivät samoin talvisaikaan kaislamattoja noin 600 kappaletta vuodessa; niiden arvo oli yhteensä 300–350 mk eli siis 50–60 penniä matolta. Matonteko oli molemmilla perheillä tärkeänä sivuelinkeinona. Myös opettaja Iikka Lassila mainitsi 1916 kertomuksessaan Kaakaman kotiteollisuudesta kaislamatoista ja -kengistä, joilla oli siis hänen mielestään merkitystä.⁷³

Muistitieto on säilyttänyt jonkin verran lähempää tietoa Kaakaman kaislatöistä, jota vanha kyläläinen Anselmi Prykäri luonnehti ”mökiläisnaisten” hommaksi. Kaislat otettiin Kaakamajoesta keskikesällä, kasvavan kuun aikaan, jotta ne olisivat notkeita ja kestäviä, ja kuvattiin varjoisessa paikassa, niin että niihin jäi kaunis vihreä väri. Kaislat palmikoitiin ja niistä ommeltiin äimällä pellava- tai hampulankaa käyttäen mattoja, enimmäkseen puoliympyrän muotoisia, joskus taas pyöreitä tai soikeita.

Kaakaman ”kahilamatot” olivat lujia, ja niitä käytettiin etupäässä kynnysmattoina. Kaislatyötä tekevät naiset kävivät itse myymässä mattoja markkinoilla, myös Ruotsin puolella, lähinnä tietysti Haaparannassa. Sanomalehdessä kerrottiin 1951, että kaislamattoja ei enää tehty Kaakamassa; niiden viimeinen tekijä oli lopettanut työn muutamia vuosia sitten menekin käytyä olemattomaksi. Kaakaman kaislakenkien tekotavasta ei ole säilynyt tietoja, mutta kesäisin niitä käytettiin, nimityksestä päättäen ehkä virsujen tapaan kenkinä eikä pelkästään sisällä pidettyinä tohveleina.⁷⁴

Pohjanmaan kaislatyön varhaishistoria on hämärä: useimmiten on mahdotonta sanoa, milloin se on alkanut tietyllä seudulla. Kruunupyyn kaislamattojen voitaisiin ajatella antaneen aiheen koko muun Pohjanmaan kaislatyöhön, kun niitä tehtiin siellä jo Ruotsin-ajalla ja myytiin viimeistään 1800-luvun alkupuolella ympäri maan. Lähteet eivät kuitenkaan oikeuta tällaista päätelmää siitäkään huolimatta, että tietyt yksityiskohdat kuten kaislamattojen yleinen puolipyöreä muoto Koivulahdelta Alatorniolle saakka voivat viitata Kruunupyystä saatuun malliin. Nehän voivat olla myöhäisiä lisiä vanhaan paikalliseen perintecseen. On siis mahdollista, että pohjalaisten vilkkaat yhteydet Ruotsiin ovat tuoneet virikkeen kaislatyöhön suoraan Pohjanlahden takaa monellekin sellaiselle seudulle, missä kaislaa tarjoutui runsaasti raaka-aineksi.

73 Tied. 1912–14; Lassila 1916 s. 56.

74 Pohjolan Sanomat 7.10.1951; Hyötyniemi 1987 s. 137; Tied. 1990 Anselmi Prykäri; mst. Anselmi Prykäri.

TUOHITEOKSET

Päreiden ohella oli tuohi kaikkialla Suomessa luontainen punonattöiden aine, jonka monipuolinen käyttö oli ikivanhaa, mutta ansio-
koteollisuutena tuohityö lienee ollut aina vähäpätöistä. Näin oli var-
masti 1800-luvun alkupuolella.⁷⁵ Autonomian ajan lopulla tuohityöt
alkoivat varsinkin Länsi-Suomessa siirtyä historiaan, ja 1900-luvun
puolella niiden ihailemista jopa pilkattiin ”tuohikulttuurina”. Vuo-
den 1887 kotiteollisuustiedustelun vastauksissa on vain vähän mai-
nintoja tuohiteosten myynnistä. Kun sitä nimenomaan tiedusteltiin
1903, osoittautui ettei tuohiteoksia tehty myytäväksi Ahvenanmaal-
la eikä juuri Uudellamaallakaan. Muualla Länsi-Suomessa niiden
myynti oli harvinaista mutta Keski-Suomessa, Savossa ja Karjalassa
yleisempää, samoin Pohjois-Pohjanmaalla, Kalajokilaaksosta Kiimin-
kiin ulottuvalla alueella.⁷⁶

Ne vähäiset tiedot, mitä tuohiteosten myynnistä on läntisistä maa-
kunnista, koskevat vain kahta tuotetta: kontteja sekä tuohisia eli ro-
peita, joita käytettiin etupäässä mämmiastioiksi. Ropeita tehtiin vie-
lä maailmansotien välisenä aikana Varsinais-Suomessakin. Niinpä
Nousiaisten Valpperissa kaksi pienviljelijää teki ropeita kaupunkiin
myytäväksi. Kun toinen heistä ”Myllyoja Jussi myi roppei Turun toril,
niit ol larottu päällisi ja sit ne ol sirottu koijuvital nipiuihi. Ostaja epäi-
livä, et jos niis on piäni sisäl. Siihe Jussi sanos, et kyl me koetetti
laitta nii, et iso sisäl ja piäne pääl, mut ei me saattu sopima.” Jussin
filosofisen selityksen kertoi ansioitunut tiedonantajani emäntä Ella
Järäinen.

Yläneeltäkin vietiin Turkuun paljon tuohiropeita pääsiäismämmin
tekemiseen; yhdessä kuormassa voi olla jopa 500 rovetta, kerrottiin
lehdessä 1929. Rengosta on kerrottu, kuinka tuohet kiskottiin kesäl-
lä ja pantiin painon alle suoristumaan; alkutalvesta tehtiin tuohisia
koko perheen voimin. Ne vietiin Hämeenlinnaan, jossa oli hyvä ky-
syntä pääsiäisen edellä, kun ”paras mämmi tulee tuohisessa”. Kuten
Toivo Vuorela huomauttaa, tämä vanha käsitys kuvastuu siinä, että
pahviset mämmiropeet koetetaan tehdä tuohta jäljitellen.⁷⁷

Itä-Suomessa tuohiteoksia tehtiin vielä 1900-luvun ensi vuosikym-
menillä monta lajia myytäväksikin: virsuja eli ”kopposia”, kontteja,
lippaita ja rasioita, tuppia, tuokkosia, vasuja sekä vakkoja moneen

75 Virrankoski 1963 s. 385.

76 Tied. 1887 ja 1903.

77 TS 9.11.1929; Tied. 1990 Ella Järäinen, Helvi Saastamoinen; Vuorela 1975 s. 258.

tarkoitukseen: kylvövakkoja, jauhovakkoja eli ”kopsia”, marja- ja suolavakkoja, jopa kukkavakkoja ruukun sijasta käytettäväksi. Virsut, kontit ja jauhovakat lienevät olleet yleisimmät tuohiteokset. Vaattomimpia olivat tuohinauhasta tehdyt huosaiimet, joita käytettiin pestäessä puuastioita hiekalla hiertäen. Jokunen köyhä nainen myi niitäkin. Hirvensalmelta kerrottiin 1905, että myös tuohiköyhtyä, joka oli erinomaista nuotanköydeksi, oli vielä jonkin aikaa sitten myyty 10–15 pennillä syleltä. Jotkut itäsuomalaiset mestarit alkoivat tehdä 1900-luvulla tuohesta aivan uudenlaistakin tavaraa kuten ostoslaukkuja.⁷⁸

Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistys arvioi 1913, että sen alueella oli tehty erilaisia tuohiteoksia myytäväksi vuosittain 4 000 – 6 000 markan arvosta; niitä oli myyty etupäässä matkamuistoiksi. Tällainen mahto huolestuttaa ”tuohikulttuurin” vastustajia, jotka pelkäsivät sen luovan primitiivisen kuvan Suomesta. Muuan tunnettu tuohitöiden tekijä oli pienviljelijä Volmari Vertaala (s. 1864) Jyväskylän pitäjän Vesangan kylästä. Hän elätti perheensä suureksi osaksi näillä käsitöillä ja teki niitä vielä toisen maailmansodan jälkeen. Vertaala sai tuohiteoksistaan palkinnon muun muassa Kuopion valtakunnallisessa kotiteollisuusnäyttelyssä 1906.⁷⁹

552

Samassa näyttelyssä palkittiin myös Sumiaisissa tehtyjä tuohiteoksia. Siellä oli näihin aikoihin monia mestareita, joista useimmat tekivät tuohiteoksia sivuansioikseen mutta muutamat päätyönäänkin, ja pitäjä oli vielä 1920- ja 1930-luvulla kuuluisa niistä. Suomenmaateoksessa kirjoitettiin 1925: ”Kotiteollisuutena valmistetaan kauppoihin huomattavasti tuohitöitä, joita myydään ympäri Suomen.” Sumiaisten tuohiteollisuutta on pidetty suorastaan pitäjän erikoispiirteenä ja ylpeyden aiheena.

Sumiaisten Taipaleen kylässä olivat erikoisesti Sorrin suvun miehet etevä tuohitöiden tekijöitä. Seelim Sorri (s. 1887) oppi taitonsa isältään ja elätti Suolahteen muutettuaan perheensä ammattimaisena tuohiesineiden tekijänä. Myös hänen veljensä August Sorri oli taitava tuohen käsittelijä, jonka teoksia vietiin ulkomaillekin. Pientilallinen August Pietiläinen (1886–1972) Saarikkaan kylästä sai monia näyttelypalkintoja tuohiteoksistaan, joita hän teki kymmeniä vuosia. Jyväskyläläinen kotiteollisuusliike myi hänen tuotteitaan. Tyyne Savolainen (1903–58) Sumiaisista teki tuohesta muun muassa kauniita virsuja ja kontteja. Hän on edustava esimerkki naispuolisista tuohi-

78 Tied. 1905 ja 1990; Korpola 1982 s. 71–72.

79 Suomalainen 28.11.1913; Korpola 1982 s. 71–72.

töiden tekijöistä, jotka eivät olleet kovin harvinaisia, vaikka tämä oli-
kin etupäässä miesten alaa.⁸⁰

Savossa teki 1900-luvun alussa esimerkiksi Hirvensalmella neljä miestä ja viisi naista tuohitöitä myytäväksi, ja tiedonantaja korosti tämän olevan vähimmäismäärä. Tuohityö oli kyllä alkanut vähentyä, kun Hirvensalmen isännät olivat tarkkoja koivuistaan, ja tuohipula yhdistettiin aiheellisesti myös kaskenpolton lakastumiseen. Leppävirralta kerrottiin 1905, että tuohitöiden tekijät olivat tilatonta väkeä, tekivät niitä sellaisina aikoina, jolloin ei ollut ulkotöitä, ja myivät tuotteet omaan pitäjään. Vuoden 1920 tienoilla tuohityö oli Leppävirralla yhä selvemmin köyhien elinkeino; vaivaistalon ukotkin tekivät virsuja ja kulkivat kaupittelemassa niitä.⁸¹

Karjalasta annettiin jo vuonna 1905 tietoja, jotka viittaavat tuohityön vähenemiseen ja heikkoon arvostukseen. Ruokolahdella sen kerrottiin olevan loppumaisillaan. Kiteellä oli tuohiteoksia ruvettu tekemään entistä enemmän katovuosina 1892–93; etupäässä tilattomat niitä tekivät puhdetöinä syksyisin ja talvisin ja myivät omaan pitäjään. Vuoteen 1905 mennessä kysyntä oli kuitenkin käynyt niin huonoksi, että ”ei sivutulonakaan tahtota juuri enää tuohitöitä tehdä”. Rääkkylässä tuohiteoksia ei tehty paljon eikä varsinaisesti kaupaksi; niitä ”osannevat ainoastaan vanhemmat ihmiset, jotka pyydettyä tekevät naapureilleen jonkun jauhovakan tai tuohikontin”.⁸²

553

Eteläpohjalaisetkaan eivät vielä 1800-luvun lopulla tulleet toimeen aivan vailla tuohiesineitä. Niinpä Samuli Paulaharju kertoo kurikkalaisesta mökinmiehestä Elias Hautamäestä (1833–96) eli ”Kontti-El-
listä”, joka teki tuohesta kontteja, virsuja, pyöreitä pönttöjä ja nuuskarasioita. Pohjois-Pohjanmaalta on jonkin verran hajatietoja tuohiteosten myynnistä varsinkin vuosina 1912–14 tehdyssä tutkimuksessa. Kovin monenlaisia tuotteita täältä ei mainittu, etupäässä kontteja näköjään tehtiin, ja useimmat tuohitöiden tekijät olivat itsellisiä tai torppareita. Sanottavaa merkitystä ansiokotiteollisuutena tuohityöllä ei täälläkään ollut.⁸³

Tuohiteoksia näyttää käytetyn Länsi-Suomessa jo 1800-luvulla varsin vähän. Itä-Suomessa niiden käyttö säilyi paremmin, mutta 1900-luvun alussa se oli sielläkin selvästi vähenemässä. Tavallisten

.....
80 Suomenmaa VII (1925) s. 481; Korpola 1982 s. 69, 72; Tied. 1893 s. 32 ja 1990 Rauni Hytönen.

81 Tied. 1903, 1905 ja 1990 Toini Tuiremo.

82 Tied. 1905.

83 Paulaharju S 1943 s. 213–214, 407; Tied. 1912–14 ja 1990.

tuohitöiden taitajia näyttää kuitenkin olleen vielä aika tiheässä etenkin Keski-Suomessa ja Savossa. On vaikea sanoa, kuinka paljon havaittuun lännen ja idän eroon vaikutti tuohen saanti, joka oli parempi kaskenpolton viimeisessä kotimaassa Itä-Suomessa kuin lännessä. Muutkin tekijät kuin raaka-aineen puute lienevät näet työntäneet Länsi-Suomessa tuolta syrjään käyttöesineiden aineena. Ansiokoti-teollisuutena tuohityön ei voi sanoa romahtaneen autonomian ajan lopulla, kun se oli vanhastaankin vähäpätöistä, mutta se väheni. Lisäksi se muutti 1900-luvulla luonnettaan: maalaisväestön käyttöesineiden sijasta alettiin tehdä etupäässä matkamuistoja, joista vain kontit ja virsut edustivat varsinaista perinnettä.

S A M M A L M A T O T

554

Karhunsammalesta tehdyistä matoista olen saanut tietoja vain yhdestä kirjallisesta lähteestä: vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelussa oli Varsinais-Suomesta löytynyt yksi henkilö, joka teki niitä myytäväksi. Tutkimusapulaiseni, siivooja Paula Laakso Keikyästä antoi sen sijaan näistä matoista tarkkoja ja havainnollisia tietoja otettuaan 1990 tiedusteluuni vastatessaan ne oma-aloitteisesti puheeksi. Täten hän kiinnitti huomioni näihin mattoihin, joista en ollut kuullut aikaisemmin puhuttavankaan. Kolme muuta saman tiedustelun vastaajaa mainitsi lisäksi niistä ohimennen.

Sammalmatot tehtiin Keikyssä ja lähiseudulla karhunsammalesta, jonka joukkoon voitiin panna katinliekoa. Näistä aineista kierrettiin kolme rihmaa, joiden läpimitta oli puristettuna noin 5 cm, ja niistä tehtiin palmikko ”kuin kolmisäikeinen pitko”. Tästä jätettiin 30 cm suoraksi ja muu kierrettiin vaakatasossa sen ympärille tiiviiksi, soikeaksi matoksi: ”kierretty palmikko kuin kyy lepää”, kuvaa Paula Laakso valmista sammalmattoa. Se sidottiin alapuolelta kiinteäksi ohuilla katajanjuurilla tai niiden puutteessa männyn- tai kuusenjuurilla. Sammalen vihreät latvat jäivät maton yläpinnalle, joten se oli kaunis ja miellyttävän pehmeä paljaalle jalalle. Sammalmattoa pidettiin kesällä rappujen edessä ja kasteltiin päivittäin, jolloin se kesti varsin kauan.⁸⁴

Olen sittemmin kysellyt sammalmatoista ennen kaikkea Länsi-Suomessa ja hieman Savossa. Muissa osissa maata siihen ei ole ollut tilaisuutta, enkä vuoden 1990 tiedustelun ohjelmaa tehdessäni tiennyt

.....
84 Ti ed. 1945 ja 1990 Paula Laakso.

sammalmattoja olevankaan. Varmimmin voin sanoa, että niitä tehtiin yleisesti Varsinais-Suomessa ja Satakunnan eteläosassa, otaksuttavasti joka pitäjässä. Niitä on kuvattu samaan tapaan kuin Keikyässä: sammalet palmikoitiin ”kuin tytön hiukset” ja palmikko kierrettiin soikeaksi matoksi, joka sidottiin ohuin vitsaksin (Rymättylä). Ansiokoteollisuutenakin sammalmattojen valmistus esiintyi paikoittain, koska niiden tekotaito ei ollut aivan yleinen. Esimerkiksi Rymättylästä on mainittu 1920- ja 1930-luvulta useita niiden tekijöitä, ja sammalmattoja vietiin sieltä Turkuunkin.⁸⁵

Keikyässä punoi Jenny Koivunen o.s. Stenroos (s. 1909) kahden puolen vuotta 1930 työkseen sammalmattoja ja kaupitteli niitä omassa pitäjässä ovelta ovelle. Tyrväässä sisarukset Elna ja Emma Rothsten tekivät paljon sammalmattoja ja myivät niitä pikkurattailla kuljettain, tiettävästi Lauttakylässä asti. Hämeestä on Pälkäneeltä tieto sammalmattojen valmistuksesta ja myynnistä, ja muuan Orimattilan Viirenojan mummo teki ja kaupitteli niitä 1920- ja 1930-luvulla.⁸⁶ Piekämäellä tehtiin sammalmattoja vielä 1991 samaan tapaan kuin länempänä, mutta ne sidottiin langalla. Juvalla ei tiedetty sammalmattoista, mutta portaiden edessä pidettiin kesäisin samaan tapaan tehtyjä mattoja, joiden aineena oli katinlieko; ne olivat suorakaiteen muotoisia tai pyöreitä.⁸⁷

Pohjanmaallakin on sammalmattoja tehty ainakin joillakin seuduilla. Varmin tietoni on Kruunupyystä, jossa niitä tehtiin karhunsammalta täsmälleen samalla tavoin kuin Satakunnassa, ja vielä 1980-luvulla näitä mattoja tuotiin jostakin lähipitäjistä Kokkolan torille.⁸⁸ Kenttätöyöni sammalmaton kulttuurihistorian selvittämiseksi on jäänyt etupäässä satunnaisten kyselyjen varaan, mutta silti on varmaa, että tämä laajalle levinnyt käsityö oli ansiokoteollisuutena jokseenkin vähäpätöistä. Muuten siitä olisi toki puhuttu enemmän myös kirjallisissa lähteissä.

85 Mst. Aimo Hakanen, Tuomo Hintsala, Eira Huovinen, Voipa Luotonen, Hilikka Rauvola ja Rymättylästä muitakin.

86 Tied. 1990 Paula Laakso, Hilikka Uusinummi, Ida Jousmäki, Liisa Viljanen.

87 Mst. Laina Utriainen.

88 Lena Boströmin antamia tietoja.

Nahka- ja sarvityöt

NAHANVALMISTUS

Nahkurin työtä tekivät Suomessa vanhastaan etupäässä ammattikäsiyöläiset. Nahkuri käsitteli kallista raaka-ainetta, ja parkittu nahka oli jalkineiden, valjaiden ja satuloiden aineena perin tärkeää niin rauhan aikana kuin sodassakin. Niinpä sen tekijät olivat arvostettuja ja usein huomattavan varakkaita miehiä, kulta- ja hopeaseppien ohella eräänlaista käsiyöläisten yläluokkaa.

556

Rahvaan miehillä oli harvoin taitoa ja pääomaa nahkurin ammatin harjoittamiseen sivuelinkeinona. Poikkeuksellista Kokkolan seutua lukuun ottamatta siitä ei ole tietoja autonomian ajan alkupuolelta, ja myöhemmän ajan kotiteollisuustiedusteluissa sitä ei edes erikseen kysytty. Tässä puheena olevalta ajalta olen saanut tietooni, ellei edellä mainittua poikkeusta oteta lukuun, vain neljä itäsuomalaista maanviljelijää, jotka parkitsivat 1900-luvun ensi vuosikymmenillä nahkoja sivutöikseen. Tiedot ovat peräisin 1990 tekemäni tiedustelun vastauksista, ja koska haravan piikit olivat tässä tapauksessa harvassa, samanlaisia talonpoikaisia nahkureita oli Itä-Suomessa ilmeisesti hieman enemmänkin mutta ei missään tapauksessa paljon!

Kokkolan pitäjän alaosassa nahanvalmistuksesta oli tullut merkittävä maatalouden sivuelinkeino viimeistään 1700-luvun keskivaiheilla. Gabriel Nikander on osoittanut nahanvalmistuksen lisääntyneen siellä suuresti 1800-luvun jälkipuolella. Hän otaksui sen johtuneen seudun muiden vanhojen tulonlähteiden kuten laivanrakennuksen ja tervanpolton kuihtumisesta, ja laivanrakennuksen osalta tämä pitääkin varmasti paikkansa. Lisäksi on otettava huomioon Kokkolan seudun asutuksen tihentyminen ja talojen jakaminen yhä pienemmiksi sekä nahan menekin kasvu maan elinkeinoelämän vilkastuessa. Yk-

.....

1 Tied. 1990.

sin metsätöiden lisääntymisen täytyi kasvattaa suuresti työkiintaiden ja valjaiden kysyntää.

Kokkolan emäpitäjässä (Kaarlelassa) oli 1900-luvun alussa jo noin neljäkymmentä nahkuriinverstasta. Kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis kertoi 1917, että näihin verstaasiin ja niistä kehittyneisiin isompiin tehtaisiin ostettiin suuria määriä vasikan- ja lampaannahkoja kotimaasta ja ulkomailta, etupäässä Australiasta. Teknisesti Kokkolan pitäjän nahkateollisuus oli uudistunut siihen mennessä hyvin suuresti. Ensimmäisen maailmansodan aikana nahkatehtaiden luku aleni raakavuotien puutteen takia kymmeneen, mutta sen jälkeen alkoi uusi nousu. Nikander ja Kamis eivät yrittäneet erottaa maanviljelyksen sivuelinkeinoksi luettavaa, jossain määrin perinteellistä nahkanvalmistusta tehdasmaisesta tuotannosta. On kuitenkin ilmeistä, että Kokkolan pitäjän nahkanvalmistus oli muuttunut jo 1900-luvun alkuun mennessä jotakuinkin kokonaan varsinaiseksi teollisuudeksi.

Monella nahkatehtailijalla oli silti vielä vuoden 1900 tienoilla maanviljelys toisena ammattina. Näin oli laita erikoisesti useissa Linnusperän kylän taloissa. Emäpitäjän ohella nahkanvalmistus oli vanha perinne myös Alavetelissä, ja sielläkin eräät talonpoikien omistamat nahkaverstaat olivat uudistaneet 1900-luvun alkuun mennessä tekniikkaansa ja ryhtyneet käyttämään ulkomaisia raakavuotia. Alaveteliin ei silti syntynyt varsinaista nahkateollisuutta kuten Kaarlelaan ja Kokkolaan, ja pienyrityksetkin ovat hävinneet, mutta eräistä kotipitäjässään nahka-alaan perehtyneistä alaveteliläisistä tuli muualle siirtyneinä sen johtavia miehiä.²

557

NAHKATEOKSET

Kintaat eli rukkaset

Nahkaisia työkiintaita, joita sanotaan itämurteissa rukkasiksi, tehtiin siellä täällä ansiokotiteollisuutena, mutta Länsi-Suomessa se oli ilmeisesti melko harvinaista. Itä-Suomessa rukkasten tekijöitä oli vielä vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun vastausten mukaan enemmän: Keski-Suomessa, Savossa ja Pohjois-Karjalassa yhteensä 112 tätä työtä sivuelinkeinona tekevää henkilöä. Tämä silmämääräisiin arvioihin perustuva luku lienee sitä paitsi liian pieni. Matti Räsäsen mukaan

.....

2 Kamis 1917 s. 106; Nikander G 1940 s. 74–79; Den österbottniska byn 1943 s. 52, 106.

talonpoikaisena perinteenä oli ollut ainakin Savossa, että isäntä teki itse talonväen rukkaset, mutta koska peukaloiden ompeleminen tuotti vaikeuksia, se teetettiin usein suutarilla.³

Maanviljelijä Einari Pelkonen (1900-75) Leppävirran Haapamäen kylästä osoitti, miten rukkasten tekeminen saattoi kehittyä tämän paikallisen perinteen pohjalta. Hänellä oli kohtalainen talo mutta oli suuri perhekin, joten lisätulot olivat tarpeen, ja niitä Pelkonen hankki etenkin 1930- ja 1940-luvulla rukkasia tekemällä. Kesällä niitä ei juuri tehty, mutta talvisin tähän työhön osallistui koko perhe ja joskus palkattu apulainenkin. Pelkonen myi rukkasia kotoaan mutta toimitti myös suurina erinä tukkuliikkeille, ja työn moitteettoman laadun ansiosta menekki oli hyvä. Vasta 1960-luvulla Pelkonen lopetti rukkasten tekemisen. Hän oli epätavallisen yritteliäs ja järjestelykykyinen mies, mutta hänen työnsä oli kuitenkin tyypillistä ansiokoti-teollisuutta.⁴

Rukkasten teon suuri keskuspaikka oli Rantasalmen pitäjä, jossa niitä tehtiin paljon jo 1870-luvulla. Se merkitsee, että niiden valmistamisen on täytynyt alkaa huomattavasti varhemmin. Sanomalehtikirjoituksen mukaan eräs rantasalmelainen rukkasten tekijä oli ker-tonut 1883 tekevänsä 5 000 - 8 000 paria vuodessa ja arvioinut rukkasia tehtävän pitäjässä vuosittain kaikkiaan 30 000 - 40 000 paria. Vuoden 1887 tiedustelun vastaaja piti rukkasten valmistusta Rantasalmella hyvin tärkeänä elinkeinona, ja 1889 arvioitiin lehdessä joidenkin Rantasalmen ”tehtailijoiden” tekevän 10 000 paria vuodessa. Todettakoon, että erästä Kokkolan pitäjässä tehtyä työkintaan mallia kutsuttiin 1900-luvun puolella ”rantasalmelaiseksi”. Rantasalmen rukkasten tekijät ompelivat myös hyvin paljon tupakkakukkaroita, kuten monissa lähteissä mainitaan.⁵

Arvo M. Soininen katsoo nahkateollisuuden edistyneen Rantasalmella vielä 1800-luvun lopulla mutta toteaa sen olleen tuolloin varsinaista teollisuutta, koska rukkasia tehtiin pääelinkeinona ja useitakin palkattuja työntekijöitä käyttäen. Tätä osoittavat myös edellä mainitut tuotantoluvut. Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja huomauttikin, että rukkasia tekivät ”varsinaiset ammattilaiset”. Lähdetietojen puutteessa on mahdotonta sanoa, oliko niiden valmistus alkanut Rantasalmella ansiokoti-teollisuutena vai oliko se ollut alusta pitäen ammattilaisten puuhaa. Kintaiden neulonta annettiin Soinisen tietojen

3 Tied. 1945; Räsänen 1972 s. 85.

4 Tied. 1990 Liisa Sorri.

5 Soininen A 1954 s. 394; Pellervo (Mikkeli) 13.12.1883; Tied. 1887; Turun Lehti 10.1.1889; mst. Helge Ylitalo.

mukaan yleisesti kotityöksi, jota tehtiin etupäässä talvisaikaan ja siis sivuelinkeinona. Ammattimiehen leikkaamasta nahasta voitiin ommella yhdessä mökissä rukkasten kämmenosa, toisessa peukaloita, ja kolmannessa ommeltiin peukalo kiinni kämmenosaan.⁶

Itä-Suomeen luettavilla Suomenlahden ulappasaarilla oli erikoisalana rukkasten tekeminen hylkeennahasta, ja niitä valmistettiin jonkin verran myös ansiotyönä. Tytärsaaresta kerrottiin 1923 hylkeennahkarukkasten kuuluvan sieltä vietyihin tuotteisiin, ja Lavansaaresta on 1930-luvulta tieto sellaisten tekemisestä tilaustyönä Koiviston pitäjään.⁷

Pohjanmaallakin kintaiden tekeminen alusta loppuun oli sivuelinkeinona hyvin harvinaista. Kokkolan emäpitäjässä (Kaarlelassa), jossa nahkateollisuus tuotti suuret määrät työkintaita, teetettiin toisaalta siinä yhteydessä paljonkin kotityötä alihankkijoilla kustannusjärjestelmää noudattaen.

Erik Kamisin 1917 kirjaaman muistitiedon mukaan kintaiden tekemisen ”lienee myyntiä varten aloittanut 1860-luvulla Gustav Runtjärvi Yli-Korpilahden (Övre Korplax) kylästä”, ja 1870-luvulla se alkoi levitä muihin kyliin. Kuvernöörin kertomuksessa arvioitiin 1876, että Kokkolan pitäjässä tehtiin vuosittain 15 000 paria työkintaita. Tämä ei ollut vielä erikoisen paljon, joten kinnasteollisuuden ei ole sen puolesta tarvinnut tosiaankaan alkaa kovin varhaisena aikana. Kamis kertoi karstantekijä Matts Hassisen huomanneen joskus 1800-luvun jälkipuolella, että lampaannahan paksummasta osasta voi mainiosti tehdä kintaita kun taas ohuimmat paikat sopivat karstannahoiksi. Juuri tämä teki kintaiden valmistuksen edulliseksi Kokkolan seudulla.⁸

Kinnastehtaita oli 1900-luvun puolella Korpilahden lisäksi etenkin Linnusperän, Kallisen ja Närvilän kylissä mutta jonkin verran muissakin, ei kuitenkaan Kaarlelan eteläosassa. Tehtaissa kuitenkin vain leikattiin kinnasnahat, ja hyvänä asiantuntijana pidettävän Börje Brandtin mukaan niiden ompelu teetettiin poikkeuksetta kotityönä, ellei oteta lukuun Kokkolan kaupungissa toiminutta Hagströmin nahkatehdasta. Kotityöstä todistaakin jo vuoden 1903 tiedustelun vastaus, jossa kerrottiin kintaiden ompelun olevan Kokkolan pitäjän köyhien ansiotyönä, ja paikallinen marttayhdistys totesi 1915: ”useimmissa tämän kunnan työläisperheissä tehdään karsta- ja kinnastyö-

6 Soininen A 1954 s. 614; Tied. 1903; Arvo M. Soinisen antamia tietoja. Erinomainen kansatieteellinen tutkimus Rantasalmen rukkasista: Räsänen 1972.

7 Suomenmaa V (1923) s. 95; Tied. 1990 Maija Mäkynen.

8 Tilastokeskuksen kirjasto, Vaasan läänin kuv.kert. 1976; Kamis 1917 s. 105–106.

tä”. Kintaat ommeltiin aluksi käsin mutta jo vuoteen 1917 mennessä oli alettu käyttää ompelukonetta.⁹

Kintaan ompelijoita oli kaikissa Kaarlelan kylissä, samoin Kokolan kaupungissa sekä Alavetelissä ja Kälviän Ridankylässä, jonnekin verran myös Jokikylässä. Huomattava osa heistä oli vielä 1920- ja 1930-luvulla työläisten vaimoja, mutta joukossa oli monia talonemäntiä ja kaupungissa jonkin verran keskiluokkaan luettavia naisia. Enimmäkseen kintaiden ompelu oli perheen taloudessa sivuelinkeinona, mutta monilla naimattomilla naisilla se oli pääammattina. Vielä 1930-luvulla ompelijat käyttivät omia poljettavia koneitaan, eikä nahan ompelu niillä ollut kevyttä työtä.

Leikatut kinnasnahat ja langat pakattiin tehtaassa säkkiin, jonka ompelija nouti. Kinnas ommeltiin nurinpäin, joten se piti valmiina kääntää, ja samalla sisäpuolelle jäivät saumat avattiin ja levitettiin, mikä oli usein toista kymmentään käyvien lasten työnä. Australialainen lampaannahka oli niin kankeaa, että kinnasta piti liottaa vedessä ennen kääntämistä. Kintaita ommeltiin kaikkina vuodenaikoina mutta vähiten kesällä; syksyisin tätä työtä taas oli tarjolla kaikkein eniten. Vielä toisen maailmansodan aikana kintaita tehtiin Kaarlelassa paljon, mutta sodan jälkeen tämä työ alkoi vähentyä. Kintaanneulojien palkoista en ole saanut tietoja. Järjestelmä oli kintaiden ompelussa sama kuin Rantasalmella, mutta työnjako ei näytä menneen Kokkolan seudulla yhtä pitkälle.¹⁰

Alavetelissä tehtiin kintaita ehkä itsenäisestikin, mutta tätä koskeva tieto on hieman epäselvää. Kaarlelan kinnasteollisuudella oli vaikutusta Kaustisella asti: Antti Niittykoski eli ”Kaarta-Antti” Salonkylästä teki 1910-luvulla siellä työkintaita leikaten itse nahat ja ompeluttaen kyläläisillä. Hän lopetti kuitenkin yrityksensä vuoden 1920 vaiheilla, ja se lienee jäänyt lähinnä kokeilun asteelle.¹¹

Muista nahkateoksista on syytä mainita puukontupet, jotka käsitelien kuitenkin puukkoteollisuuden yhteydessä, koska niiden valmistus liittyi funktioltaan siihen. Viitataan siis metallitöitä käsittelevän luvun alalukuun ”Rautatakeet”.

Kantotyynyt

Siellä täällä suurten sahojen lähistöllä lienee tehty kantotyynyjä, joita käytettiin kannettaessa lautoja sahalta lautatarhaan. Sekatyömies Anton Tilli (1884–1961) Vehkalahden Vehkajärven kylästä joutui

9 Tied. 1903; Nordström 1915 s. 126; Kamis 1917 s. 106; Suomenmaa VII (1925) s. 270; Den österbottniska byn 1943 s. 37; mst. Börje Brandt.

10 Mst. Börje Brandt, Helge Ylitalo, Ahti V. Pajala; Suomenmaa VII (1925) s. 281.

11 Den österbottniska byn 1943 s. 52; mst. Hilja Salo, Sanfred Rauma.

1918 pakko-otossa punakaartiin ja oppi sitten suutarin työtä Tammi-
saaren vankileirillä. Vapauduttuaan hän oli töissä Kotkan lautatar-
hoilla ja joutui kokemaan, kuinka lautataakat hiersivät olkapään ve-
rille kelvottoman kantotyynyn varassa. Kun ”punikin” ei sitä paitsi
ollut aina helppoa saada työtä, Tilli ryhtyi käyttämään nahkatyön tai-
toaan tekemällä kantotyynyjä.

Anton Tilli suunnitteli tyynyn, jota pidettiin parempana kuin mui-
den tekemät, koska se pysyi hyvin olkapäällä hiertämättä sitä. Hän
teki tyynyt pohjanahasta pääasiallisesti käsin ommellen. Tyynyt ti-
lannut yhtiö toimitti nahan ja maksoi sovitun kappalehinnan. Tilli teki
kantotyynyjä syksystä kevääseen sivutyökseen, ajoittain päätyönäkin,
koska niiden tekeminen tuotti paljon paremmin kuin hänen muut hom-
mansa. Kantotyynyjen kysyntä loppui kuitenkin Kotkassa ennen tal-
visotaa, kun lautojen kuljetus koneistettiin.¹²

Jalkineet

Vuonna 1963 ilmestyneessä väitöskirjassani olen päätenyt auto-
nomian ajan alkupuolta koskevien lähteiden nojalla siihen käsityk-
seen, että suutarin työ oli erittäin harvinainen sivuelinkeinona.¹³ Myö-
hemmän ajan lähteistä saatujen tietojen vuoksi tämä asia on ajatel-
tava perin pohjin uudelleen. Lähdetilanne on tosin olennaisesti en-
tistä parempi vasta 1900-luvun alusta lähtien, mutta siitä 1940-luvulle
suutarin ammatti oli huomattavan yleinen sivuelinkeino, eikä kyseessä
ollut ainoastaan kenkien paikkaaminen vaan myös uusien jalkineiden
tekeminen.

Koska jalkineiden tekeminen ja paikkaaminen oman perheen tar-
peiksi vähentyi ajan mittaan huomattavasti, voitaisiin teoreettisesti
ajatella, että kun suutaria tarvittiin entistä enemmän, ammatti saat-
toi yleistyä sivuelinkeinonakin. Samaan aikaan jalkineteollisuus vä-
hensi uusien kenkien teettämistä suutareilla, eikä vanhoja kenkira-
joja liene paikkuutettu 1900-luvulla niinkään paljon kuin ennen. Tä-
män takia on otettava huomioon sekin mahdollisuus, että suutarin
ammatti oli entistä huonompi pääelinkeinona mutta menetteli joten-
kuten sivuhommana.

Realistisesti ajatellen näyttää siltä, että mainitut kehitystekijät saat-
toivat säilyttää sivuelinkeinona harjoitettua suutaroimista, mutta on
vaikea uskoa niiden lisänneen sitä olennaisesti. Täytyy siis ajatella,
että suutarin työ olikin ehkä jo vanhastaan yleinen sivuelinkeino. Läh-

.....
12 Tied. 1990 Hannes Rissanen.

13 Virrankoski 1963 s. 391.

teiden vaikeneminen voi johtua siitä, että virkamiehet eivät kiinnittäneet huomiota sivutoimisen suutarin työhön tämän tehdessä sitä vain oman kylän piirissä, mikä olikin varmaan tavallista. Näin ollen varhempi käsitykseni on hyvin luultavasti väärä. Myöhemmän ajan tiedot viittaavat näet selvästi siihen, että suutarin ammatti oli yleinen sivuelinkeino jo 1800-luvun alkupuolella ja otaksuttavasti aikaisemminkin.

Pohdittaessa lähteiden vaikenemisen merkitystä on todettava, että sivuelinkeinona harjoitetusta suutarin työstä ei ole autonomian ajan lopultakaan tietoja juuri muualta kuin Pohjois-Suomesta sekä Pohjois-Satakunnasta, joka oli täysin poikkeuksellinen alue. Vuoden 1903 kotiteollisuustiedustelussa suutarin työstä ei erikseen kysytty, kun sitä lienee pidetty tyyppillisenä ammattimiesten alana. Oulun läänin ja Perä-Pohjolan kotiteollisuusyhdistysten tutkijat suhtautuivat sen sijaan ennakkoluuloitta ja hankkivat 1910–14 tehdyin tiedusteluihin siitä hyvää aineistoa. Pääosasta Suomea on suutarin ammatista sivuelinkeinona tietoa vasta itsenäisyyden ajalta.¹⁴

562

Lähdeaineisto osoittaa epätasaisuudesta huolimatta, että maalais-suutarin työn luonne muuttui suuresti 1800-luvun lopulta 1930-luvulle mennessä. Sen vuoksi käsittelem ensin Pohjois-Satakunnan vanhastaan merkittävän jalkinetyön vaiheet. Tämän jälkeen kerron Pohjois-Suomen aineiston varassa, millainen suutarin ammatti oli sivuelinkeinona 1900-luvun alussa tässä osassa maata, ja lopuksi esittelen sen, mitä tästä aiheesta on tiedetty kertoa maailmansotien väliseltä ajalta.

Pohjois-Satakunnan jalkineteollisuuden keskus oli Kankaanpää, jonka monipuolisen ansiokotiteollisuuden vanhimpia haaroja oli suutarin työ. Siitä on Kristiina Nevanpään oivallisen, suureksi osaksi muistitietoon nojautuvan tutkimuksen (1981) ansiosta käytettävissä entistä paljon paremmat tiedot.

Kruununvouti antoi vuodesta 1857 lähtien tietoja Kankaanpäässä tehdyistä jalkineista, mutta kotiteollisuudella oli aina jonkin verran ikää, ennen kuin sen merkitys ylti tällaiseen mainintaan, joten kien myynti on varmasti alkanut viimeistään 1840-luvulla. Suomen Talousseuran julkaisussa kerrottiin 1868, että Kankaanpäässä tehdyillä, ruojuiksi kutsutuilla jalkineilla oli ollut ”ennen” hyvä menekki lähikaupungeissa. Tämäkin viittaa 1840-luvulle ellei vielä varhaisempaan aikaan, samoin Vihtiläjärven kylässä asuneen neljännen polven

.....
14 Tied. 1903, 1910–12 ja 1912–14.

suutarin Frans Mäkisen (s. 1899) kertoma perimätieto. Hänen isänsä isoisä, Vihtiläjärven Lepistön torpan haltija, oli nimittäin ryhtynyt tekemään lisäansioikseen kenkiä, selvästi 1800-luvun alkupuolella, ja opettanut taidon seitsemälle pojalleen.¹⁵

Vuoden 1887 tiedustelun vastauksessa sanottiin ruojuja tehtävän myytäväksi yli koko Kankaanpään pitäjän, kerrottiin niiden laajasta myyntialueesta ja osoitettiin muutenkin, että kyseessä oli hyvin merkittävä kotiteollisuus. Kankaanpään suutarien luvusta ei ole kuitenkaan kunnon arvioita. Vuoden 1903 tiedustelun vastauksessa mainittu luku 30 henkeä on lähinnä naurettavan pieni, ja muuten on käytettävissä vain myöhäistä muistitietoa, johon ei ole kovin paljon luottamista.¹⁶

Myöhemmät lähteet eivät tue 1887 esitettyä väitettä, että ruojuja tehtiin kaikkialla Kankaanpäässä, vaan jalkinekylinä on mainittu aina ennen kaikkea Vihtiläjärvi ja Vertuu, ja lisäksi on sanottu kenkiä tehdyn Kirkonkylässä ja hieman Veneskoskella. Vihtiläjärvellä oli jo vuoden 1915 tienoilla lähes joka mökissä suutareita, ja 1933 kerrottiin niissä istuvan 2–5 miestä kussakin kenkiä tekemässä. Koko kylää on sanottu lievästi liioitellen isoksi suutarinverstaaksi, jossa on järvi keskellä nahkojen liotusaltaana.¹⁷

Kankaanpään ruojujen tekijät olivat kruununvoudin mukaan 1800-luvun keskivaiheilla itsellisiä tai sitten talollisia ja torppareita, joiden maanviljelys ei riittänyt elättämään perhettä. Vuonna 1887 taas sanottiin melkein kaikkien suutarien olevan tilattomia. Perimätiedon mukaan 1800-luvun kankaanpääläiset suutarit olivat paljolti torppareita, jotka viljelivät tilojaan ja tekivät päivätöitä emätalolle. Frans Mäkisen isoisällä ja hänen kuudella veljellään, jotka tekivät ruojuja 1800-luvun jälkipuolella, oli kaikilla hieman viljelystä ja karjaa. Kengänteko lienee todella ollut Kankaanpäässä alkuaan etupäässä tyyppillistä ansiokotiteollisuutta, mutta osalle itsellisiä suutarointi oli varmaan jo 1800-luvulla pääammattina. Ajan mittaan tällaisten suutarien osuus kasvoi ja oli 1900-luvun alussa hyvin suuri.¹⁸

Kruununvouti nimitti 1850-luvulla Kankaanpäästä myytyjä jalkineita ruojuiksi ja pieksuiksi, ja 1868 ruojujen sanottiin olevan varrellisia paulakenkiä. Koska ruojuja tehtiin myöhäiseen aikaan asti, niistä on kohtalaisen tarkat tiedot. Ne olivat ”yksipohjaisia” rahvaan

15 Virrankoski 1963 s. 392; Nevanpää 1981 s. 40.

16 Tied. 1887 ja 1903.

17 Suomenmaa III (1921) s. 339; Arvelin 1933; Nevanpää 1981 s. 40, 46; mst. Kusta Vettenranta.

18 Tied. 1887 (Satakunnan mv.-seuran täydennyksiä); Nevanpää 1981 s. 40–41.

työjalkineita, joissa päällyys- ja pohjanahka oli ommeltu pikilangalla yhteen. Naisille tehtiin alkuaan etupäässä ”puolivartistia” ruojuja, myöhemmin matalavartistia. Miehillä tehtiin ”paularuojuita” sekä polviin ulottuvia ”ruojussaappaita”, jotka vastasivat pohjalaisia pieksusaappaita. Ruojuot olivat ”kärjestä kipparat ja ilman korkoa”, ja niissä saattoi olla punaisia koristeita. Viljo A. Yli-Paattikosken mukaan ruojuja ei tehty erikseen molempia jalkoja varten vaan niitä käytettiin vuorottain kummassakin, jotta ne kuluiisivat tasaisesti.

Kankaanpään ruojuja oli siis useaa eri mallia, mutta kaikille oli ominaista yksinkertaisen pohjan ja päällyksen liittäminen toisiinsa ompelemalla sekä kipparakärkisyys ja alkuaan myös koron puuttuminen. Vasta myöhäisenä aikana ruojuissa ruvettiin käyttämään kantalappua eli matalaa korkoa. Lähteissä puhutaan joskus myös pieksuista, mutta paikkakuntalaiset eivät nähdäkseni ole tehneet eroa niiden ja ruojujen välillä, eivätkä Kankaanpään museossa näkemäni ruojuot eroa olennaisesti pohjalaisista pieksuista. Kiikkalaisen suutarin mukaan hänen hyvin tuntemansa Kankaanpään ruojuot olivat ”lyhyvartistia semmosia piaksuja”. Ilmeisesti kankaanpääläinen sana ”ruoju” vastaa melko tarkasti monella muulla seudulla samantapaisesta jalkineityypistä käytettyä nimitystä pieksu.¹⁹

Ruojuot tehtiin kotona parkitusta nahasta, kunnes Kankaanpäähän perustettiin 1800-luvun lopulla nahkurinverstaita. Ainakin Porin torilla ostajat suosivat kuitenkin kotitekoista nahkaa siinä määrin, että kankaanpääläinen suutari usein tervasi ostonahasta tekemänsä ruojuot saadakseen nahan näyttämään kotitekoiselta. Pikilanka oli myös kauan kotitekoista, ja piki tehtiin Kankaanpään tervasta. Kengät ommeltiin käsin, kunnes 1800-luvun lopulla saatiin ensimmäiset ompeelukoneet. Ne olivat kauan ainoina koneina kengänteossa.²⁰

Ruojujen myyntipaikkoina mainittiin vanhimmassa asiaa valaisevassa lähteessä 1868 Pori ja Rauma. Vuonna 1887 niitä sanottiin myytävän paljon Poriin ja Kristiinankaupunkiin sekä myös Raumalle, Uuteenkaupunkiin ja Tampereelle. Yksin Vihtiläjärveltä saattoi lähteä samoille markkinoille jopa kaksikymmentä rekikuormaa jalkineita. Kristiinan mikkelinmarkkinoilla on muistettu ruojuilla olleen erikoisen hyvä menekki, mutta siellä käyminen vei viikon ellei kauemminkin. Ruojuot kuljetettiin markkinoille isoissa pärekopissa. Niitä ostivat kaupunkien työläiset ja ympäristöpitäjien rahvas; herrasväki ei niitä käyttänyt. Markkinoilta ostettiin nahkoja sekä elintar-

19 Tied. 1887; Virtaranta 1953 s. 221; Rantanen 1967 s. 63; Yli-Paattikoski 1986 s. 13; mst. Kustaa Vetténranta. ”Ruoju” sanassa on Kankaanpään murteessa loppuhenkilö, joten murren oikea monikko on ”ruojuut”.

20 Nevanpää 1981 s. 42–43.

vikkeita ja muuta tarpeellista. Suutarien palattua pidettiin kotikylässä iloiset juhlat, ”joissa riitti sahtia ja suuhunpantavaa”.²¹

Ruojuja myytiin vanhastaan siten, että suutari lähti itse markkinoille saatuaan riittävän erän jalkineita valmiiksi, ja tämä oli yleistä vielä 1900-luvun alussakin. Jo 1800-luvun lopulla Kankaanpään jalkinetyön organisaatio alkoi kuitenkin muuttua. Joku Satakunnan maanviljelysseuran jäsen kertoi vuoden 1887 tiedusteluun vastatesaan, että osan ruojuista teettivät kustantajat suutareilla ja että myös välittäjät myivät niitä tukuttain. Vastaajan asiantuntemuksesta ei ole takeita, mutta voitaneen luottaa ainakin siihen, että ruojujen markkinointi oli siirtynyt Kankaanpäässä osittain välittäjien toimeksi ja että nämä myivät niitä myös tukuttain.

Tieto kustannusjärjestelmän käytöstä ei sen sijaan ole varma, koska jotkut vastaajat sekoittivat sen muunlaiseen tilaustyön teettämiseen. Ero oli siinä, omistiko teettäjä käsityön raaka-aineet kuten kustannusjärjestelmässä vai ostiko tekijä ne itse, ja tätä eroa ei ulkopuolinen aina tuntenut eikä ymmärtänyt. Kun Kankaanpäässä ei tiettävästi harjoitettu 1900-luvullakaan varsinaista kustannustointia jalkinealalla vaikka kyllä kudonnassa, sitä koskeva vuoden 1887 tieto näyttää epäilyttävältä. On tietysti mahdollista, että kustannusjärjestelmää oli kokeiltu, mutta tulokset eivät olleet rohkaisseet jatkamaan. Raaka-aineen kalleus oli ehkä tehnyt kustantajan riskin tällä alalla liian suureksi.²²

Kankaanpään jalkinetyö uudistui 1900-luvun alusta lähtien monin tavoin. Ruojujen ohella ryhdyttiin tekemään lapikkaita, joita sanottiin täällä ”savolaisiksi”, koska tämän lujan työsaappaan malli oli saatu Suonenjoelta. Kuuluisa ruojujen tekijä, neljännen polven suutari Oskari Mäkelä Vihtiläjärveltä kuuluu tosin tehneen lapikkaaseen merkittäviä parannuksia. Lapikas syrjäytti kankaanpääläisten myyntialueella nopeasti vanhanaikaiset miesten työjalkineet, ja ruojujen valmistus väheni. Erään arvion mukaan lapikkaita tehtiin Kankaanpäässä 1920-luvulla vuosittain 3–5 miljoonan markan arvosta. Toinen uutuus, jota kerrottiin 1933 tehtävän verraten paljon etenkin Kankaanpään kirkonkylässä, oli kääntökenkä, jonka päällinen ommeltiin yksinkertaiseen pohjaan kengän ollessa nurinpäin.²³

Jalkineiden myynnin organisaatio kehittyi 1900-luvun puolella nopeasti. Kaupunkien kenkäkaupat alkoivat ottaa Kankaanpään jalkineita myydäkseen, Tampereella ainakin kaksi liikettä, joihin niitä

21 Virrankoski 1963 s. 392; Tied. 1887; Rantanen 1967 s. 63, 83; Nevanpää 1981 s. 43.

22 Tied. 1887 (Satakunnan mv.-seuran täydennys).

23 Arvelin 1933; Nevanpää 1981 s. 45.

vietiin säännöllisesti kahden viikon välein. Myös Porissa alkoi muuan kenkäkauppa myydä niitä. Suutarien tulot kävivät täten entistä varmemmiksi, mutta kertojat eivät ole olleet varmoja siitä, että työn tuotto sinänsä pysyi edes entisellään. Jalkineita myytiin kyllä entiseen tapaan myös torilla ainakin Porissa ja Tampereella. Parhaana aikana nähtiin Tampereen torilla neljäkymmentäkin kankaanpääläistä suutaria ja välittäjää jalkineita myymässä. Välittäjistä merkittäviä olivat Artturi Leppänen ja suutari Oskari Mäkelä, joka teetti vuosisadan alkuvuosina ruojuja 40–50 suutarilla mutta lopetti tämän vuoden 1905 vaiheilla keskittyäkseen lapikkaiden tekemiseen.

Kyvykäs jalkinealan liikemies kehittyi vihtiläjärveläisestä Isak Koskelasta (1889–1964), joka oppi poikasena suutarintyön veljeltään mutta alkoi jo 1906 käydä kauppaa toisten tekemillä jalkineilla. Pojan liiketoimet olivat aluksi vaatimattomia: hän kulki lapikkaita myymässä polkupyörällä ja sitten Kankaanpään ensimmäisellä moottori-pyörällä. Varsin pian Koskelasta sukeutui kuitenkin suuri jalkineiden välittäjä, joka muun muassa hankki nahkoja vaunulasteittain Venäjältäkin. Kustantajana hän ei toiminut, vaan suutarit ostivat häneltä nahkaa ja myivät valmiit jalkineet hänelle, kaiketi ennakolta sovitettuun hintaan.

Isak Koskela laajensi välitystointaan nopeasti, niin että se ulottui Vihtiläjärveltä muihin Kankaanpään kyliin ja naapuripitäjiinkin. On väitetty kuudessa pitäjässä olleen ”kotisuutareita”, jotka tekivät tilaustyötä Koskelalle, ennen ensimmäistä maailmansotaa kaikkiaan yli 300 miestä. Tämä vasta 1977 kirjattuun muistitietoon perustuva luku tuntuu kyllä aika suurelta. Kun suutarit noutivat itse nahat Koskelalta ja toivat valmiit jalkineet hänelle, heitä ei voitu värvätä kovin pitkien matkojen takaa, ja mainitusta suutarien paljoudesta olisi kai-kei yli parinsadan pitänyt olla kankaanpääläisiä.

Koskela teetti ja myi ennen kaikkea lapikkaita lähes kolme vuosikymmentä, vaikka ne alkoivat vähitellen syrjäytyä työsaappaina kumiteräisten tieltä. Kotiteollisuusneuvoja Nestor Arvelin kirjoitti 1933, että Kankaanpään lapikkaiden tukkumyyjistä ”huomattavin vieläkin lienee” Isak Koskela. Kankaanpäässä katsotaan hänen kehittäneen ratkaisevasti jalkineiden suurisuuntaista teettämistä kotityönä ja niiden tukkumyyntiä.²⁴

Erikoinen vaihe Kankaanpään jalkineiteollisuuden historiassa oli saappaiden tekeminen Venäjän armeijalle. Armeijan taloushuollon on kerrottu kiinnostuneen jo ennen maailmansotaa Isak Koskelan myy-

24 Löytökorpi 1965 s. 8; Sevio 1977 s. 122; Nevanpää 1981 s. 44–46; mst. Viljo A. Yli-Paattikoski, Kustaa Vettenranta.

mistä saappaista, otaksuttavasti hänen itsensä jollakin tavoin tekemän aloitteen johdosta. Neuvottelut raukenivat sodan sytyttyä, mutta niillä saattoi olla osuutta siihen, että teollisuushallituksen kotiteollisuustoimistolta tiedusteltiin sittemmin, voisiko se toimittaa Venäjän armeijalle suuren erän sotilassaappaista.

Kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen (Kuoppamäki) piti tilaisuutta edullisena, ja 1915–16 kotiteollisuustoimisto teetti eri puolilla maata noin 1,7 miljoonaa saapasparia, joiden arvo oli 45 miljoonaa markkaa. Tekijät olivat varmaan etupäässä ammattisuutareita, päteviä miehiä, mutta nahkapula kuuluu heikentäneen loppuaikana saappaiden laatua. Suuri määrä saappaista tehtiin Kankaanpäässäkin, varsinkin Vihtiläjärvellä, missä Isak Koskela toimi hankkijana. Hän vei Kankaanpään jalkineita 1916 Moskovassa pidetyille messuillekin ja sai niistä kunniakirjan. Liikemyhteydet Venäjälle katkesivat kuitenkin vuoden 1917 vallankumouksiin.²⁵

Kankaanpään jalkineiteollisuuden luonne muuttui lopullisesti 1920-luvulta alkaen. Kotiteollisuus lienee muuttunut jo 1900-luvun alkuun mennessä suureksi osaksi ammattityöksi, mutta 1920-luvulla hankittiin ompelukoneen lisäksi muitakin koneita ja alettiin käyttää yhä enemmän palkattuja apulaisia. Tosin suutarilla oli saattanut olla varhemminkin oppipoika ruokapalkalla. Kankaanpäässä tehtyjen jalkineiden valikoima laajeni samaan aikaan huomattavasti. Suutarintyöstä oli täten edetty koneistetun verstasteollisuuden asteelle.

Vanha perinne ei silti romahtanut kerralla: vielä 1920-luvulla suutarintyötä tehtiin myös sivuelinkeinona maanviljelyksen ohella, ja 1930-luvulla oli yhä monia tilaustyötä tekeviä kotisuutareita. Jatkosodan aikana miesten ollessa rintamalla kenkiä tekivät vanhukset, naiset ja varttuneet lapsetkin. Isak Koskela pystyi näet silloinkin hankkimaan jonkin verran nahkaa. Verstastyössä saadun kokemuksen varassa muutamat yrittäjät laajensivat sitten toisen maailmansodan jälkeän tuotantoa entistä enemmän ja perustivat Kankaanpäähän merkittävän, täysin tehdasmaisen kenkäteollisuuden.²⁶

Kankaanpään suurisuuntaisen, maassamme ainutlaatuisen jalkineiteollisuuden alkuvaiheet peittyvät syvään hämärään, joten on vaikea sanoa, mikä sen oikeastaan sysäsi liikkeelle. Seudun karuus ja halaisuus olivat yleisenä edellytyksenä, mutta ne eivät riitä selittämään, miksi juuri suutarintyö alkoi kasvaa Kankaanpäässä laajaksi ansio-
kotiteollisuudeksi. Myös sen kehitys 1900-luvulla on kerrassaan hämmästyttävä. Olisi ollut odotuksenmukaista, että Kankaanpään suuta-

25 Kuoppamäki 1917 s. 3; Kuoppamäki 1927 s. 25–26; Nevanpää 1981 s. 46; Yli-Paattikoski 1986 s. 13.

26 Nevanpää 1981 s. 45–52; mst. Viljo A. Yli-Paattikoski.

rintyö olisi törmännyt kohtalokkaasti tehdasmaisen kenkäteollisuuden kasvuun, mutta niinpä ei käynyt.

Kankaanpääläiset näet sopeuttivat tuotannon joustavasti kysynnän muutoksiin ja organisoivat markkinoinnin todella hyvin, ja näin pystyttiin siirtymään ansiokotiteollisuudesta eri kehitysvaiheiden kautta moderneihin kenkätehtaisiin. Vaikka suutarintyön tuottavuudesta ei ole lähteissä minkäänlaisia arvioita, sen on täytynyt olla kaikissa vaiheissa kohtalaisen hyvä; muutenhan tämä työ ei olisi voinut jatkua ja kehittyä. Sellaiset kasvavat kaupungit kuin Tampere ja Pori tunnettiin Kankaanpäässä kauppamatkojen ansiosta hyvin, joten niihin olisi osattu muuttaa, jos toimeentulo olisi käynyt omassa pitäjässä kovin kehnoksi. Tosin kankaanpääläiset lienevät olleet vanhastaan vaatimattomampia kuin vauraiden rintapitäjien asukkaat.

Aivan ratkaiseva tässä kehityksessä oli 1900-luvun alusta lähtien parikymmentä vuotta kestänyt lapikkaiden valtakausi, jonka kulussa ruojuusuutarien pitäjistä tuli jo varsin monipuoliseen tuotantoon kelvollisten kenkäverstaiden pitäjä. Juuri lapikkaat pitivät Kankaanpään suutarintyön hengissä tämän vaikean siirtymävaiheen yli. Näin ollen kankaanpääläisten on todella aiheellista muistaa Isak Koskela, joka organisoi kaikkia muita tehokkaammin lapikkaiden valmistusta ja markkinointia. Muitakaan jalkineteollisuuden uudistajia ei sovi silti unohtaa.

568

Vuoden 1887 tiedustelussa selvisi, että ruojuja myytiin myös kahdesta Kankaanpään naapuripitäjästä. Karviasta niitä vietiin Poriin ja Kristiinankaupunkiin. Jämijärveltä myytiin Poriin ja Tampereelle paljonkin ruojuja, vaikka vähemmän kuin Kankaanpäästä. Talollinen ja teurastaja Kustaa Pitkähäkö teetti Jämijärvellä paljon ruojuja suutareilla, jotka kuuluivat tilattomaan väkeen. Aamulehdessä kerrottiin 1888, että Tampereella heinäkuun alussa pidetyillä markkinoilla oli ollut Jämijärven miehiä mukanaan kolme kuormaa ”lapikkaita” ja he olivat kertoneet myyneensä niitä kahdessa tunnissa monta sataa paria 1,25 markan hintaan parilta. Lehtijutun nojalla ei ole kuitenkaan varmaa, että nämä jalkineet olivat varsinaisia lapikkaita; ne saattoivat olla perinteellisiä Satakunnan ruojusaappaita.²⁷

Tässä yhteydessä on vielä syytä mainita, että tamperelainen Hämeen kenkä- ja nahkatehdas, joka perustettiin 1918, ompelutti sittemmin ainakin Teiskon naisilla kotityönä valmiiksi leikattuja kenkien päällisiä ja myös työkintaita. Tämä kävi päinsä sen vuoksi, että kääntökengän melko ohuesta nahasta tehdyt päälliset voitiin ommella

27 Tied. 1887; Aamulehti 3.7.1888.

tavallisella ompelukoneella. Idea kotityön teettämiseen on tässä tapauksessa voitu hyvinkin saada Kankaanpäästä.²⁸

Etelä-Pohjanmaalla on Töysä tunnettu lapikaspitäjänä. Jalkineiden tekeminen laajeni siellä ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin pitäjän suutarit osallistuivat jo Kankaanpäästä kirjoitettaessa mainittuun saappaiden tekemiseen Venäjän armeijalle. Sodan jälkeen töysäläiset alkoivat ommella runsaasti lapikkaita, eteläpohjalaiselta nimeltään ”pieksusaappahia”, perheyriyksinä hoidetuissa verstaissa. Saamani niukat tiedot Töysän lapikasteollisuudesta, joka kukoisti vielä 1930-luvulla, viittaavat siihen, että sen aloittaneet suutarit olivat ainakin suureksi osaksi ammattikäsitöläisiä. Töysässä ei ollut ehkä lainkaan kysymys ansiokotiteollisuudesta.²⁹

Pohjois-Suomen hyvän lähdeaineiston varassa sikäläisestä jalkineiden valmistuksesta saa 1900-luvun kahdelta ensi vuosikymmeneltä verraten selvän kuvan. Ammattimiehet tekivät varmaan hyvinkin monenlaisia kenkiä sekä kaupungeissa että maaseudulla, mutta ansiokotiteollisuus näyttää tuottaneen etupäässä pieksuja, samantapaisia työjalkineita kuin Pohjois-Satakunnan ruojut. Joskus on mainittu myös pieksusaappaat pitkine varsineen. Kotiteollisuustiedustelut ja joissakin tapauksissa myös muistitieto osoittavat, että Keski-Pohjanmaalta Peräpohjolaan oli kaikkialla harvaksen miehiä, jotka tekivät pieksuja myytäväksi pienen m. anviljelyksen ohella.

Lähdetietoja on turhaa luetella kovin paljon, jokunen tavallista selvempi sopii mainita. Vetelin Kalliojärvellä, köyhässä torpparikylässä, tekivät monet miehet ennen ensimmäistä maailmansotaa tilaustyönä pieksuja ja pieksusaappaita. Ylivieskan Raudaskylässä oli 1910-luvun alussa kaksi pienviljelijää, jotka tekivät pieksuja ja myivät ne välittäjille. Taito oli opittu kotona, isältä tai sedältä, mutta työ tuotti hyvin: molempien vuotuiset ansiot arvioitiin 1 500 markaksi. Kyseessä oli ehkä kuitenkin bruttoansio, josta olisi vähennettävä nahkojen hinta.

Tyrnävältä mainittiin samaan aikaan kolme torpparia, jotka saivat pääansionsa pieksujen tekemisestä. Yksi heistä, Jaakko Ikonen (s. 1886) Keskikylästä oli oppinut suutarintyön Raahessa, ja hänen vuotuiset ansionsa arvioitiin peräti 2 500 markan suuruisiksi, vaikka hänkin teki työnsä ilman apulaista. Sotkamosta kerrottiin 1887, että pieksusaappaita myytiin välittäjien toimesta yli Suomen ja ulkomaille-

28 Tied. 1990 Eila Ollila; Jutikkala 1979 s. 394.

29 Perttula 1985 s. 207.

kin. Muut lähteet eivät valaise asiaa juuri senkään vertaa kuin tämä kovin lakoninen ilmoitus. Kotiteollisuuden tarkastaja Lauri Mäkinen mainitsi kuitenkin vielä 1911 lyhyesti, että Sotkamosta myytiin pieksuja.³⁰

Peräpohjolasta luetteloidtiin 1910–12 paljon sivutoimisia pieksujen tekijöitä: Simosta 5, Kemin pitäjästä 5, Tervolasta 6, Rovaniemeltä noin 30, Kemijärveltä vähintään 14, Kuolajärveltä (Sallasta) noin 30, Alatorniolta parikymmentä. Pieksusuutarien sosiaalinen asema ei aina selviä, mutta heissä oli paljon itsellisiä, joiden mainittiin Kemijärvellä tekevän pieksuja talvisin, ja toisaalta aika monta talokastakin. Sivutoimisten pieksuntekijöiden päiväansiot arvioitiin rannikolla yleensä 2,50–3 markaksi, mutta Rovaniemellä ja Kemijärvellä he ansaitsivat 4–5 mk ja Kuolajärvellä joskus kuusikin markkaa. Otaksutavasti tarkoitettiin nettoansiota, joka oli näin ollen kohtalaisen hyvä.³¹

Pieksujen ohella tehtiin ansikotiteollisuutena joskus mustia naisten kenkiä. Muhoksen Laitasaaresta mainittiin 1910-luvun alussa viisi niiden tekijää, joista yksi oli talokas, kolme torpparia ja yksi palstatilallinen. Op in kuului jokainen saaneen omassa kylässä. Kengät myytiin välittäjille. Niiden tekeminen oli päätyönä muilla paitsi talokkaalla, ja vuotuiset ansiot olivat 800 – 1 000 markkaa mieheen, siis tässäkin tapauksessa aika korkeita lukuja. Kuivaniemen Jokikylällä teki itsellinen Pekka Karpiini (s. 1883) samaan aikaan mustia naistenkenkiä, ja hänen kerrottiin olleen opissa Alatornion Kaakamassa.³²

Kaakaman kylä olikin kuuluisa monen muun käsityön ohella naisten kenkien valmistuksesta. Siitä ei ole säilynyt varhaisia tietoja, mutta Kaakaman koulun opettaja Iikka Lassila kirjoitti 1916, että näitä kenkiä oli tehty kylässä ”lähemmäs sata vuotta”, siis ylimuistoisista ajoista. Jos oletetaan Lassilan kyselleen asiaa parilta vanhalta kyläläiseltä, joiden oma kokemus kattoi 60–70 vuoden ajan, kenkiä voidaan päätellä tehdyn viimeistään 1850-luvulla; varhaisemmasta ajasta ei voi sanoa mitään. Paikallinen perimätieto, jonka mukaan Kaakaman ensimmäinen kenkämestari oli tullut Norjasta, jää myös todistusarvoltaan hämäräksi, kun Lassila ei selostanut lähemmin tietojensa alkuperää.³³

Kaakaman jalkinetyön vaiheista ei ole varmoja tietoja autonomian ajan lopultakaan, mutta Iikka Lassila katsoi kengäntekijöiden luvun ja kenkien tuotannon kasvaneen vuoteen 1915 asti. Naisten kenkien

30 Tied. 1887 ja 1912–14; mst. Siviä Korri; Kuoppamäki 1913 s. 305.

31 Tied. 1910–12.

32 Tied. 1912–14.

33 Lassila 1915 s. 85; Lassila 1916.

eli ”mustien kenkien” tekijöitä oli 1912 tehdyn luettelon mukaan 26 ja lisäksi jokunen avustava perheenjäsen. Kotiteollisuusneuvoja J. Hyvönen, joka oli ehkä tehnyt kyseisen luettelon, huomautti 1912, että kenkiä tekivät monessa perheessä naisetkin, ”voipa melkein sanoa, kuka vasaraa jaksaa heiluttaa”. Lassilakin korosti koko perheen osallistumista työhön; myös lapset avustivat siinä jollakin tavoin.

Luettelossa mainituista tekijöistä 7 oli talokkaita, 4 torppareita ja 11 itsellisiä; neljän tekijän sosiaalinen asema ei selviä edes henkikirjasta. Ainakin 11 Kaakaman suutareista teki kenkiä vain talvisin, siis sivuelinkeinokseen, mutta Hyvösen mukaan kenkätyö oli toisaalta monen perheen ainoana elinkeinona. Yhden talouden vuosituotanto oli tavallisesti 200–300 kenkäparia. Eniten kenkiä olivat luettelon mukaan tehneet torppari Iikka Elf ja mäkitupalainen Juho Elf, kumpikin perheensä auttamana: Iikka 700–800 ja Juho 500 paria vuodessa. Talokas Aukusti Luusua sekä itselliset Petter Prykäri ja Jaako Vähänikkilä olivat tehneet kukin 400 kenkäparia.

Kenkien ”työarvoksi” laskettiin 2 markkaa parilta, ja sillä tarkoitettiin nähtävästi tekijän saamaa hintaa, koskapa kenkäparin myyntihinta markkinoilla oli Lassilan 1916 antaman tiedon mukaan 4 mk. Iikka Elfin vuosiansio oli 2 markan hinnan mukaisesti arvioituna 1 500 mk, Jaako Vähänikkilän 800 mk. Naisten kenkiä oli tehty Kaakamassa yhteensä 6 800 paria vuodessa, ja niiden ”työarvo” oli siis 13 600 mk, josta tulee keskimäärin 523 mk tekijää kohti. Lähteessä ei mainita, sisältyikö ”työarvoon” nahan hinta vai oliko se suutarin saama nettoansio.

Suutarin päiväansioksi on vuoden 1912 luettelossa arvioitu 2–3 mk, parissa tapauksessa jopa 4 mk, ja nämä luvut viittaavat siihen, että nahan hinta on jo vähennetty edellä mainitusta työarvosta. Ansiotaso oli tämän mukaan samantapainen kuin omassa ruoassa olevan miespuolisen maatyömiehen keskimääräinen ansio talvikaudella. Kun palkkataso oli Peräpohjolassa tiettävästi korkeampi kuin etelässä, Kaakaman suutarin ansiot eivät näytä kehuttavilta. Iikka Lassila katsoi 1916 kuitenkin heidän tulleen hyvin toimeen. Tällaiset arviot voivat olla subjektiivisia, mutta vuoden 1912 luettelon tietoihin kaan ei voi luottaa sokeasti; luvut voivat olla liian alhaisia.³⁴

.....
34 Tied. 1910–12; Hyvönen J 1912 s. 32; Lassila 1916; Oulun läänin henkik. 1911. Muistitieto mainitsee Kaakaman suutarin luvuksi 60–100 henkeä (Härkönen 1965 s. 4), mutta yksityiskohtainen aikalaislähde on luotettavampi. Ottamalla huomioon avustavat perheenjäsenet lapsia myöten päästiin ehkä sataankin henkeen. Elfin nimenä on vuoden 1912 luettelossa Elva, mutta virallinen muoto näyttää olleen Elf (Hyötyniemi 1987 s. 136).

Kaakaman kuuluisat kengät, ”Kaakaman mustat”, olivat mustaksi värjätystä nahasta tehtyjä ”ruojuskenkiä”, joissa oli siis ”ruojukset” eli varret, naisten kengissä 20–25 cm pitkät. Ne ulottuivat siten jonkin verran nilkan yläpuolelle. Anturat kiinnitettiin puunauloiin. Juuri tällainen, Kaakamassa tehty kenkä on Tornionlaakson maakuntamuseon kokoelmissa, jossa saatoin todeta sen sirotekoiseksi ja sieväksi. Hannu Hyötyniemen keräämän muistitiedon mukaan Kaakamassa tehtiin monenlaisia muitakin jalkineita, kuten saappaita ja pieksuja, ja vuoden 1912 luettelossakin mainittiin neljä pieksujen tekijää, mutta ”Kaakaman mustat” olivat päätuote ja kylän erikoisuus. Ne olivat etupäässä naisille tarkoitettuja, mutta Hyvösen mukaan tehtiin myös lasten kenkiä, nähtävästi samantapaista mallia.³⁵

Kaakaman kenkien laadusta likka Lassila sanoi lauhkeasti, että niiden tekotavassa ja kuosissa olisi kehittämisen varaa, mutta vieraampi Hyvönen katsoi kaakamalaisten kilpailevan markkinoilla kenkiensä halpuudella, kun taas työn laatu oli unohtunut. Nahkojenkaan laadusta ei hänen mielestään välitetty, kunhan ne olivat halpoja. Kotiteollisuusneuvojan arvostelu ei liene ollut aiheetonta, ja niin ollen Kaakaman kenkien tekeminen näyttää olleen 1910-luvulla vastatuulesa. Muuta ei voi päätellä, jos työn kannattavuus edellytti tyytymistä heikollaiseen nahkaan ja hutilointia. Lassila sanoi tosin 1916 Kaakaman kenkien menekkiä erinomaiseksi mutta samaan hengenvetoon hän kertoi suutarien valittaneen niiden huonoa hintaa ja nahan kalteutta.³⁶

Muistitiedon mukaan Kaakaman suutarit olivat kulkeneet itse markkinoilla kenkiä myymässä, ja menekki oli ollut hyvä etenkin Rovaniemellä ja Torniossa. Ennen Rovaniemen radan valmistumista (1909) Kaakamasta ajettiin sinne monen reen raitona. Omat markkinamatkat olivat epäilemättä Kaakaman kenkien vanhin myyntitapa, mutta 1910-luvulla myyntiä näkyy hallinneen välittäjä: kaakamalainen maa-kauppias Ville Sikanen. J. Hyvösen 1912 Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen toimintakertomuksessa julkaiseman tiedon mukaan Kaakaman kengät oli ostanut välittäjä, joka lähetti ne markkinoille, ja varsinkin köyhimpien tekijöiden täytyi myydä kengät sillä hinnalla, minkä välittäjä tarjosi. Hänen nimeään Hyvönen ei ymmärrettävästi maininnut, mutta Sikasta hän tietenkin tarkoitti.

Muistitiedon mukaan Ville Sikanen hankki osan kenkiä teettämällä omilla työntekijöillään päälliset, joihin kyläläiset sitten ”plikkasivat”

35 Hyvönen J 1912 s. 32; Lassila 1916; Härkönen 1965 s. 1; Hyötyniemi 1987 s. 136; mst. Anselmi Prykäri.

36 Hyvönen J 1912 s. 32; Lassila 1916.

pohjat kiinni saaden tietyn maksun kenkäparilta. Sikanen myi kenkiä markkinoilla laajalla alueella eri puolilla Suomea. Hän näkyy siis toimineen paitsi kenkien välittäjänä myös kustantajana ja hankkineen tekijöille vahingollisen monopoliaseman, mikäli Hyvönen oli saanut oikeita tietoja. Ei ole kuitenkaan varmaa, että kotiteollisuusneuvon esittämä kritiikki oli täysin ansaittua. Liikemiehiä arvosteltiin herkästi, ja jos Kaakaman suutarit olivat joutuneet vaikeuksiin, syytä voitiin vierittää liiankin paljon välittäjän niskoille.³⁷

Kaakaman kenganteon myöhemmistä vaiheista ei ole juuri muuta lähdeä kuin 1908 syntyneen kyläläisen Anselmi Prykärin muistitieto, jonka mukaan mustien kenkien valmistaminen taantui ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja loppui sitten melko pian. Suomenmaa-teoksessa tosin kerrottiin vielä 1929, että jalkineita tehtiin Kaakamassa kotiteollisuutena, mutta kysymys saattoi olla muusta kuin perinteellisistä mustista kengistä. Prykärin mukaan Kaakamassa oli tuohon aikaan kolme ammattisuutaria, jotka tekivät saappaita myytäväksi.³⁸ ”Kaakaman mustat” lienevät jääneet viimeistään 1920-luvun lopulle mennessä vanhanaikaisiksi kuten moni muukin perinteellinen tuote suuren maailman muodin vaikuttaessa entistä voimakkaammin suomalaisten tapakulttuuriin.

573

Vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelussa otettiin suutarin ammatti huomioon, ja maakunnallisten kotiteollisuusyhdistysten tilastoista tehty yhdistelmä osoittaa Suomen maaseudulla olleen silloin vähintään 1 900 suutaria, joilla tämä ammatti oli sivuelinkeinona.³⁹ Luku perustuu silmämääräisiin arvioihin, mutta siitä syystä se on jotakuinkin varmasti liian alhainen eikä suinkaan päinvastoin. Tämän huomioon ottaen suutarin ammatti näyttää olleen jatkosodan päättyessä miesten ansiokotiteollisuuden haaroista verrattomasti yleisin.

Vuoden 1945 tilaston mukaan Länsi-Suomessa, teollistunut Kymenlaakso mukaan luettuna, oli 549 sivutoimista suutaria, Itä-Suomessa Keski-Suomi mukaan luettuna 790, Pohjanmaalla ja Lapissa 488. Ammattisuutareita oli vastaavasti 1 228, 1 364 ja 613 miestä. Näistä laskien suutarin työtä sivuelinkeinonaan tehneitä oli Länsi-Suomessa 31 %, Itä-Suomessa 37% ja Pohjois-Suomessa 44 % kaikista suutareista. Lähde on epäluotettava, mutta erot ovat toisaalta kohtalaisen selvät. Tilasto siis viittaa siihen, että sivutoimisia suuta-

37 Hyvönen J 1912 s. 32; Härkönen 1965 s. 12; Hyötyniemi 1987 s. 136; mst. Anselmi Prykäri.

38 Suomenmaa IX,1 (1929) s. 203; mst. Anselmi Prykäri.

39 Ahvenanmaan ja suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan luvut puuttuvat, minkä takia olen vähän korottanut tilastosta saatua summaa 1 827.

reita oli Itä-Suomessa ja varsinkin Pohjois-Suomessa suhteellisesti enemmän kuin maan länsiosassa.⁴⁰

Vuonna 1990 keräämäni muistitieto valaisee melkoisesti suutarin ammatin luonnetta sivuelinkeinona 1920- ja 1930-luvulla, tosin miltei yksinomaan Itä- ja Pohjois-Suomen näkökulmasta. Pari asiaa valaisevaa tietoa on Länsi-Suomestakin, vaikka sivuutan Kankaanpään teollistuvan jalkineiden teon. Kiikalan kirkonkylässä asui sekatyömies Oskari Iltanen, joka teki sivuansioikseen suutarin työtä. Pälkäneen Vimmun kulmalla itsenäistyneen torpan isäntä Hannes Tuoresjärvi teki 1920-luvulta jatkosodan aikaan asti suutarintyötä opittuaan sen nuorena kotonaan. Hän teki muun muassa sandaaleja lehmännahasta koko kulmakunnan 30–40 asukkaan kesäjalkineiksi. ”Santaaaleja” käytettiin jo tuohon aikaan Pälkäneellä kesäisinä työkenkinä.⁴¹

Savosta on säilynyt joistakin pitäjistä lähempiä tietoja vuoden 1945 kyselyn tuloksista: Leppävirralla sanottiin olevan 20 sivutoimista suutaria, Tervossa 11, Muuruvedellä 5 ja Nilsiässä 7. Parista nimeltä mainitsemattomasta suutarista on lähempiä tietoja. Lapinlahtelainen itsenäistyneen torpan isäntä teki kesälläkin kenkäparin silloin tällöin, etenkin naisten ”lipokkaita” eli matalia nauhakenkiä, mutta talvisin enemmänkin, osaksi tilaustyötä tehden kotonaan, osaksi taloissa suutaroiden. Nilsiästä on mainittu kirvesmies, jolla oli talvisin monenlaista muuta elinkeinoa, muun muassa suutarin työt.⁴²

Pohjois-Karjalassa kaksi Tohmajärven Akkalan kylässä asuvaa pienviljelijää, Tauno Hakulinen ja Juho Lajunen, tekivät sivuansioikseen lapikkaita ja lyhytvartisia, kippuranokkaisia hiihtokenkiä. Nurmeksessa, Saramon kylän Riihivaarassa asui 1930-luvulla pientilallinen Juho Kettunen, jolla oli pari kolme lehmää ja isonlainen perhe. Sivuansioikseen hän teki kotonaan tilaustyönä ”kautokenkiä”, jotka olivat huolellista työtä ja asianmukaisesti voideltuina vedenpitäviä. Kengät olivat pitkävartisia, tasa- tai kippuranokkaisia. Parin kilometrin päässä vielä pienempää tilaa asunut Juho Timonen teki hänkin sivuansioikseen kenkiä, jotka nokallisina pysyivät hyvin suksen mäystimessä. Nurmeksen saloilla eli siis vielä perinteellinen kenkä, joka sopi seudun olosuhteisiin niin kuin ainakin vanhan kulttuurin tuote.⁴³

40 Tied. 1945 ja 1990.

41 Tied. 1990 Valto O. Tuominen, Kaarina Aspila; Marja Virrankosken antama tieto (sandaalien käyttö).

42 Kuopion seudun käsi- ja taideteollisuusliiton arkisto, vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun vastauksia; Tied. 1990 Saimi Eskelinen, Elina Tuovinen.

43 Tied. 1990 Siiri Tolvanen.

Pohjanmaalta on verraten paljon sivutoimisia suutareita koskevaa aineistoa myös 1920- ja 1930-luvulta. Vetelissä maanviljelijä Matti Kivikangas (s. 1910) teki sivutyökseen kenkiä ja korjasi myöhemmin vanhoja, kun uusia ei enää suutarilla teetetty. Pyhäjoen Pirttikoskella pikkutalon isäntä Alfred Seppälä (1874–1955) teki sivuansioikseen jalkineita, tilaustyönä teettäjän aineista, toisen maailmansodan ohikin. Siikajoella eli vielä 1929 pieksujen valmistus; niitä kerrottiin tehtävän myytäväksi ympäri pitäjän.⁴⁴

Kainuussa oli Säräisniemen Veneheiton kylässä maailmansotien välisenä aikana viisi maanviljelijää, jotka harjoittivat sivutyökseen suutarin ammattia. Sotkamon Laakajärvellä suurperheeseen kuuluva Heikki Ronkainen (1907–76) kävi talvisin tukkimetsässä ja kesäisin niittomiehenä naapuritaloissa, kun kotitalossa oli miehiä toisillekin lainata. Tämän ohella Heikki oli itseoppinut suutari ja teki iltapuhuteilla ja rospuuttoaikoina kenkiä paitsi kotiväelle myös kyläläisille, jotka toivat tarvittavat nahat.⁴⁵

Kiimingissä ostettiin vielä maailmansotien välillä kaupasta vain pyhäjalkineet. Arkikengät teetettiin kertojani kotikylässä suutarilla, joka oli maanviljelijä mutta polion vahingoittamana sen verran rampa, ettei voinut mennä talvella savottaan. Sen sijaan hän teki tilauksesta suutarintyötä kotonaan tai teettäjän talossa. Tervolassa oli 1930-luvulla joitakin sivutoimisia suutareita, joista on mainittu nimeltä pienviljelijä ja lohenkalastaja Pekka Hoikka, pienviljelijä ja mylläri Pekka Kämäräinen sekä kyläkauppias Arvid Körkkö, jolla oli vähän karjaakin. Alatornion Kaakamassa Oskari Kling ja Otto Pekkala, molemmat entisajan mustien kenkien tekijöiden jälkeläisiä, olivat kesäisin metsätöissä mutta tekivät talvella saappaita ja pieksuja. Lapissa oli Sodankylän Kelujärvellä 1920- ja 1930-luvulla ainakin kolme miestä, jotka tekivät suutarin töitä sivuammattikseen.⁴⁶

Tässä selostetut tiedot osoittavat, että maaseudun suutareilla oli Itä- ja Pohjois-Suomessa vielä 1920- ja 1930-luvulla työnä paitsi vanhojen jalkineiden paikkaus myös uusien tekeminen. Tietty vanhoisuus ja vaatimattomuus, jota oli näissä osissa maata maailmansotien välisenä aikana paljonkin jäljellä tapakulttuurissa, säilytti myös vanhemman ajan jalkineet verraten yleisinä. Kun niiden tekemiseen tarvittavaa taitoa oli usein maanviljelijöilläkin, monet heistä hankkivat niillä sivuansioita.

44 Mst. Aila Haapala; Tied. 1990 Aino Seppälä; Suomenmaa IX,1 (1929) s. 128.

45 Tied. 1990 Erkki Leinonen, Tyne Niskanen.

46 Tied. 1990 Sanni Karjalainen, Vappu Huhtaniska, Ali Postila; Härkönen 1965 s. 10, 12.

Länsi-Suomesta puuttuu tietoja, osaksi ehkä vain sen vuoksi, että vuoden 1990 tiedustelun vastausfrekvenssi jäi täällä alhaisemmaksi kuin maan itäosassa. Lähteiden vaikeneminen voi kuitenkin viitata siihen, että sivutoimiset suutarit eivät lännessä tehneet enää paljonta kenkiä vaan olivat etupäässä paikkasuutareita, joihin kertojani eivät ole kiinnittäneet huomiota. Todettakoon vielä, että suutareilla teetettiin ja korjautettiin yleisesti myös hevosvaljaiden nahkahihnoja, vaikka joka talonisännän täytyi pystyä yksinkertaisiin korjaustöihin.

Turkistuotteet

Turkkurin vaativa työ oli vanhastaan etupäässä ammattikäsitöläisten puuhaa, mutta muistitieto on kuitenkin säilyttänyt joitakin esimerkkejä tämän alan töistä ansiokotiteollisuutenakin. Nimenomaan vällyjen eli nahkasten tekemisestä on muutamia mainintoja Varsinais-Suomesta, Satakunnasta ja Etelä-Pohjanmaalta. Tämä keskittyminen maan länsiosaan lienee pelkkää sattumaa. Todettakoon pienviljelijät Martta Lindgren Nousiaisten Repolan kylästä ja Frans Hecklin Ruskon Merttilästä, jotka tekivät sivutyökseen ”fällyi” vielä 1930-luvulla. Honkajoelta kerrottiin 1887, että vähän vällyjä tehtiin myytäväksi omaan pitäjään ja kaupunkeihin. Jurvan Niemenkylästä on mainittu pari varhain 1900-luvulla toiminutta vällyjentekijää, jotka parkitsivat lampaannahat ja ompelivat ne vällyiksi.⁴⁷

Kaakkois-Suomesta on kerrottu Ylämaalla autonomian ajan lopulla asuneesta pientilallisesta, joka hankki sivutuloja ensin kyläkauppaa pitämällä ja myöhemmin tekemällä ”karvahattuja”. Niitä hän kävi kaupittelemassa Kannaksella. Karvalakit olivat mallia, jota Karjalassa kutsuttiin ”koivistolaiseksi”. Sakkolassa teki maanviljelijä Antti Karvanen Petäjäjärven kylästä samoihin aikoihin sivutyökseen lammasnahkaisia turkkeja.⁴⁸

Poronahkateokset

Poronahkateokset on Pohjois-Suomen ja Lapin erikoistuotteina parasta käsitellä kaikki yhdessä, vaikka niitä oli monta lajia: peskejä eli turkkeja, kintaita, päähineitä ja monenlaisia jalkineita. Niitä tehtiin jo Pohjanmaan pohjoisosassa, missä porojakin laajalti pidettiin. Niinpä Pudasjärven kirkonkylässä asui 1910-luvun alussa ammatti-

47 Tied. 1887 ja 1990 Ella Järäinen; mst. Lauri ja Siiri Tuomisto.

48 Tied. 1990 Hilda Kälviäinen, Viljo Purontaa.

käsityöläinen, joka teki kenkiä poron koipinahasta. Alatorniolta mainittiin 1912 kaksi Pirkkiön kylän miestä ja yksi Alavojakkalan torppari, jotka tekivät talvisin ”lapinkenkiä”. Antti Trukki (s. 1862) Pirkkiöstä teki niitä jopa 200 paria vuodessa, ja kalliin aineen vuoksi niiden arvo oli yhteensä 2 000 mk. Samoihin aikoihin Jussi Niemelä Rovaniemen Jääsköstä teki poron koipinahasta siepakoiksi nimettyjä jalkineita 100 paria vuodessa.⁴⁹

Metsä-Lapissa kerrottiin 1903 kymmenen Kittilän miehen tekevän ansioikseen ”lapinkenkiä ja säpikkäitä”, vaikka näistä ei kysytty erikseen kotiteollisuustiedustelussa.⁵⁰ Tunturi-Lapissa poronahkateosten valmistaminen myytäväksi oli vanha perinne, josta on tietoja jo Ruotsin-ajalta ja edelleen paljonkin 1800-luvun alkupuolelta Enontekiöltä, Inarista ja Utsjoelta. Monien lähteiden mukaan poronahkatuotteet myytiin noihin aikoihin etupäässä Norjaan.⁵¹

Myös vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea kertoi samoista pitäjistä myytävän kenkiä, kintaita ja peskejä, enimmäkseen Norjaan. Enontekiöltä ei ole löytynyt myöhempiä tietoja mutta toisista pitäjistä kyllä. Inarista kerrottiin 1887, että yli koko pitäjän tehtiin edellä mainittuja poronahkateoksia, joilla oli hyvä menekki Norjassa; niitä myytiin myös Inarin markkinoilla. Tähän lisättiin 1900-luvun alussa, että samoja tuotteita vietiin hieman myös Kittilään ja Rovaniemelle. Poronahkateokset olivat suureksi osaksi saamelaisnaisten työtä, mutta myös Ivalon suomalaiskylässä tehtiin 1920- ja 1930-luvulla useassa talossa tilaustyönä paljonkin ”säpikkäiksi” kutsuttuja kenkiä. Jatkosodan aikana niitä ostivat erikoisesti saksalaiset sotilaat. Ivalossa poronahkakenkiä tekivät etupäässä miehet.⁵²

Utsjoelta vastattiin vuoden 1887 tiedusteluun, että peskejä, kenkiä ja kintaita vietiin Norjaan, Jäämeren rannikon kauppapaikoille, joissa tällaisella tavaramalla oli huolellisesti tehtynä hyvä menekki. Sekä jokivarsien asukkaiden että tunturisaamelaisten kerrottiin tekevän näitä tuotteita yli koko pitäjän. Suomenmaa-teoksessa mainittiin 1931 Utsjoen vientitavaroina poronahkaiset peskit, lakit ja useanlaiset jalkineet: nutukkaat, säpikkäät, koivikkaat ja paulakengät. Ainakin Talvaðasin kylässä peskit ja kengät olivat myös vaihtovälineinä käytäessä kauppaa tunturilaisten kanssa.

Samuli Paulaharju totesi 1920-luvulla Utsjoen saamelaisnaisten tekevän ansiotyökseen poronahkateosten ohella myös niiden ompe-

49 Tied. 1910–12 ja 1912–14.

50 Tied. 1903.

51 Virrankoski 1963 s. 393–395.

52 Komitea 1873 s. 9; Tied. 1887 ja 1990 Veikko S. Pekkala; Lapista 1902–03; Paulaharju S 1927 s. 219–220.

lemiseen tarvittavaa rihmaa poron jän-teistä. Niistä riivittiin hampain hienoja kuituja, joista punottiin käsin kaksikuituista rihmaa. Jotkut ”ahkerat ja pieniperheiset emännät ennättävät punoa rihmaa toisille-kin. Angelin emäntäkin muuanna talvena riipi ja hierteli kaarasjoke-laiselle ... kymmenen poron kinttu- ja selkäsuonet” ja sai puolitoista Norjan kruunua porolta, kerrottiin Paulaharjulle. Yhden poron jän-teiden käsittelyyn kului päivä.⁵³

PIISKAT

Kurkijoella, viljavassa Laatokan-Karjalan pitäjässä, oli paljon ko-titeollisuutta, mutta kuuluisaksi se tuli etenkin kahdesta hevosmies-ten suosimasta tuotteesta: vempelistä ja piiskoista. Kurkijoen piis-kaa kutsuttiin myös ruoskaksi ja hyvin yleisesti ”kurkijokelaiseksi”, mistä on vanhin tieto vuodelta 1904, pitäjän asukkaita taas ”piiska-jokelaisiksi” ja ”siimajoenpojiksi”. Kurkijoen kuulu hevospiiska oli leveä, vahva ja komea palmikko, joka punottiin eli ”tikattiin” val-koisesta, mäntiksi valmistetusta siannahasta ja kiinnitettiin tuomiseen tai pihlajaiseen varteen. Nahka ostettiin autonomian ajalla useimmi-ten Pietarista, josta sitä sai tukuttain huokealla. Piiskan siima oli neljä tai viisi, joskus kuusikin korttelia eli 60–90 cm pitkä. Joku harva piis-kantekijä kokeili myös Venäjältä opittua kierretyn siiman tekemis-tä.

Kurkijoella sanottiin, ettei hevosta kovin usein varsinaisesti lyöty piiskalla; kun se sopivasti heilautettuna paukahti, tavallinen hevonen uskoi jo äänestä. Mutta jos Kurkijoen piiskalla löi, sattui armottö-masti. Piiska ei tietenkään ollut välttämätön, hevonen kulki ilman si-täkin, joten ”kurkijokelainen” oli koruesine ja rempsen hevosmie-hen tunnus. Se liittyi samaan hevospelein ylvästelyyn kuin maalatut ja kiiltävät kiesit, komeat vempelit, aisakellot ja kulkuset. Mutta jos väsynyt hevonen pakotettiin juoksemaan piiskalla sivaltaen, ”kurki-jokelainen” joutui palvelemaan ihmisen turhamaisuutta perin surke-alla tavalla.⁵⁴

Kurkijoen piiskan alkuvaiheet ovat hämärät. Niitä koskeva peri-mätieto on ylimalkaista, mutta vuodelta 1863 on varma tieto piisko-
jen myynnistä, ja myös vuoden 1873 kotiteollisuuskomitea tunsu Kur-

53 Tied. 1887; Paulaharju S 1927 s. 219; Suomenmaa IX,2 (1931) s. 375; Saressalo 1982 s. 130–131.

54 Relander 1904 s. 40; Karjala 20.6.1912; Haltsonen 1934 s. 48–49, 54; Hakuli-nen 1972 s. 329. Karjala-lehden asiantuntevaa avustajaa, joka signeerasi kirjoi-tuksensa kirjaimin P.U., en ole onnistunut tunnistamaan.

kijoen piiskat. Toisaalta ”kurkijokelaisia” ei vielä 1846 näytä tunnetun Viipurissa. Ilmeisesti niitä oli ryhdytty myymään viimeistään 1850-luvulla mutta tuskin kovin paljon sitä aikaisemmin.⁵⁵ Jo 1875 kerrottiin sanomalehdessä, että Kurkijoella tehtiin mänttinahkaisia piiskoja tuhansia vuodessa, ja viipurilaisessa Ilmarinen-lehdessä arvioitiin 1876 niitä myydyin vuosittain 25 000 markan arvosta. Vuonna 1912 tuntematon kirjoittaja, joka tunsikin ilmeisen hyvin Kurkijokea, väitti piiskoja tehdyn enimmillään 30 000 – 40 000 kappaletta vuodessa.⁵⁶

Piiskoja tehtiin vain kahdessa Kurkijoen itäosan kylässä. Eniten niitä punottiin Rummunsuolla, jossa oli monta piiskamestaria, useimmat suvultaan Heinosia, Jussilaisia tai Veikkolaisia. Lisäksi tehtiin melkoisesti piiskoja Ihojärven kylän Kangaskyläksi kutsutussa osassa. Rummunsuolaiset teettivät Rainar Hakulisen mukaan piiskansiimoja myös Lumivaaran puoleisessa naapurikylässä Tervajärvellä, jossa niitä punottiin kymmenessä talossa; joissakin niistä oli kolmekin miestä kurkijokelaisten alihankkijoina. Rummunsuolta vietiin syksyllä Tervajärvelle mänttinauhaa, josta siiman aineet leikattiin, ja talvella valmiit siimat noudettiin ja maksettiin työpalkka.

Osa Kurkijoen piiskantekijöistä oli talollisia, osa mökinmiehiä. Talvisin piiskansiimoja tikattiin etenkin puhdetöinä, ”ja usein kokoon-tuivat siiman tekijät joukolla yksin taloihin työ mukanaan. Siellä siten rattoisan mielialan vallitessa kilpaa siimoja pistettiin”, kerrottiin Karjala-lehdessä 1912. Tällaista porukalla tehtyä työtä sanottiin ”päivätöksi” tekemiseksi.⁵⁷

Kurkijoen piiskojen myyntipaikkana mainittiin 1863 Käkisalmi, mutta muuten niiden markkinointia valaisee vain muistitieto, jonka mukaan ”kurkijokelaisilla” oli laaja myyntialue Itä-Suomessa. Piiskoja meni kaupaksi Kurkijoen ja naapuripitäjien toripäivillä, niitä myytiin paljon Käkisalmen kauppiaalle, ja muista kaupungeista ainakin Sortavalan, Viipurin, Mikkelin, Savonlinnan ja Joensuun, jopa Kuopion ja Kajaanin markkinoilla oli autonomian ajan lopulla saatavana Kurkijoen piiskoja. Myynnin ulottumisesta Länsi-Suomeen ei ole tietoja.⁵⁸

”Karjalan” kirjoittajan mukaan piiskojen tekeminen oli vuonna 1912 jo vähenemässä, ja huippukausi näyttää siis olleen 1800-luvun

55 Komitea 1873 s. 11; Virrankoski 1963 s. 397.

56 Finlands Allmänna Tidning 15.3.1875; Ilmarinen 30.8.1876; Karjala 20.6.1912.

57 Tied. 1887 ja 1905; Karjala 20.6.1912; Haltsonen 1934 s. 52–53; Hakulinen 1972 s. 140, 329.

58 Virrankoski 1963 s. 397; Tied. 1887; Haltsonen 1934 s. 53; Hakulinen 1972 s. 329–330.

lopulla. Piiskan hinta vaihteli noihin aikoihin Sulo Haltosen 1934 kirjaaman muistitiedon mukaan 40 pennistä yhteen markkaan, ja Rummunsuon taloissa kerrottiin kruununverot maksetun piiskarahoin. Valistuksen lisääntyessä piiskoja alettiin kuitenkin pitää yhä yleisemmin eläinrääkkäyksen välineinä. Arvelipa edellä mainittu ”Karjalan” kirjoittaja, että ”monen miehen nuo niin tarpeelliset kotieläimet hevonen ja akka päästäisivätkin helpotuksen huokauksen, jos piiska kokonaan häviäisi”. Myöhemmin Kurkijoen 1910 perustetun maa-miesopiston pojat keräsivät eläinsuojelulakiin vedoten piiskat joillakin markkinoilla ”parempaan talteen”.

Jo 1920-luvulla piiskojen tekeminen oli melko vähäistä, mutta ainakin Rummunsuon miehet Matti Kärhä, Pekka Jussilainen ja Antti Poskiparta tekivät niitä sentään talvisotaan asti. Kurkijoen markkinoilla niitä yhä osti joku muualta tullut, useimmiten kai markkinamatkan muistoksi. Piiskansiiman tikkaamisen taito on elänyt kauan sotien jälkeenkin Loimaan seudulle siirtyneiden kurkijokelaisten keskuudessa. Vielä 1969 minulla oli tilaisuus ihailia Metsämaalla vastikään tehdyn ”kurkijokelaisen” kauniisti palmikoitua lettiä ja napakkaa paukahdusta.⁵⁹

580

K A R S T A T

Karstateollisuuden sisällyttämistä nahkatöihin voi perustella sillä, että nahka oli karstojen verrattomasti kallein raaka-aine, mutta kun on kysymys kotiteollisuudesta, asia on hieman ongelmallinen. Karstoissa oli kolmesta aineesta tehtyjä osia: puiset laudat kädensijoiheen ja niihin kiinnitetyt nahat, joihin istutettiin teräslangasta tehtyt piikit. Huomattava osa karstojen teosta oli ammattimaista verstastyötä, jossa käytettiin yleisesti koneitakin. Niinpä piikit, jotka tehtiin parittain, taivuttamalla langanpätkä muodostamaan kaksi 90 asteen kulmaa, katkottiin ja taivutettiin konein, joita kansanmiehet kehittivät monenmoisia.

Käsityötä karstojen valmistuksessa saattoi olla lähinnä lautojen tekeminen ja piikkien istuttaminen nahkoihin, ja juuri näitä töitä tehtiin yleisesti kotiteollisuutta harjoittavilla alihankkijoilla. Vain piikittämisen voi hyvällä tahdolla lukea nahkatyöksi. Yhtä kaikki lie nee tarkoituksenmukaista käsitellä kaikki tähän kuuluva funktionaa-

.....
59 Karjala 20.6.1912; Vainio 1960 s. 220; Haltsonen 1934 s. 55; Hakulinen 1972 s. 330.

lisessa yhteydessään, karstateollisuuden osatoinä ja siis yhtenä nahkateollisuuden alana.⁶⁰

Karstoja tehtiin 1800-luvun alkupuolelta lähtien monissa pienissä tehtaissa, jollaisia oli vuosisadan lopulla muun muassa Kiukaisissa, Laviassa, Leppävirralla ja Kokkolan emäpitäjässä (Kaarlelassa).⁶¹ Yksittäisiä karstamestareita oli monissa muissakin pitäjissä. Kiukaisissa karstat piikitettiin itse tehtaassa tietynlaista apulaitetta käyttäen, mutta esimerkiksi tyrvääläinen karstantekijä Juha Vilenius eli ”Karsta-Jussi” teetti nahkojen piikittämisen eli ”pistämisen” nimikseen kylän lapsilla maksaen hyvin vähän palkkaa.⁶²

Karstateollisuuden huomattavin keskus oli 1800-luvun jälkipuolelta lähtien Kaarlela (Karleby). Siellä se oli vanhaa etenkin Linnusperän kylässä, mutta se oli levinnyt useihin muihinkin kyliin ja muuan tehdas oli kaupungissakin. Kaikki nämä verstaat teettivät karstanlaudat (ruots. murteella ”kådbräda”) alihankkijoilla. Niitä tehtiin 1930-luvulle asti ennen kaikkea Alavetelissä, etenkin Norrbyssä, mutta jonkin verran myös Kaustisella, ainakin Salonkylässä. Karstanlautoja tehtiin kotiteollisuutena mutta 1930-luvulla myös puusepänerveissä. Kaarlelassa keksittiin jo 1890-luvulla kone karstanlautojen valmistamiseksi, mutta sitä ei kannattanut käyttää, kun valmiita lautoja sai Alavetelistä samalla hinnalla, minkä pelkkä puu maksoi Kaarlelassa. Karstanlautoista maksettiin 1800-luvulla vain 4 markkaa sadasta parista, 1900-luvun puolella 5–6 mk.⁶³

Karstannahat rei’itettiin vuodesta 1890 alkaen koneella, mutta niiden piikittäminen oli käsityötä, jota tehtiin laajalti Kaarlelassa. Vuonna 1903 karstojen piikitys mainittiin eräänä pitäjän köyhien elinkeinona, ja 1916 paikallinen marittayhdistys totesi enimpien työläisperheiden osallistuvan karstojen valmistukseen, millä tarkoitettiin varmasti juuri piikittämistä. Erik Kamis kertoi 1917, että etupäässä tilattoman väestön lapset ja nuoriso tekivät tätä työtä. Suurimmilla karstatehtailijoilla sanotaan olleen autonomian ajalla noin 50 piikittäjää. Noihin aikoihin Kaarlelassa tehtiin noin 150 000 karstaparia vuodessa, joten piikkien istuttamista riitti.⁶⁴

Samaan tapaan karstat piikitettiin maailmansotien välisenä aikana. Valmiiksi rei’itetty nahat ja taivutetut piikit haettiin karstateh-

60 . . . . .
Veikko Roiha on julkaissut erinomaisen esityksen karstateollisuuden tekniikasta (Roiha 1972 s. 63–88).

61 Virrankoski 1963 s. 395; Roiha 1972 s. 16–17; Österbotten 5.5.1877.

62 Kaukonen 1943 s. 9; Roiha 1972 s. 77–79.

63 Kamis 1917 s. 105; Nikander G 1940 s. 77; mst. Ernst Indola, Aili Nikula, Sanfred Rauma.

64 Tied. 1903; Nordström 1916 s. 126; Kamis 1917 s. 104–105; Nikander G 1940 s. 77; mst. Ernst Indola.

taalta, ja kun nahat palautettiin piikitettyinä, työstä saatiin palkka. Kaikissa Kaarlelan kylissä piikitettiin karstoja, samoin Kokkolan kaupungissa, ja työ oli hyvin haluttua, joskin sitä tekivät palkan pienuuden takia yleensä vain vähävaraiset. Karstatehtailija Ernst Indola (s. 1898) Linnusperältä on kertonut piikittäjiä tulleen työnhakuun joskus niin paljon, että hänen täytyi pyytää eri kylien väkeä tulemaan eri päivinä. Tätä tietoa ei voi ajoittaa ainakaan 1920-luvun puoliväliä varhaisemmaksi, ja se saattaa liittyä 1930-luvun pulavuosiin.

Huomattava osa piikittäjistä oli vielä 1920- ja 1930-luvulla kouluikäisiä lapsia, joilta tämä työ kävi hyvin; moni koululainen piikitti yhden tai kaksi karstaparia illassa. Myös monet aikuiset naiset piikittivät, samoin hyvin yleisesti vanhahkot naiset ja miehet, joilla ei ollut voimia muuhun työhön. Monelle liikuntakyvyttömälle piikittäminen oli pitkäaikaisena ansiotyönä. Parhaassa työiässä oleva mieskin saattoi työttömäksi jäätyään ansaita tilapäisesti karstojen piikityksellä. Piikitystyötä tehtiin ympäri vuoden, mutta kesällä sitä oli tarjolla vähiten, koska monet karstatehtailijat keskittyivät silloin talojensa viljelemiseen.⁶⁵

Kaarlelalaisten karstoja piikitettiin yleisesti ja kauan myös lähipitäjissä, varsinkin Alavetelissä. Niinpä Norrbyssä oli 1920-luvulla lasten ja vanhempienkin ihmisten tavallisena kotiteollisuutena ”sätti kädän”, piikittää karstoja, jolloin varsinaisen piikittäjän vieressä istuva kumppani anteli hänelle piikkejä. Myös Kaustisen alapäässä pisteltiin piikkejä kaarlelalaisten karstannahkoihin, ainakin 1920-luvulla Nikulan kylässä asti, ja Kälviälläkin tämä oli pitkän aikaa yleistä ansiotyötä.⁶⁶

Karstojen piikittäminen oli kevyttä ja yksinkertaista työtä, mutta tottumus lisäsi silti suuresti sen joutuisuutta. Tavalliseen villakarstapariin pistettiin 1930-luvulla 1 914 kaksoispiikkiä, ja harjaantunut ja näppärä ihminen piikitti parin tunnissa. Jos kilpailemaan ruvettiin, saatiin pari valmiiksi 50 minuutissakin, ja joku harvinainen mestari teki sen jopa 30–40 minuutissa. Kymmenen karstaparia päivässä oli erittäin hyvä tulos, useimpien piikittäjien jokapäiväinen työtahti oli paljon vaatimattomampi.⁶⁷

Palkkaa piikittämisestä maksettiin Kaarlelassa ennen ensimmäistä maailmansotaa Kamisin mukaan 2–3 penniä, Gabriel Nikanderin keräämän muistitiedon mukaan 4 penniä parilta. Myöhemmältä ajalta on huonosti tietoja, mutta erään kertojan mukaan palkka oli 1920-

65 . . . . . Kamis 1917 s. 104; mst. Ernst Indola, Helge Ylitalo, Niilo Ahonen, Börje Brandt; Roiha 1972 s. 77.

66 Mst. Ernst Indola, Aili Nikula, Vilho Kuorikoski, Ahti V. Pajala.

67 Roiha 1972 s. 77; mst. Helge Ylitalo, Niilo Ahonen, Börje Brandt.

luvun lopulla 70 penniä parilta, mikä näyttää kyllä uskottavalta. Näiden tietojen mukaan hyvin nopea piikittäjä saattoi ansaita 1900-luvun alussa 30–40 penniä päivässä, 1920-luvun lopulla 7 markkaa. Useimmat joutuivat kaikesti tyytymään kahteen kolmasosaan tai vain puoleenkin tästä, vaikka pistelivät ahkerasti piikkejä pitkän päivän. Tämän alan huippuansiotkin olivat nälkäpalkkoja, jotka näyttävät alitaneen jopa kehruusta maksetut.

Karstojen piikittäminen oli äärimmäisen yksitoikkoista työtä, mitä koetettiin lieventää kokoontumalla joukolla piikittämään eli pitämällä piikitystalkoot (Kokkolan ruotsiksi ”sättantalkon”). Työ vaati myös jatkuvasti kumaraa asentoa. Yhtä kaikki se oli vielä 1920- ja 1930-luvulla hyvin haluttua, joskin etupäässä lasten ja muiden vähävoimaisten työnä. Tutkimusapulaiselleni Sisko Widlundille, joka teki vuoden 1990 tiedustelun yhteydessä oma-aloitteisesti arvokasta haastattelutyötä, kerrottiin joidenkin suurten perheiden jopa eläneen karstojen piikittämisellä. Jos vanhemmat ja kolme tai neljä lasta piikittivät niitä muutaman tunnin päivässä kukin, perheen yhteiset ansiot saattoivat kyllä riittää vaatimattomaan elämiseen.⁶⁸

Karstojen valmistus alkoi toisen maailmansodan jälkeen vähentyä niin kuin kuin villojen karstaaminenkin kotityönä, mutta vielä 1990 Indolan karstatehdas Kokkolan Linnusperällä jatkoi tuotantoa, ja nahkojen piikitys oli yhä käsityötä, jota jotkut vanhukset tekivät, tosin pikemminkin ajankulukuksi kuin ansion takia.⁶⁹

Karstoja tehtiin Keski-Pohjanmaalla muuallakin kuin Kaarlelassa, etupäässä sieltä saaduista vaikutteista. On kuitenkin todettava, että karstateollisuus oli Kälviällä tiettävästi vanhempaa kuin Kokkolan pitäjässä. Kälviällä tehtiin 1800-luvun alkupuolella hyvinkin paljon karstoja, ja Kaarlelassa muisteltiin Erik Kamisin mukaan vielä 1917, että muuan Kälviältä muuttanut perhe oli aloittanut siellä karstojen tekemisen. Kälviän karstoista on pari mainintaa 1870-luvultakin, mutta ainakaan 1900-luvun puolella karstoja ei tiettävästi enää siellä tehty.⁷⁰

Lyhyitä mainintoja karstojen valmistuksesta on 1870-luvulta myös Alavetelistä, Teerijärveltä, Kaustiselta ja Vetelistä. Kaustisella oli pari karstamestaria vielä 1900-luvun puolella. Ainakin toisella oli verssaassaan koneita kuten kaarlelalaisillakin, mutta ”kaartojen” piikitys oli käsityötä, jota tekivät lapset ja aikuiset tytötkin 1930-luvulle asti

68 Kamis 1917 s. 105; Nikander G 1940 s. 77; Tied. 1990 Sisko Widlund.

69 Mst. Börje Brandt.

70 Virrankoski 1963 s. 395–396; Kamis 1917 s. 102; Komitea 1873 s. 8; Tilasto-keskus, Vaasan läänin kuvern.kert. 1876.

ainakin Salonkylässä ja Jylhän taloissa. Vetelin Kainussa muuan pikukutalon isäntä teki karstoja vielä 1930-luvulla, mutta tarkempia tietoja puuttuu.⁷¹

Lestijokilaaksossa tehtiin 1887 annetun tiedon mukaan Toholammilla karstoja myytäväksi, ja Kannuksen Yliviirteellä niitä teki 1870- ja 1880-luvulla ammattimies, vähän etelämpää tullut mutta kuitenkin keskipohjalainen mestari ”Kartta-Erkki”, josta Oskari Tokoi kertoo muistelmissaan. Erkki pistätti piikit nahkoihin kylän lapsilla ja mökkiläisten vaimoilla, ja työntekijöitä oli koko joukko, muiden mukana Tokoin talon kouluikäinen Oskari. Palkkaa Erkki maksoi 5 penniä tiheältä ja 4 penniä harvalta karstaparilta. Lasten tavallinen päivänsio oli 10 penniä, mutta ahkerimmat saivat 20 jopa 25 penniäkin. Kartta-Erkkiä ei pidetty kylässä suinkaan nytkyrinä vaan arvostettiin hänen työllistäessään lapsia ja köyhiä, jotka eivät olisi muuten ansainneet mitään.⁷²

SARVITEOKSET

584

Sarviteosten raaka-aineena olivat Suomen etelä- ja keskiosissa lehmänäsarvet, joita oli hyvin saatavissa, ennen kuin kotimainen lehmärotu ”jalostettiin” suurella vaivalla nupopäiseksi. Sarvia ryhdyttiin jo 1800-luvun alkupuolella käyttämään kampojen tekemiseen Keikyässä, jossa tämä lienee ollut vanhin käsiteollisuuden haara, niin monta kuin niitä myöhemmin olikin. Hyvin mahdollisesti juuri kampateollisuus ohjasi keikyäläisten huomiota muihinkin käsitöihin. Sarvikampoja tehtiin ennen kaikkea Kiviniemen kylässä mutta myös Keikyän kirkonkylässä monen miespolven ajan. Taito periytyi yleensä samoissa suvuissa pojan oppiessa taidon isältään tai vävyn apeltaan. Työtä alettiin koneistaa 1900-luvun alkuvuosina. Keikyän tiheäpiikkisillä kammoilla oli kauan tärkeä käyttötarkoitus ”täikampoina”.

Keikyän kammantekijät olivat harvoin poikkeuksin ammattikäsi-työläisiä, joten heidän työtään ei ole syytä käsitellä tässä laveasti. Jotkut harvat miehet tekivät kampoja pikemminkin sivuelinkeinona kuten kampamestarin vävy Janne Syrén, joka toimi kesät rakennusmestarina ja muun muassa urakoi 1912 Keikyän kirkon mutta teki talvisin kampoja. Vuoden 1913 käsityötilaston tieto, että kammantekijöitä oli 14 henkeä, lienee pahoin puutteellinen. Muistitiedon

71 Komitea 1873 s. 8; Tilastokeskus, Vaasan läänin kuvern.kert. 1876; mst. Anna Jylhä, Hilja Salo, Sanfred Rauma, Aila Haapala.

72 Tied. 1887; Tokoi 1953 s. 89–91.

mukaan kampoja tehtiin 1920-luvulla 25 perheessä, mutta 1930-luvulla sarvikampojen menekki väheni halpojen tehdastekoisten kilpailun takia. Kampojen ohella Keikyässä tehtiin sarvesta ”piileiksi” nimitettyjä litteitä nutturaneuloja ja muitakin hiusneuloja. Tämä oli etupäässä naisten, varsinkin kampamestarin tyttärien työtä.⁷³

Muualta maasta on joitakin harvoja tietoja lehmänsarvien käytöstä kotiteollisuuteen. Suodenniemen Jalkavalan kylässä monitaitoinen torppari Taavetti Rajala (1858–1939) toimi teurastajana, otti sarvet talteen ja teki niistä kampoja, kuppauksarvia ja vähän nappejakin. Teuvalla torppari Akseli Kallio (k. 1950) Kauppilan kylästä teki kaikeet talvet käsitöitä, muun muassa tukevia ja hyviä kampoja häränsarvista.⁷⁴

Pohjois-Savosta on 1920- ja 1930-luvulta useita mainintoja sarvikampojen tekemisestä sivuelinkeinona. Nilsiä Sänkimäessä muuan kirvesmies teki talvisin muun muassa kampoja lehmän- ja häränsarvista valmistettuaan tarvittavat sahat itse kellonjousesta. Varpaisjärvellä metsätyömies Simo Rytönen valmisti tiheäpiikkisiä sarvikampoja ja veljenpoika Otto Rytönen, metsätyömies hänkin pääammatiltaan, teki sarvista koristenappeja. Iisalmen pitäjän Ruotaanlahden kylässä Jahvetti Mähönen eli ”Kampa-Jahvetti” oli taloissa päiväläisenä ja kalasteli mutta teki talvisin sarvikampoja.

Sonkajärvellä pienviljelijä Jaakko Lipponen sai ”Sarvi-Jaakon” nimen sivuansioikseen tekemisään sarvikammoista, joita hänellä oli aina taskussaan, niin että myyntitilaisuudet eivät jääneet käyttämättä. Sarvikampoja koskevan muistitiedon keskittymä Savon koilliskolkalle ei liene pelkkää sattumaa; kenties Keikyän kampojen muuten laaja-alainen myynti ei ulottunut tehokkaasti tälle Kokemäenjoelta katsoen kaukaiselle seudulle.

Lapissa tehtiin myytäväksi jonkin verran poronsarvisia esineitä. Muoniossa talokas August Anttila teki niitä 1800-luvun lopulla ja herätti huomiota lahjoittamalla 1890-luvulla keisarille poronsarvisen kynttiläkruunun. Anttila teki poronsarvista myös puukonpäitä ja takoi niihin terät sekä valmisti paperiveitsiä poron sorkkalueista. Samoja töitä teki sittemmin hänen poikansa, maanviljelijä Vilho Anttila (s. 1880), joka valmisti vielä 1930-luvulla poronsarvesta puukonpäitä ja savukkeen imukkeita.⁷⁵

73 Kpt 1913, 3:V; Suomenmaa III (1921) s. 422; Arvelin 1938 s. 42; Kuutia 1949 s. 96–110; Viikki 1977 s. 141; Vinha 1978 s. 5–23.

74 Tied. 1990 Kaarina Aspila; Ranta-Knuuttila 1953 s. 16.

75 Tied. 1938 ja 1990 Toini Tuiremo, Lauri Vuorio.

Enontekiön Peltovuoman kylässä ryhtyi saamelainen poromies Pekka Keskitalo eli ”Sarvi-Pekka” tekemään poronsarvista sahaamalla, vuolemalla ja kovertamalla monenlaisia pieniä käyttö- ja koriste-esineitä. Matkailijat olivat kehotelleet kätevää miestä tekemään sellaisia ja myymään niitä matkamuuistoiksi, ja Pekka kehittyi hyvin taitavaksi tässä työssä. Samaa käsityötä teki jatkosodan jälkeen isältä oppimallaan taidolla Pekan poika poromies Filemon Keskitalo.⁷⁶

Metallityöt

RAUTATAKEET

Raudasta taotuilla esineillä, varsinkin työkaluilla, oli vanhastaan hyvä menekki, ja teollistuminen oli alusta pitäen omiaan lisäämään sitä, mutta toisaalta tehdasteollisuus alkoi tällä alalla kilpailla pahoin käsityön kanssa jo varhain 1800-luvulla. Vuosisadan mittaan maalaissepän työksi jäivät yhä suuremmassa määrin vain erinäisten puusta tehtyjen esineiden raudoittaminen ja korjaustyöt. Rautatakeiden tarpeen lisääntyessä nopeasti jäi uusiakin esineitä tuottavalle käsityölle silti jonkinlainen lokero, mutta sitä käyttivät hyväkseen etupäässä ammattiseipät.

Lähdetietoja sepäntyötä sivuansioikseen tehneistä maanviljelijöistä on toki jonkin verran, eniten Pohjois-Suomen hyvässä aineistossa. Varsinkin rautaa takovaa torpparia joutuu kumminkin usein epäilemään ammattiseipäksi, jolle torppa tuotti vain sivuansioita. Laajaksi ansiokoteollisuudeksi rautatakeiden valmistaminen ei kehittynyt oikeastaan millään Suomen paikkakunnalla. Tämän olen osoittanut autonomian ajan alkupuolelta,¹ ja saman voi todeta tässä kirjassa käsittelystä ajanjaksosta. Poikkeuksena on lähinnä parin pitäjän puukko-teollisuus. Todettakoon että ajokaluteollisuuteen sisältyi aika paljon sepäntyötä, jota tekivät sivuammattinaan monet maamiehetkin, mutta siitä on jo puhuttu ajokaluteollisuuden yhteydessä.

Hyvänä esimerkkinä talollisista, joilla oli sepäntyö sivuammattina, ovat Mynämäen Kivikylän Kulman isännät. Heissä oli seppiä autonomian ajalla monessa sukupolvessa, ja Kulman poikia siirtyi kotitalon pajassa sepäntyöt opittuaan talollisiksi Halson kylän Maulaan ja myös toisiin pitäjiin: Laitilaan, Paraisille ja Ahvenanmaan Jomalaan. Kulman isännät tekivät tilaustyön ohella jonkin verran takeita

varastoonkin.² Eurajoella asui kuuluisa ”Malon seppä”, talollinen ja rukoilevaisjohtaja Kustaa Malo (alkuaan Artig, 1830-98), joka oli syntyisin Harjavallasta ja opinkäynyt seppä. Hän osti 1874 Malon talon Sydänmaan kylästä ja jatkoi sen viljelyn ohella takomista. Malo myi hevosen kuolaimia hyvin laajalle, samoin kankaan pingoittimia, sokerisaksia, puntareita ja muita takeita. Pomarkusta ilmoitettiin 1887, että jotkut tilattomat takoivat puukkoja myytäväksi.³

Kontiolahdelta kerrottiin 1905, että jos ”ammattimiehet erotetaan pois”, puukkoja teki sivuelinkeinokseen 20 miestä ja tuotteita myytiin pitäjän ulkopuolellekin. Liisa Ryyppö kertoo Kontiolahden historiassa pitäjässä olleen vuosisadan vaihteessa paljon ammattiseppiä: 6-7 mestaria ja näillä esimerkiksi vuonna 1900 yhteensä 14 työnteekijää. Pitäjässä taottuja viikatteita, kirveitä, sirpejä, puukkoja ja muita takeita myytiin ympäri Pohjois-Karjalaa ja kenties kauemmas-kin. Sepäntyöstä sivuelinkeinona ei tässä hyvässä pitäjänhistoriassa ole tietoa, eikä siitä ole liioin löytynyt muistitietoa erityisesti kysyenkään. Vuoden 1905 tiedustelun vastaajan tietoja täytyy näin ollen epäillä: Kontiolahden takeet näyttävät olleen ammattiseppien tekemiä.⁴

588

Etelä-Pohjanmaalta on autonomian ajalta tietoja rautatakeiden myynnistä useista pitäjistä, mutta harvoin on kerrottu, tekivätkö niitä muut kuin ammattimiehet. Jalasjärveltä sanottiin kuitenkin 1887 selvästi, että osa sieltä myytyjen lapioiden, kuokkien ja kirveiden tekijöistä oli talollisia. Pitäjästä myytiin myös sirpejä, kuten mainittiin 1915 ja 1925. Jalasjärvellä oli autonomian ajan lopulla hyvin taitavia ammattiseppiä, niin että sieltä myydyt takeet lienevät kyllä olleet aika suureksi osaksi heidän työtään.⁵ Mainittakoon myös Korttesjärven Purmojärvellä asunut pikkutalon isäntä Svante Seppälä (1903-70), joka teki sivuansioikseen sepäntöitä: viikatteita, sirpejä, kuokkia ja muuta sekä korjaili koneita. Taonnan taidon hän oli oppinut isältään.⁶

Imajoen Könnit saivat neljässä miespolvessa suuren maineen kelmestareina ja hienotaeseppinä, mutta heidän työnsä päättyi 1860-luvun alkuvuosina. Jo siihen mennessä oli pohjalainen puukko tullut kuuluisaksi muualla maassa. Joka halusi ”soman veitsen tuppi-

.....
2 Tied. 1990 Oiva Kulma.

3 Tied. 1887; Tiitilä 1966 s. 166, 172-177.

4 Tied. 1905 ja 1990 Matti Vatanen; Ryyppö 1984 s. 127-128.

5 Tied. 1887; Wuorenmaa 1915; Suomenmaa VII (1925) s. 95; Ala-Könni 1958 passim.

6 Tied. 1990 Irja Järvinen.

neen”, sai sen Pohjanmaalta (1855), ja pohjalaiset puukot olivat ”kovin kysyttyjä” (1863), kerrottiin sanomalehdissä.⁷ Tämän maineen olivat luoneet vain osaksi eteläpohjalaiset sepät; suuri osuus siihen oli ainakin Kalajoen puukoilla, ehkä muuallakin laajassa maakunnassa tehdyillä. Autonomian ajan lopulla Kauhavan puukko nousi markkinoilla etualalle, jos ajatellaan tuotannon määrää. Laadun puolesta ovat etenkin Ylihärman ammattiseppien teokset edustaneet Etelä-Pohjanmaan puukkoa erittäin kunniakkaasti.

Kauhavan puukkoteollisuutta on sanottu mielellään kotiteollisuudeksi, mutta tässä kirjassa käytetyn määritelmän mukaan se oli sitä hyvin harvoin. Alkuaikana se oli etupäässä ammattiseppien työtä, ja varhaisin muistettu puukkoseppä oli vuoden 1885 vaiheilla vanhana kuollut Jaakko Kampainen Alakylän Klemolasta. Hän kuuluu jo tehneen ”kaksineuvoosia” puukkoja, joiden kaksoistupessa oli ison puukon ohella pikkuinen ”junkki”. Puukon mallia kehitettiin erikoisesti 1870-luvulta lähtien. Torppari Tuomas Tuurinmäki (1832–1924) eli ”Lellun Tuppu” Sippolan kylästä oli oleskellut nälkävuosina Hollolassa ja oppinut siellä takomaan puukkoja, minkä hän otti ammatikseen palattuuan 1870 Kauhavalle. Hyvin tarkka ja taitava puukkoseppä oli hänen nuorena kuollut poikansa Kustaa Tuurinmäki (1855–78).

Tärkeänä tekijänä Kauhavan puukon historiassa on pidetty Alahärmästä 1872 Mäenpään kulmalle muuttanutta monitaitoista räätäliä Juha Vihalaista (1822–1915), joka oli myös rakennusmestari, seppä ja tupentekijä. Hän toi Kauhavalle uusia taitoja, joista oli hyötyä kunnista puukkoa tavoiteltaessa, ja teki ”tuppiroskia” muun työn ohessa elämänsä loppuun. Varhaisena ja taitavana puukkoseppänä on muistettu myös torpparin poika Tuomas Salo. Mäenpäässä asunut ammattiseppä Matti Lammi innostui myös jo varhain puukkojen tekemiseen. Tuurinmäen sepät, Vihalainen ja Matti Lammi kehittivät Kauhavan puukon tuppineen ilmeisesti jo 1870-luvulla paljon entistä komeammaksi ja sirommaksi; siitä oli tulossa maineikas kauhavalainen heilapää.⁸

Nuorempi sukupolvi jatkoi työtä 1880-luvulla, etunenässä Matti Lammin poika Juha Kustaa Lammi (1861–1901) ja hänen sukulaisensa mäkitupalainen Iisakki Järvenpää (varhemmin Pikkuluhta,

7 Virrankoski 1963 s. 400.

8 Vbl 12.11.1890 ja 15.3.1904; Kaiku 28.2.1926; Ilkka 28.10.1926; Harju 1910 s. 12; Mäenpään 1946; Sippola 1958 s. 151–155; Järvenpää 1979 s. 31–32, 35–36. Vihalainen rakennusmestarina: L.K. Virrankosken antama tieto. ”Tuppiroska” ei ollut puukon nimityksenä halventava. Pitoastiatkin olivat ”pitoroskia”, ja muuan emäntä kiirehti chtoolliselle mennessään isäntää: ”Menhän ny ennenkö pappi korjaa roskansa pois!”

1859–1929). Järvenpääkin oli kotoisin Mäenpään kulmalta, Alakylän pohjoiselta ”larvamaalta”. Miehet aloittelivat puukontekoa jo 1870-luvun lopussa mutta tekivät tätä aluksi vain talvella. Kesäisin he rakensivat rautatietä, Lammi ainakin vuosina 1881–84, aluksi Tampereen-Porin radalla, Järvenpää Pohjanmaan radalla vuoteen 1886. Kumpi oli pääelinkeino, on vaikeata sanoa.

Ennen pitkää puukonteosta tuli miehille selvä pääammatti, ja molempien taito kehittyi siinä erinomaiseksi. Kauhavalla on kiistelty siitä, onko Iisakki Järvenpää vai Kustaa Lammi pidettävä ”kauhavalaisen” varsinaisena isänä, mutta molemmilla oli ansionsa ja edellisellä sukupolvella luultavasti vielä suuremmat. Muistelihan Järvenpää ihailleensa nuorena poikana Kustaa Tuurinmäen tekemää puukkoa, ja Lammi oli ollut Tuomas Tuurinmäen oppilaana.⁹

Kauhavan puukonteon tarina kotiteollisuutena, jota se oli alkuaikoina osittain ollut, päättyi oikeastaan jo 1800-luvun lopulla. Hyvässä yhteistyössä olleet naapurit Kustaa Lammi ja Iisakki Järvenpää saivat 1890 senaatilta 2 000 markkaa korotonta lainaa puukkoverstaan ja sen välineiden hankkimiseksi, ja heidän kuten useimpien Kauhavan puukkoseppien työ oli siitä lähtien ammattimaista verstasteollisuutta. Ensimmäisen höyrykoneella käyvän puukkotehtaan perusti Jaakko Hannuksela jo 1895 haettuun oppia Eskilstunasta, toisen Jaakko Kujanpää ja Kustaa Somppi 1898. Ajan mittaan puukkotehtaita syntyi yhä lisää; Järvenpää perusti omansa 1903.

Jotkut kauhavalaiset tekivät puukkoja myöhemminkin käsityönä, vieläpä hyvin taidokkaasti. Tämä oli yleensä ammattimaista työtä, sillä Kauhavan puukon saatua hyvän nimen ja menekin puukkoseppän ei kannattanut pitää kynttiläänsä vakan alla. Puukonteon pitkäaikainen kukoistus Kauhavalla onkin perustunut nimenomaan teollistumiseen ja myynnin tehokkaaseen organisointiin. Kotiteollisuutta puukonteko ei ole ollut 1900-luvulla kuin ani harvoin. Antti Mäenpänen (alkuaan Rämäkkö), joka kertoi tehneensä vuonna 1913 noin 200 ”hoitoa” eli tuppipuukkoa, mainittiin silloin talollisena, mutta puukkoseppänä hänkin oli täysi ammattilainen.

Puukkojen ja tuppien osia Kauhavan tehtaat teettivät vielä 1920-luvun alussa yleisesti kotityönä, mutta niitä tekevät alihankkijat olivat hekin enimmäkseen ammattilaisia. Samalla vuosikymmenellä puukonosien valmistus teollistui, ja tehtaat alkoivat jopa myydä niitä puukkosepille, jotka takoivat itse terän ja kokosivat puukon. Jatkosodan aikana, jolloin puukkojen menekki oli tavaton etenkin sak-

⁹ Vbl 15.3.1904; Kaiku 28.2.1926; Harju 1910 s. 12–13; Sippola 1958 s. 152–154; Järvenpää 1979 passim; Sivonen E 1989 s. 19.

salaisten sotilaiden ostaessa niitä lähes rajattomasti, täytyi kuitenkin värvätä alihankkijoita, jotka tekivät työtään sivuhommana. Lapualakin monet Kauhajärven ja Hirvijoen maanviljelijät takoivat silloin puukonterii Kauhavan tehtaille.¹⁰

Kauhavalla oli jo 1800-luvulla jokunen erikoistunut nahkaisten puukontupprien tekijä, mutta sen ajan kuuluisimmat puukkosepät tekivät tupet yleensä itse ja kehittivät niidenkin mallia, kunnes tuppi oli kiiltävine heloineen yhtä siro kuin puukkokin. Puukonteon kehityksessä 1800-luvun lopulla versta- ja tehdasteollisuudeksi tuppien tekeminen eriytyi itsenäiseksi alihankintatyöksi ja on säilynyt sellaisena 1900-luvun lopulle saakka. Tupentekijä eli ”tuppisuutari” hankkii itse nahat ja tavallista hieman järeämmän ompelukoneen; muuta konetta työssä ei tarvita. Helat hankkii ja asettaa teettäjä, joten tupentekijän homma on kokonaan nahkatyötä ja kuuluu vain funktioltaan metallityön yhteyteen.

Tupentekijät, joita on ollut erityisen paljon Mäenpään kulmalla kuten itsenäisiä puukkoseppiäkin, ovat yleensä pitäneet tuppityötä pääammattinaan, mutta monella on silti ollut pieni tilakin. Mäenpäässä asuva Rämäkön suku on tehnyt tuppia jo neljässä polvessa Kustaa Rämäkön (s. 1881) ryhdyttyä tekemään niitä viimeistään 1898, ensin kahdelle veljelleen, jotka olivat puukkoseppiä, sitten vuodesta 1904 Iisakki Järvenpään tehtaalle. Kustaalla oli hallussaan torppa, jota hänen jälkeläisensä ovat sittemmin viljelleet itsenäisenä talona; 1920- ja 1930-luvulla Rämäköt pitivät kettutarhaakin.

Kustaan pojanpoika, tuppimestari Jouko Rämäkkö katsoi kuitenkin tupenteon olleen talossa aina pääammattina ja piti sitä sen verran vaikeana työnä, ettei sitä juuri voi harjoittaa tilapäisesti eikä sivuhommana. Poikkeuksena oli jatkosodan aika, jolloin varsinkaan saksalaiset sotilaat eivät ymmärtäneet tai välittäneet ostamiensa puukkojen ja tuppien laadusta. Silloin Kauhavalla tehtiin paljon tuppia, joita ei neulottu vaan lyötiin kiinni nastoin, ja niitä teki monikin sivuelinkeinokseen, kun taas oikeita kunnon tuppia pystyy tekemään vain ammattilainen. Jotkut tuppimestarit ovat olleet naisia, 1910- ja 1920-luvulla ilmeisesti aika monetkin.¹¹

10 Vbl 15.3.1904; Kpt 1913, 2:I; Vaasa 6.2.1922; Harju 1910 s. 12–17; Sippola 1958 s. 152–154; Järvenpää 1979 passim; Sivonen E 1989 s. 13–16; mst. Kustaa Latvala.

11 Mäenpään 1946; Rämäkkö 1985 s. 74–77; Vuorinen 1985 s. 79–81; mst. Elvi Somppi, Annikki Kivelä, Jouko Rämäkkö.

Keski-Pohjanmaalla oli vanhastaan lukuisia eteviä seppiä ja kelloseppiä, ja autonomian ajan jälkipuoleltakin sieltä tunnetaan taitavia takojia. Vuonna 1877 kerrottiin Österbotten-lehdessä Ullavan laajalti tunnetuista sepistä, jotka takoivat piiluja, kirveitä, puukkoja, sirpejä ja muuta. Ullavassa on löydetty lukuisista paikoista raudankuonaa muistona rautahyteistä, joissa tehtiin rautaa suo- tai järvimalmista, ja myös erikoisen hyvä taonnan taito lienee siellä hyvin vanhaa perua. Sekä rautaa että seppiä tarvittiin aikoinaan paljon läheisen rannikon laivaveistämöillä.

Österbottenin kirjoittaja tarkoitti varmasti muun muassa Alakylän Vähälän talon miehiä, jotka olivat monessa polvessa kuuluisia seppiä. Tätä sukua lienee ollut jo 1738–84 elänyt Kälviän pitäjänseppä, ullavalainen Samuel Samuelinpoika Vähälä. Suvun myöhempiä seppiä olivat Matti Vähälä (1801–62), hänen poikansa Kalle Vähälä (1845–1928) ja tämän poika Juho Ludvig Vähälä (1873–1957), kaikki kolme talollisia. Ludvig Vähälä oli suuressa maineessa muun muassa sahrojen ja viikatteen takojana, ja Suomenmaa-teoksessakin kerrottiin 1925, että Vähälässä taottiin paljon ”raudatavaroita”.

Mainittakoon vielä Kalle Vähälän veli Leander Vähälä (1848–1927) eli ”Seppä-Leku”, joka oli ammattiseppä. Hän muutti Kälviälle kuten myös Kallen nuorempi poika Kustaa Adolf (”Aatu”) Vähälä (1874–1965), ammattiseppä hänkin.¹² Toholammilla, jossa raudanvalmistuksen taito säilyi Ruotsin-ajan lopulle, asui myöhemmin kuuluisa seppä, talollinen Sakari Erkinpoika Järvenoja. Hän teki siivelinkeinokseen paljon takeita, joista on tosin osattu sata vuotta myöhemmin nimetä vain Toholammin kirkon naulat sekä ketunraudat ja pyssyt.¹³

Kalajoella osattiin jo varhain 1800-luvulla käsitellä taitavasti metallia, ja vuosisadan jälkipuolella siellä oli hyvin eteviä puukkoseppiä, etupäässä Helanderin valuri- ja seppäsuvun miehiä, jotka olivat ammattilaisia mutta samalla talonisäntiä. Kalajoella tehtiin hyväteräisiä, tuohipäisiä puukkoja, ja sellainen on kerrottu lähetetyn 1860 helavyöhön kiinnitettynä lahjaksi keisari Aleksanteri II:lle. Kalajoen emäpitäjän puukkoteollisuus näyttää myöhemmin kiihtyneen, sillä 1903 kerrottiin vain yhden miehen tekevän siellä ”puukkoja ja tuppeja”. Sitä ennen puukonteon taito oli kuitenkin levinnyt ylemmäs Kalajoen varrelle.¹⁴

12 Österbotten 5.5.1877; Suomenmaa VII (1925) s. 304; Antti Saaren keräämää muistitietoa; Uno Huhtalalta saatuja henkilötietoja.

13 mst. Sulo Järvenoja ja Eino Jokela; Välikangas 1994. Toholammin raudasta Laine E 1948 s. 412, nootti; Jämsä 1961 s. 141–145.

14 Tied. 1903; Virrankoski 1963 s. 402, 411; Suomen Teollisuuslehti 1901 s. 67; Mäki-Hirvelä 1967.

Hämeenlinnan markkinoille sanotaan tuodun 1800-luvun lopulla Kalajoen puukkoja, mutta ne eivät olleet välttämättä peräisin emäpitäjistä, sillä Alavieskan kappelissa oli virinnyt vahva puukkoteollisuus. Vuoden 1887 kotiteollisuustiedusteluun vastattiin, että Alavieskasta myytiin puukkoja ja muita metalliteoksia, puukkoja jopa Helsinkiin asti. Puukkoseppiä oli kappelissa neljä, ja Fredrik Haapasaari (1840–1909) Ylikäännän kylästä tunnettiin vastaajan mielestä ”parhaammaksi puukkosepäksi koko Suomen maassa”. Haapasaari mainittiin 1901 myös Suomen Teollisuuslehdessä etevänä seppänä, joka teki puukkoja käsityönä ja myi ne etupäässä Kalajoen markkinoilla; taitonsa hän oli oppinut Kalajoella Olli Helanderin verstaassa. Fredrik Haapasaarta sanotaan henkikirjassa mäkitupalaiseksi, joten hän lienee ollut ammattiseppä.¹⁵

Vuoden 1903 tiedustelun vastaaja kertoi Alavieskasta: ”Puukko ja tuppi tevollisuus on rohki edistynyt”, ja väitti, että näitä töitä teki 50 miestä. Vaikka tämä on oma-aloitteinen ilmoitus, jollaiset herättävät yleensä luottamusta, arvio oli selvästi liian korkea. Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen 1910-luvun alussa keräämien tietojen mukaan Alavieskassa oli näet vain yhdeksän puukontekijää, joista kuusi asui Taluskylässä ja kolme kirkonkylässä. Yhdellä oli lisäksi poika apuna, toisella veli. Miehistä neljä oli talokkaita, yksi talokkaanpoika, kolme torpparia ja yksi mäkitupalainen, joten kyseessä oli ainakin pääasiallisesti selvä kotiteollisuus.

Vanhin mainituista puukkosepistä oli talokas Kalle Isokääntä (s. 1843) Taluskylästä, ja hän sekä samassa kylässä asuva torppari Tuomas Nisula (s. 1853) olivat opetelleet puukonteon jo nuorina. Fredrik Haapasaari saattoi olla heidän esikuvanaan mutta tuskin ainakaan Isokäännän opettajana. Muut alavieskalaiset olivat aloittaneet puukkosepän työn 1895–1905. Nisulan ja parin muunkin sanottiin tekevän puukkoja pääelinkeinokseen. Talokas Antti Kääntä Taluskylästä kuului teettävän puukkojen terät muilla. Puukot myytiin etupäässä kotoa tai tehtiin tilauksesta, mutta niitä myytiin myös välittäjille ja vietiin joskus markkinoille. Isokäännän, Käännän ja Nisulan vuotuinen myynti arvioitiin 1 000 markan arvoiseksi, muiden 400 ja 600 markan välille, ja Alavieskan puukkoseppien tuotannon arvo oli yhteenlaskettuna 5 500 mk vuodessa.¹⁶

15 Uotila 1939 s. 344; Tied. 1887; Suomen Teollisuuslehti 1901 s. 68; VA, Oulun läänin henkikirja 1887; Alavieskan KA, rippi- ja historiikirjat.

16 Tied. 1903, 1912–14. Jälkimmäisessä lähteessä on toistomerkein ilmoitettu lähes kaikkien puukkoseppien teettävän terät muilla, mutta tämän täytyy olla tottumattomuudesta johtuva lipsahdus: kuka sitten olisi tehnyt puukkojen terät?

Myöhemmältä ajalta Alavieskan puukkoteollisuudesta ei ole paljon tietoja. Vielä vuoden 1945 tiedustelun vastauksessa mainittiin kumminkin vanha puukkoseppä Juho Rautio (s. 1871), joka teki hyviä puukkoja tuppineen. Naapuripitäjässä Merijärvellä teki vielä vanhempi Antti Isokääntä (s. 1863) puukkoja, joiden tiedonantajan mielestä keskinkertaisen laadun tekijän korkea ikä riitti selittämään. Nimi osoittaa Isokäännän olleen syntyisin Alavieskasta.

Alavieskan mittava puukkoteollisuus näyttää sammuneen suurimaksi osaksi maailmansotien välillä. Syynä lienee ollut ainakin osaksi sen pysyminen kotiteollisuutena, joka ei myynyt tuotteitaan tehokkaasti eikä olisi ehkä muutenkaan kestänyt tehdasmaisen puukkoteollisuuden kilpailua. Silti Alavieskassa oli vielä 1950- ja 1960-luvulla ainakin yksi puukkoseppä, joka kaupitteli Kokkolan liikkeisiin tylp-päkärkisiä naisten keittiöveitsiä. Sellaisesta on käytetty Keski-Pohjanmaalla ja pohjoisempanakin ”jungin” nimeä. Junkeja tekivät tietysti myös monet ammattiseppät.¹⁷

Ylempänä Kalajokilaaksossa tehtiin puukkoja myytäväksi Ylivieskassa, koskapa helsinkiläinen Suomen Teollisuuskauppa ilmoitti 1892 myyvänsä ”noita hyviä tuohipäisiä Ylivieskan puukkoja” 1,75 markan hintaan. Suomen Teollisuuslehdessä kerrottiin puukonteon taidon levinneen Kalajoelta myös Nivalaan, mutta sieltä ei ole lähempiä tietoja. Alavieskaa lukuun ottamatta Kalajokilaakson puukkoteollisuus lienee ollut muutaman harvan miehen varassa. Reisjärvellä saakka teki maanviljelijä Juho Partanen vielä 1930-luvulla sivuelinkeinokseen ”junkeja”. Ne olivat täälläkin naisten keittiöveitsiä, tylp-päkärkisiä mutta hyväteräisiä, ja terän pitkä ruoto oli tavallisesti taitutettu muodostamaan käteen hyvin sopivan kahvan; puista veitsenpäätä ei siten tarvittu.¹⁸

Pyhäjärven puukkoja Suomen Teollisuuslehti sanoi 1901 kuuluisiksi ja arvioi niiden terät aivan erinomaisiksi, jopa paremmiksi kuin Kalajoen ja Kauhavan puukkojen terät. Nämä visapäiset puukot oli tehnyt talollinen ja kirkkoväärti Samuli Tuoriniemi (1823–1915), vanhaa arvovaltaista sukua. ”Tuor-seppä” asui melko kaukana Pyhäjärven (nykyisen Pyhäsalmen) kirkolta, mutta hyvin hänen ”tuorlaiset” puukkonsa, kuten niitä kotipitäjässä nimitettiin, silti tunnettiin Helsingissä asti. Puukon kahva oli maalattu punakeltaiseksi ja lakattu, ja siinä oli sepän nimikirjaimet ST. Puukot myytiin ilman tuppea, terä pärein suojattuna, ja iso puukko kuuluu maksaneen markan, pienem-

17 Tied. 1945/OI; Toivo Sandkvistin antamia tietoja; Vilkuna 1964a s. 86, 88–89.

18 Suomen Teollisuuslehti 1901 s. 67; Järvenpää 1979 s. 27; Tied. 1990 Anni Kananen; mst. Uno Vedenpää (tekee vieläkin junkeja Lestijärvellä).

mät 60–80 penniä. ”Tuor-seppä” oli monipuolinen takoja, joka teki muun muassa seinäkelloja ja pyssyjä sekä niin varmoja lukkoja, että niitä ei tiirikalla avattu.¹⁹

Pohjois-Pohjanmaalla 1910–14 tehdyissä tiedusteluissa kertyi varsin paljon tietoja sepistä, jotka tekivät maanviljelyksen ohella rautatakeita tilauksesta tai myytäväksi. Niinpä maineikas suksiseppä, talokkaanpoika Jaakko Ritola Haapaveden Vatjusjärveltä takoi myös hyviksi kehuttuja puukkoja. Pulkkilan Launolassa teki talokas Juho Juntola (s. 1889) puukkoja tuppineen opeteltuaan taidon nuorena itsekseen; hän myi takeitaan kotoa päin tai teki tilauksesta. Temmeksen monitaitoisen kanttorin F.A. Gutzénin kerrottiin 1914 tekevän tilauksesta vähän puukkojakin. Tyrnävän Leppiojalla talokas Matti Kantola (s. 1887) teki tilauksesta ”karheja” eli äkeitä ja ansaitsi niillä arviolta 1 500 mk vuodessa.²⁰

Muhoksella mainittiin Kylmälän salokylästä 1914 useita sivutoimisia seppiä. Talokas Heikki Kukkohovi (s. 1854) takoi viikatteita ja karhia 2 000 markan arvosta vuodessa. Heikin samanniminen poika, palstatilallinen, teki sivutöikseen viikatteita, samoin torppari Matti Kukkonen. Torppari Joopi Kinnunen (s. 1854) ja hänen kaksi poikaansa, torppareita hekin, tekivät maanviljelyksen ohella vähän tuppipuukkoja tilauksesta tai kotoaan myyden. Kylmälän taonta saattoi olla kauttaaltaan vielä 1880-luvulla eläneen taitavan sepän Kalle Polven vaikutusta; ainakin Heikki Kukkohovi vanhempi ja Matti Kukkonen olivat hänen oppilaitaan. Kukkohovin oppilaita taas oli hänen poikansa ohella torppari ja viikatesepä Janne Seppänen (s. 1869) Utajärven Ahmaskylästä.²¹

Ylikiimingissä osattiin käsitellä puun ohella sangen hyvin rautaa-kin. Vesalan kylässä talokas Heikki Yli-Vesa takoi ”sahroja eli auroja” vuosittain noin 160 kappaletta ja lisäksi ympäri vuoden viikatteita ja muita takeita. Heikki tuotti raudan Oulusta ja myi sahrat maanviljelijöille ja Oulun rautakauppoihin 14 markan kappalehintaan; sen mukaan hänen laskettiin saavan yksin sahiroista 2 240 mk vuodessa. Yli-Vesan isännän kannatti nähtävästi jättää tavalliset talon työt suureksi osaksi muulle väelle. Vepsänkylässä talokas Heikki Saviharju (s. 1855) takoi auroja, lukkoja, hevosenkenkiä ja viikatteita isältä oppimallaan taidolla, palkattu pajamies apunaan, ja myi takeitaan

19 Suomen Teollisuuslehti 1901 s. 67; Nelostie 14.4.1966; Jorma Tulkun ja Aimo Tuoriniemen antamia tietoja. Tulkku on haastatellut Martta Särkiniemeä o.s. Tuoriniemi.

20 Tied. 1909–10 ja 1912–14.

21 Tied. 1912–14.

välittäjille arviolta 1 500 markan arvosta vuodessa. Talokkaanpoika Frans H. Vahtola Joloskylästä teki sivutöikseen vähän viikatteita.²²

Iin entisen suurpitäjän alueelta mainittiin 1914 lukuisia maanviljelyksen ohella takovia seppiä. Iissä uudistalokas Matti Hiltunen (s. 1870) Tannilasta myi viikatteita vuosittain 750 markan arvosta opittuaan taidon nuorena Pudasjärven Ristolassa. Iin Olhavassa takoivat viikatteita talokkaat Erkki Ylitalo ja Antti Tolonen, Kuivaniemen kirkolla talokkaat Antti Vuornos ja Juho Piltonen sekä torppari Eemeli Piltonen. Myllykankaan kylässä teki Kuivaniemen parhaaksi sepäksi sanottu, isältään taitonsa saanut talokas Kalle Tapio (s. 1882) erilaisia sepäntöitä oppilaita apunaan.

Pudasjärven Koljolassa uudistalokas Erkki Bergman teki lukkoja ja Sotkajärvellä torppari Lauri Sirniö (s. 1880) viikatteita opittuaan taidon "Sirniössä". Taivalkosken Loukusassa talokas Joonas Sirniö (s. 1879) teki viikatteita opittuaan taidon nuorena sedältään. Sirniö kahden viikatesepän sukunimenä vie ajatukset tietysti Kynsiperän Sirniön taloryhmään, joka kuului vielä 1914 Taivalkosken mutta liitettiin sittemmin Posioon. Lauri ja Joonas Sirniö olivat näet ilmeisesti sieltä kotoisin ja siellä oppineet viikatesepiksi. Itse Sirniössä talokas Aukusti Ylisirniö (s. 1862) mainittiin 1910-luvulla kahdestikin viikatesepänä, joka taas oli oppinut taonnan nuorena sedältään. Posion kylässä teki talokas Matti Soudunsaari (s. 1860) sepäntöitä.

Vanhempien lähteiden ansiosta ovat myös Posiolta vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun yhteydessä annetut tiedot hyvin kiintoisia. Siellä oli yhä kahdeksan erinomaista viikatesepää, joista mainittakoon Reino Alasirniö ja Roobert ja Jaakko Ylisirniö Kynsiperältä sekä Arvid (s. 1889) ja Yrjö Soudunsaari (s. 1907) kirkonkylästä. Posiolla oli siis kehitetty viikatteiden taonnan taito 1800-luvulla ellei aikaisemmin varsinkin Sirniön ja Soudunsaaren suvuissa korkealle tasolle, ja hyviä seppiä riitti lähettää etelämmäskin. Ainakin Sirniössä taottiin viikatteita vähintään kolmessa polvessa. Posion viikatteiden myyntialue ei selviä lähteistä.²³

Peräpohjolasta on 1910-luvun alusta samantapaisia vaikka vähemmän tarkkoja tietoja: taonta oli täälläkin yleinen maanviljelyksen sivuelinkeino. Simossa talokas Jaakko Sankala Simoniemeltä teki muun muassa kahvimyllyjä. Rovaniemeltä mainittiin alun toistakymmentä ilmeisesti sivuammatikseen takovaa seppää, joista monet olivat talokkaita. Mainittakoon Sinetän kylässä asuvat isännät Pekka ja Allu

22 Tied. 1909–10 ja 1912–14.

23 Tied. 1909–10, 1912–14 ja 1945.

Koivuranta, jotka tekivät ”siemenkarhia” eli siementen multaamiseen käytettyjä äkeitä ja myivät niitä omaan pitäjäänsä 12 markan kappalehintaan. Kemijärvellä oli kahdeksan sivutoimista seppää, useimmat talokkaita, Kuolajärvellä luultavasti neljä ja osa heistäkin talonisäntiä.

Tuotteista puhutaan Perä-Pohjolan kotiteollisuusyhdistyksen laatimassa luettelossa harvoin; pari kertaa mainitaan viikatteen, kerran puukot. Tavallista paremmat tiedot on Alatorniolta, josta mainittiin seitsemän sivutoimista seppää, ainakin neljä heistä talokkaita. Näistä Alavojakkalan Juho Lehto ja samaan kylään Ylivojakkalasta muuttanut Benjamin Jauhola olivat etupäässä viikatesepiä. Lehdon tekemien takeiden vuotuinen arvo oli 1910 tehdyn arvion mukaan 700–800 markkaa mutta Jauholan 1 500 – 2 000 mk.²⁴

Vanha, maineikas puukkoteollisuuden keskus oli Ylitornion Pekanpää suuren Kainuunkylän alaosassa. Pekanpään puukonteosta ei ole vanhoja tutkimuksia, ja 1970-luvulta lähtien kerätty muuten hyvä muistitieto ei ulotu kuin 1900-luvun alkuun. Kauhavalla on kuitenkin kerrottu, että Lammin puukkosepät vaihtoivat 1884 ”Pohjan mustalaisilta” Ylitorniolla tehdyn puukon ja hajottivat opikseen sen tuohisen pään. Kyseinen puukko oli nähtävästi hyvin edustava, sillä tuohipäitä osattiin kyllä tehdä etelämpänäkin. Pekanpään puukkoteollisuus lienee ollut peräisin viimeistään 1800-luvun keskivaiheilta, mutta lähempiä tietoja puuttuu. Varmaankin puukkojen tekeminen lisääntyi vuosisadan lopulla, sillä Pekanpäässä on muisteltu, että nimenomaan uittomiehet, joita oli joskus sadoittain töissä kylän liepeillä Tornionjoella, ostivat niitä paljon.

Pekanpään puukkoteollisuus oli suureksi osaksi maanviljelijöiden sivuhommaa. Ahkera puukkoseppä oli 1850-luvulla syntynyt talokas Iisakki Mäkitalo, samoin hänen veljensä August Mäkitalo, joka muutti kuitenkin ”Väylän” toiselle puolelle, Länsipohjan Hietaniemeen. Iisakin poika Frans Oskar Mäkitalo (s. 1888) oli myös puukkoseppä. Hyvin paljon puukkoja teki Arvid Juusola, ja puukkoseppiä olivat myös Edvard (Eetu) Juusola ja hänen poikansa Aarne, samoin Helmer Pekkala ja hänen poikansa Kalle sekä Helmer ja Kalle Mört. Joel Hartikkaa (1868–1934) auttoi puukkojen teossa hänen poikansa Armas. Tässä on mainittu kymmenkunta 1900-luvun alussa työskennellyttä puukkoseppiä, mutta muistitietoon perustuvana luettelo on varmaan pahoin puutteellinen.

Osa Pekanpään puukkosepistä oli ehkä ammattilaisia, ja joka tapauksessa tuotanto näyttää olleen aika runsasta. Tätä edisti kyllä sekin seikka, että työnjako oli pitkälle kehitetty: tuohisia puukonpäitä tekivät osaksi siihen erikoistuneet miehet, samoin taas eri miehet tuppia. Puukonpäiden tekijöitä ei ole nimetty, mutta tupentekijöinä on mainittu 1900-luvun alusta Juho ja Matti Myllymäki, jotka asuivat Kielivaaralla, vähän Pekanpään yläpuolella, sekä Pekka Mört ja Kalle Kallijärvi.

”Pekanpääpuukot” olivat tuohipäisiä, vaihtelevan kokoisia vuolu-puukkoja, helat tavallisesti rautapeltiä mutta kalleimmissa malleissa messinkiä. Puukkoteräs ostettiin varhaisempaan aikaan pitkinä tankoina, joista taottiin ensin moukarilla ”luomuksia” eli aihioita ja näistä sitten pienemmällä vasaralla teriä. Myöhemmin ostettiin Haaparanasta valmiiksi ”lökättyjä” teränaihioita. Joskus puukonteritä taottiin ostoisesta viikatteenterän aihioista. Messinkihelat valettiin itse. Nahkatupet koristeltiin kauniisti kunkin tekijän oman mallin mukaan, ja osa tupen etupuolesta maalattiin usein punaiseksi. Tupessa oli usein myös helat.

598

Puukonpää tehtiin neliönmuotoisista tuohenkappaleista, jotka pisteltiin päällekkäin puukon ruotoon ja kiristettiin lujasti kiinni molemmissa päissä olevin ”hulkein” eli heloin. Pää vuoltiin sitten käteen sopivaan muotoon ja vielä hiottiin tahkolla. Tämä nerokas, etenkin Pohjois-Suomessa laajalti käytetty menetelmä on Suomessa luultavasti hyvin vanha, mahdollisesti jo rautakaudella keksitty, joskin vanhin kokoelmassa säilynyt tuohipääpuukko on vasta 1700-luvulta. Tuohipään hyvänä puolena on Pekanpäässä mainittu, että se ei ole liukas, joten käden ote pitää hyvin, mutta lisäksi tuohipää on kovin kaunis.

Pekanpään puukkoja vietiin myytäväksi markkinoille, ennen kaikkea Rovaniemelle mutta vähinsä myös Tornioon. Ennen markkinointa puukkoja taottiin ahkerasti, kunnes niitä riippui isot niput tuvan seinillä. Puukkosepät kävivät enimmäkseen itse myymässä teoksiaan, ja Iisakki Mäkitalo mainostikin omiaan kirjoittamalla paperille suurin kirjaimin: IISAKKI MÄKITALO TERÄ HYVÄ. Joel Hartikka keräsi joskus ison laatikollisen usean sepän tekemiä puukkoja ja kävi myymässä ne Rovaniemellä. Pekanpään puukkojen laatu hieman vaihteli tekijästä riippuen, mutta yleensä ne menivät kaikki kaupaksi Rovaniemen markkinoilla. Jätkät pitivät arvossa näitä työkaluja, joita heidän sanotaan nimittäneen ”satakiloisiksi” (Kustaa Vilkuna), ja käytettiinhän niitä tappeluissakin.

Pekanpään puukkoteollisuus kukoisti autonomian ajan lopulla mutta riutui vähitellen 1920- ja 1930-luvulla, joskin sitä sanottiin vielä

1931 Suomenmaa-teoksessa ”erikoisen huomion arvoiseksi”. Toisen maailmansodan jälkeenkin puukkoja tehtiin Pekanpäässä jonkin veran, mutta 1950-luvulla puukkoseppiä oli Vilkunan mukaan vain yksi. Tuppia teki Eemeli Mört vanhaan tapaan ainakin 1970-luvulle saakka. Puukonteko on herätetty sittemmin henkiin harrasteena, joten perinteelliset työmenetelmät säilyvät ainakin toistaiseksi. Puukkoteollisuudelle kävi Pekanpäässä nähtävästi samoin kuin Alavieskassa: kotiteollisuutena se ei kestänyt tehtaiden kilpailua, etenkin kun parhaaseen markkinapaikkaan Rovaniemelle perustettiin hyvä puukko-tehdas.²⁵

Pohjanmaalla taottiin autonomian ajan lopulla paljon rautaa kotiteollisuutena; ennen kaikkea tehtiin puukkoja ja viikatteita. Jo 1920-luvulta lähtien tämä työ kärsi pahoin tehtaiden kilpailusta paitsi Kauhavalla, jossa puukonteko oli kehittynyt jo siihen mennessä etupäässä tehdasmaiseksi. Kun Etelä-Suomesta ei ole hyvää lähdeaineistoa, on vaikea sanoa, kuinka paljon siellä oli maanviljelyksen ohella takovia seppiä. Kontiolahden tiedot osoittavat, että todella merkittävä, tässä tapauksessa ammattimainen rautatakeiden valmistus näkyy lähteistä, ja esimerkiksi huomattava puukkoteollisuus olisi varmaan jättänyt jälkensä Etelä-Suomenkin aineistoon. Eteviä viikatteen takojia on täytyntä olla maan keski- ja eteläosassakin, mutta he olivat ehkä etupäässä ammattiseppiä.

Pohjois-Suomenkaan materiaali ei kerro korjaushommista ja joka-päiväisessä elämässä tarvittujen rautaesineiden taonnasta, siis tavallisesta kyläseppän työstä. Vuoden 1945 tiedustelussa otettiin ”kyläseppän työt” vihdoin huomioon juuri näitä sanoja käyttäen, ja vastusten mukaan niitä tehtiin sivuelinkeinona kaikkialla Suomen maa-seudulla. Tällaisen kotiteollisuuden harjoittajia oli tilaston mukaan 805 miestä, mistä Ahvenanmaan ja suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan luvut puuttuvat. Siitä ei tule kahtakaan seppää kutakin silloista pitäjää kohti, mutta arviot olivat luultavasti liian alhaisia.

Sepän ammatti on siis lisättävä niihin kohtalaisen yleisiin ansio-kotiteollisuuden haaroihin, jotka eivät herättäneet huomiota tuotannon ollessa etupäässä omaa kylää palvelevaa tilaustyötä. Sivuummatikseen sepän työtä tehneet miehet olivat varmaan vähin poikkeuksin maanviljelijöitä, etupäässä pienehköjen talojen isäntiä; varhemmin moni seppä oli torpan haltijana. Seppä näet tarvitsi pajan, ja sitä ei juuri ollut maatyömiehellä. Ei ole syytä olettaa, että sepäntyö oli-

25 Suomenmaa IX,2 (1931) s. 219; Vilkuna 1964a s. 63–64; Sippola 1958 s. 156; mst. Abiel Mäkitalo, Hugo Tuoma; Maija-Leena Hartikka-Lehtosen antamia tietoja.

si tässä kirjassa käsiteltynä aikakautena yleistynyt maanviljelijöiden sivuelinkeinona. Sepän ammatti oli sellaisena tavallinen jo Ruotsin-ajalla, ja tällä ansiokotiteollisuuden haaralla oli pitkät perinteet kaikkialla Suomessa.²⁶

PYSSYT JA PISTOOLIT

Kun tarkkakäyntisen ampuma-aseen valmistus on vaativaa työtä ja käsityönä tehdyt aseet joutuivat autonomian ajan lopulla kilpailemaan tehdastekoisten kanssa, uusia aseita tekevät käsityöläiset olivat etupäässä ammattimiehiä. Lähteet osoittavat kuitenkin, että siellä täällä Suomen maaseudulla oli myös maanviljelijöitä, jotka tekivät tai korjasivat ampuma-aseita. Joskus on vaikea sanoa, mikä tällaisen asesepän pääammatti oli, kun aseiden valmistus oli epäilemättä varsin tuottavaa työtä, ja tiedot ovat tavallisesti melko puutteelliset. Mainitsen joka tapauksessa sellaiset tietooni tulleet asesepät, joilla oli maanviljelys toisena elinkeinona.

600

Etelä-Suomesta tietoja on vain nimeksi ja nekin liian puutteellisia julkaistavaksi. Kuopion pitäjän Hirvilahden kylässä asui maankuulu pyssyseppä Adam Jäntti (1839–1919), joka peri vanhemmiltaan Jänttilän talon mutta teki maanviljelyksen ohella suuren määrän suustaladattavia, rihlattuja luodikkoja opittuaan taidon Kuopion pitäjän Immolanniemellä asuneelta pyssyseppä Saku Rossilta. Jäntin hyviä ja huoliteltuja luodikoita ostettiin Itä-Suomeen Karjalan kannakselle saakka sekä pohjoiseen jopa Peräpohjolaan ja Lappiin saakka mutta harvoin Länsi-Suomeen. Siellä oli omat ammattitekijät, ja siellä suosittiin jo tehdastekoisia takaaladattavia. Adam Jäntin työtä jatkoi hänen poikansa, maanviljelijä ja asesepä August Jäntti (s. 1880).²⁷

Etelä-Pohjanmaalta on mainittava talollinen Salomon Ala-Kortesmaa (k. 1886), joka oli syntyisin Virroilta mutta muutti Peräseinäjoen Luoman kylään vuoden 1850 vaiheilla. Hän oli uutterra maanviljelijä mutta harjoitti erittäin kätevänä miehenä myös monipuolista kotiteollisuutta tehden pyssyjä, kelloja, vaskenvalua, kulta- ja hopeasepän töitä, karstoja, rukkeja ja kokeeksi rautaakin, jonka kerrotaan tulleen varsin hyvää. Ala-Kortesmaa teki aluksi piilukkoisia mutta

26 Tied. 1945. Ruotsin-ajan talollissepistä esimerkiksi Heino 1984 s. 301–303; Virrankoski 1973 s. 355–356.

27 Jäntti 1950 s. 196–198; Toivanen 1975 s. 217–218; TY kans, käsityöläisten muistelmia, August Jäntti.

sitten nallilla käyviä rihlapyssyjä sekä haulikoita ja hyljepyssyjä. Hänen aseitaan on sanottu myydyn ympäri Suomea sekä myös Ruotsiin ja Venäjälle. Salomonin kuoltua Ala-Kortesmaan teollisuus taantui, mutta hänen poikansakin oli vielä jonkinmoinen pyssyseppä.²⁸

Nurmossa maanviljelijä ja vaskenvalaja Juha Kaunismäki teki 1800-luvun lopulla yksi- ja kaksipiippuisia pistooleja sekä revolvereja, tuskin sentään kovin paljon. Kauhavan Alakylässä Mäenpään kulmalla Juho Järvi (1881–1932), Mäkijärven talon isäntä, etevä ja monitaitoinen seppä, teki useita pyssyjä poraamalla putken terästangosta sekä korjasi ja rihlasi vanhoja pyssyjä. Niihin tehtiin rihlat ”riflapoomilla”, jonka kovateräksinen terä uursi putkeen loivan rihlan. Järvi myös oikaisi eli ”lankas” suustaladattavia pyssyjä, joiden putki oli pehmeähköstä raudasta tehtynä päässyt vääristymään, tutkimalla ensin huolellisesti vikaa ja takomalla sitten putken kylmitään varovasti suoraksi.²⁹

Keski-Pohjanmaalla kerrotaan rihlattuja luodikkoja tehdyn 1800-luvulla Ullavan Ylikylän Viitasalon talossa, josta niitä vietiin kerton mukaan Raahan markkinoille asti, mutta tarkkoja tietoja tästä ei ole enää saatavissa.³⁰ Toholammilla asui vaurasta Järvenojan Sepäntaloa kolme veljestä, joilla oli viljelyksen lisäksi vesisaha, mutta lisäksi yksi heistä, Sakari Erkinpoika Järvenoja (1835–85) oli laajalti kuuluisa pyssyseppä. Hänen muistellaan tehneen ainakin kolmatasataa pyssyä ja korjanneen lisäksi satoja. ”Järvenojan Sakri” teki järeitä hyljepyssyjä mutta paljon myös tavallisia metsästysluodikkoja, kaikki suustaladattavia. Hän kävi luodikoita myymässä Kajaanisaa saakka, mutta niitä on kerrottu ostetun Lappiin.

Pyssyn putken Järvenoja valmisti tehdastekoisesta teräslevystä, jonka reunat taottiin oheneviksi, ja kun levy oli käännetty torveksi, tämä ”keitettiin” eli hitsattiin kiinni ahjossa kuumennettuna. Putki sorvattiin sisältä suoraksi ja halutun väljyiseksi ”pyssysorvilla” ja rihlattiin lopuksi ”riflasaksilla”. Enimmät Järvenojan sepän välineet kuuluvat olleen omatekoisia. Talossa tehtyjen pyssyjen tarkkuutta on keuhuttu legendaarisin kaskuin, joilla todisteltiin myös sepän omaa ampmutaitoa. Aseiden valmistus päättyi hänen kuollessaan.³¹

Reisjärven Kalajassa asunut taitava seppä, torppari Eeli Vedenpää (k. 1913) teki viikatteiden, karhien ja muiden takeiden ohella nuorena muutamia suustaladattavia luodikoita ja korjasi ampuma-aseita

28 Ilkka 23.7.1914.

29 Talvitie VJ 1963 s. 275; mst. Martti Järvi, joka kertoi minulle isänsä taidoista hirvimiesten nuotiolla.

30 Antti Saaren keräämää muistitietoa.

31 Mst. Sulo Järvenoja, Eino Jokela; Välikangas 1994.

myöhemminkin. Taidon peri hänen poikansa, ammattiseppänä Reijärven Kankaankylässä elänyt Matti Vedenpää (1890–1979), joka rihlasi luodikoita uudelleen ja oikaisi niiden vääristyneitä putkia; uusia aseita hän ei tehnyt.³²

Pohjoisempana teki talokas Pekka Timola (s. 1869) Haukiputaan Kellossa 1910-luvun alussa pyssyjä opittuaan taidon kotonaan. Hänellä oli porakone ja sorvi ja hän myi teoksiaan kotoa päin ja teki tilaustyötä. Talokas ja viikatesepä Aukusti Ylisirniö Posion Kynsi-perältä teki samoihin aikoihin myös pyssyjä. Kuusamon Pousson kylässä talokas Ville Murtovaara (s. 1856) teki samoin 1900-luvun alussa sivutöikseen pyssyjä työvälineenään muun muassa rautasorvi ja myi aseita kotoa päin 650 markan edestä vuodessa. Simossa teki Simonniemen kylän talokas Jaakko Sankala 1910-luvun alussa sivutöikseen pyssyjä. Syrjäisellä Kuolajärvelläkin (Sallassa) oli samaan aikaan pyssyseppä, torppari Kalle Lehtonen Vuorijärveltä, ja hänen teoksensa kuuluvat olleen ”erittäin kehuttuja”.³³

602

Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla monet vanhoilliset ja säästäväiset metsämiehet käyttivät siis vielä 1900-luvun alussa suustaladattavia luodikoita. Niitä ei enää tehty tehtaissa, ja niin ollen näissä osissa maata oli työtä harvalukuisille perinteessä pysyville pyssyseppille, jotka tekivät jopa uusia aseita ja pidensivät korjaamalla entisten ikää. Tietenkin kansanomaisen pyssyteollisuus veisasi elinkeinona viimeistä värsyään, ja maailmansotien välisenä aikana siitä tuli loppu. Tosin Mikkelin läänin maaseudulla oli vielä vuoden 1945 kotiteollisuustiedustelun vastausten mukaan kaksi sivutoimista pyssyseppää, mutta he saivat epäilemättä tyytyä korjaustöihin. Tosin on mahdollista, että he tekivät uusiakin suustaladattavia, lähinnä keräilijöille, mitä tapahtuu vielä nykyäänkin.³⁴

.....
32 Mst. Uuno Vedenpää (s. 1922) Lestijärveltä. Kertoja on tehnyt lähinnä harrastekseen suustaladattavia aseita, mutta taitaitoa hän ei ole perinyt isältään Matti Vedenpäältä vaan on opetellut sen taitavana seppänä itsekseen.

33 Tied. 1909–10, 1910–12 ja 1912–14.

34 Tied. 1945.

PELTITEOKSET

Läkkipelti- ja kupariastiat

Läksi- ja kuparipeltisten astioiden ja muiden peltiteosten valmistus oli Suomen eteläosissa lähes yksinomaan ammattimiesten puuhaa. Vuoden 1945 tiedustelunkin vastauksissa mainittiin vain muutama läkkiseppä, jolla tämä työ oli sivuelinkeinona, eikä muissa lähteissä ole senkään vertaa vastaavia tietoja.³⁵

Poikkeuksena olivat Etelä-Karjalan mustalaiset, joissa oli ainakin maailmansotien välisenä aikana ja kaiketi varhemmin lukuisia läkkiseppiä. Suomen romanit eivät yleensä arvostaneet miesten käsitöitä, miehen kunnia vaati häntä elättämään perheensä hevosten kasvatamisella ja myymisellä. Venäjän mustalaisten keskuudessa läkkiseppän ammatti oli sen sijaan arvossa, ja sieltä tämä kulttuuripiirre oli levinnyt Kannakselle. Karjalan romanit tekivät etupäässä erilaisia vuokia ja myös vispilöitä, ja kun näissä töissä tarvittiin vain vähän ja kevyitä välineitä, se kävi hyvin kierrellessäkin. Ilomantsissa saakka on kerrottu mustalaisten kaupanneen 1930-luvulla omatekoisia kakkuvuokia ja piparkakkumuotteja.

Laukaassa asui maailmansotien välisenä aikana romani Oskari Lindeman, joka oli arvostettu hevosten kasvattaja mutta samalla ahkera läkkiseppä, joka teki muun muassa ämpäreitä, litranmittoja, mukeja, pesuvateja ja kakkuvuokia. Lindeman oli syntyään laukaalainen, mutta hän oli voinut silti saada virikkeen läkkityöhön Kannaksen mustalaisilta, joutuihan hän hevoskauppiaana tekemään paljonkin matkoja. Mainittakoon, että Länsi-Suomen mustalaisissa oli samoihin aikoihin joitakin tinureita, jotka keräsivät kylään tultuaan kahvipannuja ja muita kupariastioita tinattavaksi.³⁶

Pohjois-Karjalan vireässä käsityöpitäjässä Kontiolahdella tehtiin rautatakeiden ohella sangen paljon vaskiseppän töitä, monenlaisia kuparipeltistä taivutettuja ja juotettuja kapineita. Vuoden 1905 kotiteollisuustiedustelun vastaaja väitti Kontiolahdella olevan ammattimiehiä lukuun ottamatta noin 30 talollista ja itsellistä, jotka tekivät talvisin sivuelinkeinona vaskiseppän työtä, mutta tieto on lievästi sanoen epäilyttävä. Ammattimaisia vaskiseppiä Kontiolahdella sen sijaan oli Liisa Ryypön tutkimuksen mukaan runsaasti. Jo 1890-luvun alkuvuo-

35 Tied. 1945.

36 Väinö Lindbergin esitelmä Turussa 25.11.1992; mst. Ulla Karjunen, Lauri Kolu.

sina heitä oli kolme tai neljä miestä, ja vuonna 1900 vaskiseppämestareita oli seitsemän ja heillä 20 työntekijää.

Liisa Ryyppön sekä Kontiolahden vaskiseppiä vuoden 1990 tiedustelun yhteydessä ututterasti tutkineen koulunjohtaja Matti Vatasen ansiosta tämän elinkeinon historiasta on hyvät tiedot. Pitäjän vanhimpia vaskiseppiä oli Tobias (Topi) Takkunen (1830–1908), joka oli syntynyt Heinävedellä ja oppinut siellä rautasepän ammatin. Hän muutti 1860-luvun alussa Kontiolahdelle, josta osti 1862 osan maatila myöhemmän rautatieaseman läheltä ja myöhemmin lisää maata. Takkunen oli siis talollinen mutta sen ohella hän ryhtyi vaskiseppäksi. Topi Takkusen tultua 1900-luvun alussa sokeaksi talon osti hänen nuorin poikansa Anton (1868–1951), joka oli naimisiin mentyään ollut kymmenkunta vuotta vaskiseppänä Riistavedellä. Myös kaksi vanhempaa poikaa Juho (1858–1910) ja Herman Takkunen (1861–1946) olivat vaskiseppiä, mutta ainakin Hermanilla oli myös maatila Kontiolahden kirkonkylässä.

Kontiolahden muut vaskiseppät olivat suureksi osaksi Topi Takkusen ja hänen poikiensa oppilaita ja entisiä työntekijöitä; Topilla oli näet parhaimmillaan kuusikin kisälliä. Takkusen työ oli siis ainakin hänen vanhemmilla päivillään verstasteollisuutta, vaikka hän viljeli maatakin. Kontiolahdella tehtiin monenlaisia vaskituotteita, ennen kaikkea kahvipannuja mutta myös kattiloita, varrellisia kasareita, kakkuvuokia ja muita paistovuokia sekä kulhoja ja kauhoja. Myynti ulottui kauas, Viipuriin ja joskus Pietariinkin, toisinaan taas Ouluun. Joensuuhunkin myytiin pienehköjä eriä kuparituotteita.

Kontiolahden vaskiteollisuuden on sanottu tyrehtyneen ensimmäisen maailmansodan aikana lähinnä kuparin puutteen takia, mutta se näyttää elpyneen vielä 1920-luvulla, koskapa Suomenmaa-teoksessa kerrottiin 1927, että Kontiolahden kylässä tehtiin suuria määriä kaimenlaisia kupariastioita, etenkin kahvipannuja. Suomenmaan tiedot ovat joskus vanhentuneita, mutta olisiko kontiolahtelainen avustaja sentään muistellut pelkästään menneitä aikoja? Tehdasteollisuuden kilpailu lienee sittemmin tukahduttanut Kontiolahden vaskityön. Se oli tietävästi kaiken aikaa pikemmin ammattikäsitteitä ja verstasteollisuutta kuin kotiteollisuutta, vaikka vuoden 1905 tiedonantaja toista väittikin.³⁷

.....
 37 Tied. 1905; Suomenmaa VIII (1927) s. 247; Ryyppö 1984 s. 126–128; Matti Vatasen antamia tietoja, jotka perustuvat muun muassa Takkusen suvun jäsenten haastatteluihin.

Kuuluisan kotiteollisuuspitäjän Vähänkyrön käsityön toisena vanhana päähaarana kudonnan rinnalla oli läkkiteollisuus. Se alkoi perimätiedon mukaan 1830-luvulla, ja taidon toivat pitäjään ammattimiehet, mutta laajentuessaan läkkisevän työ kehittyi osittain tyypilliseksi ansiokotiteollisuudeksi. Siitä on autonomian ajan lopulta poikkeuksellisen hyvät tiedot arvostelukykyisen kunnallisen luottamusmiehen Tuomas Jussilan 1905 antaman selonteon ja Matti Auran 1909 tekemän ja 1911 julkaiseman tutkimuksen ansiosta.

Jussila ja Aura arvelivat Vähänkyrön läkkiteollisuuden laajentuneen vasta 1860-luvun suurten nälkävuosien jälkeen; sitä ennen läkkiseppiä oli ollut hyvin vähän. Tämä muistitietoon nojautuva ajoitus ei ole aivan oikea, sillä lehtikirjoituksessa sanottiin jo 1859 Vähäsäkyrössä olevan ”hyvin paljon” läkkiseppiä, ja 1867 läkkiastioita kerrottiin tehtävän myytäväksi miltei joka kylässä, joita on kahdeksantoista. Laajentuminen oli siis alkanut viimeistään 1850-luvulla, mutta varmaan se jatkui yhä nopeampana 1870-luvulta alkaen astioiden menekin ja myyntialueen kasvaessa. Vaasan radan valmistuminen 1883 avasi näet entistä paljon paremmat myyntimahdollisuudet.³⁸

Tuomas Jussila ilmoitti 1903, että läkkisevän, pitäjän murteella ”pläkkyrin” töitä teki Vähäsäkyrössä 87 miestä ja 17 naista. Matti Aura taas sai 1909 pitäjän läkkiseppien luvuksi 103 henkeä; kolme heistä oli naisia, mutta Aura ei laskenut mukaan niitä lukuisia perheenemäntiä, jotka avustivat puolisoaan läkkityössä. Arviot tukevat kuitenkin melko hyvin toisiaan ja osunevat suurin piirtein oikeaan; ilmeisesti Jussilakin oli suorastaan laskenut läkkisevät.

Vuonna 1887 sanottiin läkkiseppien olevan enimmäkseen itsellisiä ja torppareita ja monen perheen kerrottiin saavan läkkiteoksista pääosan tuloistaan. Matti Aura laati 1909 tilaston läkkiseppien sosiaalijakautumasta ja totesi, että 37 heistä oli talollisia, 9 torppareita, 54 mäkitupalaisia ja 3 muita itsellisiä, siis kotureita. Huomattakoon, että Aura luki talollisiin myös heidän poikansa sekä palstatilalliset poikineen, niin että varsinaisia talollisia oli nähtävästi aika vähän pläkkyreinä. Läkkiastioita tehtiin vain viidellä sellaisella tilalla, joiden peltoala ylitti 10 hehtaaria, ja pläkkyrien enimmät tilat oli hankittu hiljattain ja velaksi. Kaiken kaikkiaan läkkiteollisuus oli nimenomaan vähävaraisten elinkeino.

Matti Auran mukaan vain 35 vähäkyröläisellä läkkisevällä oli tämä työ yksinomaisena elinkeinona. Muista sitä teki päätyönään 47 ja sivuelinkeinona 21. Toisena elinkeinona näillä molemmilla ryhmillä

38 Tied. 1905; Aura 1911 s. 145–147; Virrankoski 1963 s. 412–413.

oli enimmäkseen maanviljelys, joten astioita ehdittiin tehdä etupäässä vain talvisin. Oli tietysti vaikea arvioida, mistä kukin läkkisepä todella sai pääasialliset tulonsa, mutta joka tapauksessa voidaan todeta Vähänkyrön läkkityön olleen vielä ensimmäisen maailmansodan aattona etupäässä ansiokoteollisuutta.³⁹

Auran mukaan Vähänkyrön läkkiteollisuus oli ollut 10–15 vuotta aikaisemmin pääasiallisesti kustannusjärjestelmän kannalla. Kustantajina olivat olleet ”useat vähäisiä säästöjä koonneet läkkisepät ja läkkiastioiden myyjät sekä jotkut muutkin henkilöt”, jotka hankkivat raaka-aineet ja maksoivat läkkisepille työpalkan. Todettakoon, että kustannusjärjestelmää oli käytetty Vähänkyrön kudonnassa tiettävästi jo 1870-luvulta lähtien, mahdollisesti aikaisemminkin kuin läkkiteollisuudessa.

Läkkityössä kustannustoimi oli harvinaistunut 1900-luvun alussa, Auran mukaan sen vuoksi, että monet pläkkiyrit olivat anastaneet raaka-aineita, siis peltiä ja juotoksiin tarvittavaa tinaa. Enimmät kustantajina toimineet tyytyivät Auran mukaan myöhemmin olemaan välittäjinä myyden raaka-aineet läkkisepille, yleensä velaksi, ja ostaen tuotteet, joiden hinnasta saatava vähennettiin. Joitakin kustantajia oli silti vielä 1909. Tuomas Jussila antoi 1905 asiasta hieman erilaisen kuvan: suurin osa astioista tehtiin läkkisepän omaan laskuun, osa taas välittäjän tilaamina läkkisepän hankkiessa raaka-aineet. Ei voitane sanoa varmasti, kumman tiedot osuivat paremmin oikeaan.⁴⁰

Läkkisepäntyön kasvaessa moni pläkkiyri otti vaimon ja lapset apulaisikseen, ja kun nämä eivät osanneet tehdä vaikeimpia osatöitä, tämä johti perheen sisäiseen työnjakoon. Muistitiedon mukaan astioiden juottaminen oli hyvin yleisesti naisten työnä. Vähitellen läkkityö alkoi koneistua. Ensimmäiseksi otettiin, Auran mukaan vuodesta 1892 alkaen, käyttöön ”sikkikone” (huulloskone), joka joudutti työtä huomattavasti.

Jo autonomian ajalla hankittiin muitakin koneita, ja läkkisepät keksivät Matti Auran kertoman mukaan itse aikaa säästäviä ”prässejä” ja muita välineitä. Kun läkkisepän työ oli Auran mielestä yhä käsi-työtä, hän tarkoittanee, että koneita ei ollut käyttövoimana, muussa mielessä voitiin tuskin enää puhua pelkästä käsityöstä. Aurakin katsoi, että läkkityö oli hänen aikanaan valmistaiden määrää ajatellen tehokasta joukkotuotantoa, ”melkein pätehdasmaista”. Laatuun ei voitu kiinnittää paljon huomiota, kun astioita täytyi tehdä paljon ja nopeasti.⁴¹

39 Tied. 1887, 1903 ja 1905; Aura 1911 s. 155–156, 171, 175–176.

40 Tied. 1905; Aura 1911 s. 152–154.

41 Aura 1911 s. 147–149; SKS, Suomen Nuorison Liiton kok. 1967 (Vähäkyrö).

Vähänkyrön läkkiseppien yleiset tuotteet olivat Matti Auran mukaan 1900-luvun alussa sangot, yhdentoista litran vetoiset meijeriasiastiat, paloöljykannut, maitovadit, mukit, viinalekkerit, pesusoikot, pesuvadit, napot, kauhat, rikkalapiot ja maitosiivilät. Lasten leikkikaluiksi tehtyjä ”fyrryjä” eli peltiväkkäröitä, joista pitäjä sai sittemmin ”Fyrrykyröön” nimen, Aura ei mainitse, mikä ei silti todista, ettei niitä tehty jo tuohon aikaan. Auran mielestä vähänkyröläiset eivät juuri välittäneet uutuuksista vaan tekivät etupäässä yksinkertaisia ja tavallisia talousvälineitä, jotka osattiin vanhastaan, ja tämän vuoksi tuotevalikoima oli liian vähäinen.⁴²

Auralle kerrottiin, kuinka varhaisen pläkkyrin, torppari Simuna Kruutarin renki oli kaupitellut isäntänsä teoksia hevosella ajaen Vähässäkyrössä ja sitten naapuripitäjissäänkin. Vuonna 1887 kerrottiin, että osa läkkiseppistä myi tuotteensa itse kuluttajille, osa välittäjien avulla, ja että myynnistä koitui paljon työtä ja vaivaa. Aura totesi 1909 osan pläkkyreistä myyvän yhä teokset omaan laskuunsa; kauppatkalle saattoi lähteä tekijä itse, joku perheenjäsen tai palkattu myyjä. Jotkut läkkiseppät olivat ottaneet kauppatkoille mukaan työkaluja voidakseen tehdä lisää myytävää kaukaisilla paikkakunnilla, ja muutamat olivat jääneet niitä nimiään ammattilaisiksi muille seuduille, maalle tai kaupunkeihin.

Matti Aura katsoi vasta välitystoiminnan avanneen Vähänkyrön läkkiastioille lähiympäristöä laajemman markkina-alueen. Hänen tutkimanaan aikana välittäjät tai heidän renkinsä kulkivat kauppatkoilla hevosella ajaen. Suurimmat välittäjät myivät vain markkinoilla, pienemmät ilmeisesti myös ovelta ovelle kulkien. Jotkut myivät astioita tukussa kauppiaille ottaen heiltä tilauksia. Menekki oli hyvä syksyisin sekä syys- ja keväätalvella.

Jo 1887 sanottiin Vähänkyrön astioita myytävän koko Suomeen, ja saman totesi Aura 1909. Kaupan vakiintuneisuus näkyy muun muassa siinä, että pohjoisessa käyneillä kauppiaille oli ennen rautateiden aikakautta tietyt ja tutut majapaikat Rovaniemeä myöten, etupäässä maalaistaloissa. Astioiden menekki kuuluu heikentyneen 1900-luvun puolella maan etelä- ja keskiosissa mutta Pohjanmaalla, Karjalassa ja osaksi ”Keski-Suomessakin” se oli vielä hyvä. Etelän markkinoiden heikentymisen arveltiin johtuvan osaksi vähänkyröläisten tuotevalikoiman suppeudesta, ja lisäksi posliini, lasi ja emalji tahtoivat syrjäyttää peltiasiastiat. Meijerihinkit olivat metallisia mutta Etelä-Suomessa jo etupäässä tehdastekoisia.⁴³

42 Aura 1911 s. 149, 186–188.

43 Tied. 1887; Aura 1911 s. 146–147, 150–152, 192–194. Pohjoisen majapaikoista mst. Laura Luukko (Sauson suvun vanhoilta kauppiailta kuultua).

Läkkisepäntöyden merkitystä vähäkyröläisille piti jo vuoden 1887 vastaaja suurena. Tuomas Jussila analysoi 1905 asiaa lähemmin sanoen läkkityöstä: ”Moniaat mäkitupalaiset ovat sen avulla voineet hankkia itselleen pieniä maatiloja ja on heidän toimeentulonsa hyvä ... pienten maatilain omistajille on läkkipelti työ hyvä sivutulo joka virkistää heidän henkistä kykyänsäkin samoin kuin toimeentuloa ja varallisuuttakin.” Varjopuolia Jussila näki lähinnä läkkiteollisuuteen liittyvässä kaupassa, ”sillä nuoret miehet oppivat kaupitsemisessaan kulkuri elämää ja tuhlavaisuutta niin että useinkin kauppias joka raaka aineet on antanut jääpi omaansa paitsi ja hyvin usein miehen kuoltua on perhe kohta joutunut vaivashoidon rasitukseksi”.

Matti Aura ei varsinaisesti arvioinut Vähänkyrön läkkisepäntöyden merkitystä mutta sitä selvemmin hän katsoi sen olevan kovaa ja veraten heikosti tuottavaa työtä. Työpäivät venyivät siinä kauhistuttavan pitkiksi: toimeen tullakseen pläkkyrin piti ahertaa 16–18 tuntia päivässä. Siitä huolimatta päiväansio oli Auran mukaan vain kahden markan tienoilla, omaan laskuunsa työskentelevillä läkkisepillä vähän enemmän. Talvella tämä vastasi omassa ruoassaan olevan maatyömiehen ansiota, mutta kesällä pläkkyrin ansio jäi siitakin jälkehen. Miesten kotiteollisuudessa ansio jäi tiettävästi harvoin näin heikoksi.⁴⁴

Vähänkyrön läkkiastiateollisuus näyttää tulleen jo ennen ensimmäistä maailmansotaa kotiteollisuutena lähelle tiensä päätä. Epäinhimillisen pitkä työpäivä ja alhainen ansiotaso olisivat karkottaneet pian kaikki pläkkyrit tältä alalta muun työn saannin parantuessa. Mutta kun se 1920-luvulla todellakin parani, Vähänkyrön läkkiteollisuus onnistui reagoimaan tarkoituksenmukaisesti. Se koneistui entistä pitemmälle ja alkoi organisoitua verstasteollisuudeksi, jossa käytettiin palkkaväkeä ja otettiin tarkoin huomioon tuotteiden menekki. Vuonna 1936 kotiteollisuusneuvoja Antti Tapola totesi Vähänkyrön läkkiteollisuuden olevan muutaman yrittäjän käsissä koneistuneena ja ”pikkutehtailijain ammatiksi” muuttuneena. Pitäjän läkkiteollisuuden kehitystä verstaskaudella ei ole syytä käsitellä tässä, koska voin viitata Pentti Yli-Jokipiin hyvään tutkimukseen.⁴⁵

Todettakoon vielä Pohjois-Suomesta 1910-luvun alkuvuosina kirjatut tiedot läkkisepän ammatista sivuelinkeinona. Muhoksen Kylmälässä, viikateseppien kylässä, teki torppari Antti Haapalainen (s. 1879) sivutöikseen läkkiastioita opittuaan taidon nuorena isäpuoleltaan. Iissä vanha työmies Jaakko Kestilä (s. 1850) teki sivutöikseen vähän lak-

44 Tied. 1887 ja 1905; Aura 1911 s. 147, 191.

45 Tapola 1936; Yli-Jokipii 1967 s. 67–70; Gyllén 1983 s. 41 ja passim.

kiastioita poikansa auttamana opeteltuaan työn itsekseen 1870-luvulla. Kuusamon kirkonkylässä niitä teki torppari Matti Takkinen (s. 1850), jolla kerrottiin olevan ”lökkisepän kone”, otaksuttavasti huulloskone.⁴⁶

Lehmän- ja lampaankellot

Lapuan Hirvijoella, Jurvan taloryhmässä on tehty usean miespolven ajan rautapeltisiä eläinten kelloja tiettävästi koko Suomessa ainutlaatuisista tekniikkaa käyttäen.⁴⁷ Perimätiedon mukaan tämä menetelmä oli omaksuttu Jurvalle 1880-luvulla Hirvijoen Kotajärveltä, jonne Mäenpään talon poika oli lähetetty varta vasten oppiin. Kotajärvelle kellojen tekeminen taas oli kulkeutunut Suokon torpasta, Lapuan kirkonkylän eteläiseltä ”larvamaalta”. Tältä osin 1990 kirjattu perimätieto on melko vanhaa, mutta konkreettiseen ja erikoiseen asiaan liittyvänä se voi silti pitää paikkansa.

Myös toisenlainen perimätieto on kirjattu, ensi kerran jo 1947. Sen mukaan peltikellojen tekeminen kulkeutui Jurvalle Lapuan Ojutkankaan taloista Kustaa Hautamäen tullessa sieltä Hirvijoelle, luultavasti 1880-luvulla. Hänen on sanottu oppineen kellojen tekemisen jo Ojutkankaalla. Hautamäki teki kuitenkin peltikellojen lisäksi myös vaskesta valettuja kelloja ja kulkusia, joten Ojutkankaalla opittu taito on voinut koskea niiden valamista eikä peltikelloja. Tämänveroinen muistitiedon sekoittuminen on hyvin mahdollista, varsinkin kun Ojutkankaalla ei mainita myöhemmin tehdyn peltisiä kelloja.

Peltikelloja tehtiin seitsemää eri kokoa, pienimmät lampaankelloja, joihin mahtuu kaksi sormea sisään. Kellot leikattiin vahvasta rautapellistä ja taivutettiin muotoonsa alasimella takoen, mutta saumoja ei vielä juotettu kiinni. Kellonteelmäksi käärittiin koosta riippuen 2–5 kellon ”satsi” saveen, johon oli sekoitettu joitakin muita aineita, ja savikääreeseen ja pellin väliin pantiin tukkeeksi kuivaa saraheinää tai olkea, samoin kellon sisään. Sarojen ja pellin väliin, kellon ulko- ja sisäpinnalle, aseteltiin ohuita messingin eli ”vasken” suikaleita. Savikäärö pantiin sitten ahjoon ja sitä kuumennettiin, kunnes savi kävi tulen väriseksi, jolloin messingin tiedettiin sulaneen sen sisällä juokseväksi.

Savikäärö otettiin nyt ahjosta ja sitä hölskyteltiin ja käännettiin latialla, jolloin sula messinki verhosi kellojen pinnat päältä ja sisältä

46 Tied. 1912–14.

47 Peltikelloja koskevan esityksen lähteet: Tied. 1887, 1903 ja 1990 Lyyli Soramo (mukana arvokkaita haastattelutietoja); Kangas 1947d s. 10–11; mst. Kustaa Latvala; Veijo Saloheimolta saatuja tietoja Karjalan lehmänkelloista. Poronkelloista: Paulaharju S 1927 s. 130; Pitkänen ja Pitkänen 1984 s. 84, 232.

ja juotti samalla saumat lujasti kiinni. Kun savi oli muuttunut mustaksi, kääro upotettiin kylmään veteen ja savi rikottiin vasaralla näpättyäen. Kellontekijä Kustaa Latvalan (s. 1898) käsityksen mukaan kuuma rautapelti karkaistui äkkiä jäähtyessään ja sai siitä sointuvan äänensä.⁴⁸ Joka tapauksessa messinkinen pinta suojeli peltiä ruosteelta. Valmiiseen, kauniisti vaskenväriseen kelloon kiinnitettiin teräksinen kieli, joka kalkatti kellon laitaan eläimen kävellessä.

Vaikka kaikissa Jurvan taloissa käytettiin samaa menetelmää, asiantuntija erotti eri talojen kellot toisistaan. Taitoa vaativa työ ei onnistunut aina yhtä hyvin, mutta tottuneelta tekijältä syntyi hyviä kelloja nopeasti. Kustaa Latvala kertoi tehneensä parhaana aikana 1 000 – 2 000 sarjaa talvessa, yhteensä useita tuhansia kelloja, joskus jopa 500 kelloa puolessatoista viikossa, mitä hän arveli Jurvankylän ennätykseksi. Hän teki peltikelloja vuosina 1919–47 joka talvi.

Myös Kustaan vanhempi veli Juha Latvala teki peltikelloja, samoin veljesten isä Kustaa Latvala vanhempi (k. 1904), joka eli torpparina Jurvalla. Hänen isänsä oli ollut Jurvankylän ensimmäisiä peltikellojen tekijöitä. Paljon kelloja teki myös Kustaa Takala, myöhemmin Rauhala (1894–1967), jota emäntä ja lapset auttoivat, tiedonantajani Lyyli Soramo o.s. Rauhala sisarustensa mukana. Naiset osallistuiivat yleensäkin monin tavoin kellontekoon, ja lapset voivat auttaa joissakin työvaiheissa.

Jo vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaajan mukaan Lapualta myytiin ”eläintenkelloja”, ja erikoinen termi osoittaa selvästi, että kyseessä eivät olleet valetut vaan peltiset kellot. Tiedosta voi päätellä, että niiden valmistus oli jo merkittävää, joten sillä oli jonkin verran ikää, milloin se sitten oli Jurvan taloissa alkanutkaan. Vuonna 1903 kerrottiin, että ”eläimenkelloja”, joita ei tiedustelussa ollut arvattu kysyä, teki Lapualla kaksitoista miestä. Muistitiedonkin mukaan peltikelloja tehtiin parhaaseen aikaan melkein kaikissa Jurvan taloissa, joita oli silloin kymmenkunta. Työ oli aina tyypillistä ansiokotiteollisuutta, maanviljelyksen sivuelinkeino.

Kelloja tehtiin 1920- ja 1930-luvulla liikkeiden syksyllä tekemien tilausten mukaan, aloitettiin peltotöiden loputtua ja jatkettiin keväällä kylvöntekoon asti, jos tilauksia riitti. Raaka-aineet: kelloihin tarvittavan rautapellin sekä messingin ja kieliteräksen toimittivat Jurvan taloihin maailmansotien välillä lapualainen kauppias Juho Kustaa Kuoppala ja Lapuan Osuuskauppa. Messinki saatiin ainakin suu-

48 Jos rautalevy karkaistui jäähtyessään, se oli hiilipitoisuudeltaan teräksen luonteista, mutta Latvalan selitys ei ole välttämättä oikea. Kello lienee saanut sointuvan äänensä ennen kaikkea tai yksinomaan siitä, että kieli oli terästä.

reksi osaksi Lapuan patruunatehtaan ja Kauhavan puukkotehtaiden jätepalloista. Kellontekijät ostivat raaka-aineet liikkeiltä tai saivat ne velaksi, joka vähennettiin hinnasta kelloja myydessä.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa Jurvankylän kelloja välittivät yksityiset, siihen jossain määrin erikoistuneet kauppamiehet kuten Juha Silla Kauhavalta ja Juha Ranta Nurmosta. Sen sijaan 1920-luvulta jatkosodan loppuun peltikellojen välittäminen oli pääasiallisesti edellä mainittujen lapualaisten liikkeiden, Kuoppalan ja osuuskaupan käsissä. Nämä veivät kelloja etupäässä Pohjois- ja Laatokan-Karjalaan, siellä näet käytettiin paljon enemmän lehmänkelloja kuin Pohjanmaalla, kuten voitiin sittemmin todeta myös siirtoväen karjasta. Entisenä paimenpoikana todistan, että karjalla on aina vakinainen, etunenässä kulkeva johtaja, joka valikoituu sellaiseksi voimiensa ja luontonsa ansiosta. Pohjois-Karjalan laiturilla ”kellokkaan” kaulassa helähteli kirkasääninen valettu vaskikello, mutta joillakin perässäkuljijoilla kalkatti lapualaisten peltikello.

Etelä-Pohjanmaalle lehmänkelloja ei ostettu enää 1900-luvulla paljoakaan, kun karjaa ei pidetty metsälaitumilla. Joku Jurvankylän mies vei kelloja 1930-luvulla esimerkiksi Iisalmeen ja Ouluun ja Aleksanteri Takala itse tekemiään kelloja Rovaniemen markkinoille, jossa niitä ilmeisesti ostettiin myös porojen kaulaan ripustettavaksi. Tämän-tyyppisiä kelloja on todella ollut poronkellona ainakin Suomen Lapissa, lienevätkö sitten kaikki olleet Lapualla tehtyjä?

Vielä 1920- ja 1930-luvulla peltisiä kelloja tehtiin Jurvankylässä runsaasti, mutta sodan aikana työ taantui nuorten miesten ollessa rintamalla. Lisäksi tuli vuodesta 1942 lähtien puute peltilevystä, joka oli tuotu ulkomailta; romumessinkä oli kyllä saatavissa. Niinpä kellopeltiä täytyi ottaa öljy- ja karbiditynnyreistä leikkaamalla ja suoristamalla. Vielä 1947 raaka-aineena olivat vanhat öljytynnyrit, joista kelloja tehtiin useissa Jurvan taloissa. Noihin aikoihin moni kyllä lopetti kelloteon, ja pian yhä useammat luopuivat kysynnän kuihtuessa. Vielä 1970 kaksi miestä teki sentään vähinsä peltikelloja, ja myöhemminkin niitä on valmistettu Jurvankylässä ja myyty muistoesineiksi ja leluiksi.

Jurvankylän kellojen valmistusmenetelmän erikoispiirteet ovat juottamisen ja suojaavan pintakäsittelyn samanaikaisuus sekä savikäären käyttäminen. Suomessa sitä ei ole tiettävästi käytetty muualla kuin Lapualla, eikä sitä ole tunnettu myöskään Ruotsissa, jonka kautta metallin käsittelyä koskevat innovaatiot ovat etupäässä tulleet maamme.⁴⁹ Tässä käytössään menetelmä ei voi olla kovin vanha, kos-

49 Nordiska Museetin intendentin Johan Åkerlundin antama tieto.

ka kelloihin sopivaa rautalevyä ei liene ollut saatavissa ennen kuin 1800-luvulla eikä messinkiäkään juuri sen varhemmin. Jos menetelmä on vanhempi, sitä on siis sovellettu aikaisemmin johonkin muuhun metallityöhön. Toistaiseksi jää selvittämättä, onko kyseessä ikivanha, Lapualla sitkeästi säilynyt menetelmä, vai onko joku tekninen nero keksinyt sen itsenäisesti tällä seudulla.

VALUTEOKSET

Valutyöt pronssista ja messingistä, joita molempia kansa nimitti yleensä ”vaskeksi”, vaativat suurta taitoa ja olivat sen takia etupäässä kaupungeissa asuneiden ammattimiesten työtä. Vuoden 1945 koteollisuustiedustelun vastaajat eivät tienneet maaseudulta kuin muutamien vaskenvalajien. Tämä oli kuitenkin myöhäinen ajankohta; varhaisemmalta ajalta vastaavia tietoja on sentään enemmän.

Etelä-Suomesta en tosin ole saanut tietooni kuin yhden vaskenvalua sivutyönään tehneen miehen. Pikkutalon isäntä Juho Malmberg (1867–1949) Someron Syvänojan kylästä valoi messinkisiä silankaaria ja hevosen valjaisiin tarvittavia renkaita.⁵⁰ Itä-Suomesta on ainoa tieto Kontiolahdelta, jossa Takkusen vaskiseppäsvuon miehet, ainakin Tobias Takkunen ja hänen poikansa Anton Takkunen valoivat autonoman ajan lopulla vaskisia lehmän- ja lampaankelloja, kulkusia, aiskelloja ja isoja ruokakellojakin sekä kynttilänjalkoja. Takkuset olivat talollisia mutta samalla ammattikäsitöläisiä verstoneen ja palkkamiehineen, kuten on todettu puhuttaessa heistä vaskiseppinä.⁵¹

Pohjanmaan maaseudulla vaskenvalajia oli melko paljon. Jo pysysepänä mainittu talollinen Salomon Ala-Kortesmaa Peräseinäjoelta oli tuhattaituri, joka valoi vaskesta muun muassa kelloja sekä teki kulta- ja hopeasepän töitä. Hän opetti valutyön kahdelle veljelleen, joista Kaapo (k. 1893) omisti sittemmin Kihniän kylän Sillanpään talon ja teki sivutöikseen kelloja ja muita valuteoksia. Nuorin veli Erkki Ala-Kortesmaa (k. 1908), joka muutti Larvalan torppaan Jalasjärven Vallin kylään, oli myllynrakentaja ja sen ohella kulta- ja hopeaseppä. Salomon-isännän kuoltua 1886 Ala-Kortesmaan käsiteollisuus taantui, mutta vielä 1914 talossa osattiin vaskenvalua.⁵² Lapuan Hirvijoen Jurvalla talollinen Kustaa Hautamäki ja hänen poikansa Au-

50 Tied. 1990 Siiri Haltia.

51 Matti Vatasen antamia tietoja.

52 Ilkka 23.7.1914.

kusti valoivat 1900-luvun puolella vaskesta erilaisia kulkusia ja Kauhavan puukkotehtaiden tilauksesta myös hevosenpäitä puukonkahvojen koristukseksi.⁵³

Oikea vaskenvalajien pitäjä oli Nurmo, jonka valureista eli ”pelttareista” on käytettävissä runsaasti tietoa ennen kaikkea Hannes Tepon ja Aulis Ojajärven tutkimusten ansiosta. Nurmon varhaisin merkittävä pelttari oli tiettävästi Jaakko Ojala (s. 1833) eli ”Kantolan seppä”, joka oli syntyisin Lapualta ja tuli Nurmooon 1850-luvun lopulla oltuaan valajan opissa Ilmajoella, luultavasti Könnillä. Ojala oli hyvä valuri mutta muutti jo 1868 Urjalaan. Könnien oppilaita oli nähtävästi myös Juha Jaskari (1844–1905) eli ”Typpälehen seppä”, joka oli paitsi pelttari myös taitava kelloseppä. Hän muutti 1883 Kauhavalle, mutta sitä ennen hän oli ehtinyt opettaa vaskenvalannan taidon useille Nurmon pojille ja kahdelle myös kelloseppän työn.⁵⁴

Varhainen vaskenvalaja oli myös Juha Kaunismäki (1847–1923), jonka isä ja isänisä olivat olleet seppinä Nurmossa. Isä osasi valutyötä ja opetti sitä pojalleen, joka aloitti sen 13-vuotiaana. Jo taitavana pelttarina Juha meni 1867 Salomon Ala-Kortesmaan oppilaaksi Peräseinäjoelle lähinnä oppiakseen kulta- ja hopeaseppän työtä. Sitä hän teki sittemmin ainoana Nurmon pelttareista valmistaa ainakin kellonkuoria. Hän oli myös pyssyseppä. Juha Kaunismäki osti Jaskarin talon maalla olleen torppansa omakseen ja kasvatti siitä vähitellen 60 peltohehtaarin talon. Vuodesta 1892 Kaunismäki oli myös poliisikonstaapelina. Kaiken aikaa hän valoi pronssisia kelloja ja kulkusia sekä messinkisiä hevosvaljaitten osia ynnä muuta. Hänkin opetti valajan ammatin apulaisilleen, joita tiedetään ainakin seitsemän.⁵⁵

Nuoremman polven nurmolaisia pelttareita on mainittu kirjallisuudessa alun kolmattakymmentä. Huomattavin Kaunismäen oppilaista oli Ojajärven mukaan Esa Mannila (1872–1936), jonka poika Jaakko Mannila oli myös vaskenvalaja, ja muista mainittakoon Vilho Kortesniemi (1861–1925) ja Hermann Välimäki (s. 1869). Juha Jaskarin oppilaista olivat merkittäviä etenkin Kustaa Hallberg (1855–1912), Juha Mäkinen (s. 1857–1907), Juha Havila (1859–1923) ja

53 Tied. 1990 Lyyli Soramo.

54 Ojajärvi 1940 s. 40–44; Ojajärvi 1974 s. 479–480. Ojajärvi luettelee Jaskarin oppilaina 12 valuria, mutta näistä Kustaa Lehtinen ja Juha Latvakangas olivat 12-vuotiaita Jaskarin muuttaessa Kauhavalle, joten muistitieto ei pidä täysin paikkaansa. Jaskaria itseään Ojajärvi pitää Jaakko Ojalan oppilana, mutta Hannes Tepon 1929 julkaiseman muistitiedon mukaan hän oli ollut opissa Könnillä. Tätä tukee sekin, että Jaskari oli myös kelloseppä (Teppo 1929; Talvitie VJ 1965 s. 780).

55 Mäki 1911 s. 52–55; Ojajärvi 1940 s. 40–44; Ojajärvi 1974 s. 481–482; Talvitie VJ 1963 s. 275.

myöhemmin kellosepäksi ruvennut nuorempi Juha Jaskari eli ”Hakolan pelttari” (1864–1940). Huomattava valaja oli vielä Kustaa Lehtinen (s. 1871). Varsin monilla valureilla oli jonkin verran maanviljelystä, mutta nähtävästi valutyö oli autonomian ajan lopulla useimpien pääammattina.⁵⁶

Muistitiedon mukaan Nurmon vaskenvalanta oli kukoistavimmillaan vuosien 1870 ja 1900 välillä, jolloin pelttareita oli parikymmentä miestä ympäri pitäjää ja työtä riitti kaikille. Tehtiin ennen kaikkea pienehköjä kulkusia eli ”kuluja”, pyöreitä umpikulkusia eli ”peltruja” ja aisakelloja sekä isoja ”vellikellojakin”. Vuonna 1911 arvioitiin Nurmossa tehdyn 10 000 kappaletta erilaisia, enimmäkseen hevosten valjaissa pidettyjä kulkusia ja kelloja. Lisäksi valettiin messingistä muun muassa silanselkiä eli ”silankranoja” ja muita valjaiden osia sekä solkia ja avaimia. Östermyran ruutitehtaan toimiessa Seinäjoella 1890-luvun alkuun saakka se tilasi Nurmon valureilta paljon pieniä messinkikuulia. Niitä pantiin mustan ruudin joukkoon sekoitettaessa sitä pyörivissä sylintereissä, jolloin kuulat hioivat ruuti-raiseista särmät ja siten pyörivät ne.

614

Valutyön kukoistuskaudella Nurmon pelttarien ei tarvinnut kulkea itse kaupittelemassa teoksiaan, vaan välittäjät kuljettivat niitä hevosella ajaen kauas Itä-Suomeen saakka. Osa välittäjistä oli kotoisin Nurmosta, toiset Lapualta, Kauhavalta ja Alavudelta. Palatessaan he toivat valureille romuvaskea uusien teosten raaka-aineeksi.⁵⁷

Nurmon valuteollisuus alkoi 1900-luvulla vähitellen hiipua syystä, joita tutkijat eivät ole käsitelleet, mutta kun valtaosa pelttarien tuotteista oli hevosten valjaisiin kiinnitettäviä kelloja ja kulkusia, niiden kysynnän väheneminen oli varmaan tärkeä tekijä. Se liittyi hevoskulttuurin yleiseen taantumiseen, jonka takia itse kääsienkin valmistus romahti 1920-luvun lopulla. Hevosella-ajoon liittyvät seikat alkoivat menettää statussymbolin asemaansa ja kulkusissa ajaminenkin alkoi käydä harvinaiseksi.⁵⁸ Useimpia messinkituotteita taas teollisuus valoi tehokkaammin kuin maaseudun pelttarit.

Nurmon viimeisiä merkittäviä vaskenvalajia olivat Juha Tiisjärvi (1861–1949) ja Juha Latvakangas (s. 1871), jotka harjoittivat pelttarin ammattia vielä 1940. Tiisjärvi pääsi 17-vuotiaana ”Typpälehen sepän” oppiin ja hänestä tuli vaskenvalaja, kelloseppä ja hienome-

56 Tied. 1938; Teppo 1929; Ojajärvi 1974 s. 480–482; Talvitie VJ 1965 s. 781.

57 Teppo 1929; Teppo 1934 s. 138–140; Ojajärvi 1940 s. 48–49; Ojajärvi 1974 s. 477–479. Ruudin valmistuksesta: Siintola 1916 s. 416.

58 Kuitenkin esimerkiksi Toholammilla, jota ei voi pitää syrjäseutuna, kulkusia käytettiin valjaissa yleisesti vielä 1930-luvulla (mst. Viljo S. Määttä, Aimo Viitasalo).

kaanikko; hänen erikoisalanaan oli kulkusten ja silanselkien valaminen. Hän osti jo nuorena keskikokoisen talon, joten kesät kuluivat maatyössä, mutta syksystä kevääseen Juha teki käsitöitä. Työn laadusta todistavat neljä maatalousnäyttelyissä saatua ensipalkintoa. Tiisjärven teokset menivät 1900-luvun puolella kaupaksi etupäässä Vaasan, Kristiinankaupungin ja Kokkolan markkinoilla. Vielä 1930-luvulla vanha pelttari kävi joskus myymässä ”silankranoja” ja kulkusia Vaasan torilla. Myös Juha Latvakangas omisti pienehkön talon mutta piti silti itseään ennen kaikkea pelttarina.⁵⁹

Keski-Pohjanmaalta on useasta pitäjästä tietoja talonpoikaisista vaskenvalajista. Teerijärven Småböndersin kylässä talollinen Henrik Vistbacka valoi kahden puolen vuotta 1900 sointuvaäänisiä umpikulkusia ja muita hevosen valjaissa pidettyjä kelloja. Kälviän Hautalassa oli vaskenvalanta perinteenä, jota jatkoi viimeksi talollinen Erkki Hautala (1877–1947) valaen sivutöikseen kelloja niin ahkerasti, että sai ”Kulukus-Erkin” liikanimen.⁶⁰ Ullavassa oli Ylikylän Viitasalon talossa vanhoina aikoina etevä ”valareita”, joiden sanotaan tehneen kirkonkruunujakin. Viitasalon viimeinen vaskenvalaja oli talollinen Sakari Viitasalo (1837–1902). Valuteoksia, varmasti ainakin erilaisia kulkusia, oli myyty markkinoilla Raahessa, Oulussa ja Kajaanissa asti.

615

Vetelin Vähästäkainusta muutti Ullavan Ylikylään vaskenvalaja Heikki Kustaa Honkala (Vähäkainu, 1825–1913) eli ”Vanha valari”. Hänen poikansa torppari Leander Honkala (1864–1944) eli ”Valarin Leku” jatkoi isän töitä valaen kulkusia paljolti tilauksesta. Hän kulki myös kontti tai laukku selässä niitä kaupalla lähiseuduilla ja joskus Oulun markkinoilla asti. Suomenmaa-teoksessa mainittiin 1925 Honkalan ”kylässä” tehtävän ”varsin paljon” messinkivaloksia, ja Leander Honkalan muistetaankin valaneen myös hevosvaljaiden messinkisiä solkia ja renkaita.⁶¹

Ullavassa oppi taitonsa myös 1883 Toholammin Kotilaan muuttanut torppari Kalle Viitasalo (1855–1933), joka oli toiselta elinkeinoltaan vaskenvalaja. Hän teki hyvin taitavasti isoja ruokakelloja, aiskelloja, kulkusia ja lehmänkelloja, messinkisiä silankaaria (”silankranoja”) ja -renkaita sekä kynttilänjalkoja. Viitasalo jatkoi tätä myös

59 Ojajärvi 1940 s. 44; Talvitie VJ 1965 s. 780–781; Arto Latvakankaan antamia tietoja.

60 Den österbottniska byn 1934 s. 111; Matti Toivosen antamia tietoja; Virrankoski 1963 s. 411.

61 Suomenmaa VII (1925) s. 304; Antti Saaren keräämää muistitietoa; Uno Huhतालalta saatuja henkilötietoja.

torpan itsenäistyttyä; vielä 1928 hän valoi nimikirjaimet KW vuosiluvun ohella lehmänkelloon. Viitasalon erikoisen kirkasääniset kulkuset olivat laajalti maineessa. Hän myi tuotteitaan kotoa päin mutta teki myös hevosella ajaen monen viikon myyntimatkoja Jyväskylään, Kuopioon ja Kajaaniin asti.⁶²

Pudasjärveltä kirjattiin 1910 tieto, että talokas Sakari Karvonen Jongun kylästä valoi metalliesineitä.⁶³ Pohjois-Suomen vaskenvalun keskus oli kuitenkin Alatorniolla Kaakamassa, jonka käsiteollisuus oli yhdessä kylässä harjoitetuksi ainutlaatuisen monipuolista. Sen hyvin vanha haara oli ”pelttarin” työ, kuten vaskenvalajia täälläkin kutsuttiin. Paikallinen perimätieto ei ole osannut sijoittaa sen alkua 1800-luvun ensi vuosia kauemmas, mutta Hannu Hyötyniemi on osoittanut, että muuan Kaakaman talokas mainittiin pelttarina jo 1559 ja toinen 1585. Seuraava kirjallisuudessa mainittu tieto Kaakaman valureista on tosin vasta vuodelta 1835, jolloin talokas Juho Järkkälä valoi kellon kylkeen sanat: IOKA TAHTO IOTAKI VALATTA TULKA KAAKAMAN.

616

Tämä itsetietoinen lause viittaa siihen, että Kaakaman pelttarien perinne oli vanha ja heidän työnsä laajalti tunnettua. Silti voi näyttää rohkealta olettaa Hyötyniemen tavoin sen jatkuneen yhteen menoon 1500-luvulta saakka, vaikka lähdetiedoissa on 250 vuoden aukko. Ruotsin-ajan lähteitä tunteva kuitenkin, ettei niiden vaikeaminen kotiteollisuudesta todista mitään, kun taas kahdenkin vaskenvalajan mainitseminen 1500-luvulta on erittäin merkittävä seikka. Jos Kaakaman 1500-luvulta tunnetulla talonpoikaisella vaskenvalulla ei olisi historiallista yhteyttä 1800-luvun pelttareihin, kyseessä olisi uskomaton yhteensattuma. Niinpä Hyötyniemen teoria on ilmeisesti oikea. Lähdetietojen selittämiseksi täytyy tosin sanoen olettaa, että vaskenvalannan perinne eli Kaakamassa katkeamatta 1559–1835. Se saattoi periytyä jopa keskiajalta.⁶⁴

Pelttarin taito meni Kaakamassa etupäässä sukuperintönä, eikä ammattin harjoittajia liene ollut koskaan kovin monta. Kylässä kerrottiin, että valajia oli ollut 1890-luvulla 15 miestä, ja fikka Lassila väitti vuotuisen tuotannon olleen silloin jopa 2–3 kertaa niin suuri kuin 1910-luvulla. Lähempiä tietoja on vasta 1912 tehdyssä luettelossa, jossa mainitaan yhdeksän valuria, apulaiset mukaan luettuina

62 Mst. Aimo Viitasalo; Hautala A 1994 s. 69. Aimo Viitasalolla on hyvä kokoelma isoisän valoksia, joten saatoin itse todeta kulkusten kirkkaan äänen.

63 Tied. 1909–10.

64 Lassila 1916 s. 56; Hanno 1973 s. 8, 15; Hyötyniemi 1987 s. 119–120.

kaksitoista. Valajista Juho Paldanius oli henkikirjan mukaan talokas ja luotsi, Juho Vähänikkilä talokkaanpoika, Iikka Kangas ja Kustaa Vääräkangas torppareita ja Erkki Fräki, Juho Kangas ja Pekka Vähänikkilä mäkitupalaisia. Arvid Oförsagdin ja Israel Vähänikkilän sosiaalisesta asemasta en ole saanut selkoa, mutta tilattomia hekin lienevät olleet. Vääräkankaalla oli apuna kaksi omaa poikaa.

Suurin vuotuinen tuotanto oli Iikka Kankaalla, arviolta 1 500 markkaa, sekä Erkki Fräkillä, joka teki palkkamies apunaan valoksia 1 200 – 1 600 markan arvosta. Juho Kangas arvioi tuotantonsa 1 200 markan arvoiseksi. Valmisteiden painon sanottiin vaihtelevan 300 ja 400 kilon välillä, ja Fräkin tuotteiden kappaleluku oli 600–800, mutta muiden valurien osalta sitä ei ole mainittu. Kaakaman valutuotteiden yhteenlaskettu myyntiarvo oli 7 000 – 7 500 mk. Arvid Oförsagdia lukuun ottamatta valurien sanotaan tehneen käsityötään vain talvisaikaan. Joillakin oli maanviljelys, joillakin kalastus toisena elinkeinona, mutta jos vuoden 1912 tuotantoarviot pitävät osapuilleen paikansa, valutyö oli ainakin muutamilla ilmeinen pääelinkeino.⁶⁵

Kaakaman pelttarit valoivat autonomian ajan lopulla etupäässä hevosen valjaissa käytettyjä kulkusia ja pikku tiukuja, aisakelloja ja lehmänkelloja. Mainittakoon, että aisakelloja pidettiin metsätyömailla tukinajossa välttämättöminä merkinantovälineinä, eikä niiden menekki siis perustunut pelkästään hevosmiesten komeilunhaluun. Kellot vallettiin pronssista, jossa oli kuparin ohella viidesosa tinaa. Lisäksi vallettiin messingistä eli kuparin ja sinkin seoksesta muun muassa kynttilänjalkoja, huhmaria, oven kädensijoja ja erilaisia heloja.

Kotiteollisuusneuvoja J. Hyvönen sanoi 1912 Kaakaman valurien kilpailevan markkinoilla teosten halpuudella, mistä niiden laatu kärsi, ja pelttarit kuuluvat itsekkin valittaneen sitä, että jotkut lisäsivät metalliin halpoja ja sopimattomia aineita, joista teosten käyttöarvo huonontui. Kaakaman koulun opettaja Iikka Lassila sanoi samaa 1916 arvellen, että kylässä tehtyjen kellojen ääni oli tullut ajan mittaan huonommaksi. Hän totesi näyttelyistä saatujen palkintojen kuitenkin osoittavan, että kylässä osattiin tehdä yhä hyvää työtä jos haluttiin.⁶⁶

Suomeen tuotiin 1800-luvulla Venäjältä hyvin kirkasäänisiä ”Valdain kelloja”, jotka oli tehty Valdain kaupungin verstaissa, ja niiden ohella muitakin venäläisiä kelloja. Kaakaman kulkusten valumuotit

65 Tied. 1910–12; Lassila 1915 s. 85; Lassila 1916 s. 56; Oulun läänin henkik. 1911; Hanno 1973 s. 18; Hyötyniemi 1987 s. 1915 Valureita on vaikea löytää henkikirjasta, koska vuoden 1912 luettelossa on ilmeisesti ”kylän kesken” käytettyjä nimiä.

66 Hyvönen 1912 s. 33; Lassila 1916 s. 56; Hyötyniemi 1987 s. 119, 124, 130. Aisakelloista: TY kans. Metsätyötiedustelu, Pekka Huotari (s. 1902) ja Eetu Kempainen (s. 1906), Sotkamo.

tehtiin 1800-luvun lopulla suureksi osaksi käyttämällä Valdain kelloja mallina; näin tehtyjä kulkusia venäläisine kirjoituksineen on säilynyt koko joukko. Niitä alettiin valaa Kaakamassa vuoden 1850 vaiheilla ja hyvin yleisesti 1870-luvulta lähtien. Tietävästi vanhin nykyaikaan säilynyt, Kaakamassa tehty jäljennös on Carl-Uno Hannon mukaan valettu 1855. Jäljenteen tehnyt pelttari kaiversi usein nimi-kirjaimensa tai puumerkkinsä kellon sisäpintaan. Valdain kellojen jäljentäminen johtui niiden kauneudesta ja hyvästä laadusta, mutta kaakamalaiset eivät näytä pitäneen sitä petoksena, ja heidän omiakin kellojaan jäljennettiin, ei tosin Venäjällä.⁶⁷

Kaakaman kellojen myyntitavoista on niukalti tietoja. Iikka Lassila kertoi 1916, että niitä oli myyty ”ennen” Oulun lääniin mutta hänen aikanaan jo ympäri Suomea. Muutoksen oli varmaan aiheuttanut Pohjanmaan radan valmistuminen; sehän ulotettiin 1903 Tornioon asti. Otaksun Kaakaman tiukujen myynnin keskittyneen sentään rautateiden kaudellakin vahvasti Pohjois-Suomeen. Muun muassa Kolarin markkinoilla niitä myytiin Lappiinkin, jossa ne päättyivät usein poron kaulaan tai valjaisiin.⁶⁸

Jo ennen ensimmäistä maailmansotaa Kaakaman pelttarit olivat vaikeuksissa. Iikka Lassilalle kerrottiin, että 1890-luku oli ollut ”kulta-aikaa” metallin ollessa paljon halvempaa ja valuteosten hintojen 2–3 kertaa korkeampia kuin 1910-luvulla. Valajan ansaitessa vuoden 1912 selvityksen mukaan 2–4 markkaa päivässä hän oli 1890-luvulla ansainnut vähemmällä työllä 7 mk. Niinpä tuotantoa oli jouduttu pienentämään, eikä valutyön tulevaisuus näyttänyt hyvältä. Maailmansodan aikana oli paha puute valuteosten raaka-aineista, ja 1920-luvulla Kaakaman valanta ei elpynyt entiselleen. Taantuminen lienee johtunut etupäässä samoista syistä kuin Nurmossakin.⁶⁹

Vanhan kaakamalaisen Anselmi Prykärin mukaan valutyö ei ollut maailmansotien välillä runsasta: ”täällä on ollut pari niinkun valta-valorua ... mutta ei se niitä aivan elättänyt ne hääty käyvä aina jossakin syrjäansiossa varsinkin kesällä”. Hevosvaljaisiin ripustetut kellot ja tiu’ut, aisakellot ja lehmänkellot olivat yhä Kaakaman valurien tärkeimmät tuotteet, ja kynttilänjalkojakin valettiin. Teoksia kaupattiin Tornion, Ylitornion, Kemin ja Rovaniemen markkinoilla. Tuon ajan pelttareista Prykäri mainitsi vanhan Iikka Kankaan eli ”Leskelän Iikan” sekä hänen kaksi poikaansa. Vuonna 1951 Kaakamassa oli

67 Hanno 1973 s. 18–41; Hyötyniemi 1987 s. 121. Tämän kirjoittajan prof. Boris Maruškinilta saaman aidon Valdain kellon ääni on harvinaisen heleä ja kaunis.

68 Lassila 1916 s. 56; Paulaharju S 1923 s. 79–80.

69 Lassila 1916 s. 56; Hanno 1973 s. 18.

lehtitiedon mukaan jäljellä enää yksi pelttari ja hänkin piti työtä kannattamattomana. Ennen vuosikymmenen loppua valutyö loppui kysynnän puutteessa.⁷⁰

Kaakaman vaskenvalajien perinne eli erään heidän oppilaansa ansiosta sitkeästi toisessa pohjoisen pitäjässä. Torppari ja pelttari Juho Ruonala (1855–1936) Hailuodon Kirkonkylästä oli oppinut vaskenvalantaa isältään mutta käynyt nuorena myös pelttari Juho Kankaan opissa Kaakamassa. Vuoden 1914 luettelon mukaan Juho Ruonala teki valutöitä pääammatikseen ja myi tuotteet markkinoilla. Häneltä oppi vasken käsittelyn oma poika Eino Ruonala (1902–87), joka oli monitaitoinen mies: seppä, pelttari, maanviljelijä ja kalastaja. Hänen kerrottiin 1945 tekevän hyviä kulkusia ja tiukuja, ja hän jatkoi vasken valantaa Hailuodossa kuolemaansa saakka. Eino Ruonalan isältään oppima valutekniikka edusti Carl-Uno Hannon mukaan hyvin vanhaa perinnettä, mutta niinpä hänen työnsä perustui ainakin osaksi Kaakaman pelttarien vuosisatoja vanhaan taitoon.⁷¹

70 Tied. 1990 Anselmi Prykäri; mst. Anselmi Prykäri; Pohjolan Sanomat 7.10.1951; Hyötyniemi 1987 s. 135.

71 Tied. 1912–14, 1945 ja 1990 Iida Rapinoja; Hanno 1973 s. 28; Hyötyniemi 1987 s. 136.

Kivi- ja saviteokset

MYLLYNKIVET

Säkylän pitäjässä oli ikivanhana, ilmeisesti ainakin keskiajalta juontuvana kotiteollisuutena myllynkivien hakkaaminen ”santakivistä” eli Ala-Satakunnan punaisesta hiekkakivestä. Tätä erinomaista raaka-ainetta oli näet siellä maan pinnalla, alkuaan paljonkin. Myllynkivien hakkuu jatkui 1800-luvun jälkipuolella, mutta sen arveltiin 1874 olevan vähenemässä, ja 1887 kiviä sanottiin tehtävän enää 40–50 paria vuodessa, kun vielä vuosisadan alussa oli vuotuiseksi tuotannoksi arvioitu sata kiviparia. Kiviä ei enää hakattu muissa kylissä kuin Isossa-Säkylässä. Taantuman selitettiin johtuvan osaksi kiven vähenemisestä, osaksi kivenhakkuun huonosta tuotosta: muista töistä sai paremman päiväpalkan.

Kivet etsittiin ja nostettiin 1887 annetun tiedon mukaan syksyisin ja hakattiin talvella, mikä viittaa siihen, että kivenhakkaajat tekivät kesäisin maatöitä ja ehkä kalastivatkin. He olivat etupäässä myllynkivien hakkuuseen erikoistuneita itsellisiä, kuten vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaaja totesi, ja heitä oli Mauno Jokipiin mukaan 1800-luvun jälkipuolella samanaikaisesti 4–5 miestä. Rihlojen hakkaaminen myllynkiveen oli tarkkaa työtä, ja mestareilla oli sitä varten kaava eli ”luatta”, joka koetettiin salata muilta. Kuuluisana kivenhakkaajana on Säkylässä muistettu Isak Sjöman, joka hakkasi paljon rihloja myös muiden alustavasti muotoilemiin kiviin.

Säkylän myllynkivien myyntialueena oli 1800-luvun lopulla kuitenkin aikaisemminkin etupäässä Suomen lounaisosa: Satakunta etelästä Merikarvialle, Mouhijärvelle ja Hämeenkyröön, Lounais-Häme, Varsinais-Suomi ja Uusimaa. Vuonna 1887 kerrottiin, että 20–30 kiviparia myytiin vuosittain Mathildedalin rautaruukille Perniöön, joten tehdas lienee myynyt kiviä edelleen myllynkoneistojen mukana. Kiviä kuljetettiin Säkylästä ostajille kesäisinkin lujilla rattaila. Porin radan valmistuttua myllynkiviä ryhdyttiin viemään rautateitse Peipohjan aseman kautta, ja niitä meni silloin jonkin verran myös Etelä-Pohjanmaalle, jopa pohjoisemmaksikin.

Säkylän kuuluisien ”yksesilmäisten” kohtaloksi koituivat tehdasvalmisteiset, keinotekoiset myllynkivet, joita alkoi tulla kauppaan vuoden 1905 tienoilla. Ne olivat kestävämpiä ja halvempia kuin hiekkakiviset, ja niiden toimitusaika oli aivan lyhyt, kun taas Säkylän kiven tilaaja oli joutunut usein odottamaan kauankin. Niinpä ne syrjäyttivät tuotapikaa Säkylän myllynkivet, joiden hakkuu päättyi Jokipiin mukaan ensimmäisen maailmansodan aikana.¹

Hiekkakiven esiintymisalue jatkuu Säkylästä luoteeseen, ja vielä Kiukaisten Paneliassa sitä oli kangasmailla sen verran, että niistä hakkattiin ainakin vuosien 1857 ja 1887 välisenä aikana jonkin verran myllynkiviä ja vietiin lähipitäjiin. Tästä on heikosti tietoja, mutta niinkin kauas kuin Punkalaitumelle niitä ostettiin joskus juuri Kiukaisista.²

Kaakkois-Hämeessä oli maineikas myllynkivien saantipaikka: Kivikallio Orimattilan Keiturin kylässä. Kallion sopivasti lohkeilleesta graniitista oli Ruotsin-ajalta lähtien tehty suuret määrät hyviä myllynkiviä, ja tätä jatkettiin vähinsä vuoden 1900 tienoille saakka. Täällä oli ylimääräisenä vaikeutena kivien kuljettaminen alas jyrkältä kalliolta, jonka laki on noin 60 metriä ympäristöönsä korkeammalla. Myllynkiviä vietiin 1800-luvun lopulla läheisiin Uudenmaan pitäjiin, Kaakkois-Hämeeseen ja junalla myös Viipurin läänin puolelle. Kun kivien hakkuu oli Keiturilla 1800-luvun jälkipuolella täysin muuttaman harvan ammattimiehen käsissä, sitä ei voi lukea ansiokotiteollisuuden piiriin. Kuvaa Orimattilan monipuolisesta käsityöstä se silti täydentää.³

Savossa oli myllynkiviä ja tahkoja tehty vanhoista ajoista Nilsjän kvartsiitista, etenkin tästä nimensä saaneen Tahkomäen osavasti lohkeilleesta kivistä. Savon Sanomissa kerrottiin 1913, että myllynkiviä olivat tehneet 1800-luvulla Putkosen suvun miehet ja myyneet ”ympäri Suomea”. Tämä on komeasti sanottu, sillä luotettavia tietoja Nilsjän myllynkivien ja tahkojen käytöstä on vain lähipitäjistä (Rautavaara, Siilinjärvi, Sonkajärvi, Iisalmi). Vuonna 1913 myllynkiviä hakkasi saman kirjoittajan mukaan Taavetti Ahonen etupäässä lähiseudun myllyihin jopa ”useita kymmeniä vuodessa”, mitä on myös

1 Tied. 1887; Satakunta 15.8.1874; Satakunnan Kansa 15.11.1959, ”Myllynkiviteollisuuden vaiheita Säkylässä” (perustuu 1916 ja 1951 kirjoitettuihin kertomuksiin); NTA tied. 133 (1930); Sarvo (käsik.); Jokipii 1955; Virrankoski 1963 s. 414–419. Frans Sarvon kirjaaman muistitiedon mukaan Säkylässä oli talollisiakin, jotka hakkasivat välitöinä myllynkiviä, mutta tiedon lähdearvoa on vaikea selvittää.

2 Virrankoski 1963 s. 419–420; Tied. 1887; NTA tied. 133 (1930).

3 Virrankoski 1963 s. 420–421; Hakama 1969 s. 38–43; Lauri Sihvolan noin 1960 antamia tietoja; NTA tied. 133 (1930).

vaikea uskoa tinkimättä tuntuvasti. Joka tapauksessa Taavetti teki myllynkiviä ja tahkoja, ja niitä sanotaan hakatun Nilsiässä vielä 1920-luvullakin, tosin hyvin vähän.⁴

Etelä-Pohjanmaalla, aivan Satakunnan rajoilla, on vaaleaa hiekkakiveä Lauhavuoressa, josta sitä otettiin vanhoista ajoista myllynkivien aineeksi. Näitä hakattiin kahdessa lähiseudun kylässä: Isojoen Kortteessa ja Honkajoen Lauhalassa. Vielä 1900-luvulla kerätyn muistitiedon mukaan Lauhavuoren kiviä oli myyty laajalle alueelle Etelä-Pohjanmaalle ja Satakuntaan: Seinäjoelle, Karviaan, Kankaanpäähän, Hämeenkyröön, jopa joskus Tampereelle asti. Lauhan kiviä pidettiin hyvinä joskaan ei Säskylässä tehtyjen veroisina. Vielä 1903 kerrottiin kolmen Isojoen miehen hakkaavan myllynkiviä, mutta varmaan tämä työ oli sielläkin näihin aikoihin loppumassa. Lähempiä tietoja Lauhavuoren kivien hakkaajista ei liene saatavissa.⁵

Kainuussa hakattiin myllynkiviä kotiteollisuutena Sotkamon kvartsiitista, jota kuuluu otetun etupäässä Vuokatin vaarasta. Näistä kivistä on tietoja vain nimeksi, mutta koska niitä kuuluu käytetyn Kuhmossa asti, kiviä ehkä myytiin muuallekin lähipitäjiin.⁶

622

Myllynkivien hakkuu näyttää vaativana työnä olleen etupäässä ammattimiesten hommaa, luultavasti useimmiten niissäkin tapauksissa, joissa siitä ei ole nimenomaista tietoa. Se oli aikoinaan merkittävä elinkeino paikkakunnilla, joilla oli sopivaa kiveä, mutta tuotanto ei ainakaan lisääntynyt 1800-luvun jälkipuolella, ja 1900-luvun alussa myllynkivien hakkuu käsityönä tyrehtyi teollisuustuotteiden kilpailuun.

K O V A S I M E T

Perinteellinen kovasimien valmistus luonnonkivestä riippui tietenkin täysin sopivan raaka-aineen esiintymisestä. Karkeasti ottavia kovasimia ei Suomessa ole tiettävästi tehty hiekkakivestä, jota on maassamme hyvin vähän, mutta sen sijaan kvartsiittiliuskeesta. Teräseiden ja työkalujen hienompaan hiontaan taas tehtiin kovasimia fylliitistä tai kiilleliuskeesta.

4 Tied. 1887; NTA, tiedustelu 133 (1930), tied. 234 (kertoja Kalle Pirinen 1937) ja Sanastaja 67:n tied. vastaukset (1954); Savon Sanomat 29.8.1913; Suomenmaa VIII (1927) s. 180; Virrankoski 1963 s. 422.

5 Tied. 1903; NTA, tiedustelu 133 (1930) ja Sanastaja 67:n tied. vastaukset (1954); SKS, E 177 (Viljo Alasen 1939 keräämiä tietoja); Virrankoski 1963 s. 423.

6 NTA, tiedustelu 133 (1930).

Tärkein hienojen kovasimien valmistuspaikka oli satoja vuosia Kalvola, jossa niitä murrettiin fylliitistä useistakin paikoista, kauemmin ehkä Kutisten kylästä. Aulis Oja on osoittanut väitöskirjani ilmestymisen jälkeen, että Kutisten kovasinkalliosta (hvetie bergh) oli keskiajan lopulta, vuosilta 1506–08 säilyneiden tietojen mukaan otettu jo siihen mennessä kovasimia. Otaksuttavasti sitä oli tehty kauankin, kaiketi jo esihistoriallisella ajalla. Vielä 1800-luvun alkupuolelta Kalvolan kovasimista on tietoja, mutta vuotta 1857 myöhemmältä ajalta en ole niitä tavannut. Suomenmaa-teoksessa todettiin 1922, että kovasimien valmistus oli Kalvolassa lopetettu, mutta milloin ja miksi, jää toistaiseksi selvittämättä. Ehkä kivi oli viimeinkin ehtynyt niin pahoin, että kovasimia ei saatu enää tehdyksi mainittavia määriä.⁷

Pohjoisempana Hämeessä oli Teiskon pitäjän itäosassa fylliittialue, joka alkoi Uskalin niemimaalta ja ulottui kapeana vyöhykkeenä itään pitkin Paarlahden etelärantaa. Täällä oli hyvää kovasinkiveä, erikoisesti Kämmenniemen kovasimet olivat maineessa. Teiskon kovasimista mainittiin 1857, ja ainakin 1860-luvun alusta 1800-luvun lopulle niitä kaupattiin Hämeenlinnan markkinoilla. Tukkuliikkeiden välityksellä niitä myytiin ympäri Suomen, mutta myös ne kovasinkauppiat, joita kulki 1900-luvun alussa Tyrväässä jalkaisin, kantaen kiviä repussa, olivat luultavasti teiskolaisia. Teiskossa tehtiin kovasimia 1930-luvulle asti, mutta niiden viimeisen valmistajan yritys oli vaatimaton: hän hioi kovasimia lämpimillä ilmoilla ulkona ja kauppeli niitä talosta taloon potkukelkalla kulkien.⁸

Hämeen kolmas kovasinpitäjä oli Längelmäki, jossa on Pitkänveden, Ison Löytänjärven ja Längelmäveden välisellä alueella erinomaista kiveä, Benjamin Frosteruksen mukaan kiilleliusketta. Samaa kiveä on myös Kuhmoisten puolella. Kun sitä on melko helppo halkoa ohuiksi levyiksi, siitä tehtiin ainakin 1700-luvulta alkaen kovasimia. Työn ollessa talonpoikien käsissä kivet louhittiin kalliosta, katkottiin kappaleiksi ja myytiin hiomattomina osaksi markkinoilla, osaksi talosta taloon ajaen. Längelmäen kovasimia tutkinut Toivo Vuorela katsoo aiheellisesti, että tällainen ei ollut käsityötä eikä teollisuutta vaan pelkkää kivien keruuta.

Kun Längelmäen kiviä sitten ryhdyttiin hiomaan, aluksi Västilän myllyllä 1886, se tapahtui koneellisesti, ja 1903 perustettiin Leppäkoskelle ensimmäinen varsinainen kovasintehdas. Vuonna 1920 hio-

7 Virrankoski 1963 s. 425–426; Oja 1969 s. 165; Suomenmaa IV (1922) s. 79, 84.

8 Suomenmaa IV (1922) s. 173; Uotila 1939 s. 344; Virrankoski 1963 s. 427; Tied. 1990 Eila Ollila, Tauno Lehtimäki (otaksuu isänsä mainitsemien, Tyrväässä kulkeneiden kovasinkauppioiden olleen ehkä Teiskosta).

moja oli jo kuusi. Olen katsonut välttämättömäksi mainita Längelmäen kuuluisat kvasimet, mutta niiden perinteellistä keruuta ei tekniikan kehittymättömyyden vuoksi voida lukea kotiteollisuudeksi, ja siitä siirryttiin myöhemmin suoraan kivien koneelliseen käsittelyyn?

Kvartsiittiliuskeesta tehtiin kvasimia kahdessa pitäjässä. Pohjois-Karjalassa on Kontiolahdella monin paikoin kvasimiksi sopivaa hienorakeista kvartsiittiliusketta, joka sisältää paljon serisiitiksi nimettyä valkoista kiillettä. Benjamin Frosteruksen mukaan Kontiolahden liuske on hyvin samantapaista kuin Kuusamon liippakivi mutta karkeampaa ja sen vuoksi kvasimena kuluttavampaa. Kontiolahden tärkeimmät kvasinkivilouhimot olivat Kvasinkalliolla Latvajärven pohjoispuolella ja Kurkonkalliolla Kurkonlammin rannalla.

Kontiolahden ”liippakivien” valmistuksen varhaisemmasta historiasta en ole tavannut tietoja mutta otaksun sen juontuneen kaukaisista ajoista, tarvittiinhan toki kvasimia. Frosteruksen mukaan työ oli vielä 1910 kehittämätöntä: louhoksesta murretut isot laatat hakattiin kirveellä pienemmiksi ja hiottiin sen muotoisiksi kvasimiksi, kuin kivistä sattui tulemaan. Muistitiedon mukaan ”ukot takoivat saunoissaan semmoisilla kuokilla talvet niitä kiviä ja Joensuun kauppiaille veivät, kun saivat useamman liipan tehdyksi”. Kuokilla lienee tarkoitettu samoja välineitä, joita Frosterus sanoi kirveiksi. Hiontamenetelmää ei tunneta lähemmin. Frosteruksen mukaan Kontiolahden liippoja myytiin vain lähiseuduille. Niiden tekeminen jatkui käsityönä vuoden 1920 tienoille. Koneellinen hionta aloitettiin 1919, mutta se kuuluu kannattaneen huonosti.¹⁰

624

Kuusamon kvasimien eli ”liippojen” raaka-aineena olleesta kvartsiittiliuskeesta kirjoitti Benjamin Frosterus 1910 lähteenään geologisen toimikunnan teettämä kertomus. Kivilouhoksia oli löytynyt laajalta yhtenäiseltä alueelta, Paanajärven ja Tavajärven välisiltä selkosilta länteen päin Vuotungin talojen luoteispuolelle saakka. Kivi oli lujaa kvartsiittiliusketta, jonka pääaineina olivat kvartsi ja serisiitti. Parasta kvasinkiveä oli kyseisen liuskeen hienempi ja pehmeämpi, paljon serisiittiä sisältävä muunnos, joka oli hiottuna kellanharmaata. Kovempi muunnos, joka sisälsi vähemmän serisiittiä, oli hiottuna vihreänharmaata, sekin hyvin käyttökelpoista liippakiveä. Parhaim-

9 Frosterus 1910 s. 4; Suomenmaa IV (1922) s. 222, 224–225; Vuorela 1951 s. 64–65; Virrankoski 1963 s. 426; Ranta SL 1984 s. 78, 80; Anttila 1989b s. 13–17. Suomenmaa-teoksessa Längelmäen kvasinkiveä sanotaan fylliitiksi.

10 Frosterus 1910 s. 12; Suomenmaa VIII (1927) s. 239–240; Ryyppö 1984 s. 358; Tied. 1990 Matti Vatanen.

millaan Kuusamon kvartsiittiliuske oli erinomaista kovasiemenainetta.¹¹

Kuusamon liippakivien valmistuksesta on 1800-luvun lopulta lähtien sängen hyvät tiedot. Sen varhaisempi historia on sitä hämärämpi, mutta tätä teollisuutta ansiokkaasti tutkineen Seppo Ervastian käsityksen mukaan se oli alkanut jo 1700-luvulla. Joillakin Frosteruksen mainitsemilla louhoksilla ei ilmeisesti ollut sanottavaa käytännöllistä merkitystä. Niinpä Rukatunturilta koilliseen sijaitsevan Horsmavaaran kvartsiittiliuske oli Ervastian haastattelemien vanhojen liipantekijöiden mukaan liian kovaa hiottavaksi, joten siitä oli tehty liippoja vain kokeeksi ja kotitarpeiksi.

Myyntiin menevä kivi otettiin muistitiedon ja Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen 1909–10 tekemän tutkimuksen mukaan pääasiallisesti kahdesta paikasta. Tärkein louhos oli Kuivajärven rannalla, Paanajärven keskikohdalta muutamia kilometrejä etelään, sittemmin Suomen rajan taakse jääneessä paikassa. Paljon liippakiviä louhittiin myös Laajusvaaralta, joka on nykyisen rajan pinnassa Vuotungin koillispuolella. Molemmat paikat olivat Heikkilän maakirjakylää, mutta ainakin Kuivajärven louhos oli kruunun maalla, joten kiven louhinnasta piti sopia valtion metsänhoitajan kanssa ja maksaa korvausta, vuoden 1900 tienoilla marka kuutiometriltä.¹²

Liippoja tehtiin Heikkilän laajassa kylässä, 1912–14 tehdyn luettelon mukaan 31 talossa, ja apulaisina sanottiin olevan yksinomaan oman perheen väkeä. Lisäksi liippoja hioi kaksi ”mökkiläistä”, joista toisella oli tämä pääammattina, toisella taas ”ulkotyöt”. Kyseessä oli siis lähes kauttaaltaan tyyppillinen ansiokotiteollisuus. Mainitun tutkimuksen sekä 1909–10 tehdyn luettelon ja muistitiedon nojalla liippatalot voidaan haluttaessa kartoittaa tarkastikin. Liippoja tehtiin idässä, 1944 rajan taakse jääneellä alueella Välijärvellä, Tavajärvellä, Vatajärvellä ja Laihajärvellä sekä lännempänä Riekissä, Suiningilla sekä Kuntijärvellä ja jonkin verran Vuotungissakin. Eniten liippataloja mainittiin Tavajärveltä ja Suiningilta.

Vuonna 1910 kerrottiin vuosittain tehtävän tavallisesti 8 000 – 10 000 liippaa talossa 7–9 pennin kappalehintaan. Vuoden 1914 luettelon mukaan liippoja tekivät eniten Suiningin isännät Aaprami ja Sip-

11 . . . . .
Frosterus 1910 s. 10–11, 14–15.

12 Tied. 1909–10; Kaleva 4.5.1912; Ervasti 1978 s. 544; mst. Juho Kantola, Eino Moilanen, Emil Suoraniemi. Maatalousneuvoja Kalle Koivusen (julkaisussa väärin M. Koivunen) Kuusamon liippoja koskevan kirjoituksen virheet osoittavat tekijän asiantuntemuksen kovin puutteelliseksi. (Koivunen 1919; Seppo Ervastian kirje 27.2.1989).

pa Lehto; Aapramin sanottiin myyneen niitä 850 ja Sipan 800 markan arvosta vuodessa. Kasperin Pitkääho Tavajärveltä ja Juuso Vilmilä olivat myyneet 700 markan liipat. Edellä mainittujen kappalehintojen mukaan nämä summat edellyttivät osapuulleen 8 000 – 10 000 liipan tuotantoa taloa kohti. Kuusamon liippojen yhteenlaskettu myynti oli vuoden 1914 luettelon mukaan 12 150 mk ja kappaleluku tästä laskien 140 000 – 160 000 vaiheilla.¹³

Liippojen tekemisessä oli raskas ja pitkällinen työ, jota Seppo Ervasti kuvaava seuraavasti: Kuivajärven liippakiveä menttiin hakkaamaan kallioista alkusyksystä. Kallion päältä kaavittiin maa pois ja siitä irroitettiin terävin rautahakuin pitkiä kivilaattoja. Rekikelillä kivi ajettiin Vatajärvelle, mistä sitä noudettiin tarpeen mukaan valmistuspaikealle. Jos talvella oli tarjolla ansiotyötä savotassa, liippojen teko aloitettiin vasta puiden kaadon päätyttyä maaliskuulla. Miehet hakkasivat kivet liippakirveellä sopivan kokoisiksi suikaleiksi, mutta hionta oli naisten ja lasten työtä; lapset joutuivat usein tekemään sitä jo seitsemän vuoden ikäisinä.

Hionta eli ”liipan lykky” tapahtui navetassa tai muussa välttävän lämpimässä huoneessa. Iso laattakivi nostettiin pukkien päälle, sille kaadettiin hienoa hiesua, ja kovasimen ahiota hierrettiin kiveä vasten käsivoimin painamalla. Hiesua kostutettiin aina välillä vedellä. Liipan lykkääjän työpäivä alkoi viimeistään viideltä aamulla, ja aikuinen hioja saattoi saada valmiiksi jopa sata liippaa päivässä. Työ oli likaista ja ikävää, aikuisellekin armottoman raskasta, ja lapsen kädet hiertyivät siinä helposti verille. Työtilat olivat paljolti kosteat ja vetoiset, ja reuma olikin liipan lykkääjän tavallinen ammattitauti. Hionnassa voitiin käyttää myös palkkaväkeä, jolloin aikaihminen palkka oli vuoden 1900 vaiheilla 1–2 markkaa päivältä tai sadalta liipalta. Sekin oli aika vähän, mutta lapset joutuivat työskentelemään melkein ”voileipäpalkalla”.¹⁴

Valmiit liipat pakattiin pärevasuihin, sata liippaa kuhunkin. Vuonna 1914 kerrottiin kaikki Kuusamon liipat myytävän välittäjille, ja muistitietokin osoittaa sen yleisimmäksi markkinointitavaksi. Maakaupan tultua lailliseksi liippakuorma vietiin tavallisesti Kuusamon kirkolle ja myytiin kauppiaille, mutta joskus liipat vietiin Ouluun asti, etenkin jos sinne oli muutakin asiaa. Kaupungissa kyllä helposti kysyttiin: ”Onko Kuusamoon tullut hyvä liippavuosi?” Kolmas, etenkin ”tiukkana aikana” käytetty menetelmä oli kaupata liippoja talosta taloon ajaen. Minne välittäjät myivät Kuusamon liippoja, ei selviä läh-

13 Tied. 1909–10 ja 1912–14; Ervasti 1978 s. 545.

14 Kaleva 4.5.1912; Ervasti 1978 s. 545–548.

teistä luotettavasti, mutta runsas tuotanto edellytti laajaa myyntialuetta. Hinnat vaihtelivat suuresti. Huippuhintana muistettiin 100 kiloa Königsbergin ruisjauhoja sadasta liipasta, mikä vastasi 1900-luvun alussa 16–17 markkaa; liipan kappalehinta oli tällöin peräti 16–17 penniä.¹⁵

Joeli Alatalo Heikkilän kylästä oli suunnitellut liippojen hionnan koneistamista jo 1800-luvun lopulla, mutta hänen hiomalaitteensa käydessä käsivoimalla siitä ei ollut sanottavaa hyötyä.¹⁶ Muuan Kaleva-lehden kirjoittaja ihmetteli vihdoin vuonna 1912, eikö liippojen raskasta hiontaa voitaisi koneistaa, ja samaan aikaan Oulun läänin kotiteollisuusyhdistys yritti saada kuusamolaisia perustamaan tuotanto-osuuskunnan liippojen teolliseksi valmistamiseksi.

Osuuskunnasta ei tullut mitään, mutta sen sijaan talokas Matti Eksymä kävi 1912 yhdistyksen avustamana tutustumassa Längelmäen kovanhiomoihin ja perusti pari vuotta myöhemmin vesivoimalla käyvän kovasintehtaan Kuusamon Vuotunkiin, Kuusinkijoen Jyrkänkosken partaalle. Lehdessä kerrottiin helmikuun alussa 1914, että tehdään koneet oli jo tilattu. Seurauksena oli, että liippojen tekeminen käsityönä kävi vuoden 1919 jälkeen harvinaiseksi. Vuonna 1927 Suiningin Lehdon talon miehet perustivat toisen liippatehtaan, ja kolmaskin syntyi 1930-luvun alussa.¹⁷

SAVITEOKSET

Saviastioita tekivät Suomessa etupäässä ammattimiehet, länsiosassa maata monin paikoin maaseudullakin, mutta talonpoikaisen rahvaan taitoihin savenvalu ei historiallisella ajalla kuulunut. Poikkeuksena oli Muolaan pitäjä, jonne oli syntynyt venäläinen siirtokunta. Viipurin komendanttikunnan päämiehenä oli suuren Pohjan sodan aikana

15 Tied. 1912–14; Ervasti 1978 s. 548. Koivusen mukaan Tornion kauppiat olivat vieneet 1800-luvun keskivaiheilla liippoja Kuusamosta poroilla, mutta S. Ervasti epäilee tätä pitäen ainakin aikaa kovin myöhäisenä (Koivunen 1919 s. 79; Ervastian kirje 27.2.1989). Tiedon Kuusamon liippojen viennistä Ruijaan (Ranta SL 1984 s. 80) täytyy olla perätön. Matka olisi ollut hirveä, ja Norjastako puuttuisi kovasinkiveä!

16 Koivunen 1919 s. 80. Koivunen ajoittaa Alatalon kokeen vuoden 1860 tienoilte, mitä Seppo Ervasti pitää ehdottomasti liian varhaisena (Ervastian kirje 27.2.1989).

17 Kaleva 4.5.1912; Karjalan Lehti 8.2.1914; Pulkkinen 1919a s. 14–15; Ervasti 1978 s. 548–549, 717. Kovasintehtaan perustaminen on ajoitettu usein jo vuosiin 1912–13, mutta Karjalan Lehti välittää oikean tiedon. Suomenmaa-teos (IX, 1 s. 389) väitti vielä 1929 liippoja tehtävän käsityönä noin 20 talossa, mutta tiedon täytyy olla pahoin vanhentunut.

1710–19 prikaatinkomentaja Grigori Tšernyšev, joka sai virkaan tullessaan tsaarilta laajan lahjoitusmaan pääasiallisesti Muolaan pitäjistä. Muutamien kylien jäätyä sodan aikana kutakuinkin autoiksi Tšernyšev siirsi ilmeisesti jo 1710-luvulla niihin omia maaorjiaan, tietävästi Keski-Venäjältä, Moskovan ja Jaroslavl lin kuvernementeista. Heidän jälkeläisensä asuivat Muolaassa toiseen maailmansotaan asti.¹⁸

Muolaan venäläisiä kyliä oli neljä, etelästä lukien Parkkila, Kyyrölä (venäjäksi Krasnoje selo), Sudenoja (Rasvos) ja Kangaspelto (Novaja derevnja). Kyyrölä oli verrattomasti suurin kylä, jossa oli myös Kyyrölän ortodoksisen seurakunnan pääkirkko. Muolaan venäläisiä oli talvisodan aattona noin 2 000 henkeä, ja he olivat täysin säilyttäneet venäläisen rakennuskulttuurin ja kyläkuvan sekä kielen. Monet vanhahkot ihmiset osasivat vielä 1930-luvulla hyvin heikosti suomea. Vieraisiin kyyröläläiset suhtautuivat ystävällisesti ja avoimesti; kävijä sai mielellään katsella heidän asumuksiaankin, jotka olivat savenvalutyöstä huolimatta puhtaat ja siistit.

Savenvalannan taito Muolaaseen alun perin Tšernyševin maaorjien matkassa Venäjältä, jossa se oli rahvaan parissakin yleinen, ja myyntitavaraa ryhdyttiin luultavasti tekemään jo 1700-luvulla. Viimeistään 1800-luvun alkupuolella savenvalanta oli Muolaan venäläisillä tärkeänä sivuelinkeinona. Teknisesti se oli aika kehittyntä; niinpä astiat lasitettiin, mikä ei kuulunut Venäjän talonpoikaisen savenvalannan perinteisiin. Jaakko Kateisto päättelee aiheellisesti, että oppia oli saatu tavalla tai toisella myös kaupungista.¹⁹

Muolaan venäläiset olivat maanviljelijöitä, mutta moni perhe sai savenvalannasta pääosan elantoaan. Vuonna 1910 saviteoksia sanotaan tehdyn Kyyrölässä 52, Parkkilassa 6, Kangaspellolla 5 ja Sudenojalla 2 taloudessa, yhteensä siis 65 talossa. Vuonna 1934 savenvalua harjoitettiin K. Mankosen mukaan Kyyrölässä 35, Parkkilassa 13, Kangaspellolla 3 ja Sudenojalla 1 taloudessa, kaikkiaan 52 talossa. Parin arvion mukaan saviastiaverstaita oli vuonna 1939 taas 62–65 talossa, mutta näiden lukujen luotettavuus ei ole taattu. Verstaitten luvun vaihtelun voisi kyllä hyvin selittää olettamalla, että saviastioiden kysyntä oli alentunut 1930-luvun alun pulavuosina ja tämä tuntui vielä 1934 mutta ei enää myöhemmin.

Savenvaluun osallistui 1903 kotiteollisuuskyselyn kyyröläläisen vastaajan mukaan 140 henkeä, mutta hän lienee lukenut tähän vain aikuiset miehet. Kun Yrjö Laine arvioi 1939 saviteosten tekemiseen osallistuvan 350 henkeä, hän otti ilmeisesti huomioon myös avusta-

18 Mankonen 1934 s. 144; Ranta R 1987 s. 164, 170, 226.

19 Suomenmaa V (1923) s. 259; Mankonen 1934 s. 146–150; Laine-Juva 1939 s. 137–138; Virrankoski 1963 s. 471; Kateisto 1983 s. 14.

vat perheenjäsenet. Jotkut Kyyrölän miehet ehtivät kesäisin työskennellä maatöiden ohella tiilitehtaissa, maalareina ja uunimuurareina, toisinaan naapuripitäjissään.²⁰

Savea ei vuoden 1900 tienoilta lähtien saatu enää riittävästi venäläiskylien omilta pelloilta, joten sitä täytyi ostaa, 1930-luvulla usein 3–4 kilometrin päästä. Ostosavea oli hyvin saatavissa, ja se oli laadultaan niin hyvää, että astiat tulivat lasittamattakin varsin tiiviitä. Myös polttopuuta jouduttiin jonkin verran ostamaan, mutta poltto-uuninsa savenvalajat muurasivat itse.²¹

Työpajana oli harmaata mökkiä muistuttava ”gorn” (venäjää, alkuaan ’polttouuni’), jossa oli saven muokkauslava, pari dreijaa, kuivausparret ja suuri uuni. Savi vaivattiin aina jaloin sotkemalla. Valmiiksi muovailut teokset saivat kuivua ennen polttoa noin neljä päivää. Kukkaruukkuja lukuun ottamatta Muolaan saviastiat lasitettiin ainakin sisäpuolelta, ja paikallinen erikoisuus oli, että lasitettava pinta tervattiin. Tervalle siroteltiin ensin kuivattua suomutaa tai hienoa hiekkaa ja sitten lyijyoksidia. Polton kestäessä useita tunteja saven sisältämä rauta oksidoitui punaiseksi, terva paloi ja lyijyoksidi suli lasitukseksi. Helsingin terveyslautakunnan todettua 1930-luvun alussa, että siitä liukeni ruokaan lyijyä paljon yli sallitun määrän, Kyyrölän astioiden menekki kuuluu hieman kärsineen.²²

Varhemmin saviteoksia tehtiin pääasiallisesti vain syyskuusta huhtikuun lopulle mutta 1930-luvulla jo silloin tällöin kesälläkin, etupäässä varastoon, koska pääasiallisena myyntikautena olivat syksy ja talvi. Savenvalajan työhön osallistui koko perhe noudattaen tiettyä työnjakoa. Kyyröläläisen pojan tuli tuntea jo kaksitoistavuotiaana auttavasti savenvalun tekniikka, ja kotona se yleensä opittiin; parhaat savenvalajat kuuluivat sukuihin, joissa tätä työtä oli tehty monessa polvessa. Joskus palkattiin apulainen perheen ulkopuolelta. Toimeen tullakseen savenvalajan täytyi olla hyvin ahkera, työpäivä oli pitkä. Uunillinen teoksia poltettiin tavallisesti kerran viikossa mutta joskus kolmastikin, ja uni jäi silloin vähälle.²³

20 Tied. 1903; Mankonen 1934 s. 151–152; Repo 1952 s. 183–184; Laine-Juva 1939 s. 137, 140; Vallinheimo 1959 s. 55. Maantieteilijä Mankosen 1934 tekemä tilasto lienee tarkka. Laine-Juvan mukaan verstaista oli 1939 kaikkiaan 62, joista 50 Kyyrölässä, mutta tieto ei perustune tarkkaan tutkimukseen. Veera Vallinheimon mukaan verstaista oli ennen sotaa 65, mutta lähteenä oli vasta 1959 tehty haastattelu.

21 Mankonen 1934 s. 151; Hovilainen 1941; Repo 1952 s. 182; Kateisto 1983 s. 38.

22 Mankonen 1934 s. 151–152; Collin 1939; Laine-Juva 1939 s. 139–140; Kateisto 1983 s. 61, 64.

23 Mankonen 1934 s. 151; Collin 1939; Hovilainen 1941; Repo 1952 s. 182; Kateisto 1983 s. 14, 31, 57, 102.

Muolaan savenvalajien astiavalikoimaa sanottiin 1930-luvulla en-
tistä pienemmäksi, mutta monenlaisia tuotteita he silti yhä tekivät.
Vuonna 1934 julkaistussa valokuvassa niitä on alun toista sataa la-
jia, joita kaikkia ei tosin ehkä tehty säännöllisesti myytäväksi. Van-
hastaan oli myyty ennen kaikkea monenkokoisia ruoan valmistukseen
ja säilytykseen käytettyjä ruukkuja eli karjalaisittain ”potteja” ja muu-
ta keittiökalustoa: vuokia, maljoja, vateja, mukeja sekä pieniä kan-
nuja ja kuppeja. Kaikkia näitä tehtiin 1930-luvullakin, samoin pal-
jon kukkaruukkuja.

Myös kukkopillit eli ”savilinnut” olivat vanha artikkeli; osa pille-
jä taas oli kalan muotoisia. Pillejä muovailivat ja maalasivat etupäässä
naiset ja he tekivät muitakin savileluja kuten kissoja ja koiria. Jois-
sakin verstaissa alettiin 1930-luvulla tehdä myös varsinaisia koris-
te-esineitä, ei tosin paljon. Kuuluisin Muolaan savenvalun tuote oli
alusta loppuun ”Kyyrölän potti”, joka oli alkuaan halpaa talonpojan
tavaraa; nykyään taas aito Kyyrölän astia on arvokas keräilyn koh-
de.²⁴

630

Muolaan savenvalajilla ei ollut aikaa teostensa vähittäismyyntiin,
mutta viimeistään 1800-luvulla alkoivat ensin Muolaan ja sitten myös
Valkjärven lähikylien karjalaiset toimia heidän myyntimiehinään kul-
kukauppaa harjoittaen. Molemmissa pitäjissä pottien myynti oli tär-
keä elinkeino. Kun uunillinen astioita ja kukkopillejä oli poltettu, ne
myytiin tukussa kauppiaille, joka odotti talvikeliä lähteäkseen myynti-
matkalle. Rattailla savitavaraa ei olisi voinut kuljettaa särkymättä, ja
rekeenkin ne piti latoa huolellisesti ja täyttää astioiden välit heinin
ja oljin. Useimmiten pottikauppias otti matkaan muutakin myytävää:
rihkamaa ja ”orehkoja” eli piparkakkuja.

Vanha tapa oli lähteä joulun jälkeen yhteisesti sovittuna päivänä
matkaan Viipurin kautta ja aloittaa myyminen varsinaisesti vähän
kauempana. Etelä-Karjala lienee näet ostanut savipottinsa etupäässä
kaupunkien markkinoilta. Pottien myynti tapahtui kauempanakin
osaksi markkinoilla mutta etupäässä kuitenkin talosta taloon, pitkin
maaseutua ja kaupungeissakin ajellen. Pottikauppiaat vaihtoivat
myyntitavaroitaan yleisesti loppuihin ja muuhun romutavaraan,
mistä he saivat sellaisia nimityksiä kuin ”rättimies, rättiukko, ryysy-
läinen”. Itä-Suomessa heillä oli nimenä myös ”pottikupsa” (ven. ku-
pets, ’kauppias’).

24 Mankonen 1934 s. 151; Laine-Juva 1939 s. 138–139; Hovilainen 1939; Karste-
Liikkanen 1968 s. 198–199; Repo 1952 s. 184, 470; Kateisto 1983 s. 86–87,
94–97, 102.

Pottikauppias teki tavallisesti kaksi matkaa talvessa ja jatkoi kaupantekoa huhtikuulle asti, niin kauan kuin keliä kesti. Matkat voivat ulottua Turkuun ja Raumalle asti, usein Savoan, Keski-Suomeen, Pohjois-Karjalaan ja kauas Pohjanmaalle, eikä edes Suomenlahden ulappasaaria unohdettu. Lauri Kanteen mukaan kullakin kauppialla oli ainakin maailmansotien välisenä aikana sovittu piirinsä, johon toiset eivät menneet myymään.

Kannaksen murteella vilkkaasti juttelevat, hupaisia myyntiloruja laskettelevat pottikauppiat olivat rahvaan suosiossa, ja etenkin lapset ilahtuivat rättimiehen reslaren ilmestyessä pihaan kukkopilleineen ja orehkoineen. Vielä 1800-luvun lopulla Itä-Suomen maalaisväestö sai jokseenkin kaikki saviastiat rättiukkojen kuormista ostamalla. Vuoden 1887 tiedustelun yhteydessä Mikkelin läänin kotiteollisuusyhdistys kiinnitti tähän asiaan erityistä huomiota, ja miltei joka pitäjästä kerrottiin, että saviastiat saatiin Muolaasta.

Tällaisena pottikauppa jatkui vuoden 1900 tienoille, mutta kun rautatiehen oli siihen mennessä totuttu, sitä alettiin käyttää hyväksi pottien myynnissäkin, ajan mittaan yhä enemmän. Pitkähkölle matkalle lähtiessään kauppias nousi usein hevosineen kuormineen junaan Perkjärven asemalla ja matkusti suoraan kaukaiselle myyntialueelle. Tavallista oli myös viedä kuorma savipotteja kotipuolesta hevosella ajaen, ja kun tavarat oli myyty, lähettää vaihtolumput keruuliikkeeseen ja tilata Muolaasta uusi pottikuorma rautateitse. Tällöin astiat pakattiin laatikkoihin, joissa oli olkia täytteenä.

Ennen pitkää kehittyi myös ”pottikuninkaiden” ryhmä, joka myi Muolaan potteja tukussa. He ostivat muutaman savenalajan koko vuotuisen tuotannon, kuljettivat suuren määrän tavaraa junalla kaukaisiin osiin maata ja myivät hevoskuorman kerrallaan sikäläisille kulkukauppiaille. Tässä myynnissä ei enää tunnettu missään vaiheessa vaihtokauppaa. Muodossa tai toisessa käyty kulkukauppa oli vielä 1930-luvulla Muolaan pottien yleisin myyntitapa, joskin savenalajat olivat alkaneet myydä tuotteitaan myös kaupalliikkeisiin.²⁵

Eräät Muolaassa käyneet kirjoittajat pitivät 1930-luvun lopulla pottien kulkukauppaa savenalajille perin epäedullisena. Yrjö Laineen mielestä se oli huonontanut tuotteiden hintaa ja laatua sekä pienentänyt tuotevalikoimaa, kun pottikauppiat halusivat myydä vain muutamaa lajia astioita. Alb. Collin myönsi myynnin olevan voimaperäistä, mutta kustannukset olivat suuret ja vaihtokauppa ja rätti-

25 Collin 1939; Laine-Juva 1939 s. 138; Karste-Liikkanen 1968 s. 199–204; Kateisto 1983 s. 105; Kantee 1991 s. 16; Tied. 1887 ja 1990 Tyyne Hyvärinen, Anni Toikkanen, Vieno-Ilta Puranen, Niina Asunmaa, Helli Saloheimo.

miesten taipumus suostua tinkimiseen alensivat astioiden hintoja. Ennen sotaa Muolaan kunnankirjurina toiminut maanviljelysneuvos Emil Luukka katsoi, että pottikaupassa kilpailtiin hintojen halpuudella tavaran laadun kustannuksella, ja ostajatkin kuuluivat ihmetelleen, ”kasvaako niitä saviastioita siellä pellolla”, kun ne olivat niin halpoja.

Näiden epäkohtien poistamiseksi perustettiin 1935 Kyyrölän Savikotiteollisuusyhdistys kehittämään työtä ja järjestämään kauppaa ja hintoja. Sotaan mennessä yhdistys laati yhteisen hinnaston, piti tuotenäyttelyn ja palkkasi pari neuvojaa edistämään tekniikkaa ja taiteellista muotoilua. Käytännössä nämä toimet eivät tietenkään ehtineet vaikuttaa neljässä vuodessa kovin paljoa.²⁶

Kyyrölän ja muiden venäläiskylien saviteollisuus oli ainakin 1800-luvun jälkipuolelta 1930-luvulle erittäin merkittävä elinkeino, joka hyödytti näiden kylien ohella koko Muolaata ja Valkjärven länsiosaa. Saviteollisuuden tuoton arvioitiin vuonna 1934 olevan noin miljoonaa markkaa vuodessa; 1937 tuotteiden myyntiarvo arvioitiin kahdeksi miljoonaksi markaksi. Arvioiden perusteita ei ilmoitettu lähemmin, mutta niissä lienee tarkoitettu vähittäismyynnistä saatua bruttophintaa, sillä savenvalajien nettotuloiksi nämä summat olisivat ilmeisesti liian suuria.

632

Potintekijät saivat rahoista vain rajoitetun osan, mutta heidän elinkeinonsa työllisti suuren joukon muita Muolaan ja Valkjärven miehiä, jotka kaivoivat ja ajoivat savea, hankkivat polttopuuta ja markkinoivat pääosan tuotteista. Mainittakoon vertauskohdaksi, että Muolaaseen saatiin 1937 maitotuotteiden myynnistä vain 1,1 miljoonaa markkaa. Kyyrölän ja lähikylien saviastiateollisuus oli 1930-luvulla Suomen toiseksi suurin suppealla alueella harjoitettu ansiokotiteollisuuden haara, jonka tuotannon ylitti vain Kauhavan seudun kudonta. Siihen osallistui kuitenkin kymmenkunta pitäjää, kun taas Muolaan potit olivat neljän kylän asukkaiden työtä.²⁷

Toisen maailmansodan aikana Kyyrölän miehet taistelivat Suomen armeijassa, ja kun Kannas menetettiin, Muolaan venäläiset siirtyivät muiden karjalaisten tavoin maamme jäljelle jääneeseen osaan. Pääosa kyyröläläisistä sai siirtolaistilat Etelä-Hämeestä. Siellä saattoi sittemmin nähdä vaikkapa linja-autossa joukon suomalaisen tapaan puukeutunutta väkeä, joka puhui vieraan ihmetykseksi vilkkaasti ja iloisesti venäjää. Monet siirtolaisperheet rakensivat myös uuden gornin ja jatkoivat perinteellistä saviastioiden valantaa, ajan mittaan kuitenkin uusin, teollisin menetelmin.

26 Collin 1939; Laine-Juva 1939 s. 138–139; Luukka 1946 s. 57; Repo 1952 s. 184.

27 Mankonen 1934 s. 152; Repo 1952 s. 184.

Pieniä kotiteollisuuden- haaroja

KALANPYYDYKSET

Kalastusvälineitä tehtiin Suomessa vielä autonomian ajan lopulla etupäässä käsityönä, ja kalastajat valmistivat niistä itse suuren osan. Niitä tarvittiin kuitenkin paljon, ja koska työn puutteessa olevaa tilatonta väkeä oli lähes kaikkialla runsaasti, pyydyksiä teetettiin yleisesti tilaustyönä. Harvinaisempaa oli niiden tekeminen myytäväksi, mutta siitäkin on jokunen esimerkki. Kalanpyydyksiä ei useinkaan tilattu tai myyty kauas, joten niiden valmistuksen ei olisi luullut herrättävän hallintomiesten huomiota, mutta se oli muuten selvästi tärkeä ansiokotiteollisuuden haara, ja sitä kysyttiin erikoisesti jo vuoden 1903 tiedustelussa, samoin 1945.

Näin syntyneiden tilastojen luvut ovat silmämääräisiä arvioita, etupäässä kai todellista pienempiä ja muutenkin epäluotettavia. Silti on syytä kiinnittää huomiota kahteen ilmiöön. Ensinnäkin pyydyksiä sivuelinkeinokseen tekevien henkilöiden luku aleni näiden lähteiden mukaan vuosien 1903 ja 1945 välillä 3 107 hengestä 1 016 henkeen. Tosin Länsi-Kannaksen pitäjissä Muolaassa ja Kivennavalla kutoi vuoden 1903 tilaston mukaan 600 naista verkkoja ansioikseen, joten muun Suomen summaksi jää vain 2 507 pyydysten tekijää. Vuoden 1945 summasta taas puuttuvat Ahvenanmaan, suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan ja Pohjois-Savon luvut, joiden mukanaolo korottaisi sen arviolta 1 250 tienoille. Nämäkin seikat huomioon ottaen kalastusvälineiden valmistus sivuelinkeinona näyttää vähentyneen tuntuvasti vuosien 1903 ja 1945 välillä.

Toiseksi naisten ja miesten osuus kalanpyydysten tekemisessä, lähinnä verkkojen kudonnassa, oli hyvin erilainen maan eri osissa. Pohjois-Suomen osalta lähdetilanne on niin erikoinen, että sitä täytyy käsitellä tuonnempana erikseen. Eteläisemmissä saaristo- ja rannik-

kopitäjissä Terijoelta Himangalle, Vaasan läänin pohjoisrajalle, oli vuoden 1903 tilaston mukaan yhteensä 1 022 henkilöä, jotka tekivät sivuelinkeinokseen kalanpyydyksiä, ja heistä 351 eli 34 prosenttia oli naisia. Suomen etelä- ja keskiosan sisämaanpitäjissä pyydyksiä teki, jos Muolaa ja Kivennapa jätetään ottamatta huomioon, sivuelinkeinona yhteensä 1 331 henkeä, ja näistä oli naisia 71 eli vain 5 prosenttia.¹

Lähde on melko epäluotettava, mutta erot ovat toisaalta selvät, ja muu aineisto tukee vuoden 1903 tilaston tietoja voimakkaasti: naiset kutoivat verkkoja etupäässä vain rannikolla ja saaristoissa. Mistä tämä ero johtui? Kun miehet kutoivat kalaverkot kaikkialla sisämaassa, se lienee juontunut ikivanhasta työnjaosta: eränkäynti oli miesten työtä. Tosin naisia otettiin mielellään avuksi kalanpyyntiin mutta ilmeisesti ei verkonkudontaan. Olisiko epäily, että naisen kutomilla verkoilla ei ollut onnea? Rannikolla kalastuksen suuri taloudellinen merkitys oli ilmeisesti pakottanut luopumaan tästä työnjaoista ja siihen mahdollisesti liittyneistä uskomuksista. Merellä tarvittiin niin paljon verkkoja ja nuottia, että miesten työvoima ei riittänyt niiden kudontaan, varsinkin kun he kalastivat monilla rannikkoseuduilla utterasti talvellakin.

634

Muusta lähdeaineistosta saatuja tietoja tarkastelen seuraavassa kiinnittäen huomiota etupäässä kvalitatiivisesti valaiseviin tietoihin. Ensimmäkin on todettava, että Ahvenanmaalta on vain nimeksi tietoja kalanpyydysten tekemisestä sivuelinkeinona. Jomalasta kerrottiin 1887 vähän pyydyksiä myydyin, etupäässä omaan pitäjään, ja Eckerössä sanottiin 1903 olevan 16 henkilöä, jotka tekivät kalanpyydyksiä sivuelinkeinokseen. Utterasti kalastavat ahvenanmaalaiset pitivät nähtävästi perheen kunnia-asiana kutoa verkkonsa ja nuottansa itse.²

Varsinais-Suomen saaristossa ja rannikolla runsas kalastus näkyy edellyttäneen joskus pyydysten ostamista. Taivassalon Tuomaraisten kylän Huhtkarissa varhain leskeksi jäänyt Johanna Lehtonen (1885–1960) ryhtyi puutteen kanssa taistellessaan kutomaan tilaustyönä silakkarysien liinoja. Johannan pojat ryhtyivät auttamaan heti kun kynnelle kykenivät; vartuttuaan he kävivät kesäisin töissä sahalla mutta kutoivat talvet rysänverkkoja ja tekivät rysiä valmiiksiin. Toisen pojan hukuttua 1928 äiti ja veli jatkoivat rysien tekoa. Sitten tulivat

1 Tied. 1903 ja 1945.

2 Tied. 1887 ja 1903.

tehdasvalmisteiset verkonliinat suosioon, mutta kun rysäpyynti toisaalta lisääntyi, Lehtoset tekivät rysien ”kalaruumia” nieluineen ja yöpauloineen 1930-luvun loppuvuosiin asti.

Taivassalon Vehaksessa kalastaja Kustaa Helenius kudotti ainakin 1920-luvulta 1950-luvun alkuvuosiin lahnaverkkoja kustantajana toimien. Kymmenkunta mökinemäntää kutoi hänelle talvisin verkon liinoja ja merikapteenin leski Sanni Åberg pauloitti. Helenius toimitti verkot Lahteen, jossa muuan hänen sukulaisensa myi niitä. Askaisten Livonsaaren Kärmläisissä muuan kalastaja ja hänen kaksi sisartaan kutoivat maailmansotien välisenä aikana talvisin tilauksesta verkkoja, etupäässä riimuverkkoja (”krimuverkoi”) lahnanpyyntiin. Sisärukkaset olivat perineet vanhemmiltaan erikoisen taidon tehdä verkot ottavia. Tehdastekoisten verkonliinojen tultua kauppaan he pauloittivat niitä ja kutoivat niihin ”krimusilmät”.³

Idempänä saaristossa kerrottiin Korppoosta 1905 tilattoman väen naisten kutovan nuottia ja verkkoja ansioikseen. Samaan tapaan kirjoitettiin Kemiöstä, jossa tätä ilmoitettiin tehtävän nimenomaan talvisin ja tilaustyönä. Sisämaasta kerrottiin Yläneeltä 1929, että kalaverkkoja tehtiin paljon ansiotyönä. Verkonkudonnan taitoa oli levittänyt kauppias Levander, ja kun hän Turkuun muutettuaan perusti kalastusvälineliikkeen, Yläneen naiset ja lapset kutoivat verkkoa edelleen hänelle. Yläneellä oli myös muutamia rysänvanteiden tekijöitä. Heille maksettiin vain 10 penniä vanteelta, ja Turun Sanomien kirjoittaja totesikin, että vanteita piti tehdä viidestä aamulla kymmeneen illalla, ennen kuin perhe tuli toimeen.⁴

Uudeltamaalta on lähempiä tietoja kalanpyydysten teosta vain Porvoon pitäjältä vuodelta 1905. Saariston tilattoman väestön todettiin ikiajoista tehneen pyydyksiä ansiotyökseen talvisin sekä puhdetöinä syksyin kevään, enimmäkseen tilauksesta ja tilaajan langoista. Kun tehdastekoisia kalanpyydyksiä voitiin jo 1900-luvun alussa ostaa, verkonkudonnasta saatu ansio oli huonontunut ja sen harjoittaminen ansiotyönä oli käynyt Porvoon saaristossa entistä harvinaisemmaksi.⁵

Satakunnan rannikolta kerrottiin Ahlaisista 1905: ”Joku harva vanhus ja jotkut lapset kutovat palkkiota vastaan verkkoja”. Merikarvialla kalastajat tekivät vielä 1930-luvulla verkot ja rysät itse tai perheensä auttamina, mutta oli myös ansiotyökseen pyydyksiä tekeviä ja ”pa-

3 Tied. 1990 Kerttu Ahvisto, Kirsti Vanhakylä.

4 Tied. 1905; TS 9.11.1929.

5 Tied. 1905.

rantavia” naisia. Rauman pitäjästäkin mainittiin 1893 verkonkutoji-
na nimenomaan viisi naista.⁶

Sen sijaan Satakunnan sisämaasta saadut hajatieidot kertovat yksinomaan miespuolisista kalanpyydysten tekijöistä. Laviassa vanha talollinen Juha Hakala (s. 1872) eli ”Kallion Jussi” teki rysiä tilauksesta ympäri pitäjää ”kum minulta viäärän niitä enämpi kom muilta tekijöiltä”. Maanviljelijä ja rakennusmies Kalle Rahkola (1889–1970) Ikaalisista teki talvisin puusepäntöiden ohella kalaverkkoja, rysiä, katiskoja ja lippoja. Jämijärvellä pienviljelijä Viljo Leppihalme (s. 1913) kutoi 1930-luvulla talvisin sivuansioikseen verkkoja sekä teki rysiä ja mertoja taloihin, enimmäkseen teettäjän aineista, ja kävi myös pauloittamassa verkkoja.⁷

Hämeen puolelta on Kurusta sisämaasta saaduksi poikkeuksellisen tieto: erään kirvesmiehen vaimo ja tyttäret kutoivat 1920- ja 1930-luvulla talvisin nuotan havasta. Sillä oli kysyntää, sillä nuottapyynti oli Näsijärvellä vielä yleistä, ja kaikki kalastajat eivät ehtineet tai osanneet kutoa itse nuottaa. Näissä oloissa naistenkin kutoma havas kävi täydestä.⁸

Itä-Suomen järvialueella kalanpyydyksiä tekivät muistitiedonkin mukaan vain miehet. Mainittakoon Sumiaisten kunnan vahtimestari ja kirjastonhoitaja Kalle Savolainen (1866–1948) eli ”Verkko-Kalle”, joka oli kuuluisa taitavana verkonkutojana; tässä sivuammatissa hänelle riitti työtä vanhuuteen asti. Viipurin läänin Pyhäjärvellä kalastaja Matti Rautiainen (1861–1933) Tolsterniemen kylästä kävi sivuansioikseen tekemässä verkkoja ja rysiä tilaajien luona, ja työtä riitti, kun pitäjässä oli paljon kalastajia.⁹

Itäisellä Suomenlahdella kalastettiin paljon ja talvisin laskettiin verkot jään alle pyytämään hailia (silakkaa) tai kuoretta. Autonomian ajalla kuore oli tärkeä saaliskala, koska siitä maksettiin Pietarissa paremmin kuin silakasta; venäläiset ymmärsivät kuoreen maukkaaksi kalaksi, jota myytiin kappalekaupalla toisin kuin hailia.¹⁰ Kalanpyydysten tekemisestä ansiotyönä on muutamista pitäjistä merkittäviä tietoja. Lavansaareissa jotkut vähävaraiset perheet hankkivat vielä 1930-luvulla osan elannostaan kutomalla, pauloittamalla ja korjaamalla verkkoja sellaisille varakkaille kalastajille, joilla ei ollut itsellään tarpeeksi työvoimaa. Säkkiärvellä arvioi vuoden 1903 tiedustelun vas-

6 Tied. 1893, 1905 ja 1990 Matti Mäkitalo.

7 Virtaranta 1953 s. 123; Tied. 1990 Maire Laurikka, Helena Leppihalme.

8 Tied. 1990 Elli Johansson.

9 Tied. 1990, erikoisesti Rauni Hytösen ja Aura Sorosen vastaukset.

10 Karste-Liikkanen 1968 s. 130–131; Vuorela 1975 s. 117.

taaja 60 miehen ja 50 naisen tekevän sivuansioikseen kalanpyydyksiä, ja 1923 kerrottiin niitä myytävän rannikkokylästä toisiin pitäjiinkin.¹¹

Aivan erikoisen tärkeä elinkeino-verkonkudonnasta tuli eräissä Länsi-Kannaksen pitäjissä. Uudellakirkolta kerrottiin 1903, että 21 miestä ja 35 naista teki kalanpyydyksiä myytäväksi omaan pitäjään. Kivennavalla ilmoitettiin saman tiedustelun vastauksessa, että sata naista teki sivuelinkeinokseen pyydyksiä, mutta kun 1905 pyydettiin lähempiä tietoja, vastaaja totesi, että tähän oli vielä lisättävä 400 alaikäistä verkkokutojaa. Verkkoja tehtiin merikalastusta, etenkin kuoreen mutta myös hailin pyyntiä varten. Tämä työ oli aloitettu 1870-luvulla yhdessä kylässä Muolaan rajalla, mutta 1905 verkkoja kudottiin jo kahdeksassa kylässä.

Alkuaikoina kutojat olivat tehneet tilaustyötä rannikon kalastajille näiden toimittamista langoista, mutta sittemmin Kivennavan maakauppiat alkoivat kustantaa verkkokudontaa. Kutojat olivat talojen ja tilattoman väen naisia ja lapsia, etupäässä tyttöjä, ja verkkoja kudottiin tavallisesti lokakuulta maaliskuun lopulle, mikä osoittaa tämän työn olleen etupäässä maatalouden sivuelinkeinona.

Kudottajat maksoivat työpalkkaa keskimäärin 3 markkaa verkolta, jonka kutomiseen meni tavallisesti kaksi viikkoa. Tästä laskien päiväansio olisi jäänyt 25 pennin tienoille, mutta ainakaan aikuiset kutojat eivät ehkä joutaneet kutoa täysiä päiviä. Joka tapauksessa palkkataso näyttää hyvin alhaiselta kuten aina työntekijöiden ollessa suureksi osaksi alaikäisiä. Kustantajat myivät verkot itäisen Suomenlahden kalastajille tai rannikon kauppiaille, ja menekkiä oli riittänyt hyvin. Tiedustelun vastaaja huomautti, että verkkokudonta vähensi Kivennavalla kotikudontaa, kun naiset ottivat mielellään vaatetavaraa palkakseen. Muuan 1864 syntynyt Kivennavan mummo on kertonut, että hän oli nuorena talontyttärenä kutonut sisarineen yökaudet verkkoja saadakseen omaa rahaa vaatteen ostoon.

Muolaassa verkkokudonta oli samanlaista, ja siihen osallistui 1903 annetun tiedon mukaan 500 naista. Kivennavan ja Muolaan luvut tukevat tavallaan toisiaan, eikä niitä tarvinne epäillä ainakaan pahoin liian suuriksi. Muolaassa kutojat olivat etupäässä pientilojen, osaksi myös tilattoman väen naisia, ja syksystä kevääseen verkkoja sielläkin kudottiin. Niitä kerrottiin kudottavan etupäässä aamuin illoin; päivällä tehtiin muita töitä. Kauppiat Muolaassakin kudottivat verkkoja, mutta Suomenlahden rannikon kalastajat tulivat vielä 1900-luvun alussa melko usein itse tilaamaan niitä, ja silloin kutoja sai pa-

11 Tied. 1903 ja 1990 Maija Mäkyneen; Suomenmaa V (1923) s. 84.

remman palkan. Muolaassa entistä laajemman verkonkudonnan sa-
nottiin alkaneen vuoden 1880 tienoilla, kaiketi jokseenkin samaan
aikaan kuin Kivennavalla.¹²

Merkkillistä kyllä Kivennavan ja Muolaan suurusuuntaisesta verkon-
kudonnasta ei ole pienintäkään mainintaa 1920- ja 1930-luvun läh-
teissä. Tässä tapauksessa on vaikea uskoa, että niiden vaikeneminen
johtuisi pelkästään tutkijan huonosta onnesta. Luultavasti verkonku-
donta oli vähentynyt aivan olennaisesti, osaksi tehdastekoisten verk-
kojen käytön takia. Verkonkudonnasta saadut palkat näyttävät myös
olleet niin kehnot, että monikaan ei olisi tyytynyt niihin itsenäisyy-
den ajalla, Kannaksen vaurastuessa ja muiden työtilaisuuksien lisään-
tyessä.

Muolaan Kangaspellon kylän venäläisissä asukkaissa kerrotaan
olleen vielä 1930-luvulla kuuluisia rysäntekijöitä, joiden tuotteita vie-
ttiin muuallekin maahan. Rysien valmistus oli täällä kuten yleensä-
kin epäilemättä miesten työtä, koska siihen kuului vanteiden teke-
minen, kuka sitten havaksen kutoikin. Kangaspellossa ei tehty pal-
jon saviastioita, joten miehillä oli aikaa muuhun käsityöhön.¹³

638

Pohjanmaan ruotsinkieliseltä rannikolta on joitakin tietoja, jotka
osoittavat kalanpyydysten tekemisen olleen yleisesti ansiokoteoilli-
suutta ja etupäässä naisten työtä. Siipyystä kerrottiin 1903, että pyy-
dyksiä teki palkkatyönä 30 naista ja 5 miestä. Närpiöstä ilmoitettiin
1893 kalanpyydysten tekemisen olevan kokonaan naisten hallussa ja
heidän talvisena sivuelinkeinonaan. Niinpä Nämptäsin kylässä teh-
ttiin vuosittain vähintään 40 silakkajataa, joiden hinta oli 80 mark-
kaa kappaleelta, ja lisäksi muita verkkoja sekä nuottia ja rysiä.

Larsmossa sanottiin 1903 vain 12 naisen tekevän kalanpyydyksiä
ansiotyökseen, mutta joku oli lisännyt lyijykynällä, että niitä tekivät
”kaikki köyhät ja tilattomat sivuelinkeinokseen”. Vuoden 1905 tie-
dusteluun vastattiin, että etupäässä tilattomaan väkeen kuuluvat ku-
tojat olivat ikiajoista tehneet tilauksesta verkkoja kalastajille mutta
vain harvoin muille paikkakunnille, koska kysyntä oli Larsmossa riit-
tävän hyvä. Lapsetkin osallistuivat verkonkudontaan 10-vuotiaista
alkaen.¹⁴

12 Tied. 1903, 1905 ja 1990 Lahja Hyttinen. Tekstissä mainittu Kivennavan mummo
oli kertonut verkkoja myydyin myös Pietariin, mutta muut lähteet eivät tue tätä
tietoa.

13 Repo 1952 s. 468.

14 Tied. 1893, 1903 ja 1905.

Korsnäsän Moikipäässä (Molpe) oli kalastaja Johannes Granqvistilla ainakin 1920-luvulta lähtien erikoinen sivuelinkeino, jota hän tarvitsi suuren perheen isänä. Hän näet teki kirveellä ja puukolla tuhatmäärin katajaisia verkon puikkareita (nätstickor) Aino Lindemanin kalaverkkotehtaalle Vaasaan. Saarelle tultuaan Granqvist katkoi kirveellä katajia sopivan kokoisiksi aihioiksi ja vuoli ne niin taitavasti, että puikkarit tulivat hyvin samannäköisiä. Hän ei laiminlyönyt kalastusta puikkarien takia mutta ei liioin istunut koskaan joutilaana. Vasta 1950-luvulla katajaisten puikkarien kysyntä loppui, kun tehdas siirtyi käyttämään muovista tehtyjä.¹⁵

Pohjanmaan rannikon pohjoisosasta on vuoden 1903 tiedustelun vastauksissa ainutlaatuisen huonot tiedot, joten on mahdotonta sanoa, missä määrin tällä rannikolla tehtiin kalanpyydyksiä ansiotyönä ja osallistuivatko naiset siihen. Raahan seudulta on kuitenkin pari 1800-luvun lopulle ajoittuvaa tietoa. Samuli Paulaharju mainitsi Raahesta ja Pattijoelta kolme naispuolista verkonkutojaa, jotka tekivät tätä työtä ammatikseen. Martti Levón kertoo, että verkot teetettiin usein urakapalkalla erityisillä kutojilla ja nimesi erikoisen taitavana kutojana torpanemäntä Anna Martinmäen Saloisista. Verkonkudonta oli siis tälläkin rannikolla ainakin osaksi naisten työnä.¹⁶

Alatornion Kaakamassa kalastaja ja maanviljelijä Anselmi Prykäri kutoi 1930-luvulla talvisin verkkoja, ei paljontaan ”suoraa verkkoa” vaan lohennyntiin merellä käytetyn isonrysan osia, joista maksettiin kappalehinta. Kiimingin Huttukylässä oli Huttulan kohtalaisen suuren talon isännällä toisenlainen lohennyntiin liittyvä sivuelinkeino: hän teki neljän poikansa auttamana maailmansotien välisenä aikana isoja vanteita lohiryysiä varten. Ne tehtiin tilauksesta suoraan kuluttajille, läheisen rannikon lohentalastajille.¹⁷

Mainittakoon vielä ainoa tätä käsityönalaa koskeva tietoni Lapista: Enontekiöltä kerrottiin 1902, että pitäjässä oli miehiä, jotka kutoivat verkkoja toisille myytäväksi. Tietenkin juuri miehet olivat sieläkin verkonkutojina.¹⁸

Edellä esitetyt hajatieidot vahvistavat sitä kuvaa, että kalanpyydysten valmistus ansiokoteollisuutena heikentyi 1900-luvun ensi vuosikymmenillä, ja syynä oli varmaan ensi sijassa tehdasvalmisteisten verkkojen kasvava käyttö. Niinpä koteollisuudessa siirryttiin osak-

15 Tied. 1990 Nestor Enberg.

16 Paulaharju S 1925 s. 156–157; Levón 1964 s. 290.

17 Tied. 1990 Anselmi Prykäri, Sanni Karjalainen.

18 Lapista 1902–03.

si pauloittamaan ostettua havasta sekä tekemään rysiä, niitä kun ei tehtaista saatu ja isonrysänsä käyttö etenkin silakan ja lohen pyyntiin oli kasvamassa merenrannikolla. Kotikutoisilla verkoilla oli sentään kysyntää vielä 1930-luvulla ja vähän myöhemminkin, kunnes nailonverkot tekivät siitä lopun. Verkonkudonnan tuottamista ansioista on kovin vähän tietoja, mutta ne viittavat hyvin alhaiseen ansiotasoon. Rannikkoseuduilla verkkojen kudonta näkyikin olleen yleisesti vanhusten ja alaikäisten tyttöjen työtä, mutta siihen kuten moniin muihinkin huonopalkkaisiin töihin osallistui kyllä paljon aikuisiakin naisia.

640

Nahkiaista pyydettiin merroilla monen joen alajuoksulla Länsi-Karjalasta Peräpohjolaan saakka, mutta vain Keski-Pohjanmaalta olen saanut tietoja mertojen tekemisestä sivuelinkeinona. Himangalla nahkiaista pyydettiin Alakannuksen kylässä Lestijoen suupuolen pienistä koskista, kivistä rakennetuista ”nahkiaisjuovista”, pyydyksinä ”kassit” eli merrat, jotka tehtiin pajunvarvuista. Ne sidottiin ohuin männynjuurin, jotka oli kiskottu kangasmaista tai lentohietikoista. Pajukassit eivät kestäneet kovin kauan, joten niillä oli jonkin verran kysyntää, vaikka useimmat nahkiaisen pyytäjät tekivätkin kassinsa itse.

Kalle Tilus teki 1900-luvun ensi vuosikymmenillä nahkiaiskasseja niinkin paljon, että vei niitä hevosella Kokkolan pitäjään eli Kaarlelaan, Vetelinjoen suupuolella käytettäväksi. Myös Herman Akolahti ja hyvin taitava Vihtori Kaattari tekivät kasseja sivuansioikseen mutta etupäässä vain himankalaisille. Toisen maailmansodan aikana Aleksi Märsylä teki kasseja, joita joku välittäjä myi pohjoiseen päin. Nahkiaiskasseja tehtiin Himangalla myyntiin viimeksi 1987, mutta sittemmin muovipäällysteinen minkinpentuverkko on syrjäyttänyt pajunoksat nahkiaiskassin aineena.

Kalajoella nahkiaismerrat tehtiin kuten myös Kokemäen- ja Kymijoen aino katajanoksista; katajainen merta kesti käytössä 30–40 vuotta. Merroilla oli jonkin verran kysyntää Kalajoen suupuolella, missä on nahkiaisen pyyntiin sopivaa matalaa ja kivistä koskea. Juho Tohoja (k. 1956) teki mertoja myytäväksi, samoin myös Mikko Tammi ja hänen poikansa Matti Tammi sekä Eino Haapanen (k. 1919) ja ehkä vielä jotkut muutkin, kaikki itsekin nahkiaisen pyytäjiä. Mertoja ei liene viety Kalajoelta muualle, sillä läheisillä jokisuilla käytettiin Kalajoen kalastusmuseon hoitajan Lauri Tanskan mukaan kauttaaltaan pajusta tehtyjä nahkiaismertoja.¹⁹

19 Vuorela 1975 s. 110; Himanka 1979 s. 137; mst. Paavo Märsylä; Tied. 1990 Lauri Tanska.

SOITTIMET

Soittimien rakentaminen on Suomen ansiokotiteollisuuden historiassa marginaalinen ala kuten useat muutkin suurta ja harvinaista taitoa edellyttävät käsityöt. Sillä oli vahva taipumus kehittyä ammattimaiseksi käsityöksi tai verstasteollisuudeksi, koska todella pätevän soitinten rakentajan ei juuri kannattanut käyttää aikansa muuhun työhön. Jos taito ei täysin riittänyt ammatin vaihtamiseen tai muut seikat olivat esteenä, soittimenrakennus jäi useimmiten harrasteen luonteiseksi, vaikka asianomainen joskus myikin soitinten tai teki sellaisen tilauksesta. Soittimenrakennus kuuluu myös enemmän musiikin kuin käsityön historiaan jo sen vuoksi, että sen asianmukainen käsitteleminen edellyttää vaikeasti hallittavaa erikoistietoa.

Soittimenrakennuksen luonteesta johtunee, että lähdeaineistoni sisältää pääosasta maata vain nimeksi sitä koskevia tietoja. Poikkeuksena on Pohjanmaa, josta on melkoisesti aineistoa, suureksi osaksi tämän maakunnan kansanmusiikkia ja kansanomaista soittimenrakennusta tutkineen Erkki Ala-Könnin ansiosta. Lähdetilanteen ollessa tällainen olisi uskallettua väittää soittimia rakennetun Pohjanmaalla yleisemmin kuin muualla. Esittelen kumminkin jonkin verran tätä maakuntaa koskevia tietoja, koska ne valaisevat jossakin määrin kansanomaisen soittimenrakennuksen luonnetta.

Todettakoon ensin Etelä-Pohjanmaalta kuortanelainen torppari Juha Saarimaa, joka teki vuoteen 1881 mennessä 26 harmonia ja myi niitä halvalla kansakouluihin ja yksityisille, myös naapuripitäjiin. Hän oli soittimenrakentajana täysin itseoppinut. Muuan Saarimaan tekemä harmoni oli 1881 myytävänä Vaasassa, ja lehtikirjoituksessa kiitettiin kovasti tätä ”amerikkalaisen rakenteen mukaisesti” tehtyä soitinta. Alavudella puuseppä Matti Markko teki viuluja 1930-luvun alkuvuosiin asti, kaikkiaan noin 150, ja myös muutamia kymmeniä kanteleita sekä korjasi vanhoja soittimia. Se oli pikemminkin harrastus kuin sivuelinkeino, mutta kyllä Markko soittimia myikin ja teki tilauksesta joskus hyväänkin hintaan. Enimmät hän tosin myi halvalla vähävaraisille pelimanneille.²⁰

Keski-Pohjanmaalta on autonomian ajan lopulta huomiota herättävän paljon tietoja kansanomaisesta soittimien rakentamisesta, ja ainakin tämän alueen eteläosassa, lähinnä Vetelinjoen varrella, se näyttää olleen todella poikkeuksellisen yleistä. Tämä liittyy tietysti sii-

.....

20 Vbl 22.10.1881; mst. Tauno Markko.

hen seikkaan, että kansanomainen musiikin, etenkin viulun- ja kan-teleensoiton harrastus oli tällä seudulla harvinaisen vilkasta.

Kruunupyystä mainittiin 1877 sanomalehdessä etevä harmonien rakentaja ja urkujen korjaaja, talollinen Petter Lybäck. Kokkolan emäpitäjistä (Kaarlelasta) nimesivät Erkki Ala-Könnin haastattelemat kertojat kymmenkunta huoneurkujen rakentajaa, jotka näyttävät tehneen niitä etupäässä harrasteekseen. Merkittävin heistä oli nähtävästi Anders Björk (k. 1931), joka asui lähellä Lahnakoskea. Hän oli huonekalupuuseppä ja ajokalumestari, seppä ja maanviljelijäkin mutta hän rakensi muun ohella myös 23 huoneurut, joiden kielet hän tilasi Ruotsista. Kotiteollisuusneuvoja Erik Kamis totesi 1917 kaarlelalais-ten taidon huoneurkujen rakentamiseen mutta huomautti, että niitä tehtiin vähän ja myytiin vain omaan pitäjään.²¹

Ylempänä Vetelinjoen alueella Kaustinen, Veteli ja Halsua muodostavat musiikkikulttuuriltaan melko yhtenäisen alueen, jossa oli 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun ensi kymmenillä lukuisia soittimen-rakentajia. Viuluja, kanteleita, huoneurkuja ja harmoneja tehtiin il-meisesti sangen huomattava määrä. Useimmiten täälläkin näyttää ol-leen kysymys harrasteesta, vaikka soittimia tilaisuuden tullen myy-tiinkin, etupäässä kuitenkin vain kotiseudulle.²²

642

Todettakoon, että vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaaja kertoi talollisten ja tilattomien tekevän Kaustisella urkuharmoneja ja kanteleita myytäväksi lähiseuduille. Viuluja hän ei maininnut, mut-ta niitäkin Kaustisella tehtiin taitavasti. Kanteleen tekijöitä Kausti-sella oli hyvinkin paljon kuten myös sen soittajia, maankuulu Kree-ta Haapasalokin oli syntyisin sieltä. Lehtikirjoituksessa kerrottiin 1886, että torppari Jaakko Juhonpoika Ojala Kaustisen Salonkylästä oli pitäjän parhaita kanteleenrakentajia. Vielä 1800-luvun ensi vuo-sikymmenillä tämän seudun kanteleissa saattoi olla alle kymmenen-kin kieltä, mutta soitinta kehitettiin yhä isommaksi. Niinpä Oulussa saakka omaksuttiin 1800-luvun lopulla Kaustisen kantele, jossa oli 30–32 kieltä.²³

Lehdessä kerrottiin, että uudistilallisen vaimo Kaisa Torppa Kok-kolan silloin vielä laajasta pitäjistä, Kreetta Haapasalon sisar, oli tullut elokuussa 1857 Helsinkiin mukanaan hevoskuorma kanteleita (”ett helt lass kanteler”), joita hän myi yhden hopearuplan kappalehinnasta. Kaisa oli kotoisin Kaustiselta ja hänen puolisonsa nimi oli veteliläi-

21 Österbotten 5.5.1877; mst. Greta Björk, Elin Forsberg, Signe Hagström, Karl Kankkonen, Helge Witting.

22 Ala-Könni 1961 passim.

23 Tied. 1887; Kokkolan Lehti 16.11.1886; mst. Sanfred Rauma; Maija Pesun an-tamia tietoja; Ala-Könni 1980 s. 121; Laitinen 1990 s. 14–16.

nen, mutta kanteleiden alkuperää ei voi tietää edes seurakunnan tarkkuudella, nehän oli voitu ostaa tai ottaa myytäväksi useiltakin tekijöiltä. Kaisan kärryillä ei ehkä vielä ollut sittemmin etevänä kanteleentekijänä tunnetun Jaakko Östermarkin (1836–83) soittimia. Hän rakensi kanteleita pitkän aikaa ammatikseen, viimeksi Halsualla asuen, ja kehitti soitinta merkittävästi.²⁴

Ikivanha kanteleen soiton ja rakentamisen perinne eli näet vahvana myös Vetelissä ja Halsualla. Vetelissä tehtiin Ala-Könnin mukaan 1800-luvun lopulta lähtien erikoisen paljon kanteleita. Ylivetelin kylän taitavimpia mestareita olivat Kaustiselta tullut Juha Siltala (alkuaan Huntus, 1852–1926) Tunkkarilla ja suutari Juho Karikko (1863–1929) Heikkilässä. Karikon oppilas oli hänen sukulaisensa suksitehtailija Leander Laasanen (1892–1985), joka teki 12-vuotiaana aloitettuaan paljon yli kaksisataa kanteletta, lähinnä harrasteekseen mutta osan tilauksesta tai myytäväksi. Laasanen rakensi myös jonkin verran viuluja. Mylläri ja myllynrakentaja Viljami Heikkilä (s. 1883) Vetelin Heikkilästä teki 1920-luvulle mennessä sivutöikseen 60–70 kanteletta, ja hänen pojastaan Oiva Heikkilästä tuli ammattimainen kanteleentekijä.²⁵

643

Pohjoisempana Kalajoen laajalti kuuluisat kanteleentekijät Efraim Kilpinen ja hänen poikansa Oskari Kilpinen olivat ammattilaisia. Haapavesi oli 1800-luvun lopulla kuuluisa kanteleensoittajistaan, ja siellä oli myös etevä kanteleentekijä Matti Sivukangas. Sittemmin kanteleita on rakennettu Haapavedellä paljonkin, tiettävästi kumminkin etupäässä ammattimaisesti.²⁶

Myös Oulun seudulla kanteletta soitettiin 1800-luvulla yleisesti; itse kaupungissakin piti vuosisadan lopulla olla kantele ”aivan jokkaisella”. Tähän oli varmaan vaikuttanut perinteen ohella kansallisromantiikkakin. Tällaisessa kaupungissa kanteleita myös rakennettiin paljon. Oulun kanteleentekijöitä oli 1800-luvun jälkipuolella puuseppä ja kirvesmies Heikki Raappana, joka rakensi talvisin kanteleita samoin kuin yksi hänen pojistaan, mutta muitakin näiden soittimien rakentajia oli kaupungissa koko joukko.

Kuuluisa kanteleentekijä tuli Tyrnävältä 1869 Ouluun muuttaneesta puuseppä Juho Lipposesta (1838–1934), joka oli iloinen musiikkipiiri, hyvä kanteleensoittaja ja laulaja. Tekemänsä luettelon mukaan hän rakensi vuodesta 1897 lähtien 116 kanteletta, mutta luettelo ei

24 Finlands Allmänna Tidning 14.8.1857; Ala-Könni 1961 s. 681.

25 Ala-Könni 1961 s. 681–682; Heikkilä O 1975 s. 10; mst. Aila Haapala, Oiva Heikkilä, Leander Laasanen.

26 Keränen 1973 s. 162–163.

ole aivan täydellinen, ja siitä puuttuvat Juhon varhaisemmat teokset. Kanteleiden tekeminen oli hänelle etupäässä sivuelinkeino tai harraste, mutta vuonna 1897 hän teki kanteleita pääammatikseen rakentaen 55 soitinta, jotka hän myi enimmäkseen 35 markan hintaan ja sai kanteleista yhteensä 1 920 mk. Kyetäkseen tällaiseen Juhon täytyi olla jo harjaantunut kanteleentekijä, joten hänen täytyy olettaa rakentaneen elämänsä aikana ainakin 130–140 soitinta. Lipposen kanteleita, jotka ovat Kaustisen mallia, on kiitetty jopa ainutlaatuisen kaunisäänisiksi. Hän saikin tehdä vuonna 1921 soittimen myös maineikkaalle oululaiselle säveltäjälle Leevi Madetojalle.

Juho Lipposen nuorempi veli, oululainen vaununtekijä Heikki Lipponen teki myös joitakin kanteleita ja soitti niillä hyvin, mutta merkittävämpi kanteleenrakentaja tuli hänen pojastaan Kustaa Lipposesta (1879–1975). Hän asui koko ikänsä Oulussa vaununtekijänä ja sittemmin puuseppänä, ja rakensi sen ohella iltapuhteilla alun toista sataa kanteletta ja muutamia viuluja. Opittuaan taidon isänsä ja Juho-seidän opastamana hän teki ensimmäisen soittimensa jo 14-vuotiaana. Kanteleenrakennus oli Kustaa Lipposelle enemmän harrastus kuin elinkeino, ja hän olikin myös innokas kanteleensoittaja. Oulussa kauan säilynyt kanteleensoiton harrastus on melkoiseksi osaksi Lipposten ansiota, kun he tekivät Ouluun puolenkolmatta sataa ensiluokkaista soitinta.²⁷

KIRJANSIDONTA

Kirjansidonta oli vähäinen kotiteollisuuden haara, johon ei tiedusteluissa arvattu kiinnittää huomiota ennen kuin vuonna 1945. Siitä on niin ollen kovin vähän tietoja. Vuoden 1945 kyselylomakkeessa nimenomaan mainittiin kirjansidonta, ja vastaajat saivat tietoonsa eri puolilta maata kolmisenkymmentä sivuelinkeinokseen kirjoja sitovaa henkilöä, mikä on tietysti vähimmäisluku. Kuitenkin on selvää, että kirjansidonta oli ansiokotiteollisuutena melko harvinaista; 1990 tekemäni tiedustelu tuotti vain pari yksittäistä esimerkkiä siitä, nekin heikosti valaisevia.²⁸

27 Tied. 1909–10; Kaleva 8.8.1959; Oulun kaupungin museo, luettelo Juho Lipposen tekemistä kanteleista; mst. Kustaa Lipponen; Maija Pesun antamia tietoja. Heikki Raapanasta Suomen lehdistön historia -projektin arkisto (HYA), toimittajakortisto (Juho Raappana).

28 Tied. 1945 ja 1990.

Vanhakantaista kotimarkkinateollisuutta

KAKSI LAJIA ANSIOKOTITEOLLISUUTTA

Tyydyttävää kokonaiskuvaa ansiokotiteollisuudesta ei voi luoda ottamatta huomioon, että sitä oli kahta lajia, jotka erosivat toisistaan lähinnä markkinointitavan puolesta. Kirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota etupäässä sellaiseen ansiokotiteollisuuteen, jonka tuotteita myytiin oman paikkakunnan ulkopuolellekin, usein laajalle alueelle. Tuotanto oli silloin yleensä runsasta ja kyseisen käsityön harjoittajia oli kohtalaisen paljon. Lähteitä laatineet virkamiehet ja asianharrastajat huomasivat tällaisen kotiteollisuuden helposti, varsinkin jos tuotteet olivat jotenkin erikoisia.

Lähteitä tarkastellessa toteaa kuitenkin, että oli myös toisenlaista ansiokotiteollisuutta, jonka tuotteet myytiin tai tehtiin tilauksesta aivan lähelle: omaan kylään tai joihinkin lähikyliin. Tekijöitä oli paikallisen tarpeen mukaisesti, ei kovin tiheässä. Tällainen työ vastasi entisajan kyläkäsityöläisten tekemää, paitsi että kyseessä oli sivuelinkeino. Tämänluonteinen kotiteollisuus kuului kylien jokapäiväiseen elämään, eivätkä ulkopuoliset tienneet siitä juuri mitään. Niinpä siitä ei ole juuri lainkaan tietoja ennen 1880-lukua syntyneissä lähteissä, vaikka se lienee ollut silloinkin yleistä.

Myöhemmältä ajalta tästä kotiteollisuuden lajista on toki jonkin verran tietoja. Hyvin arvokas on Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen 1910-luvun alussa keräämä luettelo, jossa lähialuetta palveleva kotiteollisuus on otettu ennakkoluuloitta huomioon. Toinen tässä suhteessa antoisa vaikka sinänsä epäluotettava lähde on maatalousneuvojien 1945 keräämä tilasto, johon on otettu monia juuri tämänluonteista tuotantoa edustavia kotiteollisuuden haaroja. Arvokasta li-

säaineistoa tuotti 1990 tekemäni tiedustelu, koska vastaajat kertoivat paljon juuri sellaisesta käsityöstä, jota tehtiin tilauksesta aivan suppealle menekkialueelle.

Vuosina 1910–45 syntyneet lähteet osoittavat, että ”sivutoimisia kyläkäsityöläisiä” oli kaikkialla maaseudulla, ja joillakin aloilla heidän työnsä oli ansiokotiteollisuuden vallitsevana muotona. Tämä koskee etenkin nahkankutojan, kehrääjän, ompelijan, räätälin, huonekalupuusepän, ruumisarkuntekijän, luudantekijän, suutarin ja sepän töitä. Lukuisilla muillakin aloilla esiintyi kauemmas ulottuvan myynnin ohella yleisesti lähiseutua palvelevaa, sivuelinkeinona tehtyä käsityötä, jolla oli usein tilaustyön luonne.

Kaikestakin ansiokotiteollisuudesta saa kootuksi vain epäluotettavia tilastoja ja sivutoimisten kyläkäsityöläisten luvusta tuskin minkäänlaisia, mutta he olivat silti elävää todellisuutta. Kirjallisista lähteistä en ole löytänyt halaistua sanaa esimerkiksi Konneveden pitäjän ansiokotiteollisuudesta, mutta tutkimusapulaiseni emäntä Anni Toikkanen antoi vuoden 1990 tiedusteluun vastatessaan yksityiskohtaisia tietoja Istummäen kylän kotiteollisuusoloista.

Kylässä oli 1920- ja 1930-luvulla useita naisia, jotka kutoivat lähitaloihin tilauksesta, toiset taas kehräsivät tai tekivät neuletöitä. Myös työkaluja ja muita käyttöesineitä oli taloissa yhtenään tehtävä ja korjattava, ja vaikka maanviljelijät osasivatkin tällaista työtä, ”monesti oli apua haettava naapurista, jolloin paremmin taidollinen sai näin lisäansiota”. Lähikylissä olot olivat samanlaiset, ja tiedonantajani arvioi käsitöitä sivuelinkeinokseen tekeviä naisia olleen Konnevedellä 5–8 kyläkuntaa kohti, miehiä taas 3–4, siis selvästi vähemmän. Nämä käsityöntekijät olivat pikkutilallisia ja työmiehiä sekä heidän vaimojaan ja tyttäriään. Kun Konnevedellä oli viisi kylää, tässä Keski-Suomen pitäjässä saattoi siis olla 1930-luvulla noin 50 sivutoimista kyläkäsityöläistä ellei useampiakin.¹

Vuonna 1991 tein entisen Karjalan pitäjän Laajoen kylässä muistitietoon perustuvan tutkimuksen käsityön historiasta. Tästä vanhojen vakkasuomalaisten kylästä myytiin vielä 1930-luvulla jonkin verran kimpiastioita, olipa siellä jäljellä yksi vakantekijäkin. Pärekorien myytiin paljon ja Turkuun myös saunavihtoja. Omaan kylään tehtiin tilauksesta myös suksia, keinutuoleja, nauhoja ja sammalmattoja sekä ompelu- ja kehruutyötä. Ansiokotiteollisuuden harjoittajia oli ainakin 32 henkeä, joista vain kaksi kuului vanhojen talojen väkeen muiden ollessa entisten torppien asukkaita tai itsellisiä. Kaksi kolmannelta tekijöistä oli miehiä, koska pärekorien ja puuastioiden val-

¹ Tied. 1990 Anni Toikkanen.

mistus olivat tärkeimmät alat. Naiset tekivät vihdantekijöitä lukuun ottamatta tilaustyötä omaan kylään. Laajoella oli myös ammattikäsi-työläisiä: puuseppiä ja seppiä sekä suutari ja räätäli.²

Käsityön luonne oli näissä esimerkkitapauksissa melkoisesti erilainen. Laajoella oli entisajan vakkasuomalaisen perinnettä, ja toisaalta siellä oli monia ammattikäsi-työläisiä, mikä on ollut vanhoista ajoista länsisuomalainen piirre.³ Pääosassa Suomen maaseutua käsityöolot olivat pikemminkin samantapaiset kuin Konnevedellä. Tämä ei koske johtavia kotiteollisuuspitäjiä, mutta muuten enimmäkseen kotiteollisuuden harjoittajat lienevät työskennelleet 1930-luvulla yhden tai parin kylän kysynnän varassa, yleensä tilaustyötä tehden. Vuosisadan alussa ei ollut välttämättä näin, mutta Peräpohjolaa koskevat tiedot osoittavat sivutoimisten kyläkäsityöläisten olleen silloinkin tärkeä ryhmä.

Enimmissä kirjallisissa lähteissä on siis sivuutettu hyvin tärkeä osa ansiokotiteollisuudesta, ja se velvoittaa tekemään päätelmiä aika varovasti. Metodisesti tämä on oivallinen esimerkki siitä, että kirjalliset lähteet voivat antaa asioista puutteellisen ja vinoutuneen kuvan ja että tutkijatkin viehättyvät käsittelemään etupäässä sellaista, mikä on erikoisen silmäänpistävää. Onhan käytettävissä erinomaisia tutkielmia varsin harvinaisista käsityöaloista mutta tuskin ainoatakaan esimerkiksi ompelijan tai koneneulojan työstä naisten sivuelinkeinona. Vasta ennakkoluulottomien harrastelijoiden antaessa tietoja niitä ker-
tyy valikoimatta.

647

KOTITEOLLISUUDEN KEHITYSJAKSOT JA ALUEELLINEN JAKAUTUMA

Koska ansiokotiteollisuus on laaja tutkimuskohde eikä lukijaa voi vaatia muistamaan kaikkien sen edellä käsiteltyjen haarojen kehitystä, on syytä koota kokonaiskuva sen kehityksestä vuosina 1865–1944. Tämä kuva on tietysti hyvin epäyhtenäinen: kehitys oli eri aloilla vaihtelevaa, ja pitkäaikoina aikakausin näyttää jakautuvan erilaisiin jaksoihin.

Niistä varhaisempi ulottuu aikakauden alusta ensimmäiseen maailmansotaan. Tänä ajanjaksona jotkut aikaisemmin merkittävät ansio-

2 Virrankoski 1993.

3 TY hist (Suomen historia), käsityöläiskortisto.

kotiteollisuuden alat taantuivat selvästi, etenkin pellava- ja hamppukankaiden sekä saran kudonta ja kankaisiin käytetyn langan kehruu. Paikallisesti pahoin taantuneita aloja olivat lisäksi Rauman pitsinnpyläys, Vakka-Suomen puuastioiden ja muiden puisten talousvälineiden sekä vakkojen valmistus ja Kalvolan kovasinteollisuus, joka raukeni kokonaan. Kokkolan seudun nahanvalmistus muuttui jo tällä jaksolla verstaas- ja tehdasteollisuudeksi.

Jokin kotiteollisuudenhaara näyttää pysyneen ennallaan, mutta hyvin monen alan tuotanto kasvoi selvästi. Tärkeimpiä niistä olivat sisustustekstiilien kudonta, ajokalujen, länkien, luokkien ja huonekalujen valmistus, pajukorien punonta, olki- ja kaislateosten, kintaiden, jalkineiden, läkkiastioiden ja saviteosten valmistus. Puuvillaisten ja puolivillaisten pukukankaiden kudonta lienee lisääntynyt kokonaisuuteen katsoen vaikka se taantui varhemmalla pääalueellaan Varsinais-Suomessa ja eräissä kaupungeissa. Myös pärekoppien valmistus ansiokotiteollisuutena näyttää kasvaneen. Lähes uusi kotiteollisuudenhaara suksiteollisuus kasvoi nopeasti hyvin laajaksi, ja samoin kehittyi viskurien valmistus suppealla alueella Pohjois-Satakunnassa.

648

Lähteet eivät salli ansiokotiteollisuuden kehityksen tarkkaa arviointia, mutta kun sitä tarkastelee ala alalta, syntyy se käsitys, että tämä tuotantomuoto kasvoi kokonaisuuteen katsoen tuntuvasti 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Näin on sanottava siitä huolimatta, että varhemmin hyvin tärkeiden kangaslaatuojen kudonta väheni ja kotiteollisuuden kokonaistuotanto taantui sen vuoksi ainakin jonkin verran kahdella vielä 1800-luvun alkupuolella etunenässä olleella alueella: Varsinais-Suomessa ja Länsi-Savon kudontapiirijissä.

Aivan erilaisen arvion esitti vaivaishoidon tarkastaja G.A. Helsingius 1904 nojautuen etupäässä edellisenä vuonna tekemäänsä laajaan tiedusteluun. Hän katsoi, että kotiteollisuus oli vähentynyt nopeasti 1870-luvulta lähtien: ennen kotitarpeeseen tehtyjä käsityöntuotteita oli alettu yleisesti ostaa ja ansiokotiteollisuudesta oli luovuttu. Helsingiuksen käyttämästä aineistosta voi kuitenkin todeta, että paikalliset vastaajat puhuivat etupäässä omaan tarpeeseen harjoitetun käsityön vähenemisestä. Vastaukset viittaavat myös eräiden tärkeiden ansiokotiteollisuuden haarojen heikkenemiseen, mutta Helsingius on yleistänyt liian rohkeasti.⁴

Milloin ansiokotiteollisuuden kasvu varsinaisesti taittui ja kääntyi taantumiseksi, on vaikea sanoa, koska ensimmäinen maailman-

4 . . . . .
Helsingius 1904 s. 28; Tied. 1903.

sota toi kuvaan poikkeuksellisia tekijöitä: raaka-ainepulan, ostovoiman heikentymisen, Venäjän-kaupan katkeamisen. Kun kotiteollisuus taantui pahoin 1920-luvulla, se lienee johtunut osaksi jo ennen sotaa ilmenneistä tendensseistä, vaikka taantuma näkyi selvästi vasta sen jälkeen. Tämä koskee ennen kaikkea pukukankaiden kudontaa. Sen lisäksi 1920-luvulla taantuivat tai suorastaan romahtivat nauhojen kudonta, puuastioiden tekeminen, kiesien ja kirkkorekien, viskurien ja olkiteosten valmistus. Jalkineiden, läkkiastioiden ja kovasiemien valmistus muuttui tärkeimmissä keskuksissa verstasteollisuudeksi kuten myös huonekalujen valmistus Jurvassa. Naisten kenkien valmistus Alatornion Kaakamassa päättyi 1920-luvulla tehdasteollisuuden kilpailun ja muodin muuttumisen takia.

Kehitys jatkui samaan suuntaan 1930-luvulla. Muutamat kotiteollisuudenhaarat pysyivät tosin silloinkin elinvoimaisina: huivien ja sisustustekstiilien kudonta, sukkalankojen kehruu, ompelutyö, saavien, länkien, työrekien, kärrynpyörien ja veneiden tekeminen, vihtojen ja luutien sidonta, pärekoppien, kaislateosten ja saviastioiden valmistus, mainitakseni tärkeimmät ja varmimmat havainnot. Kokonaisuuteen katsoen ansiokotiteollisuus lienee taantunut 1930-luvullakin mutta tuskin niin jyrkästi kuin edellisellä vuosikymmenellä. Laajin ja taloudellisesti tärkein ansiokotiteollisuuden haara oli ennen talvisotaa kankaankudonta kuten jo sata vuotta aikaisemmin, kuitenkin monessa suhteessa muuttuneena.

Ansiokotiteollisuuden kehityksen analysoiminen vaatii myös katsoa sen maantieteelliseen jakautumiseen. Seuraavaan luetteloon on otettu paikkakunnat, joilla kotiteollisuus oli vähintään maakunnallisesti merkittävää. Sen tärkeimmät haarat on merkitty tähdellä, valtakunnallisesti tärkeät alat, joiden tuotteita myytiin hyvin laajalle, kahdella tähdellä. Tähdellä on osoitettu myös hyvin merkittävät kotiteollisuuspaikkakunnat, kaikkein tärkeimmät kahdella. Luettelossa on mainittu yhteensä 151 paikkakuntaa.

Luettelosta on karsittu käsityöt, joiden tekijät olivat valtaosin ammattilaisia, kuten Säskylän myllynkivien, Nakkilan ja Metsämaan keinuoliiden ja Kontiolahden kupariastioiden valmistus. Urjalan keinuoli ja Vehkalahden veneet on merkitty vain yhdellä tähdellä, koska niitä tekivät suureksi osaksi ammattilaiset, ja Kauhavan puukot ovat jääneet tähdettä, koska kotiteollisuutta jäi pian edustamaan vain tuppien valmistus. Joissakin tapauksissa kuten kintaiden (rukkasten) ja karstojen teossa kotiteollisuus on käsittänyt vain osatöitä.

Tärkeät kotiteollisuuspaikkakunnat:

Varsinais-Suomi:

Laitila** puuastiat, vakat, jauholapiot, huonekalut*, pärekorit*.
Vehmaa* villasukat*.
Mynämäki villasukat, puuastiat, huonekalut, pajukorit.
Karjala* puuastiat*, vakat, vihdat, pärekorit*.
Nousiainen** kankaat, nauhat*, villasukat, puuastiat, ajokalut,
huonekalut, tuohiropeet.
Merimasku villasukat.
Maaria kankaat, huonekalut.
Lieto kankaat, olkitekset.
Yläne matot, puuastiat, luokit, pärekorit, tuohiropeet, kalaverkot.
Rymättylä kankaat, villalanka, villasukat.
Korpoo kankaat, villalanka, kalaverkot.
Nauvo kankaat, veneet*.
Parainen** kankaat**.
Paimio* kankaat, kirkkoreet*.
Hiittinen veneet.

650

Uusimaa:

Inkoo veneet.
Sipoo kankaat, matot, veneet.
Porvoon pitäjä** kankaat**, matot**, karvalanka, veneet*,
pärekorit, olkitekset*, kalaverkot.

Satakunta:

Rauman kaupunki* pitsit**.
Lappi kankaat, puuastiat, jauholapiot, ajokalut.
Hinnerjoki puuastiat, jauholapiot.
Honkilahti puuastiat, jauholapiot.
Kauvatsa* lankanapit, veneet, lastuteokset*, olkitekset*.
Kiikoinen piiput.
Huittinen punotut ohjakset, karvalanka, lankanapit, vakat,
seulat, lastuteokset.
Keikyä** nauhat, karvalanka, ommellut leikkikalut ja lakit,
lankanapit, seulat, sukkulat, lastuteokset**, olkitekset**,
sarvikammat.
Kiikka** kankaat, matot, karvalanka, lankanapit, seulat, ajokalut,
piiput, pajukorit, lastu- ja olkitekset.

Merikarvia ryijyt, pärekopat.
Pomarkku* kankaat, puuastiat, huonekalut*.
Kankaanpää** kudonnoiset**, langat, villasukat, puuastiat, vakat, välpät, puulusikat, kärrynpyörät**, viskurit**, pärekopat**, jalkineet**.
Jämijärvi* kudonnoiset, viskurit*, jalkineet.
Karvia* viskurit*, jalkineet.
Honkajoki kankaat, viskurit, myllynkivet.

Häme:

Teisko sukset, veneet, kovasimet.
Urjala* kudonnoiset, keinutuolit*.
Hauho* ajokalut*, olkitekset.
Tuulos** ajokalut**.
Lammi kankaat, ajokalut.
Luopioinen ajokalut, pärekopat.
Orimattila** kudonnoiset**, neuletyöt, pitsit**, ommellut vaatteet, vanupeitteet, puuastiat, vakat, pärekopat.

Keski-Suomi:

Korpilahti kankaat, matot.
Sumiainen* matot, veneet, tuohitekset.

Etelä-Savo:

Mikkelin pitjä* kankaat*, luokit.
Kangasniemi kankaat, kuvätäkit.
Pieksämäki** kankaat**, matot, langat, villasukat, voitynnyrit.
Virtasalmi* kankaat*.
Kerimäki* kankaat, veneet, pajukorit*.
Rantasalmi rukkit, rukkasten ompelu.

Pohjois-Savo:

Pielavesi kirkkoreet*.
Nilsjä kankaat, puiset lelut, myllynkivet, tahkot.

Kymenlaakso:

Iitti kudonnoiset.
Vehkalahti* sukset*, veneet*.
Miehkälä** kuvätäkit, puuastiat, ajokalut, pärekorit**.
Virolahti kuvätäkit, sadetakit, puuastiat, ajokalut, sukset.

Karjalan eteläosa:

Säkkijärvi** kankaat, puuastiat, ajokalut*, veneet**, luudat.
Ylämaa** puuastiat**, ajokalut**.
Vahviala* puuastiat*, ajokalut, rukit.
Savitaipale karvalanka, neuletyöt, huonekalut.
Taipalsaari kankaat, matot, karvalanka, neuletyöt.
Lemi* kankaat, matot, langat, neuletyöt, vastat.
Ruokolahti kankaat, ajokalut.
Jääski työreet, pärekorit.
Antrea kankaat, ajokalut, pärekorit.
Nuijamaa kankaat, matot, työreet, pärekorit.
Kirvu kankaat, matot, langat, neuletyöt, huovikkaat.
Kivennapa ajokalut, luudat, vispilät, kalaverkot*.
Muolaa** ajokalut, luudat, saviastiat**, kalaverkot*, rysät.
Valkjärvi** ajokalut**.
Vuoksela** ajokalut**.
Sakkola* ajokalut*.
Räisälä ajokalut.
Kurkijoki** kankaat, neuletyöt, puuastiat, ajokalut, vempolet**,
veneet, rukit, pärekorit, piiskat**.
Uukuniemi pärekorit.
Parikkala* kankaat, huovikkaat, ajokalut, silppukoneet.
Sortavalan pitäjä* kankaat, matot, neuletyöt, ajokalut*, veneet.

Pohjois-Karjala:

Rääkkylä kankaat, huovikkaat.
Liperi** kankaat**, puuastiat, ajokalut**.
Kontiolahti* kankaat*, ajokalut*, kovasimet.
Kiihtelysvaara kankaat.

Etelä-Pohjanmaa:

Närpiö ajokalut, veneet, rukit*, keinutuolit, kaislamatot.
Ylimarkku ajokalut.
Korsnäs nauhat, villaröijyt, veneet.
Maalahti** nauhat, puuastiat, pyykkipojat, ajokalut, sukset, huonekalut*, pärekopat.
Koivulahti* kaislateokset*.
Munsala ajokalut, veneet.
Isojoki** puuastiat*, vakat**, pärekopat, myllynkivet.
Teuva* piiput*, kaiteet, pärekopat.

Jurva** kankaat, karvalanka, puuastiat, puulusikat**, ajokalut,
 piiput, huonekalut**.
 Kurikka** kankaat, ryijyt, ajokalut**, ruki.
 Ilmajoki** kudonnaiset, ajokalut**.
 Laihia* puuastiat**.
 Vähäkylä** kankaat**, nauhat, kengänrihmat, langat, läkki-
 astiat**.
 Ylistaro* pajukorit*.
 Nurmo** valuteokset**.
 Lapua** kudonnaiset*, langat, rasiat, pajukorit*, pärekopat*, pel-
 tiset lehmänkellot**.
 Kuortane** kankaat**, langat, länget**.
 Kauhava** kudonnaiset**, puukot.
 Ylihärmä* pajukorit**.
 Alahärmä* kankaat*, langat, matot.
 Korttesjärvi** kankaat, ruki**.
 Lappajärvi kankaat, pellavalanka.
 Alajärvi* kankaat, länget*
 Lehtimäki** länget**.

653

Keski-Pohjanmaa:

Pietarsaaren pitäjän kankaat, puuastiat, veneet, kaislateokset.
 Larsmo (Luoto) veneet*, kalaverkot.
 Kruunupyö** kankaat**, matot, lakit, pesimet, kaislateokset**.
 Teerijärvi kankaat, matot, puuastiat.
 Öja veneet*, kaislateokset.
 Kokkolan pitäjän (Kaarlela)** tulitikkurasiat, veneet, nahka*, kin-
 taiden ompelu*, karstojen piikitys*.
 Kokkolan kaupunki kintaiden ompelu, karstojen piikitys.
 Alaveteli* ajokalut, nahka, kintaiden ompelu*, karstanlaudat*,
 karstojen piikitys*.
 Kaustinen* ruki**, karstat, soittimet.
 Veteli* kankaat, franssit*, pärekopat, kanteleet.
 Halsua pärekopat, kanteleet.
 Kälviä* veneet, ruki*, pärekopat, kintaiden ompelu, karstojen
 piikitys.
 Ullava* rautatakeet*, valuteokset.
 Himanka* ruki**, nahkiaismerrat.
 Kalajoki* kankaat, villalanka, neuletyöt, veneet, ruki*, nah-
 kiaismerrat.
 Alavieska* villalanka, neuletyöt, puukot*.

Nivala kankaat, neuletyöt, rasiat, sukkulat.
Reisjärvi* kankaat, rukit*.

Pohjois-Pohjanmaa:

Pyhäjoki kudonnaiset, villalanka, neuletyöt, sukset, veneet.

Oulainen kankaat, matot, villalanka, ajokalut.

Haapavesi** kankaat, sukset**.

Vihanti sukset.

Siikajoki** kankaat, juurikorit**, olki- ja kaislateokset.

Liminka kankaat, korihuonekalut.

Tyrnävä* tuolit**, koriteokset.

Hailuoto** kankaat, villalanka, villapaidat**, veneet*.

Oulun kaupunki kankaat, kanteleet.

Oulujoki* puuastiat*, haravat.

Muhos kankaat, puuastiat, haravat, luokit, sukset, rautatakeet.

Kiiminki** puuastiat**, työreet*, pärevasut*, rysänvanteet.

Ylikiiminki** puuastiat**, työreet**, sukset, pärevasut**, viikatteet.

Yli-Ii puuastiat, ajokalut, sukset.

Pudasjärvi* ajokalut, sukset*, veneet*, rukit, viikatteet.

Posio viikatteet.

Kuusamo** kankaat, keinutuolit, kovasimet**.

Kainuu:

Puolanka** sukset**.

Paltamo* sukset**.

Sotkamo* villakankaat, länget, sukset, pieksut*, myllynkivet.

Kuhmo veneet*.

Ristijärvi kankaat, sukset, veneet, rukit.

Hyrnsalmi kankaat, veneet*.

Suomussalmi veneet*.

Peräpohjola:

Simo veneet.

Tervola** puuastiat**, työreet.

Alatornio** kudonnaiset*, veneet, keinutuolit, kaislateokset, jalkineet**, valuteokset**.

Karunki** puuastiat, rasiat, työreet, sukset**.

Ylitornio** sukset, puukot**.

Lappi:

Muonio poronkelkat, ahkiot, veneet.

Inari nauhat, puuastiat, poronkelkat, ahkiot, veneet, poronnahkateokset.

Utsjoki* raanut, nauhat, puuastiat, ahkiot, veneet, rukit, poronnahkateokset, jännerihma.

Luettelo perustuu lähinnä silmämääräisiin arviointeihin vaikka tosin huolelliseen pohdintaan. Eri maakuntien kotiteollisuuden vertailu on vielä paljon vaikeampaa, ja mikä tahansa täsmentävä menetelmä on siis parempi kuin pelkkä luettelon katseleminen. Olen laskenut maakunnalle tai sen osalle pisteen jokaisesta luetteloon merkitystä paikkakunnasta sekä lisäpisteen kustakin näiden saamasta tähdestä (tämä ei koske eri kotiteollisuudenhaarojen tähtiä). Täten saadun luvun olen jakanut alueen pitäjien ja kaupunkien yhteenlasketulla luvulla vuonna 1939 ja kertonut osamäärän sadalla. Näin saatu indeksi kuvaa alueen merkitystä ansiokotiteollisuuden alalla. Tulokset ovat seuraavassa asetelmassa:

Maakunta	pisteet	paikkakuntia	indeksi
Ahvenanmaa	–	16	0
Varsinais-Suomi	24	65	37
Uusimaa	5	40	12
Satakunta	26	51	51
Häme	13	40	33
Keski-Suomi	3	29	10
Etelä-Savo	11	26	42
Pohjois-Savo	2	21	10
Kymenlaakso	7	18	39
Karjalan eteläosa	38	54	70
Pohjois-Karjala	7	23	30
Etelä-Pohjanmaa	55	52	106
Keski-Pohjanmaa	31	30	103
Pohjois-Pohjanmaa	32	38	84
Kainuu	11	11	100
Peräpohjola	13	16	81
Lappi	4	9	44

655

Laskelmassa on voitu ottaa huomioon vain ne paikkakunnat, joilta myytiin käsityöntuotteita merkittävästi muille paikkakunnille. Lähtä seutua varten harjoitettu tuotanto ei ole vaikuttanut arvioihin,

koska siitä ei ole riittävästi tietoja, ja tämän vuoksi on myös mahdollonta sanoa, mitä sen huomioon ottaminen olisi vaikuttanut indekseihin. Kun vertailu on muutenkin karkeaa, indeksien välisiin eroihin kannattaa kiinnittää huomiota vain niiden ollessa hyvin suuria.⁵

Näistä varauksista huolimatta katson laskelman osoittavan, että Pohjanmaa oli tässä käsiteltynä aikana Suomen merkittävin kotiteollisuusalue, ja toisena erottuu muista selvästi Karjalan eteläosa. Laajan keskiryhmän muodostavat Varsinais-Suomi, Satakunta, Häme, Etelä-Savo, Kymenlaakso, Pohjois-Karjala ja Lappi. Sen sijaan Uusimaa, Keski-Suomi ja Pohjois-Savo olivat selvästi muita heikompia kotiteollisuusalueita, ja Ahvenanmaalla oli ansiokotiteollisuutta vain nimeksi veneenrakennusta lukuun ottamatta. Eri seutujen kotiteollisuuden kehitystä tässä käsiteltynä aikana ja varhaisempaan aikaan verraten käsitellään vasta tämän pääluvun lopulla, samoin myös havaittujen erojen syitä.

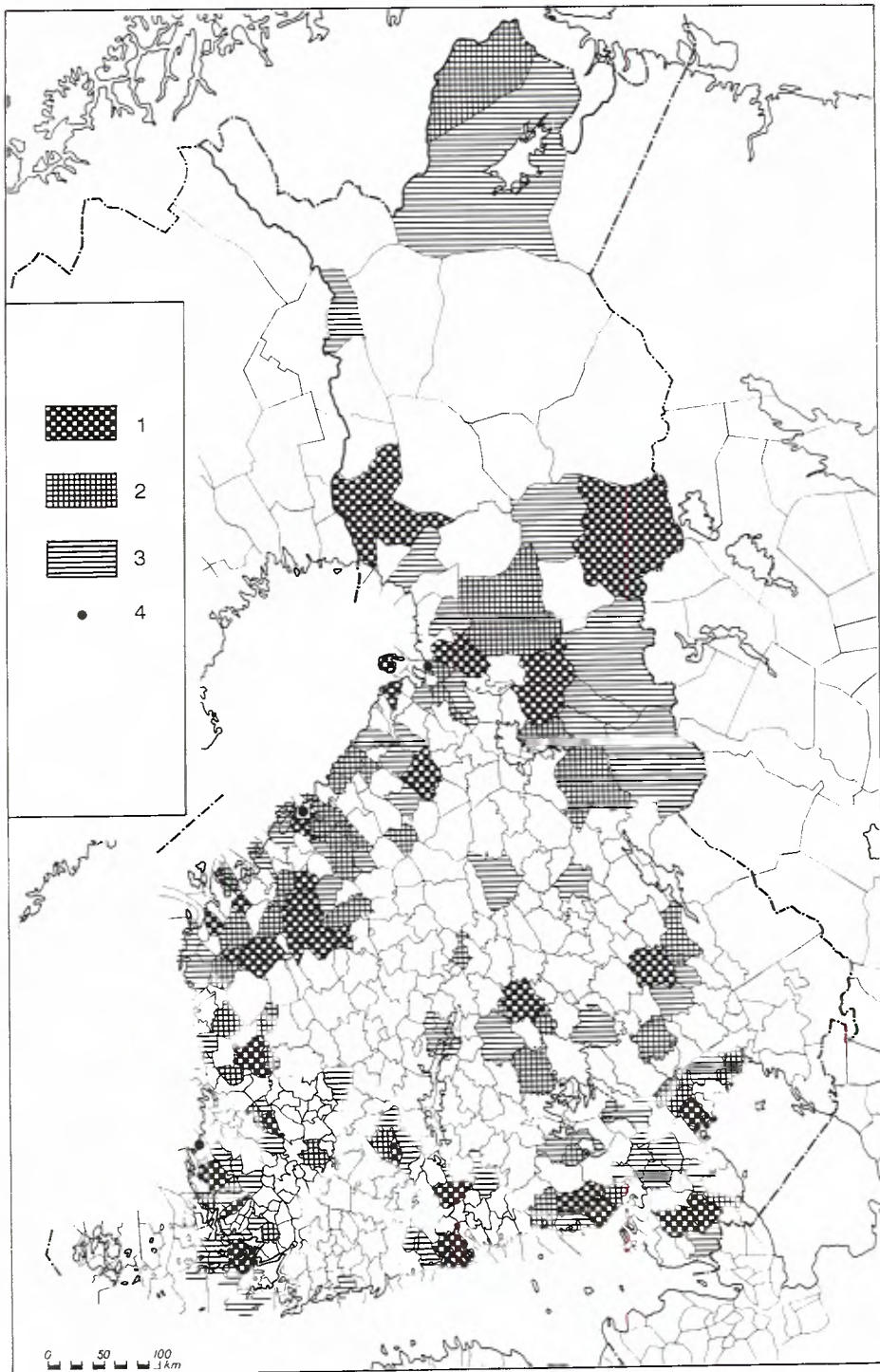
Laskelman tulos voi poiketa lukijan spontaanisesti saamasta käsityksestä. Lähinnä voitaneen ihmetellä, että Satakunnan indeksi ei ole vielä korkeampi, kun maakunnassa oli kaksi erikoisen vahvaa kotiteollisuusseutua: Kauvatsan-Kiikan seutukunta ja eräät Pohjois-Satakunnan pitäjät. Muissa osissa Satakuntaa, varsinkin laajalti maakunnan eteläosassa, ansiokotiteollisuus oli kuitenkin verraten vähäistä.

Ansiokotiteollisuuden vilkkaus saattoi olla laajoilla alueilla sangen heterogeenista. Oheinen kartta valaisee asiaa jonkin verran. Todettakoon, että Karjalan eteläosassa oli poikkeuksena Raja-Karjala, jonka kotiteollisuuden heikkoutta valitettiin jo vuoden 1887 tiedustelun vastauksissa. Laatokka-lehdessä kerrottiin 1889 tästä seudusta: ”Taloustarpeet ostetaan puulusikasta rekeen saakka ja kaikki puuastiat samalla lailla. Vaatetavarat ovat niinkään ostetusta kankaasta

5 Arvo M. Soininen katsoo Suomen Historialliselle Seuralle 11.4.1994 antamassaan lausunnossa aineistoni johtaneen ”Länsi- ja Pohjois-Suomen kotiteollisuuden ilmeiseen ylikorostumiseen Itä-Suomeen verrattuna”. Todellisuudessa myös Itä-Suomen kotiteollisuudesta on varsin hyvät lähdetiedot, milloin se on ollut todella merkittävää. Aineisto ei tosin ole kovin yksityiskohtaista Itä-Suomen sisämaasta, jota ei ole aikanaan tutkittu riittävästi, ja lähintä seutua palvelevaa kotiteollisuutta on voinut olla idässä suhteellisesti enemmän kuin lännessä, mutta tämän mahdollisuuden varassa ei ole syytä ryhtyä spekuloidaan.

Kartta: Paikkakunnat, joilla harjoitettiin 1865–1944 huomattavasti ansiokotiteollisuutta: 1 tuotteita myytiin runsaasti laajalle alueelle, 2 tuotteita myytiin varsin runsaasti, 3 kotiteollisuudella maakunnallista merkitystä, 4 kaupunki, jossa harjoitettiin taloudellisesti merkittävää ansiokotiteollisuutta. Piirtänyt Leena Kiiskilä.

tehdyt. Venäjän pahanpäiväisellä kattunilla on suuri menekki ...” Samaa todistaa muukin lähdeaineisto. Raja-Karjalan erottaminen maakunnan eteläosasta korostaisikin entistä enemmän Etelä-Karjalan ja Laatokan-Karjalan asemaa vireänä kotiteollisuusseutuna. Pohjanmaan rinnalle ne eivät tosin nousisi.⁶

YHTEISKUNNALLISTEN TEKIJÖIDEN VAIKUTUS KOTITEOLLISUUTEEN

Tässä kirjassa käsiteltynä aikana ansiokotiteollisuus keskittyi entistäkin enemmän maaseudulle ja oli yhä etupäässä maatalousväestön sivuelinkeinona. Rannikolla pientilallisten pääelikeinona oli tietysti usein kalastus. Todettakoon myös, että monet rakennustyömiehet harjoittivat talvisin kotiteollisuutta. Autonomian ajalla ei rakennustyötä ollut silloin paljontaan saatavissa, joten kirvesmies saattoi joutua talven tullen elättämään perhettään huonekalupuusepän työllä. Sitä ei voi erottaa jyrkästi kirvesmiehen ammatista, mutta tietty toimialan vaihdos siinä kumminkin tapahtui, ja jokunen rakennusmies teki talvella aivan muun alan töitä.

658

Kalastajien ja rakennusmiesten ohella maaseudulla oli yksittäisiä muiden alojen ammattimiehiä, jotka hankkivat sivutuloja kotiteollisuudesta kuten jokunen mylläri, luotsi ja merimies. Vielä paljon enemmän oli eri alojen ammattilaisten vaimoja, jotka hankkivat perheelle lisätuloja kotiteollisuutta harjoittamalla, ja nimenomaan tämän vuoksi on syytä todeta ansiokotiteollisuuden harjoittajien sosiaalinen ja ammatillinen tausta aika moninaiseksi. Hyvin maatalousvaltainen se yhtä kaikki oli.

Maaseudun tilaton väestö kasvoi autonomian ajan jälkipuolella tunnetusti runsaslukuiseksi. Taloja taas jaettiin 1800-luvun kuluessa yleisesti etenkin Viipurin läänissä ja Pohjanmaalla, joissa keskimääräinen tilakoko pysyi näin ollen vähäisenä tai suorastaan pienenä. Vahvasti pientilavaltaisia seutuja oli kyllä muitakin, muun muassa Pohjois-Satakunnan kotiteollisuuspitäjät. Talonjaot yleistyivät 1800-luvun lopulta lähtien kaikkialla maassa, mikä oli tietysti omiaan lisäämään tai säilyttämään sivutulojen tarvetta. Pohjois-Satakunnassa oli

6 Tied. 1887 (Suistamo, Korpiselkä, Impilahti, Suojärvi, Salmi); Laatokka 6.10.1889, pääkirjoitus.

myös paljon torppia kuten kyllä myös monissa sellaisissa maakunnissa, joissa ansiokotiteollisuus ei ollut kovin runsasta, esimerkiksi Keski-Suomessa.⁷

Pientilallisten lisätulojen tarve ei kaipaakaan todistelua, ja maaseudun työväkeä vaivasi talvisin ansiotyön puute, koska taloissa tarvittiin silloin paljon vähemmän työvoimaa kuin viljelykautena. Autonomian ajan lopulla maaseutuväestölle ilmaantui kuitenkin uusia tulonlähteitä. Keskikokoisessa talossa voitiin saada entistä suuremmat tulot kohentamalla lypsykarjan hoitoa ja myymällä metsää. Pientiloilla näitä mahdollisuuksia oli vähemmän, mutta niiltä saattoi isäntä lähteä talvikaudeksi ajomieheksi savottaan, jossa hevonenkin sai siten talvi-työtä. Maaseudun työmiehet voivat päästä rautatien-, kanavan- ja maantienrakennuksille ja kirveen tai keksin varten hakkuu- ja uittotöihin. Taajamissa oli lähiseudun miehille sesonkitöitä lähinnä rakennuksilla ja satamissa.

Uusien tulonlähteiden merkitys todettiin 1900-luvun alkuvuosina vaivaihoidon tarkastaja G.A. Helsingiuksen tiedustellessa kotiteollisuuteen vaikuttavia tekijöitä. Monissa vastauksissa kerrottiin etenkin miesten tekevän entistä vähemmän käsitöitä. Syiksi selitettiin väestön tulotason nousu yleensä, maataloustyön lisääntyminen, hakkuu- ja uittotöistä saadut ansiot ja Pohjanmaalla lisäksi Amerikan-siirtolaisuuden aiheuttama työvoiman puute. Usein valitettiin sitäkin, että palkkollisia ja muuta nuorisoa ei saatu enää tekemään puhdetöitä.

Esimerkit havainnollistavat asiaa. Mietoisista kirjoitettiin 1903, että käsityö oli ”vähemmän päin siitä systä kuin maanviljelys ja karjanhoito on enentynyt” ja että nämä ”kuin myös mettä kauppijoitten tukinajo, uitto suvin talvin ovat edullisemmat ja estävät käsityön”. Kristiinankaupungin maalaiskunnassa todettiin 1905: ”Tilaton väestö saa enimmän elantonsa Kristiinankaupungissa monenlaisista töistä kuten laivojen purkamisesta ja lastaamisesta ... halonhakuusta ja muusta sellaisesta.” Pietarsaaren pitäjältä 1916 kerrottiin, että kotiteollisuus ei lainkaan kiinnostanut nuoria, jotka menivät sen sijaan Pietarsaaren ja Bennäsin tehtaisiin saadakseen niissä paremmat ansiot.

Ylikiimingissä todettiin 1905 käsityön taantuneen jo toistakymmentä vuotta kestäneiden suurten metsätöiden takia, jotka olivat parantaneet köyhienkin toimeentuloa. Kuhmolainen vastaaja väitti 1903 ärhäkkänä, että ”ainakin miespuolinen väki on käynyt kokonaan haluttomaksi tekemään mitään muuta työtä kuin talvella ovat noin

7 Jutikkala 1958 s. 354, 369; Jutikkala 1959 s. 58; Suomenmaa III (1921) s. 336, 343, 352.

2 kuukautta ja kesällä samoin 2 kuukautta tukkitöissä, muun aikaan kävelevät jouten talosta taloon”.⁸

Näissä ja muissa vastauksissa korostuvat miehille tarjoutuneet uudet tulonlähteet. Teollisuustyötä oli tarjolla naisillekin etenkin tekstiilialalla, ja myös kauppa ja muut palveluelinkeinot alkoivat työllistää naisia. Heidän uudet työtilaisuutensa edellyttivät kuitenkin muuttamista kaupunkiin tai vähintään pitäjän keskustaajamaan, joten kotiaan hoitava pientilan, torpan tai mäkituvan emäntä ei hyötynyt niistä. Uusien tulonlähteiden merkitys vähävaraisen maaseutuväestön miehille ja naisille oli juuri tästä syystä erilainen, sillä perheellinenkin mies saattoi yleensä lähteä kausityöhön myös vieraalle paikakunnalle. Samantapaisessa asemassa kuin perheenäidit olivat vanhukset ja lapset: hekään eivät voineet lähteä kotoaan työtä etsimään.

660   Ansiokotiteollisuuden eri aloilla saatujen tulojen tasoa koskeva tieto on siksi hataraa ja epäluotettavaa, ettei sitä kannata esittää tilaston muodossa. Eräät havainnot ovat silti varmoja. Niillä aloilla, joilla työntekijät olivat yksinomaan tai pääasiallisesti miehiä, päiväansio oli useimmiten vähintään hyvän maatyömiehen talvikautisen päiväpalkan tasoa. Monesti se oli paljon parempikin ja vastasi siis ammattityömiehen palkkaa. Tärkeimpiä näistä aloista olivat ajokalujen, suksien ja huonekalujen valmistus sekä viskurien ja epäilemättä myös veneiden ja rukkien tekeminen.

Näillä aloilla kotiteollisuutta harjoittivat monet talollisetkin varsinkin Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla. Tilattoman väestön piirissä taas hyvin kannattava käsityö pyrki muuttumaan pääammatiksi. Todella huonopalkkaiset käsityöt eivät vetäneet miehiä yleensä lainkaan puoleensa, ja ansiotason heikentyessä he luopuivat herkästi alalta. Ansiotaso ei silti ollut ainoa tekijä, joka erotti miesten ja naisten käsityöalat. Paljon ruumiillista voimaa vaativat työt eivät sopineet useimmille naisille, ja miehelle taas perinteellisesti ”naisten hommiksi” mielletyt työt olivat lähes häpeällisiä.

Naiset joutuivat edellä mainituista syistä tyytymään yleensä paljon heikommin tuottavaan kotiteollisuuteen kuin miehet. Naisten parhaita aloja olivat vaativien kankaiden kudonta ja ompelutyöt, joissa päiväansio ylitti useimmiten selvästi maatyöstä maksetut palkat. Toisaalta oli erittäin huonosti tuottavia käsityöaloja kuten yleisesti harjoitettu kehruu sekä nauhojen kudonta ja lastu- tai olkirihman punonta sekä ilmeisesti myös verkkojen kudonta; näillä aloilla jouduttiin usein

.....
8 Tied. 1903 ja 1905; Nordström 1916 s. 127.

tyytymään sääliävän pieniin ansioihin. Moni perheenäiti tyytyi niihinkin, kun ei parempaa tulonlähdettä ollut tarjolla, tietäen pieninkin sivuansion auttavan perheen huollossa.

Jousto oli vielä suurempi vanhuksen tehdessä käsityötä: hänen mahdollisuutensa olivat voimien vähyyden ja näön heikentymisen takia yleensä hyvin rajalliset, joten oli pakko tyytyä pieniin ansioihin. Toisaalta vanhan ihmisen ei useimmiten tarvinnut vastata muiden toimeentulosta kuin omastaan. Joskus hän pienillä ansioillaan auttoi hänestä huolehtivia omaisiaan, jolloin vanhuksen yritteliäisyys saattoi parantaa suuresti hänen asemaansa perheen piirissä. Kaikki tämä koski myös monia vammautuneita ihmisiä.

Kotiteollisuuden työntekijöinä oli yleisesti lapsia 6–7 vuoden ikäisistä, joskus vieläkin nuoremmista alkaen. Alun toisella kymmenellä olevien osallistumista käsitöihin pidettiin luonnollisena, ja lapsi itse saattoi olla siitä suorastaan ylpeä. Viiden- tai kuudentoista ikäisen nuoren tuli kyetä jokseenkin samaan kuin aikuisetkin hyvin suurta taitoa vaativia töitä lukuun ottamatta. Kotiteollisuudessa rikottiin vielä 1900-luvun alussa yleisesti lapsityövoiman käyttöä rajoittavia periaatteita, koska 12 vuotta nuorempi ei olisi saanut olla ansiotyössä eikä isompikaan lapsi kovin monta tuntia päivässä. Viranomaiset eivät kuitenkaan soveltaneet kieltoja kotiteollisuuteen, ja köyhyyden kanssa taistelevat vanhemmat olivat tyytyväisiä lapsen tukiessa pieninkin ansioin perheen toimeentuloa.

Kotiteollisuuskin saattoi edellyttää hieman pääomaa. Kankaankudontaan tarvittiin kohtalaisen tilava tupa sekä kangaspuut, ehkä loinpuutkin ja erinäisiä pienempiä tarvikkeita. Useat miesten käsityöt vaativat pajan tai muun verstaan ja monia välineitä; esimerkiksi rukkimestarille oli sorvi terineen välttämätön. Myös raaka-aineisiin voi joutua sitomaan pääomaa. Tällaiset seikat estivät monella alalla kaikkein köyhimpiä ihmisiä tekemästä käsityötä. Joissakin käsitöissä olivat kuitenkin välineinä vain omat sormet tai jokin pikku kappine kuten puukko eikä tilaakaan tarvittu käsivarren mittaa enempää. Jokunen kotiteollisuudenhaara oli siis rutiköyhänkin ihmisen ulottuvilla, jos hänellä oli tarvittava taito, mutta ansiotaso oli tällaisilla aloilla yleensä hyvin vaatimaton.

Ansiokotiteollisuuden luonne oli siis heterogeeninen. Useilla miesten käsityöaloilla oli kyseessä tuottava elinkeino, jolla oli tendenssiä kehittyä harjoittajansa pääammatiksi. Naisten aloilla näin oli harvoin, lähinnä vain teknisesti vaativassa kudonnassa. Päinvastoin ansiot olivat naisten käsitöissä usein niin huonot, että kukaan ei tehnyt niitä muuten kuin paremman ansion puutteessa, köyhyyden painaessa raskaasti. Pääosa naisten ansiokotiteollisuutta ja monet miesten-

kin käsityöt olivat näiden väliltä: ansio oli vaatimatonta, mutta köyhän oli pakko yrittää kovasti ja huono tuntiansio kompensoitiin pitkien työpäivien. ”Ennen oli ämmät rautaa ...” päätteli tästä muuan nykyajan nainen ja sanoikin koko lailla kohdalleen.⁹

Ansiokotiteollisuutta lisänneet sosiaaliset tekijät olivat väistymässä 1920- ja 1930-luvulla Suomen vaurastuessa nopeasti ja talouselämän rakenteen muuttuessa. Maatalouden edistyminen ja valtiiovallan sille suoma tuki hyödyttivät pientilojakin. Teollisuuden ja palveluelinkeinojen kasvu loi runsaasti uusia työpaikkoja, ja nämä työllistivät maaseudun tilattomien perheiden nuorta polvea nopeassa tahdissa. Köyhyys ja vajaatyöllisyys eivät silti hävinneet Suomesta kokonaan edes 1930-luvun lopulle mennessä, ja 1928–33 koettu pulakausi oli maaseudulla hyvinkin vaikeaa aikaa.

Yhteiskunnan muuttumisen vaikutuksesta kotiteollisuuteen aika-laiset eivät ole puhuneet kovin paljon; lähteissä kiinnitetään enemmän huomiota käsityöntuotteiden kysynnän heikkenemiseen. Tämä on ymmärrettävää sen vuoksi, että viimeksi mainittu tekijä oli hyvin kouraantuntuva ja helppo huomata, kun taas yhteiskunnan rakennemuutoksen vaikutusta tuskin älysi tarkastelematta asiaa teoreettisesti. Sitä taas ei moni näytä noihin aikoihin tehneen, eikä sitä voi vaatia myöskään kaukaista muistitietoa kertovilta vanhoilta kansanihmisiltä.

Yhtä kaikki emäntä Hilda Kälviäinen luonnehti 1990 terävästi Ylämaan puuastiateollisuuden heikkenemisen yleisluonteisia syitä: Tilalliset saivat entistä enemmän rahaa karjanhoidosta ja metsätöistä, ja työpaikkojen lisääntyminen vähensi kylien itsellistä väestöä, ”irralaiset lähtivät”. Ilmajoen Nopankylässä taas kerrottiin 1951 ajokalu-teollisuutta tutkiessani, kuinka kylän monilukuisten torppien takapajuinen viljely kohentui nopeasti 1920-luvulla niiden itsenäistyttyä. Kun leipä saatiin omasta pellostaan ja sikojen ja kanojen kasvatusta tuotti rahatulojakin, käsityöstä saatujen ansioiden merkitys väheni tuntuvasti.¹⁰

Maataloustulojen kasvu ja työnsaannin paraneminen vähensivät siis sivuelinkeinojen tarvetta. Kotiteollisuudesta tehdyt havainnot viittaavat kuitenkin myös vastakkaiseen suuntaan vaikuttaneisiin tekijöihin. Lisäansioiden tarve ei toki hävinnyt maan lukuisilta pientiloilta, ja etenkin kankaankudonta säilyi vielä 1920- ja 1930-luvulla monilla seuduilla talollisperheisiin kuuluvien naisten ansiokotiteollisuutena. Hyvänä edellytyksenä tähän oli maa- ja kotitalouden tekninen kehitys, jonka ansiosta käsityöihin jäi kohtalaisen paljon aikaa, ja lisäksi

9 Reino Helismaan laulusta: ”Ennen oli miehet ...”

10 Tied. 1990 Hilda Kälviäinen (siteerattu s. 246); Virrankoski 1981 s. 84.

ostolankojen käyttö säästi ennen kehruuseen kuluneen ajan. Naiset olivat myös itsenäistyneet 1800-luvun oloihin verraten ja halusivat käyttöönsä omaa rahaa, jota saatiin parhaiten käsitöillä.¹¹

KOTITEOLLISUUTEEN VAIKUTTANEET TALOUDELLISET TEKIJÄT

Ansiokotiteollisuuden taloudelliset edellytykset olivat eri aloilla kovin vaihtelevat, ja niihin on jo tutustuttu tarkastelemalla näitä kuttakin erikseen. Vielä tarvitaan kuitenkin kokoavaa yhteenvetoa. Se lienee parasta aloittaa tarkastelemalla käsityön teknisten edellytysten muutoksia 1860-luvulta toiseen maailmansotaan.

Kotimaisten luonnontuotteiden saanti käsityön raaka-aineiksi ei muuttunut olennaisesti. Puun puutteen ei ole kerrottu vaikuttaneen juuri muuhun kuin pärekoppien valmistukseen, johon tarvittavasta tiheäsyisestä mäntypuusta tuli ajan mittaan puutetta. Tämä seikka lisäsi alan ansiokotiteollisuutta: sen vaikeuttaessa hyvien pärekoppien saantia omasta kylästä niitä ostettiin entistä enemmän erikoistuneilta tekijöiltä. Pellavan viljely väheni, mutta tämä oli varmaan sekundäärinen muutos, joka johtui pellavien käytön vähenemisestä. Kankaanpäässä ja Kuortaneella, joista myytiin vielä 1900-luvulla runsaasti pellavakankaita, pellavaa myös viljeltiin silloinkin paljon.

Hyvin suuri merkitys kotiteollisuudelle oli eräillä tehdastekoisilla puolivalmisteilla, joiden saanti parani ja monipuolistui tässä käsiteltyinä aikana. Tarkoitan ennen kaikkea lankoja, sahalautaa ja vaneria sekä metallituotteita: levyjä, listoja, akselirautaa, nauvoja ja ruuveja. Näiden käyttö joudutti käsityötä useilla aloilla mitä suurimmassa määrin ja alensi siten tuotteiden hintoja, mikä paransi olennaisesti niiden menekkiä. Metalliteollisuuden kehitys tuotti myös entistä paljon parempia ja monipuolisempia työkaluja. Todettakoon ennen kaikkea varhemmin harvinaisen höylän suuri merkitys puun käsittelyssä. Tämän kehityksen ääripäässä alkoi suoranainen koneistuminen, joka pitkälle mennessään teki lopun käsityöstä.

Kaiken kaupallisen tuotannon pääedellytys on tuotteiden kysyntä: ilman sitä ei muilla edellytyksillä ole merkitystä. Kotiteollisuuden eri aloilla kysynnän kehitys oli perin vaihteleva, mutta eräitä yleisiä piirteitä on kuitenkin syytä hahmotella. Ostohalukkuus kasvoi

.....
¹¹ Lähemmin edellä s. 145–146.

väestön siirtyessä luontaistaloudesta vaihdantatalouteen, mikä taas johtui osaksi ostovoiman kasvusta, osaksi urbanisoitumisesta sinänsä, kun taajamaväestö ei voinut muun muassa tilan puutteen vuoksi tehdä käsityöntuotteita omissa taloudesta siinä määrin kuin maalaiset. Kaikki tämä hyödytti teollisuuden ohella melkoisesti myös ansiokoteollisuutta.¹²

Vaihdannan lisääntyminen maaseudullakin tuki erinäisten tuotteiden, esimerkiksi puuastioiden ja pärekoppien valmistusta ansiokoteollisuutena. Niitä ei enää viitsitty eikä lopulta osattukaan tehdä joka talossa, ja koska niitä yhä tarvittiin, niiden valmistus alkoi keskittyä. Ähtäristä kerrottiin 1905, että pitäjän taloissa oli viime aikoina alettu laiminlyödä puhdetöitä ja käyttää ostotavaraa. Tällöin torpparit ja jotkut talollisetkin olivat ryhtyneet tekemään talvisin käsityöntuotteita myytäväksi, ja menekki oli ollut hyvä. Samaan tapaan Harjavallassa talollisten heitettyä puhdetöiden teettämisen monet tilat tomat olivat ”ruvenneet harjoittamaan käsiteollisuutta ja sillä nykyään ansaitsevat tuntuvasti ... tilalliset ostaavat sekä tilaavat heiltä tarvittavansa”.¹³

664

Käsityöntuotteiden kysyntään vaikutti myös uusien tarpeiden ilmaantuminen innovaatioiden levitessä ulkomailta säätyläisten välittämänä hyvinkin laajaan käyttöön. Tärkeä seikka oli sisustustekstiilien lisääntyminen ensin talollisväestön ja keskiluokan, lopulta työväenkin kodeissa. Mainittakoon esimerkkeinä myös keinutuoli sekä viskuri, maatalouden ensimmäisiä koneita; näistä molemmista tuli tärkeitä kotiteollisuustuotteita. Huomattava innovaatio oli urheilun aate, joka teki hiihdosta kansanharrastuksen ja loi samalla suksiteollisuuden. Innovaation yhteys teollistumiseen ei aina näy ensi silmäyksellä, mutta olisi mahdotonta ajatella esimerkiksi urheiluinnostuksen valtavaa leviämistä esi-industrialistisen ajan ilmiöksi. Sen viriäminen liittyi teollistumisen ja maan vaurastumisen aiheuttamaan kaikinpuoliseen kulttuurimuutokseen.

Vihdoin on huomattava, että elinkeinoelämän vilkastuminen lisäsi tuntuvasti joidenkin vanhastaan käytettyjen tuotteiden kysyntää. Metsänhakuun lisääntyminen kasvatti jo 1800-luvun lopulla työreikien, länkien ja luokkien kulutusta, ja suurilla metsätyömailla tarvittiin myös yhä enemmän villasukkia, lapasia, villapaitoja ja alusvaatteita sekä nahkakintaita. Samoin oli lujien työsaappaiden, lähinnä lapikkaiden laita, joskin niiden valmistus jäi suureksi osaksi ammattisuustarien työksi ja loi pian myös verstasteollisuutta.

¹² Hyvä katsaus kansankulttuurin muuttumiseen: Talve 1980.

¹³ Tied. 1905.

Kotiteollisuutta edistävien tekijöiden ohella teollistumiseen liittyi jo melko aikaisin vastakkaiseen suuntaan vaikuttavia. Monet vanhempaan vaatetuskulttuuriin kuuluvat tuotteet jäivät muodista: tykkimys-syt pitseineen ja kirjavat nauhat sekä lopulta suuressa määrin myös raidalliset ja ristiraitaiset naisten pukukankaat. Jotkut asusteet ehtivät tässä käsiteltynä aikakautena sekä tulla muotiin että jäädä siitä kuten olki- ja haapalastuhatut. Näitäkään ilmiöitä ei voi yhdistää aivan suoraan teollistumiseen, mutta ainakin muodin entistä nopeampi vaihtelu oli pohjimmaltaan yhteydessä siihen muun muassa tiedonkulun helpottumisen vuoksi.

Toinen voimistuva ilmiö oli perinteellisten tuotteiden tehdasmai-nen valmistus, joka rasitti yhä pahemmin käsityön kannattavuutta. Tämä kehitys oli alkanut jo 1800-luvun alkupuolella kankaankudon-nassa ja se jatkui koko ajan kiihtyen. Kangaspuita käyttävä kutoja joutui jo 1920-luvulla pitäytymään etupäässä yksinkertaisiin malleihin, jotka olivat nopeita kutoa. Myös ompelijan, räätälin ja suutarin työtä tehdasteollisuus varjosti yhä enemmän, vähitellen myös syrjä-seuduilla. Huonekalujen ja rukkien tekeminen sekä nahanvalmistus alkoivat koneistua vahvasti jo 1800-luvun puolella. Samoin kävi vielä aikaisemmin rautatakeiden ja ampuma-aseiden ja 1900-luvulla myös lääkkiastoiden valmistuksen sekä veneenrakennuksen ja suksien te-
kemisen.

Teollistumiseen liittyi usein vanhojen raaka-aineiden syrjäytymi-nen uusien tieltä, vaikka tuotteet eivät eronneet aivan olennaisesti ennen käytetyistä. Puuvilla vähensi pellavan ja hampun käyttöä, ja puun korvasivat astioiden ja talousvälineiden aineena lasi, savi ja me-tallit. Joskus tekniikan luomat uutuudet syrjäyttivät varhemmin käy-tetyt tuotteet sellaisenaan. Näin kävi kääsien ja kirkkoreen, jotka ju-naliikenne korvasi hyvin pitkällä matkoilla jo 1800-luvun puolella. Linja-auto ja polkupyörä alkoivat 1920-luvulla syrjäyttää niitä oman pitäjän kirkollakin käyttäessä. Purjevene alkoi hävitä moottoriveneen tieltä liikenne- ja kalastusvälineenä ja jäädä etupäässä urheiluveneeksi. Viskurin korvasivat kehittyneemmät viljanlajittelijat ja lopulta vil-jan itse puhdistavat puimakoneet.

Liikenteen kehitys salli käsityöntuotteiden myynnin entistä laajem-malle. Maanteidenkin paraneminen helpotti kuljetuksia, mutta avain-asemassa olivat rautatiet, joita kauas suuntautuva tavaraliikenne etu-päässä käytti ennen toista maailmansotaa. Tosin on esimerkkejä kuor-ma-auton, linja-auton ja polkupyörän käytöstä kotiteollisuustuottei-den kuljetukseen, mutta näillä näyttää olleen merkitystä vasta 1930-luvulla eikä silloinkaan kovin paljon. Hevoskuljetusta käytettiin kyllä

1900-luvun puolellakin yleisesti, etupäässä lyhyehköillä matkoilla. Verraten kallista tavaraa kuten rukkeja ja viskureita voitiin vielä vuosisadan alussa kuljettaa hevosin satojen kilometrien päähän.

Rautatiekuljetukset pääsivät alkuun Etelä-Suomessa, kun Helsingistä oli valmistunut rata Pietariin 1870 ja vanhempaa Hämeenlinnan rataa oli jatkettu 1876 Tampereelle ja Toijalasta Turkuun. Pohjanmaan rata ulottui Ouluun 1886 ja Tornioon 1903, Savon rata Kuopioon 1889 ja Karjalan rata Joensuuhun 1894. Täten oli pääosa maata avattu entistä verrattomasti nopeammalle ja halvemmalle tavaraliikenteelle. Rautateitä alettiin pian käyttää myös kotiteollisuuden tuotteiden kuljetukseen. Kankaanpään viskureita ruvettiin kuljettamaan junalla Karjalaan viimeistään 1880-luvun alussa, ja Kauhavan kankaita kerrottiin 1905 myytävän ”koko maahan”, mikä osoittaa niiden rautatiekuljetuksen ehtineen täysin vakiintua. Rautatie oli suureksi avuksi myös Pieksämäen, Vähänkyrön ja Kruunupyyn kudonnalle.

Kotiteollisuuden tuotteiden myynnin kahtena päämuotona olivat vanhastaan olleet markkina- ja kulkukauppa. Markkinoilla tuotteen valmistaja tai asiamiehenä toimiva naapuri myi tavaran suoraan kulluttajille, ja kulkukauppaakin lienevät käyneet enimmäkseen tuotteiden valmistajat itse. Muolaan venäläisten tekemiä saviastioita kaupittelivat kuitenkin lähikylien talonpojat. Ulkomaille vietäviä puuastioita ja tekstiilituotteita kokosivat merikaupunkien porvarit sekä talonpoikaislaivurit ja muut välittäjät, mutta Valkjärven ajokalujen viennistä Pietariin huolehtivat valmistajat itse. Modernein markkinointimuoto oli järjestelmä, jossa kustantaja huolehti tuotteiden myynnistä; se tuli jo 1840-luvulla yleiseen käyttöön puuvillakankaiden kudonnassa. Käsityötä tehtiin vanhastaan paljon myös tilauksesta omaan kylään ja muualle lähiseudulle.¹⁴

Tässä kirjassa käsiteltynä aikana kotiteollisuustuotteiden myynnin organisaatio muuttui suuresti; ilmaantui uusia mahdollisuuksia. Kun kauppapuotien perustaminen maaseudulle oli tullut 1859 luvalliseksi, niitä syntyi varsinkin 1870-luvulta lähtien kuin sieniä sateella, ja monet maakauppiat ostivat käsitöitä joko vähittäin myydäkseen tai kauemmas välittääkseen. Samoin tekivät sittemmin osuuskaupat. Kaupungeissakin oli yhä kauppaliikkeitä, jotka välittivät kotiteollisuuden tuotteita, nyt tosin lähes yksinomaan kotimaahan. Kotiteollisuuden harjoittajat perustivat myös joitakin osuuskuntia tuotteiden myymiseksi, mutta niistä vain Kajaanin suksiosuuskunta sai huomattavan merkityksen.

.....
14 Virrankoski 1963 passim.

Kotiteollisuustuottein käytiin yhä kulkukauppaa, jota harjoittivat osittain niiden valmistajat mutta entistä yleisemmin välittäjät. Sellaisten verraten kalliiden tuotteiden kuin Kankaanpään viskurien ja Kurikan ja Ilmajoen ajokalujen myyminen talosta taloon ajaen näkyy kannattaneen jotenkuten vielä 1900-luvun alussa. Myöskään käsitöiden markkina- ja torimyynti ei loppunut edes 1930-luvulle mennessä, mutta sen merkitys väheni suuresti. Ulkomaille myytiin autonomian ajan lopulla hyvin vähän muuta kuin suksia sekä Kannaksen ajokaluja, joiden valmistajat veivät tuotteet Pietariin mutta jättivät vähittäismyyntin paljolti sikäläisten välittäjien työkse.

Käsitöiden myynti suoraan kuluttajalle menetti ajan mittaan merkitystään. Sen sijaan esiintyi kotiteollisuustuotteisiin erikoistuneita välittäjiä eli ”ylösostajia”, jotka kokosivat esimerkiksi Vähänkyrön lääkkiastioita, Kuortaneen pellavakankaita tai Lehtimäen länkiä ja kuljettivat niitä kauaskin myydäkseen ne vähittäin tai tukussa. Kankaanpään pärekoppien, viskurien ja jalkineiden myynnissä tarmokkaat välittäjät olivat suureksi hyödyksi kotiteollisuudelle. Vuoden 1936 kotiteollisuuskomitea kyllä moitti kierteleviä välittäjiä: he maksoivat tekijöille huonosti ja ostivat kehuakin tavaraa.¹⁵ Sinänsä välityskaupan kasvu oli kotiteollisuustuotteiden myyntialueen laajenemisen väistämätön seuraus. Kun markkinoilla käyntikin vähentyi, käsityöntekijöiden ei mitenkään kannattanut tehdä pitkiä matkoja pienen tavaraerän myymiseksi.

Toisaalta oli paljon kotiteollisuutta, jonka tuotteita ei aiottukaan markkinoida omaa kylää tai paria naapurikylää pitemmälle. Ne tehtiin tällöin tilauksesta tai tarvitsevat kävivät ostamassa ne lähellä asuvalta tekijältä. Koska tällainen lähimyynti ei tuottanut sanottavia kustannuksia, se säilyi riippumatta liikenteen ja kaupan organisaation muutoksista. Siihen perustuva kotiteollisuus menetti kilpailukykynsä vasta tuotteiden kysynnän heikennyttyä pahoin syystä tai toisesta.

Oma luonteensa oli vähäisellä kulkukaupalla, jota käytiin suppealla alueella myymällä sellaisia hyvin halpoja käsityöntuotteita kuin nauhoja, luutia, vihoja tai vispilöitä. Ostajat ottivat usein huomioon tutun kaupittelijan köyhyyden ja ostivat auttaakseen, voipa ystävällinen emäntä antaa kulkijalle kahvin, aterian ja yösjankin. Joskus kaupittelijaa jouduttiin kohtelemaan hyvin sen takia, että hänen terävää kieltään vähän pelättiin. Tällainen käsitöiden myynti liittyi maalaisväestön perinteellisiin sosiaalisiin suhteisiin ja oli joskus lä-

hellä verhottua kerjuuta.

Erikseen on mainittava käsitöiden myyntiin erikoistuneet liikkeet, joista varhaisimpien lähtökohta oli sosiaalinen. Tämän luonteinen käsitöiden välitys sai tavallaan alkunsa jo 1812, jolloin hankittiin valtion varoin kehruuaineita köyhien työllistämiseksi; pitäjänhallinto hoiti nämä aputoimet kentällä ja myi näin tehdyt käsityöt. Samaan tapaan meneteltiin joskus myöhemminkin, hyvin suuressa mitassa 1860-luvun nälkävuosina, jolloin kunnallishallinto tai asianharrastajat ryhtyivät lukuisilla paikkakunnilla toimittamaan kotiteollisuustuotteita myyntiin. Erikoista huomiota herätti Saarijärven vaivashoitokunnan hätätöinä teettämien suksien myynti 1862–64.¹⁶ Vastaavaa yritettiin joskus myöhempinäkin katovuosina.

Vuonna 1879 perustettu yhdistys Suomen Käsityön Ystävät otti alusta pitäen ”rahvaantöitä” myydäkseen ja ryhtyi 1885 ”suuremmalla uutteruudella” välittämään etenkin tekstiilejä, kanteleita, puukkoja ja tuohiteoksia. Tämä toiminta kuihtui kuitenkin pian ja loppui vuosisadan vaihteeseen mennessä jokseenkin kokonaan yhdistyksen keskittyessä taideteollisuuden edistämiseen.¹⁷

668

Tiетävästi ensimmäisen varsinaisen kotiteollisuustuotteiden kaupan perusti Vaasan läänin maanviljelysseura 1889 Vaasaan, mutta seura katsoi sen kannattavan huonosti ja myi liikkeen 1902 neiti Aina Snellmanille, joka sai ennen pitkää sen menestymään hyvin. Helsinkiin perusti Suomen Yleinen Käsateollisuusyhdistys 1894 kotiteollisuustuotteiden kaupan, joka sai sittemmin suuren merkityksen. Turussa toimi jo 1901 kotiteollisuusliike, Slöjdmagasinet M. Ingman, ja siitä maailmansotaan perustettiin lukuisia kotiteollisuuskauppoja eri kaupunkeihin, 1913 Pietariinkin suomalaisten käsitöiden myymiseksi.¹⁸

Kotiteollisuustuotteiden kaupan myöhempää kehitystä ei voida käsitellä tässä yksityiskohtaisesti. Ajan mittaan yhä suurempi osa kauposta syntyi normaaleina liikeyrityksinä, vaikka taustana saattoi silti olla perustajien kiintymys kotiteollisuuteen. Erityisen maininnan ansaitsee kuitenkin Helsinkiin 1911 perustettu Kotiteollisuus Oy. Pirtti, jonka tarkoituksena oli nimenomaan ansiokotiteollisuuden edistäminen. Pirtin taustavoimina oli aatteellisia yhdistyksiä ja kotiteollisuusväkeä, muun muassa tarkastaja Lauri Mäkinen (Kuoppamäki).

16 Virrankoski 1963 s. 468–469.

17 Aspelin-Haapkylä 1904 s. 11–12 ja passim; Komitea 1908 s. 166.

18 Vaas mvs 1894 s. 38–39; Vaas mvs 1903 s. 40–41; Komitea 1908 s. 222; Käsateollisuus 1921 s. 47–48.

Pirtistä tulikin hyvin tärkeä käsitöiden välittäjä, ja liike myös teetti niitä useilla paikkakunnilla tilaten tai kustantaen.¹⁹

Todettakoon myös 1899 perustetun marttajärjestön harjoittama jäsenten tekemien käsitöiden, etupäässä kankaisten välitys, josta on tietoja järjestön alkuvuosista lähtien etenkin Turun saaristosta, Karjalasta ja Keski-Pohjanmaalta. Kovin laajaa ja merkittävää se ei kuitenkaan ollut.²⁰ Aatteellisista lähtökohdista syntyneen välitystoiminnan merkitys kotiteollisuudelle ei liene ollut 1920-luvulta lähtien yleensäkään kovin suuri. Esimerkkinä tästä on Oulussa 1912–27 toiminut, läänin kotiteollisuusyhdistyksen perustama Kotiteollisuus-Oy. Kontti. Se harjoitti etupäässä vähittäiskauppaa, mutta liikevaihto oli vaatimaton ja kauppa kannatti huonosti. Kontin toiminnan lopettamista perusteltiin silläkin, että muut liikkeet olivat alkaneet välittää yhä enemmän kotiteollisuustuotteita.²¹

Kotiteollisuusliikkeet myivät suureksi osaksi ammattimaisen käsityön ja taideteollisuuden tuotteita, mutta niillä oli merkitystä myös ansiokotiteollisuuden tuotteiden, varsinkin tekstiilien ja korien sekä kaisla- ja tuohiteosten välittäjinä. Niinpä Olga Tepposen Pieksämäellä teettämien tekstiilien tärkein ostaja oli ennen ensimmäistä maailmansotaa Suomen Yleisen Käsiteollisuusyhdistyksen liike. Kauhavan kankaita myivät toisaalta etupäässä kangaskaupat ja osuuskauppojen kangasosastot, ja lahtelaisen Helmi Vuorelman kutomon tuotteiden tärkein ostaja oli Stockmannin tavaratalo.²²

Kotiteollisuuden markkinointimuotoihin on luettava myös kustannusjärjestelmä, jota käytettiin tässä kirjassa käsiteltynä ajanjaksona useilla käsityöaloilla. Kankaankudonnassa sillä oli suuri merkitys sen ollessa pitkän aikaa kudonnan päämuotona Turun seudulla, Paraisilla, Porvoon pitäjässä, Kankaanpäässä, Mikkelin pitäjässä, Pieksämäellä, Joensuun seudulla, Vähässäkyrössä, Kauhavalla ja Kruunupyssä. Useilla muillakin paikkakunnilla kustannusjärjestelmää käytettiin tekstiilialan kotiteollisuudessa, Kiikassa ja lähipitäjissä siinä muodossa, että mattotehdas kehrutti tarvitsemansa karvalangan kotityönä.

Muilla aloilla kuin kudonnassa ja kehruussa kustannustoimi oli harvinaisempaa. Nahkateoksia valmistettaessa teetettiin kuitenkin yleisesti kotityötä: kintaiden ompelemista ja karstojen piikittämistä,

19 . . . . .
Helsingius 1901, lopussa oleva liite; Karjala 9.11.1913; Kuoppamäki 1913 s. 305–306; Käsiteollisuus 1921 s. 48.

20 Haltia 1949 s. 79–81; Finlands Svenska Marthaförbund 1959 s. 79, 83.

21 Pulkkinen 1919a, takakansi; Pulkkinen 1938 s. 18–20.

22 Lähemmin kankaankudonnan yhteydessä.

ja Alatornion Kaakamassa sovellettiin kustannusjärjestelmää kenkien valmistukseen. Vähässäkyrössä sovellettiin kustannusjärjestelmää jonkin aikaa läkkiastioiden teettämiseen, mutta siitä saatiin huonoja kokemuksia, astiantekijäin katsottiin anastaneen raaka-aineita.

Kustannusjärjestelmä oli lähellä muuta kotiteollisuutta siinä suhteessa, että enimmäkseen työvälineet kangaspuita myöten olivat tekijöiden omaisuutta. Muuten työ oli kustantajan tiukassa valvonnassa: hän hankki raaka-aineet ja jakoi ne tekijöille pitäen huolen siitä, että aineen hukka ei tullut epäilyttävän suureksi. Kustantaja antoi työnteekijöille mallit ja työohjeet, tarkasti valmiit tuotteet ja maksoi palkan työn laadun mukaan. Hän myös huolehti tuotteiden markkinoinnista, usein tukkumyyntiä harjoittaen, ja tappion vaara koski pelkästään häntä.

Kustannusjärjestelmä oli omiaan säilyttämään ja lisäämään kotiteollisuutta. Työntekijöiden tarvitsi sijoittaa vain välineiden hinta, ja kustantajan taas ei tarvinnut käyttää ainakaan paljon pääomaa niiden hankkimiseen. Kudonnan kustantajat aloittivatkin usein toimintansa hyvin pienin pääomin tai kokonaan luoton varassa. Raaka-aineetkin tulivat halvemmiksi tukuttain kuin vähittäin ostettaessa. Kustannusjärjestelmä sopi suomalaisessa muodossaan erinomaisesti maaseudulle, jossa ei ollut käytettävissä suuria pääomia. Tuotteiden markkinoinnin kustantaja pystyi hoitamaan yleensä edullisemmin kuin yksityinen käsityöntekijä, koska hänellä oli enemmän myytävää, jolloin myynnin organisointi ja tavaran kuljetus maksoivat verraten vähän tuoteyksikköä kohti.

Pieksämäkeläinen kudottaja Olga Tepponen kehitti jo 1900-luvun alussa ensimmäisenä tekstiilialan kustannustoimen modernille kannalle, ja Kauhavan kotikutomot markkinoivat 1920- ja 1930-luvulla tuotteensa tehokkaasti myymällä ne tukuttain ja käyttämällä kauppatkustajia tilausten hankintaan. Kustantajia moitittiin 1900-luvun alussa joskus nälkäpalkkojen maksamisesta tekijöille, ja siihen näyttää olleen aihettakin. Vuoden 1936 kotiteollisuuskomitea taas piti järjestelmää käsityön tekijälle edullisena: hänellä oli varmuus maksusta, jonka hän sai yleensä heti viedessään tuotteen kustantajalle. Edelleen komitea katsoi kustantajien valvovan tehokkaasti tuotteiden laatua ja ajanmukaisuutta ja parantavan täten ohjauksellaan käsityön edellytyksiä.²³

.....
23 Komitea 1936 s. 193.

OLIKO KOTITEOLLISUUSPOLITIIKASTA JA KOULUTUKSESTA APUA?

Otsikossa mainituista asioista voitaisiin puhua laajasti, mutta tyydyn tässä kirjassa verraten suppeaan esitykseen. Nämä seikat muodostavat etenkin aatehistorialliselta kannalta houkuttelevan aihepiirin, mutta sen asianmukainen tutkiminen vaatisi paljon työtä ja sitä koskeva esitys runsaasti tilaa, joten siitä on muutenkin laajassa teoksessa pakko luopua. Toinen syy menettelyyni on, että kotiteollisuusaatteen, siitä versoneen politiikan ja sen aikaan saaman koulutuksen merkitys on ollut ansiokotiteollisuuden historiassa selvästi melko pieni.

Käsittämäni aikakauden kotiteollisuuspolitiikkaa ja siihen liittyviä seikkoja on tutkittu tähän mennessä kovin vähän. Eniten niihin on kiinnitetty huomiota Jyväskylän yliopistossa, jossa eräät kansatieteen apulaisprofessori Veikko Anttilan oppilaat perehtyivät tähän aihepiiriin. Olen voinut nojautua seuraavassa esityksessä monessa kohdin Seija Heinäsen julkaisemattomaan tutkimukseen, joka koskee vuosina 1907–31 ilmestyneen *Käsiteollisuus*-lehden suhtautumista kotiteollisuuteen. Myös Timo Laineen tutkielma ”Ansiokotiteollisuus teollisessa yhteiskunnassa” on ollut hyödyksi.²⁴

671

Kotiteollisuuspolitiikka alkoi Suomessa varhain, 1797 perustetun ja puolivirallisen aseman saaneen Suomen Talousseuran piirissä. Seura keskittyi pellavan viljelyn ja kudonnan edistämiseen ja harrasti sitä innokkaasti kymmeniä vuosia. Myöhemmin ryhtyi kotiteollisuuspolitiikkaa hoitamaan manufaktuurijohtokunta, teollisuushallituksen edeltäjä. Se pani 1857 toimeen ensimmäisen valtakunnallisen, lähes kaikkea käsityötä koskevan tiedustelun todettuaan, että tästä alasta oli huonosti tietoja. Suomen Talousseura puolestaan järjesti 1856 Turussa maamme ensimmäisen kotiteollisuusnäyttelyn, johon hankittiin paljon kudonnaisia. Jo 1850-luvulle mennessä Suomessa oli kaiken kaikkiaan virinnyt paljon kiinnostusta ansiokotiteollisuuteen.²⁵

Seuraavilla vuosikymmenillä jatkettiin kotiteollisuutta koskevien tietojen hankintaa, kuten olen osoittanut jo esitellessäni teokseni lähdeaineistoa. Senaatin asettama vuoden 1872 kotiteollisuuskomitea tyytyi tältä osin vähään, mutta sen mietintö vaikutti Suomen ensimmäisen

.....
24 Heinänen 1985; Laine T 1985.

25 Virrankoski 1963 s. 464–473.

mäisen yleisen kotiteollisuusnäyttelyn järjestämiseen; tämä pidettiin Helsingissä 1875.²⁶ Vuonna 1887 senaatin valtionvaraintoimituskunta järjesti laajan ja monipuolisen kotiteollisuustiedustelun, ja toisen samanlaisen toimitti vaivashoidon tarkastaja Gustaf Adolf Helsingius vuosina 1903 ja 1905.²⁷

Helsingiuksen toimet johtuivat osaksi siitä, että maaseudun tilatoman väestön laajuus ja alhainen elintaso oli herätty viimeinkin huomaamaan. Helsingius itse oli todennut itsellisväestön runsauden jo paljon varhemmin ja koettanut osoittaa 1882 julkaisemassaan kirjoituksessa kotiteollisuuden tärkeäksi keinoksi maalaisköyhälistön aseman kohentamiseen. Routavuosina sosialismin tulo Suomeen ja Venäjän-suhteiden kriisi saivat monet näkemään, että yhteiskuntaa pitäisi nopeasti tervehdyttää, ja Helsingius piti kotiteollisuuden arvoa tähän pyrittäessä yhä hyvin suurena. Kun hän toisaalta katsoi kotiteollisuuden heikentyneen pahoin entisestään, tarvittiin ilmeisesti voimakkaita toimia sen elvyttämiseksi.²⁸

672

Yksityiset kotiteollisuuden ystävät perustivat 1893 Suomen Yleisen Käsiteollisuusyhdistyksen, joka ryhtyi vuosisadan vaihteessa tutkimaan tarmokkaasti ansiokotiteollisuutta ja pohtimaan keinoja sen edistämiseksi. Yhdistyksen 1904 senaatille jättämä esitys sekä Helsingiuksen havainnot ja mielipiteet saivat senaatin asettamaan 1906 komitean tutkimaan keinoja kotiteollisuuden edistämiseksi. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin tehtailija Viktor Julius von Wright, ja kun se koostui asiantuntevista jäsenistä, se teki ansiokasta työtä. Sen teettämät, mietinnön liitteinä julkaistut tutkimukset valaisivat kotiteollisuuden tilaa täydentäen oivallisesti Helsingiuksen työtä. Vuonna 1908 julkaistussa mietinnössä tehtiin myös monia merkittäviä ehdotuksia kotiteollisuuden kohentamiseksi.²⁹

Komitean työn tärkein välitön seuraus oli vakinaisen kotiteollisuushallinnon perustaminen. Komitean ehdotettua erityisten kotiteollisuuden tarkastajien asettamista perustettiin teollisuushallitukseen 1908 kotiteollisuustoimisto ja sitä johtamaan, kotiteollisuuden tarkastajaksi, nimitettiin innostunut ja tarmokas mies, ammattikoulun johtaja Lauri Mäkinen (vuodesta 1920 Kuoppamäki). Toimistoa laajennettiin 1917, jolloin teollisuushallitukseen perustettiin kotiteollisuuden ylitarkastajan virka ja kaksi apulaistarkastajan virkaa. Ylitarkastajaksi nimitettiin 1919 Mäkinen, apulaistarkastajiksi 1918 Fredrika Wetter-

26 Helsingius 1882 s. 58–60.

27 Lähemmin edellä s. 15–16.

28 Helsingius 1882 s. 58–60; Helsingius 1904 s. 29.

29 Komitea 1908, mietintö, erikoisesti s. 89 ja liitteet.

hoffin Työkoulun johtaja Anna Henriksson ja veistonopettaja Frans Jokela.

Kotiteollisuustoimisto oli siirretty 1918 kauppaja teollisuusministeriön alaiseksi ja 1926 se siirrettiin maataloushallitukseen, jonka opetusosastoon tämä etupäässä käsityöopetusta valvova toimisto liitettiin. Samalla apulaistarkastajan virat muutettiin henkilöitä vaihtamatta kotiteollisuuden tarkastajan viroiksi. Ylitarkastajan, teollisuusneuvos Lauri Kuoppamäen kuoltua 1935 virkaa hoiti väliaikaisesti arkkitehti Yrjö Laine (myöhemmin Laine-Juva), kunnes hänet nimettiin 1937 siihen vakinaisesti.

Vuonna 1938 kotiteollisuushallinnon organisaatiota muutettiin jälleen: maataloushallitukseen perustettiin kotiteollisuusosasto, jonka päälliköllä oli kotiteollisuusneuvoksen arvonimi. Tähän virkaan nimettiin Yrjö Laine, joka oli siinä vuoteen 1942; hänen seuraajakseen tuli 1944 arkkitehti Toivo Salervo. Kotiteollisuuden tarkastajien siirryttyä eläkkeelle (Jokela 1936, Henriksson 1941) virkoja ei täytetty vakinaisesti vuoteen 1944 mennessä.³⁰

Paikallisella tasolla olivat alueelliset maanviljelysseurat yrittäneet huolehtia kotiteollisuudesta noudattaen Suomen Talousseuran perinnettä, mutta kun niillä oli paljon muita tehtäviä, huomattiin tarvittavan erikoistuneita järjestöjä. Merkittävä tapaus oli aikaisemmin mainitun Suomen Yleisen Käsityöteollisuusyhdistyksen perustaminen. Siihen antoivat sysäyksen vuosien 1892 ja 1893 pahat kadot, jotka vaikeuttivat erikoisesti maaseudun köyhien toimeentuloa. Ensimmäinen paikallinen kotiteollisuusyhdistys syntyi Porvooseen 1888, ensimmäinen alueellinen järjestö Itä-Karjalan Kotiteollisuusyhdistys Sortavalaan 1906. Sen toimialueena oli Viipurin läänin itäosa.

Vuoden 1908 komiteamietinnössä toivottiin järjestelmällistä alueellisten kotiteollisuusyhdistysten verkostoa, ja Lauri Mäkinen ryhtyi heti kotiteollisuuden tarkastajaksi tultuaan toimiin niiden perustamiseksi. Vuoden 1908 lopussa niitä oli jo yksitoista, ja pian nämä yhdistykset kattoivat koko maan aluejaon ollessa kauan jokseenkin sama kuin maanviljelysseuroilla. Kotiteollisuusjärjestöjen myöhempiä versomista yhdistyksineen ja keskusliittoineen ei seurata tässä pitemmälle. Alueelliset kotiteollisuusyhdistykset perivät maanviljelysseurojen tehtäviä: kotiteollisuuskoulujen ylläpitämisen ja neuvojen palkkaamisen. Näihin yhdistykset saivat valtionapua, jonka käyttöä kotiteollisuuden keskushallinto valvoi ja ohjasi.³¹

30 Komitea 1908 s. 239–253; Heinänen 1985 s. 17–20; Suomen valtionkalenteri.

31 Naisten työ 1894 s. 9; Kotiteollisuuden keskusliitto 1973 s. 6–7; Komitea 1908 s. 166–169; Heinänen 1985 s. 23.

Kotiteollisuushallinnon toiminnassa oli vuodesta 1908 etualalla opetuksen ja neuvonnan edistäminen. Sen ohella kotiteollisuustoimisto ja alueelliset yhdistykset järjestivät näyttelyjä, joiden tarkoituksena oli kotiteollisuuden tuotteiden tunnetuksi tekeminen ja tuotannon ohjaaminen palkintoja antamalla. Tuloksia on vaikea arvioida, mutta jo 1906 Kuopiossa pidetyn valtakunnallisen näyttelyn katsotaan lisänneen esimerkiksi Rauman ja Orimattilan nyplättyjen pitsien suosiota. Myös käsitöiden myynnin organisaatiota koetettiin edistää ja kotiteollisuuden hyväksi tehtiin paljon propagandaa. Kaikkia kotiteollisuusväen pyrkimyksiä tukivat alan aikakauslehdet, joista keskeisessä asemassa olivat Käsateollisuus 1907–31, Lastu ja Lanka 1932–35 ja Kotiteollisuus vuodesta 1936 lähtien.

Kotiteollisuustoimiston muista toimista merkittävimpiä oli Venäjän armeijan suurien suksi- ja saapastilausten teettäminen ensimmäisen maailmansodan aikana. Alueelliset kotiteollisuusyhdistykset hoitivat nämä hankkeet kentällä. Ne välittivät joskus muulloinkin käsi-työntuotteita kuten Keski-Suomen Kotiteollisuusyhdistys puusta veistettyjä karhuja 1930-luvulla. Satakunnan Kotiteollisuusyhdistys koetti organisoida saman vuosikymmenen alussa Kauvatsan olkipohjallisten valmistusta ja myyntiä. Varsinaista valtion tuotantotukea ansiokotiteollisuudelle ei liene edes ajateltu. Kotiteollisuus jäi siis taistelemaan kilpailijoitaan vastaan markkinoiden varassa, ja jos jonkin alan tuotteiden kysyntä kuihtui, sille ei voitu mitään.

Kotiteollisuuspolitiikan vaikutus ansiokotiteollisuuteen riippui etupäässä opetuksen ja neuvonnan onnistumisesta. Koulutuksen vaikutusta on kuitenkin aina vaikea arvioida, ja tässä tapauksessa lähdeaineisto on erikoisen niukka ja epämääräinen. Yleiseksi vaikutelmaksi kuitenkin jää, että opetuksen merkitys ei ollut ansiokotiteollisuuden kannalta suuri, ja sen yksityiskohtainen esittely ei siksi näytä tässä yhteydessä tarpeelliselta. Aihe on kyllä tutkimuksen arvoinen, mutta näkökulman tulisi olla etupäässä kulttuurihistoriallinen. Etupäässä taloushistoriallinen kysymyksenasettelu jäisi ilmeisesti melko hedelmättömäksi.

Suomen Talousseura oli järjestänyt kotiteollisuusopetusta tarmokkaasti jo autonomian ajan alkupuolella pellavankudonnan edistämiseksi, kuten Katri Laine on osoittanut.³² Miesten kotiteollisuuskouluja perustettiin 1860-luvulta lähtien, mutta vasta valtion ryhdyttyä vuodesta 1887 lähtien avustamaan jälleen alan koulutusta pitkän keskeytyksen jälkeen se alkoi todella edistyä. Hallitus määräsi tuolloin,

että kuhunkin lääniin oli asetettava vähintään yksi naisten ja yksi miesten kotiteollisuuden opettaja. Nämä ryhtyivät pitämään kahden kuukauden pituisia käsityökursseja, joista kiertävät kotiteollisuuskoulut saivat alkunsa.

Järjestöt ja asianharrastajat perustivat 1880-luvulta alkaen myös kiinteitä kotiteollisuuskouluja harvojen sitä vanhempien lisäksi. Vuonna 1910 oli toiminnassa 56 naisten ja 50 miesten kotiteollisuuskouluja, joiden ohjelma oli alkanut monipuolistua vuodesta 1908 lähtien. Naisille oli opetettu siihen asti etupäässä kudontaa mutta nyt tehostettiin myös ompelun opetusta, miehille taas ryhdyttiin opettamaan puutöiden ohella entistä enemmän metallin käsittelyä. Vuonna 1918 kotiteollisuuskouluja oli 105, niistä 60 kiinteitä ja 45 kiertäviä. Erikoisasemassa oli neiti Fredrika Wetterhoffin 1885 Hämeenlinnaan perustama, hänestä nimensä saanut naisten työkoulu, josta valmistui vuodesta 1890 alkaen myös käsityönopettajia.³³

Muusta tämän alan koulutuksesta marttajärjestön harjoittama naisten käsityöiden opetus oli merkittävää niissä osissa maata, joissa martat toimivat vilkkaasti: Lounais-Suomessa, Kymenlaaksossa ja Karjalassa. Martta-yhdistyksen alkuajoista eli 1900-luvun ensimmäisistä vuosista lähtien sen piirissä järjestettiin käsityökursseja, ja sen jakauduttua 1924 kielen mukaan kahdeksi liitoksi molemmat jatkoivat käsityöneuvontaa innokkaasti vielä 1930-luvullakin. Valtio tuki tätäkin toimintaa tuntuvin avustuksin. Marttojen kursseilla opetettiin ennen kaikkea kudontaa, ompelua ja kasvisvärien käyttöä ja suosittiin kotimaista perinnettä.³⁴

Myös kansanopistoissa annettiin käsityönopetusta lukuisille nuorille, ja naiset saivat sitä myös emäntäkouluissa. Mainittakoon kansakoulujenkin käsityönopetus, jonka taso oli opettajasta riippuen vaihteleva, joskus korkeakin. Vankiloissa harjoitetun ammattiopetuksen kunniaksi on syytä todeta, että autonomian ajan lähteissä mainitaan useita miehiä, jotka olivat oppineet vankilassa taitaviksi puutyön tekijöiksi. Kansanvalistusseura julkaisi käsityötaidon parantamiseksi vuodesta 1910 lähtien Käsityöoppikirjasto -nimisen sarjan oppaita, joita ilmestyi vuoteen 1934 mennessä 32 osaa. Ne oli tarkoitettu lähinnä kotiteollisuuskoulujen oppikirjoiksi. Käsityöopastusta julkaisiin 1900-luvun puolella muutenkin runsaasti.³⁵

33 Komitea 1908 s. 95–103; Kuoppamäki 1912 s. 1435; Kuoppamäki 1928 s. 344–345; Heinänen 1985 s. 13–14, 19–20.

34 Haltia 1949 s. 78–79, 180–183; Finlands svenska Marthaförbund 1959 s. 76–78; Ollila 1993 s. 82–83, 210–211, 228–229.

35 Heinänen 1985 s. 35.

Opetuksen runsautta ajatellen ihmetyttää, miten vähän ansiokoti-teollisuutta koskevissa lähteissä on viitteitä sen vaikutukseen. Koulutus auttoi ratkaisevasti Rauman pitsinnypläyksen säilymiseen, mutta merkittäväksi ansiotyöksi sitä ei saatu palautumaan. Fredrika Wetterhoffin Työkoulun opetus vaikutti kudontaan välillisesti: kutomonjohtajat Helmi Vuorelma ja Eine Alestalo olivat sen käyneitä käsityönopettajia, ja jotkut Kauhavan kotikutomojen neuvojat olivat käyneet tämän koulun kursseja. Paraisilla sanottiin kudontataidon parantuneen 1800-luvun lopulla Turun kutomakoulun ansiosta, ja yksittäisistä kutojista on vastaavia mainintoja sieltä täältä. Siikajoella pidedyt kurssit elvyttivät 1910-luvulla juurikorien punontaa sen päästyä välillä heikentymään, ja neuvojat uudistivat korien malleja menekkiä lisäävään suuntaan.

Silloin tällöin mainitaan suksimestarin tai huonekalupuusepän saaneen oppia käsityökurseilla, ja Valkjärven ajokaluntekijöille opetettiin maalausta ja lakkausta. Kokonaan koulutuksen vaikutusta oli Limingan korihuonekalujen valmistus, joka sai alkunsa 1909 pidetyistä kursseista. Kotiteollisuusopetuksen suurin saavutus nähtiin kuitenkin Jurvassa, jossa 1911 aloitettu tehokas koulutus kohotti huonekalujen valmistuksen nopeasti paljon entistä korkeammalle tasolle. Täällä koulutus osui naulan kantaan hyvien opettajien ja pitäjäläisten oman vireyden ansiosta ja kaiken lisäksi alalla, jolla on riittänyt kysyntää. Kotiteollisuutena Jurvan huonekalutyö ei tosin säilynyt vaan kehittyi ennen pitkää versta- ja tehdasteollisuudeksi.

Kaikesta opetuksen vaikutuksesta ei ole tietenkään jäänyt jälkiä lähdeaineistoon, mutta silti on varmaa, että ansiokotiteollisuudessa tarvittu työtaito oli enimmäkseen paikallista perinnettä. Se opittiin tavallisesti kotona: äidiltä, isältä tai vanhemmilta sisaruksilta, mutta jos oman kylän piirissä oli parempia taitajia, heiltä oli yleensä helppo saada lisää oppia. Kun kylässä oli jo erikoistuttu johonkin käsityön alaan, oltiin taidon puolesta varsin omavaraisia. Silti vaikutteita saatiin kauempaakin, usein ottamalla mallia muualla tehdyistä käsitöistä. Jotkut itseoppineet kudottajat opettivat jonkin verran omia kankureitaan kuten Olga Tepponen Pieksämäellä ja Liisa Hautamäki Kauhavalla.

Ansiokotiteollisuutta harjoittavissa perheissä oltiin ilmeisesti usein siinä uskossa, ettei nuorilla olisi hyötyä kouluista ja kursseista; tähän tapaan sanoi Juho Valtonen 1913 Laitilan huonekalupuuseppien ajattelevan. Lisäksi kotiteollisuuden harjoittajat eivät läheskään aina edes halunneet tehdä ensiluokkaista työtä; moni katsoi ansaitsevan- sa paremmin keskinkertaisella markkinatavaralla. Tuotteiden laatua heikentävä hutilointi ei ollut harvinaista, ja joskus tapahtui suoranaisia

petoksia, niin että ostaja sai täysin kelvotonta tavaraa. Monessa kuuluisassa kotiteollisuuspitäjässä on työn edellytysten sanottu huonontuneen taidon puutteen ja hutiloinnin takia. Entisajan kotiteollisuutta ei sovi ihannoida liiaksi.

Koulutusta kohtaan tunnettuun penseyteen vaikutti hyvin paljon asianomaisten vähävaraisuus. Kotiteollisuutta harjoitettiin autonomian ajan lopulla enimmäkseen torpissa ja mäkituvissa tai hyvin pienissä taloissa, joissa ei tultu toimeen sivuelinkeinotta. Maaseudulla epäiltiin yleisesti kansakoulunkin käymisen vähentävän liiaksi perheen työvoimaa, ja siinä oli kumminkin kysymys lapsista. Kuinka siis köyhänpuoleisen maalaisperheen varttuneet, työkykyiset nuoret olisivat päässeet kotiteollisuuskouluun, käsityökurseille tai kansanopistoon? Vanhempien olisi pitänyt olla lujasti vakuuttuneita koulutuksen hyödyllisyydestä, ja se oli varmasti harvinaista.

Hyvänä esimerkkinä köyhän kansan suhtautumisesta käsityöopetukseen olivat Porvoon pitäjän kutojat. Lauri Mäkinen sai näet 1906 asiaa tutkiessaan sen käsityksen, että pitäjän sadoista ansiotyökseen kutovista naisista vain yksi ainoa oli käynyt Porvoon kutomakouluun, joka oli toiminut kaupungissa vuodesta 1885 lähtien. Myöhemmin alttiutta koulujen ja kursseiden käyntiin oli tietysti enemmän, mutta perinteellinen ansiokotiteollisuus ei 1920-luvulta lähtien enää kiinnostanut nuoria. Teknisen opetuksen tarve alkoi muuttaa luonnettaan.

Keitä sitten olivat ne lukuisat oppilaat, jotka kävivät kotiteollisuuskouluissa ja kursseilla? Tietävästi valtaosa heistä oli kohtalaisen varakkaiden talollisten tyttäriä ja poikia; jo kotiteollisuuskomitean mietinnössä 1908 esitettiin varauksitta tämä käsitys. Kotiteollisuusopetus oli toki tämänkin huomioon ottaen hyödyksi, jo G.A. Helsingiuksen 1905 tekemän tiedustelun vastauksissa arveltiin koulutuksen parantaneen etenkin naisten käsityötaitoa. Ilmeistä kuitenkin on, että kouluja ja kursseja käyneet tekivät käsitöitä etupäässä kotitarpeeseen. Tosin jotkut niistä ”paremmin taidollisista”, jotka hankkivat kylissä lisäansiota tekemällä hieman käsitöitä naapurien käyttöön, olivat varmaan olleet alan koulussa tai kursseilla.³⁶

Kotiteollisuusopetuksen tuloksia ei ole tietenkään syytä väheksyä sen vuoksi, että se ei vaikuttanut paljon ansiokotiteollisuuteen. Tämähän ei ole ainoa mittapuu, minkä opetuksen järjestäjät hyvin ymmärsivätkin. Hyvästä käsityötaidosta oli hyötyä jokaiselle emännälle ja isännälle, ja käsityöt olivat monelle myös virkistävänä harrastuksena, joka tyydytti luovan työn tarvetta ja kauneudentajua. Mutta jos on puhe nimenomaan ansiokotiteollisuudesta, lähdeaineisto pa-

36 Komitea 1908 s. 110; Tied. 1905.

kottaa päättelemään, että järjestetyn käsityöopetuksen vaikutus sen kehitykseen oli jokseenkin vähäinen.

Kotiteollisuuspolitiikan aatepohjan joudun sivuuttamaan vain pääpiirteitä hahmotellen. Sen vanhin elementti oli puhtaasti taloudellinen pyrkimys vaurastuttaa Suomea ja varsinkin maalaisväestöä. Tämä oli Suomen Talousseuran ”hyödyn aikakaudelta” periytyvänä motiivina sen ryhtyessä 1700-luvun lopussa suunnittelemaan toimia kotiteollisuuden edistämiseksi. Autonomian ajalla ajateltiin pitkään yleisesti, että Suomen tulisi teollistua mieluummin käsityön kuin tehdasteollisuuden merkeissä ja viitattiin tehtaiden epäedullisiin sosiaaliisiin ja ympäristövaikutuksiin.³⁷ Sahateollisuuden nousu teki kuitenkin 1870-luvulla lähimain lopun käsityöteollisuuden ihannoimisesta; tehtaiden tehokkuus näkyi jo kovin selvästi.

Autonomian ajan lopulla kotiteollisuuden merkitys maan talouselämässä vähentyi silminnähävästi, mutta käsityötaidon katsottiin silti olevan taloudellisesti tärkeä nimenomaan maaseudulla. Varsinkin 1860-luvun nälkävuosista lähtien sitä ajateltiin yhä enemmän myös sosiaaliselta kannalta. Ensimmäiseen maailmansotaan asti monet kotiteollisuuden ystävät katsoivat sen olevan tärkeä keino maaseudun köyhälistön vaikeuksien lievittämiseksi, kunhan käsityöntekijöiden ansiotasoa saataisiin kohotetuksi.

Tällä välin oli käsityötä alettu arvostaa myös siinä nähtyjen kulttuuriarvojen vuoksi. Tämä liittyi Suomessa kauan vaikuttaneeseen kansallisromanttiseen aatesuuntaan, joka suosi kotimaista käsityöperinnettä. Huomattava osuus oli myös Englannissa 1800-luvun lopulla virinneellä arts and crafts -liikkeellä, jonka vaikutus suodattui Suomeen etupäässä Saksan ja Skandinavian maiden kautta. Tämä käden taitoja sekä luontoon nojautuvaa ja yksilöllistä muotoilua korostava liike pyrki torjumaan tiettyjä teollistumisen haittavaikutuksia ja oli siten ajankohtainen Suomessakin. Näillä aatteilla oli vaikutusta myös sen maaseutuväestön aseman parantamiseen tähtäävän kansanliikkeen piirissä, joka syntyi maassamme 1800-luvun lopulta lähtien; olen nimittänyt sitä talonpoikaikliikkeeksi.³⁸

Suomalainen kotiteollisuusaate liittyi autonomian ajan lopulla jossain määrin konservatiiviseen ajatteluun. Kotiteollisuusväki joutui arvostelevaan enemmän tai vähemmän jyrkästi sellaisia ajan valtavirtauksia kuin teollistumista, urbanisoitumista ja kansainvälistymistä. Sanomalehdissäkin kirjoitettiin kotiteollisuudesta etupäässä myötä-

37 Kovero 1928 s. 263–269, 297–299; Virrankoski 1963 s. 469–471.

38 Virrankoski 1982 s. 544–553; Heinänen 1985 s. 57–75.

mielisesti lähinnä sen toivotun, yhteiskuntaa tervehdyttävän vaikutuksen vuoksi. Käsityökoulutusta haluttiin tehostaa, puhdetöiden tekeminen ja entisajan ahkerien ja taitavien ihmisten perinne yleensäkin elvyttää. Myös kansallisromanttiset korostukset olivat yleisiä; paljon huomiota kiinnitettiin muun muassa ”aidosti suomalaisiin” tuohiteoksiin, mistä modernistit saivat aihetta ”tuohikulttuurin” pilkkäämiseen.³⁹

Vain sosiaalidemokraattisissa lehdissä vastustettiin joskus kiivaastikin kotiteollisuutta ja sen suosijoita. Lauri Mäkinen oli jo vuonna 1910 huolissaan tästä ja koetti torjua sosialistien väitteitä käyttämällä muun todistelun ohella heidän omia aseitaan. Kirjasessaan ”Käsiteollisuus kunniaansa” hän siteerasi Suomen sosiaalidemokraattien suurta auktoriteettia Karl Kautskya, joka katsoi käsiteollisuuden voivan olla joillakin aloilla hyvin elinkelpoista sosialistisessakin yhteiskunnassa.⁴⁰

Kovin paljon apua tästä ei ollut, kuten näkyy eräistä helsinkiläisen Työmiehen ja tamperelaisen Kansan Lehden 1913–16 julkaisemista kirjoituksista. Niissä arvosteltiin ansiokotiteollisuutta ankarasti alhaisen ansiotason, huonojen työolojen, lapsityövoiman käytön ja tuotteita välittävien kauppiaiden voitonhimon takia. Minkäänlaista tulevaisuutta kotiteollisuudella ei myönnetty olevan. Äärimmäinen johtopäätös oli, että sen kannattajat pyrkivät vain säilyttämään maa-seudun köyhälistön runsaslukuisena halvan työvoiman takaamiseksi. Korostettiin siis kotiteollisuuden heikkouksia, jotta siihen kohdistuva kiinnostus ei vahingoittaisi sosialistien tavoitteita.

Niinpä Kansan Lehden pääkirjoituksessa tuomittiin 1916 kotiteollisuutta harrastavat järjestöt ja sen valtiolta saama tuki: ”Nykyaikaiselle ihmiselle, joka tuntee suurteollisuuden etevämmyyden, pitäisi olla ilman muuta selvillä, että käsityö ei mitenkään enää kykene sen kanssa kilpailemaan ... Käsityön harjoittaja ei siinä kilpailussa saa osakseen muuta kuin pitemmän työpäivän ja huonomman palkan. Siksi kaikki nuo kotityön edistyshommat ovat kehityksen pyörän vääntämistä taaksepäin.”⁴¹ Toisaalta 1903 perustettu Kurikan käsityöläisyhdistyksen osuuskassa oli aatepohjaltaan lähinnä sosialistinen,⁴² ja kuitenkin sen tarkoituksena oli tukea kotiteollisuutta: ajokalujen valmistusta. Mutta ansiot olivatkin tällä alalla kohtalaisen hyvät, osittain teollisuuden ammattimiesten palkkojen tasolla.

.....
39 KTM, Ammattikasvatushallituksen arkisto, leikekokoelma.

40 Kuoppamäki 1910 s. 41.

41 Kansan Lehti 19.8.1913 ja 12.8.1916; Työmies 26.5.1916.

42 Osmo Rinta-Tassin ilmoitus.

Aate ei pystynyt estämään ansiokotiteollisuuden vähittäistä kiihtymistä. Omaan tarpeeseen tehdystä käsityöstä ei voida sanoa samaa, mutta sen asema olikin erilainen. Ansiokotiteollisuutta harjoittivat vähin poikkeuksin köyhät tai vähävaraiset ihmiset, joille sen merkitys oli etupäässä taloudellinen. Taitava ja huolellinen tekijä tunsi toki työn iloa saatuaan valmiiksi kauniin raanun tai lämpimän villapaidan, komean kirkkoreen tai siron ja lujan rugin. Mutta jos kysyntä heikkeni, hinnat laskivat ja ansio jäi kaiken kohtuuden alapuolelle, käsityöstä oli pakko luopua. Kotiteollisuuden aate ei sen harjoittajien käsiä lämmittänyt, ja silloinkin kun näyttelystä saatu kunniakirja ilahdutti mieltä, moni ajatteli silti kiikkalaisen seulantekijän tapaan, että ”raha olis vetkaletta”.

Lähdeaineistosta saa sen kuvan, että ansiokotiteollisuuden ilmeinen heikkeneminen 1920-luvulla vaikutti kotiteollisuuden aatteen painotukseen. Alkoi näyttää siltä, että tehtaiden kannattajat olivat ennustaneet ansiokotiteollisuuden kohtalon oikein, ja toisaalta pahin köyhyys oli väistymässä maaseudulta, joten sivutulojen tarve väheni. Käsityön ystävät eivät enää juuri odottaneet perinteellisen ansiokotiteollisuuden uutta nousua, mutta arvokkaana harrasteena käsityötä pyrittiin yhä vaalimaan ja elvyttämään. Muuten aatepohja näyttää säilyneen suurella määrällä entisenä: suosittiin kotimaista perinnettä ja maalaiselämään sisältyviä kulttuuriarvoja, koetettiin ajaa ihmisen asiaa materialismia vastaan.

Ansiokotiteollisuuden tutkiminen jäi 1920-luvulla vähäiseksi, mutta valtion hieman rutiinimaiseksi käynyt kotiteollisuushallinto vilkastui sittemmin ylitarkastajan vaihduttua, ja 1936 maatalousministeriö asetti kotiteollisuuskomitean, ensimmäisen vuoden 1906 jälkeen. Se teki perusteellista työtä, jonka sodat vielä katkaisivat, ja mietintö valmistui vasta 1946. Komitea oli huomannut selvästi ajan muutokset, joiden vuoksi jopa kotiteollisuuden perinteellinen määritelmä oli vanhentunut. Perinnäisen kotiteollisuuden vähentyessä maaseudulle oli näet noussut modernia, koneistettua pienteollisuutta.

Komitea luki kotiteollisuuteen kaiken maaseudulla harjoitetun käsi- ja pienteollisuuden riippumatta siitä, oliko se pää- vai sivutoimista ja käytettiinkö siinä palkkatyövoimaa ja koneita. Tämä näkyy jo komitean 1937 toimittamasta tiedustelusta. Perinteellistä ansiokotiteollisuuttakin komitea silti arvosti, ja maatalousministeriön kotiteollisuusosaston 1944 aloittamassa, komitean työhön selvästi liittyneessä tutkimuksessa se otettiin hyvin huomioon. Silloin ei arvattu, kuinka vähän aikaa tällä vanhalla tuotantomuodolla oli jäljellä.⁴³

.....
43 Eduskunnan kirjasto, Kotiteollisuuskomitean mietintö 21.12.1946; Tied. 1945.

Vuoden 1936 kotiteollisuuskomitean suhtautuminen kotiteollisuuteen oli ajanmukaista ja kaukonäköistä. Kotiteollisuuden käsite on muuttunut 1900-luvun jälkipuolella komitean ennakoimaan tapaan ja lopulta suorastaan hävinnyt perinteellisen ansiokotiteollisuuden siirtäessä lähes kokonaan historiaan. Tämän oivaltaen suomenkieliset kotiteollisuusliitot ja myös alan keskusjärjestö muuttivat 1991 nimensä käsi- ja taideteollisuusliitoiksi. Ruotsinkieliset järjestöt säilyttivät perinnettä arvostaen sentään nimessään hemslöjd-sanan.

Kaikista muutoksista huolimatta ei kotiteollisuuden aate ole suinkaan sammunut. Virkeänä se kohtaa kävijää käsi- ja taideteollisuusliittojen työpisteissä ja käsityön harrastajien kodeissa, joissa taitavat kädet luovat yhä kauniita tuotteita iloksi arkeen ja juhlaan. Perusteiltaan kestävä aate on pystynyt sopeutumaan aikojen muuttumiseen, ja teollistumisen monet haittavaikutukset ovat herättäneet myös uutta teoreettista pohdintaa käsityön ideologian syventämiseksi.⁴⁴

ANSIOKOTITEOLLISUUS KOTIMARKKINATEOLLISUUDEN VANHAKANTAISENA HAARANA

681

Tutkimukseni hieman yllättävä tulos on, että ansiokotiteollisuus kasvoi vielä autonomian ajan jälkipuolella Suomen jo hyvää vauhtia teollistuessa. Tämä on helpompi ymmärtää, jos nähdään kotiteollisuus osana maamme kotimarkkinateollisuutta, joka kasvoi samaan aikaan nopeasti monista syistä. Viennin kasvu, joka johtui etupäässä muun Euroopan teollistumisesta, lisäsi suomalaisten ostovoimaa, ja myös väestönkasvu lisäsi kulutusta. Teollisuudesta ja palveluelinkeinoista elävän väestön osuus maan väestöstä kasvoi, ja merkittävä osa siitä siirtyi maaseudulta taajamiin. Innovaatioiden omaksuminen nopeutui liikenteen ja tiedonvälityksen kehittyessä. Kaupan rajoitusten purkaminen oli eduksi kotimarkkinoille, ja liikenteen helpottuminen varsinkin rautateiden ansiosta tehosti tavaroiden kuljetusta.⁴⁵

Useimmat tässä mainituista, pohjaltaan Euroopan ja Suomen teollistumiseen perustuvista seikoista on todettu edellä myös ansiokotiteollisuuden kasvun syiksi. Autonomian ajan jälkipuolella sen tuotteet myytiin lähes kokonaan kotimaahan; vain suksien ja Etelä-Karjalan ajokalujen viennillä oli hieman merkitystä. Kotimaassa käyte-

44 Hyvinä esimerkkeinä Laine T 1985, Franck 1989 ja Heikkinen K 1991.

45 Heikkinen ja Hoffman 1982 passim.

tyt käsityöntuotteet olivat etupäässä kulutushyödykkeitä, joiden menekki kasvoi samoista syistä kuin muunkin kotimarkkinateollisuuden tuotteiden. Tältä osin kotiteollisuuden edellytykset kehittyivät siis samaan tapaan kuin tehdastuotannon.

Kotiteollisuus oli toisaalta vanhakantainen tuotantomuoto, joka perustui käsityöhön eikä koneiden käyttöön. Siinä tarvittiin vain vähän pääomaa, koska välineet olivat halvat ja työ tehtiin kotona, useimmiten jopa asuinhuoneissa. Tämä koski myös kustannusjärjestelmää sen Suomessa esiintyneessä muodossa. Edelleen suuri osa kotiteollisuuden harjoittajista tyytyi pieniin ansioihin, koska he olivat vaatimatonta, vajaatyöllisyydestä kärsivää väkeä: maaseudun työläisiä tai pientilallisia. Etenkin näihin yhteiskuntaryhmiin kuuluville naisille kotiteollisuus säilyi kauan huomioon otettavana sivuelinkeinona. Joillakin miesten kotiteollisuuden aloilla ansiotaso oli kohtalaisen hyvä, ja silloin käsityö pyrki kehittymään pääammatiksi.

Ansiokotiteollisuuden kasvu Suomen teollistumisen alkuvaiheissa selittyi siis helposti, kun se nähdään eräänä kotimarkkinateollisuuden muotona, joka soveltui maamme omalaatuisiin oloihin. Heikosti tuottava maatalous oli väestön valtaosan pääelinkeinona, mutta osa maatalousväestä soveltui hyvin käsityöhön ja ansiokotiteollisuus mobilisoi heidät autonomian ajan lopulla entistä tehokkaammin. Tehdastekoisten puolivalmisteiden käyttö raaka-aineena, liikenteen ja kaupan tehostuminen ja kustannusjärjestelmä vähän pääomaa kysyvänä organisaatiomuotona tukivat monia kotiteollisuudenhaaroja, niin että niiden tuotanto pystyi jonkin aikaa kasvamaan. Tämä edellytti toisaalta, että tehdasteollisuus ei ollut vielä kovin kehittyntä.

Suurella taloudellisella nousukaudella, joka alkoi 1890-luvun lopulla, kotiteollisuuden edellytykset aluksi parantuivat. Kankaiden, ajokalujen, suksien ja eräiden muiden tuotteiden kysyntä lisääntyi ja hinnat kohosivat huomattavasti. Ennen pitkää monipuolistuva tehdasteollisuus loi kuitenkin yhä enemmän tuotteita, jotka korvasivat käsityönä tehdyt. Teollisuustuotteet olivat paljolti niin halpojakin, että käsityönä tehtyjen menekki tyrehtyi, vaikka niillä olisi muuten ollut yhä kysyntää. Kun teollisuus ja palveluelinkeinot tarjosivat myös entistä enemmän työpaikkoja ja pientilallisten maataloustulot kasvoivat, kotiteollisuuden tarjoama ansiotaso alkoi käydä yleisesti liian alhaiseksi.

Ansiokotiteollisuus ei siis sortunut yksinomaan teollisuustuotteiden kilpailuun. Se ei myöskään tukehtunut pelkästään paremman ansion takaavan työn lisääntymiseen. Kotiteollisuuden suuri romahdus 1920-luvulla johtui nimenomaan näiden kahden tekijän samanaikaisesta vaikutuksesta, ja juuri siksi romahdus oli hyvin raskas. Kaik-

kia käsityöntuotteita teollisuus ei kuitenkaan voinut vielä syrjäyttää, ja osa maalaisväestöstä kaipasi yhä sivutuloja, joten ansiokotiteollisuus eli joillakin aloilla toisen maailmansodan ohi.

Ansiokotiteollisuuden alueellinen jakautuma ei selity yhteen teki-
jään vetoamalla, vaan niitä täytyy ottaa huomioon useita, varsinkin
mikrotasolla. Ensinnäkin on muistettava perinne. Kotiteollisuus näet
säilyi joillakin seuduilla jokseenkin voimakkaana varhaisemmista
ajoista tässä käsiteltyyn aikakauteen: Varsinais-Suomessa, Porvoon
seudulla, Länsi-Savossa ja laajalti Pohjanmaan tasankomaalla. Yk-
sittäisiä kotiteollisuudenhaaroja tarkasteltaessa on käynyt selväksi,
että tähän olivat syynä sekä tekninen perinne että tottumus teolliseen
yrittämiseen. Keski-Suomessa ja Pohjois-Savossa, joissa ansiokoti-
teollisuutta oli tässä käsiteltyinä aikana vähän, perinnekkin oli taval-
lista heikompi. Samoin oli Ahvenanmaalla, jossa tehtiin kyllä hyvin
paljon kalanpyydyksiä, suolausastioita ja veneitä mutta yleensä vain
oman talouden käyttöön.

Toinen tärkeä ansiokotiteollisuutta luonut tai säilyttänyt tekijä oli
ilmeisesti seudun pientilavaltaisuus. Pohjanmaalla, Etelä-Karjalassa
ja Pohjois-Satakunnassa oli sen vuoksi paljon potentiaalista kotite-
ollisuusväkeä, etenkin kun teollisuus ja palveluelinkeinot eivät vielä
1930-luvullakaan houkutelleet kovin monia pientilallisia jättämään
talojaan autoioiksi. Satakunnan pohjoisosan kotiteollisuusalueella oli
lisäksi paljon torppia. Kauvatsan-Kiikan seudulla oli taas hyvin run-
saasti mäkitupia.⁴⁶

Lähellä isohkoja kaupunkeja tai nopeasti kasvavia taajamia ansio-
kotiteollisuus taantui 1900-luvulla tavallista selvemmin (Varsinais-
Suomi, Porvoon seutu, Pieksämäki, Vähäkyrö), ilmeisesti hyvän työ-
paikkojen tarjonnan vuoksi. Etelä-Karjalassa kotiteollisuus säilyi aika
hyvin Viipurin kaupungin ja Vuoksenlaakson teollisuusalueen lähei-
syydestä huolimatta, ehkä alueen erikoisen suuren pientilavaltaisuus-
den takia. Joissakin Pohjanmaan ruotsinkielisissä pitäjissä katsottiin
Amerikan-siirtolaisuuden vähentäneen kotiteollisuutta.

Kolmas ansiokotiteollisuuden aluejakautumaan vaikuttanut tekijä
oli rautatieliikenteen kehitys. Se tuntui ennen kaikkea Pohjanmaal-
la, jossa rautatiet helpottivat käsityöntuotteiden myyntiä 1880-luvun
lopulta alkaen aivan ratkaisevasti. Pohjalaiset olivat vanhastaan tun-
nettuja teknisestä taitavuudestaan, mutta vasta nyt kotiteollisuus pääsi
maakunnassa oikeaan vauhtiin pitkien matkojen haitattua siihen asti
pahasti. Eräillä muillakin seuduilla rautateistä oli paljon hyötyä ko-

titeollisuudelle (Kankaanpään kudonnaiset ja viskurit, Kyyrölän saviastiat).

Jos taas tarkastellaan ansiokotiteollisuutta pitäjittäin ja kylittäin, huomataan myös luonteeltaan yksilöllisten tai satunnaisten tekijöiden vaikuttaneen siihen. Kysymyksessä oli monesti tietyn alan tekniikan tulo seudulle yhden ainoan taitavan ja yritteliään henkilön omaksumana tai sinne muuttaneen henkilön mukana. Tästä on lukuisia esimerkkejä. Myös perinteen merkitys korostuu usein aivan pieniäkin alueita tarkasteltaessa (Orimattilan Heinämaan pitsit, Siikajoen Turpeenperän olkityöt, Muolaan Kyyrölän saviastiat), kun seudulla oli erikoistuttu johonkin harvinaiseen käsityöhön.

Etelä-Karjalan vilkas kotiteollisuus voi ihmetyttää, koska siellä oli ollut vielä 1800-luvun alkupuolella vain harvoja merkittäviä käsityöpitäjiä. Karjalaisten käsityötaito lienee parantunut vuosisadan mittaan maakunnan elinkeino- ja kulttuurielämän edistyessä kaikin puolin ripeästi. Mutta mistä Karjalan kotiteollisuuden tuotteille löytyi menekkiä? Niitä myytiin autonomian ajalla jonkin verran Venäjälle ja Suomen muihin maakuntiin, mutta paljon saatiin kaupaksi myös lähiseudulla; Viipurin ja Lappeenrannan markkinat olivat tärkeitä myyntipaikkoja. Nähtävästi karjalaisten varhain kehittynyt tottumus vaihdantatalouteen, minkä olen todennut jo aikaisemmin, synnytti työnjakoa maalaistenkin kesken: ostettiin käsityöntuotteita lähipitäjistä ja hankittiin ehkä rahat jollakin omalla sivuelinkeinolla.⁴⁷

Muutamien seutujen monipuolinen kotiteollisuus osoittaa, että teollinen yritteliäisyys pyrki alkuun päästyään kohdistumaan yhä uusiin käsityöaloihin; tekniikkaa aina jostakin opittiin. Paras esimerkki tästä on Kankaanpää, jossa maan harvinainen karuus suorastaan pakotti väestön harjoittamaan sivuelinkeinoja. Tervanpoltolla aloitettiin, mutta autonomian ajan päättyessä Kankaanpäässä eli erittäin voimakas ansiokotiteollisuus ja useiden alojen tuotteita myytiin laajalle alueelle. Tätä edisti sekin, että melko lähellä Satakunnassa, Hämeessä ja Pohjanmaalla oli viljavia seutuja, joilla kankaanpääläisten käsityöt kävivät kaupaksi. Kaikessa tässä naapuripitäjä Jämijärvi liittyi läheisesti Kankaanpäähän. Etelämpänä Satakunnassa Keikyässä ja Kiikassa harjoitettiin myös hyvin monipuolista käsityötä, osaksi ammattimaisesti.

Yhden perheen piirissäkin voitiin harjoittaa monenlaista ansiokotiteollisuutta, jos taitoa, yritteliäisyyttä ja työvoimaa riitti. Leppävirran Kotalahdessa Nyysösten talon vanhahko isäntä parkitsi 1900-luvun ensi vuosikymmenillä ansiotyönä nahkoja ja kutoi kalaverkkoja, yksi

47 . . . . .
Virrankoski 1963 s. 433, 439–442.

pojista kokosi työrekiä, toinen teki pärekoreja. Kolmas veli teki kärrynpyöriä mutta oli myös suutari, paikkasi jalkineita ja teki uusia-kin. Nyyssösen miehet tekivät siis ansioikseen viiden kotiteollisuudenalan tuotteita, kaiketi etupäässä tilauksesta. Tyttäret kehräsivät ja kutoivat ahkerasti mutta nähtävästi vain oman talon tarpeiksi, ja ansio olisi ollutkin etenkin kehuusta kovin vähäinen.⁴⁸

Ansiokotiteollisuuden kansantaloudellista merkitystä ei voi määrätä numeroin eikä prosenttiluvuin. Se oli joka tapauksessa vähäinen ja aleni niilläkin vuosikymmenillä, joina kotiteollisuus absoluuttisesti katsoen vielä kasvoi. Tämän tuotantomuodon heikentyessä sen valtakunnallinen merkitys jäi viimeistään 1930-luvulle mennessä marginaaliseksi. Todellisuudessa ansiokotiteollisuuden merkitys rajoitui varhemminkin etupäässä mikrotasolle. Se oli vielä 1900-luvun alussa ja osaksi myöhemminkin paikallisesti tärkeä elinkeino yksityisissä pitäjissä ja erikoisesti joissakin niiden kylissä. Vieläkin pitemmälle voidaan mennä: yhden tai parin kylän tarpeita tyydyttävä kotiteollisuus oli tärkeä lukuisien yksityisten perheiden sivuelinkeinona kautta Suomen.

Kotiteollisuuden merkitys keskittyi toisaalta tiettyihin yhteiskuntaryhmiin: se oli elämisen turvana lukuisissa pikkutaloissa ja vähävaraisten mökeissä. Niinpä opettaja Ida Jousmäki luetteli Pälkäneen Sappeen ja Salmentaan kylistä suuren joukon pieneläjiä, jotka tekivät vielä 1920- ja 1930-luvulla jotakin käsityötä pää- tai sivuelinkeinonaan. Tuotteet olivat moninaiset: kankaita, räsymattoja, villalankaa, pellavaista nöylettä (ompelulankaa), neuletöitä, puuastioita, kauhoja, haravia, rekiä, kelkkoja, rattaita, veneitä, huonekaluja, ruumisarkkuja, luutia koivun ja variksenmarjan varvuista, vispilöitä, pesimiä, pajukoreja, tuohivirsuja, sammalmattoja, jopa myllynkiviäkin.

Kaikkia näitä käsityöntuotteita myytiin tai tehtiin tilauksesta kahdessa pienessä Pälkäneen kylässä, ja naapurit Sahalahden puolella tekivät lisäksi muutamia muita. Niistä saatavan ansion tarve oli selvästi yhä suuri. Monet tekijät olivat ikäihmisiä, toiset vammaisia, jotka eivät voineet hakea työtä kotikylää kauempaa mutta eivät halunneet myöskään joutua vaivaistaloon. Kyseessä oli aika syrjäinen seutu, jossa elettiin vielä noinkin myöhäisenä aikana melkein omavaraisuudessa. ”Kaupunkiin ei ollut usein asiaa, ei ollut teistäkään paljon tietoa. Joskus harvoin osui kaupustelija, jolta sai puuttuvaa tavaraa.” Kovin poikkeuksellista tämä ei ollut: samanlaisia syrjäkyläiä oli sisä-

maassa paljon vielä maailmansotien välisenä aikana.⁴⁹

Siivooja Paula Laakso Keikyästä kuvaa vilkkaan kotiteollisuuspiitäjän oloja 1930-luvulla seuraavasti: Kotiteollisuutta ansiotyönä harjoittavilla perheillä oli yleensä 2–4 hehtaaria maata ja lehmä. Monen perheen isä oli työssä tehtaassa, voimalaitoksessa tai jonkin talon renkinä, ja muu perhe teki käsityötä. Työttömäksi jäänyt perheenisäkin joutui turvautumaan siihen, ja yhden ja toisen päätyö oli kausiluonteista. ”Ansiokotiteollisuudella oli suuri merkitys harjoittajiensa toimeentulolle. Työttömienkään ei tarvinnut turvautua kunnan apuun, kun se siihen aikaan olisi ollut niin häpeällistä. Siinä oli rihmankutomista vanhuksillekin, että sai suolarahansa. Muuten olisi-kin jouduttu viemään väkisin vaivaistaloon.” Mutta keikyäläisten yleiseksi arvioksi jäi toisaalta: ”Ei käsityöllä rikastu.”⁵⁰

Molempien tiedonantajieni kuvauksessa toistuu sama käsitys ansiokotiteollisuuden asemasta kuin G.A. Helsingiuksen kirjoituksessa vuodelta 1882: sen sosiaalinen merkitys pienituloisten maalaisperheiden täydentävänä elinkeinona korostuu. Aivan kaikkea ansiokotiteollisuutta ei silti voi luonnehtia tällä tavoin. Sen harjoittajia oli monenlaisia, vispilöitä ja luutia sitovasta, hieman vajaaälyisestä kylien kulkijasta kohtalaisen varakkaaseen, kätevään talonisäntään, joka tulojaan lisätäkseen sorvasi rukkeja, veisti veneitä tai takoi viikatteita.

Kotiteollisuutta yksityiskohtaisesti tarkasteltaessa on joissakin tapauksissa todettu sillä olleen vaikutusta paikkakunnan elinkeinoelämän myöhempään kehitykseen. Siellä täällä ansiokotiteollisuus on muuntunut tehdas- tai verstasteollisuudeksi. Orimattilan sekä Kauhavan ja lähipitäjien tekstiilit, Kiikan ja Urjalan matot, Virolahden ja Vimpelin sukset, Porvoon pitäjän ja Vehkalahden veneet, Jurvan huonekalut, Kankaanpään jalkineet, pärekopat ja lastukorit, Kokkolan nahka, Kauhavan puukot, Vähänkyrön läkkiastiat ja Kontiolahden ja Kuusamon kovasimet ovat esimerkkeinä tästä.

Luettelosta tulisi vielä pitempi, jos lueteltaisiin myös tapaukset, joissa kotiteollisuus kehittyi ammattimaiseksi käsityöksi tai taideteollisuudeksi. Sellaisena perinne elää useinkin vielä 1900-luvun lopulla. Joskus katsotaan myös kotiteollisuuden paikkakunnalle luoman teollisen yrittämisen perinteen vaikuttaneen tehdas- tai verstasteollisuuden syntyyn vaikkakin aivan uudella alalla. Suuri osuus tähän on varmasti ollut kotiteollisuustuotteita myytäessä saadulla kaupallisella taidolla ja tottumuksella. Tähän tapaan on kotiteollisuusperinteen

49 Tied. 1990 Ida Jousmäki.

50 Tied. 1990 Paula Laakso.

katsottu vaikuttaneen esimerkiksi Keikyässä, Kurikassa ja Vähässä-kyrössä.

Koko Etelä-Pohjanmaan runsaan pienteollisuuden on usein päätelty juontuvan seudun vanhasta teollisen yrittämisen perinteestä. Se sai alkunsa Ruotsin-ajalla tervanpoltosta ja laivanrakennuksesta, jossa oli työntekijöinä sisämaankin miehiä, jatkuakseen myöhemmin kotiteollisuutena ja ammattimaisena käsityönä, jopa Könnin mestarien harjoittamana metallialan verasteollisuutena. Lopulta perinne helpotti siirtymistä koneistettuun teollisuuteen, kun oli miespolvien ajan totuttu yrittämään teknisen taidon varassa. Ainakin Kurikassa on monien teollisuusmiesten myös todettu polveutuneen tietystä, paljon kotiteollisuutta harjoittaneesta yhteiskuntaryhmästä: torppareista.⁵¹

Perinteellinen ansiokotiteollisuus kuihtui lopullisesti toisen maailmansodan jälkeen tehdasteollisuuden kasvaessa nopeasti ja Suomen kokiessa suuren yhteiskunnallisen rakennemuutoksen. Ansiokotiteollisuutta oli 1960-luvun päättyessä jäljellä hyvin vähän ja vuosisadan lopulla vain nimeksi. Silti perinne elää monin tavoin nykyisesäkin, ammatillisesti tai harrasteena tehdyssä käsityössä. Sitä voivat edustaa materiaali ja työvälineet, rakenteet ja muodot, kauneuden ja tarkoituksenmukaisuuden tavoittelu, työn ilo. Kyyrölän savipotit, Tuuloksen rattaat, Siikajoen korit ja Puolangan sukset eivät elä ainoastaan museoissa; niiden tekijöiden taito, muotoaisti ja rakkaus luovaan työhön elävät meissä ainakin näkynä ja unelmana.

51 Osmo Rinta-Tassin antama tieto. Etelä-Pohjanmaan teollistumisesta: Yli-Jokipi 1967 passim.

Lähteet ja tutkimus- kirjallisuus

ASIAKIRJALÄHTEET

Tässä mainituissa kokoelmissa olevista tutkielmien käsikirjoituksista ja keruutöistä on lähemmät tiedot tutkimuskirjallisuuden yhteydessä.

Valtionarkisto (VA), Helsinki:
Senaatin arkisto.

Valtionvarain toimituskunnan arkisto.
Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaukset (Vvtk KD11/34, 1886).

Tilastollisen päätoimiston arkisto. Käsi-työ- ja pienteollisuustilasto vuodelta 1913 (Kpt 1913), kansiot 2–3, 7, 10.

Vaivaishoidon tarkastajan arkisto (VTA).
Käsiteollisuutta koskevia tietoja Fe2–4.

Henkikirjat

Mikkelin lääni 1887.

Kuopion lääni 1887, 1890.

Vaasan lääni 1926.

Oulun lääni 1887, 1905, 1908, 1911.

Turun maakunta-arkisto (TMA):

Turun ja Porin läänin lääninhallituksen arkisto (TPLA). Lääninkanslia, vuosikertomusten liitteet. Maistraattien, kruununvoutien ja nimismiesten kertomuksia vuosilta 1866–1904.

Loimaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto. Vuosikertomus 1888.

Vaasan maakunta-arkisto (VMA):

Etelä-Pohjalaisen Osakunnan kotiseuturakisto: Keruukertomuksia kotiseuturakiltä.

Vaasan läänin maanviljelysseuran arkisto, käsityötilit. Pääkirjat vuosilta 1893–1902.

Oulun maakunta-arkisto (OMA):

Lapin komitean arkisto. Kertomuksia Lapin kunnista 1902–1903.

Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen arkisto (OLKA):

Tilastoa kotiteollisuuden harjoittajista v. 1909–10.

Tilastoa kauppakotiteollisuudesta Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen alueelta vuosilta 1912–14. Kokoillut A. Pulkkinen.

Kotiteollisuustilasto Pyhäjoelta vuodelta 1937, kerännyt neuvoja E. Laaksonen. (Kotiteollisuuskomitealle lähetetyn tilaston kaksoiskappale.)

Luettelo kotiteollisuuden harjoittajista Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen alueelta 1945.

Tilastokeskuksen kirjasto, Helsinki:

Selostus Vaasan läänin kotiteollisuudesta (noin 1870). Kotelo V:8.

Vaasan läänin kuvernöörin kertomus vuodelta 1876, Uudenmaan ja Oulun läänien vuodelta 1877.

Eduskunnan kirjasto:

Kotiteollisuuskomitean mietintö 21.12.46.

Helsingin kaupunginarkisto (HKA):

Suomen Naisyhdistyksen arkisto. DbI: 8–9, vuosikertomukset 1893–94; Ea:3, saapuneet kirjeet 1893.

Museovirasto (MV), Helsinki:

Kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkisto:

Keruukertomuksia ja käsikirjoitusjäljennöksiä.

Puulusikan tekijät, kysely 1968, K 15: 36–44.

Kansatieteen toimiston kyselyarkisto:

Pentti Virrankosken 1990 tekemän kotiteollisuustiedustelun vastaukset (tuonnempana luettelo vastaajista). Sisko Widlundin nauhoite Kokkolan kotiteollisuudesta.

Kuortanes-Seuran tekemät haastattelut. Laura Salmisen tietoja Saarijärveltä.

***Suomen kotiteollisuusmuseo* (KTM), Jyväskylä:**

Tietoja pyykkipoikien valmistuksesta, vuodelta 1985 (A 279).

Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksella laadittuja opinnäytteitä ja esitelmiä.

Suomen Nuoriso-opistossa laadittuja esitelmiä.

Ammattikasvatushallituksen arkisto:

Leikekokoelma, kirjoituksia tunnista mattomista lehdistä.

Maataloushallituksen kotiteollisuusosaston arkisto:

Osaston 1938 tekemän tiedustelun tuloksia.

Osaston 1945 tekemän kotiteollisuustiedustelun vastauksia. Yhdistelmät eri kotiteollisuusyhdistysten alueelta.

Oulun kaupungin museo:

Luettelo Juho Lipposen tekemistä kanteleista

***Nimiarkisto* (NTA), Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki: Tiedustelujen vastauksia.**

***Keski-Suomen kotiteollisuusyhdistyksen arkisto*, Jyväskylä.**

***Kuopion seudun käsi- ja taideteollisuusliiton arkisto*, Kuopio:**

Vastauksia maataloushallituksen kotiteollisuustiedusteluun vuodelta 1945.

***Kauhavan puukko- ja tekstiilimuseo* (KPTM):**

Kysely kudottajille, kiertokyselyn vastaukset (vuodelta 1980).

Seloste museon tekstiileistä.

Kauhavan Kangas-Aitan tilit. ”Kutomakirja” vuosilta 1925–27.

Kauhavan Kangas-Aitan mallikirja.

***Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto*, Helsinki (SKS):**

Paulaharju, Samuli, Mm. juuriköysistä, Hailuoto (1912). *Etnographica* 75.

Tikanoja, Otto ja Antti, Mm. Kälviän rukiteollisuudesta. *Etnographica* 146.

Suomen Nuorison Liiton kokoelma (1967): Lappajärvi, Vähäkyrö. *Etnographica* 282.

Harju, Johan K. kokoelma, n:ot 1245, 1269.

Metsämaan, Mikkelin maaseurakunnan, Pieksämäen, Nurmeksen, Kurikan, Jalasjärven, Kauhavan, Pietarsaaren, Kruunupyyn, Kaustisen, Alavieskan ja Pudasjärven *kirkonarkistot*: rippi- ja historiakirjat.

***Sauvon kunnan arkisto*: Tilastotietoja elinkeinoista vuosilta 1895–1916.**

***Helsingin yliopiston arkisto* (HYA):**

Suomen lehdistön historia -projektin arkisto, toimittajakortisto

***Helsingin Yliopiston kansatieteen laitos* (HY kansat.):**

Pro gradu -tutkielmia ja keruutöitä.

***Helsingin Yliopiston suomen kielen laitos* (HY suom.):**

Pro gradu -tutkielmia.

***Jyväskylän yliopiston etnologian laitos* (JY etn.):**

Esitelmiä ja aineita.

***Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos* (OY suom.):**

Haastattelunauhoitteita (lähemmät tiedot haastateltujen luettelossa).

***Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos* (TL):**

Haastattelunauhoitteita (lähemmät tiedot haastateltujen luettelossa).

Litteraatiotasarja. Soitinrakentajat 3. (TL Litt.)

***Turun yliopiston historian laitos* (TY hist):**

Pro gradu -tutkielmia ja käsikirjoitusjäljennöksiä.

Käsityöläistutkimuksen aineistoa: käsityö-
läiskortisto.

*Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen
laitos*, kansatieteen kokoelmat (TY
kans):

Käsityöläisten muistelmia.

Metsätyö, kyselyn vastaukset 1965.

Opinnäytteitä, keruutöitä ja esitelmiä.

Turun yliopiston maantieteen laitos (TY
maant):

Opinnäytteitä.

Åbo Akademin kirjasto (ÅAB):

Opinnäytteitä ja esitelmiä.

Sjöhistoriska museet vid Åbo Akademi:

Kuvia ekstock - aluksista.

Kauhavan kaupunginvirasto

Kauhavan historiatoimikunnan arkisto:

Kauhavan historiaa varten tehtyjä käsikir-
joituksia.

Yksityisissä kokoelmissa:

Jouko Hietasen kokoamia tietoja Kauha-
van aseman historiasta. Käsik. tekijän-
sä hallussa.

Bertta Aspforsin kokoelma, Kaustinen.
Nauhoitettuja haastatteluja.

HAASTATELTUJA HENKILÖITÄ

Luettelossa on haastatellun syntymävuosi ja kotipaikka. Jos näitä on ilmoitettu kaksi, kyseessä ovat paikkakunta, jota tiedot ainakin pääasiallisesti koskevat, ja vironviivan jälkeen kertojan asuinpaikka haastattelun aikana. Suluissa on haastattelijan signum ja haastattelun aika. Lyhenne TL osoittaa, että tiedot ovat peräisin Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen nauhoitteista (samalla ilmoitetaan nauhan numero). AK viittaa saman laitoksen säilyttämään, prof. Erkki Ala-Könnin tekemään nauhoitesarjaan. MV osoittaa haastattelun olevan museoviraston kansatieteen toimiston kyselyarkistossa, OY

suom. taas Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen arkistossa. Rouva Bertta Aspforsin tekemä nauhoite on hänen hallussaan. Tässä ei ole yleensä otettu huomioon vuoden 1990 kotiteollisuustiedustelun vastaajien tekemiä haastatteluja, mutta nämä sisältyvät Museoviraston hallussa olevaan alkuperäisaineistoon.

Haastattelijoiden signumit ovat:

AA = Anja Arola, Oulu

BA = Bertta Aspfors, Kaustinen.

EA = Erkki Ala-Könni, Tampere.

EK = Eija Kulju, Tampere.

EL = Eeva Lepistö, Kuortane.

EP = Eeva Peltola, Kuortane.

HN = Henri Nordberg, Tornio.

IP = Irmeli Pääkkönen, Oulu.

LH = Marja-Leena Hyvärinen, Tampere.

MH = Marjatta Happonen, Tampere.

MK = Meri Kaila-Kauppi, Haaparanta.

MP = Marjatta Pulkkinen, Veteli.

PK = Pirkko Korpela, Kuortane.

PL = Paula Laakso, Äetsä.

PV = Pentti Virrankoski, Turku.

RK = Reino Korvala, Kankaanpää.

RN = Risto Käänsälä, Kaustinen.

RT = Risto Tukiainen, Tampere.

SE = Seppo Ervasti, Kuusamo.

SW = Sisko Widlund, Kokkola.

TK = Taimi Koskela, Kuortane.

VA = Vappu Anttila, Tampere.

VR = Veli Märsylä, Himanka.

VM = Viljo S. Määttä, Toholampi.

Haastatellut henkilöt:

Aarnio, Irja, s. 1906, Naantali (PV 9.5.1990).

Aho, Hilja, s. 1923, Mynämäki (PV 14.8.1991).

Ahola o.s. Nummela, Laila, s. 1914, Kuortane (PK 4.7.1992, MV).

Ahonen, Niilo, s. 1922, Kaarlela (SW 1990, MV).

Ala-aho, Vihtori, s. 1902, Lappajärvi (EA 1977, AK 4397).

Alakoski, Väinö, s. 1909, Kankaanpää (EA 1973, AK 2823, 2825).

Alamaa o.s. Heikkilä, Elli, s. 1907, Himanka (PV 4.8.1989).

- Alaspää, Martti, s. 1932, Veteli (PV 7.8.1991).
- Alaspää, Olavi, s. 1928, Veteli (PV 7.8.1991).
- Björk, Greta, s. 1920, Kaarlela/Alaveteli (EA 1976, AK 3986).
- Brandt, Börje, s. 1926, Kaarlela (SW 1990, MV).
- Collan o.s. Rantala, Maritta, s. 1913, Piek-sämäki (PV 26.10.1991).
- Erkkilä, Eero V., s. 1929, Kannus (PV 6.8.1989).
- Forsberg o.s. Riippa, Elin, s. 1906, Alave-teli/Kokkola (EA 1974, AK 3119).
- Haanperä, Kaarlo, s. 1927, Mynämäki (PV 6.8.1991).
- Haapala o.s. Siponkoski, Aila, s. 1929, Veteli (PV 6.8.1991).
- Hagström, Signy, s. 1893, Kaarlela (EA 1976, AK 3986).
- Haijanen, Toivo, s. 1918, Laitila (PV 15.11.1991).
- Hakala, Juho, s. 1889, Kankaanpää (LH 1973, TL 5159).
- Hakanen, Aimo, s. 1935, Punkalaidun/Turku (PV 17.4.1991).
- Halmio o.s. Knuutila, Taimi, s. 1902, Kauhava (PV 25.7.1988).
- Hautamäki o.s. Sysilampi, Kreetta, s. 1911, Kuortane (PK 20.6.1992, MV).
- Heikkilä, Oiva (1913–79), Veteli (EA 1962, TL Litt.).
- Heinonen, Kaino, s. 1916, Laitila/Turku (PV joulukuussa 1992).
- Hietamäki o.s. Korpimäki, Sylvi, s. 1907, Kauhava (PV 23.7.1988 ja 9.8.1989).
- Hintsala, Tuomo, s. 1929, Rymättylä (PV 7.7.1992).
- Hoikka, Aukusti, s. 1909, Karunki (MK joulukuussa 1991).
- Huovinen o.s. Vainio, Eira, s. 1930, Me-rimasku/Turku (PV 30.4.1991).
- Indola, Ernst, s. 1898, Kaarlela (EA 1976, AK 4018–4019).
- Inkeri o.s. Hakomäki, Kerttu, s. 1915, Kuortane (EP 6.9.1992, MV).
- Jaakkola, Oiva, s. 1920, Kankaanpää (PV 9.10.1989).
- Jokela, Eino, s. 1909, Toholampi (PV 5.8.1989).
- Junnila, Alfred, s. 1897, Kankaanpää (LH 1973, TL 5168).
- Jylhä, Anna, s. 1905, Kaustinen (RN 16.5.1992).
- Jylhä, Toivo, s. 1917, Kälviä (PV 9.8.1991).
- Järvelä o.s. Nurmi, Kaisa, s. 1932, Veteli (PV 7.8.1991).
- Järvelä o.s. Nikula, Sylvi, s. 1904, Kaus-tinen (PV 8.8.1991).
- Järvenoja, Sulo, s. 1909, Toholampi (PV 5.8.1989).
- Järvi, Martti (1910–85), Kauhava (PV 17.10.1982).
- Järvinen, Tyyne, s. 1913, Kuortane (TK 25.8.1992, MV).
- Kankkonen, Karl, s. 1886, Kokkola (EA 1974, AK 3094).
- Kantola, Juho, s. 1914, Kuusamo (SE alkuvuodesta 1989).
- Karppinen o.s. Hemminki, Alli, s. 1923, Kauhava (PV 8.8.1989).
- Karppinen, Jouko, s. 1916, Kauhava (PV 6.2. ja 8.8.1989).
- Katajamäki, Aatos, s. 1921, Maaria/Turku (PV 24.3.1992).
- Keinänen o.s. Ylilampi, Kaisu, s. 1930, Kankaanpää (EA 1973, AK 2842).
- Kinnari, Eero, s. 1925, Kälviä (PV 9.8.1991).
- Kirvesmäki o.s. Palohuhta, Tyyne, s. 1920, Veteli/Kokkola (PV 7.8.1991).
- Kivelä o.s. Järvenpää, Annikki, s. 1916, Kauhava (PV 8.8.1989).
- Kivistö, Iivari, s. 1898, Kankaanpää (MH 1973, TL 5124).
- Koivusalo, Toivo, s. 1923, Kankaanpää (RK 1989 ja 8.2.1990).
- Korpela o.s. Niemelä, Siviä, s. 1927, Kuortane (EP 16.9.1992, MV).
- Korri o.s. Palohuhta, Siviä, s. 1902, Ve-teli/Lappajärvi (PV 7.8.1991).
- Kotka, Helmi, s. 1895, Kokkola (EA 1974, AK 3119).
- Krintilä, Olli, s. 1931, Kaustinen (RN 12.3.1992).
- Kuorikoski, Vilho, s. 1911, Kaustinen (PV 8.8.1991).
- Kuurila, Onni, Kuortane (TK 2.9.1992, MV).
- Laasanen, Leander, s. 1892, Veteli (EA 1968 ja 1974, TL Litt.).
- Lammi, Armas, s. 1916, Jurva (EA 1977, AK 4241).

- Lampinen, Hilmer, s. 1893, Ylitornio (EA 1978, AK 4757).
- Lampikoski, Svante, s. 1897, Kankaanpää (LH 1973, TL 5160).
- Lanki, Väinö, s. 1905, Vehkalahti (EA 1965, AK 1053).
- Lassila o.s. Ketola, Vieno, s. 1909, Veteli (MP 1992).
- Latvala, Kustaa, s. 1898, Lapua (VA 1970, TL 1950).
- Lehtimäki, Heikki, s. 1905, Kankaanpää (EA 1973, AK 2848).
- Lehtimäki, Viljo, s. 1932, Kankaanpää (EA 1973, AK 2848).
- Lehtiniemi, Viljo, s. 1903, Kankaanpää (EA 1973, AK 2848–2849).
- Lieska o.s. Palohuhta, Linnea, s. 1919, Veteli (MP 1991, 1992).
- Lipponen, Kustaa (1879–1975), Oulu (EA 1971, TL Litt. sekä AA ja IP 1971, OY suom. 542 ja 605).
- Luomala o.s. Kosola, Aura, s. 1916, Kauhava (PV 24.5.1990).
- Luotonen o.s. Yli-Rekola, Anna-Liisa, s. 1926, Mynämäki (PV 14.8.1991).
- Luotonen, Voipa, s. 1927, Nousiainen/Mynämäki (PV 14.8.1991).
- Luukko o.s. Autio, Laura, s. 1912, Vähäkyrö/Espoo (PV 19.1.1994).
- Lylly o.s. Torppa, Laina, s. 1919, Veteli (PV 13.5.1989).
- Mahkonen o.s. Hykkylä, Irja, s. 1905, Mikkeli (PV 22.11.1991).
- Majanen, Arvo, s. 1908, Kankaanpää (EA 1973, AK 2839).
- Majanen, Selma, s. 1901, Kankaanpää (EA 1973, AK 2839).
- Markko, Tauno, s. 1906, Alavus (RT 1974, TLLitt.)
- Marttila, Arvo, s. 1909, Jurva (EA 1977, AK 4204–4205, 4237, 4239, 4240).
- Moilanen, Eino, s. 1909, Kuusamo (SE 1989).
- Mäki o.s. Kiviranta, Tyyne, Kankaanpää (EK 1973, TL 5269).
- Mäki, Valde, s. 1915, Alahärmä (EA 1975, AK 3466).
- Mäkitalo, Abiel, s. 1898, Ylitornio (EA 1978, AK 4767–4768).
- Märsylä, Paavo, s. 1921, Himanka (VR 1989).
- Mäyry o.s. Hakola, Nelmi, s. 1908, Kuortane (TK 25.8.1992).
- Määttä, Tyyne (1909–93), Toholampi (VM 25.1.1993).
- Määttä, Viljo S., s. 1923, Toholampi (PV 12.4.1994).
- Niemistö, Elma, s. 1916, Kuortane (EL 14.9.1992).
- Nikula o.s. Lillsund, Aili, s. 1912, Alaveteli/Kaustinen (PV 8.8.1991).
- Nikula, Sulo, s. 1900, k. 1984, Kaustinen (BA 18.8.1981).
- Nisula, Lauri, s. 1931, Toholampi (PV 5.8.1989).
- Nyblom, Sigurd, s. 1913, Larsmo/Kokkola (EA 1974, AK 3110).
- Nylund, Yrjö, s. 1892, Kankaanpää (EA 1973, AK 2834).
- Ojatalo, Frans, s. 1925, Himanka (PV 4.8.1989).
- Pajala, Ahti V., s. 1905, Kälviä (PV 9.8.1991).
- Palosaari o.s. Vesisenaho, Anna-Liisa, s. 1916, Veteli (PV 7.8.1991).
- Pavela, Artturi, s. 1912, Laitila (PV 15.11.1991).
- Pelto-Arvo, Juho, s. 1914, Kannus (PV 6.8.1989).
- Peltola, Martti, s. 1912, Himanka (PV 4.8.1989).
- Pernaa, Juho Olavi, s. 1913, Kauhava (PV 6.2.1989).
- Pernaa o.s. Virrankoski, Vilma, s. 1919, Kauhava (PV 9.8.1989).
- Pihlaja o.s. Antila, Alli (1911–92), Kauhava (PV 6.2.1989 ja 19.10.1990).
- Porkkala o.s. Kamppila, Elsa, s. 1915, Kauhava (PV 25.7.1988, 6.2. ja 8.8.1989 sekä 24.5. ja 19.10.1990).
- Prykäri, Anselmi, s. 1908, Tornio (HN 7.8.1991).
- Pulkkinen, Elsa (1920–91), Veteli (MP 1991).
- Pulkkinen o.s. Göös, Maija-Liisa, s. 1880, Veteli (EA 1961, AK 465).
- Pyökkö o.s. Mäkipelkola, Helvi, s. 1912, Kauhava (PV 23.7.1988).
- Pöyhkäri o.s. Jukkola, Irene, s. 1911, Lohjataja/Kannus (PV 6.8.1989).
- Ranta, Martti, s. 1910, Kankaanpää (EA 1973, AK 2850).
- Rauma, Sanfred, s. 1898, Kaustinen (PV 8.8.1991).
- Rauvola o.s. Aho, Hilikka, s. 1914, Mynämäki (PV 14.8.1991).
- Rintala, Matias, s. 1906, Lapua (VA 1970, TL 1935).

- Ruuskanen, Elviira, s. 1887, Pielavesi (EA 1968, AK 1420).
- Rämäkkö, Jouko, s. 1928, Kauhava (PV 9.8.1989).
- Rönngård, Karin, s. 1912, Kruunupyy (PV 25.3.1992).
- Saarela, Laina, s. 1920, Veteli (PV 6.8.1991).
- Saarimaa, Juhon, s. 1909, Lapua (VA 1970, TL 1937).
- Saarimaa o.s. Orava, Vieno, s. 1909, Lapua (VA 1970, TL 1937).
- Saarinen, Helle, s. 1895, Rymättylä (PV 10.7.1992).
- Saarimäki, Elias, s. 1911, Kuortane (EP 6.9.1992, MV).
- Salo o.s. Rauma, Hilja, s. 1897, Kaustinen (PV 8.8.1991).
- Santikko o.s. Lähdetviita, Tyne, s. 1908, Kankaanpää (EK 1973, TL 5271–5272).
- Sarkama o.s. Kauttula (Cautón), Elsa, s. 1914, Pieksämäki (PV 26.10.1991).
- Saurio, Matti, s. 1915, Metsämaa (PV 9.4.1990 ja 22.8.1992).
- Seppälä, Albin, s. 1896, Vehkalahti (EA 1965, AK 1052).
- Siermala, Hilja, s. 1907, Kalajoki (PV 4.8.1989).
- Siermala, Uuno, s. 1915, Kalajoki (PV 4.8.1989).
- Sjöblom, Jaakko, s. 1901, Jurva (EA 1977, AK 4225–4226).
- Sjöblom o.s. Sorri, Saima, s. 1897, Jurva (EA 1977, AK 4225–4226).
- Somppi o.s. Ekman, Elvi, s. 1904, Kauhava (PV 17.2., 4.3. ja 7.4.1989).
- Sundfors, Birger, s. 1908, Öja (EA 1976, AK 3983).
- Suoraniemi, Emil, s. 1910, Kuusamo (SE 1989).
- Sveins, Georg, s. 1896, Öja (EA 1976, AK 4010–4011).
- Tikka, Terttu, s. 1903, Mikkeli (PV 22.11.1991).
- Tikkala, Uuno, s. 1915, Jurva (EA 1977, AK 4226–4227).
- Torppa o.s. Polso, Hilja, s. 1897, Veteli (EA 1974, AK 3263).
- Tuoma, Hugo, s. 1905, Ylitornio (EA 1978, AK 4763).
- Tuomela, Juha, s. 1918, Jurva (EA 1977, AK 4243, 4245).
- Tuominen o.s. Ojala, Eeva, s. 1917, Jurva (EA 1977, AK 4215).
- Tuominen, Ilmari, s. 1914, Jurva (EA 1977, AK 4212, 4215).
- Tuomisto, Lauri, s. 1896, Jurva (EA 1977, AK 4245).
- Tuomisto o.s. Talvitie, Siiri, Jurva (EA 1977, AK 4245).
- Utriainen o.s. Avikainen, Laina, s. 1920, Juva/Pieksämäki (PV 26.10.1991).
- Uusinummi, Hilikka, s. 1921, Vammala (PL 7.3.1991).
- Uusi-Rajasalo, Svante, s. 1891, Kankaanpää (EA 1973, AK 2851).
- Vaaniola o.s. Suomi, Helvi, s. 1913, Laitila (PV 15.11.1991).
- Vedenpää, Uuno, s. 1922, Reisjärvi/Lestijärvi (PV 11.4.1994).
- Venho, Eino, s. 1921, Mynämäki (PV 14.8.1991).
- Vettenranta, Kustaa, s. 1905, Kankaanpää (EA 1973, AK 2840).
- Viiperi, Oskari, s. 1904, Kaustinen/Kokkola (RN 3.3.1992).
- Viiperi, Väinö, s. 1908, k. 1991, Kaustinen (BA 10.3.1987).
- Viitasalo, Aimo, s. 1919, Toholampi (PV 11.4.1994).
- Viljamaa, Toivo, s. 1937, Alavieska/Turku (PV 6.4.1992).
- Vinturi, Oskari, s. 1899, Kaustinen (EA 1974, AK 3255).
- Witting, Helge, s. 1907, Kokkola (EA 1974, AK 3105).
- Vuorelma, Esko, s. 1924, Lahti (PV 4.3.1991).
- Vuorinen, Eino M., s. 1911, Jurva (EA 1977, AK 4224).
- Vuoristo o.s. Haanperä, Marjatta, s. 1925, Mynämäki (PV 15.8.1991).
- Väisänen, Juha, s. 1959, Puolanka/Trollhättan (PV 6.4.1991).
- Välisaari, Impi (1918–92), Veteli (PV 7.8.1991).
- Ylinen, Jenny, s. 1903, Kankaanpää (PV 9.10.1989).
- Yli-Mäyry o.s. Vasu, Helvi, s. 1915, Kuortane (TK 23.8.1992).
- Yli-Paattikoski, Maritta, s. 1904, Mouhijärvi/Kankaanpää (PV 9.10.1989).
- Yli-Paattikoski, Viljo A., s. 1908, Kankaanpää (PV 9.10.1989).
- Ylitalo, Helge, s. 1913, Kaarlela (SW 1990, MV).

Vuoden 1990 tieduste- luun vastanneet

joiden tietoja on käytetty tässä tutkimuk-
sessa, sekä vastaajan syntymävuosi, paik-
kakunta, jota tiedot pääasiallisesti koske-
vat ja vinoviivan jälkeen vastaajan nykyi-
nen asuinpaikka, jos se ei ole sama kuin
edellä mainittu. Merkki (h) osoittaa vas-
taajan hankkineen osan tiedoistaan haas-
tattelemalla ja (hh) että lähes kaikki on
haastattelutietoa. Tiedustelun vastaukset
ovat alkuperäisinä Museoviraston kysely-
arkistossa.

Aaltonen o.s. Karjalainen, Mari-Anna, s. 1919, Kirvu/Mynämäki.

Aartelo o.s. Tanni, Helena, s. 1919, Lap-
pi Tl, Tyrvää/Nokia.

Ahlo, Toivo, s. 1919, Muuruvesi/Kuopio.

Aho, Antti A., s. 1905, Kemi, Enontekiö/
Ylitornio.

Ahvisto, Kerttu, s. 1917, Taivassalo.

Airaksinen o.s. Viinikainen, Saima, s. 1909, Kangasniemi, Sakkola/Suonen-
joki.

Ala, Saimi, s. 1916, Kittilä.

Almén, Levi, s. 1917, Koivulahti.

Aroheinä, Mirjam, s. 1925, Kiuruvesi/Es-
poo.

Arvonen o.s. Kallio, Helvi, s. 1908, Kii-
koinen/Kangasala.

Aspila, Kaarina, s. 1919, Pälkäne, Suoden-
niemi (h).

Asunmaa, Niina, s. 1922, Suistamo, Kuor-
tane/Lapinlahti.

Boström, Svea, s. 1924, Helsinki/Forssa.

Byggmästar, Gunda, s. 1921, Pietarsaaren
pitäjä/Pietarsaari.

Castrén, Liisa, s. 1923, Paavola/Oulu.

Ekola, o.s. Keränen, Maila, s. 1928, Limin-
ka (hh).

Elenius, o.s. Ikola, Helmi, s. 1918, Ylihär-
mä.

Enberg, Nestor, s. 1920, Korsnäs.

Erkkilä, Tauno, s. 1932, Huittinen/Kuu-
samo.

Eskelinen, Saimi, s. 1910, Lapinlahti/
Iisalmi.

Haasto, Sirkka, s. 1916, Nurmijärvi/
Vihti.

Haiko o.s. Kirvesmies, Meeri, s. 1915,
Lemi.

Hakala, Sirkka, s. 1912, Orimattila.

Hakala o.s. Tuominen, Sylvi, s. 1916, Tyr-
vää/Viiala.

Hakala o.s. Rautio, Tuulikki, s. 1917, Raa-
he/Oulu.

Hakkarainen, Hemmo, s. 1920, Säyneinen/
Kuopio.

Haltia, Siiri, s. 1907, Somero.

Halttu, Eeli, s. 1920, Simo.

Hankonen, Aino, s. 1916, Piippola (h).

Hautoniemi o.s. Rajala, Jenny, s. 1913,
Pihlajavesi/Ähtäri.

Havunen, Anni, s. 1922, Karvia.

Heinänen, Vivi, s. 1924, Kangasniemi/Vi-
hanti.

Helminen o.s. Vahala, Liisa, s. 1925, Sä-
skylä.

Hietämäki, Anna, s. 1924, Lapua/Alajär-
vi.

Hiltunen, Saimi, s. 1906, Suomussalmi.

Hirvonen o.s. Salminen, Maire, s. 1921,
Jämsä.

Hirvonen, Pekka, s. 1919, Sonkajärvi/Kan-
gasala.

Huhtaniska o.s. Hoikka, Vappu, s. 1927,
Tervola.

Huisko, Aino, s. 1913, Orimattila.

Hyttinen, Lahja, s. 1914, Kivennapa/Hel-
sinki.

Hytönen, Eila, s. 1944, Joroinen (hh).

Hytönen, Rauni, s. 1924, Sumiainen (h).

Hyvärinen o.s. Mäkinen, Tyyne, s. 1913,
Muolaa/Hämeenlinna (hh).

Hyypä o.s. Alaste, Helle, s. 1916, Lehti-
mäki/Vaasa.

Hämäläinen, Tyyne, s. 1923, Hankasalmi.

Hörkkä, Lempi, s. 1907, Antrea/Valkea-
koski.

Isotalo, Irja, s. 1905, Orimattila.

Jantunen, Eevi, s. 1921, Vuoksenranta/
Asikkala (h).

Johansson, Elli, s. 1916, Kuru/Tampere.

Jokela, Siiri, s. 1923, Vahviala/Pietarsaari.

Jokimies o.s. Lavonen, Kerttu, s. 1926,
Miehikkälä/Ylämaa.

Jousmäki, Ida, s. 1912, Pälkäne.

Junikka, Yrjö, s. 1927, Viitasari/Konne-
vesi.

Jurvanen, Vilma, s. 1922, Taipalsaari,
Lappeenranta/Kotka.

Jussila, Saara, s. 1918, Lapua (h).

Järvinen, Irja, s. 1917, Korttesjärvi/Evijärvi.
 Järäinen, Ella, s. 1927, Nousiainen, Karjala Ti/Nousiainen (h).
 Kaaja o.s. Palonen, Elma, s. 1928, Hämeenkyrö, Huittinen/Huittinen (hh).
 Kaarre, Yrjö, s. 1907, Hirvensalmi/Mikkeli (h).
 Kananen, Anni, s. 1911, Reisjärvi/Pattijoki.
 Kananen, Lahja, s. 1927, Suistamo/Kiuruvesi.
 Kanerva, Taito, s. 1923, Kärkölä.
 Karjalainen, Mauno, s. 1904, Mäntyharju.
 Karjalainen, Sanni, s. 1914, Kiiminki/Oulu.
 Karjunen, Ulla, s. 1969, Ilomantsi/Espoo (hh).
 Kastelli, Kerttu, s. 1923, Nivala/Pattijoki.
 Kaukinen o.s. Viholainen, Ester, s. 1910, Muolaa/Toijala.
 Kauppinen, Lyyli, s. 1920, Soanlahti/Vieremä.
 Keisala o.s. Kettunen, Aili, s. 1917, Jyväskylän pitäjät/Töysä.
 Kekäläinen, Hilikka, s. 1922, Kymi/Espoo.
 Kempainen o.s. Karppinen, Eeva, s. 1918, Ristijärvi.
 Keskinen, Maija, s. 1920, Ruovesi (h).
 Kiviharju, Irja, s. 1927, Miehikkälä (h).
 Kivijärvi, Helli, s. 1906, Mietoinen/Turku.
 Kiviniemi o.s. Vääri, Liisa, s. 1922, Haapavesi/Ylivieska.
 Kivistö o.s. Halén, Olga, s. 1909, Nurmi-järvi/Vihti (h).
 Knuutinen, Liisi, s. 1915, Anjala/Lappeenranta.
 Koho, Anni, s. 1913, Kirvu/Imatra.
 Kokkila, Ester, s. 1912, Saarijärvi.
 Kolu, Lauri, s. 1928, Laukaa.
 Koppi o.s. Ijäs, Anna, s. 1923, Hiitola/Noormarkku.
 Korhonen, Lauri, s. 1925, Joroinen.
 Korhonen, Mirja, s. 1924, Saarijärvi/Jyväskylä.
 Kortelainen, Katri, s. 1921, Sonkajärvi.
 Koski o.s. Mikkola, Elna, s. 1926, Vehkalahti/Kotka (hh).
 Koskinen, Helvi, s. 1925, Asikkala.
 Kosonen, Sirkka, s. 1922, Punkaharju.
 Kostamo, Helli, s. 1918, Kitee/Tampere.
 Kosunen, Anna, s. 1911, Rantasalmi/Varkaus.

Kuivanen, Irja, s. 1917, Jalasjärvi/Parkano.
 Kukkonen, Ina, s. 1912, Karttula.
 Kukkonen o.s. Kontio, Kerttu, s. 1916, Viipurin pitäjät/Joutseno.
 Kulma, Oiva, s. 1920, Mynämäki/Lieto.
 Kuusiola, Helinä, s. 1918, Asikkala/Riihimäki.
 Kuusisto, Hilikka, s. 1926, Oulainen.
 Kuuslampi, Eino, s. 1921, Janakkala.
 Kytö, Inkeri, s. 1911, Virolahti.
 Kytömäki, Laura, s. 1912, Laihia/Vaasa (h).
 Kälviäinen o.s. Koskimies, Hilda, s. 1906, Ylämaa.
 Kärpijoki, Viljo, s. 1925, Lieto (h).
 Laakso, Paula, s. 1925, Keikyä (h).
 Laamanen, Erkki, s. 1923, Mikkelin pitäjät/Mikkeli.
 Laine, Elma, s. 1919, Honkajoki/Vammala.
 Laine, Helvi, s. 1921, Kuhmoinen.
 Laitila o.s. Heikkilä, Toini, s. 1917, Kiu-kainen/Äetsä.
 Lattu, Helka, s. 1922, Lemi/Kuusankoski.
 Laurikka, Maire, s. 1931, Ikaalinen.
 Laurila, Aino, s. 1913, Kalajoki.
 Lautsala, Lahja, s. 1916, Koivisto/Rauma.
 Lavi o.s. Uusi-Asmi, Salme, s. 1926, Raurman pitäjät.
 Lehti o.s. Sandström, Synnöve, s. 1921, Kokemäki/Helsinki (hh).
 Lehtimäki, Tauno, s. 1931, Tyrvää, Kii-koinen/Vammala (h).
 Lehtinen o.s. Salminen, Olga, s. 1922, Jämsä.
 Lehtomaa o.s. Kangas, Emmi, s. 1914, Paavola.
 Leino, Tauno, s. 1924, Kuusankoski/Kotka.
 Leinonen, Erkki, s. 1924, Säräisniemi/Tampere (h).
 Leinonen, Matti, s. 1907, Tervola/Posio.
 Leppihalme, Helena, s. 1919, Jämijärvi (h).
 Lindqvist o.s. Enros, Mildred, s. 1910, Lemland.
 Lohva, Heikki, s. 1924, Pyhäjärvi Ol.
 Lönnroth, Siri, s. 1912, Kemiö.
 Markkola, Veera, s. 1927, Hämeenkyrö (hh).
 Merenluoto o.s. Moilanen, Martta, s. 1915, Suomussalmi/Haukipudas.

- Mikkonen, Eino, s. 1904, Sääminki.
 Moilanen, Elvi, s. 1919, Suomussalmi.
 Mustonen, Anna, s. 1919, Pielavesi.
 Muuronen, Jouko, s. 1937, Michikkälä/
 Ypjäjä (h).
 Mykrä, Alli, s. 1926, Kullaa.
 Myllö, Anna, s. 1917, Jääski/Koria
 Myrntinen, Eeva, s. 1925, Porvoon pitäjä/
 Helsinki.
 Mäenpää o.s. Peltonen, Tähkä, s. 1924,
 Urjala, Kylmäkoski/Kylmäkoski.
 Mäkelä, Anna-Kaarina, s. 1932, Pyhäjärvi
 ViL/Helsinki
 Mäkelä, Hilma, s. 1911, Jalasjärvi.
 Mäkelä, Ilmari, s. 1925, Isojoki.
 Mäkitalo, Matti, s. 1927, Merikarvia/Par-
 kano.
 Mäkynen, Maija, s. 1932, Lavansaari/Kot-
 ka.
 Männikkö, Eeva, s. 1922, Alajärvi.
 Mäntyjärvi o.s. Sarala, Taimi, s. 1914,
 Pudasjärvi.
 Möller o.s. Sivonen, Hellin, s. 1902, Nur-
 mo/Seinäjoki.
 Niemi, Iiona, s. 1912, Tammela, Forssa/
 Helsinki (hh).
 Niemistö, Aino-Inkeri, s. 1921, Laihia/
 Urjala.
 Niiranen, Laura, s. 1909, Tuusula.
 Niittymaa, Hillevi, s. 1921, Turku.
 Niku, Alli, s. 1910, Turtola (Pello).
 Nirkkonen, Arvi, s. 1918, Valkjärvi/Tur-
 ku.
 Niskala, Olavi, s. 1916, Karunki/Tornio
 (h).
 Niskanen o.s. Mikkonen, Hulda, s. 1926,
 Paltamo/Kuhmo.
 Niskanen o.s. Ronkainen, Tyne, s. 1917,
 Sotkamo/Kajaani.
 Nuutinen, Maria, s. 1918, Salmi/Kerimä-
 ki.
 Nuutinen, Mirja, s. 1938, Lapinlahti, Var-
 paisjärvi/Nilsiiä (hh).
 Nyfors, Einar, s. 1925, Korsnäs.
 Nyssönen, Irja, s. 1920, Leppävirta (h).
 Närvä o.s. Riento, Taimi, s. 1915, Nakki-
 la/Valkeakoski.
 Näsänen, Aune, s. 1908, Rantsila (h).
 Ollila, Eila, s. 1923, Teisko, Lempäälä/
 Lempäälä (h).
 Paappa, Aino, s. 1925, Vesilahti/Loimaa.
 Paavola, Inkeri, s. 1915, Kaustinen.
 Palosaari, Anna-Liisa, s. 1916, Veteli.
 Parviainen, Katri, s. 1928, Säyneinen (h).
 Parviainen o.s. Nuutinen, Rauha, s. 1918,
 Vesanto.
 Parviainen, Toivo, s. 1915, Liperi (h).
 Patjas, Aune, s. 1918, Nuijamaa/Imatra.
 Paunula, Heikki, s. 1909, Orivesi/Keuruu.
 Pekkala, Veikko S., s. 1924, Inari.
 Pekkanen, Helga, s. 1914, Lemi.
 Pekkarinen, Maija, s. 1920, Kontiolahti/
 Vantaa.
 Pekonen o.s. Torkkel, Liisa, s. 1918, Muo-
 laa, Äyräpää/Nastola.
 Peltola, Tuovi, s. 1916, Vesilahti/Tampe-
 re.
 Peltomäki, Anneli, s. 1922, Mäntsälä/Por-
 nainen.
 Peltonen, Tyne, s. 1918, Heinjoki/Anja-
 lankoski.
 Pentti o.s. Nieminen, Impi, s. 1923, Hii-
 tola/Parkano.
 Pesonen, Helmi, s. 1908, Heinävesi, Sys-
 mä/Heinävesi.
 Pihlaja, Elvi, s. 1929, Jalasjärvi (h).
 Pirhonen, Arvi, s. 1919, Tohmajärvi/Lap-
 peenranta.
 Piri o.s. Hautala, Maria, s. 1911, Alahär-
 mä.
 Pitkänen o.s. Pätsi, Taimi, s. 1925, Kuu-
 samo.
 Pohjonen, Aira, s. 1927, Kivijärvi.
 Postila, Ali, s. 1917, Sodankylä.
 Prykäri, Anselmi, s. 1908, Alatornio.
 Puikkonen, Aune, s. 1923, Hirvensalmi.
 Puranen, Vieno-Ilta, s. 1921, Rautalampi.
 Purontaa, Viljo, s. 1915, Sakkola/Vesi-
 lahti.
 Putila, Impi, s. 1910, Sievi.
 Pälсынaho, Aino, s. 1925, Ylikiiminki.
 Pölonen, Sisko, s. 1921, Rovaniemi/
 Joensuu.
 Raaska o.s. Pukonen, Eila, s. 1919, Uusi-
 kirkko, Asikkala/Helsinki (h).
 Raisela, Laila, s. 1924, Michikkälä/Helsin-
 ki.
 Rapinoja o.s. Kauppi, Iida, s. 1913, Hai-
 luoto.
 Ratinen, Hilja, s. 1919, Soanlahti/Joensuu.
 Raudaskoski, Toivo, s. 1913, Nivala.
 Rinta-Rahko o.s. Kujala, Bertta, s. 1920,
 Ilmajoki.
 Rissanen, Hannes, s. 1916, Vehkalahti/
 Kotka (hh).
 Ristimäki, Heimo, s. 1916, Nousiainen.
 Ruohonen, Pirkko, s. 1932, Merikarvia/
 Pori.

Räihä, Hilja, s. 1920, Iisalmen pitäjä (h).
 Räsänen, Bertta, s. 1921, Riistavesi/Kuopio.
 Rönkkömäki, Alli, s. 1910, Liminka/Oulu.
 Saarni, Kalervo, s. 1929, Paimio/Karstula.
 Saastamoinen o.s. Mäkelä, Helvi, s. 1927, Renko, Laukaa/Helsinki (h).
 Sainila, Johan W., s. 1913, Pyhäntä/Tuusula.
 Salmela, Sulo, s. 1910, Veteli/Valkeakoski.
 Salo, Erkki, s. 1911, Pori.
 Saloheimo, Helli, s. 1919, Tohmajärvi (h).
 Salonen, Toini, s. 1925, Juupajoki/Jämsä.
 Savanheimo o.s. Olli, Sinikka, s. 1925, Kannus/Seinäjoki.
 Seppälä, Aino, s. 1915, Pyhäjoki.
 Seppälä, Toivo, s. 1927, Säkkijärvi/Pyhtää.
 Siitonen, Eedit, s. 1917, Sääminki/Savonlinna.
 Sikiö, Saimi, s. 1912, Ruokolahdi.
 Soini, Kaarina, s. 1914, Jämijärvi (h).
 Soramo o.s. Rauhala, Lyyli, s. 1920, Lapua/Vieremä (h).
 Soronen o.s. Pulakka, Aura, s. 1919, Pyhäjärvi ViL/Raahe.
 Sorri, Liisa, s. 1927, Leppävirta.
 Sovio, P.H., s. 1904, Raahe/Helsinki.
 Suhonen o.s. Rouhiainen, Anna, s. 1922, Kurkijoki, Rautjärvi/Kokemäki (h).
 Suhonen, Jussi, s. 1910, Somero.
 Svahnström, Harry, s. 1918, Nauvo.
 Taipale, Simo, s. 1919, Ruovesi.
 Takanen, Hilda, s. 1920, Haapajärvi.
 Talvitie, Otto, s. 1914, Ilmajoki (h).
 Tanska, Lauri, s. 1915, Kalajoki (h).
 Tanskanen o.s. Hirvonen, Helvi, s. 1909, Uukuniemi/Lieksa.
 Tiilikka, Lasse, s. 1917, Miehikkälä.
 Tikkanen, Aarne, s. 1911, Kiuruvesi/Kotka.
 Toikkanen, Anni, s. 1919, Konnevesi, Vesanto/Vesanto.
 Toivonen o.s. Laine, Aili, s. 1926, Koski Tl.
 Tolonen o.s. Ruokanen, Siviä, s. 1915, Rovaniemen pitäjä.
 Tolvanen o.s. Heikkinen, Siiri, s. 1922, Nurmes, Suojärvi, Tohmajärvi (h).

Toriseva, Vappu, s. 1932, Tottijärvi, Vesilahti/Tottijärvi (h).
 Torkkeli, Tauno, s. 1915, Oripää.
 Toropainen, Martta, s. 1933, Kitee.
 Tuiremo o.s. Sutinen, Toini, s. 1910, Lepävirta, Ranua/Rovaniemi (h).
 Tukiainen o.s. Suominen, Annikki, s. 1917, Teisko/Helsinki.
 Tukiainen, Liisa, s. 1925, Kaavi.
 Tuokko-Mansikka o.s. Tuokko, Meeri, s. 1925, Terijoki/Järvenpää (h).
 Tuomi, Tauno, s. 1918, Keuruu/Mänttä.
 Tuominen, Valto O., s. 1922, Kiikala/Salo.
 Tuovinen, Elina, s. 1918, Nilsinä/Riistavesi.
 Turunen, Helvi, s. 1914, Pielisjärvi.
 Tähtinen o.s. Kannisto, Anna Liisa, s. 1923, Vanaja, Laitila/Laitila.
 Uotila, Lyyli, s. 1910, Viiala (h).
 Uusinummi, Hilikka, s. 1921, Tyrväää.
 Vanhakylä, Kirsti, s. 1918, Askainen.
 Varpa, Kerttu, s. 1920, Kirvu/Mäntsälä.
 Vatanen, Matti, s. 1923, Kitee, Tohmajärvi/Kontiolahdi (hh).
 Widlund, Sisko, s. 1931, Kokkola (h).
 Viljanen, Liisa, s. 1913, Orimattila/Helsinki.
 Virta o.s. Ruokolainen, Irma, s. 1926, Nurmes/Rauma.
 Virtanen, Pirkko, s. 1934, Laihia/Oulu (hh).
 Vuorio, Lauri, s. 1926, Muonio/Pello.
 Vuoristo o.s. Haanperä, Marjatta, s. 1925, Karjala Tl (h).
 Väisänen, Heino, s. 1935, Puolanka/Kajaani.
 Väisänen o.s. Koljonen, Martta, s. 1914, Antrea/Riihimäki.
 Väisänen, Suoma, s. 1917, Sotkamo.
 Ylikunnari, Väinö, s. 1912, Rovaniemen pitäjä.
 Ylönen o.s. Tarkkiainen, Aino, s. 1916, Pieksämäki.
 Yrjösuuri, Annikki, s. 1939, Jalasjärvi/Kouvola (h).
 Äskölä, Pentti, s. 1926, Kuhmoinen.

Muut lähdetietoja antaneet

Alatalo, Ellen, Himanka/Kannus.
Alestalo, Esa, johtaja, Lahti.
Boström, Lena, toimittaja, Kruunupyö.
Grönblom, Raili, toiminnanjohtaja, Pa-
rainen.
Hartikka-Lehtonen, Maija-Leena, Yli-
tornio.
Hernesharju, Esko, maanviljelijä, Isojoki.
Huhtala, Uuno, opettaja, Kälviä.
Jaakola, Keijo, lehtori, Huittinen.
Kalliokoski, Tenho, maanviljelijä, Halsua.
Koho, Lauri, kenraaliluutnantti, Kurkijo-
ki/Lappeenranta.
Kojonen, Eero, lehtori, Tuusula.
Korvala, Reino, maanviljelijä, Kankaan-
pää.
Lappalainen, Jussi T., professori, Turku.
Latvakangas, Arto, fil.lisensiaatti, Turku.
Mäki, Valde, asemapäällikkö, Alahärmä.
Perttula, Heikki, fil. kandidaatti, Teuva.
Pesu, Maija o.s. Lipponen, Oulu.
Pulkkinen, Marjatta, opettaja, Veteli.
Railimo, Eero, opettaja, Valkjärvi/Heino-
la.
Rinta-Tassi, Osmo, dosentti, museonjoht-
taja, Kurikka/Turku.
Saari, Antti, maanviljelijä, Ullava.
Salminen, Emilia, ompelija, Ylistaro.
Salo, Terttu, farmaseutti, Merikarvia/Tur-
ku.
Saloheimo, Veijo, professori, Joensuu.
Sandkvist, Toivo, toimittaja, Kokkola.
Sihvola, Lauri, agronomi, Orimattila.
Soininen, Arvo M., fil.tohtori, Rantasalmi/
Helsinki.
Suolahti, Aili, opettaja, Mietoinen.
Tikkanen, Toivo, museonamanuenssi,
Kuopio.
Tuivonen, Matti, johtaja, Kälviä.
Tornberg, Matleena, fil.lisensiaatti, Kuu-
samo/Turku.
Tulkku, Jorma, opettaja, Pyhäsalmi.
Tuoriniemi, Aimo, dipl.insinööri, Pyhäsal-
mi/Espoo.
Vatanen, Matti, koulunjohtaja, Kitee/Kon-
tiolahti.
Virrankoski, Lauri Kustaa, rakennusmes-
tari, Kauhava/Vihti.
Virrankoski, Marja, fil.kandidaatti, Pälkä-
ne/Turku.

Åkerlund, Johan, intendentti, Nordiska
Museet, Tukholma.

SANOMA- JA AIKA- KAUSILEHDET

(vuosikerrat, joista käytetty tunnistamat-
tomien henkilöiden kirjoituksia)

Aamulehti 1888, 1939, 1956.
Aura 1890.
Borgå-Bladet 1867, 1870, 1884.
Finlands Allmänna Tidning 1857, 1875.
Folkvännen 1870, 1876–77, 1886.
Helsingfors Dagblad 1874, 1883, 1887.
Hem och Härd 1936.
Hufvudstadsbladet 1866, 1868, 1877,
1902–03, 1909–11.
Hämeen Sanomat 1886, 1888, 1949.
Hämäläinen 1875.
Ilkka 1914, 1926–27, 1929, 1935, 1937,
1939, 1953–54.
Ilmarinen 1868, 1876, 1886.
Järviseu 1943.
Kaiku 1889, 1891, 1926.
Kajaanin Lehti 1915.
Kaleva 1912, 1959.
Kansan Lehti 1916.
Karjala 1912–13.
Karjalan Lehti 1913–14.
Karjalatar 1884–87, 1890.
Kauhava 1944, 1946, 1958, 1968.
Keskipojanmaa 1933.
Kokkolan Lehti 1886.
Kotiliesi 1930.
Kotiseutu-uutiset 1973.
Kotiteollisuus 1938, 1941–42, 1944, 1948,
1955.
Kurikan ja Jalasjärven kunnallislehti 1935,
1937, 1950, 1961.
Kyläkirjaston kuvalehti, A-sarja 1913.
Kyntäjä 1949.
Käsiteollisuus 1907, 1919, 1921.
Laatokka 1887–89.
Lappeenrannan Uutiset 1888.
Lastu ja Lanka 1932, 1934.
Lauttakylä 1976.
Lounas 1887.
Länsi-Suomi 1935.
Maamme 1890.
Mikkelin Sanomat 1888.

Morgonbladet 1880.
 Nastola-lehti 1990.
 Nelostie 1966.
 Oulun Lehti 1881.
 Oulun Viikko-Sanomia 1872.
 Pellervo (Mikkeli) 1883.
 Perä-Pohjolainen 1913.
 Pieksämäki 1942.
 Pohjanmaan Kansa 1941.
 Pohjolan Sanomat 1951.
 Rauman Lehti 1890.
 Salmetar 1913.
 Sanomia Turusta 1885, 1887.
 Satakunnan Kansa 1959, 1962.
 Satakunta 1874, 1876–77, 1886.
 Savo 1880–90.
 Savon Sanomat 1913.
 Suomen Työ 1939.
 Suomalainen 1913.
 Suomen Teollisuuslehti 1901.
 Suomi 1890.
 Tampere 1885.
 Tapio 1873.
 Turun Lehti 1889.
 Turun Sanomat 1924–25, 1929–30, 1936.
 Työmies 1916.
 Uusi Suometar 1873–74, 1886, 1890.
 Vaasa 1913, 1916, 1922, 1926, 1929–30,
 1934, 1945, 1950.
 Vaasan Lehti 1882.
 Vasabladet 1872, 1878, 1881, 1904.
 Vasa Tidning 1885.
 Wiborg 1855.
 Viborgs Tidning 1869, 1874.
 Viipurin Sanomat 1886, 1889–90.
 Viipurin Uutiset 1888.
 Yhteishyvä 1938.
 Åbo Tidning 1888.
 Åbo Underrättelser 1867, 1869, 1887–88,
 1890.
 Österbotten 1873, 1877.

TUTKIMUSKIRJALLI- SUUS JA PAINETUT LÄHTEET

Aarnio 1977 Irja Vappu Aarnio, Naanta-
 lin nukeista ja niiden kutojista. Uutis-
 Valjakko 6.9.
 Aarnio 1978 Irja Aarnio, Naantalin nu-
 keista. Tekstiilioipettaja n:o 1.

Aarnio 1982 Irja Vappu Aarnio, Naanta-
 lin nuket perinteenä. Uutis-Valjakko
 3.8.
 Ahlberg 1924 Agnes Ahlberg, Forna tiders
 Siggböle. HEBF 2.
 Ahonen 1985 Kalevi Ahonen, Joensuun
 kaupunki 1848–1920. Joensuun kau-
 pungin historia I. Joensuu.
 Ahvenainen 1982 Jorma Ahvenainen, Ro-
 vaniemen historia II. Kuopio.
 Ahvenniemi 1980 Viljo A. Ahvenniemi,
 Lappajärvi - E-P:n johtava mattokunta.
 Yrittävä Etelä-Pohjanmaa -80. Alavus.
 Ala-Könni 1958 Erkki Ala-Könni, Frigård,
 jalasjärveläinen sepänsuku. Kyrönmaa
 X.
 Ala-Könni 1961 Erkki Ala-Könni, Perhon-
 jokilaakson suomalaispitäjien kansan-
 musiikki 1800-luvulla. Pentti Virran-
 koski, Kokkolan pitäjän yläosan histo-
 ria. Kokkola.
 Ala-Könni 1980 Erkki Ala-Könni, Kaus-
 tinen, kuvateos. Tampereen yliopiston
 kansanperinteen laitoksen julk. 7. Vam-
 mala.
 Alanen 1953 Aulis J. Alanen, Ilmajoki
 vuoden 1809 jälkeen. Vaasa.
 Alanko 1969 Reijo Alanko, 60 vuotta puu-
 esineitä. Ilkka 28.10.
 Alkunen 1907 J.H. Alkunen, Silmäys nah-
 kateollisuuteemme v. 1906, Kuopiossa
 pidetyn käsityönäyttelyn perusteella.
 Ktkom. miet. liite 2.
 Allardt 1928 Anders Allardt, Borgå
 sockens historia II. Hfors.
 Ansas 1962 Seija Ansas, Varsinais-Suo-
 men käsityöläisiä. Keruutyö. Käsik. TY
 kans.
 Anttila 1974 Veikko Anttila, Talonpojas-
 ta tuottajaksi. Rauma.
 Anttila 1989a Veikko Anttila, Punkalaitu-
 men talonpoikaiskulttuuri. Punkalaitu-
 men historia 2. Vammala.
 Anttila 1989b Veikko Anttila, Päijälä.
 Kylä Hämeessä. Keski-Suomen Muse-
 on julkaisuja. Jyväskylä.
 Anttonen 1986 Marjut Anttonen, Kotite-
 ollisuus ja käsityöläisyys. Simon kirja.
 JYY:n kotiseutusarja 24. Jyväskylä.
 Arajärvi 1975 Kirsti Arajärvi, Urjalan his-
 toria II. Tampere.
 Arvelin 1927 (Nestor Arvelin), Olki- ja
 haapalastutyö kotiteollisuutena Kauvat-
 salla. Leike tunnistamattomasta sano-
 malehdestä 12.3. KTM, Ammattikasva-
 tushallituksen arkisto.

- Arvelin 1932 N(estor) A(rvelin), Kauppakotiteollisuudesta. Olki- ja haapalastutyö kotiteollisuutena Kauvatsalla. Las-tu ja Lanka.
- Arvelin 1933 Nestor Arvelin, Kankaan-päässä on kotiteollisuus erittäin moni-puolista ja laajaa. Aamulehti 24.9.
- Arvelin 1938 N. Arvelin, Keikyän kam-patyöstä. Kotiteollisuus.
- Aspelin-Haapkylä 1904 (Eliei Aspelin-Haapkylä), Suomen Käsiyön Ystävään yhdistys 1879-1904. Hki.
- Aspfors 1992 Bertta Aspfors, Fransut eli franssit. Kokkola.
- Aura 1911 Matti Aura, Vähänkyrön koti-teollisuusoloista. Suomen teollisuushal-lituksen tiedonantoja 53. Hki.
- Backman 1988 Lars-Otto Backman, Näg-ra fall ur Svenska Österbottens dystra brottmålshistoria. Vasa.
- Bergholm A 1901 Axel Bergholm, Suku-kirja Suomen aatelittomia sukuja I. Kuopio.
- Bergholm H 1917 Hjalmar Bergholm, Suomen lääkärit sekä Suomen hammas-lääkärit. Biographica. 2. painos. Oulu.
- Bergroth 1943 Kersti Bergroth, Oma muo-tokuva. 2. painos. Hki.
- Blomfelt 1934 Ingeborg Blomfelt, Halm-flätningen i Illby. HEBF 12.
- Blomstedt 1904 Yrjö Blomstedt, Käsitöi-den merkityksestä kansan taloudessa. Kyläläisten kirjasia 50. Porvoo.
- Brommels 1936 Albert Brommels, En svarvarsläkt. Vbl 3.7.
- Carpén 1912 Johannes Carpén, Säckijär-ven uurreastiateollisuus. Käsiik. MV.
- Claudelin 1938 H.W. Claudelin, Terva-kansan tekemä "Kajaanin suksi" on ol-lut Suomen suksityyppien ylpeys. Kai-nuun Sanomat 21.5.
- Collin 1939 Alb. Collin, Muolaan saviukot ja heidän kotiteollisuutensa. HS 12.2. viikkoliite.
- Dahl 1934 Hjördis Dahl, Textilslöjd i Korsnäs. Folkloristiska och etnografiska studier V. SSLF 241. Hfors.
- Dalin 1850-53 A.F. Dalin, Ordbok öfver svenska språket I-II. Stockholm.
- Den österbottniska byn 1943 Den öster-bottniska byn. En samling minnesbil-der. Utg. av hembygdsföreningen Svenska Österbottningar i Helsingfors. 2. painos (1. painos 1943). Hfors.
- Eenilä 1963 Jukka Eenilä, Varsinais-Suo-men maakäsityöläiset. Keruutyö. Käsiik. TY kans.
- Eenilä 1967 J(ukka) Eenilä, Suomen metsätyö ja metsätyöläiset. Lisensiaatin tutkielma. Käsiik. TY kans.
- Ek-Noponen 1935 Oma Ek-Noponen, Askolan naiset ja heidän käsityönsä. Porvoo.
- Eloranta 1988 Maaret Eloranta, "Nikkari-en kylä". Puusepät Kirkkonummen Lapinkylässä 1890-1939. Pro gradu -tutkielma. Käsiik. HY kansat.
- Enkola 1933 Kurt Enkola, Rauma talous-maantieteellisenä organismina. Lauda-turtyö. Käsiik. TY maant.
- Ervasti 1978 Seppo Ervasti, Kuusamon historia I. Kuusamo.
- EtPohj mvs 1912 Kertomus Etelä-Pohjanmaan Maanviljelysseuran toiminnasta v. 1911. Vaasa.
- EtPohj mvs 1913 Kertomus Etelä-Pohjanmaan Maanviljelysseuran toiminnasta v. 1912. Vaasa.
- Fantdahl 1915 Om sävflätningen i Kvevlaks (Upplysningar av I.E. Fantdahl). ÖSLS årsb. 1915.
- Franck 1989 Kaj Franck, Muotoilijan tun-nustuksia - Form och miljö. Taideteol-lisen korkeakoulun julkaisusarja B 12. Hki.
- Frankenhaeuser 1907 C. Frankenhaeuser, Pitsinnypläys Raumalla. Ktkom.miet.liite 2.
- Fredrika Wetterhoff 1960 Fredrika Wet-terhoffin Kotiteollisuusopisto 1885-1960. Hämeenlinna 1960.
- Frosterus 1910 Benjamin Frosterus, Brynstenstillverkningen i Finland. Geotekniska meddelanden 7. Hfors.
- Gottberg 1925 Gunnar Gottberg, Fiskarens farkoster. Fiskeritidskrift för Finland.
- Grotenfelt 1906 O(ssian) G(rotenfelt), Kertomus Porvoon Käsiteollisuusyhdis-tyksen toiminnasta 1888-1905. Porvoo.
- Grotenfelt 1907 Ossian Grotenfelt, Olki-palmikoiden, olkihattujen y.m. tekemi-nen. Ktkom.miet. liite 2.
- Gyllén 1981 Pertti Gyllén, "Pappilassa-kin kurothan!" Vähäkyröläistä kutomis-perinnettä. Vähäkyrö.
- Gyllén 1983 Pertti Gyllén, "Miljoona fyrryä on miljoona markkaa" sanoi Kukkasen Jussi. Vähäkyröläistä pläkkyy-riperinnettä. Laihia.

- Gylling 1907 Edvard Gylling, Maanviljelystyöväen taloudellisista oloista Ikaalisten pitäjässä v. 1902. Hki.
- Haapasalo H 1947 Helka Haapasalo, Heinämaa Orimattilan "pitsikylä". Kansan Kuvalehti.
- Haapasalo H 1948 Helka Haapasalo, Nauhakaupunki. Orimattilan kirja I. Lahti.
- Haavio 1975 Jaakko Haavio, Liperit ja lyyra. Pieksämäki.
- Hakama 1969 Valdemar Hakama, Keiturin myllynkiviteollisuudesta. Orimattilan kirja III. Lahti.
- Hakli 1972 Leena Hakli, Kaksi pohjois-suomalaista biedermeier-tuoliryhmää. *Ethnologica Fennica*.
- Hakola 1926 A(nton) H(akola), Kurikkalaisesta teollisuudesta. Ilkka 20.11.
- Hakulinen 1972 Rainar Hakulinen, Kurkijoki kylästä kylään. Hämeenlinna.
- Hakuni 1938 Salli Hakuni, Olkipohjien valmistuksesta Kauvatsalla. Käsik. MV.
- Haldin 1978 Ingeborg Haldin, Bänder och urmakare. Lassila-klockornas historia. Österbotten.
- Haltia 1949 Manja Haltia, Marttatoiminta 1899–1949. Hki.
- Haltia 1952 Manja Haltia, Eteläkarjalainen marttatoiminta 1899–1952. Hki.
- Haltsonen 1934 Sulo Haltsonen, Kurkijokelainen piiska. KV 14.
- Hanka 1969 Kaija Hanka, Jurvan huonekaluista. Käsik. MV.
- Hanno 1973 Carl–Uno Hanno, Pingla och skälla. Om botnisk gälbjuteri. Luleå.
- Hara 1976 Kalevi Hara, Keikyän laukunvalmistus taloudellisena organisaationa. Käsik. KTM.
- Hardén 1923 Atte Hardén, Orimattilan pitäjä. Lahti.
- Harju 1910 (Kustaa) H(arj)u, Piirteitä Kauhavan puukkoteollisuudesta. Maamiehen joulu.
- Hautala A 1994 Arto Hautala, Lahnalampisia Toholammilta. Talollinen lautamies Erkki Laurinpojan ja Maria Tuomaantytären jälkeläiset. Hki.
- Hautala K 1956 Kustaa Hautala, Suomen tervakauppa 1856–1913. Forssa.
- Heervä 1974 Ismo Heervä, Merikarvian kirkonkylän taloudellinen kehitys vuosina 1860–1940. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän julk. 21. Turku.
- Heikel 1934 Yngvar Heikel, Dräktkicket i Korsnäs. Folkloristiska och etnografiska studier V. SSSLF 241. Hfors.
- Heikinmäki 1962 Maija–Liisa Heikinmäki, Ripsujen solmiaminen. Kotiseutu.
- Heikkilä J 1969 Jorma Heikkilä, Heinämaan pitsinnyplääjistä ja –nypläyksestä. Orimattilan kirja III. Lahti.
- Heikkilä O 1975 Oiva Heikkilä, Kanteleenrakennus ammattina. Kansanmuusikki 1975 n:o 3.
- Heikkinen A 1977 Antero Heikkinen, Ammattilaisesta amatööriksi. Suomen hiihtourheilun ensi vaihe. Oulu.
- Heikkinen K 1991 Kaija Heikkinen, Naisten käsityön merkitystä etsimässä. Nais-tutkimus–Kvinnoforskning 4.
- Heikkinen ja Hoffman 1982 Sakari Heikkinen ja Kai Hoffman, Teollisuus ja käsityö. Suomen taloushistoria 2. Hki.
- Heikkonen 1978 Raija Heikkonen, Orimattilan Heinämaan pitsinnypläys. Lahden museo– ja taidelautakunta. Tutkimuksia XII. Lahti.
- Heikkonen 1980 Raija Heikkonen, Orimattilan Heinämaan pitsinnypläys. Koteollisuus.
- Heino 1980 Ulla Heino, Nousiaisten historia II. Turku.
- Heino 1984 Ulla Heino, Käsityö ja sen tekijät 1600–luvun Satakunnassa. Jyväskylä.
- Heinonen 1970 Erkki Heinonen, Paltamon metsäsuksia tarvitaan. Kaleva 25.11.
- Heinänen 1985 Seija Heinänen, Kotiteollisuuden edistämisestä ja makukasvatuksesta Käsiteollisuus–lehden kannalta tarkasteltuna 1900–luvun alusta vuoteen 1931. Pro gradu –tutkielma. Käsik. KTM.
- Heiskanen 1984 Merja Heiskanen, Keinutuolinmatoista kansallispukuihin – Helmi Vuorelma Oy 1909–1984. Päijät–Hämeen tutkimusseuran vuosikirja. Lahti.
- Helsingius 1882 Gustaf Adolf Helsingius, Finlands näringar. Folkskrifter utg. af A.F. Roos. I. Nikolaistad.
- Helsingius 1901 Gustaf Adolf Helsingius, Den lösa befolkningen och hemslöjden. Skrifter utg. av Finlands allmänna slöjdförening. Hfors.
- Helsingius 1904 Gustaf Adolf Helsingius, Fattigvårdsinspektörens årsberättelser. År 1903. Finlands officiella statistik XXI B 11. Hfors.
- Henriksson 1920 Anna Henriksson, Rautaman pitsit. Käsiteollisuus.

- Henriksson 1921 Anna Henriksson, O.Y. Pirtin toiminnasta naiskäsitöiden alalla. Käsieteollisuus.
- Henriksson 1935 Anna Henriksson, Kankaankudonnan oppikirja. 3. painos. Hki.
- Henriksson 1937 Anna Henriksson, Pitsinvalmistus ja sen kehitys Suomessa. Kotiteollisuus.
- Henriksson 1945 Anna Henriksson, Rauman pitsinnyplääjiä haastattelemassa. Kotiteollisuus.
- Henriksson 1951 Anna Henriksson, Rauman nypläys. Länsi-Suomi 25.3. ja 7.4.
- Hernesniemi 1961 Oiva Hernesniemi, Maatalouden murros Toholammilla. Kyrönmaa XII.
- Hiltunen 1907 J. Hiltunen, Suksien valmistus. Ktkom.miet. liite 2. Hki.
- Himanka 1979 Himanka – kotiseutomme. Vaasa.
- Himanka M 1993 Mikko Himanka, Siermalan rukkimestareista. Kalajoki (lehti) 17.6.
- Hirn ja Tiderman 1916 Julius Hirn ja F. Tiderman, Pietarsaaren tupakkatehdas 1762–1912. Hki.
- Hirvonen 1988 Kirsi Hirvonen, Oljenpalmikointi Ilolan kylässä. Proseminaariesitelmä. Käsik. TY kans.
- Hovi 1968 Elli Hovi, Veneskosken kotiteollisuus. Kankaanpään Joulu.
- Hovilainen 1941 Erla Hovilainen, Lerkrus från Kyyrölä. Hbl 7.9.
- Huhtala 1989 Uno Huhtala, Juuret Kälviällä. Autonomian aika 1809–1917. Jyväskylä.
- Huhtanen 1935 J.L. Huhtanen, Monipuolinen kotiteollisuuspitäjä. Vaasa 23.8.
- Husso 1972 Sirkka Husso, Haastatteluja hailuotolaisista kontakteista. Käsik. MV.
- Huurre 1990 Irene Huurre, Nakkilassa tehdään yhä käsityönä keinutuoleja. HS 14.3.
- Hyvönen A 1989 Arja Hyvönen, Pipsa ystävänä. Turun Martta–Nukketeollisuus 1908–1974. (Ei painopaikkaa.)
- Hyvönen J 1912 J. Hyvönen, Havaintoja neuvojamatkoiltani v. 1911. Kertomus Perä–Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen toiminnasta v. 1911. Oulu. (Julkaisu myös Perä–Pohjolaisessa 5.6.1913.)
- Hyötyniemi 1987 Hannu Hyötyniemi, Kaakama, kalan ja kellojen kylä. Kemi.
- Hämäläinen 1979 Anni Hämäläinen, Muistelmia Pöntiön kylältä. Himanka – kotiseutomme. Vaasa.
- Häppölä 1948 Leo Häppölä, Tuuloksen ajokaluteollisuus. Hämeen Sanomat 27.11.
- Härkönen 1965 Terttu Härkönen, Suutarin työstä Alatorniolla. Keruutyö. Käsik. TY kans.
- Häyrinen 1959 Taavetti Häyrinen, Taakse jäänyttä elämää Virtasalmeilla. Keuruukertomus. Käsik. MV.
- Höglund–Ingo 1988 Pia Höglund–Ingo, Att lära sig sävslöjd. Pro gradu –tutkielma Åbo Akademiassa 1988. Ei julkaisu-paikkaa eikä –vuotta.
- Ihamäki 1957 Niilo Ihamäki, Kiikan ruukeilla sadan vuoden perinteet. Uusi Kuvalahti n:o 51–52.
- Immonen 1974 Marita Immonen, Juuri-, paju- ja pärekorian valmistus Suomessa. Laudaturtyö. Käsik. TY kans.
- Ingman 1935 Leila, Ingman, Kurikan pitäjä, kulttuurimaantieteellinen tutkimus. Laudaturtyö. Käsik. TY maant.
- Innamaa 1965 Kerttu Innamaa, Naantalin historia III. Turku.
- Innamaa 1973 Kerttu Innamaa, Isonvihan ajasta 1960–luvulle. Paimion historia. Hämeenlinna.
- Itkonen 1926 T. Itkonen, Suomen kansanomaiset veneet. SM 33.
- Itkonen 1948 T.I. Itkonen, Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I–II. Porvoo.
- Jaskari 1958 Osmo V. Jaskari, Kauhavan kutomateollisuus paikkakunnan vaurauden kohottajana. Kyrönmaa XI.
- Jokela 1927 Frans Jokela, Etelä–Hämeen kotiteollisuudesta. Talonpoika IV. Porvoo.
- Jokipii 1949 Mauno Jokipii, Kiikan rukketeollisuudesta ennenvanhaan. TyMJ XX.
- Jokipii 1955 Mauno Jokipii, Säkylän myllynkivistä. Kotiseutu.
- Jokivuolle 1955 Matti Jokivuolle, Talon elämää. Kyrönmaa IX. Vaasa.
- Juhola 1962 S. Juhola, Paimion vanhat siivelinkeinot. Paimio–Seuran vuosikirja II.
- Junnila 1987 Heikki Junnilla, Perhonjokilaakson historia. Kokkola.
- Jutikkala 1957 Eino Jutikkala, Turun kaupungin historia 1856–1917. Turku.
- Jutikkala 1958 Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. 2. laitos. Turku.

- Jutikkala 1959 Eino Jutikkala, Suomen historian kartasto. 2. painos. Porvoo.
- Jutikkala 1979 Eino Jutikkala, Tampereen historia III. Tampere.
- Jyräkoski 1916 Lempi Jyräkoski, Kotoisesta hattuteollisuudesta. Pyrkijä.
- Jyväskylän seminaari 1937 Jyväskylän seminaari 1863–1937. Hki.
- Jämsä 1961 Samuli Jämsä, Tervanpolttoa ja raudanvalmistusta. Kyrönmaa XII. Vaasa.
- Jäänti 1950 A(ugust) Jäänti, Pyssymestari. Kotiseutu.
- Järvenpää A 1979 Anja Järvenpää, Iisakki Järvenpää ja Kauhavan Puukko. Vaasa.
- Järvenpää I 1904 Iisakki Järvenpää, Muistelmia kauhavalaisen puukkoteollisuusliikkeen alkuvaiheista. Käsik. (jäljennös MV).
- Järvi Laijo 1963 Laijo Järvi, Liisa Hautamäki. EEK I. Vaasa.
- Järvi Lauri 1949 Lauri Järvi, Neula ja naskali, puukko ja puikot sopivat vielä hyvin pohjoispuhjalaisen käsiin. Kotiteollisuus.
- Kaasalainen 1951 Väinö Kaasalainen, Sakkolan historiaa. Pieksämäki.
- Kaihosalo 1913 Tilda Kaihosalo, Kotiteollisuuden kurjuutta maassamme. Kansan Lehti 19.8.
- Kaila 1957 Paul Kaila, Kruununkylän kaislatyö. Esitelmä. Käsik. TY kans.
- Kaitila 1928 Anna Kaitila, Kotiteollisuudesta Orimattilassa. Käsiteollisuus.
- Kajander 1982 Marja–Leena Kajander, Minne menet, Siikajoen juurikori. Kotiteollisuus.
- Kallio OA 1905 O.A. Kallio, Savo. Suomen maakunnat 3. Hki.
- Kallio R 1988 Reino Kallio, Uuden sivistyksen nousu. Etelä–Pohjanmaan historia V. Vaasa.
- Kallioniemi 1979 Eija Kallioniemi, Kauhavalla ollaan käsityöperinteen juurilla. Ilkka 11.11..
- Kamis 1915 Erik Kamis, Om hemslöjden i Malaks. ÖSLS årsb. 1915.
- Kamis 1923 Erik Kamis, Historik över hemslöjden i Karleby (1917). K.V. Åkerblom, Österbottens Svenska Hemslöjdsföreningens tioårsberättelse 1913–23. Vasa.
- Kangas J 1947a Jussi Kangas, Isonjoen vakkuri. Kansan Kuvalehti.
- Kangas J 1947b Jussi Kangas, Rantasalmen letkuvarsi. Kansan Kuvalehti.
- Kangas J 1947c Jussi Kangas, Ränkiä. Kansan Kuvalehti.
- Kangas J 1947d Jussi Kangas, Tuli toinen ääni kelloon. Kansan Kuvalehti.
- Kangas O 1965 Orvokki Kangas, Vihtori Luoma. EEK II. Vaasa.
- Kangas–Kurki 1914 Kustaa Kangas–Kurki, Ylihärman koriteollisuus ja sen kehitys. Vaasa 14.7.
- Kansankulttuuri 1976 Suomen kansankulttuurin kartasto I. Hki.
- Kantee 1991 Lauri Kantee, Konsa vaino Suomeamme ... Hki.
- Karhula 1938 J. Karhula, Raumalainen pitsitaituri. Lalli 22.10.
- Karjalainen 1954 (Karjalainen, E.V.I.), Liikenne ja liikennereitit. Entinen Oulujoki. Hki.
- Karlsson 1938 Evald Karlsson, Hemväveriets utveckling i vår bygd HEBF 16.
- Karrakoski 1930 F(rans) M(arkus) Karrakoski, Laitilassa elää vielä ikivanha kaupattavien puuastiain tekotapa. TS 16.9.
- Karrakoski 1932 F.M. Karrakoski, Vakka-suomalaisten puutyöemestarien jäljillä Laitilan metsäkyllissä. HS 23.10. viikkoliite.
- Karrakoski 1933 F.M. Karrakoski, Vakka-suomalaisten puuastiateollisuuden tekniikkaa. Käsik. MV.
- Karrakoski 1936 F.M. Karrakoski, Vakka-suomalaisten puuastiateollisuuden tekniikkaa. Kotiseutu.
- Karrakoski 1961 F.M. Karrakoski, Muinaismuistojen Laitila on vauras maatalous- ja pienteollisuuspitäjä. US 19.7.
- Karste–Liikkanen 1968 Greta Karste–Liikkanen, Pietari–suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä. KARk 20. Hki.
- Karttunen 1940a Laila Karttunen, Hailuodon kotiteollisuusväkeä. Kotiteollisuus.
- Karttunen 1940b Laila Karttunen, Kappale Siikajoen olki- ja kaislatyöstä. Kotiteollisuus.
- Karttunen 1941 Laila Karttunen, Siikajoen juurityöntekijöitä ja muuta kotiteollisuusväkeä. Kotiteollisuus.
- Kastemaa 1938 J.A. Kastemaa, Siikajoen juurityöt. Liitto (julkaisupäivä tuntematon, leike ammattikasvatushallituksen kok. KTM).
- Kateisto 1983 Jaakko Kateisto, Savenvalanta Suomen maaseudulla 1920–1960.

- Laudaturtyö. Käsik. TY kans.
- Kauhanen 1950 Sylvi Kauhanen, Kansannaiset nypäävät vielä Heinämaalla ja Raumalla. Pyrkijä.
- Kaukonen 1940 Toini-Inkeri Kaukonen, Haastattelutietoihin perustuvia kuvauksia Satakunnan kotiteollisuusammateista. Käsik. MV.
- Kaukonen 1941a Toini-Inkeri Kaukonen, Huittisten ohjastyö. Kotiteollisuus.
- Kaukonen 1941b Toini-Inkeri Kaukonen, Keikyän seudun haapalastutyö. Kotiteollisuus.
- Kaukonen 1941c Toini-Inkeri Kaukonen, Kiikan, Kauvatsan ja Keikyän olkityöstä. Kotiteollisuus.
- Kaukonen 1943 Toini-Inkeri Kaukonen, Karstatyöstä Tyrväässä ja Huittisissa. Kotiteollisuus.
- Kaukonen 1960 Toini-Inkeri Kaukonen, Kinnasompelun levinneisyys ja työtavat Suomessa. SM 67. Hki.
- Kaukonen 1965 Toini-Inkeri Kaukonen, Suomen kansanomaiset nauhat. Tietolipas 41. Hki.
- Kaukonen 1978 Toini-Inkeri Kaukonen, Kansanomaisista nauhoista ja niiden historiasta. Viivi Merisalo, Nauhoja. Porvoo.
- Kaukonen 1984 Toini-Inkeri Kaukonen, Historiskt on stickning i Finland och en översikt av huvudtyperna i den folkliga mönsterstickning. Stickat och virkat i nordisk tradition. Vasa.
- Kaukonen 1985 Toini-Inkeri Kaukonen, Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut. Porvoo.
- Kaukonen 1991 Toini-Inkeri Kaukonen, Riepumattojen perinteet. Taito n:o 2.
- Kaukovalta 1931 K.V. Kaukovalta, Hämeen läänin historia I-II. Hämeenlinna.
- Kaunismaa 1959 Marjatta Kaunismaa, Keikyän koti- ja pienteollisuus 1870-luvulta nykypäiviin. Esitelmä. Käsik. TY kans.
- Kauppila L 1943 Lauri Kauppila, Tuuloksen ajokaluteollisuus. HHJ 15. Hämeenlinna.
- Kauppila O 1968 Osmo Kauppila, Sodanjälkeistä kotiteollisuutta Kiimingissä. Esitelmä. Käsik. JY etn.
- Kauppinen 1916 M(atti) Kauppinen, Eräs satakuntalainen ryijynkutoja. Pyrkijä.
- Kava 1994 Ritva Kava, Emil Cedercreutz – Satakunnan eurooppalainen. Hki.
- Keino 1962 Aune Keino, Jyväskylän kaupungin markkinoista ja torikaupasta 1800-luvulla. Jyväskylä 125-vuotias. Jyväskylä.
- Kerkkonen 1915 E(line) K(erkkonen), Kotiteollisuus. Etelä-Suomen Sanomat 14.8.
- Kero 1974 Reino Kero, Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War. Vammala.
- Keränen E 1983 Eemil Keränen, Korinte-kijä muistelee. Rantalakeus 13.4.
- Keränen J 1973 Jorma Keränen, Miesten käsitöistä puhde- ja ammattityönä sekä vanhimmasta pienteollisuudesta Haapavedellä. Haapavesi ennen ja nyt II. JYY:n kotiseutusarja 9. Pieksämäki.
- Kirjavainen 1938 Jussi Kirjavainen, Suomalaiset suurhihtäjät Aappo Luomajosta Jussi Niskaan. Porvoo.
- Kirjavainen 1941 Jussi Kirjavainen, Suomalaiset suurhihtäjät II. Porvoo.
- Kirjavainen 1969 Jussi Kirjavainen, I 1886–1931. Jussi Kirjavainen ja Harri Eljanko, Suomen hiihdon historia. Porvoo.
- Kiviniemi-Kasari 1956 Martta Kiviniemi-Kasari, Vuosikymmenten arkista aherusta. Keskipohjanmaa, kotiseutulite 2.6.
- Kivinen 1962 Lempi Kivinen, Paimiolaisen kutomateollisuus. Paimio-Seuran vuosikirja II.
- Kleemola 1965 Jussi Kleemola, Alahärman ja Ylihärman pienteollisuus. Cum laude –tutkielma. Käsik. TY maant.
- Klemetti H 1927 Heikki Klemetti, Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Klemetti H 1947 Heikki Klemetti, Elämää, jota elin. Porvoo.
- Klemetti M 1967 Meritta Klemetti, Unohdettu kauhavalainen kudottaja. Kauhan Joul.
- Knubb 1960 Doris Knubb, Saluslöjd i Vasa län. Esitelmä. Käsik. ÅAB.
- Knubb 1975 Doris Knubb, Textilsaluslöjd i Vasa län 1800–1910. Pro gradu –tutkielma. Käsik. ÅAB.
- Koivunen 1919 M. [Kalle] Koivunen, Liippateollisuudesta Kuusamossa. Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu ja toimintakertomukset v. 1917–18. Oulu.
- Kojonen 1963 Eero Kojonen, Alavuden historia I. Jyväskylä.

- Kojonen 1965 Eero Kojonen, Juho Emil Härmänen. EEK II. Vaasa.
- Kolehmainen 1971 Väinö Kolehmainen, Meriveneiden rakentaminen Oulun seudulla. Esitelmä. Käsik. JY etn.
- Komitea 1873 Komiteanmietintö Komitealta, jonka oli annettava ehdotus kotiteollisuuden edistämiseksi. (Ei painopaikkaa).
- Komitea 1908 Kotiteollisuuskomitean mietintö. Hki.
- Kontturi 1941 Hulda Kontturi, Veteliläiset ”franssit”. Kotiteollisuus.
- Kontturi 1952 Hulda Kontturi, Etelä-Pohjanmaan sängynpeitteistä. Kotiseutu.
- Korpela 1992 Soile Korpela, Koppamestarit ja korityöntekijät – Kankaanpään korityön inventointi. Satakunnan Museo, Maakuntatiedote 2. Pori.
- Korpi–Hallila 1973 Markku Korpi–Hallila, Muistitietoja Rauman pitseistä. Keuruu. Käsik. TY kans.
- Korpikaivo–Tamminen 1987 Laura Korpikaivo–Tamminen, Kuviaita elämäni kankaassa. Hämeenlinna.
- Korpola 1982 Leena Korpola, Keski-Suomen ansiokotiteollisuus 1800-luvun puolivälistä toisen maailmansodan päättymiseen saakka. Käsik. KTM.
- Korttila 1945 Ann–Mari Korttila, Nauhasiteistä Vehkalahdella. Kotiteollisuus.
- Korvala 1953 R(eino) K(orvala), Korvaluoman entistä kotiteollisuutta. Kankaanpään Sanomat 8.1.
- Korvala 1976 Reino Korvala, Korvaluoman entinen kotiteollisuus. Kankaanpään Joul.
- Korvala 1991 (Reino Korvala,) Viskuriteollisuus. Pohjankankaan itälaitaa. Kylähistoriaa Korvaluoman–Karhusaaren kylätoimikunnan alueelta. Kankaanpää.
- Koskiluoma 1945 Jussi Koskiluoma, Työn miehiä: isojokealaisia vakkamestareita ”nälkäpiiskaa” vetämässä. Valojuova.
- Koskimies 1963 Y.S. Koskimies, Gustaf Adolf Hobin. EEK I. Vaasa.
- Koskinen 1920 A(Ima) K(oski)nen, Vähän pitsinnypläyksestä Orimattilassa. Suomen Nainen.
- Koskinen 1933 Alma Koskinen, Naisten kotiteollisuudesta Ilmajoella. Vaasa 18.9.
- Koskinen 1948 Alma Koskinen, Helmi Vuorelma 14.3.1884 – 7.10.1948. Kotiteollisuus.
- Kotiteollisuuden keskusliitto 1973 Kotiteollisuuden keskusliitto 1913–1973. Hki.
- Kovero 1928 Martti Kovero, Suomen kotimarkkinatoteollisuus. Liike–elämä XV. Hki.
- Kujala J 1971 Juhani Kujala, Korityöt Ylihärmän ja Lapuan pitäjien alueella. Esitelmä. Käsik. JY etn.
- Kujala T 1975 Tyyne Kujala, Kärrynpyörämestarien kylässä. Kankaanpään Joul.
- Kujala Y 1953 Yrjö Kujala, Karapaltit ja helapiiput. Teuvan vanhinta pienteollisuutta. Vaasa 6.9.1953.
- Kuoppamäki 1907 Lauri Mäkinen, Tavalisimpien puuesineitten, kuten huone- ja maatalouskalujen, astiain ja sorvaustöitten valmistus kotiteollisuutena Suomessa. Ktkom.miet. liite 2.
- Kuoppamäki 1908 Lauri Mäkinen, Aineksia Suomen kotiteollisuustilastoon. Ktkom.miet. liite 3.
- Kuoppamäki 1910 Lauri Mäkinen, Käsiteollisuus kunniaansa. Käsiteollisuuskirjasto 7. Hki.
- Kuoppamäki 1911a Lauri Mäkinen, Kotiteollisuusolot Suomessa työvuotena 1910–1911. Hki.
- Kuoppamäki 1911b Lauri Mäkinen, Satakunnan kotiteollisuusnäyttelyssä 1911. Satakunta 5.8. ja 8.8.
- Kuoppamäki 1912 Lauri Mäkinen, Kotiteollisuus. Tietosanakirja IV. Hki.
- Kuoppamäki 1913 Lauri Mäkinen, Kotiteollisuus. Kotimaisen teollisuuden albumi II. Hki.
- Kuoppamäki 1914 Lauri Mäkinen, Kotiteollisuusolot Suomessa työvuotena 1912–13. Hki.
- Kuoppamäki 1917 Lauri Mäkinen, Kotiteollisuutemme osuus sotilashankinnoissa vuosina 1915–16. Hki.
- Kuoppamäki 1921 Lauri Kuoppamäki, Muistelmia Pirtin synnystä. Käsiteollisuus.
- Kuoppamäki 1926 Lauri Kuoppamäki, Suomen suksi. Käsiteollisuus.
- Kuoppamäki 1927 Lauri Kuoppamäki, Kotiteollisuusväki armeijan hankkijana. Käsiteollisuus.
- Kuoppamäki 1928 Lauri Kuoppamäki, Kotiteollisuutemme merkitys. Oma maa III. Porvoo.

- Kuoppamäki 1931 Lauri Kuoppamäki, Thella Frankenhaeuser. Käsiteollisuus.
- Kuoppamäki ja Pohjola 1934 Lauri Kuoppamäki ja Emil Pohjola, Suomen sukusi, sen vaiheet, valmistus ja hoito. Käsiteollisuuskirjasto 32. Hki.
- Kurkinen 1992 Liisa Kurkinen, Suksenteoko Puolangalla. Pro gradu –tutkielma. Käsik. HY kans.
- Kuusanmäki 1954 Lauri Kuusanmäki, Elämännenoa entisaikaan. Forssa.
- Kuutia 1949 Kirsti Kuutia, Keikyän kamantekijöistä. TyMJ XX.
- Kyrölä 1944 Väinö Kyrölä, Urjalan keintuoleista. LHKM vuosik. 13.
- Kyytinen 1939 Pekka Kyytinen, Kurkijokelaisesta vempelen valmistuksesta. Kotiseutu.
- Kyytinen 1949 Pekka Kyytinen, Pienkoteollisuudesta pelastus. Kyntäjä 12 (Maaseudun Joulu).
- Kyytinen 1953 Pekka Kyytinen, Rantasalmen piippu. Viikkosanomat n:o 2.
- Könönen P 1970 Pirjo Könönen, Karjalainen huopatosseuteollisuus. Esitelmä. Käsik. MV.
- Könönen T 1904 Tahvo Könönen, Joensuu kaupunki vuosina 1848–1898. Joensuu.
- Lagerros 1915 Thor Lagerros, Årsberättelse 1915. ÖSLS årsb. 1915.
- Lahti 1970 Aimo Lahti, Asesuunnittelijana Suomessa. Jyväskylä.
- Laine E 1948 Eevert Laine, Suomen vuoroimi 1809–1884 II. Hki.
- Laine K 1943 Katri Laine, Suomen Talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä 1797–1861. Hki.
- Laine PL 1949 Pirkko Liisa Laine, Kiikan karvalankamatoista. TyMJ XX.
- Laine T 1985 Timo Laine, Ansiokoteollisuus teollisessa yhteiskunnassa. JY:n etnologian laitos. Tutk. 19. Jyväskylä.
- Laine, Rainio ja Palva 1968 Katri Laine, Yrjö Rainio ja Terttu Palva, Koteollisuuden historia vuoteen 1968. Maataloushallituksen koteollisuusosaston julkaisu.
- Laine-Juva 1939 Yrjö Laine, Muolaan savikoteollisuus. Koteollisuus.
- Laine-Juva 1940 Yrjö Laine, Muistitietoja haapalastutyön alkuperästä. Koteollisuus.
- Laine-Juva 1944 Yrjö Laine, Nakkilan keintuoli. Koteollisuus.
- Laine-Juva 1945 Yrjö Laine, Urjalan keintuoli. Koteollisuus.
- Laitinen 1990 Heikki Laitinen, Torpparivaimo Greeta Haapasalon matkat. Kreetta Haapasalo, ikoni ja ihminen. Kokkola.
- Lang 1953 Helle Lang, Hankasalmen naisten käsitöistä. Keski-suomalaisen Osakunnan retkeltä. Käsik. MV.
- Lappalainen 1961 Pekka Lappalainen, Pieksämäen seudun historia I–II. Pieksämäki.
- Lassila 1915 Iikka Lassila, Katsaus Kaakamon kylän koteollisuuteen. Kertomus Perä-Pohjolan Koteollisuusyhdistyksen toiminnasta v. 1914. Oulu.
- Lassila 1916 Iikka Lassila, Katsaus Kaakamon kylän koteollisuuteen. Käsiteollisuus.
- Laukkonen 1966 Ilmari Laukkonen, Korttesjärven historia. Seinäjoki.
- Lehtinen 1984 Erkki Lehtinen, Lapuan historia II. Vaasa.
- Lehtmäki 1946 Siiri Lehtmäki, Kolmisenkymmentä vuotta pajukorin tekoa. Koteollisuus.
- Lehtonen J 1963 Juhani U.E. Lehtonen, Tallukkaat. SM 70. Hki.
- Lehtonen J 1978 Juhani U.E. Lehtonen, Huovikkaat. Kotiseutu.
- Lehtonen T 1976–80 Tapio Lehtonen, Tuuloksen ajokaluteollisuudesta. Tuuloksen joulu.
- Leinonen A 1915 A(rtturi) L(einonen), Kirkolta kirkolle III. Ylihärmä. Iikka 18.11.
- Leinonen P 1973 Paula Leinonen, Puoli-ammattilaisia ja ammattilaisia kankureita Tampereen ympäristössä. Keruutyö. TY kans.
- Lekkala 1935 Helvi Lekkala, Kulttuuri- ja maantieteellisiä tutkimuksia Kalvolan ja Hattulan metsäkulmilta. Laudaturtyö. Käsik. TY maant.
- Le Louarn 1983 Marjatta Le Louarn, Piippu miestä myöten. YV n:o 4.
- Lepistö 1950 Kalle Lepistö, Kiimingin koteollisuudesta. Maaviesti n:o 1.
- Levón 1964 Martti Levón, Merenkävijöitä ja kaupparovareita. Porvoo.
- Liljeblad 1946 E. Liljeblad, Keikyän ja Kiikan ”varvarit”. Suomen Työ n:o 11–12.
- Lindvall 1944 F(rans) B(asilius) Lindvall, Piirteitä Urjalan keintuoliteollisuudesta. KLH 25.

- Linnove 1947 Aino Linnove, Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Porvoo.
- Lintula 1961 Laura Lintula, Venemestari Lauri Aalto. Keruutyö 1961. Käsik. TY kans.
- Lommi 1984 Ilpo Lommi, Nakkilan mestarikeinuttajat. YV n:o 11.
- Lundahl 1987 Raija Lundahl, Kotiteollisuus ja käsityöläiset. Reisjärven kirja. JYY:n kotiseutusarja 26. Jyväskylä.
- Luutonen 1987 Marketta Luutonen, Korsnäsinpaidat. Suomen kotiteollisuusmuseon monisteita 3. Jyväskylä.
- Lähteenoja 1935 Aina Lähteenoja, Kuuluisimmat Rauman naiset ovat pitsinnyplääjiä. Kotiliesi.
- Lähteenoja 1939 Aina Lähteenoja, Rauman kaupungin historia IV. Rauma.
- Lönnqvist 1972 Bo Lönnqvist, Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870–1920. KArk 24. Hfors.
- Lönnqvist 1978 Bo Lönnqvist, Puku ja muoti Suomessa 1920–1970 Kotiseutu s. 128–135.
- Löytökorpi 1965 Matti Löytökorpi, Tehdailija Isak Koskela. Kankaanpään Joulu.
- Mankonen 1934 K. Mankonen, Piirteitä entisen Kyyrölän kunnan asutuksesta ja elinkeinoista. Terra.
- Marttila 1957 Eila Marttila, Kopan syntymäsijoilla. Kotiliesi.
- Matinolli 1989 Eeva Matinolli, Tyrnävä Limingan kappelina. Eeva ja Kyllikki Matinolli, Tyrnävän seurakunnan historia. Pieksämäki.
- Matisto 1929 Jalmari Matisto, Vanhan kansan käsityömastereita Humppilassa. KLH 8.
- Matisto 1937 Jalmari Matisto, Kärrynpyöräntekijöitä Humppilassa. KLH 18.
- Mikkilä 1971 Toivo Mikkilä, Parkinpaikan puukkoteollisuudesta. Teuva, pitäjät Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta. Vasa.
- Mikkola 1932 N(estor) M(ikkola), Vakka-Suomesta vakkamestarit loppumassa. Lastu ja Lanka.
- Mutru 1985 Riitta Mutru, Marttatoiminta Kymenlaaksossa 1899–1914. Pro gradu -tutkielma. Käsik. TY hist.
- Myllykoski 1987 Helena Myllykoski, Lujitemuovi venemateriaalina. Innovaatio-tutkimus veneenrakennuksesta Kokkolan seudulla. Chydeniusinstituutin julk. 30. Kokkola.
- Mäenpänen 1945 Antti Mäenpänen, Kauhavan puukkoteollisuuden alkuvaiheista. Muistelmia (noin vuodelta 1945). Käsik. jäljennös MV.
- Mäenpänen 1946 Kauhavan tuppimestareista kertoo Antti Mäenpänen Kauhava-lehdelle. Kauhava 26.9.1946.
- Mäenpää 1961 Unto Mäenpää. Jurvan puunkäytön vaiheita. Keruu-kertomus Etelä-Pohjalaisen Osakunnan retkeltä. Käsik. MV.
- Mäki 1911 M.E. Mäki, Piirteitä Nurmon vaski-teollisuudesta. Käsiteollisuus.
- Mäki-Hirvelä 1967 Vilho Mäki-Hirvelä, Kalajoen puukko. Kalajokilaakso 25.2.
- Mäkinen 1984 Airi Mäkinen, Iolan olkityöt. Kotiteollisuus.
- Naisten työ 1894 Kalenteri Suomen Naisten Työstä. Hki.
- Nevanpää 1981 Kristiina Nevanpää, Käsityöstä teollisuudeksi – Kankaanpään kengänvalmistuksen vaiheet. Pro gradu -tutkielma. Käsik. TY hist.
- Nikander G 1940 Gabriel Nikander, Läderberedningen i Karlebytrakten. Budkavlen.
- Nikander H 1970 Hagar Nikander, Pargasbygdens historia IV. Åbo.
- Nikkilä E 1966 Eino Nikkilä, Suksen tarina. Porvoo.
- Nikkilä I 1949 Ilmari Nikkilä, Kaikkialla Suomessa tiedetään, että urjalalainen matto on kaunis ja kestävä. Hämeen Sanomat 27.11.
- Niku 1984 Kirsi Niku, Kauvatsan olkit ja haapalastutyöt 1870-luvulta 1970-luvulle. Käsik. KTM.
- Nissinen 1929 Aino Nissinen, Kaunis käsityö. Porvoo.
- Nordlund I 1972 Ivar Nordlund, Bruksbåtar i Borgå skärgård 1850–1925. Pro gradu -tutkielma. Käsik. ÅAB.
- Nordlund KI 1931 K.I. Nordlund, Blad ur Närpes historia 2. Vasa.
- Nordström 1915 Elvi Nordström, Instruktörens Elvi Nordströms verksamhet. ÖSLS årsb. 1915.
- Nukarinen 1961 Ilmo Nukarinen, Rantasalmi, piippuseppien pitäjät. US 19.7.
- Nurmi 1924 V(ihtori) N(urm)i, Nousiaisten rihmateollisuus. TS 24.12.
- Nyman 1931 Margareta Nyman, Hemväveriet i Siggböle. HEBF 9.

- Oja 1969 Aulis Oja, Vanhin tieto Kalvo-
lan kovasinteollisuudesta. Kotiseutu.
- Ojajärvi 1938 Aulis Ojajärvi, Miesten töis-
tä. Vanhaa Lohtajaa, Kyrönmaa IV.
- Ojajärvi 1940 Aulis Ojajärvi, Nurmon
kansanomainen valuteollisuus. Kotiseu-
tu.
- Ojajärvi 1974 Aulis Ojajärvi, Nurmon
pelltarit. Julk. Etelä-pohjalaisten Joulus-
sa 1943 ja uudelleen, vähän täydennet-
tynä, teoksessa Nurmon kirja. Seinäjo-
ki.
- Ojanperä 1970 Martti Ojanperä, Käsi- ja
pienteollisuus. Nivalan kirja. JYY:n ko-
tiseutusarja 7. Jyväskylä.
- Oksala 1973 Ilmari Oksala, Jurvan huone-
kaluja valmistava kotiteollisuus 1900-
luvulla. Esitelmä. Käsik. JY etn.
- Ollila 1993 Anne Ollila, Suomen kotien
päivä valkenee ... Marttajärjestö suoma-
laisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939.
Tampere.
- Orkamo Oy. 1931 Kotiteollisuus Oy. Or-
kamo 10:n vuotta. Lappeenranta.
- Otavan opisto 1932 Jenny Paulaharju, Van-
hoja kankureita Oulun Vaaralla. Kan-
san Kuvalehti.
- Paukku 1983 Hannu J. Paukku, Sakkolan
kylät tuvasta tupaan 1939. Sakkolan
historiaa II. Hämeenlinna.
- Paulaharju J 1930 Jenny Paulaharju, Rip-
suja ja niiden solmeajia. Kotiliesi 15.1.
- Paulaharju J 1932 Jenny Paulaharju, Van-
hoja kankureita Oulun Vaaralla. Kan-
san Kuvalehti.
- Paulaharju J 1940 Jenny Paulaharju, Ku-
rikan kukkaryijyjä. Vaasa 10.8.
- Paulaharju S 1908 Samuli Paulaharju,
Pohjanmaan tasangoilla. Kertomus ra-
kennustutkimusretkestä kesällä 1908.
Kyrönmaa V (1946).
- Paulaharju S 1914 Samuli Paulaharju,
Kuvauksia Hailuodosta. Hki.
- Paulaharju S 1922 Samuli Paulaharju, Kai-
nuun mailta. 2. painos Porvoo 1958 (1.
painos 1922).
- Paulaharju S 1923 Samuli Paulaharju,
Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa. 2. painos
Porvoo 1963 (1. painos 1923).
- Paulaharju S 1925 Samuli Paulaharju,
Vanha Raahe. 2. painos Porvoo 1965
(1. painos 1925).
- Paulaharju S 1927 Samuli Paulaharju,
Taka-Lappia. Hki.
- Paulaharju S 1930 Samuli Paulaharju,
Suomenselän vieriltä. 2. painos Porvoo
1981 (1. painos 1930).
- Paulaharju S 1932 Samuli Paulaharju,
Härmän aukeilta. Porvoo.
- Paulaharju S 1943 Samuli Paulaharju, Rin-
takylä ja larvamaita. 2. painos Porvoo
1961 (1. painos 1943).
- Pelkonen 1958 Elna Pelkonen, Marttatyötä
Laatokan Karjalassa. Pieksämäki.
- Penttinen 1937 Yrjö Penttinen, Valkjärven
ja Raudun pitäjän lahjoitusmaahoveis-
ta ja näiden hovien alustalaisten elämästä
viime vuosisadan jälkimmäisellä
puoliskolla. Käsik. MV.
- Perttula 1985 Heikki Perttula, Kotiteolli-
suutta ja muuta yritteliäisyyttä. Etelä-
Pohjanmaan kotiseutuhistoria. Alavus.
- Perälä 1951 Tauno Perälä, Turun esikau-
pungit ja niiden aiheuttamat ongelmat
ensimmäiseen maailmansotaan mennessä.
Turku.
- Peräpohj kty 1911 Kertomus Perä-Pohjo-
lan Kotiteollisuusyhdistyksen toimin-
nasta v. 1910. Oulu.
- Peräpohj kty 1912 Kertomus Perä-Pohjo-
lan Kotiteollisuusyhdistyksen toimin-
nasta v. 1911. Oulu.
- Peräpohj kty 1913 Kertomus Perä-Pohjo-
lan Kotiteollisuusyhdistyksen toimin-
nasta v. 1912. Oulu.
- Pietiläinen 1982 Timo Pietiläinen, Piirto-
ja kauhavalaisten elämästä vuonna
1905. Kauhavan Joulu.
- Pihkala 1982 Erkki Pihkala, Sotatalous
1939–1944. Suomen taloushistoria 2.
Hki.
- Pihlgren 1965 Anna-Maija Pihlgren, Kus-
taa Somppi. EEK II. Vaasa.
- Pirilä 1957 Mauri Pirilä, Siikajoen juuri-
korityöt. Suomen Nuorisopistossa
laadittu esitelmää. Käsik. KTM.
- Pitkänen ja Pitkänen 1984 Matti A. Pitkä-
nen ja Ilkka Pitkänen, Poromiehet. Es-
poo.
- Pohjankangas 1991 Pohjankankaan itälai-
taa. Kylähistoriaa Korvaluoman-Karhu-
saaren kylätoimikunnan alueelta. Kan-
kaanpää.
- Pohjanpalo 1931 Tuomas Pohjanpalo,
Keski-Pohjanmaan aikaisempi käsi-
koti- ja tehdasteollisuus, kauppa ja me-
riliikenne. Keski-Pohjanmaa. Maakun-
tajulkaisu I. Kokkola.
- Puhakka 1977a Martti Puhakka, Liperi-
läiskärnit. Keruutyö. Käsik. TY kans.
- Puhakka 1977b Martti Puhakka, Liperi-
läiskärreistä. Kotiseutu.

- Pulkkinen 1919a A(ukusti) Pulkkinen, Katsaus Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotis-toimintaan. Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu ja toimintakertomukset v. 1917–18. Oulu.
- Pulkkinen 1919b A(ukusti) Pulkkinen, Tyrnävän kotiteollisuus. Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu ja toimintakertomukset v. 1917–18. Oulu.
- Pulkkinen 1928 A(ukusti) Pulkkinen, Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kaksikymmenvuotisjulkaisu. Oulu.
- Pulkkinen 1938 A(ukusti) Pulkkinen, Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen kolmikymmenvuotisjulkaisu. Oulu.
- Pykkänen 1982 Riitta Pykkänen, Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. Vammala.
- Päivike 1913 Yrjö Päivike, Kankaanpään Niinisalon, Korvaluoman ja Santasen kylien kotiteollisuudesta. Satakunnan Sanomat 1.1.
- Pälsi 1923 Sakari Pälsi, Tukkimetsistä ja uittopuroilta. Hki.
- Pälsi 1955 Sakari Pälsi, Puukko. Hki.
- Railimo 1933 Eero Koironen (Railimo), Valkjärven ajokaluteollisuus. Erikoistytö Sortavalan seminaarissa. Käsik. jäljennös KTM.
- Raitamaa 1929 Antti Raitamaa, Kurikkalaisesta tekniikasta. Vaasa 23.7.
- Rajavaara 1919 Matti Rajavaara, Piirteitä kotiteollisuudesta Kiimingissä ja Ylikki-mingissä. Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu. Oulu.
- Rankila 1969 Pirkko Rankila, Tutkielma Jurvan huonekaluteollisuuden vaiheista. Te-Ju-Ka 30.5. – 8.8.69.
- Ranta R 1987 Raimo Ranta, Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Jyväskylä.
- Ranta R 1988 Raimo Ranta, Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917. Etelä-Pohjanmaan historia V. Vaasa.
- Ranta SL 1984 Sirkka-Liisa Ranta, Suomalaiset kovasimet. SM.
- Ranta-Knuutila 1953 Antti Ranta-Knuutila, Muistitietoa Teuvan käsityöma-ista ja kotiteollisuuden alkuvaiheista. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan kotiseutu- retkeltä 1953. Käsik. VMA.
- Rantanen 1967 Ritva Rantanen, Entisajan torikauppaa ja torielämää Porissa. Keuruu. Käsik. TY kans.
- Rantoja 1963a Waldemar Rantoja, Susanna Aaltonen. EEK I. Vaasa.
- Rantoja 1963b Waldemar Rantoja, Jaakko Huhtanen. EEK I. Vaasa.
- Rantoja 1965a Waldemar Rantoja, Matti Vihtori Pukkila. EEK II. Vaasa.
- Rantoja 1965b Waldemar Rantoja, Kaarlo Saari. EEK II. Vaasa.
- Rantoja 1965c Waldemar Rantoja, Juhon Tattari. EEK II. Vaasa.
- Rapola 1908 F.O. Rapola, Häme. Suomen maakunnat 4. Hki.
- Rasila S 1973 Seija Rasila, Saamelainen käsityöaito elää vielä Enontekiöllä. Kaleva 4.4.
- Rasila V 1984 Viljo Rasila, Tampereen historia II. Tampere.
- Rautio A 1945 Aili Rautio, Siikajoen juurikorinteollisuus. PPM vuosik. 9.
- Rautio L 1948 Lauri Rautio, Urheilusta, varsinkin hiihdosta. Haapavesi ennen ja nyt I. Lahti.
- Rehula 1971 Tuula Rehula, Siikajoen juurikorintekijöiden haastatteluja. Keruutyö. Käsik. TY kans.
- Relander 1904 Oskar Relander, Pohjois- ja Itä-Karjala. Suomen maakunnat 2. Hki.
- Repo 1952 Kaino Repo, Elinkeinot. Muolaa ja Äyräpää vv. 1870–1944. Hki.
- Reuna 1984 Risto Reuna, Puutyöläisten historia I. Hki.
- Riipinen 1963 Hilja Riipinen, Elisabet (Liisa) Hautanen. EEK I. Vaasa.
- Rintala 1965 Saima Rintala, Oskar Alfred Pihlgren. EEK II. Vaasa.
- Roiha 1972 Veikko Roiha, Panelia kars- timestarien kylänä 1800-luvulla. Koke- mäki.
- Rompio 1981 Aira Rompio, Korintekijä- mestari Paavo Turu. Kotiteollisuus.
- Ruuskanen 1949 Väinö V. Ruuskanen, ”Kajaanin suksi”. Kainuun suksen his- toriaa ja niiden mestarivalmistajat. Ko- titeollisuus.
- Ryöppö 1984 Liisa Ryöppö, Kontiolahden historia 1870–1970. Joensuu.
- Rämäkkö 1985 Heino Rämäkkö, Rämäk- kö, tuppi- ja puukkomestarien suku. Mäenpään kyläkirja. Kauhava.
- Räsänen 1972 Matti Räsänen, Rukkasen eli nahkakintaan teko. Aarni 14.

- Röyskö ja Luhtala, Mauri Röyskö ja Arvo Luhtala, Iisakki Luhtala. EEK I. Vaasa.
- Saarento 1980 Marja Saarento, Suksenvalmistuksesta Vehkalahdella. Vehkalahden pitäjänkirja 2. Hamina.
- Saari E 1977 Eino Saari, Entinen Karvia. Vammala.
- Saari K 1907 Kaarlo Saari, Ajokalujuen valmistus maassamme kotiteollisuutena. Ktkom.miet. liite 2.
- Saari V 1926 V(iljo) S(aari), Kurikan ajokaluteollisuudesta. Ilkka 20.11.
- Saaristo 1991 Pentti Saaristo, Kylätarinoita. Kotiseutumme Eurajoki ja Lappi VIII. Rauma.
- Saarikivi 1931 A(larik) S(aarikivi), Tuuloksen ajokaluteollisuus. Hämeen Sanomat 27.6. (Julk. myös Kaukovalta 1931 s. 911–913.)
- Sahlberg 1954 Irja Sahlberg, Reflexioner kring vackraffinnarnas träs löjd. FM 61.
- Salervo 1946 Toivo Salervo, Kätevyyskoulutuksesta. Kotiteollisuus.
- Sallinen 1970 Aarre Sallinen, Veneentekijöitä ja veneitä. Valkeakoski, Valkeakoski-Seuran kotiseutujulkaisu.
- Salonen 1956 Anja Salonen, Raumalaisesta pitsinnypläyksestä. Esitelmä. Käsik. TY kans.
- Sananparsia 1938 Etelä-Pohjanmaan sananparsia, keräyttänyt ja julkaissut Etelä-Pohjalainen Osakunta. Porvoo.
- Saressalo 1982 Lassi Saressalo, Talvadaksen kylän etnohistoriallinen kehitys. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos, Folkloristisia tutkimuksia 1. Tku.
- Sarvo Frans Sarvo, Säkyvän myllynkiviteollisuudesta 1800-luvun lopulla. (Ei kirjoitusvuotta). Käsik. MV.
- Saukkola 1966 Armi Saukkola, Erään puusepän haastattelu Jurvasta. Keruutyö. Käsik. TY kans.
- Schjerfbeck 1905 Magnus Schjerfbeck, I frågan om fiskebåtar. Frisk Bris.
- Schulman 1905 Hugo Schulman, Tapahtumat Suomessa Krimin sodan aikana vv. 1854–1855. Hki.
- Schultz 1930 Inger Schultz, Hailuodon naisten vanhat käsityöt ja niihin liittyvä sanasto. Pro gradu -tutkielma. Käsik. HY suom.
- Schybergson 1974 Per Schybergson, Hantverk och fabriker II. Hfors.
- Seppä 1952 Väinö Seppä, Säkkipjärvi kautta aikojen. Hki.
- Seppälä 1957 Raimo Seppälä, Nakkilan kuuluisa keinutuoli. Vanha käsityötaito sammumassa. Aamulehti 3.3. sunnuntaillaite.
- Seppänen 1955 Unto Seppänen, Myllytarinoita. Keuruu.
- Seraste 1936 Raili Seraste, Rauman pitsit. Käsik. MV.
- Sevio 1977 Martta Sevio, Kankaanpää. Kotiseutuni, Satakunta. Kuopio.
- Siintola 1916 S(iipi) Siintola, Ruuti. Tietosanakirja 8. Hki.
- Silpala 1977 Elsa Silpala, Kodinsistustekstiilien uusiutuminen pohjoiskarjalaisessa kylässä 1900-luvulla. Pro gradu -tutkielma. Käsik. HY kansat.
- Sinisalo 1980 Hannu Sinisalo, Suomalainen perinnekuvausto. Kuopio.
- Sipilä 1968 Leena Sipilä, Orimattilan pitsiperinne. Proseminariesitelmä. Käsik. MV.
- Sippola 1958 Mirja Sippola, Kauhavan puukkoteollisuuden alkuvaiheita. Kyronmaa XI.
- Sirelius 1921 U.T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II. Hki.
- Sivonen E 1989 Esa Sivonen, Kauhavan puukonvalmistuksen kehitys 1870-luvulta 1979-luvulle. Käsik. Kauhavan kaupunginvirasto.
- Sivonen K 1945 Katri Sivonen, Kaisla kotiteollisuuden raaka-aineena. Kotiteollisuus.
- Sjöström 1956 Konstantin Sjöström, Anteckningar om hemvävnad i Pargas. Kal.SFV.
- Smeds 1935 Helmer Smeds, Malaxbygdens. Helsingfors.
- Soininen A 1954 Arvo M. Soininen, Rantasalmen historia. Pieksämäki.
- Soininen ML 1965 Maija-Liisa Soininen, Kuopion markkinat 1920-luvulla. Keruutyö. Käsik. HY kansat.
- Soininvaara 1951 Heikki Soininvaara, Castrén. Uusi sukukirja II. Hki.
- Sortavala 1954 Sortavalan maalaiskunta. Pieksämäki.
- Storå 1979 Nils Storå, Kronoby kommuns historia 1865–1968 I. Jakobstad.
- Storå 1982 Nils Storå, Kronoby kommuns historia 1865–1968. II. Ekenäs.
- Storå 1985 Nils Storå, Rika hems löjdstraditioner. Opistolehti/Studieringen.

- Storå 1988 Nils Storå, Sparkstöttingen i Finland. Budkavlén.
- Storå 1989 Nils Storå, Kring säv som reurs. Käsik. tekijän hallussa.
- Strömborg 1930 Signe Strömborg, Industri och andra binäringar i Kronoby i svunnen tid och ny. Samarbete 16.4.
- STS Handlingar 1968 K. Finska Hushållnings-Sällskapet Handlingar 6. Åbo.
- Stürmer-Hiltunen 1986 Ditte Stürmer-Hiltunen, Kruunupyyn kaislatyö. Suomen kotiteollisuusmuseon monisteita 2. Jyväskylä.
- Sulonen 1887 I. Sulonen, Urjalan kiikkutuolit. Turun Lehti 24.3.
- Suntio 1980 Hannu Suntio, Vehkalahden veneenrakennus. Vehkalahden pitäjänkirja 2. Hamina.
- Suomenmaa (1919–31) Suomenmaa I–IX. Helsinki/Porvoo.
- Suonpää 1939 Erkki Suonpää, Tallukastyöstä Tyrväässä. Kotiteollisuus.
- Suonpää 1940 Erkki Suonpää, Rattaanpyörien valmistus Kankaanpäässä. Kotiteollisuus.
- Svensk Marthaförbund 1959 Finlands svenska Marthaförbund 1899–1959. Hfors.
- SVT Suomen virallinen tilasto I, 2–9. Hki 1872–90.
- Syrjälä 1994 Helvi Syrjälä, Sakarias Lassila. Käsik. Keski-pohjalaisten elämäkerrastoon.
- Säiläkivi 1966 Liisa Säiläkivi, Kotikutoisten kauppaa. Kankaanpään Joulu.
- Taloushistoria 1983 Suomen taloushistoria 3. Hki.
- Talsi 1966 Inkeri Talsi, Eine Alestalo, kotiteollisuuden liikemäinen. Kotiteollisuus.
- Talve 1980 Ilmar Talve, Suomen kansankulttuuri teollistumiskaudella. Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo.
- Talvitie A 1944–45 Arvi Talvitie, Kemiallinen teknologia I–II. Porvoo.
- Talvitie VJ 1963 V.J. Talvitie, Juho Kautismäki. EEK I. Vaasa.
- Talvitie VJ 1965 V.J. Talvitie, Juha Tiisjärvi, EEK II. Vaasa.
- Tammilehto Pirkko 1988 Pirkko Tammi-lehto, Kaisla taipuu esineiksi. HS 26.3.
- Tapola 1912 A(ntti) T(apol)a, Etelä-Pohjanmaan kotiteollisuudesta. Vaasa 12.12.
- Tapola 1928a Antti Tapola, Eteläpohjalainen kotiteollisuus. Talonpoika V. Porvoo.
- Tapola 1928b Antti Tapola, Kotiteollisuustoimintaa Ilmajoella. Maaseudun Tulevaisuus 26.6.
- Tapola 1934 A(ntti) T(apol)a, Etelä-Pohjanmaan kotiteollisuusasioita menneiltä ajoilta. Lastu ja Lanka.
- Tapola 1936 Antti Tapola, Kyrönmaan kotiteollisuudesta. Maaseudun Tulevaisuus 8.8.
- Tattari 1916 Juho Tattari, Tutkimus Hämeen Läänin Maanviljelysseuran alueen kotiteollisuus oloista kauppakotiteollisuustilastokeräyksen perusteella. Hämeenlinna.
- Teppo 1929 H(annes Tepp)o, Muutama muistitieto Nurmon valuteollisuudesta. Seinäjoen Sanomat 11.1.
- Teppo 1934 H(annes) Teppo, Muutama muistitieto Nurmon valuteollisuudesta. Kotiseutu.
- Tepponen 1912 Heikki Tepponen, Kotiteollisuus Pieksämäellä. Mikkelin Sanomat 21.12.
- Terttula 1953 Eugen Terttula, Ruukusta rukkiin. Satakunnan kotiteollisuuspitäjiä kiertelemässä. Suomen Kuvalehti.
- Tienheimo 1959 A.A. Tienheimo, Mikkelin läänin Kotiteollisuusyhdistys 1908–1958. Mikkeli.
- Tiililä 1966 Osmo Tiililä, Rukoilevaisten kertomaa. Porvoo.
- Tirranen 1955 Hertta Tirranen, Elias Ilkka. Suomen taiteilijoita Alvar Cavénista Wäinö Aaltoseen. Porvoo.
- Toikka-Karvonen 1972 Annikki Toikka-Karvonen, Ryijy. Hki.
- Toivanen 1975 Pekka Toivanen, Käsi- ja pienteollisuus. Kuopion pitäjän kirja. JYY:n kotiseutusarja 10. Kuopio.
- Toiviainen 1942 Eino Toiviainen, Hiukan Rantasalmen vanhoista käsityöläismestareista. Nuorten Työn Joulu.
- Tokoi 1953 Oskari Tokoi, Lapsuuteni muistoja. Keski-Pohjanmaa sarja III. Kokkola.
- Tokoi 1955 Oskari Tokoi, Lapsuuteni muistoja II. Keski-Pohjanmaa sarja III,2. Kokkola.
- Tornberg 1971 Matleena Tornberg, Kuusamolainen suurperhe työ- ja elinyhteisönä. Sananjalka 13.
- Tuhkanen 1889 Taavetti Tuhkanen, Pieni selitys arvoisalle Viipurin Sanomien

- toimitukselle. Viipurin Sanomat 25.9.
- Turkkila 1966 Leena Turkkila, Liperin marttatyöstä. Liperi eilen ja tänään. Jousuu 1966.
- Tuuri 1984 Antti Tuuri, Talvisota. Keuruu.
- Törnroos 1968 Birger Törnroos, Båtar och båtbyggeri i Ålands östra skärgård 1850–1930. Medd. från Sjöhist. museet vid Åbo Akademi 11. Ekenäs.
- Uola 1981 Kaija Uola, Fransut. Kotiteollisuus.
- Uotila 1939 Ester Uotila, Hämeenlinnan talvimarkkinat 1800-luvun loppupuoliskolla. Hämeenlinna, Luontoa ja elämää I. Hämeenlinna.
- Uschakoff 1898 I. Uschakoff, Suomi. Hakemisto sisältävä maantieteellis-tilastollisia ja teollisuutta koskevia tietoja. Hki.
- Uusitupa 1965 Irja Uusitupa, Julius Uusitupa. EEK II. Vaasa.
- Vaaniola 1987 Helvi Vaaniola, Näinkin saatiin leipää ja leivänlisää. Laitilan Sanomat 12.6.1987.
- Vaas mvs 1894 Kertomus Vaasan Läänin Maanviljelysseuran vaikutuksesta vuonna 1893. Nikolainkaupunki.
- Vaas mvs 1895 Kertomus Vaasan Läänin Maanviljelysseuran vaikutuksesta vuonna 1894. Nikolainkaupunki.
- Vaas mvs 1901 Kertomus Vaasan Läänin Maanviljelysseuran toiminnasta vuonna 1900. Vaasa.
- Vaas mvs 1903 Kertomus Vaasan läänin Maanviljelysseuran toiminnasta vuonna 1902. Vaasa.
- Vahtola 1991 Jouko Vahtola, Oulujokilaakson historia. Kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu.
- Vainio 1960 V.H. Vainio, Kurkijoen historia. Pieksämäki.
- Valkama 1989 Elina Valkama, Kauhavan kudonaiset. Käsik. Kauhavan kaupunginvirasto.
- Valkjärvi 1953 Valkjärvi, pitäjä kohtaloitten Kannaksella. Lahti.
- Vallinheimo 1959 Veera Vallinheimo, Kyyröläistä savenvalajaa tapaamassa. Kotiseutu.
- Vallinheimo 1960 Veera Vallinheimo, Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopiston kankaiden tyylihistoriaa. Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopisto 1885–1960. Hämeenlinna 1960.
- Vallinmäki 1929 Aaro Vallinmäki, Hiilipiirtoja Lehtimäen seurakunnasta ja kunnasta. Lahti.
- Waltonen 1913 J(uho) W(altonen), Laitilan kotiteollisuudesta. Uudenkaupungin Sanomat 5.4.
- Vanhaa Keikyää 1982 Vanhaa Keikyää. Huittinen.
- Warén 1893 Aksel Warén, Tutkimus taoudellisista oloista Kuortaneen kihlakunnassa. Hki.
- Waris 1973 Heikki Waris, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsilan pohjoispuolelle. 2. tarkistettu painos. Tapiola.
- Varpio 1974 Yrjö Varpio, Vanhaa Miehkälää. Vammala.
- Vehmas 1961 Raino Vehmas, Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen. Turku.
- Vesa 1927 Seth Vesa, Teiskon suksiteollisuudesta. Aamulehti 27.2.
- Westerlund 1919 S.A. Westerlund, Oulun suksinäyttelyt. Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu. Oulu.
- Viherkoski 1991 Päivi Viherkoski, Kulkuvälineet 1800-luvun Turussa. Laudaturtyö. Käsik. TY kans.
- Vihola 1991 Teppo Vihola, Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Jyväskylä.
- Viikki 1977 Raimo Viikki, Keikyä. Kotiseutuni, Satakunta. Kuopio.
- Viip mvs 1894 Kertomus Viipurin Läänin Maanviljelysseuran vaikutuksesta vuonna 1893. Viipuri.
- Viitaniemi 1983 Matti Viitaniemi, Elinkei-not. Järvisseudun historia II. Vaasa.
- Vilkuna 1934 Kustaa Vilkuna, Kulku- ja kuljetusneuvot. Vanhaa Hauhoa. KARk 1. Vammala.
- Vilkuna 1964a Kustaa Vilkuna, Der finnische puukko und das junki-Messer. FM 71. Hki.
- Vilkuna 1964b Kustaa Vilkuna, Kihlakunta ja häävuode. Keuruu.
- Vilkuna 1974 Kustaa Vilkuna, Lohi. Kemijoja ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu.
- Vilkuna ja Mäkinen 1953 Kustaa Vilkuna ja Eino Mäkinen, Isien työ (2. painos). Hki.

- Vilmusenaho 1984 Risto Vilmusenaho, Siikajokilaakson historia II. Oulu.
- Vilppula 1938 Hilikka Vilppula, Naisten käsitöistä. Kyrönmaa IV.
- Vilksa 1928 Matti Vilksa, Parikkalan historia II. Käkisalmi.
- Vinha 1978 Toini Vinha, Keikyän kammanvalmistus. TyMJ LIV.
- Virrankoski 1955 Pentti Virrankoski, Oulun läänin länsiosan maatalous Ruotsin-ajan lopulla. HArk 55. Hki.
- Virrankoski 1961 Pentti Virrankoski, Kokkolan pitäjän yläosan historia. Kokkola.
- Virrankoski 1963 Pentti Virrankoski, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809-noin 1865). Lahti.
- Virrankoski 1973 Pentti Virrankoski, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu.
- Virrankoski 1981 Pentti Virrankoski, Kärnyseppiä ja rekinikkareita. Ilmajoen ajokaluteollisuuden historia. Kurikka.
- Virrankoski 1982 Pentti Virrankoski, Talonpoikaiskulttuuri. Suomen kulttuurihistoria III. Porvoo.
- Virrankoski 1992a Pentti Virrankoski, Kudonta Kuortaneen naisten elinkeinona 1809–1944. Kuortanes-Seuran Joulu.
- Virrankoski 1992b Pentti Virrankoski, Metsämaan keinutuolit ja niiden tekijät. Metsämaa. Kylistä ja korpimailta. Loimaa.
- Virrankoski 1993 Pentti Virrankoski, Laajojen seudun käsityö ja ansiokotiteollisuus. Käsik. tekijällä.
- Virtamo 1939 Riitta (Sirkka-Liisa Virtamo), Ruisolki ja haapalastu leivän antajina. HS 3.2.
- Virtaranta 1953 Pertti Virtaranta, Elettiin-pä ennenkin. Vammala.
- Virtaranta 1964, Pertti Virtaranta, Suomen kansa muistelee. Porvoo.
- Voionmaa 1901 Väinö Wallin, Varsinais-Suomi ja Ahvenanmaa. Suomen maakunnat I. Hki.
- Voutilainen 1916 J(uho) Voutilainen, Kotiteollisuusharrastuksista Mikkelin läänin eri pitäjissä. Mikkelin Sanomat 28.9., 7., 17., 21. ja 28.10. sekä 7. ja 11.11.
- Vuolanto 1945 Reino Vuolanto, Korinte-kijä Siiri Niemistä tapaamassa. Kotiteollisuus.
- Vuollo ja Vuorio 1977 Reino Vuollo ja Onni Vuorio, Kädentaitoa Muonion Kätkäsuovannossa. Tornionlaakson vuosikirja.
- Vuorela 1951 Toivo Vuorela, Längelmäen kovasimet. SM 58.
- Vuorela 1975 Toivo Vuorela, Suomalaisen kansankulttuuri. Porvoo.
- Vuorenmaa 1915 Väinö W(uorenmaa), Kirkolta kirkolle V. Jalasjärvi. Ilkka 11.12.
- Vuorinen 1985 Kauno Vuorinen, Lisää tuppimestareita ja puukkoseppiä. Mäenpään kyläkirja. Kauhava.
- Välikangas 1994 Raili Välikangas, Järvenojan seppäveljekset. Käsik. Keskipohjalaisten elämäkerrastoon.
- Väyrynen 1887 A(ntti) V(äyrynen), Suk-sista. Hämeen Sanomat 18.3.
- Yli-Jokipii 1967 Pentti Yli-Jokipii, Die Kleinindustrie in einigen Gemeinden Süd-Ostbottniens (Finnland). Vammala.
- Ylikangas 1989 Heikki Ylikangas, Tervasta teollisuuteen. Ylihärmän kehitys varhaisista ajoista nykypäiviin. Vaasa.
- Yli-Paattikoski 1986 V.A. Yli-Paattikoski, Syö säästäen savee, pitkä on mailman sivu. Kankaanpään Säästöpankki 110 vuotta. Kankaanpää.
- Ylönen 1954 Aulikki Ylönen, Kirvun kirja. Hki.
- Åkerblom 1915 K.V. Åkerblom, Kvevlaks hemslöjdsförenings berättelse för år 1915. ÖSLS årsb. 1915.
- Åkerblom 1923 K.V. Åkerblom, Österbotens Svenska Hemslöjdsförenings tioårsberättelse 1913–1923. Wasa.
- Östman 1971 John Östman, Rauman pit-sinnypläys. Kotiteollisuus.

LYHENTEET

(Suomen hist. bibliografiassa käytettyjen lisäksi)

EEK = Eteläpohjalaisia elämäkertoja.
Hbl = Hufvudstadsbladet.
HD = Helsingfors Dagblad.
HEBF = Hembygdsminnen samlade av Elevförbundet vid Borgå folkhögskola.
HS = Helsingin Sanomat.
HYkans. = Helsingin yliopiston kansatieteen laitos.
HYSuom. = Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
JYetn. = Jyväskylän yliopiston etnologian laitos.
KA = kirkonarkisto.
Kpt 1913 = Käsiyö- ja pieneollisuustilasto vuodelta 1913, Tilastollisen päätoimiston arkisto, VA.
KPTM = Kauhavan puukko- ja tekstiilimuseo.
Ktkom.miet. = Kotiteollisuuskomitean mietintö, liitteet 2–3. Hki 1907–1908.
KTM = Suomen kotiteollisuusmuseum, Jyväskylä.
Lapista 1902–03 = Kertomuksia Lapin kunnista 1902–1903. Lapin komitean arkisto, OMA.
mst. = muistitietoa (kertojat edellä luettelossa ”Haastateltuja henkilöitä”).
MV = Museoviraston kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkisto, Helsinki.
NTA = Nimiarkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
OLKA = Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen arkisto.
OY suom. = Oulun yliopisto, Suomen saamen kielen laitoksen nauhoitteet.
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto.
Tied. 1887 = Vuoden 1887 kotiteollisuustiedustelun vastaukset, Senaatin arkisto, VA.
Tied. 1893 = Suomen Naisyhdistyksen 1893 tekemän naisten työtä koskevan tiedustelun vastausten yhteenveto. Julk. teoksessa Kalenteri Suomen Naisten Työstä, Helsinki 1894.
Tied. 1903 = Vaivaihoidon tarkastajan kotiteollisuustiedustelu vuodelta 1903. Vaivaihoidon tarkastajan arkisto, VA.

Tied. 1905 = Vaivaihoidon tarkastajan kotiteollisuustiedustelu vuodelta 1905. Vaivaihoidon tarkastajan arkisto, VA.
Tied. 1909–10 = Tilastoa kotiteollisuuden harjoittajista v. 1909–10. OLKA (OMA).
Tied. 1910–12 = Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen tilastotutkimuksia vuosilta 1910–12. Julk. Kertomus Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistyksen toiminnasta v. 1912, Oulu 1913.
Tied. 1912–14 = Tilastoa kauppatieteellisuudesta Oulun läänin Kotiteollisuusyhdistyksen alueelta vuosilta 1912–14. OLKA (OMA).
Tied. 1938 = Maataloushallituksen kotiteollisuusosaston 1938 tekemän tiedustelun tuloksia. KTM.
Tied. 1945 = Maataloushallituksen 1945 tekemän kotiteollisuustiedustelun vastauksia. Kuopion seudun käsi- ja taideteollisuusliiton arkisto, Kuopio; alueelliset yhteenvedot (KTM).
Tied. 1945/OI = Luettelo kotiteollisuuden harjoittajista Oulun läänin kotiteollisuusyhdistyksen alueelta 1945, OLKA (OMA).
Tied. 1990 = Pentti Virrankosken 1990 tekemän kotiteollisuustiedustelun vastaukset. Kansatieteen toimiston kyselyarkisto, museovirasto (vastaajat s. 694–697).
TL = Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
TL Litt. = Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, litteraatiisarja.
TPLA = Turun ja Porin läänin lääninhallituksen arkisto (TMA).
TS = Turun Sanomat.
TY hist. = Turun yliopiston historian laitos.
TY kans. = Turun yliopisto, kansatieteen arkisto.
TY maant. = Turun yliopiston maantieteen laitos.
US = Uusi Suomi.
VA = Valtionarkisto.
Vbl = Vasabladet.
VTA = Vaivaihoidon tarkastajan arkisto, Käsiteollisuutta koskevia tietoja Fe 2–4 (VA).
ÅAB = Åbo Akademin kirjasto.
ÅU = Åbo Underrättelser.
ÖSLS årsb. = Österbottens svenska lantbrukssällskaps årsbok.

Summary

FINNISH DOMESTIC HANDICRAFTS AND THEIR COMMERCIAL PRODUCTION 1865 – 1944

This work continues the author's doctoral thesis which appeared in 1963 entitled "Finnish Domestic Handicrafts and their Commercial Production in the Early Period of Autonomy (1809 – c. 1865)". Like this earlier work the present one confines itself to handicrafts practised as a sideline, generally in conjunction with agriculture.

Important source material consists of replies to inquiries made by the Government and various organizations regarding domestic handicrafts especially for the years 1887 – 1914. Another main source is composed of recollections recorded from the beginning of the 20th century. Aided by the National Board of Antiquities and Historical Monuments the author in 1990 conducted an extensive inquiry which provided much useful knowledge of domestic handicrafts in the 1920s and 30s.

The handicrafts best illuminated by these sources are concentrated in specific localities, whereupon sales were distributed over a fairly wide area. Others however, sold their products or made them to order for an area comprising only a few villages. This was in fact like village handicraft work except that it was a sideline. Such production is mentioned rarely in the sources, but the inquiry of 1990 throws considerable light on it. The source material leaves little scope for statistical treatment, but it is still possible to create a reliable picture of the theme under study.

The main problem of this study is the effect of industrialization on a traditional form of production such as domestic handicrafts. Because earlier observations showed that this effect varied greatly with different fields of handicraft it was necessary to examine each of these separately. Because Finland is extensive in area regional examination also had to be performed in detail. Social and cultural historical associations too required wide documentation.

Industrialization in Finland started to advance rapidly from the 1870s onward. In the period from then to the First World War some

branches of domestic handicraft which had earlier been highly important declined clearly; they included mainly the weaving of the traditional fabrics linen, hemp and wool and the manufacture of wooden utensils in south-west Finland. From there large quantities of these utensils had been exported to Germany and Denmark, where they were now being replaced by utensils made of other materials.

In the same period, on the other hand, production grew substantially in many branches of domestic handicraft. Manufacture of cotton dress fabrics at least did not decrease, and a start was made with the weaving of many furnishing textiles (curtains, tablecloths, mats). Manufacture of chaises and beautiful passenger sledges grew as technical development lowered costs, purchasing power increased and roads improved. There was a considerable increase too in the demand for baskets of various materials, straw hats, rush mats, footwear and tin utensils. An almost new branch of domestic handicraft was the manufacture of skis; this was caused by the emergence on skiing as a sport and its rapid growth from the 1880s onward.

Before the world war industry in the home country was already competing with many branches of handicrafts which are mentioned here, yet commercial domestic handicrafts as a whole grew until the war. To be sure, signs of culmination had appeared before this. Growth was based partly on the same fact which caused simultaneous growth in domestic manufacturing. Thanks to industrialization consumer purchasing power increased greatly, and cultural innovations brought new requirements. Also, domestic industry produced capital goods. The vigorous growth of timber felling increased the need for transport sledges and for leather working gloves and the woollen shirts, socks and gloves used by forest workers.

Commercial handicrafts, therefore, may be considered part of the country's domestic manufacturing. Its special feature was the social status of those who practised it. Most of them were owners of small farms and their relations or casual farm labourers with no fixed employment. These were active in summer, but in winter very little farm work was available, so that handicrafts were more than welcome as a sideline. Many construction workers too were unemployed in winter and began to practise a new livelihood, in many cases furniture making.

A sideline which could be practised at home was needed especially by women, who were restricted in movement by care of children and, on farms, by tending of livestock. Men had better opportunities in winter to seek forest and construction work even in other localities. As a rule, therefore, they did not engage in handicraft unless it pro-

duced reasonable earnings comparable to those of skilled workers. Women, on the other hand, often had to be content with very low earnings for handicraft.

In some branches of handicraft the low level of earnings led to the widespread use of child labour. Typical activities were the twisting of plaits for straw hats and the pressing of carding spikes into leather. It was common for children of 7 to 10 years, sometimes even younger, to do manual work for pay. Their working conditions of course did not feature all the abuses of factory labour because they worked at home.

By the First World War the focus of commercial domestic handicrafts had shifted from south-west Finland to the north and the south-east. In these areas were many small farms which urgently needed supplementary income. An important reason for the spread of domestic handicrafts in the north was the extension of railways to that region in the 1880s: until then poor communications had greatly handicapped the sale of products despite the high technical skill of dwellers in the coastal part of Ostrobothnia.

Transport progress was a great help to handicraft sales in general. Earlier sales had usually been conducted at the market of the nearest town or other central point, the producer selling the goods himself or through the agency of a neighbour. Peddling too was practised to some extent, generally on foot. In the period discussed here market trading gradually lost its importance. Peddling was still practised in the 1930s, but with horse or motor transport, the tradesman usually acting as an agent who bought products from the maker. For trading at greater distances commercial firms or specialized agents were used.

Commercial domestic handicrafts underwent a great change in the 1920s. Partly this was due to the growth and diversification of factory industry, which in many fields made manual work unprofitable. Manufacture of skis and furniture, for instance, became heavily industrialized. Hand-woven dress fabrics lost their market almost entirely. Furnishing textiles, on the other hand, were still produced by hand in the 1930s; this was because the putting-out system was mainly used in production. Putters-out used modern business methods and delivered fabrics to wholesale firms and large shops.

In some cases substitute factory products took the place of hand-made ones. In the late 1920s the motor-coach and the bicycle fatally reduced the demand for chaises and sledges for journeys, whereas the sale of working sledges and cartwheels was still growing by the 1930s. Home-made furniture largely gave way to factory-made. Most wooden utensils lost their market, but tubs remained in demand until

replaced by plastic ones after the Second World War. A number of hand-made products such as straw hats and hand-woven dress fabrics went out of use because of fashion changes.

Besides what has been mentioned, commercial domestic handicrafts were influenced by the fact that industry and services offered more and more work at the same time as agriculture was mechanized. For these reasons former farm workers and their children moved increasingly to towns and to factory aggregations. In south-west Finland and Uusimaa before the World War towns evidently offered so much work that domestic handicrafts began to decline. Elsewhere in Finland this process was strongly evident in the 1920s. Also independent Finland took strong measures to support agriculture; these included the granting of independence to tenant farms, and as farmers became prosperous sidelines with a low profit were no longer attractive. It was thus that economic and social factors in the 1920s caused the collapse of commercial domestic handicrafts.

On the other hand Finland possessed a large number of small farms, and it was mainly on these that families in the 1930s engaged in commercial domestic handicrafts if there was still a sale for such products. Rationalization of agriculture and housekeeping saved rural housewives a good deal of time which could be used for handicrafts, and with the growing independence of women after the First World War they were glad to earn an income for their own use.

From the end of the 19th century the government and handicraft organizations tried more eagerly than before to support commercial handicrafts because there was great poverty in the countryside and it was thought that supplementary earnings could be provided for them in this way. Instruction was organized, exhibitions were arranged and efforts were made to promote sales. All this produced some effect, although instruction reached very few children of the rural poor. Handicraft schools were mainly filled by young people from prosperous farms who then used their skill for their own requirements, rarely as a source of income.

In 1910 some Social Democrats were already criticising severely the policy applied to domestic handicrafts. They considered that the future lay with large-scale industry, not with handicrafts. On the other hand they complained of the small income produced by commercial domestic handicrafts: this was part of the bourgeois system of exploitation. Predictions of the unprofitability of handicrafts largely came true in the 1920s. On the other hand mechanized small-scale industry as a support for agriculture began to spread, and the Ministry of Agriculture was already paying some attention to its maintenance in the

1930s.

As traditional domestic handicrafts as a means of income faded away, the government and handicraft organizations began to lose interest in it in the period between the world wars. After the Second World War domestic handicraft declined still more swiftly as an industry, and today it hardly exists even in name. But handicraft ideology, which sprang up at the end of the 19th century with its roots in romantic admiration for the national handicraft tradition and in the arts and crafts movement, has survived all transitions and successfully preserved the traditional skill of domestic handicrafts up to the present time. Today handicrafts are practised mainly as a hobby and to some extent as professional industrial art.

Henkilöhakemisto

Hakemistossa ei ole mainittu tutkijoita mutta sen sijaan kyllä muistitiedon välittäjiä ja muita tiedonantajia, milloin teksti valaisee ollenaisesti heidän taustaansa tai merkitystään. Sivunumeroon liitetty n-kirjain osoittaa, että henkilö on mainittu vain lähdeviitteessä. Lähdeluetteloa tämä hakemisto ei koske.

720

- Aalto, Eeva 538
- Hilda 203
- Lauri 395
- Väinö 395
Aaltonen, Hilma 162, 184–186
- Juho (s. 1853) 259
- Juho (s. 1857) 259
- Sanna 155
Aarnio, Irja 226–227
Aho, Heikki 493
Ahokas, Pekka 358
- Olga 72
- Sipi 232
Ahola, Antti 494
- Jaakko 369
- Konstantin 458
Ahonen, Taavetti 621–622
Ahtinen, Kustaa 259
Aitamurto, Juho 370–371
Akolahti, Herman 640
Alajääskö, Juho 399
Ala-Kortesmaa, Erkki 612
- Kaapo 612
- Salomon 404, 600–601, 612–613
Alakoski, Juha 276
Alakurtti, Matti 347
Ala-Könni, Erkki 641
Alander, Ellen 211
Alanen, Aina 206, 211
- Viljami 427
Alanko, Juho Verner 236, 415
Ala-Outinen, Johannes 366
Alasirniö, Reino 596
Alaspää, Jaakko 407
Alatalo, Joeli 627
- Johannes 408–409
- Juho 332
- Vilhelmi 400
Alcenius, suku (Ilmajoki) 153–155
Aleksanteri II 592
Aleksanteri III 207
Alestalo, Eine 57, 59, 135, 167
Alikoski, Heikki 369
Alin, Emma 230
- Juho 406
Almén, Levi 460, 541
Andersson, Anders 386
Andström, Agatha Elisabeth 153–154
Ania, Elias 349
Annunen, Liisa 197
Antila, Elli 103
- Selma 92
- Vieno 103
Anttila, August 585
- Fabian 262–264
- Juha 350
- Kalle 369
- Veikko 5, 21n, 671
- Vilho 585
Aro, Eino 517
- Mauri 517–518
Artig, Kustaa ks. Malo
Arvelin, Abraham 439
Arvo, Antti 513
Asmunti, suku (Pudasjärvi) 333
Asmunti, Kalle 377
Backman, Julia 93
- Leander 123
- (Harabacka) Maria 122–123, 164, 546

- Behm, kauppias (Tyrvää) 171
 Bergman, Erkki 596
 Bergström, Oskar 422
 Berner, Sofia 65, 163
 Bisi, Gustaava 198
 Biskop, Gustaf 120–121, 123
 Björk, Anders 642
 Björkberg, Juho 377
 Björkfelt, E. 33
 Björkman, Maria 202
 Björkström, Klara Sofia 197
 Blomqvist, kudottaja (Porvoo) 40
 Blomström, kudottaja (Pedersöre)
 120
 Brandt, Otto 371
 Bäcklund, Viola 34, 36–37
- Cannelin, Rosa 209
 Castrén, Nadja 97
 - Natalia 524
 - Zachris 99
 Cauton, Sigrid Charlotta 166
 Collan, Anna Charlotta 78, 163
- Dagmar, Tanskan prinsessa 207
 Dahl, Oskar 471
 Dahlman, Manu 483
 Dufva, Matti 170
 Dunder, Pekka 446
- Ehrström, Gabriel 403
 - Johan Erik 403
 - Karl Johan (vanhempi) 403
 - Karl Johan (nuorempi) 403
 Ek, Tilda 480
 Ekman, Anna Loviisa 100–103, 115,
 149, 191
 - Axel 101
 - Efraim 439
 Ekola, Maila 498
 Eksymä, Matti 627
 Elf, Iikka 571
 - Juho 571
 Elsola, Justiina 91
 Emmes, Matts 330
 Engström, Matti 178
 Enqvist, Aapo 439
 - Juho 439
 - Kalle 439
 Erkkilä, Heikki 369
- Erling, Anna Alexandra 154
 Eronen, suku 309
 Esala, Juha ks. Hakala, Juha (Kan-
 kaanpää)
 Eskelinen, Eero 448
 - Janne 251–252
 - Kalle 365
 Eskola, Maria 529
 Etter, Alexander von 246
- Fabritius, L.E. 379–380
 Fagerlund, Iisakki 435
 - Kustaa 435
 Fantdahl, I.E. 540–542
 - Sofia 541
 Favorin, Lauri 112
 Fisk, Kaisa 193
 Flink, Jaakko 154
 Forsell, Johan 516–517, 523
 Forsman, Sofia 527
 Frankenhaeuser, Carl 208–210
 - Thèrese (Thella) Augusta 208–209
 Frick, Anna 160
 Frigård, Jaakko 318–320, 323, 328
 - Tuomas 318–319, 324
 Fräki, Erkki 617
 Fältmars, Hanna 89
- Gammal, Herman 390
 Garibaldi, Giuseppe 464
 Granfelt, modisti (Porvoo) 525
 Granholma, Maija 318–319
 Granlund, Vilhelm 32, 36
 Granqvist, Henrik 390
 - Johannes 356, 639
 - Karl 390
 Granö, Oskar 367
 Greus, Antti 549
 - Juho 549
 Grönholm, Juho 444–445
 Grönlund, August ks. Koskinen
 - Elina 528
 - Johanna ks. Koskinen
 - Juho 415
 Grönmark, Sofia Charlotta 40, 42,
 160
 - värjärimestari (Porvoo) 160
 Grönroos, Simeon 64, 65n
 Gutzén, F.A. 329, 595
 Gåsjärv, Hans Henrik 330

Göös, Liisa Kreeta 203, 220

Haapakorpi, Frans 249

Haapala, Aila 198n

- Maija 197

Haapalainen, Antti 608

Haapalehto, K.J. 473

Haapanen, suku (Huitinen) 172

- Eino 640

Haapasaari, Fredrik 593

Haapasalo, Kreeta 642

Haataja, Juha 233

Haavikko, Juho 399

Haavisto, Olga 475

Hahto, Eriika 193

- Jaakko 426

- Kaisa 193, 197

Haikonen, Milja 489

- Tuomas 489

Hakala, Juha (Kankaanpää) 452,
455–458

- Juha (Lavia) 636

- Kustaa 460

Hakanen, Maria 83

Hakulinen, Antti 247

- Heikki 349

- Tauno 574

Hallberg, Kustaa 613

Halmio, Taimi 103, 109

Halonen, Josef 292–293

- Vilho 288

Hammar, Kustaa 281

Hammarén, Fridolf 282

Hangasmaa, Iisakki 486

- Kustaa 486

Hankonen, Fredrik 429

Hannuksela, Jaakko 590

Harabacka, Greta 122, 546

- Maja-Lena, ks. Backman, Maria

Harju, Aili 107

- Hilda 108

- Matti 366

- Santeri 366

Harjula, Eevert 365

Harjunen, Vilhelmiina 56

Harjunpää, Petteri 319

Hartikainen, Juho 448

- Samuli 448

Hartikka, Antti 429–430, 445

- Armas 597

- Joel 597–598

- Pekka 360

Hartman, Rikhard 438

Hassinen, Matts 559

Hassu-Hilma, nauhankutoja (Jämsä)
175

Haudanlampi, Kalle 370

Haukka, Rafael 280

Hautaa, Maiju 62

Hautaharju, Toivo 267

Hautala, Erkki 615

- Senja 94–95

Hautamäki, Aukusti 612–613

- Elias 553

- Kustaa 609, 612–613

- Liisa, kudottaja 96–102, 104, 107–
108, 110, 148–149, 166–167

- Liisa, kankuri 107–108

- Maria 100

Hautanen, Elisabet (Liisi) 93, 157,
163–164

Hauturi, Kalle 364

Haverinen, David 484

Havila, Juha 613

Hecklin, Frans 576

Heikkilä, Oiva 643

- Tyyne 52

- Viljami 643

Heikkinen, Ahti 499

- Antti (Haapavesi) 369

- Antti (Puolanka) 374

- Antti (Pyhätä) 224

- Fredrik 372, 382

- Jaakko 409

- Jalmari 409

- Kusti 376, 382

- Otto 225

Heiko, Maria 198

Heino, Beata 58

- Hanna 505

- Hugo 505

Heinonen, suku (Kurkijoki) 579

- Antti 430

- Kaino 415

Helander, suku (Kalajoki) 592

- Heikki 281

- Olli 593

Helenius, Kustaa 635
Helin, Aleksanteri 438–440
- Juho Alfred 439
Hella, Anna 486, 489
- Jaakko 489
- Matti 486, 489
Hellstén, Augusta 207
Hellström, Antti (vanhempi) 230,
463
- Antti (nuorempi) 463
- Fanni 231
- Kaija 230
- Kalle 463
- Lauri 463
- Oskari 231, 463
Helpakka, Hanna 488
Helsingius, Gustaf Adolf 16–17,
374, 470–472, 648, 672
Hemmilä, T. 429
Hemminki, Maija 108
Hendolin, Iida 172
Henriksson, Anna 101, 161, 673
Hermansson, Vilhelmina 34
Hetan-Mari, luudentekijä (Sysmä)
480
Hiedanmaa, Juho 262
Hietämäki, Sylvi 108–109
Hietaoja, Nestori 276
Hietapakka, Mikko 451
Hilander, Fredrika 172
Hildén, Anna 517–518, 530
- Lars Henrik 517, 519
- Lauri Vilho 517–519
Hiltunen, Juho 362, 374–375, 378,
380
- Matti 596
Hinkkanen, Anna-Maria 199
Hintsu, Matti 349
Hirvonen, suku 309
- Matti 358
- Pekka 365
Hjort, Kalle 436
Hobin, Gustaf Adolf 423
Hoffman, Selma 193
Hoikka, Aukusti 261, 378
- Eemil 477
- Maria 228
- Pekka 575
- Ville 261

Holmén, Edvin 547
Holmqvist, Edit 546
- Marta 546
Holopainen, Sanna 218
Holttinen, suku 297
- Tahvo 305
Honkala, Heikki Kustaa 615
- Leander 615
Honkasalo, Josua 454
Hortling, H. (Raahe) 164n
Hougborg, Anna 160, 184
Huhtamäki, Miina 94
Huhtanen, Jaakko 325, 327
- Jalmari 442
- Matti 439, 442
- Mikko 292
Hukka, Johan Henrik 460
Humlin, Matilda 483
Huntus, Juha 643
Huttula, Eero 254
Huttunen, Pekka 429
Hymander, Yrjö 282
Hyttinen, Eero 374
Hyvönen, Miina 65
Hyökki, Tahvo 470–471
Häggbloom, Alma 547
- Leander 547
Häkkinen, Maria 166
Hänninen, Eemeli 474
- Kustaava 70, 156–157, 166
Häppölä, Eerikki 288
- Jooseppi 281–282
Härmänen, Juho Emil 94
- Sanna–Maija 94
Härö, Otto 410
Högman, Fredrik 400

Ihanamäki, Emma 52
Ikonen, Jaakko 569
Ilkka, Elias (vanhempi) 471
- Elias (nuorempi) 472
- Emilia 471–472
- Johannes 472
- Sofia 472
Iltanen, Oskari 574
Indola, Ernst 582
Ingelin, Fanny 527
Inkeri, Kerttu 92
Inkiläinen, suku 297

- Isokääntä, Antti 594
 - Kalle 593
 Isola, Anna 182
 Isomaa, Erkki 410
 Isopahkala, Erkki 408
 Isosantanen, Juho 276
 Isteri, Pekka 272

 Jaakkola, Josefiina 52–54, 148
 - Liisa 103
 Jaakonmäki, Oskari 488, 490
 Jalava, Ilona 114
 Jalo, Frans 238
 - Vernerii 237
 Jalonen, Loviisa 263
 - Salme 538
 - Tilda 263
 Jansson, modisti (Porvoo) 524–525
 - Aina 153
 - Erika 33
 Jantunen, Pietari 266
 Jaranko, Aina 153
 Jaskari, Juha (s. 1844) 613–614
 - Juha (s. 1864) 614
 Jauhola, Benjamin 597
 Jerisjärvi, Iisakki 271
 Jernvall, Jussi 237, 415
 - Kustaa 237, 415
 Johansson, kudottaja (Porvoo) 40,
 160
 - Mauno 324
 - Nikodemus 34, 36
 Jokela, Frans 673
 Jokinen, Kustaa 282
 - Vilhemiina 58
 Jousmäki, Ida 685
 Jukkola, Hanna 479
 Jukuri, Juho 431
 Julin, August 259
 - Emma 228
 Junikka, Ida 178
 Junkkarinen, Arvi 396
 - Toimi 395–396
 Junttola, Juho 595
 Juntunen, Eeli 377
 Juola, Nestori 392
 - Pauli 392
 Jurvanen, Vilma 196
 Jussila, Frans 436

 - Heikki 376–377
 - Jaakko 436
 - Johan 448
 - Kalle 376–377
 - Tuomas 84–85, 605–606, 608
 Jussilainen, suku 579
 - Pekka 580
 Juusola, Aarne 597
 - Arvid 597
 - Edvard 597
 Juuti, Erkki 429
 Jylänki, Heikki 369
 Jyräkoski, Anna 529
 Jäniskangas, Fanni 505
 - Nestori 505
 Jänkälä, Eeva 177
 Jäntti, Adam 600
 - August 600
 Järkkälä, Juho 616
 Järvelä, Kustaa 392
 Järvelin, Maria Katarina 128
 Järvenoja, Sakari 592, 601
 Järvenpää, Fiia 115
 - Hilda 202
 - Iisakki 589–591
 Järvi, Juho 601
 - Martti 601n
 Järvinen, Anni 517
 - Hilja 108
 Järäinen, Ella 551
 Jääskö, Juho Aapo 399–400

 Kaarteenaho, Jaakko 498–499
 Kaattari, Vihtori 640
 Kaihla, Iisakki 318
 Kaipainen, suku 297, 304
 Kaitola, Albertiina 97, 103–104
 Kajala, Vilhelm 503
 Kajander, Olli 403
 Kalajainen, Jussi 318
 Kallijärvi, Kalle 598
 Kallio, Aina 505
 - Akseli (Teuva, Kauppila) 585
 - Akseli (Teuva, Parkinmäki) 467
 - Eeli 86–88
 - Elle 505
 - Iisakki 505
 - Iivari 505
 - Juho 349

Kallio, Kalle 505
Kalliokoski, Frans 512
- Matti 512
- Pietari 512
Kalliola, Jooseppi 458
Kamis, Erik 542
Kamppinen, Jaakko 589
Kanaoja, Matti 324–326
Kanerva, Taito 478
Kangas, Antti Antinpoika 486
- Antti Juhonpoika 486–487
- Eeva 103
- Iikka 617–618
- Juho 617, 619
- Kustaa 350
- Niini 103
- Väinö 103
Kankaansyrjä, Lydia 97n, 108
Kantola, Matti 595
Karhukorpi, Kristian 512
Karhusaari, Heikki 452, 455
Kari, Helmi 103
- Matti 364
- Nikolai 103
Karikko, Juho 643
Karikoski, Ilmi 103
Karjalainen, Eeva 79
- Jalmari 297
- Jooseppi 297
Karjamaa, Hilma 228
Karjanlahti, Nikolai 103
Karjanmaa, Iisakki 404
- Juha Heikki 404
Karlsberg, Martti 392
Karp, Elli 103
Karpiini, Pekka 570
Karppinen, Lauri 370
- Lyyli 103, 109–110
- Mari 130
- Paavo 397
Kartta-Erkki, karstamestari (Kannus)
584
Karttunen, suku 309
Karvanen, Antti 576
Karvonen, Sakari 377, 616
Kaskenkangas, Heikki 271
Kastemaa (Kastell), J.A. 494–496,
548

Kataja, Juho 398
Katajamäki, Alma 222
- Kalle 488
- Maria 488
Katekeetta, Erik 400
Kaunismäki, Juha 601, 613
Kauppa-Hanna, kulkukauppias 31
Kauppi, Simuna 405
Kautsky, Karl 679
Kehus, Heikki 393
Keinänen, Juho 370
Kempainen, Antti (Puolanka) 374
- Antti (Ristijärvi) 448
- Antti (Suomussalmi) 372
- Eerikki 373
- Frans 410
- Penna 448
Kervinen, Maria 195
Keränen, Aappo 370
- Emil 498–499
- Taavetti 372
Keskiaho, Heikki 497
Keskilä, Kaino 502
- Yrjö 502
Keskitalo, Elis 377
- Filemon 586
- Pekka 586
Kesti, Maria 193
Kestilä, Jaakko 608–609
Kestinen, Antti 298
Ketola, Kalle 259
- Vihtori 438
Kettunen, suku 309
- Juho 574
Kiimalainen, Fredrika 195
Kiiski, Hilda 64
Kilpinen, Efraim 643
- Oskari 643
Kinnari, Jussi 392
Kinnunen, Joopi 595
- Simo 398
Kipinä, Matti 398
Kirjalainen, Helena 66–67
- Hiskias 66–67
Kirkkomäki, Anna 222
- Taimi 37
Kittilä, Jenni 129
- Tilda 193

- Kivikangas, Matti 575
 Kivilammi, Matti 267
 - Milja 51
 Kivimaa, Aleksandra 202
 Kiviniitty, Jaakko 392
 - Kusti 392
 Kivipää, Hilma 182–183
 Kiviranta, Aleksandra 49, 52
 Kivisilta, Antti 451
 Kivistö, Iivari 53–54
 - Juha 278
 - Kustaa Selim 265–266
 - Vihtori 265–266
 Klemetti, Heikki 363, 371, 380
 - Kirsti 183
 Kling, Oskari 575
 Klockars, Isak 419
 Knuutila, Eetu 549–550
 Knuutila, Helvi 92
 Koiranen, suku 297, 304
 - Eero (Railimo) 294
 - Juho 297
 - Matti 302
 - Mikko 297, 300
 Koivisto, Iisakki 464
 - Matti 494
 - Miina 100
 Koivumäki, Jalmari 489
 - Oskari 489
 Koivunen, Hugo 519
 - Jenny 555
 - Ville 517–518
 Koivuniemi, Efraim 452
 - Miina 453
 - Vihtori 452, 457–458
 Koivuranta, Allu 596–597
 - Pekka 596–597
 Koivurinta, Felix 378
 Koivusalo, Eemeli 276
 - Kalle 276
 - Mikko 276
 Kokko, Heikki 376
 - Toivo 352
 Konttila, Antti 398
 - Jalmari 398
 - Matti 398
 Kontturi, Jaakko 485
 - Sanna 485
 Kordelin, Alfred 209
 Korhonen, Aadam 395
 - Juho 395, 445
 Korpela, suku (Miehikkälä) 508
 - Elma 92
 - Frans 517, 519
 Korpi, Herman 271
 Korpijaakko, Helmi 102–103
 Korpikaivo-Tamminen, Laura 73, 185
 Korpimäki, Jussi 108
 Korppu-Maija, kaupustelija (Kauha-va) 489
 Korri, Siviä 203n
 Korsberg, Juuse 462
 Kortelainen, Marjetta 311–312
 Kortosalmi, Evert (Vertti) 399
 Kortesuoma, Nikodemus 458
 Kortesuomi, Vilho 613
 Korvela, Maria 202
 Koskela, Antti 410
 - Elsa 89
 - Isak 566–568
 Koskinen, August 528
 - Johanna (Kynnysmaa, Grönlund) 521n, 528, 530
 - Juha 453
 - Kaarlo 528
 Koskiniemi, Juha 404
 Koskiranta, Väinö 247
 Kosola, Kaisa 100
 - Sanna-Maria 100
 Kovamäki, Salomon 276
 Krintilä, Heikki 406
 - Rikhard 406–407
 Kronholm, Anna Stina 540
 - Greta 540
 Kruutari, Simuna 607
 Kuganov, Ivan 301
 - Luka 301
 Kujanpää, Jaakko 590
 Kukkanen, Juho 452
 Kukkasmäki, Aukusti 451
 - Juho 452, 457
 Kukkohovi, Heikki (vanhempi) 595
 - Heikki (nuorempi) 595
 Kukkonen, Matti 595
 Kullaa, Matti 456
 Kulma, suku (Mynämäki) 587–588
 Kulmala, Jaakko 467–468, 471

Kultanen, Antti 293
 - Juha 293
 Kuopio, suku 297
 Kuoppala, Juho Kustaa 610–611
 Kuoppamäki (Mäkinen), Lauri 18,
 22, 90, 101, 161, 303, 326, 381,
 422–426, 428, 668, 672–673, 679
 Kurikka, Mikko 305
 Kurkela, Aaro 276
 - Erkki 276
 - Matti 276
 Kursu, Antti 473
 - Matti 473
 Kuula, Eera 492
 - Liisa 493
 - Sakari 492–493, 496
 Kuusinen, Sanna 107
 Kuusipuska, Juuse (vanhempi) 467
 - Juuse (nuorempi) 467, 469
 Kuusisto, Iisakki 318, 328–329, 338
 - Israel 484
 - Jaakko 318
 - Siimon 484
 - Valentin 316, 318
 - Ville 464
 Kylliäinen, Matti 360
 Kyllönen, Jussi 397
 Kynnysmaa, Antti 402
 - Heikki 262
 - Johanna ks. Koskinen
 - Jooseppi 402
 - Kaisa 530–531
 - Maria 528, 530
 Kytölä, Juho 271, 356
 Kyytinen, Jussi 358
 Kälkäinen, Juho 498
 Kälviäinen, Hilda 246, 662
 Kämäräinen, Pekka 575
 Kärhä, Matti 580
 Kärki, Juho 78–79, 134
 - Pauliina 529
 Kärpjoki, Viljo 538
 Käräjäoja, Esko 369
 Kääntä, Antti 593
 Könni, suku 315–316, 588, 613, 687
 Köping, Karl 419
 Körkkö, Arvid 575
 Laakso, Paula 554, 686
 - Tyyne 222
 Laaksonen, Oskar 502
 - Vihtori 502
 Laasanen, Leander 643
 Lagerroos, Vilhelm 503
 Lagerström, Liisa 155
 Lahnalampi, Kalle 225
 Lahti, Erkki 224
 - Juho 275
 Laine, Alma 215
 Laine-Juva (Laine), Yrjö 19, 673
 Laiti, Jousep 400
 Laitinen, Sanna 101
 Lajunen, Eino 366–367
 - Juho 574
 Lalli, Eeli 86–89
 Lammi, Armas 268
 - Hermannii 267–268, 471
 - Juha Kustaa 589–590, 597
 - Matti 589, 597
 Lampikoski, Frans 457
 Lampinen, Emil 363
 Lanki, Matti 365
 - Väinö 365
 Lappalainen, Tauno 367
 Lappi, Emilia 71
 Lassila, Iikka 130
 - Sakari 346, 407, 410
 Lattu, Helka 475
 Latvakangas, Juha 613n, 614–615
 Latvala, Juha 610
 - Kustaa (vanhempi) 610
 - Kustaa (nuorempi) 610
 Laukkanen, Herman 463
 Laulu-Selema, luudentekijä (Jämsä)
 480
 Lauren, Frans 522, 532
 Laurila, Juha 318–319, 323
 - Vilhelmiina 323
 Lausola, Laura 156
 Lavikainen, Heikki 309
 Lehtilä, Vihtori 523–524
 Lehtimäki, Frans 505
 - Jussi 505
 - Tyyne 505
 Lehtinen, Iisakki 315–316

- Lehtinen, Kustaa 613n, 614
 Lehtiniemi, Jooseppi 453
 Lehto, suku (Kuusamon Suininki) 627
 - Aaprami 625–626
 - Juho 597
 - Sippa 625–626
 Lehtonen, Artturi 439
 - Hilma 475
 - Johan Eemil 439
 - Johanna 634–635
 - Kalle 602
 - Konsta 282
 - Miina 195
 Leinonen, Antti 372
 Lepistö, Frans 248, 260–261
 - Jaakko 248
 - Juho 446
 - Kalle 452, 457
 - Viljam 248, 261
 Leppihalme, Helena 458
 - Viljo 229, 636
 Leppäkoski, Manta 231
 Leppänen, Artturi 566
 - Hilja 58
 Leskelä, Juho 410
 Levander, kauppias (Yläne, Turku) 635
 Lielähti, Eriika 153
 Liikanen, Juho Heikki 398–399
 - Kasper 398
 - Samuli 398–399
 - Simo 398
 Liitti, Pekka 393
 Lindberg, Gustav 386
 - Israel 281–282
 - Kustaa 281
 Lindblad, Felix 224n
 Lindbom, Carolina 226–227
 - Charlotta 226–227
 - Josefina 226–227
 Lindgren, Henrik 418–419
 Lindeman, Aino 639
 - Oskari 603
 Lindgren, Armas 208
 - Martta 576
 Lindholm, kudottaja (Turku) 33
 - Arthur 507
 - Fiina 171
 Lindroth, Olga 160
 Lindvall, Frans Basilius 438–443
 - Juho 438–439, 441
 Linja, Elias 367
 Lipponen, E. 381
 - Heikki 644
 - Jaakko 585
 - Juho 643–644
 - Kustaa 644
 Liski, suku 297
 Lius, suku 297
 - Matti 300
 - Mikko 302
 - Tahvo 302
 Loikkanen, Heikki 306, 460
 Lukka, Juho 360
 Lundén, Fanny 207, 209
 Lundeqvist, Josef 438–440
 - Juho 439
 Lundeqvist, J.W. 471
 Lundström, Amanda 207, 209
 - Johanna Sabina 206, 209–211
 Luokkamäki, Jooseppi 512–513
 Luoma, Iisakki (Kurikka) 322
 - Iisakki (Ylihärmä) 488
 - Juho 349
 - Matti 318–319
 - Mikko 319
 - Oskari 49, 52
 - Vihtori 103
 Luomajoki, Aappo 368
 Luomaniemi, Juho 451
 Luoto, Juho 439
 Luukkainen, Jussi 366
 Luukkonen, Eemeli 331
 Luusua, Aukusti 571
 Lybeck, Juha 319
 Lybäck, Petter 642
 Länsijä, Kalle 229
 Löija, Kaisa Josefiina 203–204
 Löyhkö, Matti 358
 Maamies, Iisakki 86
 Maantila, Hilma 211
 Madetoja, Leevi 644
 Maijala, Emil 486
 - Fredrik 392
 Maijan-Matti, rukkimestari (Himanka) 408

- Majanen, Arvo 52–54
 - Selma 52
 Maksa, Anna 182
 Malander, Maija 154
 Malm, Juho 365
 Malmberg, Juho 612
 Malo, Kustaa 588
 Mannila, Esa 613
 - Jaakko 613
 Manninen, Kusti 396
 - Matti 397
 Maria Feodorovna, keisarinna 207
 Marjanen, Eerikki 281
 Markkanen, Antti Juhana 64–65
 - Maria 64–65
 Markko, Matti 641
 Markkula, kauppias (Keikyä) 531
 Markus, Juha 422, 423n, 424
 Martikainen, Paavo 309
 Martimo, Pekka 378
 Martinmäki, Anna 639
 Marttila, Manta 129
 Matila, suku (Paavola) 126
 Matilainen, Hilja 157
 Mattans, Johannes 422
 Mattila, Elina 475
 - Emma 228
 Mattlar, Erik 419–421
 Mattson, Henrika 527
 Mattus, Anna-Brita 177
 Mesimäki, Lyyli 103
 Metla-Matti, luudentekijä (Rautu)
 477
 Metsälä, suku (Miehikkälä) 508
 - Tyyne 505
 - Vilho 505
 Miettinen, Kalle 473
 Mikko Antinpoika (Mäki-Mikko)
 282
 Mikkonen, Heikki 331
 - Juho 371
 Millala, Tyyne 496
 Minkkinen, Matilda 176
 Modig, korintekijä (Ristiina) 483
 Moilanen, Janne 397–398
 Mononen, Matti 297
 Muhonen, Tobias 484
 Mukkala, Juho 249, 260
 - Mikko (Ilmajoki) 319–320
 - Mikko (Isojoki) 248
 Murtola, Juho 347
 Murtovaara, Ville 602
 Mustapää, Juho 369
 Mustonen, Matti 460
 Muurimäki, Jaakko 318, 327
 Mylly-Kaapo, pyöräntekijä (Kan-
 kaanpää) 275
 Myllykoski, Nestori 278
 - Sven (Vänni) 276
 Myllymäki, Juho 598
 - Matti 598
 Myllyoja, Jussi 551
 - Kaisa 126, 537
 Mylläri, Konstantin 458
 Myntti, Susanna 87
 Mäenpänen, Antti 590
 Mäensivu, Kaarle 458
 Mähönen, Jahveti 585
 Mäkelä, Matti 374
 - Oskari 565–566
 Mäki, Lempi 107
 - Sanna-Maija 95
 Mäkilä, Frans 237
 Mäki-Mikko 282
 Mäkinen, Emil 426
 - Fiina 107
 - Frans 563
 - Juha 613
 - Lauri ks. Kuoppamäki
 - Maija 95
 - Matti 517–518
 Mäkipelkola, Maija 102–103, 109
 Mäkitalo, August 597
 - Frans Oskari 597
 - Hilma 52
 - Iisakki 597–598
 Mämmelä, Elias 370
 Männikkö, Maria 83
 Mänty, Sulo 427
 - Tuomas 422–426
 Mäntylä, Jaakko 367
 Märsylä, Alekski 640
 - Maija 204n–205n
 Mäyry, Nelmi 92
 Määttä, Kaisa 128
 Mört, Eemeli 599
 - Helmer 597
 - Kalle 597

- Mört, Pekka 598
 Möttönen, Milja 195
- Naalisvaara, Selina 226
 Naamanka, Juho 410–411
 - Sakari 410
 Nahkala, Amalia 101
 Neiglick, Pekka 232
 Nenämaa, Leena 126–127
 Nevala, Antti 225
 - Nikodemus 451
 Niemelä, Aapo 333
 - Jussi 577
 - Lyyli 165
 - Samuli 429
 Niemenmaa, Aapeli 458
 Niemi, kauppias (Tyrvää) 531, 534
 - Frans 452, 458
 - Maria 154
 - Voitto 522, 532
 Nieminen, Yrjö 395
 Niinivaara, J. 444
 Niittykoski, Antti 560
 Nikkilä, Heikki 431
 Nikko, Maria 83
 Niklander, Alwar 472
 Niku, Tapani 370
 Nikula, Aleksanteri 406
 - Jaakko 407
 - Juho Heikki 406
 - Jooseppi 406
 Nirkkonen, suku 297
 - Arvi 295, 304, 345n
 - Hioppi (Job) 305
 Niska, Eetu 366
 Niskasaari, Karuliina 127
 Nissilä, suku (Hailuoto) 129
 - kauppias (Kauvatsa) 522
 - Topias 392
 Nisula, Tuomas 593
 Nivala, Adolfina 112
 Nojomaa, Aini 153
 Nordberg, Seth 493
 Nordlund, Evi 211
 - Oskar 417
 Nordman, puuastiantekijä (Maalah-
 ti) 249
 Nordqvist, Johannes 388
 Nordström, Elvi 119
- Norrgård, Alfred 538
 - Helene 538
 Nostaja, Santeri 424
 Nuora, Matti 305
 Nurmi, Hulda 203–204
 - Vihtori 169–170
 Nuutinen, Tilda 60, 222–223
 Nyblom, Otto 391
 Nybäck, Karl 112
 Nyfors, Johannes 422
 Nyholm, Hannes 386
 Nylund, Oskari 298
 Nyman, Magnus 41–46, 135
 Näsi, Miina 95
 Näsman, Anders 460
- Oförsagd, Arvid 617
 - Manda 130
 - Mari 130
 Oikarainen, Antti 497
 Oikarinen, Herman 397
 Oja, Kusti 261
 Ojala, pärekoppien välittäjä (Kan-
 kaanpää) 505
 - Jaakko (Kaustinen) 642
 - Jaakko (Nurmo) 613
 - Matti 278
 Olin, Hilda 215
 Ollakka, Juho 392
 Orava, Matti (vanhempi) 510
 - Matti (nuorempi) 510
 Orilähde, Juho 283
 - Kustaa 282
 Orkamo, Hinni 73
 Orre, Vilhelm 419
 Orrenmaa, Maiju 103
 - Vieno 103
- Paakkari, Tyyne 496
 Pahkala, Anna-Liisa 408
 - Heikki 408
 - Juho Erkinpoika 408
 Pajue, Kalle 280
 Pakanen, Antti 549
 Pakkanen, Alfred 365
 - Anton 290
 - Jalmari 365
 Paldanius, Juho (Alatornio) 617
 - Juho (Haapavesi) 369

Palo, Kustaa 517
 Palohuhta, Liisa Kreeta ks. Göös
 - Maija Stiina 203
 Palola, Alfred 392
 Paloluoma, Maija 154
 Palonen, Hilja 50
 Parkkamäki, Elias 249n
 - Hermann 469
 - Mikko 469
 Parkki, Juho (piipuntekijä) 467–468
 - Juho Heikki (rukkimestari) 403–404
 - Samuli 467–468
 Parkkinen, Antti 430
 Paronen, Väinö 366
 Partanen, Antti 445
 - Heikki 365
 - Juho 594
 Pasanen, Ulrika (Ulla) 66, 70
 Paso, Juho 514–515
 Paulaharju, Jaakko 318, 335
 - Samuli 315–316
 Pavela, Artturi 433n
 Pekkala, Helmer 597
 - Kalle 597
 - Otto 575
 Pekki, Juho 300
 Pelkonen, Einari 558
 Peltomaa, Iisakki 505
 - Vihtori ks. Koivuniemi
 Penkonen, Hermann 418
 Penttilä, Juho 248
 - Matti 278
 Perkiömäki, Emil 322
 Perttula, Aili 196
 Peräkamppi, Juha 318
 Perälä, Maija 119
 Pesonen, A. (Kerimäki) 484
 Pesälä, Heikki 398–399
 - Joonas 399
 Petäjäjärvi, Aukusti 399
 - Matti 399
 Petäjäkangas, Aappo 398
 Petäjälä, Elli 156
 Piekkola, Jaakko 392
 Pietarinen, Juho 309
 Pietikäinen, Esaias (vanhempi) 462
 - Esaias (nuorempi) 462
 - Sylvester 462
 - Vilhelm 462
 Pietiläinen, August 552
 - Jussi 288
 Pietola, M.A. 496
 Pihlaja, Alli 103, 107, 116
 - Mauno 103
 Pihlajaniemi, Reinhold 261
 - Sven 453
 Pihlainen, Maija 537
 Piikkilä, Juho 451
 Piltonen, Eemeli 596
 - Juho 596
 Pirttijärvi, Tuomas 513
 Pitkäaho, Kasperi 626
 Pitkäjärvi, Matti 108
 Pitkäkoski, Juho 276
 - Kustaa 568
 Pitkämäki, Amalia 154
 Polvi, Kalle 595
 Porkkala, Elsa 138
 Poskiparta, Antti 580
 Posti, Maria Juhantytär 31
 Poutanen, Paavo 396
 Prykäri, Anselmi 550, 618, 639
 - Petter 571
 Pukkila, Vihtori 314
 Pukkinen, Antti 473
 Pulju, Matti 347
 Pulkki, Juho 300
 Pulkkinen, Aukusti 18
 - Maija Liisa 203–204
 Puotiranta, Matti 392
 Puskala, Aukusti 424
 Putkonen, suku (Nilsjä) 621
 Puutio, Eeva 202
 Pylsy, suku 297
 Pystö, Aapo 409
 - Juho 409
 Pyykkö, Helvi 103, 109
 - Juho 499
 Pyöreäsaari, Adrian 370
 Pähtilä, Antti 398
 Pätsi, Erkki 432, 446
 Pääkkönen, Antti 357
 - Matti 448
 - Simo 448
 Päärni, Juho 497
 - Miina 129
 - Tauno 392

- Pölkky, Juho ks. Pörvölä
 Pönkkö, Olavi 377
 Pörvölä, Juho 486–487
 - Matti 486
 - Vihtori 486
 Pöyhönen, Ida 60, 165
- Raappana, Heikki 643
 Raasakka, Olli 355, 433
 Raaska, suku 297
 - Edvard 305
 Rahkola, Kalle 636
 Raikaa, Jaakko 360
 Raitanen, Fredrik 503
 Raittila, Sanna-Liisa 92
 Rajahalme, Aaro 452–453
 - emäntä (Kankaanpää) 453
 Rajala, Taavetti 585
 Rajalahti, Hilja 47
 Rajamäki, Frans 505
 - Martti 505
 Ramstedt, Maria Ulrika 207, 211
 Ramström, kudottaja (Porvoo) 40
 Ramu, Jaakko 508
 - Mikko 508
 - Taneli 508
 Rangell, Antti 476
 Ranta, Eljas 504–505
 - Frans 504
 - Juha 611
 Rantala, Fiia 87
 - Matti 364
 Rantanen, Juho 236–237, 415
 - Siiri 483
 - Vihtori 439
 Rantasuo, Kustaa 392
 Rasila, Jenni 197
 Ratas, suku 297
 - Juho 297, 301
 Rauhala, Heikki 463
 - Hilda 211
 - Juho 463
 - Kustaa 610
 Rautamies, suku 508
 Rautamäki, Maria 156
 Rautiainen, Eino 418
 - Matti 636
 - Paavo 418
 Rautio, Juho 594
- Rein, Greta Stina 197
 Reinikainen, Tyyne 69
 Renfors, Herman 379
 Ridderstad, Natalia 206
 Riento, Jussi 462
 Rientonen, Maria 483
 Rintala, Jaakko 511
 - Loviisa 95
 - Matias 511
 - Matti 511
 Rinta-Tassi, Albertiina 154
 - Kaisa 154
 Rippu-Hilma, nauhankutoja (Jämsä)
 175
 Riska, Anna 547
 Rissanen, Kalle 445
 Ritola, Jaakko 368–370, 595
 - Juho 368–369, 380
 - Matti 368
 Ronkainen, Heikki 575
 Rosenqvist, kudottaja (Porvoo) 40
 Rossi, Saku 600
 Rosten, Kustaa 236
 Rothsten, Elna 555
 - Emma 555
 Rudnäs, Selma 546–547
 Ruismäki, Maria 91
 Rukkila, Maija 107
 Rundelin, Kreetta 197
 Runeberg, Fredrika 524
 Runtjärvi, Gustav 559
 Ruokanen, Matti 448
 Ruonala, Eino 619
 - Juho 619
 Rytinki, Kustu 332–333
 - Sakari 332
 Rytkönen, Otto 585
 - Simo 585
 Ryynänen, Maria 78
 Ryyppö, sukuja 297, 304
 - Antti 297
 - Matti 297
 - Mikko 297
 Rämäkkö, Antti 590
 - Jouko 591
 - Kustaa 591
 Räsänen, Ananias 348–349
 - Antti 396
 Rök, Robert 438

Saarela, Laina 201n
 Saari, Aili 92
 - Jaakko 318–319, 322–324
 - Kaarlo 325–326
 - Maria Jooanaantytär 323
 - Viljo 327
 Saarijärvi, Juho 364
 Saarimaa, Juha (Kuortane) 641
 - Juho (Lapua) 510–511
 - Vieno 510–511
 Saarinen, Iida 172
 - Juho 437
 - Lauri 437
 - Toivo 173
 - Veli 366
 Sachs, kudottaja (Turku) 33
 Sahrman, Vihtori 239
 Sairo, Jaakko, ks. Frigård
 Sakala, Reino 444
 Salervo, Toivo 673
 Salmela, Aaprami 511–512
 Salminen, Anna 218
 - Iisak 265
 - Nestori 418
 - Vihtori 364
 Salo, Antti 346
 - Martti 474
 - Samuli 437
 - Tuomas 589
 Saloheimo, Sofia ks. Berner
 Salonen, Helvi 58
 - Kalle (Alastaro) 402
 - Kalle (Tuulos) 282
 Saloniemi, Armas 364, 382
 Sand, Johan 540
 Sandholm, Martta 169, 171
 Sangi, Antti 499
 - Erkki 499
 Sankala, Jaakko 596, 602
 Sankari, Juho 451
 Santanen, Alina 156
 Sarala, Paavo 333
 Sarin, Susanna 153
 Sarkama, Elsa 158n
 Sarkonen, Jussi 436
 Saunamäki, Iisakki 315–316
 Saurio, Juho 437
 - Matti 437–438, 441n, 443
 Sauso, suku 607n
 Savela, Pentti 409
 - Soini 409
 Saviharju, Heikki 595–596
 Savolainen, Kalle 636
 - Tyyne 552–553
 Saxlin, Linda 536
 Seppälä, Aino 128–129
 - Alfred 575
 - Iida 128–129
 - Laina 129
 - Svante 588
 Seppänen, Janne 595
 - Taneli 397
 Siermala, Aapo 356
 - Juho 409
 - Jussi (nuorempi) 409
 - Kalle 409
 - Mikko 409
 Sikanen, Ville 572–573
 Silla, Juha 611
 Sillanpää, Kaapo 612
 - Kustaa 352
 Siltala, Juha (Kurikka) 316, 318
 - Juha (Veteli) 643
 Silvennoinen, Pekka 247
 Sipilä, Kreetta 197
 Sipola, Kreetta 129
 Sippola-Kivimäki, Juho 97
 Sipponen, suku 297
 - Tuomas 295
 Siren, F.O. 48, 162, 181, 190, 220
 - Juho ks. Tihiäsalo
 Sirmiö, Joonas 596
 - Lauri 596
 Sivukangas, Matti 643
 Sjöblom, modisti (Porvoo) 524–525
 Sjökvist, Artur 390
 Sjöman, Isak 620
 Sjöström, Eva Ulrika 34, 36
 Smedman, Kaisa 127
 Smolander, suku (Huittinen) 172
 Snellman, Aina 62, 668
 Soini, Kaarina 458
 - Oskar 236
 Somppi, Ilma 102–103, 109
 - Kustaa 102, 104–106, 117, 142, 590
 Soppelo, Erkki 179
 - Ulrik 179

- Soramo, Lyyli 610
 Sormunen, Mikko 396
 Sorri, August 552
 - Maija 165
 - Seelim 552
 Sorvari, Erland 260
 Sotavalta, Impi 157
 Soudunsaari, Arvid 596
 - Matti 596
 - Yrjö 596
 Stagnäs, Brita 540
 Stenius, Anders Edvard 62
 - Helmi ks. Korpijaakko
 Suikkala, Liisa 71
 Sulkakoski, Elli 103
 Sund, Maria Sofia 117, 122–124,
 148–149, 191
 Sunde, Anders 121–122, 227, 546
 Sundfors, Birger 391
 - Evert 391
 Suni, Eino 392
 - Heikki 392
 - Tuomas 392
 Suokas, Yrjö 297–298
 Suominen, Aina 37
 - Yrjö 348
 Suuronen, Abraham 244
 - Simo 244
 Suutari, Juho Aapo ks. Jääskö
 Sveins, Georg 391
 - Leander 391
 - Matts 391
 Syreeni, Heikki 484
 Syrén, Janne 584
 Syrjänen, Mooses 365–366
 Sällilä, Aleksandra 47
 - Olga 47
 Söderholm, Amanda 527
 Söderlund, Anna 226
 Söderman, Annakreetta 152–153
 - Berndt Israel 325
 Söderström, Eva Katarina 33, 36
 - Josefina 34
 Taipale, Eemeli 488
 - Onni 364
 - Vihtori 486–488
 Taivalland, Otto 381
 Takala, Aleksanteri 611
 - Kustaa 610
 Takalo, Kaisa 548–549
 Takaneva, Jaakko 467
 Takki, suku 508
 Takkinen, Matti 609
 Takkunen, Anton 604, 612
 - Herman 604
 - Juho 604
 - Tobias 604, 612
 Talonen, Urho 240, 505–506
 Tammi, Matti 640
 - Mikko 640
 Tamminen, Ville 523
 Tanner, Lempi 522, 531–533
 - Väinö 522, 531–534
 Tanni, Vihtori 364
 - Väinö 364
 Tapani, Frans 265
 Tapio, Kalle 596
 Tarkiainen, Amanda 70
 - Edla 64
 - Elina 64
 - Elsa 64
 Tasanen, Hilda 475
 Taskinen, Väinö 431
 Tattari, Juho 55, 286
 Tavajärvi, Matti 377
 Tavela, keinutuulimestari (Suonien-
 mi) 437
 Taxell, Matti 438
 Teemu-Torala, Hermann 323–324
 Teppo, Hermann 404–405
 - Jaakko 404–405
 - Kustaa 404–405
 - Kustaa Hermanninpoika 405
 - Kustaa Kustaanpoika 405
 Tepponen, Heikki 65, 68
 - Olga 65–66, 68–70, 148, 163, 166,
 184–185, 670
 Tervo, Antti (Sotkamo) 477
 - Antti (Tyrnävä) 429–430
 - Reeta 477
 Teräs, Juho 370
 Teräsvuori, Kustaa 356
 Thomander, kudottaja (Porvoo) 40
 Tihiäsalo, Juho 452, 457
 Tiisjärvi, Juha 614–615
 Tikkala, Jaakko 268
 Tilli, Anton 560–561

Tillman, Rosa 33
 Tilus, Kalle 640
 Timola, Pekka 602
 Timonen, Juho 574
 Timosaari, Maria 203
 Tirkkonen, Leo 271
 Tofferi, Aliina 202
 Tohkoja, Juho 640
 Toikka, suku 508
 - Artturi 365
 Toikkanen, Anni 60, 646
 Toivola, Kalle 225
 Toivonen, Ida 102
 - Jalmari 348
 - Juho 437
 - Kustaa 437
 Tokoi, Oskari 584
 Tolonen, Antti 596
 - Lauri 397
 Toppari, Riina 101
 Toppila, Tyyne 496–497
 Torikka, Pekka 358
 Tornberg, Pekka 432, 446, 460
 Torppa, Kaisa 642–643
 - Sigrid 128
 Toukkari, Yrjö 300
 Trukki, Antti 577
 Tšernyšev, Grigori 627–628
 Tuhkiainen, Taneli 508
 Tuohisaari, Sameli 316
 Tuomela, Ludvig 318
 Tuomi, Vihtori 229, 271
 Tuominen, suku (Keikyä) 517, 519–
 520, 522–523
 - Alina 215
 - Frans Oskari 517–519, 531
 - Niilo 519–520
 Tuononen, Aino 79
 Tuoresjärvi, Hannes 574
 Tuoriniemi, Samuli 594–595
 Turja, Sanna-Maija 101
 Turjanmäki, korintekijä (Ylihärmä)
 486
 Turpeenoja, suku 497
 - Aleksi 493, 496
 - Antti 493
 - Mikko 492
 - Paavo 493–494
 - Sakari 493
 Turu, Taneli 508
 - Vihtori 508
 Turunen, Benjam 309
 - Heikki 309
 - Pekka 309
 Tuuri, Antti 427
 Tuurinmäki, Kustaa 589–590
 - Tuomas 589–590
 Tyni, Iisakki 435
 Tähtinen, Hilma 215
 Törnroos, J.A. 388–389
 Ulvén, Antti 402
 - Jooseppi 402
 Utriainen, suku 309
 - Sakari 498
 Uusitalo, Kalle 370
 Uusitupa, Julius 367
 Uusitykky, Mauritsi 458
 - Tommi 458
 Vaara, Jussi 460
 Wahlberg, Karolina 207, 209
 Wahlström, Iisakki 282
 - Israel 282
 Wahlström, suku (Nakkila) 436
 Vahtola, Frans H. 596
 Vainio-Kaila, Vihtori 346
 Vainionpää, Matti 270
 Valkama, Hilda 213
 Valle, Maarit 226
 Wallén, Anna Kristina 40
 - Emmi 40
 Valtari, Jaakko 83
 Valtonen, Juho 235–236, 258, 413–
 415
 - Viljo 236
 Vanhala, Iida 550
 - Joopi 550
 Vanne, Allan 272–273
 Varis, ajokaluseppä (Liperi) 308n
 Varjonen, Juho 415
 Varpus-Riikka, luudentekijä (Jämsä)
 480
 Vasara, Kustaa 281
 Waselius, Augusta 527
 Vatanen, Matti 604
 Vaviolahti, Ville 394
 Vedenpää, Eeli 601–602
 - Matti 602

- Vedenpää, Uuno 594n, 602n
 Veijola, Jaakko 377
 Veikkolainen, suku 579
 Venho, Vilhelm 503
 Vertaala, Volmari 552
 Vesa, Heikki (Kiiminki s. 1847) 513
 - Heikki (Kiiminki s. 1873) 513–514
 - Heikki (Teisko) 364
 - Iisakki 514
 - Konsta 364, 382
 - Sofia 193
 Wetterhoff, Fredrika 675
 Widlund, Sisko 583
 Widman, Antti Matinpoika 485–486,
 490
 - Juho 486
 Vihalainen, Juha 589
 Viinikainen, Aino 156
 - Manta 175
 Viinikka, Aili 107
 Viitajylhä, Antti 271–272
 - Matti 354–355
 Viitala, Matti 318
 - Sameli 424
 Viitanen, Miina 180
 Viitasalo, suku (Ullava) 601
 - Aimo 616n
 - Kalle 615–616
 - Sakari 615
 Vikberg, Hermanni 349
 Viksten, Hanna 213, 215
 Vilenius, Juha 581
 Viljanen, Liisa 58
 Wilkuna, August 192
 Vilmilä, Juuso 626
 Vilppola, Iikka 376
 - Kreetta 462–463
 Vinter, Anna 527
 Winterqvist, kudottaja (Turku) 33
 Viranto, Hermanni 349
 Virkkala, Anna-Liisa 202
 - Konsta 225
 Virrankoski, Irene 157
 Virta, Yrjö 427
 Virtala, Alina 58
 - Vieno 58
 Virtanen, nauhankutoja (Vesilahti)
 173
 - Hindrika 57
 - Karolina 215
 Vistbacka, Henrik 615
 Vittaniemi, Felix 224n
 Voutilainen, Juho 61
 Wright, Viktor Julius von 672
 Vuollet, Aapo 409
 Vuorelma, Helmi 57–59, 116, 135–
 136, 149, 216
 Vuorenmaa, Hilja 52
 Vuorinen, Juha 87
 - Vilhelm 237, 259
 Vuornos, Antti 596
 Vuoti, Juho 537
 Vähäkainu, Heikki Kustaa 615
 Vähä-Lummukka, Aili 107
 Vähälä, Juho Ludvig 592
 - Kalle 592
 - Kustaa Adolf 592
 - Leander 592
 - Matti 592
 - Samuel 592
 Vähämäki, Juho 513
 Vähänikkilä, Israel 617
 - Jaako 571
 - Juho 617
 - Pekka 617
 Vähäpukkinen, Miina 99–100, 115
 Väisänen, Aapeli 374
 - Heikki 445
 - Risto 374
 Väli, Antti 429–430, 445
 Väliluoma, Juha 318
 Välimäki, Hermanni 613
 Väyrynen, Antti 371, 373
 - Matti (Puolanka) 371, 373–374
 - Matti (Ylikiiiminki) 376
 - Paavo, vanhempi 370, 371n
 - Paavo, nuorempi 370, 371n
 Vääräkangas, Kustaa 617
 Väättänen, Helmi 222
 Ylikunnari, Pekka 333
 Ylilampi, Iivari 52
 Yli-Lonttinen, Aili 538
 Yliluoma, Maria 488
 Ylimäki, Selma 103
 Ylinärä, Pentti 333
 Ylisirniö, Aukusti 596, 602
 - Jaakko 596

Ylisirniö, Roobert 596
Yli-Sissala, Nestori 352
Ylitalo, Aapeli 330
- Erkki 596
- Jaakko 398
Yli-Vesa, Heikki 595
Ylämäki, suku 508
Yläräkkola, Antti 245–246, 476–
477, 479
Ylöstalo, Jussi 280
- Oskari 280

Åberg, Juuse 462
- Sanni 635
Åkerblom, Kristian Vilhelm 542
Äikäs, suku 297, 304
- Matti 297
Ämmänkoski, Kristiina 203
Äyhymäki, Gideon 271
Östermark, Jaakko 643

Paikkakuntahakemisto

738

- Ahlainen 505, 635
Akaa 439, 444
Alahärmä 94–96, 105, 110, 163, 181,
323, 343, 485, 589, 653
Alajärvi 105, 119, 352, 354, 429,
510–512, 653
Alastaro 47, 274, 402
Alatornio 18n, 129–130, 155, 176–
177, 197, 221, 224n, 228, 255,
333, 393, 446, 549–550, 570–573,
575, 577, 597, 616–619, 639, 654
Alaveteli 329–330, 557, 560, 581–
583, 653
Alavieska 182, 191–192, 194, 593–
594, 653
Alavus 82, 314, 323, 510, 614, 641
Antrea 11, 71, 199, 293, 302, 509,
652
Antola 62, 153
Arkangeli 232
Artjärvi 39, 46
Asikkala 284, 288, 479–480
Askainen 188–189, 256, 635
Askola 39, 41–42, 45
Aura 30
Bromarv 37
Brändö 388–389
Dragsfjärd 29, 159–160
Eckerö 190, 634
Eno 510
Enontekiö 347, 577, 586, 639
Eräjärvi 483
Eskilstuna 590
Espoo 160
Eurajoki 436, 588
Evijärvi 105, 110, 119, 404, 512
Forssa 41, 56, 222, 279, 438–439,
476, 506, 528
Geta 389
Haapajärvi 125, 182
Haaparanta 255, 325, 550, 598
Haapavesi 126, 363, 365, 368–370,
374, 379–380, 595, 643, 654
Hailuoto 127, 129, 182–183, 192–
194, 197–198, 200, 251, 392, 446,
492, 497, 619, 654
Halikko 30
Halsua 202–202, 512, 642–643, 653
Hamina 45, 153, 242, 246, 289, 291–
292, 357, 365–366, 385
Hankasalmi 59–60, 288
Hanko 387, 438
Harjavalta 588, 664
Hartola 67
Hattula 476, 506
Hauho 274, 279–283, 334, 339, 349–
350, 361, 535–536, 651
Haukipudas 431–432, 602
Haukivuori 62, 67
Heinjoki 74
Heinola, kaupunki 284, 288, 303,
349, 509
Heinola, pitäjä 357
Heinävesi 69, 195, 604
Helsinki, kaupunki 36–37, 45–46,
52–53, 57, 59, 68–69, 71–73, 90,
92, 99, 101, 122–124, 129, 155,
160–162, 165, 167, 174, 176, 181,
189, 213, 215, 225, 229, 238–239,
266, 268, 298, 303, 325, 327, 361,
368, 370–371, 379, 386–389, 391,
393, 417–418, 426, 438–439, 441–
442, 444, 482, 489, 493–494, 496,
498, 504, 508, 519–520, 524, 527,
529, 534, 536–538, 543, 545–547,
593–594, 642, 668, 672
Helsinki, pitäjä 482, 504
Hietaniemi 597

- Hiitola 218
 Hiittinen 387, 650
 Himanka 125, 201, 204n, 407–409, 460, 640, 653
 Hinnerjoki 239, 265, 650
 Hirvensalmi 62, 357, 552–553
 Hollola 57, 285, 589
 Honkajoki 47, 49–50, 53, 451, 476, 478, 576, 622
 Honkilahti 234, 239, 265, 650
 Houtskari 238
 Huittinen 172–173, 184, 229–230, 259, 262–263, 277, 464, 467, 504, 520, 522–523, 530–531, 555, 650
 Humpilla 278–279, 438
 Hyrynsalmi 127, 332, 372, 397, 654
 Hämeenkyrö 172, 262, 620, 622
 Hämeenlinna 52, 56, 215, 259–260, 263, 279–281, 284, 287–288, 359, 441–442, 444, 475–476, 487, 506, 509, 535–536, 551, 593, 623, 675
 Ii 127, 198, 254, 363, 376–377, 537, 549, 596, 608–609
 Iisalmi, kaupunki 408–409, 611
 Iisalmi, pitäjä 63–64, 365, 448, 585, 621
 Iitti 41, 45, 58, 70, 109, 152–153, 162, 176, 211, 284, 509, 651
 Ikaalinen 47–48, 50, 323, 458, 636
 Ilmajoki 80–82, 89, 152–155, 157, 163, 183, 191, 260, 294n, 312–329, 335–342, 349, 428, 511, 588, 613, 653, 662, 667, 687
 Ilimantsi 603
 Impilahti 310
 Inari 177, 226, 255, 347, 400, 577, 655
 Inkoo 15n, 387, 650
 Isojoki 247–249, 260–261, 479, 510, 622, 652
 Isokyrö 81, 152, 154, 163, 176, 314, 316, 323, 349, 511
 Jaakkima 163
 Jaala 211
 Jalasjärvi 154, 228, 271, 277, 318, 323, 471–472, 588, 612
 Jepua 119
 Joensuu 75–80, 148, 247, 303, 308–310, 325, 339, 365, 395, 448, 579, 624
 Johannes 536
 Jokioinen 279, 438
 Jomala 587, 634
 Joroinen 62, 241, 396
 Joutsa 67
 Joutseno 393
 Jurva 82, 185, 249, 266–269, 314, 323, 422–428, 434, 445, 469, 471, 576, 653, 676, 686
 Juupajoki 479–480
 Juva 61, 67, 163, 555
 Jyväskylä, kaupunki 60, 67, 88, 99, 162, 167n, 204, 223, 284, 305, 322, 328, 359, 391, 393, 406, 408, 552, 616, 671
 Jyväskylä, pitäjä 223, 365, 367, 552
 Jämijärvi 47–48, 50, 52, 156, 165, 229, 271, 356, 451, 457–460, 523–524, 568, 636, 651, 684
 Jämsä 162, 175, 218, 418, 474, 480
 Jäppilä 62–63, 67, 153, 163, 241
 Jääski 293, 302, 442, 509, 652
 Kaarlela ks. Kokkola, pitäjä
 Kaavi 241, 396
 Kajaani, kaupunki 128, 197, 325, 362, 372, 375, 378–380, 397, 408–409, 475, 579, 601, 615–616
 Kajaani, pitäjä 127, 372
 Kakskerta 30
 Kalajoki 124–126, 128, 182, 192, 356, 392, 409, 548, 589, 592–594, 640, 643, 653
 Kalanti (Uusikirkko) 188, 234–235, 264, 413
 Kalvola 444, 623
 Kangaslampi 395, 418
 Kangasniemi 60–61, 67–69, 156, 165, 175, 651
 Kankaanpää 47–55, 140–141, 145, 148, 156, 162, 172, 181, 185, 190, 220, 240, 259, 262, 265, 269, 275–278, 321, 417–418, 436n, 451–457, 459–461, 500, 504–506, 523–524, 535, 562–569, 622, 651, 667, 684, 686

- Kannus 512–513, 584
 Karijoki 81, 428
 Karinainen 416
 Karjala 228, 237–238, 259, 416, 475,
 503–504, 646–647, 650
 Karkkila 277
 Karkku 229, 436, 468
 Karstula 323, 406
 Karttula 63
 Karuna 30, 159, 180
 Karunki 255, 261, 333, 377–378,
 654
 Karvia 156, 450–452, 457, 459–460,
 568, 622, 651
 Kaskinen 53, 85, 425
 Kauhajoki 277, 323, 428
 Kauhava 28, 80, 94–118, 133, 137–
 138, 141–143, 145, 148–150, 157,
 166–167, 182–183, 191, 204, 323,
 450, 463, 473, 489, 511, 589–591,
 594, 597, 599, 601, 611, 613–614,
 632, 649, 653, 670, 686
 Kaustinen 202, 204, 406–407, 560,
 581–584, 642–644, 653
 Kauvatsa 47, 230, 394, 518, 520–
 522, 528–535, 650
 Kazan 338
 Keikyä 171–172, 184, 222, 226–227,
 230–231, 262–264, 463–464, 470,
 516–523, 530–531, 533–535, 554–
 555, 584–585, 650, 684, 686–687
 Kemi, kaupunki 255, 477, 618
 Kemi, pitäjä 221, 251, 432, 570
 Kemijärvi 179, 198, 221, 355, 570,
 597
 Kemiö 387, 635
 Kempele 127, 176, 473, 498–499
 Kerimäki 62–63, 163, 395, 484, 651
 Kesälahti 75
 Keuruu 60, 229, 271, 323, 365, 395
 Kihniö 394
 Kiihtelysvaara 76, 652
 Kiikala 30, 574
 Kiikka 47–48, 162, 184–186, 229–
 231, 262–264, 269, 275, 402, 464–
 466, 469, 483, 523, 528, 531, 564,
 650–651, 684, 686
 Kiikoinen 50, 180, 184, 262–263,
 436, 465–466, 469, 532, 650
 Kiiminki 251–254, 256, 330–332,
 376, 462–463, 513–514, 575, 639,
 654
 Kirvu 71, 74, 163, 165, 181, 196,
 199, 233, 652
 Kitee 75, 147, 163, 191, 196, 247,
 366, 382, 553
 Kittilä 399–400, 577
 Kiukainen 581, 621
 Kiuruvesi 445
 Kivennapa 293, 301, 477, 479, 637–
 638, 652
 Kivijärvi 195, 202
 Koivisto 74, 176, 196, 559
 Koivulahti 89, 349, 367, 419, 450,
 460, 540–543, 550, 652
 Kokemäki 47, 50, 195, 228, 258,
 394, 620
 Kokkola, kaupunki 96, 122, 125,
 191, 202, 204, 322, 324–325, 330,
 454, 512, 546, 555, 557, 559–560,
 582, 594, 615, 653
 Kokkola, pitäjä (Kaarlela) 124–125,
 202, 251, 270, 323, 391, 491, 556–
 560, 581–583, 640, 642, 653, 686
 Kolari 618
 Konnevesi 60, 646
 Kontiolahti 76–77, 310–311, 448,
 588, 599, 603–604, 612, 624, 649,
 652, 686
 Korpilahti 59, 162, 651
 Korpiselkä 310
 Korppoo 30, 35–36, 181, 387, 635,
 650
 Korsnäs 176, 191, 194, 197, 200,
 356, 390, 422, 448, 639, 652
 Korteesjärvi 101, 105, 108, 110, 118–
 119, 404–405, 512, 588, 653
 Koski (Hämeen lääni) 284
 Koski (Turun lääni) 348
 Kotka 57, 67, 215, 222, 242, 357,
 366, 384, 395, 509, 561
 Kouvola 366, 509
 Kristiinankaupunki 49, 52–53, 121,
 150, 154, 277, 322, 422, 425, 450,
 468, 510, 564, 568, 615, 659
 Kristiinankaupunki, pitäjä 659
 Kronstadt 300
 Kruunupyö 120–124, 141, 145, 164,

191, 201, 227, 391, 406, 480, 542–548, 550, 555, 642, 653
 Kuhmo 397, 622, 654, 659–660
 Kuhmoinen 56, 395, 623
 Kuivaniemi 392–393, 570, 596
 Kullaa 47, 198, 475, 478, 523
 Kumlinge 388
 Kuolajärvi ks. Salla
 Kuopio, kaupunki 45, 67, 68n, 80, 100, 122, 126, 209, 213, 215, 241, 288, 309–310, 407–409, 418, 462–463, 474, 494, 538, 552, 579, 616, 674
 Kuopio, pitäjä 63, 395, 600
 Kuortane 51, 89–92, 132, 140, 145–146, 181–182, 323, 349–354, 361, 367, 511, 641, 653
 Kurikka 81–82, 153–154, 227n, 273, 285, 312–329, 334–338, 340–341, 344, 404, 428, 450–451, 553, 653, 667, 679, 687
 Kurkijoki 72, 191, 196, 246, 303, 306, 357–360, 366, 396, 403, 445, 460–461, 509, 578–580, 652
 Kuru 364, 636
 Kustavi 256
 Kuusamo 127, 410, 432, 446, 450, 460, 602, 609, 624–627, 654, 686
 Kymi 70, 176, 385
 Käkisalmi 303, 579
 Kälviä 124–125, 182, 197, 346, 391–392, 406–410, 512–513, 548, 560, 582–583, 592, 615, 653
 Kärkölä 162, 478
 Kökar 389
 Köyliö 239, 274, 436

 Lahti 45, 57–59, 70, 149, 167, 196, 216, 228, 280, 284, 288, 479, 509, 635
 Laihia 157, 249–250, 266, 320, 323, 349, 425, 653
 Laitila 180, 183, 234–237, 249n, 258–259, 261, 265, 346, 364, 382, 402, 413–416, 434–435, 475, 502–503, 587, 650
 Lammi 56, 387–388, 651
 Lapinjärvi 39, 46
 Lapinlahti 69, 180, 195, 241, 574
 Lappajärvi 105, 110, 118–119, 182, 512, 653
 Lappee 71, 181, 242, 289, 292, 359
 Lappeenranta 67, 71, 73–74, 165–166, 181, 184–186, 190, 196, 242, 284, 290, 292–293, 395, 418, 455, 475, 508
 Lappfjärd 277, 390, 393
 Lappi 46, 48, 50, 234, 239, 259, 265, 274, 417, 650
 Lapua 89, 92–94, 105, 137, 157, 163–164, 181, 204, 231–232, 261, 267, 322–323, 486–491, 510–511, 591, 609–614, 653
 Lapväärtti ks. Lappfjärd
 Larsmo (Luoto) 391, 393, 638, 653
 Laukaa 60, 180, 454, 603
 Lavansaari 175–176, 196, 559, 636
 Lavia 47–48, 52, 190, 275, 402–403, 581, 636
 Lehtimäki 351–354, 653
 Leivonmäki 60
 Lemmi 71, 73, 75, 165–166, 185–186, 190, 193–194, 196, 475, 652
 Lemland 478
 Lempaala 300
 Lempäälä 55–56, 148, 173
 Lemu 188–189
 Leppävirta 63, 241, 395–396, 476, 553, 558, 574, 581, 684–685
 Lestijärvi 594n, 602n
 Lieto 30–31, 538, 650
 Liminka 127, 198, 251, 255, 430, 494, 498–499, 549, 654
 Liperi 75–77, 80, 137–138, 144, 175, 246–247, 289, 307–311, 336, 339–343, 367, 652
 Lohja 37, 160
 Lohtaja 124–125, 202, 392, 407–408, 479, 491, 513, 548
 Loimaa 263, 274, 278, 504
 Lokalahti 29, 188–189, 503
 Loppi 55, 265
 Loviisa 45, 215
 Luhanka 60
 Lumijoki 164, 392, 493, 537, 549
 Lumivaara 579
 Luopioinen 153, 287, 506, 651
 Luoto ks. Larsmo
 Luumäki 73, 241, 290, 418–419, 458

- Luvia 46
 Längelmäki 55, 623–624, 627
- Maalahti 81, 176, 249, 270, 313–314, 323, 367, 419–422, 434, 510, 652
- Maaria 30, 222, 270, 416, 650
- Marttila 30
- Masku 30
- Merijärvi 126, 182, 192, 197, 410, 594
- Merikarvia 53, 152–153, 156, 256, 277, 323, 504–505, 620, 635–636, 651
- Merimasku 30, 152, 188–190, 650
- Metsämaa 437–438, 441, 443, 580, 649
- Metsäpirtti 484
- Miehikkälä 70–71, 241, 289–290, 506–509, 651
- Mietoinen 29, 259, 503, 659
- Mikkeli, kaupunki 36, 60, 64, 66–70, 88, 122, 153, 212, 241, 310, 349, 357, 395, 509, 579
- Mikkeli, pitäjä 60–61, 66–67, 69–70, 176, 219, 225, 356–357, 651
- Mora 474
- Moskova 381
- Mouhijärvi 229, 620
- Muhos 127–128, 251–252, 271–272, 356, 370, 371n, 410, 430, 463, 497, 499, 570, 595, 608, 654
- Munsala 119, 323, 329, 390, 393, 652
- Muolaa 293, 295, 448, 477, 627–632, 637–638, 652
- Muonio 226, 271, 347, 400, 585, 655
- Mustasaari 419, 460
- Muurla 238
- Muuruvesi 574
- Mynämäki 29, 188, 234, 237, 259, 261, 264, 416, 482, 503–504, 587, 650
- Myrskylä 39, 41–42, 46
- Mäntsälä 46
- Mäntyharju 62, 67, 153, 180, 349
- Naantali, kaupunki 53, 187, 189, 194, 226–227
- Naantali, pitäjä 30
- Nakkila 435–437, 441, 462, 649
- Nastola 58, 176, 213
- Nauvo 30–31, 36, 181, 387–388, 504, 650
- Nilsinä 63, 68, 365, 445, 462, 470, 574, 585, 621–622, 651
- Nivala 125, 192, 261, 463, 512, 594, 654
- Nokia (Pohjois–Pirkkala) 476
- Noormarkku 46–49
- Nousiainen 30, 37, 152, 159, 169–171, 177–178, 188, 222, 238, 273, 416, 476, 538, 551, 576, 650
- Nuijamaa 73–74, 165, 293, 509, 652
- Nurmes 78–79, 163, 217, 225, 311–312, 396, 445, 574
- Nurmijärvi 239, 366, 504
- Nurmo 511, 601, 611, 613–615, 618, 653
- Närpiö 82, 277, 312–313, 323, 335, 343, 390, 403, 445, 539–540, 545, 638, 652
- Oravainen 81, 89, 323
- Orimattila 45, 56–59, 156, 162, 173–175, 178, 195–196, 211–217, 222, 228, 240, 260, 262, 288, 506, 555, 621, 651, 674, 686
- Oulainen 126, 164, 182, 192, 330, 473, 512, 654
- Oulu 18, 88, 90, 99, 121–123, 125–128, 176, 182, 191–193, 197–198, 220, 250, 252–254, 271, 325, 330–331, 356, 359, 361, 363, 368–370, 372–373, 376–380, 393, 396–398, 409–410, 431, 450, 465, 473, 491–492, 494, 499, 513–514, 519, 537, 545, 549, 595, 604, 611, 615, 626, 643–644, 654, 669
- Oulujoki 251–252, 271–272, 354–355, 654
- Paavola 126, 192, 497
- Padasjoki 280
- Paimio 30–32, 273–274, 650
- Pajala 400
- Paltamo 36, 372, 379, 382, 397, 654
- Parainen 30, 32–37, 133, 139, 145, 587, 650
- Pariisi 56

- Parikkala 72, 133, 232–233, 306–307, 336, 403, 460–461, 652
 Parkano 323, 361, 394
 Pattijoki 492, 496, 639
 Pello ks. Turtola
 Perho 159
 Pernaja 39, 41–42, 46, 160
 Perniö 180–181, 620
 Pertteli 30
 Peräseinäjoki 81, 323, 349, 404, 600–601, 612–613
 Petolahti 313, 422
 Pieksämäki 61–70, 117n, 132, 138, 140–141, 145, 148, 156–157, 158n, 163, 166, 181, 183–185, 190, 241, 288, 555, 651, 670
 Pielavesi 63, 288–289, 311, 651
 Pielisensuu 76, 310
 Pielisjärvi 78–79, 134
 Pietari (Leningrad) 56, 155, 190, 213, 241–242, 245, 292–294, 297–303, 305–306, 337, 340–341, 343, 345, 358–359, 364, 369, 381, 418, 472, 475, 477, 479, 484, 524, 578, 604, 636, 638n, 668
 Pietarsaari, kaupunki 88, 95–96, 117, 121–124, 148, 191, 204, 227, 250, 277, 325, 391, 546, 659
 Pietarsaari, pitäjä 120, 250, 390–391, 543–544, 653, 659
 Pihtipudas 60, 325, 365, 454
 Piikkiö 30, 538
 Piippola 370, 429
 Pirkkala 173
 Pirttikylä 323, 356
 Pohjois-Pirkkala ks. Nokia
 Pomarkku 46–49, 239–240, 417, 588, 651
 Pori, kaupunki 46–50, 52–53, 88, 150, 239–240, 263, 269–270, 277, 284, 323, 359, 394, 417, 436n, 438, 451, 453–454, 468, 475, 505, 531, 539, 564, 566, 568
 Pori, pitäjä 46, 152, 346
 Pornainen 39, 42, 160
 Porvoo, kaupunki 38–46, 117, 132, 139, 142, 148, 150, 159–162, 215, 240, 284, 387, 441, 483, 504, 524–527, 673
 Porvoo, pitäjä 38–46, 70, 132–136, 139–140, 142, 144–146, 148–149, 160–162, 165, 184–187, 362–363, 376, 386–387, 482–483, 504, 524–527, 529–530, 538, 635, 650, 686
 Posio 497, 596, 602, 654
 Pudasjärvi 332–333, 377, 398–399, 410–411, 576–577, 596, 616, 654
 Pulkki 126–127, 595
 Punkalaidun 47, 259, 275, 277, 621
 Puolanka 197, 362, 368, 371, 373–376, 378–380, 382, 493, 654
 Pusula 37, 160
 Puumala 62, 67, 357
 Pyhtää 385
 Pyhäjoki 19, 124, 126, 128–129, 164, 182, 192, 197, 370, 392, 513, 575, 654
 Pyhäjärvi (Oulun lääni) 271, 594–595
 Pyhäjärvi (Viipurin lääni) 199, 305, 636
 Pyhämaa 234–235
 Pyhäntä 224, 233, 271
 Pyhäselkä 76–77
 Pälkäne 55–56, 180, 277, 356, 555, 574, 685
 Pöytyä 238
 Raabe 125–126, 150, 164n, 177, 182, 191–192, 197, 325, 330, 409, 431, 491–492, 494, 537, 549, 569, 601, 615, 639
 Räppäluoto 89, 390
 Raisio 30, 180, 188
 Rantasalmi 68–69, 303, 323–324, 403, 418, 466, 469, 558–560, 651
 Rantsila 126, 192, 223
 Ranua 399
 Rauma, kaupunki 23, 36, 78, 79n, 189, 205–211, 214, 217, 237, 239, 263, 274, 416–417, 433n, 438, 454, 503, 564, 631, 650, 674
 Rauma, pitäjä 50, 156, 165, 211, 636
 Rautalampi 60, 395
 Rautavaara 621
 Rautio 125, 164
 Rautjärvi 71, 74, 190–191, 193–194, 196

- Rautu 305, 477
 Reijjärvi 125, 225, 410, 429, 448,
 594, 601–602, 654
 Renko 475, 551
 Revonlahti 497
 Riihimäki 509
 Ristiina 62, 67–68, 483
 Ristijärvi 128, 371–373, 397, 410,
 448–449, 654
 Rovaniemi 221, 250, 325, 333, 347,
 355, 359, 399, 401, 432–433, 448,
 570, 572, 577, 596–599, 607, 611,
 618
 Ruokolahti 71, 74, 196, 292–293,
 442, 553, 652
 Ruotsinpyhtää 39, 45, 539
 Ruovesi 364, 394
 Rusko 30, 180, 460, 576
 Rymättylä 30, 35, 180, 188–189,
 479, 555, 650
 Räisälä 71–72, 305–306, 396, 652
 Rääkkylä 75–77, 232, 349, 553, 652
 Saarijärvi 60, 222, 454, 474, 507,
 668
 Sahalahti 55, 685
 Sakkola 303, 305, 349, 576, 652
 Salla (Kuolajärvi) 224, 347, 432,
 570, 597, 602
 Saloinen 392, 639
 Salo 36, 238
 Sauvo 30
 Savitaipale 185, 196, 292, 418, 652
 Savonlinna 67, 309–310, 395, 579
 Savonranta 395
 Seinäjoki 53, 81–82, 323, 325, 614,
 622
 Seiskari 175–176
 Sievi 182, 512
 Siikainen 46, 49, 152
 Siikajoki 124, 126, 192, 392, 430,
 491–497, 537, 545, 548–549, 575,
 654
 Siilinjärvi 621
 Siipyy 390, 638
 Simo 23, 129, 221, 347, 393, 570,
 596, 602, 654
 Sipoo 38–39, 42, 160, 239, 386, 650
 Sippola 175
 Sodankylä 355, 433, 575
 Soini 404, 512
 Somero 444–445, 612
 Sonkajärvi 365, 585, 621
 Sortavala, kaupunki 72, 75, 191,
 294, 303, 307, 309–310, 359, 509–
 510, 579, 673
 Sortavala, pitäjä 72, 74, 163, 191,
 307, 396, 484, 652
 Sotkamo 127, 158–159, 199, 356,
 372, 475, 477, 569–570, 575, 622,
 654
 Suistamo 72, 74
 Sulkava 62
 Sulva 81, 176, 312, 390, 419
 Sumiainen 60, 165, 395, 418, 445,
 552–553, 636, 651
 Suodenniemi 47, 275, 585
 Suojärvi 310
 Suolahti 552
 Suomussalmi 372, 397–398, 654
 Suonenjoki 63–64, 565
 Suoniemi 47, 436–437
 Suursaari 71
 Sysmä 67n, 357, 395, 480
 Säkkijärvi 71–73, 153n, 165, 241–
 246, 256–257, 290–292, 366, 384–
 385, 636–637, 652
 Säkyä 47, 49, 274, 620–621, 649
 Särkisalo 30, 181
 Säräsniemi 371–372, 575
 Sääksmäki 263
 Sääminki 62, 67, 483–484
 Taipalsaari 71, 153, 163, 185, 196,
 652
 Taivassalo 37, 179–180, 188, 195,
 291n, 503, 634–635
 Tammela 55–56, 476
 Tammisaari, kaupunki 37, 441–442
 Tammisaari, pitäjä 37, 388
 Tampere 37, 41, 45, 47, 49–53, 55–
 56, 69, 80, 87–88, 90, 110, 124,
 131, 162, 202, 215, 229–230, 262–
 263, 267, 274–275, 277, 279–281,
 284, 287, 309, 325, 340, 359, 394,
 421, 438, 441–442, 444, 454–455,
 457–458, 476, 487, 505, 528, 538,
 564–566, 568, 622

Tarvasjoki 30–31
 Teerijärvi 120, 164, 201, 251, 367,
 583, 615, 653
 Teisko 348, 364, 382, 394, 568, 623,
 651
 Temmes 127, 329, 595
 Tenhola 37
 Terijoki 199, 301, 477
 Tervo 574
 Tervola 129, 197, 221, 228, 254–
 257, 261, 333, 377, 432, 460, 477,
 570, 575, 654
 Teuva 270, 323, 403–404, 425, 428,
 462, 464, 466–469, 471, 510, 585,
 652
 Tiukka 323
 Tohmajärvi 265, 356, 366–367, 510,
 574
 Toholampi 202, 225, 450, 456, 584,
 592, 601, 614n, 615–616
 Toijala 476, 506
 Toivakka 365
 Toksova 300
 Tornio 125, 129, 155, 192, 255, 325,
 333, 494, 572, 598, 618, 627n
 Tottijärvi 173, 230, 506
 Tukholma 187, 369, 380, 388
 Turku 29–37, 50, 52–53, 64, 88, 90,
 99, 122, 139, 159–160, 162, 170–
 172, 178, 181, 189, 215, 222, 225–
 226, 237–239, 247, 263, 265, 272–
 273, 325, 334–336, 352, 356, 359,
 371, 413, 415–417, 437–438, 475,
 479, 482, 487, 489, 494, 496, 498,
 503–504, 528, 534, 538, 547, 551,
 555, 631, 635, 668, 671
 Turtola (Pello) 333–334
 Tuulos 273–275, 279–288, 304, 307,
 323, 334–340, 342, 344, 651
 Tuusniemi 63
 Tuusula 239, 650
 Tyrnävä 331, 429–431, 445, 497,
 499, 569, 595, 643, 654
 Tyrvääntö 55
 Tyrvää 171, 184, 186, 229, 262–264,
 275, 364, 468, 505, 522, 534, 555,
 581, 623
 Tytärsaari 175–176, 559
 Töysä 82, 569
 Ullava 202, 592, 601, 615, 653
 Ulvila 46, 48
 Urjala 55, 153, 162, 165, 437–444,
 446–448, 613, 649, 651, 686
 Uskela 30, 189, 272–274, 337
 Utajärvi 127, 251, 370–371, 595
 Utsjoki 131, 177, 255, 347–348,
 400–401, 411, 577–578, 655
 Uukuniemi 509–510, 652
 Uurainen 365
 Uusikaarlepyy, kaupunki 95–96,
 119–120, 122, 322
 Uusikaarlepyy, pitäjä 119–120, 164,
 191
 Uusikaupunki 29, 36, 159, 189, 235,
 237, 239, 263, 416, 438, 453–454,
 503, 564
 Uusikaupunki, pitäjä 387
 Uusikirkko (Turun lääni), ks. Kalanti
 Uusikirkko (Viipurin lääni) 72, 181,
 637
 Vaasa 52–53, 80–81, 83, 85, 88, 90–
 91, 96–97, 99–100, 110, 122–123,
 139, 154, 172, 210, 215, 247–250,
 260, 268, 270, 284, 312–314, 319–
 323, 325, 327, 329, 335, 340–341,
 349, 371, 390, 419–423, 425–426,
 450, 468–469, 472, 494, 519, 540–
 542, 545, 615, 639, 641, 668
 Vahviala 241–246, 256–257, 291–
 292, 403, 470–471, 476, 479, 652
 Valdai 617–618
 Valkeala 152–153
 Valkeasaari 300
 Valkjärvi 22, 273, 291, 293–305,
 307, 336–343, 345, 630, 632, 652
 Valtimo 311
 Vammala 230
 Vampula 47, 274
 Varpaisjärvi 585
 Vehkalahti 289, 365–366, 385, 560,
 649, 651, 686
 Vehmaa 187–189, 195, 356, 503,
 650
 Velkua 29, 188, 256
 Vesanto 60, 222–223, 288
 Vesilahti 173, 180, 438
 Veteli 128, 198n, 202–204, 220, 256,

- 407, 511–512, 569, 575, 584, 615,
642–643, 653
 Vihanti 370, 379, 654
 Vihti 239, 265–266
 Viiala 153, 444
 Viipuri, kaupunki 36, 45, 52, 67, 71–
74, 88, 101, 120, 122–123, 161,
165, 170, 174, 176, 181, 190, 196,
215, 241–242, 245–246, 266, 289–
293, 298–299, 302–303, 337, 352,
359, 366, 384, 408, 418, 454–456,
475–477, 479, 484, 508–509, 519,
579, 604, 630
 Viipuri, pitäjä 366, 475
 Viitasaari 60, 178, 365, 454
 Vimpeli 105, 119, 367, 406, 686
 Virolahti 70, 227, 241, 289–291,
366, 651, 686
 Virrat 323, 600
 Virtasalmi 62–63, 67, 144, 651
 Vuoksela 294–295, 299–300, 304–
305, 307, 340, 345, 652
 Vuoksenranta 266
 Vähäkyrö 80, 83–89, 133–134, 136,
141, 142n, 144–145, 148–149,
176, 178, 181, 191, 270, 323, 511,
540, 605–608, 653, 686–687
 Västanfjärd 29–30, 159–160
 Vöyri 81–82, 176, 191, 224, 323,
511
 Ylihärnä 94, 105, 176, 323, 343,
367, 477, 485–491, 511, 589, 653
 Yli-Ii 254, 332, 376–377, 537, 654
 Ylikiihinki 251–254, 256, 330–332,
376, 513–515, 595–596, 654, 659
 Ylimarkku 312–313, 323, 652
 Ylistaro 81, 323, 484–487, 490–491,
511, 659
 Ylitornio 374, 378, 597–599, 618,
654
 Ylivieska 409, 569, 594
 Ylämaa 241–246, 256–257, 290–
292, 299, 476, 576, 652, 662
 Yläne 156, 159, 238–239, 356, 504,
551, 635, 650
 Ylöjärvi 195, 418, 457
 Ähtävä 120
 Ähtäri 55, 323, 664
 Älvdalen 516
 Öja 391, 393, 543, 653

